

POBEDU I SLOBODU

**ARMIJE U
STRATEGIJSKOJ
KONCEPCIJI NOR
I REVOLUCIJE**

Organizator
CENTAR ORUŽANIH SNAGA ZA STRATEGIJSKA ISTRAŽIVANJA
I STUDIJE »MARŠAL TITO«

Za organizatora
prof. *Drago* RAKOČEVIĆ, general-potpukovnik

Za izdavača
VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR
Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Recenzenti:
Košta NAD, general-armije - za knjigu
Svetozar ORO, general-potpukovnik - za ediciju
Prof. *Drago* RAKOČEVIĆ, general-potpukovnik - za ediciju

Biblioteka
RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
KNJIGA DVESTA SEDAMDESET I ŠESTA

Posebna edicija
»ZA POBEDU I SLOBODU«
KNJIGA ČETVRTA

UREĐIVAČKI ODBOR
Rahmija KADENIĆ, general-pukovnik, predsednik; članovi: *Ali* ŠUKRIJA, *Risto* DŽUNOV, *Milan* DALJEVIĆ, general-pukovnik; *Dako* Puač, general-pukovnik; *Žika* STOJŠIĆ, general-potpukovnik; *Joco* TARABIĆ, general-potpukovnik; *Veljko* MILADINOVIĆ, general-potpukovnik; *Fabijan* TRGO, general-potpukovnik; *Melodija* KOTEVSKI, general-potpukovnik; *Avgust* VRT AR, general-potpukovnik; *Svetozar* ORO, general-potpukovnik; *Miso* LEKOVIĆ, pukovnik; *Ahmet* ĐONLAGIĆ, pukovnik, *Viktor* KUČAN, pukovnik; *Radimir* PETKOVIĆ, pukovnik

Glavni i odgovorni urednik
Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Tekstove odabrali, pripremili i stručno redigovali
Nikola ANIĆ, pukovnik
dr *Radovan* RADINOVIĆ, pukovnik;

Urednik
Rajko ŠARENAC, pukovnik

*OKRUGLI STO
15. januar 1985.*

**ZA POBEDU I SLOBODU
ARMIJE U
STRATEGIJSKOJ
KONCEPCIJI NOR
I REVOLUCIJE**

Učesnici govore

Beograd, 1986.

Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, 1. januara 1945. naredio je da se formiraju 1, 2. i 3. armija, a dva meseca kasnije 4. armija i izdao sledeću naredbu:

ПОВЕРЛИВО
ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Број: 255/1945 г.
1 марта 1945 г.

ЧУВАТИ СТАЛНО

255
Арсенал Народноослободилачке војске
Бр. Прог. 23/а
21

Наша Народно-ослободилачка војска, рођена у ослободилачкој борби наших народа, извршујући дело ослобођења наше отаџбине, постала је стварна и једина оружана сила Демократске федеративне Југославије.

Наша војска изграђена је на братству и јединству наших народа и претставља моћан фактор за даље учвршћивање тога братства.

По својој зрелости, ратном искуству и вештини, наша војска остварује улогу једне савремене регуларне армије.

На основи овога,

О Д Л У Ч У Ј Е М:

1.-Да наша Народно-ослободилачка војска Југославије, од сада носи назив "Југословенска армија".

2.-Да морнарица Народно-ослободилачке војске Југославије, носи назив "Југословенска морнарица".

3.-Да се досадашњи Врховни штаб Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије реорганизује у генералштаб, као непосредни орган Повереништва Народне одбране, за сву оружану војну силу.

Четири

ПОВЕРНИК НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
Маршал Југославије

Ми

Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito sa ranjenicima, početkom 1945. godine

Deset knjiga za budućnost

O ediciji »Za pobjedu i slobodu«

U okviru Orijentacionog programa obeležavanja jubileja iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, usvojenog u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, u SFRJ je, od 25. maja 1984. do Dana pobjede, 9. maja 1985, u organizaciji visokih komandi i naučnoistraživačkih institucija JNA, održano i devet »okruglih stolova«, odnosno naučnih rasprava koje su okupile na stotine najistaknutijih ratnih starišina i naučnih radnika. Tim stvaralačkim skupovima, u okviru brojnih drugih najširih i veoma sadržajnih aktivnosti vezanih za podsećanja na značajne događaje iz NOR-a na celom jugoslovenskom prostoru zapaženo su, pod zajedničkim geslom »Za pobjedu i slobodu« obeležene četrdesete godišnjice izrastanja i stasanja NO VJ u savremenu oružanu silu, kao i pobedonosne operacije koje je vodila, naročito u završnoj fazi rata, od maja 1944. do 15. maja 1945. godine. Kroz te operacije koje su dovele do konačne, istorijske pobjede, te formiranjem i dejstvima operativno-strategijskih sastava, izražen je proces narastanja Armije i njenog stasanja u revolucionarnu oružanu silu, koja je na pobedničkom postolju, po važnosti uloge i veličini pobjeda, bila ravnopravna, a po broju boraca treća sila u antifašističkoj koaliciji.

Cilj svih »okruglih stolova« i vođenih razgovora najpoznatijih ratnih aktera odgovarajućih događaja i istraživača s područja istorije i ratne vještine, bio je višestruk. Tako je on, pored odavanja dužnog pijeteta borcima NOR-a, imao i brojne - istorijske i savremene aspekte međunarodnog, svejugoslovenskog i unutararmijskog značaja, kroz koje se afirmišu oslobodilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, s Josipom Brozom Titom na čelu. U pripremama ovih manifestacija posebno su isticani:

- na međunarodnom planu - da se, obeležavanjem najznačajnijih jubileja, podseti i upozna svetska i naša javnost sa istorijskim doprinosom pobjedi antifašističke koalicije, sa procesom izrastanja naših revolucionarnih oružanih snaga od partizanskih odreda do armija i vidova koji su činili pobedonosnu Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku armiju, sa značajem jugoslovenskog ratišta tokom celog rata i uspešnim držanjem samostalnog fronta između savezničkih krila u Mađarskoj i Italiji, te sa organizovanjem, tokom i ishodom najznačajnijih operacija NOVJ;
- na svejugoslovenskom planu - da se, autentičnim svedočenjem o tim istorijskim zbivanjima, još više afirmiše princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao Ldm

gih tekovina NOR-a i revolucije izvojevanih zajedničkim naporima, krvlju i poredama u surovim ratnim uslovima i pod rukovodstvom Partije, što će nadahnjivati i hrabriti, ali i opominjati sadašnje i buduće generacije da budu na nivou istorijskih zahteva u svakoj fazi revolucije;

- na unutararmijskom planu - da se, izvornim podsećanjem na prelomne događaje i njihove aktere, doprinese obogaćivanju naše historiografije i osobene ratne veštine, pre svega, bogatstvom primera i pouka, ali i analiza i zaključaka, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovođenja koje je obezbeđivalo razgaranje i narastanje borbenih dejstava uporedo sa drugim, vrlo složenim procesima na našem ratištu i šire, čime će ti sadržaji, kao rezultat sećanja i istraživanja, doslovno zabeleženi na magnetofonskoj i celuloidnoj traci, viđeni na ekranu ili pročitani u publikacijama, ostati trajan doprinos u baštini naše budućnosti, imati i aktuelan značaj i trajnu vrednost, nadahnjujući pripadnike oružanih snaga da svojim znanjem i radom budu na nivou vremena u kome žive i deluju, dostojni slavinih prethodnika i baštinici revolucionarnih tradicija.

Obeležavanjem ovih jubileja, sem ostalog i razgovorima na »okruglim stolovima«, uz odavanje dužnog pijeteta borcima NOR-a i revolucije, ratnim i posleratnim pregaocima, izražava se i aktuelan pogled unapred, sagledavanje perspektive, svojevrsno podsećanje i trajnu poruku da se iz svake teške situacije može izaći - jedinstvenim snagama za interese celine domovine i svakog njenog dela posebno, podržavanjem najsmelijih, ohrabri- vanjem posustalih.

Jednogodišnji Program održavanja »okruglih stolova« svi zaduženi armijski činovioci su - usmeravani i ispomagani od Političke uprave SSNO, kao nosioca svih pa i ovih aktivnosti u celini - potpuno izvršili. Svaki od devet održanih »okruglih stolova« - naučnih rasprava imao je radno-naučni i aktuelno-politički karakter, uklopljen u celini jubilarnih radnih manifestacija i aktivnosti. Održani su sledeći »okrugli stolovi«.

1. DRVARSKA OPERACIJA, u Drvaru, 23. i 24. maja 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja desanta na Drvar;

2. BEOGRADSKA OPERACIJA, u Beogradu, 18. oktobra 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja oslobođenja Beograda;

3. KNINSKA OPERACIJA, u Kninu, 1. decembra 1984, u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Knina;

4. ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR I REVOLUCIJE, u Beogradu, 15. januara 1985, u organizaciji Centra OS za strategijska istraživanja i studije »MARŠAL Tito« (COSSIS), a povodom 40. godišnjice formiranja 1. 2. i 3. Armije (1. I 1945) i 4. Armije (1. III 1945);

5. MOSTARSKA OPERACIJA, u Mostaru, 13. februara 1985, u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Mostara;

6. JUGOSLO VENSKA MORNARICA KAO VID JUGOSLO VENSKE ARMIJE PRED ZA VRŠNE OPERACIJE, u Splitu, 1. marta 1985, u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti;

7. VAZDUHOPLOVSTVO U STRATEGIJI NOR-a, u Zemunu, 21. marta 1985, u organizaciji Komande RV i PVO;

8. *SARAJEVSKA OPERACIJA*, u Sarajevu, 5. aprila 1985, u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Sarajeva;

9. *ZAVRŠNA OF ANZI VA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE*, u Beogradu 23. i 24. aprila 1985, u organizaciji COSSIS-a, u okviru završnih svečanosti povodom Dana pobjede;

Prema opštem priznanju javnosti, svi postavljeni ciljevi su postignuti. »Okrugli stolovi« su, od blizu 1800 pozvanih, okupili oko 1400 učesnika, mahom najistaknutijih sudionika odgovarajućih događaja - savremenika koji imaju najveće moralno pravo da pred istorijom i budućnošću svedoče 0 ljudima i zbivanjima, te istraživača sa područja ratne veštine, istorije, sociologije, ekonomike i drugih društvenih nauka. Sa skupova je dobiveno blizu 500 radova (referata, koreferata, diskusija i pismenih priloga), što čini preko 4300 stranica kucanog teksta, a sve što je izgovoreno snimljeno je tonski i fdmski, tako da ostaje kao trajno izvorno i snažno svedočenje o jednom vremenu i našem čoveku u njemu. Tako je, ceneći sadržaj rasp-rava i poruka sa ovih skupova, dobivena obimna, bogata, argumentovana, autentična i veoma dragocena građa od izuzetne naučne i društveno-političke vrednosti, svakako nezaobilazna ne samo za pisanje istinite i potpune istorije NOR-a već i za sva sadašnja i buduća istraživanja na ove teme, predstavljajući, u isto vreme, veoma vredan i prijemčiv materijal za objavljivanje, politički i vaspitni rad pripadnika generacija koje dolaze.

Visoko ceneći vrednost i značaj dobivenog materijala sa ovih skupova I interesovanje javnosti za njegovo pravovremeno i izvorno objedinjavanje, Uredivački odbor Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije« Vojnoizdavačkog zavoda, odgovoran za realizaciju celine ovog izdavačkog projekta, na sednici od 24. juna 1985, odlučio je, shodno odluci o svim skupovima, da se sređena građa sa svih 9 »okruglih stolova« objavi u jedinstvenoj ediciji od 10 knjiga, s tim što bi se svaki od 9 skupova predstavio u po jednoj, a zasebna, deseta, bila bi sintetička studija svih važnijih saznanja i poruka sa ovih rasprava. Ovaj izdavački poduhvat će se realizovati tokom ove, jubilarne, godine pobjede nad fašizmom, a u celini do kraja 1986. godine, i to tako što će se svaka od knjiga, objavljena pod naslovom odgovarajućeg »okruglog stola« i po redosledu njihovog održavanja predstaviti javnosti na godišnjicu i u mestu održavanja skupa. Time će Armija ispuniti i ovu obavezu, preuzetu pred javnošću još prilikom usvajanja Orijentacionog programa, maja 1984, i pred učesnicima svakog od tih skupova, uključujući se u kontinuiranu i bogatu, redovnu društveno-političku aktivnost u gajenju revolucionarnih tradicija, stavljajući poruke »okruglih stolova« u službu budućnosti, obezbeđujući pretpostavke i uslove da pobjedničke poruke ostvaruju svoju naučnu, istorijsku, odbrambenu i vaspitnu funkciju u našem društvu.

Redakcija Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije«, odgovorna za realizaciju celog izdavačkog projekta, materijal za svaku knjigu će, u saradnji sa organizatorom odgovarajućeg »okruglog stola«, srediti i prema ustaljenom postupku verifikovati. Po potrebi će ga, radi dobijanja celine, dopuniti nužnim izborom ranije objavljenih tekstova, najvažnijih dokumenata, autentičnih fotografija itd., a zatim izdati prema redosledu održavanja skupova, odnosno godišnjica događaja o kojima je raspravljano, pod zajedničkim nadnaslovom »Jugoslavija za pobjedu i slo-

bodu« i u istoj tehničkoj opremi, tako da svaka od 10 knjiga te jedinstvene edicije o nama i za nas bude dvostruki dokument - o ratnom događaju i o »okruglom stolu«.

*

Knjiga »ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR-a I REVOLUCIJE« (učesnici govore) četvrta je po redu u desetotomskoj ediciji (10 tomova) sa kojom izdavač izlazi pred sud javnosti. Sadrži izlaganja podnesena na »okruglom stolu« koji je na tu temu održan 15. januara 1986. u Domu JNA u Beogradu, kao i autorske prilaze koji su za tu priliku posebno pripremljeni. »Okrugli sto« je okupio na jednom mestu proslavljene ratne komandante i komesare armija, jedan broj komandanata i komesara korpusa i divizija, članova Vrhovnog štaba i glavnih štabova, najviše vojne rukovodiocce današnjih oružanih snaga Jugoslavije, poznate i priznate vojne teoretičare, istraživače i istoričare - više od 250 učesnika. Bio je to impresivan spoj ratnog i vojničkog iskustva, na jednoj, i visokog umeća teorijskog uopštavanja i oblikovanja iskustava i saznanja iz daleke i svetle prošlosti naših naroda i našeg revolucionarnog pokreta, na drugoj strani.

Tema »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije« pripada najznačajnijim temama iz istorije NOR-a. Njome se problematizuju spolj-nopolitički, unutrašnjopolitički, vojnos strategijski i drugi činioci koji su doveli do stvaranja armija kao najviših strategijsko-operativnih tela NOVJ (i JA), njihovo formiranje, organizacijska struktura, borbene i druge karakteristike i njihova uloga u Titovoj strategiji NOP-a i revolucije. Osnovno stanovište, koje je iskorišteno kao polazna osnova organizacija i rada naučnog skupa na tu temu, moglo bi se sažeto formulisati na sledeći način: armije su prirodan nastavak i epilog kontinuiranog procesa jačanja vojne organizacije NOR-a prema političko-revolucionarnim, voj nos strategijskim i drugim ciljevima rata i revolucije na našem tlu, ali i internacionalnoj obavezi našeg pokreta prema savezničkoj antifašističkoj borbi. Raščlanjujući dalje to polazište, tu generalnu hipotezu u okviru uvodnih izlaganja, referata, koreferata, diskusija i pripremljenih priloženih tekstova, taj naučni skup je došao do sledećih osnovnih rezultata:

- Armije su bile najviša strategijsko-operativna tela naše oružane sile u NOR-u, a u svom sastavu su imale operativne sastave, združene taktičke jedinice svih nivoa i opremu i naoružanje svih rodova vojske. Osim toga, u strukturi naših ratnih oružanih snaga Jugoslovenska mornarica i Ratno vazduhoplovstvo, u vreme formiranja armija i uporedo sa njima, izrasli su u moderno opremljene i organizovane vidove oružanih snaga, koji su bili u stanju da obezbede kvalitetnu vatrenu i drugu podršku armijskih operacija iz vazdušnog prostora i na primorskom krilu strategijskog fronta.

- Osnovni motiv kojim je uslovljeno formiranje tako velikih strategijsko-operativnih tela i cilj koji je njima postavljen bio je: (1) stvaranje organizacijsko-formacijskih pretpostavki da na kraju oslobodilačkog i revolucionarnog rata možemo voditi velike ofanzivne operacije za konačno oslobodenje zemlje i da ishod rata na vlastitom ratištu možemo postići na bojnopolju, i to vlastitim snagama; (2) držati deo savezničkog strategijskog fronta u Evropi na spoju dvaju savezničkih frontova u Centralnoj i Južnoj Evropi, i to na nivou organizovanosti vojnih snaga na kojem su bile

Radno predsjedništvo »okruglog stola« Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a

oružane snage zapadnih i istočnih saveznika; (3) osloboditi sve krajeve naseljene našim narodima i pripojiti ih matičnoj zemlji; (4) na granici novooslobođene zemlje stići odgovarajućim vojnim snagama i biti objektivna brana svakom pokušaju mešanja u naše unutrašnje poslove.

Navedeni motivi i ciljevi su neposredan odgovor naučnog skupa na osnovno pitanje koje sledi iz njegove teme: koja i kakva je bila političko-strategijska, dakle revolucionarna i vojnostrategijska uloga armija u Titovoj koncepciji NOR-a i revolucije na kraju tog epohalnog prevrata u istoriji naših naroda.

- Četiri armije Jugoslovenske armije koje su formirane od januara do marta 1945, (i druge snage JA), sa kojima se Tito spremao da zada završni udarac Hitlerovoj tvrđavi na Balkanu i domaćim kvislinzima, bile su i bukvalno jugoslovenske - po svom sastavu, poreklu, pređenom borbenom putu, po svim svojim značajnim obeležjima, čime se posebno simbolizuje Titovo revolucionarno-strategijsko opredeljenje da sloboda naroda i narodnosti Jugoslavije mora biti njihovo delo.

- Strategijsko komandovanje armijama, kao najvišim strategijsko-operativnim telima Jugoslovenske armije, bilo je u potpunosti jedinstveno i ostvarivano je iz jednog centra. Ostvarivao ga je Vrhovni komandant, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, preko Generalštaba Jugoslovenske armije ili neposredno. Iako su armije bile prostorno veoma udaljene od Vrhovnog komandovanja, a sredstva međusobnih komunikacija oskudna i nesavršena, jedinstveno strategijsko komandovanje obezbeđivano je visokim stepenom idejno-političkog jedinstva starešina i komandi svih nivoa, kao i jas-

nim i veoma konkretnim dugoročnim zadacima koje su Vrhovni komandant i Generalštab postavljali komandama armija.

Navedeni glavni rezultati naučnog skupa sadržani su u brojnim priložima njegovih učesnika - izgovoreni na skupu ili za tu priliku posebno pripremljenih. Svi ti prilozi u knjizi su složeni u nekoliko poglavlja:

- 1. Osnovna razmatranja u kojima se tematski i teorijsko-metodološki citiraju i usmeravaju tok i rezultati naučnog skupa;*
- 2. Armije, glavni štabovi, korpusi i divizije Jugoslovenske armije;*
- 3. Vidovi, rodovi i službe;*
- 4. Ostala razmatranja u kojima se raspravlja o nekim osnovnim vojnostrategijskim problemima i pitanjima NOR-a u čiji kontekst se svrstava i tema »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«. Zatim neka pitanja pozadinskog obezbeđenja, odnosa sa saveznicima, dejstva snaga u pozadini neprijatelja u vreme formiranja armija i druga pitanja vojnog organizovanja;*
- 5. Osnovna pitanja u kojima se često rezimiraju glavni tokovi te nadahnute naučne rasprave.*

Osim ovoga, uz sadržaj rasprave na naučnom skupu prilažu se: poziv za »okrugli sto«, saopštenja za sredstva informisanja, kronologija, arhivski izvori i bibliografija.

Iako se može bez preterivanja tvrditi da se sva izlaganja i prilozi uklapaju u jedinstven teorijski, metodološki i tematsko-sadržajni kontekst, tu i tamo se može naići i na neke koji u ponečemu odstupaju, ili se sa mnogima ne slažu u nekim osnovnim opredeljenjima. Iako različitost promišljanja istovetnih zbivanja, različitost teorijskih i metodoloških koncepata i istraživanja NOR-a može rezultirati oprečnim, pa i pogrešnim rezultatima, Redakcija nije smatrala da ih treba značajnije reducirati, niti je insistirala na radikalnim izmenama, smatrajući da bogatstvo pristupa i rezultata obogaćuje saznanje. Nama je stalo da bude što svestranijeg, pa i kritičkog promišljanja naše prošlosti radi istine o njoj samoj, ali, još više, i radi naše budućnosti.

*UVODNA
IZLAGANJA*

*Pozdravna riječ prilikom otvaranja
okruglog stola »Armije u strategijskoj
konceptiji narodno oslobodilačkog
rata i revolucije«*

General-pukovnik Peko Dapčević"

U ime Organizacionog odbora želim da izrazim svim prisutnima dobrodošlicu, da vas pozdravim i da zaželim plodan rad ovom skupu. Istovremeno izražavam želju da svjedočenjem o istorijskim zbivanjima na našem ratištu s početka 1945. godine i njihovom analizom - što više doprinesemo u naporu da se neke veoma važne činjenice sačuvaju od zaborava, a trajno vrijedna iskustva, pouke i poruke o kojima će ovdje biti riječi, ugrade u našu savremenu i u mnogo čemu osobenu ratnu vještinu.

Organizator ovog »okruglog stola« to nam je olakšao samim tim što je predmet i sadržaj ove rasprave i u tematskom i u vremenskom pogledu tačno naznačio, što smatram velikom prednošću i jednim od važnih preduslova da od ovog našeg posla bude naučno teorijske i praktične koristi. Smatram to i našom obavezom da u raspravi o tim strategijsko-operativnim sastavima neophodnim za pobjedonosno izvođenje završnog čina našeg revolucionarnog rata - nastojimo da što više doprinesemo u traženju i nalaženju odgovora, prvenstveno na ova pitanja: kakvi su bili vojnopolitički i vojnostrategijski, spoljni i unutrašnji, uslovi u kojima su stvorene armije; kakva je bila njihova uloga u Titovoj strategijskoj konceptiji narodnooslobodilačkog - revolucionarnog rata; koje su bile osobenosti njihove strategijske upotrebe u završnom periodu rata; koji su se problemi njihovim stvaranjem otvorili i kako su rešavani; šta je ono što i danas, četiri decenije nakon tih zbivanja, izgleda toliko vrijednim da ga treba upamtiti i znalački ugraditi u sadržaje naše savremene odbrambene teorije i prakse.

Raspravi upravo o tim pitanjima u cjelini sam posvetio moje uvodno izlaganje koje ste dobili na uvid, s tim što sam smatrao potrebnim da ovaj uvaženi skup, u najkraćem, podsjetim i na neke istorijske istine iz procesa planskog, postupnog i našim potrebama i mogućnostima primjerenog razvoja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao regularne oružane sile i odlučujućeg sredstva kojim je usmjeravan, uporno i dosljedno razvijan i vođen revolucionarni rat, izgrađivana ratna vještina i oružane snage, i izvojevana pobjeda.

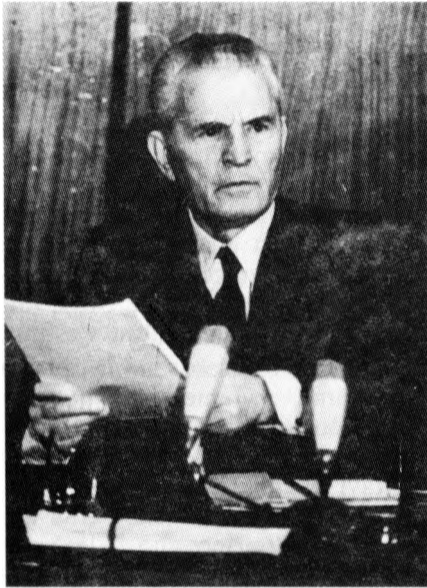
Tri prve naše armije formirane su 1. januara 1945, a četvrta dva mjeseca kasnije. Na vojnostrategijskom planu, njima je maršal Tito, kao najkrupnijim strategijsko-operativnim sastavima revolucionarne vojske, namijenio jasnu i izuzetno značajnu ulogu - da se njihovom upotrebom obezbijedi vođenje iješavajućih bitaka u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

¹¹ General-lajtnant, komandant 1. armije.

Podrobnije treba da ukažemo i na neke osnovne vojnopolitičke i vojnostrategijske, spoljne i domaće, uslove u kojima su stvarane naše armije, čime je oživotvoren i najkrupniji vojnoorganizacijski problem.

Stvaranje masovne operativne armije revolucionarnog obilježja u Titovoj strategijskoj koncepciji je bio planski, postupan i skladan proces. Samo formiranje armija po uzoru na evropske armije toga doba bilo je,

pak, logičan i po značaju ključni čin ostvarenja zamisli o stvaranju revolucionarne vojske.

General-pukovnik Peko Dapčević, ratni komandant I. armije

Prilikom razmatranja pitanja vojnopolitičke i vojnostrategijske uloge i značaja armija u Titovoj strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata, potrebno je polaziti od jedinstva naše političke i vojne strategije. Formiranje armija je motivisano potrebom da se ostvare najkrupniji vojnopolitički i vojnostrategijski ciljevi rata. Tako su osnovni vojnopolitički i vojnostrategijski razlozi koji su i doveli do formiranja armija - opredjeljivali i njihovu ulogu.

Uvjeren da ovdje ima upućenijih od mene i u pitanju osobnosti organizacije armija kao strategijsko-operativnih sastava osposobljenih i namijenjenih za dejstva na operativnim i strategijskim pravcima - samo podsjećam, radi razgaranja rasprave, da bismo mogli razgovarati o sastavu armija,

karakteristikama rukovođenja i komandovanja njima, stepenu združivanja rodova i službi, popuni, naoružavanju i novoj ulozi divizija, njihovim vaterenim mogućnostima i osposobljenosti za dejstva na taktičko-operativnom nivou, procesuprestrojavanja korpusa i, naročito, ulozi i dejstvu onih u dubokoj pozadini fronta, itd. U cjelini, može se reći da je organizacijski sastav armije održavao dostignuti stepen dotadašnje izgrađenosti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, naše ukupne vojnostrategijske potrebe i mogućnosti. No, i tada je taj stav bio krajnje gipak i od armije do armije promjenljiv, shodno njihovom rasporedu i ulozi u završnim operacijama, potvrđujući se kao dioregularne vojske u punom smislu te riječi.

Dozvolite mi da, na kraju, izrazim dva osjećanja s kojima sam došao na ovaj, rekao bih, stvaralački susret generacija starijina naše revolucionarne armije. Prvo je da svi vi, moji ratni drugovi, imate bar jednu veliku prednost više od mene - jer o svojim armijama, korpusima i divizijama možete govoriti podrobnije, razložnije, pa i emotivnije, imenujući ljude i opisujući zanimljive događaje kakve sam mogućnosti i ja lišen zbog same prirode uvodnog izlaganja za naučni skup ovog nivoa. Drugo je ono koje ovdje može zazvučiti i kao samohvalisanje nas koji smo bili akteri doga-

đaja o kojima danas ovde svjedočimo, pokušavajući da što više ostavimo kao zavjet mladim generacijama. To moje osjećanje odnosi se na zbirnu ocjenu našeg rukovodećeg kadra iz vremena o kome ovdje raspravljamo. Bio je to kadar velikih intelektualnih mogućnosti, ogromnog revolucionarnog iskustva - iz predratne revolucionarne borbe, iz rovova i sa bojišta Španije, iz četvorogodišnjeg našeg vojevanja protiv višestruko nadmoćnijeg neprijatelja. Mi smo mogli pobjeđivati i pobjediti naizgled jačeg od sebe samo znanjem, umijećem, maštovitošću i intelektom, ratnom vještinom bez šablona i kanona, u čemu nam je Josip Broz Tito bio i ostao uzor.

U vezi s tim bih želeo da kao jedan od utisaka sa ovog skupa ponese taj da ćemo i ubuduće pozitivni ishod borbi, bojeva i operacija, pa i rata u cjelini, morati tražiti i nalaziti ne u nadmoćnijoj tehnici, već u nadmoćnijem čovjeku. Razumije se, nadmoćnost ljudskog faktora nije moguće više postići na bilo kojem nivou materijalne opremljenosti oružanih snaga; tek u dijalektičkoj povezanosti sa ratnom tehnikom visokog dometa čovjek može doći do punog izražaja. Tada njegove stvaralačke mogućnosti imaju vrhunske domete.

Stoga neka je naš zavjet vama koji dalje izgrađujete borbenu moć naših oružanih snaga da podsticanju, idejno-političkoj i moralnoj svijesti boraca i stajješina, njihovoj psihološkoj i vojnostručnoj osposobljenosti nikad ne prestanete pridavati najviši značaj. Te vrijednosti, zajedno sa bratstvom i jedinstvom i svim drugim temeljnim vrijednostima našeg socijalističkog društva, treba da rezultiraju nepokolebljivim ljudskim činocem koga nikakva sila ne može zaplašiti niti ga tući u konačnom smislu te riječi.

Formiranje armija - uslov pokretanja i vođenja ofanzivne strategijske operacije¹¹

Admiral flote Branko Vlamula¹

Naša velika pobjeda u NOR-u za naše narode i narodnosti, njihovu historijsku ulogu i utjecaj na historijske tokove i preobražaje naše zemlje i za njihov utjecaj na jednu epohu suvremenog svijeta ima presudan značaj.

U kontekstu takve ocjene historijskog značaja našeg narodnooslobodilačkog rata, kao sinteze narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe razmatranjem uloge armija u njegovoj strategijskoj koncepciji, implicite se vrednuje uloga revolucionarnih oružanih snaga kao jednog od odlučujućih faktora pobjedonosnog završetka narodnooslobodilačkog rata. Time se ne želi zapostaviti utjecaj svih drugih relevantnih društvenih faktora, a prije svega vodeće društvene snage - Komunističke partije Jugoslavije.

Razmatranje uloge armija kao najvišeg stepena vojnog organizovanja u narodnooslobodilačkom ratu ima svoj vojnoučni i aktuelno-politički cilj.

Prvi, odnosno vojnoučni cilj mogli bismo definirati kao namjeru da doprinesemo svestranom naučnom rasvjetljavanju strategijske uloge armija u ostvarivanju ciljeva narodnooslobodilačkog rata i revolucije, sagledavanju uvjeta njihovog nastanka, njihovih svojstava, organizacijske strukture koja je izgrađivana u procesu borbe, te načina izvođenja priprema operacija za konačno oslobođenje zemlje i načina upotrebe strategijskih grupa. Time bismo željeli kompletirati predstavu o stvaranju naših oružanih snaga u narodnooslobodilačkom ratu, neposredno doprinoseći daljoj izgradnji naučne teorije ratne vještine našeg narodnooslobodilačkog rata.

Težnja nam je da ukažemo na ratna iskustva i pouke koje su bitne za našu koncepciju općenarodne odbrane i društvene samozaštite, jer ona nije ništa drugo nego stvaralačka primjena tih velikih iskustava iz narodnooslobodilačkog rata u našim, suvremenim uvjetima, kako je Tito često isticao. Drugim riječima, ta iskustva imaju veliki i trajan značaj za našu odbrambenu koncepciju i strategiju, i moramo ih uvijek i iznova vrednovati suglasno promjenama općih i posebnih uvjeta epohe. Također, moramo im prilaziti historijski i razvojno, suglasno marksističkom dijalektičkom metodu. Nema sumnje da će kazivanja neposrednih kreatora i aktera u svim prijelomnim događajima biti od velike koristi za kompletiranje te slike i za utvrđivanje naučne istine o toj izuzetno značajnoj temi.

Drugi cilj možemo označiti kao aktuelno-politički. Jer, u suvremenim međunarodnim okolnostima i u proturječnim unutarnjim ekonomskim i

¹¹ Saopštenje podnijeto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, održanom u Domu JNA u Beogradu 15. januara 1985. godine.
² Potpukovnik, politički komesar pomorske komande sjevernog Jadrana.

Savezni sekretar za narodnu odbranu, admiral flote Branko Mamuta, govori za »okruglim stolom«

političkim uvjetima pitanja odbrane nezavisnosti, integriteta i ustavnog poretka naše zemlje postavljaju se sa svom svojom ozbiljnošću.

Razdoblje od četiri decenije je premaleno bez tzv. velikog rata u novijoj svjetskoj i u našoj nacionalnoj historiji. Može se reći da je to najveća tekovina pobjede progresivnih i demokratskih snaga u drugom svjetskom ratu, pobjede kojoj je i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dala veliki doprinos, srazmjerno svojim mogućnostima, koje su bile određene veličinom zemlje, brojem stanovnika i specifičnim okolnostima u kojima se naša zemlja našla nakon potpunog porobljavanja Evrope. O tom doprinosu svoj sud su dali historija, istaknuti državnici i rukovodeći ljudi u drugom svjetskom ratu i suvremenom svijetu. Na primjer, feldmaršal Herold Aleksander, vrhovni komandant savezničkih snaga u Sredozemlju, prilikom svoje prve posjete našoj zemlji, februara 1945, između ostalog, odao je veliko priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, koja je, kao jedina saveznička vojska u Evropi, na svojoj teritoriji držala samostalan strategijski front i koja je vodila samostalne operacije pod komandom svog vrhovnog komandanta, maršala Tita. Ta konstatacija uvaženog savezničkog komandanta govori ne samo o činjenici da smo vlastitim snagama oslobodili zemlju već i o tome da je naša armija u to vrijeme već bila sposobna da primi ulogu spona između zapadnog i istočnog fronta, držeći samostalan front na Balkanu kao južni dio savezničkog obruča, koji se sve više stezao oko njemačke tvrđave.

Poznato je, i u historiji je više puta potvrđeno, da je prostor Balkana izuzetno značajan za evropsko ratište. Hitler je još krajem 1942. godine tv-

rdio da se njemačka evropska tvrđava brani na Balkanu. To svoje mišljenje nije ni kasnije promijenio, što je jasno pokazao odlukom da konsolidira front na Balkanu i da ga najupornije brani u vrijeme kada su već savezničke trupe, i sa istoka i sa zapada, izbile na njemačke granice. Otuda je i razumljivo što je protiv naših snaga bilo angažirano više njemačkih snaga nego prema savezničkim snagama u Italiji. Te činjenice, s jedne strane, nedvosmisleno pokazuju da su nas Nijemci kao protivnika maksimalno uvažavali i, s druge strane, da su naše samostalne strategijske pozicije uvažavali saveznici u vrijeme kada smo sa njima uspostavili i fizičku vezu, što je značilo, napokon, priznanje i za sve ranije velike pobjede. Ta i takva naša samostalna politička i strategijska pozicija u drugom svjetskom ratu pokazala se kasnije kao ishodište naše političke filozofije nesvrstavanja i nezavisne vanblokofske odbrambene politike i doktrine, koja računa, prvenstveno, s osloncem na vlastite snage.

Takav naš međunarodni položaj i vojnostrategijski položaj u poratnom periodu veoma je dobro uočio i na slikovit način anticipirao sovjetski književnik i ratni dopisnik Ilya Erenburg, u oktobru 1944, kada su se naše jedinice susrele s jedinicama Crvene armije na našim istočnim granicama. On je konstatirao da Jugoslavija nije bila epizoda drugog svjetskog rata - kako su Nijemci očekivali i kako su se događaji odvijali u ranijoj historiji naših naroda. Ilya Erenburg je zapisao: »Kad se svrši rat, Jugoslavija će na mirovnu konferenciju doći ne kao komordžija već kao izviđač! Ona ... je izvojevala i novo, časno mjesto u poslijeratnoj Evropi«. Mi tome, s pravom, možemo dodati - ne samo u Evropi nego i u čitavom svijetu! Te historijske činjenice su dobro poznate, pa utoliko čudnije i anahronije zvuče i djeluju neki aktualni napisi o završnom periodu rata u Evropi, inspirirani težnjom da se umanjí naša uloga i doprinos u zajedničkoj borbi protiv fašizma. Neke snage u svijetu, rukovodeći se pragmatsko-političkim pobudama, pokušavaju mijenjati ili, čak, negirati historijske činjenice. Razumije se, to može da šteti samo njima, jer se nitko iole obavješteniji u svijetu ne može time obmanuti.

O značaju formiranja armija i njihovoj strategijskoj ulozi ne bih detaljnije i iscrpnije govorio, pored ostalog i zato što ne želim ograničiti učesnike ovog skupa u izboru pitanja za raspravu, ali bih istakao nekoliko, po mom sudu, značajnijih činjenica.

Prvo, a rekao bih i osnovna premisa od koje treba poći, jeste originalan put i način stvaranja oružane sile naše revolucije.

Drugo, organizaciono izrastanje jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od prvih partizanskih odreda do strategijsko-operativnih grupacija - armija, bilo je u neposrednoj vezi sa oblicima oružane borbe u pojedinim etapama narodnooslobodilačkog rata i revolucije, što je ovisilo od općih uvjeta na našem ratištu i stanja svih relevantnih faktora narodnooslobodilačke borbe.

Već u avgustu 1941, u članku »Zadatak Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«, objavljenom u *Biltenu* broj 1 Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, Tito je ukazao da treba »pri izvođenju krupnih operacija stvarati prema potrebi, od više partizanskih odreda, krupne vojne jedinice«. Taj stav je oživotvoren u historijskim odlukama o formiranju 1. proleterske brigade, krajem 1941, o formiranju divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije krajem 1942. godine i, konačno, odlukom o formiranju armijskih grupa i armija.

I letimičnom analizom tih Titovih stavova može se uočiti da ni u najtežim strategijskim uvjetima, kao što su bili oni krajem 1941, kada su se naše snage morale povući iz Srbije, i u prvoj polovini 1943. godine, kada su se odigrale dvije najveće i prijelomne bitke - na Neretvi i Sutjesci, Tito nije ni pomišljao da snižava dostignuti nivo vojne organizacije.

Problem djelovanja krupnih vojnih jedinica u otežanim strategijskim i operativnim uvjetima Vrhovni štab je rješavao odgovarajućim načinom upotrebe tih jedinica - originalnom ratnom vještinom. Naše velike operativne jedinice i u takvim uvjetima djelovale su na partizanski način, što je rijetkost u historiji partizanskog ratovanja i ratovanja uopće. Takav način upotrebe velikih jedinica (divizija i korpusa) omogućio je ne samo njihov opstanak već i njihovu maksimalnu efikasnost u dejstvima, i to pretežno u ofanzivnim.

Posmatranjem u cjelini razvojnog puta naše revolucionarne armije jasno se uočava stalno usavršavanje organizacijske strukture Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od nižih ka višim oblicima, pri čemu je kao konstanta ostala teritorijalna komponenta u obliku narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Isto tako, uočljivo je da se trend razvoja organizacijskih oblika podudara s trendom razvoja ratne vještine. Formiranje armija bilo je u neposrednoj funkciji organiziranja i vođenja ofanzivne strategijske operacije, konkretnije njezine druge etape (od proboja fronta u Lici i Sremu do konačnog oslobođenja zemlje). Ali, ni u toj etapi nije izostala praksa kombiniranja oblika vojne organizacije i načina upotrebe oružanih snaga u cjelini.

U vezi s tim je i slijedeća činjenica, naime, naše četiri armije, koje su formirane u razdoblju od 1. januara do 2. marta 1945, bile su osposobljene da vode frontalna dejstva i operacije koje su bile tipične za drugi svjetski rat. Osim toga, mi smo iza fronta, u pozadini neprijatelja, imali više od jedne četvrtine naših divizija, što je našim operacijama davalo svojstvo svojevrsnih kombiniranih operacija. U tim kombiniranim operacijama mogli smo, usprkos nedostatku najsuvremenije tehnike, staviti pod istovremeni udar čitavu odbrambenu zonu njemačke Grupe armija »E«, dijelove Grupe armija »C« i 2. oklopne armije koji su se uspjeli izvući ispod udara operativne grupe korpusa krajem 1944. na liniju Drava - Srem - Sarajevo - Mostar - Bihać - obale Jadrana kod Paga.

Osim toga, naše snage su bile angažirane ne samo u pozadini neprijatelja nego i u vlastitoj pozadini. U našoj pozadini djelovala je pomenuta grupa korpusa i Korpus narodne odbrane Jugoslavije. Na velikom dijelu ratišta snage su bile izmiješane, a frontovi izukršteni. Dakle, nije se tu radilo o frontu kao zamišljenoj liniji dodira suprotstavljenih snaga, o frontu shvaćenom u klasičnom smislu te riječi, već o brojnim frontovima na našem ratištu. Razumije se, takvu sliku operacija može stvoriti samo armija koja ratuje na vlastitoj teritoriji i uz najširu podršku i pomoć svoga naroda. To iskustvo je od kapitalnog značaja za našu suvremenu koncepciju i doktrinu općenarodnog odbrambenog rata.

Zahvaljujući takvoj organizacijskoj strukturi oružanih snaga i takvoj koncepciji njihove strategijske upotrebe, naš strategijski manevar u završnim operacijama bio je veoma složen. Obuhvatao je, istovremeno, tri oblika manevra: proboj fronta, dvostruki duboki obuhvat i udar iz pozadine kao kvalitativno nov oblik manevra.

Savezni sekretar za narodnu odbranu, admiral flote Branko Mamula u pauzi sa ratnim komandantima i komesarima armija i korpusa

Iz navedenih činjenica moguće je izvesti neke zaključke o ulozi armija u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata, a i pouke za našu suvremenu teoriju i praksu ratne vještine:

1. Formiranjem armija, kao operativno-strategijskih grupacija i Jugoslavenske armije, kao stalne vojne organizacije, stvorene su mogućnosti za poduzimanje strategijskog napada u uvjetima već ostvarene strategijske inicijative, a to znači i za nametanje odlučujuće bitke i traženje rješenja sukoba na vojnom planu. To je bio nužan uvjet, da se obezbijede do tada već postignute tekovine revolucije, teritorijalna cjelovitost zemlje i osnove da se na diplomatskom planu ostvari državni kontinuitet, a na određeni način i kontinuitet vlade, uprkos činjenici da je došlo do temeljne društvene transformacije, što je jedinstven slučaj u modernoj političkoj historiji.

2. S obzirom na poznate kontroverze u okviru savezničkih odnosa i odnosa pojedinih saveznika prema nama i prema snagama kontrarevolucije u našoj zemlji, samo je snažna armija mogla obezbijediti uvjete da sami odlučujemo o svom unutarnjem uređenju i da trajno zadržimo nezavisnu spoljopolitičku poziciju.

3. Rezultati koje smo ostvarili na bojnopolju bili su odlučujući činitelj i na vojnom planu - za kidanje lanca strategijskog okruženja zemlje od fašističkih sila Osovine i njihovih satelita, a na političkom planu - izolacije, pa i kod saveznika u dužem periodu.

4. Odnos napada i odbrane u kombiniranom obliku oružane borbe pokazao se sasvim drugačiji nego u klasičnom, frontalnom. Za strategijski

" napad u frontalnom obliku neophodan je odnos snaga oko 3:1 u korist napadača, dok u kombiniranom obliku taj odnos može biti obrnut, pa čak i nepovoljniji. U napadnim operacijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na operativnom nivou taj odnos je ponekad bio i veći od 5:1 u korist neprijatelja, pa to, ipak, nije smetalo mnogim našim operativnim sastavima da mjesecima budu u neprekidnoj ofanzivi.

5. Za strategijsku ofanzivnu operaciju pokazalo se neophodnim grupisanje i centralizacija snaga i komandovanja na najvišem nivou. U prethodnim fazama, kada su vođena ofanzivna dejstva na nižim nivoima, to nije bilo neophodno, pa je bilo moguće ostvarivati strategijsko komandovanje na manje-više direktivan način i decentralizirano.

6. Strategijskom operacijom za konačno oslobođenje zemlje obuhvaćena je, praktički, čitava teritorija Jugoslavije. Izvedena je snagama iz svih krajeva naše zemlje, objedinjenim u strategijskim grupacijama. Na taj način se u završnici rata pokazalo da samo jedinstvene oružane snage u jedinstvenoj oružanoj borbi na čitavom prostoru Jugoslavije mogu izvojevati konačnu pobjedu, isto kao što se na političkom planu pokazalo da je samo politički pokret općejugoslovenskog karaktera imao objektivne šanse da ostvari svoje političke ciljeve.

Navedena, kao i mnogobrojna druga iskustva imaju aktualan i trajan značaj, i mi ih uzimamo u obzir i ugrađujemo u naša suvremena doktrinarna rješenja. To znači da iskustva iz narodnooslobodilačkog rata u cjelini stvaralački primenjujemo u našoj suvremenoj koncepciji i doktrini općenarodnog odbrambenog rata, saobrazno novim uvjetima koji su bitno drugačiji od onih u drugom svjetskom ratu. Narodnooslobodilački rat i iskustva iz njega ostaju trajno ishodište naše suvremene vojne misli i prakse. Zbog toga je posebno značajno da se i u današnjoj raspravi, i uvijek kada se za to pruži prilika, ne samo podsjećamo na ta iskustva nego i da ih promišljamo sa stanovišta njihove moguće primjene u suvremenim uvjetima.

Razmatranja o ulozi armija u strategijskoj zamisli narodnooslobodilačkog revolucionarnog rata

General-pukovnik Peko Dapčević²¹

Predmet i sadržaj rasprave organizator je, i tematski i vremenski, tačno naznačio, što smatram prednošću i jednim od preduslova za uspješan rad skupa i povezivanje njegovih rezultata sa rezultatima već održanih naučnih skupova (o beogradskoj i kninskoj operaciji), kao i skupova koji će se na sličnu tematiku održati (mostarska, sarajevska i druge operacije), a osobito sa rezultatima skupa o završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje 1945. godine.

U pismu koje nam je načelnik Generalštaba JNA uputio uz poziv za ovaj skup najavljeno je da će se uskoro raspravljati i o operacijama za konačno oslobođenje zemlje 1945. godine. Otuda je, vjerujem, najprirodnije da se na ovom skupu prvenstveno govori o formiranju armija i zbivanjima s početka posljednje ratne godine, kada su stvoreni ti strategijsko-operativni sastavi naše revolucionarne vojske, pokušavajući da doprinesemo u traženju i iznalaženju odgovora na slijedeća pitanja: (1) kakvi su bili vojno-politički i vojnostrategijski uslovi u kojima su stvorene armije; (2) kakva je bila vojno-politička i vojnostrategijska uloga armija u opštoj i strategijskoj zamisli narodnooslobodilačko-revolucionarnog rata; (3) koje su to osobenosti oružanih snaga NOP-a u vrijeme formiranja armija i njihove upotrebe u završnom periodu rata; (4) koji su problemi nastali stvaranjem armija i uopšte reorganizacijom oružanih snaga koja je tada izvršena i kako su rješavani; te, naročito, (5) koja su saznanja i iskustva danas, četiri decenije nakon tih zbivanja, toliko vrijedna da ih treba upamtiti i znalački ugraditi u sadržaje naše savremene i osobene odbrambene teorije i prakse.

Raspravi o tim pitanjima u cjelini posvećujem ovo uvodno izlaganje. Smatram, međutim, potrebnim da prije toga podsjetim na neke istorijske činjenice iz razvoja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koje su vremenski prethodile formiranju armija, a bez čijeg se poznavanja, ne može dovoljno valjano shvatiti ni suština tematike o armijama u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata.

Smjela i, po značaju, istorijska odluka CK KPJ od 4. jula 1941. o otpočinjanju oružane borbe ostala bi vapajući poziv za juriš na nebo da se nije odmah sa ustankom počela stvarati, a u toku 1942. potpuno oblikovati revolucionarna armija novog tipa koja je sjedinjavala pozitivne osobine operativne i partizansko-teritorijalne vojske, kojom je usmjeravan, uporno i dosljedno razvijan, i vođen naš revolucionarni rat. Prvo i odlu-

¹⁾ Uvodni referat podniet na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, Beograd, 15. januar 1985.

²⁾ General-lajtnant, komandant I. armije.

čujuće sredstvo takvog rata mogla je biti samo tako organizovana i vojnički i politički izgrađena i osposobljena vojska, koja se mogla uspješno nositi sa četiri okupatorske vojske - njemačkom, italijanskom, bugarskom i mađarskom - i svim kvislinzima, stalno vodeći bojeve i operacije na sveukupnom jugoslovenskom ratištu protiv neuporedivo nadmoćnijih neprijateljevih vojnih snaga. Da nije bilo takve vojske kao odlučujućeg oruđa naše revolucionarne strategije, Četvrti jul se ne bi, sa svim onim što nam predstavlja, danas slavio uz podsjećanje na sjaj pobjede koju smo pri kraju rata, u proljeće 1945, izvojevali glavnom već savremene Jugoslovenske armije: sa četiri armije, u sadejstvu šest korpusa i drugih snaga u pozadini fronta uspostavljenog krajem prethodne godine. Samo takva revolucionarna vojska mogla je ostvariti veličanstvene ciljeve koje je CK KPJ, pod rukovodstvom Josipa Broza Tita, istorijskog 4. jula, postavio našim narodima i komunistima.

Veliki i sudbonosni strateški ciljevi narodnooslobodilačkog rata - likvidacija okupacije slamanjem okupatorskih snaga, uspostavljanje državne cjelovitosti i nezavisnosti zemlje, sprečavanje povratka na staro, odnosno obezbjeđenje revolucionarnog društvenog preobražaja, učvršćivanje bratstva i jedinstva i izgradnja federacije - mogli su se ostvariti samo pomoću snažne vojske i spregom vojne i političke strategije, što je pod Titovim rukovodstvom, uz punu podršku političkog i vojnog vrha, činjeno i učinjeno vizionarski.

Da bi se shvatila izuzetnost i složenost stvaranja Narodnooslobodilačke vojske, njen neprekidni razvoj i stalni napon u periodu od 1941. do 1945. godine, kada su formirane i naše četiri armije, treba ukazati na neizmjereno veliki značaj stvaranja naših prvih proleterskih i udarnih brigada, krajem 1941. i do ljeta 1942. godine, kao »vojnih udarnih formacija naroda Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije.«³¹ Upravo te snage su poslužile kao jezgro Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i snažna udarna pesnica u izvodenju raznovrsnih borbenih dejstava i manevara. Njihovo stvaranje, kao rezultat našeg gledanja na kombinovani - manevarski rat, bilo je potrebno iz dva razloga: prvo, zato što nam je tok događaja pokazao da dotadašnja, u osnovi teritorijalno-partizanska organizacija oružanih snaga NOP-a više nije dovoljna u novonastalim uslovima i, drugo, zato što su već postignuti uspjesi u dotadašnjoj oružanoj borbi, u kojoj je, prirodno, bilo i padova, nametali

Komandant 1. armije, general-lajtnant Peko Dapčević

³¹ *Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada*, vidi: Josip Broz Tito, *Vojna djela*, drugo dopunjeno izdanje, VIZ, Beograd, 1978, knj. I, str. 147.

potrebu za novom elastičnom i kompaktnijom organizacijom jedinica koje će biti u stanju da brzo i sve uspješnije prenose operacije i žarišta borbi iz jednog u drugi kraj zemlje.⁴¹

Formiranje našeg gledišta o ratnoj vještini i vođenju kombinovanog narodnooslobodilačkog rata u cjelini, i provjera tih gledanja u ratnoj praksi umnogome su bili mogući zahvaljujući dejstvima naših brigada, koje su od samog stvaranja pokazale izvanrednu pokretljivost, ofanzivnost, dinamičnost, preduzumljivost i mnoga druga svojstva na kojima se izgrađivala svojevrsna taktika. Na toj postojanoj osnovici naša taktika se dalje razvijala, dopunjavala i stvarala, tako da se na njene temelje čvrsto, i u cjelini, oslanjala i naša strategija.

Jasno određivanje opštejugoslovenske uloge i obilježja brigade imalo je presudan politički i vojnički značaj za dalje vođenje rata i određivanje njegovog ukupnog smjera i oblika. Prije svega, one su rješavale vojne i političke zadatke opštejugoslovenskog značaja na težištima jugoslovenskog ratišta. Tamo gdje su se osnivale i pojavljivale njihovo prisustvo i neposredno dejstvo imalo je odlučujući značaj za dalji tok operacija i narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini (na primjer, pohod grupe brigada u zapadnu Bosnu, razbijanje raznih neprijateljskih »ofanziva« i si.). Uporedo sa tim, okupator je preduzeo sve mjere - od diobe Jugoslavije na posebne »države« do stvaranja raznovrsnih vojnih kvislinških sastava - da bi spriječio jedinstvo akcije naših naroda i njihovih oružanih snaga, koje su, zbog svog karaktera, često dejstvovala izolovano, po područjima i bez čvršće operative veze. Prirodno je da smo se tome morali suprotstaviti po svaku cijenu, što je bilo moguće samo tako jakim sastavima kakve su bile brigade i grupe brigada i, kasnije, divizija.

Proces nastajanja operativnih jedinica u nas započeo je, dakle, formiranjem prvih proleterskih brigada. Ubrzo poslije toga, već početkom novembra 1942, došlo je do stvaranja proleterskih i drugih divizija i korpusa, i oblikovanja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao regularne operative vojske, čime je ona već tada sve više poprimala oblik kombinovane vojne organizacije, sastavljene od operativnih i teritorijalno-partizanskih vojnih formacija. Formiranje krupnijih vojnih sastava, divizija i korpusa, značajno je uticalo na očuvanje strategijske inicijative oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta na ukupnom jugoslovenskom ratištu. To je, bez sumnje, bilo jedno od najznačajnijih dostignuća u toku ukupne izgradnje oružanih snaga, jer stvaranjem tako jakih sastava vojne snage narodnooslobodilačkog pokreta, sem brojnih partizanskih odreda i razgranate mreže vojnopozadinskih organa, koji su dejstvovali na teritorijalnom osnovu, imale su i operative jedinice, divizije i korpuse, kojima su se mogli brže i uspješnije ostvarivati sve složeniji vojno-politički ciljevi revolucionarnog rata. Time su stvoreni i uslovi za konačno uobličavanje Operativne grupe divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kao visokovrijedne i izvanredno pokretne strategijske grupacije pod neposrednom komandom Vrhovnog komandanta, čime su, uz dejstvo ostalih grupacija NOVJ obezbjeđivani uslovi za neprekidno održavanje inicijative na operativnoj i

⁴¹ Maršal Tito je u razgovoru sa starešinama Garde, povodom devetogodišnjice Prve proleterske brigade, pored ostalog, rekao: »Razmišljao sam o tome da ipak pristupimo formiranju jedinica koje će imati regularan vid, pa ma i sa malim brojem ljudstva. Kao operativnu jedinicu za zadacima strategijskog karaktera, što se kasnije i pokazalo kao jedino pravilno rješenje, stvorili smo 1. proletersku brigadu kao jezgro za dalje stvaranje redovne armije«. (List »Gardist«, br. 10, od 22. 12. 1950).

strategijskoj razini. Divizije i korpusi su bili najpokretljiviji i udarni dio oružanih snaga, namijenjen za vođenje manevarskog rata i uspješno suprotstavljanje svim sastavima neprijatelja. Izuzetno veliki značaj imala je Operativna grupa brigada koju je Vrhovni štab imao već od juna 1942, od početka veličanstvenog borbenog pohoda grupe proleterskih i udarnih brigada za Bosansku Krajinu. Ta operativna grupa je bila sposobna za vođenje sve složenijih bojeva i operacija, bilo da smo ih mi preduzimali ili nam ih je nametao neprijatelj, u veoma složenim uslovima vođenja revolucionarnog rata, a u sadejstvu sa ostalim snagama narodnooslobodilačkog pokreta. Bez toga sadejstva, odnosno rasprostranjenih i sinhronizovanih ukupnih dejstava naših oružanih snaga na čitavom jugoslovenskom ratištu, Grupa bi se izolovala, istopila i, najzad, usahla i sagorela u neravnopravnoj borbi.

Sastavljena od nekoliko proleterskih i udarnih brigada, a kasnije i divizija, Operativna grupa Vrhovnog štaba je, nesumnjivo, bila veoma značajan činilac daljeg učvršćenja naših oružanih snaga, vođenja rata i njegovog krajnjeg ishoda. Ona je sa ostalim operativnim grupacijama NOVJ našem ratu obezbijedila izrazito manevarski karakter, za koji se Vrhovni komandant od samog početka opredijelio. Njeno djelovanje karakterišu stalni pokreti, kombinovani i smjeli manevri, kao i brzo prikupljanje radi nanošenja udara i izvlačenja svojih snaga ispod udara krupnih neprijateljevih sastava. U stvari, stalni pokreti i efikasna dejstva bili su način života i rada te izrazito manevarske grupe, koja je, zahvaljujući tome, izvršavala sve složenije i krupnije operativne i operativno-strategijske zadatke. Njenim formiranjem stvoreni su uslovi za izvođenje složenijih oblika manevra i većih operacija, i, u sadejstvu s drugim snagama za oslobađanje prostranih teritorija širom naše zemlje. Konačno, Operativna grupa Vrhovnog štaba (postojala je od decembra 1942. do jula 1943) bila je stabilan oslonac drugim našim mnogobrojnim snagama, olakšavala im je izvođenje borbenih dejstava i svojim primjerom podsticala ih na veću aktivnost.

Osim Operativne grupe Vrhovnog štaba bilo je i drugih operativnih grupa na raznim prostorima jedinstvenog jugoslovenskog ratišta. Njihova dejstva u Dalmaciji, Lici, Baniji, Makedoniji itd. bila su izvanredan operativni (borbeni) oslonac za dalje razgaranje revolucionarnog rata, ali i operativni oslonac dejstvima Operativne grupe Vrhovnog štaba, jer su vezivale veoma jake snage neprijatelja, čime su pokret, manevar i dejstvo te grupe bili znatno olakšani. Razumije se da se tom konstatacijom ne umanjuje strategijski značaj i uloga Operativne grupe Vrhovnog štaba. Sve operativne grupe činile su veliki korak u razvoju oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta - korak na putu stvaranja operativno-strategijskih grupacija - armija. Armije su organizovane u periodu januar - maj 1945. godine. 1. 2. i 3. armija formirane su 1. januara, a 4. armija 2. marta, da bi se 4. maja odlučilo o formiranju i 5. armije, iza čega su ukinuti i glavni štabovi Srbije, Hrvatske, Slovenije i Makedonije.⁵⁷ To se ne naglašava samo kao činjenica, već prije svega radi sagledavanja uloge koju je maršal Tito kao vrhovni komandant namijenio armijama u ostvarivanju strategijske koncepcije završnog čina našeg revolucionarnog rata.

⁵⁷ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (Arhiv VII), k. 21. reg. br. 54-1-1; k. 25A, reg. br. 1-2; k. 242, reg. br. 5-3 i k. 291, reg. br. 5-2; k. 118, reg. br. 15-1/1. Detalje u vezi s tim vidjeti: N. Anić, S. Joksimović, M. Gutić, »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982, str. 467—478.

Prilikom razmatranja uloge i značaja armija u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata i njihovog stvaranja početkom posljednje godine rata, treba uzimati u obzir slijedeće dvije činjenice:

1) Tito je, s osloncem na oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta i narod, postupno, odlučno i strpljivo ostvarivao vojnostrategijske i političke ciljeve narodnooslobodilačkog rata da bi ih, konačno, i ostvario pobjedom nad okupatorom i domaćim izdajnicima, prisajedinjenjem većine krajeva naseljenih našim življem matici zemlji, stvaranjem jedinstvene državne zajednice dobrovoljno ujedinjenih, zbratimljenih i ravnopravnih naroda i narodnosti i, napokon, revolucionarnim činom koji je bio uvod u velike društvene preobražaje. A upravo tim ciljevima služili su viši oblici vojnog organizovanja, koje je započeto decembra 1941, formiranjem 1. proleterske, i nastavljeno tokom 1942, stvaranjem velikog broja brigada, operativnih grupa, divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Dakle, mnogo prije nego što je na velikim svjetskim frontovima nastupio strategijski preokret. Ta činjenica za nas ima najmanje dvostruki značaj:

- *prvo*, narodnooslobodilački - revolucionarni rat - mada neodvojiv dio svjetskih zbivanja u okviru drugog svjetskog rata - bio je rezultat i izraz narodnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta porobljenih i obespravljenih naroda i proleterizovanih slojeva, koji su, predvođeni Komunističkom partijom Jugoslavije, vodili samostalnu narodnooslobodilačku borbu, osvajajući i puteve društvenog preobražaja;

- *drugo*, stvaranje divizija i korpusa kao krupnih operativnih i operativno-strategijskih sastava, i to prije strategijskog preokreta na velikim frontovima, svjedoči o značajnom doprinosu naše oslobodilačke borbe tom preokretu. Otvarajući novo samostalno ratište, vezujući za sebe brojne okupatorske i kvislinške snage, narodnooslobodilački pokret je dao veliki doprinos borbi saveznika i ukupnoj pobjedi nad fašizmom.

2) Posebna značajna činjenica jeste daje Vrhovni komandant tako stasale revolucionarne vojske, stvarajući divizije, korpuse i, kasnije, armije, veoma odlučno i praktično stavio do častanja čitavom svijetu da je narodnooslobodilački rat izašao iz sopstvene »ustaničke faze« i prerastao u viši i složeniji oblik rata, koji otvara najraznovrsnije mogućnosti za odlučujuće sudare i rješavajuće operacije u jednom kombinovano-manevarskom ratu.

Na vojnostrategijskom planu formiranje armija ima upravo tu ulogu - da obezbijedi vođenje *rješavajućih bitaka* u završnim operacijama oslobođenja Jugoslavije 1945. godine. U toj vojnostrategijskoj povezanosti treba sagledavati događaje na našem ratištu još od sredine 1944, kada su počele operacije za oslobođenje Jugoslavije, kada je oslobođena Srbija, Makedonija, Vojvodina, Kosovo, Dalmacija, Crna Gora i najveći deo Hercegovine i Bosne, pa sve do strategijske ofanzive za konačno oslobođenje zemlje, koja je, nimalo slučajno, trajala do 15. maja 1945. godine (šest dana duže nego na ostalim svjetskim ratištima).

Da bismo mogli shvatiti značaj i smisao nastojanja Vrhovnog komandanta da što prije - kada za to sazriju osnovni, opšti i posebni vojno-politički i vojnostrategijski uslovi - stvori oružanu silu sposobnu za vođenje složenih rješavajućih operacija i bitaka, a time da shvatimo i ulogu armija i revolucionarne vojske u cjelini i strategijskoj zamisli narodnooslobodilačkog rata, moramo se vratiti nekim značajnim odrednicama ukupne oslobodilačke strategijske zamisli našeg revolucionarnog rata, o kojima je već

napisano mnogo studija.^{6*} U te osnovne odrednice treba svrstati slijedeće: *prvo*, na jugoslovenskom prostoru voditi narodnooslobodilački revolucionarni rat, a ne pokret otpora. Dakle, ne na bilo kojem nivou vojnih dejstava, već ravnopravno sa ostalim članicama antihitlerovske koalicije, stalno uzlaznom linijom koja je primjerena ukupnom razvoju i ukрупnjavanju vojske, i na taj način steći uslove i prava za učešće u opredjeljivanju buduće sudbine na vlastitim prostorima; *drugo*, pobjedu u ratu izvojevati vlastitim snagama, a u konačnom slamanju fašizma što više sadejstvovati saveznicima i dati svoj doprinos sveukupnoj savezničkoj pobjedi nad fašizmom; *treće*, stvoriti neophodne vojne i političke pretpostavke za prisjedinjavanje matici zemlji jugoslovenskih teritorija; *četvrto*, istovremeno sa oslobodilačkim ciljevima, i kao njihov nerazdvojni dio, otvarati nove i sve primjemije puteve društvenog preobražaja u našim jugoslovenskim uslovima; *peto*, u vođenju oslobodilačke borbe spriječiti bilo čije miješanje sa strane, što bi moglo značiti skretanje sa osnovnog smjera naših vizija budućeg društva, jer je političku strategiju rata i revolucionarnog preobražaja odredila Komunistička partija Jugoslavije.

Prirodno, sve te polazne osnove jedinstvene vojne i političke strategije, koje je objedinjavao i oblikovao Tito kao vrhovni komandant, djelovale su punom snagom, jer su bile ugrađene u sva naša osnovna strategijska opredjeljenja i ciljeve, bez obzira na to da li je to bilo izričito utvrđeno u vidu strategijskih načela ili principa, ili su se podrazumjevale u kontekstu cjelovitih revolucionarnih, političkih i vojnih ciljeva narodnooslobodilačkog rata i budućeg revolucionarnog preobražaja. Bez ovako shvaćenog jedinstva naše strategije ne bi bilo moguće valjano i potpuno shvatiti ni ulogu armija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u njoj.

VOJNO-POLITIČKI I VOJNOSTRA TEGIJSKI USLOVI U KOJIMA SU STVARANE ARMIJE

Na svjetskim ratištima, a prije svega na našem, stekli su se brojni uslovi koji su doveli do stvaranja armija. Pomenuću samo neke, ali ih neću detaljnije obrazlagati, jer smatram da su oni, uglavnom, dobro poznati. Svi oni mogu se svrstati u dvije grupe - spoljne i uslove na domaćem ratištu.

Na spoljnom planu još sredinom 1944. godine započinju događaji najneposrednije vezani za pripreme i izvođenje velikih bitaka koje su značile završnicu drugog svjetskog rata. Uspjesi savezničkih snaga, i na istoku i na zapadu, bili su očigledni. Sa istoka i sa zapada oni su izbili na njemačku granicu, a sa juga i jugoistoka približavali su se njemačkoj teritoriji. Na azijskom i pacifičkom ratištu počele su neposredne pripreme za konačan obračun sa Japanom.

^{6*} Svakako, najznačajnija su izvorna djela Josipa Broza Tita (J.B. Tito, *Vojna djela*, VIZ, Beograd, 1956, knj. I. i II); zatim Kardeljeva studija: *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizaciji*, »Komunist«, Beograd, 1977. Brojne su i druge studije i monografije vojnoistorijskog i vojnoteorijskog karaktera iz pera naših vojnih stručnjaka. Izvanredan doprinos izgradnji vojne teorije NOR-a dao je i časopis »Vojno delo«, koji već 36 godina pažljivo odabira, uređuje i objavljuje najvrijednije priloge iz te oblasti. Posebno bih istakao analizu general-pukovnika Koče Popovića: *Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, »Vojno delo« br. 2/1949 i druga djela koja je izdao Vojnoizdavački institut i druge izdavačke kuće širom Jugoslavije.

Generali Peko Dapjević (desno) komandant I. armije i Milutin Morača, načelnik Štaba I. armije, pripremaju plan operacije za proboj sremskog fronta

Početakom 1945. godine Crvena armija je na istočnom frontu povezala front od Kurlanije na sjeveru do Drave na jugu; glavne snage usmjerila je ka Berlinu, a pomoćne ka Beču. Zapadni saveznici su, poslije iskrcavanja u Normandiji, izbili na granicu Njemačke, od Strazbura do Arhena, i prodrli u Holandiju, a u Italiji su izbili pred ravnice Lombardije, stvorivši mogućnost za dalje napredovanje ka centralnoj Evropi i krajnjem sjeveru Balkana.

Njemačka, i tada njen jedini stvarni saveznik Japan su na izmaku snaga. Trpjeli su jedan za drugim vojne poraze na svim frontovima, osjećajući nedostatak i žive sile i svih materijalno-tehničkih sredstava.

Očito je bilo da je kraj rata na pomolu, odnosno da samo treba izvesti sveobuhvatni završni udarac i - protivnik će biti poražen. No, to ne znači da Njemačka, u to vrijeme, nije imala još snage i moći da se veoma odlučno i odsudno brani, naročito na nekim frontovima.

Na jugoslovenskom ratištu zbio se nekoliko veoma velikih promjena i događaja koji su odgovarali našim nastojanjima da vlastitu oružanu silu, tada u najvećem naponu, dovedemo do najvišeg stepena organizacije i savremenosti. Razumije se, ti događaji su se zbili pod uticajem našeg pokreta i naše narodnooslobodilačke borbe. Ističem ih kao uslove zato što smo, boreći se, i pobjeđujući, stalno rasli i jačali tako i toliko da smo sami sebi stvorili neophodne pretpostavke za nove vrednosne skokove u jačanju vojne organizacije.

Krajem 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je završila prvu etapu operacija za konačno oslobođenje zemlje. Beogradska

operacija i događaji vezani za oslobođenje Srbije dali su značajan zamah pokretu. Masovni priliv novih boraca omogućio je popunu postojećih i stvaranje novih jedinica. U ranije izvedenim operacijama Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije stekla je opšte priznanje saveznika kao ravnopravni član antihitlerovske koalicije na evropskom ratištu, i uspostavila jedinstveni strateški front od Drave do Jadranskog mora.

Oslobođena je prostrana teritorija (Srbija, Makedonija, Vojvodina, Kosovo, Dalmacija, Crna Gora i znatan dio Hercegovine i Bosne). Ta teritorija je bila siguran oslonac za manevar snaga, njihovu popunu i odmor, razmještaj objekata i ustanova za dalje vođenje rata itd.

U sastavu jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije stekla se brojna nova ratna tehnika i ostala materijalno-tehnička sredstva. Prije svega, značajna sovjetska i anglo-američka vojna pomoć i plijen koji nam je ostao nakon uspješnog završetka nekoliko velikih operacija (beogradska i kninska operacija, operacije u Makedoniji i na Kosovu, u Crnog Gori i Hercegovini i dr.)

Velike rezultate smo postigli i u političkom organizovanju novog društva, iako je rat i dalje veoma intenzivno trajao u velikom dijelu naše zemlje.

Po dolasku u Beograd Vrhovnog Štaba NOV i POJ, Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Predsjedništva AVNOJ-a, Politbira CK KPJ i drugih rukovodstava narodnooslobodilačkog pokreta stvoreni su povoljniji unutrašnji društveno-politički uslovi za dalje narastanje Narodnooslobodilačke vojske i za pripremu i izvođenje završnih operacija za oslobođenje preostalog dijela Jugoslavije. Sticajem svih tih okolnosti i prelaskom maršala Tita u Beograd, kao središte buduće nove države, odakle je dalje rukovodio operacijama i komandovao Narodnooslobodilačkom vojskom, objektivno su morala usahnuti sva špekulantska nagađanja o tome kuda će krenuti Jugoslavija i njeni narodi i narodnosti poslije rata i iz kojeg će, što je bilo veoma izvjesno, izaći kao pobjednici. Ta nagađanja se odnose na spoljni činilac i unutrašnju kontrarevoluciju i kolebljive elemente. Ali, za nas to nikada nije bilo sporno. Mi smo znali šta hoćemo, i od prvog dana revolucionarnog rata tom određenom cilju smo dosledno, nepokolebljivo i uporno težili. Težili smo teritorijalnoj cjelovitosti, nezavisnosti, federaciji kao zajednici ravnopravnih naroda, društvenom preobražaju i slobodi naroda i narodnosti.

Ono što je naš revolucionarni rat činilo, a kasnije i učinilo tako velikim i izuzetnim - bez premca u drugom svjetskom ratu, bilo je to da su politička i vojna strategija bile jedinstvene. Jedna u drugoj tražile su, i nalazile, sve veća izvorišta i oslonac, vodeći ka jedinstvenom cilju. Vojni poduhvati, a zatim stvaranje slobodnih teritorija od samog početka rata, bili su uslov za stvaranje narodne vlasti, i obratno - svaki korak na putu društvenog preobražaja i, naročito, veliki poduhvati kao Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, stvarali su nove uslove za sve složenije vojne zahvate. Jer, nijesu se slučajno zasjedanja AVNOJ-a, ti istorijski događaji, odigrali na velikim slobodnim teritorijama krajem 1942, kada su nastale prve divizije i korpusi naše već stasale vojske, odnosno krajem 1943, kada se već naziralo da rat možemo dobiti na bojnom polju i da treba učiniti sve da ga ne izgubimo na konferencijama, za »zelenim stolovima«. Zato je i bilo sasvim prirodno, kada je sredinom 1944. godine počela sigurno prelaziti strateška inicijativa u ruke naše vojske, da se vojno-političko rukovod-

stvo narodnooslobodilačkog pokreta prebaci iz Drvara na Vis; da vrhovni komandant Tito, poslije velikog obavljenog posla sa saveznicima u Italiji i sastanka sa Vinstonom Čerčilom u Napulju, avgusta 1944, već narednog mjeseca odleti u Krajovu, a onda u Moskvu, da i tamo sa sovjetskom vladom i Vrhovnom komandom raspravi sva pitanja sovjetskog vrednovanja našeg doprinosa savezničkoj borbi u drugom svjetskom ratu i da se dogovore o učešću dijela Crvene armije sa NOVJ u oslobađanju istočnih dijelova Srbije. Sve je to bila izuzetno mudra strategija, koju je bilo moguće tako voditi i korak po korak ostvarivati samo zahvaljujući tome što je vojna strana tih pitanja bila u našim rukama, što smo rat vodili na čitavoj teritoriji našeg ratišta i što smo krajem 1944. godine već oslobodili Beograd i veći dio zemlje.

Rijetko se može jiaći primjer u nekom revolucionarnom ratu u istoriji u kojem je, kao u našem, s jedne strane, tako izražena djelatna sprega revolucionarnih ciljeva i uvjerenje u mogućnost dubokih društvenih preobražaja u okviru narodnooslobodilačkog i revolucionarnog rata i, s druge strane, čvrste uvjerenosti naših boraca, pripadnika oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta i najširih narodnih slojeva da će sve značajne tekovine oslobodilačke i revolucionarne borbe biti očuvane. Istovremeno, budući da je u tom ratu bila jedan od osnovnih pokretača revolucionarnih slojeva, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (potkraj rata preimenovana u Jugoslovensku armiju) bila je oslonac i snažna potpora svih naših dalekosežnih strateških političkih zahvata, koji su bili usmjereni na očuvanju tekovina revolucije i na međunarodno razumijevanje nove Jugoslavije. Stvaranje armija kao krupnih vojnih formacija, i u tim uslovima i okolnostima naš krajnji domet organizacione izgradnje i ukрупnjavanja revolucionarne oružane sile, sem ostalog, služio je i tim strateškim političkim ciljevima i zahvatima.

Može se, dakle, zaključiti da su tada na spoljnjem i unutrašnjem vojnostrategijskom i političkom planu nastupili uslovi koji su omogućili dalje silovito narastanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i njeno prerastanje u modemu jugoslovensku vojsku, a to je obilježeno, prije svega, stvaranjem naših armija kao krupnih strategijsko-operativnih grupacija.

ZAVRŠNI ČIN OSTVARIVANJA NAŠE KONCEPCIJE REVOLUCIONARNE ARMIJE

Stvaranje armije revolucionarnog obilježja u našoj opštoj strategijskoj zamisli, pod Titovim rukovodstvom, *proces* je koji, kao i svaki drugi, ima svoj početak i liniju razvoja koja stiže do vrhunca u nekoj od etapa na tom razvojnom putu. Izvorišta toga procesa su svakako oblici vojnog organizovanja u početnom periodu narodnooslobodilačkog rata. U tom periodu, preovlađuju partizanski odredi kao najniži, ali istovremeno i trajni oblik vojnog organizovanja narodnooslobodilačkog pokreta.

U procesu izgradnje i jačanja revolucionarnih oružanih snaga, izražavajući opšti pogled partijskog i vojnog vrha, Vrhovni komandant je išao planski od najnižih stepena vojnog organizovanja (partizanski odredi) ka višim (brigade, divizije, korpusi, operativne i armijske grupe), sve do stva-

ranja masovne operativne vojske koja je u svom sastavu imala najkrupnije vojne sastave (armije), donekle po uzoru na evropske armije toga doba, sa svim osobenostima narodnooslobodilačke i revolucionarne vojske. Armije kao krupni strategijsko-operativni sastavi logičan su završetak toga procesa. Mada je odluka o njihovom stvaranju objavljena 1. januara 1945, ideja za takvu odluku sazrela je znatno ranije.⁷⁾ U dokumentima se spominje tek decembra 1944. godine. U svakom slučaju, stvaranje armija je izuzetno značajan i ključni događaj u tom procesu. Ako, pri tom, ne bismo imali u vidu svestrano i duboko jedinstvo naše političke i vojne strategije, ne bismo mogli shvatiti ni značaj, ni veliku ulogu armija u toj strategiji.

*VOJNO-POLITIČKA I VOJNO STRATEGIJSKA
ULOGA ARMIIJA U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI
NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA POD
TITOVIM RUKOVODSTVOM*

To je, bez sumnje, centralno pitanje teme o kojoj raspravljamo, pa smatram da to treba da bude težište mojih razmatranja, bez obzira na to što to opredjeljenje neće biti sasvim odgovarajuće izraženo i u prostornom smislu. U stvari, tek će se prilikom razmatranja na skupu kao cjelini odgovoriti na to pitanje, a odgovor ćemo saznati kada saberemo i svestrano sredimo, izučimo i uopštimo utiske sa ovih rasprava. Ja ću naznačiti samo neka pitanja i probleme koji mogu biti podsticaj za razmišljanja i raspravu u tom pravcu.

U razmatranju uloge armija u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog revolucionarnog rata poći ću od načelnog odnosa politike i rata, a time i političke i vojne strategije, što je već odavno Klauzevic temeljito obrazložio, a mnogi drugi nebrojeno puta nakon njega na isti način ili uz neke izmjene ponovili. Suština tog načelnog opredjeljenja je u prvenstvu politike nad ratom, a time i političke nad vojnom strategijom. Prema takvom teorijskom polazištu, ulogu armija u narodnooslobodilačkom ratu moguće je podijeliti na njihovu vojno-političku i vojnostrategijsku ulogu.

Iako ni kod Klauzevica ta podvojenost političke i vojne strategije i prvenstvo politike nad ratom nije tako oštro izražena, već se podrazumijeva i obrnuti odnos, ipak se radi o hijerarhijskom ustrojstvu toga odnosa. U našem slučaju jedinstvo političke i vojne strategije je očitije nego u bilo kojem ratu prije njega, pa se može tvrditi da se radi o dvije strane jedinstvenog procesa.

Opšta zamisao strategijske uloge armije i jeste glavni razlog za njihovo formiranje, onda kada su za to stvoreni objektivni unutrašnji i spoljni politički i vojni uslovi. Stoga sve razloge koji su doveli do formiranja armija svrstavam u dvije grupe - vojnostrategijske i vojno-političke. Radi se o istovjetnim sadržajima, jer je, u stvari, formiranje armija i motivisano potrebom da se ostvare neki krupni vojno-politički i vojnostrategijski ciljevi rata koji bi bez armija bili teško ostvarljivi.

⁷⁾ Pretpostavlja se da je to bilo kada je korpusna grupa, koja je početkom oktobra 1944. dobila zadatak da oslobodi Beograd u sadejstvu sa Crvenom armijom, dobila ime Prva armijska grupa.

a) Neki vojno-politički razlozi koji su doveli do formiranja armija

Brojni su vojno-politički razlozi koji su doveli do formiranja armija na početku 1945. godine. Svakako, ovom prilikom nemoguće ih je sve pomenuti, a posebno detaljnije obrazlagati. Stoga ću se zadržati samo na naznakama nekih, po mom sudu najznačajnijih. Prije svega treba imati u vidu našu želju i nastojanje da svijetu i našim unutrašnjim neprijateljima, našim saveznicima i sopstvenom narodu pokažemo da smo u stanju da na svom ratištu tražimo ishod rata na vojnom planu s osloncem na vlastite snage, razumije se, u njihovoj neposrednoj povezanosti sa narodom. Time se može pohvaliti veoma mali broj zemalja u Evropi.

Time se i može objasniti naše nastojanje da pred saveznicima pokažemo vlastite vojne mogućnosti i izraslost Narodnooslobodilačke vojske. Time im se jasno stavilo do znanja da smo u stanju sopstvenim snagama da izvedemo završne operacije za konačno oslobođenje zemlje, i to prema načelima krupnih operacija kakve su izvođene na kraju drugog svjetskog rata. Time je otpala i svaka potreba za uplitanjem saveznika u te operacije, osim po našoj želji i uz naš pristanak, što je jedna od najvećih političkih tekovina našeg narodnooslobodilačkog rata. Upravo to nam je osiguralo izvanredan politički ugled i veliku slobodu političkog djelovanja. Bez armija kao strategijsko-operativnih sastava to ne bismo bili u stanju da do kraja osiguramo.

Drugi vojno-politički razlog bio je naša želja i saveznička potreba da se obezbijedi *operativna* veza našeg fronta sa savezničkim frontovima, ne na bilo kojem i kakvom nivou nego odgovarajućim vojnim snagama, čime se u završnoj etapi rata faktički stekao položaj ravnopravnog člana savezničke koalicije, što je nakon završetka rata imalo veoma pozitivne političke i međunarodne učinke.

Takođe, značajno je bilo da se stvore neophodne vojne pretpostavke za *odbranu* tekovina revolucionarnog rata ako bi se za tim ukazala potreba. Armije kao krupni strategijsko-operativni sastavi bili su, objektivno, jamac tih tekovina, ali i stvarna moć koju su morali uvažavati svi saveznici u svojim odnosima sa nama u završnoj etapi rata, a osobito u periodu izgradnje nove države.

b) Neki vojnostrategijski razlozi formiranja armija

Na početku završne ofanzive, 20. marta 1945, na prostoru Jugoslavije našlo se oko 450.000 njemačkih vojnika, svrstanih u 26 divizija, odnosno sedam armijskih korpusa, spremnih i još uvijek sposobnih da se odlučno i krajnje uporno brane. Na takvu upornost odlučili su se još jedino na frontu prema Budimpešti, dok su u Italiji vodili elastičnu odbranu, a na centralnom evropskom vojištu očekivali da će na konačni rasplet događaja uticati suparništvo i suprotnosti među zapadnim i istočnim saveznicima. Uz tih 26 njemačkih, bilo je i 18 kvistlinških divizija, sa oko 230.000 vojnika. Takve snage na našem ratištu, ukupno 680.000 vojnika,⁸⁷ vojnički nije bilo moguće poraziti bez prethodnog ukupnjavanja naših snaga i stvaranja armija.

⁸⁷) Nikola Anić i dr. Isto, str. 468.

Prvi put u toku narodnooslobodilačkog rata neprijatelj je prema nama i našim snagama uspostavio i organizovao snažni strategijski front po svim načelima po kojima ga je uspostavio prema Crvenoj armiji i zapadnim saveznicima. Sve do tada mi smo se, faktički, kretali unutar strategijskog fronta, primenjujući prvenstveno manevar po unutrašnjim operativnim pravcima. Takav front nije bilo moguće probijati snagama koje su po organizovanju, združivanju i podršci na nižem nivou od armija kao strategijsko-operativnih sastava.

Oružanu silu našeg pokreta u završnoj etapi rata trebalo je dovesti na stepen organizacijske i svake druge osposobljenosti za vođenje rješavajućih operacija. U konkretnom slučaju i u određenim uslovima, kada je uspostavljen takav strategijski front neprijatelja prema Jugoslovenskoj armiji, to je značilo osposobiti se za proboj strategijskog fronta, za brzo slamanje neprijateljeve odbrane na cijeloj dubini strategijskog rasporeda, gonjenje, uništavanje i zarobljavanje što većeg broja njegovih snaga na jugoslovenskom ratištu. Zatim je trebalo što prije izbiti na zapadne granice zemlje i stvoriti vojne uslove za pripajanje krajeva koji su nam oduzeti Londonskim ugovorom, te Rapalskim ugovorom iz 1920. i Rimskim sporazumom od 1924. godine, sklopljenim u vezi sa predajom Italiji Rijeke između Mussolinijeve vlade i kraljevske vlade Nikole Pašića. Bez snažnih i savremenih armija, takve velike političke i vojne ciljeve rata teško je bilo ostvariti.

Potrebe za reorganizovanjem strategijskog komandovanja na ratištu bezuslovno su nalagale smanjenje broja neposrednih veza Vrhovnog štaba prema potčinjenim komandama. To je bilo izvodljivo ukupnjavanjem snaga u okviru armija. U protivnom, morali bismo imati ranijih 18 korpusa, a to bi, prema broju neposrednih veza na tom nivou, praktično, »ugušilo« strategijsko komandovanje.

Strategijski front nam je bio nametnut, što znači da ga nismo mogli izbjeći, a prostor na kojem nam je front bio nametnut bio je takav da se bez jakih i krupnih snaga, tehnički opremljenih, naoružanih i snažno podržanih, objektivno i nije moglo računati na uspjeh. Dejstva u ravnici i proboj fronta u tim uslovima bez armije kao krupne formacije, sa visokim stepenom združenosti rodova i službi, ne bi bili mogući.

Operativno sadejstvo sa saveznicima jedan je od brojnih vojnostrategijskih razloga koji su doveli do stvaranja armija. To sadejstvo sa saveznicima moglo je biti uspješno samo ako se uspostavi na istom, ili približno istom nivou vojnih snaga. Izvjesno je da nismo mogli ostati na divizijama i korpusima kao najvišem stepenu vojnog organizovanja a zahtijevati od saveznika da nam sadejstvuju snagama nivoa armija, grupa armija i frontova. Ujednačivanjem nivoa vojnog organizovanja ravnopravno, sigurno i uspješno smo povezali strategijska dejstva saveznika na istočnom i južnoevropskom frontu dejstvima vlastitih snaga istog strategijskog nivoa.

Tim vojnim razlozima koji su doveli do formiranja armija treba dodati i još jedan, ne manje značajan, a to je da smo u to vrijeme imali veoma brojne snage - oko 600.000 boraca, što nam je omogućilo da izvršimo tako velike organizacijske pripreme. Uz to, naš komandni kadar i, uopšte, cjelokupna vojna organizacija narodnooslobodilačkog revolucionarnog rata bili su na takvom nivou da je dalje ukupnjavanje snaga bio prirodan i logičan nastavak stalnog jačanja u svim pravcima.

To su samo neki vojno-politički i vojnostrategijski razlozi koji su uticali na našu odluku da formiramo armije. Oni, istovremeno, ocrtavaju po-

litičku i vojnu ulogu armija u stratezijskoj zamisli narodnooslobodilačkog revolucionarnog rata, a nadam se da ćemo u ovoj raspravi ukazati i na druge razloge.

NEKE KARAKTERISTIKE STRATEGIJSKE UPOTREBE ARMIIJA U ZAVRŠNOM PERIODU NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

Neću iscrpno obrazlagati način i osobenosti dejstava pojedinih armija u završnoj etapi narodnooslobodilačkog rata, jer to nije ni predmet ovih razmatranja. Međutim, potrebno je naglasiti da je način dejstva svake armije zavisio od mjesta - prostora, od zadataka i uloga koje su imale svaka ponaosob i sve zajedno.

Na stratezijsku upotrebu armija uticalo je više činilaca, ali su od presudnog značaja bili: raspored neprijatelja, značajna svojstva njegove stratezijske odbrane na jugoslovenskom ratištu i politički i vojni cilj rata koji smo željeli da postignemo.

Neprijatelj je bio odlučan u tome da odsudno brani stratezijske pravce koji međuriječjem Drave i Save, centralnim dijelom zemlje i duž priobalnog i ostrvskog područja izvode ka prostoru Slovenije, jugoistočne Austrije i sjeverne Italije, i spriječi okruženje i uništenje svojih snaga na prostoru sjeverozapadnog dijela Jugoslavije. Uz to treba imati u vidu i njegove namjere u Mađarskoj, gdje se dosta angažovao prema Crvenoj armiji. Svoju odbranu je u Jugoslaviji neprijatelj i organizovao u više uzastopnih pojava i odbrambenih uporišta, pri čemu su naseljena mjesta bila prostorni oslonci i uporišne tačke, kao i važna čvorišta za manevar snagama u operativnim i taktičkim razmjerama (dubina preko 350 km). Osnovna ideja stratezijske odbrane neprijatelja može se uprošćeno prikazati kao krajnja upornost odbrane u okviru postojećih uslova i mogućnosti, planskih i organizovanih prihvata i izvlačenja snaga, te pružanja upornog uzastopnog otpora po dubini na svakom pojasu na operativnom nivou i na pregradnim položajima, u uporištima odbrane i naseljenim mjestima u taktičkim razmjerama na tom širokom prostoru.

Naša ideja opšteg nastupanja sastojala se u slijedećem: odgovarajućim načinom dejstva staviti pod udar cjelokupni borbeni poredak neprijatelja na čitavoj dubini njegovog stratezijskog rasporeda, sprečavati mu manevar rezervama, plansko i pravovremeno izvlačenje i povlačenje, otežavati mu snabdijevanje i izvlačenje. Takav način dejstva prisilio je neprijatelja da oslabi snage na frontu - na 21 diviziju, dok je za osiguranje pozadine, zbog dejstva protiv naših snaga na tom prostoru, morao da odvoji 23 divizije, koje su mu stalno nedostajale za zaustavljanje proboja naših snaga sa fronta.

Osnovna ideja stratezijskog manevra za upotrebu armija jeste *stratezijsko okruženje*, koje je trebalo ostvariti dubokim obuhvatom krilnih armija na stratezijskom frontu. Završni manevar je stratezijsko okruženje, uništenje ili zarobljavanje neprijateljeve balkanske grupacije, uključujući i kvislinške snage. Tim manevrom trebalo je onemogućiti organizovano izvlačenje tih snaga prema Austriji, spriječiti eventualnu predaju zapadnim saveznicima. Takođe, trebalo je uskladiti dejstva naših snaga sa dejstvima Crvene armije na sjevernom dijelu, i to po prostoru i vremenu, a prije

zapadnih saveznika izbiti na sjeverozapadne granice naše zemlje, i na taj način ostvariti vojne, a i neke »preventivne« političke ciljeve narodnooslobodilačkog rata.

Strategijsko-operativna dejstva armija i korpusa odvijala su se i objedinjavala u obliku *kombinovanog oblika* oružane borbe. Mi smo se, vjerovatno u želji da svijetu i sebi ukažemo da smo sposobni da u svakom pogledu, pa i u pogledu načina dejstava, budemo ravnopravni sa saveznicima, često izjašnjavali da smo završnu etapu narodnooslobodilačkog rata ostvarili frontalnim oblikom oružane borbe. Nema sumnje da ta tvrdnja ima brojna potvrdna strategijska, pa i politička gledišta i značenja, jer sposobnost za vođenje frontalnih dejstava svjedoči o organizacijskoj, tehničkoj i operativnoj stasalosti Jugoslovenske armije u savremenu vojsku, sličnu onima kakvih je bilo na kraju drugog svjetskog rata. Time je, dakle, trebalo pokazati da smo mi mnogo ranije u svemu prerasli »partizanski« period razvoja vojske i da smo, prema našim ukupnim zahtevima, odavno premašili sve učinke i najjačeg pokreta otpora. Time smo, faktički, zavrijedili položaj zaraćene strane u drugom svjetskom ratu, što je imalo dalekosežne pozitivne političke i strategijske posljedice. Jer, poznato je stalno i uporno nastojanje nekih uticajnih krugova, i među našim ratnim saveznicima, da se što više i na duži period umanju naš doprinos sveukupnoj pobjedi nad fašizmom, a i naša ukupna organizovanost i snaga kao zaraćene strane. Može se samo pretpostaviti dokle bi to potcjenjivanje išlo da na kraju rata nismo stasali sa armijama sposobnim za frontalna dejstva, odnosno za izvođenje velikih frontalnih operacija savremenog oblika u svakom pogledu.

Ali, jedno su frontalna dejstva a drugo je frontalni oblik oružane borbe. Ne, takvu strategijsku doktrinu mi nijesmo ni teorijski zagovarali, a još manje praktično provodili. Mada su nam armije bile združeni sastavi, ojačane i podržavane, naš ukupni materijalno-tehnički činilac rata, stanje ratne tehnike, pokretljivost i cjelokupno dotadašnje ratno iskustvo i tradicije oslobodilačkog revolucionarnog rata nijesu nam obezbjeđivali da do kraja uspješno riješimo dva krupna strategijska problema: (1) snagu udara koja će osigurati proboj strategijskog fronta velikim udarnim grupacijama protiv jakih snaga protivnika, upad u slobodan operativni prostor, brzo korišćenje uspjeha i sprečavanje organizovane odbrane neprijatelja po dubini; (2) strategijsku pokretljivost, koja je bila neophodna za ostvarivanje manevra na spoljnjim operacijskim pravcima, kako je inače izvođen strategijski manevar u završnoj etapi narodnooslobodilačkog revolucionarnog rata.

Jedini način za rješavanje tih problema moglo je biti odgovarajuće strategijsko grupisanje i primjereni način strategijske upotrebe snaga. Naša velika pogodnost je bila u tome što smo u pozadini neprijatelja imali krupne snage (šest korpusa, jednu operativnu zonu ranga korpusa, ukupno 16 divizija i više desetina odreda),⁹¹ koje su, udarom iz pozadine, nadoknadile nedostatak podrške (tenkovske i uopšte vatrene), pokreta i udara. Razumije se ne u cjelini, ali svakako uspješno, u kombinaciji sa dejstvom glavnih snaga sa fronta. To je našoj doktrini i strategiji davalo karakter *kombinovanja* dvije strategijske *komponente* oružanih snaga i njihovih dejstava - na frontu, gdje smo imali težište grupisanja i divizije sposobne za snažan udar i proboj fronta, i u pozadini neprijatelja. Te snage u pozadini, bez

⁹¹ Naše divizije u pozadini neprijatelja bile su najmanje za dva, a u nekim slučajevima i više od tri puta manje po brojnom stanju od divizija na frontu koje su ušle u sastav armija.

obzira na brojnost, organizovanost, opremljenost i osposobljenost, imale su strateški značaj. Mislim da je to dragocjeno iskustvo iz našeg narodnooslobodilačkog rata, i da ima veliki značaj i za našu savremenu doktrinu i strategiju oružane borbe. Nas ratnike raduje kada saznamo i vidimo da su ta iskustva ugrađena u našu savremenu vojnostrateški doktrinu i neka značajna sistematska rješenja organizovanja i upotrebe oružanih snaga u opštenarodnom odbrambenom ratu. Time se obezbeđuje kontinuitet u razvoju naše strateške misli i prakse, a na mlađe, poslijeratne kadrove, prenosi osobeno i bogato ratno iskustvo, uvijek dragocjeno izvorište novih saznanja i inspiracija.

NEKE KARAKTERISTIKE ARMIIJA KAO STRATEGUSKO-OPERATIVNIH SASTAVA

Radi se, naime, o karakteristikama organizacijsko-formacijskog sastava armija. One su bile najviše strateško-operativne grupacije, uglavnom divizijskog sastava, namijenjene da djeluju i na samostalnom strateško-operativnom pravcu. Upravo takvoj ulozi i zadatku trebalo je da odgovara i njihov organizacijsko-formacijski sastav, koji karakteriše više obilježja.

Divizije, uglavnom pješadijskog sastava, uz neophodno združivanje ostalih rodova, bile su nosioci dejstava armije na operativnom i taktičkom nivou. One su bile brigadnog sastava (3-4 pješadijske brigade). Najveći broj divizija u sastavu armija imao je svoju artiljerijsku brigadu, a druge artiljerijske divizione. Naravno, divizije su imale i ostale jedinice rodova, koje su im omogućavale izvjestan stepen samostalnosti u izvodenju dejstava i vatrenu podršku u nekim okolnostima. Kažem izvjestan stepen, budući da nije moglo biti potpune samostalnosti kakvu imaju savremene divizije, jer za tako nešto nijesmo imali odgovarajuću ratnu tehniku, naoružanje i opremu. Iako su vatrene mogućnosti naših divizija bile nešto manje od mogućnosti odgovarajućih sovjetskih divizija, nepobitna je činjenica da su vatrene mogućnosti naše divizije stalno rasle i da je ona krajem rata, i zbog velikog plijena i značajne pomoći saveznika, stala rame uz rame sa odgovarajućim sastavima ostalih ratnih saveznika.

No, na žalost, to su samo iskazane vatrene mogućnosti, za veliki broj divizija koje je ozbiljno ugrožavao dobro poznati i česti nedostatak municije, naročito za tehniku koju smo dobijali od saveznika. Bilo je na primjer, artiljerijskih brigada u 1, 2. i 3. armiji koje su u nekim periodima, upravo zbog nedostatka municije, koristile oko 60 odsto svojih vatrenih mogućnosti.

Armije, kao samostalne jedinice, imale su u svom sastavu: artiljerijske, tenkovske (samo 1. i 4. armija), inženjerske i dopunske brigade, jedinice veze i ostale prištapske i pozadinske jedinice i ustanove. Jedino je 1. armija imala i jednu konjičku brigadu. Ukupno, armije su imale po oko 100.000 ljudi, pa je naša armija po brojnosti dostigla armije ostalih saveznika (1. armija je 11. aprila 1945. imala nešto više od 111.000 boraca i starješina).

Štabovi armija bili su razvijeni, i odgovarali su zahtjevima tadašnjeg sistema komandovanja, koji je u to vrijeme smatran savremenim, primjeren našem revolucionarnom ratu i tradiciji revolucionarne vojske.

Armije su bile najkrupnije strateško-operativne grupacije, u čijem su se sastavu mogli naći korpusi kao operativni sastavi, ali su oni tada uki-

dani. Korpusi su imali izvanredno značajnu ulogu u strategijskoj zamisli narodnooslobodilačkog rata, pa i u njegovoj završnoj fazi, i to prvenstveno kao svojevrsna manevarska snaga u pozadini neprijatelja, iako se u osnovi radilo o operativno-teritorijalnoj komponenti oružane sile. Prema prodiranju armija i pomjeranju fronta korpusi su potčinjavani armijama ili su rasformirani, tako da ih je samo manji broj ostao do kraja rata.

Organizacijski sastav armije odražavao je dostignuti stepen dotadašnje izgrađenosti Narodnooslobodilačke vojske, kao i naše ukupne vojnostrategijske potrebe i mogućnosti. No, i tada je taj sastav bio krajnje elastičan i, po potrebi, promjenljiv prema njihovom rasporedu i ulozi u završnim operacijama. Dakle, armije su bile dostigle visok stepen združivanja rodova i službi, što ih je činilo savremenim.

Početak 1945. godine je vrijeme kada se dovršava organizacijsko-formacijska izgradnja vidova i rodova naših ratnih oružanih snaga. Mornarica NOVJ je reorganizovana u Jugoslovensku mornaricu, a funkcioniše i ratno vazduhoplovstvo. Na primjer, jugoslovenska mornarica imala je tada 250 ratnih i pomoćnih brodova, a Ratno vazduhoplovstvo 217 borbenih aviona (uračunati su i oni koji su u to vrijeme oboreni i uništeni). Njihov učinak je bio 6.769 borbenih letova, što je sticajem okolnosti, za jedno kasno organizovano ratno vazduhoplovstvo izuzetan uspjeh.¹⁰¹

*

Kao što sam na početku istakao, u ovom uvodnom izlaganju samo sam naznačio nekoliko pitanja i problema koje treba imati u vidu pri razmatranju uloge armija u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog - revolucionarnog rata.

Na kraju želim da istaknem kako je bilo veoma značajnih aktivnosti vezanih za izgradnju armija o kojima nisam govorio. Tu, svakako, ne treba izgubiti iz vida slijedeće: (1) popunu i formiranje jedinica, odnosno armija i probleme koji su se s tim u vezi javljali; (2) obuku i osposobljavanje jedinica, štabova i komandi za pripremu, organizovanje i izvođenje borbenih dejstava; (3) osposobljavanje starješina praktično na bojištu; (4) probleme koji su se javljali u dejstvima naših snaga u ravnici, s obzirom na njihovu nedovoljnu opremljenost i pripremljenost za takvu vrstu dejstava; (5) probleme organizacije i ostvarivanja sadejstva sa saveznicima na krilima strategijskog fronta; (6) ostvarivanje jedinstvenog strategijskog komandovanja snagama na frontu i u pozadini neprijatelja; (7) osobenosti dejstava pojedinih armija i korpusa, a osobito načina pripreme i izvođenja armijskih operacija.

Ničim ne određujući unaprijed krajnji naučnoteorijski rezultat ovog skupa, htio bih da na kraju izlaganja izrazim jedno svoje osjećanje. Nadam se da to učesnici neće shvatiti kao hvalospjev nama koji smo stvarali tu slavnu prošlost, a danas pokušavamo da što više ostavimo kao zavjet onima koji to naše revolucionarno djelo nastavljaju. To moje osjećanje odnosi se, prvenstveno na ocjenu našeg rukovodećeg kadra u narodnooslobodilačkom ratu. Bio je to kadar visokih stvaralačkih i intelektualnih mogućnosti, velikog revolucionarnog iskustva - iz predratne revolucionarne borbe, iz rovova i sa bojišta Španije, i iz našeg četvorogodišnjeg vojevanja protiv vi-

¹⁰¹> Nikola Anić i dr. Isto, str. 501.

šestruko nadmoćnijeg neprijatelja. Mi smo, najzad, mogli pobjeđivati i pobijediti, na izgled jačeg od sebe, samo znanjem, umjećem, maštovitošću i intelektom, bez šablona i kanona. Upravo bih želio da kao jedan od mnogih, poneseo sa ovog skupa utisak da ćemo i ubuduće uspješan ishod borbe morati da tražimo ne u nadmoćnijoj tehnici već u nadmoćnijem čovjeku. Razumije se, nadmoćnost ljudskog faktora više nije moguće postići na bilo kom nivou materijalne opremljenosti oružanih snaga. Jer, tek u dijalektičkoj povezanosti sa savremenom ratnom tehnikom čovjek može doći do punog i svestranog izražaja. Tada njegove stvaralačke mogućnosti imaju vrhunske domete, koji ne znaju za prepreke - on nemoguće pretvara u moguće.

Neka, stoga, naš zavjet onima koji dalje izgrađuju borbenu moć naših oružanih snaga bude da razvijanju idejno-političke i moralne svijesti boraca i starješina, njihove psihofizičke i vojnostručne osposobljenosti, nikad ne prestanu pridavati najveći značaj. Te vrijednosti, zajedno sa bratstvom i jedinstvom i svim drugim osnovnim vrijednostima našeg revolucionarnog rata i socijalističkog društva, treba da se izražavaju u nepokolebljivom ljudskom činiocu koji nikakva sila ne može zaplašiti, a kamoli pobijediti.

Iskustva iz prakse naših ratnih armija imaju trajnu vrednost za naš koncept opštenarodnog odbrambenog rata"

General armije Košta Nad²⁾

FORMIRANJE ARMIIJA - KVALITATIVAN SKOK U ORGANIZACIJSKOJ IZGRADNJI NAŠIH ORUŽANIH SNAGA U NOR-u

U poslednju ratnu godinu Narodnooslobodilačka vojska je ušla kao savremena oružana sila, sposobna da samostalno izvodi operacije do konačne pobeđe. Formiranje armija, kao strategijsko-operativnih sastava, bilo je u funkciji daljeg vođenja oružane borbe prema vojnim i političkim uslovima na našem i savezničkim ratištima, kao i prema jedinstvenoj Titovoj političkoj i vojnoj strategiji NOR-a. Bio je to nov kvalitet u razvoju naših oružanih snaga, a način njihove upotrebe nov kvalitet u razvoju ratne veštine narodnooslobodilačkog rata.

Najčešće se navodi da su naše armije imale po 100.000 boraca. Taj podatak je tačan za stanje početkom aprila 1945, kada je bio završen period popune i njihovog reorganizacijskog sređivanja za završnu fazu operacija za konačno oslobođenje zemlje. Međutim, podaci o brojnom stanju armija u periodu njihovog formiranja su drugačiji. Stoga, mislim da je radi istorijske istine neophodno da istraživači - istoričari utvrde precizne podatke o brojnom stanju naših armija i u tom periodu.

U vreme formiranja 3. armije naših sedam divizija, s jedne i s druge obale Drave, bile su suprotstavljene nemačkom 91. armijskom korpusu, 15. kozačkom konjičkom korpusu, 1. ustaško-domobranskoj diviziji, delovima 264. divizije, 297. diviziji i 7. SS diviziji. Tada se na obalama Drave i na slavonsko-podravskom vojištu naših nešto više od 58.000 boraca suprotstavljalo brojno i tehnički nadmoćnijem neprijatelju, koji je na tom delu jugoslovenskog ratišta početkom januara 1945. imao oko 90.000 vojnika. Prosečna nemačka divizija imala je u to vreme nekoliko hiljada vojnika više od naše najjače divizije, dok je najjača nemačka 7. SS divizija imala oko 20.000 vojnika. Vojvođanske divizije su u decembru dobile sovjetsko naoružanje, što je u jedinicama 3. armije bilo prvo oružje koje borci nisu sami oteli od neprijatelja, a ipak je naoružanje nemačke divizije bilo bolje. U jednoj analizi, tadašnji komandant naše 51. divizije, Sreta Savić Kolja, uporedio je prosečnu nemačku diviziju »tip 1944« sa 36. vojvođanskom divizijom i pokazao da je nemačka divizija imala više 3.176 vojnika, 600

¹⁾ Uvodno razmatranje za okruglim stolom »o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«, održanom u Beogradu 15. januara 1985. godine.

²⁾ General-lajtnant, komandant 3. armije.

General armije Košta Nad, ratni komandant 3. armije

automata i pištolja, 928 puškomitraljeza, 30 mitraljeza, čak 60 topova itd.³⁾

Znatan broj naših boraca u vreme stvaranja armija sticao je prva borbeno iskustva. Nije bilo mnogo vremena za vojnu obuku, mada se na njoj insistiralo koliko i na partijsko-političkom radu. Kao anegdota, prepričavalo se da je jedan mladi Lala, prilikom prelaska 16. divizije u Slavoniju, u vreme juriša pitao vodnika kako se puni puška. Ipak, ako je i nedostajalo ratnog iskustva, borcima nije manjkalo odlučnosti da se bore do pobe.

O karakteru, borbenosti i moralu tih boraca ima mnogo podataka u brojnim dokumentima. U jednom izveštaju 1. vojnodanske brigade kaže se: »Bilo je slučajeva da su borci padali u nesvest od umora. Bilo je takvih slučajeva da su pojedinci, koji nisu mogli ići, ostajali i borili se do poslednjeg metka. Bilo je boraca koji su sa sebe sve bacali da bi iz borbe izneli samo svoje oružje«.⁴⁾

KRITIKA »PARTIZANŠTINE«

Prelazak s partizanskog načina ratovanja na frontalne borbe nije bio ni lak, ni jednostavan. U odnosu na prethodni period, sve su naše jedinice, prešavši na frontalni način izvođenja borbenih dejstava imale ogromne

³⁾ Sreta Savić i Živko Atanacković, »Treća armija«. Novi Sad, 1981, str. 105.

⁴⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 951, reg. br. 51/3.

žrtve. Maršal Tito je tada ukazivao na »mnoge greške i slabosti naših regularnih jedinica« i starešina koji nisu shvatili da se »promijenio karakter rata«. On je pod tim podrazumevao da se mora posvećivati mnogo više pažnje pripremi i organizaciji borbenih dejstava, obezbediti sadejstvo među susedima, komandovanje čvrsto držati u rukama i nedozvoljavati nikakvu improvizaciju koja bi umanjivala organizovano izvođenje dejstava na svim nivoima - strategijskom, operativnom i taktičkom. Tito nas je kritikovao što smo zadržali »mnogo partizanštine«, koja je »štetna za način modernog ratovanja« i za »osposobljavanje savremene vojske za zadatke koji se u današnjoj fazi rata stavljaju pred nju«. Primeri iz operacija vođenih poslednjih meseci, kada su »mnoge naše divizije porasle od tri na deset i više hiljada boraca«, postavši »tri ili četiri puta veće nego par meseci unazad«, pokazali su da tako narasle divizije »nemaju tu udarnu snagu koju bi trebalo da imaju s obzirom na naoružanje kojim raspolažu«. ⁵

Da kritikom »partizanštine« nije kritikovao partizanski način dejstva, koji je jedino odgovarao onakvom načinu organizovanja naše NOV i POJ, najrečitije svedoče uputstva koja su davana jedinicama za izvođenje dejstva. Čak i godinu dana posle stvaranja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u vreme snažnog poleta narodnooslobodilačkog pokreta u jesen

1943, savetovao je divizijskim štabovima da izbegavaju »frontalne borbe sa nadmoćnijim neprijateljem«, ali ne odustajanjem od borbe, nego »vještim manevrisanjem zadavati neprijatelju iznenadni udarac«. ⁶ Prilikom suprotstavljana nadmoćnijoj neprijateljevoj sili savetovano je: »Vodite aktivnu odbranu koja treba da se ogleda u brzom, iznenadnom manevrisanju vaših jedinica ne vezujući jedinice za položaje, već slobodno s njima manevrisati u duhu postavljenog zadatka«. ⁷ Bilo je neophodno »prema neprijatelju sa fronta uvijek držati male snage, dok glavne snage treba da su uvijek prema njegovim bokovima i pozadini, radi odsijecanja i uništavanja odsječenih dijelova neprijateljskih snaga«. ⁸ Dakle, noć je korišćena kao »saveznik«, i tako se nadoknađivala naša inferiornost u živoj sili i tehnici. Pri tome, posebna efikasnost je postizana prepadima, zasedama i brzim izvođenjem pripremljenih akcija. Prema tome se partizanski način dejstva preporučivao i kritike nisu upućene njemu.

Vodili smo rat tako da neprijatelju nanesimo najviše gubitaka, ne žrtvujući nijednog čoveka ako nije neophodno. Ali, strategijsku inicijativu nametanja odlučujućih i konačnih rešenja u tom periodu još nismo mogli preduzeti. Ipak, i kad nismo bili u stanju da prihvatimo frontalne sudare, a zaokupljeni težnjom da izgradimo savremenu oružanu silu, neprestano smo razmišljali o tome da se treba »brzo oslobađati partizanštine«.

Takve inicijative moraju se posmatrati u neposrednoj vezi sa našim tadašnjim shvatanjem stepena razvijenosti vojske narodnooslobodilačkog pokreta. Jer, ako i jesmo u jesen 1942, stvarajući Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, kao i na kraju 1944, stvarajući armiju, kritički rekli da je u našim jedinicama »mnogo partizanštine« i da je ta »partizanština štetna za osposobljavanje savremene vojske za zadatke koji se u današnjoj fazi rata stavljaju pred nju«, u tome nije bila kritika načina ratovanja, bila je

⁵> Josip Broz Tito, Vojna djela, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978, drugo dopunjeno izdanje, knj. I, str. 539-540.

⁶> Direktiva Štabu 6. divizije NOVJ od 3. septembra 1943. godine (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom V, knj. 19, str. 42-43). Direktiva u kojima je sugerisano da se izbegavaju frontalne borbe ima veoma mnogo.

⁷> Isto, str. 42-43.

⁸> Isto, str. 42-43.

*Jovan Veselinov i Košta Nađ (treći i četvrti s leva) sa štabom 51. divizije u Baranji
1945. godine*

to, prvenstveno, kritika zbog suviše familijarnosti, neumešnosti i kombinovanju snaga i akcija, neprilagođenosti terenu i snazi suprotstavljenog neprijatelja. I u završnim operacijama naše jedinice su izvodile brze udare u pozadini neprijateljevog rasporeda, noćne prepade i napade s bokova, infiltriranje, i sva druga dejstva karakteristična za prethodni period rata. To znači da nismo nikako prevideli korisnost partizanskog načina ratovanja, šta više, naš NOR prvi je u istoriji narodni i revolucionarni rat u kojem su regularne, operativne jedinice NOV i POJ dejstvovala na partizanski način. To uverljivo pokazuje da u kritici »partizanštine« nije moglo biti kritike partizanskog načina dejstva. Takođe, nismo potcenjivali ili odbacivali ni frontalna dejstva većih razmera. Takva dejstva naše snage su primenjivale kada su za njih bile sposobne, a to je bilo u završnom periodu rata.

Tito nas je, u jesen 1941, kritikujući primere iz ustanka u Crnoj Gori, poučavao da je »partizanski rat samo forma narodnog ustanka«, odnosno da se moramo založiti za »shvaćanje narodnog ustanka kao trajnog partizanskog rata, koji će da zahvata sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i ostalih narodnih radnih masa i koji će, konačno, dovesti do potpunog uništenja neprijatelja - paralelno sa borbom Crvene armije i oslobodilačkih pokreta u Evropi i čitavom svijetu.«^{9*} Nikad, pa ni 1941, nismo svoje oslobođenje i uništenje neprijatelja na svojoj teritoriji videli, a ni očekivali kao nečiji dar, nego isključivo kao rezultat borbe sopstvenih snaga. Međutim, nismo predviđali ni značaj prijateljskog, savezničkog sadejstva ostalih snaga anti-fašističke koalicije, pri čemu je Crvena armija za svakoga od nas bila osnovna garancija da će fašizam u svetskim razmerama biti zaista definitivno uništen. Uz takvo shvatanje o odnosu snaga na međunarodnom planu, u nas je prevladavalo uverenje da svoju pobjedu moramo izvojevati sami.

ETAPE IZRASTANJA VOJNOG FAKTORA NOR-a U PRVORAZREDNI POLITIČKI FAKTOR

Naš pokret je postao svenarodni i revolucionarno-oslobodilački, istorijski jedinstven i revolucionarno autentičan, sposoban da u ostvarivanju političke strategije Komunističke partije Jugoslavije osnovne komponente revolucije ugradi u svoju vojnu strategiju. Pri tome je posebno značajno bilo saznanje da se rešavanje osnovnih političkih pitanja mora zasnivati na vojnim merama, koje su uvek imale politička obeležja. U prvoj fazi narodnooslobodilačkog rata - kao partizanski odredi (po Titovom uputstvu »borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko opredeljenje«),^{10>} vodeći oružanu borbu, ujedno »Moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanika kao borbeno jezgro«^{11>} nisu mogla biti rešena krupna politička pitanja. To je bilo moguće tek tada kada su toliko izrasli da su mogli postizati velike vojne pobjede, čime je narodnooslobodilački pokret postao osnovni činilac u konstituisanju nove države. Eventualni vojni poraz mogao je ugušiti ustanak i potpuno onemogućiti političku strategiju Komunističke partije Jugoslavije. Ali, već u jesen 1942, kada je snažna armija narodnooslobodilačkog pokreta ostvarila takve vojne pobjede da smo, pored mnogih nepovezanih slobodnih zona, imali i jednu jedinstvenu slobodnu teritoriju, u neprijateljskim dokumentima poznatu kao »Titova država«, veću od 50.000 km² - tada narodnooslobodilački pokret, sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, nikakav vojni poraz nije mogao onemogućiti, pa čak i da je, na primer, na Neretvi ili Sutjesci, posle stvaranja AVNOJ-a, vojnički poražena Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Prvo razdoblje NOR-a završeno je koncentracijom oružanih snaga NOR-a u tzv. Bihaćkoj Republici, gde smo od odreda i brigada stvorili prve proleterske i udarne divizije i korpuse, čime su - kako je Tito govorio - »stvoreni preduslovi za operacije većeg stila, za još snažnije udarce protiv okupatora i njegovih ustaških i četničkih slugu«. Istovremeno, stvoreno je Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, kao revolucionarni parlament za koji je Tito, na osnivačkoj skupštini, rekao da je »dokaz jedinstva naših naroda, Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca, Muslimana i drugih, bez obzira na vjeru i nacionalnost«, i pozdravio ga kao »zalogu da se ide ka stvaranju bolje i srećnije budućnosti naših naroda«. Ipak, tada nismo imali strategijsku inicijativu - bili smo neuporedivo slabiji od neprijatelja. Tito nam je u tom razdoblju često govorio da za frontalne sudare i konačna rešenja još »nismo kadri«, i da je suviše trošenje energije i ljudi »da sačuvamo izvjesna mjesta i oslobođenu teritoriju«, jer mi oslobođeno ne možemo sačuvati »dokle god je neprijatelj u velikoj nadmoćnosti u oružju i ljudstvu«. Učio nas je da se prilikom velikih ofanziva neprijatelja »ne treba grčevito držati za oslobođenu teritoriju, jer dokle god postoji naša živa sila, mogu se uvijek osloboditi nove teritorije«. Udesetostručena, ta »naša živa sila« se ispoljila kao faktor konačnih rešenja tek u završnom periodu rata, posle stvaranja armija.

^{10>} Isto, str. 43

^{11>} Isto, str. 44

U drugoj fazi rata, kad smo iz razuđenih i višeslojnih elemenata pokreta demokratije i slobodarstva konstituisali u federalnim jedinicama buduće Jugoslavije zemaljske skupštine, objedinjene u AVNOJ-u, kad smo formirali i vladu nove, u ratu uspostavljene jugoslovenske federacije, i kad smo utvrdili puteve međunarodnog priznanja jugoslovenske revolucije održavši u viškom sporazumu, i u kasnijim rešenjima na osnovu toga sporazuma formalni kontinuitet Jugoslavije,¹²⁾ postupno smo počeli preuzimati i strategijsku inicijativu, pripremajući završne operacije za konačno oslobođenje zemlje. Već tada su mogle korpusne grupacije prerastati u armije, ali nismo žurili, kao što se nismo žurili ni sa prerastanjem odreda u brigade, brigada u divizije, divizija u korpuse. Već od septembra 1944, kad smo počeli preuzimati strategijsku inicijativu, mada je naše ratište i dalje bilo jedino u Evropi na kojem je oružje fašizma bilo znatno brojnije od oružja jedinica antifašističke koalicije, razmišljali smo o formiranju armija, međutim to smo učinili tek posle oslobođenja čitavog jugoistoka, istoka i juga zemlje, prodora seveme grupacije divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Panonskom nizijom sve do Podravine i stvaranja mogućnosti za popunu jedinica ljudstvom za njihovo naoružanje oružjem koje smo dobili kao pomoć od saveznika.

NEKA OBELEŽJA UNUTRAŠNJIH ODNOSA U NAŠOJ NOVJ

Budućnost je uvek imala dve prednosti nad prošlošću: mogućnost da iz nje uzima ono najbolje, što širi vidike i vuče u progres, ali i priliku da kritički ocenjuje prošla nastojanja. Takva je sudbina i naše prošlosti. Naše zamisli, naša ponašanja i naše mogućnosti biće, svakako, kritički ocenjivani. Verujem da će analize pokazati da smo ponekad previđali značajne kvalitete naših jedinica koje su imale sva svojstva partizanske vojske. Te analize će utvrditi da smo i tada, ponekad - u žurbi da osavremenimo organizaciju i formaciju jedinica, kao i da ih moderno naoružamo - naivno odustajali i od onoga što je bilo najvrednije u našim odnosima, od naše prisnosti i ljudskosti, naše izjednačenosti, u kojoj nikad nije bilo neposlušnosti, jer je u svakoj relaciji istosmema volja bila obostrana. Prisnost komandanta i kurira nije umanjivala njihovu zajedničku i posebnu odgovornost. Upravo snaga te prisnosti onemogućavala je izbegavanje zadataka.

U Štabu 3. armije nikad se nije ulazilo snažnim lupanjem potpetica i prema nekim strogim pravilima i propisima. Dolazio je drug drugu, da

¹²⁾ O tome je vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta razmišljalo i kasne jeseni 1942. godine, što se vidi iz Kardejevog pisma Titu 14. decembra 1942. godine: »Dobija naša borba sve više i međunarodni značaj. Došli smo do zaključka da treba i u inostranstvu oštrije postaviti pitanje međunarodnog formalnog priznanja naše borbe... Ne prestajući s vrlo oštrom kritikom stare Jugoslavije, držim da je sada već očito da ćemo se mi moći međunarodno najlakše učvrstiti baš preko Jugoslavije. Mislim da bi trebalo AVNOJ-u dati takav karakter, da će sve više preuzimati na sebe ne samo unutarnju vlast (polazeći sa prava svakog naroda na samoodređenje) nego da i prema spoljnom svetu izvlači iz ruku londonske vlade elementat za elementom međunarodnih pozicija koje ima Jugoslavija kao država, a koje do sada sve još drži u svojim rukama londonska vlada... Mi moramo našoj londonskoj vladi potpuno porušiti njezine pozicije i tako dovesti do njezinog sloma u međunarodnom svetu, koji će nama omogućiti da u pogodnom momentu uspostavimo vladu, koja se neće tek početi da bori za svoje priznanje, nego će biti u stvari već priznati predstavnik Jugoslavije«. (Zbornik, tom II, knj. 7, str. 87 i 99)

se posavetuje, da primi zadatak, da objasni neuspeh, da iskaže radost. Mnogo je primera kojima se to može ilustrovati, a jedan je osobito poučan. Naime u Varaždinu, 10. maja 1945, kad sam razgovarao sa zarobljenim komandantom nemačkog 21. armijskog korpusa, general-lajtnantom Hartvigom fon Ludvigerom, ušao je jedan šifrant i posavetovao se sa mnom o primljenoj depeši i o slanju novog naređenja. Šifrant mi se, kao i uvek, obraćao drugarski.¹³⁷ To je zbunilo nemačkog generala, pa mi je, što je i zapisano, rekao:

- Uvek sam verovao da nema bolje armije od armije Trećeg Rajha. A sad Vam mogu reći da nas je ipak tukao bolji protivnik. Nisam video srčanije, domišljatije, pa ako hoćete lukavije, manevarski sposobnije i upornije vojske od partizana maršala Tita. Vaš moral je čudesan. Samo, ako dopustite, rekao bih Vam i jednu neprijatnu ocenu...

- Molim? - bio sam znatiželjan.

- Nema kod vas discipline. Uvek sam imao utisak da svako radi po svome. Nema reda. Eto, i ovde u Vaš štab ulaze obični vojnici i razgovaraju s Vama kao da ste jedan od njih, njihov drug iz rova. Cuo sam malo kako Vas Vaš vojnici oslovljava po imenu. Naprosto nedopustivo.

To me nasmejalo:

- Taj obični vojnici i ja smo drugovi, gospodine generale. Mi smo ravnopravni, samo smo svaki na drugom zadatku. Nema, inače, među nama razlike. Za nas disciplina nije zapovest, nije poslušnost, nego svesno opredeljenje. To je ono što Vi nikada niste mogli shvatiti...

Kad je već bila doneta odluka o formiranju prve tri armije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, 30. decembra 1944, Tito nas je podsetio da je naša oružana sila »stvarana odozdo, iz naroda, u samom procesu borbe«, i da je stvarana »na dobrovoljnoj bazi«, »karakteristična po disciplini« koja je »proisticala iz visoke svijesti dobrovoljaca, rodoljuba, uvijek spremnih da izvrše svaki i najteži zadatak, da se žrtvuju i podnesu najveće teškoće i stradanja«. U završnoj fazi rata, u vreme stvaranja armija, mislili smo da »stvar stoji sasvim drukčije ... dolazi veliki broj novih ljudi, ne dobrovoljaca već mobilisanih, nepriviknutih disciplini i stradanjima«, pa stoga »pređašnji duh familijarnosti u jedinicama postaje štetan. »Novo ljudstvo«, pisao je Tito, »stupa odmah u najžešće frontalne borbe, nemajući vremena da se postepeno privikava i stiče vojničko iskustvo«, i »u frontalnoj borbi trpimo velike gubitke, jer to ljudstvo ili ne umije da ovlada dovoljno oružjem, ili ne umije vješto da se zaklanja«. Od svih komandanata i komandira zahtevao je »da novom ljudstvu posvete najveću pažnju, da se ono bar donekle obuču prije stupanja u prvu borbenu liniju«, a za to »treba iskoristiti svaki veći odmor«. ¹⁴¹ Kad se radi o iskustvu, tačno je: ljudi su ginuli nemajući vremena da se postepeno priviknu«, ali kada se radi o disciplini - unekoliko smo se prevarili. Duh partizanskih jedinica, duh bratstva i jedinstva toliko je prožimao i nove ljude da su i oni činili herojstva ravna herojima iz prvog razdoblja narodnooslobodilačkog rata.

¹³⁷ O odnosima u NOVJ govori se u Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada, koje je napisao Vrhovni komandant J. B. Tito u Foči u februaru 1942. godine.

¹⁴¹ Josip Broz Tito, Isto, str. 540.

ISKUSTVO IZ IZGRADNJE ORUŽANE SILE REVOLUCIJE TREBA STALNO ISTRAŽIVATI

Zbog trajne vrednosti, iskustva iz prakse naših ratnih armija ući će u riznicu nauke o ratu naoružanog naroda. Istraživanje i uopštavanje tih iskustava značajno je upravo zbog pouke i kako ih stvaralački ugraditi u savremenu koncepciju odbrane socijalističkog samoupravnog društva.

Poznato je da bi istraživanja prošlosti bila suvišna ako ne bismo na njima gradili potpunija saznanja i u njima nalazili podsticaje za današnja i buduća usmerenja.

U tim istraživanjima posebno je važno da, imajući na umu marksističko shvatanje o naoružanom narodu, otkrijemo procese razvoja i rasta vojne sile narodnooslobodilačkog pokreta do njenog izjednačenja s celokupnom društvenom moći. Takođe, treba da odgovorimo na pitanja i kako smo, počinjući od malih akcija partizanskih odreda, oružanu silu narodnooslobodilačkog pokreta razvili do uključivanja čitavog ili gotovo čitavog društva u oslobodilački napor; kako smo celo društvo, sa svim njegovim ljudskim i materijalnim mogućnostima, različitim organizacijama, objedinjenim u narodnooslobodilačkom frontu, pretvarali u oružanu silu; kako je ta sila bila upotrebljavana, naročito u završnim operacijama za konačno oslobodenje zemlje?

Od jeseni 1944. godine u odlučnim sudarima, nismo mogli ići na pobedu bez velikih operativno-strategijskih grupacija. Stvaranjem armija, a i prethodnim grupisanjem divizijskih snaga na jednom sektoru, pod jednom komandom (na primer, na beogradsko-sremskom pravcu, na Dravi i Drini), ostvarili smo nov kvalitet u praksi ratne veštine. Tada, sa već ostvarenom strategijskom inicijativom, mogli smo maksimalno i u širim razmerama izvoditi kombinovana dejstva - frontalna i dejstva na celoj dubini neprijateljeve pozadine. Time je praksa izgradnje oružane sile revolucije dovedena do kulminacije. Stvorili smo organizacijske pretpostavke za konačni obračun sa okupatorom na vlastitom tlu s osloncem na vlastite snage. Stvorili smo, dakle, oružanu silu koja može povesti rešavajuću, pobedonosnu bitku. A to je - završna strategijska ofanzivna operacija za konačno oslobodenje Jugoslavije.

Nemački komandanti i komande o strategijskom položaju na jugoslovenskom ratištu u vreme formiranja armija^{II}

Pukovnik Antun Miletić²⁷

Pri razmatranju uloge jugoslovenskih armija u strategijskoj koncepciji NOR-a, nužno je sagledati i planove nemačkih oružanih snaga na jugoistoku, a posebno na jugoslovenskom ratištu.

Na jugoistoku - Balkanu najviša nemačka komanda u drugoj polovini 1944. bila je Komanda Jugoistoka koja je ujedno bila i Štab Grupe armija »F« na čelu sa feldmaršalom Maksimilijan fon Vajksom. Pod njegovom komandom nalazile su se sledeće snage:

- Grupa armija »E« jačine 308.000 vojnika;
- 2. oklopna armija jačine 561.000 vojnika;
- Vojnopravna komanda Jugoistoka jačine 23.500 vojnika.

Dakle, Grupa armija »F« ukupno je brojala oko 910.000 vojnika, od toga na jugoslovensko ratište otpadaju snage 2. oklopne armije i Vojnopravne komande Jugoistoka, odnosno Armijske grupe »Srbija«. Međutim, tim nemačkim snagama treba dodati deo snaga Komande Jugozapada, tj. Grupe armija »C« sa fronta u Italiji, a koje su se nalazile u Sloveniji, Istri, Slovenačkom i delom u Hrvatskom primorju jačine od oko 136.000 vojnika. Svakako, tom broju treba dodati i oko 270.000 kvislinško-kolaboracionističkih snaga. Bez obzira na tako veliki broj snaga, procena nemačkih komandi i komandanta bila je da se nalaze u vrlo nepovoljnom položaju zbog prodora Crvene armije u Rumuniju i njenog ispadanja iz Trojnog pakta 24. 8. 1944, a zatim i Bugarske 9. 9. 1944. kao i prodora snaga NOVJ u Srbiji.³¹

Komandant Jugoistoka feldmaršal Vajks, da bi stabilizovao položaj svojih snaga u Grčkoj i Jugoslaviji izložio je plan Hitleru, tražeći od njega saglasnost, da težište Grupe armija »E« i njihova dejstva pomeri na sever, naglašavajući da je i dalje za vođenje rata najvažnije da se zadrži srednji Balkan.

Međutim, feldmaršal Vajks i general-pukovnik Aleksander Ler, komandant Grupe armija »E«, su to pomeranje težišta dejstva na sever organizovali kao evakuaciju delova svojih trupa sa juga Grčke. Već 26. avgusta 1944. komandant Jugoistoka je izdao zapovest za postupak u slučaju

Saopštenje izneto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. 1. 1985.

²¹ Načelnik Arhiva u Vojnoistorijskom institutu.

³¹ Arhiv VII, Na, mikroteka, NAV-T-311, r. 190, s. 445-8; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knj. 4, dok. br. 130; Antun Miletić, Povlačenje dela snaga Grupe armija »E« kroz Semberiju, Semberija u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1944—1945. Tuzla, 1981, str. 77-88; Ljubivoje Pajović, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, Sremski front 1944-1945, Beograd, 1979;

»Judas«, tj. da trupe Vermahta napuste teritoriju Bugarske, da obavezno posednu prugu Niš-Skopje-Solun, kao i važna mesta i uporišta duž nje. Zapovest za povlačenje trupa grupe armija »E« sa egejskih ostrva izdata je 6. septembra 1944, ali su pripreme počele još krajem avgusta, kao i prebacivanje delova 4. SS oklopne divizije iz Grčke, a iz rejonu Kosovske Mitrovice 1. brdske divizije u rejon Niša. Definitivnu saglasnost za evakuaciju trupa Grupe armija »E« iz Grčke, Hitler je dao tek 3. 10. 1944. godine. Pod šifrom »Hajnrüh« evakuacija je počela između 7. i 10. oktobra. No, u to vreme nastala je nova situacija, posle niza uzastopnih borbi, snage NOVJ i Crvene armije izbile su pred Beograd, i 20. 10. 1944. zauzet je glavni grad Jugoslavije. Korpusne grupacije »Šnekenburgera« i »Štetnera« su pretrpele osetne gubitke a time je i presečena odstupnica Grupi armija »E«, tj. povlačenje komunikacijama prema Beogradu. Osujećeno je spajanje tih snaga. Tome treba dodati i prethodno zauzimanje Niša od strane jedinica NOVJ, delova Crvene armije i jedinica nove Bugarske armije, kao i prodora jakih snaga u rejon Kraljeva. Od tada je prema proceni nemačkih komandanata nastao »crni put« za Grupu armija »E«. Nemački komandanti su to ocenili kao najveći uspeh NOVJ potpomognutih od delova Crvene armije i bugarskih jedinica.

Zbog takve situacije, feldmaršal Vajks je morao u osnovi promeniti plan o povlačenju trupa iz Grčke, tj. da se veći deo snaga mora povlačiti preko Kosova i dolinom Ibra i dalje dolinom Zapadne Morave-Užice-Višegrad, i od Podgorice-Mateševo-Bijelo Polje-Prijepolje-Višegrad, a zatim i pravcem od Zvomika-Janja-Bijeljina-Brčko.⁴⁷

U proceni takve situacije komandantu Jugoistoka još nije bilo jasno, šta će dalje da rade jedinice NOVJ i Crvene armije. Najviše se bojao, i najneprijatnije bi im bilo da su se te snage odlučile da preseku džep u Sremu, tj. da forsiraju Dunav kod Novog Sada i Savu kod Obrenovca. Plašeći se takve odluke usledilo je i naređenje Vrhovne komande Vermahta da se, po svaku cenu, moraju braniti položaji u Sremu. Bilo im je lakše kad su videli da su delovi 2. i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije prebačeni u Mađarsku i kad su uočili da je glavni udar na pravcu Budimpešta-Beč, a ne kroz Srem. Ipak je sremski front u planovima komandanta Jugoistoka dobio posebno mesto, jer je njegovo držanje jedino obezbeđivalo izvlačenje snaga Grupe armija »E« preko Drine za angažovanje u Mađarskoj, Baranji, na sremskom frontu i istočnoj Bosni. Zbog toga je komandant Jugoistoka preduzeo mere da se organizuje čvrst i stabilan front na sedam izgrađenih odbrambenih linija u Sremu. Za izgradnju utvrđenja i uporišta bile su angažovane sve raspoložive inženjerske jedinice 2. oklopne armije i ostali po linijama koje su nosile šifrovane oznake: »braon«, »zelena«, »žuta«, »crna«, »crvena«, »nibelunška«, brojeći od istoka prema zapadu. Posebno je komandant Jugoistoka naglasio, da je od ogromnog strategijskog značaja grčevito držanje 30 km dunavske obale. Zbog toga su te položaje sa osloncem na Dunav tako uporno branili, jer je to jedino i obezbeđivalo izvlačenje Grupe armija »E«.

U tom cilju, komandant Jugoistoka je preduzeo reorganizaciju komandovanja, ukinuvši 27. 10. 1944. Armijsku grupu »Srbija« pod komandom

⁴⁷) Zbornik dokumenata..., tom XII, knj. 4, dok. br. 125-160; Antun Miletić, Aktivnost nemačkog okupatora u Kosovskoj Mitrovici i okolini 1941-1944, Radnička klasa Kosovske Mitrovice i okoline u radničkom-komunističkom pokretu, socijalističkoj revoluciji i socijalističkoj izgradnji, Kosovska Mitrovica, 1979, str. 445-454; Milovan Dželebdžić, Borba s Grupom armija »E«, »Narodna armija«, Beograd, 1978, str. 5-88.

generala pešadije Hansa Gustava Felbera, stavljajući njene preostale delove pod komandu generala avijacije Helmuta Felma, tj. 68. armijski korpus. On je držao front Dunavom od Baje, linije na sremskom frontu i u dolini Drine. Međutim, kako su pristizale nove snage iz Grupa armije »E«, uključivane su i one u sistem odbrane, a delovi 2. oklopne armije su prebacivani na front u Mađarsku. Pristizajućim snagama Grupe armija »E« u Bosnu i Hercegovinu, komandant Jugoistoka naredio je da organizuju odbranu i brane tzv. brdsku liniju koja se protezala od Mostara, preko Nevesinja i Kalinovika i istočno od Sarajeva na Višegrad.

Snage Grupe armija »E« povlačeći se iz Albanije vodile su žestoke borbe u Crnoj Gori i Sandžaku. Reč je o upornim borbama za deblokaciju 21. armijskog korpusa pod komandom generala Emesta Lajzera. Međutim, to su uspeli samo zahvaljujući pomoći 22. pešadijske divizije koja je iz Prijepolja, mesto u pravcu Zvornik-Bijeljina, prvo morala krenuti pod borbom u pravcu Kolašina. Prodor je uz osetne gubitke 22. divizije i 21. korpusa, uspeo i povlačenje je usledilo u pravcu Zvornika.

No, i sami nemački komandanti priznali su da je 181. pešadijska divizija, tako reći uništena, a u međuvremenu je uništena i 264. divizija kod Knina, i 369. divizija kod Dubrovnika.⁵

O tom uspehu i u kojoj meri su oni uticali posredno na operacije Grupe armija »E«, načelnik štaba Grupe armija »E« Šmit Rihberg kaže:

»Najveći neposredni uticaj poticao je od jugoslovenskih mera u Hercegovini. Kao što je već spomenuto, još pod komandom 2. tenkovske armije je izgubljeno Trebinje. Uskoro zatim je bila 369. divizija nedaleko od Dubrovnika teško poražena. Kada je nakon toga upotrebljena 181. divizija iz Kotora i Podgorice da bi borbom oslobodila put preko Trebinja za Mostar, naišla je na nadmoć kako u pogledu broja tako i u pogledu naoružanja. Ovo poslednje bio je prvi put slučaj i postalo je zatim sve jače, a konačno je postalo pravilo. Grupa »Kotor« bila je odbačena, unazad na svoje polazne položaje. Grupa »Podgorica« se zaglavila, 181. divizija pretrpela je osetne gubitke u ljudstvu i oruđima.

Grupa armija »E« bila je primorana da uzme u tehničkom pogledu naročito teži, ali i u taktičkom pogledu znatni rizik na sebe i da preduzme marš preko Kolašina, da izmorenu 22. diviziju, koja je već stigla u Prijepolje, okrene u pravcu Kolašina, a da zadrži oko deset dana 41. diviziju na njenim zaštitničkim položajima oko Duge Poljane. Tom odugovlačenju i komplikacijama pridružilo se i to da je sada i cela grupa iz Albanije opteretila put Prijepolje - Višegrad - Sarajevo, dok međutim nisu stigla nikakva pojačanja na prostor Mostar i Travnik.

Značajna je bila i pojava jugoslovenskih snaga zapadno od Kraljeva. Dugotrajne borbe, puno kriza, vezivale su značajne nemačke snage i usporavale otvaranje puta za povlačenje preko Užica. Već spomenuti prostor kod Čačka mogao se odbraniti nemačkim snagama koje su se nalazile u blizini. Cela grupa »Miler« bila je pri tom u opasnosti da bude odsečena od Užica i primorana da maršuje preko Raške. A to bi, pak značilo dići ruke od uskotračne železničke pruge Kraljevo - Višegrad - Sarajevo, a uplelo bi Grupu armija »E« i jedva rešilo teškoće snabdevanja.

⁵ Arhiv VII, Na, k. 70, reg. br. 1/1: Izjava Aleksandra Lera; Zbornik dokumenata ..., tom XII, knj. 4, dok. br. 179-190;

Manje značajne su se pokazale borbe, koje su morale da izdrže prethodničke grupe »Šoerlen« i »Miler«, zatim 22. divizija na njihovim pravcima napredovanja. Ovde nije reč o regularnim borbama sa normalnim neprijateljskim trupama, koje pak nisu imale ono uznemiravajuće dejstvo, kako se to očekivalo sa nemačke strane.

Za jugoslovensku stranu trebalo bi, dakle, reći da je Jugoslovenska armija svojom delatnošću u Hercegovini preinačila operacije Grupe armija »E«, a da ju je pri tom bitno i nedeljama ugrožavala i da je operaciju svojim napadima zapadno od Kraljeva osetno otežala, a da je prodorom kod Čačka skoro u temeljima ugrozila, ali da konačno svojom aktivnošću nije postigla ništa, sem uznemiravanja na putevima povlačenja.

Kako je već naglašeno da su u prvom redu taktičke greške dovele do toga da okružavanje nemačke Grupe armija »E« iz Grčke ne uspe, to se ipak ne sme prevideti da su i *propusti odgovornih najviših rukovodećih mesta na strani saveznika imali svoj udeo za takav ishod*. Jer, na kraju treba utvrditi, da su se očigledno osećali u savezničkim glavnim komandama suviše sigurni u taj plan. Iz tog razloga je prepušteno da se preuzmu mere i sredstva za akciju, koja bi bez velikog dodatnog utroška snaga trebalo da dovedu do željenog uništenja Grupe armija »E«. Ali se takvi propusti svete nasuprot protivniku koji se odlučno i žilavo bori za svoju sudbinu.⁶⁷

Na osnovu njegovih intencija kao načelnika štaba, Grupe armija »E« nastalu situaciju cenila je i Vrhovna komanda Vermahta, i Hitler došavši do zaključka da se odbrana krajem 1944. na jugoslovenskom ratištu može jedino organizovati na Dunavu, u Sremu i na Drini do Višegrada, Sarajeva i Banja Luke, a zatim do mora između Mostara i Zadra. Dodajući tome: jedino se na taj način može sačuvati ispadanje iz savezništva još samo dva kvislinska režima u Evropi: ustaška NDH i fašistička Mađarska, a time i izvlačenje Grupe armija »E« van granica Jugoslavije. Zbog toga su trupe grupacije »E« i vodile najoštrije borbe na Dravi, linijama sremskog fronta i duž Drine s osnovnim ciljem da bez obzira na cenu zadrže u svojim rukama desnu obalu Drave, kao i dolinu reke Drine i Bosne, a posebno uporišta Zvornik, Bijeljina, Zenicu, Doboj i Brčko.

U direktivi komandanta Jugoistoka od 7. decembra 1944, kao najvažniji zadatak za vođenje rata postavljen je da se drži Drava i spreči svaki prodor na teritoriju Slavonije iz Mađarske.

Od 2. decembra 1944. Grupa armija »E« je preuzela komandu nad svim jedinicama na području Bosne, Hercegovine i Hrvatske, pošto je izvršila odstupanje i prešla Drinu rasporedila je po frontu i dubini glavninu svojih snaga.

Situaciju na jugoslovenskom ratištu, u Štabu general-pukovnika Lera, kad je preuzeo dužnost, ovako su cenili:

»Front na Dravi je isprekidan. Crvena armija iskorišćava ovu povoljnu situaciju tako što pokušava da sruši front u Sremu. od 4. 12. rano »neprijatelj« je u napadu podržan artiljerijom, višecevnim oruđima i jurišnom avijacijom, na celoj glavnoj odbrambenoj liniji 188. lovačke divizije između Save i Dunava (»crvena« linija: Bosut - Ilok), sa pravca glavnog udara prema Fruškoj gori. Na nepreglednom šumovitom zemljištu, s obe strane, »neprijatelj« je mogao da pregazi posadu položaja koja je po broju daleko slabija, i da se probije do artiljerijskih položaja.

⁶⁷ Erich Schmidt Richberg, Das ende auf dem Balkan, Heidelberg, 1955, str. 79-82;

Istovremeno sa njegovim frontalnim napadom iz Fruške gore, »neprijatelj« je, noću između 3/4. 12. otpočeo prelaz Dunava istočno od Opatovca u cilju udara u duboki bok Grupe »Kibler«. Angažovanjem posljednjih rezervi, prodor je privremeno blokiran.

Pad severnog dela »crvene« linije doveo je takođe do napuštanja južnog dela ovog položaja. Grupa »Kibler« morala se sa kraće »crvene« linije da povuče na dužu, neposlednu i još neizgrađenu liniju »nibelunških« položaja (Bosut - istočno Adaševci - istočno Šid - istočno Tovarnik - istočno Sotin), pri čemu je Grupa »Kibler« morala da se razvuče.

»Neprijatelj« je, kako izgleda, angažovao i jednu sovjetsku združenu jedinicu sa tenkovima. Mali su izgledi da će Grupa »Kibler« sa svojim, srazmerno slabim, snagama moći da zadrži »nibelunške« položaje, ukoliko se blagovremeno ne dovedu nove snage. Dobro je što su čela kolona 34. brdskog armijskog korpusa stigla u rejon južno od Bijeljine. Zbog rušenja mostova i daljeg ugrožavanja puteva podilaženja od strane neprijatelja, potrebno je međutim još mnogo vremena dok ne stignu pojačanja Grupe armija »E«. Grupa armija »E« hoće da ih železničkim transportom dovede na severno krilo. Lakše je shvatljiva ideja da se ova pojačanja koncentrišu južno od Save radi udara u duboki bok »neprijatelja«, koji u međurečju prodiere prema zapadu. Međutim, postoji bojazan da ne dođe do koncentracije ovih snaga i da se opet bataljon po bataljon mora da baca u borbu radi zatvaranja breša.

*Poraženi komandant njemačke Grupe armija »E«
general-pukovnik Aleksander Ler*

Teško pada da se pri zategnutoj situaciji u Sremu sada više ne bi mogle na ovaj ugroženi odsek da dovedu predviđene snage za ojačavanje fronta severno od Drave.

Postignuti prodori na mostobranu Knin, kao rezultat nastavljenog napada brojno nadmoćnijeg »neprijatelja« podržanog artiljerijom i tenkovima, doveli su do povlačenja 15. brdskog armijskog korpusa sa glavne odbambene linije na skraćeni položaj na planini Velebitu sa obezbeđenjem istočnog bloka, i do gubitka Knina. Gubici 15. brdskog armijskog korpusa su znatni. Korpus je u rejonu borbenih dejstava Knin imao preko nekih

11 bataljona, istina najvećim delom legionarskih bataljona, koji se, međutim, nisu slabo borili. Iz toga se može zaključiti o borbenoj snazi »neprijatelja«. Pokazuje se doprinos Anglo-Amerikanaca u osvajanju Jugosla-

vije dovoženjem teškog oružja, artiljerije, minobacača (masovna vatra na naše položaje kod Knina) i tenkova.⁷⁾

Komandant Grupe armija »E« general-pukovnik Ler saslušavši takvu procenu situacije još jednom je, svojim naređenjem, ukazao:

»Držanje sremskog fronta za uspeh u operacijama Grupe armija »E« ima odlučujući značaj. Svako rasuđivanje potčinjenih starešina i jedinica koje se protivi ovom zadatku treba sprečavati. Treba posvetiti pažnju sledećem:

a) proveravanju i poboljšavanju celokupnog plana protivtenkovske odbrane kod svih vidova oružanih snaga uključujući i pasivnu odbranu. Pri tome u najvećoj meri koristiti stanovništvo radi pronalazjenja i uklanjanja pt prepreka i pt rovova. Komandantu armijske pozadine i generalu inženjerije data su uputstva da u granicama mogućnosti potpomažu 34. armijski korpus po sistemu težišta;

b) naše jedinice moraju biti ubedene da su u odnosu na neprijatelja i pored njegove brojne nadmoćnosti, zahvaljujući svom borbenom moralu ipak daleko superiornije. U vezi sa ovim ukazujem na uspeh koji pružaju napadne akcije sa ograničenim ciljem, ako bi se morali ograničiti na lokalne akcije, naročito ako su u pitanju bugarske divizije, koje se prvi put pojavljuju a koje, sa malim izuzetkom, u ovom ratu nikada nisu učestvovala u borbama.⁸⁾

Sredinom januara 1945. jugoslovenski front se protezao od Virovitice-virovitičkim mostobranom do sela Čađavice, potom je išao zapadno od Donjeg Miholjca, pa nizvodno levom obalom Drave do njenog ušća, od ušća Drave levom obalom Dunava do Sotina, a odatle preko Srema na Bijeljini, pa preko istočne Bosne na Mostar, onda na Travnik, preko Banja Luke na Bihać, Gračac, Karlobag.

Organizacija komandovanja Grupe armija »E« bila je sledeća:

a) Korpusna grupa »Kibler« angažovana na frontu na liniji Drina - Dunav - Drava od Zvomika do Donjeg Miholjca;

b) 15. brdski armijski korpus nalazio se u dolini Une, zatim oko Bihaća, Lapca, Udina, Gospića, Karlobaga, Paga i po dubini do Senja i Ogulina.

c) Komanda 34. armijskog korpusa prelazi odmah u rejon Vinkovaca i preuzima Korpusnu grupu »Kibler«. Odmah preuzima komandovanje nad svim jedinicama koje su prešle liniju Ljubovija - Vlasenica prema severa. Borbena grupa »Zvomik« uspostavila je dodir sa Borbenom grupom u Brčkom.

d) ostale snage 34. armijskog korpusa ušle su u Grupu »Ludviger« pod komandom 104. lovačke divizije i

e) 5. SS-brdski armijski korpus preuzeo je dosadašnje zadatke i snage Specijalnog štaba »Sojerlen«, a 91. armijski korpus preuzeo je odsek »Gornja Drina« umesto 34. armijskog korpusa:

- granica odseka između 5. SS-brdskog armijskog korpusa i Borbene grupe »Kibler« (34. armijski korpus) odnosno Borbene grupe »Kibler« i Grupe »Ludviger«; stara granica do Kladanj - Vlasenica - Srebrenica - Vošnjak - Valjevo (sva mesta za 34. armijski korpus);

- granica odseka 5. SS-brdskog armijskog korpusa prema 91. armijskom korpusu i Grupi »Ludviger«: južna granica NDH od Jadrana - okuka Drine 24 km severno od Višegrada - Srebrenica.

⁷⁾ Zbornik dokumenata . . . , tom XII, knj. 4, dok. br. 179-190 i Prilog 1, 2. i 3.

⁸⁾ Zbornik dokumenata . . . , tom XII, knj. 4, Prilog 2;

Komandanti i komesari Jugoslovenske armije prate izlaganja na »okruglom stolu«

Zadaci:

1. 5. SS-brdski armijski korpus: izgradnja fronta na odseku Nevesinje - Goražde sa 41. tvrđavskom divizijom, koja pridolazi, sa težištem na odseku Nevesinje - Kalinovik. Izgradnja mostobrana u Višegradu sa snagama Grupe »Ludviger«, koje pristižu.

2. 91. armijski korpus: 41. tvrđavsku diviziju hitno uputiti »zelenim« putem u Višegrad i potčiniti 5. SS brdskom armijskom korpusu. Privremeno otpada otvaranje puta Pljevlja - Goražde.

3. Grupa »Ludviger«: povlačiće se po delovima na mostobran Užice, odatle sve jedinice koje su bile određene za 2. oklopnu armiju uputiti preko Ljubovije i Zvomika komandi 34. armijskog korpusa, 104. lovačku diviziju predvideti kao zaštitnicu. Sve ostale snage uputiti 5. SS-brd. arm. korpusu na mostobran u Višegradu.

4. Korpusna grupa »Kibler« (34. armijski korpus):

- držanje linije Drina - Dunav - Drava na odseku Ljubovija - Sremska Rača - Ilok - ušće Drave - Donji Miholjac. Bezuslovno održavati dodir sa 2. oklopnom armijom;

- otvaranje i osiguravanje puta Zvornik - Tuzla - Doboj.

Te snage su brojale oko 245.000 vojnika, a pod njihovom komandom nalazilo se još oko 230.000 kvislinško-kolaboracionističkih vojnika. Svaka-ko, ne treba zaboraviti još oko 136.000 nemačko-kvislinških vojnika na području Slovenije i Istre.^{9*}

^{9*} Isto: Antun Miletić, navedeni članci; Antun Miletić, Neprijateljske oružane snage u Istri 1944, Pazinski memorijal broj 13, Pazin, 1984, str. 255-260;

Poslednje jedinice Grupe armija »E« prešle su Drinu 13. 1. 1945. kod Višegrada. Time je bilo završeno povlačenje Grupe armija »E« iz Grčke i Albanije preko Makedonije, Kosova i jugozapadne Srbije, Sandžaka i Crne Gore. U izveštaju Komandanta Jugoistoka o tome piše da je veći deo divizija potčinjenih Grupi armija »E«, usled teških borbi poslednjih meseci i istrošenosti, prouzrokovane marševima u predzimskom periodu, oslabio u ljudstvu i materijalu, tako da su potrebne odlučne mere za obnavljanje sposobnosti za dejstva i podizanje borbene moći tih jedinica. U oktobru i novembru na celom području Jugoistoka poginulo je oko 50.000 vojnika, a od toga najmanje 35.000 vojnika iz jedinica Grupe armija »E«. Materijalni gubici se još ne mogu sagledati u punom obimu ali nedostaje ukupno, materijalna oprema za 3-4 divizije. Nastavljajući u jednom od navedenih izveštaja feldmaršal Vajks piše, da se može smatrati da je situacija na kraju 1944. sasvim zadovoljavajuća, jer se srećno povlačenje jedinica Grupe armija »E« iz Grčke mora zabeležiti kao izvanredan uspeh koji je ravan dobijenoj bici.

Prema drugim izveštajima o gubicima Grupe armija »F« i »E« u toku povlačenja poginulo je oko 70.000 vojnika, podoficira i oficira.¹⁰⁹ Komandant Grupe armija »E« Aleksander Ler shodno nedostacima u rasporedu svojih i protivničkih snaga, preduzeo je nekoliko ofanzivnih operacija početkom 1945. kako bi nešto poboljšao svoj opšti položaj na jugoslovenskom ratištu i dobio bitku za vreme. Međutim, sve to nije ozbiljnije uticalo na dalja dejstva jedinica Jugoslovenskih armija, potpomognutih od jedinica u pozadini snaga grupe armija »E«. Epilog je poznat, ono što se nije dogodilo u jeku povlačenja Grupe armija »E«, ostvareno je nekoliko meseci kasnije zarobljavanjem komandanta Grupe armija »E« general-pukovnika Lera i 221.287 okupatorskih vojnika, te 120.228 kvistlinško-kolaboracionističkih. Ukupno 341.515 zarobljenih.¹¹¹

SNAGE VERMAHTA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU 1944. i 1945. GODINE

- Krajem 1944. na jugoslovenskom ratištu su se nalazile sledeće nemačke snage:

Komanda jugoistoka, ujedno grupa armija »F«	910.000 vojnika, od toga u:
Grupi armija »E«	308.000 vojnika
2. oklopnoj armiji	561.000 vojnika
Armijskoj grupi »Srbija«	23.500 vojnika

¹⁰¹ Arhiv VII, Na, k. 6, reg. br. 1/5-a; Zbornik dokumenata..., tom XII, knj. 4, dok. br. 186.
¹¹¹) Za izučavanje uslova u kojima su formirana 1, 2, 3. i 4. armija u Arhivu Vojnoistorijskog instituta ima: 2.356 dokumenata 1. armije, 4. 643 dokumenata 2. armije, 1.656 dokumenata 3. armije, 855 dokumenata 4. armije, 14.500 dokumenata za korpuse NOVJ, 13.965 dokumenata za divizije NOVJ i 2.650 nemačkih dokumenata jedinica Grupe armija »F« i »E«.

U SASTAVU GRUPE ARMIJA »E« BILE SU SLEDEĆE SNAGE:

34. armijski korpus	
1. brdska divizija	13.000
117. lovačka divizija	10.000
11. vazduhoplovno pešadijska divizija	10.000
104. lovačka divizija	10.000
7. SS divizija »Princ Eugen«	7.000
Štab i korpusne jedinice, borbeno grupa »Fictum« i Pukovska grupa »Skenderbeg«	10.000

Svega: 60.000 vojnika

Borbeno grupa »Šojerlen«	10.000
Borbeno grupa »Šolc«	10.000
41. tvrđavska divizija	10.000
22. pešadijska divizija	13.000
Korpusne jedinice 22. AK	3.000
Ratno vazduhoplovstvo	10.000
Protivvazdušna odbrana	5.000
Ratna mornarica	5.000
Pozadinske jedinice (razne)	20.000
Korpusne jedinice 91. AK	3.000
Borbeno grupa »Voldan«	2.000

Svega: 91.000 vojnika

21. armijski korpus (deo)	
181. pešadijska divizija	10.000
297. pešadijska divizija	11.000
Borbeno grupa »Štajrer«	8.000
Korpusne jedinice 21. AK	3.000
Ratno vazduhoplovstvo	5.000

Svega: 37.000 vojnika

369. pešadijska divizija 24.000

sastavu 2. oklopne armije bile su sledeće snage:

15. brdski armijski korpus	77.000 vojnika
21. brdski armijski korpus	64.000 vojnika
69. armijski korpus	43.000 vojnika
5. SS-brdski armijski korpus	117.000 vojnika

Svega: 301.000 vojnika **59**

U sastavu Armijske grupe »Srbija« bile su sledeće jedinice:

Štab korpusa »Miler«	
SS divizija »Princ Eugen«	6.150 vojnika
117. lovačka divizija	3.300 vojnika
1. brdska divizija	1.760 vojnika
297. pešadijska divizija	1.600 vojnika
104. lovačka divizija	2.880 vojnika
181. pešadijska divizija	710 vojnika
Ostale razne jedinice	7.130 vojnika
<hr/>	
Svega:	23.530 vojnika

Na jugoslovenskom ratištu krajem 1944. našle su se »C« i to: i snage Grupe armija

97. armijski korpus	59.061 vojnika
Nemačka mornarica kao i snage 18. vojnog područja na teritoriji Slovenije i snage komandanta SS i policije »Trst«	7.476 vojnika
	54.232 vojnika
	15.230 vojnika
<hr/>	
Svega:	135.999 vojnika

U martu 1945. na jugoslovenskom ratištu su se nalazile sledeće snage Vermahta:

34. armijski korpus	78.500 vojnika
21. armijski korpus	50.400 vojnika
15. kozački korpus	16.500 vojnika
15. brdski armijski korpus	10.500 vojnika
69. rezervni armijski korpus	45.600 vojnika
91. armijski korpus	18.900 vojnika
97. armijski korpus	59.100 vojnika
Komanda 18. vojnog područja	54.200 vojnika
Komanda SS i policije »Trst«	15.200 vojnika
Ratna mornarica	7.500 vojnika
Štab, štapske jedinice i pozadina 2. oklopne armije	25.000 vojnika
<hr/>	
Svega:	381.400 vojnika

Osnovni podaci o armijama

Pukovnik Nikola Anić

PRVA ARMIJA

Formirana je naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita 1. januara 1945. godine, na delu strategijskog fronta u Sremu, između Dunava i Save. Komandant general-lajtnant Peko Dapčević, komesar pukovnik Mijalko Todorović, načelnik štaba (do 8. februara) pukovnik Savo Drljević, a od 2. marta general-major Milutin Morača. U njen sastav ušle su 1. proleterska, 5. udarna, 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«, 11. i 21. udarna divizija i 1. konjička brigada.

Do početka proboja sremskog fronta (12. aprila 1945) u sastav armije ušli su: 15. makedonski korpus sa 42. i 48. divizijom, 2. i 17. divizija, 22. divizija, 2. tenkovska brigada, Inženjerska brigada i Dopunska brigada.

Početkom aprila 1945. godine 1. armija imala je u svom sastavu deset divizija i četiri samostalne brigade - 111.078 boraca, 355 topova, 1152 minobacača, 55 tenkova, 52.742 puške i 4.993 puškomitraljeza.⁰

Divizije u sastavu 1. armije početkom aprila 1945. godine:

- 1. proleterska divizija sa 1. proleterskom, 3. krajiškom proleterskom, 13. hrvatskom proleterskom »Rade Končar«, italijanska antifašistička brigada »Italia« i Artiljerijska brigada, ukupno 12.205 boraca.
- 2. proleterska divizija sa 2. srpskom i 4. crnogorskom proleterskom, 3. srpska i Artiljerijska brigada, ukupno 10.142 boraca.
- 5. krajiška divizija sa 1. i 4. krajiškom, 1. jugoslovenska i Artiljerijska brigada, ukupno 8.019 boraca.
- 6. proleterska lička divizija »Nikola Tesla« sa 1, 2. i 3. ličkom proleterskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 8.055 boraca.
- 11. krajiška divizija sa 5. i 12. krajiškom, 8. crnogorskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 5.927 boraca i rukovodilaca.
- 17. istočno-bosanska divizija sa 2. krajiškom, 6. istočnobosanskom proleterskom, 15. majevičkom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 8.015 boraca.
- 21. srpska divizija sa 4, 5. i 31. srpskom i Artiljerijskom brigadom ukupno 9.932 borca i rukovodioca.
- 22. srpska divizija sa 8, 10. i 12. srpskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 7.810 boraca i rukovodilaca.
- 42. makedonska divizija sa 3. i 16. makedonskom, 7. albanskom (šiptarskom) i Artiljerijskom brigadom, ukupno 6.974 boraca.

⁰) Arhiv VII, k. 257 A, reg. br. 3-1/4.

- 48. makedonska divizija sa 1, 2. i 14. makedonskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 6.812 boraca i rukovodilaca.

U armiji je bilo 46 brigada, od čega 31 pješadijska - od toga osam proleterskih - 10 artiljerijskih i po jedna tenkowska, konjička, inženjerska i dopunska.

Jedinice 1. armije bile su najprije angažovane u odbrambeno-napadnim operacijama u Sremu i Posavini južno od Save, a 12. aprila su počele probojem sremskog fronta. Poslije proboja sremskog fronta 1. armija nastavlja ofanzivu prema Đakovu i Slavonskom Brodu i Pletemici, razbija njemačku odbranu na reci Ilovi i, zajedno sa 2. armijom, oslobada Zagreb. Poslije je gonila njemačke divizije od Zagreba prema Celju i zajedno sa 2.

i 3. armijom učestvovala u zarobljavanju njemačke Grupe armija »E« u Štajerskoj.

DRUGA ARMIIJA

Formirana 1. januara 1943. godine na dijelu strategijskog fronta u istočnoj Bosni od Južne operativne grupe divizija NOVJ. U organski sastav 2. armije ušao je 14. srpski korpus sa 23, 25. i 45. divizijom, kao i 17.

i 28. divizija. Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Koča Popović, komesar pukovnik Blažo Lompar, načelnik štaba general-major Ljubo Vučković. U operativnom pogledu armiji je do 17. marta 1945. bio potčinjen 3. istočno-bosanski korpus sa 27. i 38. divizijom.

Pred početak završne ofanzive, krajem marta 1945. godine, 2. armija je imala u svom sastavu četiri divizije, Inženjersku i Dopunsku brigadu, ukupno 58.040 boraca i rukovodilaca, 42 topa, 398 minobacača, 18.216 pušaka i 1.566 puškomitraljeza i mitraljeza.²⁾

Divizije u sastavu 2. armije kada je 5. aprila počela ofanzivu:

- 23. srpska divizija sa 7,9. i 14. srpskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 12.814 boraca i rukovodilaca.

- 25. srpska divizija sa 16, 18. i 19. srpskom brigadom, ukupno oko 15.000 boraca i rukovodilaca.

- 28. slavonska divizija sa 17. i 21. slavonskom i 25. brodskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 8.000 boraca i rukovodilaca.

- 45. srpska divizija sa 20, 23. i 24. srpskom brigadom, ukupno 10.706 boraca i rukovodilaca.

U armiji je bilo 16 brigada, od čega 12 pješadijskih, dvije artiljerijske i po jedna inženjerska i dopunska brigada.

U periodu januar - mart jedinice 2. armije vodile su žestoke borbe protiv njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga u istočnoj Bosni.

U završnoj ofanzivi od 5. aprila 1945. jedinice 2. armije su deystvovalе preko Doboja, Dervente, Banjaluke prema donjem toku rijeke Une. Tada je u sastavu armije formirana Unska operativna grupa divizija od 23, 28, 39. i 45. divizije, koja je razbila njemačku odbranu na donjoj Uni, oslobodila Sisak i 8. maja ušla u Zagreb. Za oslobodenje Karlovca, u sastavu armije formirana je Karlovačka operativna grupa divizija od 3, 4, 10. i 34. divizije. Od 7. do 14. maja jedinice armije gonile su razbijenog neprijatelja prema Zidanom Mostu i Kranju i učestvovalе u zarobljavanju njemačke Grupe armija »E« u Štajerskoj.

2) Arhiv VII, k. 271, reg. br. 8/3, 11/3, 5/5 i 22-1.

TREĆA ARMIIJA

Formirana 1. januara 1945. godine od jedinica 12. korpusa NOVJ, na dijelu strategijskog fronta na rijeci Dravi i u Baranji. U sastav armije ušle su 16. 36. i 51. divizija, a u operativnom pogledu 6. slavonski korpus sa 12. i 40. divizijom i 10. zagrebački korpus sa 32. i 33. divizijom.

Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Košta Nad, a za političkog komesara pukovnik Branko Petričević - Kaća, načelnik štaba pukovnik Vukašin Subotić.

Prvog aprila 1945. godine 3. armija je imala 16. 36. i 51. vojvodansku i 12. i 40. slavonsku iz 6. korpusa, Dopunsku, a poslije Inženjersku i Brigadu veze - ukupno 49.884 boraca i rukovodilaca, od čega u sastavu 6. korpusa 8.736 boraca i rukovodilaca. U sastavu 3. armije, bez 6. korpusa, bilo je 168 topova, 534 minobacača, 14.666 pušaka i 1.277 puškomitraljeza i mitraljeza.^{3*}

Divizije u sastavu 3. armije početkom aprila 1945. godine:

- 16. vojvodanska divizija sa 1, 2, 4. i 15. vojvodanskom brigadom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 8.183 borca i rukovodioca.

- 36. vojvodanska divizija sa 3, 5, 6. i 11. vojvodanskom i Artiljerijskom brigadom, ukupno 9.110 boraca i rukovodilaca.

- 51. vojvodanska divizija sa 7, 8, 12. i 14. vojvodanskom i Artiljerijskom brigadom, kao i Osječka brigada iz 40. divizije koja je ostala na lijevoj obali Drave, ukupno 8.502 borca i rukovodioca.

- 12. slavonska divizija sa 4. i 12. slavonskom proleterskom i Čehoslovačkom brigadom »Jan Žižka«, ukupno 6.367 boraca i rukovodilaca (stanje 15. januara 1945. godine).

- 40. slavonska divizija sa 18. slavonskom, Omladinskom brigadom »Joža Vlahović« i Virovitička brigada, ukupno 5.520 boraca i rukovodilaca (stanje 5. februar 1945. godine).

Ukupno je u 3. armiji bilo 24 brigade, od čega 19 pješadijskih, četiri artiljerijske i jedna dopunska brigada.

Treća armija vodila je odbrambene borbe na virovitičkom mostobranu u januaru 1945. godine, a onda borbe oko Bolmana i na reci Dravi i Dunavu od Torjanaca do Vukovara. U završnoj ofanzivi forsirala je reku Dravu i oslobodila Osijek, Našice i Donji Miholjac i nastavila nastupanje Podravinom prema Varaždinu, Mariboru i Dravogradu, izbila na jugoslovensko-austrijsku granicu i, zajedno sa 1. armijom i 4. operativnom zonom Glavnog štaba Slovenije, učestvovala u razbijanju i zarobljavanju njemačke Grupe armija »E« i ustaških snaga oko Dravograda i Pliberka.

ČETVRTA ARMIIJA

Formirana naredbom maršala Tita 2. marta 1945. na dijelu strategijskog fronta u Lici, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, od jedinica 8, 11. i 7. korpusa. U sastav 4. armije ušle su jedinice 8. dalmatinskog korpusa - 9, 19, 20. i 26. divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska i Dopunska brigada; jedinice 11. korpusa - 13, 35. i 43. divizija, i jedinice 7. slovenačkog korpusa - 15. i 18. divizija i Artiljerijska brigada. Komandant armije je

³> Arhiv VII, k. 242, reg. br. 5-3 i k. 291, reg. br. 5-2. i k. 29, reg. br. 5-3.

bio general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegović, načelnik štaba general-major Pavle Jakšić.

U vrijeme završne ofanzive, brojno stanje i naoružanje armije bilo je 31. marta 1945. godine - 67.000 boraca, 150 topova, 439 minobacača, 75 tenkova, 39.907 pušaka i 3.613 puškomitraljeza i mitraljeza.⁴⁾

Divizije u sastavu 4. armije 31. marta 1945. godine:

- 9. dalmatinska divizija sastava 2. dalmatinska proleterska, 3. i 4. dalmatinska brigada, ukupno 8.910 boraca i rukovodilaca.
- 13. primorsko-goranska divizija sastava 1, 2. i 3. primorsko-goranska brigada, ukupno 5.591 (stanje 30. april 1945).
- 19. dalmatinska divizija sastava 5, 6. i 14. dalmatinska brigada, ukupno 10.280 boraca i rukovodilaca.
- 20. dalmatinska divizija sastava 8, 9. i 10. dalmatinska brigada, ukupno 11.317 boraca i rukovodilaca.
- 26. dalmatinska divizija sastava 1. dalmatinska proleterska, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, ukupno 10.914 ljudi.
- 35. lička divizija sastava 1. i 3. lička i 7. dalmatinska brigada, ukupno 3.067 boraca i rukovodilaca, stanje 1. aprila 1945.
- 43. istarska divizija sa 1, 2. i 3. istarskom brigadom, ukupno 5.921 boraca i rukovodilaca (stanje 30. aprila 1945).
- 15. slovenačka divizija sastava 4, 5, 12. i 15. slovenačka brigada, ukupno oko 3.000 boraca i rukovodilaca.
- 18. slovenačka divizija sastava 8, 9. i 10. slovenačka i 24. italijanska antifašistička brigada »Fontanot«, ukupno oko 3.000 boraca.

Ukupno je 4. armija imala 32 brigade, od čega 27 pješadijskih (od toga su dvije proleterske), dvije artiljerijske, i po jedna tenkovska, inženjerska i dopunska brigada.

Četvrta armija je prva počela završnu ofanzivu za oslobođenje Jugoslavije 20. marta 1945. godine probojem njemačke odbrane i razbijanjem 15. brdskog armijskog korpusa u Lici i oslobođenjem Bihaća, Gospića i Hrvatskog primorja. U riječko-tršćanskoj operaciji je okružila i uništila njemački 97. armijski korpus kod Ilirske Bistrice, oslobodila Rijeku i Trst, Istru i Slovenačko primorje. Od 7. do 15. maja sa Motorizovanim odredom oslobodila je Gorenjsku i Slovenačku Korušku, gdje se kod Celovca spojila sa 3. armijom.

PETA, ŠESTA I PRVA TENKOVSKA ARMIJA

Naredbom vrhovnog komandanta maršala Tita od 4. maja 1945. pristupilo se formiranju 5. armije u Skoplju.⁵⁾ Za komandanta armije postavljen je general-major Slavko Rodić, za političkog komesarapotpukovnik Vojo Kovačević, načelnik štaba, general-major Pavle Ilić. U sastav 5. armije ušle su 2. proleterska, 22. srpska i 37. sandžačka, 24. srpska i 49. i 50. makedonska divizija. Armija je brojala oko 50.000 boraca i rukovodilaca. Nije učestvovala u borbama na frontu. Imala je zadatak zaštite dr-

⁴⁾ Arhiv VII, k. 311 a, reg. br. 6/7.

⁵⁾ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 37/2-2/1 i 22/1-2/1.

žavnih granica i obezbeđenje oslobođene teritorije, vodeći borbu protiv zaostalih kontrarevolucionarnih snaga u Makedoniji, južnoj Srbiji.

Šesta armija formirana je u Sarajevu 20. maja 1945. Za komandanta je postavljen general-major Radovan Vukanović, a za političkog komesara pukovnik Blažo Đuričić. Načelnik štaba Rudi Petovan. U sastav armije ušle su slijedeće divizije - 27, 29, 38, 39. i 53.

Prva tenkovska armija formirana je 20. maja 1945. u Ljubljani. Za komandanta je postavljen general-lajtnant Petar Drapšin, a za političkog komesara pukovnik Vukašin Mićunović. Armija je imala 1. i 2. tenkovsku diviziju i druge samostalne jedinice, sa oko 350 tenkova i samohodki raznih tipova.

*VRHOVNI ŠTAB
NOV I POJ*

*Generalštab
Jugoslovenske
armijemije*

*Neka pitanja strategijskog rukovođenja**

General-pukovnik Rade Hamović²

RAD VRHOVNOG ŠTABA - GENERALŠTABA

Vrhovni štab, kao organ vrhovnog komandovanja, funkcionisao je dobro i uspešno je obavio sve svoje osnovne zadatke. Za takav rad dobio je više priznanja od vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita i drugih merodavnih činilaca naše revolucije i narodnooslobodilačkog rata. Iskustvo koje je stekao tokom četvorogodišnjeg trajanja NOR-a bila je garancija da će i u završnoj, veoma značajnoj završnici uspešno obaviti svoje poslove.

Vrhovni štab je dugo vremena nedovoljno razvijen. Na okupu je oko maršala Tita stalno bio samo operativno-organizacioni deo, kao jezgro Vrhovnog štaba, a tu se radilo o vrlo maloj grupi ljudi - pretežno istovremeno i članova Vrhovnog štaba.

Bar izvesno proširenje aparata Vrhovnog štaba bilo je moguće i pre oslobođenja Beograda, ali to nije učinjeno zato jer bitne potrebe vrhovnog rukovođenja još nisu bile tako oštre. Iako je Vrhovni štab možda i predugo vremena bio izuzetno uzak i malobrojan to nije uticalo na njegovo funkcionisanje. Takvu njegovu fizionomiju pored ostalog, su diktirali bezbednost, onda laka pokretljivost, a i nedostatak kadrova. Što je Vrhovni štab ipak uspešno vršio svoj posao i dužnosti, pored ostalog treba zahvaliti sposobnosti njegovih članova, napose izuzetnosti, svestranih i brilijantnih kvaliteta i ličnom angažovanju druga Tita, kao i decentralizaciji i pretežno direktivnim oblicima operativno-strategijskog rukovođenja, a u tome i ulozi Komunističke partije Jugoslavije i jedinstvu pogleda njenog članstva i komandi Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Za optimalno efikasno i uspešno vrhovno vojno i političko rukovođenje bila je ozbiljna prednost što je drug Tito imao merodavna ovlašćenja za najvišu vojnu i političku vlast i - što su ona bila data u ruke takve izuzetne ličnosti kakav je bio on - pa je takvim rešenjem, objedinjavanjem i centralizacijom vojne i političke vlasti, maksimalno ostvareno jedinstvo i međusobno prožimanje vojne i političke strategije, njihove izgradnje i razvoja, te najprikladnije sprovođenje u praksi narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije. Ovaj momenat je bio posebno značajan zbog opštenarodnog i revolucionarnog karaktera narodnooslobodilačke borbe, zbog izvesnih osobenosti situacije u pojedinim krajevima naše zemlje kao i među našim narodima i narodnostima.

* Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

¹ General-major, načelnik Operativnog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno Generalštaba JA.

Pored ovog momenta, da bi se pravilno sagledali sam pojam a i prava uloga Vrhovnog štaba, a to pitanje, mislim, nije dovoljno sagledano niti razjašnjeno, pored ostalog treba uzeti u obzir niz drugih pitanja, kao:

- sve ili gotovo sve važnije odluke bile su ne samo vojne već i političke prirode,
- uloga Politbiroa CK KPJ,
- uloga članova Vrhovnog štaba van stalnog sastava VŠ, koji su izvršavali posebne zadatke ili obavljali druge funkcije van užeg dela Vrhovnog štaba koji se kretao uz Tita,
- obavezno učešće komandi armija u donošenju bitnih odluka,
- članovi Vrhovnog štaba su jedno a sam Vrhovni štab je nešto drugo.

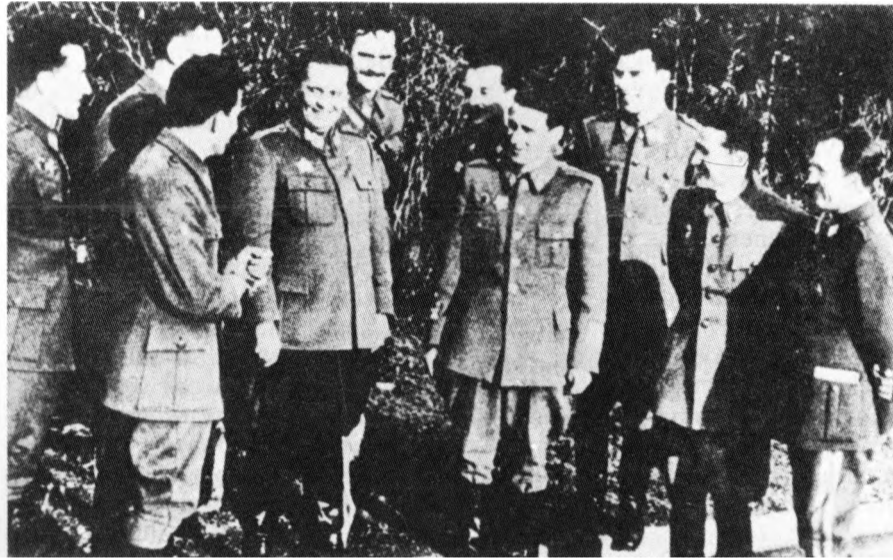
U stalnom delu Vrhovnog štaba bilo je članova Vrhovnog štaba kao Savo Orović, Pavle Ilić, pa dr Gojko Nikoliš, Smimov, Branko Poljanac i još neki koji uglavnom nisu učestvovali u pripremanju odluke niti u općem rukovođenju ali su učestvovali u sprovođenju na terenu i pružanju pomoći na dole itd.

Veoma je različit udeo pojedinih članova Vrhovnog štaba. Na primer. Sa Visa je Vrhovni štab sa mislim 5 aviona stigao noću - do Valjeva u oktobru 1944. godine. Tada su u organskom - stalnom delu Vrhovnog štaba bili (od članova Vrhovnog štaba) samo general-lajtnant Arso Jovanović i Savo Orović i general-major Rade Hamović. General-major Velimir Terzić je tada bio u Moskvi po posebnom zadatku. General-lajtnant Branko Poljanac tada se nalazio na dužnosti zamenika komandanta Glavnog štaba Srbije, a general-major Pavle Ilić je otišao za načelnika Glavnog štaba Makedonije. Oni su bili članovi Vrhovnog štaba i spadali su ranije u njegov stalni deo, ali su već preuzeli rukovodeće funkcije u glavnim štabovima Srbije i Makedonije. General-major Dušan Kveder bio je u operativnom delu Vrhovnog štaba na Visu, odgovoran za pozadinu, ali je posle povratka u Beograd upućen u Sloveniju i primio je u novembru 1944. godine dužnost komandanta Glavnog štaba Slovenije na mestu poginulog generala Franca Rozmana. General Mihailo Apostolski i Bogdan Oreščanin, došli su kasnije u Vrhovni štab, a bili su članovi Vrhovnog štaba. General-major Jaka Avšič došao je u Vrhovni štab u novembru 1944. mesto generala Dušana Kvedera, da vodi pozadinu, itd.

Nije mi poznato da su se ikada u toku NOR-a sastali svi članovi Vrhovnog štaba na poslovima vrhovnog rukovođenja. Od Visa do kraja rata

- rukovodeći deo Vrhovnog štaba za operativne poslove i rukovođenje ratnim dejstvima, čine: general-lajtnant Arso Jovanović, general-major Velimir Terzić i general-major Rade Hamović. Svi ostali članovi Vrhovnog štaba učestvuju samo povremeno i, uglavnom, po pitanjima iz njihovog sektora. Tada se primenjivao strogi princip - da niko ne treba da zna više nego što mu je nužno za uspešno obavljanje njegovih dužnosti. To se vidi i iz direktive od 9. aprila 1945. za završne operacije, koja je dostavljena samo u najnužnijoj meri i koju je potpisao, u ime Vrhovnog štaba, načelnik Operativnog odeljenja Generalštaba JA.

Sve u svemu, mislim, da se nameće potreba naknadne i dublje analize svih bitnih uticajnih faktora, da bi se pravilno sagledao sam pojam i prava uloga Vrhovnog štaba u rukovođenju. Generalštab nije predstavljao vrhovno vojno rukovodstvo NOP-a, on je bio samo organ Vrhovnog komandanta za rukovođenje ratnim dejstvima, zatim za izgradnju naše oružane sile i rešavanje drugih pitanja ratovodstva, dok je sve važnije odluke donosio

Vrhovni komandant maršal J. B. Tito sa komandantima 1, 2, 3. i 4. armije i članovima operativnog dela Vrhovnog štaba, Beograd, kraj februara 1945.

drug Tito. To se vidi i iz odluke poverenika narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije maršala Tita od 1. marta 1945. gde se govori da se »dosadašnji Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije reorganizuje u Generalštab, kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane, za svu oružanu silu«³⁾ to jest kao neposredni organ Vrhovnog komandanta koji je lično donosio sve važnije odluke. Ako je to katkad činio i Generalštab, to je uvek bilo uz njegovo odobrenje ili u duhu njegovih zamisli i njihovog efikasnijeg sprovođenja. Takvi odnosi su bili mogući, pored ostalog, jer je unutar Vrhovnog štaba, i njega sa potčinjenim komandama armija i drugim - vladalo potpuno poverenje i veoma konstruktivna saradnja.

Prema tome, mislim da postoji uži i širi pojam Vrhovnog štaba, kako u organizacijskom pogledu još više u pogledu sadržaja rada i aktivnosti u ime Vrhovnog štaba, što je u većoj meri bilo izraženo u prvoj fazi rata, u vreme dok se još nisu počeli da formiraju razni najviši organi naše nove vlasti i države.

Što se tiče funkcija u Vrhovnom štabu general-lajtnant Arso Jovanović bio je do kraja rata načelnik Generalštaba. General-majora odnosno general-lajtnanta Velimira Terzića svi smo smatrali i on je u suštini bio njegov zamenik iako je formacijski bio pomoćnik načelnika Generalštaba.^{4*} U nekim dokumentima on se i potpisuje kao zastupnik načelnika Generalštaba.^{5*} General-lajtnant Mihailo Apostolski bio je mislim načelnik organizacijsko-mobilizacijskog odeljenja Generalštaba možda i nastavnog i u nekim dokumentima se potpisuje kao pomoćnik načelnika Generalštaba, a to je

³⁾ Arhiv VII, k. 21, reg. br. 23-1.

⁴⁾ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 10-3/2.

⁵⁾ Arhiv VII, k. 23, reg. br. 13-1.

i bio - za te poslove.⁶⁷ Međutim, u operacije i borbena dejstva se on nije nikada mešao već radio svoj posao. General-major Bogdan Oreščanin postavljen je za načelnika Organizacijskog odeljenja Generalštaba 27. aprila 1945. godine,⁷⁷ pa je i on postao pomoćnik načelnika Generalštaba za organizacijske poslove, itd. Dakle, nisu postojali slobodni pomoćnici načelnika Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba. Tek docnije, iza rata, mislim da je Slavko Rodić bio prvi slobodni zamjenik načelnika Generalštaba, a moguće je nešto ranije i Peko Dapčević - pre nego je preuzeo dužnost načelnika Generalštaba.

Kada je počela završna ofanziva Jugoslovenske armije načelnik Generalštaba general-lajtnant Arso Jovanović, čim se maršal Tito vratio iz Moskve upućen je u Štab 4. armije generala Petra Drapšina i tamo je ostao sve dok nije završena borba oko Trsta i Ilirske Bistrice. Ja sam određen da koordiniram dejstva proboja sremskog fronta i daljih operacija 1, 2. i 3. armije, iako sam se ponekad vraćao u Generalštab i potpisivao neke depeše štabovima armija. General-lajtnant Velimir Terzić ostao je u Beogradu u Generalštabu - za opšte rukovođenje završnim operacijama, a neko vreme bio je i sam u Generalštabu, kada smo ja i Arso otišli na front. U Beogradu, tada, u operativnom odeljenju ostaje Antun Kulundić, Savo Konvalinka i vrsna grupa operativaca.

Dan uoči proboja fronta u Sremu, vršeći uobičajeno pružanje pomoći na dole, a i radi kontrole - da li sve štima za početak proboja - Savo Konvalinka leti avionom kod Koste u Baranju, a ja kod Peke. Sastali smo se još za videla na Zemunskom aerodromu. Košta je bio spreman i saglasan za početak borbe po planu. Peko takođe. Pri ateriranju u Zemunu - avion Konvalinka je loše aterirao i on je bio lakše ranjen u glavu. Usledio je dogovor sa Terzićem, ja sam odmah pošao kod Morače, a Terzić je javio Kosti, Peki, Koči i Vitruku - da je sve spremno te da ofanziva otpočne kako je dogovoreno i naređeno.

General-lajtnanta Arsu Jovanovića je uvek zamenjivao general Velimir Terzić, a u njegovom odsustvu ja, što je i prirodno, zbog vladanja operativnom situacijom. Drugi naprosto ne bi bili u stanju da ga uspešno zamenje jer je samo operativni sektor potpuno vladao sa celokupnom situacijom. Svi podaci o neprijatelju i našim snagama, tada su se nalazili jedino u Operativnom odeljenju, gde je jedino i vođena celovita ratna karta i pregled trenutne situacije. Tada su tako bile određene nadležnosti po pitanju rukovođenja ratnim dejstvima. I uvek se znalo - ko koga zamenjuje. S druge strane među nama nije bilo tada nikakvog rangiranja te vrste da bi se znalo ko je od nas drugi a ko četvrti pomoćnik načelnika Generalštaba JA.

U Vrhovnom štabu, odnosno Generalštabu je, po mome mišljenju, vladala prava harmonija, nije bilo niti jednog incidenta, vladalo je puno drugarstvo, veliki elan, prava radna atmosfera. Većinu dnevnih izveštaja stvarali smo tek naveče, noću, posle prikupljanja podataka, a u dinamičnim operacijama informacije smo prikupljali i noću, proučavali ih, o tome informisali Vrhovnog komandanta i na osnovu njegovih ideja i zahteva formulisali direktive, često i do zore. Jedno vreme smo uneli i držali krevete u Generalštabu. Bilo je to pred kraj rata i za sve vreme tršćanske krize. To se odnosilo i na Vrhovnog komandanta. Nazove on nas i u tri sata ujutro, da upita za situaciju, za naše procene, da nam dade dopunska upo-

⁶⁷ Arhiv VII, k. 187, reg. br. 22-1/1 i k. 18, reg. br. 1-3, k. 25-A, reg. br. 14-1.
⁷⁷ Arhiv VII, k. 25-A, reg. br. 13-2/5.

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Josip Broz Tito

zorenja i upute. Shvatili smo potrebu da budemo tu, na licu mesta, da budemo u Generalštabu kada god zatrebamo Vrhovnom komandantu. Za nas je, jednostavno značilo, da tu treba da bude uvek neko ko vlada operativnom situacijom. Pored redovnog operativnog i danonoćnog dežurstva u Generalštabu na primer, u vreme tršćanske krize - posle kraja rata - na noćnom dežurstvu u Generalštabu smo se smenjivali ja i Oreščanin. Na taj način smo maksimalno oslobodili Koču Popovića - da bi ga zvali noću

samo kada je zaista bilo neophodno. Redovno i skoro svakodnevno smo informisali maršala Tita, usmeno ili telefonom, a u vreme značajnijih osobito završnih operacija i više puta dnevno. Pošto smo uveli dobre radio-veze sa komandama armija, a one su u završnici rata dobro funkcionisale, Tito je češće i lično nazivao komandante[^] da ih pita o situaciji, da i lično opći sa njima a katkada i lično naređuje. Cesto smo se okupljali oko njega, raspravljali o ratovodstvu i onome što nas čeka. Pre svake važnije i značajnije odluke prikupljao nas je, tražio je mišljenja komandanata armija, bilo da je to išlo preko nas ili da ih pozove kod sebe. Karakteristika rada Vrhovnog komandanta iz tog vremena bila je posebno u tome što su obavezno komandanti armija uzimali učešća u donošenju svih krupnih odluka. To je bio, reko bih, stil rada druga Tita. Vrhovni štab je bio uklopljen i podređen stilu rada druga Tita.

Rukovođenje borbenim dejstvima od strane Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba bila je samo jedna od njegovih funkcija, svakako veoma bitna. Međutim, isto tako bila je veoma važna funkcija - izgradnja, narastanje i neprekidno osavremenjivanje i sve dalje osposobljavanje Jugoslovenske armije. Tada je Vrhovni štab bio dosta opterećen i pitanjima modernizacije Armije u celini, što se moralo raditi paralelno sa značajnim pitanjima rukovođenja operacijama, onda sa modernom organizacijom vojske, njenim preoružanjem, obukom boračkog sastava i starešina, kolektiva štabova i jedinica - zatim radilo se na pitanjima snabdevanja materijalno-tehničkim sredstvima itd. Armija je opremana, modernizovana, reorganizovana i to sve u hodu, u toku operacija na velikom delu ratišta na frontu i u dubokoj neprijateljevoj pozadini. Tim problemima je vladao vrlo mali broj rukovodilaca u Vrhovnom štabu i u komandama armija, jer smo se prvi puta sretali sa takvim krupnim i složenim pitanjima, na kojima smo morali raditi u toku završne etape rata. Znači, u etapi završetka rata i završne ofanzive Jugoslovenske armije, operativni poslovi Generalštaba su, svakako, bili glavni. Ali u to vreme, oni zadiru, i te kako, i u druga brojna pitanja rata i ratovodstva, a osobito: organizaciju vojske u njenu formaciju, u skladu sa našim iskustvom (a i drugim), sa materijalnim mogućnostima zemlje, sa našim pogledima na ratovodstvo i upotrebu tih jedinica itd., zatim na mobilizacijski sistem za poslednje dane rata i za posle rata, a to opet izvire iz ratnog plana itd., koja se pitanja nisu mogla uspešno rešavati bez kadrova operativnog sektora. Zato nije slučajno, da baš načelnik Operativnog odeljenja predvodi, više puta, naše delegacije u Moskvu - radi nabavke ratne opreme, ali i konsultacija oko bitnih pitanja, pored ostalog, i organizacije, formacije i mobilizacijskog sistema, oko obuke, izrade ratnog plana u mirnodopskim uslovima i priprema ratišta i slično.

No, svakako, razvitkom Generalštaba, za operativni sektor se stvaraju mnogo povoljniji uslovi da se više posveti čisto operativnim problemima, kako je i bilo tokom završne ofanzive. U najkraćem, Vrhovni štab je u svemu tome pomagao drugu Titu i potčinjenim komandama. Pored ostalog, zasluga je i Vrhovnog štaba što su onako uspešno okončane završne operacije i ostvareni strateški ciljevi rata i revolucije.

Pred završne operacije bila su dva savetovanja koja su održana u Vrhovnom štabu, odnosno Generalštabu kod maršala Tita sa komandantima armija. Mislim da su to bila i najšira savetovanja sa najvišim vojnim rukovodstvima posle Stolica. Na prvom savetovanju, održanom krajem februara prisustvovali su svi komandanti armija - generali Peko Dapčević,

Deo radnog predsedništva »okruglog stola« Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a

Koča Popović, Košta Nađ i Petar Drapšin, a ispred Vrhovnog štaba generali Arso Jovanović, Velimir Terzić, Branko Poljanac i ja. Na drugom savetovanju održanom krajem marta 1945. godine, pored Arse, Terzića i mene iz VŠ mislim da je prisustvovao i general Mihailo Apostolski i Bogdan Oreščanin. Na prvom je doneta načelna odluka za preduzimanje završnih operacija i usvojene su osnove zamisli završne ofanzive. Na drugom savetovanju general Drapšin nije bio jer je on tada oslobađao Bihać i Gospić, usvojena je sasvim konkretna zamisao i osnove plana završnih operacija, a što je naknadno formulisano i izraženo u Direktivi Generalštaba od 9. aprila 1945. godine.

U završnoj etapi rata Vrhovni komandant se nešto manje angažovao oko vojnih operacija, prepustivši to više Generalštabu. Za to su bila dva osnovna razloga: prvi, izraslost i doraslost Generalštaba, poverenje druga Tita u osposobljenost Generalštaba i u komandante armija i glavne štabove Hrvatske, Slovenije, Srbije i Makedonije koji su još funkcionisali. Sve što je dolazilo iz Generalštaba bilo je u punom skladu sa Titovim pogledima i odlukama za daljnje vođenje ratnih dejstava; drugo, što se u završnoj etapi rata Tito više bavio strategijskim ciljevima rata i revolucije, rekao bih političkim pitanjima, na kojima je bio jako angažovan, pa nije imao vremena da se bavi i neposrednom primenom i vođenjem operacija. Naročito je bio zauzet odnosima sa saveznicima. Bilo je tu zaista i previše posla. Tito je morao lično rešavati mnoga složena pitanja političke i diplomatske prirode, a navirali su i problemi obnove por "ene zemlje, rešavanje i ekonomskih pitanja itd. No, i pored sve svoje zauzetosti Tito je uredno bio informisan o ratnim dejstvima od strane Generalštaba i nalazio je i tada vremena da nas čuje i sasluša, da odlučuje po bitnim pitanjima.

FORMIRANJE ARMIIJA

Stav druga Tita je bio posle više održanih savetovanja, konsultacija i referisanja da se ide na reorganizaciju NOVJ i da se formiraju armije. To je svakako bilo posle oslobođenja Beograda, po izbijanju naših snaga u Srem.

Ali pitanje formiranja armija je sazrelo još u toku bitke za Beograd. Što se Štab generala Peke Dapčevića nazivao Štab 1. armijske grupe, a nije štab armije, bez obzira što je tu bio i Štab 12. korpusa generala Danila Lekića, to je ipak bio štab armije koji je do tada suštinski postojao, a formalno je bilo pitanje njegovog naziva i formiranja.

U to vreme bilo nam je savršeno jasno da Vrhovni štab ne može više rukovoditi na dotadašnji način sa tolikim brojem divizija i korpusa, pogotovo što posle Beograda - događaji su nam pokazali već u početku borbi u Sremu, da nam predstoje krvave skoro rovovske borbe gde se nametalo neposredno rukovođenje. Isto tako bilo nam je jasno da će jedan broj divizija ostati i dalje da ratuje na stari način, a ostale će morati znatno drugačije da ratuju. Za to je trebalo reorganizovati vojsku - jedinice i štabove, osavremeniti ih, obučiti i pripremiti se za moderan način ratovanja. Organizacija svake vojske ovisi od brojnih faktora, ali uvek ona treba da olakša sprovođenje sopstvene vojne strategije i taktike, da pruži maksimum korišćenja udarne moći vojske. A, pošto tada ozbiljnije menjamo način ratovanja - bilo je savršeno jasno da treba formirati i krupnija tela, modernija, kao što su štabovi armija, i više podesna za predstojeće zadatke. Pojam armije nije samo štab armije. General Peko Dapčević je imao Štab 1. armijske grupe, ali to nije bio štab armije u punom smislu. Savremen štab armije je drugačiji od toga, on je znatno razvijeniji, potpuniji, dobija štapske jedinice, sredstva veze, artiljeriju, inženjeriju, konjicu, tenkove itd. Pojam savremenog štaba armije i bez toga - to su dva različita kvaliteta. Efikasno sadejstvo u boju i operaciji jedinica, zatim vidova, rodova i službi, te puno iskorišćenje mogućnosti moćne tehnike - mogli su da ostvare samo razvijenije i više obučeni štabovi u tom poslu.

Dakle, nezamislivo je bilo da Vrhovni štab neposredno rukovodi sa tolikim brojem jedinica, a predstojala je obaveza neposrednog rukovođenja na glavnim frontovima. Pošto mi nismo imali tada ni toliko kadrova, ni tehničkih sredstava za brojne korpusne, i pošto bi samo umanjili efikasnost u rukovođenju sa tom nepotrebnom stepenicom - to je ispalo da bi armije korpusnog sastava bile loše rešenje.

Naše dotadašnje iskustvo a i Saveznika - pokazalo je da u načelu, prosečno obučeni štab - uspešno može da rukovodi sa 4-5 potčinjenih združenih jedinica. Divizija i drugih jedinica za ojačanje i smenu umornih, moglo je da bude više. Uvek se moglo umorne divizije povlačiti u pozadinu, a sveže angažovati u borbi na njihovom mestu. Nije bilo ni potrebno imati veći broj armija. Mi smo već tada približno predviđali da iza rata jedna armija bude u Skoplju, druga će biti u Beogradu, treća u Zagrebu, četvrta u Ljubljani, jedna u Sarajevu. Tako nešto, četiri do pet armija, da bi to bilo dovoljno u miru, a za završne operacije svega 3-4 armije.

Prema tome, formiranje armije se nametalo, može se slobodno reći već u beogradskoj operaciji. Pitanje vremena je bilo sasvim formalno hoće

li se odmah formirati toliki broj armija ili je trebalo prvo savladati jednu od sledećih etapa u vojnoj organizaciji.

Sama procena toka budućih dejstava i predstojećih završnih operacija i naše opće zamisli prema svim procenama je ukazivala da ćemo morati imati jednu armijsku grupaciju na Dravi, jednu na sremskom frontu, a jednu južnije. Tako smo i uredili. Posle se formirala još i 4. armija. Ona je nastala od 8. korpusa koji je bio tako dobro naoružan što od saveznika, što od nas, da je mogao da preraste u armiju. Tim više što je prestojalo prilično pojačavanje 4. armije od hrvatskih i slovenačkih divizija na putu koje smo predodredili 4. armiji. Eto, to su bili glavni razlozi radi čega je formirano baš toliko armija.

Pitanje formiranja strategijsko-operativnog tela kao što su armije bilo je, na izvestan način, i normalna posledica razvoja i uzrasta naše vojske, njenog ugleda i stvarne udarne snage, pa i ugleda u svetu i Saveznika napose, a i radi lakšeg koordiniranja operacija sa savezničkim armijama na naša oba strategijska krila. Želeli smo i zaslužili da naše armije oslobode našu zemlju, da sa našeg ratišta čim pre odu jedinice Crvene, a potom i Bugarske armije. To su bile i želje naše političke strategije u toj posebno značajnoj završnoj fazi rata. Jer, mi smo bili i dovoljno snažni da uspešno završimo rat sa našim snagama na našem ratištu. I najzad, može se reći, da su pitanje formiranja naših armija, i tolikog broja kao i njihove modernizacije bile veoma usko povezane ne samo sa procenjenim zahtevima vremena iza rata, već i pre svega u vezi naše predstojeće opće i završne strategijske ofanzive i u njoj brojnih završnih operacija, u vezi naše operativne zamisli o završnici rata i što bržeg i uspešnijeg izvršenja naše predstojeće strategijske ofanzive. Dakle, armije su napose bile u živoj i uskoj funkciji uspeha našeg daljeg ratovanja, a i perspektivama posleratnog perioda.

Zašto nisu odmah formirane sve četiri armije za to ima više razloga. Još se ratovalo, vodile su se žestoke borbe. Za formiranje armija trebalo nam je novih ratnih sredstava, trebalo je okupiti i spojiti jedinice, dati im tehniku, osposobiti štabove, srediti sredstva veza, formirati jedinice podrške itd. Nije se sa svim tim moglo previše ni žuriti zbog borbe na frontovima, pogotovo sa formiranjem novih jedinica, a one koje su bile tu, pod rukom - od njih su brže stvorene armije.

Modernizacija Jugoslovenske armije je bio značajan deo poslova Vrhovnog štaba posle beogradske operacije, a verovatno onaj koji nam je najviše oduzimao vremena. Procena je bila da nam sada treba nova nešto izmenjena strategija a pogotovo taktika postupaka u borbenim dejstvima za predstojeće operacije, za kombinovana borbena dejstva. Već smo imali ogromno naoružanje koje smo zaplenili ili u povećanim količinama počeli dobivati od saveznika i sve je to uticalo na organizaciju oružanih snaga. To je bila ona etapa rata u kojoj smo se istovremeno morali boriti na frontovima i pripremati za izvođenje zamašnih završnih operacija. Sa postojećom vojnom organizacijom - divizije, korpusi - probali smo više puta na sremskom frontu, pa nije išlo, zastali smo. Shvatili smo da nam pored ostalog trebaju modernije strategijsko-operativne grupacije, dakle armije. Vladalo je uverenje da u predstojećim kampanjama moramo nastupati kompaktnije, neposrednije, brže a sadejstvo bolje organizovati. To više nije mogao Vrhovni štab i radi velikog broja veza, tako da su se armije prosto nametnule. Naša želja da budemo i previše savremeni možda je odražena

u odluci - da smo odmah iza kraja rata formirali tenkovsku armiju, gde se, verovatno, malo preteralo. Jeste da smo imali mnogo tenkova (oko 350 komada sa samohodkama), ali je to trebalo održavati i snabdevati rezervnim delovima, gorivom, mazivom i municijom. Ubrzo se procenilo da ima i boljih rešenja.

Tako su se u formiranju armija poklapalo i naše iskustvo i naše potrebe, i mogućnosti to je proizašlo i iz konsultacija sa saveznicima.

Celo vreme NOR-a vodili smo svojevrsan i originalan kombinovani rat, a u završnoj etapi rata on je još više došao do izražaja, jer smo pored dejstava na frontu imali i dejstva u pozadini, najuže povezano sa planovima operacija armija. Dok smo na frontu neko vreme imali 33 dobro naoružane i opremljene divizije, u pozadini smo imali 16 divizija.

Rukovodili smo do tada dugo uglavnom direktivno, a kad se probijao sremski front sasvim centralizovano i neposredno, jer je trebalo u nekim etapama operacija, fazama borbe, za nekoliko časova imati izveštaje, morali smo katkada i svaki čas od komandanta armije dobijati stanje na frontu radi rukovođenja borbom, usklađivanjem armijskih operacija. Naime, centralizovano i direktivno rukovođenje imali smo za sve vreme rata kako kada i kako prema kome, s tim da u završnim operacijama dominira centralizovano rukovođenje, pa je u toj fazi i Generalštab pretežno centralizovano rukovodio armijama što su zahtevale potrebe borbe.

Kada je u pitanju ukidanje korpusa treba imati u vidu i sledeće. Posle formiranja armija, što je bila završna stepenica vojnog organizovanja oružanih snaga NOP-a, nije bilo više dovoljno kadrova da bi smo ih imali i za korpus. Dosta je kadrova upućeno na školovanje, trebalo ih je za nove jedinice vidova, rodova i službi, za rezervne jedinice, za mirnodopske štabove itd. Sa formiranjem armija, zbog nedostatka tehnike i kadrova, a i zbog efikasnijeg rukovođenja, postepeno su se gasili korpusi. Neki korpusi su, kao na pr. 3, 4, 7, 9. i 10. ostali do kraja rata, a ostali su rasformirani sa nastajanjem armija i u toku završne ofanzive.

Što se tiče rasformiranja glavnih štabova Hrvatske, Slovenije, Srbije i Makedonije koji su tada još postojali ne sećam se da se ikada o tome zvanično raspravljalo. Znalo se ponekad kod druga Maršala na primer, za vreme bilijara ili kraćih šetnji u neformalnim razgovorima, govoriti o raznim pitanjima, pa je bilo reći i o tome. Titovo je upravo shvatanje bilo da je prošlo vreme i potreba postojanja glavnih štabova, da su glavni štabovi uspešno obavili svoj posao, ali da mi sada stvaramo jednu federaciju, državu federativnog tipa i da treba drugačije postaviti i vojnu organizaciju i obavezno je prilagoditi novim političkim prilikama. Ne znam tačno kada je to bilo, ali naša mišljenja o potrebi prilagođavanja vojne organizacije novom federativnom uređenju društva i države, bila su istovetna. Zato je, uskoro, i usledila nova vojno-teritorijalna organizacija koja je u sebi uključila neke potrebne funkcije, koje su, do tada obavljali glavni štabovi, a to su bile armijske oblasti.

Vrhovno rukovodstvo oružanih snaga nove Jugoslavije

Potpukovnik Milovan Dželebdžić²⁾

VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ I GENERALŠTAB JA U 1945. GODINI

Vrhovni štab NOV i POJ

Oslobodenjem Beograda 20. oktobra 1944. stvoreni su, od početka narodnooslobodilačkog rata jugoslovenskih naroda i narodnosti, najpovoljniji uslovi za rad vrhovnog vojnog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta - Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno od 1. marta 1945 - Generalštaba Jugoslovenske armije. To je omogućilo proširenje postojećeg aparata Vrhovnog štaba i operativnije izvršavanje postavljenih zadataka u završnoj etapi rata za oslobodenje Jugoslavije.

Vrhovni komandant NOV i POJ, a od 1. marta 1945. Jugoslovenske armije bio je maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, koji je, ujedno, bio i predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i poverenik za narodnu odbranu, a od 7. marta 1945. predsjednik Privremene jugoslovenske vlade i ministar narodne odbrane.

U Vrhovnom štabu bilo je izvesnih izmena zbog pogibije nekih njegovih članova u proteklom periodu. Nije bilo moguće utvrditi ko su bili članovi Vrhovnog štaba početkom 1945. osim onih iz ranijeg perioda, a to su: maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Moša Pijade, Vlado Zečević, Franc Leskošek, general-lajtnanti Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Sreten Žujović, Arso Jovanović, Peko Dapčević, Koča Popović, Savo Orović, Svetozar Vukmanović Tempo, general-majori Petar Drapšin, Ivo Rukavina, Ivan Maček, Rade Hamović i Vladimir Popović, pukovnici Uglješa Danilović i Radivoje Jovanović i drugi.^{3*} Ne postoji ni jedan zapisnik da se Vrhovni štab u tom sastavu, a i ranije, sastajao i dogovarao o zadacima koji su postavljeni Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije. Sačuvani su radiogrami koji svedoče o boravku komandanata 1, 2, 3. i 4. armije krajem februara i početkom marta u Beogradu, gde su predstavljeni feldmaršalu Haroldu Aleksanderu, vrhovnom komandantu savezničkih snaga na Sredozemlju za vreme njegovog boravka u Beogradu od 21. do 28. februara 1945. godine. Tito je, pored dvodnevni razgovora s Aleksanderom, održao u Vrhovnom štabu saveto-

¹⁾ Prilog diskusija o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije. Slušalac Artiljerijske oficirske škole u Beogradu.

³⁾ A VII, k. 10-A, reg. br. 39-1; »Vojna enciklopedija«, tom X, str. 624.

vanje s komandantima armija u vezi sa predstojećim operacijama za oslobodenje Jugoslavije, a naročito u vezi sa zadacima koje je trebalo da obavi 4. armija, koja je prva prešla u ofanzivu 20. marta 1945. godine.

Jedno drugo savetovanje Vrhovni komandant je održao od 25. do 27. marta, tj. neposredno pred njegov odlazak u Sovjetski Savez, gde je boravio od 6. do 20. aprila 1945. godine. Savetovanje je bilo posvećeno završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije za oslobodenje preostalih delova zemlje i uništenje ili zarobljavanje velikih neprijateljevih formacija Grupe armija »E« i delova Grupe armija »C«, koje su se borile u Jugoslaviji.

Kada je vrhovni komandant maršal Tito potpisao 1. januara 1945. naredbe o formiranju 1. 2. i 3. armije NOVJ, u sastavu Vrhovnog štaba bila su sledeća odeljenja:

- Operativno odeljenje;
- Personalno odeljenje;
- Obaveštajno odeljenje;
- Artiljerijsko odeljenje;
- Tehničko odeljenje;
- Inženjerijsko-tehničko odeljenje;
- Odeljenje za vezu;
- Ekonomsko odeljenje;
- Sanitetsko odeljenje;
- Vojnoindustrijsko odeljenje;
- Odeljenje za šifre (Šifrantsko odeljenje);
- Propagandno odeljenje;
- Vojno-sudsko odeljenje.

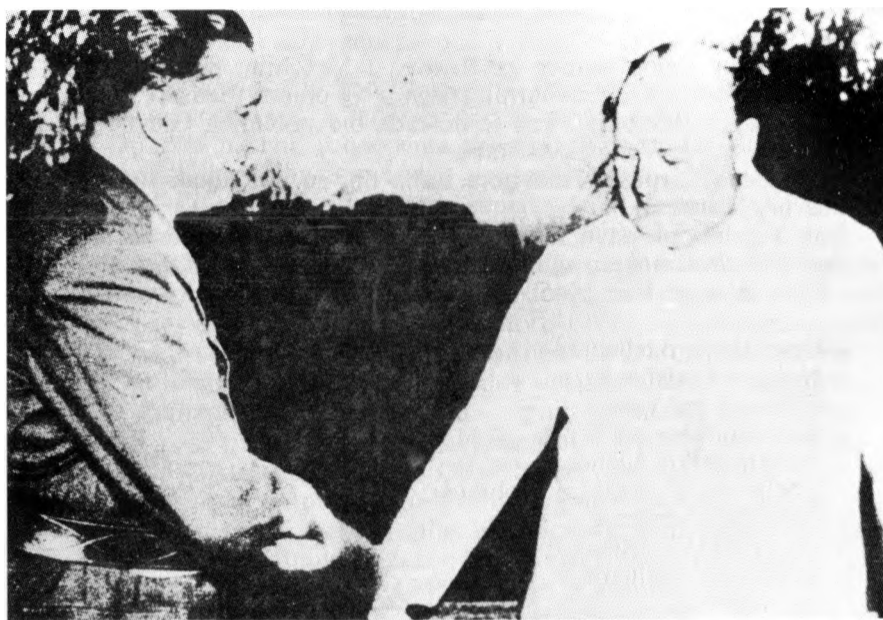
Do novih promena u Vrhovnom štabu došlo je u januaru 1945. godine. Tako je sredinom januara formirano Odeljenje za mornaricu pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Potom, verovatno u isto vreme, obrazovana je i Komanda pozadine, ali pri Povereništvu narodne odbrane Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije (NKOJ-a). U sastav te komande ušli su Tehničko, Sanitetsko i Ekonomsko odeljenje, dok je Vojnoindustrijsko odeljenje pripalo Povereništvu narodne odbrane NKOJ-a.

U drugoj polovini januara 1945. usledile su i druge promene. Tako je pri VŠ NOV i POJ organizovano Nastavno odeljenje, verovatno između 20. i 23. januara, zatim je oko 23. januara obrazovano Organizacijsko odeljenje,⁴⁾ dok je 24. januara formiran Vojnogeografski institut pri Vrhovnom štabu.⁵⁾ Istoga dana, 24. januara, iz sastava Vrhovnog štaba izdvojeno je Personalno odeljenje i priključeno Povereništvu narodne odbrane, kao i Vojnosudsko odeljenje.

Načelnik Vrhovnog štaba u to vreme, i do kraja rata, bio je general-lajtnant Arso Jovanović, a njegov zamenik general-lajtnant Velimir Terzić. Početkom februara 1945. u Vrhovni štab je došao general-lajtnant Mihailo Apostolski, dotadašnji komandant Glavnog štaba Makedonije. On je tada primio dužnost drugog pomoćnika načelnika VŠ NOV i POJ, i ujedno je obavljao dužnost načelnika nastavnog organa i Organizacijskog odeljenja VŠ NOV i POJ, dok početkom aprila 1945. nisu određeni njihovi načelnici. Prvi pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba bio je tada njegov zamenik general-lajtnant Velimir Terzić.

4) AVII, k. 25-A, reg. br. 8-2.

5) AVII, k. 25-A, reg. br. 39-1.

Sastanak Tito - Čerčil, Napulj, avgusta 1944.

Krajem januara ili početkom februara 1945. formirano je i Odeljenje za vezu sa stranim vojnim misijama. Međutim, izgleda da je ono počelo da funkcioniše tek krajem marta 1945. u sastavu Generalštaba JA.

Vrhovni štab NOV i POJ imao je krajem januara u svom sastavu:

- Operativno odeljenje;
- Organizacijsko odeljenje;
- Nastavno odeljenje;
- Obaveštajno odeljenje;
- Inženjersko-tehničko odeljenje;
- Odeljenje za vezu;
- Odeljenje za šifre;
- Propagandno odeljenje;
- Artiljerijsko odeljenje;
- Odeljenje za mornaricu;
- Odeljenje za vezu sa stranim vojnim misijama;
- Vojnogeografski institut.

Vrhovnom štabu NOV i POJ bili su potčinjeni:

- Štab vazduhoplovstva;
- Štab Mornarice NOVJ;
- Gardijska brigada;
- Željeznička brigada;
- Auto-komanda;
- Komanda grada Beograda;
- Glavni štabovi Hrvatske, Makedonije, Srbije i Slovenije (Glavni štab NOV i PO Vojvodine prestao je da postoji 1. januara 1945, po formiranju 3. armije NOVJ);

- Vojna uprava za Srem, Banat i Bačku (rasformirana je početkom februara 1945).

Uvođenjem Vojne uprave za Kosovo i Metohiju, 8. februara 1945, zbog pobune kontrarevolucionarnih snaga u toj oblasti (balista), Operativni štab za Kosovo i Metohiju, koji je do tada bio potčinjen Glavnom štabu Srbije, potčinjen je Vrhovnom štabu.

Od štabova korpusa Vrhovnom štabu bili su potčinjeni štabovi 2, 3. i 5. udarnog korpusa.

Štab Vazduhoplovstva zadržao je taj naziv do kraja rata ali je 1945. pretrpeo izvesne izmene u odnosu na formaciju od 29. oktobra 1944. godine. Tako je u proleće 1945. Štab vazduhoplovstva JA u svom sastavu imao:

- Operativno odeljenje,
- Nastavno odeljenje,
- Odeljenje za vezu,
- Meteorološko odeljenje,
- Aerodromsko odeljenje,
- Odeljenje za vazdušni saobraćaj,
- Tehničko odeljenje,
- Materijalno odeljenje,
- Sanitetsko odeljenje,
- Intendanturu.

Od vazduhoplovnih škola i kurseva Štabu Vazduhoplovstva bili su potčinjeni: Pilotska škola u Zemuniku, Škola za vazduhoplovne specijaliste u Novom Sadu, Škola za obuku letaća, Škola za obuku vojnika specijalista i Meteorološki kurs u Zemuniku, a od operativnih štabova Operativni štab Grupe vazduhoplovnih divizija, koji je, istovremeno, bio vezan i za Generalštab JA.⁶¹

Operativno odeljenje je bilo vodeće odeljenje u Vrhovnom štabu NOV i POJ, koje je sve do formiranja Nastavnog i Organizacijskog odeljenja imalo trojaku funkciju: operativnu, nastavnu i organizacijsku. Od formiranja tih odeljenja Operativno odeljenje se bavilo isključivo operativnim poslovima, tj. zadacima vezanim za borbena dejstva jedinica. Načelnik je bio general-major Rade Hamović, koji je na toj funkciji ostao do kraja rata.

Organizacijsko odeljenje. To odeljenje, od formiranja krajem januara do 14. marta 1945, uglavnom se bavilo izradom nove formacije Jugoslovenske armije, koja je stupila na snagu 14. marta 1945. godine. Njegovi osnovni zadaci su bili: izrada i razrada svih projekata, uredba, pravilnika i propisa opšteg karaktera koji su se odnosili na organizaciju i formaciju vojne sile, a na osnovu direktive Vrhovnog komandanta; razmatranje i pregled stručnih pravila, propisa, uputstava i naređenja organizacijske prirode koje su predlagale potčinjene jedinice i ustanove, kao i komande i odeljenja u sastavu Povereništva narodne odbrane NKOJ-a (odnosno od 7. marta - Ministarstva narodne odbrane) i Vrhovnog štaba NOV i POJ (odnosno od 1. marta 1945 - Generalštaba JA), i njihovo prilagođavanje opštim propisima i uredbama, te definitivno redigovanje predloga za njihovo usvajanje; evidencija o sastavu i formaciji svih jedinica, štabova, ustanova, komandi i službi itd., kako je pisalo u naređenju Vrhovnog štaba od 25. januara 1945.⁷ Na čelu toga odeljenja nalazio se drugi pomoćnik načelnika

61) AVII, k. 1450, reg. br. 13-1 i 18-1.

7) A-VII, k. 25-A, reg. br. 8-2.

VŠ, general-lajtnant Mihailo Apostolski; od aprila 1945. načelnik Organizacijskog odeljenja bio je general-major Bogdan Oreščanin.

Nastavno odeljenje Generalštaba je do preimenovanja NOVJ u JA bilo uglavnom u formiranju, a radilo je na nekim uputstvima koja su kasnije izdata. Dužnost načelnika odeljenja obavljao je do aprila 1945. drugi pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba, general-lajtnant Mihailo Apostolski. Od aprila 1945. načelnik odeljenja je generalmajor Vjekoslav Klišanić, dotadašnji načelnik Obaveštajnog odeljenja VŠ NOV i POJ.

Obaveštajno odeljenje VŠ imalo je tri odseka: Informativni, Agentumi i Izviđački, a bavilo se prikupljanjem, sređivanjem i iskorišćavanjem obaveštajnih i izviđačkih podataka o okupatoru i njegovim pomagačima. Zatim, održavalo je vezu s Državnom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, kojoj je dostavljalo podatke s imenima okupatorskih komandanata i funkcionera - ratnih zločinaca, kao i fašističkim jedinicama koje su se isticale zverstvima protiv civilnog stanovništva Jugoslavije. Od dokumenata koje je Obaveštajno odeljenje izdalo ti januaru 1945. značajniji su: »Uputstvo o čuvanju vojnih tajni« (24. januar 1945), »Plan obaveštavanja i koordinacije obaveštajnih sredstava« (25. januar 1945) i »Privremeno uputstvo o izvidanju i osmatranju neprijatelja i zemljišta«, takođe, od 25. januara 1945. godine. Načelnik odeljenja je bio general-major Vjekoslav Klišanić, a od aprila 1945. general-major Blažo Janковиć.

Inžinjerijsko-tehničko odeljenje bavilo se problemima osposobljavanja putnih i železničkih komunikacija i objekata na njima, i snabdevanjem materijalno-tehničkim sredstvima inžinjerijskih jedinica. Od tog odeljenja je u martu 1945. formirana Komanda inžinjerije JA. Načelnik odeljenja je bio pukovnik Vladimir Smimov Voloda.

Odeljenje za vezu se bavilo problematikom održavanja veza u jedinicama NOVJ, odnosno JA, kao i snabdevanjem jedinica sredstvima veze. Osim toga, i: usavršavanjem, popunom i evidentiranjem kadrova, organizovanjem nastave u jedinicama veze, razradom i sprovođenjem planova veza i obnovom sistema veza van NOV i POJ.

Početkom 1945. Odeljenje za vezu Vrhovnog štaba NOV i POJ imalo je u svom sastavu tri odseka: operativni, organizacijski i materijalni, i kancelariju.

Operativni odsek je u sastavu imao sekciju za radio-veze i sekciju za telegrafsko-telefonske veze.

Organizacijski odsek je imao organizacijsko-formacijsku sekciju i nastavnu sekciju.

Materijalni odsek je imao tehničku i skladišnu sekciju.

Do 3. januara 1945, tj. do formiranja Puka za vezu VŠ NOV i POJ,⁸⁾ pod neposrednom komandom Odeljenja za vezi, nalazile su se radio-četa i telefonsko-telegrafska četa. Radio-četa je imala svoj predajni centar na Dedinju a prijemni na Zvezdari, dok je telefonsko-telegrafska četa bila raspoređena u neposrednoj blizini VŠ NOV i POJ.

Najznačajniji dokument koji je razradilo Odeljenje za vezu Vrhovnog štaba NOV i POJ jeste *Direktiva za organizaciju veza u NOV i PO Jugoslavije.*⁹⁾ Direktiva je objavljena 1. januara 1945. godine. Kao novina,

⁸⁾ A-VII, k. 21, reg. br. 53-1.

⁹⁾ A-VII, k. 23, reg. br. 8-3.

u toj direktivi pominju se frontovi kao strategijske formacije NOVJ. Međutim, do formiranja frontova nije došlo, već se ostalo na armijama (1, 2, 3. i 4. armija), a od maja 1945. i 5. armija JA. Odeljenju je bio potčinjen Puk za vezu.

Načelnik Odeljenja za vezu Vrhovnog štaba bio je pukovnik Zlatko Kereković.

Odeljenje za šifre (Šifrantsko odeljenje) rukovalo je i kontrolisalo službu svih punktova šifrantske veze, počev od glavnih štabova do partizanskih odreda, a zadaci su mu bili da sastavlja i izrađuje nove šifre za sve organe, da daje dozvolu za izdavanje novih šifri koje šalju mesni šifrantski organi, da rukovodi šifrantskim radom svih odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, da stvara grupu koja radi na šifrantskim vezama Vrhovnog štaba, da kontroliše rad svih šifrantskih organa glavnih štabova, korpusa i divizija koji su bili potčinjeni Šifrantskom odeljenju Vrhovnog štaba. Za svoj rad direktno je odgovaralo vrhovnom komandantu maršalu Titu. Načelnik odeljenja bila je potpukovnik Branka Savić, a od kraja marta - Dara Puška rić.

Propagandno odeljenje u 1945. radilo je u sastavu koji je bio određen naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 13. decembra 1944, a bilo je sastavljeno od: odseka za političku propagandu, kultumo-prosvetnog odseka sa sekcijama: a) za opšte obrazovanje (istorija, geografija, etnografija, društvene nauke, opšta vojna teorija, jezici itd.), b) za analfabetske tečajevе, c) za umetničku delatnost (organizovanje pozorišnih grupa, pevačkih horova i recitatorskih grupa, muzičkih orkestara, književnih priredaba, raznih izložbi itd.); odsek za štampu; Istorijaskog instituta za proučavanje Narodnooslobodilačkog rata; filmske sekcije; fotografske sekcije; odseka za spoljne veze i personalnog odseka.¹⁰⁷

Propagandno odeljenje je u prvom tromesečju izdalo i više publikacija, knjiga i brošura. Načelnik je bio general-lajtnant Milovan Đilas.

Artiljerijsko odeljenje je organizovano 1945. prema formaciji koju je odobrio maršal Tito 25. oktobra 1944. U svom sastavu je imalo organizacijski odsek, nastavni odsek (u sastavu tog odseka bila je i kartografsko-topografska sekcija) i materijalni odsek. Zadatak odeljenja je bio: usavršavanje, popuna i evidencija kadrova, organizovanje nastave u artiljerijskim jedinicama i briga o materijalnom snabdevanju artiljerijskih jedinica, koje je obavljano preko materijalnog odseka i Glavne artiljerijske baze NOVJ. Osim toga, Artiljerijsko odeljenje, početkom 1945. godine, izdalo je više uputstava i nastavnih pravila, kao: »Izviđanje i služba veze u bateriji i divizionu«, »Kratke tablice gađanja za haubicu 122 mm M. 1938«, »Kratki uput za rukovanje protivtenkovskom puškom PTRD kalibra 14,5 mm« i dr. Načelnik Artiljerijskog odeljenja bio je pukovnik Branko Obradović.

Odeljenje za mornaricu je bilo više administrativnog i organizacionog karaktera, a služilo je kao veza između Vrhovnog štaba i Štaba Mornarice. Načelnik je bio general-major Srećko Manola. Odeljenju je bila potčinjena Komanda rečne plovidbe.

Odeljenje za vezu sa stranim vojnim misijama imalo je zadatak da održava vezu sa savezničkim vojnim misijama pri Vrhovnom štabu: sovjetskom vojnom misijom, britanskom vojnom misijom, Samostalnom američkom vojnom misijom kod maršala Tita, albanskom vojnom misijom i bu-

10) A-VII, k. 15, reg. br. 48-1.

garskom vojnom misijom. Kada je VŠ NOV i POJ preimenovan 1. marta 1945. u Generalštab JA uspostavljene su francuska, čehoslovačka i poljska vojna misija i britanska vojna delegacija. Odeljenje je odobralo promene u savezničkim vojnim misijama, vodilo evidenciju o njihovom rasporedu i sastavu, brinulo o njihovom smeštaju u Beogradu. Praktično, počelo je da funkcioniše krajem marta 1945. godine, a do tada su sve veze sa savezničkim vojnim misijama održavane direktno preko vrhovnog komandanta maršala Tita. Za lakšu koordinaciju između tog odeljenja i savezničkih vojnih misija pri njima bili su delegirani oficiri za NOVJ, odnosno JA. Načelnik odeljenja bio je pukovnik Mirko Krdžić.

Vojnogeografski institut NOVJ oformljen je 24. januara 1945,¹¹⁾ kada su, po Titovom naređenju, postavljeni rukovodioci u tom insitutu: načelnik Josif Đorđević, pomoćnik načelnika general-major Karei Marčić, politički komesar Akif Bešlić i načelnik štaba major Emil Adamik. Insitut je počeo da se organizuje posle oslobođenja Beograda, ali je organizacijski oformljen tek 24. januara. Zadatak instituta je bio izrada vojno-geografskih i vojno-topografskih karata za potrebe jedinica i štabova NOVJ, odnosno JA. Izradi novih topografskih karata pristupilo se tek posle rata, a do tada se bavio kopiranjem (reprodukcijom) i prikupljanjem karata koje su zaplenjene u okupatorskim ustanovama i štabovima, ili su se nalazile na upotrebi u kvislinškom aparatu, a one su podeljene za potrebe jedinica i štabova NOVJ (JA), odnosno reprodukovane su. U aprilu 1945. Vojnogeografski institut je potpao pod Ministarstvo narodne odbrane DFJ.

GENERALŠTAB JUGOSLOVENSKE ARMIIJE

Naredbom maršala Tita od 1. marta 1945, kada je preimenovana Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije u Jugoslovensku armiju, Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan je u Generalštab JA.¹²⁾

Posle toga, 7. marta 1945, obrazovana je jedinstvena jugoslovenska vlada, u kojoj je maršal Tito postao predsednik Ministarskog saveta Demokratske Federativne Jugoslavije i, ministar narodne odbrane. Tako je dotadašnje Povereništvo narodne odbrane NKOJ-a preimenovano (preraslo) u Ministarstvo narodne odbrane DFJ, koje je imalo i svoj rukovodeći operativni organ - Generalštab JA. Te promene su uslovile i izvesne promene u Generalštabu Jugoslovenske armije.

Krajem marta i početkom aprila Generalštab JA imaoje u svom sastavu: Operativno, Obaveštajno, Organizacijsko, Nastavno i Sifrantsko odeljenje, Odeljenje za vezu sa stranim vojnim misijama; Odeljenje za ratne opite; Istorijsko odeljenje (do tada je bilo u sastavu Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba) i Odeljenje za mornaricu.

Pri Generalštabu JA nije više bilo Inžinjerijsko-tehničko odeljenje, Odeljenje za vezu i Artiljerijsko odeljenje, jer su ona prerasla 25. marta 1945. u odgovarajuće komande Ministarstva narodne odbrane DFJ: Komandu inžinjerije, Komandu veze i Komandu artiljerije JA.¹³⁾ Vojnogeografski institut je, takođe, početkom aprila 1945. prešao u nadležnost Ministarstva narodne odbrane DFJ, kao i Propagandno odeljenje.

¹¹⁾ A-VII, k. 25-A, reg. br. 39-1.

¹²⁾ A-VII, k. 21. reg. br. 23-1.

¹³⁾ A-VII, k. 25-A, reg. br. 10-2 i 17-21.

Po naređenju Organizacijskog odeljenja Generalštaba JA, 3. maja 1945. formiran je Odsek za ratne zarobljenike pri Generalštabu JA, na čijem se čelu nalazio kapetan Bero Potočnjak, a 17. maja 1945. i Komanda ratnih zarobljenika, s komandantom general-majorom Milojem Milojevićem. Krajem aprila ili početkom maja formirana je i Inspekcija konjice Generalštaba.

Od značajnijih dokumenata Generalštaba JA nastalih u periodu od 1. marta do 15. maja 1945. treba izdvojiti: Naredbu Vrhovnog komandanta od 2. marta 1945. za formiranje 4. armije od 8, 11. i 7. korpusa; Direktivu Vrhovnog komandanta od 6. marta 1945. za dejstva 2. armije u istočnoj Bosni; Naređenje Vrhovnog komandanta od 17. marta za formiranje Operativnog štaba Grupe korpusa (2, 3. i 5. korpus) za rukovođenje sarajevskom operacijom; naređenje Generalštaba JA (razrađeno u Organizacijskom odeljenju Generalštaba) od 25. marta 1945. za formiranje Komande artiljerije, Komande inženjerije i Komande veza Ministarstva narodne odbrane DFJ; naređenje Vrhovnog komandanta JA i ministra narodne odbrane DFJ od 26. marta 1945. za reorganizaciju Jugoslovenske mornarice; naređenje Generalštaba od 26. marta 1945. o radu i zadacima Istorijskog odeljenja Generalštaba JA za prikupljanje, sređivanje i čuvanje ratnih dokumenata; Direktivno uputstvo Nastavnog odeljenja Generalštaba JA od 6. aprila 1945. o dužnostima nastavnika u školama i na kursovima rodova JA; dve direktive Operativnog odeljenja Generalštaba JA od 9. aprila 1945, u kojima se govori o planu operacija za konačno oslobođenje zemlje, a razrađene su na osnovu zaključaka donesenih na savetovanju kod Vrhovnog komandanta JA 25. i 26. marta 1945; naređenje Generalštaba JA od 27. aprila 1945. Organizacijskom odeljenju Generalštaba za izradu projekta »Zakona o narodnoj odbrani Jugoslavije«; naređenje Operativnog odeljenja Generalštaba JA od 29. aprila 1945. za dostavljanje bojnih relacija; naređenje Operativnog odeljenja od 30. aprila 1945. za likvidaciju četničko-ustaških bandi na oslobođenoj teritoriji (u Bosni, Srbiji, Makedoniji i na Kosovu i u Metohiji); naređenje Organizacijskog odeljenja Generalštaba JA s potpisom Vrhovnog komandanta, od 4. maja 1945, o formiranju 5. armije; Predlog Organizacijskog odeljenja Generalštaba JA od 4. maja 1945. za formiranje Komande tenkovskih i motorizovanih jedinica; naređenje Organizacijskog odeljenja Generalštaba JA (s Titovim potpisom) o ustanovljenju »Ranjeničke značke« itd. Iz ovog kraćeg pregleda, pored brojnih radiograma, vidi se i delatnost pojedinih odeljenja Generalštaba JA.

Generalštabu JA bile su potčinjene sledeće jedinice, štabovi i komande:

- glavni štabovi Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije do njihovog rasformiranja;
- Štab vazduhoplovstva;
- Operativni štab za Kosovo i Metohiju i Vojna uprava za Kosovo i Metohiju;
- štabovi 1, 2, 3, 4. i 5. armije;
- štabovi 2, 3. i 5. korpusa (od 17. marta do 24. aprila 1945. sva tri štaba bila su objedinjena pod nazivom Operativni štab Grupe korpusa);
- Štab Gardijske brigade;
- Vojna akademija;
- Škola za više komandante;

- Štab Baze JA u Bariju (u Italiji) do rasformiranja;
- Štab rečne flotile (vezan za Odeljenje za mornaricu Generalštaba JA).

To su osnovne organizacije Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno od 1. marta 1945. Generalštaba Jugoslovenske armije - od 1. januara do 15. maja 1945. godine.¹⁴⁷

*POVERENIŠTVO NARODNE ODBRANE
NACIONALNOG KOMITETA
OSLOBOĐENJA JUG OSLA VIJE*

Beogradski sporazum Tito - Šubašić od 1. novembra 1944. nametnuo je predsedniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-a) i, ujedno, povereniku za narodnu odbranu - maršalu Titu - nove zadatke. Bilo je potrebno organizacijski i kadrovski pripremiti Povereništvo narodne odbrane da, kada se bude obrazovala jedinstvena jugoslovenska vlada, preuzme funkciju Ministarstva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ).

Početkom 1945. u sastavu Povereništva narodne odbrane bili su Odeljenje zaštite naroda, Mobilizacijsko odeljenje, Kriptografsko odeljenje i Finansijsko odeljenje. Krajem januara u sastav Povereništva ušli su Personalno odeljenje Vrhovnog štaba. Komanda pozadine i (po jednom nepotpisanom dokumentu) Odeljenje za Mornaricu ili, kako su ga nazvali, Mornaričko odeljenje (Morodel). Međutim, Vrhovni štab NOV i POJ, odnosno Generalštab JA, prikazivalo je to odeljenje kao svoje odeljenje s dva formirana odseka: Mobilizacijskim i Finansijskim (neformirani su bili Operativno i Obaveštajno). U tom dokumentu, koji je naslovljen kao Naredba Povereništva narodne odbrane za februar 1945, piše da je »Morodjel delegacija Štaba Mornarice kod Povereništva narodne odbrane i svrha mu je da kao prenosni organ održava vezu između Štaba Mornarice i Povereništva narodne odbrane, kao i sa Vrhovnim štabom«. Prema više dokumenata, to je Odeljenje za Mornaricu Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno od 1. marta 1945. Generalštaba Jugoslovenske armije.^{15*}

Krajem januara i početkom februara u sastav Povereništva narodne odbrane ušli su, osim navedenih organa, i Vojnoindustrijsko odeljenje i Vojnosudsko odeljenje Vrhovnog štaba. Tako su se krajem januara i početkom februara 1945. u Povereništvu narodne odbrane nalazili: Komanda pozadine, Personalno odeljenje, Odeljenje zaštite naroda, Mobilizacijsko odeljenje, Vojnoindustrijsko odeljenje, Vojnosudsko odeljenje, Kriptografsko odeljenje i Finansijsko odeljenje.

Komanda pozadine bila je brojno najjači organ Povereništva narodne odbrane. U njegovom sastavu, prema podacima od 10. februara 1945, nalazila su se sledeća odeljenja: Odeljenje za ubojnu spremu i materijal, Odeljenje za ishranu, Odeljenje za obuču i odeću (ta dva odeljenja su ranije postojala kao odseci u Ekonomskom odeljenju Vrhovnog štaba, koje je ušlo u sastav Komande pozadine NOVJ oko 21. januara 1945), Saobra-

¹⁴⁷ Prilog je raden rekonstrukcijom dokumenata Vrhovnog štaba i Generalštaba u Arhivi Vojnoistorijskog instituta, jer ne postoji nijedan pisani dokument o potpunoj organizaciji Generalštaba i njegovom radu. Neki su podaci uzeti iz izjava pojedinih rukovodilaca.

¹⁵ A-VII 25-A reg. br. 6-2 I i 12-2 I.

čajno odeljenje, Sanitetsko odeljenje, Veterinarsko odeljenje i Finansijsko odeljenje. Svako od njih delilo se na odseke, a oni na sekcije. Tako je, na primer, Odeljenje za ubojnu opremu imalo: odsek za artiljerijski materijal (sa sekcijama za protivtenkovska i protivavionska oruđa, za divizijsku laku i srednju artiljeriju, i za tešku artiljeriju), odsek za pešadijsko naoružanje (sa sekcijama za protivavionske mitraljeze i protivtenkovske puške, za puške i za mitraljeze), odsek za bacače (sa sekcijama za lake bacače i za teške bacače), odsek za instrumente, odsek za opremu i sredstva za prenos (sa tri sekcije: sekcija za mehanički prenos, sekcija za zaprežni pribor i sekcija za opremu) i Odsek za municiju. Odeljenje za ishranu je imalo, na primer, pet odseka sa 16 sekcija: Odeljenje odeće i obuće, tri odseka sa 10 sekcija, Finansijsko odeljenje sa četiri sekcije itd.¹⁶⁾

Komandant pozadine bio je general-lajtnant Jakob Avšić, a njegov zamjenik, i ujedno načelnik Odeljenja za ishranu, general-major Mitar Vujić, ranije načelnik Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Personalno odeljenje Povereništva narodne odbrane imalo je u svom sastavu odgovarajuće kadrovske odseke rodova i službi i vodilo je kadrovsku politiku za starešinski sastav NOVJ, odnosno JA. Načelnik odeljenja je bio general-lajtnant Aleksandar Ranković.

Odeljenje zaštite naroda (Ozne) formirano je 13. maja 1944. odlukom vrhovnog komandanta NOV i POJ i poverenika za narodnu odbranu NKOJ-a maršala Tita. Struktura tadašnje Ozne zadržana je i u 1945. godini. Tako su se u sastavu tog odeljenja nalazila četiri odseka: 1. odsek (obaveštajni), 2. odsek (kontraobaveštajna služba na oslobođenoj teritoriji), 3. odsek (kontraobaveštajna služba u vojsci) i 4. odsek (statističko-tehnički). Načelnik OZN-e bio je general-lajtnant Aleksandar Ranković. Rukovodstvo Odeljenja zaštite naroda bilo je direktno potčinjeno Vrhovnom komandantu NOV i POJ i predsedniku NKOJ-a, odnosno povereniku za narodnu odbranu maršalu Titu. »Načelnici Ozne na teritoriji glavnih štabova (štabova frontova i armija), odnosno na teritoriji pojedinih zemalja i oblasti Jugoslavije, potčinjeni su u svojoj operativnoj djelatnosti Odeljenju zaštite naroda Povereništva za narodnu odbranu i upravljaju se u svom radu prema direktivama Vrhovnog komandanta, poverenika za narodnu odbranu, kao i po Uputstvima Ozne Povereništva za narodnu odbranu«, piše u jednom stavu Titove odluke od 13. maja 1944. godine. Ozni je bio potčinjen Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ).¹⁷⁾

Mobilizacijsko odeljenje Povereništva narodne odbrane bavilo se pitanjima i problemima mobilizacije za popunu jedinica, ustanova i štabova NOVJ, odnosno JA. Načelnik odeljenja je bio general-major Josip Škorpik.

Vojnoindustrijsko odeljenje Povereništva narodne odbrane bavilo se problematikom osposobljavanja za proizvodnju fabrika i drugih privrednih objekata važnih za proizvodnju ratnih potreba NOVJ, odnosno JA. Načelnik tog odeljenja bio je inž. Marijan Hubeni.

Kriptografsko odeljenje Povereništva narodne odbrane bavilo se dekriptovanjem neprijateljevih šifara i sastavljanjem sopstvenih šifri, dok se *Finansijsko odeljenje* bavilo finansijskim pitanjima vezanim za Povereništvo narodne odbrane.

Vojnosudsko odeljenje je bilo do početka februara 1945. u sastavu Vrhovnog štaba NOV i POJ, a tada je prešlo u nadležnost Povereništva na-

¹⁶⁾ A-VII. k. 25-A, reg. br. 15-21.

¹⁷⁾ Centralna arhiva Ozne MNO- M-I-I, str. 29-30.

Savezni sekretar za narodnu odbranu, admiral flote Branko Mamuta u razgovoru sa generalom armije Kostom Nadom i general-pukovnicima Boškom Siljegovićem i Veljkom Kovačevićem

rodne odbrane NKOJ-a. Odeljenje se bavilo vojnosudskom problematikom (osnivanjem vojnih sudova, njihovom organizacijom, sudovanjem itd.). Načelnik odeljenja je bio pukovnik dr Josip Hrnčević.

MINISTARSTVO NARODNE ODBRANE DFJ

Sedmog marta 1945. obrazovana je jedinstvena jugoslovenska vlada. Za predsednika Ministarskog sa veta Demokratske Federativne Jugoslavije imenovan je maršal Jugoslavije Josip Broz Tit.o, koji je bio i ministar narodne odbrane. Time su prestale funkcije Nacionalnog komiteta oslobodjenja Jugoslavije (NKOJ-a) i svih njegovih organa.

Tito je dva dana ranije - 5. marta 1945. - podneo ostavku NKOJ-a, i time stvorio uslove za obrazovanje jedinstvene jugoslovenske vlade. U Ministarstvo narodne odbrane prešli su svi dotadašnji organi Povereništva NKOJ-a, s tim što je Kriptografskom odeljenju Povereništva narodne odbrane NKOJ-a promenjen naziv i reorganizovano je u Kriptografsko-organizacijsko odeljenje za šifre Jugoslavije, s nadležnošću da kontroliše rad Odeljenja za šifre (Šifrantskim odeljenjem), ili, kako su ga nazivali, Centralnim šifrantskim odeljenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno Generalštaba JA.

Generalštab Jugoslovenske armije u Ministarstvu narodne odbrane bio je njegov glavni rukovodilac i operativni organ.

Krajem marta 1945. došlo je do izvesnih organizacijskih promena. Komanda Jugoslovenske mornarice koja je bila u nadležnosti Generalštaba, stavljena je pod neposrednu komandu Ministra narodne odbrane DFJ.

Načelnik Političkog odeljenja Ministarstva narodne odbrane general-major Svetozar Vukmanović Tempo

Takođe, 25. marta 1945, Generalštab je izdao tri naredbe, kojima je od Odeljenja za vezu, Artiljerijskog odeljenja i Inženjerskog odeljenja formirao Komandu veza, Komandu artiljerije i Komandu inženjerije Ministarstva narodne odbrane.¹⁸ Radilo se i na formiranju Komande za tenkovske i motorizovane jedinice i Komande za hemijsku službu, ali su one oformljene i počele da funkcionišu tek posle rata. Organizovano je, krajem marta ili u aprilu, i *Političko odeljenje MNO*, koje je u maju 1945. preraslo u *Političku upravu*. Načelnik odeljenja bio je general-major Svetozar Vukmanović.

Početak aprila 1945. izdvojen je iz sastava Generalštaba Vojnogeografski institut, i stavljen pod neposrednu komandu Ministra narodne odbrane DFJ. Vojnosudsko odeljenje MNO ukinuto je krajem marta 1945, a umesto njega su obrazovani Vojni sud i Vojno tužilaštvo Ministarstva narodne odbrane.¹⁹ Tako je, konačno,

uobičajeno i organizacijski učvršćeno Ministarstvo narodne odbrane DFJ, koje je u aprilu 1945. imalo sledeće organe:

- Generalštab Jugoslovenske armije;
- Komandu Jugoslovenske mornarice;
- Komandu pozadine MNO;
- Komandu veza MNO;
- Komandu artiljerije MNO;
- Komandu inženjerije MNO;
- Odeljenje zaštite naroda MNO;
- Personalno odeljenje MNO;
- Mobilizacijsko odeljenje MNO;
- Vojnoindustrijsko odeljenje MNO;
- Kriptografsko-organizacijsko odeljenje za šifre Jugoslavije MNO;
- Vojnogeografski institut MNO;

¹⁸> A-VII, k. 25-A, reg. br. 10-2 i 17-21.

¹⁹> Načelnik Vojnosudskog odeljenja je početkom aprila predložio Generalštabu da odeljenje ostane s jednim odsekom - Pravnim odsekom, ali odobrenje za to nije pronađeno (A-VII, k. 25-A, reg. br. 3-5).

- Vojni sud MNO;
- Vojno tužilaštvo MNO.

U komandama rodova pri Ministarstvu narodne odbrane uvedene su i funkcije političkih komesara:

- u Komandi vazduhoplovstva JA komandant je bio general-major Franjo Pire, a politički komesar potpukovnik Milan Simović;
- u Komandi pozadine MNO komandant je bio general-lajtnant Jakob Avšič, a politički komesar major Jefto Šćepanović;
- u Komandi veza komandant je bio pukovnik Zlatko Kereković, a politički komesar Slobodan Nakićenović;
- u Komandi artiljerije MNO komandant je bio pukovnik Branko Obradović, a politički komesar potpukovnik Vladimir Dapčević;
- u Komandi inženjerije MNO komandant je bio pukovnik Vladimir Smirmov, a politički komesar David Laušević.²⁰

U vezi sa svim tim promenama, potrebno je ukazati i na određene organizacijske promene u sastavu novoformiranih komandi MNO.

Komanda veza MNO formirana je od dotadašnjeg Odeljenja za vezu Generalštaba JA. Prema novoj formaciji, ta komanda je u sastavu imala četiri odeljenja: Operativno-tehničko, Odeljenje bojne pripreme, Personalno odeljenje i Odeljenje za snabdevanje i Kancelariju (Opšte odeljenje). Novoformirana Komanda veza MNO dostavila je svoj prvi izveštaj 6. aprila 1945, u kojem je navela da je završeno formiranje Komande veza prema novoj formaciji, da su završeni novi formacijski pregledi Puka za vezu MNO, Samostalnog linijskog bataljona, Telegrafsko-telefonske čete i Skladišta opreme Komande veza MNO. Puk za vezu je predислоciran iz Beograda u Zemun, gde je preformiran u Samostalni linijski bataljon. Prema izveštaju, uspostavljen je i Radio-centar Generalštaba JA, izrađene su šeme radio-veza JA, osim za 2. udarni korpus, uspostavljene su glavne vojne pošte u Beogradu i Novom Sadu, izrađene su formacije za sve jedinice veze van divizijskog sastava i za Školu za vezu Jugoslovenske armije, a formiran je Oficirski tečaj za vezu.²¹⁾

Komanda artiljerije organizovana je na sličan način od Artiljerijskog odeljenja Generalštaba JA. Navedenim naređenjem od 25. marta 1945. Komandi artiljerije MNO neposredno su potčinjeni: Artiljerijska oficirska škola u Beogradu, Artiljerijska podoficirska škola u Čupriji, nastavni centri br. 1, 2 i 3 (u Valjevu, Kragujevcu i Nišu), 1, 2. i 3. protivavionska brigada, raspoređene u Beogradu, Zemunu i Pančevu, Nastavni centar za tešku artiljeriju u Petrogradu (današnjem Zrenjaninu) i Kurs za artiljerijsko-tehničke podoficire u Beogradu.

Komanda inženjerije MNO praktično je formirana od postojećeg Inženjerijsko-tehničkog odeljenja (nazivalo se i Tehničko odeljenje) Generalštaba JA. Formiranje Komande inženjerije završeno je do 15. aprila. Komandi su, prema naređenju Generalštaba JA od 25. marta 1945, bili potčinjeni: Inženjerijska oficirska škola u Pančevu, Železnička brigada, Inženjerijska brigada i Pontonirska brigada.

Komanda Jugoslovenske mornarice, prema novoj formaciji, imala je u svom sastavu: Glavni mornarički štab sa pet odeljenja: Operativno odeljenje, Odeljenje bojne pripreme (sa dva odseka: nastavnim i organizacijskim), Obaveštajno. odeljenje (sa tri odseca: agentumim, informativnim i iz-

M) A-VII, k. 25-A, reg. br. 27-9.

²⁰⁾ A-VII, k. 25-A, k.25-A, reg. br. 29-2.

viđačkim), Saobraćajno odeljenje i Odeljenje za vezu, Hidrografski institut, Odeljenje za spoljne veze, Odeljenje za avijaciju, Odeljenje za obalsku odbranu, Personalno odeljenje, Inženjersko-tehničko odeljenje i Maritimno-tehničku upravu sa četiri odeljenja.

Jugoslovenska mornarica je, takođe, reorganizovana naredjenjem Generalštaba JA od 25. marta 1945, prema kojem su formirane:

- Pomorska komanda južnog Jadrana od dotadašnjeg štaba 5. pomorskog obalskog sektora. Sedište komande je bilo u Tivtu, a potčinjene mornaričke stanice Korčula, Dubrovnik i Boka preimenovane su u pomorske obalske komande Korčula, Dubrovnik i Boka;

- Pomorska komanda srednjeg Jadrana sa sedištem u Šibeniku. Toj komandi su potčinjene: Pomorska obalska komanda Split i Pomorska obalska komanda Šibenik, formirane su od dotadašnjih štabova 3. i 4. pomorskog obalskog sektora, koji su time rasformirani]

- Pomorska komanda severnog Jadrana od Štaba 2. pomorskog obalskog sektora, koji je, u stvari, time preimenovan u tu komandu. Sedište te novoformirane komande ostalo je u Zadru.²²¹

Predsednik Ministarskog saveta i ministar narodne odbrane DFJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito izdao je 2. aprila 1945. Uredbu o osnivanju Ratnog kabineta. U Ratni kabinet ulazili su po funkciji: predsednik Ministarskog saveta i ministar narodne odbrane (tada je to bio maršal Josip Broz Tito), potpredsednici Ministarskog saveta (Milan Grol i Edvard Kardelj), ministar inostranih poslova (dr Ivan Šubašić), ministar unutrašnjih poslova (Vlado Zečević), ministar finansija (Sreten Zujović), ministar informacija (Sava Kosanović), predsednik Privrednog saveta DFJ (Andrija Hebrang) i predsednik Zakonodavnog saveta DFJ (Moša Pijade). Uredba je izdata neposredno pred Titov odlazak za Sovjetski Savez, gde je boravio od 5. do 20. aprila 1945. godine. Nije registrovan ni jedan sastanak Ratnog kabineta, a verovatno nije ni održan u tom sastavu, jer se Tito po povratku iz Moskve angažovao u rukovođenju završnim operacijama za oslobodjenje Jugoslavije i na rešavanju drugih političko-diplomatskih pitanja, osobito u vezi s Istrom, Trstom i Julijskom krajinom.

²²> A-VII, k. 25-A, reg. br. 29-2.

*Prva
armija*

Prva armija

U sastavu 1. armije početkom aprila 1945. su bile sledeće jedinice:

- 1. proleterska divizija sa: 1. proleterskom brigadom, 3. krajiškom proleterskom brigadom, 13. hrvatskom proleterskom brigadom »Rade Končar«, Italijanskom antifašističkom brigadom »Italija« i Artiljerijskom brigadom.*
- 2. proleterska divizija sa: 2. proleterskom brigadom, 4. crnogorskom proleterskom brigadom, 3. srpskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 5. krajiška divizija sa: 1. krajiškom brigadom, 4. krajiškom brigadom, 1. jugoslovenskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 6. proleterska Lička divizija »Nikola Tesla« sa: 1, 2. i 3. Ličkom proleterskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 11. krajiška divizija sa: 5. i 12. krajiškom brigadom, 8. crnogorskom brigadom i artiljerijskom brigadom.*
- 17. istočno-bosanska divizija sa: 2. krajiškom brigadom, 6. istočno-bosanskom proleterskom brigadom, 15. majevičkom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 21. srpska divizija sa: 4, 5. i 31. srpskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 22. srpska divizija sa: 8, 10. i 12. srpskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 42. makedonska divizija sa: 3. i 16. makedonskom brigadom, 7. albanskom (šiptarskom) brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 48. makedonska divizija sa: 1, 2. i 14. makedonskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*

Prva armija je u svom sastavu imala deset divizija i četiri samostalne brigade. 111.078 boraca, 355 topova 1152 minobacača, 55 tenkova, 52.742 puške i 4.993 puškomitraljeza.

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА
ЈУГОСЛАВИЈЕ
Стр.Пов.Бр. 1
1 јануара 1945 г.

Сектор партизанских одреда
Бр. 1/2-2
25-А

Према указаној потреби,

Н А Р Е Б У Ј Е М :

- 1.- Да се одмах формира Штаб I Армије од досадашњег Штаба I Пролетерског Корпуса, на челу са командантом генерал-лајтнантом **ПРЕКОМ ДАПЧЕВИЋЕМ** и комесаром пуковником **МИЈАЛКОМ ТОДОРОВИЋЕМ**.
- 2.- У састав Армије улазе следеће јединице:
 - 1 Пролетерска дивизија
 - 5 Ударна дивизија
 - 6 Пролетерска дивизија "Никола Тесла"
 - 11 Ударна дивизија
 - 21 Ударна дивизија.
- 3.- О предјем су већ обавештени радиограмом : Главни Штаб Хрватске, Главни Штаб Македоније, Штабови V и II Корпуса и Штабови II и III Армије.

Предје се доставља ради знања и управљања.
Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОВОДА НАРОДУ !

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ НОВ и ПОЈ
Маршал Југославије

ДОСТАВЉЕНО:

- Начелничина одељења В.Ш.
- Персоналног
- Обавештајног
- Економског
- Артиљеријског
- Санитетског
- Инженерско-техничког
- За везу
- Судског
- Пропагандног
- Штабу ваздухопловства
- Штабу Корпуса народне одбране
- Главном штабу за Србију
- Војној управи за Војводину
- Команди града Београда
- Начелнику ОЗНЕ за Југославију

Да је препис веран оригиналу
тврди !

ШЕФ КАБИНЕТА

Мајор

Аугустин Милић

Naredba vrhovnog komandanta maršala Tita o formiranju 1. armije

Neka iskustva iz prakse Prve armije u danima pre i poslije njenog formiranja^o

General-pukovnik Savo Drljević²⁾

U uvodnom izlaganju na sintetizovan način navedene su okolnosti koje su uslovile dalji razvoj Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i njeno prerastanje u novi, kvalitativno viši oblik organizacije, stvaranje strategijskih formacija - armija. Ukazao bih na neka iskustva iz prakse 1. armije, tj. iz prvih dana njenog postojanja, koja ukazuju na suštinu tog novog kvaliteta i kako se odvijao proces prelaska iz nižeg u viši oblik vojne organizacije.

Ako je ocjena da je beogradska operacija najveće dostignuće snage i umjeća Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije objektivna, onda je tačna konstatacija da smo već tom operacijom na tom dijelu našeg ratišta ostvarili nov kvalitet u izvođenju dejstava u sadejstvu sa jednom savremenom armijom - Crvenom armijom. Borci i starješine divizija 1. armijske grupe u praksi, u višednevnim bojevima, ostvarili su tijesno sadejstvo sa tenkovskim, artiljerijskim, inženjerskim i drugim jedinicama jedne moderne armije, i iz te operacije izašli obogaćeni novim i dragocjenim iskustvom. U prvim dejstvima u Sremu, u novembru-decembru 1944, sadejstvo sa jedinicama Crvene armije nastavljeno je prvo sa 19. streljačkom divizijom, a zatim sa 68. streljačkim korpusom (komandant general-major N. N. Škodunovič), tako da su ta iskustva postala još bogatija.

U tom periodu (novembar-decembar) svim štabovima i jedinicama 1. proleterskog korpusa postavljeni su izuzetno složeni i važni zadaci: obuka novih boraca, reorganizacija jedinica i njihovo preoružavanje. Naravno, sve to se moralo izvršiti u hodu, kao »uzgredan« posao, uz prvenstveno obavljanje osnovnih zadataka - svakodnevnih borbi sa jakim njemačkim snagama. Niko od nas u sastavu 1. proleterskog korpusa, ne bi mogao pozdano reći koji su od obaveza i zadataka u tom periodu, bili teži i odgovorniji.

Sušтина »uzgrednih« obaveza može se najbolje shvatiti iz slijedećih činjenica:

- Prvo, u beogradskoj operaciji brojno stanje divizija 1. proleterskog korpusa bilo je od 5.000 do 8.000 boraca. Dolaskom na sremski front, odnosno do kraja decembra brojno stanje poraslo je na 10.000 do 12.000 boraca. Uključiti i rasporediti tako veliki broj novih boraca i istovremeno izvoditi borbena dejstva bio je izuzetno složen posao, koji je zahtijevao angažovanje cjelokupnog starješinskog kadra i partijske organizacije. Naravno,

Diskusija za »okruglim stolom« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, Beograd, 15. januar 1985.

²⁾ Pukovnik. Do 8. februara 1945. načelnik Štaba 1. armije.

no, prije rasporeda po četama trebalo je organizovati kratke kurseve za obuku svih omladinaca koji nijesu služili vojni rok u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, a takvih je bilo najviše. Održavani su i posebni kursevi za pripadnike rodova - artiljerije, inženjerije i veze. U takvim uslovima 1. proleterski korpus je bio, i morao je biti, i borbena formacija, i velika i svojevrсна škola. Svi koji su se bavili tim poslovima smatrali su to normalnim vidom angažovanja, življenja i borenja - nastavljanjem procesa koji nikada nije bio lak, počev od prve ustaničke puške.

U okviru stručno-obrazovne djelatnosti pripremani su i u vlastitoj štampariji štampani razni priručnici i uputstva o mnogim tipovima naoružanja, tehničkih sredstava i slično. Zbog velikih žrtava na minskim poljima, koja su Nijemci redovno postavljali ispred svojih položaja, bili smo prisiljeni da izradimo priručnik o minama i minskim poljima. Grupa stručnjaka, pod rukovodstvom načelnika inženjerije korpusa, za dvadeset dana napisala je i štampala o tome knjigu, koja je mnogo pomogla i drugima, ne samo inženjercima, što je jedan od konkretnih dokaza pregalaštva i stvaralaštva našeg revolucionarnog kadra.

Nije manje značajno bilo ni političko vaspitanje velikog broja novih boraca, od kojih je većina do tada živjela pod intenzivnom neprijateljskom propagandom i kojima je trebalo što pristupačnije i što prije razjasniti karakter i ciljeve naše borbe, međusobne odnose u našoj vojsci, postupak prema narodu, saveznicima i mnoge druge probleme koji su imali životni i praktični značaj;

- *Drugo*, u tom periodu, novembar-decembar, a djelimično i prvih dana januara 1945, izvršena je reorganizacija jedinica i njihovo preoružavanje. Sve brigade su prefortnirane u po četiri bataljona, osim 1. proleterske, a štabovi su prerasli u komande. Oformljeni su i novi organi rodova - artiljerije, inženjerije, veze i pozadine. Nešto od toga je postojalo i do tada, ali nerazvijeno i nije odgovaralo novonastalom stanju i potrebama. Od organa pozadine samo su sanitetska i intendantska služba bile dovoljno razvijene i imale su veliko iskustvo, naročito sanitetska služba.

U okviru reorganizacije izvršene su i neke promjene u sastavu divizija. U sastav 21. divizije ušla je 21. brigada iz 5. divizije, a u sastav 5. divizije 1. jugoslovenska brigada, formirana u SSSR-u. Druga proleterska brigada vratila se u sastav svoje matične 2. proleterske divizije. Na dan formiranja 1. armije u njen sastav ušlo je pet divizija (1. i 6. proleterska, 5. i 11. krajiška i 21. srpska) i 1. konjička brigada. Sredinom januara u sastav 1. armije ušla je 2. proleterska divizija, a pred proboj sremskog fronta 15. makedonski korpus sa dvije divizije - 42. i 48. zatim 17. istočnobosanska i 22. srpska divizija i 2. tenkovska brigada.

Preoružavanje jedinica bilo je izuzetno složeno, jer je obavljano uporedo sa popunom i reorganizacijom, tako reći na liniji fronta. Nijesu postojali uslovi da se to postupno izvodi po jedinicama koje bi bile izvučene u pozadinu, odnosno izvučene sa fronta, osim neznatnih izuzetaka. Sve divizije su dobile po jednu artiljerijsku brigadu sa tri divizionu, sa ukupno oko 80 artiljerijskih oruđa i minobacača, zatim inženjerijski bataljon i druge odgovarajuće jedinice (četu automatičara, četu izviđača, četu za vezu, četu protivavionskih mitraljeza, transportnu četu i dr.).

Uporedo sa popunom novim borcima, reorganizacijom i preoružavanjem jedinica reorganizovani su štabovi, tj. prerastali su u savremene komande. U štabovima su formirani, odnosno ojačani operativni i obavješ-

tajni organi, organi za organizacijsko-mobilizacijske i personalne poslove, kao i novi organi u političkom sektoru. Ukinuti su politodjeli, a postavljeni su pomoćnici komesara divizija kao partijski rukovodioci. Oformljeni su, odnosno ojačani organi rodova i pozadine.

U izvršavanju tih važnih i obimnih poslova nijesmo mogli dobiti odgovarajuću pomoć od nadležnih organa Vrhovne komande, prvenstveno zbog toga što ti organi na vrhu takođe nijesu bili razvijeni prema potrebama i ubrzanom rastu armije.

Poslije toliko vremena nije lako dočarati kako su se tako veliki i složeni poslovi u našim jedinicama, na svim nivoima, mogli uspješno izvršavati, gotovo na liniji fronta, uz izvođenje borbenih dejstava. General Dapčević u svom izlaganju realno je ocijenio kvalitet našeg kadra, koji je, uglavnom, politički stasao u međuratnom periodu u naprednom pokretu, Partiji,

SKOJ-u, radničkim sindikatima, na univerzitetima i drugdje, jednim dijelom i u Španiji, u neprekidnim borbama protiv vladajućih reakcionarnih režima, pripremajući se za revolucionarne dane koji su bili na pomolu. Uz taj kadar, koji je dalje sazrijevao i sticao borbeno iskustva, stasali su brojni borci i mlađi kadar iz redova intelektualaca, seljaka i radnika, čija je politička svijest i borbenost pod rukovodstvom Partije, na čelu sa Titom, bila osnova i uslov za dalje tokove revolucije i dalji rast oružanih snaga sve do formiranja najvećih strategijsko-operativnih formacija - armija. Samo kadar takvog kvaliteta, komunisti i revolucionari, sa stvaralačkim smislom, revolucionarnim zanosom i junaštvom, uglavnom omladina, mogao je da revoluciju i oslobodilačku armiju dovede do tog stepena razvitka i do konačne pobjede. Mladost i revolucija koračali su istim korakom. Naravno, osnova svega toga bila je pravilna politička i vojna strategija jedinstvene Komunističke partije, sa jasno i realno postavljenim ciljevima.

Navedene zadatke i probleme trebalo je rješavati u procesu prelaska iz jednog stanja i stepena razvitka Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u drugo, i iz jednog kvaliteta u drugi, viši. Bez znatnog porasta brojnog stanja, novog naoružanja i opreme, bez odgovarajućih komandi i razvijenih rodova i službi ne bi moglo biti ni novog kvaliteta, odnosno ne bi moglo doći do stvaranja strategijskih savremenih formacija - armija.

Mislim da je potrebno, makar ukratko, reći i o nekim osobenostima borbenih dejstava iz prve faze postojanja sremskog fronta, tj. do početka naše ofanzive i proboja njemačke odbrane u Sremu 12. aprila 1945. go-

General-pukovnik Savo Drljević, prvi ratni načelnik Štaba 1. armije

dine. Pošto se ta dejstva svrstavaju u kategoriju frontalnog ratovanja, nužno je prethodno razjasniti šta se pod tim podrazumijeva, tj. u čemu je suština pojma, odnosno sintagme »frontalno ratovanje«.

U vreme kada je izdata direktiva Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije povodom formiranja armija kao strategijsko-operativnih formacija, pored ostalog, izdate su smjernice prelaska na frontalni način ratovanja. Time je frontalno ratovanje tretirano kao glavna karak-

Politički komesar 1. armije Mijalko Todorović

teristika dejstava tih strategijskih sastava. I u mnogim našim vojnim časopisima, knjigama i studijama često se govori da se formiranjem armija prešlo sa partizanskog na frontalni način ratovanja, ali mislim da pojmu, odnosno sintagmi »frontalno ratovanje« nije precizno i jasno određeno značenje i sadržaj. Ukoliko se time želi samo naglasiti različitost u odnosu na partizanski način ratovanja takvo bi se gledanje moglo uslovno prihvatiti. Međutim, taj termin, odnosno sintagmu, »frontalno ratovanje« upotrebljavali smo i u čitavom NOR-u, najčešće kao kritiku tog načina ratovanja, držanja čvrstih frontova i slično. No, ako bi ta sintagma imala značenje frontalnog rasporeda snaga prilikom napada na pojedine objekte, ili čvršće frontalne odbrane slobodne teritorije, takva dejstva smo mi izvodili tako reći u toku čitavog rata.

Naravno, posebno je pitanje kakvim je stepenom odsudnosti u odbrani trebalo držati pojedine frontove. To je zavisilo od umjeća i sposobnosti svake konkretne komande, odnosno komandanta. Po pravilu, radilo se o dejstvima u taktičkim, odnosno taktičko-operativnim okvirima. Logično je da u uslovima partizanskog ratovanja, kada je neprijatelj bio u situaciji da na određenim pravcima, odnosno teritoriji može angažovati znatno jače snage od naših, držanje čvrstih frontova, uz velike gubitke, bilo bi pogrešno, i u tom smislu kritika takvih operativno-taktičkih postupaka bila je opravdana. Naravno, nekad se dešavalo da se na dijelu fronta mora prihvatiti i odsudna odbrana po svaku cijenu, bez obzira na gubitke - žrtvovanje dijela radi cjeline. To je bilo i jedino pravilno rješenje.

Smatram, na osnovu navedenih napomena, da je neadekvatna teza da smo tek formiranjem armijskih sastava prešli na frontalni način ratovanja. Frontalni način dejstva, odnosno ratovanja, bio je normalna pojava kad god se branila, ili proširivala trajnije oslobođena teritorija, i prije formiranja armija. Takva dejstva izvodile su snage 1. armijske grupe u okviru beogradske operacije. I ne samo one, i ne samo na tom prostoru. Prema

Juriš boraca 1. armije na sremskom frontu 1945.

tome, stvaranje armija kao strategijsko-operativnih formacija nije nov kvalitet u smislu prelaska na frontalni način ratovanja. Nov kvalitet je u tome što su ti sastavi, s osloncem na trajno oslobođenu teritoriju, višestruko narasli po brojnom stanju (divizije 10.000-12.000 boraca, armije na oko 100.000 boraca), što je u jedinicama tih sastava uvedeno novo naoružanje i oprema, odnosno razvijeni su svi rodovi, službe i pozadina. Takvim organizacionim promjenama, brojnošću i tehničkom opremljenošću, sa osloncem na trajno oslobođenu teritoriju, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije prerasla je u savremenu, modernu armiju, sposobnu da samostalno izvodi borbena dejstva sa savremenim protivnikom na svakom zemljištu. U tome je, mislim, suština novog kvaliteta u razvoju oružanih snaga koji je nastao formiranjem armija kao strategijsko-operativnih grupacija.

Divizije 1. proleterskog korpusa, poslije završetka beogradske operacije i dolaska na sremski front, stupile su u borbe sa njemačkim divizijama koje su organizovale odbranu u više uzastopnih pojaseva. Poslije odlaska 68. sovjetskog korpusa i dvije divizije bugarske 1. armije, držala je samostalno front između Save i Dunava.

U takvim uslovima, sa minimalnim mogućnostima za manevar, odnosno obilazak i udare ji bokove i pozadinu, sa izuzetkom jednog upada 1. konjičke brigade do Županje, kroz Bosutsku šumu, divizije 1. proleterskog korpusa, odnosno 1. armije napadale su frontalno, potiskivale njemačke snage sa prvih na slijedeće položaje, odnosno odstupale na položaje našeg drugog pojasa odbrane pred njemačkim snagama koje su prelazile u protivofanzivu. Takav način izvođenja borbenih dejstava poprimao je oblik pozicijskog ratovanja, sa naizmjeničnim ofanzivnim dejstvima obje zahvaćene strane sa ograničenim ciljem.

Takav način izvođenja borbenih dejstava, sve do 12. aprila 1945, bio je uslovljen odnosom snaga i naoružanja, prvenstveno u tenkovima i artiljeriji. Osim toga, naše su divizije još uvijek bile u procesu preoružava-

nja, a naša artiljerija je bila inferiorna u odnosu na njemačku. To je uslovalo naše velike gubitke - i prilikom našeg nastupanja, a naročito prilikom njemačkih protivudara i našeg odstupanja na prihvatne položaje.

Tako je njemačkim udarom, koji je izvela 3. januara 1945. 7. SS divizija, naša 21. divizija bila iznenađena i pretrpjela znatne gubitke: 182 poginula, 308 ranjenih i 315 nestalih a izgubila je i svo teško naoružanje. Nijemci su izbili na rijeku Bosut i oslobodili se našeg pritiska na pruzi Brčko-Vinkovci. Sedamnaestog januara uslijedila je snažna njemačka ofanziva sa tri kompletne divizije, sa znatnim ojačanjima u tenkovima, sa težištem na frontu 5. krajiške i 1. proleterske divizije. Cilj je bio: odbaciti naše snage prema Erdeviku i zaposjeti tzv. Nibemlušku liniju, tj. ranije utvrđene položaje na posljednjem pojasu odbrane, koje su naše divizije, u sa dejstvu sa 68. korpusom Crvene armije, zauzele u ofanzivnim dejstvima u toku decembra. Iako su sve naše jedinice imale dobro organizovanu odbranu, sa više uzastopno uređenih rovova i saobraćajnica, ukopanih vatre-nih položaja artiljerijskih oruđa i slično, sve to nije moglo zadržati snažan nalet njemačkih tenkova, uz masovnu artiljerijsku podršku. Naše su se snage povukle prema Erdeviku, i narednog dana, ojačane 2. proleterskom divizijom, izvršile protivudar, oslobodile Sid i više sela, i izbile pred To-vamik, pred njemačke utvrđene položaje. Na toj liniji ostale su sve do naše velike ofanzive 12. aprila 1945. godine. U tim borbama naše su divizije pretrpjele ozbiljne gubitke. Imale su 974 poginula, 2.560 ranjenih i 2.221 nestalog borca, od kojih se znatan broj probio kroz njemačke položaje i vratio u svoje jedinice. Izgubili smo i dva protivtenkovska diviziona (24 oruđa) kalibra 45 mm.

Dva glavna faktora su uslovila našu nemoć u odnosu na protivnika: prvo, nedostatak tenkova (poznato je da su tenkovi i samohodna oruđa bili najefikasnija sredstva u borbi protiv tenkova) i, drugi, naša protivtenkovska artiljerija bila je slaba i nije odgovarala takvom (ravnom) terenu. Topovi su imali kalibar 45 mm, a bili su na konjsku vuču. Crvena armija je te topove već tada zamijenila boljim.

Naravno, osim ta dva glavna, bilo je i drugih razloga: nedostatak protivtenkovskih i protivpješadijskih mina i municije, nedovoljna uvježbanost posluge na topovima, nedostatak iskustva i slično.

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da, iako je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, prerastanjem u savremenu armiju, uglavnom bila sposobna da se bori sa svakim protivnikom i na svakom zemljištu, u prvim mjesecima postojanja, naša armija još nije bila dovoljno savremena. Što se tiče 1. armije, ona se u periodu stabilizacije fronta do 12. aprila obučavala i svestrano pripremala za predstojeće zadatke. U tom periodu dobila je i jednu tenkovsku brigadu, čime je znatno ojačana. Uz moćnu podršku avijacije, uspješno je izvršila proboj njemačke odbrane na sremskom frontu, primjenjujući i manevar grupe divizija južno od Save, i produžila ofanzivna dejstva i nastupanje, poslije oslobođenja Vukovara i Vinkovaca, sve do konačne pobjede. No, pri tome ne treba zaboraviti da je moćna njemačka vojska već bila na zalasku svoje moći: da je imala manje tenkova i artiljerije i da je bila bez avio-podrške na našem frontu; ona u to vrijeme nije imala mogućnosti za odgovarajuću popunu ljudstvom, pa je, stoga, bila slabijeg morala, a to su sve elementi koji su uslovlili i umanjili stepen njene borbene sposobnosti.

Mislim da je potrebno, makar ukratko, osvrnuti se i na rad pozadinskih službi u tome periodu. Intendantska služba nije imala nikakvih problema sa ishranom boraca - prvi put u toku našeg narodnooslobodilačkog rata ona je uspješno obavljala svoj posao. Ishrana je bila veoma dobra, a uspješno smo se snalazili i za odjeću i obuću. Za rad i ulogu sanitetske službe sa sigurnošću se može reći da je ona u 1. armiji, od bataljonskih i brigadnih previjališta, preko divizijskih medicinskih centara, do armijskih bolnica i armijskog sanitetskog odjeljenja, obavila svoju ulogu na najbolji mogući način, vraćajući hiljade izliječenih boraca u jedinice.

Neophodno je spomenuti veliku pomoć i doprinos naroda u Sremu, organa nove narodne vlasti i političkih organizacija. Ta je pomoć bila velika i svestrana. Na primjer, narod Srema je, uz pomoć vojnih stručnjaka, uređio treći pojas odbrane od nekoliko uzastopnih rovova i saobraćajnica od Dunava do Bosuta, što je još jedna potvrda karaktera našeg opštenarodnog rata i jedinstva armije i naroda.

Na kraju, može se postaviti pitanje koje je više političko nego vojno, iako odvojeno razmatranje tako značajnih i neodvojivih pitanja narodnooslobodilačke borbe i revolucije nije karakteristika strategije našeg narodnooslobodilačkog rata, da li je i koliko veliko povećanje brojnog stanja divizija (sa 4.000-5.000 na 10.000-12.000), tj. tako veliki priliv novih boraca relativno niskog političkog nivoa uticao na moralno-političku vrijednost i čvrstinu naših jedinica. Velikim prlivom novih boraca znatno je izmijenjen odnos između članova Komunističke partije Jugoslavije i onih koji to nisu bili, između starih provjerenih i novih neiskusnih boraca. Ti stari borci, bez obzira na to da li su ili nisu bili članovi Partije, bili su politički svjesna i revolucionarna garda i veliki oslonac i pomoć partijskoj organizaciji.

Naravno, mnogobrojni borci imali su različito političko opredjeljenje. Vjerovatno je najveći broj tih boraca dolazak u 1. armiju shvatio kao patriotsku obavezu da se dobrovoljno uključi u borbu za oslobođenje zemlje; drugu kategoriju boraca činili su oni koji su ranije, duže ili kraće vrijeme, bili na strani kvislinga, a čiji je glavni motiv dolaska u naše jedinice bio da se dokažu kao ispravni patrioti; treću kategoriju činili su, uglavnom, borci koji su mobilisani, a čija je, vjerovatno, deviza bila: boriti se koliko se mora, maksimalno izbjegavati teže situacije i po svaku cijenu živ se vratiti kući.

Značajna izmjena strukture boračkog sastava po dolasku velikog broja novih boraca nametala je nužnost izvjesnih izmjena u disciplini, odnosima i slično. Stoga je Vrhovni štab NOVJ, sredinom decembra 1944, poslao direktivu o nužnosti uvođenja »gvozdene« discipline u svim našim jedinicama. Do tada, odnosno do formiranja armija preovladavala je svjesna disciplina, jer se radilo o borcima koji su dobrovoljno stupili u redove armije jer su hteli, a ne morali da se bore za ciljeve narodnooslobodilačke borbe. U tako izmijenjenoj situaciji, partijskoj organizaciji, i uopšte politici u Armiji, postavljen je ozbiljan zadatak da, svjesna disciplina ostane dominantna, a ne ona druga, prisilna, da ne kažem »gvozdene«, jer je to uslovljavao karakter armije.

U revolucionarnim armijama, kakva je naša bila u ratu, kakva je danas i kakva mora biti, većina boraca se borila zato što je to htjela i željela, zato što je bila motivisana revolucionarnim ciljem i potrebom da se izbori

sloboda i pobijedi revolucija, odnosno da se odbrani sloboda i tekovine revolucije, a ne zato što je morala da se bori. Slično je bilo u svim oslobodilačkim armijama. U nekim armijama i motivi su bili drugačiji: u njima su se vojnici borili zato što su morali, jer ih je sistem na to tjerao. Naravno, politička strategija, a ne vojna, uslovljava karakter armije, pa i motivisanost boraca za borbu. To navodim kao nezaobilazan elemenat pri ocjeni snage, čvrstine i spremnosti naše armije u tom, i ne samo u tom periodu.

Odnosi i sadejstvo, i u operativnom i taktičkom pogledu, sa jedinicama Crvene armije bili su veoma uspješni, korektni i prisni, počev od najmanje jedinice do najviših štabova. Veoma smo uspješno sadejstvovali i sa sovjetskom avijacijom. Dragocjenu pomoć pružili su instruktori Crvene armije starješinama naših rodovskih jedinica - artiljercima, inžinjercima i vezistima.

O sadejstvu sa dvije divizije nove 1. bugarske armije nema se šta naročito reći. Te divizije su po odlasku 68. korpusa Crvene armije pasivno držale svoj dio fronta, kraće vrijeme, na desnom krilu našeg rasporeda. U planiranom zajedničkom nastupanju nijesu postigle uspjeh. Naređenje našeg Vrhovnog komandanta da te divizije pređu na lijevu obalu Dunava i napuste Srem primljeno je u svim našim štabovima sa zadovoljstvom, jer te jedinice i njihovo komandovanje, bez obzira na tehničku opremljenost, iako pod novom zastavom i amblemima, nijesu bile motivisane i spremne za borbu protiv svojih doskorašnjih saveznika.

No, istorija je pokazala da nepouzdan saveznik može više da šteti nego da koristi.

O radu i funkcionisanju Štaba^w Prve armije u vrijeme završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije"

General-pukovnik Milutin Morača²⁾

Za načelnika Štaba 1. armije postavljen sam 2. marta 1945, a do tada sam poznavao čitav komandni kadar, sa kojim sam dobro saradivao. Dakle, nije mi bilo teško da tu dužnost prihvatim - bio sam stari borac 1. proletarskog korpusa i 1. armije, ta dužnost mi je odgovarala i s obzirom na iskustvo koje sam do tada imao u komandovanju jedincama.

Kada sam stigao u Štab 1. armije pukovnik Savo Drljević, dotadašnji načelnik Štaba, već je bio otišao na novu dužnost na Kosovo. Ja sam zatekao komandanta armije, general-lajtnanta Peka Dapčevića i političkog komesara, pukovnika Mijalka Todorovića. Njih sam, takođe, dugo znao - dobri smo bili drugovi i prijatelji.

U Štabu armije zatekao sam sasvim sređenu situaciju. Štab je bio dobro razvijen, kompletan, sa svim potrebnim organima koji su već ranije bili razvijeni u Štabu 1. proletarskog korpusa. Kasnije se još više razvio, tako da je Štab 1. armije mogao da funkcionise i rukovodi i komanduje divizijama koje su tada imale veliki broj boraca i opreme i bile jake po naoružanju i ljudskom sastavu. Divizije su bile preoružane - dobile su sovjetsko naoružanje. Štab je mogao potpuno da funkcionise, komanduje i rukovodi radom i cjelokupnim sastavom armije. U Štabu su postojali svi potrebni odsjeci: operativni odsjek, zatim obavještajni i odsjek veza, a bilo je jako i moralno-političko-propagandno odjeljenje. Komanda pozadine takođe je bila razvijena - imala je sanitetsko odjeljenje i organe za snabdijevanje i tehničko zbrinjavanje.

Povoljna je okolnost bila što je 1. armija bila na sremskom frontu. Naime, iza nje je bila velika slobodna teritorija, tako da nismo imali većih problema sa snabdijevanjem i zbrinjavanjem. Pojedini organi, osobito pozadina, veoma dobro su saradivali sa narodnim vlastima u Sremu i sa vojnim komandama na oslobođenoj teritoriji. U stvari, Štabu armije bilo je olakšano komandovanje i rukovođenje upravo zbog velikog povjerenja koje je narod imao u našu armiju, a narod Srema je i sam bio u narodnooslobodilačkoj borbi, pa je ostvareno potpuno jedinstvo naroda i vojske.

U Štabu je vladala harmonija, nije bilo nikakvih međuljudskih problema, postignuto je bilo potpuno jedinstvo misli i pogleda, kao uostalom u svim štabovima, divizijama i brigadama, i među borcima. Svaki starešina je nastojao da svoj posao obavi što prije i što uspješnije: a odgovornost za obavljanje posla bila je na visokom nivou. Sve je to naravno, olakšavalo rad i funkcionisanje Štaba.

¹⁾ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.

²⁾ General-major, načelnik Štaba 1. armije.

Divizije 1. armije bile su preoružane sovjetskim naoružanjem, a imale su po 8-12 hiljada boraca. Pri štabovima divizija i u Štabu armije imali smo sovjetske vojne instruktore, kojih je bilo i u specijalnim jedinicama, vezi, inženjeriji i artiljeriji. Sa njima smo imali dobre odnose, uz obostrano veliko razumijevanje. Ti naši drugovi - Crvenoarmejci, nisu se mi-

*General-pukovnik Milutin Morača, drugi ratni
načelnik Štaba 1. armije*

ješali u unutrašnji rad Štaba. Oni su bili savjetodavni organi, pomagali su nam u ovladavanju tehnikom i njenom korišćenju, a ponekad su i predlagali izvjesna operativna rješenja. Međutim, nisu se miješali u konačne odluke štabova divizija i štaba armije.

Štabu 1. armije tokom boravka u Sremu učinjeno je više raznih posjeta. Kod nas su dolazili visoki vojni rukovodioci savezničkih armija. Na primjer feldmaršal Aleksander, zatim maršal Li, koji su obišli Štab armije i neke jedinice na frontu. Njihova ocjena situacije i rada u jedinicama bila je veoma visoka. Naime, uvjerali su se da se radi o savremenoj, modernoj armiji, o savremenim štabovima, tako da je potvrđeno mišljenje saveznika o našoj Armiji.

Dva puta je Štab armije obišao i vrhovni komandant maršal Tito. Prvi put u januaru 1945. go-

dine. Bio je zadovoljan radom Štaba, organizacijom posla i svim onim što je mogao da vidi prilikom obilaska jedinica i štabova divizija i jedinica na frontu. Vrhovni komandant Tito došao je drugi put u Štab armije u vrijeme, koliko je meni poznato, njemačke protiofanzive na sremskom frontu, kada su Nijemci nastojali da odbace što dalje naše jedinice sa fronta u Sremu i da se tako oslobode pritiska na liniju Vukovar - Vinkovci - Brčko, da bi što uspješnije i bezbjednije izvlačili svoje jedinice iz Grupe armija »E« dolinom Drine i od Sarajeva.

Mislim da je operativni odsjek Štaba 1. armije bio najkompletniji jer je u njemu bilo mnogo drugova koji su znali svoj posao. Međutim, u obavještajnoj službi, koja je bila razvijena i u Štabu armije i u štabovima divizija i brigada, imali smo problema koji su bili problemi cjelokupnog našeg sastava, jer smo veoma teško dolazili do podataka o neprijateljskim snagama na frontu, a osobito u dubini njegovog rasporeda.

Naime, mi nismo dovoljno razgranavali obavještajnu službu na teritoriji koju je držao neprijatelj, mada je to prema raspoloženju naroda bilo moguće, pa i zbog toga nismo mogli imati podatke o neprijateljskim snagama u dubini njegovog rasporeda. Više smo se oslanjali, i uglavnom prikupljali podatke u neposrednoj borbi jedinica, hvatanjem neprijateljevih vojnika, zarobljavanjem i nasilnim izviđanjem. Međutim, manje su se

Maršal Tito u pratnji članova Štaba 1. armije, obilazi deo fronta 1. proletarske divizije

mogle izviđati njemačke jedinice koje su bile u pozadini. Na primjer, kompletnu izviđačku četu 5. krajiške divizije uputili smo početkom decembra 1944, sa radio-stanicom, u pozadinu neprijatelja da zarobi nekog neprijateljskog starješinu, ili na drugi način prikupi podatke o neprijateljskim snagama i vrati se u sastav svoje divizije. Desilo se, međutim, da su Nijemci otkrili njen boravak u pozadini. Četa se zadržala 45 dana pod veoma teškim uslovima. Opstala je zahvaljujući narodu Sremskih Laza i drugih sela, ali je izgubila gotovo polovinu svoga sastava. Zbog toga smo se oslanjali na avijaciju i njeno izviđanje, a ona nam je davala dragocjene podatke, osobito o pokretu jedinica u vrijeme i poslije priprema za proboj sremskog fronta, a naročito u toku operacije. Pri tome je otkrivala kolone u pokretu i bombardovala neprijateljske tačke u dubini rasporeda. Zbog toga što nismo mogli da dobijemo dovoljno tačne podatke o jačini neprijatelja na pojednim odsjecima mi smo ih potcjenjivali. Tako se desilo da smo bili neobavješteni o jačini sastava neprijatelja na odsjeku Vrbanja - Brčko, upravo tamo gdje je lijevo krilo 1. armije trebalo da obuhvatom izmanevriše i olakša proboj utvrđene zone u Sremu.

Drugi nedostatak u radu Štaba armije, a i u radu štabova divizija, bilo je nedovoljno korišćenje sredstava veze. Prije svega, mi nismo bili dosljedni u primjeni koda, tj. šifrantske službe. Dalje, nismo imali dovoljno iskustva u organizovanju veza između štabova divizija i operativnih grupa u armiji. Tako se dogodilo da komandant armije pođe sa Južnom operativnom grupom na lijevo krilo armije, kada se izvodio obuhvat sremskog fronta sa juga, a nije imao veze sa Bosutskom grupom divizija koja joj je neposredno sadejstvovala u slamanju neprijateljske odbrane na liniji Vrbanja-Brčko. Stoga je komandant armije, koji je neposredno rukovodio tom borbom, dobijao podatke o radu Bosutske grupe divizija preko Štaba 1. armije, koji se nalazio u Erdeviku, u Sremu.

Štab armije je u toku pripreme ofanzive, koja je trajala dugo, veliku pažnju posvetio obuci inženjerije. Tada je izdao prve knjige - udžbenike. Bili su to prevodi sovjetskih pravila, knjiga o radu inženjerije i radu pionira na razminiranju minskih polja. To su bili naši prvi udžbenici. Inženjerci su imali mnogo posla. Prije svega, imali su zadatak da razminiraju minska polja i prije i u toku ofanzive. Tih minskih polja bilo je mnogo u sistemu neprijateljske odbrane. Zatim, u toku našeg nastupanja trebalo je razminirati i skinuti eksploziv postavljen oko mostova i propusta na cestama koje su Nijemci rušili. Pioniri su imali posla na pretek, i bili su veoma dobro osposobljeni. Mislim da je inženjerija 1. armije obavila uspješno veliki zadatak zahvaljujući, prije svega, našem nastojanju da se i štabovi i jedinice osposobe za svoj posao.

Štab armije je prilikom planiranja operacije imao dovoljno vremena za razmišljanje o tome kako ćemo probiti i slomiti sremski front. Bilo je toliko vremena da smo mogli razmotriti sve detalje i sagledati najvažnije, tako da smo napravili prihvatljiv plana operacije i izradili smo operativna dokumenta, odnosno zapovijesti - opštu, i za pojedine rodove i službe.

Za završne operacije komandant armije je dobio instrukcije prilikom boravka kod Vrhovnog komandanta krajem marta 1945. godine. Tada su kod maršala Tita bili na sastanku komandanti 1, 2. i 3. armije. Tamo je utvrđen raspored snaga 3. i 1. armije za proboj sremskog fronta. Vrhovni komandant se složio sa prijedlogom o formiranju operativnih grupa 1. armije. On je i sam bio za takvu ideju manevra - za obuhvat oba krila neprijateljskog fronta sa strane 1. i 3. armije i za, nešto kasniji, napad sa fronta na utvrđenu sremsku zonu. Vjerovatno je tada odlučeno da komandant armije general Peko Dapčević sa grupom operativaca neposredno komanduje Južnom operativnom grupom zbog značaja toga poduhvata. Znači, trebalo je manevrom i obuhvatom sa juga, preko Županje, upasti na prostoriju zapadno od Vinkovaca i time olakšati proboj sremske utvrđene zone, a 3. armija trebalo je da forsira Dravu i, obuhvatom prema Vinkovcima, spoji se sa snagama 1. armije.

Odlučeno je da borbama na lijevom krilu 1. armije neposredno rukovodi i komanduje komandant armije, pa je Štab armije podijeljen na dva operativna dijela. Prvi dio činili su general Peko Dapčević, načelnik operativnog odsjeka, kadrovi iz artiljerije, inženjerije i predstavnik vazduhoplovstva. Drugi dio Štaba bio je veći, a na njegovom čelu bio je načelnik Štaba, koji je ostao sa Štabom na sremskom frontu u Erdeviku.

I u Štabu 1. armije, i u štabovima divizija, svi su bili mnogo zabrinuti kako ćemo probiti sremski front, tu utvrđenu zonu, s obzirom na veoma dobru organizaciju neprijateljske odbrane i bezbroj minskih polja. Njemačke jedinice su znale tu da se bore, i uporno su se branile. Zbog toga smo operaciju proboja sremskog fronta veoma detaljno planirali. Imali smo nekoliko sastanaka sa komandantima i komesarima divizija i komandantima i komesarima samostalnih brigada, na kojima smo zajedno razmotrili sve mogućnosti radi najbolje upotrebe snaga i sredstava za proboj sremske zone. Na taj način smo odredili odsjek proboja fronta i grupisanje snaga i sredstava za proboj na pravcu glavnog udara i za napad na pomoćnom pravcu. Imali smo veliko razumijevanje avijacije, odnosno Generalštaba, koji nam je dao dovoljno avijacijskih jedinica, kao i Komande Dunavske flotile Crvene armije, koja nam je pomogla da dođemo do rješenja da jednu brigadu 21. divizije prebacimo uoči napada sa fronta u pozadinu nep-

rijatelja kod Opatovca. Riječna flotila Crvene armije kasnije je podržavala 5. brigadu 21. divizije u napadu na neprijateljske snage u rejonu Opatovca, a i čitav napad na glavnom pravcu udara. Avijacija je, takođe, veoma dobro isplanirala operaciju avio-podrške. Do detalja je razradila plan iz kojeg se vidjelo šta treba tući u fazi pripreme, u pripremnom periodu, a šta u podršci napada ne samo u utvrđenoj zoni nego i na čitavoj operativnoj teritoriji 1. armije. Mislím da su ta dva elementa doprinijela brzom probou pored, detaljnog plana Štaba 1. armije za korištenje tenkova i artiljerije, raspored pionirskih jedinica, razminiranje i drugo. Sva ta pitanja bila su veoma detaljno razrađena, a svaka jedinica i svaki štab uložili su sve svoje sposobnosti da se taj plan realizuje.

U vezi sa tim, svi štabovi su sproveli veoma dobre pripreme, a svaki borac i svaki oficir, kao i štabovi, bili su spremni da ulože sve što je moguće da ta operacija uspije.

Pored savjetovanja i sastanaka sa komandantima i komesarima divizija i drugih samostalnih jedinica, u Štabu 1. armije izraden je veoma detaljan plan operacije i opšta zapovijest za proboj utvrđene zone (ja sam radio na tim dokumentima pošto je načelnik operativnog odsjeka bio sa komandatom armije na lijevom krilu).

Nekoliko divizija stiglo je kao pojačanje 1. armiji. Među njima i 15. makedonski korpus, pa zatim 22. divizija, koji do tada nisu bili na sremskom frontu i imali su manje iskustva iz borbi na ravničastom zemljištu i u probou neprijateljskog utvrđenog fronta, pa smo i zbog toga morali raditi detaljan plan operacije. Veoma detaljno je napisana zapovijest za svaku jedinicu i svaki odsjek probouja. Sjećam se, na primjer, kada sam došao u Stab 22. divizije kod Batrovaca da mi je komandant rekao da je prvi put dobio tako opsežnu i precizno napisanu zapovijest od visokog štaba. Da tako precizno razradimo operativna dokumenta prisiljavalo nas je to što smo respektovali sve ono što je neprijatelj uradio i posjedovao na sremskom frontu - njegova odbrana i organizacija sistema vatre. No, prevashodna je bila želja da sa što manje gubitaka probijemo sremsku utvrđenu zonu. Stoga je artiljerija razradila svoj dio plana tako što je predvidjela koje neprijateljske objekte treba da tuče na prednjem kraju, koje na glavnom položaju, a koje u dubini. To je bilo potrebno ne samo radi neutralisanja neprijateljske vatre nego i zbog toga što smo imali malo municije. Naime, dobili smo svega jedan i po bojevi komplet municije za artiljeriju prilikom preoružanja divizija sovjetskom artiljerijom. Naravno, morali smo tu municiju čuvati - štedjeti, pa je na pravcu glavnog udara naša artiljerijska priprema trajala svega petnaest minuta.

Pionirske jedinice su tačno znale koliko minskih prolaza u neprijateljskim minskim poljima treba da naprave i koje širine. Veza je bila veoma dobro organizovana od osmatračnice Štaba armije, koja je istovremeno bila i osmatračnica Štaba 1. proleterske divizije, do drugih štabova na frontu. Imali smo dobru vezu i sa avijacijom. Predstavnik avijacije bio je na osmatračnici Štaba armije, a zatim i predstavnik Dunavske flotile Crvene armije. Svi smo bili na okupu. Sa nama je u vrijeme probouja bio i komandant 1. proleterske divizije. Mogli smo neposredno intervenisati ukoliko je bilo potrebno.

Na osmatračnicu je uoči samog probouja došao i načelnik Operativnog odjeljenja generalštaba general-major Rade Hamović, koji je prije toga bio i kod generala Peka Dapčevića. Tako je predstavnik Generalštaba direktno

posmatrao sa osmatračnice tok proboja, odnosno artiljerijsko-avijacijsku pripremu, dejstvo jedinica i njihov pokret u dubinu neprijateljske odbrane. Osmatračnica je bila na uzvišenju, na padini Fruške gore, kod sela Novak Bapske, tako da se na nekoliko kilometara ispred nas sve vidjelo kao na dlanu. Odatle smo posmatrali sve što se zbiva na pravcu glavnog udara, koji je bio širok tri kilometra. Tu su bile koncentrisane dve naše dobre divizije - 1. proleterska i 21. srpska, koja je bila ojačana jednom brigadom 48. divizije. Bila je tu i 2. tenkovska brigada i artiljerija triju divizija. Prema tome, dvije divizije su bile u prvom ešelonu armije, a u rezervi je bila 48. makedonska divizija.

Specifičnost operativnog rasporeda na glavnom pravcu udara 1. armije u probou sremске utvrđene zone, bila je u tome što je cijela jedna divizija bila u armijskoj rezervi i što je upotrijebljena odmah poslije probou glavnog položaja neprijatelja. To je učinjeno zato da bi se povećao tempo nastupanja 1. i 21. divizije i da bi 48. divizija koristila uspjeh divizija prvog ešelona. Makedonska 48. divizija imala je zadatak da izvuče 42. diviziju, koja je napadala na širokom frontu, i da joj pomogne u oslobođenju Tovamika, veoma važnog čvora na glavnom položaju neprijatelja. Sam probou je izvođen bez posebnih teškoća.

Jedinice su zaista bile spremne za tu operaciju, a svi štabovi su željeli da se što bolje izvrši zadatak. Sve su starješine veoma dobro shvatile svoje zadatke i do kraja ih izvršili. Moram naglasiti da smo svi bili prijatno iznenađeni, uključujući i načelnika Operativnog odjeljenja Generalštaba general-majora Rada Hamovića, kada smo vidjeli da smo već prvoga dana probili sremски front na pravcu glavnog udara i oslobodili Vukovar, Borovo i brojna sela u blizini Vinkovaca i Vukovara, a na pomoćnom pravcu probili se 15 kilometara u dubinu neprijatelja, prema Vinkovcima.

Jedna od teškoća u prvom danu probou bila je uspostavljanje veze sa jedinicama prve linije. Mi smo se čudili kako ne možemo od štabova divizija dobiti izvještaje dokle su njihove prve jedinice stigle. Međutim, isto je bilo i sa štabovima divizija, koji, takođe, nisu mogli redovno dobijati izvještaje, jer su jedinice veoma brzo nastupale. Da bi odredio liniju napredovanja naših jedinica Štab armije koristio je lake avione.

Poslije probou sremskog fronta, odnosno poslije zauzimanja Vinkovaca i Županje, postojali su uslovi da 1. armija pređe u brže nastupanje prema Slavonskom Brodu i Slavonskoj Požegi. Ali ponovila se naša ranija slabost - nismo imali podatke o tome čime neprijatelj raspolaže za odbranu Slavonskog Broda, kao ni o organizaciji odbrane na sledećoj liniji, koja se protezala od Đakova, preko Srijivojne i Jaruga na Savi. Znači, nismo znali tačan raspored njemačkog 34. armijskog korpusa, njegove mogućnosti smo potcijenili, misleći da smo najveći dio snaga toga korpusa razbili i uništili u vrijeme operacije na sremskom frontu.

Drugu teškoću je činilo zbrinjavanje i snabdijevanje jedinica. Nijemci su, odstupajući, rušili sve mostove i propuste duž cesta. Na primjer, željezničku prugu Vinkovci-Zagreb sasvim su uništili. Zbog oštećenja na cestama naša teža artiljerija je zaostajala iza pješadijskih jedinica - nije mogla da ih prati. Zatim, imali smo nedovoljne količine municije i nismo mogli potpuno iskoristiti naša oruđa u borbi protiv neprijatelja, što znači da sredstva podrške nisu mogla maksimalno da se angažuju u podržavanju pješadije u borbi sa neprijateljem na pravcima prema Slavonskom Brodu i Slavonskoj Požegi. Morali smo 2. tenkovsku brigadu već drugoga dana

borbe, 13. aprila, ostaviti u Vinkovcima zbog remonta, popune municije i zamene motornog ulja. Međutim, svega toga nije bilo dovoljno. Tenkovsku smo brigadu s mukom upotrijebili u veoma teškim borbama za Pletemicu, a zbog nedostatka maziva i municije nije bila upotrijebljena na Ilovi, nego tek pred Zagrebom, i tu je simbolično učestvovala u oslobodenju glavnog grada Hrvatske. Na Ilovi smo dobili nešto municije, i to preko Štaba 3. armije od sovjetskog maršala Tolbuhina, komandanta 3. ukrajinskog fronta, ljetnje mazivo za tenkovsku brigadu, i benzin.

Dakle, objektivna teškoća koja je ometala brže nastupanje naših pješadijskih jedinica bila je nedovoljno korištenje sredstava koja smo imali zbog nedostatka municije, rezervnih dijelova i goriva.

Poslije oslobodenja Vinkovaca, 13. aprila uveče, iz Županje je 14. aprila stigao u Vinkovce Štab 1. armije. Toga dana je u Štab armije došao i komandant 1. armije sa dijelom svojih operativaca, tako da se Štab kompletirao.

U Vinkovcima je Štab armije nastavio da radi na gonjenju neprijatelja i izvršavanju slijedećih zadataka u pravcu Slavenskog Broda i Slavonske Požege. Od tog trenutka sam, kao načelnik Štaba, rukovodio uzim dijelom Štaba u vezi sa izdavanjem naređenja na osnovu odluke komandanta i političkog komesara o upotrebi potčinjenih jedinica. Mislim da je rad Štaba u periodu od proboja sremskog fronta do izbijanja naših divizija u rejon Celja i na austrijsko-jugoslovensku granicu, u rejonu Čeme, bio sasvim dobar jer nije bilo problema. Rad načelnika Štaba i njegovih organa na koordinaciji posla takođe je bio dobar. Komandant, zajedno sa političkim komesarom, uvijek je prepuštao načelniku Štaba donošenje odluka - imali su puno povjerenja u njega i njegov rad.

Mislim da je jedan od nedostataka rada visokih štabova u operacijama za oslobodenje Jugoslavije bio u tome što nije bila organizovana radio-veza između pojedinih štabova armija. Na primjer, mi smo zajedno sa 3. armijom slamali neprijateljsku odbranu Srema, donekle smo sadejstvovali 2. armiji, ona nam je sadejstvovala na južnom krilu tamo gdje se nalazio komandant general Peko Dapčević, ona je obezbjeđivala lijevi bok 1. armije u napadu prema Doboju, i bilo bi logično da smo sa ta dva štaba armije imali neposrednu radio-vezu. Međutim, nije je bilo, i sve podatke o 3. i 2. armiji, dobijali smo preko Generalštaba. Sigurno je to bila manjkavost u radu štabova armija, a takva je praksa bila sve vrijeme, do konačnog oslobodenja zemlje.

Smatram da su iskustva iz završnih operacija armija za konačno oslobodenje zemlje dragocjena i da naznačene manjkavosti treba da uočimo da ih ne bi ponavljali u eventualnom budućem ratu. Ja sam o tome često govorio, naročito o neprijateljevom dešifrovanju naših depeša. Verujem da su Nijemci uvijek imali prilike da te naše depeše dešifruju, što znači da su znali i o završnim operacijama, jer i tada smo kodove sporo mijenjali.

Sa Generalštabom smo uvijek imali radio-vezu. Izvještavali smo ga kada je god to bilo potrebno, slali smo svakodnevne izvještaje, a i poslije svake važnije operacije. U izvještajima smo sumirali rezultate, dostavljali podatke o našim gubicima u ljudstvu i materijalu, i o gubicima neprijateljskih jedinica. Takođe, vodili smo operativni dnevnik armije, tako da se to sve može naći u našim ratnim dokumentima i danas uspješno koristiti.

Organizacijsko-formacijski sastav Prve jugoslovenske armije¹

Potpukovnik, profesor Dragoljub Tmušić²

OPERATIVNA SITUACIJA U SREMU U VREME FORMIRANJA ARMIJE

Posle oslobođenja Zemuna 22. oktobra 1944. jedinice 12. udarnog i 1. proleterskog korpusa sa delovima Crvene armije (19. streljačka divizija) otpočele su sa borbama na sremskom frontu. U toku petnaestodnevnih borbi slomljena je neprijateljska odbrana na prve četiri linije (od ukupno sedam koliko su Nemci organizovali) i polovinom novembra jedinice su izbile ispred položaja »crvene linije« Kuzmin-Bingula-Erdetik-Ljuba-Ilok. Postoje 12. udarni korpus izvučen sa sremskog fronta, dalje operacije su izvodile snage 1. proleterskog korpusa.³

Trećeg decembra, nakon petnaestodnevnih priprema, jedinice 1. proleterskog korpusa NOVJ i 68. korpusa Crvene armije su počele sa napadima na nemačke položaje na »crvenoj liniji«. U toku dvanaest dana borbi ovladali su položajima na »crvenoj i nibelunškoj liniji« i polovinom decembra izbili pred »zelenu liniju«: poslednji i sedmi nemački odbrambeni položaj na sremskom frontu.

»I pored upornih i organizovanih napada« neprijateljska odbrana na ovoj poslednjoj liniji nije probijena. Komanda 3. ukrajinskog fronta odlučila je da iz daljih borbi na Sremskom frontu izvuče 68. korpus, a na njegovo mesto, u sporazumu sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, dovedene su dve divizije 1. bugarske armije. Smena jedinica izvršena je do 21. decembra, a poslednje jedinice Crvene armije napustile su sremski front 25. decembra 1944. godine.

Poslednjih dana decembra 1944. i prvih dana januara 1945, jedinice 1. bugarske armije, posle jednonedeljnih neuspjelih borbi, izvučene su sa sremskog fronta i upućene na front u Mađarsku. Prvi proleterski korpus preuzeo je ceo front od Dunava do Save na liniji Sotin-Oriolik-Otok.

U to vreme komandu nad nemačkim jedinicama, umesto 68. korpusa, preuzela je komanda nemačkog 34. armijskog korpusa. Takođe je izvršeno pregrupisanje i smena nemačkih jedinica. Popunjena 117. lovačka divizija smenila je 118. lovačku diviziju, koja je upućena u sastav 2. oklopne armije u Mađarsku. Svoje položaje na poslednjoj »zelenoj liniji« Nemci su uporno branili, jer gubitkom ovih položaja bilo bi ugroženo izvlačenje

■ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.

²) Vojni istoričar Vojnoistorijskog instituta

³) Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII) k. 256, br. reg. 1/7, Ljubivoje Pajović... Sremski front 1944-1945, BIGZ, Beograd, 1979, str. 11-141.

Grupe armija »E« dolinom Bosne ka Slavonskom Brodu, zatim prodorom jedinica NOVJ prema Zagrebu bilo bi ugroženo desno krilo nemačkih jedinica u Mađarskoj.

Krajem 1944. i početkom 1945, kada je u Sremu neprijatelj upornom odbranom sprečio dalje nastupanje jedinica I. proleterskog korpusa i na susednim frontovima - Dravi i istočnoj Bosni, vođene su vrlo teške borbe u kojima je neprijatelj pokušavao da po svaku cenu zadrži desnu obalu Drave i doline reka Drine i Bosne.

FORMIRANJE JUGOSLOVENSKE 1. ARMIJE

U takvoj operativnoj situaciji Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito doneo je odluku da se 1. januara 1945. od jedinica I. proleterskog korpusa u Sremu formira jugoslovenska 1. armija. U njen sastav su tada ušle: 1. proleterska, 5. udarna, 6. proleterska »Nikola Tesla«, 11. i 21. udarna divizija i 1. konjička brigada sa ukupno oko 55.000 boraca i rukovodilaca. Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Peko Dapčević, a za političkog komesara pukovnik Mijalko Todorović.⁴⁾

Zavisno od operativne situacije taj armijski sastav se u narednom periodu menjao. Pred početak proboja sremskog fronta početkom aprila 1945. u sastav armije ušao je 15. makedonski korpus sa svoje dve divizije: 42. i 48, zatim, u drugoj polovini januara 2. proleterska divizija (od 13. februara do sredine marta bila je van sastava armije),⁵⁾ krajem marta 17. udarna divizija i neposredno pred proboj sremskog fronta 22. udarna divizija i 2. tenkovska brigada. Tako je početkom aprila 1. armija imala u svom sastavu deset divizija, 2. tenkovsku, inžinjerijsku i dopunsku brigadu. U toku završne ofanzive iz sastava armije izašle su 2. proleterska, 17. i 22. udarna divizija, a od 30. aprila do 7. maja u sastavu armije bila je i 47. divizija. Divizije 10. zagrebačkog korpusa (32. i 33) ušle su 7. maja u sastav armije, za vreme oslobođenja Zagreba. I konačno, 15. maja 6. proleterska divizija »Nikola Tesla« ušla je u sastav

Komandant 6. proleterske (ličke) divizije »Nikola Tesla« general-major Đoko Jovanti

⁴⁾ AVII, k. 25 A, reg. br. 1-2/2, k. 21, reg. br. 54—1—1 : Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom II, knj. 15, str. 8; tom XI, knj. 1, str. 9-13; tom I, knj. 18, str. 41.

⁵⁾ Zbornik, II, 15, str. 190 i 288.

2. armije. Kroz sastav 1. jugoslovenske armije od 1. januara do 15. maja (4,5 meseca) prošlo je ukupno 13 divizija.⁶⁷

Sa formiranjem jugoslovenske 1. armije prestao je da postoji Štab 1. proleterskog korpusa, a Štab 15. makedonskog korpusa prestao je da postoji 23. aprila i tada su njegove divizije došle pod neposrednu komandu Štaba 1. armije.^{7*}

NEKE KARAKTERISTIKE ORGANIZACIJSKO-FORMA CIJSKE STRUKTURE JEDINICA JUGOSLOVENSKE 1. ARMIJE

Prvog januara 1945. divizije jugoslovenske 1. armije imale su sledeći sastav:⁸¹

Iz pregleda se vidi da je broj brigada u divizijama bio različit. Dok je 1. proleterska divizija imala pet, 11. udarna je imala samo tri brigade. Kada je 7. marta, iz 11. udarne divizije rasformirana 32. srpska brigada u njen sastav je ušla 8. crnogorska brigada iz 1. proleterske divizije. Sve ostale divizije imale su po četiri brigade, a formacija je predviđala da svaka divizija u svom sastavu ima artiljerijsku brigadu. Postoji velika razlika u brojnom stanju pojedinih divizija. Tako je 1. proleterska divizija imala dva puta više boraca od 6. proleterske divizije što je bilo posledica većeg broja brigada u organskom sastavu divizije nego što su imale druge divizije.

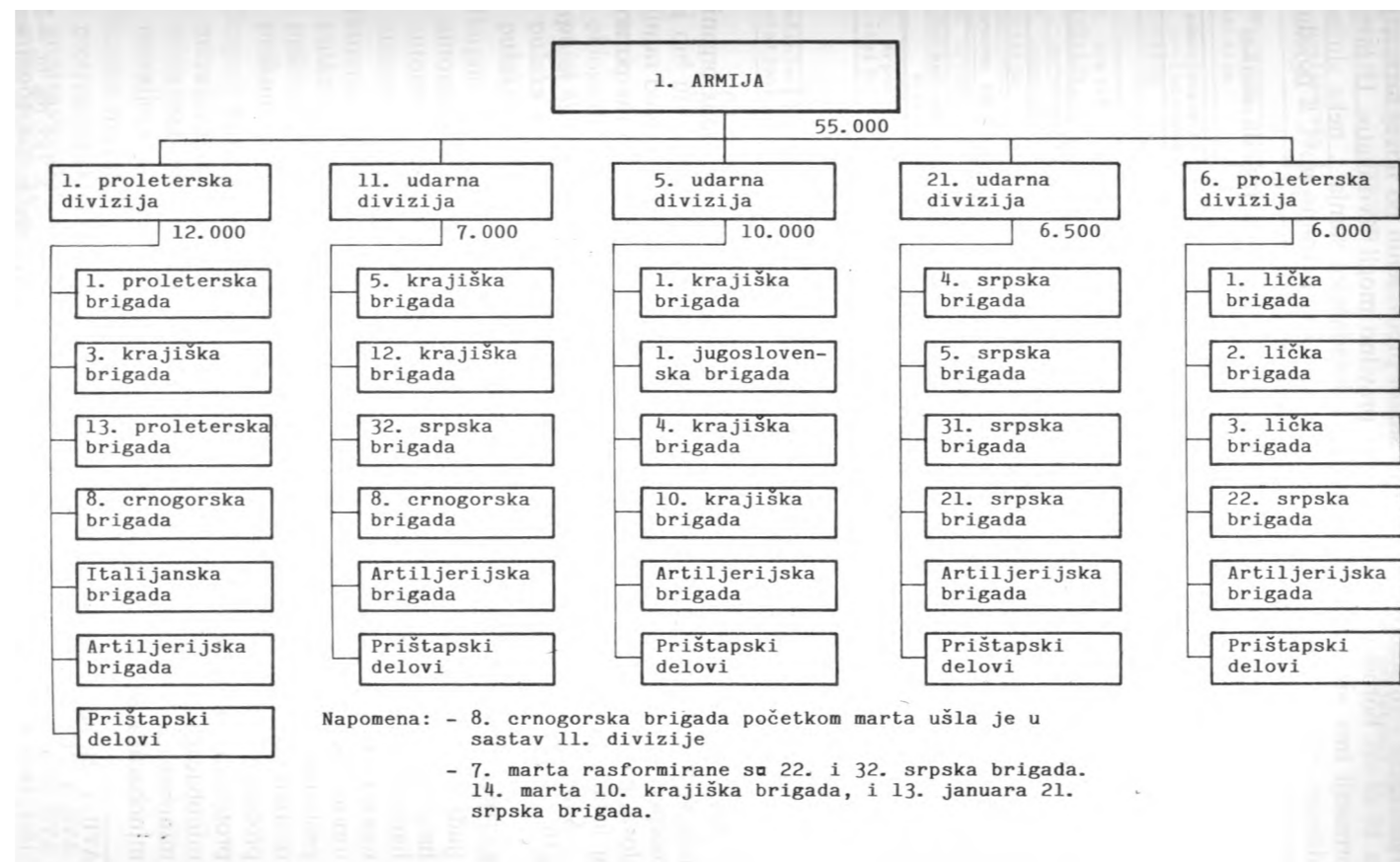
Na čelu 1. armije bio je Štab armije, koji je bio neposredno potčinjen Vrhovnom štabu NOV i POJ, odnosno Generalštabu Jugoslovenske armije. U užem delu štaba bili su: komandant, politički komesar, načelnik Štaba i načelnici operativnog, obaveštajnog i organizacijskog odeljenja. Širi deo štaba činile su komande rodova - inženjerije, artiljerije i jedinica veze. Načelnik Štaba armije, kao zamenik komandanta, neposredno je rukovodio operativnim, obaveštajnim, organizacijskim, šifrantskim, nastavnim, odeljenjem veze, komandom stana i kancelarijom. Štab armije imao je personalno, političko-kulturno-prosvetno odeljenje, redakciju i štampariju, vojno tužilaštvo, vojni sud, odsek za zaštitu naroda.

Divizije su bile pod neposrednom komandom Štaba armije. Kao osnovne armijske jedinice u izvršavanju zadataka, one su krajem 1944. i početkom 1945. kvantitativno i kvalitativno ojačale. Jedinice su bile u mogućnosti da se bolje naoružaju oružjem iz vojne pomoći Sovjetskog Saveza, kao i zaplenjenim od nemačkih jedinica. Od jedinica 1. armije prvo su se preoružale, u novembru, 1. proleterska i 5. udarna divizija, zatim, u decembru, 6. proleterska, početkom januara 1945. i 21. udarna i konačno u drugoj polovini marta i 11. krajiška divizija. Te divizije dobile su kompletno sovjetsko pešadijsko naoružanje, ali naoružavanje artiljerijskim oružjem nije izvršeno u potpunosti sve do kraja rata. Kao i ostale armije, ni 1. armija nije raspolagala svojom organskom artiljerijom. Neposredno pred početak završne ofanzive Generalštab je insistirao da »treba odmah pristupiti

⁶⁷ Ayil, k. 254, br. reg. 2-13/1, k. 256, br. reg. 1-141/7, Nikola Anić... Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Bgd, 1982, str. 376, 471-472, Zbornik, II, 15, str. 79, 373, 445.

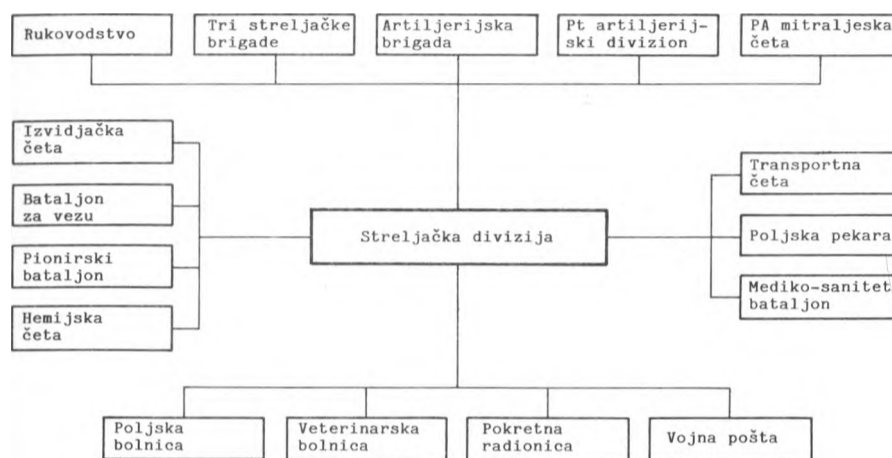
⁷ N. Anić... n.d. str. 478-479.

⁸ AVII, k. 25 A, reg. br. 1-2/2, k. 21, reg. br. 54-1-1; reg. br. 49-2/1, 49/1-2/1, 15-2/1; Zbornik, II, 15, str. 8; XI, 1, str. 9-13; I, 18, str. 41; IV, 32, str. 10-15; N. Anić, n.d. str. 472.

organizaciji svih štabova i jedinica i službi predviđenih po novoj formaciji, da bi se svi borbeni zadaci i poslovi pravilno mogli izvršavati«. U novoj formaciji ima »izvesnog odstupanja od dosadašnjeg stanja... neke službe, odnosno odeljenja ukidaju se, neki se uvode kao potpuno novi, a pojedini se zadržavaju, ali dobijaju novi oblik i nove nadležnosti«.9*

Po novoj formaciji streljačka divizija trebalo je da izgleda ovako:10

Iako je Generalštab JA insistirao da »treba odmah pristupiti organizaciji svih štabova i jedinica« po novoj formaciji, prelazak na nju bio je postepen, usled oskudice u materijalno-tehničkim sredstvima i usled ratnih uslova, pa su zbog toga samo neke ustanove i divizije organizovane po novoj formaciji.

Stanje jugoslovenske 1. armije pred završnu ofanzivu izgledalo je ovako:11

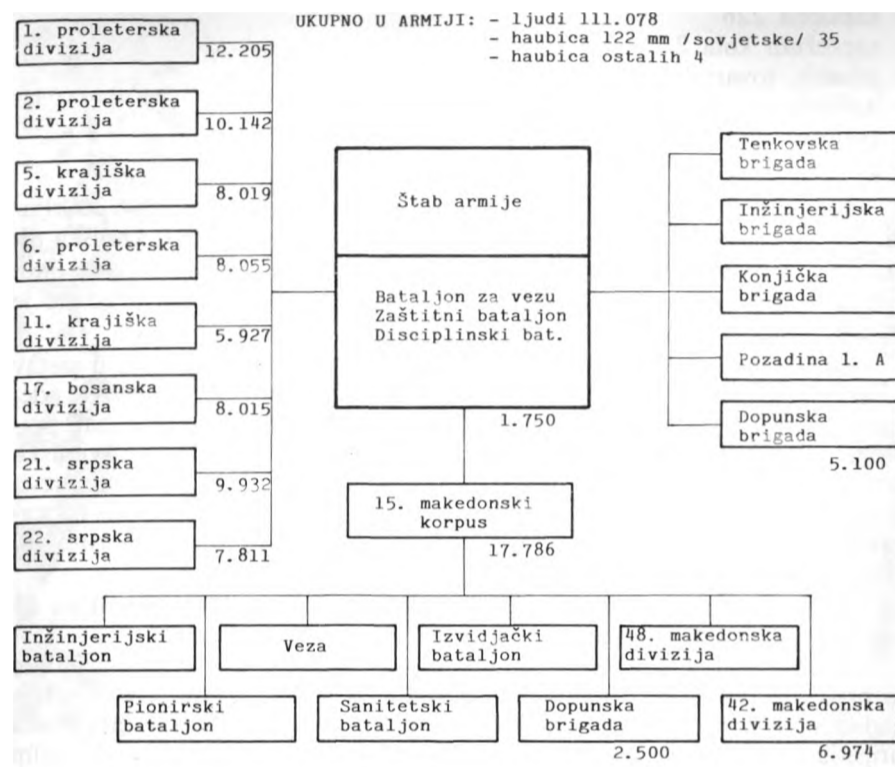
UKUPNO U ARMIJI:

- ljudi 111.078
- haubica 122 mm (sovjetske) 35
- haubica ostalih 4
- topova 76 mm (sovjetski) 70
- topova ostalih 6
- protivtenkovskih topova 76 mm »ZIS« 55
- protivtenkovskih topova 45 mm (sovjetski) 120
- protivtenkovskih topova ostalih 22
- protivavionskih topova 25-88 mm (sovjetski) 43
- minobacača 120 mm (sovjetski) 85
- minobacača 82 mm (sovjetski) 455
- minobacača 81 mm i ostalih 75

?> AVII, k. 21, br. reg. 28-1; Ljubivoje Pajović... n.d, str 239.

10> AVII, k. 21, br. reg. 28/4—1

>> AVII, 257a, reg. br. 7-4, 3-1/4, 1/4, 3-1/4, k. 715a, reg. br. 231-1-2, k. 185, reg. br. 4-2, 18-2, 18-2, k. 784, reg. br. 1/18, k. 798, reg. br. 5-2/4, k. 725, reg. br. 2-1, k. 983, reg. br. 35/57-5, k. 54, reg. br. 13/3, k. 1043, reg. br. 47-46/2, k. 1052, reg. br. 6-2/2, k. 1054, reg. br. 1-1/5, k. 252, reg. br. 32-1/3, k. 238, reg. br. 8-3/3 i 8-5/3, k. 1315, reg. br. 7/6, k. 1365, reg. br. 9/1, k. 264, reg. br. 12/1—1, k. 57, reg. br. 40/6, k. 262, reg. br. 1-2/2, k. 186, reg. br. 14-5/2.

- tenkova T-34 (sovjetski) 55
- oklopnih transportera 3
- pušaka 7,62 mm (sovjetskih) 32.473
- pušaka engleskih 377
- pušaka ostalih 19.892
- Ukupno pušaka 52.742.
- automata 7,62 mm (sovjetskih) 13.059
- automata engleskih 324
- automata ostalih 622
- Ukupno automata 14.045
- puškomitraljeza 7,62 mm (sovjetski) 2.591
- puškomitraljeza engleskih i američkih 376
- puškomitraljeza ostalih 1.372;
- Ukupno puškomitraljeza 4.339
- mitraljeza »maksim« sovjetski 507
- mitraljeza engleskih i američkih 3
- mitraljeza ostalih 55
- Ukupno mitraljeza 565
- protivavionskih mitraljeza 12,7 mm sovjetskih 78
- protivavionskih mitraljeza ostalih 115
- minobacača 45-60 mm (sovjetskih) 502
- " engleskih 10
- " ostalih 25
- protivtenkovskih pušaka raznih 857

- kamiona 226
- zaprežnih kola 2.751
- jahaćih, tovanih i zaprežnih konja 8.920
- jurišnih čamaca 1
- pontona 26
- gumenih čamaca 14

Prema novoj formaciji streljačke divizije trebalo je da imaju 6.300 ljudi.¹²⁷ Najpribližnije tom brojnomo stanju bile su 22. srpska i l i . krajiška divizija, dok su ostale divizije imale u proseku hiljadu do dve hiljade ljudi više, a 1. proleterska divizija imala je čak dva puta više ljudi nego što je to formacija predviđala.

Druga tenkovska brigada stigla je 27. marta na sremski front u sastav 1. armije. Imala je tri tenkovska bataljona sa po dve tenkovske čete, desantni bataljon sa tri čete (na svaki tenkovski bataljon po jedna četa), prateću četvu (saobraćajni vod, vod za vezu i intendantski vod), protivavionsku četvu sa 9 protivavionskih mitraljeza 12,7 mm DŠK, tehničku četvu, izviđački i sanitetski vod. U brigadi je ukupno bilo 65 tenkova (T-34) naoružanih topom 85 mm, troja izviđačka blindirana kola i 151 transportno vozilo.¹³⁷

Konjička brigada je pred proboj sremskog fronta imala tri konjička divizionu i prištapske delove.¹⁴⁷

Pri Štabu armije postojala je *Komanda inženjerije*. Po formaciji bilo je predviđeno da svaka streljačka divizija ima pionirski bataljon, a u brigadama pionirske vodove. Štab armije je 23. marta formirao inženjerijsku brigadu koja je imala tri bataljona: minerski, pionirski i pontonirski, zatim prištapske delove: intendanturu sa komorom, sanitet, štabni vod.¹⁵⁷ Iz izveštaja 11. krajiške divizije od 11. aprila vidi se da je divizija formirala pionirski bataljon sa dve pionirske čete sa po dva pionirska voda, u brigadama pionirske vodove.¹⁶⁷ Verovatno su i ostale divizije formirale takve ili slične jedinice.

Od *artiljerijskih jedinica*, po novoj formaciji, svaka divizija trebalo je da ima artiljerijsku brigadu sa tri divizionu (divizion topova 76 mm, divizion haubica 122 mm i divizion minobacača 120 mm), zatim protivtenkovski artiljerijski divizion i protivavionsku mitraljesku četvu, a u brigadi bateriju topova 76 mm od 4 oruđa.¹⁷⁷ Vrhovni štab NOV i POJ 2. januara naređuje da se preduzmu »potrebne pripreme za mobilizaciju ljudstva i popis stoke za formiranje svih artiljerijskih jedinica... po predviđenoj formaciji«. Tada je naglašeno da će svaka divizija dobiti »oko 80 oruđa od kojih jedna trećina sa stočnom zapregom, a ostalo sa motornom vučom«. Formiranje artiljerijskih jedinica završeno je u martu, tako da su sve divizije imale svoje artiljerijske brigade. Većina artiljerijskih brigada imala je po tri do četiri artiljerijska divizionu, a neke su imale i po pet divizionu, kao na primer, artiljerijska brigada 17. istočnobosanske divizije.¹⁸⁷ Neke divizije 1. armije imale su, pored artiljerijske brigade, teške i protivavionske

¹²⁷> AVII, k. 21, reg. br. 28/4-1, 28/5-1 i 28/6-1.
¹³⁷> AVII, k. 264, br. reg. 12/1-1, k. 57, reg. br. 40/6, N. Anić... n.d. str. 507-508.
¹⁴⁷> AVII, k. 257, reg. br. 3-1/4, N. Anić... n.d. str. 426-427 i 766.
¹⁵⁷> AVII, k. 262, br. reg. 7-1/1 i 7-2/1, N. Anić... n.d. str. 505-506, 762.
¹⁶⁷> AVII, k. 262, br. reg. 6-1/1.
¹⁷⁷> AVII, K. 21, br. reg. 28-1.
¹⁸⁷> AVII, k. 372, reg. br. 3-58/2 i 3-59/2; Zbornik, II, 15, str. 17, XI, 1, str. 34.

Komandant 1. proleterske divizije general-major Vaso Jovanović izdaje naređenje komandantu 13. proleterske brigade »Rade Končar« Marku Rapu

divizione kao samostalne jedinice van brigadnog sastava.¹⁹⁾ Sedmog marta artiljerijsko odeljenje Štaba 1. armije dostavilo je jedinicama naređenje za formiranje dopunskog divizionu u sastavu dopunske brigade armije. Dopunski divizion trebalo je da bude »stručna škola za artiljerijske borce i rukovodioce zaključno sa komandirima baterije«. Taj divizion je imao šest baterija: protivkolsku bateriju 45 mm, bateriju pukovskih topova 76 mm, bateriju minobacača 82 mm, bateriju 76 mm »Zis-3«, bateriju minobacača 120 mm i bateriju haubica 122 mm.²⁰⁾

Bataljon za vezu Štaba 1. armije imao je štapsku četvu za unutrašnje veze, tri linijske čete za kablovsku vezu (od armije prema divizijama) i radio-četvu.²¹⁾

U naoružanju protivavionskih jedinica postojali su protivavionski topovi 25 mm i protivavionski mitraljezi 12,7 mm. Sve divizije 1. armije imale su po jedan divizion protivavionskih topova 25 mm i po jednu četvu protivavionskih mitraljeza 12,7 mm.²²⁾

Za zaštitu Štaba armije postojao je protivavionski divizion od četiri baterije koje su izuzete iz divizija: dve iz 1. proleterske i 5. krajiške divizije

¹⁹⁾ AVII, k. 21 A, br. reg. 10-2/1, k. 21, br. reg. 29-1, k. 258, br. reg. 23-3, Zbornik, II, 15, str. 93, 138-140, XI, 1, str. 34.

²⁰⁾ AVII, k. 806, br. reg. 6-1/2.

²¹⁾ N. Anić... n.d. str. 422.

²²⁾ Isto, str. 425.

sa konjskom vučom i dve iz 6. proleterske i 21. srpske divizije takođe sa konjskom vučom. Armija je ukupno imala 48 protivavionskih topova 25 mm, 78 protivavionskih mitraljeza (sovjetskih) i 11 ostalih protivavionskih mitraljeza.^{23*}

Pozadina 1. armije prema novoj formaciji od 14. marta imala je Komandu pozadine sa komandantom, komesarom i načelnikom štaba na čelu, zatim odsek za organizaciju i transport, intendaturu, vojnotehnički odsek, odsek ratnog plena, finansijski odsek, šefa automobilske službe, divizijskog lekara i veterinaru. Od jedinica u pozadini armije bile su: autobataljon, dva zaprežna bataljona, železnički bataljon i dva mesarska odeljenja. U diviziji, Komanda pozadine imala je transportnu četvu, pokretno intendantsko i artiljerijsko skladište, auto-radionicu i ekonomat, poljsku pekaru, pekarsku radionicu, mediko-sanitarni bataljon i vojnu poštu. Po toj formaciji organizovane su do kraja rata samo neke divizije 1. armije. Armija je, početkom aprila, ukupno imala 100 kamiona, 2.751 zaprežnih kola i 8.920 tovarnih, zaprežnih i jahaćih konja.²⁴⁾

Armija je imala *dopunsku brigadu* u Bačkoj Topoli. Obuka u toj brigadi trajala je tri meseca, a popunjavana je iz regrutnih centara. Imala je 5.100 ljudi. Iako je nova formacija od 14. marta predviđala dopunske bataljone, imale su ih samo 42. i 48. divizija, a ostale divizije popunjavane su iz dopunske brigade.²⁵⁾

Štab 1. armije je za proboj sremskog fronta formirao tri *privremena operativna sastava*:

1. Sevema operativna grupa za dejstva između Dunava i Bosuta, sastava: 1. proleterska, 21. srpska, 42. i 48. makedonska i 22. srpska divizija i 2. tenkovska brigada sa dva tenkovska bataljona.

2. Bosutska operativna grupa divizija za dejstva između Bosuta i Save, sastava: 6. proleterska i 11. krajiška divizija i Konjička brigada.

3. Bosanska operativna grupa divizija za dejstva opštim pravcem Bijeljina-Brčko, da forsira Savu u rejonu Brčkog a zatim sa Bosutskom operativnom grupom da obrazuje Južnu operativnu grupu divizija i dejstvuje kroz Bosutske šume ka Vinkovcima. Ta grupa je imala 2. proletersku, 5. krajišku i 17. bosansku diviziju.

Za komandovanje tim privremenim operativnim sastavima, Štab 1. armije se podelio tako, što je komandant armije sa načelnikom operativnog odeljenja i načelnikom artiljerije komandovao Bosanskom i Bosutskom operativnom grupom divizija, a načelnik Štaba armije Sevemom operativnom grupom. Posle proboja sremskog fronta, ti privremeni operativni sastavi su se ugasili, a armija je nastavila ofanzivu preko Slavenskog Broda ka Zagrebu. Sadejstvujući sa 3. armijom na desnom, i 2. armijom na levom krilu, razbijala je neprijateljsku odbranu na uzastopnim linijama i zajedno sa jedinicama 2. armije, 8. maja, oslobodila Zagreb. Od Zagreba, zajedno sa 2. i 3. armijom gonila je neprijatelja prema Štajerskoj i učestvovala u njegovom zarobljavanju. Petnaestog maja, kada je završen rat u Jugoslaviji, jugoslovenska 1. armija imala je sledeće divizije: 1. proletersku, 6. proletersku, 5. krajišku, 11. krajišku, 42. i 48. makedonsku. Toga dana armija je imala 52.834 boraca i rukovodilaca.

²³> Isto, str. 514-516.

²⁴> AVII, k. 257a, reg. br. 1/4, N. Anić... n.d. str. 517-518.

²⁵> AVII, k. 186, reg. br. M-5/2, N. Anić... n.d. str. 528-529.

Makedonski 15. udarni korpus u sastavu 1. armije¹⁾

General-pukovnik Dane Petkovski²⁾

Početak decembra 1944. Glavni štab Makedonije dobio je od Vrhovnog komandanta NOV i POJ zadatak da formira 15. korpus od dve divizije i da ga pošalje na sremski front radi učešća u proboju i završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. U to vreme oružana borba na teritoriji Makedonije već je bila završena. Makedonija je bila slobodna, ali ne i naša šira domovina - Jugoslavija. Stoga su svi Makedonci bili dužni da, zajedno sa ostalim narodima i narodnostima, učestvuju u konačnom oslobođenju Jugoslavije, i na taj način daju još jedan doprinos oslobođenju zemlje i učvršćenju bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda.

Glavni štab Makedonije, 6. decembra 1944,³⁾ prema direktivi VŠ NOV i POJ, izdao je naredbu o reorganizovanju dotadašnjeg 15. korpusa, koji je formiran oktobra 1944. u zapadnoj Makedoniji.⁴⁾ Formiranje korpusa nije bilo lako i jednostavno. Trebalo ga je popuniti ljudstvom koje može brzo da se prilagodi za dejstva u ravnici i za vođenje frontalnih borbi. Ali, i za to je nađeno rešenje. Budući da se radilo o izuzetnom zadatku, u novi 15. korpus uzete su sve najbolje jedinice sa velikim ratnim iskustvom, kao što su 1, 2. i 3. makedonska udarna brigada.

Glavni štab Makedonije odredio je da u sastav 15. korpusa uđu 42. i 48. divizija.^{5*)} U sastavu 42. divizije bile su 3, 14. i 16. makedonska brigada. Tih dana 14. brigada je dobila i naziv Omladinska brigada »Dimitar Vlahov«. U sastavu 48. divizije bile su 1. i 2. makedonska i 7. albanska (šiptarska) brigada. Međutim, još u toku decembra došlo je do malih izmena u sastavima. Sedma albanska brigada ušla je u sastav 42, a 14. om-

¹⁾ Saopštenje podneto na »okruglom stolu o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«, Beograd, 15. januara 1985.

²⁾ Potpukovnik, politički komesar 50. makedonske divizije GŠ Makedonije.

Do 6. decembra 1944. kada je izvršena reorganizacija NOVJ, u Makedoniji su postojala tri korpusa. Posle reorganizacije ostale su sledeće jedinice: 15. udarni korpus, sastava 42. i 48. divizija, i 41, 49. i 50. divizija, 8. divizija KNOJ-a i Skopska, Bitoljska i Stipska vojna oblast sa područjima i komandnim mestima, kao i druge manje jedinice i ustanove.

⁴⁾ Petnaesti korpus NOVJ formiran je 3. oktobra 1944. od 41, 48. i 49. divizije. Korpus je dejstvovao na prostoriji: Bitolj, Prilep, Kavadarci, Ohrid, Kičevo, Debar i Gostivar. Prvi komandant je bio Tihomir Miloševski, a politički komesar Naum Naumovski.

⁵⁾ Četrdeset druga makedonska divizija formirana je 7. septembra 1944. u s. Lisiče (kod Titovog Velesa) od 3, 8. i 12. makedonske brigade. U početku je imala 1.300, a u novembru 4.136 boraca. Do početka oktobra 1944. bila je i pod komandom GS NOV i PO Makedonije, a potom u sastavu 16. korpusa. Do oslobođenja Makedonije borbe je vodila na području Velesa, Skoplja i Tetova.

Četrdeset osma makedonska divizija formirana je 28. septembra 1944. u s. Plasnici (kod Kičeva) od 1, 6. i 15. makedonske i 4. šiptarske brigade. Početkom oktobra imala je 2.500, a u novembru 3.500 boraca. Do početka oktobra bila je pod komandom GS Makedonije, a potom u sastavu 15. korpusa. Do oslobođenja Makedonije dejstvovala je u zapadnoj Makedoniji (Ohrid, Struga, Kičevo i Gostivar).

Komandant i politički komesar 15. korpusa vrše smotru jedinica 42. makedonske divizije u Zemunu

ladinska brigada u sastav 48. divizije. U sastav tih divizija ušla je i po jedna artiljerijska brigada: u 42. Prva, a u 48. diviziju 2. artiljerijska brigada. Osim tih jedinica, divizije su u sastavu imale i po jedan inženjerski bataljon, četvu za vezu i druge prištapske jedinice.

Štab korpusa od 6. decembra 1944. do 6. januara 1945. činili su komandant Tihomir Miloševski, politički komesar Beno Ruso i načelnik štaba Vujadin Popović.

Od 6. januara do 23. aprila 1945, do rasformiranja Štaba korpusa, komandant je bio Aleksa Demnjevski, politički komesar Vujadin Popović, a v.d. načelnik Štaba Vlado Ampovski.

Štabovi divizija od 6. januara 1945. bili su sledećeg sastava:

- Štab 42. divizije: komandant Milivoje Grozdanić, politički komesar Beno Ruso, a načelnik Košta Jašmak;

-Štab 48. divizije: komandant Tihomir Miloševski, politički komesar Boro Čaušev, a načelnik Dako Kundačina.

U rukovodećem sastavu korpusa i divizije do završetka rata nije bilo promena, osim kada je komesar 48. divizije Boro Čaušev upućen na viši partijski kurs. Umesto njega došao je Ratko Radović, a posle njega Petar Pepeljugovski.

Od 6. decembra 1944. do 7. januara 1945. jedinice 15. korpusa obavljale su pripremu za odlazak na sremski front.

U toku decembra 1944. godine 15. korpus je bio razmešten na prostoru: Tetovo - Skopje - Kumanovo. Deo njegovih jedinica nalazio se i u rejonima Preševo, Bujanovac, Gnjilane. Jedinice 15. korpusa u toku decembra 1944, sve do svog polaska u Srem, bile su angažovane u borbi sa jakim snagama balista i četnika.

Zeleznička pruga za Beograd mogla se koristiti u to vreme samo od Vranja. Stoga su se jedinice korpusa prebacivale za Beograd kombinovano - do Vranja su sve išle peške po velikom snegu i hladnoći.

Od 7. do 10. januara jedinice korpusa stigle su u rejon Vranja, a od 10. do 16. januara prevožene su na relaciji Vranje - Beograd.

Po završenom maršu jedinice korpusa bile su razmeštene na široj prostoriji: Zemun - Pazova - Batajnica, i to:

- Štab 15. korpusa bio je u Zemunu;
- Štab 42. divizije u Zemunu;
- Štab 48. divizije u Batajnici.

Po dolasku na tu prostoriju 15. korpus je ušao u sastav 1. armije. Ljudstvo je bilo sastavljeno od Makedonaca, Albanaca, Muslimana, Vlaha, Roma i drugih.

Jedinice 15. korpusa stigle su u Srem sa raznovrsnim naoružanjem: nemačko, bugarsko, italijansko, englesko, sovjetsko... U toku januara 1944. odlučeno je da se ceo korpus preoruža sovjetskim naoružanjem, pa mu je u Zemun dotureno pešadijsko, artiljerijsko i drugo oružje, i tu je izvršeno preoružanje.

Sastav, brojno stanje i naoružanje 15. korpusa po jedinicama bili su sledeći:

- *Štab 15. korpusa*, sa inženjerskim i pionirskim bataljonom, bataljonom veze, sanitetskim bataljonom i izviđačkom četom, imao je ukupno 1.500 boraca. Nema podataka o naoružanju;

- *42. makedonska divizija* imala je u sastavu 3. i 16. makedonsku i 7. albansku (šiptarsku) brigadu, artiljerijsku brigadu i druge samostalne jedinice, ukupno 6.974 borca i rukovodioca, a od naoružanja - četiri haubice 122 mm, četiri topa 76 mm, 20 protivtenkovskih topova 45 mm, osam protivtenkovskih topova ZIS 76 mm, 12 minobacača 120 mm, 54 minobacača od 82 mm, 3.153 puške, 255 puškomitraljeza, 54 mitraljeza, 64 minobacača 50 mm, 115 protivtenkovskih pušaka i dva kamiona.

- *48. makedonska divizija* imala je u sastavu 1, 2. i 14. makedonsku i artiljerijsku brigadu i ostale samostalne jedinice, ukupno 6.812 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: osam haubica 122 mm, četiri topa 76 mm, 20 protivtenkovskih topova 45 mm, osam protivtenkovskih topova 76 mm ZIS, 12 minobacača 120 mm, 54 minobacača 82 mm, 2.713 pušaka, 1.671 automat, 252 puškomitraljeza, 54 mitraljeza, osam protivavionskih mitraljeza, 12,7 DŠK, 64 minobacača 50 mm i 102 protivtenkovske puške.

Prema tome, 15. makedonski korpus, 10. aprila 1945, dva dana pre početka proboja sremskog fronta, imao je ukupno 15.266 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imao, bez samostalnih jedinica korpusa, 12 haubica 122 mm, osam topova 76 mm, 40 protivtenkovskih topova 45 mm, 16 protivtenkovskih topova 76 mm ZIS, 24 minobacača 50 mm, 108 minobacača 82 mm, 5.866 pušaka, 1.671 automat (nema se podataka o broju automata u 42. diviziji), 507 puškomitraljeza, 108 mitraljeza, osam protivavionskih mitraljeza 12,7 mm DŠK, 128 minobacača 50 mm, 217 protivtenkovskih pušaka 14,5 mm i dva kamiona (ostala prevozna sredstva nisu poznata, jer nema podataka za komandu pozadine i Štab korpusa).⁶⁷

U pripremi jedinica za borbu u okviru završnih operacija posebna pažnja posvećena je obuci i političko-partijskom radu. Ljudstvo artiljerij-

⁶⁷ Arhiv VII, k. 252, reg. br. 32-1/3; k. 238. reg. br. 8-3/3; k. 1315, reg. br. 7/6; k. 1365, reg. br. 9/1; Boro Mitrovski, 15. makedonski udarni korpus, VIZ, Beograd, 1984, str. 307-308.

skih jedinica sve do odlaska na sremski front obučavano je u artiljerijskom nastavnom centru u Skoplju, koji je formiran kao baza 1. decembra 1944, a 10. januara promenjen mu je naziv u Artiljerijski nastavni centar Glavnog štaba Makedonije. Sa ostalim boračkim sastavom, gde god je bilo moguće, izvodila se obuka po posebnom nastavnom planu i programu, prilagođenom taktičkim dejstvima koja su se očekivala na sremskom frontu, odnosno u ravnici. Veliki deo starešinskog kadra 15. korpusa bio je upućen na oficirski kurs u Skoplje, koji je počeo sa radom 1. decembra 1944. godine, a bio je namenjen za obuku komandanata i zamenika komandanta brigada i komandanata bataljona. U programu je bilo i tema iz borbenih radnji u ravnici i šumi, danju i noću, kao i forsiranje manjih reka.

Posle pristizanja korpusa u Srem i preoružanja obuka se još pojačala. Trajala je i po dvanaest časova dnevno. Osim jedinačne obuke izvodila se i obuka desetine, voda i čete. Izvođena su i bojna gađanja iz svih sovjetskih oružja. U obuci na novim sredstvima pomagali su i sovjetski instruktori. Svaka brigada i divizija imala je kurs za obuku starešina. Viši kadar je upućivan na kurs pri Štabu korpusa. Težište političko-partijskog rada bilo je usmereno na objašnjavanju značaja učešća makedonskih jedinica u probju sremskog fronta i završnim operacijama sa jedinicama ostalih naroda i narodnosti Jugoslavije. Borci i starešine bili su svesni da Makedonija može da sačuva tekovine NOR-a i revolucije samo u zajedništvu sa ostalim jugoslovenskim narodima. Zato je učešće na sremskom frontu i u završnim operacijama 15. korpusa izuzetno značajno za bratstvo i jedinstvo i međusobnu privrženost i povezanost sa ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije. Politički i partijski rad bio je uglavnom posvećen mestu i ulozi 15. korpusa i njegovom osposobljavanju za predstojeća borbena dejstva. Pojedini brigadni bilteni i zidne novine tada su pisali: »Iza sremskog fronta su još Nemci koji ubijaju i pljačkaju«; »Nema slobode za makedonski narod dok se potpuno ne oslobodi cela Jugoslavija«; »Jedinicama 15. korpusa pružila se prilika da se rame uz rame sa borcima Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Bosne i Hercegovne bore za oslobođenje cele Jugoslavije«. Na časovima političke nastave govorilo se i o događajima u zemlji u celini, o situaciji u svetu, posebno na frontovima, i, naročito, o uspesima Crvene armije. Tako intenzivan politički rad doprineo je razvijanju visoke moralno-političke svesti u boraca.

Sve jedinice korpusa imale su brojne partijske i skojevske organizacije i činile su jaku pokretačku snagu. Bile su nosioci svih aktivnosti, a komunisti su služili za primer u svakom pogledu. Za vreme boravka u Sremu saradnja sa svim društveno-političkim organizacijama na terenu bila je veoma razvijena.

Na izvršenje borbenih zadataka sve jedinice 15. makedonskog udarnog korpusa krenule su obučene, naoružane i sa visokim borbenim moralom, a u okviru borbenog poretka 1. armije imale su značajno mesto.

Brigade 15. makedonskog udarnog korpusa uvedene su u borbu prvog dana probja sremskog fronta 12. aprila, i dejstvovala su do 12. aprila, u sastavu 15. korpusa. Toga dana rasformiran je Štab korpusa, a 42. i 48. divizija bile su neposredno vezane za Štab 1. armije.

Borbeni put toga korpusa je bio težak, ali slavan. Od Makedonije, preko Srbije, Vojvodine i Hrvatske, do Slovenije, i nazad, preko Bosne i Hercegovine i Srbije do Makedonije. Jedinice 15. korpusa učestvovala su u značajnim borbama: za probj sremskog fronta, oslobođenje Vinkovaca, za

General-pukovnik Dane Petkovski (u sredini) ratni komesar 50. makedonske divizije

proboj utvrđene linije Đakovo-Vrpolje-r. Sava, oslobođenje Slavonske Požege, na reci Ilova, za oslobođenje Zagreba i u gonjenju neprijatelja ka Celju i Dravogradu.

Posle 21. maja 1945. makedonske jedinice su učestvovala u razbijanju ostataka četnika i ustaša na jednom delu teritorije u Bosni i Hercegovini. Četrdeset druga divizija prebačena je 21. maja 1945. preko Siska na prostoriju Banjaluka-Bihać-Ključ, gde je učestvovala u čišćenju terena od bandi, a 10. jula stigla je u Srbiju, na teritoriju Kraljevo-Raška-Čačak, gde je završila svoj borbeni put. Četrdeset osma divizija je krenula 11. juna, i maršem i prevoženjem železnicom, stigla u Skoplje 25. juna 1945, gde se završio njen borbeni put.

Petnaesti makedonski korpus, sa 42. i 48. divizijom, dao je veliki doprinos u završnim operacijama 1. armije za konačno oslobođenje Jugoslavije. Njegovi borci borili su se zajedno sa ostalim borcima naroda i narodnosti Jugoslavije i na delu učvršćivali bratstvo i jedinstvo nove Titove Jugoslavije.

*Druga
armija*

Druga armija

U sastavu 2. armije početkom aprila 1945. bile su sledeće jedinice:

- 23. srpska divizija sa: 7, 9. i 14. srpskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 25. srpska divizija sa: 16, 18 i 19. srpskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 28. slavonska divizija sa: 17. i 21. slavonskom brigadom, 25. brodom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 45. srpska divizija sa: 20, 23. i 24. srpskom brigadom.*
- inženjerska brigada i dopunska brigada.*

Druga armija je u svom sastavu imala četiri divizije, inženjersku i dopunsku brigadu, 58.040 boraca, 42 topa, 398 minobacača, 18.216 pušaka i 1.566 puškomitraljeza

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

Стр. Пов. Бр. 1
1 јануара 1945 г.

Врховни Штаб
Армије Народне Ослободилачке Војске
Бр. Пов. 1/254

СУВАТИ СТАЛНО

Према указаној потреби,

Н А Р Е Љ У Ј Е М :

1.- Да се одмах формира Штаб II Армије, на челу са командантом генерал-лајтнантом КОЧОМ ПОПОВИЋЕМ и комесаром БЛАЖОМ ЛОМШАРОМ.

2.- У састав Армије улазе следеће јединице: ~~орган~~

а) - XIV Корпус са 23, 25 и 45 дивизијом

- 17 Ударна дивизија и

- 28 Ударна дивизија

б) у одређеном року догледати II корпус.

3.- О предјем су већ обавештене радиограмом: Главни Штабови Хрватске, Македоније и Словеније, Штабови V и II Корпуса Штабови I и III Армије.

Предје се доставља ради знања и управљања.

Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ !

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ НОВ * ПОЗ

Маршал Југославије

ДОСТАВЉЕНО:

- Начелницима одељења В.Ш.
- Персоналног
- Обавештајног
- Економског
- Артиљеријског
- Санитетског
- Инжињерско-техничког
- За везу
- Судског
- Пропагандног
- Штабу ваздухопловства
- Штабу Корпуса народне одбране
- Главном штабу за Србију
- Војној управи за Војводину
- Команди града Београда
- Начелнику ОЗНЕ за Југославију

Naredba o formiranju 2. armije

O radu štaba u dejstvima Druge armije¹

General-pukovnik, Ljubo Vučković²

NASTAJANJE ŠTABA 2. ARMIJE

Štab 2. armije nastao je iz Štaba Južne operativne grupe koja je bila pod komandom Glavnog štaba Srbije kada je, 1. januara 1945. po naredbi maršala Josipa Broza Tita, formirana 2. armija. Naime, Štab Južne operativne grupe činio je deo kadrova iz Glavnog štaba Srbije. Komandant Glavnog štaba Srbije general-lajtnant Koča Popović postao je komandant 2. armije, a njegov zamenik general-lajtnant Branko Poljanac ostao je i rukovodio Glavnim štabom Srbije zajedno sa političkim komesarom potpukovnikom Vojom Kovačevićem i načelnikom Štaba pukovnikom Ratkom Martinovićem. Titovom naredbom od 1. januara 1945. za političkog komesara 2. armije postavljen je pukovnik Blažo Lompar,³ koji je došao sa dužnosti komesara 8. divizije. Načelnik Štaba je general-major Ljubo Vučković, ranije komandant 13. korpusa. Dok je ranije Štab Južne operativne grupe bio pod komandom Glavnog štaba Srbije, sada je Štab 2. armije pod komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Pod neposrednom komandom 2. armije nalazio se 14. korpus (komandant pukovnik Radivoje Jovanović Bradonja, komesar pukovnik Đuro Lončarević) sa 23. srpskom NOU divizijom (komandant potpukovnik Miladin Ivanović, komesar potpukovnik Vojo Popović, načelnik štaba major Novak Knežević), onda 25. srpskom NOU divizijom (komandant major Uroš Kukulj, komesar potpukovnik Milojica Pantelić, načelnik štaba major Vojo Sekulić) i 45. srpskom NOU divizijom (komandant potpukovnik Rade Zorić, komesar potpukovnik Savo Vukčević, načelnik štaba potpukovnik Milan Avramović). Pod neposrednom komandom Štaba armije nalazila se 17. istočnobosanska NOU divizija (komandant potpukovnik Blažo Janković, politički komesar potpukovnik Milenko Stojaković, načelnik štaba pukovnik Rajko Tanasković) i 28. slavonska divizija (komandant potpukovnik Radojica Nenezić, komesar potpukovnik Blažo Mraković, načelnik major Jovan Drača). Armija je imala i 1, 2. i 3. artiljerijsku brigadu (povremeno ih je pridavala divizijama), a kasnije inženjerijsku brigadu i druge samostalne jedinice, među kojima je bio najjači prateći i auto-bataljon i četa za vezu. Druga armija je sredinom marta 1945. imala 41.114 boraca i rukovodilaca. Imala je 19 brigada, od toga 17 pešadijskih, zatim

¹> Proširen i dopunjen tekst preuzet iz »Vojnog dela«, br. 3/1975, str. 119-132.

²> General-major, načelnik Štaba 2. armije.

³> U naredbi maršala Tita izričito stoji da je pukovnik Blažo Lompar postavljen za političkog komesara 2. armije, a u pojedinim dokumentima piše da je bio »vršilac dužnosti«.

jednu artiljerijsku i jednu inženjersku brigadu. Odnosno, ukupno pet divizija, od toga dve (17. istočnobosanska i 28. slavonska) formirane 1943. godine, a 23. i 25. divizija su osnovane u junu 1944, dok je 45. srpska divizija bila najmlađa, formirana 3. septembra 1944. godine. Po brigadama to izgleda ovako: tri najstarije brigade iz druge polovine 1942, (2. krajiška, 6. istočnobosanska i 17. slavonska), tri brigade iz 1943. godine (15. majevička, 21. slavonska i 25. brodska). Godine 1944. formirano je najviše brigada (od juna do septembra 1944. nastalo je 13 brigada). Sve tri artiljerijske brigade osnovane su u Negotino, u oktobru i novembru 1944, dok je inženjerska brigada osnovana 21. novembra 1944. godine.

*Komandant 2. armije general-lajtnant
Koča Popović*

no kompletan u organizacijskom i kadrovskom pitanju. U početku armijska formacija je predviđala uži i širi deo štaba i komandu pozadine. Uži deo Štaba armije ili njegov komandni deo činili su komandant i politički komesar, načelnik štaba i načelnici operativnog, obaveštajnog i organizacijskog odeljenja, a širi deo štaba komande rodova - artiljerije, inženjerije, tenkovskih jedinica i veze. Jedno vreme načelnik Operativnog odeljenja, koji je zastupao načelnika Štaba, bio je potpukovnik Radoslav Đurić, načelnik Artiljerijskog odeljenja, odnosno komandant artiljerije bio je major Vojislav Cerović, dok je načelnik Odeljenja za vezu bio poručnik Radomir Popović.

Komanda pozadine armije bila je potpuno razvijena i imala je: odeljenje ishrane, odeljenje odeće i obuće, odeljenje građevinskih i gamizonih potreba, finansijsko, veterinarsko, sanitetsko, saobraćajno odeljenje, odelje-

⁴> Zbornik dokumenata NOR-a, tom XI, knj. 2, str. 60.

U operativnom pogledu Štabu 2. armije bio je potčinjen 3. udarni korpus, ali je on 17. marta 1945, izašao iz sastava čim je naredbom Vrhovnog komandanta formiran Štab Sarajevske grupe korpusa za izvođenje sarajevske operacije. Naime, 15. marta Štab armije je javio Generalštabu da zbog udaljenosti 3. korpusa koji je krenuo preko Sokolca za Romaniju i Sarajevo nismo u mogućnosti da s njim rukovodimo »jer nam nije poznata situacija u cjelini« i onda smo predložili: »Mišljenja smo da treba već sada obrazovati operativni štab za sektor Sarajevo, odnosno odrediti za to jedan od štabova korpusa.. «⁴) Tako je, od 17. marta Štab 2. armije komandovao samo 14. korpusom i 17. i 28. divizijom.

Pošto je Štab 2. armije nastao iz Štaba Južne operativne grupe sa izvesnim dopunama, bio je potpu-

Komandant i načelnik štaba 2. armije, generali Koča Popović i Ljubo Vučković

nje ubojne opreme i materijala. Načelnik pozadine armije bio je potpukovnik Ljubo Mikić.

U izveštaju, koji je Štab 2. armije posle rata poslao Generalštabu, govori se da je »moralno-političko stanje bilo na visini«, dok je stanje »u materijalnom pogledu bilo slabo. Najviše do 30 posto ljudstva bilo je obučeno i odeveno. Do pod kraj ofanzive nedostajalo je pontonskog materijala. Pešadijske municije bile su dovoljne, ali artiljerijske bilo je malo.. «⁵⁾ Govoreći o stanju jedinica Štab 2. armije konstatuje: »Jedinice su bile mlade od tek novomobilisanih boraca sa nedovoljnim iskustvom, sem 23. i 28. divizije koje su imale po jednu trećinu starijih boraca. Rukovodstvu su manjkala iskustva u frontalnim borbama, koje su predstojale 2. armiji..⁶⁾

Najveći broj boraca 2. armije bio je tek mobilisan, ali bilo je i boraca koji su učestvovali u borbama za oslobođenje Beograda, južne i zapadne Srbije, zatim na Drini i u istočnoj Bosni, međutim, bez velikog borbenog iskustva. Nedostajali su niži kadrovi, a srednji kadrovi su napredovali na

⁵⁾ Arhiv VII, k. 271, reg. br. 3-2/5.

⁶⁾ Isto.

više položaje, a zato se tražilo više iskustva. Borački sastav bio je na obuci u dopunskoj brigadi u Valjevu, najviše mesec do dva meseca ili u dopunskim divizijskim bataljonima gde obuka nije trajala duže od mesec dana. Osim toga, najviše je nedostajalo artiljerijske municije za oruđa koja su dobivena od sovjetske pomoći, radi čega je i Generalštab, na naša insistiranja, a i sam, više puta intervenisao kod Štaba 3. ukrajinskog fronta, pa i u Moskvi.^{7*}

Štab 2. armije, od formiranja pa sve dok nismo prešli reku Bosnu, sredinom aprila 1945, bio je u Tuzli. Tu su se nalazili i glavni delovi Štaba armije, dok su pozadina, a naročito sanitetske ustanove bile raspoređene s desne i leve obale Drine, dok se naša dopunska brigada nalazila u Valjevu, gde su postojali najpovoljniji uslovi za obuku. O toj brigadi Glavni štab Srbije je vodio brigu.

Za razliku od drugih štabova armija, Štab 2. armije, tako reći, nije imao nijedan dan odmora, bio je stalno angažovan (rukovodio je jedinicama i komandovao u borbi), zbog toga što je operativno područje 2. armije bilo zahvaćeno intenzivnom borbenom aktivnošću od početka januara, pa sve do 5. aprila 1945. kada smo krenuli u završnu ofanzivu.

Sada želim da ukažem i na neka pitanja u vezi s borbama, koje je tada vodila 2. armija, odnosno kojima je rukovodio Štab 2. armije.

OPERACIJA U ISTOČNOJ BOSNI - ZIMSKA OFANZIVA

Taktičko-operativne situacije u januaru 1945. u istočnoj Bosni karakterisale su se vrlo nepovoljnim uslovima za dejstva 2. armije. Neprijatelj je držao jako utvrđena uporišta (Bijeljino, Brčko, Modriču, Gračanicu, Doboj, Vlasenicu, komunikacije u Posavini i Semberiji, kao i u dolini reka Bosne i Tinje), koja su bila periferno raspoređena prema slobodnoj teritoriji i oko glavnog centra istočne Bosne - Tuzle, i koja su mu služila kao polazne baze za koncentrično ugrožavanje slobodne teritorije i ometanje dejstva 2. armije. S obzirom na znatnu opustošenost istočnobosanske operacijske zone i visok sneg na tom području (naročito u vremenu od 1. januara do 20. februara), operacije jedinica 2. armije su bile prilično otežane, naročito na južnom sektoru te zone. Držanjem Vlasenice i Bijeljine, na primer, neprijatelj je neposredno ugrožavao komunikaciju Tuzla - Zvornik - Loznica, koja je tada predstavljala jedinu vezu sa Srbijom, odakle se 2. armija snabdevala.

U to vreme neprijatelj je na tom području raspolagao sledećim snagama: 7. SS divizijom, Pukovskom borbenom grupom 21. SS divizije »Skenderbeg«, 963. tvrđavskom brigadom »Kloc« (jačine 5 bataljona) i 12. ustaško-domobranskom divizijom. Osim toga, na Majeveci je bila prikupljena i glavnina četnika Draže Mihailovića, raspoređena u uporištima i na komunikacijama, sadejstvujući sa nemačkim snagama i muslimanskim mesnim oružanim formacijama (jedinice zelenokadrovaca).

Osnovna namera neprijatelja bila je da ponovo uspostavi front na levoj obali r. Drine, severno od Zvomika do ušća Drine u Savu, i na taj način desno krilo svog fronta (u Sremu) produži u istočnu Bosnu, a da koncentričnim dejstvom iz svojih polaznih baza prema glavnom centru istočne

⁷> Arhiv VII, k. 17A, reg. br. 5-3.

Bosne - Tuzli razbije snage 2. armije, osigura i obezbedi sarajevsku grupaciju da ne bude odsečena u dolini r. Bosne i da, naposljetku, ovlada slobodnom teritorijom. Zbog toga je neprijatelj iz šire prostorije, koja se proteže istočno od Sarajeva ka Vlasenici, uputio 22. diviziju.

Snage 2. armije su posle uspešnog forsiranja r. Drine stvorile i obezbedile veliku slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni, tako da su onemogućile stvaranje neprijateljevog fronta na r. Drini. Jedinice 2. armije su, osim toga, presekle sve komunikacije u njenom zahvatu i stvorile povoljne uslove za kasnije izbijanje u dolinu r. Bosne, ali su se pri tom našle u teškim zemljišnim uslovima, tako da su, osim veoma otežanog snabdevanja, gotovo sa svih strana bile opkoljene jakim neprijateljevima snagama, koje je kasnije trebalo razbijati i uništavati. Novoformirane jedinice 2. armije bile su nedovoljno izveštane i bez većeg ratnog iskustva, a slaba komunikativnost i nedostatak sredstava za brzo prebacivanje jedinica sa jednog pravca na drugi, u uslovima dejstava po unutrašnjim operacijskim pravcima, još više su otežavali inače tešku situaciju. Zato se Štab 2. armije odlučio da veoma jake snage, sastavljene od delova tri divizije, prebaci na sektor Vlasenice, radi razbijanja i uništenja neprijatelja u toj oblasti, zatim da sa jednom divizijom likvidira neprijateljeva uporišta na komunikaciji od Brčkog ka jugu, a sa tri divizije da zatvori pravce od Bijeljine, Smiče i Gračanice ka Tuzli, dok je jednu diviziju zadržao kao rezervu u rejonu Tuzle.

Tok te operacije karakterišu tri značajne etape. U prvoj etapi, koja je trajala od 1. januara do 20. februara 1945, vodile su se teške borbe sa težištem na istočnom delu armijskog operacijskog rasporeda, na komunikaciji Sokolac - Vlasenica - Zvornik, u dolini Drine, i oko Bijeljine. Borbe su otpočele oko rejona Vlasenice, i to pod vrlo teškim uslovima (dubok sneg, hladnoća i magla), gde su napadali delovi 27. i 45. divizije 2. armije, kao i nešto južnije, gde je 22. nemačka divizija nastojala da se probije ka severu. Istovremeno je nekoliko grupa četnika i ustaša, od kojih su neke dostizale jačinu i do 1000 ljudi, ugrožavalo iz pozadine te naše snage, olakšavajući na taj način dejstva nemačkim snagama. Zbog toga je 2. armija, u celini, pa i svaka njena divizija pojedinačno, bila prinuđena da odvoji jake snage: Štab 2. armije - 38. diviziju, a divizije čitave brigade, za razbijanje i neutralisanje četnika i ustaša u sopstvenoj pozadini. Na taj

Politički komesar 2. armije, pukovnik Blažo Lompar

način, proboj 22. nemačke divizije prema severa bio je jako usporen, tako da se ona, sredinom januara, jako »istegla« i zastala na komunikaciji severo i južno od Vlasenice, što je 2. armija iskoristila i težište operacije prenela sa Vlasenice na područje Bijeljine.

Za oslobodjenje Bijeljine, koju su branili Pukovska borbeno grupa_21. SS divizije »Skenderbeg« i de lo vi 12. ustaško-domobranske divizije, Štab 2. armije je odredio 17. i 28. diviziju.

U prvom naletu, izjutra 17. januara, jedna brigada 17. divizije i jedna brigada 28. divizije probile su spoljnu odbranu grada na kojoj su bile angažovane prilično jake snage neprijatelja, ali nisu uspele da prodru u grad. Zbog snega, koji je stalno padao, i magle, avijacija nije mogla da podržava dejstva tih jedinica, a artiljerijska vatra i vatra teškog naoružanja nisu mogle da budu dovoljno precizne.

U kasnijim napadima, sve do kraja januara, koji su uglavnom vršeni noću, formirane su udarne i jurišne grupe, s ciljem da se probiju u grad, ali one nisu uspele zbog visokog snega, vedrih noći i mesečine. Borbe oko Bijeljine, sa manjim ili većim prekidima, produžene su sve do 3. februara, ali zbog jakog otpora koji se, uglavnom, ispoljio u neprijateljevoj veoma organizovanoj i sasređenoj vatri, kao i zbog nedostatka municije, naročito artiljerijske, u vrlo nepovoljnim vremenskim uslovima, sa mladim borcima i nižim starešinama neiskusnim za vođenje tako složenih borbi oko jako utvrđenog naseljenog mesta, divizijama 2. armije nije uspelo da oslobode Bijeljine.

U međuvremenu 3. februara, 22. nemačka divizija uspela je da se probije sa svojim prednjim delovima do Zvomika, koristeći se naročito neposrednošću suprotne obale uske doline r. Drine, odakle se jačom vatrom moglo lako sprečiti bilo kakvo kretanje komunikacijom na levoj obali te reke. Ukazale su se, međutim, povoljne mogućnosti za eventualno razbijanje i uništenje jako razvučenih neprijateljevih snaga u dolini Drine, pa je stoga štab 2. armije izvršio pregrupaciju svojih snaga. Sa bijeljinskog fronta izvučena je 17. divizija, te je s njom i 27. divizijom 9. februara u 3 časa otpočeo napad na neprijatelja. Te dve divizije 11. februara su uspele, u ogorčenim borbama u kojim su pojedini položaji često prelazili po nekoliko puta iz raku u ruke, da preseku 22. nemačku diviziju između ušća r. Kamenice i s. Sarami na dve grupe, što je stvorilo uslove za njeno konačno uništenje.

Da bi olakšao situaciju kod 22. nemačke divizije u dolini Drine, neprijatelj je jačim snagama preduzeo napad sa pravca s. Gračanica ka Tuzli, gde se već nalazila 45. divizija i ozbiljno ugrozio Tuzlu. Zbog toga je 17. divizija izvučena sa fronta prema 22. nemačkoj diviziji i upućena u rejon Tuzle, što je olakšavalo 22. nemačkoj diviziji da nastavi probijanje ka severa.

Da bi sprečio dalje probijanje nemačkih snaga ka severa, Vrhovni štab je prebacio 2. proletersku diviziju iz Srbije u Bosnu, koja je 12. i 13. februara sa dve brigade forsirala r. Drinu u rejonu s Branjevo i zaustavila dalje probijanje nemačkih snaga ka severa. Nakon pristizanja 2. proleterske divizije, pregrupisane su 27, 38. i 25. divizija i izvršeni novi napadi na 22. nemačku diviziju koja je, napokon, blokirana, tako da je predstojalo njeno potpuno uništenje. Međutim, nemačka komanda je, radi spasavanja 22. divizije, 15. februara uputila jake motorizovane snage iz pravca Bijeljine pre-

ko s. Janja ka jugu. Nakon vrlo teških borbi, Nemci su uspeli noću između 18/19. februara da se spoje sa snagama 22. divizije i da, potom, u toku 19. i 20. februara, izvuku njene preostale delove.

U početku *druge etape* koja je trajala sve do 1. aprila, osnovna dejstva 2. armije izvodila su se na suprotnom kraju istočnobosanskog vojišta, na prostoriji Doboj - Brčko - Bijeljina. Opšti zadatak 2. armije bio je da se preseku neprijateljeve komunikacije na toj prostoriji i stvore uslovi za izbijanje u dolinu r. Bosne.

Već 24. februara, 45. divizija je svojim prednjim delovima izbila u dolinu r. Bosne i zauzela s. Brijesnica, dok je 25. divizija presekla komunikacije između Doboja i Brčkog, 14. marta oslobodila Modriču, i izbila na desnu obalu r. Bosne.

Jedino 17. i 28. divizija, dejstvujući na sevemom delu operacijskog područja oko Bijeljine i na komunikaciji Bijeljina - Brčko, nisu imale značajnih uspeha, jer je neprijatelj nastojao da po svaku cenu, upornim, odbrambenim, pa i aktivnim dejstvima, što više odbaci snage 2. armije i tako obezbedi južni bok sremskog fronta.

Ukupna dužina fronta dejstava 2. armije, polovinom marta, protezala se na oko 130 km. Zbog pogoršanja neprijateljeve situacije oko Sarajeva, gde su naše jedinice već vodile borbu oko spoljne odbrane toga grada, a i zbog neposredne pretnje da će 2. armija definitivno preseći sve komunikacije u dolini r. Bosne, odseći neprijateljevu sarajevsku grupaciju sa severa i sprečiti njeno eventualno izvlačenje, neprijatelj je na području severozapadno od Tuzle otpočeo jaka ofanzivna dejstva s ciljem da se jedinice 2. armije što dalje odbace od reka Bosne i Save.

Snage popunjene 22. nemačke divizije, potpomognute ustašama, četnicima i zelenokadrovcima, 19. marta su uglavnom napale od Brčkog, a veoma jakim snagama od Bijeljine ka jugu. U isto vreme je 117. nemačka divizija (dovedena iz pozadine sremskog fronta) napala iz Šamca glavnim pravcem ka Gradačcu, dok je glavnina borbene grupe »Gajger« napadala iz Doboja, dolinom Spreče, ka Gračanici.

Ubacivanjem 23. divizije, front se donekle 23. marta stabilizovao na liniji Ozren - Trebavac, ali je pet dana kasnije, 28. marta, na sektoru s. Smiče, neprijatelj ponovo pošao u napad, duboko se uklinio preko Majevice i tako neposredno ugrozio Tuzlu. Iako su protivnapadom armijske rezerve povraćeni najugroženiji delovi armijskih položaja, tek 31. marta neprijateljev ofanzivni elan počeo je da popušta, što je stvorilo uslove da noću između 31. marta i 1. aprila snage 2. armije izvrše opšti protivnapad 23. 28. i delovima 17. divizije i da, potom, u toku 1. aprila razbiju glavninu 22. nemačke divizije na pravcu ka Srebniku.

Na taj način je inicijativa na istočnobosanskom operacijskom području ponovo prešla u ruke 2. armije.

Organizacijsko-formacijski sastav Jugoslovenske Druge armije¹⁾

Potpukovnik, prof. Dragoljub Tmušić²⁾

OPERATIVNA SITUACIJA U ISTOČNOJ BOSNI U VREME FORMIRANJA JUGOSLOVENSKE 2. ARMIJE

Iz zapadne Srbije je polovinom decembra 1944. prešla preko Drine u istočnu Bosnu Južna operativna grupa divizija, koja je imala u svom sastavu pet divizija: 17, 23, 25, 28. i 45. i došla na operacijsku prostoriju 3. bosanskog korpusa koji je imao u svom sastavu dve divizije - 27. i 38. diviziju. Tako se na prostoriji istočne Bosne našla jaka operativna grupacija NOVJ od sedam divizija, koja se sukobila sa neprijateljem na prostoriji Bijeljine, Zvomika, Drinjače, Tuzle, Ozrena i Majevice. Njenom pojavom potpuno se izmenila vojno-politička situacija u istočnoj Bosni i ozbiljno su ugrožene neprijateljske snage koje su se dolinom reke Bosne povlačile prema severu na levu obalu Save, kao i desni bok i pozadina neprijateljske odbrane u Sremu. Stvorene su realne pretpostavke za dalja dejstva južno od Save prema dolini reke Bosne i dalje prema zapadu.³⁾

Našavši se tako ugrožen, neprijatelj je preduzeo više ofanzivnih operacija, kako bi odbacio snage NOVJ što dalje od doline reke Bosne i vezao ih što duže za dolinu reke Drine i na taj način osigurao desni bok snaga u Sremu, kao i one koje su se povlačile dolinom reke Bosne od Višegrada i Sarajeva ka Slavonskom Brodu.

FORMIRANJE JUGOSLOVENSKE 2. ARMIJE

Druga jugoslovenska armija formirana je naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita, 1. januara 1945. godine. U njen sastav ušle su divizije Južne operativne grupe divizija NOVJ: 17. i 28. divizija i 14. korpus sa 23, 25. i 45. divizijom. Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Koča Popović, a za komesara pukovnik Blažo Lompar. Načelnik štaba je bio general-major Ljubo Vučković. U operativnom pogledu armiji je potčinjen 3. korpus NOVJ (27. i 38. divizija), što je bilo

>) Prilog diskusiji o armijama u strategijskog koncepciji NOR-a.

²⁾ Vojni istoričar u Vojnoistorijskom institutu.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), k. 271, br. reg. 5-4; k. 272, reg. br. 39-12; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom IV, knj. 32, str. 109-118, 403-411; knj. 33, str. 516-517. AVII.k.41, reg. br. 1-1/2; 2 -30/1; 1-2/2-09/1,1-3/2,1-6/2,3-4/1; k. 274, reg. br. 6-10, 6-4; k. 44, reg. br. 1-4/2; k. 22, reg. br. 2-16/1; k.271, reg. br. 3-2/5; Zbornik, 11.15. str. 38, 59, 80, 102, 108-109, 138-141, 153-154, 160, 163, 165, 181-182, 192, 195, 203, 211-215, 237, 238-239, 259; XI, 2, str. 12-212.

Komesar i komandant 28. divizije potpukovnici Đuro Kladarin i Radojica Nenezić

normalno s obzirom da je prostorija istočne Bosne činila jednu operativnu celinu.⁴⁾

Kao što se vidi Jugoslovenska 2. armija, kao strategijsko-operativna jedinica, sastavljena je od dve samostalne divizije i jednog korpusa, koji je u svom sastavu imao tri divizije. Taj sastav, jačine pet divizija, u narednom periodu stalno će se menjati što će zavisiti od operativne situacije. Od 1. januara pa sve do kraja rata kroz sastav armije prošlo je više divizija. Tako je 17. divizija 28. marta, po naređenju Generalštaba JA, ušla u sastav Južne operativne grupe divizija jugoslovenske 1. armije;⁵⁾ od 13. februara do početka marta u njenom sastavu nalazila se 2. proleterska divizija;^{6*)} od 23. do 25. aprila u sastav 2. armije ulaze 3, 4, 10. i 39. divizija

4) AVII, k.25A, reg. br. 1-2; Zbornik, II, 15, str. 10; XI, 2, str. 7-8; IV, 33, str. 516; IV, 32, str. 136.

5) AVII, k. 42, reg. br. 1-15/1; Zbornik, II, 15, str. 287.

« AVII, k. 54, reg. br. 4-4; 41. reg. br. 1-7/2; Zbornik, II, 15, str. 188-189, 190, 288. U izveštaju Štaba 2. armije od 15. 3. ne spominje se 2. proleterska divizija. Zbornik, XI, 2, str. 50.

od rasformiranog 2. i 5. korpusa,⁷⁾ a krajem aprila i 34. divizija iz 4. korpusa pretpotčinjena je za vreme karlovačke operacije,⁸⁾ i konačno, 29. divizija je jedno vreme bila u sastavu 2. armije.⁹⁾

Kroz sastav jugoslovenske 2. armije, za četiri i po meseca, prošlo je ukupno 12 divizija. Pored toga što je u svom sastavu za navedeno vreme imala veliki broj divizija i što se njen sastav menjao u skladu sa potrebama operativne situacije, skoro sve do kraja jugoslovenska 2. armija je imala u svom sastavu i korpusnu formaciju (14. korpus). Tako je Štab armije, divizijama 14. korpusa, komandovao i preko Štaba korpusa i neposredno preko štabova divizija, što je zavisilo od konkretne operativne situacije. Sa Štabom 3. korpusa je usaglašavao operativne postupke, a od 17. marta i Sarajevska operativna grupa korpusa (2, 3. i 5) u operativnom pogledu bila je potčinjena Štabu armije.¹⁰⁾

Operativna prostorija jugoslovenske 2. armije u istočnoj Bosni, na kojoj je izvodila operacije u toku januara, februara i marta, ograničena je rekama Drinom, Savom, Bosnom i Krivajom. U teškim borbama armija je, u tom periodu, nanosila neprijatelju velike gubitke i čvrsto se držala na toj prostoriji. Prostorija istočne Bosne poslužila je armiji kao oslonac za početna ofanzivna dejstva.

Kada je početkom aprila krenula u završnu ofanzivu armiji su se prema dolini reke Bosne nudila dva pravca dejstva: posavski pravac dejstva Bijeljina - Brčko - Orašje, tj. prostorija između Save na severu i Majevice i Papratnice na jugu. Dejstvima na tom pravcu direktno se utiče na desni bok neprijateljskih snaga u Sremu. Sprečki pravac dejstva vodi od Zvomika preko Tuzle i Gračanice na veoma važnu raskršnicu puteva za Doboj.

Zemljište u zahvatu oba ta pravca je većim delom pošumljeno, ekonomski dosta siromašno i iscrpljeno, sa malo dobrih i upotrebljivih komunikacija.

U borbama od 5. do 22. aprila armija je savladala neprijatelja u istočnoj Bosni, a zatim je u drugoj fazi nastavila operacije južno od Save preko centralne i zapadne Bosne, Banije, Korduna, Bele krajine sve do Kuruške.

U daljim dejstvima operativna zona 2. armije ograničena je i dalje sa severa rekom Savom a sa juga ide linijom Maglaj - Banja Luka - Bosanska Krupa - Ogulin. Ona predstavlja južnu polovinu opšteg Posavskog operacijskog pravca, čiji je po dubini objekat Zagreb. U odnosu na operativnu prostoriju severno od Save operativna zona 2. armije »ima manevarsku ulogu« jer »naglim nadiranjem i dejstvom južno od Save unapred se kompromituju sve linije neprijateljskog otpora severno od reke Save«.¹¹⁾

U odnosu na operativne prostorije drugih armija, operativna zona 2. armije bila je specifična. Za tu armiju je bio veoma složen problem šest velikih vodenih prepreka koje su presecale operativnu zonu, jer je armiji nedostajalo sredstava za savlađivanje vodenih prepreka. U operativnoj zoni nije bilo nijedne upravne komunikacije na celoj dubini armijskog zadatka. Sve to je uticalo na izvođenje armijskih operacija.

7) A VII, k. 49, reg. br. 2-30/1; k. 1267, reg. br. 16-5; Zbornik, II, 15, str. 382; IV, 34, str. 737-739.

8) A VII, k. 272, reg. br. 19-1; Zbornik, XI, 2, str. 370-376.

9) AVII, k. 42, reg. br. 3-19/1; Zbornik, II, 15, str. 390.

10) AVII, k. 25A, reg. br. 1-2; Nikola Anić... Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, VII, Beograd, 1982, str. 472.

11) AVII, k. 271, reg. br. 3-2/5, 3-3/5, 3-34/5.

ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI SASTAV, NAORUŽANJE I VATRENE MOGUĆNOSTI ARMIJE

Na dan formiranja, 1. januara 1945. godine jugoslovenska 2. armija imala je u svom sastavu: Štab armije sa prištapskim jedinicama, Štab 14. korpusa sa prištapskim jedinicama, 23, 25, 45, 17. i 28. diviziju, u sastavu divizija tri artiljerijske brigade, inženjerijsku brigadu 14. korpusa - ukupno 59.741 boraca i rukovodilaca.¹²⁾

Štab armije je rukovodio armijskim operacijama i bio neposredno potčinjen Vrhovnom štabu, odnosno Generalštabu JA. Po formaciji Štab armije sastojao se od užeg i šireg dela štaba i komande pozadine. Uži deo štaba činili su komandant i politički komesar, načelnik štaba i načelnici operativnog, obaveštajnog i organizacijskog odeljenja. Širi deo štaba činile su komande rodova artiljerije, inženjerije i jedinica veze. Komandu pozadine činili su komandant, politički komesar i načelnik štaba. Polovinom marta 1945. izvršene su izmene i dopune u formacijskom sastavu Štaba armije i on je kao organ komandanta proširen. Načelnik Štaba armije postao je ujedno i zamenik komandanta i neposredno je rukovodio operativnim, obaveštajnim, organizacijskim, šifrantskim, nastavnim odeljenjem, odeljenjem veze, Komandom stana i kancelarijom. Operativnim odeljenjem rukovodio je načelnik odeljenja i zamenjivao načelnika štaba. Obaveštajno odeljenje imalo je pod svojom komandom izviđačke jedinice armije, a odeljenje veze sve jedinice veze. Organizacijska pitanja rešavalo je odeljenje za organizaciju i popunu, a nastavno odeljenje je rukovodilo celokupnom nastavom u jedinicama. Osim tih odeljenja postojala su i političko-prosvetno, personalno odeljenje, zatim redakcija i štamparija, vojno tužilaštvo, vojni sud, osek za zaštitu naroda. Zatim, armija je imala: Komandu artiljerije sa svojim štabom sa artiljerijskim i odeljenje za snabdevanje i artiljerijskom radionicom i Komandu pozadine sa komandantom, političkim komesarom i načelnikom štaba. Komanda pozadine imala je: organizacijsko i odeljenje za materijalno-tehničko snabdevanje, saobraćajno, intendanturu i odeljenje za komunikacije, za snabdevanje gorivom, sanitetsko i finansijsko odeljenje.¹³⁾

U sastavu jugoslovenske 2. armije skoro sve vreme postojanja armije se nalazio 14. korpus. Kao operativni sastav, korpus je imao operativnu i materijalnu funkciju, i bio je promenljivog sastava sa dve i više divizija, brigada i partizanskih odreda. Pored 14. korpusa, 2. armija je u operativnom pogledu pod svojom komandom imala i 3. korpus.¹⁴⁾

Privremenu formaciju, koju je propisao Glavni štab Srbije početkom oktobra 1944, jedinice 14. korpusa počele su da primenjuju početkom januara 1945. godine. Ta privremena formacija trebala je da odgovara »predstojećim zadacima« koji se postavljaju pred naše jedinice. Osim toga, »u isto vreme formacija treba da se lako i brzo izvodi i da je elastična, tj. da se uvek lako može prilagoditi potrebama i predstojećim zadacima«.¹⁵⁾

¹²⁾ AVII, k. 25A, reg. br. 49-2/1, 49/1-2/1, 15-2/1; Zbornik, IV, 32, str. 10-15; N. Anić... n.d. str. 472.

¹³⁾ Isto.

¹⁴⁾ Isto.

¹⁵⁾ AVII, k. 182, br. reg. 3-6/3

Jedinice 25. divizije na položaju između Drinjače i Vlasenice

Prema privremenoj formaciji 14. korpus bio je sledećeg sastava: Štab korpusa^{16*} dve do pet divizija (14. korpus je imao u svom sastavu početkom januara tri divizije), korpusna artiljerija, konjički eskadron, četa za vezu, vojna bolnica, inženjerska brigada. Štab korpusa sačinjavao je opšti deo, operativni odsek, Odsek za vezu, obaveštajni odsek, Odsek za naoružanje, intendantski odsek, sanitetski odsek, vojni sud, pomoćni deo i šesnaest kurira. Štab korpusa je ukupno imao 92 čoveka.¹⁷⁾

Polovinom januara, naredbom Štaba 2. armije pri Štabu korpusa formiran je štapski bataljon sa po tri čete po 60 boraca.¹⁸⁾

Za razliku od 14. korpusa 3. korpus koji je izvodio borbena dejstva na teritoriji istočne Bosne imao je drugačiji organizacijsko-formacijski sastav. Polovinom januara 1945. njegov sastav bio je: Štab korpusa (štab korpusa i prateći bataljon, vozarski bataljon, četa za vezu, auto-četa sa 5 kamiona i 10 motocikla, inženjerska četa), 27. divizija (tri brigade 16, 19. i 20), 38. divizija (tri brigade 17, 18. i 21), NOP odredi: Tuzlanski, Srebrenički, Majevički, Posavsko-trebavski, Kladanjski, Birčanski; Jedinice narodne odbrane, Vojna oblast 3. korpusa 4 vojna područja: Tuzlansko, Trebavsko, Birčansko i Romanijsko. Korpus je u svom sastavu ukupno imao 11.305 boraca i rukovodilaca.^{19*} Mesec dana kasnije (15. februara) u Štabu korpusa pojavljuje se evakuaciona četa, umesto šest sada je pet partizanskih odreda (Birčanski i Kladanjski su se spojili u jedan odred), a pod komandom Korpusne vojne oblasti nalazile su se komande Tuzlanskog, Birčanskog, Posavsko-trebavskog, Majevičkog i Romanijskog vojnog područja, Vojna bolnica korpusne vojne oblasti i Vojna škola 3. korpusa.^{20*}

Divizije jugoslovenske 2. armije bile su osnovne armijske jedinice u izvršavanju borbenih zadataka. Iz navedenog se uočava da su 2 divizije (17.

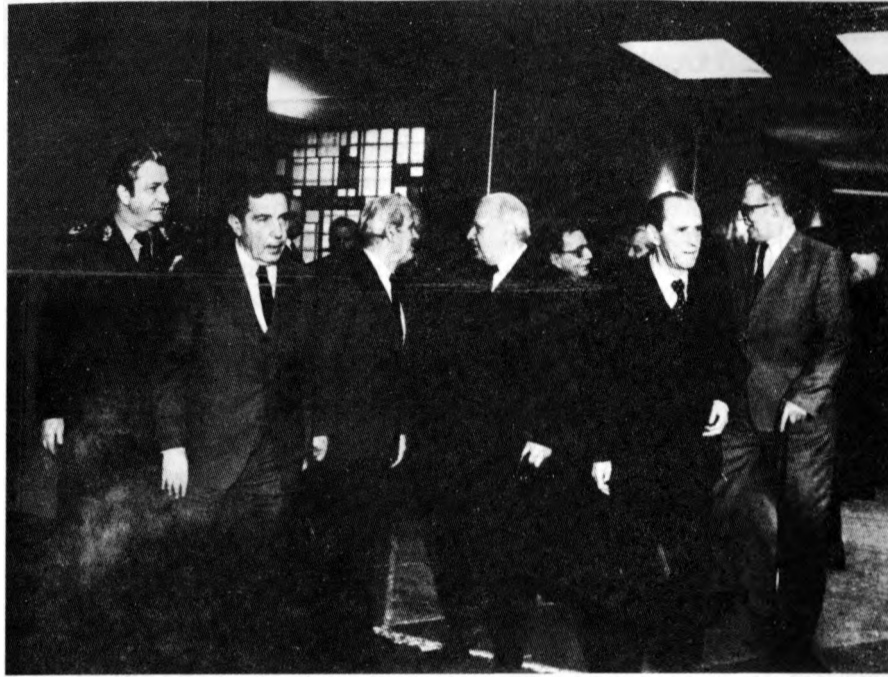
¹⁶⁾ Formacija predviđa i korpusnu vojnu oblast. Pošto je 14. korpus bio u sastavu 2. armije imao je teritorijalnu funkciju. Nju je obavljao 3. korpus na čijoj se teritoriji nalazio 14. korpus i 2. armija.

¹⁷⁾ AVII, k. 182, reg. br. 3-5/3, 3-13/3, 3-14/3.

¹⁸⁾ AVII, 1090, reg. br. 34-1; k. 1125, reg. br. 6-1/1.

¹⁹⁾ AVII, k. 25A, reg. br. 53/2-2/1; 53/1-2/1; k. 409, reg. br. 6-2; Zbornik, IV, 32, str. 269.

²⁰⁾ AVII, k. 409, reg. br. 33-2 i 34-2; Zbornik, IV, 33, str. 573-574.

Učesnici »okruglog stola« za vreme pauze

i 28) bile u organskom sastavu armije a tri divizije (23, 25. i 45) u sastavu 14. korpusa čiji je Štab bio neposredno potčinjen Štabu jugoslovenske 2. armije. Krajem 1944. i početkom 1945. divizije su i kvantitativno i kvalitativno ojačale-povećavana je njihova vatrena moć, udarna snaga i pokretljivost. Formacijski sastavi divizija predviđali su da svaka divizija ima: štab divizije, 3-4 brigade, konjički eskadron, četvu za vezu, divizijsku artiljeriju, vojnu bolnicu²⁰ i auto-četvu.²² Po formaciji štab divizije je imao opšti deo, intendanturu, sanitetsko odeljenje^ pomoćni deo. U štabu divizije ukupno je bilo 60 ljudi.²³ Naređenjem Štaba jugoslovenske 2. armije 15. januara štabovi divizija su formirali štabne čete sa po 3 voda po 40 boraca. Štapske čete su formirali i Štabovi brigada sa po 3 voda po 30 boraca.^{24*}

STANJE 2. ARMIJE U VREME FORMIRANJA

Organizacijsko-formacijski sastav jedinica jugoslovenske 2. armije se prema operativnim potrebama menjao. Za analizu sastava, naoružanja i vatrenih mogućnosti jedinica 2. armije uzeli smo stanje na dan formiranja, sredinom marta i pred početak završne ofanzive.

2D AVII, k.182, reg. br. 3/2-3.
²²> AVII, k.182, reg. br. 3-3/3.
²³) AVII, k.182, reg. br. 3-17/3.
²⁴> AVII, k.1090, reg. br. 34-1; 1125, reg. br. 6-1/1.

Na dan formiranja, 1. januara 1945. jugoslovenska 2. armija imala je u svom sastavu 59.741 borca i rukovodioca. Brojno stanje divizija je bilo neujednačeno i kretalo se od 8.000 do 14.000 boraca. Tada je najbrojnija bila 23. divizija sa 14.405, a najmanje boraca imala je 17. divizija, skoro upola manje od 23. divizije - 8.188 boraca. Tada je jugoslovenska 2. armija imala u svom sastavu 1.220 žena-boraca, što najviše u 17. diviziji-332. Za prevoženje ljudstva, naoružanja i drugih borbenih potreba armija je imala veoma malo motornih vozila (189), najviše pri Štabu armije i prištapskim jedinicama (130). Broj vozila u divizijama kretao se od 5 do 10, od toga bila je polovina luksuznih. Problem pokretljivosti donekle je ublažavan relativno velikim brojem stoke-konja i mazgi. Armija je imala 5.057 jahaćih, tovanih i teglećih grla. Broj grla u divizijama bio je različit i kretao se od 700 do 1.300. Najviše grla imala je 23. divizija (1336), a najmanje 28. divizija (757). Za transport municije, oruđa i drugih borbenih potreba armija je u svom sastavu imala 948 dvoosovinskih i 35 poluosovinskih konjskih i jedna dvoosovinska volovska kola.²⁵⁾

Na dan formiranja jugoslovenska 2. armija imala je rusko, englesko, italijansko, francusko, belgijsko, holandsko i nemačko naoružanje. Ukupno 30.200 pušaka od toga 19.679 »mauzerki«, zatim 5880 italijanskih, 1.822 ruskih itd. Broj pušaka u divizijama kretao se od 5000 do 7.500.

Slično je bilo i sa puškomitraljezima: bilo je ruskih, »bmo«, holandskih, lakih »breda«, bugarskih, engleskih, francuskih i nemačkih (907 ruskih puškomitraljeza, 443 čehoslovačka, 199 engleskih i 151 nemačkih). Najviše puškomitraljeza je imala 23. divizija (559), a najmanje 25. divizija (181). Armija je imala 529 lakih i teških mitraljeza (361 »šarac«, 117 ruskih »maksima«).

Za vođenje protivtenkovske borbe armija je u svom naoružanju imala protivtenkovske puške i protivtenkovske topove: bilo je 190 ruskih protivtenkovskih pušaka 14,5 mm, 23 engleske i 18 talijanskih. 25. divizija imala je 107, dok su ostale imale osetno manje - neke po 16, a neke po 50 oruđa, protivtenkovskih topova, kalibra 37 mm, 47 mm i 75 mm bilo je 11 (28. i 25. divizija nisu imale protivtenkovskih topova, a 23. i 45. divizija imale su samo po jedno oruđe). Zatim imala je lake i teške minobacače. Laki minobacači bili su ruski (50 mm), nemački (41 mm), engleski i italijanski. Ukupno 74 laka minobacača (45. divizija je imala 29, ostale divizije su imale od 11 do 18, a 25. divizija nije imala lakih minobacača). Teški minobacači bili su nemački (81 mm), ruski (82 mm i 120 mm), engleski i italijanski. Ukupno 224 teška minobacača: 169 ruskih minobacača (82 mm) i manje ostalih; 17. divizija je imala 86 i 45. divizija 57, dok su ostale divizije imale od 19 do 43 oruđa. Od topova raznih kalibara (45 mm, M-37, 76 mm, M-27, 76 mm, M⁴² »Zis«, 122 mm, M-38, 75 mm (američki) armija je imala 84 oruđa. Najviše je bilo topova 76 mm M-27 (36), a najmanje 75 mm (2). Osim navedenog naoružanja, armija je imala 4.538 strojnica (automata) i 1.556 revolvera. S obzirom na takvu šarolikost pešadijskog i artiljerijskog naoružanja, može se pretpostaviti kakvi su se problemi pojavljivali oko popune jedinica municijom, rezervnim delovima, mazivom i dr. Da bi se ta šarolikost bar donekle ublažila, bilo je predviđeno da se izvrši potpuna zamena pešadijskog oružja, sovjetskim oružjem. Prenaoružavanje jedinica bilo je u toku.²⁶⁾

²⁵⁾ Isto.

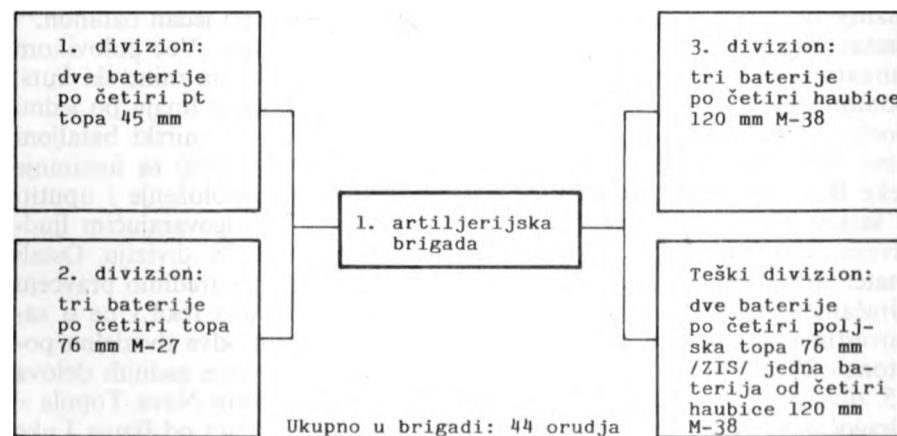
²⁶⁾ Isto.

Na dan formiranja jugoslovenska 2. armija je od jedinica rodova i službi u svom sastavu imala tri artiljerijske brigade i inženjersku brigadu.

Vrhovni štab NOV i POJ je 25. oktobra 1944. izdao »Privremeni pregled organizacije i formacije artiljerije NOVJ«. Pošto tada nisu postojale armije, tim pregledom je predviđena organizacija i formacija artiljerije u korpusima i divizijama. U štabovima korpusa i divizija formirani su artiljerijski odseci za komandovanje i rukovođenje artiljerijskim jedinicama, brigadama i divizionima. Artiljerijska brigada je u svom sastavu imala: štab brigade, štapsku bateriju, tri divizona artiljerije-divizion topova 45 mm, divizion topova 76 mm, divizion bacača 120 mm, zatim, pozadinu brigade, artiljerijsku radionicu, sanitetsko odeljenje, veterinarsko odeljenje i transportnu kolonu brigade. Samostalni artiljerijski divizion u divizijama imali su u svom sastavu štab divizona, dve baterije topova 76 mm M-43 i bateriju haubica 122 mm M-38. Protivavionski divizion: štab divizona, tri baterije topova 25 mm. Pored ta 2 samostalna artiljerijska divizona divizije su imale i artiljerijska slagališta.^{27*}

U sastav jugoslovenske 2. armije početkom januara 1945. ušle su 1, 2. i 3. artiljerijska brigada koje su formirane ranije u Negotinu. Prvo je formirana 1. artiljerijska brigada koja je početkom decembra upućena u istočnu Bosnu u sastav 17. divizije. Polovinom novembra formirane su 2. i 3. artiljerijska brigada koje su prebačene prvo u Valjevo i posle kraće obuke ljudstva u januaru su prebačene u istočnu Bosnu u sastav 2. armije.^{28*}

Početkom januara, kada su ušle u sastav jugoslovenske 2. armije sve tri artiljerijske brigade bile su sličnog sastava, samo što 1. artiljerijska brigada nije imala teški divizion. Kasnije je dobila teški divizion, tako da su brigade izgledale ovako:

Ukupno u brigadi: 44 oruđa

Sastav 2. artiljerijske brigade je u potpunosti isti kao i 1. artiljerijske brigade. Treća artiljerijska brigada ima samo jednu bateriju u 1. divizionu, ostali divizion su istog sastava kao kod 1. i 2. artiljerijske brigade.^{29*}

²⁷⁾ AVII, k. 182, reg. br. 1-15/3.

^{28>} Miloš Pajević, Artiljerija u NOR-u, Beograd, 1970, str. 391—430. VIG, 6 1959, str. 50-57; Nikola Anić... Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Beograd, VII. 1982, str. 411-412 i 752-753.

^{29>} Isto.

Pošto jugoslovenska 2. armija nije imala onoliko artiljerijskih brigada koliko je imala pešadijskih divizija, pitanje artiljerijske podrške rešavano je tako što su pojedine divizije ojačavane artiljerijskim brigadama. Tek 14. marta prema novoj organizaciji i formaciji predviđeno je da se u svakoj diviziji formiraju artiljerijske brigade sastava tri divizion: divizion minobacača 120 mm, divizion haubica 105 mm (122 mm) i divizion topova 76 mm (ZIS-3).³⁰⁾ Ni ta formacija nije predviđala armijsku artiljeriju. Tek krajem aprila zbog ukazanih operativnih potreba Štab jugoslovenske 2. armije formira svoju artiljeriju. Za podršku Unske grupe divizija 25. aprila Armijsku artiljeriju sačinjavali su: teški divizion iz 2. artiljerijske brigade i haubička baterija iz 3. artiljerijske brigade, tj. dve baterije »Zisova« i dve baterije haubica.³¹⁾ U karlovačkoj operaciji krajem aprila formirana je takođe Armijska artiljerija sastava: a) motorizovana grupa: jedan divizion haubica i jedan divizion protivavionskih topova, oba iz artiljerijske brigade 2. korpusa sa 20 oruđa i b) mehanizovana grupa: četiri mehanizovana topa 105 mm i tri mehanizovana topa 75 mm iz 4 korpusa sa 7 oruđa.³²⁾ Od sredine aprila 1. artiljerijska brigada iz 5. korpusa postala je haubička vozeća brigada jugoslovenske 2. armije,³³⁾ a artiljerijska brigada 2. korpusa postala je motorizovana brigada jugoslovenske 2. armije. Ta motorizovana brigada imala je u svom sastavu dva divizona: brdski motorizovani (dve baterije po četiri topa 75 mm Ml-4 i jednu bateriju od četiri protivtenkovska topa 57 mm), haubički divizion (1. baterija od dve haubice 149 mm, 2. baterija od dve haubice 100 mm i dve haubice 105 mm, 3. baterija od četiri haubice 105 mm i 4. baterija od tri protivtenkovska topa 75 mm i jednog protivtenkovskog topa (57 mm) ukupno 26 oruđa u brigadi.³⁴⁾

Inženjerska brigada na dan formiranja jugoslovenske 2. armije bila je u sastavu 14. korpusa.³⁵⁾ U svom sastavu imala je pionirski bataljon i tri inženjerska bataljona za sve tri divizije (23, 25. i 45) po jedan bataljon.³⁶⁾ Sastav brigade se kasnije, u skladu sa potrebama menjao. Već polovinom januara naredeno je da se pri inženjerskoj brigadi formira minerski kurs, pontonirski bataljon i da svi inženjerski bataljoni brigade imaju po jednu pontonirsku četu.³⁷⁾ Sredstva kojima su raspolagali pontonirski bataljoni nisu nam poznata. U zapovesti 2. armije (sredinom aprila) za forsiranje reke Bosne pominju se sredstva za forsiranje: »Na raspoloženje i uputiti u sastav 23. i 45. divizije po dva gumena čamca sa odgovarajućim ljudstvom. .. jedan gumeni čamac sa ljudstvom uputiti u 28. diviziju. Ostali materijal pripremiti tako da odmah može krenuti kada naredimo pravcem Gračanica - Doboj.«³⁸⁾ Krajem aprila prilikom forsiranja reke Une u zapovestima se precizira da pontonirske jedinice pridaju »dva dvodelna pontona« 28. diviziji, a da »ostale pontone, po prebacivanju zadnjih delova 45. divizije.. preko reke Vrbasa prebaciti suvim pravcem Nova Topola - Dragočaj. Od Dragočaja se sredstva prebacuju željeznicom od Banja Luke do Bosanskog Novog.«³⁹⁾ Vidi se da je inženjerska brigada 2. armije imala

³⁰⁾ AVII, k. 21, reg. br. 28/30-1.

³¹⁾ AVII, k. 272, reg. br. 17-1, Zbornik, XI, 2, str. 354.

³²⁾ AVII, k. 272, reg. br. 19-1; Zbornik, XI, 2, str. 374.

³³⁾ Zbornik, XI, 2, str. 368.

³⁴⁾ Zbornik, XI, 2, str. 368; Pajević, n.d. str. 625, 477; Anić, n.d. str. 756, 760-761.

³⁵⁾ Zbornik, IV, 32, str. 15.

³⁶⁾ VIG, 2/1979, str. 140.

³⁷⁾ AVII, k. 632, reg. br. 4-1/1, Zbornik, IV, 32, str. 385-387.

³⁸⁾ AVII, k. 1330, reg. br. 8-3; Zbornik, XI, 2, str. 50-51.

³⁹⁾ Zbornik, XI, 2, str. 355.

u sastavu pontonirskih jedinica mali broj sredstava za savladivanje vodenih prepreka. Devetnaestog marta brigada je imala u svom sastavu jednu amfibiju.⁴⁰⁾

Osim artiljerijskih i inženjerskih jedinica u sastavu 2. armije, u skladu sa potrebama operativne situacije i po meri pristizanja sredstava ili naoružanja, formirale su se i druge jedinice. Tako je 8. januara naređeno da »svaka divizija mora u najkraćem roku da formira skijaški izviđački vod«⁴¹⁾ Tri dana kasnije naređeno je da se u svakoj diviziji formira protivavionska mitraljeska četa D.Š. 12,7 mm M-38,⁴²⁾ a 1. januara naređeno je da se u svakoj streljačkoj četi formira »automatičarski vod«.⁴³⁾

Vrhovni štab NOV i POJ je svojim naređenjima od decembra 1944. predvideo da se formiraju dopunske jedinice »da bi se obezbedila pravilna, sigurna i neposredna popuna operativnih jedinica«. Štab 2. armije je nakon deset dana izdao naređenje potčinjenim jedinicama i istakao da je osnovni zadatak dopunskih jedinica obuka regruta i popunjavanje operativnih jedinica. Rekrutovanje obavljaju nadležne vojnopozadinske jedinice i upućuju ih u dopunske brigade, a tamo gde ima više regruta u regrutne centre. Obuka u regrutnim centrima i dopunskim brigadama trajala je najmanje dva, a u dopunskim bataljonima divizija mesec dana. Posle formiranja dopunskih jedinica najstrože je zabranjeno da jedinice »same neposredno uzimaju (mobilišu) ljudstvo«. Takođe je naređeno da sve jedinice svoje ljudstvo, kojem je potrebna prethodna vojnička obuka, upute u dopunske jedinice. Dopunske jedinice su se obično nalazile bliže operativnim jedinicama koje su ih popunjavale. Brojno stanje dopunskih brigada bilo je oko 6000, dopunskih bataljona do 2000 ljudi.

⁴⁰⁾ Isto, str. 50-51.

⁴¹⁾ Zbornik, IV, 32, str. 210.

⁴²⁾ AVII, k. 1090, reg. br. 5/1-3; Zbornik, IV, 32, str. 239-240.

⁴³⁾ AVII, k. 983, reg. br. 12-1, k. 1089, reg. br. 52-2, Zbornik, IV, 32, str. 262-263.

Treća armija

*Treća
armija!*

— 17 —

— 18 —

— 19 —

— 20 —

— 21 —

— 22 —

— 23 —

— 24 —

— 25 —

— 26 —

— 27 —

— 28 —

— 29 —

— 30 —

— 31 —

— 32 —

— 33 —

— 34 —

— 35 —

— 36 —

— 37 —

— 38 —

— 39 —

— 40 —

— 41 —

Treća armija

U sastavu 3. armije početkom aprila 1945. bile su sledeće jedinice:

- 16. vojvođanska divizija sa: 1, 2, 4. i 15. vojvođanskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 36. vojvođanska divizija sa: 3, 5, 6. i 11. vojvođanskom brigadom i Artiljerijskom brigadom.*
- 51. vojvođanska divizija sa: 7, 8, 12. i 14. vojvođanskom brigadom i Artiljeriskom brigadom i Osječkom brigadom iz 40. divizije.*
- 12. slavonska divizija sa: 4. i 12. slavonskom (proleter-skom) brigadom, i čehoslovačkom brigadom »Jan Žiška«.*
- 40. slavonska divizija sa: 18. slavonskom brigadom, Omladinskom brigadom »Joža Vlahović« i Virovitička brigada.*

U sastavu 3. armije bilo je pet divizija, inženjerijska, dopunska brigada i brigada veze sa 49.884 boraca i rukovodilaca, od čega u 12. i 40. diviziji 11.887. Od naoružanja u sastavu armije bez jedinica 6. korpusa (12. i 40. divizija) bilo je 168 topova, 534 minobacača, 14.666 pušaka i 1.277 puškomitraljeza.

7
VRHOVNI ŠTAB
NARODNO OSLOBODILAČKE VOJSKE
I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

Стр.пов.Бр. 1
1 Јануар 1945 год.

VOJNOISTORISKI INSTITUT IMA
Arhiva narodnooslobodilačke vojske
Br. Reg. 4 F. 1
K. 4

Према указаној потреби

Н А Р Е Љ У Ј Е М:

1. Да се одмах формира Штаб III армије од досадашњег Глав
ног штаба Војводине и Штаба XII корпуса, под командом генерал-лајтнанта
КОСТЕ НАБА.

2. У састав III армије да уђу:

а- под непосредну команду Штаба армије: 16, 36 и
51 дивизија са свим својим деловима, као органске јединице армије.

б- у оперативном погледу: VI и X корпус из састава
Главног штаба Хрватске.

3. О предјем су већ обавештени радиограмом: Главни штаб
Војводине /Штаб XII корпуса/ и Главни штаб Хрватске.

Предје се доставља ради знања и управљања.
Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОВОДА НАРОДУ.

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
Маршал Југославије,
W

ДОСТАВЉЕНО:

Начелницима одељења ВШ:

- Персоналног,
- Обавештајног,
- Економског,
- Артиљеријског,
- Техничког,
- Инженерско-техничког,
- за везу,
- Судског,
- Пропагандног,

Штабу ваздухопловства,
Штабу I, II, III армије и Македоније,
Главним штабовима Србије и Македоније,
Војној управи за Војводину,
Команди града Београда,
Штабу корпуса народне одбране,
Начелнику ОЗНЕ за Југославију.

Formiranje Treće armije i njen odnos sa saveznicima

General armije, Košta Nad²⁾

SASTAV I KADROVI ARMIJE

Armije kao stratejsko-operativni sastavi formirane su da bi se omogućilo brže i svrsishodnije pregrupisanje i upotreba snaga prema vojnim i političkim uslovima na našem i savezničkim ratištima, što je bio nov kvalitet u našoj ratnoj veštini.

Mene je rešenje o formiranju 3. armije, o čemu smo u više navrata govorili na sastancima kod druga Tita posle oslobođenja Beograda, zateklo na dužnosti komandanta Glavnog štaba Vojvodine, koji se tada nalazio u Mađarskoj, u Šiklošu. Naše divizije su bile na levoj obali Drave, južno od Pečuja, uglavnom u Baranji, gde su se pripremale za prelazak u Podravinu radi proširenja i čuvanja velikog slobodnog teritorija koji su oslobodile divizije 6. i 10. korpusa NOVJ. U Šiklošu mi je, ujutro 1. januara 1945, predata depeša Vrhovnog komandanta:

»1. Da se odmah formira Štab Treće armije od dosadašnjeg Glavnog štaba Vojvodine i Štaba XII korpusa, pod komandom general-lajtnanta Koste Nada.

2. U sastav Treće armije da uđu:

a) pod neposrednu komandu Štaba armije: 15, 36. i 51. divizija sa svim svojim delovima, kao organske jedinice armije,

b) u operativnom pogledu: VI i X korpus iz sastava Glavnog štaba Hrvatske...«³⁾

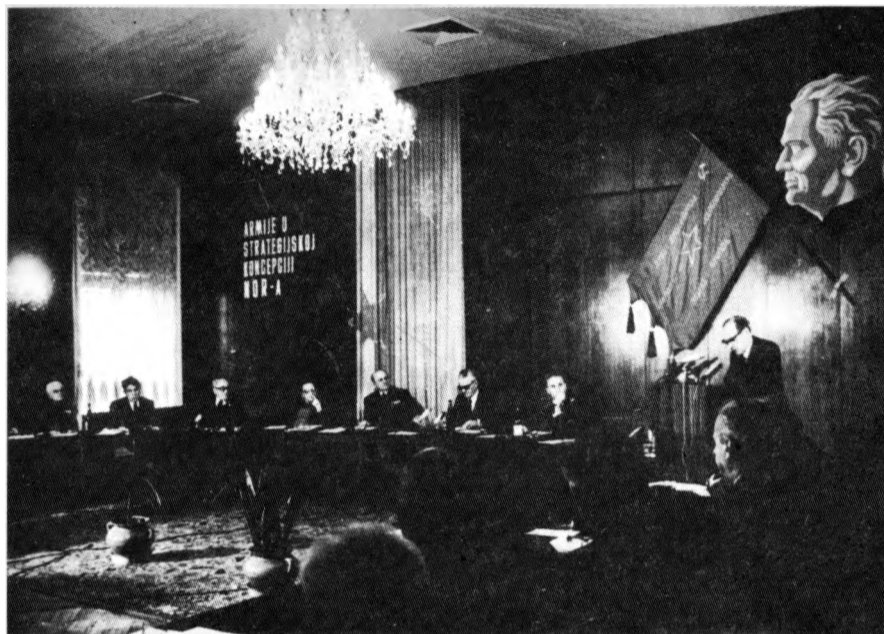
Tri vojvodanske divizije su tada imale 29.158 boraca, u dve divizije i u odredima 6. slavonskog korpusa bilo je 15.189, a u dve divizije, samostalnoj brigadi i odredima 10. zagrebačkog korpusa 12.346 boraca. Štab 3. armije, sa svim prištapskim jedinicama i ustanovama, imao je 1.763 borca. Armija je, dakle, prema brojnom stanju od 1. januara 1945, imala 58.816 boraca i starešina.⁴⁾ Među nama je bilo gotovo 7.000 članova Ko-

■ Rasprava i dopuna teksta o armijama u stratejskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

²⁾ General-lajtnant, komandant 3. armije.

³⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (VII), k. 21, reg. br. 1/1, f.1.

⁴⁾ U knjizi »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, VII, Beograd, 1982, Nikola Anić, Sekula Joksimović, Mirko Gutić navode sledeće podatke za vojvodanske divizije: »16. divizija imala je 13. II 1945. godine 8.598 boraca, 36. divizija imala je 16. II 1945. godine 9.218 boraca, a 51. divizija imala je 1. I 1945. 11.342 borca. Za 6. korpus NOVJ navode podatak da je 31. XII 1944. godine imao 14.982 borca što piše u Zborniku NOR-a, tom V, knj. 36, str. 564-565. Međutim, u izvještaju štaba 6. korpusa od 31. XII 1944. godine (AVII, k. 475, reg. br. 32/1—2) piše da je Korpus imao 15.189 boraca - 464 oficira, 1.357 podoficira, 821 političkog rukovodioca i 12.547 partizana. U 10. korpusu bilo je 12.346 ljudi« (AVII, k. 552, reg. br. 42-21/2).

Košta Nad govori na »okruglom stolu« Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a

munističke partije i približno toliko članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije.⁵⁷

Najčešće se navodi da su naše armije imale po oko 100.000 boraca. Taj podatak je tačan kada se radi o brojnom stanju armija početkom 1945. godine, kada je bio završen period njihove popune i reorganizacijskog sređivanja uoči završne faze operacija za konačno oslobođenje zemlje. Međutim, za period njihovog formiranja podaci su drugačiji. Naime, mi smo 1. januara 1945. u sve tri armije, računajući i korpuse u neprijateljskoj pozadini, koji su operativno bili potčinjeni štabovima armija, imali 157.125 boraca. Čitava linija fronta - od južne Mađarske, gde smo se povezivali s levim krilom 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, zapravo od rasporeda 12. korpusa na Dravi, preko Srema, istočno od neprijateljevih odbrambenih položaja na »zelenoj liniji« sremskog fronta, pa dolinom Drine, istočno od Sarajeva i Mostara, do Jadrana i otoka, odnosno sve do Italije i fronta savezničkih anglo-američkih armija - kao izuzetno važna operativno-strategijska veza između antifašističkih frontova u Mađarskoj i Italiji, držana je sa 224.233 boraca, svrstana u 1, 2. i 3. armiju i 2. i 8. korpus NOVJ.

Tu su bile 22 divizije.

Iza linije fronta - u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj⁶⁷ i Sloveniji - imali smo, u sedam korpusa i jednoj operativnoj zoni, 21 diviziju, odnosno 106.000 boraca.

⁵⁷ Sreta Savić, Žarko Atanacković, »Treća armija«, Novi Sad 1981, str. 120.

⁶⁷ Krajem decembra 1944. godine tj. pred početak formiranja armija, pod komandom Glavnog štaba Hrvatske bilo je 150.000 boraca i rukovodilaca svrstanih u 5 korpusa, 15 divizija, 54 brigade i 35 partizanskih odreda i vojnopozadinske organe. »Časopis za suvremenu povijest« br. 1/1985, Zagreb, str. 101-103. (prim, struč. redaktora).

Osam divizija je bilo u rezervi Vrhovnog štaba, sa 60.789 boraca, uglavnom u Makedoniji, na Kosovu i u središnjem delu Srbije.⁷⁾

Naša mornarica je, sudeći po podatku od 1. marta 1945, imala 12.036 boraca.

U dve vazduhoplovne divizije imali smo 21.127 avijatičara, a u sedam divizija Korpusa narodne odbrane (KNOJ) 34.770 boraca.

To znači da smo oko 1. januara 1945, u 50 partizanskih odreda, 248 brigada, 61 diviziji, Mornarici i drugim operativnim sastavima, odnosno u 14 korpusa i tri armije - imali blizu 450.000 boraca. Do te brojke se dolazi rekonstrukcijom naših dokumenata iz toga vremena.

Međutim, kaže se da smo tada u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije imali oko 650.000 boraca. Ali, ako se uzmu u obzir, a treba ih uzeti u obzir, jer svi su oni činili sastav NOVJ, svi naši drugovi u razvijenom sistemu vojnopozadinskih ustanova - 21 vojnoj oblasti, 93 komande područja, 456 komandi mesta i 12 komandi gradova, a mogu se uslovno uzeti svi naoružani odbornici, svi terenski radnici, partijski i skojevski pozadinski rukovodioci, naoružani ilegalci i udarne grupe u još neoslobođenim gradovima, naoružane članice AFŽ i sve kategorije rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta - onda je svih njih znatno više, neuporedivo više od 200.000 boraca pod oružjem, i to bi bila ta naša vojska od više od 650.000 ljudi s početka 1945. godine, kada smo formirali tri prve armije.

Navodim i naglašavam te podatke u uverenju da će naši istraživači u najskorije vreme utvrditi precizan broj, ako ne i imena svih onih koji su svojim ratnim delovanjem obezbedili pravo da posle rata budu članovi SUBNOR-a. To treba utvrditi i za poginule borce, sa preciznim popisom, zatim za žrtve fašističkog terora, pa čak i za one koji su poginuli u službi okupatora, jer je neprilično da 40 godina posle rata koristimo paušalne podatke.

U navedenoj depeši o formiranju 3. armije spomenuto je samo ime njenog komandanta. Nekoliko dana kasnije naznačena su i imena komesara i načelnika Štaba, a tek krajem januara imenovan je i zamenik komandanta - pukovnik Mate Jerković, dotadašnji komandant 6. korpusa. Zbog višestrukih obaveza, kao čovek i komandant, dužan sam da navedem imena najznačajnijih ljudi iz moga štaba. Neću prećutati ni ime komesara armije pukovnika Branka Petričevića, koji je na jednom od raskršća revolucije zauvek okrenuo leđa stroju revolucionara. Dakle, osim komesara Petričevića, zamenika komandanta Mate Jerkovića i načelnika Štaba, pukovnika Vukašina Subotića, u sastavu armijskog štaba imali smo sledeće komande i odeljenja rodova i službi i njihove starešine: načelnik operativnog odeljenja bio je potpukovnik Milan Bradač. Odeljenjem za zaštitu naroda (OZN-a) rukovodio je major Nikola Lekić, a obaveštajnim odeljenjem major Aleksandar Bakić. Komanda artiljerije poverena je majoru Stevanu Bikiću, a komanda inženjerije kapetanu Oskaru Klanjšeku. Propagandnim odeljenjem rukovodio je major Gojko Oklopdžija, vezama Dušan Mileusnić, personalnim odeljenjem Marko Lakić, sudskim Vuk Dragović, šifrantskim Katica Lupurović i Ružica Nikolić, sanitetom major dr Dušan Savić Dodo, čovek o kome bi trebalo posebno govoriti - koliko o njegovoj stručnosti i organizatorskoj sposobnosti toliko i o ljudskoj širini.

⁷⁾ Samo pod komandom GŠ Srbije bila su 28. februara 1945. 113.542 borca i rukovodioca. Arhiv VII, k. 185, reg. br. 18-2 (prim, struč. redaktora).

Štab 16. udarne divizije: s leva na desno: Miloš Pjaković, Marko Peričin i Eduar Rebula

Armija je imala izvanredno dobro organizovanu komandu pozadine. Njen komandant je bio pukovnik Đoko Ivanović, a komesar potpukovnik Ivica Miličević.

Štab 12. korpusa, koji je u decembru rasformiran, ponovo smo obrazovali u januaru. Dužnost komandanta poverena je jednom od najsposobnijih partizanskih komandanata, čoveku u koga sam imao veliko poverenje - Gligu Mandiću. Za komesara korpusa imenovan je Jovo Kapičić, a za načelnika Štaba major Eduard Rebula. U sastavu 12. korpusa bile su vojvođanske divizije - 16, 36. i 51.

Šesti slavonski korpus bio je do kraja januara pod komandom pukovnika Mate Jerkovića i pukovnika Otmara Kreačića, a kad je Mate prekomandovan u naš štab, zamenio ga je dotadašnji komandant 40. divizije Veljko Kovačević. Načelnik korpusnog štaba bio je major Franc Inkret. Korpus je imao dve divizije (12. i 40) i tri partizanska odreda.

Deseti zagrebački korpus bio je pod komandom general-majora Vlade Matetića i pukovnika Ivana Šibla. Krajem januara, umesto Milana Bradača, za načelnika Štaba 10. korpusa bio je postavljen major Milan Brunović. U sastavu 10. zagrebačkog korpusa bile su dve divizije, 32. i 33, samostalna Zagorska brigada i tri partizanska odreda.

U vreme formiranja 3. armije naših sedam divizija, s jedne i druge obale Drave, bilo je suprotstavljeno nemačkom 91. armijskom korpusu, 15. kozačkom konjičkom korpusu, 1. ustaško-domobranskoj diviziji, delovima 264. divizije, 297. diviziji i 7. SS diviziji. Naših 58.000 boraca, na obalama Drave i na slavonsko-podravskom bojištu, suprotstavljeno je tada brojno i tehnički nadmoćnijem neprijatelju, koji je na tom delu jugoslo-

venskog ratišta tada, početkom januara 1945, imao oko 90.000 vojnika. Prosečna nemačka divizija imala je u to vreme nekoliko hiljada vojnika više od naše najjače divizije, a najjača je bila 7. SS, sa oko 20.000 vojnika. Vojvodanske divizije su u decembru dobile sovjetsko naoružanje, što je u jedinicama 3. armije bilo prvo oružje koje nije oteto neprijatelju, a ipak je naoružanje nemačke divizije bilo bolje. U jednoj analizi, tadašnji komandant naše 51. divizije - Sreta Savić Kolja, uporedio je prosečnu nemačku diviziju »tip 1944« sa 36. vojvodanskom divizijom i pokazao daje nemačka divizija imala više 3.176 vojnika, 600 automata i pištolja, 928 puškomitraljeza, 30 mitraljeza, čak 60 topova...⁸¹

Veliki deo naših boraca u vreme stvaranja armija tek je sticao prva borbeno iskustva. Nije bilo mnogo vremena za vojnu obuku, mada se na njoj insistiralo koliko i na partijsko-političkom radu. Kakvi su, po karakteru i borbenosti, bili ti borci može se, u osnovnom, sagledati i iz odlomaka pisma borca Branka Filipina, objavljenog februara 1954. u armijskom listu »Udarnik«:

»Mila majko, ako izgubiš sina, nemoj da žališ, jer na njegovim kostima i na kostima najboljih sinova naše domovine stoje temelji naše otadžbine - nove Jugoslavije. Kad budeš čitala ovo pismo, nemoj da plačeš, jer znaj da imaš sinove partizane - heroje kakve vremena nisu zapamtile... «

O karakteru, borbenosti i moralu tih boraca svedoče brojni dokumenti. Na primer, podatak iz jednog ondašnjeg izveštaja 1. vojvodanske brigade:

»... Bilo je slučajeva da su borci padali u nesvest od umora. Bilo je takvih slučajeva da su pojedinci, koji nisu mogli ići, ostajali i borili se do poslednjeg metka. Bilo je boraca koji su sa sebe sve bacali da bi iz borbe izneli samo svoje oružje... «⁹⁾

ZADATAK 3. ARMIJE I NJEN ODNOS PREMA SAVEZNICIMA

Kad je osnovana, 3. armija je imala tri zadatka:

- da veže, a kasnije potisne i razbije što više neprijateljevih snaga na dravskom frontu;

- da snažnim udarima u dubini neprijateljskog rasporeda, u Maslavini, Podravini i Slavoniji, sve do Zagreba do neposrednog zaleđa okupatorsko-kvislinških jedinica na sremskom frontu, uništava neprijateljevu živu silu, remeti saobraćaj i onemogućava neprijateljeve pokrete i snabdevanje;

- da uspostavi jedinstvo fronta s 3. ukrajinskim frontom, krajnjim delom levog, najjužnijeg krila Crvene armije.

Stoga se prilikom istraživanja dejstava 3. armije, osim njenog organskog sastava i korpusa koji su joj bili operativno potčinjeni, nužno istražuju elementi uvećavanja i umanjivanja snage sadejstva savezničkih armija, što je kompleksno pitanje, naročito zbog prisustva bugarske armije, iako nije nastupala samostalno, već pod zapovedništvom sovjetske komande. Bio sam zadužen lično da usklađujem sadejstvo sa Štabom 3. ukrajinskog fronta, pa mislim, i pored povremenih nesuglasica, koje su bile logične

⁸⁾ Sveta Savić i Žarko Atanacković, n.d. str. 108.

⁹⁾ AVII, 951, 51/3.

zbog dinamike i velikog prostora, na kojem su izvođena dejstva, jer su se sukobljavali, više od interesa, karakteri i načini, tradicije i obrazovanja - istraživanjem će se utvrditi visoki stepen usklađenosti te saradnje.

Više je nesuglasica bilo s Bugarima, ali to smo brzo rešavali uz sklonost komandi Crvene armije da se deluje prema našem shvatanju.

Crvenoarmejske smo primili ne samo kao ratne drugove nego i kao ljude istih uverenja, iste ideje, kao neugasivi plamen lenjinskog oktobra. Boleto nas je kad bi smo se u tom očekivanju, u nekim slučajevima, razočarali, ali brzo smo se ponovo prepuštali zanosu, poneseni silinom poleta Tolbuhinovih armija, koje smo kroz Mađarsku podržavali nastupajući kao njihovo krilo i pouzdano krilno obezbeđenje, koje je Tolbuhin često hvalio.

Jedinice kojima sam komandovao nastupale su u sadejstvu s jedinicama Crvene armije od septembra 1944. godine. No, u toj prvoj fazi naših zajedničkih operacija nije bilo potrebe da ja, ili neko iz moga štaba uskladijuje sadejstvo s maršalom Crvene armije, komandantom 3. fronta, Fjodorom Ivanovičem Tolbuhinom. Neophodnost za takvim dogovorom usledila je početkom novembra, kad je Maršal Jugoslavije komandantu 1. proleterskog korpusa Peku Dapčeviću i meni, u vezi s predstojećim operacijama, dao zadatak da naša dejstva usaglasimo sa Štabom 3. ukrajinskog fronta.

Odmah posle dogovora kod Tita, Peko je svoj štab iz Beograda premestio u Rumu. Sutradan, 4. novembra, s načelnicima naših štabova, Antunom Kolundžićem i Savom Drljevićem, Peko i ja smo se sastali u Novom Sadu, u Glavnom štabu Vojvodine, a onda smo zajedno otišli u Srbobran, gde se nalazio maršal Tolbuhin sa svojim štabom i brojnom zaštitom.

Od Novog Sada do Srbobrana nema više od 35 kilometara, ali nama je bilo potrebno nekoliko sati da taj put pređemo - cestu su bile izlokale kiše i uništili sovjetski tenkovi. Povremeno smo upadali u tako velike lokve da smo morali izlaziti iz automobila i gurati ih. Kiša je padala čitavog dana. Uopšte, ružno vreme, a Panonija - vojskama pregažena - izgledala je kao nepregledna blatna kaljuža. Naše i sovjetske trupe su stalno promicale od Novog Sada na zapad, prema Apatinu i Somboru. Kolone koje smo mimoilazili kretale su se uglavnom pešice, tek delimično na kamionima.

Na ulazu u Srbobran, u kome je bilo veoma mnogo crvenoarmejskih, bili smo zaustavljeni. Naša pratnja i potpukovnik Kolundžić intervenisali su kod nekog od sovjetskih oficira:

- Generali Dapčević i Nađ imaju sastanak s maršalom Tolbuhinom.
- ali to nije pomoglo. Sovjetski stražari, pa i oficiri, koji su pozvani radi objašnjenja, samo su slegali ramenima:

- Ne zna se gde je maršal Tolbuhin!

Tek kada je došao jedan major nekako smo se sporazumeli. Major je krenuo zajedno sa nama: u telefonskom razgovoru je dobio ovlašćenje da nas dovede do komandnog mesta, a »tu treba da vidimo šta se može učiniti«.

Sovjetske patrole su nas još dva-tri puta zaustavljale. Pomišljao sam da od svega odustanemo, i da Vrhovnog komandanta obavestimo da do Tolbuhina ne možemo doći. Ljutio se i Peko, ali je, ipak, sačuvao hladnokrvnost:

- Tu smo, i naći ćemo ga!

Tamo gde smo očekivali da se nalazi komandno mesto bio je stražar do stražara. Po mnoštvu oficira videlo se da je tu neki viši štab. Major, koji nas je dotle vodio, napustio nas je zaželevši nam sreću, a nas su ponovo počeli ispitivati. I opet je trebalo da se sporazumevamo s nekim majorom iz obezbeđenja. Kad je na mojoj bluzi video Orden Kutuzova, malo se odobrovoljio:

- Počekajte, videću šta se za vas može učiniti!

Nekoliko minuta posle toga došao je neki potpukovnik s oznakama dežurnog oficira. Pozdravio nas je capnuvši oštro, a onda pokazao rukom:

- Pažalustja, tvarišči genjeralj!

S potpukovnikom smo stigli do sekretara štaba, valjda je to bio adutant general-pukovnika Birjuzova, načelnika štaba 3. ukrajinskog fronta. Zamoljeni smo da odložimo šinjele. Još ih nismo ni svukli, a na vratima se pojavio Birjuzov. Zagrljao se sa Pekom: oni su se znali još iz perioda priprema beogradske operacije. Peko me predstavio - još jedan zagrljaj. Sergej Semjonovič Birjuzov je ljubazan domaćin: nudi i votku i čaj. A maršala »nada ždat«; glavnokomandujući, tvarišči Fjodor Ivanovič, još nas nije očekivao i trenutno je »očenj zanjatij«. Već raspoloženi, Peko, Drljević, Kolundžić i ja pričali smo Birjuzovu kako smo »satima muvani amo-tamo po Srbobranu, a do komande nikako da stignemo«. Pola sata kasnije, u susednoj zgradi, u operativnom odeljenju Štaba 3. ukrajinskog fronta, ostali su Drljević i Kolundžić, a Peko i ja smo s Biiuzovom uvedeni kod maršala Tolbuhina. Primio nas je u nevelikoj sobi, neukusno nameštenoj, ali toploj. Jedna od sekretarica, u uniformi, iznela nam je, činilo mi se bez ikakvog znaka od Tolbuhina ili Birjuzova, votku i kavijar. Birjuzov je maršalu ispričao naše nevolje sa patrolama i stražama, a maršal se od srca smejao:

- Tak nada, tak nada!

- Pačemu nada? - čudimo se Peko i ja, a Birjuzov briše ozojeno čelo:

- O, skupo smo mi platili našu aljkavost. Nismo umeli da se obezbeđujemo i čitavi štabovi su nam nastradali...

Popivši čašicu-dve votke, kojom smo zahvali ražani hleb namazan kavijarom, s Tolbuhinom i Birjuzovom smo ušli u susednu sobu: tu su bili telefoni i karte. Očito, odatle je Tolbuhin usmeravao armije 3. ukrajinskog fronta. Biiuzov nas je tu ostavio same s Tolbuhinom; otišao je u operativno odeljenje da sadejstva usklađuje s načelnicima naših štabova. O istoj temi mi smo vodili dosta dug i veoma detaljan razgovor s Tolbuhinom, koji je pokazivao izvanredno veliko interesovanje za naše snage. Povremeno je znao reći:

- Jugoslavskije maladci. Tvarišči Tito geroj!

Govorio nam je i o Staljinu. Ponekad je, spominjući ga, rekao Josif Visarionovič, a češće »tvarišči generalisimus ili vjerhovnij glavnokomandujuščij«, koji mu je - pokazao je depešu - dao do znanja: »Prodvigatsja v Jugoslaviju mi ne predlopagajem. Zadaču borbi s Nemcami k zapadu ot Belgrada vipolnjajet armija maršala Tito.« Proboj sremskog fronta je naš zadatak: to treba - kako nam je i Tito rekao - da obave jedinice pod Pekom komandom. Ipak, Tolbuhina je sve zanimalo o položajima u Sretnu: snage neprijatelja, naš raspored, Pekovi planovi...

Stajali smo ispred karte obešene na zidu, išarane raznobojnim linijama. Peko je objašnjavao raspored svojih divizija, kojima je prethodnog

dana naredio da razbiju četvrti nemački odbrambeni položaj u Sremu, tzv. crnu liniju (Lačarak - Mandeloski potok - Čalma - Divoš - Đipša - Neštin na Dunavu), i ovladaju Ilokom i Sidom.

- Vam vsjo možna, vi maladci! - opet se ushićuje maršal. Međutim, naše jedinice u Sremu bile su krajnje iznurene, danima na otvorenom, pod kišom. Ono što je javio Titu (»Ljudstvo slabo obučeno. Kod 21. divizije ima slučajeva umiranja. Kod 6. proleterske još gore... «), Peko kaže i Tolbuhinu, ali mu pri tome uverljivo dokazuje da će jedinice u Sremu zadržati dostignute položaje. Kad smo ponovo seli, maršal Crvene armije je naglašavao značaj naših jedinica za ofanzivu koju je preduzimao sa svojim armijama: »Od bezbednosti s levog boka, zavisi ofanzivna moć mojih trupa!« A onda je ponovo ustao, i stao pred kartu, s dlanom na Dunavu, zapadno od Sombora:

- Meni je drug Tito rekao da ćemo Dunav zajedno forsirati - pri tome je gledao u mene, a ne u kartu. - Dali ste 51. diviziju. Nije li ona, generale, previše neiskusna?

- Divizija je nova, ali borci su stari i iskusni - tiho kažem, iako znam da u onom što je rekao maršal Tolbuhin može biti mnogo istine: bitka koja predstoji prva je u kojoj će sudelovati divizija u punom sastavu.

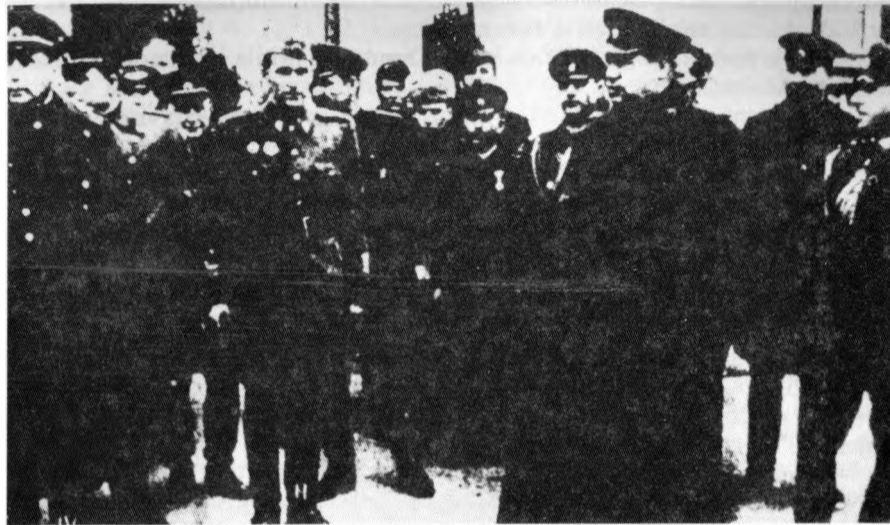
- Nju, harašo. Pravij bjereg Dunaja budet naš!

- Budet, kažem. - Imajte povjerenja u Vojvodane!

Predstojeću operaciju, koja je počinjala forsiranjem Dunava prema Baranji, sovjetske i naše trupe su izvodile u sastavu velike operacije za oslobodjenje Budimpešte. Jedinice 3. ukrajinskog fronta, sadejstvujući na našem području s jedinicama GŠ Vojvodine, trebalo je da pređu Dunav i prodru prema Blatnom jezeru razdvajajući nemačke grupe armija »Jug« i »F«. Tolbuhin nam je rekao da prema planu vrhovnog glavnokomandujućeg »glavnoj zadačej javljajetsja bistroje vivesti iz vojni Vengriju, i glavnije naši usilija paetomu budut napravljeni v etom napravljeni«. Nepotrebno je da nam Tolbuhin objašnjava koliko bi osvajanje Budimpešte, osim vojnog, imalo i politički uticaj na Mađarsku, čija je vojska - po mišljenju Tolbuhina, koje nije bilo i naše - sasvim demoralisana. Tolbuhin je bio uveren da će maršal Malinovski veoma brzo prodreti u Budimpeštu, iako mu za pripreme tako zamašne operacije Staljin nije omogućio ni dan vremena. Nazvavši telefonom Malinovskog, 28. oktobra, zahtevao je: »Zavtra že pjerjejtj v nastupljenije na Budapest«.

No, drugovi u Moskvi su se malo zaleteli.

O tome u Srbobranu, dakako, nismo razgovarali. Tolbuhin nam je samo objasnio osnovne zadatke 2. ukrajinskog fronta i, u vezi s tim, svoje planove. Na našem području Tolbuhin je imao 75. korpus (komandant general-major J. K. Kravcov) 57. armije, raspoređen na frontu od nekih 120 kilometara istočno od Dunava. Ostale jedinice 57. armije, još 31. oktobra, povukle su se s našeg područja na sever. Za predstojeću operaciju, na našem i mađarskom području, Tolbuhin je imao dve armije, jedan samostalni tenkovski korpus i oko 500 aviona 17. vazdušne armije generala Sudeca. Zabrinjavalo ga je izduženo levo krilo njegovog fronta. Tražio je od nas da pojačamo svoje položaje na levoj obali Dunava u Bačkoj. Očito, bojao se da se tu ne uklini neprijatelj. Peko i ja smo se složili da se iz Srema, »čim to situacija dopusti, a sad je nemoguće«, izvuče kompletan 12. korpus, radi obezbeđenja levog krila Tolbuhinovog fronta.

Košta Nad, komandant 3. armije sa sovjetskim maršalom Tolbuhinom, komandantom 3. ukrajinskog fronta

- Ovde je zasad samo 75. korpus. Ostale snage stižu narednih dana, rekao je Tolbuhin. Ponovo je mene gledao: - Brigade 51. divizije, jesu li prikupljene? Njima je, prema zamisli maršala Tolbuhina, do udara na desnu obalu Dunava bila namenjena posebna uloga: da zaposednu levu obalu od Mohača do ušća Drave i da tako kod Nemaca stvore utisak da na tom delu Dunava nema sovjetskih trupa.

- One su u pokretu.

Harašo. A sad da odredimo, ako se drugovi generali slažu, mesto prodora. Da vidimo šta misle Sergej Semjonovič i načelnici vaših štabova...

U operativnom odeljenju Štaba 3. ukrajinskog fronta zatekli smo grupu sovjetskih generala i dvojicu naših potpukovnika u veoma živom razgovoru. Tu sam upoznao i komandanta 57. armije generala Šarohina, jednog od najmlađih komandanata armije u sovjetskoj vojsci, koji je upravo preuzeo dužnost, i vazduhoplovnog generala Sudeca, visokog i vanredno simpatičnog oficira, s kojim sam kasnije, kao i sa Šarohinom, postao veoma blizak drug. Ostavio je na mene dojam istinskog komunista i hrabrog, ali, istovremeno, i veoma patrijarhalnog čoveka. Bio je jako vezan uz porodicu i kad god bi smo se našli, ako je situacija dozvoljavala barem malo vremena za razgovor, pričao bi mi o svoje jedanaestoro dece.

- Zar ih nije malo previše? - začudio sam se prvi put u razgovoru o porodici. A Vladimir Aljeksandrovič se nasmejao:

- Domovini treba mnogo boraca!

Čim smo ušli u prostranu salu operativnog odeljenja Štaba 3. ukrajinskog fronta, svi su se stišali. Maršal je vodio glavnu reč, i tek povremeno nešto je upitao Birjuzova, a veoma, veoma retko i načelnika operativnog odeljenja. Pred maršalom je bila i karta: velika vukovarska okuka Dunava - cilj našeg napada. Uspostavljanju potpune kontrole nad Dunavom u tom području Tolbuhin je pridavao veliki značaj: time se obezbeđivala vodena

saobraćajnica, važna za dotur svega što je trebalo tom delu fronta. Mučio ga je Vukovar: može li ga Peko zauzeti.

- To je jedina mogućnost da moja Dunavska flotila stigne do Apatina, Batine i Mohača.

- Naše snage su u ofanzivi. Činimo sve da ovladamo čitavim Sremom i da što pre izbijemo u Vinkovce...

- Harašo. A možemo li pomoći drugu Peku? - to je Tolbuhin pitao Birjuzova, i pre nego što je njegov načelnik štaba stigao da odgovori, Tolbuhin je određivao neke artiljerijske jedinice 68. korpusa i Dunavsku flotu, i odobravao podršku avijacije snagama 1. proleterskog korpusa u Sremu.

Trebalo je još odrediti mesto na kojem ćemo forsirati Dunav. Očito, Tolbuhin je već bio odlučio to što je sa svojim saradnicima činio pred nama, nema sumnje, samo je bila konačna proverà već dobro izanaliziranog i definitivno utvrđenog plana. Ali, Tolbuhin je, očito, znao za jugoslovensku osetljivost i samosvojnost, pa se svaki put kada bi ustvrdio neku činjenicu ili izneo deo plana okretao nama:

- Saglasni?

Mene je posebno zadovoljilo mesto koje je Tolbuhin izabrao za prelaz reke - selo Batina. Bio sam uveren da jedino tu može postići izvesno iznenađenje, jer nas neprijatelj nigde manje nije očekivao nego tu, gde se iza razlivenih obala Dunava diže okomita, teško pristupačna, a uz to i dobro utvrđena Belomanastirska greda. Tu je u ofanzivu trebalo preći s ravnice i napasti uzvišenu Batinu, koja je dominirala nad bačkom nizinom s leve strane Dunava, koji je tu širok oko 500 metara. Neprijatelj je, kao i mi, znao da se do tog mesta, od Sombora i Bezdana, može doći samo jednim, i to veoma uskim drumom s kamenom podlogom. Seoski putevi preko polja nisu se mogli koristiti za automobile i motorizovane jedinice. Tu se u raskvašeni čemozjom propadalo do kolena, a točkovi običnih seoskih kola zaglavljivali su se sve do osovine - moglo se prići Dunavu samo noću.

- Tu će biti glavni pravac udara - učinilo mi se da se Tolbuhin osmehuje, a Kolundžić šapće:

- Lukav je kao lisica!

Određeno je i pomoćno mesto prelaza: zapadno od Apatina. Komandant 3. ukrajinskog fronta je predložio da na desnu obalu Dunava prve prodru naše jedinice.

- Naša je zemlja, bolje znamo teren - složio sam se, pa je izdata zapovest: izbiti u Batinu i zaposesti raskrnicu puteva koji vode za Beli Manastir, na zapad, i u Pečuj, na sever.

SPOR OKO MOSTA NA DRA VI KOD BARČA

Od tog susreta, u Srbobranu, sve vreme, do konačne pobede, kad smo se našli na svečanom ručku u Mariboru, gde je Maršal Jugoslavije maršalu Tolbuhinu predao Orden narodnog heroja, saradnja je bila, prema obostranim ocenama, veoma uspešna. Mi nismo uvek mislili na isti način, različite su bile naše snage i njihova taktika, različito smo planirali, različito procenjivali, što je zavisilo od iskustva i karaktera naših vojski, ali smo uistinu isto želeli i umeli smo da sve podredimo cilju. Jedan jedini nesporazum, u vezi s pontonskim mostom kod Barca, kad su crvenoarmijski pioniri pokušavali da demontiraju most pre nego što se na levu obalu Dra-

ve povuku poslednje jedinice 12. korpusa, koje su štatile izvlačenje velikog zbega i ranjenike 6, 10. i 12. korpusa, rešen je na obostrano zadovoljstvo. Samo smo u vezi s tim mostom maršal Tolbuhin i ja govorili nemački, a inače smo se dobro razumevali i na ruskom i na srpskohrvatskom, s nekim ruskim rečima.

U raspravi oko Barča Tolbuhin je bio preneglio. Naime, nikako nije hteo popustiti da se most ne ruši dok ne pređu naši ranjenici, deca i žene, iznemogli starci i deo snaga 12. korpusa.

Tu se zatekao i major Dušan Mileusnić. Naredio sam mu da se odmah pošalje radiogramsko obaveštenje Vrhovnom komandantu. Veza je brzo uspostavljena. Titu je javljeno da sam »naredio bataljonu naše vojske da puca na grupu Crvenoarmejaca ako pokušaju demontirati most kojim se povlači narod i vojska s mnogo ranjenika«.

Nešto kasnije primili smo Titovu depešu. Postupak komandanta 3. armije bio je odobren. Odlučio sam da sami, kad ocenimo da je za to vreme, demontiramo most preko Drave kod Barča. To je trebalo učiniti u noći između 9. i 10. februara. Preko pukovnika Subotića naredio sam kapetanu Oskaru Klanjšeku i Inženjerskom bataljonu naše armije da most počnu rasklapati sat posle ponoći, i da to učine »na najbrži način, tako da do svanuća sve plovne potpore budu izvučene na severu obalu«.

Tek što su i poslednji, zaštitni delovi 12. korpusa prešli na levu obalu, a most rasklopljen, dobio sam poziv da se »svakako u toku dana« javim maršalu Tolbuhinu. Mislim da je njegov štab bio u Szigetvaru, u Mađarskoj. Negde između Barča i Szigetvara, u nekom rastegnutom selu, bio je štab 233. divizije generala Šorohina. Kako smo se Šorohin i ja slagali, i bili čak prisni (taj stari boljševik, radnik koji je u Oktobru izrastao u sposobnog komandanta, uvek je davao najviše ocene borbenoj sposobnosti i disciplini naših jedinica, a o Titu je govorio kao o vojskovođi nedokučivih mogućnosti), odmah mi je rekao:

- Maršal je ljut - bilo je jasno da govori o maršalu Tolbuhinu. - Spremite se za pranje glave!

Želio sam da ostavim dojam da ne znam o čemu to simpatični general govori. Ali, nije se dao smesti. Smejao se:

- Optuženi ste da ste naredili da se puca na Crvenu armiju. Znam tačno kako je bilo. Čestitam vam na držanju, tako i treba s birokratima. Ima onih koji bi možda hteli da od Nemaca dobijete po turu, pa da vas neko drugi spasava. Bojim se da su takvi i kod maršala uticajni i da nećete lako proći.

Tolbuhin me primio u nekom velikom salonu. Pozdravio sam i stajao, a on je šetkao, debeo i težak, i ćutao, kao da i nisam pred njim. Pomislio sam da bi možda bilo najbolje da se okrenem i odem bez pozdrava. Ipak, susprežem se. Probleme treba rešavati, a ne izbegavati zbog surevnjivosti. Bilo mi je žao što Titu nisam javio da odlazim u Stab 3. ukrajinskog fronta. Učinilo mi se da su prošle čak i tri minute, iako je vreme za onoga ko čeka neobično sporo, pre nego što je komandant fronta tiho, preteći, zagledan mimo mene, na nemačkom prosiktao:

- Vi ste, znači, naredili da se puca po Crvenoj armiji?

- Ja sam, družo maršale, naredio da se puca po saboterima.

- Za vas su, znači, gospodine generale, crvenoarmejci saboteri?

Prvi put me oslovio, kao što su se, inače, pred drugim on i Tito oslovljavali: gospodine, a ne družo. Tako sam i ja, sve dok smo govorili

nemački, oslovljavao Fjodora Ivanoviča. Hladan kao led, u maršala zagledan, sažeto sam objašnjavao:

- Mogli su to biti i najobičniji fašisti. Ja ne znam ko su bili oni koji su hteli da sruše most. Mogli su doći iz vlasovljevskih trupa, presvučeni. Pokušali su da spreče izvlačenje naroda i ranjenika. Ja sam njih onemogućio. To je sva istina, gospodine maršale.

Lice Fjodora Ivanoviča odjednom se smekšalo, ruski mi je kazao:

- Sedite, družo generale.

Trenutak kasnije, kad smo već bili u dobrom raspoloženju, i kad je već votka bila na stolu, Tolbuhin mi je rekao da je dobro što »u vezi s ovom sitnicom« nismo uznemiravali Maršala Jugoslavije. Ja se od srca smejem:

- Naš Maršal je obavešten onog trenutka kad sam sprečio intervenciju vašeg pukovnika.

Golema glava maršala Tolbuhina se zanjihala:

- Eh, vi Jugosloveni, uvek ste omi da kašu zakuhate.

- Prečesto, što i sami znate, drugi pokušaju da nam je kuhaju, a mi onda moramo kusati što nam dadu...

Umesto crne kave, sekretarica Fjodora Ivanoviča, ljupka debeljuca u oficirskoj uniformi, pred nas je iznela cmi hleb i kavijar. To ide uz votku. Uz zdravicu pri prvoj čaši, Fjodor Ivanovič me je zamolio da nespozum zaboravimo, a da drugu Titu kažem da je sad sve u redu. Nagnuo se prema meni:

- Svakako, imajte na umu da to s mostom nije bila moja zamisao!

TOLBUHINOV POKUŠAJ DA NAS STAVI POD KOMANDU BUGARA

Kako se smirivao, Fjodor Ivanovič je sve češće govorio ruski. Iako glomazan, onda u pedeset prvoj godini života, sovjetski maršal je imao lak i brz hod, dinamične kretnje, i bio je povremeno sklon da ostavi dojam bliska i demokratična čoveka. U neko doba priključili su nam se članovi ratnog saveta 3. ukrajinskog fronta, generali Želtov i Ivanov. Ja sam ih obavestio da će divizije 12. korpusa, s kojima se iz Podravine povukla u Mađarsku i Osječka brigada 6. slavonskog korpusa, zaposesti obalu Drave u Baranji, spremajući prodor u Slavoniju i Podravinu, gde smo ostavili naša dva korpusa - 6. i 10. Fjodor Ivanovič i sovjetski generali nisu se složili: smatrali su da levu obalu Drave treba zaposesti bugarskim divizijama, a naš 12. korpus bi, posle odmora u Mađarskoj, bio »upotrebljen u bojnosporedu s 1. bugarskom armijom«. Fjodor Ivanovič me uveravao da o načinu upotrebe delova moje armije, onih snaga koje su u Mađarskoj, ima saglasnost maršala Tita. Ja sam se ponovo natuštio:

- O tome nisam obavešten!

- Pa, ja vas, dragi generale, obaveštavam.

- Ich muss Befehl von Marschal Tito haben - odlučno sam iskazivao svoje raspoloženje prešavši ponovo na nemački. Želtov me je razumeo, iako je sa mnom govorio isključivo ruski. Bilo je neprijatnih tonova u neobičajeno nabusitom glasu iskusnog generala:

- Zar vi ne verujete maršalu Crvene armije?

Neverovatno kako su se lako vredali, preosetljivi, kao da su imali kompleks manje vrednosti. Za to zbilja nije bilo razloga, samo da su hteli da imaju malo više sluha za naša uveravanja i malo razumevanja za naše načine. Zar je bilo neophodno da im svaki put kažem da smo se od 1941. godine kleli u Crvenu armiju i da smo, kad nam je bilo najteže, osluškivali daleki glas Radio-Moskve da nas obraduje nekom dugo čekanom pobedom na istočnom frontu! Ne manje osetljiv od njih, i ja se lako vredam, nesklon da išta objašnjavam, pozdravljam se uistinu oledenog raspoloženja, da bih odmah iz Tolbuhinova štaba najvećom brzinom otputovao u Beograd i o svemu još u toku noći obavestio Maršala Jugoslavije, koji je ujutro 12. februara telegrafirao Tolbuhinu:

»Armija Koste Nada ne može se upotrebiti u bojnem rasporedu sa 1. bugarskom armijom, zato što joj predstoje u najkraćem roku nove operacije na desnoj obali Drave.¹⁰⁷

Maršal Tolbuhin je obavešten i o tome da je »naređeno komandantu 3. armije generalu Nađu da sa 6. i 10. korpusom, koji se nalaze na desnoj obali Drave, ispolji najveću aktivnost na bokove i pozadinu odstupajućih njemačkih snaga«. Mi smo, kod Tita u Beogradu, govorili o mogućnosti prelaska preko Drave u Slavoniju možda, čak, i do kraja februara. Tito je od mene tražio, kad sam se vratio u Mađarsku (moj štab je bio u mađarskom selu Istvandi), da 12. vojvodanski korpus »za najkraće vrijeme, do 10 dana, mora biti spreman« za forsiranje Drave i »za nove borbe u Podravini«. No, narednih dana, sredinom februara, kad su se sastali Tito i Aleksander, naša ofanziva je odgođena za april, kada su već sve snage Jugoslovenske armije bile pripremljene za završni pobedonosni udar.

U međuvremenu, ponovo sam bio u Szekesfehervaru, gde je bio Tolbuhinov operativni štab. Tu smo početkom druge polovine februara utanačili, u razgovoru punom poverenja i uočljive prisnosti, plan sadejstva. Bio je uveren, i to sam Tolbuhinu obećao, da ćemo pouzdano štititi sve pravce koji u Mađarsku vode preko Baranje. Na osnovu toga dogovora i Titovog naređenja od 15. februara, mi smo divizije 12. korpusa rasporedili samo delimično u Mađarskoj, severno od Miholjca, Dravom uzvodno do sela Drava Palkonja. Bio sam zahvalan Tolbuhinu što nam je, prilikom razgovora u njegovom štabu, omogućio da naš front skratimo i da se sasvim povučemo iz Mađarske u jugoslovenski dio Baranje, tako da smo desnim krilom dosežali do Toijanaca, tamo gde se Drava odvaja od granice, a levim krilom bili smo oslonjeni na ušće Drave u Dunav. Samo smo jednu brigadu zadržali na levoj obali Dunava, u Bačkoj. Tolbuhinu sam čvrsto obećao:

- Nemci preko nas neće preći!

U odnosu na bugarske jedinice - koje su u januaru na levoj obali Drave preuzimale teritoriju u južnoj Mađarskoj koju smo mi oslobodili, omogućujući tom zamenom svim našim korpusima da razvijaju ofanzivna dejstva južno od Drave, u Podravini, Moslavini i Slavoniji - nismo imali iluzija. Mi smo iz Štaba 3. armije pisali, upozoravajući naše drugove koji dolaze u kontakt sa Bugarima, da treba »imati u vidu da u bugarskoj vojsci, naročito među oficirima, još ima reakcionarnih, a možda i profašističkih elemenata«. Bugari, kao savezničke snage, uključeni u sastav fronta maršala Tolbuhina, nisu uzimani s poverenjem, iako smo od svih štabova 3. armije tražili da odnos s Bugarima »bude što srdačniji i tešnji«. Uz to je

i(c) AVII, k. 44, reg. br. 1-5-1.

išlo i upozorenje našim drugovima da pred Bugarima, mada su nam od okupatora postali saveznici, ipak treba »voditi računa o konspiraciji i o našim namerama«.

Naše mišljenje o odlučnosti bugarske vojske pokazalo se u praksi ispravnim. Komandant 1. bugarske armije jeste sve činio da njegove divizije budu i nama i Crvenoj armiji od pomoći, ali od tog komandanta, generala Vladimira Stojčeva, koji je bio naš iskreni prijatelj, verovatno ne samo stoga što je bio oženjen Srkinjom, mnogo toga nije zavisilo.

BITKA KOD BOLMANA

U martu 1945, kad su nemačke trupe prodrle preko Drave, zaposevši deo leve obale ispred Bolmana, i daleko dublje, na sever, do Donjeg Miholjca, gde su front držali Bugari, zbog slabe borbenosti bugarskih jedinica našli smo se u krajnje teškoj situaciji. Budući da smo se nosili s ogromnim nernačkim snagama, zatražio sam - kao što je bilo i dogovoreno - pomoć od Štaba 3. ukrajinskog fronta.

Prvo sam posetio generala Ivanova, načelnika Štaba 3. ukrajinskog fronta. Taj srčani general, po izjavama veoma sklon Titovim partizanima, odnedavno je zamenjivao generala Birjuzova. Na moj plan o »ofanzivi za uništenje bolmanskog mostobrana«, Ivanov je samo slegao ramenima, povremeno se osmehujući:

- Jugoslavskije maladci!
- Maladci jesmo, ali trebamo tenkove i jedan motociklistički puk!

Budući da s Ivanovom ništa nisam mogao utanačiti, insistirao sam na razgovoru s maršalom Tolbuhinom. Primio me, toga puta sklon, kao i Ivanov, da me brzo otpremi:

- Bravo, pokazali ste bandi kako se bore Titovi partizani!
- Mi se zaista dobro borimo, družte maršale, ali sad sve zavisi od vas. Sami dalje ne možemo, nemamo više snage. Naši su ljudi na smrt iscrpljeni. Zahladilo je, a oni su danima bez sna, i goli su, i bos, i municije nam je ponestalo...

- Plan, generale?

Bio sam zamislio da sa dve naše brigade i jednim crvenoarmijskim motociklističkim pukom, ojačanim tenkovima, izvršimo silovit udar na mostobran, Bolmanu s istoka, s položaja 36. divizije. U vezi s tim objasnio sam maršalu da su nam neophodne artiljerijske granate: napadu bi prethodila polusatna artiljerijska priprema. Onda bi smo naše jurišne kolone usmerili preko Zomice i Durđevog Dvora, u zaleđe prve linije nemačke 11. zrakoplovne pešadijske divizije. Objasnio sam Tolbuhinu da napad može uslediti već 13. marta u 8 sati. Prethodno bi smo, sat pre silovitog uklijanjanja u mostobran preko Durđevog Dvora prema Gakovcu, izvršili snažan pritisak na čitavom frontu.

- U napad kreću sve naše jedinice u Baranji, a dogovorio sam i sudelovanje avijacije: obećana su mi 72 aviona!

- I šta od mene očekujete? Zar vam nije jasno da sam i ja bez rezervi...

Podsetio sam ga da je u rejonu Beremenda, nekoliko kilometara severnije od državne jugoslovensko-mađarske granice, sovjetski samohodni puk, puk kačuša, a 133. korpus ima u rezervi i motociklistički puk. Sit

uveravanja, nesklon da molim, već spreman da se oprostim, ponovio sam Tolbuhinu:

- Nama je dosta puk motociklista...

Za napad planiran 13. marta ujutro ništa od Tolbuhina nismo mogli dobiti. Maršal je isuviše strahovao za bugarski front. Jer, bude li probijen, pitanje je šta će biti u Mađarskoj! O tom sam odmah obavestio Maršala Jugoslavije:

»Predložili smo Štabu 3. ukrajinskog fronta da uz sudelovanje ruskoga motociklističkog puka predemo u opšti napad u cilju uništenja neprijateljskog mostobrana, dok neprijatelju još ne bude stiglo pojačanje. No ovo nije moglo biti usvojeno zbog situacije na susednom, zapadnom bugarskom mostobranu...«

Tita sam obavestio o tome da mi je Tolbuhin čvrsto obećao punu pomoć pošto 133. korpus Crvene armije i Bugari likvidiraju mostobran severo od Miholjca.

Tako smo odlučujući napad pomakli za 17. mart. Do tada su sve naše jedinice bile stalno, prodirući pliće ili dublje u zonu nemačkog mostobrana, u akcijama. Veliki posao obavila je naša artiljerija, kao i avijacija, pa sam u jednom izveštaju Vrhovnom komandantu posebno pohvalio pilote, koji su »izveli više podviga tukući stalno uspešno - preko dana - neprijateljske jedinice na području mostobrana kao i prelaze na Dravi, onemogućavajući neprijatelju prelaze preko reke«.

Bolmanski mostobran je likvidiran 28. marta.

Tolbuhin i generali Želtov i Ivanov poslali su nam radio-depešu. Čestitali su »na izvanrednom herojstvu jedinica general-lajtnanta Koste Nada i general-majora Glige Mandića«.

Od Maršala Jugoslavije takođe je stigla čestitka, i naređenje: komandant 3. armije treba 25. marta da bude kod njega - počinju konačni dogovori o završnoj oslobodilačkoj ofanzivi Jugoslovenske armije.

NA SAVETOVANJU KOD MARŠALA TITA

U Beogradu smo tri dana večali o ofanzivi. Plan koji je pravljen na prošlom savetovanju, od 25. februara do 3. marta kad smo bili predstavljani i feldmaršalu Aleksanderu, utanačavan je u svim značajnim relacijama. Naša 4. armija tada je već bila u ofanzivi, kao i grupa korpusa, koje su pod komandom Radovana Vukanovića počeli bitku za oslobođenje Sarajeva.

Savetovanjem je neposredno rukovodio Tito.

Najznačajnije je bilo da se utvrdi način izvođenja sremsko-slavonske operacije u saradnji 1. i 3. armije. Dakako, posebno se raspravljalo o zadacima 6. slavonskog korpusa, kao i 10. zagrebačkog korpusa, koji je bio od 25. marta do početka ofanzive ponovo pod komandom Glavnog štaba Hrvatske.

Peko Dapčević i ja predložili smo Titu da se najutvrđenija zona fronta, sremski rovovi, onemogućiti probojem fronta s bokova, tj. obuhvatnim manevrima. Smatrali smo da će front u Sremu biti kompromitovan ako ja sa tri divizije forsiram Dravu i brzo izbijem, spajajući se sa dve slavonske divizije, na pravac Osijek - Vinkovci, i ako Peko, u isto vreme, s ne-

koliko divizija svoje armije forsira Savu negde između Brčkoga i Šamca, i prodre preko Županje u susret mojim divizijama. Za to vreme drugi deo 1. armije trebalo je da izvrši napad na utvrđenu sremsku zonu. Peko je predložio da on lično sa tri divizije izvede manevar desnom obalom Save, da oslobodi Bijeljino i Brčko, i pređe preko Save u Županju. Uporedo sa tom grupom divizija nastupale bi 6. lička proleterska divizija i li. krajiška s Konjičkom brigadom, pod komandom general-majora Đoke Jovanića, levom obalom Save, da bi slomile neprijatelja na komunikacijama severno od Brčkog i omogućile brzo osvajanje mostobrana na levoj obali Save. Napadom pet divizija u Sremu rukovodio bi načelnik Štaba general-major Milutin Morača.

Moje jedinice u Baranji bile su u velikoj prednosti u odnosu na Pekinu Južnu grupu divizija; imale su svoju slobodnu teritoriju i mogle su u najpogodnijem trenutku, pripremivši neprijatelju iznenađenje, forsirati reku. Osim toga, mi smo imali mogućnost da pripremimo neophodna plovna sredstva, a Peko je tek trebalo da osvoji slobodnu teritoriju na desnoj obali, prikupi plovna sredstva i, tek kada ga neprijatelj već bude očekivao, izvrši napad na Županju preko Save.

Budući da sam ja još sredinom februara, na osnovu ondašnjeg dogovora s Vrhovnim komandantom, očekivao da ćemo krajem februara, a najkasnije u prvih deset dana marta, udariti preko Drave u Slavoniju, naredio sam odmah posle dolaska 12. vojvođanskog korpusa u Baranju da se pripremaju sve vrste plovnih sredstava za forsiranje Drave.

Oskar Klanjšek, načelnik našega inženjerskog odeljenja, bio je tih dana stalno zaposlen. Pod njegovu su komandu od 23. februara stavljene sve baranjske pilane, stolarske, kovačke i užarske radionice. Radilo se u tri smene. Sudeći po onome što je sve učinjeno do nemačkog prodora u Baranju, 6. marta, mi smo već imali dovoljno plovnih sredstava da pređemo na južnu, slavonsku obalu Drave. Kapetan Oskar Klanjšek i Radomir Bošković, koji je rukovodio inženjerijom 51. divizije, obavestili su me da su izradili 130 pionirskih drvenih čamaca, 34 pontona nosivosti 12 tona, da su spremni da za nekoliko dana završe gornji stroj za most od 350 metara dužine... Tako smo mogli, kad dođe vreme da se forsira Drava, 16. i 36. diviziji, koje su imale glavni zadatak, da damo po dve čete armijskoga inženjerskog bataljona, materijal za dve skele, četiri pontona, 31 gumeni čamac, 94 drvena čamca, po jedan vanbrodski motor »kovač«, pa su te divizije mogle u jednom valu prebaciti na desnu obalu Drave po jedan streljački bataljon s ojačanjima. Dravu je forsirala i 51. divizija sa pet gumenih i 15 drvenih čamaca, a Osječka brigada, koja je u ofanzivu krenula prelazeći Dravu nasuprot Sarvašu, kao i 8. brigada, koja je forsirala Dunav, dobile su ribarske čamce.

Krajem marta, pre ofanzive rasformirali smo 12. korpus. Moj zamenik, general Mate Jerković, tada je avionom otišao u Daruvar da bi preuzeo komandu nad 10. zagrebačkim korpusom, jer je Vlado Matetić poslan na školovanje u Sovjetski Savez. Komandant 12. korpusa, general Gligo Mandić, preuzeo je Jerkovićeve poslove.

Savetovanje kod Tita o sremsko-slavonskoj operaciji zaključeno je 28. marta. Pre nego što ću se vratiti u Beli Manastir, u depeši sam naredio da se odmah organizuju minerski kursevi: iskustvo iz Baranje i Srema upozoravalo nas je na oprez i neophodnost većeg umeća. Pred nama nisu bila samo minska polja - neprijatelj je lukavo minirao ulaze u zgrade, stolove

sa serviranom hranom, postelje, a na nekoliko mesta ostavio je, čak mine pod našim poginulim drugovima...

Na savetovanju kod Tita nije utvrđen datum forsiranja Save, Drave i Dunava, ali je kazano da »jedinice budu pripremljene za desetak dana«. Tri divizije 3. armije mogle su na izvršenje zadatka poći u roku od 48 sati. Prethodno je trebalo osloboditi Sarajevo i 2, 3. i 5. korpus priključiti snagama 2. armije u ofanzivi kroz Bosnu i u smeru severa, prema Savi, i na zapad, prema Uni. Osim toga, moralo se dati vremena Peki Dapčeviću da s Južnom grupom divizija oslobodi bosansku Posavinu do Šamca, osiguravajući prostor za udar preko Županje u Slavoniju.

Prikupili smo sve podatke o Dravi; i o širini, i o brzini vode, o svakom prilazu reci... Na savetovanju u mom štabu procenili smo da je za prelazak na desnu obalu najpovoljniji odsek između Toijanaca i ušća Karašice u Dravu. Za to opredeljenje presudna je bila desna obala, neznatno više od leve, pogodna za iskrcavanje i zaposedanje. Prema podacima naših obaveštajaca, znali smo da su na desnoj obali utvrđena naselja Nard, Belišće i Bistrinci, ali je između njih bilo dovoljno nezaposednutih međuprostora, tako da je bilo moguće manevrisati i obuhvatom i napadom iz pozadine brzo razoriti neprijateljsku odbranu. Ključ odbrane na tom pravcu bilo je Valpovo. Oslobođanjem Valpova rušio se čitav sistem nemačke odbrane, a nama su otvarani široki prostori za ofanzivu i prema Osijeku, i prema Vinkovcima, i prema Našicama.

Kao pomoćni pravac izabran je osječki sektor Drave.

Bili smo u najvećim pripremama za ofanzivu, posebno angažovani oko usklađivanja aktivnosti s jedinicama našeg 6. korpusa, koji je početkom aprila bio na rubnim područjima neophodan za prevoz ranjenika 6. i 10. korpusa. U to su mi iz Generalštaba javili - 3. aprila - da me Tito hitno zove u Beograd.

Mislio sam da se menja nešto važno u planu već pripremljene srem-sko-slavonske operacije, pa sam očekivao da će kod Tita biti i Peko, a možda i Koča. No, kod Maršala Jugoslavije zatekao sam samo Edvarda Kardelja: toga puta više smo govorili o međunarodnim odnosima i granicama nove Jugoslavije nego o operacijama naših armija.

Obavešten sam da je Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, u kojoj je Maršal Jugoslavije bio i predsednik i ministar narodne odbrane, 2. aprila uložila zahtev kod sovjetske, britanske i američke vlade da s njihovim snagama i Jugoslovenska armija dobije svoju okupacionu zonu u Austriji:

- Važno je da teritorij s našim življem oslobode naše jedinice, ili tvoja armija ili snage Glavnog štaba Slovenije - govorio je vrhovni komandant po podne 4. aprila. - Ono što mi uzmemo teško će nam otetiti, kao što će teško dati ono što njihova vojska zaposjedne!

Bili smo osposobljeni da izvršimo zadatak. Za to je, u organizacijskom smislu, bilo važno imati armije. Bilo je jasno da u odlučujućim sudarima, od kraja 1944. godine, nismo mogli ići na pobedonosna rešenja bez takvih velikih operativno-strategijskih grupacija. Stvaranjem armija, a znatno već i prethodnim grupisanjem divizijskih snaga na jednom sektoru, pod jednom komandom, odnosno, u našem slučaju, na beogradsko-sremskom pravcu, na Dravi i Drini - ostvarili smo nov kvalitet u prakticanju ratne veštine, a pri tome i u taktici ratovanja, tada već sa strategijskom inicijativom, došlo je u maksimalnim razmerama do prožimanja frontalnih dejstava i dejstava u svoj dubini neprijateljske pozadine.

Karakteristike organizacijsko-formacijskog sastava Treće armije^o

Potpukovnik, Rade Guberina²⁾

OPERATIVNI U SLOVI U PODRAVINI I BARANJI KRAJEM 1944. GODINE

Na desnom krilu jugoslovenskog ratišta, snage 1. proleterskog i 12. vojvodanskog korpusa, nakon oslobođenja Beograda, nastavile su uspješne ofanzivne operacije i do 14. decembra 1944. oslobodile Srem do linije Sotin - Orolik - Otok. Dio jedinica 12. korpusa i dijelovi 233. i 236. divizije Crvene armije forsirali su Dunav 11. novembra i, u veoma teškim borbama, oslobodile Baranju i uspostavile front na Dravi, od njenog ušća u Dunav do jugoslovensko-mađarske granice. Time su stvorene izvanredne mogućnosti za dalje uspješne operacije jedinica 3. ukrajinskog fronta na mađarskoj teritoriji, ka zapadu.

U pozadini tog stratejskog fronta, na području Slavonije i Podravine, djelovali su 6. slavonski i 10. zagrebački korpus NOVJ. Oni su u tromesečnim ofanzivnim operacijama, oslobodili više od polovine Slavonije, veći dio Bilo-gore i Moslavine, i izbili na desnu obalu Drave od Koprivnice do Čadavice, u dužini 60-70 km. Ta slobodna teritorija, u postojećim uslovima, dobila je stratejski značaj za NOV i POJ i za jedinice Crvene armije, koje su djelovale na suprotnoj obali Drave. U pozadini sremskog fronta, formirao se novi front, poznat u historiografiji kao virovitički mostobran, koji je olakšao prodor dijelova 3. ukrajinskog fronta, čije su jedinice 6. decembra ušle u Barč, značajno prometno čvorište nasuprot Virovitice, pa su se tako prostorno povezale slobodne teritorije u Baranji i ta u Podravini i Slavoniji.

Dakle, uspješnim višemesečnim ofanzivnim dejstvima 6, 10. i 12. korpusa NOVJ stvorene su dvije prostrane stratejsko-operativne prostorije na krajnjem desnom krilu jugoslovenskog ratišta, prva u Baranji i druga u Podravini. Iza prve je bio već savladani Dunav, a pred njom manja Drava, koja je otežavala nastavak operacija. Druga je pružala izvanredne mogućnosti za operacije u svim pravcima: ka istoku - u leđa neprijateljskim snagama na sremskom frontu; ka jugu - na glavnu komunikaciju Beograd - Zagreb; ka zapadu - prema Zagrebu, i sjeverozapadu - ka Varaždinu. Odatle je, duž desne obale Drave, izvodio najkraći put ka Celju, Mariboru i jugoslovensko-austrijskoj granici, što je, s obzirom na planirane operacije NOVJ, bilo veoma značajno. U odnosu na ostali dio fronta, snage NOV

¹⁾ Prilog diskusiji o armijama u stratejskoj koncepciji NOR-a.

²⁾ U Političkom odsjeku 19. divizije. Vojni istoričar.

Štab 51. udarne divizije s komandantom potpukovnikom Svetom Savićem (u sredini)

i POJ na tim prostorijama imale su izvanredne operativne prednosti, jer su se nalazile na boku i u pozadini jakih neprijateljskih snaga na utvrđenom i po dubini snažno organizovanom sremskom frontu. Izvanredne operativne prednosti tih prostorija, posebno one u Podravini, u postojećim uslovima, međutim, nisu mogle biti iskorištene, jer opšti strategijsko-operativni uslovi još nisu bili za to sazreli.

Njemačka Vrhovna komanda, naime, cijenila je u to vrijeme, da ta područja treba držati, dovlačenjem pojačanja povratiti njen izgubljeni dio, i sa njih, kao operativnih osnovica, zajedno sa snagama u Mađarskoj, protivofanzivom odbaciti snage NOVJ i 3. ukrajinskog fronta preko Dunava, i na toj velikoj rijeci uspostaviti novi front.

FORMIRANJE 3. ARMIJE

Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito, već sredinom septembra 1944. radio je na dogradnji organizacijsko-formacijskog sastava oružanih snaga. Prvi nagovještaj u vezi sa tim je formiranje 1. armijske grupe³⁾ (od dva korpusa i operativne grupe divizija) za izvođenje beogradske operacije. Sredinom oktobra 1944. vjerovatno po prvi put u jednom dokumentu koji je potpisao Vrhovni komandant spominje se naziv »armija«. Naime, radi se o naredbi potpisanoj 17. oktobra, u kojoj se jasno govori da je armija, kao nova strategijsko-operativna formacija, »uklopljena« između glavnih štabova i korpusa, ušla u formaciju i organizaciju NOVJ.⁴⁾

³⁾ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkoj borbi jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut JNA, tom II, knj. 14, dok. br. 110; Zbornik II, 15, dok. 110.

⁴⁾ Zbornik II, 14, dok. 333.

Sedma vojvodanska na maršu između Beočina i Kamenice

Nakon odluke o formiranju 1. i 2. armije, Vrhovni komandant je 30. decembra donio odluku o formiranju 3. armije i njenom sastavu.⁵⁾ O tome je 31. januara radiogramom obavijestio Glavni štab Vojvodine i GŠH, u čijem su se sastavu do tada nalazili 6. i 10. korpus.⁶⁾ Maršal Tito je 1. januara 1945. istovremeno izdao naredbe o formiranju i sastavu 1, 2. i 3. armije. »Po ukazanoj potrebi«, - pisao je u jednoj naredbi, naređujem da se odmah formira Štab III armije od dosadašnjeg Glavnog štaba Vojvodine i Štaba XII korpusa, pod komandom general-lajtnanta Koste Nada«. U sastav 3. armije ušli su 16, 36. i 51. NOU divizija sa svim pripadajućim dijelovima i ^»operativnom pogledu« 6. i 10. korpus, koji su do tada bili u sastavu GŠH.⁷⁾ Ukupno, u sastavu Armije bilo je, organski i operativno, sedam divizija NOVJ koje su do tada bile u sastavu dva glavna štaba i tri korpusa. Treća armija je, dakle, bila nova strategijsko-operativna jedinica oružanih snaga NOP-a Jugoslavije. Istovremeno, bila je i novi oblik organskog povezivanja operativnih jedinica iz raznih dijelova zemlje u jedinstvenu cjelinu. U njoj se na nov formacijsko-organizacijski način dalje razvijalo i učvršćivalo jedinstvo operativnog dijela oružanih snaga. Pod komandu Štaba 3. armije stavljene su jedinice koje su do tada zajedno učestvovala na baranjskom i podravskom frontu. Ispravnost zamisli i odluke o tome život je uskoro višestruko potvrdio, posebno u višenedjeljnim teškim frontalnim borbama na virovitičkom mostobranu, ali i kasnije, za vrijeme njemačkog prodora u Baranju, posebno u toku proboja sremskog fronta i operacijama za konačno oslobođenje.

⁵⁾ Zbornik II, 14, dok. 507. U tom naređenju o načinu popune operativnih jedinica maršal Tito je naredio da se iz dopunskih bataljona i brigada popunjavaju 1, 2, i »3. armija general-lajtnanta Koste Nada«, što svedoči da je Vrhovni komandant do toga dana donio konačnu odluku o formiranju 3. armije.

⁶⁾ Isto, dok. 512.

⁷⁾ Zbornik II, 15, dok. 4.

Štab 3. armije formiran je i organizovan u varošici Šikloš, nedaleko od jugoslovensko-mađarske granice, gdje se tada nalazio Štab 12. korpusa i general-lajtnant Košta Nađ. Već sutradan 2. januara 1945, komandant 3. armije je pismeno obavijestio štabove 6, 10. i 12. korpusa o formiranju 3. armije. Dva dana kasnije Štab 3. armije je izdao vjerovatno prvi operativni dokument - naređenje o operacijama na području Podravine.⁸⁾ Dakle, Štab 3. armije je gotovo odmah - kako je pisalo i u naredbi o formiranju - počeo da radi.⁹⁾ Njegova popuna je izvedena veoma brzo, zahvaljujući tome što je kao osnovu imao dva dotadašnja organizovana štaba. Takođe, brzo je uslijedio i lični susret komandanta 3. armije sa komandantima i političkim komesarima 6. i 10. korpusa. Komandant i politički komesar 6. korpusa, pukovnik Mate Jerković i pukovnik Otmar Kreačić, bili su u Štabu 3. armije 4. januara, a politički komesar 10. korpusa pukovnik Ivan Šibi 5. januara, obavijestili komandanta 3. armije o stanju njihovih jedinica i operativnoj situaciji, na osnovu čega su, prema opštim direktivama, utvrđeni predstojeći zadaci. Tim odlukama i prethodnim obavještenjima i naređenjima otpočelo je stvarno djelovanje i komandovanje Štaba 3. armije svim dijelovima armije.

SASTAV 3. ARMIJE

Treća armija, prema naredbi maršala Tita, imala je u danima formiranja sljedeći sastav:

- Štab armije sa komandnim dijelom, sedam odjeljenja i tri komande, koje su u svom sastavu imale više odsjeka i sekcija;
- 12. korpus koji je rasformiran, pa ponovo osnovan - sa 16, 36. i 51. NOU divizijom;
- 6. korpus sa 12. i 40. divizijom;
- 10. korpus sa 32. i 33. divizijom.

Divizije 12. korpusa¹⁰⁾ imale su u sastavu po četiri pješadijske i po jednu artiljerijsku brigadu.

Šesnaesta NOU divizija imala je u sastavu 1, 2, 4. i 15. brigadu, artiljerijsku brigadu, dva samostalna artiljerijska diviziona (teški divizion i

⁸⁾ Zbornik V, 37, dok. 4 i 13.

⁹⁾ U Štab 3. armije za političkog komesara postavljen je pukovnik Branko Petričević, koji se izjasnio za Rezoluciju Informbiroa. Nekoliko dana kasnije, maršal Tito je naredbom od 11. januara postavio za zamjenika komandanta 3. armije pukovnika Matu Jerkovića, do tada komandanta 6. korpusa. Štab 3. armije imao je sedam odjeljenja i tri komande rodova i službi. Radila su sljedeća odjeljenja: operativno, sa potpukovnikom Milanom Bradačom na čelu; obavještajno, sa majorom Aleksandrom Bakićem; propagandno sa majorom Gojkom Oklopčijom; za vezu sa majorom Dušanom Mileusnićem; personalno, sa majorom Markom Lakićem; odjeljenje za zaštitu naroda (OZNA), sa Vladom Kovačevićem i sudsko sa majorom Vukom Dragovićem. Radile su i tri komande: Komanda artiljerije, sa komandantom Stevanom Bikićem; Komanda inženjerije, sa komandantom kapetanom Oskarom Klanjšekom, i Komanda pozadine, sa komandantom potpukovnikom Dokom Ivanovićem i političkim komesarom Ivicom Miličevićem. Komanda pozadine imala je više odjeljenja, odsjeka, referenata, jedinica i ustanova.

¹⁰⁾ Štab 12. korpusa sačinjavali su od 11. januara 1945: komandant general-major Gligo Mandić, do tada komandant 17. NOU divizije, politički komesar pukovnik Jovo Kapičić i načelnik štaba major Eduard Rebula. Štab korpusa je imao gotovo sva odjeljenja i odsjeke kao i Štab armije, ali manjeg brojnog sastava. Pri Štabu su bile organizovane prištabske jedinice: »okolina štaba« (60 ljudi), bataljon za vezu (130), auto-bataljon (nema zabilježeno brojno stanje), vozarski bataljon (180), konjički bataljon (nema podataka o brojnom stanju), medicinsko-sanitetski bataljon (odnosno korpusna bolnica bez naznake broja ljudi), intendantura (30) i štabski bataljon (200 ljudi). Zbornik II, 15, dok. 24, i Zbornik V, 38, dok. 35.

protivavionski divizion), zatim bataljon za vezu, inženjerski bataljon, odnosno čet, intendantsko-vozarski bataljon, divizijsku bolnicu, zaštitnicu štaba, okolinu štaba, izviđačku čet, logorski bataljon i više kurseva.¹¹⁾

Trideset šesta divizija imala je Štab, okolinu štaba, »zaštitnicu štaba, divizijsku bolnicu, bataljon za vezu«, intendantsko-vozarski bataljon, »logorski bataljon«, izviđačku čet, zatim 3, 5, 6. i 11. brigadu, artiljerijsku brigadu, dva samostalna artiljerijska divizona (teški i protivavionski divizion) i kurseve.¹²⁾

Pedeset prva divizija imala je Štab i gotovo sve prištabske jedinice, kao i 36. divizija, osim inženjerskog bataljona, te 7, 8, 12. i 14. brigadu, artiljerijsku brigadu i dva samostalna divizona, kao i 36. divizija.¹³⁾

Divizije 6. korpusa¹⁴⁾ imale su u sastavu tri (40. divizija) ili četiri (12. divizija) brigade. Treća divizija toga korpusa, 28. divizija, izašla je iz sastava sredinom septembra 1944. jer je bila upućena u Bosnu i Srbiju, pa je ušla u sastav 2. armije.¹⁵⁾

Dvanesta divizija je imala Štab,¹⁶⁾ izviđačku čet, čet, čet za vezu, minersku čet, konjički eskadron i divizijsko previjalište, te 12. proletersku NOU brigadu, Osječku brigadu, Čehoslovačku brigadu »Jan Žižka« i 4. slavonsku brigadu.

Četrdeseta divizija je, osim Štaba,¹⁷⁾ imala iste prištabske jedinice kao i 12. divizija, i 16. omladinsku NOU brigadu, 18. i Virovitičku brigadu.

Osim toga, korpus je imao artiljerijsku grupu, koja se početkom januara oformila u artiljerijsku brigadu i auto-bataljon.

Deseti korpus¹⁸⁾ je imao Štab, prištabske jedinice, auto-čet, aerobazu, dopunski bataljon, protivavionsku mitraljesku čet, korpusnu artiljeriju (dva divizona) i 32. i 33. diviziju.

*) Komandant 16. divizije bio je pukovnik Marko Peričin Kamenjar, politički komesar potpukovnik Miloš Pajković, a načelnik štaba kapetan Živorad Mihić. U štabu te i 36. i 51. divizije postojali su odsjeci ili referenti slični onima u korpusu.

¹²⁾ Komandant 36. divizije bio je pukovnik Dušan Vukasović Diogen, politički komesar potpukovnik Bogdan Vujošević, a načelnik štaba major Branko Kmijaja.

¹³⁾ Komandant 51. divizije bio je potpukovnik Sreta Savić, politički komesar potpukovnik Đuro Medenica, a načelnik štaba kapetan Rudolf Akrap. Sreta Savić, Žarko Atanacković, Treća armija, Novi Sad, 1981, str. 98-101.

¹⁴⁾ Komandant 6. korpusa bio je od 11. januara general-major Veljko Kovačević, a do tada pukovnik Mate Jerković, koji je uskoro postavljen za zamjenika komandanta 3. armije, a potom u martu za komandanta 10. korpusa, kao general-major. Politički komesar je bio pukovnik Otmar Kreačić, načelnik štaba major Franc Inkrjet, zamjenik komandanta korpusa, ujedno i komandant korpusne vojne oblasti potpukovnik Bogdan Cmobja.

¹⁵⁾ Zbornik II, 15, dok. 3.

¹⁶⁾ Komandant divizije od 20. januara 1945. bio je potpukovnik Đuro Dulić, do tada zamjenik komandanta 51. divizije. Dotadašnji komandant, pukovnik Milan Stanivuković, poginuo je 27. XII 1944. u Livanjskoj varoši. U međuvremenu, za komandanta divizije bio je predviđen i major Dušan Kreča, ali nije postavljen. M. Stanivuković, po ocjeni Štaba korpusa, bio je sposoban da »primi i vodi korpus«. Politički komesar je bio potpukovnik Josip Krajačić a načelnik štaba kapetan Petar Romanić. Zbornik V, 37, dok. 35, 88, 121 i str. 103.

¹⁷⁾ Do kraja 1944. godine, komandant divizije bio je pukovnik Veljko Kovačević, koji je proizveden u čin general-majora i postavljen za komandanta korpusa. Prvih dana januara 1945. za v.d. komandanta divizije postavljen je major Savo Miljanović, dok je politički komesar bio potpukovnik Ivan Vondraček, a načelnik štaba Mihajlo Mišević. Prema podacima iz operativnog dnevnika Štaba 40. divizije, 25. januara 1945. major Mišević je premješten u Štab korpusa, a na njegovo mjesto postavljen je kapetan Milan Popara. Zbornik V, 37, str. 536 i 616.

¹⁸⁾ Štab 10. korpusa činili su komandant, general-major Vlado Matetić; politički komesar, pukovnik Ivan Šibi, načelnik štaba potpukovnik Milan Bradač. Komandant 32. divizije bio je potpukovnik Rade Bulat; politički komesar potpukovnik Janko Bobetko. Komandant 33. divizije bio je potpukovnik Josip Antolović, a politički komesar Vladimir Hutak. Na dužnosti komandanta 32. divizije, potpukovnika Antolovića, zamjenio je potpukovnik Petar Biškup Ven. I. Šibi. i J. Bobetko u vrijeme nacionalističke euforije razišli su se sa politikom SKJ.

Trideset druga divizija je imala Štab, prištabske jedinice, Brigadu »Braće Radić«, brigadu »Matija Gubec« i brigadu »Mihovil Pavlek Miškina«.

Trideset treća divizija je imala, uz Štab, prištabske jedinice, 1. moslovačku brigadu, 2. moslovačku brigadu i brigadu »Nikola Demonja«.

Osim tih jedinica, 6. i 10. korpus imali su u sastavu i partizanske odrede. U sastavu 6. korpusa bila je Istočna grupa NOP odreda¹⁹⁾ (četiri odreda), Posavski NOP odred i Diverzantski odred, a u 10. korpusu dvije grupe, Istočna grupa NOP odreda (dva odreda) i Zapadna grupa NOP odreda (tri odreda), u čijem se sastavu nalazila i 1. zagorska NO brigade.²⁰⁾

Dva korpusa koja su djelovala na slavonskoj, moslovačkoj, bjelovarskoj i zagrebačkoj operativnoj prostoriji - 6. i 10. korpus - imala su svoje korpusne vojne oblasti.

Na čelu vojnih oblasti bili su zamjenici komandanta korpusa, sa odgovarajućim brojem odjeljenja, odsjeka, sekcija, i više jedinica i ustanova. Krajem 1944, na velikoj oslobođenoj teritoriji Slavonije i zagrebačke oblasti korpusne vojne oblasti su se razvile u snažne vojno-teritorijalne organe. U svom sastavu imale su komandu područja, komande mjesta, partizanske straže i ustanove. Njihova uloga i djelatnost u smislu što punijeg angažovanja ljudskih i materijalnih potencijala za potrebe fronta i pozadine bila je izvanredno značajna.

U danima formiranja 3. armije vrhovni komandant maršal Tito izdao je 31. decembra sažetu naredbu o strukturi i formaciji štabova korpusa, uzimajući u obzir sastav novih strategijsko-operativnih jedinica - armija. Tom naredbom odvojio je operativne jedinice od teritorijalnih jedinica - operativnu od teritorijalne komponente. Pošto je predviđao pokretanje operativnih jedinica sa dotadašnjih teritorija, na kojima su se duže

*Komandant 36. udarne divizije, potpukovnik
Radosav Jović - Miško*

¹⁹⁾ Grupa je imala Požeški, Diljski, Podravski i Osječki NOP odred, a svaki od njih po dva bataljona sa po dvije čete, a one po dva voda. Dakle, bila je sa dvjnom formacijom, te sa po jednim izviđačkim odjeljenjem, i odjeljenjem za vezu, intendantskom službom i informativnom službom i ambulantom. Zbornik V, 37, dok. 11.

²⁰⁾ Istočna grupa NOP odreda je imala Moslovački i Posavski NOP odred sa po dva bataljona i četvu za vezu, a Zapadna grupa tri odreda; Zagrebački, Zagorski i Kalnički NOP odred, prvi sa dva, a ostali sa po jednim bataljonom, i 1. zagorsku NO brigadu sa četiri bataljona. Radi popune divizije, 11. februara 1945, obe grupe su rasformirane, 1. Zagorska NOU brigada ušla je u sastav 32. divizije kao njena četvrta brigada. Formirana je jedna Grupa NOP odreda od Moslovačkog, Posavskog, Kalničkog, Zagrebačkog i Zagorskog NOP odreda. Zbornik V, 37, dok. 23.

nalazile, ka sjeverozapadu maršal Tito je naredio da u slučaju »odlaska operativnog štaba i jedinica« zamjenik komandanta i organi korpusne vojne oblasti ostaju na teritoriji i obavljaju sve vojne službe. U tom slučaju pod komandu zamjenika komandanta stavljaju se osim partizanskih straža, i »oni odredi, odnosno jedinice, ostavljene za bezbjednost te teritorije«,^{21*} dakle, partizanski odredi i ostavljene operativne jedinice. Nakon što su korpusi iza fronta operativno potčinjeni komandi 3. armije i što su u svakom drugom pogledu (organizacijskom, materijalnom, personalnom, nastavnom) ostali pod komandom GŠH, ta naredba je omogućila da se već na početku otklone nedoumice i nejasnoće između Štaba 3. armije, štabova korpusa i GŠH.

Formiranjem armije sve operativne jedinice su prešle postupno u sastav novih strategijsko-operativnih formacija NOVJ, odnosno JA. Sve divizije koje su se nalazile na operativnoj prostoriji 3. armije, a i na frontu, odmah su ušle u njen sastav. Divizije, odnosno korpusi koji su se nalazili iza fronta, na pravcu budućih operacija Armije, ulazile su u njen sastav postepeno, prema pokretanju fronta ka sjeverozapadu, prvo samo operativno, a potom su postajale organski dio 3. armije.

PROMJENE U SASTAVU 3. ARMIJE

Na dan formiranja 3. armija je u sastavu imala tri korpusa (6, 10. i 12), dva u operativnom i jedan u organskom sastavu, sedam divizija (tri na frontu i četiri u pozadini), 26 pješadijskih i četiri artiljerijske brigade, osam samostalnih artiljerijskih divizionara i više desetina bataljona rodova, specijalnosti i službi. Od formiranja do kraja NOR-a 3. armija je mijenjala svoj sastav prema toku operacija i planovima najvišeg vojnog rukovodstva nove Jugoslavije. U vrijeme formiranja, glavnina 3. armije (pet divizija) vodila je žestoke borbe na virovitičkom mostobranu. Krajem januara cijela 3. armija je angažovana u veoma žestokim višenedjeljnim frontalnim borbama, koje su trajale sve do 9/10. februara 1945. godine. U takvim prilikama, kada su sve divizije 3. armije djelovale zajedno i imale jedinstven front, Vrhovni štab je 31. januara 1945. oba korpusa 6. i 10. potčinio Štabu 3. armije i u »organizacionom pogledu«, pa su tako sva tri korpusa bila u organskom sastavu 3. armije.^{22*}

Nakon napuštanja virovitičkog mostobrana 12. korpus se prebacio na lijevu obalu Drave, a potom je upućen u Baranju, gdje je preuzeo front na Dravi i dijelom na Dunavu. Dva korpusa (6. i 10) ostala su na desnoj obali Drave i nastavila da vode teške borbe u središtu Slavonije, Moslavini i na Bilogori. Za razliku od prethodnog perioda, u kojem je gotovo cijela 3. armija djelovala jedinstveno, na istom frontu, u neposrednom dodiru, ona je bila u novonastaloj situaciji podijeljena na dvije grupacije: baranjsko-bačku i slavonsko-moslavačku. Stoga se nametnulo pitanje obima nadležnosti Štaba 3. armije i štabova 6. i 10. korpusa. Bilo je logično očekivati da se »ugasi« organizacijska, a ostane samo operativna komponenta. Međutim, do toga nije došlo, pošto je Vrhovni štab imao namjeru da 12. korpus ponovo prebaci na desnu obalu Drave, i sa 6. i 10. korpusom povрати veliku slobodnu teritoriju. Uslijed ofanzive njemačkih i ustaških snaga, 6.

²¹> Zbornik II, 14, dok. 510.

²²> Zbornik II, 15, 75 i AVII rëg. br. 1-2, kut. 119/4.

i 10. korpus su se povukli daleko od Drave, na Slavonsko goije i u Moslavinu. Tokom marta njemačke snage su forsirale Dravu kod Valpova i Donjeg Miholjca i taj mostobran je likvidiran tek 22. marta. Sve to, posebno prostorna udaljenost ta dva dijela 3. armije naročito 10. korpusa vjero vatio je utjecala da Generalštab JA, 24. marta, naredi da 10. korpus izađe iz sastava 3. armije i uđe u »sastav i pod komandu« Glavnog štaba Hrvatske.²³ Za vrijeme proboja sremskog fronta i poslije forsiranja Drave, 16. aprila 1945, Generalštab JA ponovo je potčinio 10. korpus Štabu 3. armije s obzirom »na njenu sadašnju ofanzivu na slavonskom bojištu«.²⁴

Početkom maja, 3. armija je dobila zadatak da što brže prodre duž desne obale Drave ka Mariboru i jugoslovensko-austrijskoj granici radi opkoljavanja i uništenja velike njemačke i ustaške grupacije. Prva armija je dobila zadatak da sa drugim jedinicama i 10. korpusom učestvuje u oslobodjenju Zagreba. Stoga je Generalštab JA, 7. maja, ponovo izuzeo 10. korpus iz sastava 3. armije i stavio ga pod komandu 1. armije »za zagrebačku operaciju«.²⁵ Tako je do kraja borbi, 15. maja, 10. korpus bio izvan 3. armije i u sastavu 1. armije. Dakle, zavisno od operativne situacije na slavonsko-moslovačkom ratištu, opšteg plana operacija, prostome udaljenosti tog područja i fronta, taj korpus je ulazio i izlazio iz sastava 3. armije. Ipak, on se izvan sastava 3. armije nalazio vremenski veoma kratko - ukupno dvadeset i osam dana (27. mart - 16. april i 7 - 15. maja 1945).

Osim tih velikih bilo je i drugih promjena u sastavu 3. armije. Naredbom Generalštaba, do 21. aprila 1945. u sastav 3. armije ušla je 17. divizija, koja je do tada bila u sastavu 1. armije, a imala je oko 9450 boraca.²⁶ U njenom sastavu se nalazila od 28. aprila do 1. maja 1945, u operativnom pogledu i 11. divizija NOVJ iz sastava 1. armije.

O UKIDANJU ŠTABO VA KORPUSA U SASTAVU 3. ARMIJE

U danima formiranja u 3. armiju su ušla dva korpusa (6. i 10) i tri divizije dotadašnjeg 12. korpusa. Pošto su te divizije bile neposredno potčinjene armijskom štabu u organskom sastavu 3. armije, očekivalo se konačno gašenje 12. korpusa. Međutim, Štab korpusa je ubrzo obnovljen, i djelovao je do 28. marta 1945, uglavnom i zato što se nalazio na krajnjem desnom krilu jugoslovenskog ratišta i neposredno se borio uz bok i zajedno sa jedinicama 3. ukrajinskog fronta Crvena armije, koje su, uglavnom, vodile operacije na području južnog dijela Mađarske. Dakle, duže postojanje Štaba 12. korpusa bilo je uslovljeno mjestom koje je imao u opštem stra-

²³> Zbornik II, 15, 167 i XI, 3, 34.

²⁴ Zbornik V, 39, 71 sa bilješkom 10, i XI, 3, 57 sa bilješkom 13.

²⁵> Zbornik II, 15, 276 i 280 sa bilješkom.

²⁶> U pregledanim izvorima našli smo podatak koji kazuje da je zapovješću Štaba 1. armije naredeno 17. diviziji 21. aprila 1945. da se prebaci sa prostorije Slavanskog Broda na prostoriju Našica »radi ulaska u sastav« 3. armije. Štab armije je 23. aprila izvijestio Generalštab da bi 17. diviziju trebalo odmah uputiti u sastav. Stvarno je divizija ušla u sastav 3. armije 25. aprila, kada je došla na njenu operativnu prostoriju. Divizija je 15. maja imala navedeno brojno stanje, ali ne znamo da je to po spisku ili u stroju. U sastavu je imala Štab sa prištapskim jedinicama (214 ljudi), 6. proletersku (istočnobosansku) brigadu (1.983), 2. krajišku NOU (2064), 15. majevičku NOU (2048) brigadu, artiljerijsku brigadu (1.629), inženjerski bataljon (298), bataljon za vezu (69), medicinsko-sanitetski bataljon (389), izviđačku četvu (42), protivavionsku mitraljesku četvu (76) i komandu pozadine (643). Zbornik XI, 3, dok. 100, 113, 149 sa bilješkom 4.

tegijskom rasporedu snaga NOV i POJ. Nakon njegovog gašenja, 16. 36. i 51. divizija bile su neposredno podčinjene Štabu 3. armije.²⁷⁷

Štab 6. korpusa je djelovao duže stoga što je njegovo operativno područje, naročito od sredine februara 1945, bilo daleko od strategijskog fronta, pa je postojanje njegovo bilo nužno. Nakon proboja fronta na Dravi i približavanja glavnih snaga operativnoj prostoriji 6. korpusa i operativnog povezivanja jedinica, 21. aprila 1945. ugasio se Štab 6. korpusa.²⁸⁷ Njegova 12. divizija je uskoro, privremeno, operativno potčinjena 10. korpusu, a 40. divizija ušla je neposredno u sastav 3. armije. Deseti korpus, ostao je, zbog specifične uloge koju mu je dodijelio Generalštab JA, i poslije 15. maja. Naime, on je, osim učestvovanja u oslobodenju Zagreba, imao zadatak da osigurava i čisti svoje područje od razbijenih i zaostalih neprijateljskih snaga, odnosno da osigurava tek oslobođeno područje. Slično tome, Generalštab je na konačno oslobođenom dijelu zemlje ostavljao pojedine divizije, koje su sa jedinicama Korpusa narodne odbrane nastavile oružane borbe za razbijanje zaostalih ili ostavljenih kvislinških snaga.

U periodu od početka januara do sredine maja 1945. izvršene su izmjene i u sastavu divizija. Tako su prema novoj trojnoj formaciji rasformirane slijedeće brigade: 24. marta 14. brigada 51. divizije, 31. marta 15. vojvođanska 16. divizije, 2. aprila 11. NOU brigada i 23. aprila Čehoslovačka NO brigada 12. divizije.²⁹⁷ Početkom januara 1945. više divizija je imalo po četiri pješadijske i jednu artiljerijsku brigadu (16, 36, 51), a početkom maja 1945. sve divizije 3. armije imale su u sastavu po tri brigade, izuzev 32. divizije 10. korpusa, koja je imala četiri pješadijske brigade. Dakle, početkom januara 1945, Treća armija je imala u sastavu sedam divizija i 26 brigada (bez artiljerijskih). Prvih dana maja 1945. u njenom sastavu je bilo osam divizija i 25 brigade i jedan korpus. Sredinom maja (odlaskom 10. korpusa sa dvije divizije), u sastavu 3. armije nalazilo se šest divizija, 18 pješadijskih i četiri artiljerijske brigade. U odnosu na početak januara, prvih dana aprila u sastavu armije nije bilo korpusa, grupe odreda i odreda (osim Kalničkog NOP odreda, koji je izašao iz njenog sastava i bio na posebnom zadatku u Međumurju). Dakle, nakon četiri mjeseca, poslije spajanja konačno oslobođenih i privremeno oslobođenih teritorija, prema kretanju glavnog fronta na sjeverozapad, sve operativne jedinice su ušle u organski sastav Armije, a odredi su rasformirani za popunu brigada ili su ušli u sastav jedinica Korpusa narodne odbrane.

Broj operativnih jedinica se time smanjio u odnosu na početak januara 1945. godine. Međutim, povećalo se brojno stanje svih jedinica, a postepeno su se smanjivale razlike u organizacijsko-formacijskoj strukturi divizija koje su se do tada nalazile iza fronta. Tada su, na osnovu postojeće formacije, i te operativne jedinice razvijale sve elemente vojne organizacije, pošto su im i zadaci postali isti kao divizijama koje su do tada bile na frontu. One su dobijale više artiljerije, od koje su formirale artiljerijske brigade, ali je proces njihovog formiranja, kao i drugih jedinica u divizijama, trajao i nakon 15. maja.

²⁷⁷> Zbornik XI, 3, dok. 6 i 7 sa bilješkama.

²⁸⁷> Isto, dok. 68.

²⁹⁷> Zbornik V, 38, 23; V, 39, 81; XI, 3, 68; AVII reg. br. 14-2, kut. 552 i reg. br. 26-4, 33-4, 54-4, kut. 558.

Četvrtā armija

*Četvrtā
armija*

Četvrta armija

U sastavu 4. armije krajem marta 1945. bile su sledeće jedinice:

- 9. dalmatinska divizija sa: 2. dalmatinskom proleter-skom, 3. i 4. dalmatinskom brigadom.
- 13. primorsko-goranska divizija sa: 1, 2. i 3. primor-sko-goranskom brigadom.
- 15. slovenačka divizija sa: 4. 5. 12. i 15. slovenačkom brigadom.
- 18. slovenačka divizija sa: 8, 9. i 10. slovenačkom bri-gadom, i 24. italijanskom antifašističkom brigadom »Fonta-not«.
- 19. dalmatinska divizija sa: 5, 6. i 14. dalmatinskom brigadom.
- 20. dalmatinska divizija sa: 8, 9. i 10. dalmatinskom brigadom.
- 26. dalmatinska divizija sa: 1. dalmatinskom proleter-skom brigadom, 11. i 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom.
- 35. lička divizija sa: 1. i 3. ličkom brigadom i 7. dal-matinskom brigadom.
- 43. istarska divizija sa: 1, 2. i 3. istarskom brigadom.

Brojno stanje i naoružanje 4. armije 31. marta 1945. godine bilo je: 67.000 boraca, 150 topova, 439 minobacača, 75 ten-kova, 39.907 pušaka i 3.613. puškomitraljeza i mitraljeza.

ГЕНЕРАЛШТАБ
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ
Стр.Пов.Бр. 42
2 марта 1945 г.

Врховни Штаб Југославске Војске
Бр. Пов. 15-1110
118

Према указаној потреби,

Н А Р Е Љ У Ј Е М :

- 1.- Да се одмах формира Штаб IV Армије, на челу са генерал-мајором Петром Драпшином, комесаром Бошком Шиљеговићем и начелником штаба генерал-мајором Павлом Јакшићем.
- 2.- У састав Армије улазе ове јединице:
 - VIII Корпус
 - XI Корпус и
 - VII Корпус.
- 3.- О предјем је обавештен генерал Драпшин усмено, а Главни Штаб Хрватске и Словеније радиограмом. Предје се доставља ради знања и управљања. Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ-СЛОБОДА НАРОДУ!

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
МАРШАЛ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДОСТАВЉЕНО:

- Начелницима одељења:
 - Персоналног
 - Обавештајног
 - Економског
 - Артиљеријског
 - Санитетског
 - Инжињерско-техничког
 - За везу
 - Судског
 - Пропагандног
- Штабу ваздухопловства
- Штабу Корпуса народне одбране
- Главном Штабу за Србију
- Војној Управи за Војводину
- Команди града Београда
- Начелнику ОЗНЕ за Југославију
- Штабови I, II, III. и IV Армије.

Naredba o formiranju 4. armije

Značajna obilježja Četvrte^w armije¹¹

admiral, Bogdan Pecotić²¹

Tema, između ostalog, zahtijeva kompleksno razmatranje svih relevantnih činilaca - kako političkih tako i strategijsko-operativnih - koji su uticali na donošenje odluke o formiranju armija kao najviših operativno-strategijskih grupacija, početkom 1945. godine. U vezi s tim, istakao bih uslove nastanka 4. armije, jer su oni specifični u odnosu na okolnosti u kojima su stvorene 1, 2. i 3. armija, a nastala je dva mjeseca poslije njih.

Četvrta armija je formirana samo nepunih dvadesetak dana prije opće ofanzive naših snaga na cjelokupnom jugoslovenskom ratištu za konačno oslobođenje zemlje, pa se zato i njeno formiranje mora posmatrati u okviru njene operativne upotrebe. I to ne samo iz metodoloških razloga (iako su i oni značajni) već, prije svega, zato da bi smo imali što cjelovitiji političko-strategijski pogled na jugoslovensko ratište u svim njegovim relacijama i dimenzijama, što ne bi bilo moguće bez uporednog sagledavanja nastanka i funkcioniranja sve četiri naše armije, kao i Mornarice i Vazduhoplovstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

FORMIRANJE 4. ARMIJE

Formiranje 4. armije, 2. marta 1945, uslijedilo je kao logična posljedica već ostvarene tri bitne pretpostavke: prvo, izvojevane su značajne vojne i političke pobjede i uspjesi na najvećem dijelu jugoslovenskog ratišta, posebno nakon definitivnog oslobođenja Srbije, Makedonije, Kosova, Vojvodine, Crne Gore, Hercegovine i velikog dijela Bosne, čime su stvoreni svi preduvjeti za izvođenje završne ofanzive velikih razmjera; drugo, oslobođena je cijela Dalmacija i jadranski dalmatinski otoci, odnosno tzv. primorski pojas, - što je bio gotovo isto toliko značajan operativno-politički elemenat u generalnim strategijskim procjenama maršala Tita i najvišeg političkog i vojnog rukovodstva, jer je, zahvaljujući tim pobjedama, stvoren snažan i pouzdan placdarm za dalji prodor jedinica novoformirane 4. armije, ali, istovremeno, i neprobojni bedem za sve pokušaje sa zapada radi eventualnog dolaska na naše tlo, i, treće, u svojoj strategijskoj zamisli za potpuno oslobođenje zemlje i uspostavljanje nove Jugoslavije maršal Tito je već imao sasvim jasnu viziju ne samo o armijama, kao najvišim strategijsko-operativnim grupacijama, već i o njihovom broju, efektivima,

¹⁾ Saopćenje podnijeto na »okruglom stolu« u Beogradu, 15. januara 1985.

²⁾ Potpukovnik, komandant 20. dalmatinske divizije 4. armije.

planovima upotrebe i općim pravcima dejstva, pri čemu ni u jednom trenutku nije bio doveden u pitanje njegov opći strategijski koncept - da se sinrhoniziranim nastupanjem i dejstvima

sve četiri armije na širokom frontu slomi otpor i razbiju snage neprijatelja, prodirući nezadrživo na sjeverne i zapadne granice zemlje.

*Komandant 4. armije general-major
Petar Drapšin*

U vezi s tim, podsjetio bih samo na nekoliko najznačajnijih okolnosti vojnog i političkog karaktera čija nam spoznaja omogućava da potpunije i kompleksnije shvatimo sve ono što je značajno za razumijevanje uloge i dejstava 4. armije (ali i ostalih).

Prvi mjeseci 1945. jasno su nagovještavali skoro poraz hitlerovske Njemačke. Tu činjenicu nisu više mogle da dovedu u pitanje nikakve okolnosti: ni priče o novom, čudotvornom oružju, koje je Gebelsova propaganda neprekidno širila, ni spekulacije o tzv. razdoru među saveznicima i, u okviru toga, o potpisivanju separatnog mira sa Anglo-Amerikancima, ni stalno nagovještavane nove ofanzive njemačkih armija. Odluke Teheranske i Krimске konferencije (na Jalti) nedvosmisleno su stavljale do znanja da su vodeće

sile antihitlerovske koalicije čvrsto odlučne u pogledu konačnog razbijanja hitlerovske Njemačke, i da, u vezi sa tim, više niko ne treba da ima iluzija. Tu činjenicu, međutim, nacističko rukovodstvo nije htjelo, ni moglo da shvati; Hitler je i dalje insistirao na upornoj odbrani zaposjednutih frontova, pa čak i na izvođenju lokalnih protivofanziva (na primjer, u Ardenima i Mađarskoj), a uporedo se nastavljao teror u okupiranim zemljama i to još bjesomučniji.

Na sličan način Hitler i njemačka vrhovna komanda gledali su na jugoslavensko ratište. Energично je odbačen prijedlog komandanta Jugoistoka da se jedinice Grupe armija »E«, zbog sve nepovoljnijeg razvoja situacije i pred narastajućom ofanzivom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, postepeno povlače sa juga i organizaciju nove linije odbrane koje bi, prema procjeni njemačkih komandanata, omogućile efikasniju zaštitu kontinuiranog izvlačenja i osigurale zapadni jugoslavenski prostor kao strategijsko-geografski spoj između frontova u Italiji i Mađarskoj, a kojim, uostalom, izvode i svi komunikacijski pravci sa Balkana i Apeninskog poluotoka prema Austriji i Njemačkoj. Hitler se još uvijek zanosio iluzijom da će stvaranje nove Jugoslavije, sa Titom na čelu, postati jedan od odlučujućih činilaca sukoba između SSSR-a i članica zapadne antifašističke koalicije, iz čega bi on mogao nešto da ušičari u već nastaloj agoniji. Posebno se špekuliralo našim primorskim pojasom, tačnije - njegovim sjevernim rubom (Kvarnerom, Rijekom i Istrom), za koji su Englezi ispoljavali izuzetan in-

Komandant i politički komesar 4. armije Petar Drapšin i Boško Šiljegović

teresi, kalkulirali s njim u svojim operacijskim i političkim planovima. To je bio, vjerovatno, jedan od glavnih razloga zbog kojeg su njemačke i kvislinške trupe zaposjele gotovo svako veće mjesto u tom području, pripremajući se i organizujući za dugu i upornu odbranu.

Posljednji mjeseci 1944. i prvi dani 1945. godine bili su obilježeni novim i još većim pobjedama naše revolucije i oslobodilačke borbe. Definitivno su oslobođeni svi istočni dijelovi Jugoslavije, a Narodnooslobodilačka vojska je povećana za više od 150.000 boraca. Prvog januara 1945. oformljene su prve tri armije, a u pozadini neprijatelja djelovalo je i dalje šest korpusa, nanoseći teške gubitke neprijatelju. U primorskom području, nakon oslobođenja Crne Gore i Dalmacije, slomljen je otpor njemačkih divizija i korpusa i u dva izuzetno značajna i utvrđena rejlona - Kninu i Mostaru, čime su bili stvoreni svi neophodni preduvjeti da se, poslije nekoliko uspješnih napadnih operacija korpusnog nivoa, poduzme završna ofanziva strategijskog značaja.

Uporedo sa velikim vojnim uspjesima, tačnije - zahvaljujući njima, počele su sve jasnije da se ocrtavaju i konture naših političkih pobjeda. Nakon pune tri godine otpora i opstrukcija svih vrsta, saveznici su konačno prihvatili i priznali izdajničku i kolaboracionističku ulogu Draže Mihailovića i njegovog četničkog pokreta, čime je prihvaćena i javno objelodanjena istina da je u okupiranoj i raskomadanoj Jugoslaviji od prvog dana okupacije jedina snaga koja je vodila upornu, neprekidnu i krvavu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saveznika bila Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, predvođeni Komunističkom partijom i Titom. Njena snaga je koncem 1944. godine bila već na takvoj razini da je držala samostalan front na jugoslavenskom ratištu, koje

Bogdan Pecotić prati izlaganja na »okruglom stolu« (treći s desna)

je povezivalo sovjetske armije - sa jedne, i anglo-američke armije na Apeninskom poluostrvu - sa druge strane. Odnosno, ona je izrasla u potpuno ravnopravnog i legitimnog saveznika u okviru opće antihitlerovske koalicije, koji je u završnom periodu drugog svjetskog rata imao čvrsto određenu i jasnu poziciju u okviru jedinstvenog savezničkog fronta. Taj zamašni dio koji smo »pokrivali« prostirao se između r. Drave i Jadranskog mora, i vezivao je oko 700.000 neprijateljskih vojnika. Stoga je bilo logično da se savezniku kao što je naša armija pruži materijalna pomoć i podrška.

Veoma značajan je bio i međunarodni prestiž i ugled Josipa Broza Tita, kao inspiratora i vođe oslobodilačkog pokreta i oružane borbe jugoslavenskih naroda, kao i svega onoga što se na tlu Jugoslavije zbilo u protekle četiri godine pod njegovim rukovodstvom. Zahvaljujući tome, bitno je izmijenjen i odnos savezničkih vlada i vojnih komandi prema našoj armiji i narodnooslobodilačkom pokretu u cjelini. Već u ljeto 1944. uslijedili su mnogi značajni kontakti sa političkim i vojnim liderima članica antihitlerovske koalicije, posebno Velike Britanije i SSSR-a, što je ubrzalo rješavanje jednih, ali je, istovremeno, podstaklo i izbacilo na površinu i mnoge nove probleme, ni malo lakše od onih koje smo »skidali sa dnevnog reda«. To se posebno reflektiralo u odnosima sa Velikom Britanijom, što je gotovo kontinuirano opterećivalo sve naše pregovore sa njenim predstavnicima - počev od sporazuma sa vladama Ivana Šubašića, preko utvrđivanja naših zapadnih i sjeverozapadnih granica, do karaktera vlasti u budućoj Jugoslaviji i si. Nešto više fleksibilnosti ispoljavano je jedino u razmatranjima vojnooperativnih pitanja, kao prilikom razgovora koje je Tito vodio, 21. i 24. februara 1945. u Beogradu, sa glavnim savezničkim komandantom za Sredozemlje feldmaršalom H. Aleksanderom. Saglasnost je relativno brzo postignuta o dva suštinska problema - forsiranju napada obalskim pojasom i koordiniranju dejstava naših i savezničkih snaga kada se sastanu u sjeverozapadnim krajevima zemlje. Teže je bilo shvatiti Alek-

sanderov zahtev u vezi sa režimom i upravom u lukama na sjevernom jadrani i u zahvatu komunikacija koje i njih vode prema Austriji. Tito je i u tom slučaju bio veoma rezolutan: jedno je vojnooperativni aspekt problema o kojem se može diskutirati, a sasvim drugo priznavanje i prihvatanje naše suverene vlasti na tome području, o čemu ne želimo nikakve pregovore i nagodbe. On je vizionarski ocijenio, posebno u razgovorima sa Winstonom Čerčilom, da će političko rješenje statusa Rijeke, kvarnerskih otoka, Istre, Trsta i Slovenačkog primorja u velikoj mjeri zavisi od brzine uspostavljanja našeg vojnog prisustva na tom prostoru, ali i od naše organiziranosti i odlučnosti da bez ikakvih kompromisa ostanemo na tom tlu. Tu ideju, i zadatak koji je u vezi s njom trebalo realizirati, on je nedvosmisleno predočio komandantu 8. dalmatinskog korpusa, general-majoru Petru Drapšinu, neposredno poslije sastanka sa feldmaršalom Aleksandrom, kojem je Drapšin prisustvovao. Postavljajući mu taj zadatak, Tito ga je istodobno obavijestio i o formiranju 4. armije, kao i o tome da će on biti njen komandant.

Jezgro i udarnu snagu 4. armije činio je 8. korpus sa svoje četiri divizije (9, 19, 20. i 26), čije je ukupno brojno stanje iznosilo više od 46.000 boraca, odlično naoružanih i sa dugim ratnim iskustvom. U njen sastav su uključene još i tri divizije 11. korpusa (13, 35. i 43), zatim dvije divizije 7. korpusa (14. i 17), a nešto kasnije i glavnina 9. korpusa (30. i 31. divizija). Pomenuta tri korpusa (7, 9. i 11) dejsvovala su u pličoj i dubljoj pozadini neprijatelja, ali su, prema općoj strategijskoj zamisli Generalštaba Jugoslavenske armije, njihova dejsva usklađena sa planom dejstava i operativno-strategijskim zahvatima 4. armije. Tako je prije početka završne ofanzive 4. armija u svom sastavu imala devet divizija, a od rodovskih jedinica i tenkovsku, artiljerijsku, inžinjerijsku i dopunsku brigadu, puk veze i motorizovani artiljerijski divizion. Brojno stanje 4. armije prilikom formiranja iznosilo je oko 67.000 ljudi, a od naoružanja je imala i 150 topova, 439 minobacača, 75 tenkova, 3.613 puškomitraljeza i više od 40.000 pušaka. U operacijama u Lici i Bosanskoj krajini 4. armiji su sadejstovale jedinice 4. korpusa, a kada se prodiralo u Istru bila joj je potčinjena i 29. hercegovačka udarna divizija. Posljednjih dana rata 4. armija je imala oko 110.000 ljudi, tako da je po svojim ukupnim efektivima bila najjača strategijsko-operativna grupacija Jugoslavenske armije.

NAMEN A I ZADACI 4. ARMIJE

Uloga 4. armije proizilazila je iz osnovne strategijske Titove zamisli o izvođenju završnih operacija za konačno oslobođenje naše zemlje. Opći strategijski plan se zasnivao na izvođenju snažnog i silovitog obuhvatnog manevra krilnih grupacija, koje su činile glavninu Jugoslavenske armije. U okviru toga, izuzetno značajno je bilo stvaranje neophodnih uvjeta kako bi operativna grupacija na primorskom dijelu ratišta što brže i efikasnije slomila odbranu neprijatelja na tom dijelu fronta, jer se jedino tako moglo u najkraćem vremenu izbiti na naše zapadne etničke granice i, zatim, nastaviti napredovanje prema širem rejonu Celovca, gdje je planirano konačno zatvaranje oba kraka klješta oko glavne grupacije neprijatelja koji se izvlačio tim pravcem. Bez upuštanja u širu operativno-teorijsku eksplikaciju tih dejstava, želim da skrenem pažnju na nekoliko činjenica šireg zna-

čaja, bez čijeg se sagledavanja i uvažavanja ne mogu potpuno shvatiti svi relevantni faktori dejstva 4. armije.

Postavljajući generalne zadatke Štabu 4. armije, Tito je jasno stavio do znanja da će njihova pravovremena realizacija i ostvarenje zavisiti, od visokog stupnja organizovanosti i obezbeđivanja maksimalnog sadejstva svih jedinica, štabova i starješina, ali i od uloženi napore svih učesnika i sudionika operacije. Takav zahtjev je bio sasvim logičan i opravdan: pred »frontom« 4. armije nalazilo se oko 135.000 odlično naoružanih neprijateljskih vojnika (što znači da je u početku ofanzive odnos snaga bio 2:1 u korist neprijatelja), a sav taj ogromni prostor koji je trebalo savladati bio je toliko utvrđen za odlučnu odbranu da se nije moglo računati na neko brzo i olako nastupanje. Koliko je to bio složen i delikatan zadatak ilustruje slijedeći podatak: do r. Soče trebalo je savladati oko 300 km veoma teškog i ispresijecanog prostora, na kojem je postojalo svega nekoliko upravnih komunikacija lošijeg kvaliteta. Osim toga, Nijemci su gotovo sve otoke posjeli jakim snagama i snažno utvrdili, i jedino je likvidacijom tih snaga bilo moguće forsirano ići naprijed. Konačno, desni bok i veći dio pozadine 4. armije nisu bili dovoljno zaštićeni, ali se tome nije smjelo poklanjati previše, pažnje, jer je taj rizik bio već »ukalkulisan« u opći plan operacije.

Uloga 4. armije imala je i izuzetno naglašenu političku dimenziju, možda i nešto izraženiju nego na drugim dijelovima jugoslavenskog ratišta. Izvršenjem zadataka, 4. armije riješavane su, između ostalog, i mnoge, veoma krupne spoljopolitičke dileme naših budućih odnosa sa zapadnim saveznicima, a time i položaj nove Jugoslavije. Jer, prije svega, historijska je činjenica da je vlada Velike Britanije, sa Vinstonom Čerčilom, uporno odbijala sve naše pokušaje i nastojanja da se međunarodno javno i pravno priznaju odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i priključe Lastovo, Zadar, Rijeka, Cres, Lošinj, Istra i Slovenačko primorje matici zemlji, a to je bio dio njihove generalne političke strategije prema NOP-u. Na jednoj strani, oni su javno priznavali našu Narodnooslobodilačku vojsku kao jedinu snagu koja se bori protiv fašističkih sila i njihovih saveznika, pružali su nam i materijalnu pomoć, istina tek od 1943. godine, ali su, istovremeno, činili sve da ostvare svoje političke i druge kombinacije, koje su bile direktno usmjerene protiv društvenih, klasnih i političkih temelja i okvira nove Jugoslavije. Kao paravan u toj igri služili su im, prije svega, dinastija Karađorđevića i izbjeglička vlada u Londonu, a u zemlji

- Draža Mihailović i njegov četnički pokret, kao najbeskrupulozniji eksponenti takve politike. Kombinacije su postojale i sa vladom dr Ivana Šubašića, koja se, međutim, završila na sličan način kao i sve prethodne. U vezi sa svim tim, podsjetio bih na jednu Čerčilovu depešu feldmaršalu Aleksanderu, od 1. maja 1945. godine: »Mislim da je značajno da mi i Amerikanci dobijemo kontrolu nad Rijekom, Trstom, Pulom i Istarskim poluotokom. Tamo će svakako doći do strahovite svađe između Italijana i Jugoslovena oko tog teritorija. Ja sam sklon podržati Italijane.«^{3>}

Navedeno dovoljno ilustruje šire, međunarodne dimenzije uloge 4. armije, budući da se vojne i političke komponente naših operacija u zapadnim područjima Jugoslavije, koncem 1944. i prvih mjeseci 1945. godine, katkada ne uočavaju na pravi način i u kontekstu šire strategijske Titove

^{3>} Arhiv Vojnoistorijskog instituta, reg. br. 25/1, kut. 5.

konceptije. Odnosno, sve pomenute, kao i mnoge druge vojne i političke kombinatorike Zapada mogle su biti u korijenu presječene jedino snažnom, besprijekorno organiziranom ofanzivom jedinica 4. armije, a da bi se to postiglo - da bi se prevalio dugi i krvavi put od Dalmacije i Like do Trsta i Soče - trebalo je mnogo napora, kolektivne hrabrosti, izuzetne sposobnosti i odlučnosti svih štabova i starješina, a iznad svega snažno moralno-političko jedinstvo i odlučnost svih učesnika te velike bitke da izvrše svoj historijski zadatak oslobađanja zapadnih dijelova naše domovine.

BORBENA PROVJERA ORGANIZOVANOSTI 4. ARMIJE

U vrijeme kada je 4. armija krenula u ofanzivu, 20. marta 1945, bila je potpuno organizacijski oformljena, ali još nije vodila samostalne operacije. Pred frontom njenih jedinica nalazile su se veoma brojne i snažne neprijateljeve snage: dva njemačka armijska korpusa - 15. i 97, dvije ustaško-domobranske 373. i 392. divizije, veća grupacija četnika, veliki broj mornaričkih, artiljerijskih i posadnih jedinica, raspoređenih duž obale i na otocima, eskortni razarači i torpedni čamci u Tršćanskom i Kvarnerskom zalivu, ostaci avijacije i dr. Iako je ukupno odnos snaga, barem u početnoj fazi, bio u korist neprijatelja, a uz to vremenski (meteorološki) i topografski uvjeti nisu bili najpogodniji - sve jedinice 4. armije djelovale su u organizacijskom sastavu kao i ranije, bez ikakvih promjena, s tim što je sadejstvo sa tenkovima, artiljerijom i avijacijom već bilo uigrano u kninskoj i mostarskoj operaciji. Zadaci su, radi toga, izvršavani brže nego što je operativnim planovima predviđeno. Bio je to još jedan dokaz dobre vojne organizacije i da ratna praksa često koriguje planiranje na jednom ili drugom pravcu, mada u krajnjem efektu to nije značajnije uticalo na dalji tok i konačan ishod operacije.

Maksimalno su u planiranju bile angažovane sve komande - od Štaba Armije do brigadnih i bataljonskih komandi, koji su bili organizacijski potpuno razvijeni i dobro uvježbani. To je omogućilo da se detaljno planira svaka operacija, svaki značajniji boj i borba većih razmjera, sa potčinjenim starješinama su precizirana gotovo sva značajnija pitanja sadejstva, posebna pažnja je posvećivana pravovremenom i temeljitom izviđanju objekata napada, insistiralo se na munjevitim i koncentričnim udarima kad god je to bilo moguće. Zahvaljujući tome, ali i opsežnim partijsko-političkim pripremama, 4. armija je uspjela da u prvoj etapi ličko-primorske operacije za šest dana ostvari ono što je planirano za petnaest, čime je, u cjelini, ubrzan zamah i tok svih kasnijih dejstava u drugoj etapi ličko-primorske i u riječko-tršćanskoj operaciji.

Dobro postavljena vojna organizacija 4. armije, čije su divizije imale združeni karakter, stvorila je uvjete da napadi budu snažni i kratki, koncentričnim udarima jedinica sa fronta, kombiniranim sa izuzetno aktivnim dejstvom partizanskih brigada u pozadini neprijatelja. Zahvaljujući tome, u ruke naših jedinica padali su jedan za drugim gotovo svi utvrđeni garnizoni neprijatelja: Bihać, Gospić, Otočac, Senj, otoci Rab, Pag i Krk, a na kraju Cres i Lošinj. Dejstvujući na taj način - glavnim snagama priobalnom zonom iz istočne Like i sjeverne Dalmacije, a uz snažnu podršku Jugoslavenske mornarice i avijacije i najširu aktivnost cijelog naroda - 4.

armija je za nepun mjesec dana izbila na Rječinu, staru jugoslavensku-italijansku granicu, potpuno razbivši 15. njemački korpus i dvije ustaško-domobranske divizije. Takvi rezultati su se mogli postići, pored ostalog, i radi dobre organizovanosti jedinica - brigada i divizija. Vojna organizacija brigada i divizija u 4. armiji nije se promijenila kako je tražio Generalštab 14. marta 1945. godine. Ostala je do kraja onakva kakva je bila ranije.

Sa takvom organizacijom 4. armija je uspješno nastavila borbe protiv 97. njemačkog korpusa, koje je uspješno završila 7. maja 1945. godine.

Na kraju, može se postaviti pitanje čime se objašnjavaju svi veliki uspjesi i postignuti rezultati 4. armije, i koji su bili najznačajniji faktori koji su to omogućili. U vezi sa tim naznačicu samo neke činjenice, koje to donekle objašnjavaju, mada je vjerovatno mogućna i njihova drukčija klasifikacija.

Prije svega, smatram da je osnovni inicijalni činilac i glavna motorna snaga koja je pokretala sve naše jedinice, borce i štabove, kao i sve faktore i subjektivne snage narodnooslobodilačkog pokreta u tu grandioznu pobjedonosnu ofanzivu i bitku bilo izuzetno snažno, monolitno i ničim nepomućeno opće političko borbeno raspoloženje i optimizam, što je činilo materijalnu snagu najviše vrijednosti.

Drugi činilac, u neposrednoj vezi sa prethodnim, jeste i izuzetno visok nivo organizovanosti jedinica 4. armije i njihova sposobnost za djelovanje u krupnim borbenim sastavima, organiziranim i opremljenim mnogo efikasnije i bolje nego u ranijim godinama.

Pretpostavka za sve to bio je visoki osjećaj odgovornosti i najšira inicijativa, koju smo razvijali, podsticali i zahtijevali na svim novijima vojne organizacije - od boraca do Štaba 4. armije. Uspjesi koje je postigla na svom pobjedonosnom putu za nepuna dva mjeseca bili su, u stvari, samo još jedan u nizu blistavih i briljantnih primjera trijumfa naše vojne organizovanosti i ratne vještine, ali i nešto više od toga - rječiti dokaz izgradnje najznačajnijih vrlina naših boraca i starješina, i to ne samo u organizacijskom i borbenom pogledu već, prije svega, na moralno-političkom planu. Ta iskustva moramo uvijek imati u vidu i maksimalno ih ugrađivati i u naša savremena doktrinama rješenja odbrane i zaštite socijalističkog samoupravnog društva.

Rad štaba Četvrte armije

General-major Ante-Toni Biočić²

Rad Štaba 4. armije od njenog formiranja i u vrijeme završnih operacija Jugoslovenske armije u cijelini, a posebno u dejstvima 4. armije bio je izraz zrelosti njegovih kadrova i osposobljenosti samog Štaba koji je nastao na osnovama Štaba 8. dalmatinskog korpusa formiranog u oktobru 1943. iz djela kadrova i Glavnog Štaba Hrvatske. Na rad štaba uticali su drugi faktori. Posebno treba imati u vidu neposrednu ovisnost dejstava 4. armije od dejstva Anglo-Amerikanaca na frontu u Italiji. Nema sumnje da je na rad Štaba armije uticala i različitost interesa zapadnih saveznika u odnosu na Istru i Slovenačko primorje, što je prije rata pripalo Italiji. Bez obzira na savezničke odnose i diplomatiju, ipak znali smo da će presudni uticaj na rješavanje tog pitanja imati vojni uspjesi. A baš na tom spornom zemljištu bio je predviđen susret naših i savezničkih armija.

Dejstva 4. armije bila su ovisna i od pomorsko-desantnih operacija, gde su nas manjim dijelom pomagali saveznici, ali je glavni teret ponijela Jugoslovenska mornarica na priobalnom pojasu i u oslobađanju otoka, radi čega je bila potrebna najuža koordinacija sa štabom Jugoslovenske mornarice.

Avio-podršku u cjelini su vršile eskadrile pod operativnom komandom saveznika, iako su 1. i 2. eskadrila bile sastavljene od našeg ljudstva, pa je i o tome trebalo voditi računa u Štabu armije.

Armija je pored jedinica na frontu imala dio jedinica u pozadini neprijatelja - u početku 11. i 7. korpus, a u toku dejstva i 9. korpus, a dijelom i 4. korpus. To je zahtijevalo posebnu organizaciju i sadejstvo sa glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije.

Osim toga, na rad Štaba uticala je velika armijska vojišna prostorija, koja je obuhvatila Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Kvarnerske otoke, Istru, skoro cijelu Sloveniju, sa Slovenačkim primorjem, do Karavanki i Julijskih Alpi u Koruškoj. To je i zahtijevalo pravovremeno - i po frontu i po dubini poznavanje situacije, pripreme i upoznavanje štabova i komandi jedinica sa svim uticajnim faktorima ali i što brže i uspješnije odlučivanje i rukovođenje. Velik broj jedinica na frontu i u dubini, sadejstvo sa Mornaricom i Vazduhoplovstvom, odnosi prema pretpostavljenom štabu (GŠ JA), susjedi, saveznici, problemi koje je nametnuo isturen položaj Armije, i njena izvjesna izdvojenost iz strategijskog poretka ostalih snaga JA, zahtijevali su posebnu brigu i napore i uticali na složenost rada Štaba armije na usklađivanje dejstava po vremenu i prostoru.

¹> Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

²> Pukovnik, zamjenik načelnika štaba i načelnik Operativnog odjeljenja Štaba 4. armije.

Jedinice 9. divizije na Rabu, april 1945.

Na operativnoj prostoriji 4. armije, borile su se isključivo naše jedinice osim onog malog dijela podrške savezničke mornarice u prevoženju i vazduhoplovne podloške do Rijeke. U Štabu armije, osim oficira za vezu sa saveznicima, koji nisu učestvovali u radu Štaba, potpuno smo našim ljudima iješavali sva pitanja. Istina, u Štabu je iz Glavnog štaba Hrvatske (GŠH) došao pukovnik Rak, šef sovjetske misije i bio kraće vrijeme ali kao gost, apsolutno bez ikakvog uticaja na način i organizaciju rada Štaba. On i nije poznao naše jedinice i prilike. Osim toga, njegov stil i način rada, u konkretnoj situaciji, potpuno se razlikovao od našeg stila i potrebnih - ponekad - brzih odluka i kratkih naređenja. Tako da sve što smo radili

- dobro ili loše bilo je naše.

Naveo sam, kao uvod, tih nekoliko osnovnih komponenta a pored niza drugih, koje su bitno uticale na rad Štaba 4. armije. Razradom tih pitanja i uz kratki pregled štabova i jedinica i kadrova, od kojih je formirana 4. armija, moći će se, barem, u glavnim crtama, uočiti činjenice i mogućnosti štabova jedinica i Štaba armije u radu na planiranju, donošenju odluka i rukovođenju, koordinaciji i sadejstvu, materijalnom obezbeđenju i rukovođenju operacijama, upotrebi rodova i službi i manevrovanju jedinica.

FORMIRANJE ŠTABA 4. ARMIJE

Neposredno poslije oslobođenja Mostara, komandant 8. dalmatinskog korpusa general-major Petar Drapšin, pozvan je u Generalštab u Beograd. U to vrijeme su bili u toku razgovori između maršala Tita i britanskog feldmaršala Aleksandera (Sir Harold Aleksander), vrhovnog komandanta

savezničkih snaga u Italiji. Vodila se diskusija oko problema zajedničkih dejstava i organizovanja vojnog sistema u Istri i Slovenačkom primorju od 22. do 24. februara 1945. godine.

Na pregovorima i dogovorima govorilo se o sadejstvu naših jedinica duž obale i priobalja na sjever i dejstva savezničkih snaga u Italiji - od Toskanskih Alpi - kao i svim aspektima rješenja i razrješavanja raznih problema, često vrlo suprotnih pogleda sa vojničkog, a posebno političkog sadržaja. Drapšin je tu na licu mjesta najbolje mogao upoznati zamisao, ideju i gledanje našeg rukovodstva, a posebno maršala Tita na ova pitanja i probleme. Tito nije u tim pregovorima ni u jednom pitanju, bez obzira na pritiske i pretnje odstupio od kategoričkog traženja pravednih rješenja pitanja Istre i Slovenačkog primorja. A pritisaka i prijetnji je bilo i to od prestanka snabdijevanja, preko prestanka podrške mornarice do kompliciranja avijacijske podrške. Ta naša gledanja - oslobađanje tih krajeva i pripajanje Jugoslaviji - Tito je branio i uporno zastupao što je bilo jedino opravdano stajalište.

Maršal Tito je posebno razgovarao sa generalom Drapšinom o važnosti i ne samo vojničkim nego širim političkim aspektima uloge i zadataka jedinica njegovom pod komandom. Te Titove poruke, uputstva i upozorenja, Drapšin je imao stalno na umu, i sve vrijeme našeg rada u Štabu 4. armije, bio je »moto« i pokretač oštrih odluka. Ta njegova poruka i želja rukovođila nas je u svim odlukama. Osnovna Titova poruka je glasila »Trst je vaš zadatak, sve ostalo je sporedno i manje važno! To uvijek imajte u vidu. Za drugo nemojte trošiti ni vrijeme ni snage«. Tu poruku Tito nam je uputio u vrijeme formiranja 4. armije. Bez preterivanja se može rijeći da je radi realizacije te poruke i formirana 4. armija i dobila takav strateški zadatak u završnim operacijama. Nama je to olakšalo rad i davalo smjelost, da u svim situacijama - pa i najtežim - djelujemo uvijek u cilju izvršenja našeg osnovnog zadatka.

Prve tri jugoslovenske armije formirane su ranije, početkom godine, a formiranje 4. armije došlo je u ono vrijeme, kad se u svoj oštini postavilo pitanje Istre, Trsta i slovenačkog primorja. Radi oslobođenja tih krajeva, radi brzog izbijanja u dolinu Soče, maršal Tito je formirao 4. armiju.

Četvrta armija je formirana naredbom povjerenika Narodne odbrane i Vrhovnog komandanta od 2. marta 1945. godine. U sastav Armije ušao je 8. korpus sa 9, 19, 20. i 26. divizijom, Artiljerijskom, 1. tenkovskom, Inženjerskom brigadom, 11. korpusom sa 13, 35. i 43. divizijom, 7. korpus sa 15. i 18. divizijom, a u toku izvođenja dejstva i 9. korpus sa 30. i 31. divizijom. Pri kraju Armija je bila ojačana 4. korpusom (8. i 7. divizija) i 29. hercegovačkom divizijom. Armiji je bila potčinjena i Pomorska komanda sjevernog Jadrana u cjelini u operativnom pogledu.

Štab armije je formiran uglavnom od kadra Štaba 8. korpusa i dijelom kadra iz GŠH i 11. korpusa kada je on rasformiran. Organizacijom Armije nisu bili predviđeni štabovi korpusa. Divizije su bile direktno potčinjene Štabu armije, ali je zbog specifičnosti i boljeg poznavanja prilika i uslova ratovanja ostao Štab 11. korpusa i rasformiran je tek u drugoj etapi dejstava Armije. Štab 4. armije je sadejstvovao, a poslije i rukovodio sa 4. korpusom kao i 7, a poslije sa 9. korpusom. Sadejstvovali smo sa GŠ Hrvatske i GŠ Slovenije.

Još u Kninu, odmah poslije oslobođenja, u Štabu 8. korpusa, a prema ranije postavljenim, zapravo nagovještenim daljim zadacima korpusa u os-

Petar Drapšin sa članovima Štaba 4. armije na ulicama Trsta, početkom maja 1945.

lobodenju zemlje, detaljno je proučavana situacija, neprijatelj i zemljište po cijeloj dubini priobalnog i zaobalnog pojasa, sve do obalnih granica nove Jugoslavije. Pored toga Štab 8. korpusa imao je ogromno iskustvo u borbi sa Nijemcima. Poslije Knina, posebno štapski rad se usavršavao i uvježbavao, obuka je trajala 2-3 mjeseca, u skoro mirnodopskim uslovima. Sve je to uticalo na dalji rad štaba - sa svim odeljenjima, komandama rodova, pozadine J službi - funkcionisao je više nego dobro i bio dorastao zahtjevima rada Štaba armije.

U borbama za oslobođenje Dalmacije, Štab 8. korpusa stekao je ogromno iskustvo, jer su vrlo uspješno izvedene kninska i mostarska operacija. U borbi su se stekla saznanja o nedostacima, ali naročito o mogućnostima pojedinih jedinica za određene zadatke, kao i o sposobnostima i odlikama komandnog kadra divizija i brigada. Tako je 8. korpus činio jezgro 4. armije ne samo svojom vojnom snagom, organizacijom i naoružanjem nego i stečenim iskustvom.

Divizije 8. korpusa bile su popunjene ljudstvom, naoružanjem i opremom zadobivenom u prethodnim borbama.

Divizije 8. korpusa bile su dobro opremljene i naoružane i već su se bile približile savremenim regularnim divizijama saveznika i po broju (8-10.000 ljudi) i po opremi i naoružanju, kako pješadijskim, tako i artiljerijom i minobacačima.

Posebno se mora podvući uvježbanost Artiljerijske i 1. tenkovske brigade, koje su pored divizija, ušle u sastav 4. armije, zajedno sa Pukom veze i Inženjerijskom brigadom. U vrijeme formiranja 4. armije, komandant korpusa bio je Petar Drapšin, komesar Boško Šiljegović, a načelnik štaba Ante Biočić.

Štab 11. korpusa, formiran u januaru 1944. komandovao je 13. i 35. divizijom sastavljenom od boraca iz Like, Dalmacije, Gorskog Kotara i Hrvatskog primorja. U ljeto 1944. formirana je i 43. istarska divizija, tako da je operativna prostorija 11. korpusa zahvatala teritoriju Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre. Korpus se borio pod vrlo teškim uvjetima, naročito zbog teškoća u snabdijevanju hranom i drugim sredstvima, uspijevajući zadržati velike dijelove slobodne teritorije. Komandant U. korpusa u vrijeme završnih operacija bio je general-major Mićun Šakić (ranije komandant 19. dalmatinske divizije), komesar pukovnik Šime Balen, a načelnik Štaba pukovnik Miloš Uzelac (ranije komandant 20. divizije).

Sastav 7. korpusa bila je 15. i 18. divizija, svaka sa oko 3.500 ljudi. Pored toga, operativni, obavještajni i pozadinski dio korpusa bio je dobro razvijen, i sačinjavao ga je iskusan kadar. Naime, 7. korpus osnovan 3. oktobra 1943. djelovao je na operativnoj prostoriji koja je obuhvatala Dolenjsku i Notranjsku, imao je iza sebe veliko iskustvo i uvježbane štabove. Komandant korpusa bio je pukovnik Franc Poglajen, a komesar pukovnik Janez Hribar, načelnik štaba Janez Jezeršek (od polovine aprila komesar bio je Janez Vipotnik).

Deveti korpus, komandant pukovnik Jože Borštanr, komesar pukovnik Drago Benčić, a načelnik štaba Albert Jakopič, sastava 30. i 31. divizije i divizije »Garibaldi Natisone«, više odreda, i jedinice Komande grada Trsta i pokrivaio je Slovenačko primorje od Soče. Brojno stanje 8.775 ljudi. Na tom najosjetljivijem zemljištu, naročito osjetljivih komunikacija između Italije i Njemačke, Nijemci su svom žestinom i nizom ofanziva nastojali uništiti 9. korpus. Korpus je usmjeravao težište dejstava na željezničke linije Ljubljana - Jasenice, Gorica - Jasenice, Ljubljana - Trst i Trst - Tržič. U tim borbama 9. korpus imao je velike gubitke, ali se uspio održati na svojoj operativnoj prostoriji i učestvovao u borbama za oslobodjenje Trsta, a oslobodio je Tržič i Goricu i stigao sve do Udina.

Četvrti udarni korpus je u početnim dejstvima sadejstvovao sa jedinicom 4. armije u borbama u dolini Une i za Bihać. Svojim položajem u toku svih borbi je de fakto štitio desni bok armije dolinom Une i od Siska, Zagreba i Karlovca. Njegova 8. divizija 17. aprila 1945. stavljena je pod komandu 4. armije, a 29. aprila i Štab 4. korpusa sa 7. divizijom i Artiljerijskom brigadom. Osmo divizija je imala 5.156 ljudi, a 7. divizija 4.467 ljudi. Komandant korpusa bio je pukovnik Miloš Šumonja, komesar pukovnik Veco Holjevac i načelnik Štaba pukovnik Stanko Bjelajac. U dosadašnjim neprekidnim borbama (sa 7. divizijom koja je učestvovala u borbama na Neretvi i Sutjesci), Štab 4. korpusa i divizija, kao i ostale jedinice, stekli su ogromno borbeno iskustvo, kako u napadu, tako i u odbrani i manevriranju jedinica, što su u potpunosti pokazali u borbama oko Bihaća, u sukobu sa 104. njemačkom divizijom, u zaštiti boka Armije i u konačnom obračunu sa 97. njemačkim korpusom.

Dvadeset deveta hercegovačka divizija, pod komandom general-majora Vlada Šegrta, potpukovnika Vukašina Mićinovića sa brojnim stanjem od 6.637 ljudi, stavljena je pod komandu 4. armije u završnom dijelu rata i dala je kao stara i iskusna jedinica pun doprinos u borbama oko Trsta u oslobodenju Ljubljane i ostalog dela Slovenije. Ona je bila već u mostarskoj operaciji zajedno sa 8. korpusom i dobro smo poznavali njene odlike i mogućnosti.

Štab 29. hercegovačke udarne divizije sa štabovima brigada marta 1945.

Izlažući neke podatke o jedinicama 4. armije u završnim operacijama, namjera mi je bila ne samo da brojim njihovu jačinu, nego da istaknem njihova borbena iskustva, zemljište na kojima su djelovali i postepenost njihovog uključivanja u operativni poredak Armije.

KADROVI 4. ARMIJE I TEŠKOĆE SA SAVEZNICIMA

Da bi slika bila potpunija navešću neke karakteristike kadrova - komandi i štabova - njihovu povezanost, uzajamnost i poznavanje ratnih iskustava. Naime, iznoseći i te podatke, lakše će se moći shvatiti i rad štabova i komandovanje u 4. armiji, kao i efikasnost i brzina rada štabova i komandi, stalna međusobna uslovljenost i usklađenost.

Spomenuli smo, da je Štab 8. korpusa u cjelini sačinjavao kostur Štaba 4. armije, a jedinice udarnu snagu, vatrenu moć i prodornost Armije. Komandant i komesar general Petar Drapšin, i pukovnik Boško Šiljegović vršili su te funkcije i u korpusu. Šiljegović je komesar korpusa od početka 1944. i odlično je poznao sve komande divizija i brigada, njihove sposobnosti i mogućnosti (9, 19, 20. i 26. divizije Tenkovske, Artiljerijske i Inženjerske brigade i Puka za vezu i dr.). General P. Drapšin, španski borac, vodio je korpus od 30. oktobra 1944. u dvijema vrlo uspješnim operacijama za Knin i Mostar, dobro je upoznao štabove, komande i jedinice, kako u pripremama operacija tako i u rukovođenju, jer je uvijek u borbi bio na odlučujućim sektorima borbi. Prije dolaska u korpus bio je zamjenik komandanta Glavnog štaba Hrvatske, tako da je poznao i neprijatelja, i zemljište, i jedinice GŠH, sa kojima smo sadejstvovali. Za načelnika Štaba armije došao je general-major Pavle Jakšić, sa dužnosti načelnika GŠH. Tako je bio potpuno u toku cjelokupnih prilika na dijelu budućih

dejstava Armije kroz Hrvatsku, i dobro je znao i rukovodeći kadar i jedinice 4. i 11. korpusa. Za zamjenika načelnika štaba i ujedno načelnika Operativnog odjeljenja Armije, postavljen je pukovnik Ante Biočić, dotadašnji načelnik Štaba 8. korpusa.

Načelnik obavještajnog odeljenja Armije bio je pukovnik Petar Tomac koji je došao iz GSH sa dužnosti načelnika obavještajnog odeljenja i dobro je poznao neprijateljeve snage, način dejstava i donekle namjere, bilo je vrlo korisno za brzo procjenjivanje i donošenje odluka.

Komandanti rodova: artiljerija pukovnik Karei Levičnik, inžinjerije potpukovnik Dušan Barović, tenkovskih jedinica potpukovnik Periša Grujić i veza major Veljko Matičević, bili su ranije u Štabu 8. korpusa, vrlo lako i brzo su mogli nastaviti uspješnim radom u Štabu armije. Sve su to bili i iskusni borci i rukovodioci, koji su teoriju i praksu sjedinili u uspješnim predlozima i procjenama i poslije donošenja odluke za dejstvo u njenom uspješnom sprovođenju. Bili su vrlo efikasni i ekspeditivni u organizaciji rada u Štabu i jedinicama po svojim linijama.

Komandant pozadine 4. armije bio je potpukovnik Peko Bogdan, sa komesarom majorom Stevom Maodušom i načelnikom štaba pukovnikom Stjepanom Kerečinom, posebno su doprinjeli potpunijem sagledavanju i u pronalaženju najboljih mogućnosti snabdijevanja Armije hranom, opremom, municijom i svim potrebama za što uspješnija dejstva. Peko je bio ranije u 8. korpusu, Maoduš u 19. diviziji i dobro su poznavali situaciju sa materijalnim snabdijevanjem.

U završnim operacijama, u obezbeđenju priobalnog dijela fronta i borbi za otok - desantne operacije, Vrhovni štab je Jugoslovenskoj mornarici dao zadatak neposrednog sadejstva i planiranja. Pošto smo imali veliko iskustvo u zajedničkom radu planiranja dejstva na moru još u 26. diviziji, poslije u 8. korpusu, brzo i efikasno bio je riješen i taj problem. Pomorska komanda sjevernog Jadrana operativno je pridata 4. armiji i dejstvovala uz obalu i na otocima, zatim u Istri sa 9. i 26. divizijom. U Štabu armije imali smo uz Operativno odjeljenje oficira iz Komande Mornarice. Tu je bio prisutan i komandant Mornarice general-major Josip Čemi, koji je sa generalom Petrom Drapšinom bio stalno i u ličnom kontaktu. To je doprinijelo, da su nam sve predviđene operacije i desanti, kao i pomoć u snabdijevanju, bile u potpunosti i na vrijeme obezbijeđene. Naročito je bio uspješan rad Mornarice u otkrivanju i načinu savlađivanja minskih polja u moru, sadejstvo u planiranju podrške i prevoženje jedinica od strane saveznika. Posebno je bio otežan rad Jugoslovenske mornarice u završnom dijelu operacije i desantu u Istri, kada su nam saveznici (pod raznim izgovorima, nevremena, minskih polja i jake artiljerije u Kvarneru) uskratili pomoć u prevoženju jedinica. Tada je naša Mornarica i to riješila vrlo efikasno, i na vrijeme prebacila jedinice, a sa Kvarnerskim odredom mornaričke pješadije vrlo efikasno surađivala u borbi za Kvarnerske otoke i za oslobođenje Istre.

Na osnovu iskustava u sadejstvu avijacije u borbama za otoke, za oslobođenje Dalmacije i Mostara, pored savezničkog oficira za vezu sa angloameričkim vazduhoplovstvom, u Štabu smo imali i našeg oficira vazduhoplovca, koji nam je pomogao u određivanju i postavljanju zadataka, i iznosio predloge za šira dejstva i podršku po dubini i neposrednog potpomaganja napadnih kolona i borbenog poretka Armije. Na taj način

smo daleko bolje koristili podršku avijacije i postavljali zadatke u okviru planiranja i odlučivanja za svaku operaciju. Međutim na kraju rata saveznička avijacija nije više pomagala 4. armiji.

Poseban problem u Štabu armije predstavljali su nam oficiri za vezu zapadnih savezničkih armija. Mi smo njima kako je bilo naređeno u svemu udovoljavali njihovim zahtjevima i davali sve podatke do kojih smo dolazili ili koje smo znali - o neprijatelju, njegovim snagama, pokretima, utvrđenjima i slično. Kroz zahtjeve za podršku upoznavali smo ih o našim namjerama i planovima za svaku preduzetu operaciju. Međutim, što se tiče naših operativnih razmatranja i ciljeva u cjelini, naročito u pogledu Istre i Trsta, nismo niti smo ih željeli upoznati, jer smo znali da će oni to zloupotrebiti. General Drapšin je u Beogradu do tančina osjetio njihove namjere i želje i toga smo se držali.

To je bio i jedan od razloga što smo najprije usmjerili operacije prema dolini Une a onda prema Rijeci. I Nijemci su zbog toga smatrali da nam je cilj da prodremo u rejon Zagreba, a ni saveznicima nije odmah bio sasvim jasan naš osnovni cilj i zadatak. Da smo bili u pravu najbolje smo osjetili u momentu usmjeravanja svih naših snaga prema Istri, Trstu i Slovenačkom primorju, kada su nam u toku najžešćih borbi, otkazali snabdijevanje, avio-podršku i prijevoz brodovima. Neke naše jedinice konkretno 29. divizija, koja je nastupala prema Postojni čak su bombardovali. Od toga smo imali žrtve i morali smo im otkazati saradnju i zahtijevati prekid nadlijetanja naših snaga. Posebno su bili lažni njihovi izveštaji da se od 1. maja, njihove snage nalaze u Trstu. Vidljivo je dakle kao što sam to već naveo, da nas niko nije pomagao u završnim operacijama. Čak su i sa Nijemcima ranije sklopili sporazum o predaji snaga u Italiji da dobiju slobodan put ka Trstu, a o tome nas nisu obavijestili.

Pored uspostavljanja povezanosti sa korpusima 11, 4, 7. i 9. putem sredstava^ veza, radi postizavanja dublje idejne povezanosti i bolje informiranosti, Štab 4. armije u Otočcu, posjetili su članovi CK KP Slovenije i Glavnog štaba Slovenije: Boris Kidrič, general Ivan Maček i Dušan Kveder, (Komandant Glavnog štaba Slovenije) sa saradnicima. U Štabu 4. armije, general Kveder upoznao je štab 4. armije i predstavnike štabova divizija sa situacijom u Sloveniji i Slovenačkom primorju. Aleš Bebler posebno je govorio o Trstu i sa skicama upoznao prisutne sa tlocrtom grada Trsta, osnovnim i najosjetljivijim djelovima grada i luke, o raspoloženju građana i preduzetim mjerama za aktiviranje otpora u gradu i pomoći našim jedinicama. U završnom dijelu, priprema za tršćansku operaciju, u Novom, Štab 4. armije, posjetili su i komandant Glavnog štaba Hrvatske general-lajtnant Ivan Gošnjak i komesar Rade Žigić, s ciljem da u cjelini upoznaju situaciju u Hrvatskoj a posebno o mogućnostima neprijatelja da ugrozi desni bok Armije i mjere koje preduzima Glavni štab Hrvatske i vezi s tim problemima.

Pored stalnog upoznavanja sa stanjem na frontovima ostalih armija, i neprekidne pomoći direktivama i naređenjima Generalštaba, u najpresudnijim momentima i maršal Tito, kada je izgledalo da je napredovanje ka Trstu zaostalo - ispred Klane u Štabu armije došao je načelnik Generalštaba general Arso Jovanović i drug Edvard Kardelj, koji su nam, prenošeći gledanja maršala Tita, upozorili nas o posebnim naporima štabova, i boraca, da bi se dobiveni zadaci što brže i bolje izvršili.

RAD ŠTABA 4. ARMIJE NA RAZMATRANJU OSNOVNIH OPERATIVNIH PROBLEMA

Naređenje za formiranje 4. armije zateklo je jedinice koje su 2. marta 1945. ušle u njen sastav u slijedećem rasporedu.

Štab 8. korpusa, odnosno štab 4. armije bio je u Kninu.

Deveta divizija na prostoru Dubrovnik-Imotski; Devetnaesta divizija na prostoru Benkovac-Biograd na moru; Dvadeseta divizija sa dvije brigade na položajima oko Lapca, a jednom u Zadru; Dvadeset^šesta divizija na prostoru Obrovac - Zemunski; Prva tenkovska brigada u Šibeniku; Brigada teške motorizovane artiljerije i protivtenkovski divizion u Kistanju; Inženjerijska brigada i Puk za vezu u Kninu.

Štab 11. korpusa u Lovincu. Trinaesta divizija na položajima u rejonu Bunič - Korito i na položaju u rejonu Medak - Mogorić; Trideset peta divizija u rejonu Plitvičkih jezera; Četrdeset treća divizija u Gorskom kotaru i na Žužemberku.

Štab 7. korpusa bio je u rejonu Poljane (jugozapadno od Novog Mesta); Petnaesta divizija na prostoru Novo Mesto - Poljana; Osamnaesta divizija južno od Žužemberka.

Susjedne jedinice - 29. divizija bila je u borbi u dolini Neretve prema Ivan-Sedlu.

Četvrti korpus na prostoriji Sisak - Karlovac - Bihać.

Peti korpus - glavninom prema dolini Bosne a dijelom orijentiran prema donjem toku Une i u Posavini.

Saveznička avijacija bazirala na Visu i kod Zadra. U njenom sastavu bile u i 1. i 2. lovačke eskadrile Jugoslovenske armije, bazirane na aerodromu Škablnju kod Zadra, koje su bile u sastavu britanskog Balkanskog vazduhoplovstva i bile mu potčinjene u komandnom i operativnom pogledu. Veza i sadejstvo sa 4. armijom bila je organizovana preko britanskih oficira za vezu pri Štabu armije i pukovnika Selby-a iz štaba savezničke avijacije za Sredozemlje. Saveznička komanda određivala je, na zahtjeve 4. armije ciljeve, broj aviona, broj polijetanja i vrijeme polijetanja.

Pomorska komanda sjevernog Jadrana sa svojim jedinicama nalazila se u priobalnom pojasu od Zadra do Karlobaga i dejstvovala i podržavala jedinice na pravcu Karlobag - Senj - Rijeka i na otocima.

Štab 4. armije, odmah poslije dobijanja depeše od formiranja (2. marta), preduzeo je sve mjere za organizaciju rada i prikupljanje svih elemenata za procjenu situacije i donošenju odluke.

Do dolaska generala Petra Drapšina iz Beograda razmatrano je zemljište, neprijatelj, naše mogućnosti i snage i buduće varijante dejstava. Načelnik veza dobio je zadatak da pripremi predlog za povezivanje i sa novim jedinicama - koje ulaze u sastav 4. armije, sa glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, posebno sa saveznicima i radi podrške avijacije i snabdijevanja, sa Jugoslovenskom mornaricom i sve druge potrebne veze sa Generalštabom i susjedima. Načelnik inženjerije morao je sve snage i korpusa i divizija, uz puno angažovanje mjesnog stanovništva, angažovati na osposobljavanju i popravku puteva i mostova (naročito kod Obrovca, koji je bio porušen) za predviđene pokrete i koncentraciju snaga iz Dalmacije prema budućem rasporedu jedinica za dejstva. Načelnik Obavještajnog odjeljenja je težište rada usmjerio na sređivanju postojećih podataka o ne-

prijatelju pred frontom i po dubini i izvlačenju zaključaka za predloge. Komanda pozadine, upoznata sa armijskim zadatkom, imala je ogromne obaveze u pripremi svih grana svojih službi, od intendanture, snabdijevanja municijom, gorivom, organizacijom transporta, radionica, baza, puteva, dotura i evakuacije, sanitetskim zbrinjavanjem, a posebno proračunima o mogućnostima za izvršenje svih tih zadataka i predlozima što sve treba uraditi i zahtjevima pozadine i njenim mogućnostima praćenja borbenog poretka. Preko savezničkog oficira za vezu i predstavnika avijacije odmah su postavljeni zadaci izviđanja pokreta i rasporeda neprijatelja do Zagreba i Karlovca, i bombardovanja otkrivenih uporišta.

U Operativnom odjeljenju organizovan je rad prema stvarnim potrebama i što bržem rješavanju zadataka radi planiranja i odlučivanja i posebno davanja na vrijeme zadataka potčinjenim jedinicama i praćenje njihovih izvršenja. U tom Odjeljenju na tome bilo je angažovano dvadeset oficira. Zbog velikog broja potčinjenih i sadejstvjućih jedinica u Odjeljenju su izvršena i posebna zaduženja i podjela zadataka. Pored dijela popune od mjesnog stanovništva, Armija je u toku ofanzive dobila oko 12.000 obveznika sa teritorije Makedonije i Kosova.

Praćenje rada svih tih jedinica, primanje izveštaja, davanje zadataka i kontrola, usklađivanje, vođenje ažurne operativne evidencije i stanje frontova, dejstvo u pozadini, usmjeravanje u toku borbi, zahtijevalo je veći broj kadrova. Među oficirima u Operativnom Odjeljenju bila je grupa ranijih, vrlo sposobnih, prodornih i hrabrih komandanata brigade i brigadnih rukovodilaca (Simo Dubajić, Geco Bogdanović, Dujo Bašić, Tonči Milić, Drago Popović, Vinko Belić, pri kraju i Ivo Purišić i drugi), koji su pored rada u Odjeljenju, bili zaduženi za vezu sa određenom jedinicom (npr. Drago Popović sa 20. divizijom itd.) da prati njeno dejstvo, naročito u težim situacijama, da im prenosi zapovijesti i naređenja i daje potrebna objašnjenja radi sadejstva sa susjedima i slično. Posebna grupa pod rukovodstvom potpukovnika Eda Cvima, vodila je radnu kartu i evidenciju o stanju jedinica, dostignutim linijama i položajima. Jedinice su bile obavezne da tri puta dnevno dostavljaju izveštaje po tim pitanjima, a grupa je, pored tih izveštaja, koristila oficire iz grupe za praćenje jedinica, telefon i svaki sat imali smo potpuno grafičko predstavljene linije položaja svih jedinica, dejstvo avijacije, rad Mornarice i susjeda. Sve je to svodeno i u večernjim časovima preneseno na kartu kod načelnika Operativnog odjeljenja. Na osnovu tih i drugih podataka od Obaveštajnog odjeljenja, pozadine, načelnika rodova i službi, sačinjavan je dnevni izveštaj stanja na frontu i rasporeda jedinica, po potrebi su izdavana dopunska naređenja ili potrebne zapovijesti. Taj izveštaj dostavljan je Generalštabu, svim odjeljenjima i pozadini Armije, jedinicama i bližim susjedima (Glavnom štabu Hrvatske) i Mornarici, radi upoznavanja svih sa cjelinom stanja. To je umnogom olakšavalo rad i preduzimanje potrebnih mjera i kod komandi jedinica, a posebno rodova, službi i pozadine.

Članovi užeg dijela Štaba 4. armije - komandant, komesar, načelnik štaba i zamjenik načelnika štaba - i u pripremi operacije i u toku operacija su se nalazili na težištima borbi i u težim situacijama obilazili su pojedine jedinice i komande. U pripremi operacija usmjeravali su planiranje, kroz upoznavanje cijelina davali sugestije i mišljenje predviđenih dejstava, a u toku borbi svojim prisustvom na težištima i isturenim osmatračnicama uticali na tok borbi.

Tako je komandant Armije imao svoje oklopno vozilo »skaut-kar« sa radio-stanicom, i skoro sve vrijeme, osim kad je prisustvovao procjenama situacije i donošenju odluke, bio je kod jedinica: kod Lapca, u borbama za Bihać, za Gospić, kod 26. i 20. divizije, u borbama od Gospića do Rijeke kod 13. divizije, 19. i 26. kod Senja, kod 9. divizije prije desanta na Istru, sa 20. divizijom u prodoru ka Trstu. U pripremi operacija sa načelnikom Operativnog odjeljenja obišao je Štab 11. korpusa, upoznao ih sa kompletnom zamisli naših operacija, potrebom uništavanja a ne potiskivanja neprijatelja, o bližim i daljnim zadacima Armije.

Poslije povratka iz Beograda upoznao je komandni dio Armije - o svim razgovorima, sa generalom Aleksanderom, o predviđenim zadacima 4. armije, u odnosu sa saveznicima i važnosti naše uloge bez obzira na sve teškoće i prepreke i prenio nam poruku Tita, o političkom i vojnom momentu datog trenutka o neophodnosti što bržih i većih vojnih uspjeha, posebno u oslobođenju Istre i Slovenačkog primorja. Sa svim komandama divizija održan je sastanak i razmotrena su ta pitanja.

Obimnost^ zadataka, nekako je samo po sebi podijelilo poslove u štabu. Načelnik Štaba, pored redovnih poslova održavao je vezu i iznosio zahtjeve Armije oficirima za vezu angloameričke komande u Italiji i podršku vazduhoplovstva. Redovna veza i odnosi sa Generalštabom i susjedima sve je to bio dio poslova načelnika Štaba, pored brojnih učešća u pripremama i rukovođenju operacijama i obilaska jedinica. Od svih tih poslova, a bilo ih je i previše, naročito su se morali rješavati sporovi sa saveznicima i njihovim savjetnicima u štabu. Naročito je bila teškoća kada su nam saveznici počeli otkazivati i uskraćivati podršku na moru i avijaciji, snabdijevanju i na kraju ometati naša dejstva oko Trsta.

Komesar 4. armije pukovnik Boško Šiljegović, svojim stilom rada i ljudskim odnosom ogromno je doprinio uspješnom radu Štaba u cjelini, a isto tako borbenoj spremnosti i kadra i boraca moralnoj spremnosti i postupcima pri oslobađanju većih gradova - Bihać, Gospić, Senj, Novi i drugih, i na kraju Trsta i Ljubljane. U kritičnim momentima bio je kod jedinica. U vrlo složenoj i opasnoj situaciji, 2. maja sa načelnikom Operativnog odjeljenja, kroz raspršene kvadratne formacije, on se uputio i stigao u Goricu, koju su bile oslobodile jedinice 9. korpusa, i sa komandom brigade razmotrio mjere i postupke pri susretu sa saveznicima.

Ovdje treba istaći uticaj partijsko-političke komponente, na uspješnost rada štaba, komandi i cjelokupnog sastava Armije. Stil rada komesara 4. armije bio je ne samo da komesarima i partijskim rukovodiocima politički objasni ideje štaba, odluke i zapovijesti i naređenja i da sve to postane svojim svim boraca i jedinica.

Od Lapca i Udbine do Rijeke, Trsta, Gorice i Štajerske, borci su na svojim sredstvima i naoružanju - na tenkovima, kamionima, artiljerijskom oružju, na svojim priredbama, kroz pjesmu i zabavu živjeli i borili se parolama: »Istra je naša«, »Življela slobodna Rijeka, Trst i Gorica«! To nisu bile samo parole, to je bila svijest boraca da se bore za slobodu svoje porobljene braće, to je bila svijest da se bore za Titovu odluku i zadatak Armije, da time ispunjavaju najveću želju naših naroda i narodnosti za oslobođenje etničkih krajeva Jugoslavije. To je ustalalo sve borce Armije u izvršavanju zadataka, i doprinjelo da se lakše podnose sve teškoće i žrtve. U tim borbama imali smo 2.219 poginulih, 6.978 ranjenih i 361 nestalih. Komesar armije je sa Motorizovanim odredom (ojačane 11. brigade iz 26. divizije) sa Dubajićem i Gecom, preko snježnih puteva stigao u Ko-

rušku i pomogao majoru Ivanu Guvi (komandantu 11. brigade) da uspješno riješava sve vojne i političke probleme. Na tom pohodu zarobljen je veći dio Pavelićeve vlade (Mandić, Budak i drugi).

U pripremi ličko-primorske operacije, predviđajući sadejstvo sa 4. korpusom GS Hrvatske načelnik Operativnog odjeljenja otišao je u Štab 4. korpusa u Drežnik i u Štab 11. korpusa u Lovinac, gdje je prenio naređenje i zamisao Štaba 4. armije. Morali smo dolaziti lično u štabove jer nismo htjeli a niti smo željeli slati radiograme, jer smo imali sigurne podatke da neprijatelj prati naše radio-razgovore i da dešifruje naše depeše. Nismo slali ni pismene poruke radi savezničkih oficira za vezu koji su to pratili. Tako se radilo i sa 26. divizijom (komandant general-major Božo Božović) u jeku najžešćih borbi u trećoj dekadi aprila na pravcu Klane. Nakon toga, otišli smo u 13. diviziju na osmatračnicu komandanta divizije potpukovnika Nikole Grubora u karauli »Guslar«. Situacija kod te divizije bila je voma teška. Njene brigade su bile u odstupanju. Komandant divizije Grubor je tada, na telefonski izveštaj brigada da se moraju povlačiti, odgovorio: »Samo se povlačite, komandanta divizije, živog ili mrtvog uvijek ćete naći u karauli«. Nijemci su se tada već bili približili na puškomet, ali su zaustavljeni i odbijeni.

Oficiri za vezu sa jedinicama iz Operativnog odjeljenja nosili su, prije pristizanja zapovjesti, i naređenja, kratke izvode za svaku jedinicu. Naime, od zarobljenika već u prvim akcijama kod Lapca saznali smo da su Nijemci vrlo brzo dolazili do podataka o našim pokretima i zadacima. Pri zarobljavanju njemačkog Štaba 97. korpusa našli smo knjigu depeša, za koju sam u početku mislio, da su se domogli naših knjiga depeša, bile su kompletne i tačne sa naše radio-depeše. Poslije smo doznali, da su, samo sa zakašnjenjem od 24 časa, preko Beča dobijali sve naše depeše i to dešifrovane. Tek tada nam je bilo jasno, koliko smo dobro radili, da smo sva važnija naređenja i zapovjesti slali preko oficira za vezu, i što smo brzo djelovali, te Nijemcima nismo dopustili ni dali potrebno vrijeme da jače reaguju na naše namjere.

Obavještajno odjeljenje, takođe je slalo svoje oficire u jedinice radi prikupljanja najnovijih podataka, saslušanja zarobljenika i slično. Odjeljenje je uputilo i jednu radiostanicu u pozadinu neprijatelja, koja je uvijek djelovala na pravcu glavnog udara Armije, i uvijek pravovremeno slala izvještaje o jačini i položajima neprijatelja (osim kod Klane, gdje nije uspjela).

Rad u Štabu armije bio je vrlo dobro usklađivan i olakšan dobrim međusobnim poznavanjem i sa posmatranjem jedinica. Na osnovi dobrog poznavanja svojih mogućnosti, zemljišta i neprijatelja, i to temeljitog poznavanja, uz osnovnu Titovu direktivu o ulozi Armije, poznavanje mogućnosti pojedinih divizija i jedinica, osobine štabova divizija i brigada, osnovnu ideju da neprijatelja ne smijemo potiskivati, nego uništavati, rad pri donošenju odluke i grupisanju snaga, tekao je brzo. Male su bile razlike u varijantama. Na diskusijama postizana su rješenja.

Dva puta je u Štabu 4. armije došlo do različitih mišljenja, oštrije diskusije i napete situacije. Prvo kod napada na Bihać, poslije brzog proboja fronta kod Lapca. Svi smo bili da se napadne i Bihać i oslobodi. General, Drapšin je bio protiv. Njemu je maršal Tito rekao da Bihać i Ogulin nisu njegovi ciljevi. Neposredni ciljevi obezbijedenja armijskih bokova, nadmoć nad rastrojenim neprijateljima i drugo, sve nas je tjeralo da idemo na Bihać. Drapšin je to na kraju prihvatio. Bilo bi potrebno napraviti studiju

i vidjeti, da li smo više dobili ili izgubili što smo išli na Bihać, kada se ima u vidu naš osnovni zadatak, a to je izbjicanje na Soču i u Trst prije dolaska saveznika. Do kraja rata o tome se razmišljalo i to se spominjalo. Bilo je momenata, kada smo mislili, da možda nije trebalo ići na Bihać, a opet nas je neprekidno mučilo pitanje osjetljivosti desnog boka Armije i to uvjeravalo da smo ispravno postupili.

Drugo, velika žurba je vladala i kada je Štab armije bio u Novome, u situaciji, kada smo malo zastali u prodoru prema Trstu preko Klane. U Štabu je tada bio i Edvard Kardelj i načelnik Generalštaba general-lajtnant Arso Jovanović, a i komandant i komesar Glavnog štaba Hrvatske general Ivan Gošnjak i Rade Žigić.

Načelnik Operativnog odjeljenja nakon povratka iz 26. i 13. 43. i 20. divizije i 7. korpusa iznio je procjenu na frontu stanja, i dao svoje mišljenje. On je rekao da prema postojećim obavještenjima, pred 26. i 13. divizijom nalazi se neprijatelj jačine ojačanog puka (oko 3.000 ljudi), ali da smatra, da pošto 19. 26. i 13. divizija ne uspijevaju da probiju front i da Nijemci stalno napadaju, da ih ima najmanje od 10.000 do 15.000 (Odluka o pregrupisanju snaga i usmjeravanje pravca nadiranja armijskim krilima preko Mašuna i Istre i vezivanje snaga kod Klane, već je bila prihvaćena). General Arso Jovanović osporio je podatak o jačini Nijemaca, kao i gledanje na mogućnost naših divizija nasuprot njemačkim snagama. Treba napomenuti da naša obavještajna služba nije potpuno otkrila prisustvo 97. korpusa, koji je bio potčinjen njemačkoj Grupi armija »C« u Italiji, i njegovo prebacivanje 188. divizije sa položaja u Slovenačkom primorju, na front prema nama. To nam nije uspio javiti 9. korpus i naša grupa obavještajaca sa radio-stanicom. U Štabu Armije nije se moglo znati a niti pretpostaviti, da će saveznici voditi separatne pregovore sa Nijemcima u Italiji - sigurno su već tada počeli, a nas nisu obavijestili. Već sam napomenuo daje u pregovorima maršal Tito i feldmaršal Aleksander, krajem februara u Beogradu postignut dogovor o međusobnom davanju podataka o neprijatelju. Tako se pred nama našao cijeli 97. korpus, sa vrlo jakim 188. divizijom (jačine 15.000 ljudi) i 237. divizijom (jačine 11.000) i prištapskih dijelova jačine preko 12.000 ljudi, sa ukupno preko 150 topova i 45 tenkova. Pored toga, tu se nalazilo preko 25.000 vojnika kvasilinških formacija. Mi smo tek od zarobljenika postepeno doznali stvarnu jačinu neprijatelja. Pored poginulih u višednevnim vrlo krvavim borbama sa tom grupacijom, zarobljeno je preko 20.000 ljudi 97. korpusa. Jedinice 26. divizije više dana su napadale u isto vrijeme kada je njemačka 188. divizija imala zadatak da okruži i uništi našu grupaciju kod Klane - 19. 26. i 13. diviziju. I pored velikih žrtava i gubitaka - 26. divizija se uspješno oduprla napadima 188. divizije i sama napadala, i time dokazala da su naše divizije bile ne samo ravne nego i spremnije do njemačkih, jer je njemačka 188. divizija brojno bila jača od 26. divizije.

Načelnik generalštaba Arso Jovanović u diskusiji tvrdio je da kod Klane nema 10.000 Nijemaca jer da ih ima onda se ne bi zaustavili do Like. General Drapšin je prekinuo diskusiju i naredio da se odmah šalju zadaci jedinicama za prodor ka Trstu. I komesar Glavnog štaba Hrvatske Rade Žigić je napomenuo da se nismo trebali vraćati od Bihaća prema Gospiću. Da bi smirio napetost generala Drapšina rekao je: »Požurite sa odašiljanjem naređenja. Treba znati da ako prije saveznika uđemo u Trst i stignemo do Soče, sve što smo radili biće dobro ocijenjeno, a ako ne onda će svako imati pravo na zamjerke«.

Formiranje i neke karakteristike 4. armije^o

Pukovnik dr Uroš Kostić^{2>}

FORMIRANJE 4. ARMIJE

Početkom 1945. godine NOV i POJ i kasnije Jugoslovenska armija, držala je važan deo opšteg strategijskog fronta, koji se sa svih strana stezao oko Nemačke. Osim velikih sila, jedino je ona, među vojskama desetina članova antihitlerovske koalicije, imala svoj samostalni deo strategijskog fronta, koji se desnim krilom vezivao na Crvenu armiju u Mađarskoj, a levim krilom, preko Jadrana, na anglo-američke snage u Italiji. Ona je to pravo sebi pribavila neravnopravnom, teškom četvorogodišnjom borbom protiv zajedničkih neprijatelja i sada se pripremala za poslednju ofanzivu protiv neprijatelja.

Snage na levom krilu Jugoslovenske armije u Dalmaciji, Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Istri i Slovenačkom primorju, natkri- Ijavale su saveznički front u Italiji sa istočne strane Jadranskog mora. Svojim eventualnim dejstvima u pravcu severozapada i zapada one bi znatno olakšale dejstva savezničkim snagama u Italiji, koje bi dejstvovala na sever, ka dolini reke Poa. Da bi, između ostalog, ispitao namere najvišeg vojnog rukovodstva nove Jugoslavije i mogućnosti njenih oružanih snaga za dejstva u tom pravcu, krajem februara 1945. godine, u Beograd je doputovao vrhovni komandant savezničkih snaga na Sredozemlju feldmaršal ser Harold Aleksander.

Na sastancima održanim 21. i 24. februara 1945. između maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita i feldmaršala Harolda Aleksandera postignut je sporazum o koordinaciji operacija Jugoslovenske armije i savezničkih snaga u Italiji.

Feldmaršal Aleksander je upoznao maršala Tita da njegov štab još jedino radi na planu operacija za zauzimanje Malog Lošinja, ali da to za sada nije izvodljivo zbog minskih polja i snažne nemačke artiljerije. Maršal Tito je predložio da se za oslobodjenje tog obalskog područja angažuju divizije 8. udarnog korpusa NOVJ, koje tu operaciju mogu preduzeti u roku od tri nedelje. Za to bi bila potrebna saveznička vazduhoplovna i pomorska podrška kao i hrana, artiljerija i municija. Te potrebe razmotrili bi njihovi štabovi, sa čime se složio feldmaršal Aleksander.

Operacije prema Malom Lošinju su sastavni deo jedinstvenog plana ofanzive Jugoslovenske armije na kopnu za koje će biti angažovane snage jačine jedne armije. Za komandanta tih jedinica predviđen je komandant

¹¹ Diskusija za okruglim stolom »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«

^{2>} Načelnik Vojnoistorijskog instituta

Štab 19. divizije 4. armije

8. udarnog korpusa general-major Petar Drapšin, čiji se Štab nalazio u Kninu. General Petar Drapšin je prisustvovao sastanku 23. februara na kome se razmatrao plan operacija. On je izložio da će u tim operacijama biti angažovano oko 50.000 ljudi za koje bi trebalo obezbediti osnovne potrebe u hrani i odeći a zatim u artiljeriji i transportnim sredstvima.

Na sastanku maršala Tita i feldmaršala Aleksandera 24. februara, feldmaršal Aleksander je konstatovao da su, po njegovom mišljenju, sva pitanja predstavnici štabova dovoljno razmotrili. Posle uspešno završenih razgovora Tito-Aleksander pristupilo se njihovoj realizaciji.

Naredbom vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, od 2. marta 1945, formirana je jugoslovenska 4. armija. Ona je formirana na delu stratejskog fronta u Lici i Hrvatskom primorju. U njen sastav su ušle sledeće jedinice:

- 8. udarni korpus, sastava: 9, 19, 20. i 26. divizija, 1. tenkovska, Inženjerska, Artiljerijska i Dopunska brigada;
- 11. korpus, sastava: 13, 35. i 43. divizija, i
- 7. korpus, sastava: 15. i 18. divizija i Artiljerijska brigada.

Ukupno: devet divizija, dve artiljerijske brigade i po jedna tenkovska, Inženjerska i Dopunska brigada - oko 70.000 ljudi. Pred frontom 4. armije nalazile su se snage dva kompletna nemačka korpusa (15. brdski armijski i 97. armijski korpus) i mnoge kvislinške jedinice, koje su imale zadatak da uporno brane pravce koji vode ka Istri i Trstu. Za komandanta 4. armije postavljen je general-major Petar Drapšin, dotadašnji komandant 8. udarnog korpusa, za političkog komesara pukovnik Boško Šiljegović, dotadašnji politički komesar 8. udarnog korpusa, a za načelnika Štaba 4. armije general-major Pavle Jakšić, dotadašnji načelnik Glavnog štaba Hrvatske. Štab armije je bio neposredno potčinjen Vrhovnom komandantu, odnosno Generalštabu Jugoslovenske armije.

Pukovnik Uroš Kostić (drugi s desna) prati izlaganje na »okruglom stolu«

Formiranje 4. armije bilo je potrebno radi izvršenja predstojećeg zadatka i organizacionih potreba, odnosno stepena razvitka oružanih snaga, jer je 8. udarni korpus bio brojno i tehnički toliko ojačao, a njegovi štabovi i jedinice se toliko razvili da je sam korpus već predstavljao armiju. Pored toga, trebalo je objediniti i koordinirati dejstva jedinica 7. i 11. korpusa, a kasnije i drugih snaga koje su morale da dejstvuju u smislu opšteg zadatka koji je Vrhovni komandant postavio pred 4. armiju.

U pogledu rukovođenja bilo je predviđeno da štab 4. armije direktno rukovodi štabovima divizija, ali se to odmah nije moglo ostvariti iz više razloga. Naime, štabovi 7. i 11. korpusa i gotovo sve njihove jedinice nalazili su se u pozadini neprijatelja i uspostavljanje direktne i sigurne veze sa njima, u početnim dejstvima nije bilo moguće materijalno obezbediti, a moglo je i dekonspirirati predstojeće namere 4. armije, zbog čega bi se efekat iznenađenja znatno smanjio. Zato je odmah rasformiran samo Štab 8. udarnog korpusa, čiji su kadrovi većim delom ušli u sastav 4. armije, a Štab 11. korpusa je rasformiran 23. aprila 1945. godine. Jedinice 7. korpusa su se nalazile na prostoru Suhe i Bele krajine, u dubokoj pozadini neprijatelja, bez operativno-taktičke, pa i direktne radio-veze sa jedinicama 4. armije. Zbog toga je 7. korpus i dalje dejstvovao pod neposrednim rukovodstvom Glavnog štaba Slovenije, a njegova dejstva su usklađivana sa operacijama 4. armije opštim direktivama koje je Štab 4. armije upućivao direktno Štabu korpusa ili preko Glavnog štaba Slovenije. Krajem marta je uspostavljena i radio-veza sa Štabom 4. armije.

Susedne i sadejstvujuće jedinice 4. armije bile su:

- 29. udarna divizija u dolini Neretve;
- 5. udarni korpus glavnim snagama (4, 10. i 53. udarna divizija) orijentisan je ka dolini reke Bosne, a pomoćnim (39. divizija) prema Posavini i donjim tokovima Vrbasa i Une, i
- 4. udarni korpus (7, 8. i 34. udarna divizija) nalazio se na prostoru Sisak - Karlovac - Bihać.

Sadejstvo sa Jugoslovenskom mornaricom ostvarivalo se putem neposrednog ličnog kontakta komandanta Mornarice i komandanta 4. armije, odnosno komandanta divizije koja je djelovala na primorskom pravcu i komandanta Pomorske komande severnog Jadrana.

Saveznička avijacija koja je trebala da podržava operacije 4. armije bazirala se na aerodromima kod Zadra i na Visu. U njenom sastavu nalazile su se 1. i 2. lovačka eskadrila jugoslovenske armije, koje su sa aerodroma Škabrnje kod Zadra, djelovale u sastavu britanskog Balkanskog vazduhoplovstva (B.A.F.) i bile mu potčinjene u komandnom, operativnom i disciplinskom pogledu. Borbena dejstva po sopstvenoj inicijativi eskadrile nisu mogle izvoditi, a vezu i saradnju sa jedinicama Jugoslovenske armije, održavale su preko britanskih oficira za vezu pri Štabu 4. armije. Operativna komanda se nalazila u rukama britanskih komandanata, koji su, na zahtev Štaba 4. armije, određivali pojedinosti, kao: cilj, broj aviona, vreme poletanja i slično. Prva eskadrila je bila naoružana sa 16 lovačko-bombarderskih aviona tipa »spitfajer V« (Spitfire V), a 2. eskadrila sa 17 lovačko-raketnih aviona tipa, »hariken MK IV« (Hurricane MK IV).

Snagama u neprijateljskoj pozadini komandovali su Glavni štab Hrvatske (4, 6. i 10. korpus) i Glavni štab Slovenije (7. i 9. korpus i 4. operativna zona), sve do spajanja sa snagama koje su djelovale s fronta, kada su se operativne funkcije glavnih štabova postepeno gasile.

Iako desna granica operacijske zone 4. armije nije precizno određena, ona se, na osnovu zadatka, odnosno određivanja krajnjih operativno-strategijskih objekata, može ograničiti: rekom Unom-severoistočnim i severnim padinama Plješevice-Male Kapele-Velike Kapele-Velike gore i dalje, uglavnom vododelnicom između Save i Soče. Leva granica je Jadransko more, uključujući i odgovarajuća ostrva.

U toj zoni zemljište je većim delom planinskog karaktera u kome se planine, visoke i preko 1.600 metara, pružaju opštim pravcem severozapad-jugoistok. Planine su delimično pošumljene i između njih se pružaju kotline, rečne doline i polja (Korenička kotlina, Krbavsko, Ličko, Gacko, Grobničko polje, Ljubljanska kotlina, Vipavska dolina i dr.) koja se na pojedinim mestima sužavaju u uske prolaze ili potpuno zatvaraju, tako da izlaz iz njih vodi prevojima. U godišnje doba kada su izvođene pripreme i početna dejstva, zemljište je u nižim predelima pokriveno sa malo snega, dok ga na planinama ima dosta, što čini zemljište teško prohodnim. Naravno izuzetak u ovome je primorski pojas sa ostrvima. Osnovne komunikacije u toj zoni nalaze se duž polja, kotlina i rečnih dolina ili duž morske obale.

U toj zoni do linije Postojna-Ilirska Bistrica-Rijeka-kvamerska ostrva ističu se tri operacijska pravca: Unski, Ličko-goranski i primorski operacijski pravac, koji vodi obalom, i na kopnu je do Rijeke stešnjen morem i planinama Velebitom i Velikom kapelom.

Zajednička ocena za sva tri operacijska pravca bila bi, uglavnom, sledeća: sva tri pravca su, u osnovi, planinskog karaktera, na kojima je neprijatelj mogao i manjim snagama, koristeći pogodne zemljišne objekte, organizovati više uzastopnih položaja, višespratnu i unakrsnu vatru, a organizovanim prihvatom, pri frontalnim dejstvima 4. armije, voditi uspešnu odbranu i uredno se izvlačiti na sledeće položaje.

Od linije Postojna-Rijeka-Kvamerska ostrva pružaju se povoljni operacijski i komunikacijski pravci prema dolini Soče, Trstu i Istri. Sredinom

toga dela operacijske zone izdižu se planine Učka i Čičarija, koje pregrađuju snage koje bi dejsvovala pravcem jugoistok-severozapad i obratno. U tom delu operacijske zone su, svakako, najznačajniji operativno-strategijski objekti Gorica i Trst, pa se i operacijski pravci mogu nazvati njihovim imenima - gorički i tršćanski. Oba ta pravca su komunikativna, dobro prohodna i omogućavaju upotrebu i motorizovanih jedinica.

Na osnovu opšteg strategijskog zadatka za konačno oslobodenje zemlje koji je Vrhovni komandant stavio pred Jugoslovensku armiju, Plana završne ofanzive Jugoslovenske armije, koji je razradio Generalštab JA, uputstva Generalštaba JA, zadatka 4. armije, da razbije neprijatelja na frontu između gornjeg toka Une i Jadranskog mora, a zatim da kroz Liku, Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istru izbije na reku Soču, kao i opšte procene neprijatelja i zemljišta pred svojim frontom, Štab 4. armije je doneo svoj Plan ofanzivnih operacija. Osnovna ideja toga plana bila je sledeća: uz maksimalno angažovanje snaga u neprijateljskoj pozadini, glavnim snagama armije probiti neprijateljski front u Lici, gde okružiti i uništiti neprijateljske snage, a zatim energičnim dejstvom izvršiti prodor i osloboditi Istru, Slovenačko primorje i Trst. Glavni udar naneti pravcem: Gospić - Otočac - Senj - Rijeka - Trst.

Ovakvim načinom dejstava bi se neprijatelju naneli maksimalni gubici, a i vezivale bi se njegove snage u Istri i Slovenačkom primorju i olakšala ofanziva saveznika prema severnoj Italiji.

Ofanziva je organizovana i izvedena u dve uzastopne operacije: ličko-primorska i riječko-tršćanska.

Za oslobodenje ostrva razrađeni su posebni detaljni planovi: koji su po vremenu i prostoru strogo koordinirani sa operacijama na kopnu. Prema tim planovima, Pomorska komanda severnog Jadrana (Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pešadije) trebalo je da sadejstvuje jedinicama 4. armije pri desantu na ostrva Pag, Rab, Krk, Cres i Lošinj i pri iskrcavanju na istočnu obalu Istre.

Pregrupacija snaga na koncentracijsku prostoriju za ličko-primorsku operaciju izvršena je od 15. do 18. marta.

Razvoj jedinica sa koncentracijske prostorije na polazne položaje i regione i njihovo posedanje izvršeno je u vremenu od 18 do 20. marta.

KARAKTERISTIKE VOJNE ORGANIZACIJE U TOKU DEJSTVA

Napad je počeo 20. marta u 06.00 časova.

Radi sadejstva sa jedinicama 4. armije Glavni štab Hrvatske je sredinom marta depešom naredio Štabu 4. udarnog korpusa, pod komandom komandanta potpukovnika Miloša Šumonje i političkog komesara Većeslava Holjevcica, da odmah uspostavi radio-vezu sa 4. armijom i da grupiše 7. i 8. udarnu diviziju na prostoru Rakovica - Cazin - Slunj, a deo snaga 34. divizije da prebaci iz Pokuplja u Baniju radi osiguranja dejstva 7. i 8. divizije od neprijatelja iz tamošnjih garnizona. Korpus je 20. marta bio spreman za dejstva.

Priprema, planiranje, koncentracija i razvoj 4. armije izvršeni su gotovo u rekordnom vremenu. Komanda nemačkog 15. brdskog armijskog

korpusa nije mogla preduzeti značajnije mere da popravi položaj svojih snaga. Za preduzimanje nekih radikalnijih mera neprijatelja bilo je potrebno vreme a jedinice 4. armije svojim energičnim dejstvima nisu dozvolile da se ono stvori.

Izbijanjem jugoistočno od linije Delnice - Lokve - Kraljevica - ostrvo Rab, 4. armija je izvršila zadatak predviđen za ličko-primorsku operaciju. To je prva operacija 4. armije. Ona se vodila u zoni Kulen - Vakuf - Delnice - Crikvenica - ostrvo Pag, dubine 120 a širine 60 km, ukupne površine oko 7.200 km². Operacija je trajala 27 dana (od 20. III do 15. IV 1945). U njoj je učestvovalo 14 divizija, od toga 9 divizija Jugoslovenske armije (7, 8, 9, 13, 19, 20, 26, 35. i 43), 3 nemačke (104. lovačka, 373. i 392. legionarska) i 2 ustaško-domobranske divizije (10. i 11.) i više drugih jedinica jačine do brigade. Odnos snaga u divizijama je bio 1,8:1 a u ljudstvu 1,4:1 (70.000 : 50.000) u korist jedinica Jugoslovenske armije. U toj operaciji 4. armija je uništila nemački 15. brdski armijski korpus, oslobodila veliku teritoriju Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, kao i ostrva Pag i Rab. Uspešnim završetkom ličko-primorske operacije stvorene su mogućnosti da se pristupi izvršenju krajnjeg zadatka, tj. da se prođe u Istru, oslobodi Trst i izbije u dolinu reke Soče. Prema tome, sa ove linije počinje sledeća operacija, riječko-tršćanska, koja je logičan nastavak prethodne, ličko-primorske.

Ličko-primorska operacija se karakteriše širokom primenom obilaznih i obuhvatnih manevara, kako u taktičkom tako i u operativnom smislu. Pored toga, u toku te operacije nekoliko puta je vršeno pregrupisanje snaga. Poznato je da je to jedan od najtežih manevara, koji se načelno izbegava zbog velikih napora i gubljenja vremena, a zbog svoje složenosti može i negativno da utiče na uspeh operacije. Ona je primer armijske operacije čije se dve etape ne dele po dubini, već po frontu, vremenski i prostorno odvojene jedna od druge, ali pod jedinstvenom komandom i sa jedinstvenim ciljem. U prvoj etapi ličko-primorske operacije glavne snage armije su se nalazile na desnom krilu, da bi se kasnije, za otpočinjanje njene druge etape, prebacile prema rejonu Gospića. Tako se umešnim korišćenjem relativno malih snaga postizao povoljan odnos snaga na odlučujućim odsecima fronta, kako prema Bihaću tako i prema Gospiću, što je bilo odlučujuće za postizanje brzog tempa nastupanja, stalne inicijative i uspešno izvršenje zadatka.

Takvim operacijskim planom i rasporedom snaga ostvarena je još veća nadmoćnost jedinica 4. armije i 4. udarnog korpusa. U prvoj etapi ličko-primorske operacije, prema dve nemačke i ustaško-domobranske divizije (373. i 10) angažovano je pet divizija Jugoslovenske armije (26, 20. i 19. s fronta, a 7. i 8. iz pozadine) sa sredstvima ojačanja. U drugoj etapi, prema dve nemačke i ustaško-domobranske divizije (11. i 392) angažovano je šest divizija 4. armije (19, 13, 26, 20. i 9. s fronta i 43. iz pozadine), uz sadejstvo dela snage 4. udarnog korpusa na desnom krilu borbenog rasporeda 4. armije.

Prva etapa ličko-primorske operacije je primer savremenih borbenih dejstava u kojima se sa probojem fronta izvodi i napad iz pozadine operativnim snagama. Takvim kombinovanim dejstvima se već od samog početka napada čitav sistem odbrane neprijatelja nalazi pod udarom, branilac se prisiljava da vodi borbu u okruženju, sprečava mu se manevar jačim snagama, narušava sistem komandovanja i snabdevanja, a pri nepovoljnom

odnosu snaga paralise svaka inicijativa. Po izvršenom proboju snage branioca se razbijaju, a zatim po delovima uništavaju.

U prvoj etapi tempo napada iznosio je za prva dva dana oko 30 km na dan, a u drugoj etapi za prva tri dana preko 40 km, što u proseku iznosi 15 km dnevno. Ovako visok stepen nastupanja, sa ograničenim tehničkim sredstvima i na vrlo teškom planinskom terenu, mogao se, pored ostalog, postići samo sa jedinicama visokih moralno-političkih kvaliteta.

U riječko-tršćanskoj operaciji u operativnom pogledu 4. armiji su bili potčinjeni 9. korpus i Pomorska komanda severnog Jadrana. Rasformirani su Štab 11. korpusa i 35. divizija, a u sastav 4. armije su ušli 29. udarna divizija i Štab 4. udarnog korpusa sa 7. i 8. udarnom divizijom i Artiljerijskom brigadom.

U toj operaciji 4. armija je oslobodila Rijeku, Istru, Trst i Slovenačko primorje, okružila i prisilila na kapitulaciju nemački 97. armijski korpus, a zatim sa Motorizovanim odredom oslobodila Gorenjsku i Slovenačku Korušku, gde se kod Celoveca spojila sa jedinicama jugoslovenske 3. armije. Nemački 97. armijski korpus je u svom sastavu imao 188. brdsku i 237. pešadijsku diviziju i mnogo manjih samostalnih i kvislinških jedinica. Ukupno pred jedinicama 4. armije nalazile su se snage neprijatelja od oko: 135 bataljona, 100 baterija, 60 tenkova, 15 oklopnih automobila

- 93.000 ljudi. Na kraju rata, sredinom maja 1945. godine 4. armija je imala 11 divizija (7, 8, 9, 13, 15, 18, 19, 20, 26, 29. i 43), jednu tenkovsku i četiri artiljerijske brigade (4. armije, 4. udarnog korpusa, 7. korpusa i 29. udarne divizije), Inžinjerijsku i Dopunsku brigadu - ukupno oko 95.000 boraca.

ČETVRTA ARMIJA IZVRŠILA TITOV ZADATAK

Ofanziva 4. armije koja je počela 20. marta završena je sredinom maja 1945. godine. U toj ofanzivi jedinice 4. armije su nizom uzastopnih operacija oslobodile Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i sva ostrva severnog Jadrana, Istru, Slovenačko primorje, Trst i znatan deo ostale Slovenije, dospevši čak do Celoveca. Time su u potpunosti izvršile strategijski zadatak koji je pred njih postavio vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Jugoslavije Josip Broz Tito.

Kako su jedinice 4. armije dejstvovale na posebnom operativno-strategijskom pravcu bez neposredne čvršće veze sa ostalim jugoslovenskim armijama, to je Štab 4. armije bio prilično samostalan u planiranju i izvršavanju zadataka koje je dobijao neposredno od Vrhovnog komandanta JA ili koje je postavljao Generalštab JA.

Generalštab je podsticao i razvijao inicijativu kod štabova armija. To se najbolje vidi u rukovođenju 4. armijom, koja je imala punu slobodu u donošenju i sprovođenju konkretnih odluka u toku operacija. Štab 4. armije je samostalno donosio planove za operativna dejstva, koja je Generalštab odobravao ili usklađivao sa opštim strategijskim planom završne ofanzive JA. U slučajevima kada bi se mišljenja po nekom konkretnom pitanju donekle razlikovala, Generalštab je uvažavao obrazloženje Štaba 4. armije, koji je, po logici stvari, bio bliži jedinicama i detaljnije i bolje poznavao konkretnu situaciju. Tako je postupio i pri dilemi koja se postavila u odnosu na ugrožavanje desnog boka i pozadine 4. armije od strane

nemačke 104. lovačke divizije. Realnom procenom situacije doneta je pravilna odluka i 4. armija nije skrenula sa svog osnovnog pravca dejstva. To ubedljivo govori o razvijanju samostalnosti kod potčinjenih štabova od strane Generalštaba, elastičnosti u komandovanju i rukovođenju krupnim jedinicama JA, stvaralačkoj primeni i inicijativi u operativnim postupcima, nerobovanju šablonima, već dejstvovanju na osnovu konkretne situacije.

Ofanziva 4. armije je originalni izraz naše ratne vestine, potpuno samostalna, izvedena u najsloženijim vojno-političkim uslovima i najdelikatnijim diplomatskim okolnostima. Ona je bila rezultat sopstvenog razmatranja i planiranja. Zbog izvanrednih dejstava 4. armije, svih njenih rodova i službi, kao i načina ratovanja koji je bio na stepenu ratovanja drugog svetskog rata, nemački štabovi su tvrdili da se u jedinicama 4. armije nalaze savezničke trupe i instruktori. Ponekad su tim tvrdnjama hteli da opravdaju svoje neuspehe. Međutim, 4. armija u svojim redovima nije imala ni jednog stranog instruktora.³¹

Zbog posebnih političkih interesa Anglo-Amerikanaca u pogledu Istre, Trsta i Slovenačkog primorja i njihove težnje da pre jedinica 4. armije izbiju u te oblasti, i operacije 4. armije su se odvijale sa ciljem da pre savezničkih snaga iz seveme Italije izbiju u dolinu Soče, tj. tamo gde se nalaze etničke granice naroda Jugoslavije. Ti političko-strategijski interesi znatno su uticali na mnoge odluke štabova i napore trupa. Tome su se morali podrediti i mnogi operativni zahtevi, a neki, inače veoma važni, kao obezbeđenje bokova i pozadine, privremeno su bili zapostavljeni. Tu »trku« prema Trstu i dolini Soče su dobile jedinice 4. armije.

Operativna dubina zadatka 4. armije, prosečno oko 300 km, odgovarala je, prema merilima drugog svetskog rata, prosečnom zadatku strategijske operacije grupe armija. Taj zadatak je otežan činjenicom što su se operacije odvijale na brdsko-planinskom zemljištu, sa ograničenim brojem komunikacija i sa neprijateljskim snagama raspoređenim po celoj dubini armijskog zadatka.

U izvršavanju svog zadatka Štab 4. armije je računao i imao punu podršku stanovništva, društveno-političkih organizacija i vojno-pozadinskih organa, što se povoljno odražavalo na tok i tempo cele ofanzive.

Odnos snaga je u celini bio nepovoljan za jedinice 4. armije. Ona je na početku operacija imala oko 70.000 boraca, a sredinom maja oko 95.000 boraca, dok su snage 15. brdskog armijskog korpusa i 97. armijskog korpusa sa potčinjenim jedinicama, iznosile oko 133.000 vojnika. Prema tome, 4. armija je imala pred sobom brojčano nadmoćnijeg neprijatelja, raspoređenog po celoj dubini armijske napadne zone, na fortifikacijski jakim položajima duž planinskih masiva, delimično pripremljenim za odsudnu odbranu. To je zahtevalo da se neprijatelj tuče ne frontalnim napadima i potiskivanjem na sledeće položaje, već bočnim i obilaznim manevrima, napadima iz pozadine, okruženjem i uništenjem po delovima.

Prema početnom operacijskom planu, 4. armija je trebalo da do 15. maja, tj. za 57 dana izbije u dolinu Soče. Planirani tempo operacija je bio 5 km na dan, što je odgovaralo proseku napada na takvom zemljištu u

Povodom jedne cirkulame depeše Generalštaba JA u kojoj se ukazuje na pravilan odnos prema instruktorima oficirima Crvene armije Štab 4. armije je odgovorio da se u 4. armiji ne nalazi ni jedan instruktor Crvene armije. - Knjiga depeša Generalštaba JA, depeše br. 52-56 i 33 od 17. i 19. V 1945, AVII, arhiv NOP-a br. reg. 5/2, k.316.

toku drugog svetskog rata. Međutim, 4. armija je to izvela za 43 dana, tj. do 1. maja 1945, kada je izbila u Trst i u dolinu Soče. Time je prosečan tempo napada povećan na 7 km na dan, a ako se uzme da je ofanziva 4. armije završena sa kapitulacijom 97. armijskog korpusa, tj. 7. maja, onda je ofanziva 4. armije trajala 49 dana, pa je prema tome zadatak izvršen za 8 dana ranije, a tempo napada je iznosio 6 km na dan.

Tako zamašni uspesi, u relativno kratkom vremenu, mogli su se postići pre svega visokim moralnim, borbenim i stručnim kvalitetima trupe i celokupnog komandnog sastava 4. armije i jedinica koje su joj sadejstvovala.

Narod sa teritorije koju je oslobađala 4. armija pružao je veliku podršku i pomoć jedinicama. Narodna vlast, koja se odmah formirala, ukoliko već nije postojala, preuzimala je na sebe mnoge dužnosti za koje bi operativne jedinice morale trošiti vreme i odvajati snage. Za osiguranje pozadine armija je odvajala minimalne snage, tako da se njena udarna moć nije smanjivala. Naprotiv, oslobođenjem pojedinih krajeva priliv boraca je bio veći, tako da je brojno stanje armije svakim danom raslo.

Popuna ljudstvom jedinica 4. armije vršila se, pored dobrovoljnog stupanja u njene redove stanovništva iz krajeva koje su one oslobađale i mobilizacijom sa teritorije Kosova i Makedonije.

*Ostale
armije*

По указаној службеној потреби,

НАРЕЂУЈЕЋИ:

а./ Да се одмах формира V. армија, на челу са штабом:

КОМАНДАНТ: Генерал-мајор Славко Редић;
ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР: Пучковани Веје Ковачевић;
НАЧЕЛНИК ШТАБА: Генерал-мајор Павле Илић;
ЗАМЕНИК КОМАНДАНТА: Пучковани Алекса Демлијевски-Бауман;
ПРВИ ПОМОЋНИК НАЧЕЛНИКА ШТАБА: Пучковани Велимир Кнежевић;
ДРУГИ ПОМОЋНИК НАЧЕЛНИКА ШТАБА: Пучковани Јефта Језановић;
Остала лица потребна за попуку штаба ове армије одре-
диће се накнадно.

б./ У састав V. армије улазе следеће јединице:

- 2. Прелетерска дивизија;
- 22. Ударна дивизија;
- 37. Ударна дивизија;
- 49. Дивизија и
- 50. Дивизија.
- 41. дивизија *42. дивизија* одмах расформирати и са њоме попуњити 49 и 50 дивизију.

в./ Главни Штаб Србије и Главни Штаб Македоније укинуће се на месту где имају се формирати команде војно-територијалних области зашто ће уследити меје наређење.

г./ Главни Штаб Србије и Главни Штаб Македоније обавезни су дати потребне кадрове за попуку Штаба армије и осталих армијских јединица, као и потребна материјална средства за брзо функционисање Штаба армије. Извршену овог наређења приступити одмах.

Достављено:
Перс. оде. М. Н. О.
Орг. оде. М. Н. О.
Штабу V армије и
Главном штабу Србије и
Македоније.

ОПШТИНАСКИ ШТАБ
НАРМАЛ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ АРМИЈА,

Formiranje Pete, Seste i Prve tenkovske armije i osnivanje armijskih oblasti¹⁾

pukovnik, Drago Karasijević²⁾

U Generalštabu JA, tokom aprila i maja 1945, razmatrana je nova vojna organizacija u Jugoslaviji koja bi više odgovarala oslobođenoj zemlji, i da se, osim 1, 2, 3. i 4. armije, formiraju 5, 6. i 1. tenkovska armija, čime bi se ojačala vojna sposobnost zemlje i cela teritorija pokrila vojnom strukturom armija. Naime, sve četiri armije našle su se krajem rata u severozapadnom delu Jugoslavije, tako da je teritorija Srbije, Makedonije, Crne Gore, Dalmacije, Kosova, Vojvodine i Bosne i Hercegovine bila bez armija. Uz to, novonastala situacija oko Trsta i prisustvo britanskih trupa u Grčkoj uticali su da se na teritoriji Makedonije formira 5. armija, a na teritoriji Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije 6. armija, kao i da se oformi 1. tenkovska armija u Sloveniji, gde se, radi zaštite zapadnih granica, našla glavnina Jugoslovenske armije.

Maršal Tito je krajem 1944. i početkom 1945. godine naredio ubrzanu mobilizaciju na oslobođenom delu Jugoslavije, istovremeno nastavljanje mobilizacije i na teritorijama koje će biti oslobođene u završnim operacijama. Trebalo je osloboditi zemlju i razbiti snage kontrarevolucije koje su ostale posle nastupanja armija prema zapadnim granicama, jer su one omogućavale konsolidovanje narodne vlasti, a postojala je i mogućnost zajedničke akcije sa reakcionarnim snagama na zapadu.

Zapadni saveznici nisu se mogli pomiriti sa time da Trst, Istra, Rijeka i Julijska krajina pripadnu Jugoslaviji. Zbog toga je na kraju, a naročito prvih dana posle oslobođenja, pogoršana situacija sa dojučerašnjim saveznicima.

Zapadni saveznici su gotovo odmah posle oslobođenja Trsta odlučno tražili da se 4. armija povuče iz Trsta i Julijske krajine, što je bio početak sve oštrijeg pritiska na novu Jugoslaviju.

U vezi sa tim prvim zahtevom, u Beograd je došao načelnik štaba Savezničke vrhovne komande u Sredozemlju, general Morgan, ovlašćen da pregovara sa vladom Demokratske Federativne Jugoslavije. Pregovori su vođeni od 5. do 8. maja, ali bez rezultata. Zahtevano je da se divizije 4. armije povuku na liniju koju je označio general Morgan (po njemu nazvana »Morganova linija«) a to je desna obala Mirne - Prošek - Gorica. Do sporazuma nije došlo, pa je nastala kritična situacija, u kojoj je svakoga časa moglo doći do rata između dojučerašnjih saveznika.

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije, maršal Tito, preduzeo je najhitnije vojne organizacijske promene radi daljeg jačanja Jugoslovenske

¹⁾ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.
²⁾ Kapetan, zamenik komesara Artiljerijske brigade 4. divizije.

armije i odbrambene sposobnosti zemlje. Štabu 4. armije naređeno je da jedinice izbegavaju svaku provokaciju, kojih je tada od saveznika bilo mnogo.

Maršal Tito je 20. maja 1945. naredio da se formira 1. tenkofska armija. Za komandanta armije postavljen je dotadašnji komandant 4. armije, general-lajtnant Petar Drapšin, a za komesara pukovnik Vukašin Mićunović. To je izazvalo personalne promene i u drugim armijama, pa je maršal Tito izdao naredbu o premeštajima i novim postavljenjima komandanata armija (faksimil u prilogu).

Prva tenkofska armija - čije je sedište bilo u Ljubljani, a zatim u Beogradu sastava: dve tenkovske divizije - 1. i 2., jedna samohodna brigada, inženjerska brigada i ostali potrebni delovi.³⁾

Maršal Tito je tada naredio i da se brže poveća brojno stanje 1., 2., 3. i 4. armije novomobilisanim ljudstvom. Desetine hiljada novomobilisanih mladića iz svih krajeva Jugoslavije ubrzano, usiljenim maršem, kretalo se prema Zagrebu, Ljubljani, Postojni, Gorici i Rijeci, i odmah stupalo u armije. Problema oko naoružanja i ratne sprema nije bilo, jer su zaplenjene velike količine oružja i ratne sprema u magacinima, skladištima i depoima u oslobođenim gradovima i mestima, i velike količine oružja i ratne sprema od zarobljenih neprijateljskih jedinica.

Najveća koncentracija snaga izvršena je na prostoriji Postojna - Sežana - Ajdovščina, jer su zapadni saveznici imali veliki broj jedinica i aviona, kojima su odjednom mogli da bace 200.000 kg bombi, što je bila njihova izrazita prednost.⁴⁾

Posebno je trebalo uzimati u obzir anglo-američke snage u rejonu Soluna, na južnim granicama Jugoslavije, i sve što se tada događalo u Grčkoj.

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije naredio je da se formira 5. i 6. armija.

Peta armija - komandant general-major Slavko Rodić, komesar potpukovnik Vojo Kovačević - osnovana je naredbom maršala Tita 4. maja 1945. u Skoplju.

U sastav 5. armije ušle su 2. proleterska, 22, 37, 24, 49. i 50. divizija (dok je 41. divizija rasformirana).⁵⁾ Zadatak armije je bio očistiti teritoriju južne Srbije, Kosova i Makedonije od zaostalih kontrarevolucionarnih snaga i da štiti granice nove Jugoslavije.

Snage 3. korpusa Jugoslovenske armije, koje su do 15. maja uništile četnike Draže Mihailovića na Zelengori, a do 25. maja ustašku grupaciju na ušću rijeke Bosne u Savu, u operaciji »Vlaška mala«, ušle su u sastav 6. armije (sedište u Sajarevu). Osim toga, pristigla je iz rejona Trsta 29. divizija, a iz Zagreba 39. divizija, tako da je sastav 6. armije bio sledeći: 27, 29, 38, 39. i 53. divizija.⁶⁾

Zadatak 6. armije bio je da što pre pripremi jedinice za odbranu zemlje i, ako bude potrebno, za pokret prema jugu zemlje, u pomoć 5. armiji, kao i da čisti teritoriju od kontrarevolucionarnih snaga.

Organizacijske promene, nastale formiranjem 5. i 6. armije, uslovile su i nove zadatke ostalim armijama. Vrhovni komandant maršal Tito, isto-

³⁾ Prema dnevniku pukovnika Leonida Jovanovića, na službi u Tehničkom odeljenju 1. tenkovske armije, prilikom njenog formiranja, u armiji je bilo oko 350 raznovrsnih tenkova i samohotki.

⁴⁾ AVII, k. 23, reg. br. 1-A/2.

⁵⁾ AVII, k. 17-A, reg. br. 1/6.

⁶⁾ AVII, k. 342, reg. br. 15/2-9; k. 398, reg. br. 7/1-11.

vremeno kada je naredio 1. tenkovskoj, 3. i 4. armiji, koje su bile najisturenije prema zapadnim granicama, i 1. i 2. armiji, koje su bile u unutrašnjosti Jugoslavije, da budu spremne, ako dođe do eventualne agresije na Jugoslaviju, da brane jugoslovensku teritoriju, integritet zemlje i krvlju stečenu slobodu, odnosno da razbiju i unište agresora, naredio je Štabu 5. armije da koncentriše glavne snage na vardarskom, a pomoćne na skopskom pravcu, radi odbrane zemlje od eventualne agresije.

*General-major Stavko Rodit, komandant
5. armije*

*General-major Radovan Vukanović,
komandant 6. armije*

Pošto su snage 5. armije bile raspoređene na celoj teritoriji Makedonije, u južnoj Srbiji i na Kosovu, Štab armije je naredio pomeranje snaga sa zapadnog dela Makedonije na istok, u dolinu Vardara, sa zadatkom da u slučaju agresije na Jugoslaviju brani pravac Đevdelija - Štip - Kumonovo dok ne pristignu u pomoć snage 6. armije. Na skopskom pravcu Štab armije je rasporedio 5. i 6. diviziju NOV Albanije, koje su još bile u Jugoslaviji, i to 6. diviziju u rejonu Resan - Ohrid - Struga, a 5. diviziju u rejonu Tetovo - Gostivar - Kičevo.⁷⁾ Takav raspored snaga imala je 5. armija pri odbrani granica nove Jugoslavije i čišćenju teritorije od zaostalih i ubačenih kontrarevolucionarnih snaga.

Na zapadnim granicama situacija oko Trsta sve više se komplikovala. U tom rejonu, osim engleskih snaga, bili su raspoređeni i delovi jedinica jugoslovenske 4. armije.

Situacija je bila najoštrija oko 24. maja 1945, kada je vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Tito naredio radio-depešom Štabu 4. armije sledeće:

⁷⁾ AVII, k. 1411, reg. br. 39/4.

»... 1.- Ne smijete dozvoliti da Englezi pređu istočnu granicu sporne zone (odnosi se na grad Trst sa periferijom), a ako to pokušaju onda im se suprotstavite.

2.- Vaše divizije koje su unutar sporne zone da ostanu na svojim položajima i da budu vrlo budne i odlučne.

3 - Na istočnoj granici sporne zone koncentrišite jače snage 4. armije i postavite ih na najpogodnijim pravcima... «⁸⁾

Organizacijske pripreme i pripreme za popunu i koncentrisanje Jugoslovenske armije pratilo je 97 engleskih i osam specijalnih savezničkih oficira. Oni su se nalazili na celoj teritoriji Jugoslavije, pri štabovima korpusa i glavnim štabovima. Iako su korpusi ukidani, oni su se zadržavali u mestima njihovog prebivališta. Bile su to tzv. savezničke misije, u stvari, punktovi vojne obaveštajne službe, koji su se 8. maja 1945. nalazili u sledećim mestima:⁹⁾

1. Britanska delegacija u Beogradu i pomorski savetnik. Ta delegacija je imala posebnu listu službenika koja nije utvrđena.

2. Misije, ili obaveštajni punktovi po gradovima i mestima: u Sarajevu tri člana, u Zadru 12, u Bihaću 10, u Orljavcu 6, u Prezidu 5, u Popovcu

5, u Lovincu 3, u Otočcu 5, u Bugojnu 2, u Sanskom Mostu jedan član, u Ajdovščini 10, pri Štabu 4. Operativne zone Slovenije 4, pri Glavnom štabu Makedonije dva člana, u Cemicu 3, u Splitu 4, u Ljubljani 3, misija u Glavnom štabu Slovenije dva člana, misija u Štabu 10. korpusa tri člana, a misija u Trstu imala je 16 članova, na čelu sa potpukovnikom Klarkom.

Svi navedeni članovi vojnih misija slali su svojim pretpostavljenim ustanovama podatke o tome šta se zbiva na teritoriji Jugoslavije i, posebno, u Jugoslovenskoj armiji.

Pravu uzbunu izazvala je Titova depeša od 24. maja, koju su članovi misije odmah na 32 radio-stanice preneli pretpostavljenima. Istog dana je ta informacija preneti vladama Velike Britanije i SAD. Maršal Tito je hteo da vlade Velike Britanije i SAD znaju da ćemo odlučno braniti našu pravednu stvar, te da van grada Trsta Englezi nemaju šta da traže. Pred takvim odlučnim stavom, vlade Velike Britanije i SAD zatražile su razgovore i sporazum, do kojega je došlo 25. maja, a 9. juna i formalno je bio potpisan.

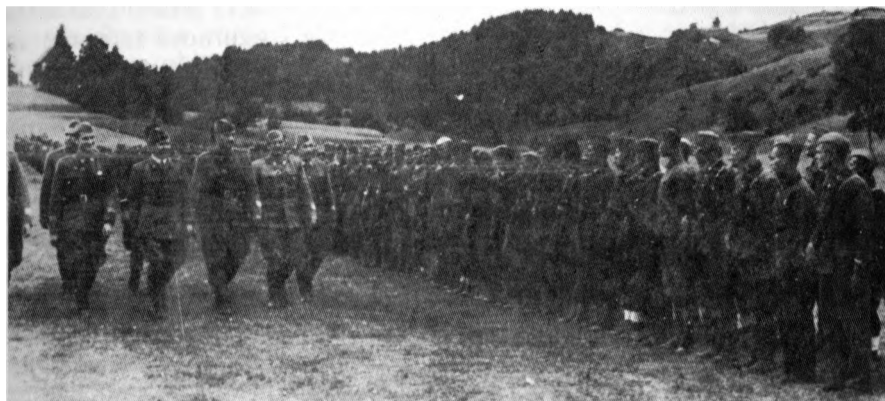
Posle toga sporazuma Jugoslovenska armija je prešla na mirnodopski raspored.

Prelazak na mirnodopski raspored i dalji organizacijski razvoj obavljani su na osnovu studije koju je razradila grupa stručnjaka po naređenju maršala Tita od februara do 27. aprila 1945, na čelu sa pomoćnikom načelnika Generalštaba Jugoslovenske armije, general-lajtnantom Mihajlom Apostolskim, načelnikom Organizacionog odeljenja, general-majorom Bogdanom Oreščaninom, i pomoćnikom načelnika Mobilizacionog odeljenja, potpukovnikom Vjekoslavom Kolbom.

Generalštabu je postavljen zadatak da se organizacijski pripremi Armija i vojna struktura za buduće zadatke u miru. Prema tome Generalštab je trebalo da ima u oružanim snagama vazduhoplovstvo i ratnu mornaricu, kao vidove oružanih snaga, i korpusne jedinice. Unutar Generalštaba razvijalo se operativno odeljenje, obaveštajno odeljenje (uprava), organiza-

8) AVII, k. 21, reg. br. 33/1.

») AVII, k. 17-A, reg. br. 26/8.

Komandant 1. tenkvske armije, general-lajtnant Petar Drapšin vrši smotru jedinica, Vrhnika, juni 1945.

cijsko-mobilizacijsko odeljenje i nastavno odeljenje, a formirane su i komande rodova i službi.

Radi pravilnog rukovođenja, postepenog razvijanja i uzdizanja jedinica i ustanova Generalštabu su postavljeni sledeći zadaci:

- izrada osnovnih zakona i uredbi za popunu, ustrojstvo i organizaciju vojske;
- izrada organizacije i formacije vojske;
- izrada propisa za uspostavljanje vojničke discipline i odgovornosti;
- izrada propisa za snabdevanje vojske svim materijalnim potrebama;
- izrada planova i programa za izvođenje nastave i vaspitanje vojske;
- izrada propisa o čuvanju i rukovanju svim materijalnim sredstvima i administraciji uopšte;
- izrada opštih vojničkih pravila i propisa.

Istovremeno, u Generalštabu, u vremenu od 27. aprila do 31. maja 1945, rađeno je na novoj vojnoteritorijalnoj podeli Jugoslavije, što je bilo veoma značajno.

U diskusiji oko buduće vojne organizacije jedni su predlagali da se vojnoteritorijalna podela izvrši po federalnim jedinicama (republikama i pokrajinama), da bi svaka federalna jedinica imala svoju vojsku. Drugi su zastupali stanovište o jedinstvenoj jugoslovenskoj armiji, i predlagali su da vojnoteritorijalna podela bude po verovatnim odbrambenim pravcima. S obzirom na situaciju u prvoj polovini maja 1945, prema proceni, glavni odbrambeni pravci su bili na zapadu, jugozapadu i jugu zemlje, i to:

- prema zapadnim granicama tri pravca: ljubljanski (deo suvozemni i deo morski); lički (Hrvatsko primorje - severna Dalmacija), sa dolinom Une; jadranski (Split - Makarska - Dubrovnik, sa dolinom Neretve);
- prema jugu cenilo se da postoje dva pravca: vardarski (Đevdelija - Štip - Kumanovo) i skopski (Ohrid - Kičevo - Skoplje).

Jedan od glavnih zagovornika jedinstvene jugoslovenske armije bio je general-lajtnant Mihajlo Apostolski, koji je u svom obrazloženju naveo sledeće:

»Teritorijalna podjela po federativnim jedinicama možda bi politički momentalno izgledala bolja, ali bi bila na štetu jedinstva armije i na štetu organizacije sigurnosti teritorije. Jedinstvo armije i sigurnosti teritorije su dovoljni argumenti da se odbaci princip teritorijalne podjele po federativnim jedinicama, a smatram da je stepen razvoja borbe takav da može svako pravilno razumjeti razloge odbacivanja teritorijalne podjele po federativnim jedinicama... «¹⁰⁾

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Tito nije nikada mislio da deli armiju po republikama i pokrajinama, pa je predlog o jedinstvenoj jugoslovenskoj armiji prihvaćen. U vezi s tim, Tito je naredio da se na tome ubrzano radi i završe poslovi na mirnodopskoj organizaciji Jugoslovenske armije do 31. maja 1945. godine.

Jugoslovenska armija na dan oslobođenja, 15. maja 1945, imala je 1, 2, 3. i 4. armiju, dok su 1. tenkovska, 5. i 6. armija bile u formiranju.

Vojnoteritorijalna podela Jugoslavije bila je 15. maja još zasnovana na korpusnim vojnim oblastima, iako su korpusi kao operativne jedinice već bili ukinuti, osim 3. korpusa.

Na kraju rata vojnoteritorijalna podela Jugoslavije bila je sledeća:

SLOVENIJA

GLAVNI ŠTAB SLOVENIJE:
- Vojna oblast 7. korpusa,
- Vojna oblast 9. korpusa,
- Vojna oblast 4. zone.

HR VA TS KA

GLAVNI ŠTAB HRVATSKE:
- Vojna oblast 6. korpusa,
- Vojna oblast 10. korpusa,
- Vojna oblast 4. korpusa,
- Vojna oblast 11. korpusa,
- Vojna oblast 8. korpusa.

SRBIJA

GLAVNI ŠTAB SRBIJE:
- Kragujevačka vojna oblast,
- Valjevska vojna oblast,
- Niška vojna oblast,
- Kosovsko-metohijska vojna oblast,
- Komanda grada Beograda.

BOSNA I HERCEGOVINA

- Vojna oblast 3. korpusa,
- Vojna oblast 5. korpusa,
- Vojna oblast 29. divizije

CRNA GORA

- Vojna oblast 2. korpusa

VOJVODINA

_ Vojna oblast Vojvodine

MAKEDONIJA

GLAVNI ŠTAB MAKEDONIJE:

- Skopska vojna oblast,
_ Bitoljska vojna oblast,
— Štipska vojna oblast.

Vojne oblasti, kako korpusne tako i ostale ranga korpusnih vojnih oblasti, delile su se na komande područja, a komande područja na komande mesta i gradova.

■^{o)} Ahiv VII, k. 25, reg. br. 13/3.

Takva vojnoteritorijalna podela nije odgovarala mirnodopskim uslovi-
ma ni teritorijalno ni po zadacima, pa je došlo do velikih promena. Na-
ime, odlučeno je da se teritorijalna podela izvrši po verovatnim operacij-
skim pravcima, odnosno na 5-6 armijskih oblasti. Prema tome, trebalo je
ukinuti korpusne vojne oblasti i ostale koje su nosile imena gradova ili te-
ritorije, jer su i korpusi kao operativne jedinice ukinuti, a trebalo je for-
mirati vojne oblasti na teritoriji rasporeda armija.

Sa korpusnim vojnim oblastima ukinute su i komande područja, koje
su bile formirane po okruzima, pa ih je bilo mnogo. Međutim, one su bile
potrebne, jer su materijalno obezbeđivale jedinice korpusa, organizovale
saobraćaj, vršile sanitetsko i veterinarsko obezbeđenje, izvodile građevin-
sko-tehničke radove, sudile neprijateljima naroda i, kao najvažnije, mobi-
lisle ljudstvo i prikupljale stoku i materijalna sredstva. Po oslobođenju
zemlje, u promenjenim uslovima, komande područja su izgubile ulogu
koju su ranije imale, odnosno preostali su im samo zadaci vezani za mo-
bilizaciju, pa je predlagano da i dalje ostanu komande područja, ali ne više
po okruzima, jer su zbog svoje brojnosti angažovale veliki broj ljudstva, a
naročito kadrova koji su bili potrebni u drugim jedinicama i ustanovama,
već na mnogo većoj teritoriji, po upravnim oblastima, koje su obuhvatale
veći broj okruga, sa glavnim zadatkom da rade na ustrojavanju vojne evi-
dencije i da obavljaju mobilizaciju.

Komande mesta, koje su u toku rata sa partizanskim stražama obez-
beđivale slobodnu teritoriju, formiranjem Narodne milicije po oslobođenju
zemlje, izgubile su svoj osnovni zadatak pa su rasformirane, a ljudstvo je
većinom stupilo u Narodnu miliciju.

Glavni štabovi Makedonije, Srbije, Hrvatske i Slovenije izgubili su
operativnu ulogu posle formiranja štabova armija, a po predlogu da se for-
miraju vojne oblasti na teritoriji Armije izgubili su i teritorijalnu ulogu, pa
je predloženo da se glavni štabovi razvijaju u armijske oblasti, i to:

- Glavni štab Makedonije u armijsku oblast 5. armije,
- Glavni štab Srbije u armijsku oblast 1. armije,
- Glavni štab Hrvatske u armijsku oblast 2. armije,
- Glavni štab Slovenije u armijsku oblast 4. armije.

Kadrovi glavnih štabova ušli su u štabove armija, odnosno armijskih
oblasti.

Na osnovu navedenih predloga, odlučeno je da se Jugoslovenska ar-
mija u mirnodopskom periodu organizuje na sledećim principima:

1. Ministarstvo Narodne odbrane bilo je najviša komanda, upravna i
administrativna vojna vlast za čitavu državnu teritoriju.

2. Celokupna državna teritorija u vojnom pogledu delila se na:

- a) šest vojnih oblasti i komandu grada Beograda;
- b) vojne oblasti delile su se na komande područja, kojih je ukupno
bilo 28, a nosili su nazive prema mestu sedišta komande područja;
- c) vojna područja za izvršenje mobilizacijskih poslova, imala su mo-
bilizacijske odeljke, koji su se formirali, načelno, pri okružnim narodnim
odborima, i mobilizacijske delegate u sreskim narodnim odborima. Za oba-
vljanje drugih teritorijalnih poslova imali su jedinice i ustanove.

Mobilizacijski odeljci nosili su naziv prema mestu sedišta, a mobili-
zacijski delegati prema nazivu sreza.

3. Štab armije je najviša komanda, upravna i administrativna vojna
vlast na teritoriji vojne oblasti. Odnosno, štab armije bio je, ujedno, i štab
armijske vojne oblasti.

Sedišta štabova armija:

- Štab 1. armije - Kragujevac,
- Štab 2. armije - Zagreb,
- Štab 3. armije - Novi Sad,
- Štab 4. armije - Ljubljana,
- Štab 5. armije - Skoplje,
- Štab 6. armije - Sarajevo.

Štabovi armija i vojnih oblasti obuhvatili su sledeće teritorije:

- *Štab 1. armije*: Srbiju bez Kosova i Metohije i bez leskovačkog i vranjskog okruga;

- *Štab 2. armije*: Hrvatsku sa Istrom.

Od Bosne i Hercegovine se priključuju vojnoj oblasti 2. armije srezovi: Cazin, Bihać, Livno, i dio sreza Bosanska Krupa, zapadno od Une;

- *Štab 3. armije*: Srem, Banat, Bačka i Baranja;

- *Štab 4. armije*: Sloveniju sa Slovenskim primorjem;

- *Štab 5. armije*: Makedoniju, Kosovo i Metohiju, vranjski i leskovački okrug na jugu Srbije;

- *Štab 6. armije*: Bosnu i Hercegovinu (bez srezova koji su pripali 2. armiji) i Crnu Goru.

Komande gradova formirane su u Beogradu, Zagrebu, Puli, Ljubljani, Rijeci, Splitu, Novom Sadu, Sarajevu i Skoplju.

Neposredno Ministarstvu narodne odbrane, podređena je Komanda grada Beograda, a komanda grada Pule komandi Ratne mornarice.

Ostale komande gradova podređene su neposredno štabu armije na čijoj su se teritoriji nalazile.

U svim mestima gde su postojale komande vojnih područja a nije bilo posebnih komandi gradova, komandant i politički komesar područja bili su, ujedno, komandant i politički komesar mesta, pa su tu dužnost obavljali pored svoje redovne dužnosti. U svim ostalim mestima u kojima su bili garnizoni jedinica, najstariji vojni i politički rukovodioci bili su, ujedno, komandanti i politički komesari mesta, pored svoje redovne dužnosti.

Komandanti i politički komesari armija i vojnih oblasti, prema toj odluci, nisu mogli biti komandanti i politički komesari mesta.

Šefovi mobilizacijskih odeljaka i mobilizacijski delegati nisu mogli biti komandanti mesta.

U komandama područja odlučeno je da se odmah formiraju sledeće jedinice i ustanove:

- jedan streljački bataljon,
- jedan vod za vezu,
- jedna građevinska četa,
- jedan automobilski vod,
- jedna vozarska četa,
- jedna intendantska radionica,
- potreban broj bolnica, oporavilišta, skladišta ubojne spreme i tehničke opreme,
- baze prvog ili drugog reda.

Na osnovu odluke od 31. maja 1945, ukinuti su glavni štabovi, koji su i ranije prestali da funkcionišu, samostalne vojne oblasti, korpusne vojne oblasti i komande područja, gradova i mesta.

Nova organizacija Jugoslovenske armije stupila je na snagu 1. avgusta 1945. godine.

*Glavni štabovi
Jugoslovenske
armije*

Glavni štab Hrvatske

U sastavu Glavnog štaba Hrvatske, početkom aprila 1945. godine bile su sledeće jedinice:

4. korpus sa:

- 7. banijskom divizijom sa: 1, 2. i 3. brigadom*
- 8. kordunaška divizija sa: 1, 2, 3. i muslimanskom brigadom*
- 34. žumberačko-pokupskom divizijom sa: brigadom »Franjo Ogulinac-Seljo«, Karlovačkom i Žumberačkom brigadom*
- Artiljerijska brigada i druge jedinice.*

10. korpus sa:

- 32. divizijom sa: brigadom »Braća Radić«, »Matija Gubec«, »Pavlek Miškin« i 1. Zagorskom brigadom;*
- 33. divizijom sa: 1. i 2. moslavačkom brigadom i »Nikola Demonja« brigadom*

Korpusne vojne oblasti: 4, 6, 8, 10. i 11. korpusa

- Štab grupe diverzantskih odreda*
- Ostale jedinice*

O glavnim štabovima. Posebno o glavnom štabu Hrvatske u vrijeme formiranja armija¹⁾

pukovnik, Nikola Anić²⁾

FORMIRANJE GLAVNIH ŠTABOVA

Glavni štabovi pojavili su se odmah sa početkom oružanog ustanka 1941. godine kao operativno-teritorijalni organi za rukovođenje oružanom borbom i komandovanjem jedinicama i vojnopozadinskim ustanovama na pojedinim teritorijama, pokrajinama i oblastima Jugoslavije. Izrasli su iz vojnih komiteta (negdje nazvanih i vojnim komisijama ili operativnim rukovodstvima) koji su formirani pri centralnim komitetima, pokrajinskim i oblasnim partijskim rukovodstvima. U suštini to su bili vojni štabovi koji su se organizaciono razvijali, različito nazivali, a u početku su imali samo nekoliko članova, odnosno bili su malog brojnog stanja, kao što je malobrojan bio i Glavni, odnosno Vrhovni štab NOPOJ.

Orijentacija da se u početku ustanka u svim teritorijama i pokrajinama Jugoslavije formiraju vojna rukovodstva, bio je izraz ne samo vojnih već i političkih potreba - radi rješavanja nacionalnog pitanja, nacionalne ravnopravnosti i nacionalne afirmacije. Zajedno sa nacionalnim partijskim rukovodstvima, na osnovu opštih direktiva CK KPJ i Glavnog, odnosno Vrhovnog štaba i na osnovu vojno-političke situacije na svojoj teritoriji, ona su rješavala pitanja vođenja rata i revolucije i komandovala oružanim snagama preko regionalnih vojnih komandi ili štabova, a ponekad i neposredno rukovođila štabovima partizanskih odreda, grupama partizanskih odreda, štabovima operativnih zona, štabovima korpusa i korpusnih vojnih oblasti i pojedinim samostalnim brigadama i divizijama. Sve do formiranja zemaljskih antifašističkih vijeća, 1943. i 1944, nacionalna vojna rukovodstva vršila su, osim vojnih, i političke funkcije najviših organa vlasti na svojoj teritoriji, izuzev u Sloveniji gdje je postojao Vrhovni plenum Oslobođilne fronte.

Jedna od značajnih odluka Savjetovanja u Stolicama, 25. i 26. septembra 1941. godine bilo je stvaranje jedinstvenog sistema rukovođenja i komandovanja. Gdje do tada nije učinjeno, u pojedinim regionima i pokrajinama osnivaju se glavni štabovi, a dotadašnji Glavni štab preimenovan je u Vrhovni štab NOPOJ.

Pošto je čitava jugoslovenska teritorija bila jedinstveno ratište s jedinstvenom strategijom i jedinstvenim oružanim snagama, moralo je postojati i jedinstveno komandovanje. O tome drug Tito piše: »Svi partizanski odredi sa svojim štabovima iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne

¹⁾ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, okrugli sto održan u Beogradu, 15. januara 1985.
²⁾ Potporučnik, sekretar SKOJ-a 12. dalmatinske brigade 26. divizije.

i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije..³⁾

Glavni štabovi kao najviša vojna rukovodstva na svojim područjima najtješnije su saradivali sa nacionalnim rukovodstvima Komunističke partije u svim pitanjima rata i revolucije. Otuda su pojedini članovi nacionalnih partijskih rukovodstava bili i članovi glavnih štabova.

*Komandant Glavnog štaba Hrvatske,
general-lajtnant Ivan Gošnjak*

Sastav glavnih štabova, njihovo unutrašnje ustrojstvo, način komandovanja i drugo, odgovarali su u svim etapama rata, načinu vođenja borbe i stepenu razvitka oružanih snaga u pojedinim regionima, pokrajinama i oblastima. Otuda i razlike, naročito u organizacionoj strukturi.

Glavne štabove su sačinjavali komandant, politički komesar i članovi štaba. Bilo je slučajeva u pojedinim krajevima Jugoslavije, i u određenom periodu, da su ulogu glavnog štaba vršili komandanti i politički komesari krupnih jedinica.

Upo redo sa narastanjem oružane borbe, formiranjem brojnih jedinica, vojnopozadinskih organa i ustanova, stvaranjem prostranih vojnih teritorija nastala je potreba za daljim razvijanjem glavnih štabova. U glavnim štabovima formiraju se posebni organi za operativne, organizacijske, kadrovske, propagandne, tehničke, sudske, obaveštajne, intendanske, za vezu, inženjerske, artiljerijske, sanitetske, veterinarske odsjeke ili odjeljenja. Razvijenost pojedinih glavnih štabova bila je uslovljena razvitkom oružane borbe i oružanim snagama na njihovom području. Pri pojedinim glavnim štabovima, u posljednjoj etapi rata nalazile su se i strane vojne misije.

RASFORMIRANJE GLAVNIH ŠTABOVA

Formiranjem armija i preimenovanjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju, u njenom sastavu postojali su glavni štabovi Srbije, Makedonije, Hrvatske i Slovenije, dva na oslobođenoj i dva na neoslobođenoj teritoriji. Ostali glavni štabovi su ukinuti 1943. i 1944. godine. Umjesto dotadašnjeg naziva Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, dobili su novi naziv - Glavni štab Jugoslovenske armije za Hrvatsku, Sloveniju, Srbiju, Makedoniju.

³⁾ Zbornik dokumenata NOR-a, tom II, knjiga 1, str. 12.

Glavni štab Bosne i Hercegovine nastao je u julu 1941. godine kao Vojni štab, odnosno Vojno rukovodstvo za Bosnu i Hercegovinu. Poslije Savjetovanja u Stolicama Vojni štab je preimenovan u Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine. Formiranjem jedinica narodnooslobodilačke Dobrovoljačke vojske, Glavni štab NOP odreda Bosne i Hercegovine preimenovan je u Glavni štab narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Bosne i Hercegovine. Funkcije Glavnog štaba Bosne i Hercegovine počele su se gasiti sredinom 1942. godine, ali on je postojao sve do 10. aprila 1943. godine s obzirom da je Vrhovni štab neposredno komandovao preko 1. i 2. bosanskog korpusa sa svim jedinicama u Bosni i Hercegovini.

Glavni štab Crne Gore. Za rukovođenje pripremanja za oružanu borbu Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, krajem juna 1941. godine reorganizovao je vojnu komisiju u Vojnorevolucionarni komitet koji je ukinut 18. jula 1941. i osnovana Privremena vrhovna komanda narodnooslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke nastao je 24. oktobra 1941. godine od tadašnjeg Štaba narodnooslobodilačkih gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Polovinom 1942. godine rasformiran je Glavni štab za Crnu Goru uslijed odlaska njegovih jedinica sa matične teritorije i formiranja brigada, pa je privremeno prestala potreba za njegovim postojanjem. Od tada je do kraja aprila 1943. godine kada je Operativna grupa Vrhovnog štaba prodrila u Crnu Goru, Pokrajinski komitet usmeravao dejstva partizanskih jedinica. Od aprila 1943. obnavlja se rad Glavnog štaba NOV i PO Crne Gore i Boke. Glavni štab NOV i PO Crne Gore i Boke rasformiran je 22. januara 1944. godine a njegove funkcije preuzeo je Štab 2. udarnog korpusa NOVJ.

Glavni štab za Kosovo i Metohiju. Krajem juna 1941. godine Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju odlučio je da se formira Vojni komitet sa zadatkom da vrši vojne pripreme za oružanu borbu. Krajem oktobra 1942. godine formiran je Privremeni Glavni štab za Kosovo i Metohiju, koji je u maju 1943. preimenovan u Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije, a sredinom 1944. u Operativni štab za Kosovo i Metohiju.

Glavni štab za Sandžak. Po odlukama u Stolicama operativno područje Sandžaka odvojeno je od Crne Gore. Tada je, 10. oktobra 1941. formiran Štab za Sandžak koji je ubrzo promenio naziv u Glavni štab NOPO Sandžaka. Početkom juna 1942. Glavni štab za Sandžak je rasformiran a njegovo rukovodstvo ušlo u sastav 3. sandžačke proleterske brigade. Pono-vo je obnovljen u septembru 1943. godine pod nazivom Glavni štab NOV i PO Sandžaka. Sredinom marta 1944. godine naredbom Vrhovnog štaba rasformiran je Glavni štab NOV i PO Sandžaka, a njegove funkcije je preuzeo Štab 2. udarnog korpusa NOVJ.

Glavni štab Vojvodine. Za pripremanje oružanog ustanka i rukovođenje borbom Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu formirao je Štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Vojvodine, a na prelazu između 1941. i 1942. osnovan je i Štab NOPO Srema. U maju 1943. osnovan je Operativni štab NOV i PO Vojvodine, a onda je 2. jula 1943. po naredbi Vrhovnog štaba formiran Glavni štab NOV i PO Vojvodine. Glavni štab NOV i PO Vojvodine rasformiran je 1. januara 1945. godine kada je osnovan Štab 3. jugoslovenske armije.

Prema tome, do formiranja armija početkom januara 1945. godine prestali su da postoje glavni štabovi Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Kosova i Metohije, Sandžaka i Vojvodine, a ostali su sve do kraja rata glavni štabovi Hrvatske, Slovenije, Srbije i Makedonije.

GLAVNI ŠTAB HRVATSKE U VRIJEME FORMIRANJA ARMIIJA

U vrijeme formiranja jugoslavenskih armija, početkom 1945. vojne jedinice i komande Hrvatske, kao integralni dio NOVJ, kojima je rukovodio i komandovao Glavni štab NOV i PO Hrvatske - od 1. ožujka 1945. Glavni štab Jugoslavenske armije za Hrvatsku - iza sebe su imale višegodišnje borbeno iskustvo i već su se dokazale sposobnim za vođenje suvremenih operacija sličnih onima koje su izvodile druge armije na kraju drugog svjetskog rata. Te oružane snage bile su rezultat onoga što je do tada postignuto u domeni izgradnje jedinstvenog sistema vojnog organizovanja NOV i POJ, odnosno Jugoslavenske armije pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita i Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Jedinice pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, koje su se, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, počele stvarati u ustaničkim danima 1941. godine, bile su do kraja 1942. organizirane u tri njihova najvažnija organizacijska oblika - kao operativne jedinice: brigade, divizije i korpusi; kao partizanske jedinice: odredi i grupe odreda i kao vojnopozadinske jedinice i ustanove: korpusne vojne oblasti, komande područja i komande mjesta.

U vrijeme formiranja armija okosnicu i glavnu udarnu silu oružanih snaga pod komandom Glavnog štaba Hrvatske činile su združene taktičke jedinice i operativni sastavi - korpusi i divizije. I sastavi su, sa ostalim jedinicama, bili tako osposobljeni da su mogli pristupiti završnom činu oslobodjenja zemlje vlastitim snagama, ono što je tada bilo dominantno na cjelokupnom jugoslavenskom ratištu.

Prve divizije i korpusi pojavili su se u Hrvatskoj krajem 1942. Tada su po Titovom naređenju, počele nastajati takve vojne snage koje su bile u stanju da preotimaju stratejsku inicijativu i da stvaraju uvjete za prelazak na strategiju odlučujućih sudara kojima je bio cilj potpuno oslobodjenje zemlje. »To stvaranje većih jedinica, isticao je Vladimir Bakarić, bilo je presudno za dalji razvoj ustanka. Da nije bilo većih jedinica, ne bi se ustanak mogao širiti, ne bi mogao manevrirati i ne bi bio ustanak, bila bi partizanska bitka... «

U 1943. godini na teritoriji Hrvatske operiraju slijedeći korpusi: 1. odnosno 4. hrvatski, pa 2. hrvatski odnosno 6. slavonski, odnosno 8. dalmatinski, a početkom 1944. osnivaju se 10. zagrebački i 11. korpus NOVJ. Sa tih pet korpusa otpočeo je Glavni štab Hrvatske u skladu sa Titovim naređenjem, i u sadejstvu sa ostalim djelovima NOVJ, završne operacije za oslobodjenje Hrvatske u drugoj polovini 1944. godine. Korpusi su tada imali značajnu operativnu funkciju ali i sa teritorijalnim osobinama koje će postepeno napuštati i u mjeri kako se bude više razgarala bitka za konačno oslobodjenje zemlje. Korpusi su izvodili poglavito napadne operacije kojima je bio cilj tučenje i uništenje većih neprijateljskih grupacija i potpuno oslobodjenje pojedinih dijelova zemlje, operacije stratejskog značenja u svrsi iješnja osnovnih ciljeva rata i revolucije.

U svom sastavu korpusi su imali, kao najjaču udarnu snagu, dvije do četiri divizije, i sve veći broj narastajućih jedinica rodova i službi. Njima su u ofanzivi u mnogome pomagali partizanski odredi, grupe partizanskih odreda i diverzantski odredi, uz veliku olakšicu i značajnu pomoć koji su im u pogledu logističke podrške pružale korpusne vojne oblasti, komande područja i mjesta. To je komandama operativnih jedinica omogućilo da se potpunije angažiraju u vođenju operacija i u izgradnji oružanih snaga.

Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, odnosno na strategijskom zadatku završnih operacija za oslobodenje Jugoslavije odnosno Hrvatske, bilo je angažirano - pet korpusa NOVJ odnosno 17 divizija, od toga u početku 15 bilo je angažirano za oslobodenje Hrvatske, a dvije - 6. lička proleterska i 28. slavonska divizija nalazile su se u Srbiji, na sremskoj fronti i u borbama oko Tuzle, a pod kraj rata i one su angažirane za oslobodenje Hrvatske, kao i divizije 1, 2. i 3. armije. U sastavu tih 17 divizija Glavnog štaba Hrvatske nalazile su se 63 narodnooslobodilačke i udarne brigade sa teritorije Hrvatske, od toga je sedam brigada bilo proleterskih (odnosno pola od 14 brigada NOVJ koje su u ratu dobile naziv »proleterska«). Zatim je u ofanzivi oslobodenja Hrvatske bilo angažirano 45 partizanskih odreda, od toga je na kraju 1944. ostalo 16, ali su se oni do kraja rata postepeno »gasili« u skladu sa jačanjem operativnog sastava. Treba podvući da je u ofanzivi oslobodenja Hrvatske bila angažirana Mornarica NOVJ, odnosno Jugoslavenska mornarica na primorskom dijelu ratišta, i snage 1. i 2. eskadrile NOVJ, a pri kraju rata i dijelovi 11. i 42. vazduhoplovne divizije Jugoslavenske armije. Osim toga, pod komandom Glavnog štaba Hrvatske u ofanzivi oslobodenja bila je angažirana cjelokupna struktura vojnopozadinske vlasti sa pet korpusnih vojnih oblasti, 33 vojna područja, 97 komandi mjesta i 127 četa partizanske straže.⁴⁷

Sastav jedinica pod komandom Glavnog štaba Hrvatske krajem 1944. godine

U završnoj ofanzivi za oslobodenje Jugoslavije, a time i za oslobodenje Hrvatske, bilo je angažirano 150.000 naoružanih boraca, koji su bili pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske.⁵⁷ Prema izveštaju CK KP Hrvatske upućenom CK KPJ 16. siječnja 1945. u Hrvatskoj je tada bilo 26.000 članova Komunističke partije, od toga u NOV i PO Hrvatske 11.000 članova.⁵³⁷

Prema jednom nepotpunom brojnom stanju i sastavu jedinica pod komandom Glavnog štaba Hrvatske od 30. studenog 1944, vidi se da je tada na teritoriji Hrvatske u borbi protiv neprijatelja bilo angažirano pet korpusa, 15 divizija, 54 brigade i 35 partizanskih odreda, ukupno 121.341 borac, od toga 117.112 muškaraca i 4.239 žena. Među tim borcima bilo je 3.811 oficira, 6.130 političkih radnika, 10.346 podoficira i 96.825 boraca. Po socijalnoj strukturi najviše je bilo seljaka - 78.613 ili 64, 76 posto, zatim radnika 27.258 ili 22, 50 posto, intelektualaca 2.379 ili 1,95 posto,

⁴⁷ Ukupni podaci o sastavu jedinica Glavnog štaba Hrvatske izvedeni su iz knjige »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, autori Nikola Anić i dr. Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982, str. 384-357 i 467-540.

⁵³⁷ Ukupan broj boraca pod komandom Glavnog štaba Hrvatske izveden je na osnovi pojedinačnog sastava korpusa, divizija, brigada i drugih jedinica i ustanova.

⁵⁴ Arhiv CK SKJ, dokument br. 1945/125.

obrtnika 11.789 ili 9,71 posto. Ostatak do 100 posto odnosi se na pripadnike bivše vojske, policajce, žandarme i druge kategorije.

Po nacionalnom sastavu Hrvata - 73.327 ili 60,40 posto, zatim Srba 34.753 ili 28,64 posto, Muslimana 3.316 ili 2,75 posto, Jevreja 284 ili 0,25 posto, a ostalih ima 9.671 ili 7,96 posto.⁶⁷ Tih »ostalih« bilo je najviše u 8. dalmatinskom korpusu (4.318), a odnosilo se na Slovence, Crnogorce i druge koji su se nalazili u 3. prekomorskoj, 1. tenkovskoj i artiljerijskoj brigadi. Tu spadaju i pripadnici jugoslavenskih narodnosti koji su živjeli na teritoriji Hrvatske. Tako, napr., u sastavu 12. slavonske divizije se nalazila Čehoslovačka brigada »Jan Žiška«, onda pripadnici mađarske, talijanske i njemačke narodnosti. Svakako da u te »ostale« ulaze i strani državljani koji su bili u sastavu jedinica NOVJ. Najviše je bilo Talijana, Rusa, pa onda Poljaka, Francuza, Luksemburžana i drugih. Tako, napr, u sastavu NOV i PO Hrvatske 13. ožujka 1945. bilo je 450 Rusa, a 7. travnja u sastavu 4. armije je bilo 2.068 Talijana, 68 Rusa, 261 Nijemac, 210 Poljaka, 74 Jevreja, 41 Čeh, 20 Mađara i 77 ostalih, ili ukupno 2.818 stranih državljana.⁷⁷ Svi su se oni našli u zajedničkom stroju u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

U to brojno stanje, socijalni i nacionalni sastav jedinica Glavnog štaba Hrvatske nisu uzete u obzir 6. lička proleterska i 28. slavonska divizija, 13. proleterska brigada »Rade Končar«, koja je bila u sastavu 1. proleterske divizije i 2. dalmatinska NOU proleterska brigada, koja se nalazila do početka siječnja 1945. u sastavu Primorske operativne grupe 2. korpusa u Crnoj Gori. Znači, na kraju 1944. devet brigada je bilo van sastava Glavnog štaba Hrvatske.

Brojčano najveći i po udarnoj snazi najjači bio je 8. dalmatinski korpus koji je imao četiri divizije: 9, 19, 20. i 26. ili 14 brigada među kojima 1. tenkovska i artiljerijska brigada, sa ukupno 34.548 boraca, od toga 1298 žena (bez vojne pozadine). Taj korpus je do 5. prosinca 1944, kada je završena kninska operacija, iskazao pun uspjeh u borbama za oslobođenje Dalmacije, a onda je u veljači 1945, zajedno sa 29. hercegovačkom divizijom, porazio dvije protivničke divizije u mostarskoj operaciji. Prvog ožujka 1945. divizije 8. korpusa činile su osnovnu snagu za formiranje 4. armije.

Zatim drugi po jačini je bio 4. korpus, sa tri divizije: 7. banijska, 8. kordunaška i 34. divizija i Unska operativna grupa, ukupno 11 brigada odnosno 30.815 boraca, od toga 1.138 žena. Korpus se nalazio u središnjem dijelu Hrvatske, na jednoj od najznačajnijih i najosjetljivijih operativnih teritorija. On se iskalio u značajnu vojnu silu sposobnu za vođenje napadnih i odbrambenih operacija, iza koga je stajalo preko dvije godine borbenog ratnog puta i veliko iskustvo u borbenim dejstvima.

Sesti korpus imao je dvije divizije: 12. i 40. sa sedam brigada i 24.163 boraca, koji je sa 10. korpusom, sastavljenim od 32. i 33. divizije sa sedam brigada i 14.144 boraca, činio jednu snažnu operativnu grupaciju sjeverno od Save, na domaku Zagreba i Osijeka, čija su se borbena dejstva u drugoj polovini 1944. i početkom 1945. karakterisala velikom i uspješnom ofanzivnošću, a borbe u istočnoj Slavoniji, naročito u požeškoj kotlini, kao i u Podravini, dale su takve rezultate da je došlo do povezivanja na virovitičkom mostobranu sa divizijama 12. vojvodanskog korpusa i 57. sovjet-

⁶⁷ Zbornik dokumenata NOR-a, tom V, knj. 35, str. 546.
⁷⁷ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1/1-3.

Komandant i komesar 6. korpusa general-major Veljko Kovačević i pukovnik Olmar Kreačić

skom armijom 3. ukrajinskog fronta. Početkom siječnja 1945. 6. i 10. korpus došli su pod operativnu komandu 3. armije.

Jedanaesti korpus imao je tri divizije: 13. primorsko-goransku, 35. ličku i 43. istarsku, ukupno devet brigada i 16.279 boraca, čija su dejstva na operativnom području od južne Like do Trsta, imala veliki značaj za završne operacije, a 1. ožujka ušao je u sastav 4. armije.⁸⁷

Divizije i korpusi Glavnog štaba Hrvatske bili su operativno raspoređeni duž obale Jadrana od blizu Dubrovnika i Mostara do Istre i Trsta, na sjeveru do r. Drave, na istoku od Vinkovaca i r. Une, a na zapadu do granica sa Slovenijom. Takvim rasporedom bilo je moguće da Glavni štab Hrvatske najcjelishodnije vodi operacije tokom cijelog višemjesečnog perioda završnih operacija i da se odmah uključi u plan maršala Tita za oslobođenje zemlje.

U borbi protiv snaga koje je vodio Glavni štab Hrvatske bile su angažirane krupne snage protivnika. Na teritoriji Hrvatske krajem 1944. nalazili su se dijelovi njemačke tri grupe armija - »E«, »F« i »C« i dijelovi jedne armije: 2. oklopne, odnosno bila su četiri njemačka armijska korpusa: 15, 34, 69. i 97. u čijim se sastavima nalazilo 12 njemačkih divizija: 7. SS, 11. vazduhoplovno-poljska, 41. pješadijska, 117. i 188. lovačka, 237. i 264. pješadijska, 373. i 392. legionarska, divizija »Stefan« i 1. i 2. kozačka konjička divizija, i dvije borbene grupe »Fišer« i »Šulc«, ukupno oko 340.000 njemačkih vojnika. Na prolazu kroz Hrvatsku bile su još tri njemačke divizije: 1. brdska, 118. lovačka i 13. SS »Handžar« divizija, tako da je tada u Hrvatskoj ukupno bilo 15 njemačkih divizija, najviše što se tada nalazilo na jugoslavenskom ratištu. Razumije se, protiv tih snaga, koje su se našle na prostoru Hrvatske vodile su završnu strategijsku ofanzivu za oslobođenje Jugoslavije, glavnina Jugoslovenske armije, a ne samo snage koje su bile pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske. Međutim, toj završnoj strategijskoj ofanzivi snage Glavnog štaba Hrvatske dali su dostojan doprinos.

Osim toga, na teritoriji Hrvatske, u borbi protiv jedinica Glavnog štaba Hrvatske bilo je angažirano 12 ustaško-domobrantskih divizija osnovanih u studenom i prosincu 1944. sa oko 150.000 vojnika, dok se šest ustaško-domobrantskih divizija nalazilo na teritoriji Bosne i Hercegovine. Do kraja prosinca 1944. na teritoriji Hrvatske bilo je još oko 4.000 četnika iz Gacke doline i četnika popa Đujića, koji su se potom prebacili u Istru a onda u Slovensko primorje. Tako se u prosincu 1944. na teritoriji koja je činila zonu odgovornosti Glavnog štaba Hrvatske našlo oko 494.000 neprijateljskih vojnika.

U sukobu sa takvim krupnim neprijateljskim snagama Glavni štab Hrvatske angažirao je sve svoje operativne, partizanske i vojnopozadinske jedinice i ustanove, a na tim zadacima radile su i sve druge vojne i političke strukture i rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta.

Kvalitet oružanih snaga Glavnog štaba Hrvatske posebno je pitanje, koje treba bar ukratko analizirati. Već je istaknuto da su brigade i divizije Glavnog štaba Hrvatske imale veliko borbeno iskustvo stečeno u dugotrajnim borbama koje se sada pretočilo u ratnu vještinu završnog perioda rata, gdje su dominirale suvremene operacije kombinovanog i frontalnog tipa borbenih dejstava; riječ je dakle o starijim brigadama i divizijama NOVJ.

⁸⁷ Detaljniji pregled sastava jedinica Glavnog štaba Hrvatske dat je u Zborniku, tom V, knj. 35, str. 546.

Od 17 divizija Glavnog štaba Hrvatske, koje su učestvovala u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, četiri divizije: 6. lička, 7. banjska, 8. kordunaška i 12. slavonska su formirane 1942. godine i iza sebe su već imale preko dvije godine »ratničkog staža«. Jedna od njih, 6. lička divizija »Nikola Tesla«, dobila je najviše priznanje od vrhovnog komandanta maršala Tita kada je 19. ožujka 1944. proglašena »proleterskom« i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa. Iz 1943. godine je jedna divizija: 9. dalmatinska, 13. primorsko-goranska, 28. slavonska, 19, 20. i 26. dalmatinska i 32. zagorska divizija, koje su postojale preko godinu do godine i po dana, a pet divizija: 33. i 34. hrvatska, 35. lička, 40. slavonska i 1. divizija KNOJ-a, iz prve polovine 1944. dok je najmlađa bila 43. istarska divizija formirana krajem kolovoza 1944. godine. Dvije divizije iz Hrvatske: 7. banjska i 9. dalmatinska su učestvovala u bici na Neretvi, a 7. divizija i u bici na Sutjesci, dok su 6. lička i 28. slavonska divizija učestvovala u oslobođenju Srbije i u beogradskoj operaciji, a onda u Sremu i istočnoj Bosni.

Skoro iste pokazatelje dobićemo analizom narodnooslobodilačkih brigada Glavnog štaba Hrvatske. Od ukupno 64 brigade, koje su učestvovala u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, 18 brigada je formirano 1942. godine, od toga osam brigada je učestvovalo u bici na Neretvi, a ljudstvo tih brigada prošlo je i bitku na Sutjesci. Za izuzetne ratne podvige šest tih brigada proglašeno je »proleterskim«: 1, 2. i 3. lička, 1. i 2. dalmatinska i 12. slavonska, dok je jedna brigada - 13. proleterska »Rade Končar« formirana kao proleterska. Maršal Tito je Ordenom narodnog heroja odlikovao sledeće brigade iz Hrvatske: 7, 8. i 16. banjsku, 1, 2. i 3. dalmatinsku, 3. ličku, 13. proletersku »Rade Končar« i 12. slavonsku brigadu.

Iz 1943. godine je 21 narodnooslobodilačka brigada Glavnog štaba Hrvatske, koje su imali borbeno iskustvo preko godine do godine i po dana, a 24 brigade su formirane 1944. godine i početkom 1945. godine.

Osim toga, divizije i brigade Glavnog štaba Hrvatske karakterisala je snažna udarna moć, manevarska sposobnost i pored ograničene tehničke pokretljivosti i vatrene mogućnosti, jer su raspolagali suvremenim borbenim sredstvima i bile naoružane borbenom tehnikom koja je oteta od neprijatelja, a samo minimalni dio opreme bio je od savezničke pomoći.

Brojno stanje pojedinih divizija i korpusa Glavnog štaba Hrvatske nije bilo isto, što je bilo uslovljeno strategijskom koncepcijom upotrebe oružanih snaga u cjelini, kao i mjestom i ulogom koje su te jedinice imale u završnoj ofanzivi u sastavu Jugoslavenske armije. Brojčano su najveće i po vatrenim mogućnostima bile najjače divizije 8. korpusa što je i razumljivo jer su se nalazile u zahvatu fronte i bile su osposobljene za vođenje svih vrsta borbenih dejstava pa i onih frontalnog karaktera. Tako, napr. 26. dalmatinska divizija 8. korpusa mogla je u jednoj minuti izbaciti do 18 tona čelika, a 8. kordunaška divizija 4. korpusa koja se nalazila u pozadini neprijatelja mogla je izbaciti u jednoj minuti 4,8 tona čelika, a 12. slavonska divizija 6. korpusa 5,4 tone.

Zahvaljujući vatrenim mogućnostima divizija 8. korpusa koje su činile okosnicu 4. armije, u ličko-primorskoj operaciji 4. armija je bila u mogućnosti da za 15 dana intenzivnih borbenih dejstava baci na neprijatelja 868.032 artiljerijska, pješadijska i raketna zrna, mine i granate, odnosno na dan je po neprijatelju bačeno 57.900 zrna, mina i granata, odnosno na

sat 2.463 raznih zrna ili 41 zrno u jednoj minuti pod pretpostavkom da se borba vodila neprekidno, danju i noću.

Kada je riječ o kvalitetu jedinica Glavnog štaba Hrvatske, onda treba naglasiti da su njih karakterisali, kao i ostale jedinice Jugoslavenske armije, visoki borbeni moral i politička svijest boraca i rukovodilaca, a to se najbolje dokazalo u njihovoj općoj sposobnosti da izvrše djelo oslobođenja zemlje.

Sastav Glavnog štaba Hrvatske

Razgranate oružane snage, njihova jačina i raspored na širokoj prostori uticali su na organski sastav Glavnog štaba Hrvatske i sistem rukovođenja i komandovanja. Glavni štab Hrvatske, koji je nastao iz Operativnog rukovodstva Centralnog komiteta KPH i formiran u listopadu 1941, još od početka 1943. a naročito poslije kapitulacije Italije u rujnu 1943, organizacijski je bio potpuno razvijen sa svim odjeljenjima i odsjecima i iskusnim kadrovima koji su se nalazili u njemu. Istina bilo je problema u pogledu popune štaba stručnim kadrovima, pa je zbog toga od početka 1942. pri Glavnom štabu Hrvatske radilo više oficirskih škola, a kadrovi su se obučavali i u štabovima korpusa, divizija i brigada.

Krajem 1944. i početkom 1945. struktura Glavnog štaba Hrvatske bila je slijedeća: komandant general-lajtnant Ivan Gošnjak, koji je na tu dužnost došao 30. kolovoza 1943. i ostao do kraja rata; politički komesar Rade Žigić, koji je tu dužnost primio od Vladimira Bakarića 11. studenog 1943. i ostao do kraja rata; načelnik štaba general-major Pavle Jakšić od 17. travnja 1944. i ostao do 1. ožujka 1945. kada je postavljen za načelnika Štaba 4. armije; zamjenik komandanta general-major Petar Drapšin od 17. travnja do 31. listopada 1944; prvi pomoćnik načelnika Štaba potpukovnik Milutin Pavlović, a drugi pomoćnik načelnika štaba general-major Josip Škorpik, koji je otišao u Vrhovni štab 7. veljače 1945. godine.

Operativno odjeljenje bilo je potpuno razvijeno, na čelu sa načelnikom general-majorom Božidarom Krautom. U Operativnom odjeljenju nalazili su se referent za artiljeriju, inženjeriju, za protivavionsku artiljeriju, šef geodetske sekcije, šef odsjeka za vezu i šef centra veze. Na čelu Vojnoobavještajnog odjeljenja nalazio se načelnik - pukovnik Petar Tomac, a na čelu Ozne major Josip Bmčić.

Personalno odjeljenje imalo je načelnika pukovnika Dragutina Sailija, zamjenika načelnika, šefa odsjeka za vojne rukovodioce i šefa odsjeka za invaljde.

Šifransko odjeljenje imalo je načelnika, kao i nastavno odjeljenje (na čelu je bio pukovnik Stjepan Kerenčin, ali od februara 1945). Propagandno odjeljenje imalo je šefa odsjeka za politiku i propagandu, šefa kulturno-prosvjetnog odsjeka i šefa odsjeka za štampu.

Ekonomsko odjeljenje bilo je dosta razvijeno: imalo je načelnika, dva pomoćnika, šefa materijalnog odsjeka, općeg odsjeka i novčanog odsjeka.

Sanitetsko odjeljenje imalo je načelnika, šefa mediko-evakuacionog odsjeka i šefa higijensko-epidemiološkog odsjeka.

Veterinarsko i Vojnosudsko odjeljenje imalo je samo načelnika, dok je Saobraćajno odjelje nje također bilo razvijeno i imalo je načelnika, šefa PTT odsjeka, šefa željezničkog odsjeka, šefa odsjeka za komunikacije i šefa odsjeka za transport.

Tehničko odjeljenje osim načelnika, imalo je šefa industrijske sekcije i šefa građevinske sekcije, dok je Komanda stana imala samo komandira⁹⁾

- prilog br. 1.

Desetog veljače 1945. došlo je do nekih promjena u strukturi Glavnog štaba Hrvatske. Formirano je Odjeljenje za naoružanje i Komanda vojne pozadine Glavnog štaba Hrvatske. Preformirano je dotadašnje Ekonomsko odjeljenje, tako da je Komanda pozadine sada imala komandanta pukovnika Iliju Pavlovića, jednog pomoćnika komandanta pozadine, onda novo Odjeljenje za odjeću i obuču, osnovano je Finansijsko odjeljenje, Građevinsko odjeljenje, ostalo je Saobraćajno odjeljenje, kao i Sanitetsko, Veterinarsko i Vojnosudsko odjeljenje, a formirano je Mobilizacijsko odjeljenje, dok je staro Tehničko odjeljenje prestalo da postoji.¹⁰⁾

Pri Glavnom štabu Hrvatske - početkom 1945 - postojala su britanska, američka i sovjetska vojna misija. Britansku vojnu misiju predvodio je major Randolph Cerčil (Churchill), sim britanskog premijera Vinstona Čerčila. U britanskoj misiji bili su kapetan Bruk (Brook) Hunt John zamjenik šefa misije; kaplar Jaspey Samuel, radio-telegrafista; kaplar Ginges Jack radio-telegrafista i narednik Lyon John, radio-telegrafista. Na čelu američke misije bio je major Lindsay Franklin, onda telegrafisti Bradsan Joseph i Fischler Tomes. Sovjetsku vojnu misiju predvodio je pukovnik Pavel Grigorijević, a u misiji bio je i pukovnik Paramuškin.¹¹⁾

Promjene u sistemu rukovođenja i komandovanja

Prije formiranja 1. 2. i 3. armije, Glavni štab Hrvatske komandovao je neposredno štabovima 4, 6, 8, 10. i 11. korpusa i preko njih sa korpusnim vojnim oblastima, kao i samostalnim jedinicama (auto-bataljon, protivavionski divizion) a neposredno Štabom Grupe diverzantskih odreda, dok su partizanskim odredima komandovali štabovi korpusa ili štabovi divizija. Mornarica NOVJ bila je vezana sa Vrhovnim štabom, a dejstva su usklađivana neposredno ili preko Štaba 8. korpusa.

Sa formiranjem armija 1. siječnja 1945. počinju nastupati koijenite promjene u kojima Glavni štab Hrvatske sve više počinje da gubi operativnu ulogu i ima više naglašenu teritorijalnu komponentu. Tako su sa formiranjem Štaba jugoslavenske 3. armije ispod komande Glavnog štaba Hrvatske izuzeti i stavljeni »pod operativnu potčinjenost« štabovi 6. slavonskog i 10. zagrebačkog korpusa. U depeši Vrhovnog štaba od 1. siječnja

1945. stoji: »Šesti i 10. korpus u operativnom pogledu ulaze u sastav 3. armije pod komandom general-lajtnanta Koste Nada, a njihove korpusne vojne oblasti ostaju i dalje pod vašom neposrednom komandom. Naredite da se odmah odvoje komande tih korpusnih oblasti od štabova korpusa i da počnu dejstvovati pod vašom kontrolom.«¹²⁾ Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske su ostali samo štabovi 4, 8. i 11. korpusa. Iako to odvajanje nije išlo brzo i tako jednostavno, a bilo je i nerazumijevanja tog naređenja Vrhovnog štaba. Naime, Glavni štab Hrvatske je i dalje dostavljao izvještaje o operacijama 6. i 10. korpusa, tražio od tih korpusa operativne i dru-

⁹⁾ U prilogu se nalazi tačan sastav i kadrovi Glavnog štaba Hrvatske u siječnju i u svibnju 1945. godine. Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-2 i 2-2.

¹⁰⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

^{**)} Sastav savezničkih misija pri Glavnom štabu Hrvatske 2. veljače 1945. Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-2.

¹²⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-2.

ge podatke, vodio njihove kadrove i slično, pa je general Gošnjak 3. siječnja tražio od Vrhovnog štaba da mu se da objašnjenje da li 6. i 10. korpus ostaju »vezani za nas u organizacijskom, personalnom i nastavnom pogledu ili sve to prelazi na 3. armiju. «¹³⁾ U odgovoru koji je stigao iz Vrhovnog štaba 31. siječnja stoji da »6. i 10. korpus spadaju od sada pod komandu 3. armije i u organizacijskom pogledu.«¹⁴⁾ Međutim, i poslije toga Glavni štab Hrvatske je, u domenu nekih poslova, što je i razumljivo, korespondirao sa štabovima 6. i 10. korpusa. Bilo je vrlo teško odvojiti operativne poslove od teritorijalnih, jer su se 6. i 10. korpus i dalje nalazili i operirali na matičnoj i korpusnoj prostoriji. Deseti korpus nije bio neprekidno pod komandom Štaba 3. armije. Generalštab je 24. ožujka 1945. javio Štabu 3. armije: »Deseti korpus izlazi iz vašeg sastava i stavlja se pod komandu Glavnog štaba Hrvatske. Šesti korpus i dalje ostaje u vašem sastavu. «¹⁵⁾ Međutim, već 16. travnja, u vrijeme početka ofanzive 3. armije Generalštab je ponovo izdvojio ispod komande Glavnog štaba Hrvatske 10. korpus, kada mu je javljeno: »Deseti korpus stavljen privremeno pod komandu 3. armije u operativnom pogledu. Naredite mu potrebno. Treća armija je o tome obaviještena. «¹⁶⁾ Kasnije, 7. svibnja 1945, kada su se 1. i 3. armija približile Zagrebu i Varaždinu, Generalštab je naredio Štabu 3. armije da se »Deseti korpus stavlja pod komandu 1. armije za zagrebačku operaciju«,¹⁷⁾ jer, po naređenju maršala Josipa Broza Tita, 10. zagrebački korpus treba prvi da uđe u Zagreb.

Do najvećih promjena u statusu, organizaciji i radu Glavnog štaba Hrvatske došlo je 1. ožujka 1945, jer je tada formirana jugoslavenska 4. armija, odnosno tada je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije reorganizovana i preimenovana u Jugoslavensku armiju. Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske je promijenio naziv u Glavni štab Jugoslavenske armije za Hrvatsku. Istovremeno, izgubio je operativne funkcije i bio samo orijentiran na vojnopozadinske zadatke. Do posljednjih dana veljače 1945, njegovo sjedište je bilo u Topuskom, a onda se premjestio u Zadar.

Razlozi za premještanje sjedišta Glavnog štaba Hrvatske u Zadar nisu bili formalni, već orijentacija na nove zadatke koje je trebalo realizirati u ožujku 1945. godine. Naime, u vrijeme mostarske operacije, gdje je bila angažirana glavnina 8. dalmatinskog korpusa pod izravnim rukovodstvom Vrhovnog štaba, u Glavnom štabu Hrvatske sačinjen je plan jedne velike ofanzive u kojoj bi bili angažirani 4. 8. i 11. korpus NOVJ u cilju definitivnog oslobođenja Like i Gorskog kotara, zatim povezivanja oslobođene teritorije Dalmacije sa središnjom Hrvatskom i stvaranja snažne operativne osnovice za udar po neprijateljskim snagama prema Zagrebu, Karlovcu i Rijeci i čvršćeg povezivanja sa jedinicama Glavnog štaba Slovenije. Plan operacije je 19. veljače dostavljen Vrhovnom štabu i u njemu stoji: »Najaktuelnije operacije kod nas bi bile: oslobođenje Like: Gospić, Otočac, Brinje i primorskog pojasa sa Senjom. Ovim bi dobili: 1) povoljne mogućnosti za razvijanje daljih ofanzivnih operacija prema sjeveru, 2) ostvarili bi potrebnu i sigurnu vezu sa Slovenijom, 3) široku mogućnost mobilizacije za 11. korpus, 4) bio bi riješen problem ishrane za 11. korpus, 5) po-

¹³⁾ Isto.

¹⁴⁾ Isto.

¹⁵⁾ Zbornik dokumenata, tom II, knj. 15, str. 277 i 294.

Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

¹⁷⁾ Zbornik, tom II, knj. 15, str. 445.

mjerili bi baze za snabdijevanje sjeverno uz more, čime bi znatno uštedjeli na gorivu, 6) politički razlozi diktiraju oslobođenje Like i Gorskog kotara. Narod je iscrpljen i popljačkan. Čestim ispadima banda nanosi nova pustošenja i klanja. Prehrana je vrlo teška, a tako isto uslovi za proljetnu obradu zemlje. «¹⁸⁾ U planu se dalje iznosi da su snage 4. i 11. korpusa nedovoljne i brojno i materijalno i da je potrebno angažiranje 8. korpusa, njegove glavnine, uz ostavljanje izvjesnih snaga u Dalmaciji radi zaštite gradova i obale, a operacija bi počela oko polovine ožujka 1945. godine.

Vrhovni štab je odgovorio 22. veljače: »U načelu slažemo se sa vašim planom za operacije. Pristupite odmah pripremama s tim da operacije mogu početi što ranije, a najkasnije do 10. ožujka. «¹⁹⁾ Zatim se kaže da je 8. korpusu naređeno da stavi na raspolaganje Glavnom štabu Hrvatske dvije divizije i tenkovsku brigadu i da je on počeo pokret iz rejona Mostara prema sjevernoj Dalmaciji.

Na osnovu toga, a da bi lakše komandovao u budućoj operaciji, Glavni štab Hrvatske se premjestio iz Topuskog u Zadar, gdje je već 1. ožujka počeo funkcionirati, iako svi dijelovi štaba nisu stigli. Naime, saveznička avijacija je toga dana pogrešno napala kolonu automobila GŠ Hrvatske, između Korenice i Udbine iako su saveznici znali da je to slobodna teritorija²⁰⁾ i zapalila jedan kamion; pri tom je poginulo pet boraca i izgorjela arhiva. U Zadru su bili komandant general Ivan Gošnjak, politički komesar Rade Žigić i načelnik štaba general-major Pavle Jakšić (koji se od 12. veljače nalazio u Imotskom, prateći rad 8. korpusa u mostarskoj operaciji). Međutim, 1. ožujka general Gošnjak dobio je depešu od maršala Tita u kojoj stoji da se od divizija 7, 8. i 11. korpusa formira jugoslovenska 4. armija, da je za komandanta 4. armije postavljen general-major Petar Drapšin, za komesara pukovnik Boško Siljegović, a za načelnika štaba general-major Pavle Jakšić, pa se onda kaže: »General Drapšin je dobio direktive za svoj rad. Pomozite mu u organizaciji štaba i rješavanju drugih problema. Ova armija će biti pod našom neposrednom komandom. Tito.«²¹⁾

Kako Glavni štab Hrvatske nije ništa znao u vezi sa formiranjem 4. armije i o Titovim planovima buduće ofanzive, o čemu se raspravljalo u Beogradu posljednjih dana veljače 1945. kada je tamo bio general Drapšin, i dok su trajali razgovori sa britanskim, feldmaršalom Haroldom Aleksanderom, vrhovnim komandantom savezničkih snaga u Sredozemlju, to je general Gošnjak 1. ožujka javio Vrhovnom štabu: »U vezi sa planom operacija koji ste nam odobrili, naš štab se prebacio u sjevernu Dalmaciju. Ovdje smo preko Engleza obaviješteni o novom planu koji će navodno dobiti Drapšin. S obzirom na to da ne znamo ništa o tome planu koji vi spremate u zajednici sa saveznicima, nalazimo se u neizvjesnosti šta treba da radimo. Naše je mišljenje da bi bilo dobro da netko od nas dođe k vama ukoliko smatrate da je to potrebno.«²²⁾ Nekoliko dana kasnije, dok je Glavni štab Hrvatske bio u neizvjesnosti oko svoje buduće uloge, 5. ožujka iz Generalštaba je stiglo obavještenje: »Drapšin je jučer odleteo za Zemunik. Stupite s njim u vezu. On je dobio zadatke. Pomognite ga u organizaciji Armije i izvršenju zadataka.«²³⁾ Postupajući po naređenju

*) Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-2.

¹⁹⁾ Isto.

²⁰⁾ Isto.

Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-2.

²²⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-2.

²³⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

Generalštaba, Glavni štab Hrvatske je 7. ožujka obavijestio Beograd. U depeši stoji: »Za formiranje štaba 4. armije, pored generala Jakšića, dali smo načelnika vojnoobavještajnog odjeljenja pukovnika Petra Tomca, načelnika nastavnog odjeljenja pukovnika Stjepana Kerečinu, majora Antu Dumanića referenta inženjerije, majora Vinka Belića na radu u operativnom odjeljenju, vazduhoplovnog majora Matu Petrovića. Iz odsjeka za vezu poručnika Vojislava Antonijevića i šefa radio-centra potporučnika Petra Bujanića, a iz saobraćajnog odjeljenja poručnika Antu Polaka. Također, predali smo cio protivavionski divizion sa 18 protivavionskih topova »erlikon« i 6 kamiona«, pa se onda naglašava: »Obzirom da pod našim rukovodstvom ostaje samo 4. korpus, to smo rasformirali operativni dio Štaba radi efikasnije pomoći Armiji, a iz pojedinih odjeljenja ostavili smo samo referente za najnužnije poslove. Ukoliko bi Armiji još što trebalo ukazaćemo moguću pomoć. Gošnjak«.²⁴¹

Nova uloga i zadatak GŠ Hrvatske

Štab 4. armije bio je u Kninu, gdje se nalazio dotadašnji Štab 8. dalmatinskog korpusa, i on je od Glavnog štaba Hrvatske postepeno preuzimao sve operativne funkcije i radio na planovima buduće završne ofanzive, pri čemu je imao punu pomoć od Glavnog štaba Hrvatske. Između Glavnog štaba Hrvatske i Štaba 4. armije uspostavljena je radio-veza sadejstva i bili su vrlo intenzivni kontakti u svim domenima, naročito u organizaciji sadejstva između 4. armije i 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske, kao i u organizaciji snabdijevanja i osiguranja teritorije. Skoro svakodnevno, Glavni štab Hrvatske je obavještavao Štab 4. armije o situaciji na frontu onih snaga koje su još pod njegovom komandom, a tako isto je Štab 4. armije svakodnevno obavještavao Glavni štab Hrvatske o situaciji na frontu operacije sve do kraja rata, i o drugim pitanjima pozadinskog osiguranja, kadrovskim problemima, školovanju kadrova, zbrinjavanju ratnih zarobljenika[^] jer je to bilo u domeni Glavnog štaba Hrvatske. Sve depeše koje su za Štab 4. armije stizale iz Glavnog štaba Slovenije išle su preko Glavnog štaba Hrvatske.

Pošto je Generalštab 7. ožujka dobio već citiranu depešu iz Glavnog štaba Hrvatske, a polazeći od toga da je sada došlo do suštinske promjene statusa, uloge i zadataka koje treba da obavlja Glavni štab Hrvatske, 9. ožujka u 22,30 iz Beograda u Zadar stigla je slijedeća depeša: »Glavnom štabu Hrvatske. Glavni štab ostaje na teritoriji Hrvatske kao vojnoteritorijalna komanda i operativno rukovodstvo za one jedinice koje su pod neposrednom vašom komandom. Glavni štab koordinira operacije svojih jedinica sa operativnim snagama - armijama, koje operišu sjeverno i južno od Save. Vaš štab rukovodiće svim poslovima oko materijalnog obezbeđenja svih operacija koji se izvode na vašem području. Vašem štabu pripadaju svi poslovi oko mobilizacije, popuna, regrutovanja i bezbednost na teritoriji Hrvatske. Vi možete izvjesnim kadrovima pojačati 4. i 3. armiju, ali tako da se vaš aparat za komandovanje, upravu i administraciju suviše ne oslabi..«²⁵⁾

Glavni štab Hrvatska je sa formiranjem 4. armije ispod svoje neposredne komande predao ostalim štabovima najveći broj divizija. Ukupno je

²⁴⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2 i k. 32 reg. br. 1-41/1.

²⁵⁾ Zbornik, tom II, knj. 15, str. 241.

11. divizija iz 6., 8., 10. i 11. korpusa izišlo ispod njegove komande, a ostale su samo tri divizije 4. korpusa: 7. banijska, 8. kordunaška i 34. hrvatska. Njegova uloga se potpuno izmjenila u odnosu na ranije stanje i postao je prevashodno »vojnoteritorijalna komanda«, a glavni su mu poslovi oko mobilizacije, popune, regrutovanja i osiguranja teritorije. Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske je, osim korpusnih vojnih oblasti 4., 6., 8., 10. i 11. korpusa, i Štab Grupe diverzantskih odreda Hrvatske i neke manje samostalne jedinice.

Iz dostupne povjesne dokumentacije stiče se dojam da u Glavnom štabu Hrvatske nisu bili najzadovoljniji postojećim rješenjem i statusom Glavnog štaba. Zato je general Gošnjak 11. ožujka javio Generalštabu: »U vezi nove dužnosti našeg štaba smatram da bi bilo potrebno da komandant i komesar dođu do Vas. Molimo za odgovor da li odobravate dolazak.²⁶⁾ Nekoliko dana kasnije, 16. ožujka, iz Generalštaba je stigla depeša generalu Gošnjaku u kojoj piše: »Komandant i komesar toga štaba neka dođu na referat u Beograd.²⁷⁾ General Ivan Gošnjak i komesar Rade Žigić bili su u Beogradu od 20. do 25. ožujka i bili su primljeni kod maršala Tita. Dva deset petog ožujka vratili su se u Zadar. Tada je već uveliko trajala ofanziva 4. armije u istočnoj Lici, koja je počela 20. ožujka. Do nekih promjena u organizaciji komandovanja nije došlo, ostalo je kako je bilo u vrijeme formiranja 4. armije. Glavni štab Hrvatske komandovao je 7., 8. i 34. divizijom 4. korpusa i 32. i 33. divizijom 10. korpusa. Snagama 10. korpusa komandovao je samo od 24. ožujka do 16. travnja 1945. od kada je ponovo pod operativnom komandom 3. armije. Pored toga, Glavni štab Hrvatske komandovao je korpusnim vojnim oblastima 4., 6., 8., 10. i 11. korpusa, Grupom diverzantskih odreda i manjim samostalnim jedinicama. U vrijeme ličko-primorske operacije 4. armije Glavni štab je usklađivao dejstva 4. korpusa sa divizijama 4. armije, a onda je snagama 4. korpusa osiguravao desni bok 4. armije u njenom nastupanju prema Rijeci i Trstu. Pošto su sve vojne oblasti sa komandama područja na teritoriji Hrvatske bile pod komandom Glavnog štaba, a kako su se vojne oblasti odvojile od štabova korpusa (njihovog operativnog dijela), general Gošnjak je tražio od Generalštaba da se u korpusne vojne oblasti postave politički komesari, da se uvedu propagandna odjeljenja i druge institucije slične onima koje su imali štabovi korpusa.

Veliki posao za vrijeme ofanzive 4. armije obavio je Glavni štab Hrvatske. Naime, kada su Britanci prekinuli svako snabdijevanje 4. armije, od 17. travnja iz Beograda na aerodrom u Zemunik je stizalo do 12 vagona hrane za 4. armiju. Glavni štab Hrvatske je svojim transportnim sredstvima (djelimično je na tome radila i Jugoslavenska mornarica), prebacivao borbena i druga materijalna sredstva u armijsku bazu u Gospiću i Senju, a onda u Crikvenicu, dok je za 2. armiju prebacivao materijal u Senj.²⁸⁾ Angažovanjem auto-bataljona Glavnog štaba i drugih prevoznih sredstava, divizije 4. armije su prebrodile krizu snabdijevanja i nastavile ofanzivu prema Trstu i Soči, a to je bilo presudno da 4. armija prva stigne na Soču, što je bio bitan činilac u određivanju granica nove Jugoslavije.

Pošto je u toku ofanzive 4. armije bilo neophodno jačati njenu udarnu moć i osigurati postignute uspjehe, zbog toga su postepeno divizije

²⁶⁾ Arhiv VII, k. 32, reg. br. 1-60/1.

²⁷⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

²⁸⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske ulazile u sastav 4. armije. Radi potreba 3. armije i njene ofanzive u Podravini, 16. travnja je od Glavnog štaba Hrvatske izuzet 10. korpus, odmah poslije toga je izuzet i 4. korpus koji je postepeno ušao u sastav 4. armije. Dvadeset osmog travnja vrhovni komandant maršal Tito je naredio Glavnom štabu Hrvatske: »hitno, već sada uputite 8. diviziju pravcem Brod - Čabar - Lož«,²⁹⁾ koja je stavljena pod komandu 4. armije. Već sutradan, 29. travnja, iz Generalštaba stiglo je naređenje u kome se kaže da je »Vrhovni komandant naredio da odmah stavite na raspolaganje 4. armiji još jednu diviziju i da tu diviziju uputite usiljenim maršem gdje javi Štab 4. armije.«³⁰⁾ Sutradan je ponovljeno naređenje da 7. divizija odmah krene u sastav 4. armije, na koje je Glavni štab Hrvatske odmah odgovorio: »Uputili smo 30. travnja u zoru 7. diviziju prema određenom zadatku.«³⁰⁾ Istog dana 30. travnja Generalštab je Glavnom štabu Hrvatske naredio da »34. divizija (4. korpusa) ostaje na karlovačkom sektoru pod komandom 2. armije«,^{32)*} iako je tri dana ranije, 27. travnja, naređeno Glavnom štabu Hrvatske: »U saradnji sa armijskim štabom (misli se na Štab 2. armije, pr. N.A) izradite plan za brzu likvidaciju Karlovca... «³³⁾

Tridesetog travnja 1945. Glavni štab Hrvatske je time ostao bez ijedne operativne jedinice, sve njegove divizije ušle su u sastav 2. i 4. armije tako da je samo rukovodio korpusnim vojnim oblastima i Grupom diverzantskih odreda, a dobio je natrag i glavninu protivavionskog divizona od Štaba 4. armije. Glavni štab Hrvatske treba da se stara i o zarobljeničkim logorima, kojih je na kraju rata bilo 19 na teritoriji Hrvatske a u njima 77.047 zarobljenika.³⁴⁾

Osmog svibnja Glavni štab Hrvatske dobio je od Štaba 4. armije obavijest da se po naređenju Edvarda Kardelja i generala Arse Jovanovića, načelnika Generalštaba, koji je od 28. travnja stigao na teritoriju 4. armije, formira Vojna oblast 4. armije i da joj pripadaju svi oslobođeni krajevi - Istra, Slovensko primorje, Slovenija i Rijeka sa Sušakom, čime je ispod rukovođenja Glavnog štaba Hrvatske izuzet onaj dio Vojne oblasti 11. korpusa koji je pokrivaio Istru sa Rijekom i Sušakom.³⁵⁾ Ostale vojne oblasti nisu se mijenjale, s tim što je Vojna oblast 6. korpusa preimenovana u Vojnu oblast Slavonije.

Preko Glavnog štaba Hrvatske i dalje je vrlo uspješno radila vojnoobavještajna služba. Njeni podaci su dostavljani Generalštabu i štabovima armija. Vrijedna je pažnje informacija koju je Glavni štab Hrvatske poslao 2. svibnja Štabu 4. armije u kojoj stoji da je »Stevo (misli se na Ivana Krajačića, pr. N.A.) javio da će Nijemci narediti noćas divizijama na sektoru Rijeke da se povlače u pravcu Ljubljane gdje će sačekati kapitulaciju... «³⁶⁾ Tako se i dogodilo ujutru 3. svibnja kada su napustili Rijeku i 97. njemački korpus otpočeo povlačenje prema Ilirskoj Bistrici i Ljubljani.

Glavni štab Hrvatske najviše je kontaktirao sa Štabom 4. armije putem radio-depeša (koje su očuvane). Za vrijeme ofanzive 4. armije, koma-

²⁹⁾ Isto.

³⁰⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

³¹⁾ Isto.

³²⁾ Isto.

³³⁾ Isto.

³⁴⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

³⁵⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-3.

³⁶⁾ Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-3.

dant Glavnog štaba Hrvatske general I. Gošnjak je bio 29. travnja zajedno sa generalom Arsom Jovanovićem, načelnikom Generalštaba, u Štabu 4. armije u Crikvenici. Tog dana stigao je general Jovanović na aerodrom Zemunik, razgovarao u Glavnom štabu Hrvatske i onda su krenuli u Štab 4. armije baš u vrijeme kada se oštro raspravljalo oko budućeg angažovanja divizija 4. armije u obuhvatnom manevru prema Trstu.³⁷ Za Glavni štab Hrvatske bilo je bitno stalno upućivanje novomobilisanih ili izlečenih i oporavljenih boraca u divizije 4. armije, jer su gubici 4. armije bili znatni, naročito na riječkom frontu. Komande vojnih oblasti su neposredno vršile mobilizaciju ljudstva i materijalnih sredstava, a za 4. armiju to se upućivalo u dopunsku brigadu koja se nalazila u Trogiru. Najviše novih boraca stizalo je sa Kosova i iz Makedonije, i poslije kratke obuke upućivani su na front. Radi snabdijevanja 4. armije, a kasnije i 2. armije (preko baze u Senju) Glavni štab Hrvatske koordinirao je rad sa Jadranskom komisijom koja se nalazila u Splitu. Snabdijevanje jedinica Glavnog štaba Slovenije organizirano je preko Baze u Biogradu na Moru i upućivano ka mionima preko Like u Sloveniju.

Glavni štab Hrvatske je bio angažiran na školovanju kadrova, kako za svoje jedinice, tako i za kadrove 4. armije. Početkom 1945. još je radila Prva oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, osnovana 14. lipnja 1944, s posebnim tečajevima za školovanje pješadijskih, artiljerijskih, intendantskih i oficira službe veze, uglavnom iz jedinica 4, 8. i 11. korpusa NOVJ. Svi ti tečajevi radili su, s manjim prekidima, do kraja ožujka 1945. godine. Za vrijeme postojanja Prve oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske kroz nju je prošlo 2.822 slušaoca.³⁸ Poslije prestanka rada te škole, krajem aprila 1945. Pješadijski kurs je premješten u Zadar, gdje je sredinom svibnja 1945. formirana Druga oficirska škola Generalštaba Jugoslavenske armije, a za načelnika postavljen general-major Mićun Šakić, raniji komandant 11. korpusa (rasformiran 25. travnja 1945). Krajem lipnja 1945, ta škola je premještena u Zagreb, a onda u Sarajevo, gdje je 15. rujna 1945. od te škole i Oficirske škole iz Beograda osnovana Pješadijska oficirska škola Generalštaba JA.

Druga oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, koja je radila u Slavoniji za starješine 6. i 10. korpusa, u ožujku 1945. preimenovana je u Oficirsku školu 3. armije i premještena u Novi Sad, a priključila joj se i Oficirska škola Glavnog štaba Vojvodine.³⁹

Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, od 15. listopada 1944. radila je Prva artiljerijska škola NOV Hrvatske, s nižim, srednjim i višim tečajem. Krajem 1944. za obuku starješina i specijalista u saobraćajnoj službi i u automobilskim jedinicama, formirana je i Auto-škola Glavnog štaba Hrvatske.

³⁷> Isto.

³⁸> U Prvoj oficirskoj školi Glavnog štaba Hrvatske viši pješadijski tečaj završilo je 198 slušalaca, niži pješadijski tečaj 1073, viši artiljerijski 41, niži artiljerijski 104, protivavionski 66, minobacački 206, intendantski 99, viši sanitetski 40, srednji sanitetski 60, niži sanitetski 200, tečaj rukovodilaca za vezu 173, za radio-telegrafiste 263 i telefonsko-mehaničarski tečaj 199 slušalaca.

³⁹> U drugoj oficirskoj školi GŠ Hrvatske do kraja 1944. završene su 4 klase višeg i 9 klasa nižeg pješadijskog tečaja, 4 klase sanitetskog, 9 za vezu i po tri klase minobacačkog, protivavionskog i protivtenkovskog tečaja.

Pukovnik Nikola Anić (prvi s desna) prati rad na »okruglom stolu« sa pukovnicima: Ivom Matovićem, Radomirom Petkovićem i Mirašom Stožinićem

IZ ZADRA U OSLOBOĐENI ZAGREB

U posljednjim danima rata Glavni štab Hrvatske počeo je da se premješta iz Zadra prema Zagrebu, gdje je ušao odmah nakon njegovog oslobođenja, 8. svibnja 1945. U Zagrebu je tada smješten i Štab jugoslovenske 2. armije kojom je komandovao general-lajtnant Koča Popović. Za komandanta grada Zagreba postavljen je pukovnik Većeslav Holjevac, tadašnji politički komesar 4. korpusa. U oslobođenom Zagrebu, 11. svibnja 1945, održan je veliki narodni miting na kome su govorili komandant Glavnog štaba Hrvatske general-lajtnant Ivan Gošnjak i komandant 2. armije general-lajtnant Koča Popović i drugi.

Posljednjih dana rata došlo je do izvjesnih promjena u organizaciji komandovanja, odnosno do vraćanja nekih divizija u sastav i pod komandu Glavnog štaba Hrvatske. Bilo je najviše riječi o vraćanju divizija 4. korpusa, jer je 4. korpus sa 7. i 8. divizijom, 7. svibnja, kada je kod Ilirske Bistrice kapitulirao njemački 97. armijski korpus, prestao da vodi borbe. Štab 4. armije, pod čijom se komandom nalazio 4. korpus sa 7. i 8. divizijom, 10. svibnja pitao je Generalštab: »Da li ćemo 7. i 8. diviziju uputiti u Zagreb u sastav Glavnog štaba Hrvatske?«^{40*} Tri dana kasnije, 13. svibnja, general Drapšin javio je komandantu 4. korpusa pukovniku Milošu Šumonji: »Još se nalazite pod našom komandom. Ne krećite u Zagreb do daljeg naređenja!«⁴⁰

Jedanaestog svibnja Glavni štab Hrvatske je tražio od Generalštaba da se 7. i 8. divizija vrate u njegov sastav, jer da se još nalaze u Sloveniji na raspolaganju 4. armiji, dok je 34. divizija locirana na prostoru Sisak - Petrinja - Karlovac - Samobor, a da se 10. korpus nalazi u Zagrebu i da je

^{40>} Arhiv VII, k. 315A, reg. br. 11-11.

⁴¹⁾ Isto.

raspoređen po rejonima radi osiguranja i održavanja reda i traži se da se ojača 10. korpus u Zagrebu, snagama 7. i 8. divizije.⁴² Iz toga se vidi da je Glavni štab Hrvatske već dobio 34. diviziju 4. korpusa i da se pod njegovom komandom nalazi 10. zagrebački korpus, koji je prije bio u sastavu 1. armije, koja je nastavila gonjenje neprijatelja prema Celju. Da je 10. korpus pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, vidi se iz depeše koju je 13. svibnja general Gošnjak poslao Generalštabu koja glasi: »Snage 10. korpusa u Zagrebu pojačali smo sa 28. divizijom i jednom brigadom 34. divizije. «⁴³ Prema tome, dva dana prije završetka rata u sastav 10. korpusa stavljena je 28. slavonska divizija iz 2. armije, a cijeli 10. korpus pod komandu Glavnog štaba Hrvatske.

Za to vrijeme 4. korpus sa 7. i 8. divizijom bio je u pokretu od Postojne prema Zagrebu, gdje je stigao u Brežice do 16. svibnja. Toga dana je Glavni štab Hrvatske javio Štabu 4. armije da je Generalštab naredio da 7. i 8. divizija 4. korpusa ulaze u sastav 4. armije, a »Štab 4. korpusa sa pripadajućim jedinicama stavlja se na raspoloženje Glavnom štabu Hrvatske.«⁴⁴ Odmah iza toga generalu Drapšinu je general Gošnjak poslao drugu depešu, koja glasi: »Prema naređenju Generalštaba od danas 8. divizija ostaje i dalje u našem sastavu. U sastavu vaše Armije ulazi samo 7. divizija. «⁴⁵ Sedma divizija je iz Brežica vraćena natrag u Postojnu gdje je stigla 21. svibnja, a onda se locirala u Idriji u sastavu 4. armije, dok su 8. divizija i Štab 4. korpusa ostali pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, zatim je odmah rasformiran Štab 4. korpusa.

Iz toga se vidi da je posljednih dana rata Glavni štab Hrvatske ponovo komandovao 8. divizijom 4. korpusa, 34. divizijom koja je bila u sastavu 2. armije i 32. i 33. divizijom 10. korpusa. Zatim je i dalje komandovao vojnim oblastima i Grupom diverzantskih odreda i ostalim samostalnim jedinicama. Glavni štab Hrvatske je u takvom sastavu dočekaio 15. svibanj - kraj narodnooslobodilačkog rata.

Glavni štab Hrvatske nije dugo funkcionirao poslije rata. Kako su se u Zagrebu našla dva visoka štaba - Glavni štab Hrvatske i Štab 2. armije, a pošto se prešlo na mirnodopsku vojnu organizaciju, kojom nisu bili predviđeni glavni štabovi nastali s početkom ustanka 1941. godine, ukinut je Glavni štab Jugoslavenske armije za Hrvatsku. Za datum njegovog uklanjanja može se uzeti 16. svibanja 1945. kada je vrhovni komandant Jugoslavenske armije maršal Josip Broz Tito, za komandanta 2. armije postavio dotadašnjeg komandanta Glavnog štaba Hrvatske general-lajtnanta Ivana Gošnjaka a za komesara Radu Zigića, dotadašnjeg komesara GŠ Hrvatske.⁴⁶ Dotadašnji komandant 2. armije general-lajtnant Koča Popović ubrzo je postavljen za načelnika Generalštaba Jugoslavenske armije.

Fuzioniranjem Glavnog štaba Hrvatske i Štaba 2. armije spojila su se i pojedina odjeljenja i odsjeci. U tome nije bilo poteškoća, jer od 1. ožujka 1945. Glavni štab Hrvatske više nije imao načelnika štaba, zamjenika komandanta, načelnika operativnog i nastavnog odjeljenja i neke odsjeke. Krajem rata njegova organizacijska struktura potpuno se razlikovala od one iz siječnja 1945. godine.

⁴²> Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-2.

<< Isto.

⁴⁴> Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1-3.

<< Isto.

⁴⁶> Arhiv VII, k. 1125, reg. br. 5-16/4.

*

Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske, odnosno Glavni štab Jugoslavenske armije za Hrvatsku - koji je nastao od Operativnog partijskog rukovodstva Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 19. listopada 1941, a rasformiran 16. svibnja 1945. - postojao je točno 1.305 dana. Za to vrijeme, od prvih ustaničkih dana 1941. do pobjedonosnog završetka rata 15. svibnja 1945. na teritoriji Hrvatske osnovano je:

- glavnina 4. jugoslavenske armije;
- pet korpusa - 4, 6, 8, 10. i 11. korpus NOVJ;
- sedamnaest divizija - 6. lička proleterska, 7. banijska, 8. kordunaška, 9. dalmatinska, 12. slavonska, 13. primorsko-goranska, 19, 20. i 26. dalmatinska, 28. slavonska, 32. i 33. zagorska, 34. hrvatska, 35. lička, 40. slavonska, 43. istarska i 1. divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije;
- sedamdeset narodnooslobodilačkih brigada, od toga je sedam brigada za ratne zasluge proglašeno »proleterskim«;
- dva specijalizovana puka - puk za vezu 4. armije i 2. saobraćajni puk Komande pozadine Jugoslavenske armije;
- dvjesta pedeset jedan partizanski odred;
- Mornarica NOVJ, odnosno Jugoslavenska mornarica;
- pet korpusnih vojnih oblasti sa 33 vojna područja, četiri komande grada, 97 komandi mjesta i 126 četa partizanske straže, i desetine drugih samostalnih partizanskih, proleterskih, omladinskih i udarnih bataljona, artiljerijskih diviziona, inženjerijskih i pontonijerskih bataljona, diverzantskih odreda i bataljona i drugih jedinica.

Tolike oružane snage, koje su organizirale Komunistička partija Hrvatske i Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske pod neposrednim rukovodstvom generalnog sekretara KPJ i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ, nije nikada u svojoj povijesti imao narod Hrvatske.

PREGLED

*Organizacijskog sastava i kadrova
Glavnog štaba Hrvatske 1945. godine*

a) Stanje 30. siječnja 1945.

Komandant general-lajtnant Ivan Gošnjak, politički komesar Rade Žigić, načelnik štaba general-major Pavle Jakšić. Prvi pomoćnik načelnika štaba potpukovnik Milutin Pavlović, drugi pomoćnik načelnika štaba general-major Josip Škorpik (Maršal Tito je 31. siječnja 1945. javio Glavnom štabu Hrvatske da general Škorpik dođe u Vrhovni štab gdje će primiti novu dužnost).

Operativno odjeljenje - načelnik general-major Božidar Kraut. Referent za artiljeriju potpukovnik Vlado Slobodaninov. Referent za inženjeriju major Dumanić Mario. Vršilac dužnosti šefa geodetske sekcije potporučnik Abdulah Muninagić. Referent za protivavionsku artiljeriju major Velimir Šilevinec. Šef odsjeka za vezu major Bude Bogdanović. Šef centra veze potporučnik Pero Bujanić.

Vojno-obavještajno odjeljenje - načelnik pukovnik Petar Tomac.

Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a III) - major Josip Bmčić.

Personalno odjeljenje - načelnik pukovnik Dragutin Sali. Zamjenik načelnika major Milivoj Rukavina. Šef odsjeka za vojne rukovodioce kapetan Petar Basta. Šef odsjeka za invalide kapetan Stevo Dokmanović.

Šifrantsko odjeljenje v.d. načelnika poručnik Franjica Budak.

Nastavno odjeljenje nije oformljeno. (U februaru je oformljeno a načelnik je bio pukovnik Stjepan Kerenčin pr. N.A.).

Propagandno odjeljenje, šef odsjeka za političku propagandu Vladimir Madarić. Šef kultumo-prosvjetnog odsjeka major Branko Borojević. Šef odsjeka za štampu Desa Miljenović.

Ekonomsko odjeljenje - načelnik major Dragutin Čoklica, pomoćnik načelnika major Josip Marković, pomoćnik načelnika major Rade Koruga. Vršilac dužnosti šefa Materijalnog odsjeka kapetan Đuro Matković. Šef novčanog odsjeka kapetan Aleksandar Polanski.

Sanitetsko odjeljenje - načelnik potpukovnik dr Ivan Kralj. Šef mediko-evakuacionog odsjeka potpukovnik dr Tomislav Kronja. Šef higijensko-epidemiološkog odsjeka kapetan dr Hinko Emili.

Veterinarsko odjeljenje - načelnik major Ekrem Divjanović.

Saobraćajni odjel - načelnik kapetan Đorđe Pauča. Šef PTT odsjeka kapetan Ante Kukuljan. Šef željezničkog odsjeka kapetan Josip Horvat. Šef odsjeka za komunikacije zastavnik Edvard Malinarić. Šef odsjeka za transport kapetan Veljko Drakulić.

Tehnički odjel - načelnik kapetan Bogumil Čop. Šef industrijske sekcije kapetan Vlade Vujičić. Šef građevinske sekcije poručnik ing. Isak Papo.

Ostali odsjeci nisu formirani. (Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 1—46/2).

b) Stanje Glavnog štaba Hrvatske 6. svibnja 1945. godine

Komandant general-lajtnant Ivan Gošnjak.

Politički komesar Rade Žigić.

Zamjenik komandanta. Nema ga. Nije ga bilo ni 30. siječnja 1945. jer je to mjesto držao general-major Petar Drapšin do 30. listopada 1944. kada je postavljen za komandanta 8. dalmatinskog korpusa. Od tada je to mjesto u Glavnom štabu Hrvatske upražnjeno.

Načelnik štaba. Nema ga. To je mjesto držao general-major Pavle Jakšić do 1. ožujka 1945. kada je postavljen za načelnika štaba 4. armije. Postojao je samo prvi pomoćnik načelnika štaba potpukovnik Milutin Pavlović.

Načelnik Operativnog odjeljenja. Nema ga. To je mjesto držao general-major Božidar Kraut, ali je otišao u Generalštab Jugoslavenske armije.

Obavještajno odjeljenje. Načelnik je do 1. ožujka bio pukovnik Petar Tomac kada je postavljen za načelnika Obavještajnog odjeljenja u Štabu 4. armije. Sada je načelnik Obavještajnog odjeljenja Glavnog štaba Hrvatske potpukovnik Mato Petrović.

Organizacijsko odjeljenje. Nema ga.

Šifransko odjeljenje, načelnik v.d. poručnik Tomo Maćešić.

Nastavno odjeljenje. Umjesto dotadašnjeg načelnika pukovnika Stjepana Kerečina koji je postavljen za načelnika operativnog odjeljenja u Komandi pozadine 4. armije, sad je v.d. major Branimir Sirovatka.

Političko odjeljenje. Načelnik v.d. major Gabrijel Santo.

Personalno odjeljenje, načelnik pukovnik Dragutin Sali.

Komandant artiljerije. Nema ga. Načelnik Artiljerijskog odjeljenja je potpukovnik Stevan Vlahović.

Komandant inžinjerije. Nema ga.

Komandant veza. Šef odsjeka za vezu major Bude Bogdanović.

Komanda pozadine Glavnog štaba Hrvatske: komandant pukovnik Ilija Pavlović. Pomoćnik načelnika major Rade Koruga. Načelnik odjeljenja za ishranu major Dragutin Čoklica. Načelnik odjeljenja za odjeću i obuču major Jozef Marković. Načelnik finansijskog odjeljenja kapetan Đuro Gledić. Načelnik građevinskog odjeljenja major Bogomil Čop. Načelnik saobraćajnog odjeljenja major Milan Mraković. V.d. načelnika mobilizacijskog odjeljenja poručnik Đuro Đukić. Načelnik sanitetskog odjeljenja potpukovnik dr. Tomislav Kronja. Načelnik Veterinarskog odjeljenja pukovnik Demetar Varda. Načelnik Vojno-sudskog odjeljenja major dr. Gabrijel Divjanović. (Arhiv VII, k. 119/4, reg. br. 2-37/2).

Glavni štab Slovenije

U sastavu Glavnog štaba Slovenije u aprilu 1945. godine bile su sledeće jedinice:

7. korpus sa:

- 15. slovenačkom divizijom sa: 4. 5. 12. i 15. slovenačkom brigadom*
- 18. slovenačka divizija sa: 8, 9. i 10. slovenačkom brigadom.*
- Italijanska divizija »Garibaldi Fontanot« sa brigadama »Garibaldi« i »Fontanot«*
- Artiljerijska brigada i druge jedinice*

9. korpus sa:

- 30. slovenačkom divizijom sa: 17, 18. i 19. slovenačkom i 20. italijanskom brigadom*
- 31. slovenačka divizija sa: 3, 7. i 16. slovenačkom brigadom*
- Korpusna artiljerijska grupa i druge jedinice.*

4. operativna zona sa: - 14. slovenačka divizija sa:

- 1, 2. i 13. slovenačkom brigadom*
- 6. i 11. slovenačka brigada*
- ostale jedinice*
- Samostalne jedinice Glavnog štaba Slovenije*

Sema i strategijski raspored snaga na Jugoslovenskom ratištu oko 20. marta 1945. godine

Glavni štab Slovenije u vreme formiranja armija

Pukovnik, Miroslav Štepančič²⁾

Organizacija Glavnog štaba u jesen 1944. godine

Organizacijske promene izvršene tokom septembra u strukturi Glavnog štaba odrazile su se i u organizaciji rada načelnika štaba i njegovom rukovođenju štapskom službom. Već smo videli da je u julu u Glavnom štabu uvedena funkcija pomoćnika načelnika štaba (Marjan Dermastija, koga jeli. septembra smenio Franc Tavčar). Brzi razvoj NOV i PO Slovenije, operativni i organizacijski zadaci, koji su je očekivali u bliskoj budućnosti, i potreba za sve tešnjim operativnim povezivanjem sa Saveznicima, činili su komandovanje i rukovođenje operacijama složenijim i odgovornijim, te prema tome iziskivali i veću povezanost i saradnju svih odeljenja, odseka i stručnih službi u štabu. Radi usklađivanja celokupnog rada odeljenja i stručnih službi sa operativnim zahtevima komandnog dela Glavnog štaba, novom organizacijskom šemom predviđeno je da se načelniku štaba dodele tri pomoćnika: prvi pomoćnik, ujedno i načelnik Operativnog odeljenja - za rukovođenje isključivo operativnim poslovima, s tim da po operativnoj liniji povezuje rad Operativnog i Obaveštajnog odeljenja i Odeljenja za veze; drugi pomoćnik - za rukovođenje organizacijskom problematikom Glavnog štaba, s tim da mu budu potčinjeni Organizacijsko, Saobraćajno-tehničko, Ekonomsko, Sanitetsko i Veterinarsko odeljenje (referat) i Odeljenje za vezu sa savezničkim vojnim misijama; i, treći pomoćnik - za rukovođenje pozadinskim poslovima. U nadležnost političkog komesara Glavnog štaba spadaju svi poslovi kadrovsko-personalne i agitacijsko-propagandne prirode, te će mu biti potčinjeni Personalno, Propagandno i Sudsko odeljenje i Tehnika (štamparija) Glavnog štaba.³⁾ Ovako zamišljena organizacija nije u potpunosti sprovedena. Istina, naredbom Glavnog štaba br. 444 od 27. septembra⁴⁾ postavljena su tri pomoćnika načelnika štaba: potpukovnik Mile Kilibarda (koji nije ujedno bio i načelnik Operativnog odeljenja, jer se na tom položaju i dalje nalazio major Dušan Majcen), major Franc Tavčar i major Boris Čizmek. Međutim, Boris Čizmek, dotle nikad nije preuzeo funkciju trećeg pomoćnika načelnika Glavnog štaba, jer je postavljen za referenta za poslove sa savezničkim vojnim misijama pri Glavnom štabu,⁵⁾ na kojoj je dužnosti ostao

Preuzeto iz »Vojnoistorijskog glasnika« br. 1/74, str. 88-97.

²⁾ Vojni istoričar.

³⁾ Izveštaj Organizacijskog odseka Operativnog odeljenja GŠ NOV i POS, br. 483 od 28. XI 1944, Zbornik, VI, 17, dok. br. 80.

⁴⁾ AIZDG, fase. 150/II-2.

⁵⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 434 od 26. IX 1944, AIZDG, fase. 38/I-la.

do kraja rata. Kako su u naredna dva meseca j>ozadinske ustanove i službe pri Glavnom štabu postepeno potčinjavane Štabu zaštitne brigade, to je, verovatno, krajem novembra odbačena zamisao o tri pomoćnika načelnika Glavnog štaba. Iz izveštaja Organizacionog odeljenja Glavnog štaba, org. br. 57 od 5. januara 1945, vidi se da su u decembru 1944. postojala samo dva pomoćnika, a tako je ostalo do kraja rata. Treći pomoćnik nije bio potreban i zbog toga što je neposredno rukovođenje korpusnim vojnim oblastima bilo u nadležnosti štabova korpusa i odgovarajućih odeljenja u Glavnom štabu (tj. odeljenja potčinjenih drugom pomoćniku načelnika štaba). Sem toga, pripreme, izrada elaborata i nacrti za vojnu organizaciju pozadinskih službi, kao i uspostavljanje i izgradnja organa vojnopozadinskih vlasti na novooslobođenim teritorijama, bili su u domenu rada Organizacionog odeljenja, koje je 30. novembra ponovo formirano pri Glavnom štabu. Tada prvi pomoćnik rukovodi ranije pomenutim odeljenjima i Šifrantkim odeljenjem (formiranim 29. septembra), a drugi pomoćnik - pored ranije pomenutih odeljenja i Geodetskom sekcijom i Referatom za avijaciju.⁶⁾ Nešto kasnije došlo je do nekih izmena. Zbog preopterećenosti drugim poslovima, Politički komesarijat Glavnog štaba rukovodiće ubuduće Propagandnim odeljenjem i Tehnikom, dok će Sudsko odeljenje biti potčinjeno drugom pomoćniku, a Personalno odeljenje neposredno načelniku Glavnog štaba.⁷⁾

U međuvremenu došlo je i do personalnih promena u operativno-organizacijskom sektoru rada Glavnog štaba. Načelnik Operativnog odeljenja major Dušan Majcen 24. oktobra postavljen je za zamenika komandanta 7. korpusa,⁸⁾ a 30. oktobra premešten je i šef Operativnog odseka Operativnog odeljenja major Edo Mihevc za komandanta Podoficirske škole 7. korpusa.⁹⁾ Naredbom Glavnog štaba br. 553 od 10. novembra¹⁰⁾ pukovnik Vladimir Vodopivec (dotle zamenik komandanta Oficirske škole Glavnog štaba) postavljen je za načelnika Operativnog odeljenja, a pukovnik Petar Kiler za šefa Operativnog odseka.

Prilikom isprobavanja engleskog minobacača »piat«, 7. novembra 1944, od eksplozije mine u cevi teško je ranjen i istoga dana umro komandant Glavnog štaba general-lajtnant Franc Rozman Stane. Za novog komandanta određen je general-major Dušan Kveder Tomaž, koji se od jula nalazio na dužnosti pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ. General-major Lado Ambrožić premešten je na novu dužnost u Vrhovni štab, a za v.d. načelnika Glavnog štaba postavljen je potpukovnik Mile Kilibarda. Na upražnjeno mesto prvog pomoćnika načelnika Glavnog štaba došao je potpukovnik Ivan Lokovšek Jan.¹¹⁾

Naredbom Glavnog štaba br. 664 od 30. novembra 1944. izvršena je potpuna reorganizacija Operativnog odeljenja: njegova tri odseka osamostaljuju se u nova odeljenja. Tako je Operativni odsek preformiran u Ope-

⁶⁾ Izveštaj Organizacijskog odeljenja GŠ NOV i POS, br. 49 od 30. XII 1944, AIZDG, fase. 32/11-11.

⁷⁾ Izveštaj Organizacijskog odeljenja GŠ NOV i POS, org. br. 57 od 5. I 1944, AIZDG, fase. 34/11—1b.

⁸⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 504 od 24. X 1944, AIZDG, fase. 150/II-2.

⁹⁾ Zapovest Štaba 7. korpusa NOVJ, br. 754 od 30. X 1944, AIZDG, fase. 164/1-lbc.

¹⁰⁾ AIZDG, fase. 150/II-2.

¹¹⁾ U AIZDG nisu pronađene naredbe GŠ NOV i POS o postavljenjima Dušana Kvedera, Mile Kilibarde i Ivana Lokovška na pomenute položaje, te nije ustanovljen tačan datum, ali se na osnovu podataka iz drugih dokumenata može zaključiti da se Dušan Kveder vratio iz Vrhovnog štaba (koji se tada nalazio u Beogradu) u Sloveniju negde u drugoj polovini novembra, a Kilibarda i Lokovšek preuzeli su svoje dužnosti oko 10. novembra.

rativno odeljenje sa isključivo operativnim zadacima, Organizacijski odsek - u Organizacijsko odeljenje (najpre sa Odsekom za organizaciju i formaciju, Odsekom za školstvo i Geodetskom sekcijom, a do kraja decembra iz Operativnog prešli su u Organizacijsko odeljenje još Odsek za motorizaciju, Odsek za inženjeriju i Odsek za naoružanje), Odsek za veze - u Odeljenje za veze.¹²⁾ Istoga dana (30. novembra) postavljeni su: potpukovnik Ivan Lokovšek za načelnika Operativnog odeljenja (ujedno i prvi pomoćnik načelnika Glavnog štaba), pukovnik Vladimir Vodopivec za načelnika Organizacijskog odeljenja, a poručnik inž. Miloš Brelih za v.d. načelnika Odeljenja za veze.¹³⁾ Kako je 3. decembra potpukovnik Franc Tavčar Rok određen za načelnika štaba 1. slovenačke divizije narodne odbrane (KNOJ), to je na upražnjeno mesto drugog pomoćnika načelnika Glavnog štaba 10. decembra postavljen potpukovnik Milan Lah, koji je na tom položaju ostao do kraja rata.

*Komandant Glavnog štaba Slovenije, general- Politički komesar Glavnog štaba Slovenije
major Dušan Kveder* *Boris Kidrič*

Do kraja 1944. došlo je do personalnih promena i u nekim odeljenjima Glavnog štaba. Dotadašnji načelnik Ekonomskog odeljenja Mara Dermastija premeštena je u Vrhovni štab, te je 4. novembra za novog načelnika odeljenja imenovan poručnik Roman Golob.¹⁴⁾ Sredinom novembra načelnik Sudskog odeljenja Glavnog štaba dr Teodor Tominšek preuzeo je dužnost zamenika načelnika Sudskog odeljenja Vrhovnog štaba; a novi načelnik Sudskog odeljenja u Glavnom štabu postao je major Marjan Simčič, dotadašnji predsednik vojnog suda pri Štabu 7. korpusa.¹⁵⁾ Otada pa do

¹²⁾ AIZDG, fase. 11/1-1 i 150/II-2.

¹³⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 665 od 30. XI 1944, AIZDG, fase. 150/II-2.

¹⁴⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 540 od 4. XI 1944, isto.

¹⁵⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 554 od 11. XI 1944, isto.

kraja rata Senat (Veće) Višeg vojnog suda pri Glavnom štabu radio je u sledećem sastavu: predsednik - major Jemej Stante, pravnik; zamenik - pukovnik dr Bogdan Breclj (pomoćnik načelnika Sanitetskog odeljenja Glavnog štaba); prvi član - potpukovnik Ivan Lokovšek (prvi pomoćnik načelnika Glavnog štaba), zamenik - major Ante Novak (član Politkomesarijata Glavnog štaba); drugi član - major Marjan Simčič, pravnik (ujedno načelnik Sudskog odeljenja), zamenik - potpukovnik Milan Lah (drugi pomoćnik načelnika Glavnog štaba); sekretar - kapetan Stanko Klavs, pravnik; islednik - potporučnik dr Viktor Damjan, pravnik (ujedno pomoćnik načelnika Sudskog odeljenja).¹⁶⁷

Kada je 24. novembra Glavni štab naredio da se u jedinicama NOV i PO Slovenije reorganizuje i veterinarska služba, Veterinarski referat u Glavnom štabu preformiran je u Veterinarsko odeljenje.¹⁷⁾

Sastav i brojno stanje Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, krajem 1944. godine.¹⁸⁾ *Uži štab*: komandant, zamenik komandanta, politički komesar, načelnik štaba sa dva pomoćnika (prvi pomoćnik ujedno i načelnik Operativnog odeljenja), adutant.

Odsek politkomesarijata: načelnik, tri člana, kurir;

Pod rukovodstvom prvog pomoćnika načelnika Glavnog štaba: Operativno odeljenje: načelnik, četiri referenta, administrator, tri kurira; Odeljenje za veze: načelnik, pet referenata, dva administratora, dva kurira; Obaveštajno^odeljenje: načelnik, dva šefa odseka, devet obaveštajnih oficira, tri kurira; Šifransko odeljenje: načelnik, šef odseka, jedanaest šifranata, dva kurira.

Pod rukovodstvom drugog pomoćnika načelnika Glavnog štaba: Organizacijsko odeljenje: načelnik, četiri šefa odseka, četiri referenta, pet kurira; Saobraćajno-tehničko odeljenje: načelnik, pet šefova odseka, sedamnaest službenika, tri kurira; Ekonomsko odeljenje: načelnik, četiri šefa odseka, sedam referenata, administrator, tri kurira; Sanitetsko odeljenje: načelnik, šest šefova odseka, referent, dva administratora, tri kurira; Veterinarsko odeljenje: načelnik, referent sa pomoćnikom, dva kurira; Odsek za vezu sa savezničkim vojnim misijama: šef sa dva pomoćnika; Geodetska sekcija: šef, tri referenta, administrator, kurir; Odeljenje za vazduhoplovstvo i mornaricu: načelnik, četiri šefa odseka, tri referenta, tri administratora, pet kurira.

Pod rukovodstvom Politkomesarijata: Propagandno odeljenje: načelnik, četiri šefa odseka, deset referenata, trideset dva službenika (pomoćnici šefova odseka i referenata, urednici propagandisti, reporteri), sedam kurira; Personalno odeljenje (od januara 1945. potčinjeno neposredno načelniku Glavnog štaba): načelnik, tri referenta, osam službenika, tri kurira; Sudsko odeljenje (od januara 1945. potčinjeno neposredno drugom pomoćniku načelnika Glavnog štaba): načelnik, pomoćnik, administrator, kurir; Sudskom odeljenju je potčinjen i Viši vojni sud pri Glavnom štabu.

Radi opsluživanja komandnog dela i svih odeljenja Glavnog štaba postojali su još: Intendantura Glavnog štaba (šef, intendanti i njihovi pomoćnici, magacioneri, zanatlije u štapskoj radionici, osoblje štapske kuhinje - svega 37 ljudi), Kancelarija Glavnog štaba (61 čovek) sa cenzurom (1 čo-

¹⁶⁾ Teodor Tominšek, *Leto utrjevanja vojaškega sedstva* (Pravnik, br. 9/1964); Sastav GS NOV i POS na dan 12. II 1945, AIZDG, fase. 34/III-1.

¹⁷⁾ Naredba GS NOV i POS, br. 634 od 24. XI 1944, AIZDG, fase. 11/1-1.

¹⁸⁾ Prema brojnomo stanju GS NOV i POS od 28. XII 1944, AIZDG, fase. 18/11-27.

vek) i vod od 37 štapskih kurira za održavanje veze sa potčinjenim jedinicama. Kuriri u sastavu odeljenja održavali su unutrašnje veze u Glavnom štabu.

Zaštitna ili štapska brigada Glavnog štaba, koja je 16. juna 1944. formirana kao 20. brigada NOV i PO Slovenije,¹⁹⁾ preimenovana je 12. oktobra u 14. brigadu.²⁰⁾ Kao brigada sa posebnim zadacima trebalo je da bude osposobljena za obavljanje svih onih poslova koji će omogućiti normalan život i delovanje organa Glavnog štaba. Zato su već 24. avgusta pri njenom štabu obrazovana tri referata: a) Referat za inženjeriju, sa zadatkom da održava sve instalacije na kantonmanskoj prostoriji Glavnog štaba; Referat je raspolagao građevinskom ekipom, sastavljenom od potrebnog broja zanatlija i građevinskih radnika; b) Referat za telefoniju i telegrafiju, koji uz pomoć telefonsko-građevinske ekipe postavlja telefonsko-telegrafске linije za održavanje veza unutar Glavnog štaba i sa prištapskim i neposredno potčinjenim jedinicama; c) Referat za radio-telegrafiju, koji pomoću radio-centra organizuje i održava radio-veze Glavnog štaba sa njemu potčinjenim jedinicama NOV i PO Slovenije.²¹⁾

Poslednji politički komesar Glavnog štaba Slovenije Viktor Avbelj-Rudi

Sem toga, u disciplinskom pogledu bile su, pod komandom Štaba zaštitne brigade, prištapske jedinice i ustanove pri Glavnom štabu, kao: Radio-centar, Četa za vezu, Auto-kolona, Tenkovski odred, intendatura, konjušnica i građevinska ekipa »Gozd«, a pod neposrednom komandom 3. bataljona ove brigade bile su i raznovrsne radionice.²²⁾

Nakon formiranja Saobraćajno-tehničkog odeljenja Glavnog štaba, sve radionice pri Glavnom štabu potpale su u vojnostručnom pogledu pod kontrolu sekcije za radionice Tehničkog odseka tog odeljenja. Konačno je, po naredbi Saobraćajno-tehničkog odeljenja, deo radionica koje su dotle bile potčinjene Štabu 14. brigade prešao u nadležnost Vojne oblasti 7. korpusa, odnosno njenih potčinjenih organa pri Komandi Belokrajinskog vojnog područja, a deo radionice ostao je i dalje pod komandom 14. brigade.²³⁾ U sastavu 14. brigade, 7. novembra je formirana 4. četa (van

¹⁹⁾ Zbornik, VI, 14, dok. br. 57.

²⁰⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 470 od 12. X 1944, AIZDG, fase. 38/1-1 a.

²¹⁾ Naredba GŠ NOV i POS, br. 375 od 24. VIII 1944, AIZDG, fase. 11/1-1.

²²⁾ Prema stanju od 31. VIII 1944, AIZDG, fase. 38/11-2.

²³⁾ Naredba Saobraćajno-tehničkog odeljenja GŠ NOV i POS, br. 247 od 17. X 1944, AIZDG, fase. 38/1—1a.

sastava njena tri bataljona), koju su činile štabne patrole sa specijalnim zadacima (za održavanje veze Centralnog komiteta i Glavnog štaba sa pokrajinskim političkim i vojnim rukovodstvima), pratioci i šoferi članova Glavnog štaba i predstavnika savezničkih vojnih misija.²⁴⁾ Sredinom novembra u sastavu 14. brigade bila su tri bataljona, 4. četa, Bataljon za vezu (koji se u međuvremenu razvio iz ranije Čete za vezu), Auto-kolona, Baza 33, Obaveštajni vod, Tenkovski odred, građevinska ekipa, intendantura, konjušnica i zanatlije (kovači, sedlari, krojači, obučari). Tada je u brigadi bilo 1.030 ljudi.²⁵⁾

Naredbom Glavnog štaba od 1. decembra iz sastava 14. brigade izdvojeni su i potčinjeni Štabu 7. korpusa: Tenkovski odred (osim jednog tenka), 3. bataljon 14. brigade sa svim radionicama.²⁶⁾ U sastav 7. korpusa su tada prešla i sva centralna skladišta Glavnog štaba i spuštališta materijala na operativnoj teritoriji korpusa i korpusne vojne oblasti. Do kraja decembra Tenkovski odred je preformiran u Tenkovsku četvu 7. korpusa, dok je u sastavu 14. brigade formirana protivoklopna četa.

ZIMA I PRO LEĆE 1945. GODINE

Prerastanje inženjerske službe u rod vojske

Videli smo da je, obrazovanjem Novgrada krajem leta 1944, deo inženjerskih jedinica na oslobođenoj teritoriji preoijentisan na obnovu i op-ravku komunikacija, mostova i drugih putnih i železničkih objekata, izgradnju aerodroma, podizanje privrednih objekata, fabrika i zanatskih radionica i dr. Uporedo su inženjerske jedinice u divizijama, brigadama i odredima sve više usmeravane na podršku pešadije i artiljerije u neposrednom izvođenju borbenih dejstava. Dotada pretežno diverzantskog karaktera, inženjerske jedinice prerastaju u operativne jedinice koje postaju sve neophodnije u izvođenju divizijskih i korpusnih borbenih dejstava i operacija. Glavni štab je, nastojeći da ubrza razvoj inženjerske službe i inženjerskih jedinica, izdao 15. januara 1945. godine naredbu o formiranju inženjerske kao posebnog roda vojske.²⁷⁾ Pri Glavnom štabu je iz dotadašnjeg Odseka za minerstvo, pionirstvo i pontonirstvo Organizacijskog odeljenja odmah formirano posebno Inženjersko odeljenje, a 26. januara i Inženjerski odsek pri Štabu 7. korpusa.²⁸⁾ Inženjersko odeljenje Glavnog štaba i korpusni Inženjerski odsek rukovodili su inženjerskim poslovima potčinjenih štabova kao i svim inženjerskim jedinicama pod komandom svoga i potčinjenih štabova. Oni su, takođe, odlučivali o svim inženjerskim pitanjima u pešadijskim, artiljerijskim i motorizovanim jedinicama i učestvovali u planiranju i donošenju odluka štaba korpusa kada se radilo o organizaciji sadejstva i načinu upotrebe inženjerske u korpusnim borbenim dejstvima. Za prvog načelnika Inženjerskog odeljenja Glavnog štaba postavljen je potpukovnik Edo Mihevc, dotadašnji komandant Podoficirske škole 7. korpusa.²⁹⁾

²⁴⁾ Naredenje Štaba 14. brigade GŠ NOV i POS od 7. XI 1944, AIZDG, fase. 38/1—lb.

²⁵⁾ Stanje od 19. XI 1944, AIZDG, fase. 38/II-2.

²⁶⁾ AIZDG, fase. 150/II-2.

²⁷⁾ Naredenje GŠ NOV i POS, br. 16 od 15. I 1945. - naredba br. 3 o formiranju inženjerske kao roda vojske, AIZDG, fase. 150/11—2.

²⁸⁾ Naredenje Štaba 7. korpusa NOVJ, br. 953 od 26. I 1945, AIZDG, fase. 150/11—2.

²⁹⁾ Naredenje GŠ NOV i POS, br. 26 od 18. I 1945. - naredba br. 6, isto.

Pozadinska problematika

Sa prevođenjem pozadinskih ustanova iz nadležnosti Glavnog štaba u nadležnost Vojne oblasti 7. korpusa menjao se i delokrug rada odgovarajućih odeljenja u Glavnom štabu i odseka u Korpusnoj vojnoj oblasti. Organizacijsko odeljenje bilo je, uglavnom, okupirano izradom planova za vojnu organizaciju pozadinskih službi cele Slovenije, kada ona bude konačno oslobođena, upravo za period prelaska iz ratnog u mirnodopsko stanje. U tom pogledu Organizacijsko odeljenje Glavnog štaba je tesno saradivalo sa Predsedništvom SNOS-a, te su na zajedničkoj konferenciji određene smernice za što usklađeniji rad vojnih i civilnih vlasti, naročito u oblasti organizovanja saobraćaja, trgovine, industrije i zanatstva.³⁰ Organizacijsko odeljenje je zadržalo podelu na odseke za školstvo, motorizaciju i naoružanje, kao i osnovni Organizacijski odsek, a izdvojena je Geodetska sekcija Glavnog štaba, dok je Odsek za inženjeriju - kao što smo videli - reorganizovan u posebno Inženjersko odeljenje. U međuvremenu, u Organizacijskom odeljenju formiran je i Referat za mornaricu. Ostala odeljenja Glavnog štaba, koja su se bavila pozadinskom problematikom - Saobraćajno-tehničko, Ekonomsko, Sanitetsko i Veterinarsko odeljenje - zadržala su funkciju upravno-organizatorskih organa Glavnog štaba, dok je operativa gotovo u celini prešla na odgovarajuće odseke u Korpusnoj vojnoj oblasti: Saobraćajno-tehnički, Ekonomski, Sanitetski, Veterinarski odsek i novoformirani Odsek za naoružanje.³¹

*Načelnik Glavnog štaba Slovenije, pukovnik
Mile Kilibarda*

U Glavnom štabu pomenu-tim odeljenjima rukovodio je drugi pomoćnik načelnika Glavnog štaba, zbog toga je funkcija zamenika komandanta Glavnog štaba, kao lica odgovornog za organizaciju pozadine, ukinuta. Krajem decembra 1944. pri Povereništvu Narodne odbrane Jugoslavije formirana je Komanda pozadine NOV i POJ, a za komandanta pozadine postavljen je general-lajtnant Jaka Avšić, dotadašnji zamenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Slovenije.³² Naređenjem Komande pozadine NOV i POJ, br. 35 do 27. januar 1945, načelno je regulisano baziranje i organizacija snabdevanja

³⁰> Mesečni izveštaji Organizacijskog odeljenja GŠ NOV i POS za januar i mart 1945, org. br. 106 od 26. I i br. 231 od 31. III 1945, AIZDG, fase. 34/II-4b.

³¹ > Isto. Vidi i mesečni izveštaj Saobraćajno-tehničkog odeljenja GŠ NOV i POS za januar i februar 1945. AIZDG, fase. 96/1-1.

³²> Podatak o postavljenju general-lajtnanta Jaka Avšića za komandanta pozadine NOVJ uzet je iz kartona personalnih podataka u Personalnoj upravi JNA.

i saobraćaja od armijskih baza do divizijskih priručnih skladišta, i od tih napred prema brigadama i bataljonima, u skladu sa operativnim i pozadinskim zahtevima savremenih armija. Razumljivo je, da se u to vreme u Sloveniji, gde su se 7. i 9. korpus i 4. operativna zona nalazili u dubokoj neprijateljevoj pozadini, nije mogao odmah primeniti novi sistem pozadinskog baziranja, iako su u tom pravcu izvršene organizacijske pripreme. No, do toga doći će tek u završnim operacijama za konačno oslobođenje Slovenije, kada će 7. i 9. korpus biti neposredno potčinjeni Štabu 4. armije JA.

Saveznička pomoć u naoružanju i drugom vojnom materijalu prebacivana je iz Italije u Sloveniju uglavnom vazdušnim putem. Da bi se ta pomoć povećala, Glavni štab odlučio je da organizuje posebnu bazu u Dalmaciji, gde će se prikupljati deo savezničkog vojnog materijala, odeće i namirnica i odakle će se suvozemnim putem otpremati za Sloveniju. Baza Glavnog štaba NOV i PO Slovenije je formirana 22. februara 1945. u Biogradu.³³ Tamo se dopremao saveznički vojni materijal brodovima iz Italije i prebacivao na aerodrom kod Zemunika, odakle je manji deo materijala prebacivan u Belu krajinu savezničkim avionima, a veći deo transportnim kolonama preko Obrovca, Gospića, Perušića, Brinja, Josipdola i Oštarija do sela Bosanci i zatim brodom preko Kupe, takođe u Belu krajinu. Za komandanta Baze određen je pukovnik Stane Potočar, za političkog komesara potpukovnik Dragomir Benčić, za zamenika komandanta potpukovnik Anton Vidmar Luka, za pomoćnika političkog komesara major Bogomir Peršić i za načelnika štaba potpukovnik Aleksandar Elsner.

Organizacija Glavnog štaba u 1945. godini

Organizacijska šema Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, zapravo nije se bitno izmenila od jeseni 1944. godine. Sem užeg štaba, političkog komesarijata i štapske kancelarije, Glavni štab je imao Operativno i Obaveštajno odeljenje, Odeljenje za vezu, Šifrantsko, Organizacijsko, Inženjersko, Saobraćajno-tehničko, Ekonomsko, Sanitetsko, Veterinarsko, Propagandno, Personalno i Sudsko odeljenje, Geodetsku sekciju, Referat za avijaciju i Odsek za vezu sa savezničkim vojnim misijama. Sem toga, za intendantsko i gamizonsko opsluživanje svih odeljenja, Glavni štab je imao svoj ekonomat i Bazu 100 (mehaničarska radionica, građevinska ekipa, konjušnica, štapska kuhinja, štapski kuriri, pratioci, šoferi i telefonisti). Propagandno odeljenje neposredno je upravljalo Tehnikom, Ivanlidskim pevačkim horom i Vojnom muzikom Glavnog štaba; Referat za avijaciju - 1. protivavionskom četom, 2. i 5. vazduhoplovnom bazom, a Sanitetsko odeljenje - Glavnim sanitetskim skladištem »Bober«, hemijsko-farmaceutskom laboratorijom i bazom apotekarske sekcije. Sredinom februara, Glavni štab je sa svim svojim odeljenjima imao 352 čoveka, a zajedno sa ustanovama pod neposrednom upravom svojih odeljenja - 721 čoveka.³⁴ Zaštitna brigada Glavnog štaba imala je u to vreme 1. i 2. bataljon, Bataljon za vezu,

«) Naredenje GŠ NOV i POS, br. 116 od 22. II 1945. - naredba br. 26, AIZDG, fase. 18/1—3b.

³⁴> Prema spisku ljudstva Glavnog štaba i njegovih prištapskih delova od 12. II 1945, AIZDG, fase. 34/III-1.

4. četu, Obaveštajni vod, brigadnu intendanturu i Bazu 33 - ukupno oko 690 ljudi.³⁵⁾

Nakon preimenovanja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju i Vrhovnog štaba NOV i POJ u Generalštab JA, 1. marta 1945, preimenovan je i Glavni štab NOV i PO Slovenije u Glavni štab Slovenije.

Krajem aprila 1945. Glavni štab Slovenije prebacio se iz Bele krajine u Gorski kotar i 29. aprila stigao u rejon Skrad - Vrbovsko, a narednih dana nastavio pokret za Slovenačko primorje. Posle oslobođenja Trsta Glavni štab Slovenije ušao je u grad, gde je 18. maja 1945. rasformiran. Najveći deo njegovog starešinskog kadra premešten je u Štab 4. armije.

³⁵⁾ Sastav i brojno stanje 14. brigade GŠ NOV i POS od 19. I i 15. III 1945, AIZDG, fase. 38/11—2.

Glavni štab Srbije

*U sastavu Glavnog štaba Srbije u aprilu 1945.
bile su sledeće jedinice:*

- 24. srpska divizija sa: 11, 13. i 17. srpskom brigadom*
- 46. srpska divizija sa: 25, 26. i 27. srpskom brigadom*
- 47. srpska divizija sa: 15, 28. i 29. srpskom brigadom*
- Kragujevačka, Niška i Valjevska vojna oblast*
- 1, 2. i 3. dopunska brigada*
- ostale jedinice i ustanove*

O radu i funkcionisanju Glavnog štaba Srbije u vreme formiranja armija i završnih operacija^o

General-potpukovnik, Ratko Martinović²⁾

Na sremskom frontu dobio sam poziv da dođem u Generalštab u Beograd. Tamo mi je saopšteno naređenje Vrhovnog komandanta da sam određen za načelnika Glavnog štaba Srbije. Odmah sam odatle otišao za Kragujevac gde je bio Glavni štab Srbije. Zatekao sam organizovan Štab u zgradama današnjeg Zavoda »Crvena zastava«, gde je ranije bila fabrika oružja.

U Štabu su bili zamenik komandanta general-lajtnant Branko Poljanac, politički komesar Vaso Smajević, načelnik personalnog odeljenja Milija Kovačević, komandant pozadine i snabdevanja Dragi Đurić, zatim sanitetskog odeljenja dr Boro Božović, pukovnik. Operativno odeljenje je vodio načelnik pukovnik Jovan Đurić, a mobilizacijsko odeljenje pukovnik Blagoje Komnenović. Delovalo je i obaveštajno odeljenje. Savezničkih vojnih misija nije bilo, jer su otišle sa Štabom 2. armije.

Petnaestak dana po mom dolasku došlo je do promene u rukovodstvu Glavnog štaba Srbije: otišao je general Branko Poljanac, a umesto njega je, za komandanta, određen general-major Nikica Knežević. Otišao je takođe komesar Vaso Smajević, a umesto njega je došao Vojo Kovačević, potpukovnik. Ovaj sastav se nije menjao do završetka rata. Sa formiranjem Jugoslovenske armije, 1. marta 1945, Glavni štab NOV i PO Srbije promenio je naziv u Glavni štab Jugoslovenske armije za Srbiju.

Odlaskom 2. armije preko Drine, Glavni štab Srbije je ostao sa dve vrste jedinica. Upravo su bile formirane teritorijalne jedinice, koje su imale

*Politički komesar Glavnog štaba Srbije,
potpukovnik Vojo Kovačević*

^o Prilog diskusiji o armijama u stratezijskoj koncepciji NOR-a.
²⁾ Pukovnik, načelnik Glavnog štaba Srbije.

osnovni zadatak da vrše mobilizaciju ljudstva i njegovu obuku. Imali smo i operativne jedinice čiji je zadatak bio da vode borbu protiv ostataka četnika, ali je najveći deo snaga bio grupisan na Kosovu - za borbu protiv balista.

Pod Glavnim štabom Srbije su bile sledeće jedinice: 1, 2. i 3. dopunska brigada, škola za vezu, autoškola, artiljerijski nastavni centri - jedan u Kragujevcu, drugi u Nišu, zatim Pešadijski podoficirski kurs, Niži intendantski kurs, intendantura sa kuhinjom, osoblje bolnica i Sanitetska škola. Uz Glavni štab je bilo oko 27.018 ljudi.

Od operativnih jedinica pod komandom Glavnog štaba Srbije bile su 2. proleterska divizija sa preko 9.373 boraca, 22. divizija sa 9.292 boraca, 24. divizija sa 9.185 boraca, zatim 46. divizija sa 7.466 boraca i 47. divizija sa 10.045 boraca i rukovodilaca. Od vojno-pozadinskih jedinica postojala je Kragujevačka vojna oblast koja je imala 14.794 boraca, Valjevska vojna oblast 8.027 boraca i Niška vojna oblast sa 18.342 boraca. Ukupno brojno stanje snaga pod komandom Glavnog štaba Srbije 28. februara 1945. bilo je 113.542 boraca i starešina.

Što se tiče naoružanja i opreme koju je imao Glavni štab u vreme formiranja armija, prema podacima od 28. februara 1945. u jedinicama koje su bile pod našom komandom imali smo 19 topova, 9 haubica, 786 mitraljeza, 1.933 puškomitraljeza, 3.446 automata, 4 protivavionska topa, 17 protivtenkovskih topova i 87 protivtenkovskih pušaka, 38.281 pušku, 51 radio-stanicu, 134 vozila i 5.844 konja. Gledajući u celini brojno stanje i naoružanje jedinica Glavnog štaba Srbije, može se zaključiti da je to bila jedna nova armija, čak je više imao Glavni štab Srbije boraca i naoružanja nego neke armije na frontu. Bila je to velika vojna snaga koju je angažovao vrhovni komandant maršal Tito u završnim operacijama - na frontu ili na obezbeđenju oslobođene teritorije.

Od operativnih jedinica 2. proleterska divizija je otišla u martu mesecu na sremski front, u sastav 1. armije, a isto tako i 22. divizija. Međutim, 22. divizija se posle opet vratila sa sremskog fronta u sastav Glavnog štaba Srbije, dok je 24. divizija ostala do kraja rata pod komandom Glavnog štaba Srbije. Kada je formiran Operativni štab za dejstvo protiv balista na Kosovu, 46. divizija upućena je u njegov sastav. Pod komandom Glavnog štaba Srbije bila je i 47. divizija, ali je upućena na sremski front u sastav 1. armije, gde je posle i rasformirana.

Jedan od osnovnih zadataka Glavnog štaba je bilo pitanje mobilizacije. Ona je sprovedena u takvoj meri da se može reći kao da je normalno organizovana država. Uspelo se mobilisati oko 12 procenata od sposobnog stanovništva boračkog sastava, a to je iznad normale u odnosu na druge zemlje u drugom svetskom ratu. Mobilisano ljudstvo je upućeno u dopunske centre. S njima je vršena obuka i posle su ti borci slati na front. Dopunske brigade, u kojima se vršila obuka boraca, bile su: jedna u Beogradu za dopunu 1. armije; druga u Valjevu, iz koje je popunjavana 2. armija; treća u Kragujevcu, iz koje su popunjavane sve ostale jedinice. Obučeno je i upućeno na front, mada se nema tačnih podataka, koliko se sećam preko 350.000 boraca. Mobilizacija, ustvari, i nije bila ona klasična. To je više ličilo na dobrovoljno stapanje boraca i omladine u NOVJ. Išlo se sa veseljem i pesmom, bez ikakve prisile, tako da je starešinama bilo dosta

Borci 2. proleterske divizije na defileu u oslobođenom Čačku decembra 1944.

lako sa njima rukovoditi jer su svi sa oduševljenjem stupili u Narodnooslobodilačku vojsku.

Drugi osnovni zadatak na kojem je radio Glavni štab Srbije bilo je snabdevanje. Srbija je služila kao baza za snabdevanje, jer je imala za ono doba ogromne resurse i bili su organizovani i narodnooslobodilački odbori. Oblasni i okružni komiteti Partije i druge antifašističke organizacije saradivali su sa vojnim komandama mesta i područja i sa vojnim oblastima. Zatim je bila aktivirana industrija. Radile su normalno fabrike kao ona Stefanovićeve u Kragujevcu, ili Krepšova i druge, i snabdevanje je bilo organizovano. Moramo istaći da je na čelu intendantskog odeljenja bio vrlo sposoban intendant Dragi Đurić koji je sa svojim osobljem neumorno radio. I uspevalo se da se za one pojmove, za ono vreme iscrpljenosti posle dugogodišnjeg rata, učini zaista mnogo zahvaljujući narodu koji se nesebično davao. Otuda je snabdevanje teklo vanredno dobro za ondašnje opšte prilike kakve su bile. Zahvaljujući takvoj situaciji mi smo snabdevali dobrim delom 1. i 2. armiju, koje su se i oslanjale na snabdevanje iz Srbije.

Treći, mislim veoma važni zadatak, bilo je sanitetsko obezbeđenje 2. i 1. armije, koje su sve svoje ranjenike i bolesnike slale na teritoriju Srbije, gde su organizovane bolnice i bolnički centri, tako da oni nisu imali velikih problema sa teškim i drugim ranjenicima, jer je to obezbeđenje vršila pozadina, odnosno Glavni štab Srbije. Srbija je u teritorijalnom smislu bila baza 1. i 2. armije.

Posebno smo dosta radili na školovanju kadrova. Odnosno, na teritoriji Srbije nalazio se tada najveći broj vojnih škola Jugoslovenske armije. Osim Škole za vezu i Autoškole, u Kragujevcu smo imali Artiljerijski nastavni centar, a takav isti je bio u Nišu. Pod našom komandom bio je Pešadijski podoficirski kurs i Niži intendantski kurs.³⁾ Ostale vojne škole i

³⁾ Arhiv VII, k. 185, reg. br. 18-2.

akademije na teritoriji Srbije bile su pod Generalštabom Jugoslovenske armije. Najveći broj predavača u našim vojnim školama i nastavnim centrima bili su oficiri bivše jugoslovenske vojske, stručno spremni da predaju. Oni su savesno obavili svoju zadaću, bili su savršeno disciplinovani i radili su odlično. Pojedine oficire stare vojske smo angažovali u vojnim okruzima, odnosno u komandama mesta i radili su naročito na mobilizacijskim spiskovima, vodili vojnu evidenciju obveznika i drugo. Bili smo zadovoljni njihovim radom.

Prema naredbi Vrhovnog komandanta od 30. aprila 1945. pod Glavnim štabom Srbije još su bile: 2. proleterska divizija, 22, 24. i 37. divizija, a pozadinske jedinice kako je bilo ranije.

U toj direktivi maršala Tita se govori o rasporedu snaga 3. korpusa, Glavnog štaba Srbije i Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju, gdje su određene prostorije koje smo trebali očistiti od zaostalih četničko-ustaških snaga kako bi se »oslobođena teritorija potpuno osigurala«. Na osnovu toga je naredeno da se 22. divizija, koja je 2. maja krenula iz Beograda za Arandelovac, sa Štabom divizije smesti u Valjevo, a štabovi brigada u Bajinoj Bašti, Krupnju i Topoli. Imala je zadatak da pretrese i od zaostalih neprijateljskih grupica očisti teritoriju Rudnika, Suvobor, Maljen i Povlen. Za to vreme je 37. sandžačka divizija - čiji se štab smestio u Priboju, a štabovi brigada u Višegradu, Ustikolini i Sjenici - imala »naročitu pažnju obratiti na sektor Drine od Višegrada do Foče i na područje Čigote i Zlatibora, a izvesne delove držati u Čajetini, Novoj Varoši i Goraždu.«⁴⁾ Druga proleterska divizija, čiji se Štab smestio u Brusu, a štabovi brigada u Ušću, Kuršumliji i selu Belo Brdo, imala je »naročitu pažnju obratiti na Kopaonik, Jastrebac, Goč i Goliju.« Ona je 2. maja vozovima krenula iz Beograda do Kragujevca i Kraljeva, a potom je pretresla Kotlenik, Gledićke planine, Juhor, Stolove, Goč, Crni vrh, Željini i Kopaonik. Štab 24. srpske divizije smestio se u Nišu, a jedinice su bile raspoređene u dolini Južne i Velike Morave, na području Knjaževca, Negotina, Zagubice, Lebana i Pirota.⁵⁾

Sa formiranjem 5. armije u Skoplju, posle 4. maja 1945. u njen sastav je ušla 2. proleterska, a onda 22, 24. i 37. divizija, tako da kada je završen rat pod komandom Glavnog štaba Jugoslovenske armije za Srbiju nije bilo operativnih jedinica. Pod Operativnim štabom za Kosovo još je ranije bila 46. srpska divizija Glavnog štaba Srbije.⁶⁾

Glavni štab Srbije je rasformiran po dolasku sa fronta Štaba 1. armije u Arandelovac. Ustvari, Štab 1. armije nije preuzeo celokupnu organizaciju koju je imao Glavni štab Srbije. Treba reći da su neki kadrovi iz Glavnog štaba Srbije bili raspoređeni u druge jedinice, a glavnina je ostala u Štabu 1. armije. Vojo Kovačević, komesar Glavnog štaba Srbije, bio je određen za komesara 5. armije, a ja za pomoćnika komandanta 1. armije.

Mislim da je u dosadašnjim radovima u kojima su obrađene završne operacije Jugoslovenske armije prilično malo prostora u kome bi se obradio značaj Srbije, odnosno šta je teritorija Srbije, koja je bila pod komandom Glavnog štaba, učinila. Jer, armije su se praktično, i u snabdevanju

⁴⁾ Arhiv VII, k. 185, reg. br. 12-1.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, Beograd, 1982, str. 478.

i u zbrinjavanju ranjenika a i u boračkom pogledu, popunjavale iz Srbije. Trebalo bi, po mom mišljenju, dati znatno širi značaj rada Glavnog štaba Srbije, objasniti da se vidi kakvu je ulogu vršila pozadina u završnim operacijama.

Ako bi trebalo izvesti zaključak, može se reći da je Glavni štab Srbije u toku celog rata, u svim etapama, izvršavao svoje zadatke, a posebno u etapi koju znam kada sam bio načelnik Glavnog štaba Srbije.

Mislim da je u potpunosti taj štab izvršio svoj zadatak i sve ono što je bilo postavljeno od strane partijskog rukovodstva i vrhovnog komandanta maršala Tita. Bilo je urađeno onako kako se najbolje moglo uraditi.

Glavni štab Makedonije

*U sastavu Glavnog štaba Makedonije u aprilu 1945.
bile su sledeće jedinice:*

- 41. makedonska divizija sa: 8, 12. i 17. makedonskom brigadom*
- 49. makedonska divizija sa: 6. 9. i 11. makedonskom brigadom*
- 50. makedonska divizija sa: 4, 20. i 21. makedonskom brigadom*
- Konjička, Autobrigada, 1, 2. i 3. inženjerijska brigada*
- Skopska, Bitoljska i Štipska vojna oblast i Komanda grada Skoplja*
- ostale jedinice i ustanove*

Rad i funkcionisanje Glavnog štaba Makedonije u vreme formiranja armija¹

Pukovnik, Boro Mitrovski²

REORGANIZACIJA JEDINICA NOV I PO MAKEDONIJE

Po oslobodenju Makedonije nisu prestali vojni napori makedonskog naroda i narodnosti u Makedoniji. Uporedo sa merama konsolidovanja narodne vlasti i organizovanja celokupnog društvenog, političkog i ekonomskog života, preduzimane su i mere vezane za reorganizovanje, popunu i obezbeđenje jedinica 15. korpusa oružjem i drugim ratnim potrebama. Trebalo je pripremiti korpus u organizacijsko-formacijskom smislu boračkim i starešinskim kadrom koji će biti u stanju da ratuje i u nešto drukčijim taktičko-operativnim i zemljišnim uslovima, kakvi su bili u Sreću (ravnicama, frontalne borbe i dr.).

Nakon oslobodenja Makedonije, prema direktivi Vrhovnog štaba NOV i POJ, Glavni štab Makedonije izdao je 6. decembra 1944. naredbu o reorganizovanju jedinica NOV Makedonije. Rasformirani su štabovi 16.

1. Bregalničko-strumičkog korpusa, 51. i Kumanovska divizija, i reorganizovan je 15. korpus, koji je tada dobio naziv »udarni«. Predviđeno je bilo da taj korpus učestvuje u završnim operacijama za oslobodenje zemlje.

Reorganizacijom su rasformirane i neke brigade. Ljudstvo rasformirane 15. makedonske brigade ušlo je u sastav 7. i 2. makedonske udarne brigade, i u druge jedinice 15. korpusa; ljudstvo 18. makedonske brigade ušlo je u sastav 3. makedonske udarne brigade, a 19. makedonske brigade u sastav 2. i 14. udarne omladinske brigade »Dimitar Vlahov«. Od ljudstva 5, 10. i 13. makedonske brigade i od po jednog bataljona 20. i 21. brigade formirana je 8. (makedonska) divizija KNOJ-a. Tako su posle izvršene reorganizacije u Makedoniji postojale sledeće jedinice: 15. udarni korpus (sa 42. i 48. udarnom divizijom), 41, 49. i 50. divizija i 8. (makedonska) divizija KNOJ-a, zatim tri komande oblasti, komande područja i mesta i druge jedinice i ustanove.

Naređeno je da se ta reorganizacija izvrši u što kraćem roku (do 20.00 časova 12. decembra 1944) i da odmah štabovi jedinica zauzmu sledeći raspored:

- Štab 15. udarnog korpusa u Skoplju;
- Štab 42. udarne divizije u Kumanovu (16. udarna brigada u Preševu, 3. udarna brigada u Kumanovu, 14. udarna brigada u Hanrijevju danas Đorđe Petrov, 7. šiptarska (albanska) udarna brigada u Kumanovu);

¹> Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.

²> Poručnik, operativac i adutant komandanta 15. korpusa.

- Štab 48. udarne divizije u Tetovu (1. udarna brigada u Tetovu), 2. udarna brigada u Tetovu, 7. makedonska brigada u Gostivaru);
- Štab 41. divizije u Kačaniku (8. brigada u Uroševcu, 12. brigada u Kačaniku, 17. brigada u Gnjilanu);
- Štab 49. divizije u Bitolju (6. brigada u Kičevu, sa jednim bataljonom u Debru, Štab 9. brigade sa dva bataljona u Bitolju, a jedan bataljon u Brodu kod Bitolja i jedan bataljon u Velušini kod Bitolja). Imali su zadatak da zaštite jugoslovensko-grčku granicu, Štab 11. brigade, sa dva bataljona bio je u Ohridu sa jednom četom na jugoslovensko-albanskoj granici kod Svetog Nauma, jedan bataljon u Resnu - sa po jednom četom u s. Leskoec i s. Krani prema granici, jedan bataljon u Strugi - sa jednom četom kod s. Mali Vljaj prema albanskoj granici, Egejska brigada u Bitolju);

*Politički komesar Glavnog štaba Makedonije,
Borko Temelkovski*

- Štab 50. divizije u Strumici (4. brigada na sektoru Đevđelija - Dojran radi zatvaranja jugoslovensko-grčke granice, 20. i 21. brigada u Strumici.³⁾

U prvoj polovini decembra 1944. u Skoplju je formirana 8. (makedonska) divizija KNOJ u sastavu Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. U njen sastav su ušle: 1. brigada (formirana od 13. makedonske brigade - četiri bataljona; 2. brigada (formirana od

5. makedonske brigade - četiri bataljona); 3. brigada (formirana od 10. makedonske brigade-četiri bataljona). U sastav tih brigada raspoređeno je i ljudstvo iz po jednog bataljona 20. i 21. makedonske brigade. Od aprila 1945. divizija je imala u svom sastavu i 4. brigadu (četiri bataljona).

Komandant divizije KNOJ-a bio je Vasko Karangelevski, a politički komesar Rade Gogov. Divizija je pokrivala celu teritoriju Makedonije.⁴⁾

ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI SASTAV GLAVNOG ŠTABA

Po oslobodenju Makedonije zvanični naziv Glavnog štaba bio je: Glavni štab NOV i POJ za Makedoniju, a nešto kasnije: Glavni štab Jugoslovenske armije za Makedoniju.

³⁾ Arhiv VII, k. 1362, dok. 32/2, 38/2; k. 1373, dok. 18/1.

⁴⁾ Arhiv VII, k. 222, dok. 4/1-1; N. Anić, S. Joksimović i M. Gutić: NARODNOOSLOBODILACKA VOJSKA JUGOSLAVIJE, Beograd, 1982, str. 364, 402, 573, 721-723, 770-771, 818-819.

Sastav Glavnog štaba:

- komandant general-lajtnant Mihajlo Apostolski, a njegov zamenik pukovnik Panče Nedelkovski. Naredbom Vrhovnog štaba od 19. februara 1945. Apostolski je predao dužnost svom zameniku Nedelkovskom, a on je povučen na službu u Vrhovni štab NOV i POJ;⁵⁾
- politički komesar Borko Temelkovski Liljak. U odsustvu njega je zamenjivao načelnik Personalnog odeljenja Glavnog štaba Naum Naumovski Borče;
- načelnik Glavnog štaba (Generalštaba) general-major Pavle Ilić.

Odeljenja: generalštabno, artiljerijsko, inženjerijsko, vazduhoplovno, odeljenje za vezu, motorizaciono, personalno, ekonomsko, sanitetsko, sudski odsek, propagandno odeljenje, veterinarsko odeljenje, zaštitni bataljon i bataljon za vezu.

JEDINICE I USTANO VE POD KOMANDOM GLA VNOG ŠTABA (PREMA PODACIMA OD 10. JANUARA 1945.):

- 15. udarni korpus NOVJ do odlaska u Srem: - 42. udarna divizija (3. i 16. makedonska udarna i 7. šiptarska - albanska udarna brigada); - 48. udarna divizija (1,2. i 14. makedonska udarna brigada). Korpus je u to vreme imao 16.394 boraca i starešina; - 41. divizija (8, 12. i 17. makedonska brigada) imala je 4.938 boraca i starešina, a već 18. januara 6.002; - 49. divizija (6, 9. i 11. makedonska brigada) imala je 5.603 boraca i starešina. Kasnije se brojno stanje povećalo;
 - 50. divizija (4, 20. i 21. makedonska brigada) imala je 5.539 boraca i starešina. Kasnije se brojno stanje povećalo.
- Sve divizije su imale: bataljon za vezu, divizijsku izviđačku četvu, transportni vod, a 42. i 48. divizija i pionirski bataljon i divizijsku pokretnu bolnicu;
- Konjička brigada (1. i 2. divizion, motorizovani bataljon, bojna i trupna komora) imala je ukupno 533 boraca i starešina;
 - Auto-brigada (1. saobraćajni bataljon, 2. školski bataljon i 3. bataljon) imala je ukupno 391 borca i starešinu;
 - 1, 2. i 3. inženjerijska brigada (sa po tri inženjerijska bataljona), imala je ukupno 2.575 boraca i starešina;
 - Radnički bataljon (sa devet radničkih četa), imao je ukupno 2.840 ljudi;
 - Skopska vojna oblast imala je 1.932 borca i starešina;
 - Komanda grada Skoplja, ukupno je imala 1.309 boraca i starešina;
 - Komanda aerodroma, imala je 541 borca i starešinu;
 - Artiljerijska baza imala je 2.817 boraca i starešina;
 - Viši oficirski kurs, imao je 117 starešina;
 - Egejska brigada, sa 1.098 boraca i starešina, rasformirana je u aprilu 1945, a ljudstvo je raspoređeno u ostale jedinice NOV Makedonije.⁶⁾
- Ukupno brojno stanje jedinica NOV i PO Makedonije na dan 15. januara 1945. iznosilo je 83.814 boraca i starešina.⁷⁾

⁵⁾ Depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ od 19. februara 1945, (Arhiv, VII, k. 35, dok. 7-4/1; k. 240, dok. 1-42/4.

⁶⁾ Arhiv VII, k. 239, dok. 18/2; k. 237, dok. 5/1; k. 1308, dok. 11/6; k. 1374, dok. 3/2.

⁷⁾ Arhiv VII, k. 237, dok. 12/1.

U logoru Demir Kapija - Klisura - Berovo nalazili su se sledeći zarobljenici: 1.843 italijanskih, 86 nemačkih i 22 raznih drugih naroda. U inženjerskom skladištu Skopske vojne oblasti bilo je 76 zarobljenika. Ukupno, bilo je 1.941 zarobljenik. Oni su korišćeni kao radna snaga za opravku puteva, mostova i drugih porušenih objekata.^{8*}

TERITORIJALNA PO DELA MAKEDONIJE

Prema instrukciji Vrhovnog štaba za organizovanje teritorijalne službe, Glavni štab Makedonije izdao je 8. decembra 1944. naredbu da se teritorija Makedonije podeli na tri vojne oblasti: Skopska, Bitoljska, Štipska i Komanda grada Skoplja (bez skopskog sreza, samo za grad Skoplje). Kao granice vojnih oblasti ostale su dotadašnje granice korpusnih vojnih oblasti.

Formacijski sastav vojnih oblasti: komanda vojne oblasti (komandant, politički komesar, načelnik i dva šifranta), mobilizacijski odsek (sedam ljudi), obaveštajni odsek (tri čoveka), ekonomski odsek (12 ljudi) sanitetski odsek (11 ljudi, zajedno sa veterinom), saobraćajni odsek (11 ljudi), personalni odsek (tri čoveka), ađutantura (ađutant, pisari, kuriri - ukupno 23 čoveka), sud, zaštitni vod (33 čoveka).^{9*}

Formacijski sastav komande područja: komanda područja (komandant, politički komesar, zamenik komandanta i šifrant), mobilizacijski odsek (dva čoveka), obaveštajni odsek (dva čoveka), intendantura (osam ljudi), slagališta (tri čoveka i potreban broj magacionera), sanitetski odsek (šest ljudi), saobraćajni odsek (11 ljudi), ađutantura (16 ljudi).

Formacijski sastav komande mesta: komanda mesta (komandant, politički komesar i zamenik komandanta), mobilizacijski odsek (dva čoveka), intendantura (tri čoveka), ađutantura (14 ljudi).

Komanda pešadijske čete (komandir, politički komesar, zamenik komandira, pomoćnik komesara - ukupno 13 ljudi), tri pešadijska voda (po 32 čoveka), minobacački vod (17 ljudi), sanitet (pet ljudi), ekonomat (šest ljudi), bojna komora (četiri čoveka). Ukupno u četi 135 ljudi.¹⁰⁾

Komanda grada Skoplja: ađutantura, personalni odsek, propagandni odsek, sudski odsek, građevinski odsek, odsek za naoružanje, saobraćajni odsek, mobilizacijski odsek, ekonomski odsek, sanitetski odsek, prijavni odsek, referat za smeštaj vojnih jedinica, stručni bataljon, radnički bataljon, bataljon pri Komandi grada Skoplja.¹⁰⁾

Pod Skopskom vojnom oblašću bili su: Kumanovsko vojno područje (sa komandama mesta: Kumanovo sa jednom četom, Preševo sa dve čete, Kriva Palanka sa jednom četom i Kratovo sa jednim vodom); Tetovsko vojno područje (sa komandama mesta: Tetovo sa dve čete, Gostivar sa dve čete); Veleško vojno područje (sa komandama mesta: Veles sa jednom četom, Sveti Nikola sa jednim vodom, Bogomila sa jednim vodom, Kavadarci sa jednim vodom, Negotino sa dva voda); Komanda mesta Skoplje (za skopski srez sa jednom četom, 1. dopunski bataljon, Skopska vojna bolnica).

8) Arhiv VII, k. 35, dok. 6-9/1.

9> Arhiv VII, k. 240, dok. 1/4; k. 232, dok. 8/2, 18/2.

>0) Arhiv VII, k. 240, dok. 1/4; k. 232, dok. 8/2.

>> Arhiv VII, k. 232, dok. 18/2; k. 240, dok. 1-36/4.

Pod Bitoljskom vojnom oblašću bili su: Prilepsko vojno područje (sa komandama mesta: Prilep sa jednom četom, Makedonski Brod sa jednim vodom, Kruševo sa dva voda, Mariovo sa jednim vodom); Bitoljsko vojno područje (sa komandama mesta: Bitolj sa dve čete, Resen sa jednom četom, Ohrid sa jednom četom); Kičevsko vojno područje (sa komandama mesta: Kičevo sa tri čete, Rostuša sa jednom četom, Debar sa dve čete, Struga sa dve čete), 2. dopunski bataljon, Bitoljska vojna bolnica.

Pod Štipskom vojnom oblašću bili su: Štipsko vojno područje (sa komandama mesta: Štip sa jednom četom, Probištip sa jednom četom, Kočani sa jednim vodom, Carevo Selo (sada Delčevo) sa jednom četom, Berovo sa jednim vodom, Radoviš sa jednim vodom); Strumičko vojno područje (sa komandama mesta: Strumica sa jednom četom, Đevđelija sa jednom četom, Dojran sa jednom četom), 3. dopunski bataljon, Štipska vojna bolnica.¹²⁾

ANGAŽOVANJE GLAVNOG ŠTABA U OBNOVI ZEMLJE

Kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, štete koje su okupatori naneli Makedoniji bile su ogromne: železničke pruge bile su u velikoj meri porušene; nijedan rudnik i važniji industrijski objekat nisu funkcionisali; razrušene su bile neke bolnice, škole i drugi javni objekti, mnoga sela su bila popaljena itd. To je zahtevalo da se ulože vanredno veliki naponi u periodu obnove zemlje.

U vezi sa tim, političko i vojno rukovodstvo Makedonije pokrenulo je najšire mase grada na obnovu. Organizovalo je radne i dobrovoljne akcije, u kojima je učestvovalo mlado i staro, radi obnove i opravke porušenih pruga, puteva, popaljenih sela i drugih objekata. Radilo se sa velikim entuzijazmom, jer su makedonski narod i narodnosti bili svesni da po prvi put u svojoj istoriji rade za sebe, kao nacionalno slobodni i ravnopravni u bratskoj zajednici jugoslovenskih naroda.

ANGAŽOVANJE GLAVNOG ŠTABA U PRIPREMANJU 15. UDARNOG KORPUSA ZA UČEŠĆE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBODENJE ZEMLJE

Da bi se jedinice popunile do punog formacijskog sastava, prema formaciji dostavljenoj od Vrhovnog štaba, Glavni štab Makedonije je 8. decembra 1944. izdao naredbu o mobilizaciji ljudstva za NOV od 18 do 30 godina starosti, a za Narodnu miliciju ljudstva starije od 30 godina. Osim toga, naređeno je da se borci stariji od 30 godina demobilišu ukoliko ne žele dobrovoljno da ostanu u vojsci.

Ta naredba je veoma brzo sprovedena, među mobilisanim bio je veći broj omladinaca koji nisu služili vojsku. Zbog toga su organizovani centri u kojima su se ti mladići vojnički i politički pripremili za uključivanje u sastav 15. korpusa ili u druge jedinice. Jedan takav centar bio je organi-

12) Arhiv VII, k. 240, dok. 1/4; k. 232, dok. 18/2.

zovan pri Štabu 48. divizije u Tetovu, koji je obuhvatio oko 1.600 novih boraca, pretežno mladih.¹³⁾

Divizijski komiteti organizacija KP u korpusu zaključili su u tom periodu na sastancima da niko ne sme biti otpušten iz jedinica bez uverenja lekarske komisije i bez naredbe viših komandi, i da svi sekretari ćelija KPJ i skojevskih organizacija održe sastanke i članstvu objasne značaj odlaska makedonskih jedinica na front u Srem radi učešća u operacijama za konačno oslobođenje zemlje. Taj zadatak je izvršen sredinom decembra 1944. godine. I komunisti i skojevci su sa oduševljenjem primili vest o odlasku makedonskih jedinica na sremski front. U vezi s tim, u brigadama su održani mitinzi i svečani sastanci, na kojima je objašnjavan značaj odlaska makedonskih jedinica u Srem i njihovog učešća u završnim operacijama zajedno sa jedinicama ostalih naroda Jugoslavije.¹⁴⁾

Na osnovu sastava jedinica, 15. korpus je bio korpus bratstva i jedinstva. U njemu je bilo najviše Makedonaca, zatim Albanaca, Srba, Turaka, Muslimana, Vlaha, Roma i pripadnika drugih narodnosti i etničkih grupa Makedonije. Komandni i starešinski kadar uglavnom su činili Makedonci, a u 7. šiptarskoj (albanskoj) brigadi Albanci. Međutim, bilo je i starešina drugih naroda i narodnosti Jugoslavije. Nije bilo grada, a gotovo ni sela u Makedoniji iz kojih nije bilo boraca u sastavu 15. korpusa.

Iako je Makedonija bila oslobođena, jedinice 15. korpusa nisu imale nijedan dan odmora. Bile su angažovane u akcijama za razbijanje i uništavanje ostataka najokorelijih balista i četnika Draže Mihailovića na teritoriji zapadne Makedonije, Skopske crne gore i na Kosovu. Otuda se korpus reorganizovao istovremeno sa angažovanjem njegovih jedinica u tim akcijama.

Učešće u operacijama za oslobođenje zemlje svaki borac je shvatao kao čast i poverenje. To potvrđuju i mnogobrojni zahtevi pojedinih boraca, a i kompletnih jedinica, da budu uključeni u sastav korpusa. Borci i starešine neskiveno su želeli da izbor padne na njihovu jedinicu. Postoje mnogobrojna pisma i članci pripadnika korpusa-boraca i starešina iz kojih se vidi kako su oni doživljavali i ocenjivali učešće korpusa u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Prema naredbi Glavnog štaba Makedonije od 6. decembra 1944, u sastav 15. korpusa ušle su 42. i 48. udarna divizija. Konačan sastav divizija bio je sledeći:

- 42. divizija - 3. i 16. makedonska i 7. šiptarska (albanska) brigada i 1. artiljerijska brigada. Za komandanta divizije postavljen je Milivoje Grozdanić, za političkog komesara Beno Ruso Koki, za načelnika štaba Košta Jašmak;

- 48. divizija - 1, 2. i 14. makedonska brigada i 2. artiljerijska brigada. Za komandanta divizije postavljen je Tihomir Miloševski Tićo, za političkog komesara Boro Čaušev Strandža, za načelnika štaba Dako Kundačina.

Do početka januara 1945. komandant 15. korpusa bio je Tihomir Miloševski, politički komesar Beno Ruso, a načelnik štaba Vujadin Popović. Naredbom Glavnog štaba Makedonije od 4. januara, za komandanta korpusa je postavljen Alekso Demnievski Bauman (španski borac), za političkog komesara Vujadin Popović, za v.d. načelnika štaba Vlado Ampovski.

¹³⁾ Isto, str. 274, 278.

¹⁴⁾ Isto, str. 278-279.

Borci 48. makedonske divizije iz Tetova kreću na sremski front, janiara 1945.

U sastav korpusa, uključene su 1, 2. i 3. makedonska udarna brigada, koje su se, kao najstarije brigade, prekaljene i sa velikim borbenim iskustvom, proslavile u dotadašnjim žestokim borbama protiv fašističkih okupatora i kvislinških snaga. One su se istakle u borbama koje su se vodile u februarskom pohodu protiv bugarskog okupatora, zatim u neprijateljskoj prolećnoj ofanzivi u istočnoj, južnoj i zapadnoj Makedoniji, a posebno u završnim operacijama za oslobodenje Makedonije, kao i u drugim svakodnevnim borbama protiv nemačkih i bugarskih trupa i jakih balističkih formacija. I druge jedinice u sastavu korpusa imale su borbenog iskustva, jer su učestvovalе u operacijama za konačno oslobodenje Makedonije, boreći se protiv nemačke Grupe armija »E«, koja se, uglavnom, povlačila preko Makedonije. Za mlade i nove borce koji su se dobrovoljno prijavili u sastav korpusa ili one koji su bili mobilisani, organizovana je nastava u nastavnom centru u Tetovu.

Komandni kadar u brigadama, bataljonima, četama i vodovima i nižim jedinicama i službama uglavnom su sačinjavali prekaljeni stariji makedonski borci i borci drugih naroda Jugoslavije sa velikim borbenim iskustvom.

Korpus je 21. januara 1945. godine (tada je korpus bio prebačen u Srem) imao 15.400 boraca od čega 126 žena. U to brojno stanje nije uračunato ljudstvo 1. i 2. artiljerijske brigade (one su još uvek bile u Artiljerijskom centru u Skoplju), kao i ljudstvo koje je kasnije upućivano iz Makedonije u Srem radi popunjavanja jedinica. U Dopunskoj brigadi iz koje su popunjavane jedinice u toku borbe, bilo je 4.000 ljudi. Osim toga, sve do početka proboja sremskog fronta, pa i u toku operacija za oslobodenje zemlje, upućivani su pojedini kontingenti ljudstva iz Makedonije. Ako se navedenom broju doda i brojno stanje dve artiljerijske brigade, svaka po 1.250 ljudi, kroz korpus je do kraja rata prošlo između 24.000 i 25.000 ljudi.

Jedinice korpusa bile su naoružane nemačkim, bugarskim, engleskim, sovjetskim, italijanskim i oružjem drugog porekla. Zbog toga je Glavni štab Makedonije naredio da se oružje unificira po divizijama. U Sremu je korpus dobio kompletno sovjetsko oružje i opremu, a staro je vratio u Makedoniju.

S obzirom na predstojeće operacije u sremskoj ravnici i dalje, Glavni štab Makedonije naredio je da se u Skoplju organizuje oficirski kurs za više vojne rukovodioce (komandante i zamenike komandanata brigada i bataljona). Kursom je neposredno rukovodio Glavni štab, koji je sačinio i program i plan nastave. On je počeo 1. decembra 1944, a pohađali su ga rukovodioci svih brigada i bataljona. Programom su bile predviđene taktičke radnje u raznim uslovima vođenja borbe (danju, noću, na ravničastom zemljištu, pri savlađivanju manjih reka, u šumi itd.).^{15>}

Prema depeši Glavnog štaba Makedonije, upućenoj 6. februara 1945. Vrhovnom štabu NOV i POJ, u Makedoniji je Glavni štab organizovao: niži oficirski kurs (za komandire četa i vodova) za 60 slušalaca i viši oficirski kurs (za komandante bataljona i brigada) - za 45 slušalaca. Oba kursa su trajala 60 dana; intendantski kurs za 25 slušalaca trajao je 20 dana. Do tog vremena te kurseve je pohađalo 300 rukovodilaca, a podoficirski kursevi su održavani u svim divizijama.

Osim toga, Štab Artiljerijske škole pri Vrhovnom štabu poslao je 117 završenih kursista artiljeraca radi raspoređivanja u makedonske jedinice.¹⁶⁾

Zatim, naređeno je Štabu 15. korpusa da organizuje trupni oficirski kurs za komandire četa i vodova radi osposobljavanja toga kadra za predstojeće borbe na sremskom frontu. Kurs je počeo 10. decembra, a trajao je 21 dan. Nastava se odvijala prema pripremljenom planu i programu, tematski sličnom onom za viši oficirski kurs. Sa boračkim sastavom jedinica koje nisu bile angažovane u čišćenju terena od balista i četnika izvodila se, takođe, vojnička i politička nastava prilagođena predstojećim taktičkim radnjama.

Na kursevima se radilo intenzivno i sa punom odgovornošću, jer su polaznici bili svesni predstojećih zadataka u drukčijim i složenijim borbenim uslovima. Kursevi su, u okviru predviđenog vremena, pomogli starešinskom kadru da dopuni borbena iskustva novim saznanjima.

Tokom priprema za odlazak u Srem, vojno-političko rukovodstvo Makedonije nastojalo je da jedinice korpusa što bolje opremi oružjem, odećom, obućom i drugim potrebama. Taj zadatak su sprovodili organi vlade Federalne Makedonije, pozadinski organi i masovne društveno-političke organizacije. Glavni štab je 5. januara naredio svim komandama područja i mesta da u svakom pogledu izlaze u susret jedinicama 15. korpusa.¹⁷⁾ Unificirano je oružje onoliko koliko su omogućavali resursi kojima se raspolagalo; jedinice su opremljene konjima, zaprežnim kolima i kamionima zaplenjenim od Nemaca; AFŽ i druge masovne organizacije obezbeđivale su topli veš, džempere, pulovere, čarape, šalove, rukavice itd. Sve u svemu, korpus je bio opremljen svim potrebštinama onoliko koliko su dozvoljavale mogućnosti u prvim danima oslobođene i ratom opljačkane i razorene Makedonije.

Prema naređenju Vrhovnog štaba, Glavni štab Makedonije izdao je 1. januara 1945. naređenje za prebacivanje jedinica 15. korpusa iz Makedo-

^{15>} Isto, str. 278-286.

Arhiv VII, k. 35, dok. 2-5,6/1; k.235, dok. 3/9.

i¹⁾ Arhiv VII, k. 239, dok. 11/1.

nije u Srem.¹⁸⁾ Pošto su jedinice bile angažovane u čišćenju terena od balista i četnika, a nalazile su se u raznim krajevima Makedonije, naredeno je 42. i 48. diviziji da prikupe brigade radi preduzimanja marša do Vranja.

Glavni štab Makedonije uputio je 7. januara 1945. plan marša, u kojem su precizirane etape prebacivanja jedinica od železničke stanice Vranje do Beograda. S obzirom na to da je železnička pruga Skoplje - Vranje bila na nekoliko mesta porušena, jedinice su, po velikom snegu i hladnoći, preduzele marš peške od mesta lokacije do Vranja, gde su se ukravale u transportne vozove. Neke od jedinica su morale pešačiti i po 200 km. Naredeno je da jedinice prelaze 40 km na dan, tako da su najudaljenije od njih tu etapu marša prešle za četiri - pet dana. U međuvremenu, Glavni štab Makedonije, preko Glavnog štaba Srbije, obezbedio je kompozicije u Vranju za prevoženje ljudstva i materijala. Usled nedostatka putničkih vagona, jedinice su pretežno prevožene u zatvorenim vagonima. Prevoženje do Beograda trajalo je za neke ešelone i po dva dana, s obzirom na propusnu moć železnice i nedostatak vagona. Ukravanje u Vranju je počelo 10. januara i do 16. januara sve su jedinice korpusa, izuzev 1. i 2. artiljerijske brigade (one su kasnije prebačene), bile prebačene u Srem.¹⁹⁾

ANGAŽOVANJE GLAVNOG ŠTABA U ZAŠTITI OSLOBOĐENE TERITORIJE I DRŽA VNIH GRANICA

Još u toku borbi i operacija za oslobođenje Makedonije, Vrhovni štab NOV i POJ i Glavni štab Makedonije preduzeli su mnoštvo mera za zaštitu oslobođene teritorije i državne granice.

Na osnovu izveštaja o situaciji u Makedoniji, vrhovni komandant maršal Tito uputio je 27. septembra depešu Glavnom štabu Makedonije, u kojoj mu je naredio da preduzme mere i spreči povezivanje savezničkih misija sa četničkim, ustaškim i drugim reakcionarnim elementima. U depeši se naređuje da se tim misijama zabrani obilazak naših jedinica bez odobrenja Vrhovnog štaba.²⁰⁾

Kada su vođena borbena dejstva na području Prilep - Gradsko - Kavadarci, u septembru i početkom oktobra 1944, engelska vojna misija pri Glavnom štabu Makedonije, ocenjujući postignute efekte diverzantskih akcija sa svog vojnog i političkog aspekta, zalagala se da se nemačke jedinice tuku, ali je zatražila da se ne ruši železnička pruga Solun - Đevdelija - Veles. U vezi s tim zahtevom, Glavni štab Makedonije zatražio je odgovor od Vrhovnog štaba NOV i POJ, koji je dobio 13. septembra: »Moraju da se ruše sve komunikacije koje služe Nemicima, pa i one koje vode od Soluna za Veles. Englezi nemaju pravo da naređuju šta treba da se ruši. Treba rušiti sve što služi neprijateljskim vojnim operacijama. U buduće se upravljati prema ovom naređenju.«²¹⁾

Vrhovni štab je 3. novembra 1944. izvestio Glavni štab Makedonije da nemačke jedinice, koje su se užurbano povlačile sa juga ka Kosovu i

¹⁸⁾ Arhiv VII, k. 35, dok. 7-1/1; k. 237, dok. 1/1.

¹⁹⁾ B. Mitrovski, n.d. str. 296-298.

²⁰⁾ Arhiv VII, Knjiga depeša Glavnog štaba Makedonije, k. 234, dok. 14-13/1; k. 232, dok. 23/1.

²¹⁾ 2D Arhiv VII, k. 234, dok. 20-50/1.

Metohiji, pokušavaju da se preko Sandžaka probiju za Sarajevo: »Kod vas su ostale samo manje nemačke snage, koje se neće povući dok ih vi ne razbijete«. U vezi s tim, naređeno je da se razvije maksimalna aktivnost makedonskih jedinica: »Naročito je važno«, piše u naređenju, »da što pre oslobodite gradove i granični pojas prema Grčkoj. Na granici prema Grčkoj držati sve gradove, prevoje i komunikacije. Bez našeg odobrenja ne puštati ničije trupe na našu teritoriju. Vrlo je važno što pre zauzeti Đevđeliju, Bitolj i Dorjan.«²²⁾

Istoga dana (3 novembra) Glavni štab Makedonije izvestio je Vrhovni štab da engleska vojna misija pri Glavnom štabu traži odobrenje da 300 engleskih vojnika, koji nastupaju dolinom r. Škumbe ka s. Limi (Ohridsko jezero), pređe našu granicu i dođu u s. Mali Vlaj (10 km jugoistočno od Struge). Članu vojne misije, kapetanu Hilu, odgovoreno je da za to treba da traže odobrenje od Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Glavni štab je 4. novembra izvestio Vrhovni štab da su se posle oslobođenja Bitolja jedinice 49. divizije susrele sa savezničkim trupama na jugoslovensko-grčkoj granici, južno od Bitolja - (na pravcu Lerin - Bitolj).²³⁾

Vrhovni štab NOV i POJ u nekoliko navrata, u periodu od avgusta do novembra 1944, upozoravao je Glavni štab Makedonije da savezničke misije za sva traženja i zahteve upućuje na Vrhovni štab. Vrhovni štab je naglašavao da bez njegovog odobrenja savezničke snage ne mogu preći našu granicu. Prema tom naređenju preduzimale su jedinice NOV Makedonije odgovarajuće mere za zatvaranje jugoslovensko-grčke granice.

Tako je štab Bregalničko-strumičkog korpusa naredio 5. novembra Štabu 51. divizije da se posle oslobođenja Strumice (oslobođena je 5. novembra) uputi prema Valandovu, Dojranu i Đevđeliji. Četvrta brigada je 7. novembra oslobodila Valandovo i Dojran, a 21. brigada je upućena prema Krivolaku. Diviziji je naređeno da što pre izbije na grčku granicu i ne dozvoli nijednom engleskom vojniku da pređe granicu bez odobrenja Glavnog štaba Makedonije.

Posle oslobođenja Bitolja 9. makedonskoj brigadi je naređeno da obavlja garnizonu službu u Bitolju i da zatvori pravce iz Grčke, ne dozvoljavajući upad na našu teritoriju jedinicama engleske vojske pod izgovorom »gonjenja neprijatelja« i si. Za izvršenje tog zadatka brigadi je privremeno pridat bataljon »Goče«. Brigada je zaposela granicu od s. Starovina do Pre-spanskog jezera. Đevđelijski odred je upućen da zatvori granicu prema Grčkoj kod s. Konjsko, Tikveški u rejonu Mrežičko, a Mariovski odred u rejonu s. Starovina.

Posle oslobođenja Ohrida i Struge upućeni su delovi 48. divizije da posednu jugoslovensko-albansku granicu kod prevoja Čafa San, gde je uspostavljena veza sa 4. albanskom divizijom 1. albanskog korpusa NOV Albanije.²⁴⁾

U toku januara 1945. državnu granicu prema Bugarskoj, Grčkoj i Albaniji zaposlele su jedinice Narodne odbrane iz sastava 8. (makedonske) divizije KNOJ. One su tamo smenile jedinice 49. i 50. divizije, koje su se povukle u određene garnizone i produžile sa čišćenjem terena od balističkih i četničkih ostataka i sa prikupljanjem oružja na svojim teritorijama.

Prema izveštaju Štaba 49. divizije od 18. januara 1945, upućenom Glavnom štabu Makedonije, raspored brigada je bio sledeći:

²²⁾ Arhiv VII, Knjiga depeša Glavnog štaba Makedonije, k. 234, dok. 23-74/1, 23-75/1.

²³⁾ Arhiv VII, k. 234, dok. 23-80/1; k. 235, dok. 2/3 i 25/3.

²⁴⁾ Zbornik dokumenata, tom VII, knj. 4, dok. 135; B. Mitrovski, n.d. str. 207-208, 212, 224

- Štab 9. brigade sa svim delovima nalazio se u Bitolju pošto ih je na granici smenila 2. brigada KNOJ-a;

- Štab 11. brigade sa jednim bataljonom i prištabskim jedinicama razmešten je bio u Ohridu (jedna četa je isturena kod manastira Sveti Naum), jedan bataljon u Resnu (njegove položaje na granici preuzela je 2. brigada KNOJ-a); jedan bataljon u Struzi, sa zadatkom zatvaranja granice prema Albaniji (njegove jedinice su još uvek bile na položajima, s obzirom na to da bataljon Narodne odbrane još nije zatvorio sve pravce);

- 6. brigada je bila razmeštena u Kičevu. Njen bataljon iz Debra povučen je u Kičevo. Na celom graničnom frontu brigadu su smenile jedinice KNOJ-a;

- Mariovski i Tikveški partizanski odred, koji su se nalazili u s. Starovini (kod Kajmakčalana), odnosno kod s. Vitolišta (u Tikvešu), u drugoj polovini januara smenile su jedinice 2. brigade KNOJ-a. Posle toga oba odreda su rasformirana.²⁵⁾

Radi sprečavanja unošenja okupacionih novčanica u Makedoniju, kada je zamenjivan novac iz perioda okupacije, Glavni štab Makedonije je 27. februara naredio štabu 50. divizije da sa brigadama zaposedne granicu od tromeđe na pl. Belasici do Dojrana i Đevdelije. Zadatak jedinica je bio da ne dozvole nikakav prelaz preko granice. U slučaju dolaska lica sa specijalnim odobrenjem iz Bugarske i Grčke, trebalo ih je zadržati i pretresti da bi se onemogućilo unošenje okupacionih novčanica. Diviziji je naređeno da taj zadatak sprovede zajedno sa jedinicama KNOJ-a, jedinicama vojnih oblasti i Narodnom milicijom. Čim je izvršena zamena novca jedinice divizije su povučene sa granice.²⁶⁾

Do kraja rata bilo je još nekoliko promena u dislokaciji jedinica, zavisno od potreba za čišćenjem teritorije od balističkih i četničkih ostataka. Pri tome su, prema potrebi, neke jedinice ojačavane jedinicama iz drugih divizija. U toku maja 1945. 41. diviziju, koja je do tada bila angažovana u čišćenju teritorije na Skopskoj crnoj gori, Kačaniku i na Kosovu, smenila je 50. divizija, a njoj je naređeno da posedne granični pojas prema Grčkoj - levo i desno od r. Vardara, tj. od planine Kožufa do Krt Amzali.²⁷⁾

U Makedoniji su se nalazile sovjetska, engleska i američka vojna misija, sa kojima je Glavni štab Makedonije saradivao i dogovarao se o pitanjima vezanim za pomoć i dr., i o svemu tome obavestavao Vrhovni štab NOV i POJ i tražio instrukcije od njega.²⁸⁾

ANGAŽOVANJE JEDINICA NOV MAKEDONIJE U ČIŠĆENJU TERENA OD BALISTIČKIH I ČETNIČKIH OSTATAKA

Makedonija je bila već oslobođena, ali su se u planinama i planinskim selima Skopske crne gore, Karadaga, i u rejonima Tetova, Gostivara, Kičeva, Debra i Struge kretale jake i dobro naoružane odmetnute balističke grupe, koje su sačinjavali najokoreliji i u krv ogrezli pripadnici Bali Kombata. Osim toga, u tim rejonima je ostalo i mnogo neprikupljenog

25) Arhiv VII, k. 1374, dok. 3/1, 6/3.

26) Arhiv VII, k. 1374, dok. 26/1 i 10/3.

27) Arhiv VII, k. 1308, dok. 13/6; k. 1309, dok. 16/2.

28) Arhiv VII, k. 35, dok. 1-41/1,3-11/1 i 3-14/1.

oružja, što je činilo opasnost za bezbedan i miran život i rad tek oslobođenog stanovništva i privrednih i drugih važnih objekata, kao i organa narodne vlasti na navedenim teritorijama. Osim balističkih, ponegde su se kretale i četničke grupe Draže Mihailovića iz južne Srbije i Makedonije, najčešće sa namerom da se na neki način prebace na grčku teritoriju i priključe Englezima.

Zbog toga je makedonsko vojno-političko rukovodstvo bilo prinuđeno da, u periodu reorganizacije jedinica i organizovanja društveno-političkog i ekonomskog života zemlje, odvaja operativne jedinice i jedinice KNOJ-a radi likvidiranja neprijateljskih ostataka, među njima i njihovih istaknutih vođa (kao što su bili Džemo, Mafail i dr.), i onemogućavanja akcija tih kontrarevolucionarnih snaga. Te snage nisu bile male, niti za potcenjivanje. U dokumentaciji se navodi veliki broj balista i manji broj četnika. Na primer, u dokumentu od 23. decembra 1944. navodi se da su te odmetnute snage imale samo na Skopskoj crnoj gori oko 3.000 ljudi, a u dokumentu od 21. decembra navodi se samo kod Gnjilana oko 2.000 balista.²⁹⁾ Mnogo balista je bilo i u ostalim rejonima. Te snage su počele da napadaju jedinice NOV Makedonije i da otežavaju i onemogućavaju rad organa narodne vlasti.

Gotovo sve divizije i jedinice KNOJ-a NOV Makedonije učestvovala su u tom važnom zadatku. Tako je 49. divizija bila angažovana na području Bitolja, Struge i Debra; Kumanovska (do njenog rasformiranja) i jedna brigada 42. divizije na Skopskoj crnoj gori; 48. divizija na području Gostivara i Suve gore; 41. i 42. divizija u decembru na Skopskoj crnoj gori i Karadagu i između Preševa - Gnjilana - Uroševca i Kačanika.

To angažovanje je zahtevalo dodatne napore jedinica 15. korpusa u vreme kada se izvodila reorganizacija, popuna i vojno-politička priprema ljudstva za predstojeće prebacivanje u Srem i izvođenje borbenih dejstava. U borbama protiv odmetnika obostrani gubici su bili osetni.

Štab 15. korpusa izdao je 19. novembra zapovest 41. i 48. diviziji da preduzmu čišćenje teritorije od razbijenih balističkih grupa koje su se kretale šumama i planinskim selima i da preduzmu akciju prikupljanja još neprikupljenog oružja u kičevskom i gostivarskom srezu.^{30*}

U to vreme 48. divizija se nalazila na području Gostivara, a 41. divizija je bila razmeštena na području Kičeva. Prema zapovesti Štaba 41. divizije, 2. 10. i 11. makedonska brigada imale su zadatak da posednu položaje kod s. Zajasa (jedno od najjačih balističkih uporišta) i obezbede miran život i rad stanovništvu i funkcionisanje organa narodne vlasti. Brigade su dobile i zadatak da u kičevskom rejonu likvidiraju odmetnike, balističke grupe, nastave prikupljanje oružja od stanovništva i da od zarobljenih balista formiraju radne bataljone.³¹⁾

Glavni štab Makedonije naredio je 24. novembra Štabu 16. korpusa da Kumanovska divizija i jedna brigada 42. divizije očiste od balista Skopsku crnu goru, 3. makedonska da ostane u rejonu rudnika Raduša, 14. brigada 42. divizije da glavnim snagama posedne Kačanik, a jednim bataljonom Uroševac, i da se na taj način obezbedi komunikacija Skoplje - Kačanik - Uroševac i mir i red u tom području. Naređeno je da ofanzivna dejstva otpočnu 27. novembra.³²⁾

²⁹⁾ Arhiv VII, k. 231, dok. 11/2; k. 1308, dok. 10/2.

³⁰⁾ Arhiv VII, k. 232, dok. 6/2,3-29/3,3-30/3; k. 233, dok. 2/8.

³¹⁾ Isto.

³²⁾ Arhiv VII, k. 234, dok. 17-11/1.

Izvršavajući naređenje Glavnog štaba Makedonije, Kumanovska divizija je očistila teren od balista na Skopskoj crnoj gori i prikupljala oružje od stanovnika tih sela. Njene brigade su prvo učestvovala u akcijama između Preševa i Bujanovca, a zatim na Skopskoj crnoj gori i Karadagu. U tim akcijama bilo je obostranih gubitaka. Posle rasformiranja Kumanovske divizije na to područje su upućene jedinice 15. korpusa.³³⁾

Nakon izvršenog zadatka u rejonu Kičeva, 41. divizija, sa 8, 12. i 17. brigadom, prebačena je na teritoriju Kosova. Štab divizije je 14. decembra naredio brigadama da se razmeste u Uroševcu, Kačaniku i Gnjilanu. Štab divizije je preduzeo mere za koordiniranje dejstava sa kosovsko-metohijskim jedinicama. U toku 18. i 19. decembra 17. brigada je vodila teške borbe u rejonu Gnjilana sa oko 2.000 balista i četnika, a zatim je produžila da čisti teren. U međuvremenu, Štab divizije naredio je 17. brigadi da pojača budnost oko magacina ishrane u Gnjilanima, jer su četnici pokušali da ubace otrov u hranu.³⁴⁾

Pošto su na Skopskoj crnoj gori i Karadagu (na području između Bujanovca - Preševa - Kačanika - Uroševca i Gnjilana) ostale još uvek jake balističke snage (cenilo se da ih je bilo oko 3.000) i nešto četnika, odlučeno je da se tamo grupišu veće jedinice NOVJ. Time je otpočela druga etapa čišćenja terena i prikupljanja oružja.

U vezi sa tim, Glavni štab Makedonije izdao je 23. decembra naredbu Štabu 15. korpusa da sa 42. i 41. divizijom (koja je privremeno stavljena pod njegovu komandu) preduzme čišćenje i uništenje odmetnutih balista zajedno sa kosovsko-metohijskim jedinicama (dogovoreno je koordiniranje dejstava sa Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju) u rejonu Preševa, Bujanovca i Gnjilana. Na traženje rukovodstva Kosova i Metohije, Glavni štab Makedonije naredio je 41. diviziji da, zajedno sa kosovsko-metohijskim jedinicama, pristupi čišćenju područja Kačanika, Uroševca i Gnjilana.³⁵⁾

Jedinice 41. divizije u borbama na području Gnjilana i Bujanovca zaplenile su oko 45 pušaka, šest puškomitraljeza i drugu ratnu opremu i nanele balistima ozbiljne gubitke. Ali, jedinice NOV Makedonije pretrpele su osetne gubitke.

Pošto su jedinice 15. korpusa povučene, čišćenje teritorije i prikupljanje oružja od stanovništva nastavile su jedinice 8. divizije KNOJ-a i druge operativne jedinice Glavnog štaba Makedonije. To čišćenje terena trajalo je dugo, sve do 1946. godine, dok nisu bili likvidirani i poslednji ostaci balističkih grupa, na čelu sa Džemom i Mefailom.

Nakon povlačenja jedinica 15. korpusa i odlaska u Srem, jedinice 41. divizije, zajedno sa jedinicama KNOJ-a, koordiniranim dejstvima sa kosovsko-metohijskim jedinicama preko Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju, produžile su sa čišćenjem terena i prikupljanjem oružja od meštana na Skopskoj crnoj gori, Kopoljači i na sektoru Gnjilane - Bujanovac i Uroševac. U drugoj polovini februara 1945. kosovsko-metohijske jedinice su vodile veoma teške borbe protiv 5.000-6.000 balista u rejonu s. Drenice (te snage su bile razbijene). Štab 41. divizije, u dogovoru sa Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju, naredio je 8, 12. i 17. brigadi da posednu

33) Arhiv VII, k. 232, dok. 30-50 i 51/3; k. 233, dok. 35/7, 38/7, 39/7,1/8; k. 1310, dok. 11/5; k. 1428, dok. 10/3.

34) Arhiv VII, k. 232, dok. 8/8; k. 1310, dok. 10/2, 12/2, 13/2, 15/2, 12/5; k. 232, dok. 3-111/3 i 3-312/3.

35) Arhiv VII, k. 232, dok. 10/2, 11/2, 13/2, 14/2 i 3-102 i 103/3; k. 231, dok. 11/2.

pogodne položaje radi sprečavanja prebacivanja balista na Skopsku crnu goru. U zajedničkim akcijama na Kosovu i Metohiji, na Skopskoj crnoj gori i na sektoru Gnjilane - Bujanovac - Uroševac bile su angažovane u toku februara 41, 46. i 52. divizija, jedinice KNOJ-a i Grupa brigada NOVJ.³⁶⁾

Na osnovu zapo vesti Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju od 3. marta. Štab 41. divizije naredio je 12. brigadi da posedne Uroševac i Kačanik i da kontroliše teritoriju severoistočno od Uroševca u pravcu Ljubotena; 8. brigada da posedne Gnjilane i da kontroliše teritoriju prema Južnoj Moravi; a 17. brigada da kontroliše teritoriju s. Klobukar - Grizine - Kostadince - Lisicka. Već 19. marta 41. divizija je pregrupisala snage severno od komunikacije Bujanovac - Gnjilane - Priština.³⁷⁾

Na toj prostoriji jedinice 41. divizije dejstvovale su sve dok ih nisu smenile jedinice 50. divizije. Smena je izvršena krajem aprila i početkom maja. U periodu kada je naređena smena jedinica (26. aprila), balističke grupe sa tog područja pokušale su da se prebace za Grčku, ali su ih jedinice 50. divizije sprečile, sačekavši ih na Osogovskim planinama. Brigade 41. divizije prebacile su se na područje Strumica - Štip početkom maja, a 25. maja je naređeno da njene brigade posednu granični pojas prema Grčkoj od Kožufa do Krt Amzali.³⁸⁾

Za to vreme jedinice 49. divizije, do početka januara 1945, zatvarale su i obezbeđivale grčku i albansku granicu (5. brigada Ohrid - Struga; 9. brigada Korča - Resen; 7. brigada kod Debra, dok je 6. brigada bila dislocirana u Kičevu), a posle toga su ih smenile jedinice KNOJ-a, a one su bile povučene: 9. brigada u Bitolj, 11. brigada u Ohrid i Strugu, a 7. brigada je ostala u Debru do rasformiranja. Na tom području jedinice divizije su, do kraja februara, čistile teritoriju od balističkih ostataka i prikupljale oružje od meštana.³⁹⁾

Početkom marta jedinice divizije su posele novu prostoriju: Kičevo - Makedonski Brod - Bitolj. Na njoj je, takođe čišćena teritorija od neprijateljskih ostataka, što je prošireno i na Poreč, u tetovskom i gostivarskom srezu, gde je zaplenjeno mnogo oružja i municije.⁴⁰⁾

Iz navedenog se vidi da je Glavni štab Makedonije sve vreme od oslobođenja Makedonije do kraja rata obavljao veoma složene i odgovorne zadatke: učvršćenje jedinica NOV Makedonije, obezbeđenje granica sa susjednim zemljama i čišćenje teritorije Makedonije i dela Kosova i Metohije od kontrarevolucionarnih ostataka, čime je obezbedio red i mir i bezbedan rad organa narodne vlasti.

Prema naredbi Vrhovnog komandanta JA od 5. maja 1945, formirana je u Makedoniji 5. armija, na čelu sa generalom Slavkom Rodićem. Posle toga prestala je funkcija Glavnog štaba Makedonije.

36) Arhiv VII, k. 1308, dok. 1/6, 3/6, 4/6, 7/6 i 3/7.

37) Arhiv VII, k. 1308, dok. 8/6, 10/6.

38) Arhiv VII, k. 1309, dok. 6/2, 15/2, 16/2; k. 310, dok. 5/9, 6/9 i 19/2.

39) Arhiv VII, k. 1373, dok. 12/1, 15/1, 49/3; k. 1374, dok. 4/3; k. 1379, dok. 1/14.

40) Arhiv VII, k. 1374, dok. 8/1, 21/1, 22/1, 1/2, 3/2; k. 1379, dok. 3/6 i 7/6.

*Korpusi i divizije
Jugoslovenske
armije armije*

*Korpusi i divizije Narodno oslobodilačke
vojske u vreme reorganizacije
Narodnooslobodilačke vojske
u Jugoslovensku armiju^o*

Pukovnik Nikola Anić²⁾

POJAVA, MESTO I ULOGA KORPUSA NOVJ

U vreme reorganizacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju krajem 1944. i početkom 1945. godine u oružanim snagama narodnooslobodilačkog pokreta pristupilo se ukidanju korpusa kao vojne organizacije u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno korpusi su prestali da postoje u sastavu Jugoslovenske armije. U početku je trebalo jedino da ostanu korpusi NOVJ koji su se nalazili u pozadini neprijatelja, u sastavu i pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije. To prije svega s obzirom na njihovu namenu i ulogu da što više i što intenzivnije sadejstvuju armijama sa fronta u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije. No, i ti korpusi su postepeno rasformirani prema nastupanju armija sa fronta, odnosno kada je konačno oslobođena teritorija na kojoj su operisali. Trebalo je da ostane samo Korpus narodne odbrane Jugoslavije, koji je imao sasvim drugačiju ulogu od operativnih korpusa u sastavu Jugoslovenske armije.

Na osnovu istorijske dokumentacije ne može se pronaći valjan odgovor na pitanje zašto je doneta odluka da se ukinu korpusi NOVJ. Obično se tumači da je trebalo da armije neposredno komanduju divizijama, odnosno da nije trebalo da armije u svom organizacijskom sastavu imaju korpusne ili da »armijskom formacijom nisu bili predviđeni korpusni štabovi«³⁾ U tom slučaju divizije su bile neposredno potčinjene štabu armije, osim onih koje su se nalazile u sastavu korpusa u pozadini neprijatelja. Takvi korpusi su prestali da postoje kada su njihove divizije, usled primicanja fronta, zauzele mesto u borbenom rasporedu armije. Neki štabovi korpusa, koji su dejstvovali u dubljoj pozadini neprijatelja, ostali su do kraja rata pod komandom glavnih štabova. Njihovo sadejstvo sa armijama usklađivano je opštim direktivama Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba Jugoslovenske armije preko glavnih štabova.

Na osnovu takvog opredeljenja, krajem 1944. godine započeo je proces ukidanja korpusa NOVJ, i to je trajalo sve do kraja rata, a neki štabovi korpusa su rasformirani neposredno posle rata, tako da mirnodopska formacija Jugoslovenske armije nije imala korpusnu vojnu organizaciju. Operativnim jedinicama - divizijama komandovali su štabovi prvih sedam

^o> Saopštenje podneto na »okruglom stolu« o strategijskoj koncepciji armija u NOR-u i revoluciji, Beograd, 15. januar 1985.

²⁾ Potporučnik, sekretar SKOJ-a 12. dalmatinske brigade 26. divizije.

³⁾> »Vojna enciklopedija«, Beograd, 1970, tom I, str. 220.

armija (1, 2, 3, 4, 5. i 6. i 1. tenkovska), a pozadinskim jedinicama i ustanovama rukovodilo je šest vojnih oblasti - u Kragujevcu, u Zagrebu, Novom Sadu, Ljubljani, Skoplju i Sarajevu, sa 28 vojnih područja, što je bilo regulisano naredbom ministra narodne odbrane maršala Josipa Broza Tita od 31. maja 1945. godine.⁴⁷

U vezi sa mestom i ulogom korpusa i njihovim transformisanjem u završnom periodu narodnooslobodilačkog rata, razmotrićemo samo neka pitanja.

Prvi korpusi NOVJ, osnovani su u novembru 1942. naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita, a to su bili 1. bosanski i 1. hrvatski korpus. Navodeći vojno-političke razloge za formiranje prvih divizija i korpusa NOVJ, Tito je tada pisao: »Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uvjeti, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naružani gotovo svim vrstama oružja (osim avijacije), kad je postalo nemoguće rukovoditi na dotadašnji način svim brigadama, bataljonima i odredima, i, konačno, kad je oslobođen veliki dio našeg teritorija, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera...«⁴⁸ Stvaranje korpusa kao i divizija, spada među najvažnije odluke CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Istovremeno, to je bila jedna od najznačajnijih mera u okviru opšteg planskog usmeravanja izgradnje oružanih snaga NOP-a na principima operativne vojske, pogotovu stoga što je dalji razvoj strategije oružane borbe praktično bio uslovljen iznalaženjem odgovarajuće vojne organizacije. Osnivanje korpusa i njihova pojava na jugoslovenskom ratištu bila je, u osnovi, determinisana društveno-političkim bićem pokreta i vojnim odnosom snaga. Bio je to rezultat svesnog delovanja i usmeravanja KPJ i J. B. Tita u izgradnji oružanih snaga.

Da bi se brže rešavali vojno-politički ciljevi rata i revolucije bilo je nužno pristupiti formiranju korpusa kao viših operativnih sastava. Istovremeno, osnivanje korpusa poklapalo se sa osnivanjem divizija. U stvari, postojanje većeg broja divizija nametnulo je potrebu za paralelnim formiranjem korpusa, koji su mogli da objedine dejstva nekoliko divizija, čime se pojednostavljuje komandovanje i čini efikasnijim, a u pojedinim regionima zemlje stvarani su krupniji vojni sastavi, koji su mogli presudno da utiču na tokove i procese narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

Korpusnom vojnom organizacijom Vrhovni štab i glavni štabovi rešavali su najsloženije vojno-političke probleme rata i revolucije, i to u najdužem vremenskom periodu narodnooslobodilačkog rata - od kraja 1942. do pojava armija početkom 1945. godine. Praksa je odmah potvrdila opravdanost orijentacije na korpusne vojne sastave. Kao najviše operativne i teritorijalne komande, korpusi su postepeno osnovani u svim krajevima Jugoslavije. Već u 1943. godini osnovano je sedam novih korpusa - 2. bosanski, 2. hrvatski (6. slavonski), a od kapitulacije Italije i 2. udarni, 1. proleterski, 8. dalmatinski i 7. i 9. slovenački. U 1944. godini formirano je najviše korpusa: 10. zagrebački, 11. hrvatski, 12. vojvodanski, 13. i 14. srpski, 15. i 16. makedonski, Bregalničko-strumički i Korpus narodne odbrane Jugoslavije. Od kraja 1942. do kraja 1944. godine osnovano je ukup-

⁴⁷ »Oružane snage Jugoslavije 1941-1981«, VIZ, Beograd, 1982, str. 155.

⁴⁸ »Zbornik dokumenata NOR-a«, tom II, knj. 1, str. 195-196.

Savezni sekretar za narodnu odbranu admiral flote Branko Mamuta u društvu sa Veljkom Kovačevićem, Kočom Popovićem, Kostom Nadom i Svetozarom Orom

no 18 korpusa, tako da je korpusnom vojnom organizacijom bilo pokriveno celokupno jugoslovensko ratište.

U početku su korpusi bili vezani za jednu teritoriju sa operativnom i teritorijalnom funkcijom. Dobijali su operativna područja, koja su, osim oslobođenih, obuhvatala i neoslobođene oblasti. Teritorija korpusa nije se morala poklapati sa administrativnom i operativnom podelom jedne pokrajine. U određivanju korpusne teritorije vodilo se, više od svega, računa o vojnim i političkim razlozima, da bi se najbolje moglo odgovoriti operativnim i strategijskim ciljevima borbe.

Korpusi su sa političkim organima bili odgovorni za razvoj oružane borbe na svom području i rukovodili su svim jedinicama i ustanovama. Prema tome, korpus je na svom operativnom području objedinjavao borbene napore svih operativnih (brigade, divizije) i teritorijalnih (partizanski odredi, grupe partizanskih odreda, komande područja i korpusne vojne oblasti) jedinica i organa NOVJ. Izuzetak su činile divizije koje su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Kadrovsku osnovu za formiranje štabova korpusa činili su operativni štabovi ili štabovi operativnih zona, a u njihov sastav ulazili su i drugi odgovarajući kadrovi van tih štabova. Štabovi korpusa bili su operativno-teritorijalne komande, u čijim su se okvirima integrisale sve operativne i teritorijalne funkcije. Funkcija komande korpusa nije bila u suprotnosti sa postojanjem glavnih štabova. Naprotiv, glavni štabovi su mogli preko korpusa rukovoditi borbenim dejstvima u pojedinim oblastima, i svim opera-

tivnim i teritorijalnim jedinicama na određenom prostoru. Formiranjem korpusa postepeno se smanjivala operativna uloga glavnih štabova, ali je zato povećavan njihov vojno-politički i strategijski značaj.

Korpusi su bili jedinice promenljivog sastava. Nisu imali ujednačenu i strogo određenu formaciju i organizacijsku strukturu. Načelno, korpus je mogao imati 2-4 divizije, više partizanskih odreda ili grupa partizanskih odreda i komandi područja, i druge jedinice rodova i službi. Prosečni korpus u početku je bio jačine od 5.000 do 15.000 boraca, a kasnije i do 50.000 boraca. Na kraju rata najjači su bili korpusi u zahvatu fronta, a slabiji su bili oni koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja.

Jedan od najvažnijih događaja u postojanju korpusa desio se februara 1944, kada je vrhovni komandant NOV i POJ - Tito naredio osnivanje korpusnih vojnih oblasti. Tada su u štabu korpusa podeljene funkcije, odnosno formirana su dva dela štaba korpusa - operativni i vojnopozadinski. Operativni deo je obavljao sve poslove koji su se odnosili na jedinice i komandovanje, a pozadinski je rukovodio korpusnom vojnom oblasti. U slučaju odlaska operativnog dela štaba i operativnih jedinica korpusa, na matičnoj korpusnoj teritoriji ostali su zamenik komandanta korpusa i organi korpusne vojne oblasti i obavljali sve vojne poslove. Formiranjem korpusnih vojnih oblasti, korpusi su bili potpuno oslobođeni teritorijalne i pozadinske funkcije, i mogli su se potpuno posvetiti vođenju operacija i izvršenju operativnih zadataka i izgradnji oružanih snaga. Bilo je moguće upotrebiti korpus kao celinu van njegovog matičnog područja. Tako je bilo sa 12. korpusom, koji je iz istočne Bosne upućen u Srbiju, a kasnije, preko Baranje, na Dravu i u Podravinu. Isto to je bilo sa 14. korpusom koji je iz Srbije upućen preko Drine u istočnu Bosnu sa 15. korpusom koji je iz Makedonije prebačen na sremski front i sa 8. korpusom, koji je upućen u Hercegovinu radi učešća u mostarskoj operaciji. Istovremeno, korpusi su mogli biti angažovani za izvođenje operacije većeg obima, kao što je bio slučaj sa 5. korpusom u banjalučkoj operaciji, 6. i 10. korpusom u Podravini i istočnoj Slavoniji (kao i u borbama na virovitičkom mostobranu), 8. korpusom u kninskoj i mostarskoj operaciji, 2, 3. i 5. korpusom u sarajevskoj operaciji, 4. hrvatskim korpusom, u sastavu 4. armije, u završnim borbama u Slovenačkom primorju.

Drugi značajan događaj bilo je osnivanje 1. proleterskog korpusa u oktobru 1943. od 1. proleterske i 6. ličke divizije, koji je imao isključivo operativnu ulogu i nije bio vezan za jednu teritoriju. Naime, već tadašnja vojno-politička situacija, nastala posle kapitulacije Italije, sve više je nametala potrebu za formiranjem operativno-strategijskih jedinica koje će biti pokretljivije, oslobođene pozadinskih i teritorijalnih jedinica i funkcija i koje će Vrhovni štab moći da koristi za rešavanje osnovnih vojno-političkih ciljeva oslobodilačke borbe i revolucije. Na osnovi iskustva stečenih u borbenom delovanju 1. proleterskog korpusa i novih potreba došlo je, u septembru 1944, do osnivanja 1. armijske grupe, tada najveće operativno-strategijske jedinice u NOVJ. U završnim operacijama za oslobodenje Jugoslavije ulogu kakvu je imao 1. proleterski korpus imalo je više korpusa, koji su napuštali matičnu teritoriju i postajali krupne operativne jedinice, udarna snaga koja će izvoditi borbena dejstva svuda gde naredi Vrhovni komandant.

Od svih korpusa NOVJ izuzetak je bio Korpus narodne odbrane Jugoslavije, čije su divizije i brigade bile raspoređene na celoj teritoriji Jugoslavije, a formiran je na teritorijalnom principu sa zadatkom da zaštiti tekovine rata i revolucije i obezbeđuje granice nove Jugoslavije.

SPECIFIČNOSTI MESTA I ULOGE KORPUSA U ODNOSU NA ARMIJE

Onog dana kada su Titovom naredbom, 1. januara 1945, osnovane 1, 2. i 3. armija u sastavu NOVJ bilo je 15 korpusa. Početkom decembra 1944. Glavni štab Makedonije izvršio je reorganizaciju oružanih snaga i tada su prestali da postoje 16. makedonski i Bregalničko-strumički korpus, a preformirani 15. makedonski korpus upućen je na sremski front. Sa osnivanjem 1. armije ugasio se 1. proleterski korpus, sa osnivanjem 3. armije jedno vreme nije postojao 12. vojvođanski korpus, a sa formiranjem 4. armije ukinut je 8. korpus. To je bio prvi veći poduhvat u transformisanju korpusne vojne organizacije, odnosno ukidanju korpusa u sastavu novoformiranih armija. Na dan početka završne ofanzive Jugoslovenske armije, 20. marta 1945, u oružanim snagama NOP-a još je bilo 13 korpusa, jer su od 1. januara do tada ukinuti štabovi 1. proleterskog i 8. dalmatinskog korpusa.

Posle toga, za vreme izvođenja završne ofanzive Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije još je bilo 13 korpusa, ali različite uloge i namene. Tempom kojim je završna ofanziva za konačno oslobođenje privođena dolazilo je do postepenog gašenja korpusa kao operativnog sastava Jugoslovenske armije.

Prvu grupu korpusa činili su korpusi koji su bili u sastavu novoformiranih armija. To su bili: u 1. armiji 15. makedonski korpus, u 2. armiji 14. srpski korpus, u 3. armiji 12. vojvođanski korpus, a u 4. armiji 7. slovenački i 1. hrvatski korpus. Za grupu korpusa značajne su dve pojave: da su neki korpusi bili u organskom sastavu armija, a neki su se nalazili u zoni strategijskog fronta, i da su neki korpusi bili u organskom sastavu armija, ali su se nalazili u pozadini neprijatelja, što je sve uticalo na načela angažovanja snaga, organizaciju sadejstva, sistem komandovanja, organizaciju snabdevanja i zbrinjavanja itd.

Sa početkom završne ofanzive Jugoslovenske armije situacija se potpuno promenila, jer su se štabovi nekih od ovih korpusa potpuno ugasili, a u organski sastav armija ušli su novi korpusi. Tako je u sastav 1. armije, 7. maja, ušao 10. zagrebački korpus, u sastav 2. armije 2. udarni i 5. bosanski korpus, u sastav 3. armije bio je 6. slavonski sve do rasformiranja, 21. aprila 1945. godine. Pod komandu 4. armije, tokom ofanzive, stavljen je 4. hrvatski korpus, 29. aprila 1945, a operativno je potčinjen 9. slovenački korpus.

Što se tiče upotrebe korpusa koji su bili na početku ofanzive u organskom sastavu armija, načelno, oni su se angažovali na težištu dejstva i neposredno su komandovali divizijama koje su bile u njihovom sastavu. Tako, na primer u sastavu 1. armije nalazio se 15. makedonski korpus sa 42. i 48. divizijom, sa oko 20.000 boraca i osam brigada, od čega dve artiljerijske, a upotrebljen je odmah u prvom operativnom ešelonu armije u probodu sremskog fronta, na pravcu prema Vinkovcima. Tokom ofanzive korpus je nastavio dejstva na težištu napada armije sve do 23. aprila 1945, kada je prestao da funkcioniše štab korpusa, a 42. i 48. divizijom neposredno je komandovao Štab 1. armije.⁶¹ U sastavu 2. armije bio je 14. srpski

⁶¹ Boro Mitrovski, »Petnaesti (makedonski) udarni korpus NOVJ«, VIZ, Beograd, 1983, str. 296-544.

korpus sa 23, 25. i 45. divizijom. Njegov operativni položaj bio je specifičan u odnosu na ostale korpus u sastavu armija, jer je pokrivaio najvećim delom operativnu zonu armije u istočnoj Bosni, na pravcu Tuzla - Doboj i Tuzla - Modriča. Štab 2. armije je, sa divizijama 14. korpusa, imao operativno težište dejstva na pravcu Tuzla - Doboj - Derventa - Banjaluka, što je stvorilo opravdane uslove da se postepeno, krajem aprila 1945, Štab korpusa ugasi.

Dvanaesti vojvodanski korpus činio je sa Glavnim štabom osnovu za formiranje 3. armije. Naime, u početku su divizije 12. korpusa - 16, 36. i 51. bile jedine divizije koje su ušle u organski sastav 3. armije. Otuda je, sa formiranjem 3. armije i došlo do ukidanja Štaba 12. korpusa, 1. januara 1945. godine. Međutim, već 11. januara ponovo je osnovan Štab 12. korpusa (komandant general-major Gligo Mandić, politički komesar Jovo Kapičić) koji je postojao sve do 29. marta 1945. godine.⁷¹

Kada se radi o formiranju 3. jugoslovenske armije, na osnovu nekih dokumenata, moglo bi se zaključiti da njeno formiranje u početku nije bilo predviđeno, već da je front trebalo da drži 12. vojvodanski korpus sve dok se ne ispolje ofanzivna dejstva u Podravini, tj. dok se ne okrene front prema zapadu. U tim dokumentima stoji: »Napredovanjem naših jedinica i izbijanjem u blizinu Zagreba oformiče se III armija od pet divizija.«⁸¹ Dalje se u tim dokumentima kaže da četiri divizije treba da da Glavni štab Hrvatske, a jedna divizija će se izuzeti iz operativne grupacije južno od Save u Bosni. Odluka o formiranju 3. armije i rasformiranju Štaba 12. korpusa doneta je pred sami 1. januar 1945, kada je naredbu potpisao vrhovni komandant maršal Tito, odnosno između 30. decembra i 1. januara, kada je Vrhovni štab obavestio Glavni štab Hrvatske da će 6. i 10. korpus biti operativno potčinjen novoformiranoj 3. armiji.⁹¹

Prema naredbi Vrhovnog komandanta od 1, odnosno 2. marta 1945, 4. armija je formirana od 8. dalmatinskog, 7. slovenačkog i 11. hrvatskog korpusa. U tome je velika razlika između uloge korpusa u sastavu 4. armije i korpusa u sastavu 1. i 2. a delimično 3. armije. Osmi dalmatinski korpus se ugasio sa formiranjem Štaba 4. armije. Naime, osnovu za formiranje Štaba 4. armije činio je upravo Štab 8. korpusa i deo kadrova koje je dao Glavni štab Hrvatske,¹⁰¹ tako da su sve divizije 8. korpusa - 9, 19, 20, 26, kao i 1. tenkovska, Artiljerijska i Inženjerska brigada ušle u organski sastav 4. armije. Sa 7. slovenačkim korpusom, koji je imao 15. i 18. diviziju, nije bila ista situacija. On se nalazio dublje u protivničkoj pozadini, i sa njime je komandovao Glavni štab Slovenije do 25. aprila, kada je stavljen pod komandu 4. armije, a ranije su se operativno usaglašavala dejstva 7. korpusa preko Glavnog štaba Slovenije. Što se tiče 11. hrvatskog korpusa, koji je imao 13, 35. i 43. diviziju, pošto je bio bliže frontu, odmah je ušao u organski sastav 4. armije. Naime, jedna njegova

⁷¹ Sreta Savić, »51. vojvodanska divizija«, VIZ, Beograd, 1974, str. 58.

Nema podataka na osnovu kojih bi se videli razlozi za ponovno osnivanje Štaba 12. korpusa. Pretpostavlja se da je do toga došlo stoga što su komandi 3. armije, u operativnom pogledu, bili potčinjeni 6. slavonski i 10. zagrebački korpus, koji su se nalazili sve do 8. februara 1945. na virovitičkom mostobranu zajedno sa divizijama 12. korpusa, i činili jednu operativnu grupaciju, posle čega su se divizije 12. korpusa prebacile na levu obalu Drave, a 12. i 40. divizija 6. korpusa i 32. i 33. divizija 10. korpusa u pozadinu neprijatelja.

⁸¹ Izveštaj Vrhovnog štaba NOV i POJ od kraja decembra 1944, AVII, k. 17A, reg. br. 1-6.

⁹¹ AVII, k. 119/4, reg. br. 1-1/2.

¹⁰¹ Dotadašnji jiačelnik Glavnog štaba Hrvatske, general-major Pavle Jakšić, postavljen je za načelnika Štaba 4. armije, a stigli su i drugi kadrovi iz Glavnog štaba Hrvatske.

divizija - 13. primorsko-goranska bila je u zahvatu fronta u Lici, zajedno sa divizijama 8. korpusa, pa je sa tom divizijom u početku izravno komandovao Štab 4. armije. Ostale dve divizije 11. korpusa - 35. lička i 43. istarska - nalazile su se dublje u pozadini neprijatelja, pa je njima komandovao Štab 11. korpusa sve dok se nije izbilo na riječki front, pa su i one ušle u organski sastav 4. armije. Štab 11. korpusa prestao je da postoji 23. aprila. Nešto pre toga, 2. aprila 1945, rasformirana je 35^a divizija, a od nje je osnovana Samostalna lička brigada pod komandom Štaba 4. armije za zaštitu armijske pozadine.

Ta prva grupa korpusa, koji su bili u sastavu armija i činili armijski organizacijski sastav, bila je neposredno potčinjena armijama koje su sa njima neposredno komandovale u borbi. Gotovo svi štabovi tih korpusa prestali su da postoje u martu i aprilu, a njihovim divizijama izravno su komandovali štabovi armija, što je odgovaralo orijentaciji na ukidanje korpusne vojne organizacije u Jugoslovenskoj armiji.

Drugu grupu korpusa NOVJ činili su korpusi koji nisu bili u organskom sastavu armija, nego su bili »operativno potčinjeni« armijama, prema naredbi vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita za 2. i 3. armiju. Prvoj armiji nije bio »operativno potčinjen« nijedan korpus, a 4. armiji bio je operativno potčinjen 9. slovenački korpus u toku završne ofanzive, odnosno na njenom kraju, kada je 9. korpus ušao u zonu armijske operacije, kada je 4. armija izbila pred Sušak i Rijeku, sredinom aprila 1945, i počela poznati mašinski manevar prema Trstu, u kojem je učestvovao i 9. korpus dejstvom iz pozadine, sa Trnovskog gozda prema Trstu (30. divizija) i Soči kod Tržiča (31. divizija).

Prilikom formiranja, 2. armiji je bio potčinjen i 3. bosanski korpus sa 37. i 38. divizijom. U naredbi maršala Tita precizno se kaže: »U sastav Armije ulaze sledeće jedinice: organizacijski 14. korpus sa 23, 25. i 45. divizijom, a u operativnom pogledu 3. korpus.«^{U)} Takvo rešenje bilo je najlogičnije i operativno opravdano, jer je na matičnu korpusnu teritoriju 3. korpusa stigla u istočnu Bosnu Južna operativna grupa Glavnog štaba Srbije, od koje je oformljena 2. armija. Od tada su izvodile zajednička dejstva divizije 2. armije i 3. korpusa. Međutim, kada je Generalštab oformio Sarajevsku grupu korpusa za izvođenje sarajevske operacije, u kojoj je trebalo da učestvuju divizije 3. korpusa, 3. korpus je izišao ispod »operativne potčinjenosti« 2. armije, jer je svoje divizije orijentisao prema Sarajevu, dalje od operativne zone - rejonu Tuzle, gde su bile divizije 2. armije.

Mnogo je bila složenija situacija sa 6. slavonskim i 10. zagrebačkim korpusom, koji su kako je regulisano naredbom maršala Tita o formiranju 3. armije »u operativnom pogledu« ušli u sastav 3. armije. Složenost se ogledala u tome što su ta dva korpusa, bila u pozadini neprijatelja, nalazili su se daleko, imali su svoju posebnu matičnu teritoriju i bili su do tada pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, dok je 3. korpus bio u zahvatu fronta i pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba JA. Druga armija je došla kompletna na matičnu teritoriju 3. korpusa. Otuda je bilo i nekih nedoumica, nepreciznosti i nejasnoća u vezi sa komandovanjem 6. i 10. korpusom. U depeši koju je Vrhovni štab uputio 1. januara 1945. Glavnom štabu Hrvatske piše: »VI i X korpus u operativnom pogledu ulaze u sastav 3. armije pod komandom general-lajtnanta Koste Nađa, a njihove korpusne oblasti ostaju i dalje pod vašom

U) AVII, k. 25A, reg. br. 1/2.

Pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa prvi s desna

neposrednom komandom...«¹²¹ Sporno je bilo ono da korpusi »u operativnom pogledu ulaze u sastav 3. armije« i da Glavnom štabu Hrvatske ostaju samo pozadinski organi - korpusne vojne oblasti, jer je Vrhovni štab jasno kazao: »Naredite da se odmah odvoje komande tih korpusnih oblasti od štaba korpusa i da počnu dejstvovati samostalno pod vašom kontrolom...«^{13*} U Glavnom štabu Hrvatske bilo je nejasnoća, pa je komandant Glavnog štaba, general-lajtnant Ivan Gošnjak, 3. januara javio Vrhovnom štabu: »Molimo objašnjenje da li VI i X korpus ostaju vezani

za nas u organizacijskom, personalnom i nastavnom pogledu ili sve to prelazi na 3. armiju...¹⁴¹ Iz Vrhovnog štaba nije brzo stigao odgovor, pa je u štabovima 6. i 10. korpusa bilo nejasnoća, odnosno bilo je dvojnog naređivanja i komandovanja. Zato je Štab 10. korpusa 19. januara javio Glavnom štabu Hrvatske: »U vezi Vašeg naređenja da vam šaljemo sve dokumente prikupljene od neprijatelja bilo na koji način, izvještavamo vas da je Štab 3. armije naredio da takve dokumente šaljemo njima. Molimo razjašnjenje po čijem naređenju da postupimo...«¹⁵¹ Tek 31. januara Glavni štab Hrvatske dobio je iz Vrhovnog štaba sledeću depešu: »VI i X korpus spadaju od sada pod komandu 3. armije i u organizacijskom pogledu...«¹⁶⁷ Iz dostupnih dokumenata može se steći dojam da se Glavni štab Hrvatske nije mogao pomiriti sa tom činjenicom, pa je svakodnevno komunicirao sa 6. i 10. korpusom kao i sa drugim svojim korpusima.¹⁷⁷

Prema tome, štabovi 6. i 10. korpusa nisu samo bili »operativno potčinjeni« Štabu 3. armije, nego su »potpadali pod komandu 3. armije i u organizacijskom pogledu«, što je sasvim drugačiji tretman u odnosu na ostale korpusse, koji su bili »operativno potčinjeni« Štabu armije. Ovakav tretman bio je uslovljen potrebom za objedinjavanjem borbenih dejstava u operativnoj zoni armije, bez obzira na to da li su ti korpusi bili u zahvatu fronta ili u neprijateljskoj pozadini.

Treću grupu korpusa NOVJ činili su korpusi koji su se nalazili u zahvatu strategijskog fronta, ali su bili van organskog sastava armija, ili nisu bili ni »operativno potčinjeni« armijama, nego su držali samostalni deo strategijskog fronta kao i armije. To je u početku bio slučaj sa 8. dalmatinskim korpusom, koji je do formiranja 4. armije držao deo strategijskog fronta prema neprijatelju u Lici - od Une do jadranske obale, i front u zapadnoj Hercegovini prema Mostaru i Širokom Brijegu. Taj korpus je bio pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, ali mu je direktno naređivao i Vrhovni štab, konkretno prilikom izvođenja mostarske operacije (od 6. do 15. februara 1945), o čemu ponekad nije obavestavao Glavni štab Hrvatske, pa je traženo »usklađivanje dejstava«. U sličnoj poziciji je bio 2. udarni i 5. bosanski korpus, koji su takođe držali samostalni deo strategijskog fronta, i to 2. korpus od Višegrada do leve obale Neretve, a 5. korpus od izvornog dela desnu obalu Neretve od izvorišta i levu obalu Bosne sve do Dervente i Prnjavora, oko Banjaluke, duž desne obale Une do Bihaća. Sa ta dva korpusa neposredno je komandovao Vrhovni štab, odnosno od 1. marta Generalštab JA. Tako na strategijskom delu fronta južno od Tuzle, oko Sarajeva, Mostara, Banjaluke, do Bihaća, Gospića i Paga, nije bilo u januaru i februaru armija, nego su taj deo fronta držali samostalni korpusi - 2, 5. i 8. (on je bio pod komandom Glavnog štaba Hrvatske). Činjenica da je neke manje snage držao 5. korpus u pozadini neprijatelja može se zanemariti, jer su sve četiri divizije 5. korpusa - 4, 10, 39. i 53. bile na frontu sa sigurnom i već oslobođenom pozadinom, što je olakšavalo komandovanje, snabdevanje i manevar snagama i sredstvima.

Na strategijskom delu fronta oko Sarajeva, za sarajevsku operaciju, naredbom Generalštaba JA, 17. marta 1945, formiran je operativni štab gru-

¹⁴¹> Isto

¹⁵¹> AVII, k. 119/2, reg. br. 2-27/5.

¹⁶⁷> AVII, K. 119/4, reg. br. 1-1/2.

¹⁷⁷> Isto

pe korpusa. Štab su činili komandant Radovan Vukanović (komandant 2. korpusa), Slavko Rodić (komandant 5. korpusa) zamenik komandanta i Pero Kosorić (komandant 3. korpusa) član štaba. Zadatak Štaba bio je da objedini borbena dejstva svih snaga oko Sarajeva i rukovodi predstojećom operacijom. Pod komandu Operativnog štaba grupe korpusa stavljeni su 2. korpus (3. 29. i 37. divizija), 3. korpus (27. i 38. divizija), Operativna grupa 5. korpusa (4. i 10. divizija), Grupa brigada zeničkog sektora i druge jedinice, ukupno oko 38.000 boraca i 966 artiljerijskih oruđa. Sarajevska grupa korpusa (osam divizija) nastala je na velikom operativnom prostoru i bila je namijenjena za izvođenje sarajevske operacije. Nije bilo operativnog opravdanja da se formira od ta tri korpusa armija, jer se njihova operativna zona, u perspektivi gasila i potpuno uklapala u operativnu zonu 2. armije. U stvari posle sarajevske operacije, 2. i 5. korpus (gotovo potpuno, osim 29. i 37. divizije) ušli su u sastav 2. armije. Treći korpus i 37. sandžačka divizija ostali su da rukovode borbenim dejstvima protiv zastalnih i ubačenih četničkih snaga, a 3. korpus je vodio borbe i protiv zastale ustaške grupacije na prostoru ušća Bosne u Savu, oko Odžaka, tzv. operaciju »Vlaška mala«. Ta operacija je trajala i posle rata, do kraja maja 1945. godine. Štabovi 2. i 5. korpusa funkcionisali su do 22. aprila, kada su naredbom Generalštaba prestali da postoje, odnosno ušli su u sastav 2. armije (komandant 2. korpusa Radovan Vukanović postavljen je za zamenika komandanta 2. armije, a Slavko Rodić, komandant 5. korpusa, upućen je u Skoplje za komandanta 5. armije).¹⁸⁷ Iz 2. korpusa u sastav 4. armije upućena je 29. hercegovačka divizija, a 37. divizija ostala je u istočnoj Bosni i Sandžaku u borbi protiv četnika Draže Mihailovića. Štab 3. korpusa postojao je najduže - rasformiran je posle rata, početkom juna 1945. godine.

Četvrtu grupu korpusa, s obzirom na njihov operativni položaj, činili su korpusi koji su se nalazili u pozadini neprijatelja, a to su bili 4. 6. 10. i 11. korpus (10 divizija) Glavnog štaba Hrvatske, 7. i 9. slovenački i 4. operativna zona (šest divizija) Glavnog štaba Slovenije. To je bila najveća grupacija korpusa NOVJ sa posebnom ulogom i namenom. Naime, ti korpusi su imali istovremeno, i operativnu i teritorijalnu ulogu, istu koju su imali i prilikom formiranja. Oni su brojčano bili slabiji od ostalih korpusa, a dejstvovali su na svojoj matičnoj teritoriji. Svaki korpus imao je od dve do tri divizije, artiljerijsku brigadu ili divizion i partizanske odrede, kao korpusnu vojnu oblast sa 2-7 komandi područja i 10-40 komandi mesta:

- 4. hrvatski korpus činili su 7. 8. i 34. divizija, artiljerijska brigada i Karlovački partizanski odred, ukupno 22.620 boraca. Od vojnopozadinskih organa imao je korpusnu vojnu oblast sa J. i 2. kordunaškim, Karlovačkim, Banijskim, Turopoljsko-pokupskim i Žumberačkim vojnim područjem, ukupno 14 komandi mesta;

- 6. slavonski korpus imao je u sastavu 12. i 40. diviziju, 1. slavonski, Posavski, Diljski i Požeški partizanski odred i korpusnu vojnu oblast sa šest vojnih područja (Virovitičko, Slatinsko, Novogradiško, Požeško, Brodsko i Osječko) i 17 komandi mesta, a u operativnim jedinicama 8.736 boraca;

- 7. slovenački korpus činili su 15. i 18. divizija, a krajem marta dobio je i italijansku antifašističku diviziju »Garibaldi Fontanot«, artiljerijsku

¹⁸⁷ Radovan Vukanović, »Drugi udarni korpus«, VIZ, Beograd, 1982, str. 404.

brigadu, Dolenjski, Notranjski i Belokrajinski odred, i korpusnu vojnu oblast sa Belokrajinskim i Notranjskim vojnim područjem; ukupno 11 komandi mesta, ili u operativnim jedinicama 7.448 boraca;

- 9. slovenački korpus imao je u sastavu 30. i 31. diviziju, artiljerijsku grupu i tri odreda (Jaseničko-bohinjski, Škofjološki i Mornarički - (koparski), korpusnu vojnu oblast sa četiri vojna područja (Goranjsko, Kobariško, Goričko i Istarsko) i 22 komande mesta; ukupno, u operativnim jedinicama imao je 5.770 boraca;

- 10. zagrebački korpus činili su 32. i 33. divizija, artiljerijski divizion, Zagrebački, Posavsko-turopoljski, Zagorski i Kalnički odred, korpusna vojna oblast sa pet vojnih područja (Moslavačko, Bjelovarsko, Posavsko, Zagorsko i Kalničko) i 25 komandi mesta; u operativnim jedinicama imao je ukupno 9.910 boraca;

- 11. hrvatski korpus imao je u sastavu 13, 35. i 43. diviziju, tri partizanska odreda (1. primorsko-goranski, 1. i 2. istarski), korpusnu vojnu oblast, sedam vojnih područja (Pulsko, Porečko, Kvarnersko, Primorsko, Goransko, Riječko i Ličko) i 40 komandi mesta; ukupno, u operativnim jedinicama bilo je 7.760 boraca.

- 4. operativnu zonu činili su 14. divizija i 6. i 11. slovenačka brigada, Pohorski, Koruški, Kozjanski, Kamniško-zasavski i Istočno-koruški odred, vojna oblast sa Gomjosavinskim, Kamničko-zasavskim i Kozjanskim vojnim područjem i sa 13 komandi mesta. Ukupno je imala 12.008 boraca.

Među korpusima je postojala velika razlika u sastavu, brojnom stanju, površini matične teritorije, broju komandi područja i komandi mesta. Međutim, svi su bili u početku pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije, i svi su imali operativne, partizanske i vojnopozadinske organe, jedinice i ustanove, tako da su komandovali operativnim i teritorijalnim jedinicama. Ipak, u pogledu operativne upotrebe snaga bilo je među njima razlike. Deo korpusa u bližoj neprijateljskoj pozadini (6. i 10.) bilo je operativno potčinjen Štabu 3. armije, a neki korpusi su ulazili u organski sastav armija (na primer, 11. korpus u sastav 4. armije). Bez obzira na to, sva tri korpusa odmah na početku završne ofanzive Jugoslovenske armije sinhronizovali su svoja dejstva na početnim napadnim armijskim operacijama. Na taj način su korpusi u bližoj pozadini neprijatelja tešnje i neposrednije sadejstvovali snagama koje su izvodile frontalna dejstva, pre svega napadne operacije frontalnog tipa.

Nešto drugačije je bilo sa korpusima koji nisu odmah u početku završne ofanzive bili operativno potčinjeni štabovima armija i to bez obzira da li su se nalazili u plićoj ili dubljoj pozadini neprijatelja. To su 4. hrvatski, 7. i 9. slovenački korpus i 4. operativna zona. Njima su neposredno komandovali glavni štabovi Hrvatske i Slovenije i usklađivali njihova dejstva sa armijskim napadnim operacijama, dejstvujući u plićoj i dubljoj neprijateljskoj pozadini i povezujući svoje borbene napore u jedinstvenu ofanzivu. Takva strategijska koncepcija upotrebe snaga u pozadini u neposrednom sadejstvu sa snagama na frontu doprinela je da završna strategijska ofanziva Jugoslovenske armije teče na čitavoj dubini ratišta, a ne samo u zahvatu strategijskog fronta.

Izuzetak je bio 7. slovenački korpus, koji je, prema naredbi maršala Tita, odmah organski ušao u sastav 4. armije. Međutim, s obzirom na veliku dubinu, odnosno daljinu korpusa od linije fronta (150 - 200 km), pokazalo se kao da je bilo najbolje da tim korpusom komanduje i Glavni

štab Slovenije, koji se nalazio na matičnoj teritoriji 7. korpusa, sve dok se nisu spojile divizije 4. armije, koje su dolazile sa fronta, sa snagama 7. korpusa, a to je bilo 25. aprila 1945. godine. Drugi je izuzetak 4. hrvatski korpus, koji je, iako je bio direktno povezan i potčinjen Glavnom štabu Hrvatske, odlično usklađivao svoja dejstva sa 4. armijom i maksimalno se angažovao u ličko-primorskoj operaciji, dejstvom iz pozadine prema Bihaću, i na obezbeđenju desnog boka operativnog rasporeda 4. armije u ofanzivi prodora prema Istri i Slovenačkom primorju. Krajem aprila 4. korpus sa 7. i 8. divizijom potpuno je napustio svoju matičnu teritoriju - Kordun, Baniju, Žumberak i Pokupje, i prebacio se u Slovenačko primorje (područje Ilirska Bistrica - Šent Peter). Tu je ušao u organski sastav 4. armije, a posljednjih dana rata vratio se pod komandu GS Hrvatske i prestao je da postoji 16. maja 1945. godine.

Ta grupa korpusa, koje se nalazila u pozadini neprijatelja činila je veoma respektivnu snagu koja je značajno uticala na tok završne ofanzive i odigrala značajnu ulogu u našoj pobjedonosnoj završnoj bici za konačno oslobođenje zemlje. Osim 16 divizija, ta grupacija je imala 23 partizanska odreda, a od vojnopozadinskih organa - sedam vojnih oblasti, 33 komande područja i 142 komande mesta. Ukupno oko 55.000 boraca u operativnim jedinicama. S obzirom na takvu jačinu i na poziciju u zapadnim delovima Jugoslavije, ta grupacija je sprečavala manevar neprijateljskih rezervi, onemogućavala i otežavala organizovanje i funkcionisanje neprijateljske odbrane po dubini, remetila plansko i pravovremeno izvlačenje i povlačenje, obezbeđivala krila i bokove snaga na frontu, izvodila strategijsko izviđanje, nadoknađivala nedostatak bombarderske avijacije i vazdušnodesantnih trupa, onemogućavala snabdevanje neprijateljskih jedinica, remetila mu sistem komandovanja, obavljala ulogu strategijske rezerve itd.

Postojanje tako krupnih snaga Jugoslovenske armije u pozadini neprijatelja, način njihove upotrebe i sistem komandovanja omogućili su da se, na odgovarajući način, najbolje reše strategijski problemi koje je namećala završna ofanziva. Celokupna ta dejstva u neprijateljskoj pozadini, sa kombinacijom frontalnih borbi, čine suštinu ratne vestine završnog perioda narodnooslobodilačkog rata.

*

Sa ukidanjem korpusa, divizije su ulazile u organizacijski sastav armija, ali to uvek nije bio slučaj i sa korpusnim samostalnim jedinicama - artiljerijom, inženjerijom, vezom itd. U 1. armiji armijske samostalne jedinice činile su dotadašnje samostalne jedinice 1. proleterskog korpusa, kao što je bio slučaj i sa 8. dalmatinskim korpusom, čije su samostalne jedinice postale samostalne jedinice 4. armije. Međutim, samostalne jedinice 15. makedonskog korpusa kada se on rasformirao, krajem aprila 1945, ojačale su 42. i 48. diviziju, a delom su ušle u sastav armijskih samostalnih jedinica. U 2. armiji iz sastava 14. srpskog korpusa izdvojile su se 6. aprila 1. 2. i 3. artiljerijska brigada, koje su pridodate 17. 23. i 28. diviziji, dok je inženjerijska korpusna brigada postala armijska, kao i jedinice veza i saniteta. U 3. armiji sve samostalne jedinice 12. vojvodanskog korpusa postale su armijske, i iz njih se kasnije razvila armijska inženjerijska brigada i brigada za vezu. Tokom ofanzive nastavljen je isti postupak i sa samostalnim jedinicama korpusa koji su rasformirani. Tako su na primer, arti-

ljerijske brigade 2. i 5. korpusa postale armijske jedinice za podršku u sastavu 2. armije, a samostalne jedinice 11. hrvatskog korpusa ojačale su jedinice 4. armije i Glavnog štaba Hrvatske.

Ukidanjem korpusa došlo je do velikih promena u rukovođenju korpusnim vojnim oblastima, odnosno vojnopozadinskim organima u celini. Organi vojnopozadinske vlasti Jugoslovenske armije bili su potpuno razvijeni, tako da je bilo 19 korpusnih vojnih oblasti i dve divizijske, 93 komande vojnih područja, 456 komandi mesta i 12 komandi gradova, a sve je to, u pogledu pozadinskog obezbeđenja, od 13. aprila 1945, bilo potčinjeno Komandi pozadine Ministarstva narodne odbrane.¹⁹⁾ Inače, dok su bili na matičnoj teritoriji, korpusnim vojnim oblastima komandovali su sami korpusi. Cim su napuštali matičnu teritoriju (Makedonija, Srbija) menjali su se nazivi. Nisu više bili korpusne vojne oblasti, nego vojne oblasti - Niška, Kragujevačka, Valjevska, Bitoljska, Skopska itd., a ime su dobijale prema geografskom nazivu oblasti na kojoj se ranije nalazilo područje korpusa. Tim oblastima komandovali su glavni štabovi Srbije i Makedonije, a posle njihovog ukidanja komande armija (na primer komanda 5. armije u Skoplju). Nešto drugačije je bilo sa korpusima koji su ulazili u organski sastav armija ili su im bih operativno potčinjeni, kao što je slučaj sa 4, 6, 8, 10. i 11. korpusom. Štabovi tih korpusa nisu komandovali korpusnom vojnom oblašću, nego je njima komandovao Glavni štab Hrvatske sve do kraja rata.²⁰⁾ Korpusnim vojnim oblastima 2. i 5. korpusa izravno je rukovodilo Ministarstvo odbrane preko Komande pozadine čim su krajem aprila ukinuti štabovi korpusa. Kako su se u toku ofanzive gotovo potpuno odvojile, operativne jedinice od vojnopozadinskih organa, počela je rasprava u Generalštabu JA o novom vojnoteritorijalnom sistemu čiji će osnovni zadaci biti evidencija ljudstva i mobilizacija u uslovima oslobođene zemlje. Na osnovu toga, pristupilo se formiranju šest armijskih oblasti (Kragujevac, Sarajevo, Novi Sad, Ljubljana, Zagreb i Skoplje), što je bilo zasnovano na planu razvoja šest operativnih armija posle završetka rata.²¹⁾

Partizanski odredi kojima su direktno komandovali štabovi korpusa, ili preko štabova divizija, oni su, s obzirom na završetak rata i definitivno oslobođenje zemlje, postepeno rasformirani. Taj proces je trajao sve do završetka rata. Početkom januara 1945. u sastavu NOVJ bilo je 52 partizanska odreda, a na kraju rata ostala su samo tri, i to: Podgrmečki i Posavskotrebavski u Bosni i Dolenjski u Sloveniji. Ostali su rasformirani. Od ljudstva rasformiranih partizanskih odreda popunjavane su operativne jedinice, organi i jedinice vojne pozadine i jedinice KNOJ-a.²²⁾

Pošto je tokom ofanzive Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije ukinut najveći broj štabova korpusa, na pojedinim samostalnim operativnim pravcima formirane su posebne privremene operativne grupacije od više divizija, obično za izvršenje jednog operativnog zadatka, a stavljane su pod jednu operativnu komandu, čime se, na svojevrsan način, nastojao nadoknaditi nedostatak korpusne vojne organizacije, odnosno korpusnog

¹⁹⁾ AVII, k. 1924 - 2, reg. br. 6/1-3.

²⁰⁾ Ulaskom 6. korpusa u sastav 3. armije, početkom 1945, korpusna vojna oblast 6. korpusa promenila je naziv u Vojnu oblast Slavonije, i ostala do kraja rata pod komandom Glavnog štaba Hrvatske. Ivan Mišković, »Vojna pozadina u Slavoniji 1941-1945«, VIZ, Beograd, 1982, str. 154.

²¹⁾ AVII, k. 25A, reg. br. 31/1 - 2/1.

²²⁾ Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, VII, Beograd, 1982, str. 522-524.

štaba. U nekim operacijama, kao što su istočno-bosanska i ličko-primorska, još su postojale komande korpusa u okviru armija - 14. korpus u 2. armiji i 11. korpus u 4. armiji. Tokom ofanzive oni su neposredno komandovali potčinjenim divizijama, tako da nije bilo potreba da štabovi 2. i 4. armije osnivaju posebne privremene operativne komande, već su neposredno rukovodili operacijama preko štaba korpusa i samostalnih štabova divizija.

U sremskoj operaciji rešenje je bilo drugačije. Istina, Štab 15. makedonskog korpusa je postojao, ali je komandovao samo svojom 42. i 48. divizijom, dok su ostalim divizijama komandovali posebni operativni sastavi. Naime, Štab 1. armije, s obzirom na veliki broj divizija (10) i drugih jedinica (oko 111.000 boraca), i na veoma prostranu armijsku operativnu zonu, osnovao je tri operativne grupacije: severno od Bosutskih šuma obrazovana je Severna operativna grupa divizija, koju su činile 1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija i 2. tenkovska brigada; u rejonu Bosuta osnovana je Bosutska operativna grupa divizija, sastavljena od 6. proleterske i 11. divizije i Konjičke brigade; južno od Save, za dejstva prema Bijeljini, Brčkom i Županji, obrazovana je Južna operativna grupa divizija od 2. proleterske, 5. i 17. divizije. Čim je 12. i 13. aprila probijen sremski front prestale su da postoje sve tri operativne grupe divizija.

Tokom ofanzive formirano je više takvih operativnih grupacija, na primer Unska operativna grupa divizija (23, 28, 39. i 45) za dejstvo 2. armije prema Sisku i Zagrebu, i Karlovačka grupa divizija (3, 4, 10. i 34.), za izvođenje karlovačke operacije. Na riječkom frontu Štab 4. armije od 13, 19. i 26. divizije osnovao je Riječku operativnu grupu s obzirom na složenost borbi sa nemačkim 97. armijskim korpusom i na to da je armija imala veliki broj divizija kojima je morala direktno komandovati.

Poseban je slučaj bio sa 4. hrvatskim korpusom, koji je 25. aprila 1945. napustio sa 7. i 8. divizijom svoju matičnu teritoriju, sa Korduna i Banije prebačen u Slovenačko primorje, u sastav 4. armije. Štab 4. armije nije rasformirao Štab 4. korpusa, već ga je zadužio da objedini dejstva na pravcu Ilirska Bistrica - Šent Peter (danas Pivka), - Postojna i spreči izvlačenje 97. korpusa prema Ljubljani. To je učinjeno stoga što je tada Štab 4. armije imao veliki broj potčinjenih divizija (9, 13, 19, 20, 26, 29. i 43) i drugih samostalnih jedinica, i pod operativnom komandom imao je 7. i 9. slovenački korpus (pet divizija). Osim toga, postojala su četiri odvojena, veoma udaljena područja na kojima su se vodile borbe ili rešavali vanredno značajni vojno-politički problemi. Jedno je područje oko Trsta, a ticalo se odnosa prema saveznicima; drugo je oko Celovca, gde je prodro motorizovani odred armije; na trećem su vođene borbe za oslobođenje Ljubljane, a četvrto, područje oko Ilirske Bistrice, gde su se žestoko sudarili sa nemačkim 97. korpusom. U takvoj situaciji Štab 4. armije ostavio je da i dalje funkcioniše Štab 4. korpusa, koji je rasformiran posle svega što se događalo oko Ilirske Bistrice, tek 15. maja, u rejonu Brežica.

Iz navedenog se vidi da je u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije postojalo više operativnih problema koji su se veoma uspešno mogli rešavati korpusnom vojnom organizacijom, i da u slučaju da su postojali štabovi korpusa ne bi bilo potrebno da se formira toliki broj pripremljenih operativnih sastava. Svakako, korpusni štabovi su imali veće prednosti u odnosu na štabove privremenih operativnih sastava, jer je postojala čvršća organizacijska struktura, štabovi sa uigranim kadrovima i jedinice podrške,

snabdevanja i zbrinjavanja, kao i uhodani mehanizam rada i veliko iskustvo u vođenju operacija sa operativnim grupacijama od više divizija i u borbi sa jakim neprijateljskim snagama. Međutim, bez obzira na sve te probleme, privremeni operativni sastavi su uglavnom uspješno zamjenjivali korpusnu vojnu organizaciju u vreme kada su se ukidali štabovi korpusa na kraju narodnooslobodilačkog rata. Ukidanje korpusnog nivoa operativnog komandovanja treba sagledavati i u kontekstu stvaranja kadrovske baze za formiranje i popunu komandi armija, kao i potrebu stvaranja jačih integrisanih komandi, sposobnih za vođenje krupnih ofanzivnih dejstava frontalnog tipa.

Činjenica da je za šest meseci, od decembra 1944. do kraja rata - 15. maja 1945. godine, uspješno završeno transformisanje svih 17 korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, i to, tako reći, u hodu, u najtežim uslovima žestoke oružane borbe sa jakim snagama neprijatelja, najviše u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije za oslobodjenje zemlje, ukazuje na izuzetne sposobnosti naših kadrova, komandi i štabova koje su uspješno izvršile taj zadatak i prilagodile vojnu organizaciju narodnooslobodilačkog pokreta potrebama oslobođene zemlje, za zaštitu tekovina rata i revolucije i za odbranu granica Demokratske Federativne Jugoslavije.

DIVIZIJA - OSNOVNA I UDARNA SNAGA ARMIJE

U vrijeme kada je početkom januara 1945. počela reorganizacija oružanih snaga NOP-a i formiranje prvih armija, u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije nalazila se 61 divizija, od toga 51 pješadijska, šest divizija Korpusa narodne odbrane, dvije vazduhoplovne divizije i dvije italijanske antifašističke - divizija »Garibaldi« u sastavu 2. udarnog korpusa i »Garibaldi Natisone« u sastavu 9. slovenačkog korpusa. U sastavu organizacije i formacije divizija bili su sadržani osnovni potencijali ofanzivne sposobnosti Jugoslovenske armije za završne operacije oslobodjenja zemlje.

Prve divizije NOVJ formirane su, kako je poznato, zajedno sa prvim korpusima, početkom novembra 1942, što se smatra jednim od najznačajnijih mjera i odluka CK KPJ i Vrhovnog štaba u okviru opšteg planskog usmjeravanja izgradnje oružanih snaga NOP-a na osnovama operativne vojske, pogotovo zato što je dalji razvoj strategije oružane borbe praktično bio uslovljen iznalaženjem adekvatne vojne organizacije. Formiranje divizija kao i korpusa nije samo bio dalji korak u izgradnji oružanih snaga, već kvalitetno viši oblik vojne organizacije, a time su stvoreni osnovni vojno-politički preduslovi za uspješno iješavanje zadataka na slijedećim etapama narodnooslobodilačkog rata. Nova organizacija oružanih snaga NOP-a koja je nastala sa formiranjem divizija i korpusa bila je, u osnovi determinisana političkom i revolucionarnom strategijom NOP-a i vojnim odnosom snaga ratujućih strana. Bio je to rezultat svjesnog djelovanja i usmjeravanja KPJ i Josipa Broza Tita u izgradnji oružanih snaga.

U domenu oružane borbe formiranju divizija, pa i korpusa, stvorene su znatno povoljnije mogućnosti za izvođenje ofanzivnih (i odbrambenih) operacija širih razmjera, za brzo i efikasno koncentrisanje jakih grupacija u onim regijama i područjima koji su u određenom periodu politički, voj-

nički i ekonomski bili najvažniji, za izvođenje napada na jaka uporišta i garnizone neprijatelja itd. Stvaranje divizija NOVJ bitno je uticalo i na preotimanje i očuvanje strategijske inicijative.

U tadašnjem stepenu razvoja narodnooslobodilačkog rata vrhovnom komandovanju, Vrhovnom štabu i glavnim štabovima bila je potrebna jedna takva vojna organizacija koja će biti sposobna da primi na sebe realizaciju krupnih vojno-političkih ciljeva revolucije; takve komande koje će objedinjavati napore više jedinica operativnog karaktera i same na sebe primiti vođenje operacija. Bihaćka operacija (novembra 1942.) u punoj mjeri je istakla zahtjev da sistem vojne organizacije treba hitno prilagodavati zahtjevima strategije, a taj novi kvalitet činile su divizije i korpusi. Ono što se dogodilo u prvim mjesecima 1943, naročito bitke na Neretvi i Sutjesci, kao i poslije toga, osobito u vrijeme zimskih operacija 1943/44, u drvarskoj operaciji i u prvoj etapi završnih operacija za oslobodenje Jugoslavije do kraja 1944, potvrdilo je dalekovidost Titove odluke o formiranju divizija i korpusa, jer su te grupacije bile osnovna udarna snaga vrhovnog komandovanja.

Proces nastajanja divizija bio je u jednoj stalnoj uzlaznoj liniji. Do kraja 1942. formirano je prvih devet divizija NOVJ, u 1943. godini 21, u 1944. godini 35, a u 1945. godini tri divizije. U toku NOR-a ukupno je formirano 68 divizija NOVJ, od toga je bilo 55 pješadijskih, sedam divizija KNOJ-a, dvije vazduhoplovne i četiri italijanske antifašističke.²³ Istovremeno je tekao proces organizacijsko-formacijskog usavršavanja divizija, jačalo je njihovo brojno stanje (od 2.500 do 12.000), naoružanje i oprema, udarna snaga i manevarska sposobnost, sticana su dragocjena borbena iskustva, kalile su se u borbi jedinice, borački i stariješinski sastav. Tako, npr. kada su formirane prve divizije, u svom sastavu nisu imale artiljerije, a u vrijeme završne ofanzive u proljeće 1945, dvadeset dvije divizije NOVJ su u svom sastavu imale artiljerijsku brigadu, a malo koja divizija nije imala artiljerijski divizion i druga sredstva podrške, što je najbolja potvrda do kakvog se kvalitetnog nivoa podigla udarna sposobnost divizije kada se našla u organskom sastavu armije.

Divizija osnovna armijska jedinica

Kada je u Vrhovnom štabu NOVJ krajem 1944. donesena odluka da se počne sa formiranjem armija, odlučeno je da se ukinu korpusi, u čijem su se organskom sastavu do tada nalazile divizije, i da divizija bude osnovna udarna snaga armije, odnosno da divizija bude osnovna armijska jedinica i njena najvažnija udarna snaga u rješavanju borbenih zadataka. Međutim, kako se proces rasformiranja korpusa postepeno odvijao, najveći broj divizija nalazio se u organskom sastavu armija, ali bilo je na kraju rata još divizija koje su se nalazile u sastavu korpusa ili pod komandom glavnih štabova. One divizije koje su se nalazile u sastavu korpusa, bilo da su se nalazile u zahvatu fronta ili u pozadini neprijatelja, kao i ranije i dalje su činile njegovu osnovnu udarnu snagu u rješavanju najvažnijih operativnih zadataka. Treća skupina divizija, angažovana na zadacima čišćenja i kontrole oslobođene teritorije i zaštite državnih granica oslobođenog dijela Jugoslavije, bila je pod komandom Glavnih štabova Srbije i Makedo-

²³> Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, VII, Beograd, 1982, str. 550.

nije i Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju i u sastavu Korpusa narodne odbrane.

Kada su formirane 1, 2, 3. i 4. armija u njihovom sastavu bilo je 26 divizija, što je manje od 50 posto postojećih divizija, jer su se one još nalazile pod komandom glavnih štabova Hrvatske, Slovenije, Srbije i Makedonije ili pod komandom Generalštaba i Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju. Sa početkom završne ofanzive, u sastavu 1, 2, 3. i 4. armije bilo je 28 divizija. Najveći broj divizija u sastavu armija bio je na kraju rata, odnosno u vrijeme kada je velik broj korpusa rasformiran, a to je krajem aprila 1945. i kada su 1, 2, 3. i 4. armija izvodile posljednje borbe na teritoriji Slovenije, odnosno kada su glavni štabovi ostali sa vrlo malim brojem divizija, a neki su već i prestali da postoje. Tada je u sastavu armija bilo ukupno 34 divizije.

Prvog januara 1945. formirana je 1. armija i tada je u svom sastavu imala pet divizija, a 12. aprila 1945. kada je počela sa probojem sremskog fronta imala je 10 divizija, dok je na kraju rata imala šest.

Druga armija, u formiranju je imala pet divizija, sa četiri 5. aprila počinje završne operacije, a na kraju imala je osam divizija. Treća armija je imala u početku sedam divizija, 12. aprila 1945. Kada je počela ofanzivu imala je pet divizija a na kraju rata pet divizija. Četvrta armija osnovana je sa devet divizija koliko je imala 20. marta 1945, kada je počela ofanzivu a na kraju rata imala je 14. Peta armija imala je šest divizija u vrijeme formiranja.

Tolike promjene u sastavu armija bile su uslovljene nizom okolnosti koje su nastupile u vrijeme formiranja armija, pred početak završne ofanzive i u toku operacije. Operativni razlozi su diktirali koliki će se broj divizija naći u kojoj armiji, jer se sa divizijama vršio veoma veliki manevar po frontu i dubini. Armije su ojačavane divizijama iz rezerve Generalštaba ili sa manje važnih djelova fronta ili poslije završenih pojedinih operacija ili iz glavnih štabova. Najkarakterističnije su 4 i 2. armija. U ofanzivi prodora prema dolini Soče 4. armija ojačana je sa šest novih divizija i to: sa dve divizije 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske, jednom divizijom (29. hercegovačka) iz Sarajevske grupe korpusa poslije sarajevske operacije i sa dvije divizije iz 9. korpusnog Glavnog štaba Slovenije u vrijeme tršćanske operacije.²⁴¹ I Štab 2. armije, poslije sarajevske operacije, bio je pojačan radi bržeg prodiranja prema Zagrebu i Karlovcu sa 3. divizijom 2. korpusa i sa 4, 10. i 39. divizijom 5. korpusa, i 34. divizijom 4. korpusa.

Štabovi armija neposredno su komandovali divizijama. Međutim, kako su sve do kraja aprila, a negde i kasnije, u armijama postojali korpusi, divizijama u sastavu korpusa komandovali su štabovi korpusa a bilo je slučajeva da su tim divizijama komandovali direktno štabovi armija. Tako, npr. sa prvih pet divizija u 1. armiji neposredno je komandovao Štab armije. Kada je počela ofanziva, u sastav 1. armije došao je 15. makedonski korpus sa 42. i 48. divizijom, tako da je Štab 1. armije direktno komandovao sa osam divizija (preko štabova operativnih grupacija dok su oni postojali), a na kraju rata sa svim divizijama neposredno, jer u 1. armiji nije više bilo nijednog štaba korpusa (10. korpus je na kraju rata potčinjen Glavnom štabu Hrvatske).

²⁴¹ U sastavu 7. korpusa formirana je krajem aprila divizija »Garibaldi Fontanot«

Komandant 10. udarne divizije, pukovnik Miloš Šiljegović sa grupom rukovodilaca

Treća armija je divizijama, skoro sve do kraja aprila, komandovala preko štabova 6, 10. i 12. korpusa. Kada je Štab 12. korpusa rasformiran krajem marta 1945, Štab 3. armije komanduje njegovim divizijama (16, 36. i 51). Isto to čini i sa divizijama 6. korpusa, kada je on 21. aprila rasformiran.

Druga armija je u početku imala dvije samostalne divizije (17. i 28) i tri divizije (23, 25. i 45), ali pod komandom Štaba 14. korpusa koji se postepeno ugasio krajem marta 1945. godine. Na kraju rata Štab 2. armije komanduje sa osam divizija, bez korpusa.

Nešto je drugačija situacija kod 4. armije, gdje je postojala kombinacija komandovanja divizijama, prvo, izravno divizijama ili preko korpusa i to sve do kraja rata. Na početku je Štab 4. armije neposredno komandovao sa četiri divizije (9, 19, 20. i 26) a preko Štaba 11. korpusa sa tri divizije (13, 35. i 43) a preko Štaba 7. korpusa 15. i 18. divizijom i divizijom »Garibaldi Fontanot« (na kraju rata). U toku ofanzive Štab 4. armije neposredno komanduje 29. hercegovačkom divizijom, i 9, 13, 19, 20, 26. i 43. divizijom (35. divizija je rasformirana početkom aprila 1945. kao i Štab 11. korpusa), a preko štabova 7. i 9. slovenačkog korpusa komanduje 15, 18, 30. i 31. divizijom i divizijom »Garibaldi Fontanot«, dok je preko Štaba 4. korpusa komandovao 7. i 8. divizijom od kraja aprila do 7 maja kada je taj korpus vraćen u sastav Glavnog štaba Hrvatske.

Peta armija, koja nije učestvovala u završnim operacijama, osnovana je sa Štabom u Skoplju i od divizija glavnih štabova Srbije i Makedonije. Štab armije je neposredno komandovao sa svih šest divizija (2. proleterskom, 22, 24, 37, 49. i 50. divizijom).

Divizija - osnovna udarna snaga armije

U periodu formiranja armija divizija je kvantitativno i kvalitativno tako ojačala da su se znatno povećale njena vatrena moć, udarna snaga i pokretljivost. Divizija je dobila nova sredstva ojačanja, tako da su se u njoj integrisali svi rodovi i službe, postala je snažna združena taktička jedinica, sposobna za izvršenje najsloženijih borbenih zadataka u okviru armijske operacije. Naime, divizija je uvijek na težištu borbenih dejstava napada armije, osposobljene za proboj jako utvrđenih i solidno branjenih neprijateljskih položaja, za proboj fronta, obuhvat ili obilazak i mogla je duže vrijeme izdržati u borbi bilo to u napadnim ili odbrambenim armijskim ili korpusnim operacijama.

Formacija i jačina divizija bile su različite, što je zavisilo od mjesta divizije u operativno-strategijskom rasporedu. Divizije koje su se nalazile u sastavu armija bile su najbolje opremljene i organizacijski potpuno razvijene. Načelno su imale tri do četiri pješadijske brigade sa jedinicama rodova i službi. Najveći broj divizija koje su se nalazile u sastavu armija imale su artiljerijsku brigadu, a druge - artiljerijski divizion, protivtenkovsku bateriju ili divizion, bataljon ili četvu za vezu, inženjerski odnosno pionirski bataljon, transportnu ili auto-četvu, negdje vozarsku četvu, poljsku bolnicu, neke medicinsko-sanitetski bataljon, veterinarsku stanicu (ambulantu) i pokretnu radionicu.

Brojno stanje divizije kretalo se oko 10.000 boraca, zavisno koliko je divizija imala brigada i drugih jedinica. Tako, npr. 1. proleterska divizija 1. armije imala je 15. aprila 1945. pet brigada - 1. proletersku, 3. krajišku proletersku i 13. hrvatsku proletersku brigadu »Rade Končar«, italijansku brigadu »Italia« i artiljerijsku brigadu, po spisku 12.205, a na licu 11.775 boraca i rukovodilaca.²⁵ Međutim, u to vrijeme 11. krajiška divizija, iste 1. armije, sastavljena od 5, 8. i 12. krajiške i artiljerijske brigade imala je samo 5.927 boraca i rukovodilaca, a 48. makedonska divizija (sastavljena od 1, 2. i 14. makedonske brigade i artiljerijske brigade) imala je 6.812 boraca i rukovodilaca.

U 2. armiji brojčano je bila najveća 23. srpska divizija (7, 9. i 14. srpska brigada) sa 12.814 boraca i rukovodilaca, a 28. slavonska divizija (17, 21. i 25. slavonska brigada) imala je 8.000 boraca. U 3. armiji 16. vojvođanska divizija (1, 2, 4. i 15. brigada i artiljerijska brigada) imala je 8.183 borca i rukovodioca, a 36. vojvođanska divizija (3, 5, 6. i 11. vojvođanska i artiljerijska brigada) imala je 9.110 boraca i rukovodilaca. U 4. armiji brojčano je bila najjača 26. divizija (1. dalmatinska proleterska, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada) sa ukupno 11.423 borca i rukovodioca (stanje 30. aprila 1945) dok je u to isto vrijeme 13. primorsko-goranska divizija imala 5.591 borca i rukovodioca.²⁶ Sličnog su sastava bile i divizije 2, 3. i 5. korpusa koje su se nalazile pod Operativnim štabom Sarajevske grupe korpusa. Najveći broj tih divizija ušao je u sastav 2. i 4. armije. Tako je 37. sandžačka divizija (sastav 3. sandžačka proleterska, 4. i 5. brigada) imala 10.487 boraca i rukovodilaca, a 3. crnogorska divizija (5. proleterska crnogorska, 7. i 9. brigada) imala je 6.661 borca i rukovodioca.²⁷ U 3. korpusu 27. divizija (16, 19. i 20. brigada) imala je

²⁵ Arhiv VII, k. 715a, reg. br. 23-1-2.

²⁶ Zbornik, NOR-a, tom XI, knj. 4, str. 468.

²⁷ Zbornik, NOR-a, tom IV, knj. 34, str. 383 i 339.

samo 3.200 boraca i rukovodilaca, a u 5. korpusu 4. krajiška divizija (6, 8. i 11 brigada) imala je 7.961 borca i rukovodioca.

Divizije koje su se nalazile u pozadini neprijatelja, pod glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, bile su slabije organizacijski razvijene, što je odgovaralo potrebama vođenja borbe u tim uslovima. Načelno su te divizije imale do tri pješadijske brigade, bateriju a rede divizion artiljerije, vod ili četvu za vezu, izviđačku i inženjersku (minersku) četvu, zaštitnu (prateću) četvu, komoru i sanitet (bolnicu). Brojno stanje tih divizija kretalo se od 2.500 do 7.500 ljudi. Tako je, npr. 14. slovenačka divizija 4. operativne zone Glavnog štaba Slovenije imala 3.503 borca, 15. divizija 7. korpusa 2.623, a 18. divizija istog korpusa 2.484, dok je 30. divizija 9. slovenačkog korpusa imala 3.337 boraca i rukovodilaca. U aprilu 1945. 7. banijska divizija 4. korpusa imala je 6.258 boraca, 8. kordunaška divizija istog korpusa 7.775 boraca, a 12. slavonska divizija 6. korpusa 5.228 boraca i rukovodilaca. Sve te divizije su tokom ofanzive ušle u sastav armija.

Divizije koje su se nalazile na oslobođenoj teritoriji i u zaštiti državnih granica, pod glavnim štabovima Srbije i Makedonije i Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju, imale su istu formaciju kao i ostale divizije, ali bez artiljerijske brigade i bile su manjeg brojnog stanja od divizija koje su se nalazile u zahvatu fronta. Tako je, npr. 24. srpska divizija (11, 13. i 17. brigada) pod komandom Glavnog štaba Srbije 28. februara 1945. imala 9.185 boraca i rukovodilaca. Sredinom marta 1945. 41. makedonska divizija (8, 12. i 17. brigada) imala je 2.940 boraca i rukovodilaca, a 15. maja 5.181. borca i rukovodioca. Pod Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju nalazila se 52. kosovsko-metohijska divizija (1, 2. i 4. brigada), koja je 1. maja 1945. imala 7.013 boraca i rukovodilaca.^{28*}

Vatrene mogućnosti divizije

Prethodna analiza brojnog stanja nekih divizija ponajviše je izvršena zbog toga što se u vrijeme rata i nakon njegovog završetka udarna sposobnost divizija mjerila brojem boraca i što se vatrena mogućnost najviše izražavala brojem pješadijskog naoružanja kojeg su nosili i u borbi upotrebljavali borci, iako uz to dolazi i teško naoružanje kojeg je tada sve više, naročito u divizijama u sastavu armija u zahvatu strategijskog fronta. Naime, broj automatskog lakog i teškog pješadijskog naoružanja sve je veći, a vatrena mogućnost divizije se povećavala i sredstvima podrške. I u tome je između pojedinih divizija postojala razlika, naročito kada se ima u vidu da se još tada do glavnine naoružanja dolazilo plijenom u borbi, iako je stizala pomoć od saveznika.

Krajem 1944. i početkom 1945. neke divizije NOVJ iz sastava 1, 2. i 3. armije počele su se preoružavati novim borbenim sredstvima, koja su dobijena od Sovjetskog Saveza. Za vrijeme posjete maršala Tita Moskvi u septembru 1944. sovjetska vlada se obavezala da Jugoslaviji na ime pomoći, pored ostalog, isporuči naoružanje za 12 divizija. Ta pomoć počela je pristizati poslije oslobođenja Beograda, krajem 1944. godine. Najprije je preoružano deset divizija, i to: 1, 5, 6, 16, 21, 23, 25, 36, 45. i 51. divizija. Na teritoriji Makedonije vršilo se preoružavanje 42. i 48. divizije 15. kor-

^{28*} Arhiv VII, k. 1411, reg. br. 46-5. Divizije KNOJ-a imale su drugačiju organizacijsko-formacijsku strukturu, što je proizlazilo iz njihove namjene i uloge, ovdje se ne razmatraju jer one nisu bile u sastavu armija.

pusa radi upućivanja na sremski front u sastav 1. armije, ali najviše od borbenih sredstava koja su se nalazila u ostalim jedinicama Glavnog štaba Makedonije a nešto i od sovjetske pomoći.

U januaru 1945. Vrhovni štab je obavijestio sovjetsku vojnu misiju pri Vrhovnom štabu NOV i POJ o potrebi da se pošalje nova oprema za preoružanje još deset divizija, koje su predviđene da učestvuju u završnim operacijama za oslobodjenje Jugoslavije. Predloženo je da se preoružaju i dvije divizije NOV Albanije, koje su bile u Jugoslaviji, pošto su imale slabu borbenu tehniku. Međutim, do početka završne ofanzive od sovjetske pomoći je opremljeno deset divizija, a u toku ofanzive još pet divizija, ali nepotpuno. U divizijama 4. armije nalazila se vojna oprema zaplijenjena od neprijatelja, a dio od pomoći od zapadnih saveznika. Tako je u završnoj ofanzivi najveći broj divizija Jugoslovenske armije bio naoružan borbenom tehnikom koja je oteta od neprijatelja, a dijelom i tehnikom koja je stigla kao pomoć od saveznika.

Pripremajući se za završnu ofanzivu i u toku nje, vatrene mogućnosti divizija bile su sve veće, naročito onih divizija koje su bile u sastavu armija u zahvatu fronta. Slabija je bila vatrena mogućnost divizija u pozadini neprijatelja. Za analizu uzećemo, iz divizija u zahvatu fronta u sastavu 1. armije, 1. proletersku i 5. krajišku diviziju, iz 2. armije 17. istočnobosansku diviziju, a iz 4. armije 26. dalmatinsku diviziju, a od divizija u pozadini neprijatelja 8. i 12. diviziju.

Prva proleterska divizija bila je u mogućnosti u jednoj minuti izbaciti 20.080 kg čelika, od toga iz pješadijskog naoružanja 5.011, iz artiljerijskog naoružanja 13.220, iz protivtenkovskog naoružanja 888, a iz protivavionskog naoružanja 961 kg. Divizija je imala artiljerijsku brigadu, odnosno 6.695 pušaka, 1.577 automata, 621 puškomitraljez i mitraljez, 94 minobacača (lakih i teških), 25 protivavionskih mitraljeza, 71 protivtenkovsko oruđe, 28 haubica i topova, 39 protivtenkovskih topova i 12 protivavionskih topova, odnosno ukupno 119 artiljerijskih oruđa.²⁹

Peta krajiška divizija 1. armije mogla je u jednoj minuti izbaciti 20.166 kg čelika, od toga 5.400 kg iz pješadijskog naoružanja, 13.405 kg iz artiljerijskog naoružanja, 515 kg iz protivtenkovskog naoružanja i 846 kg iz protivavionskog naoružanja. Divizija je imala artiljerijsku brigadu, odnosno 6.466 pušaka, 2.086 automata, 530 puškomitraljeza i mitraljeza; 11 protivavionskih mitraljeza, 121 laki i teški minobacač, 70 protivtenkovskih pušaka, 11 haubica i topova, 23 protivtenkovska topa i 12 protivavionskih topova, odnosno 127 artiljerijskih oruđa.³⁰

Sedamnaesta divizija 2. armije imala je artiljerijsku brigadu i krajem marta 1945. mogla je izbaciti 19.181 kg čelika u jednoj minuti, od toga 2.790 kg iz pješadijskog naoružanja, 16.333 kg iz artiljerijskog naoružanja, 12 kg iz protivtenkovskog i 46 kg iz protivavionskog naoružanja. Od naoružanja je imala 4.416 pušaka, 535 automata, 541 puškomitraljez i mitraljez, 146 minobacača, 16 topova i haubica, 12 protivtenkovskih topova, ukupno 100 artiljerijskih oruđa.³¹

Iz 4. armije, 26. dalmatinska divizija mogla je izbaciti u jednoj minuti 15.093 kg čelika, od toga 4.916 kg iz pješadijskog naoružanja, 9.802 kg iz artiljerijskog naoružanja. Divizija nije imala artiljerijsku brigadu. Ukupno

²⁹> Stanje 15. aprila 1945. Arhiv VII, k. 715a, reg. br. 23-1-2.

³⁰> Stanje 1. januara 1945. Arhiv VII, k. 784, reg. br. 1/18.

³¹ Arhiv VII, k. 983, reg. br. 35/57 i k. 54, reg. br. 13/3.

je imala 6.392 puške, 1980 automata, 505 mitraljeza i puškomitraljeza (isključivo njemačkih), 71 minobacač, 11 topova, 12 protivavionskih mitraljeza i topova i 95 protivtenkovskih ručnih sredstava ali sa dovoljnim količinama municije.³²⁷

Što se tiče divizija u pozadini neprijatelja, njihove su vatrene mogućnosti bile daleko ispod divizija u zahvatu fronta. Tako, npr. 8. kordunaška divizija mogla je izbaciti u jednoj minuti 4.804 kg čelika, od toga 1.167 kg iz pješadijskog, 3.117 kg iz artiljerijskog i 520 kg iz protivtenkovskog naoružanja. Dvanaesta slavonska divizija mogla je izbaciti 5.447 kg čelika u jednoj minuti, od toga 1.588 kg iz pješadijskog, 3.753 kg iz artiljerijskog i 106 kg iz protivtenkovskog naoružanja.³³⁷

To su bile vatrene mogućnosti nekih divizija u sastavu armija u zahvatu fronta i u pozadini neprijatelja prema njihovom stvarnom stanju broja oruđa, iz čega proizlazi da su divizije NOVJ početkom 1945. bile u mogućnosti da izbace od 15 do 20 t čelika u jednoj minuti čime su se približile vatrenim mogućnostima divizija Crvene armije koje su tada mogle izbaciti oko 20 t čelika u jednoj minuti.³⁴¹ Takve vatrene mogućnosti divizija u sastavu armija predstavljalo je značajnu snagu vatrene udara i sposobnosti divizija da izvrše zadatke završnog perioda rata.

Međutim, kako su bili ne mali problemi u snabdijevanju municijom, navedena konstatacija važi samo za situaciju kada se raspolagalo dovoljnim količinama municije, jer je snabdijevanje municijom zavisilo od plijena i pomoći saveznika. Tako su, npr. u artiljerijskoj pripremi 1. armije za proboj sremskog fronta, 12. aprila učestvovala samo dvije od šest artiljerijskih brigada, zbog pomanjkanja municije. Poslije proboja sremskog fronta iz svake artiljerijske brigade jedva je djelovao po jedan divizion, jer nije bilo dovoljno municije, moralo se štedeti, pošto pomoć nije redovito stizala. Naime, kod divizija 1, 2. i 3. armije tokom završne ofanzive bilo je teškoća u snabdijevanju municijom. Zbog toga je Generalštab JA,

14. aprila 1945, uputio depešu maršalu Titu, koji se tada nalazio u Moskvi, u kojoj stoji: »Nedostaje nam municije. U našim glavnim magazinima nemamo ni jednog metka za popunu armija municijom. Tražili smo od maršala Tolbuhina (komandanta 3. ukrajinskog fronta - prim. N. A.) da nam hitno dodijeli nešto municije, ali do sada nismo dobili odgovor.«³⁵⁷ Slične su teškoće nastupile i kod divizija 4. armije za ono naoružanje koje su dali zapadni saveznici, jer što su se više divizije 4. armije približavale Istri i Trstu, to je slabije stizala materijalna pomoć od zapadnih saveznika.

Problemi snabdijevanja municijom bili su manje prisutni kod onih divizija koje su imale zaplijenjeno njemačko oružje, jer se u toku ofanzive dolazilo do znatnih količina municije, pa su štabovi jedinica sami mijenjali naoružanje, uzimajući njemačko iz plijena, pored ostalog najviše radi nedostatka municije. Tako je u 1. armiji od imajućih 4.339 puškomitraljeza bila su 1.372 njemačka puškomitraljeza, obično »šarci« ili od 52.747 pušaka bile su 19.892 njemačke puške. U 2. armiji od 1.322 puškomitraljeza bilo je 597 njemačkih »šaraca« ili od 17.216 pušaka 15.736 njemačkih. U 3. armiji od 1.126 puškomitraljeza bilo je 255 njemačkih »šaraca«. U 4.

³²⁷ Stanje 30. aprila 1945. Arhiv VII, k. 311A, reg. br. 61/7.

³³⁷ Nikola Anić i dr., »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, str. 488.

³⁴¹ »Razvoj sovjetske taktike 1941-1945«, prijevod sa ruskog, VIZ, Beograd, 1962, str. 75.

³⁵⁷ Arhiv VII, k. 17A, reg. br. 5-3.

armiji je preovlađivalo zaplijenjeno njemačko naoružanje zadobijeno u borbama za oslobođenje Dalmacije, u kninskoj i mostarskoj operaciji, tako da su stvarno ispoljene vatrene mogućnosti, odnosno efektivni tih divizija, prema vatrenim sredstvima kojima se raspolagalo.

Pokretljivost divizija

Ako se pokretljivost jedne divizije mjeri brojem motornih vozila koja se nalaze u njenom organskom sastavu ili koja divizija može dobiti od armije, onda se za tadašnju diviziju NOVJ može kazati da su bile male pokretljivosti tim više što nijedna naša tadašnja divizija nije imala tenkovskih ili mehanizovanih jedinica. Sve su one bile klasične pješadijske divizije kod kojih se pokretljivost mjerila brzinom kretanja pješaka, ponekad i sporije, jer su se skoro sva teška oprema i najveći dio borbenih materijalnih sredstava prevozili kolima sa konjskom zapregom ili ih je nosila stoka. Postojeće dvije tenkovske brigade - 1. i 2. nalazile su se u sastavu 4. i 1. armije i načelno su djelovale na težištu napada armije i za neposredno praćenje pješadije što je donekle ubrzavalo tempo napada onih divizija u čijem su se borbenom poretku nalazile.

Mala pokretljivost divizija NOVJ proizlazila je iz toga što nismo imali motornih vozila. I ono malo vozila što je bilo u jedinicama, dobijeno je plijenom od neprijatelja, a nešto se dobilo od saveznika. Sve četiri armije imale su ukupno 706 kamiona (u 1. armiji 226, 2. armiji 171, 3. armiji 94 i u 4. armiji 215 kamiona). Toliki broj motornih vozila u armijama nije ni izdaleka zadovoljavao potrebe u završnim operacijama za prebacivanje divizija, odnosno za ubrzanje njihovog nastupanja i u fazi gonjenja, kada su nam prevozna motorna sredstva bila najpotrebnija. I ono kamiona što su imale armije, najviše se nalazilo u komandi pozadine za materijalno snabdijevanje, za sanitetsku i druge potrebe. Neke divizije imale su po desetak kamiona, ali za potrebe komande pozadine, a pješadijske brigade uopšte nisu imale kamiona, već je sve bilo na konjskoj vuči. Otuda bio je velik broj kola sa zapregom (u četiri armije - 12.412 kola i 25.890 konja). Bilo je i divizija koje nisu imale kamiona, kao npr., 21. divizija u 1. armiji, a 22. divizija iste armije imala je samo jedan, dok je sve ostalo bilo na kolskoj vuči i konjima. Međutim, 1. proleterska divizija imala je 41 kamion, 2. proleterska 16 i 6. proleterska 35 kamiona. U 2. armiji divizije su imale samo po par kamiona. Ista ili slična situacija je bila sa divizijama u 3. armiji.

Ovakva situacija se morala odraziti na tempo napada, naročito na frontu 1. i 3. armije gdje je zemljište pružalo mogućnost brzih dejstava. Najveće potrebe su nastupile onda kada su sve četiri armije probile strateški neprijateljski front i kada su upale u njegovu pozadinu, gdje je ponestalo brzog nastupanja i gonjenja jer jednostavno nije se imalo čime brzo goniti neprijatelja i zatvoriti mu pravce odstupanja. U izvjesnoj mjeri taj problem bio je ublažen rasporedom naših jedinica u pozadini neprijatelja, ali one se nisu uvijek mogle naći na onim mjestima gdje bi se najbolje moglo zatvoriti njegovo odstupanje ili nisu bile dovoljno jake da bi same mogle izvršiti takav zadatak.

Preformiranje divizija

U vrijeme kada su intezivno trajale pripreme za završnu ofanzivu, Generalštab Jugoslovenske armije je 14. marta 1945. naredio da se uvede nova formacija divizije, odnosno da se pristupi preformiranju dotadašnjih divizija. Prelaz na novu formaciju trebalo je izvršiti postepeno »na osnovu stvarnih potreba i raspoloživih kadrova«. Kako je preformiranje divizija trebalo da počne neposredno pred početak završne ofanzive, u naredjenju Generalštaba se ukazuje na to da »treba odmah pristupiti organizaciji svih štabova i jedinica i službi predviđenih po novoj formaciji, da bi se svi borbeni zadaci i poslovi pravilno mogli svršiti.«³⁶ Zatim se ističe da u početku jedinice i štabovi ne moraju imati u potpunosti razvijene sve organe i potpuni broj predviđenih kadrova, da se neki organi mogu sada oformiti u manjoj mjeri, ali sa perspektivom njihovog punog razvoja u kasnijoj fazi. Predviđeno je da se neke službe i organi mogu u početku spojiti, iako je formacijski bilo planirano njihovo razdvajanje. To razdvajanje može se izvršiti i onda kada to stvarne potrebe nametnu i kada se izgrade odgovarajući kadrovi.

Nova formacija naziva »streljačkom« dotadašnju proletersku i narodnooslobodilačku udarnu diviziju. Nova streljačka divizija sastojala se od tri streljačke i jedne artiljerijske brigade, sa protivtenkovskim artiljerijskim divizionom, protivavionskom mitraljeskom četom, izviđačkom četom, hemijskom četom i pozadinskim jedinicama i ustanovama.

Po novoj formaciji bio je razgranat sastav komande divizije (nazvano rukovodstvo divizije), što je proizlazilo iz potrebe komandovanja mnogobrojnim i raznovrsnim jedinicama i ustanovama. U komandi divizije bila su ukupno 122 čovjeka, a ukupno u diviziji 6.300 ljudi. Očigledno trebalo je smanjiti brojno stanje divizije u odnosu na ranije, ali se zato povećao broj sredstava ojačanja, naročito u artiljeriji, protivtenkovskim i protivavionskim sredstvima.

Prelazak na novu formaciju išao je postepeno, zbog toga što je nedostajalo materijalno-tehničkih sredstava a i ratni uslovi završne ofanzive nisu to dozvoljavali. Naime, problem je bio i u tome što se sa četvorne formacije u brigadama trebalo preći na trojnu formaciju, a to nije bilo ni lako ni jednostavno. Naši kadrovi su bili navikli da ratuju sa četiri bataljona u brigadi, a ne sa tri i sa više četa u bataljonu a ne samo sa tri čete, kao i da u jedinici ima više boraca nego što je nova formacija predviđala. Sve je to uticalo da su samo neke divizije počele da se preformiraju po novoj formaciji. Na novu organizaciju i formaciju divizije prešlo se u potpunosti poslije završetka rata, jer je takva divizija više odgovarala mirnodopskom periodu.

Brigada - osnovna snaga divizije

Kada je 1. januara 1945. počelo formiranje armija, u sastavu NOVJ bilo je 248 brigada, od toga 199 pješadijskih, 15 artiljerijskih, 22 knojev-ske, 7 inžinjerijskih, dvije konjičke, po jedna tenkowska, željeznička i saobraćajna. Do kraja rata nije povećavan broj pješadijskih brigada. Naprotiv, njihov broj je do kraja rata opao na 171 jer su neke brigade rasfor-

³⁶) Arhiv VII, k 21, reg. br. 28/1.

mirane da bi se mogla izvršiti popuna gubitaka u ostalim. Međutim, broj rodovskih brigada je stalno rastao.

Kao i ranije brigade su i dalje činile osnovnu snagu divizije preko kojih su divizije rješavale svoje borbene zadatke. Proleterske, narodnooslobodilačke i udarne brigade u završnom periodu rata bile su, načelno, združene taktičke jedinice. Sa preoružavanjem divizija krajem 1944. i početkom 1945, u brigade se uvodi veći broj automatskog naoružanja i artiljerijskih oruđa, čime se povećala njihova vatrena moć i udarna sposobnost.

Najbolje su bile popunjene i naoružane brigade u sastavu divizija u zahvatu fronta kod 1, 2, 3. i 4. armije. Brigade koje su se nalazile u pozadini neprijatelja pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije i dalje su imale isti sastav kao i u ranijem periodu što je imalo odraza na njihovu sposobnost i udarnu moć u vrijeme kada su se uključile u stratejski front armija u posljednjim danima rata.

Prosječne vatrene mogućnosti brigada kretale su se između 3 i 4 hiljade kg čelika u minuti i zavisile su od mjesta gdje se nalazi, da li u zahvatu fronta ili u pozadini neprijatelja, od njihovog brojnog stanja i naoružanja. Tolike su bile realne vatrene mogućnosti nekih brigada NOVJ pri kraju rata. Međutim, treba imati u vidu da nisu uvijek mogle doći do izražaja realne vatrene mogućnosti jer se nije raspolagalo dovoljnim količinama municije, budući da se municija, kao i oružje, otimalo od neprijatelja, a pomoć od saveznika nije uvijek bila uredna.³⁷

Nova divizijska formacija, koju je propisao Generalštab 14. marta 1945, predviđala je brigadu (sada nazvana »streljačka brigada«) sa tri streljačka bataljona, dok su neke brigade do tada imale četiri ili pet bataljona. Brigada je trebalo da dobije artiljerijsku bateriju, četvu protivtenkovskih pušaka i četvu automatičara. Po novoj formaciji u brigadi je trebalo da bude 1.485 ljudi, što je u odnosu na velik broj brigada u divizijama koje su se nalazile u zahvatu fronta, bilo upola manje. Bataljon je imao tri čete, ukupno 359 ljudi. Najveći broj brigada preformiran je tek poslije rata.

Sredstva divizijske podrške i ojačanja

Udarnu snagu divizije, osim pješadijskih brigada, činila su i sredstva divizijske podrške koja su se nalazila u organskom sastavu divizije, kao i ojačanja koja su dobivena iz armije.

Najjaču snagu podrške divizije činile su njene artiljerijske jedinice - brigade i divizioni. Od ukupno 28 artiljerijskih brigada, koliko smo ih imali u vrijeme završne ofanzive, 22 su se nalazile u divizijama, i to u skoro svakoj diviziji 1, 2. i 3. armije. U sastavu divizija 1. i 3. armije stalno su se nalazile artiljerijske brigade, a u divizijama 2. armije artiljerijske brigade su prebacivane iz jedne u drugu diviziju i to u zavisnosti od mjesta i uloge koju je divizija imala u armijskoj operaciji. U 4. armiji divizije nisu imale artiljerijske brigade, nego je armija imala jednu tešku artiljerijsku brigadu, koja je na kraju rata bila najjača artiljerijska brigada u Jugoslovenskoj armiji. Ona je imala ukupno 89 artiljerijskih oruđa, među kojima i prvi motomehanizovani artiljerijski divizion samohotki tipa »Šerman« i »Stjuart«.

³⁷ Nikola Anić i dr., »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, str. 493.

Štab armije je ojačavao divizije sa jednim ili više artiljerijskih diviziona u pojedinim operacijama ili etapama operacija. U napadu na Gospić, 4. aprila 1945, 26. divizija bila je ojačana sa svih pet diviziona artiljerijske armijske brigade.

Artiljerijske brigade u sastavu divizija 1, 2. i 3. armije obično su imale tri artiljerijska diviziona, oko 30 do 40 artiljerijskih oruđa kalibra 122, 120, 76 i 45 mm. Samostalni artiljerijski divizion u 9, 19, 20. i 26. diviziji 4. armije obično su bili sastavljeni od protivtenkovskih topova i od nekih haubica ili topova 76 mm, ali su skoro svi bili motorizovani, što je omogućavalo da se prati nastupanje pješadije i tenkova.

Značajna je bila uloga inženjerskih jedinica koje su se nalazile u divizijama i brigadama. Skoro sve divizije 1. armije imale su inženjerski bataljon, a u brigadama inženjersku četvu, što je omogućilo lakše i brže izvršavanje borbenih zadataka u situaciji kada je neprijatelj minsko-eksplozivnim sredstvima zaprečio svoje položaje na sremskom frontu. Inženjerske brigade imale su samo armije, radi čega su štabovi armija ponekad ojačavali diviziju sa nekim inženjerskim jedinicama.

Protivavionska sredstva, naročito protivavionske topove 20 mm i protivavionske mitraljeze 12,7 mm, imale su skoro sve divizije. U divizijama 1. armije je bilo 43 protivavionska topa i 89 protivavionskih mitraljeza, što je bila vanredno dobra protivavionska zaštita i podrška. U 2. armiji je bilo 26 protivavionskih topova, ali nisu bili u divizijama, nego u artiljerijskim brigadama, dok su divizije imale 42 protivavionska mitraljeza 12,7 mm. U 3. armiji nalazilo se 48 protivavionskih topova, obično u divizijskim artiljerijskim brigadama i 19 protivavionskih mitraljeza. Četvrta armija je imala 63 protivavionska topa, uključno i jednu bateriju topova 88 mm, s tim što je najveći broj protivavionskih topova bio u artiljerijskoj brigadi, a ostalo je raspoređeno po divizijama i u 1. tenkovskoj brigadi. Kako u završnim operacijama neprijateljska avijacija skoro da se nije ni pojavila, protivavionska sredstva su bila angažovana, naročito ona u pješadijskim brigadama, za tučenje ciljeva na zemlji, što je imalo veliki borbeni efekat.

Jedinice veze obezbjeđivale su sigurnu vezu u divizijama i brigadama, za šta su imali čete za vezu, sa sve većim brojem radio-stanica. Četvrta armija je imala 278 radio-stanica, a svaka divizija od 10 do 30, s tim što je artiljerijska brigada imala najviše, čak 106 radio-stanica.

Efekti upotrebe divizija

Kako je već konstatovano, divizija je bila osnovna i glavna snaga armije, pa je od posebnog značaja sagledati efekte njene upotrebe u operativnom rasporedu armije u završnim operacijama za oslobođenje zemlje 1945. godine. Zadržaćemo se samo na nekim pitanjima.

U napadnoj operaciji štab armije je uvijek sa dvije ili više divizija izražavao težište dejstva, koje je ojačavao sa tenkovskim, artiljerijskim i inženjerskim jedinicama i podržavao vazduhoplovstvom. Obično su divizije iz odbrambenog prelazile u napadni poredak i kretale u napad, a vrlo rijetko su dovođene iz pozadine, iz rejonu koncentracije. U tome je bio izuzetak kod 4. armije, gdje su sa odmora, iz sjeverne Dalmacije, iz rejonu koncentracije, dovedene na front u Lici tri svježe divizije: 9, 19. i 26. i prešle u napad, u prvoj etapi ličko-primorske operacije poslije završenih pri-

prema. Štab 1. armije je za proboj sremskog fronta iz armijske rezerve angažovao dvije divizije (42. i 48. makedonsku), dok su 2. i 3. armija ofanzivu počele sa divizijama koje su duže bile u borbi. U tom pogledu klasičan je slučaj divizija 2. armije koje su se od 23. do 30. marta žestoko tukle u odbrambenim borbama sa nadmoćnijom njemačkom grupacijama u operacijama »Majska oluja« i onda, poslije vrlo kratke pripreme, 5. aprila prešle u ofanzivu i postigle zapažene rezultate.

Obično su divizije izvodile napad jedna pored druge, najneposrednije sadejstvujući. Jedino je na sremskom frontu u operativnom rasporedu 1. armije napad izvođen sa divizijama u dva ešelona, kao i na frontu kod Klane u riječko-tršćanskoj operaciji. Zbog toga što su armije vrlo rijetko imale diviziju u rezervi, napad divizija izvodio se u jednoj liniji. Divizija je mogla izdržati u borbi od 3 do 8 i više dana, sa vrlo malom pauzom. Tada su se u borbi, u borbenom poretku divizije samo smjenjivale brigade. To potvrđuje sposobnost naših divizija da duže izdrže u borbi i da idu na cijelu dubinu armijske napadne operacije, kao što je, npr. slučaj sa 1. proleterskom divizijom na sremskom frontu ili sa 26. divizijom u prvoj etapi ličko-primorske operacije, kada je divizija bila u borbi devet dana (od 20. do 29. marta) i djelovala od Lapca zaključno sa oslobođenjem Bihaća.

U probou neprijateljskog fronta divizija na pravcu glavnog udara armije, napadala je na uzanom dijelu fronta, načelno 5-10 km, postavljajući odnos snaga i više od 3 : 1. Tako, npr. jedan njemački bataljona u rejonu Lapca napadalo je devet bataljona 26. divizije, od toga dva tenkovska, podržavani sa četiri artiljerijska diviziona. Rezultat je bio poražavajući za neprijatelja. Za jedan dan su probili njemačku odbranu, upali u slobodan operativni prostor i zauzeli Bihać. Slične rezultate je postigla 1. proleterska divizija na sremskom frontu. Ona je 12. aprila probila duboko ešloniranu njemačku odbranu i oslobodila Vukovar, a onda upala u slobodan operativni prostor i obuhvatila Đakovo sa sjevera i omogućila snagama sa fronta da oslobode grad. Bilo je i slučajeva da, i pored napada na uskom dijelu fronta, divizija odmah ne postigne planirane rezultate. To se dogodilo 1. proleterskoj u napadu na Pletemicu i 26. diviziji u napadu na Klanu kod Rijeke, gdje su imale dosta gubitaka.

Divizije koje su napadale na pomoćnom pravcu armije imale su veliku širinu fronta napada, čak i do 30 km, i sporije su prodirale u protivnički raspored.

U okviru armijske operacije divizije su izvodile razne oblike manevra, pri čemu se najveći uspjeh postizao obuhvatom i obilaskom, a najslabiji u frontalnom potiskivanju neprijatelja. Okruženje izvedeno prethodno obilaskom i obuhvatom, ili udarnom iz pozadine zajedno sa snagama sa fronta, davalo je najveće rezultate. U tome je klasična prva etapa ličko-primorske operacije 4. armije, kada je na dvije protivničke divizije 15. korpusa u napad krenulo četiri divizije sa fronta i četiri divizije iz pozadine. Za osam dana (od 20. do 28. marta) potpuno je uništena glavnina njemačkog 15. armijskog korpusa. Okruženjem je prisiljen na kapitulaciju njemački 97. korpus kod Ilirske Bistrice, a prethodio mu je obuhvatni manevar divizija 4. armije. Divizije 3. armije, odmah poslije forsiranja Drave, vešt看 manevrisanjem obiše su Osijek i Valpovo i otvorile put za Našice, i oslobodile ga udarom sa fronta i 6. korpusa iz pozadine. Uspio je i manevar 19. divizije sjeverno od Senja, pri čemu je dejstvom preko grebena Velebita i Kapele odsječena njemačka grupacija u Senju. Jedan od najuspješnijih di-

vizijskih manevara bio je obuhvat 20. i 29. divizije preko Mašuna za Trst i Postojnu, iako je prije toga 29. divizija dovedena čak iz reiona Sarajeva, prešavši preko 600 km, uglavnom pješke. Manevar divizija 2. armije od Doboja prema Banja Luci, a onda ka Karlovcu i Zagrebu ukazuje na veliku izdržljivost naših divizija i na njihovu sposobnost da se u borbi neprekidno nalaze čak i po 15 dana goneći razbijenog neprijatelja.

Najveće teškoće su imale divizije u savlađivanju vodenih prepreka, na Savi kod Brčkog, na Uni između Novog i Kostanjice, najviše zbog nedostatka pontonskog materijala. Divizije 3. armije koje su se solidno pripremile i koristeći sva moguća sredstva, brzo i uspješno su forsirale Dravu kod Valpova i stvorile uslove prodora prema Našicama. Na lijevom, primorskom krilu 4. armije, 9. divizija podržana i potpomognuta od Jugoslovenske mornarice, pokazala se sposobnom za pomorske desante na Pag, Rab, Lošinj, Cres i istočnu istarsku obalu, a 26. divizija na Krk.

Divizije NOVJ, onakve kakve su bile na kraju rata, bile su sposobne da djeluju na ravničastom, manevarskom i brdsko-planinskom zemljištu, s tim što su brojčano jače i tehnički bolje opremljenije divizije, usmjeravane preko ravničastog i manevarskog zemljišta, a ostale brdsko-planinskim pravcima. Velike su teškoće imale sve divizije koje su djelovale južno od Save do obale Jadrana, zbog nedovoljno dobrih komunikacija. Tako su se divizije 2. armije (u početku četiri a kasnije osam) našle na samo jednoj jednoj komunikaciji koja je išla od Tuzle preko Doboja, Dervente, Banja Luke za Zagreb. Divizije 4. armije (u početku četiri sa fronta, a kasnije 14 divizija) na cijeloj dubini armijske ofanzive od Gračaca preko Gospića, Senja i Rijeke do Trsta i Soče - dužina oko 400 km - imale su samo dvije komunikacije koje su išle srednje i visoko planinskim zemljištem, ali im je olakšavajuća okolnost bila što su se dotur i evakuacija dobrim dijelom oslanjali na primorska pristaništa i što je taj zadatak uspješno izvršavala Jugoslovenska mornarica. Otežavajuća okolnost za divizije 1. i 3. armije bila je ta što su Nijemci, prilikom povlačenja potpuno uništili željeznički saobraćaj.

Divizija je obično svoj borbeni poredak postrojavala u jednom ešelonu sa slabijom ili jačom rezervom (od bataljona do brigade), koncentrišući glavne snage i sredstva na uskom frontu proboja neprijateljske odbrane. Međutim, i u okviru divizije uvijek se težilo izvođenju manevra radi udara na slabija mjesta protivnika, što je tokom završne ofanzive dalo velike rezultate. I obratno, kada se po više dana udaralo »čelom na čelo« (slučaj Klane, Pletemica i slično) divizija je imala velike gubitke i rezultati nisu bili zavidni.

Kada je 15. maja 1945. završen rat na jugoslovenskom ratištu, u sastavu Jugoslovenske armije je bilo 59 divizija, i to: 49 pješadijskih, 7 divizija KNOJ-a, dvije vazduhoplovne i jedna italijanska antifašistička »Garibaldi Fontanot«. Bila je to snažna grupacija divizija nove Jugoslavije, koja je obezbijedila pobjedonosan završetak narodnooslobodilačkog rata i osiguravala obnovu porušene zemlje i tekovine revolucije.

Četvrti korpus NO VJ u vreme formiranja armija¹⁾

General-pukovnik Miloš Šumonja²⁾

Prvi hrvatski korpus NOVJ formiran je naredbom Josipa Broza Tita 22. novembra 1942. godine, desetak dana poslije formiranja 1. bosanskog korpusa. To su jedina dva korpusa NOVJ koja su osnovana u 1942. godini s tim što je 1. hrvatski korpus imao vremenski duži borbeni put jer je rasformiran posljednji, i to posle rata, 18. maja 1945. godine.

Istovremeno sa formiranjem korpusa formirane su i prve divizije NOVJ. U sastav 1. hrvatskog korpusa ušle su 6. lička divizija sa tri ličke brigade (1, 2. i 3.), 7. banijska divizija sa dvije banijske (7. i 8) i 13. proleterskom brigadom »Rade Končar« koja je u to vreme uglavnom ratovala na Žumberku i Pokuplju, Osmu kordunaška divizija sa dvije kordunaške (4. i 5) i 6. primorsko-goranskom brigadom koja je dejstvovala u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. U sastav korpusa 21. XII 1942. ušli su Lički, Banijski i Kordunaški partizanski odred. U to vrijeme formirana je i korpusna artiljerija. Ukupno brojno stanje korpusa iznosilo je 10.167 boraca već prekaljenih u mnogobrojnim borbama, među kojima veliki broj od prvih ustaničkih dana. Od 10.400 nosioca »Spomenice 1941« koliko ih je ukupno sa teritorije Hrvatske preko 6000 je sa terena Like, Banije i Korduna i najveći broj njih su sve vrijeme rata bili u jedinicama 1. hrvatskog korpusa. To je bio jedan od razloga da jedinice sa tog terena nisu nikad oskudjevale u stajješinskom kadru. Sta više, kadrovi tih jedinica stalno su upućivani u mnoge druge krajeve Hrvatske, a u zimu 1944. jedna grupa od pedesetak iskusnih starješina sa komandantom korpusa Bogdanom Oreščaninom na čelu upućena je u VŠ NOVJ u Beograd.

Prvi komandant korpusa bio je Ivan Gošnjak, politički komesar Venceslav Holjevac (koji je na toj dužnosti ostao celo vreme rata). Komandant 6. ličke divizije bio je Srećko Manola, a komesar Rade Žigić. Komandant 7. banijske divizije bio je Pavle Jakšić, komesar Đuro Kladarin, a komandant 8. kordunaške Vlado Četković, komesar Artur Turkulin.

Teritorija na kojoj je dejstvovao 1. hrvatski korpus obuhvatala je centralni dio Hrvatske: Liku, Baniju, Kordun, Gorski kotar, te Primorje, Žumberak, Pokuplje, Cazinsku krajinu, južni dio Zagreba. Po svom položaju, a naročito po komunikacijama koje preko nje vode prema Ljubljani, Rijeci, Splitu i Beogradu, korpusna teritorija strategijski je bila vrlo značajna za jugoslavensko a i južnoevropsko ratište. Prvi hrvatski korpus bio je vojna i politička snaga rata i revolucije koji je razgarao NOB ne samo na tom operativnom području nego i daleko šire.

■> Saopštenje podnijeto na Okruglom stolu o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd 15. januar 1985.

2) Pukovnik, komandant 4. korpusa NOVJ.

General-pukovnik Miloš Šumonja (četvrti s desna) komandant 4. korpusa

Već u prvim borbama, u praksi ratnih dejstava, potpuno se potvrdila i opravdala Titova odluka o formiranju korpusa i divizija. Tako su krajem novembra 1942. godine u zajedničkim borbama 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa oslobođeni Bihać, Cazinska krajina i proširena slobodna teritorija koju su Nemci nazvali »Titova država« koja se prostirala do Siska, Zagreba, Karlovca, Senja, Knina, makarskog primorja i srednjedalmatinskih otoka. U decembru 1942. godine i početkom januara 1943. godine jedinice 1. hrvatskog korpusa uspješno su dejstvovale na komunikaciji Zagreb-Sisak-Beograd, Zagreb-Karlovac-Rijeka, Ogulin, Plaški, Otočac-Gračac, napale su i likvidirale niz neprijateljskih uporišta i prisilili ga da povuče svoje snage u veće garnizone.

Za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive u operaciji »Vajs-I«, u drugoj polovini januara 1943. godine, jedinice 1. hrvatskog korpusa vodile su u teškim zimskim uslovima svakodnevne žestoke odbrambene borbe protiv nekoliko puta brojčano nadmoćnijih i za zimske uslove posebno pripremljenih njemačkih esesovskih i legionarskih, te talijanskih, ustaških, četničkih i domobranskih jedinica. One su sprečile neprijatelju ostvarenje plana »Vajs-I«, tj. da za dva dana proдре od Karlovca, preko Bihaća do sela Vrtoče i da se tu spoji sa snagama koje su nastupale od Sanskog Mosta i sa Talijanima koji su nadirali od Kulen-Vakufa i na taj način onemogućili okruženje glavnine snaga 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa. Umjesto da stignu prvog dana ofanzive do Bihaća, Nijemci su u Bihać ušli 29. januara 1943. godine tj. poslije deset dana, a umjesto za dva dana da se spoje sa snagama sa pravca Sanskog Mosta spojili su se tek 8. februara 1943. tj. dvadesetog dana, a sa Talijanima 13. februara tj. dvadesetpetog dana od početka ofanzive. Na taj način stvoreno je potrebno vrijeme za pripremu i uspješno dejstvo Operativne grupe Vrhovnog štaba u prodoru prema istoku ka Neretvi.

Početkom februara 1943. godine 7. banijska divizija izašla je iz sastava Korpusa i stavljena je pod neposrednu komandu VŠ NOVJ, a ostale snage

uspješno su branile preostali mali dio oslobođene teritorije Like u Lapačkoj kotlini, koordinirajući svoja dejstva sa 1. bosanskim korpusom - čime su također olakšali ofanzivu Operativne grupe VŠ preko Neretve u istočnu Hercegovinu. Pošto su razbili Talijane u Lapačkoj kotlini i prisilili ih na povlačenje, jedinice 1. hrvatskog korpusa su u martu i aprilu 1943. prešle u ofanzivu i ponovo oslobodile veći dio Like, uništivši sve ustaške, četničke i domobranske posade u Gackoj dolini, prisilivši Talijane i kvislince da se, uz teške gubitke, povuku i napuste 6. aprila 1943. Vrhovine, a 12. aprila 1943. Otočac. U maju, junu, julu i avgustu 1943. snage 6. ličke divizije vodile su žestoke borbe, likvidirale neprijateljske posade i proširile slobodnu teritoriju u sjevernoj Dalmaciji, Gackoj, Ličkoj i Lapačkoj kotlini. Za to vrijeme 8. kordunaška divizija se vratila na Kordun i ponovo oslobodila Slunj, Cetingrad, Topusko i Veliku Kladušu. Partizanske snage na Baniji očistile su teritoriju Banije, a 6. i 14. primorsko-goranska brigada oslobodile su velik dio teritorije Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Tako je početkom avgusta 1943. ponovo bila povećana »slobodna teritorija Like, Gorskog kotara, Korduna, Cazinske krajine, Banije i Pokuplja. Kao rezultat tih uspješnih borbi u aprilu 1943. formirana je 13. primorsko-goranska divizija koja u maju ulazi u sastav 1. hrvatskog korpusa, a 29. aprila 1943. na Baniji je formirana Unska operativna grupa u koju su ušle 4. banijska brigada, 8. krajiška brigada, Banijski NOP odred i bataljon Kordunaškog odreda, ukupne jačine 2.543 boraca. U maju Unska operativna grupa ulazi u sastav 1. hrvatskog korpusa, u junu 8. krajiška brigada izlazi iz Unske operativne grupe. U aprilu 1943. izlaze iz sastava 1. korpusa Lički, Banijski i Kordunaški odred i stavljaju se pod komandu Glavnog štaba Hrvatske, da bi u septembru 1943. ti odredi, zajedno sa novomformiranim Karlovačkim, Plaščanskim i Krajiškim odredom, opet ušli u sastav korpusa. Početkom septembra vraća se iz Operativne grupe VŠ 7. banijska divizija i ulazi u sastav korpusa. Tada se rasformira Unska operativna grupa i njene jedinice ulaze u sastav 7. divizije.

Ovakvo brojčano i organizacijsko ojačane, jedinice 1. hrvatskog korpusa dočekale su u septembru 1943. kapitulaciju fašističke Italije u kojoj je 13. divizija NOVJ odigrala posebnu ulogu razoružavši, uz masovnu pomoć naroda Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre, glavninu talijanskog 5. armijskog korpusa. U partizanske jedinice stupilo je više od 80.000 novih boraca. Formirane su 3, 4, 5. i 6. brigada u 13. diviziji. Popunjeni su 1. i 2. primorsko-goranski NOP odredi, a velik broj boraca iz Istre i Hrvatskog primorja upućen je za popunu 6, 7. i 8. divizije i drugih jedinica korpusa. Oslobođen je veliki dio obale Hrvatskog primorja, otoci Krk, Cres, razbijeni četnici na Lošinju. Od zapljenjenog oružja formirane su artiljerijske, tenkovske, protivavionske, inženjerijske, pontonirske, izviđačke jedinice i jedinice veze. U brigadama, divizijama i korpusu organizovani su mnogobrojni kursevi za obuku na novom oružju i opremi.

Da bi zaposjeli teritoriju koju su do kapitulacije držali Talijani, a imajući u vidu i mogućnost iskrcavanja saveznika na Jadranskoj obali, Nijemci su (od sredine septembra do novembra 1943) prebacili sa drugih frontova u Istru, Slovenačko primorje i Hrvatsko primorje 118. lovačku, 373. legionarsku, 7. SS »Princ Eugen« diviziju, dijelove 181. i 1. kozačku diviziju, 29. i 92. njemački motomehanizovani puk, veći dio samostalnih jedinica, a na kraće vrijeme, na prolazu, 44. i 71. pešadijsku diviziju, djelove oklopnih divizija »Viking«, »Adolf Hitler« i »Herman Gering«. Vojne snage

NDH su Nijemci potčinili svojim jedinicama. Sa tim snagama Nijemci su od 12. septembra do 12. novembra preduzeli više ofanzivnih operacija protiv naših snaga u Slovenačkom primorju, Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Obzirom na veliku nadmoć, Nijemci su dosta brzo savladali otpor neiskusnih, novoformiranih naših jedinica nanijevši im teške gubitke. U oktobru su zauzeli veći dio obale Hrvatskog primorja i Delnice, Ravnu Goru u Gorskom kotaru; sredinom novembra su se iskrcali na Krk, Cres, Lošinj, a u januaru 1944. zauzeli su Senj. Za to vrijeme 7. i 8. divizija su djelovale na Baniji, Kordunu, Cazinskoj krajini, Plaškoj dolini, napadali su neprijateljske garnizone, komunikacije i, zajedno sa Kordunaškim, Banijskim, Žumberačko-pokupskim, Turopoljsko-posavskim odredom, vodili teške borbe protiv 1. kozačke konjičke divizije, 371. pješadijske, 373. legionarske, 2. lovačko-domobranske brigade, a od 7-29. decembra 1943. također vodile žestoke borbe protiv tih neprijateljskih snaga u okviru Kordunaško-banijske, Turopoljsko-pokupske operacije »Panter«.

Pod konac 1943. i početkom 1944. godine izvršene su vrlo krupne organizacione promjene u 1. hrvatskom korpusu. Naredbom maršala Josipa Broza Tita 1. hrvatski korpus je 5. oktobra 1943. preimenovan u 4. korpus NOVJ. Početkom novembra iz sastava korpusa izašla je 6. lička divizija »Nikola Tesla« i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa, a 13. proleterska brigada »Rade Končar« u sastav 1. proleterske divizije. Koncem januara

1944. izlazi iz sastava 4. korpusa 13. divizija i ulazi u sastav novoformiranog 11. korpusa NOVJ. Tridesetog januara ulazi u sastav 4. korpusa novoformirana 34. pokupsko-žumberačka divizija. Formiranje te divizije u neposrednoj blizini Zagreba, značajnog strateškog i političkog centra, na teritoriji kroz koju su prolazile važne komunikacije prema sjeveru, jugu, istoku, zapadu, na teritoriji gdje se je rodio i za vrijeme rata jedno vrijeme živio Vlatko Maček, gdje se rodio Stepinac, gdje su ustaše i Nijemci poduzimali sve moguće mjere i represalije da ne dozvole širenje NOB-a i NOR-a, gdje su katolička crkva i HSS pokušavali zadržati svoj uticaj značilo je veliku pobjedu Titove politike i poraz ne samo politike NDH nego i politike čekanja.

Početkom (8. 02) februara 1944. ulazi u sastav 4. korpusa ponovo formirana, od takozvane Huskine milicije, Unska operativna grupa, sastava 1. i 2. muslimanska brigada i Cazinski odred, jačine 2.343 boraca. Početkom marta (7. 03) 1944, na osnovu naredbe VS NOVJ, GŠH formira Korpusnu vojnu oblast 4[^] korpusa u čiji sastav ulaze Ličko, Kordunaško, Banijsko, Karlovačko, Žumberačko, Pokupsko-turopoljsko i Bihačko vojno područje sa mnogobrojnim komandama mjesta, sa seoskim stražama, radionicama i bolnicama. Korpusna vojna oblast imala je odsjek za mobilizaciju, saobraćaj, ekonomski i sanitetski odsjek, odsjek za zaštitu naroda i oblasni vojni sud. Sa tako razvijenom organizacijom novoformirana Korpusna vojna oblast doprinijela je poboljšanju rukovođenja i uopšte rada, naročito na snabdjevanju, mobilizaciji, saobraćaju vojnih područja i komandi mjesta. Preduzeto je nekoliko krupnih akcija prebacivanja hrane iz Slavonije i Posavine na već potpuno iscrpljenu i stradalu Liku, Kordun i Gorski kotar. Zatim krupan zadatak je bio prebacivanje teških ranjenika za Italiju. Formirano je nekoliko novih radionica i poboljšan rad dotadašnjih.

Početkom 1945. velik i odgovoran posao Korpusne vojne oblasti pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske bio je priprema za ulazak u velike gradove (Zagreb, Karlovac, Sisak, Ogulin, Petrinja, Bihać). Da

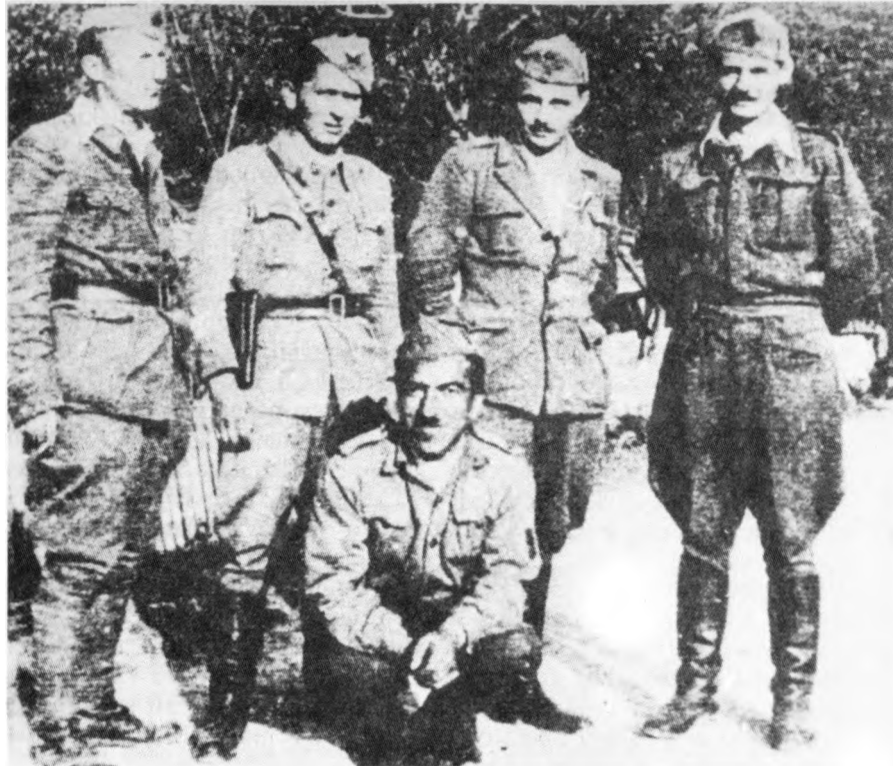
bi ulazak i oslobodjenje gradova bio što organizovaniji, trebalo je mnogo toga pripremiti i organizovati. U cjelini rad vojnopozadinskih organa korpusa bio je od velikog značaja.

Početkom 1944. u Štabu 4. korpusa postojali su operativni i obavještajni odsjek, odsjek za vezu, šifrantski, za naoružanje, intendantski, sanitetski, bezbjednost i vojni sud. Sa tako poboljšanom organizacijom većim brojnim stanjem jedinica korpusa, produžili su se napadi na neprijateljske garnizone i komunikacije. S obzirom na sve veću jačinu neprijatelja u tim garnizonima, napad se izvodi sa dvije divizije. Tako su u martu 1944, 8. i 34. divizija napale Zdenčinu na pruzi Zagreb - Karlovac, zatim Buševac i prugu Zagreb - Sisak. Od 24. juna do 16. jula te divizije, zajedno sa Štabom korpusa, prešle su željezničku prugu i cestu Zagreb - Karlovac i to 25 km daleko od Zagreba i zajedno sa slovenačkim partizanskim jedinicama vodile su vrlo žestoke borbe na Žumberku i Beloj krajini. Devetog aprila 1944. 7. i 8. divizija i Unska operativna grupa napale su Cazin. Od 22. do 30. maja, vezano za desant na Drvar, jedinice 4. korpusa odbile su napad na slobodnu teritoriju Korduna, Banije i Cazinske krajine jedinica 1. konjičke kozačke divizije, djelova 373. legionarske divizije, njemačkog 1. rezervnog lovačkog puka i 92. moto puka, 55. izviđačkog odreda, djelova 3. i 8. ustaške brigade, 2. domobranske lovačke brigade, bataljona Paveličeve tjelesne brigade i još nekih drugih manjih jedinica. U toj stalnoj ofanzivi 4. korpusa 7. divizija je sa dvije brigade, od polovine avgusta do polovine oktobra 1944, prešla u Moslavinu i zajedno sa jedinicama 6. slavonskog i 10. zagrebačkog korpusa NOVJ napala Križevce i Koprivnicu. Od 26-29. septembra 1944. djelovi 7, 8. i 34. divizije napali su Sunju, a zatim, zajedno sa Unskom operativnom grupom, 8. novembra Cazin, a 31. decembra Drežnik, Vaganac i Sadilovac.

U januaru i februaru 1945. jedinice 4. korpusa vodile su žestoke borbe oko Ličkog Petrovog Sela, Drežnika, Plitvičkih jezera, Ličke Jasenice i u Plaškoj dolini protiv 373. i 392. legionarske divizije i ustaških i domobranskih snaga koje su po svaku cijenu pokušavale da povežu svoje snage i uspostave liniju odbrane od Bihaća, preko Plitvičkih jezera, Ličke Jasenice do Otočca. Tim aktivnim dejstvima i stalnom ofanzivom jedinice 4. korpusa držale su inicijativu i vezale za sebe velike neprijateljske snage.

Početkom 1945. godine, kada se osnivaju armije, oko velike slobodne teritorije 4. korpusa neprijatelj je imao sledeće snage: ostatke 264. njemačke divizije koji su se uspjeli izvući iz Knina u dolinu r. Une i Bihaća, 4. ustaško-domobranska divizija na prostoru Sisak - Velika Gorica, 13. ustaško-domobranska divizija u širem rejonu Karlovca, djelovi 392. legionarske divizije i 2. ustaško-domobranska divizija oko Ogulina i Otočca. Pored toga na tom prostoru bilo je niz samostalnih, njemačkih, ustaških i domobranskih jedinica. Blagodareći stalnoj aktivnosti jedinica 4. korpusa neprijatelj ni sa tako znatnim snagama nije uspio da odbaci naše jedinice od najvažnijih komunikacija niti da poveže unski i lički pravac. Čak je morao da iz Slavonije, gdje mu je i te kako trebala, prebaci na unski pravac 104. njemačku diviziju, ali ni sa tim snagama neprijatelj nije uspio ugroziti desni bok 4. armije i usporiti njeno napredovanje prema Rijeci i Trstu.

U vrijeme formiranja 4. armije, na dan 31. 03. 1945. 4. korpus je u svom sastavu imao Štab korpusa sa razvijenim i kadrovskim ojačanim odsjecima, 7, 8. i 34. udarnu diviziju sa vrlo iskusnim boračkim i stajješim-

Štab 34. udarne divizije 4. korpusa

skim sastavom, Banijski, Krajiški, Karlovački i Turopoljsko-posavski PO, Artiljerijsku i Omladinsku brigadu, 1, 2, 3. i 4. aerobazu, tenkovski, pontonirski i autobataljon, prateću četvu, četvu za vezu i Korpusnu vojnu oblast koja je u svom sastavu imala 1. i 2. kordunaško, banijsko, bihaćko, turopoljsko-pokupsko, žumberačko i karlovačko vojno područje, vojno-oblasnu bolnicu, Radni bataljon, tehničku, šustersku, šnajdersku, vojnotehničku, radiotehničku, telefonsko-tehničku, sanitetsko-tehničku i pirotehničku radionicu, tvornicu keksa, marveni depo i vozarski divizion. Ukupno brojno stanje 22.876 od čega Korpusna vojna oblast 8.083. Nacionalni sastav Korpusa je bio - 11.111 Srba, 7.983 Hrvata, 2.885 Muslimana. Socijalni sastav 19.138 seljaka, 2.088 radnika.³⁷ Od naoružanja Korpus je imao 9.700 pušaka, 1.013 snajpera, 776 puškomitraljeza, 109 teških mitraljeza, 58 lakih, 47 teških bacača, 12 haubica, 21 top, 8 protivavionskih mitraljeza, 20 protivtenkovskih topova, 12 tenkova, 36 pontona, 37 radio stanica, 17 kamiona, 1.700 konja. Sve je to oteto i zarobljeno od neprijatelja.

Jedinice 4. korpusa su bile sa velikim borbenim iskustvom, što se pokazalo i u zajedničkim operacijama sa jedinicama 4. armije u oslobodenju Bihaća, uspješnog obezbjeđenja desnog boka armije i sprečavanja neprija-

³⁷ Zbornik dokumenata NOR-a, tom V, knj. 39, str. 204.

teljskog pokušaja da sa 104. njemačkom divizijom ugrozi ili uspori napredovanje glavnih snaga 4. armije prema Rijeci i Trstu, a posebno oko okruženja i predaje 97. AK kod Ilirske Bistrice i 34. divizije u karlovačkoj operaciji.

Za sve vrijeme, od formiranja do rasformiranja, 4. korpus je neprekidno pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske, s tim što je za vrijeme ličko-primorske operacije sadejstvovao, a za vrijeme okruženja i predaje 97. njemačkog korpusa bio operativno potčinjen 4. armiji, dok je 34. divizija u karlovačkoj operaciji bila operativno potčinjena Karlovačkoj operativnoj grupi 2. armije.

Komandovanje od strane Glavnog štaba Hrvatske nosilo je opštu karakteristiku našeg komandovanja u NOR-u čija je osnova bila kratkoća, korektnost, vrlo često lični kontakt i to kada je i gdje je najteže; malo je bilo pisanja, postojali su velika samostalnost i inicijativa, ali i velika odgovornost za eventualne greške i propuste. Uvijek je postojala političko-partijska priprema za borbu, akciju i operaciju. Sve je bilo vrlo kratko, i sastanci i depeše i izvještaji. Postojala je velika kritičnost i samokritičnost na vojnim a naročito na partijskim sastancima.

Brojčano su bili mali ali vrlo efikasni štabovi. Održavala se radio-veza sa pretpostavljenima i potčinjenima, a kada je postojala mogućnost onda i telefonska veza. U nižim jedinicama redovno se održavala veza kuririma. Štednja municije i goriva bila je vrlo rigorozna. Kada je Glavni štab Hrvatske prešao u Dalmaciju, u Zadar, veza se uglavnom održavala putem radija.

Što se tiče sadejstva 4. korpusa sa 4. armijom u ličko-primorskoj operaciji, to je komandovanje ostvarivano posjetom komandanta korpusa Štaba 4. armije u Lovincu (ili Gračacu) kojom prilikom je komandant 4. armije, general Petar Drapšin, upoznao komandanta korpusa sa situacijom na frontu armije, zadacima, načinom izvršenja i, u vezi sa tim, postavio zadatke 4. korpusu u borbama za Bihać i u obezbeđenju desnog boka armije u nastupanju prema Rijeci i Trstu. Za vrijeme borbenih dejstava održavani su tijesni kontakti nižih jedinica sa artiljerijom i tenkovima. Najviše teškoća je bilo u sadejstvu sa avijacijom.

Kada je iz Generalštaba primljena depeša da se 8. divizija stavlja pod operativnu potčinjenost 4. armije, komandant 8. divizije je posetio Štab 4. armije u Kraljevici. Poslije toga, kada su pod operativnu potčinjenost 4. armije stavljeni 7. divizija i Štab 4. korpusa - posetu štabu 4. armije učinio je komandant korpusa. Tom prilikom komandant 4. armije upoznao je komandanta 4. korpusa sa situacijom na frontu armije i tražio je da se preduzmu sve mjere da se što prije stigne u Slovenačko primorje.

Po pristizanju u Slovenačko primorje 8. divizija je iz pokreta stupila u borbu protiv jedinica njemačkog 97. korpusa koje su se pokušavale probiti iz Ilirske Bistrice prema Ljubljani. Tih dana je na isturenom komandnom mjestu Štaba 4. armije u Šent Peteru (danas Pivka) održan sastanak na kome je sa komandantom 4. armije, uz prisustvo načelnika Generalštaba Arsa Jovanovića, komandanta 4. korpusa i komandanta 26 divizije generala Boža Božovića, razrađen plan sprečavanja probijanja njemačkog 97. korpusa. Četvrti korpus je dobio zadatak da smjeni već u borbama istrošenu 26. diviziju, da zaustavi dalji prodor Nijemaca i, zajedno sa ostalim snagama 4. armije, prisili 97. korpus na kapitulaciju. Na tom sastanku

vođena je vrlo žustra diskusija o jačini 97. AK. Početni obavještajni podaci upućivali su na dosta skromne snage jačine od oko 5.000 ljudi. Nakon kapitulacije i predaje snaga 97. korpusa, ispostavilo se da ih ima daleko više, kao što je poznato, predalo se oko 20.000 ljudi, a samo 8. diviziji oko 16.000.

Poslije kapitulacije i predaje njemačkog 97. korpusa 7. maja 1945, 4. korpus je dobio naređenje da preda zarobljenike i ratni plijen 19. diviziji i da, sa obe divizije i Štabom korpusa, krene za Zagreb. Devetog maja 1945. jedinice i Štab korpusa stigli su na liniju Postojna - Planica. Desetog maja bili su na liniji Kalnik - Log, 12. maja u širem rejonu Novog Mesta, a 15. maja u rejonu Brežica, gdje je stiglo naređenje Generalštaba da se Štab 4. korpusa rasformira i ljudstvo uputi za popunu 2. armije u Zagreb. Njegova 7. divizija ušla je u sastav 4. armije i vraćena za Postojnu, a 8. divizija je ušla u sastav 2. armije.

Eto na taj način završen je ratni put 4. korpusa. Kao i ratni put mnogih naših korpusa, divizija i brigada, put 4. korpusa bio je veoma dug i veoma slavan. Za proučavanje i istraživanje strategije, operatike i taktike borbeni put i dejstva na tom putu koja je izvodio korpus sadejstvujući 4. armiji i djelujući u njenom sastavu, kao i samostalna dejstva korpusa od formiranja do završnih operacija za oslobođenje - predstavljaju veoma poučnu i inspirativnu empirijsku građu. Ona su interesantna kako za istoriografska istraživanja, tako i za istorijske sinteze.

Uloga korpusa u pozadini neprijatelja u ostvarivanju strategijske koncepcije narodnooslobodilačkog rata

General-pukovnik Franc Poglajn²¹

U svim operacijama koje su izvodile naše četiri armije, počev od onih na Dravi, sremskom frontu, pa do onih u istočnoj Bosni i Lici, značajnu ulogu imale su snage NOVJ koje su dejsstvovale u pozadini neprijatelja. To su bile snage korpusnih sastava, jačine dve do tri divizije, sa artiljerijskim, inženjerijskim i drugim jedinicama rodova i službi, a u Sloveniji i 4. operativna zona (u Štajerskoj), koja je imala u sastavu jednu diviziju, dve brigade u operativnoj grupi i tri odreda.

Sve te snage dejsstvovale su u većoj ili manjoj dubini pozadine neprijatelja, u neposrednom ili posrednom sadejstvu sa snagama armija na frontu. Na primer, u napadnim operacijama 4. armije (u ličko-primorskoj operaciji) u pozadini neprijatelja dejsstvovala su četiri korpusa (4, 11, 7. i 9. korpus), a u završnoj, tršćanskoj operaciji, pošto je 4. korpus ušao u sastav 4. armije, a li. korpus rasformiran, dva korpusa. U prvoj etapi tršćanske operacije 7. korpus dejsstvovao je u bližoj operativnoj dubini, sprečavajući pokušaje neprijateljskih snaga da prodru u dolinu Kupe na širem području Kočevje - Brod na Kupi - Gorski kotar, povežu i ojačaju odbranu, i zaustave uspešno nastupanje 4. armije. Deveti korpus je u toj fazi dejsstvovao u dubljoj pozadini neprijatelja. Međutim u završnoj etapi tršćanske operacije, pri ostvarivanju strategijskih ciljeva - oslobođenje Trsta i zapadnih delova naše zemlje, 9. korpus je dejsstvovao u neposrednom sadejstvu sa snagama fronta.

Nešto duže će se zadržati na izvođenju dejsstava 7. korpusa, koji je za vreme izvođenja ličko-primorske operacije dejsstvovao u jugoistočnom delu Slovenije - u Dolenjskoj i Notranjskoj. U vreme izvođenja te operacije u Glavni štab Slovenije stiglo je kratko naređenje vrhovnog komandanta maršala Tita da se teritorija severno od Kupe treba održati po svaku cenu. U toku marta i aprila neprijatelj je sa relativno jakim snagama nastojao da probije odbranu 7. korpusa na Krki da bi ovladao slobodnom teritorijom između Krke i Kupe. Njegova namera je bila da razbije jedinice korpusa i izbacih ih sa te teritorije, a potom da preko te teritorije, s osloncem na Kočevski rog, poveže svoju odbranu sa Gorskim kotarom i snagama 97. armijskog korpusa. Da bi svoju nameru realizovao, a pošto napadi na području Krke nisu uspevali, neprijatelj je uputio nove snage (nemačke i kvislinske), sa pravca Notranjske, na području Kočevja u dolini Kupe. Cenio

¹¹ Saopštenje podneto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. januar 1945.

²¹ Pukovnik, Komandant 7. korpusa NOVJ.

je da će sa dva konvergentna udara ostvariti svoju zamisao. Međutim, njegova namera bila je osujećena. Neprijateljski napadi na severozapadnim padinama Kočevskog roga i na Krki bili su zaustavljeni dejstvima glavnih snaga u odbrani 7. korpusa. Pomoćne snage korpusa, formirane u operativnu grupu dveju brigada sa artiljerijom i delovima teritorijalnih jedinica, u uspešnim dejstvima na području Kočevja nanele su velike gubitke neprijateljevim snagama, potisle ih ka Kupi i na prostor južno od Kočevja, gde su razbijene udarom jedinica sa fronta i sadejstvom operativne grupe. Tim dejstvima naših snaga bio je onemogućen poslednji pokušaj neprijatelja da spreči brz prodor divizija preko Čabra, ka Ilirskoj Bistrici, Trstu i Postojni.

NEKA ISKUSTVA IZ DEJSTVA U POZADINI NEPRIJATELJA

U toku izvođenja operacija poučna iskustva iz dejstava u pozadini neprijatelja mogu biti sledeća:

1. Sve napadne operacije 4. armije bile su *kombinovane operacije*, a izvodile su ih glavne snage armije na frontu, uz odgovarajuću podršku rodova, avijacije, mornarice i relativno jakih snaga u pozadini neprijatelja. Pri izvođenju tih operacija u manjoj i većoj dubini pozadine neprijatelja dejstvovala su u početku četiri, a u završnoj fazi dva korpusa. Tim snagama neprijatelj je vezivan na širokom prostoru i bio je onemogućen da koncentracijom svojih jedinica na željenom prostoru ojača i organizuje odbranu i spreči nastupanje i brze prodore 4. armije ka našim zapadnim granicama. Međutim, korpusi su u pozadini neprijatelja u toku izvođenja armijskih operacija primenjivali skoro sve vidove borbenih dejstava (napadi, prepadi odbrana, manevri, pa čak i borbe u susretu).

2. Osim što su svojim dejstvima vezivali neprijateljske snage i nanosili im velike gubitke, korpusi su u pozadini neprijatelja, neposrednim i posrednim sadejstvom sa jedinicama na frontu, izvršavali zadatke operativnog, a u izvesnim situacijama i strategijskog značaja, bilo sprečavanjem dotura operativnih rezervi neprijatelju i sprečavanjem organizovanja njegove stabilnije odbrane, bilo uspešnom odbranom značajnih delova slobodne teritorije. Na taj način oni su učestvovali u stvaranju povoljnijih uslova za brže, odnosno veoma brzo nastupanje prvih ešelona armije na tim pravcima.

3. U izvođenju odbrambenih dejstava 7. korpusa na Krki i severozapadnim padinama Kočevskog roga, kojima je bila održavana slobodna teritorija između Krke i Kupe, primenjen je metod elastične manevarske odbrane sa izrazitim aktivnim dejstvima - napadima, protivnapadima i prepadima. Protivnapadi i prepadi imali su odlučujući značaj u postizanju visoke upornosti odbrane i slabljenju napadne sposobnosti napadača.

4. Korpusi koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja dejstvovali su i po drugim elementima njegovog operativnog rasporeda, izvršavajući i one zadatke koje su i druge armije u toku rata izvršavale uz pomoć artiljerijske i avio podrške ili vazdušnih desanata. Osim toga, delom svojih snaga, pre

svega teritorijalnim jedinicama, korpusi su izvršavali i druge zadatke izvan područja armijskih operacija.

5. Poseban značaj i ulogu pri izvođenju napadnih operacija armija imale su, veće ili manje, slobodne teritorije koje su se nalazile u pozadini neprijatelja. Za nastupanje 4. armije, pored slobodnih teritorija u Lici, Kordunu i Hrvatskom primorju, bila je značajna i povezanost slobodnih teritorija Bele Krajine i Notranjske u Sloveniji sa Gorskim kotarom u Hrvatskoj, preko kojih je usmeravan deo manevra i prodora armijskih snaga ka konačnim stratezijskim ciljevima.

6. Operativno-taktička pokretljivost naših jedinica u pozadini neprijatelja pokazala se veoma značajnom, naročito u kritičnim situacijama. Mada su gotovo sve naše jedinice bile sposobne da izvode usiljene marševe, ipak se često njihova pokretljivost pokazala nedovoljnom. U navedenom primeru prebacivanje dveju brigada sa područja Krke na prostor Kočevja i Kupe izvršeno je pravovremeno, jer je kombinovano - maršem i kamionima.

7. Sposobnost protivtenkovske i protivvazdušne odbrane naših jedinica u pozadini bila je nedovoljna. Međutim, zahvaljujući činjenici da neprijatelj nije posedovao avijaciju i veće tenkovske jedinice, naše jedinice nisu imale velikih gubitaka. Zbog toga neprijatelj nije uspevao da spreči brze prodore 4. armije i da uspešno organizuje odbranu i izvlačenje svojih odsečenih ili okruženih snaga.

8. Artiljerijsku podršku u odbrambenim i napadnim dejstvima 7. korpusa ostvarivala je korpusna artiljerijska brigada sa 20 topova kalibra 75 mm. U tadašnjim uslovima, zahvaljujući svojoj vatrenoj moći i dobroj pokretljivosti, ona je svoje zadatke izvršavala veoma uspešno.

9. Inženjerijsko obezbeđenje obavljao je korpusni inženjerijski bataljon, koji je, pored ostalog, bio osposobljen i za prevoz jedinica preko reka gumenim čamcima. Tako je jedne noći u toku aprila čamcima prevezao preko Krke borbene delove dveju brigada i jednog jurišnog bataljona, da bi, potom, te jedinice napale neprijateljska uporišta na levoj obali reke.

10. Iako je komandovanje u toku izvođenja armijskih napadnih operacija bilo veoma elastično, ipak je bilo jedinstveno. Korpusi koji su pre nastupanja armije u pravcu Like bili u sastavu glavnih štabova Hrvatske i Slovenije bili su sa početkom nastupanja pretpočinjeni komandi 4. armije. Zavisno od njihovog rasporeda u dubini pozadine neprijatelja određivani su im i zadaci. Osnovna veza bila je radio-veza, koja nije, s obzirom na oskudna sredstva, redovno održavana.

Međutim, unutar sastava 7. korpusa, pored divizija, odnosno brigada, privremeno su oformljavani i sastavi operativnih ili taktičkih grupa kada je operativna situacija to nalagala. Tako je formirana Operativna grupa kod Kočevja, a zatim Operativna grupa sastavljena od jedne divizije 7. korpusa i dve brigade iz 4. operativne zone. Ova poslednja je izvršila uspešan napad na neprijateljska uporišta i železnički most u dolini Save kod Litije, septembra 1944. godine. Operativna grupa dveju brigada iz sastava 4. operativne zone dejstvovala je u sastavu 7. korpusa u oktobru i novembru iste godine. Privremeno formiranje grupa brigada i način njihove upotrebe i komandovanje pokazali su se veoma elastičnim i celishodnim.

*NEKA ISKUSTVA IZ NOR-a KOJA MOGU BITI
UGRAĐENA U TEORIJU NAŠE RATNE VEŠTINE
ZASNOVANE NA KONCEPCIJI
OPŠTENARODNE ODBRANE*

Teorija ratne vешtine koju razvijamo logičan je nastavak ratne vешtine narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Otuda je razumljivo da su mnoga već proverena strategijska i operativno taktička iskustva iz dejstava naših snaga u toku NOR-a, kao i u okviru izvedenih armijskih operacija, značajna i svrsishodna za upotrebu u našoj ratnoj doktrini opštenarodne odbrane, naravno, prilagođena uslovima vođenja savremenog rata. Pošto je u mogućem budućem ratu i agresiji na našu zemlju, naročito u početnom periodu, za nas važno, pre svega, organizovanje odbrane, postavlja se pitanje koja iskustva iz narodnooslobodilačkog rata mogu biti ugrađena u našu teoriju ratne vешtine. To su, pre svega, sledeća:

1. Iskustvo u organizovanju uporne odbrane. S obzirom na to da će mogući agresor upotrebiti najsavremenije oružane snage, naoružane najmodernijim ofanzivnim oružjem, očito je da moramo iznalaziti rešenja kojima ćemo nadoknaditi ili ublažiti za nas nepovoljan odnos snaga, koji proizlazi iz mogućnosti savremenog ofanzivnog oružja. Imajući na umu organizovanje odbrane na teže prohodnom brdskom zemljištu, postizanje veće upornosti naše odbrane trebalo bi usmeriti na sledeće:

- *prvo*, na odbrambena dejstva radi sprečavanja brzih prodora duž osnovnih pravaca - komunikacija, na koje će biti usmerene glavne agresivne tenkovske, mehanizovane snage, uz najjaču podršku avijacijskih i artiljerijskih jedinica. Čini se da bi takav način povećanja upornosti odbrane trebalo podvrgnuti dubljoj analizi i pronaći bolju organizaciju i strukturu odbrane pravaca, kao i utvrditi kojim snagama treba izvršavati protivtenkovsku odbranu. U vezi s tim, neophodno je preispitati organizacijsko-formacijsku strukturu naše pešadijske divizije, njeno prilagođavanje uslovima savremenog rata i njenu upotrebu na osnovama koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane;

- *drugo*, odnos uloge i organizacije odbrane međuprostora između pojedinih pravaca, odnosno komunikacija. Dobro branjeni međuprostori morali bi biti osnova za izvođenje neprekidnih i snažnih dejstava duž pravca na bokove prodirućih snaga agresora. Kad god bi bilo moguće, jedinice bi, dejstvujući u međuprostorima, morale svoje aktivnosti da sinhronizuju i sa jedinicama Teritorijalne odbrane, koje bi se našle u manjoj dubini pozadine neprijatelja, ostvarujući sa njima operativno sadejstvo. Takvi zahtevi nameću potrebu da jedinice predviđene za odbranu međuprostora budu brdske lake jedinice, odgovarajuće organizovane, naoružane i opremljene, koje bi bile veoma pokretljive i dobro obučene za izvršavanje tih posebnih zadataka;

- *treće*, na ulogu jedinica Teritorijalne odbrane u pozadini neprijatelja, koja treba da bude u funkciji jačanja upornosti odbrane na frontu. Radi se o manevarskim jedinicama Teritorijalne odbrane, čiji bi zadatak bilo neposredno sadejstvo u manjoj operativnoj dubini pozadine neprijatelja, i čija dejstva duž pravaca, povezana sa dejstvima jedinica u međuprostoru,

moraju doprinostiti povećanju stepena upornosti naše odbrane u celini. U vezi sa tim, da bi te manevarske jedinice uspešno deystvovala morale bi biti odgovarajuće naoružane i opremljene, lako pokretljive, dobro osposobljene, pored ostalog, i u protivtenkovskoj i protivvazdušnoj odbrani.

2. Sva iskustva iz armijskih operacija u toku NOR-a, usvojena opšta načela koncepcije opštenarodne odbrane i zahtevi vođenja savremenog rata ukazuju na to da će i ubuduće naše armijske operacije u odbrani i napadu imati karakter kombinovanih operacija sa težištem na frontu. Međutim, biće situacija kada će se težište morati preneti i na snage koje će deystvovati iza neprijateljskog rasporeda, odnosno u pozadini. Stoga se u tom smislu naše oružane snage moraju i pripremati.

3. Da bi jedinice Teritorijalne odbrane mogle izvršavati svoje zadatke u pozadini neprijatelja moraju biti dobro organizovane, imati savremeno naoružanje, biti pokretljive i borbena sposobne. U vezi s tim, potrebno je i njihovu opremu prilagoditi tim zahtevima koje za sada, još ne zadovoljavaju.

4. Da bi u uslovima vođenja savremenog rata lake jedinice na frontu i jedinice Teritorijalne odbrane u pozadini neprijatelja mogle što uspešnije deystvovati bilo bi nužno da se u miru što bolje pripreme. Bilo bi celishodno imati u miru određeni broj takvih jedinica, koje bi se organizovale i sprovodile odgovarajuću obuku vojnika koji bi se, prema ratnom rasporedu, obavezno rasporedili u takve jedinice. To bi omogućilo da se u okviru takvih jedinica organizuju i kraći kursevi za specifična deystva i neophodni kursevi za rezervne starešine na dužnostima komandira čete, bataljona i za brigadne štabove, što za sad ne postoji.

5. Za uspešna deystva u pozadini agresora ona će značajna biti, kao i u NOR-u, savremeno naoružane i opremljene i dobro osposobljene diverzantske jedinice za deystva na komunikacijama, pozadinske i druge objekte agresorovog rasporeda itd. Time bi diverzantska aktivnost naših diverzantskih jedinica bila ne samo održana već i povećana.

6. Komandovanje u uslovima vođenja savremenog rata, s obzirom na mnoštvo problema koji će se javiti zbog toga što će napadač primeniti najsavremeniju tehniku, biće mnogo složenije. Taj problem je veoma kompleksan i zahteva posebno razmatranje.

U ovom prilogu spomenuo sam samo neka iskustva iz deystva korpusa u pozadini neprijatelja pri izvođenju armijske operacije u toku NOR-a koja imaju, po mom mišljenju, veliki značaj, a imaće i ubuduće u teoriji i praksi naše ratne veštine, zasnovane na koncepciji i doktrini opštenarodne odbrane.

S narodom na straži domovine¹⁾

General pukovnik Vladimir Šćekić²⁾

U avgustu 1944. godine situacija na savezničkim frontovima u Evropi i, u okviru toga, na našem ratištu, po Antihitlerovsku koaliciju razvijala se povoljnije nego ikada ranije, što je bio rezultat neizmernih napora, žrtvovanja i pobjeda u bezmalo pet godina dugom ratu protiv fašističkih sila. Saveznici su, na Zapadu, oslobodili Pariz i pripremali ofanzivu na tzv. gotsku liniju; na južnom krilu istočnog fronta Crvena armija je, nakon zauzeća Bukurešta, nezadrživo prodirala Balkanom; na jugoistočnom evropskom vojištu Vermahtu je, na osnovu upravo izdate Hitlerove naredbe, preko našeg prostora predstojalo povlačenje Grupe armija »E« od pola miliona vojnika.

Na našem ratištu, u toku je bila priprema za prvu etapu završnih operacija za konačno oslobodenje zemlje, što je pratila odgovarajuća, izuzetno snažna, vojno-politička ofanziva na domaćem i, naročito, međunarodnom planu, koju je vodilo vodstvo revolucije sa utvrđenog i slobodarskog ostrva Visa. U toku je bio i prodor Operativne grupe divizija NOVJ u Srbiju, a pripremana je i operacija u kojoj je učestvovalo preko 120.000 boraca NOVJ, djelujući po glavnim komunikacijama, naročito dolinom Vardara, Morave i Save, radi otežavanja povlačenja i ukupnog položaja neprijatelja. U isto vrijeme, Vrhovni štab je usklađivao operacije i bojeve u svim krajevima zemlje, dok je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) vodio diplomatsku borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije sa svim tekovinama trogodišnje borbe. A na te tekovine su tada narastale nemale snage iz zemlje i inostranstva.

Shvatajući opasnost od tih nasrtaja, koji su prijetili našem narodu i revoluciji, Tito je upravo u to vrijeme (od 6. do 14. avgusta 1944) razgovarao u Italiji sa komandantima angjo-američkih snaga u Sredozemlju i sa britanskim premijerom Vinstonom Cerčilom, a na Visu sa predstavnicima izbjegličke kraljevske vlade, odlučno braneći interese nove Jugoslavije. On je, u vezi s problemima zaštite tekovine trogodišnje borbe i revolucije, poručivao i prijateljima i neprijateljima: »Nema te sile koja bi nas spriječila da očuvamo tekovine naše revolucije«, da bi ubrzo, takođe na Visu, izrekao onu borbenu i dalekovidu parolu koja je i naša trajna politička odrednica i zavjet generacijama: »Tuđe nećemo - svoje ne damo!«

U takvim uslovima je maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, 15. avgusta 1944, potpisao naredbu o formiranju Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). Učinio je to u svojstvu Vrhovnog komandanta NOV i PO Jugos-

¹⁾ Preuzeto iz časopisa »Vojno delo« 4/1984. str. 5-15.

²⁾ Posleratni politički komesar KNOJ-a

lavije i Povjerenika za narodnu odbranu. Time smo dobili jedan od deset korpusa NOVJ formiranih u toj ratnoj godini, istina specifičan po sastavu, a naročito po zadacima koje je dobio i izvršavao. Dosežući poslije rata brojno stanje od preko 120.000 boraca i stariješina, svrstanih u devet divizija, to je bio sastav ne samo operativnog već i strategijskog značaja. On je neprekidno i odgovorno i u miru izvršavao svojevrstne i izuzetno složene i teške ratne zadatke.

Prvi komandant KNOJ-a bio je onda general-major Jovan Vukotić, a prvi politički komesar pukovnik Vlado Janić Capo, starješine koje će tim sastavom godinama i u najsloženijim uslovima uspješno komandovati.

U opšrinom i preciznom Uputstvu za osnivanje i organizaciju KNOJ-a, kao cilj formiranja ovog krupnog i po namjeni specifičnog sastava navodi se »obezbeđivanje pozadine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i održavanje reda na oslobođenoj teritoriji«. U tom dokumentu su utanačeni i dugoročni zadaci KNOJ-a, kao što su: organizovanje reda i bezbjednosti u pozadini NOVJ; uništavanje četnika, ustaša, bjelogardista, raznih špijuna, diverzanata i drugih neprijatelja nove Jugoslavije na oslobođenoj teritoriji; obezbeđenje centralnih organa vlasti; obezbeđenje saobraćaja, raznih objekata i luka, obale i državne granice; izvršavanje zadataka Ozne u raznim operacijama, kao što su potjere, sprovođenje zarobljenika i slično.

Razlikujući se od strukture ostalih 17 korpusa NOVJ (formiranih od novembra 1942. do kraja 1944), KNOJ se stvara na teritorijalnom principu i svojim jedinicama, od samostalnog bataljona do divizije, pokriva cijelu Jugoslaviju. Sve njegove jedinice su, takođe, imale teritorijalna obilježja i formirane su u skladu sa veličinom oslobođene teritorije, aktivnošću neprijatelja i brojem i značajem objekata koje je trebalo obezbjeđivati. One su stvaralački primjenjivale partizanski način oružane borbe, najprisnije saradujući sa narodom, braneći i produbljujući bratstvo i jedinstvo.

Korpus narodne odbrane od početka je bio sastavljen od divizija i samostalnih brigada i bataljona u koje su bili svrstani odabrani borci, mahom komunisti i skojevci, većinom dobri poznavaoци ljudi i teritorije i prisno povezani s narodom.

Formiranjem KNOJ-a sankcionisano je stanje u kome su u svim krajevima zemlje, uz po jednu diviziju narodne odbrane u Hrvatskoj i Sloveniji, u skladu sa razvojem vojne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta i zavisno od specifičnosti uslova i potreba oslobodilačke borbe u našim današnjim republikama i pokrajinama, formirane jedinice bezbjednosti, odnosno narodne odbrane, koje su bile izraz potrebe za efikasnom zaštitom od subverzivnih i drugih djelatnosti okupatora, kvislinga i petokolonaša. Te jedinice su stvarane postupno, organizovano i planski, pod rukovodstvom Partije, da bi se kvalitativno i brojčano ojačale i razgranavale uporedo i u skladu sa razvojem vojne organizacije revolucije, još od 1941. godine. Zadatak im je, u osnovi, bio jasan: zaštita stanovništva, organa narodne vlasti i vojno-političkih ustanova na oslobođenoj teritoriji od raznih i brojnih oblika neprijateljske subverzivne djelatnosti i obavljanje obavještajnih poslova. Ti zadaci su bili predviđeni još na istorijskom Majskom savjetovanju KPJ 1941. godine, a zatim i u direktivnim člancima objavljenim u »Proleteru«, prvim brojevima »Biltena« Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije i centralnog partijskog organa »Borba« iz »užičkog perioda«, na Vojno-političkom savjetovanju u Stolicama, u »Fočanskim propisima«, u

odlukama Vrhovnog štaba o formiranju svog Obavještajnog odsjeka (novembra 1942) i Komisije za borbu protiv pete kolone (april 1943), a pogotovu u odluci Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije o osnivanju Odjeljenja za zaštitu naroda (Ozna) iz maja 1944. godine. U skladu s tim revolucionarnim aktima razvijala se i služba bezbjednosti, čime je ojačan ukupni sistem odbrane i očuvanja institucija nove Jugoslavije od svih, onda veoma brojnih, ratobornih i krajnje destruktivnih oblika ugrožavanja i podrivanja tekovina revolucionarne borbe.

Osnivanjem Ozne stvorena je jedinstvena služba bezbjednosti, po svom sastavu, namjeni i zadacima adekvatna potrebama te etape revolucije, sa jedinstvenim sadržajem i metodom rada, sa odgovarajućim organima u svim današnjim republikama i pokrajinama, potčinjena ratnoj revolucionarnoj vladi i u službi naroda.

Takav razvoj službe bezbjednosti pratilo je i formiranje jedinica narodne odbrane, koje su, zajedno sa partijskim i skojevskim organizacijama, organima narodne vlasti i teritorijalnim jedinicama, izvršavale zadatke iz domena zaštite. U Sloveniji je to bila Vamostno-obaveščevalna služba Oslobodilne fronte (VOS), u Hrvatskoj bataljoni PPK (protiv pete kolone), u nekim krajevima Bosne i Hercegovine i Crne Gore narodna milicija, u Makedoniji partizanske straže itd. Nazivi tih jedinica bili su različiti zavisno od specifičnih uslova u kojima su izvršavale zadatke. To je bila razgranata mreža vodova, četa i bataljona koji su se povezivali na širem prostoru da bi u maju 1944. postali jedinice Ozne, a ubrzo se pokazalo i nedovoljno brojni da bi zadovoljili rastuće potrebe. Zbog toga su formirane krupnije jedinice, uskoro i divizije, kao što su: Prva slovenačka divizija vojske državne varnosti, stvorena na sjajnim tradicijama VOS-a, i Prva hrvatska divizija Vojske za zaštitu naroda, nastala na tradicijama desetak bataljona PPK. Do formiranja KNOJ-a te divizije i sve druge jedinice narodne odbrane širom zemlje djelovale su pod komandom glavnih štabova, da bi od tada djelovale jedinstveno, pod komandom Povjerenika za narodnu odbranu NKOJ-a, koji je njima rukovodio preko načelnika Ozne.

Na osnovu Uputstva za osnivanje i organizaciju KNOJ-a, u narednih nekoliko mjeseci formirane su nove jedinice, tako da je krajem rata Korpus imao sedam divizija, tri samostalne brigade i veći broj specijalnih jedinica. Tada je u sastavu KNOJ-a bilo: 138 bataljona, pet konjičkih divizija, šest željezničkih bataljona, više oklopnih vozova, kao i sve granične jedinice na kopnu i moru, auto-jedinice, jedinice veze itd. Nove divizije su, uglavnom, formirane do kraja 1944, i to: Treća (bosansko-hercegovačka), Četvrta (beogradska), Peta (srpska), Sedma (vojvodanska) i Osmo (makedonska) divizija, a samostalne brigade: Prva (crnogorska), Druga (sandžačka) i Treća (kosovsko-metohijska).

Pri formiranju ratnih jedinica KNOJ-a ponegdje su cijele jedinice NOVJ, nakon potrebne reorganizacije i selekcije ljudstva, preimenovane u jedinice »knojevaca najboljih boraca«, kako im je narod pjevao.

Postupno oslobadajući zemlju i zavisno od prostora na kome su, samostalno ili u sadejstvu sa operativnim jedinicama, djelovale - ove jedinice su, sem izvršavanja posebnih zadataka zaštite slobodne teritorije, vršile i graničnu službu, u uslovima kada je ratni vihor zbrisao i karaule i granične stubove i sva druga obilježja, tako da su nedostajali i osnovni uslovi za život i obavljanje službe. Uz to, jedinice KNOJ-a su se, prema raz-

voju situacije na djelovima ratišta, mogle angažovati i za borbena dejstva na frontu, ali samo za vrijeme određene borbe i operacije, nakon čega bi se odmah vraćale u sastav Korpusa, svojim osnovnim obavezama, pokrivajući odgovarajuću teritoriju i samostalno izvodeći operaciju čišćenja oslobođenih područja.

Jedinice KNOJ-a u ratu su imale značajnu ulogu i dale su izuzetno veliki doprinos pobjedi, naročito kad je riječ o čišćenju oslobođenih područja od ostataka neprijatelja, diverzanata i špijuna, i pomagale su i organima narodne vlasti u konsolidovanju života. Neposredno je veliki i njihov udio u operacijama ostalih, operativnih, jedinica NOVJ na frontu.

U svim tim borbama knojevci su ispoljili punu odgovornost, zavidnu vještinu u primjeni partizanske taktike, odlučnost i hrabrost, smisao za saradnju sa narodom, podnoseći i nenadoknadive žrtve.

Konačnim oslobođenjem zemlje za KNOJ nije prestao rat, već se nastavio u specifičnim uslovima. U saradnji sa organima državne bezbjednosti i Narodnom milicijom i uz pomoć naroda i društveno-političkih organizacija, Korpus narodne odbrane je bio osnovni činilac borbe i glavna snaga i narodna uzdanica za uništavanje kontrarevolucionarnih grupa i bandi ratnih zločinaca (ustaša, četnika, balista, križara i drugih) i stranih agentura u našoj zemlji. Isto tako, on je bio okosnica zaštite državne granice od akcija protiv nove socijalističke Jugoslavije koja je krenula putem obnove i izgradnje zemlje i konstruktivne saradnje sa svijetom. Koliko je to bio obiman, težak i svojevrsan zadatak, govori i podatak da je neprijateljskih jedinica - grupa okorelih ratnih zločinaca na tlu naše zemlje na kraju rata ostalo oko 8.000 i da je većina njih, u prvim poratnim godinama, sve do uništenja, počinila velika zlodjela.* Nasrćući na institucije nove države, organe njene vlasti, bezbjednosti i odbrane, te grupe su samo u 1946. godini izvršile preko 450 ubistava, a među poginulima je bio veliki broj knojevaca. No i pripadnici KNOJ-a su, zajedno sa svim

*Politički komesar 1. proleterske divizije,
potpukovnik Vlado Šećkić*

Svi brojčani podaci o rezultatima angažovanja KNOJ-a i Graničnih jedinica Jugoslavije u prvoj poslijeratnoj deceniji na razbijanju neprijateljskih bandi i zaštiti tekovina revolucije i žrtvama koje su knojevci i graničari podnijeli u tom svojevrsnom ratu poslije rata - dati su prema knjizi »Oružane snage Jugoslavije 1941-1981«, izdanje VIZ-a Beograd, 1982, prilog potpukovnika Petra Ciganovića »Korpus narodne odbrane i Granične jedinice Jugoslavije«, str. 234-248.

činocima bezbjednosti i zaštite, pomoću naroda, svojim smjelim akcijama brzo i značajno smanjivali broj tih bandi, izvodeći borbene akcije u svim, uglavnom najtežim uslovima. To je bilo, najčešće, van puteva i naselja, u danonoćnim potjerama i zasjedama, bez dovoljno hrane i bez odmora. Oni su djelovali smjelo i drsko, koristeći se bogatim partizanskim iskustvima, uvijek ofanzivno i odlučno, u sadejstvu sa Oznom i narodom. Naročito značajna je bila uloga KNOJ-a u razbijanju i potpunom uništavanju četnika Draže Mihailovića na prostoru između Drine i Sutjeske, u proljeće 1945. i u prvoj poslijeratnoj godini, kada su uništene i ustaške grupe Božidara Kavrana i Ljube Miloša. Hvatanjem vođa tih kontrarevolucionarnih pokreta i bandi, među kojima Draže Mihailovića i Ljube Miloša, zadat je presudan udarac tim snagama u zemlji, a KNOJ-u obezbijedilo priznanje cjelokupne domaće, pa i svjetske demokratske javnosti.

Do kraja 1947. godine KNOJ je izvršio glavne zadatke u vezi s likvidacijom kontrarevolucionarnih bandi u zemlji, tako da je širom zemlje ostalo znatno manje zločinačkih grupa. Zato je on po broju boraca i jedinica smanjen, efikasnije organizovan i bolje tehnički opremljen, osposobljen da pod nešto normalnijim, rekao bih mimodopsko-ratnim, okolnostima obezbeđuje državnu granicu, brojne vitalne objekte, saobraćaj, zarobljeničke logore itd. Međutim, nije smanjena i njegova odgovornost za likvidaciju tih prorijeđenih ostataka bandi i zločinaca koje su nesmanjenom žestinom nasrtale na tekovine revolucionarne borbe, na sve što je pripadalo novoj Jugoslaviji. O obimu i žestini borbe KNOJ-a u poslijeratnim godinama svjedoče i podaci da su njegove jedinice u okršajima od oslobođenja zemlje do kraja 1947. ubile oko 27.000, ranile oko 3.000 i zarobile oko 86.000 ustaša, klerofašista, četnika, balista i raznih špijuna i diverzanata. U periodu od 1948. do 1951. godine u okršajima je ubijeno ili uhvaćeno i zarobljeno oko 36.000 pripadnika ustaških, križarskih, četničkih i balističkih bandi i njihovih jataka. U tim višegodišnjim poslijeratnim okršajima i oružanim obračunima sa ostacima fašističkih snaga, poginula su 1.104 knojevca, među kojima je bilo 86 oficira, 103 podoficira i 915 boraca. To je bio dostojan prilog KNOJ-a u čuvanju i odbrani tekovina revolucije i pobjedi nad domaćom i međunarodnom reakcijom.

Sredinom 1948. godine nad našu zemlju i tekovine svenarodne borbe, teritorijalni integritet, samostalan put izgradnje i sva druga bitna obilježja nove Jugoslavije, neočekivano i krajnje grubo nadnijela se nova opasnost. I njoj se - prije svih, po prirodi svojih zadataka - suprotstavio KNOJ, i ovog puta titovski odlučno. Riječ je o žestokim političkim, ekonomskim, pa i vojnim pritiscima staljinističkih snaga iz informbirovskih zemalja. Počele su i preko pet godina trajale, gotovo sa nesmanjenim intenzitetom, subverzivne akcije u zemlji i, pogotovu, na njenim granicama: pokušaji ilegalnog bjekstva pojedinaca i grupa onih koji su, opredijelivši se za Informbiro i Staljina, okrenuli leđa zemlji i revoluciji, ubacivanja u zemlju grupa špijuna i diverzanata, zatim brojne i najgrublje provokacije na našim granicama, itd.

U tom periodu, od 1948. do 1953. godine, bio sam politički komesar KNOJ-a i, tako, svjedok s koliko su rodoljublja, odgovornosti, smjelosti, samoodricanja, političke zrelosti i odanosti Partiji i Titu knojevci u akcijama širom zemlje, a pogotovu na granicama, vršili svoje specifične ratne zadatke. Od njih se tražilo da budu hrabri, snalažljivi, da imaju smisao za saradnju sa narodom, da su mudri u odlučivanju, jer su svi ti elementi bili

bitni za postizanje uspjeha. Posebno me plijenilo njegovanje divnog partizanskog drugarstva, solidarnosti, međusobnog povjerenja i vjere u pobjedu, te gvozdena disciplina mladih starješina i vojnika temeljena na svijesti o njenoj neophodnosti. Njih su sami uslovi puni opasnosti po život i odgovornosti pred narodom upućivali jednog na drugog, što je uz činjenicu da su bili birani ljudi, bilo objašnjenje za njihovu političku lucidnost u ponašanju, odlučivanju i čuvanju ugleda Jugoslavije, za sve njihove uspjehe i pobjede. Otuda sam se među njima osjećao kao u narodnooslobodilačkom ratu, među svojim drugovima proleterima, duboko vjerujući da će ti mladići izdržati ovaj teški rat nerava i oružja. Oni su vjerovali u Partiju, u Tita, u riječ i držanje ratnika, u pobjedu naše pravедne stvari, u čemu smo im pomagali kroz intenzivan partijsko-politički rad.

Naročito su me oduševljavali stamenost, dostojanstvo i razboritost mladih vojnika i starješina koji su, nastavljajući djelo ratnih knojevaca, sigurno čuvali granicu, i odlučnost naroda iz pograničnog pojasa da im pomogne, olakša veoma grubu, može se reći surovi život. Gotovo da nije bilo dana da u operativne dnevnikе nismo upisivali nove, mahom oružane provokacije. Nije bilo razgovora sa graničarima, a da nam se ne požale kako se sa druge strane nišani i otvara vatra na naše karaule, osmatračnice i građane, vrše najrazličitiji i najgrublji prekršaji samo da bi se naši ljudi izazvali da reaguju istom mjerom. Oni su, ponekad, i gubili strpljenje. Nisu mogli sve to da razumiju i otrpe, ne shvatajući uvijek sa dovoljno širine našu argumentaciju da ne smijemo dopustiti da nas isprovociraju, jer to drugoj strani odgovara, to joj može biti izgovor pred sopstvenom, našom i svjetskom javnošću. Iskreno govoreći, i nama u najužem dijelu Komande KNOJ-a ti izazovi informbirovskih snaga su već prevršili mjeru, pogotovu jer su često bili praćeni našim žrtvama. O tim provokacijama smo redovno i neposredno obavještavali naše političko rukovodstvo i lično Tita, koji je pokazivao izuzetno uvažavanje za hrabro držanje graničara i duboko ljudski je ožalio svaku žrtvu, ali je insistirao na revolucionarnom strpljenju i poštovanju odredaba međunarodnog prava. Tek kasnije će nam dozvoliti da se na vatru i uopšte oružane provokacije odgovara vatrom. Jer, mi smo bili na svome, branili smo naše, što je i elementarno ljudsko pravo i pitanje časti i dostojanstva naroda. Mi, dakle, ni kasnije nismo prvi počinjali, ali smo istom mjerom odgovarali, a provokacija je bilo znatno manje, ili su bile manje opasne. Ponavljala se i jedna paradoksalna situacija koja je svjedočila o onima koji su nasrtali na nas. Oni su duž granica postavljali minska polja, izgrađivali žičane mreže kroz koje su puštali struju visokog napona, podizali visoke i naizgled nesavladive prepreke, a njihovi građani su ih ipak savladivali i bježali k nama.

Takvo, ne samo zategnuto već i nametnuto ratno stanje na našim granicama postepeno je počelo da popušta i postajalo je podnošljivije početkom 1954, što se, u mnogo čemu, poklapalo sa fizičkim nestankom Staljina i odlaskom sa političke pozornice ljudi koji su bili nosioci politike s pozicija hegemonizma. Otpočeo je period postepene normalizacije odnosa koji je značajan impuls dobio potpisivanjem Beogradske deklaracije između vlade SSSR-a i SFRJ. Bio je to veoma krupan korak poslije šestogodišnje zategnutosti sa zemljama informbirovskog bloka u toku koje je, usmjeravano iz staljinističkih centara, izazvano gotovo 8.000 raznih graničnih incidenata i provokacija, u kojima je ubijeno 17, a ranjeno 36 naših graničara i znatno više građana iz pograničnog pojasa.

Početak popuštanja zategnutosti na granicama prema zemljama Informbiroa vremenski se poklapao sa potpunim likvidiranjem proustaških, pročetničkih i raznih drugih bandi u zemlji, čime je završen oružani obračun sa unutrašnjim neprijateljem, što je omogućavalo i korjenitu reorganizaciju KNOJ-a. Naredbom Vrhovnog komandanta od 31. marta 1953. ukinut je Korpus narodne odbrane, a njegova komanda preformirana je u Komandu Graničnih jedinica Jugoslavije. Od tada, evo preko tri decenije, postoje samo Granične jedinice kao sljedbenici sjajnih, i u ratu i u miru ratnih tradicija legendarnog KNOJ-a sa osnovnim zadatkom da u svim uslovima, u skladu sa zakonom i zajedno sa milionima građana iz pograničnog pojasa i jedinicama oružanih snaga, obezbijede granice SFRJ. U tom razdoblju one su, u mjeri normalizacije odnosa sa susjedima, otvaranjem naših granica, razvojem oružanih snaga i koncepcijom opštenarodne odbrane, što znači i smanjivane i modernizovane, sa ciljem da se dobije što efikasnija, racionalnija i savremenija vojna organizacija i zaštita državnih granica.

Prilika je da se istakne da su komandanti Graničnih jedinica Jugoslavije bili istaknute starješine naše revolucionarne vojske, generali: Gligo Mandić, Rudolf Primorac, Nikola Ljubičić, Pavle Ilić i Ratko Sofijanić.

Danas su Granične jedinice moderna i savremeno opremljena vojna organizacija, osposobljena da efikasno - prema Ustavu i zakonu o prelasku državne granice i kretanju u graničnom pojasu - spriječava neovlašćeno prelaženje državne granice i povrijede granične linije. Ostvaruju to osloncem na radne ljude i građane, u čvrstoj saradnji sa organima unutrašnjih poslova, Milicijom, Carinom, štabovima i jedinicama Teritorijalne odbrane i Civilnom zaštitom. Svi ti subjekti odgovorno učestvuju u obezbjeđenju državne granice, u okviru jedinstvenih planova. Bez saradnje i udjela svakog od tih subjekata bilo bi neizvodljivo uspješno izvršenje potpunog obezbjeđenja granice - ni na liniji niti, naročito, po dubini. U stvari, čitavo naše surovo iskustvo o kome je ovdje bilo riječi, pa i oni primjeri sa minskim poljima, visokim zidovima i naelektrisanim žičanim mrežama kojima su se drugi zatvarali prema nama, pokazuje da je najbezbjednija ona granica koju čuva narod. Ili, dmgačije rečeno, nema granične službe koja može fizičkim prisustvom i silom oružja da efikasno obezbijedi granice - ako nema pune pomoći i podrške naroda. A to što čuvaju i sa svim subjektima opštenarodne odbrane i društvene samozaštite brane najotvorenije granice u Evropi, što smo društvo koje se zalaže za razvijanje dobrih odnosa sa svim susjedima - naši graničari nikada i ni za trenutak nisu shvatili pravom na popuštanje sopstvene pažnje i budnosti. Naprotiv, oni su sve svoje vojničke obaveze ispunjavali i ispunjavaju knojevski odgovorno, stalno se za to stručno i politički pripremajući i osposobljavajući, svjesni da otvaranje granica olakšava građanima s obje strane legalan prelazak, a njima vršenje službe.

Naše granične jedinice opremljene su savremenim naoružanjem, motornim vozilima, sredstvima za održavanje veze, osmatranje, izviđanje i vođenje protivokopne borbe. Na taj način su osposobljene ne samo da, zajedno sa svim subjektima odbrane i drugim društvenim činiocima u pograničnom području, izvršavaju brojne i složene zadatke iz domena obezbjeđenja granice i zaštite suvereniteta naše zajednice, nego i da se, istovremeno, uključuju i u zaštitu naših oružanih snaga od iznenađenja u taktičkom i operativnom smislu.

U ovakvim prilikama, pogotovo povodom jubileja KNOJ-a i Graničnih jedinica, kada se nekadašnji knojevac i graničar, sjeća svojih saboraca i vremena u kome su, uz najveća odricanja i žrtve, branili narod i tekovine revolucionarne borbe i socijalističke izgradnje od nasrtaja raznih neprijatelja - ništa prirodnije nego da se, bar za trenutak, ma pisao i za teorijski časopis oružanih snaga, prepusti emocijama. Neka to, na kraju, bude dopušteno i meni jer sam, sem dužnosti političkog komesara KNOJ-a u četiri teške godine Informbiroa, kasnije, od 1968. do 1972. godine, bio i komandant Graničnih jedinica Jugoslavije.

Kao odgovornu političku ličnost KNOJ-a, najdublje me se dojmila ona samoodgovornost i spremnost na žrtvovanje s kojima su starješine knojevcu, a pogotovo oni sa granica, prihvatili i nosili ogromnu vojničku i političku odgovornost i izvršavali, često i po život, opasne zadatke. Oni su, koliko i mi iz Komande, bili svjesni da su, u poređenju sa starješinama jedinica operativne armije, po nečem zakinuti. Mogla je tu biti riječ o prekomandi u veći i za život uslovniji garnizon, o školovanju djece, dobivanju kakvog-takvog stana, a pogotovu ličnom školovanju i polaganju ispita za čin, što znači i unapređivanju i napredovanju u službi. Međutim, oni nikad te lične probleme nisu stavljali ispred zajedničkih interesa. Oni su znali da je i operativna armija spremna za svaku slučajnost, da nikome u mladom društvu u datoj situaciji nije lako i da se svi lišavaju, pa su utoliko dostojanstvenije podnosili lične tegobe, bili spremni na žrtvovanje. Otuda je posve shvatljivo što su nešto kasnije mnogi od njih, kada se stanje na granicama normalizovalo i njihovo učešće u obezbjeđenju integriteta zemlje postalo manje neophodno, disciplinovano, svjesni upravo tog objektivnog zaostajanja u razvoju za ostalim starješinama, prihvatili nametnuto prijevremeno penzionisanje. Time su bitno i ne samo materijalno oštećeni. Zbog toga mislim da smo, kao društvo koje se gradi na humanim odnosima, ostali vječiti dužnici svim nekadašnjim stariješinama KNOJ-a i Graničnih jedinica, pogotovu onoj kategoriji o kojoj ovdje govorim, a koja je znatno brojnija nego što se misli. Na žalost, tu se, retroaktivno, malo šta može popraviti u materijalnom pogledu, ali su zato mogućnosti za moralna priznanja gotovo bezgranične. Možda je za to obilježavanje ovog značajnog jubileja iz istorije naše revolucije prava, a možda je, zbog protoka vremena, i posljednja prilika. U svakom slučaju, knojevcu i graničaru znatno su više zaslužili od prigodnih članaka i nazdravičarskih sjećanja, mada su i ona potrebna. To tim prije jer su se u surovoj praksi potvrdili kao starješine i ljudi, što je mahom ostalo nepoznato, jer se, najčešće, mnogo toga nije moglo vidjeti, a oni od toga nijesu pravili kapital. Oni su muški obavljali izuzetno odgovorne i složene zadatke u jednom prekretničkom razdoblju naše novije istorije, ostajući postojani na grudobranima sa kojih počinje odbrana domovine i čuva se obraz sopstvenog naroda, predstavljajući okosnicu pouzdanog prednjeg odreda našeg odbrambeno-zaštitnog sistema.

To su, sigurno, krupne riječi, rezervisane samo za najbolje, za prave izabranike i istinske miljenike naroda, kakvi su, svakako, bili pripadnici Korpusa narodne odbrane i Graničnih jedinica Jugoslavije. Oni su, svojim dijelima, ušli u našu noviju istoriju, snažno svjedočeći o jednom vremenu i našim ljudima u njemu, ostajući mjera ljudskosti, revolucionarnog poštenja, rodoljublja i odgovornosti pred Partijom i narodom.

Formiranje i delatnost Korpusa narodne odbrane Jugoslavije'

Pukovnik Sekula Joksimović²⁾

STVARANJE KORPUSA NARODNE ODBRANE JUG OSLA VIJE

Složeni vojno-politički uslovi u kojima se vodio i razvijao narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji zahtevali su stvaranje posebnih oružanih jedinica, organa i službi narodnooslobodilačkog pokreta, sposobnih da efikasno vode borbu u prvom redu protiv kontrarevolucionarnih snaga, njihove subverzivne i druge delatnosti, a kada to situacija zahteva, u sadejstvu s operativnim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, i borbu protiv okupatorskih vojnih i policijskih snaga. Proces organizovanja jedinica bezbednosti, radi zaštite organa narodne vlasti i vojnopozadinskih organa i ustanova na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji od razorne neprijateljske subverzivne aktivnosti, otpočeo je ubrzo po dizanju ustanka i njegovog izrastanja u narodnooslobodilački rat. Stvaranje jedinica bezbednosti odvijalo se postupno i organizovano u raznim krajevima zemlje, pri čemu su došle do izražaja i izvesne specifičnosti, što znači da su se razvijale u skladu sa konkretnom situacijom i potrebama Narodnooslobodilačke vojske kao oružane sile narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

U 1943. godini praktično je počeo i proces formiranja posebnih jedinica bezbednosti, kao što su, na primer, na teritoriji Hrvatske jedinice za borbu protiv pete kolone (PPK), čete i bataljoni osposobljeni i pripremljeni za samostalna dejstva protiv ostavljenih i ubačenih neprijateljskih jedinica. Svojim uspešnim delovanjem, jedinice protiv pete kolone stvarale su raspoloženje i sigurnost kod naroda, što je bilo posebno važno za sistem obezbeđenja u celini.

Ubrzo posle formiranja 1. bataljona protiv pete kolone za Hrvatsku, od kraja 1943. do maja 1944. obrazovano je još pet novih bataljona, i to: za Baniju, Slavoniju, Žumberak i Pokuplje, Kordun i Gorski kotar.

Posle kapitulacije Italije, sredinom septembra 1943, a posebno naglim jačanjem jedinica Narodnooslobodilačke vojske nakon razaranja italijanskih jedinica i stvaranja velike slobodne teritorije, kao i održavanja pred kraj 1943. godine Drugog zasedanja AVNOJ-a, nagovešten je buran rasplet događaja u 1944. godini. U tom smislu, novostvorenoj vojno-političkoj si-

¹⁾ Tekst je sačinjen skraćivanjem i redigovanjem članka kojeg je isti autor objavio u »Vojnoistorijskom glasniku« br. 1/1985. godine str. 61-86.

²⁾ Načelnik Odeljenja za naučno-istraživački rad Vojnoistorijskog instituta.

tuaciji prilagođavan je i sistem bezbednosti jedinica i organa narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita, 13. maja 1944. u Drvaru pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ-a formirano Odeljenje za zaštitu naroda (Ozna). Time je bila realizovana mogućnost neposrednog rukovođenja obaveštajnom službom iz jednog zajedničkog centra sa jedinstvenim sadržajem i metodom rada za celo jugoslovensko područje. U tome su posebnu ulogu imala Odeljenja za zaštitu naroda osnovana za teritoriju Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije. Osnivanjem Odeljenja za zaštitu naroda stvoreni su povoljni uslovi da se počnu stvarati krupnije specijalizovane jedinice, spremne da kao njegovi izvršni organi rešavaju niz bezbednosnih zadataka. Zbog toga je Povereništvo za narodnu odbranu NKOJ-a 15. avgusta 1944. donelo odluku o formiranju Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) radi obezbeđenja pozadine Narodnooslobodilačke vojske i održavanja reda na oslobođenoj teritoriji. Ovaj korpus bio je neposredno potčinjen vrhovnom komandantu NOV i POJ i povereniku za narodnu odbranu maršalu Josipu Brozu Titu. Tito je njime rukovodio preko načelnika Odeljenja zaštite naroda. Divizije, samostalne brigade narodne odbrane i bataljoni KNOJ-a bili su potčinjeni neposredno Štabu Korpusa narodne odbrane i po njegovim naređenjima izvršavali akcije na svojim sektorima dejstava u saglasnosti sa glavnim štabovima kao i njihovim odelenjima za zaštitu naroda.³⁾

U sastav Korpusa narodne odbrane Jugoslavije ušle su i brigade Vojске državne varnosti koje su bile počele da se formiraju još od 15. marta 1944. na području Slovenije umesto ranijih jedinica Narodne zaštite (ukinute u jesen 1942), zatim bataljoni protiv pete kolone u Hrvatskoj i sve do tada formirane jedinice Odeljenja zaštite naroda, kao i brigade narodne odbrane.⁴⁾

U vreme završnih operacija za oslobođenje zemlje Korpus narodne odbrane, slično kao i ranije, delovao je kao specijalna jedinica na oslobođenoj teritoriji potpomažući borbu jedinica Jugoslovenske armije i vojno-pozadinskih jedinica, kao i organa narodne vlasti pri vršenju službe bezbednosti na svojoj teritoriji. U sastavu Korpusa narodne odbrane Jugoslavije nalazilo se sedam divizija narodne odbrane: Hrvatska divizija, formirana 5. avgusta 1944. (kasnije nazvana 1. divizija KNOJ-a); Slovenačka divizija, formirana 3. decembra 1944. (2. divizija KNOJ-a); Bosansko-hercegovačka divizija, decembra 1944. (3. divizija KNOJ-a); Beogradska divizija decembra 1944. (4. divizija KNOJ-a); Srpska divizija, 10. januara 1945. (5. divizija KNOJ-a); Vojvodanska divizija, 18. decembra 1944. (7. divizija KNOJ-a); Makedonska divizija 6. decembra 1944. (8. divizija KNOJ-a) - formirane do 15. maja 1945. Ubrzo po završetku rata formirane su još dve: Crnogorska divizija, krajem septembra 1945. (6. divizija KNOJ-a), i Zagrebačka divizija, 20. avgusta 1945. (9. divizija KNOJ-a).

HRVATSKA DIVIZIJA NARODNE ODBRANE

Neposredno posle kapitulacije Italije Glavni štab NOV i PO Hrvatske, zajedno sa Glavnim obaveštajnim centrom Hrvatske, doneo je odluku da se formiraju bataljoni protiv pete kolone. Ovi bataljoni predstavljali su

3) AVII, k. 15, br. reg. 10/2-1 i 10/3-1.

4) AVII, k. 15, br. reg. 10-1.

bazu iz koje su dalje izrastale krupnije vojne jedinice narodne odbrane - brigade, od kojih je 5. avgusta 1944. obrazovana divizija. Od početka januara 1945. do završetka rata jedinice Hrvatske divizije NO, kasnije 1. divizije KNOJ-a, u najvećoj meri bile su angažovane na okupiranoj teritoriji u pozadini neprijatelja. Na sektoru Like, na primer, marta 1945, kada je neprijatelj vršio svoju poslednju ofanzivu na ovo područje i uspeo da opkoli čitav korenički kotar i deo udbinskog, kojom prilikom je popalio mnoga sela i opljačkao narod, delovi 1. brigade 1. hrvatske divizije NO, zajedno sa jedinicama 13. i 35. divizije NOVJ, uspeali su da iz obruča izvuku na oslobođenu teritoriju oko 7.800 ljudi, žena i dece.⁵¹

Brigade 1. hrvatske divizije NO bile su podeljene po sektorima i pokrivala su čitavu teritoriju Hrvatske. U svom formacijskom sastavu 1. hrvatska divizija NO imala je krajem 1944/45. godine pet brigada narodne odbrane, čije je ukupno brojno stanje predviđeno od 600 do 700 boraca u svakoj od brigada, ali je najčešće taj broj bio i veći. Prva brigada Hrvatske divizije NO delovala je na područjima Like, Korduna, Banije i Pokuplja. Druga brigada Hrvatske divizije NO delovala je na području Slavonije. Najpre je imala tri bataljona, a kasnije je formiran i četvrti. Treća brigada ove divizije delovala je na području Zagorja, Moslavine i Kalnika. Najpre je imala dva bataljona a kasnije su formirana još dva. Peta brigada Hrvatske divizije NO delovala je na području Dalmacije. Ona je imala specifičnu ulogu pri zaštiti priobalnog pojasa Jadrana i brojnih ostrva. U vreme otpočinjanja završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije 1. bataljon ove brigade prebačen je sa ostrva Visa, pa je njegov glavni deo snaga bio na sektoru Obrovac-Ervenik-Knin-Vrlika; 2. bataljon nalazio se u rejonu Zemunik-Biograd na moru-Šibenik-Zadar; 3. bataljon na području Sinj-Aržano-Imotski-Vrgorac; 4. bataljon u oblasti Metkovića, Dubrovnika i Konavljia, odakle je, pored ostalog, kontrolisao luku Gruž i Metković, kao i obalu i ostrva na ovom sektoru; 5. bataljon kontrolisao je teritoriju Šibenika, pl. Kozjak, Mosor i Biokovo, Split i ostrva Brač, Hvar, Vis i Šolta. Štab 5. brigade nalazio se u to vreme u Splitu.⁶⁷ Prvih dana januara 1945. godine 1. hrvatska divizija KNOJ-a sa svojih pet brigada imala je ukupno oko 6.400 ljudi.

Međutim, izloženi raspored jedinica 1. divizije KNOJ-a ne treba gledati statično, već u punoj dinamici, pošto one nisu bile stalno vezane za sektor na kojem su momentalno delovale. Brigade, odnosno njihovi bataljoni mogli su biti, prema potrebama, premeštani s jednog na drugi rejon dejstva, o čemu su vodili brigu štabovi brigada i bataljona, koji su prema konkretnoj situaciji i zadacima shodno konkretnoj situaciji, upućivali svoje jedinice. U izuzetnim slučajevima su pri pojedinim bataljonima stvarani leteći vodovi i desetine koji su u svako doba dana i noći bili spremni da hitno intervenišu u raznim sektorima. Zbog toga su borci ovih jedinica redovno snabdevani hranom za više dana i dozvolama za kretanje. Održavali su stalne kontakte sa organima narodne vlasti, preko kojih su dobijali odgovarajuće informacije o kretanju neprijateljskih grupa.

Uspeši koje su postigle jedinice 1. divizije KNOJ-a u vršenju svojih funkcija, posebno na uništavanju neprijateljskih i kontrarevolucionarnih grupa na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji, opravdali su celishodnost postojanja ovih specijalnih jedinica. Osim toga, svojim doprinosom

5) AVII, k. 222, br. reg. 12/17.

6) AVII, k. 222, br. reg. 5/1-6, i 5/2-6.

jedinice narodne odbrane stekle su veliku ljubav upravo kod samog naroda. Predusretljivost i briga za borce KNOJ-a primećivala se gotovo svuda, a pripadnost ovim jedinicama smatrana je časnom obavezom prema svojoj domovini.

SLOVENAČKA DIVIZIJA NARODNE ODBRANE

Slovenačka divizija narodne odbrane, kasnije nazvana 2. divizija KNOJ-a, vuče poreklo još iz prve ratne godine u organizacijama »Varnostne obvešćevalne službe«, u kojoj su značajnu ulogu odigrale specijalne grupe od 3 do 5 ljudi čiji je zadatak bio da vode borbu protiv ozloglašanih izdajnika-kvislinga slovenačkog naroda, slugu okupatora. Ova bezbednosno-obaveštajna služba Osvobodilne fronte, koja je od septembra 1941. nosila naziv »Varnostno-obvešćevalna služba« (VOS), imala je svoj izvršni organ - kolegij, a od februara 1943. Centralnu komisiju VOS. Pod rukovodstvom pokrajinskih komisija VOS bezbednosno-obaveštajne službe stvarane su jedinice - vodovi i čete VOS za borbu protiv neprijateljske subverzivne delatnosti na oslobođenim i poluoslobođenim teritorijama Slovenije. Mada je Centralna komisija VOS tek u maju 1943. otišla iz Ljubljane na teren, organizovanje organa VOS u unutrašnjosti Slovenije počelo je još ranije. U prvoj polovini godine bila su uspostavljena pokrajinska, okružna i rejonska povereništva u Dolenjskoj, Notranjskoj, Gorenjskoj i u Slovenačkom primorju. Njihov rad se delio na obaveštajnu i bezbednosnu službu, a kod okružnih i rejonskih organa već su postojale grupe VOS od 10 do 20 odabranih boraca.⁷¹

Naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita od 2. decembra 1942. zahtevana je reorganizacija organa VOS, ali je do nje došlo tek u februaru 1943, kada je u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske reorganizovana obaveštajna služba. U mesto obaveštajaca uveden je sistem obaveštajnih centara, koji su održavali veze sa pokrajinskim komisijama VOS, kao i okružnim i rejonskim povereništvima VOS. U Dolenjskoj je 19. septembra 1943. formiran 1. bataljon VOS, a u Primorskoj nešto kasnije više manjih bataljona. Jedinice VOS su takođe izvodile manje akcije čisto vojnog karaktera, iako im je glavni zadatak bio da se bore protiv neprijateljskih agenata i narodnih izdajnika.

Na Prvom zasedanju Slovenačkog narodnog oslobodilačkog veća (SNOS), održanog 19. i 20. februara 1944, odlučeno je da se ukine Bezbednosno-obaveštajna služba. Međutim, od njenih jedinica je 1. marta

1944. osnovana Vojska državne bezbednosti (Vojska državne vamosti - VDV). Prva brigada Vojske državne bezbednosti delovala je na teritoriji 7. korpusa u Dolenjskoj i Notranjskoj počev od 15. marta 1944. U njenom sastavu nalazilo se pet bataljona. Na sektoru Primorske i Gorenjske, na teritoriji 9. korpusa NOVJ dejstvovali su bataljoni 2. brigade VDV, ukupne jačine oko 500 boraca, dok je na području 4. operativne zone 25. avgusta

1944. formirana 3. brigada VDV u oblasti Štajerske i Koruške. U stvari, najpre je to bio samostalni bataljon sa pet četa koji je po oslobođenju Savinjske doline preformiran u 3. brigadu VDV, ukupne jačine oko 450 boraca. Sem borbe protiv ubačenih neprijateljskih grupa i pojedinaca, uniš-

⁷¹ Zdravko Klanjšček, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945, Beograd 1984, str.

tavanja špijuna i izdajnika, jedinice VDV (raspoređene na teritoriji po četama i bataljonima) kontrolisale su područja i svojim akcijama dopunjavale dejstva jedinica oslobodilačke vojske.

Krajem oktobra 1944. izvršena je promena naziva Vojske državne varnosti u Slovenačku diviziju narodne odbrane. U svom sastavu ova divizija je do aprila 1945. imala tri brigade, a od aprila priključeni su joj i svi odredi na području Slovenije. Na teritoriji Dolenjske i Notranjske dejstvovala je 1. brigada narodne odbrane Slovenije jačine bataljona sa ukupno oko 550 ljudi. Ova brigada je na dan oslobođenja Ljubljane 9. maja 1945, zajedno sa Štabom Slovenačke divizije KNOJ-a, došla u ovaj grad. Jedinice 2. brigade narodne odbrane, jačine šest bataljona, dejstvovala su na sektoru Primorske i Gorenjske. Ova brigada je, sa drugim operativnim snagama 4. armije, učestvovala i u borbama za oslobođenje Trsta i 3. maja bila razmeštena u Trstu. Sektor Štajerske i Koruške pokrivaio je najpre jedan samostalni bataljon, u čijem se sastavu nalazilo pet četa narodne odbrane. Kada je oslobođena Savinjska dolina, ovaj samostalni bataljon je preformiran u 3. brigadu narodne odbrane sastava četiri bataljona. Ova brigada je, posle teških borbi u Štajerskoj, prebačena u Maribor, osim jednog bataljona koji se nalazio u Celovcu. Neposredno pred kapitulaciju neprijateljskih snaga, maja 1945, jedinice Slovenačke divizije KNOJ-a bile su brojčano znatno ojačane, tako da je ova divizija imala ukupno oko 15.000 boraca. S obzirom na ovakvo stanje, odlučeno je da se izvrši novo preformiranje jedinica, pa je divizija u svom sastavu 12. jula 1945. imala četiri brigade. Novoformirana 4. brigada narodne odbrane bila je sastavljena od 2, 3. i 4. bataljona 1. brigade Slovenačke divizije narodne odbrane, tako da je u 1. brigadi ostalo četiri bataljona, uključujući i Dopunski bataljon. Odmah po završetku rata sve ove jedinice upotrebljene su za čišćenje oslobođene teritorije od zaostalih neprijateljskih grupa, četničkih, ustaških, belogardejskih i drugih bandi.

U jednom kratkom vremenskom periodu na području od Trsta do Rijeke okupila se brojna grupacija četnika, ljotićevaca, nedićevaca i drugih narodnih izdajnika od oko 17.000 ljudi. Ove neprijateljske snage u svom političko-propagandnom radu služile su se lažima i demagoškim parolama, ističući, pored ostalog, da je Istra američka interesna sfera.⁸⁾

Izvršavajući direktive Glavnog štaba Jugoslovenske armije za Sloveniju, jedinice 9. korpusa su dobile zadatak da usmere dejstva na teritoriju Slovenačkog primorja s ciljem da oslobode svu slovenačku zemlju, uključujući i Trst. Štab 9. korpusa je, u vezi s tim, angažovao deo snaga radi preduzimanja posebnih akcija protiv četničkih uporišta u dolini Vipave. U tim borbama bile su angažovane i jedinice Slovenačke divizije KNOJ-a. Tako je njena 1. brigada 5. marta izvršila napad na kolonu od oko 700 ljudi, pri čemu je poginulo oko 50 četnika i veći broj ranjen. Delovi Slovenačke divizije narodne odbrane su u aprilu 1945. ispoljili posebnu aktivnost kada su vodili gotovo trodnevne borbe na sektoru Kočevje-Kočevska reka-banja Loka, gde su se nalazila tri puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i dve brigade Ličko-kordunaškog četničkog odreda koji su bili u pokretu iz Primorske preko Čabra. Dve brigade 18. divizije, zatim dve brigade 20. divizije i 1. brigada Slovenačke divizije narodne odbrane

⁸⁾ AVII, k. 222, br. reg. 39-1, 1 /IV; Arhiv Sekretarijata za unutrašnje poslove (SUP), dosije br. I-A-II, Ob. 1. spis br. 189, str. 3.

Generali JNA prate izlaganja na »okruglom stolu« o Armiji u strategijskoj koncepciji NOR-a

opkolile su ovu četničko-nedićevsku grupu 23. marta i dobrim delom je uništili.^{9*} Ali, borbe protiv ovih neprijateljskih snaga bile su nastavljene i kasnije sve dok nije oslobođena Slovenija.

BOSANSKO-HERCEGOVAČKA DIVIZIJA NARODNE ODBRANE

Bosansko-hercegovačka divizija NO, kasnije 3. divizija KNOJ-a, formirana je decembra 1944. u Jajcu. Dejstvovala je na teritoriji Bosne, Hercegovine i Cazinske krajine. Prve dve brigade ove divizije (1. i 3. brigada) formirane su u razmaku od nekoliko meseci. Tako je 1. bosanska brigada NO obrazovana još u avgustu 1944, dok je 3. hercegovačka brigada stvorena decembra iste godine, a 2. brigada ove divizije tek 20. januara 1945. u istočnoj Bosni od ljudstva 17. majevičke i 20. romanijske brigade, ukupne jačine oko 600 boraca. Sem obezbeđenja i kontrole oslobođene teritorije, jedinice Korpusa narodne odbrane na teritoriji Bosne i Hercegovine učestvovala su, zajedno sa drugim operativnim jedinicama, u borbama protiv nemačkih, četničkih i ustaških snaga. Tako je 3. hercegovačka brigada NO još sredinom decembra 1944. vodila borbu sa svoja tri bataljona u rejonu Sutjeske i Vrbniče protiv blizu 1.500 četnika[^] a već krajem januara 1945. protiv Nemaca i ustaša na prostoriji Čitluk, Čapljina, Ljubuški. Isto tako, 2. bosanska brigada NO je 1. februara 1945. sa dva bataljona učestvovala u borbama protiv Nemaca, četnika i ustaša na području istočne Bosne, a 1. brigada sa dva bataljona 8. marta 1945. protiv srbijanskih i crnogorskih četnika u rejonu Dugih Njiva zapadno od Modriče. Nešto kasnije, od 5. do 15. maja 1945, delovi 1. bosanske i 3. hercegovačke brigade NO učestvovali su u borbama protiv četnika na Ivan-sedlu, Bjelašnici,

^{9*}> AVII, k. 222, br. reg. 26-2, f. 2/IV.

Treskavici i Zelengori. U aprilu 1945. godine 2. bosanska brigada NO bila je ojačana borcima iz odreda i iz srbijanskih jedinica narodne odbrane, tako da je u to vreme imala oko 1.900 boraca. Ubrzo posle toga, maja 1945, ulaskom u njen sastav boraca rasformiranih partizanskih odreda formiran je i 4. bataljon, pa je brigada imala preko 4.000 ljudi. U vremenu od 25. marta do 1. aprila 1945. pri štabovima 1. i 2. bosanske, kao i 3. hercegovačke brigade, formirane su i saobraćajne čete radi kontrole saobraćaja na oslobođenoj teritoriji.

Posebno treba istaći angažovanje Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a pred kraj januara i prvih dana februara 1945. prilikom prodora ustaških snaga na oslobođenu teritoriju od pravca Širokog Brijega ka Mostaru i preko Čitluka prema Čapljini i Ljubuškom. Namera neprijatelja je bila da odbaci snage NOVJ sa tog područja, poruši komunikacije i objekte na njima na sektoru Metković, Gabela, Čapljina. Ustaške snage su bile jake, jer su angažovani ceo 9. ustaški zdrug, glavnina 9. gorske divizije i sve grupe »zelenog kadra« na ovom sektoru. Uz to, te snage bile su potpomognute i delovima 369. legionarske »Vražje divizije«, koja se nalazila na liniji Široki Brijeg - Mostar - Nevesinje. U borbama protiv ovih kvilinskih snaga učestvovali su 3. brigada 3. bosansko-hercegovačke divizije NO, sa svojih pet bataljona, jedinice 4. dalmatinske NOU brigade 9. divizije, koja se nalazila na sektoru Ljuti Dolac - Dobro Selo, a od pravca Posušja ka Širokom Brijegu jedinice 8. korpusa NOVJ. Isto tako, u borbama su se angažovale i jedinice 12. hercegovačke brigade i jedan bataljon 13. hercegovačke brigade.^{10*} Zadatak ovih jedinica bio je da se spreči prodor neprijatelja na oslobođenu teritoriju i da se razbiju i, po mogućstvu, unište delovi četničkih i ustaških snaga. Međutim, 28. januara ustaške jedinice uspele su da preko Čitluka prodru u pravcu Ljubuškog i Čapljine, da iznenade i odbace 4. dalmatinsku brigadu, na liniju Ljuti Dolac - Dobro Selo prema Ljubuškom. Istoga dana ustaše su ušle i u Ljubuški, odakle su potisli jedinice 2. bataljona 3. brigade NO, tako da su već 30. januara ovladali desnom obalom Neretve na sektoru Čapljina - Gabela, gde su porušili sve mostove na Neretvi.¹¹ Nakon dvodnevniških teških borbi, 3. februara u samu zoru, jedinice 3. brigade NO uspele su da se spoje sa jedinicama 12. i 13. hercegovačke brigade 29. divizije koje su ušle u Čapljinu, čisteći pri tom grad od ostataka bandi. Narednog dana, 4. februara, 3. brigada NO, zajedno s jedinicama 12. hercegovačke brigade nastavila je gonjenje razbijenih ustaških jedinica pravcem Čitluk - Mostar. Gubici neprijatelja u ovim borbama iznosili su 280 poginulih, dok su jedinice NOVJ i KNOJ-a imale 12 poginulih boraca.

Jedna, takođe značajnija operacija - u kojoj su učestvovala u to vreme jedinice KNOJ-a - odigrala se krajem januara i prvih dana februara, kada su nemačke, ustaške i četničke snage napale Tuzlu s ciljem razbijanja snaga NOVJ i ovladavanja komunikacijom Zvornik - Tuzla - Doboj. Jedinice 3. korpusa NOVJ bile su tada koncentrisane na sektoru Sokolac - Vlasevica - Zvornik, sa zadatkom da spreče prebacivanje jačih snaga četnika iz Srbije i onemoguće mimo izvlačenje Nemaca iz Srbije na ovom sektoru. Istovremeno su jedinice 2. armije, raspoređene delom snaga na sektoru Brčko - Gračanica - Ozren, imale zadatak da spreče nadiranje neprijatelja

¹⁰ AVII, k. 222, br. reg. 1/1, Izveštaj 3. bosanske divizije KNOJ-a o borbenoj relaciji od 1. januara do 30. septembra 1945.

¹¹ *) AVII, k. 222, br. reg. 34/1, Depeša Korpusa narodne odbrane Jugoslavije od 2. februara 1945.

od Doboja u pravcu Tuzle. Međutim, neprijatelj je preduzeo napad iz više pravaca; srbijanski i crnogorski četnici iz doline r. Krivaje prema Ozrenu, ustaše i Nemci iz Gračanice ka Tuzli, dok su iz pravca Brčkog i Bijeljine pritisak vršili četnici i Nemci a iz pravca Zvomika - Nemci. U nizu juriša koji su se smenjivali sve do zore 7. februara, neprijatelj je bio savladan i proteran prema Lukavcu. Uz pomoć jedinica 23. srpske udarne divizije 8. februara 1945. godine, 2. brigada 3. bosansko-hercegovačke divizije NO i borci Tuzlanskog i Ozrenskog NOP odreda nastavili su gonjenje neprijatelja ka pl. Ozrenu i s. D. Bukovica, koje je dalje preuzela 24. srpska brigada. U ovim borbama koje su, pored ostalih vodili borci 2. brigade, iako brojno mnogo slabiji, pokazali su visok moral i izvanredne borbene sposobnosti.¹²¹

Posebno je važno istaći angažovanje jedinica 3. bosansko-hercegovačke divizije NO u toku februara 1945. u oblasti reka Krivaje i Bosne do Modriče, gde je po nekim podacima bilo koncentrisano oko 7.000 četnika pod vodstvom Draže Mihailovića koji su se zajedno sa Nemicima povlačili iz Crne Gore i Srbije i oko 3.000 sa dotične teritorije. Namera ove grupe četnika bila je da se prebaci preko r. Bosne i Vrbasa, Lijevča Polja i dalje ka Savi i Slavoniji na putu za Sloveniju. Dva bataljona 1. brigade 3. bosansko-hercegovačke divizije NO dobili su zadatak da sa jedinicama 53. divizije zatvore reku Bosnu od Doboja do Modriče radi onemogućavanja prebacivanja četničkih snaga preko reke. Bataljoni 1. brigade 3. bosansko-hercegovačke divizije NO izvršili su pokret iz rejonu Ljeskove Vode zapadno od Doboja i napali četnike na liniji Blagojević - Hadžići, dok su istovremeno jedinice 53. divizije produžile dejstva sa pravca Mali Prnjavor. Napad je počeo u 22.00 časa 24. februara, a već u 01.00 čas 25. februara četnici su bili razbijeni. Međutim, ubrzo zatim, noću 6/7. marta, jednoj grupi jačine oko 4.000 crnogorskih i srbijanskih četnika uspelo je da pređe na levu obalu Bosne kod Dugih Njiva (blizu Modriče) i da se razvije na prostoriji Dugo Polje - Dobra Voda - pl. Vučjak. Bili su demoralisani a, osim toga, jedan njihov deo je bio zahvaćen tifusom.

Pojedine grupe četničkih oficira i podoficira su odatle upućivane na trag u Srbiju radi pripremanja atentata na određene ličnosti, kao i vršenja sabotaza i diverzija na važnije objekte.¹³⁷ Drugi deo se prebacio preko r. Bosne na pl. Vučjak. Na levu obalu Bosne, kod s. Kožuha, bila je krajem februara i prvih dana marta prebačena i četnička bolnica sa komorom. Dva bataljona 1. brigade 3. bosansko-hercegovačke divizije NO dobili su zadatak da sa jedinicama 53. divizije napadnu ove četničke snage, kako bi ih prisilili da se povuku na desnu obalu Bosne. Zbog toga su ova dva bataljona poseli položaje na liniji Bukovica - Glogovica - Tmjani - Majevec da bi najpre sprečili pokret četnika u pravcu željezničke pruge Doboje - Derventa, stvarajući na taj način uslove za njihovo razbijanje i eventualno uništenje. U toku 8. i 9. marta bataljoni 1. brigade krenuli su na izvršenje zadatka. To su istovremeno učinile i jedinice 53. divizije. Kada je ujutro 9. marta naišla glavnina četničkih snaga, došlo je do žestoke borbe prsa u prsa sa borcima 1. brigade NO u kojoj su do podne istoga dana četnici pretrpeli ogromne gubitke, posle čega su se počeli povlačiti ka r. Bosni. Ukupni gubici četnika bili su ovom prilikom oko 250 poginulih, 70 ranjenih i 80 utopljenih. Radilo se o četničkoj grupaciji za koju se raspo-

12) AVII, k. 222, br. reg. 1/2.

13) AVII, k. 222, br. reg. 49/1, f. I/III.

lagalo podacima da je sačinjavaju sledeće jedinice: 1. omladinski četnički puk, 4. i 7. crnogorski puk, kao i 1. srbijanski četnički puk. Iako je odnos snaga bio u korist četnika, oni su doživeli ozbiljan poraz od boraca 1. brigade NO i 14. brigade 53. divizije koje su pokazale visok moral i izvanrednu borbenost.^{14*}

Radi uređenja vojnosudske službe Vrhovni štab NOV i POJ je 11. februara 1945. u Korpusu narodne odbrane posebnim naređenjem zahtevao da se u svakoj diviziji narodne odbrane formira vojni sud divizije. Sud su sačinjavali predsednik, dva člana, tužilac (istražitelj) i sekretar. Vojni sudovi su, isto tako, bili formirani i pri samostalnim brigadama Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. Vojni sudovi divizija, odnosno brigada Korpusa narodne odbrane bili su, u stvari, prvostepeni sudovi i sudili su za krivična dela vojnika, podoficira i nižih oficira svoje divizije ili brigade. Na osnovu te naredbe, pri Štabu Korpusa narodne odbrane formirano je Vojnosudsko odeljenje kao veće Višeg vojnog suda. Načelnik Vojno-sudskog odeljenja ujedno je bio i predsednik veća Višeg vojnog suda u korpusu. Smrtna kazna u slučajevima od većeg vojno-političkog značaja mogla se izvršiti isključivo nakon potvrde od strane veća Višeg vojnog suda pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.

Iz izveštaja Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, upućenog 10. marta Odeljenju zaštite naroda, jasno se vidi da su se delovi četničkih jedinica jačine tri brigade u to vreme nalazili južno od Banjaluke, u rejonu pl. Manjače - Javorani - Dobnja. Protiv ovih četničkih delova bile su angažovane jedinice 1. brigade 3. bosansko-hercegovačke divizije NO koje su protiv njih vodile gotovo dvomesečne borbe (mart-april). Važno je spomenuti da je tada na području Lijeve polja, kod s. Razbara jugoistočno od Bosanske Gradiške na levoj obali Vrbasa, bila okupljena jedna jača grupa od oko 3.000 crnogorskih četnika koju je predvodio Pavle Đurišić, za koju se pretpostavljalo da namerava preći u Slavoniju. Ovu četničku grupu su gotovo sasvim uništile ustaše. Druga, isto tako, snažna grupa četnika jačine oko 2.000 ljudi nalazila se na području Banjaluke. Dejstvima jedinica 53. divizije dobar deo četnika u centralnoj Bosni bio je razbijen, pa je sredinom aprila oko 500 crnogorskih četnika odlučilo da se preda jedinicama 53. divizije i 1. brigade 3. bosansko-hercegovačke divizije NO. Postojala je tendencija da se deo razbijenih crnogorskih četnika prebaci u istočnu Bosnu i dalje ka Crnoj Gori. Prema nekim podacima kojima je KNOJ raspolagao, 23. aprila jedna grupacija crnogorskih četnika od oko 1.000 ljudi nameravala je da se prebaci preko r. Drine na sektoru Goražde - Međeđa u pravcu Rudog i dalje ka Crnoj Gori i Sandžaku. Međutim, Draža Mihailović je sve do kraja aprila boravio u rejonu Doboja, u centralnoj Bosni, sa oko 1.000 svojih pristalica, takođe sa željom da se probije ka istočnoj Bosni. Ali, gonjenje od strane jedinica 3. korpusa, Dražine jedinice su nastavile kretanje ka jugu preko pl. Vlašića, s. Bistre, Rostova ka pl. Vranići trpeći pri tom osetne gubitke. Protiv ove četničke grupacije Draže Mihailovića bile su preduzete nove mere, pa su na liniji Prozor - Ivan-sedlo - Tarčin, prvih dana maja, angažovane snage od nekoliko bataljona s ciljem da razbiju i, po mogućnosti, unište nastupajuće četničke jedinice. U stvari, dve brigade 3. korpusa dejstvovale su iz rejona pl. Vranića, s. Sebešić, a jedna brigada sa pravca Kiseljak - Tarčin. Stoga su četnici, pretrpevši osetne gubitke, morali uz velike napore da nastave dalje pokrete.

Najpre su, 4. maja, uspeali da odbace snage NOVJ jačine pet bataljona i osvoje Fojnicu, posle čega su produžili probijanje prema Bitovnji i Bjelašnici.¹⁵⁾ Ova četnička grupacija brojala je oko 4.000 ljudi među kojima je postojalo čvrsto uverenje da će se uspešno probiti ka Srbiji. Da bi im se sprečio dalji prodor ka istočnoj Bosni, izdato je naređenje Štabu 3. bosansko-hercegovačke divizije da, u saradnji sa jedinicama 3. korpusa, zatvori liniju Konjic - Ivan-sedlo - Tarčin - Pazarić. Međutim, Dražina grupa se uspešno probila, pa je 8. maja stigla u rejon jugoistočno od Bjelašnice, s. Lukavac - Lukomir - Čuhovci. Zbog toga je okupljen veći broj jedinica NOVJ kako bi se razbila ova četnička grupa. Angažovane su sledeće jedinice: sedam bataljona 3. hercegovačke brigade 3. bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a i 12. brigada 29. divizije na prostoru Bradina - Ovcari; četiri bataljona 53. divizije na sektoru Tarčin - Ivan-sedlo i jedinice 38. divizije zapadno od Tmova u rejonu Dujmovići - Ledići, dok je jedna brigada 37. divizije potpomognuta jednim bataljonom 3. hercegovačke brigade držala sektor Kalinovika. Napad ovih snaga na četničku grupaciju počeo je noću 8. maja.

U borbama protiv četničke grupe Draže Mihailovića od 6. do 11. maja izbačeno je iz stroja 670 četnika, a samo dva dana kasnije i najveći deo ostalih Dražinih snaga na prostoru Čureva (oko 1.000 ljudi). Prema izveštaju Štaba 3. korpusa, za vreme borbi 10. maja na sektoru jugozapadno od s. Obalj, na desnoj obali Neretve, bila je odsečena jedna veća grupa četnika koja je brojala blizu 1.000 ljudi i postepeno uništavana. Toga dana je ranjen Draža Mihailović. Ostatak četničkih bandi se zatim povukao prema Zelengori i dalje na sever ka s. Vrbnici. Zbog toga su se jedinice 3. korpusa i 37. divizije morale u toku noći 11/12. maja prebaciti prema Foči i desnoj obali Drine. U stvari, sve raspoložive snage sa teritorije Hercegovine, uzimajući u obzir i narodnu miliciju, bile su raspoređene u oblasti Čemerna sevemo od Gacka prema Zelengori, gde je stvorena čvrsta veza sa jedinicama iz Crne Gore. Radi koordiniranja rada brojnih jedinica koje su gonile četnike Draže Mihailovića, 12. marta je u Štab 3. bosansko-hercegovačke divizije NO došao komandant 3. korpusa Blažo Đuričić. Petnaestog maja, kada se zvanično i rat završio, grupacija četnika Draže Mihailovića uglavnom je bila razbijena i ona više kao vojna snaga nije imala značaja. Samo za poslednjih nekoliko dana maja 1945. izbačeno je iz stroja preko 2.500 četnika. Međutim, gonjenje razbijenih bandi nastavljeno je i dalje, do njihovog konačnog uništenja.¹⁶⁾

ČETVRTA BEOGRADSKA DIVIZIJA KNOJ-a

Četvrta beogradska divizija narodne odbrane do kraja 1944. godine imala je već formirane dve svoje brigade, od kojih je 1. brigada stvorena u novembru, a 2. brigada u decembru 1944. Međutim, 3. brigada 4. beogradske divizije NO formirana je tek u martu 1945. od jednog bataljona boraca izdvojenih iz 1. i 2. brigade ove divizije, kao inovodošlog ljudstva iz makedonskih jedinica, Vojvodanske divizije KNOJ-a i niško-leskovačkog vojnog okruga (od novomobilisanih boraca), ukupne jačine 1.364 borca. U martu 1945. formiran je i Samostalni bataljon u sastavu 4. beo-

15) AVII, k. 222, br. reg. 32-1, f. 1/IV.
16) AVII, k. 222, br. reg. 35-1, f. 1/IV.

gradske divizije KNOJ-a jačine tri čete; on je obrazovan u Italiji, u logoru Gravina, i po četama prebačen u Beograd. Pored ovoga. Samostalni bataljon je popunjen manjim delom boraca iz Vojvodanske divizije KNOJ-a. Prilikom formiranja imao je oko 400 boraca. Tako je Štab 4. beogradske divizije KNOJ-a, koji je oformljen u januaru 1945, pod svojom komandom imao tri brigade i Samostalni bataljon.

Jedinice 4. beogradske divizije KNOJ-a tokom januara 1945. i kasnije bile su orijentisane na praćenje rada i kretanja prikrivenih kontrarevolucionarnih elemenata u Beogradu i, u saradnji sa Narodnom milicijom, hapsile prekršioce i predavale ih nadležnim organima na dalji postupak, vršeći ujedno i kontrolu saobraćaja od Beograda prema unutrašnjosti.

Kada je noću 13/14. marta 1945. na oslobođenoj teritoriji u blizini Beograda, kod s. Barajeva, iz aviona spuštena grupa od nekoliko padobranaca sa odgovarajućom opremom i novcem, Štab 4. beogradske divizije KNOJ-a uputio je svoje jedinice na lice mesta da izvrše pretres terena i utvrde šta se zapravo zbilo u to vreme, o čemu je podnešen i izveštaj na osnovu dobijenih podataka od komandira milicije u Sremčici. Dve radio-stanice i druga pronađena oprema su tom prilikom predate Narodnooslobodilačkom odboru Barajevo.

Noću 21/22. aprila, koristeći mrak, 3. bataljon 2. beogradske brigade NO dobio je zadatak da na levoj obali Drine južno od Zvomika očisti teren od četničkih bandi na području Kozjak - Kodrić - S. Gloci na levoj i desnoj obali Drinjače. Tom prilikom, u susretnoj borbi, poginulo je 30 četnika i zaplenjena veća količina ratnog materijala sa značajnijim dokumentima i fotografijama. U likvidaciji kontrarevolucionarnih snaga učestvovali su i meštani - seljaci koji su gotovo svakodnevno hvatali pojedince i manje grupe četnika i predavali ih organima Komande područja u Bratuncu, Srebrenici i drugim mestima. Na taj način je uspostavljena tesna saradnja jedinica KNOJ-a i naroda. U to vreme 3. bataljon 2. beogradske brigade NO izvodio je akcije dolinom Drinjače, a 1. bataljon 1. beogradske brigade NO jugoistočno od njega na području Glogove planine do sela Tegare na levoj obali Drine.¹⁷

PETA SRPSKA DIVIZIJA KNOJ-a

Peta srpska divizija narodne odbrane formirana je na osnovu naredbe Vrhovnog štaba od 10. januara 1945. godine. U sastav novoformirane divizije KNOJ-a ušle su tri brigade: 1. brigada NO sa sedištem u Požarevcu, 2. brigada NO u Valjevu i 3. brigada, čije su jedinice raspoređene u Nišu. U vezi s odlukom Vrhovnog štaba za formiranje srpske divizije NO, Glavni štab NOV i PO Srbije je naredbom od 2. februara zahtevao da se za njenu popunu uzmu kadrovi iz jedinica vojnih oblasti komandi područja i komandi mesta, kao i partizanskih straža, vodeći pri tom računa da ispunjavaju uslove koje zahteva služba u specijalnim jedinicama. Među glavnim zadacima 5. srpske divizije NO bili su obezbeđenje objekata u naseľljenim mestima, kontrola saobraćaja na putevima i željezničkim prugama, gonjenje i hvatanje bandi četnika i drugih izdajnika naroda. Kada je početkom marta 1945. pri 5. srpskoj diviziji NO obrazovana njena 4. brigada

¹⁷> AVII, k. 222, br. reg. 29-1, f. I/IV.

sa sedištem u Kraljevu, divizija je imala ukupno 22.000 boraca od kojih je najveći broj činilo novomobilisano ljudstvo sa područja Srbije. Pri štabu 5. srpske divizije NO, koji se u to vreme nalazio u Kragujevcu, formiran je bio i Samostalni bataljon a kasnije i konjički eskadron koji je u junu 1945. prerastao u divizion.

Poznato je da su napori ostataka neprijateljskih i kontrarevolucionarnih snaga bili usmereni na pokušaj da se poremete, a po mogućstvu i potpuno ugroze tekovine dotadašnje oslobodilačke borbe. Ove snage, iako vojnički poražene, trudile su se na svaki mogući način da ugroze dalji progresivan tok razvoja. Stoga su unosile, gde god je bilo moguće, nesigurnost u obavljanju svakodnevnih poslova građana na oslobođenoj teritoriji, radu organa narodne vlasti i kretanju stanovništva. Isto tako, vršile su razne sabotažne akcije i diverzantska dejstva na komunikacije i važnija postrojenja. Pošto nisu bile spremne za veće vojne poduhvate, počinju prikriveno da sprovode svoj razorni rad.

Da bi se jedinice NO mogle uspešno suprotstaviti delovanju kontra-revolucionarnih snaga, bilo je potrebno, pre svega, poznavati neprijatelja, njegovu organizaciju i način rada posebno kada se zna da je neprijatelj vrlo često menjao taktiku delovanja, jačinu borbenih sastava i mesta njihovog boravka. Veza sa narodom bila je od posebnog značaja, kako bi se stvorili uslovi za brzo otkrivanje baza i jataka na koje se oslanjao. Tek nakon prikupljanja najvažnijih podataka, bilo je moguće napraviti odgovarajući plan za njihovo uništenje. Uz to, nije se smelo zaboraviti da je poznavanje terena i snalaženje na njemu, takođe, bio jedan od važnih uslova za vođenje uspešne borbe protiv neprijatelja. Zbog toga su štabovi divizija NO, kao rukovodeći organi, bili dužni da svoje potčinjene komande redovno obaveštavaju o zapažanjima kod neprijatelja, promenama u njegovom ponašanju i kretanju i iskustvima do kojih se moglo doći iz predhodnih borbi. Međutim, javile su se i izvesne slabosti u sopstvenim redovima, naročito u početku kada je bila zanemarena specifična uloga i organizacija jedinica NO, pa su se identifikovale sa organizacijom postojećih operativnih jedinica i u pogledu brojnog sastava i zadataka koje su izvršavale. Najčešće je sastav štabova jedinica NO bio nepotpun, naročito u pogledu pomoćnih službi, što je uticalo na efikasnost njihovog rada.

Pošto su prve jedinice NO na teritoriji Srbije formirane uporedo sa oslobodjenjem pojedinih krajeva, to su one odmah nakon preuzimanja vlasti - uz Odeljenje za zaštitu naroda dotičnog mesta - formirale manje jedinice, obično vodove koji su nosili naziv mesta u kome se nalazila OZa. Docnije se pristupilo stvaranju većih jedinica - četa i bataljona narodne odbrane. Ali, dok su ove jedinice imale ograničenu upotrebu, a neprijatelj ispoljavao aktivnost gotovo u svim krajevima Srbije, to su na njihovom suzbijanju dobrim delom, do formiranja divizije KNOJ-a, upotrebljavane i operativne jedinice. Tako je, na primer, 24. divizija NOVJ, zajedno sa pozadinskim jedinicama, koordinirala snage koje su proganjale neprijateljske ostatke, koji su posle toga bili prinuđeni da se organizuju u manje borbene sastave - trojke i dvojke i dobrim delom skrivaju po zabačenim planinskim krajevima.

Iz izveštaja Štaba Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, upućenog 17. januara 1945. Odeljenju zaštite naroda Jugoslavije, vidi se da se 5. srpska divizija NO u to vreme povezivala sa Glavnim štabom Srbije i Oznom radi

prikupljanja podataka o zaostalim četničkim i drugim bandama u Srbiji. Došlo se pri tom do zaključka da jačih grupa bandi tada nije bilo. Od značajnijih četničkih grupa spominje se jedna na području Gledićske planine.

Kako je sredinom januara 1945. istekla važnost amnestije za sve koji napuste neprijateljske redove i predaju se organima vlasti ili vojnim komandama, to je bilo nužno da se izdaju dalja uputstva u pogledu postupaka pri izvršenju potera i razbijanju naoružanih neprijateljskih bandi, koje su se pojavljivale na oslobođenoj teritoriji. Uputstvom se, pored ostalog, insistiralo da se prema naoružanim bandama postupa odlučno i bez tolerancije, do njihovog uništenja ili bezuslovne predaje. Jatake za koje se može dokazati njihova podrška neprijatelju hapsiti i predavati. Ozni sa podacima prikupljenim u toku hapšenja. Pojedince za koje postoje opravdane sumnje da saraduju s bandama ili imaju pasivno držanje prema jedinicama oslobodilačke vojske trebalo je privremeno odstranjivati za vreme izvođenja operacije čišćenja. Međutim, represalije (paljevine, konfiskacije) mogle su se preduzimati samo u slučaju ako je za to unapred data dozvola od strane rukovodećih političkih organa dotične pokrajine ili oblasti.

Pred kraj januara 1945. evidentirane su brojne manje i veće neprijateljske grupe gotovo u svim krajevima Srbije: na području Vojne oblasti istočne Srbije - okolina Zaječara i Knjaževca; na teritoriji Vojne oblasti 13. korpusa - rejoni pirotskog, leskovačkog, topličkog i vranjskog područja; u centralnoj i zapadnoj Srbiji - valjevsko, kolubarsko, podgorsko, zlatiborsko, ariljsko i užičko područje. Zbog toga su preduzete najoštrije mere za njihovo razbijanje i uništenje. Već 28. januara Korpus narodne odbrane obratio se Odeljenju zaštite naroda, tražeći 300 boraca iz beogradskih jedinica NO radi njihovog upućivanja na sektor Dragačeva, što je i učinjeno. Tu je već narednog dana milicija uspela da likvidira 20 četnika. Gotovo svakodnevno jedinice NO vršile su akcije čišćenja i već 1. februara kod s. Guberevca uništena je grupa od šest skrivenih četnika, a sutradan kod s. Popova Reka grupa koju je predvodio komandant četničke brigade.

Na teritoriji leskovačkog područja, u srezu lebanskom, održan je još 29. decembra 1944. zbor u s. Kačikolu, kojem su prisustvovala brojne kontrarevolucionarne grupe sa Kosova i Metohije, iz gnjilanskog, lapskog, gračaničkog i lebanskog sreza. Na zboru je donesena odluka da se izvrše organizacione pripreme i na proleće otpočne sinhronizovano vođenje akcije protiv vojno-političkih organa na oslobođenoj teritoriji, pod parolom »Bolje da svi izginemo, nego dozvolimo da komunizam vlada«. Međutim, ubrzo je usledila njihova masovna predaja.

Iako se na rezultate tog zbora mnogo računalo, među vođama koji su ga pripremili sama pojava masovne predaje pokazuje da je moral bandi bio u naglom padu, što je i razumljivo, i da je bilo samo pitanje trenutka kada će najveći broj njih položiti oružje. Druga je situacija bila sa vođama, koji su za sobom ostavili brojne zločine i čije je idejno opredeljenje stvorilo od njih zaklete neprijatelje nove Jugoslavije. Neki četnički komandanti, u želji da utiču na podizanje morala svojih četnika, služili su se drastičnim lažima i demagoškim nastupima. U tu svrhu »čitane su vesti o tome koliko je u Srbiji pobijeno četničkih saradnika i pristalica, koliko je dece posiate u Rusiju, kako su logori puni četnika i njihovih porodica, kako Englezi ne priznaju Tita, a četnike zovu da idu u pravcu Jadranskog mora

gde se Englezi iskrcavaju¹⁸⁾ Ali i to je bilo uzaludno, jer je dezerterstvo uzimalo sve više maha, bez obzira na stroge mere odmazde koje su primenjivane.

Međutim, ostaci kontrarevolucionarnih snaga u Srbiji, zadržali su se do kraja rata 15. maja, pa i kasnije. Iako nisu mogli bitnije da utiču na promenu stanja u zemlji, jer nisu imali podršku masa, oni su činili ozbiljne smetnje duži period vremena. U prepadima na organe vlasti i vojne starešine, povremeno su činili teške zločine. Tako je, na primer, jedna četnička trojka 21. marta 1945. na putu Beograd - Kragujevac, između sela Čumići i Topole, napala auto u kome su se nalazili komandant, politički komesar i lekar Komande područja Beograda, koji su se vraćali sa sastanka u Kragujevcu. Komandant je tom prilikom poginuo, dok su komesar i lekar ranjeni. Istoga dana u Bosiljgradu je došlo do pobune Bosiljgradskog odreda, koji je tom prilikom pozatvarao svoje rukovodioce i neke predstavnike narodne vlasti. Zbog toga je Štab 5. srpske divizije NO naredio brigadi NO u Nišu da hitno uputi deo snaga i razoruža pobunjenu jedinicu, a glavne krivce privede u Niš.

Mestimična slabija aktivnost četničkih i drugih bandi osećala se tokom marta 1945. na celoj teritoriji koju je pokrivala 5. srpska divizija KNOJ-a, dok se ta aktivnost u nešto većem intenzitetu ispoljavala na području zapadne Srbije, koje je pokrivala 2. brigada NO ove divizije. Međutim, 5. srpska divizija KNOJ-a preduzela je akcije na celom području koje je sama pokrivala. Rezultat toga bio je 40 poginulih i 123 zarobljena četnika. U aprilu je povećan broj četnika na području koje je kontrolisala 5. srpska divizija KNOJ-a, jer je jedan deo četnika uspeo da se po povratku iz Bosne prebaci preko Drine u Srbiju. Namera im je, pored ostalog, bila da uspostave vezu sa svojim grupama koje su već od ranije delovale na ovom području i unesu nemir i nespokojstvo među mimo stanovništvo. Iako nije dolazilo do većih sukoba sa četnicima, ipak su u aprilu jedinice 5. srpske divizije KNOJ-a ubile 85 četnika i približno toliko zarobile, dok je u maju taj broj bio znatno veći - 261 poginuli, među kojima i znatan broj četničkih komandanata.

CRNOGORSKA I SANDŽAČKA BRIGADA KNOJ-a

Crnogorska brigada narodne odbrane, kao i ostale brigade KNOJ-a za svoja područja, imala je zadatak da održava red na oslobođenoj teritoriji, čisti teren od zaostalih delova bandi, pruža pomoć organima vlasti i drugo. Prva crnogorska brigada KNOJ-a formirana je još u leto 1944. godine od odbrambenog ljudstva i iskusnog rukovodstva, mahom udarnih jedinica i komandi podmčja. U svom sastavu imala je šest bataljona. Područje njenog delovanja bilo je dolina Pive, planina Maglič i Volujak i Šćepan-polje. Budući da je dosta rano bila obrazovana, veliki teret je podnela suprotstavljajući se okupatorsko-kvislinškim snagama. U vreme završnih borbi za oslobođenje zemlje jedinice Crnogorske brigade NO uspešno su vodile akcije protiv ostataka kontrarevolucionarnih snaga. U toku januara i februara 1945. nije bilo krupnijih akcija. U martu je likvidirana četnička grupa od 15 ljudi koja se skrivala u jednoj pećini u blizini s. Radmance. Kada je

¹⁸⁾ AVI, k. 222, br. reg. 20-1.

zapretila opasnost da se jedna veća grupa četnika od 500 do 600 ljudi iz Bosne prebaci preko r. Pive i probije ka Sandžaku, delovi Crnogorske brigade, zajedno sa delovima 10. crnogorske brigade, dobili su zadatak da zatvore prolaze u rejonu Orlovac - Volujak - Vučevo - Šćepan-polje. Vođa ove četničke jedinice bio je Vuk Kalajit. Zbog stalnog gonjenja grupa je bila onemogućena da se snabde hranom i drugim sredstvima za život, zbog čega je ljudstvo bilo iscrpljeno, gladno i demoralisano.

Zajedno sa Štabom 10. crnogorske udarne brigade, bio je izvršen raspored prema određenom planu: jedna četa je postavljena na položaje u rejonu Stabanjskog jezera sa zadatkom da zatvori pravac Izgori i svojim levim krilom se veže sa jedinicama Hercegovačke brigade NO, a desnim zatvori prelaz preko Volujaka i veže se sa delovima 10. crnogorske udarne brigade. Druga četa je postavljena na Šćepan-polju sa zadatkom da zatvori prelaze preko r. Pive i, po mogućstvu, jednim svojim delom se prebaci preko reke u pravcu Vučeva s ciljem da ispita jačinu i kretanje neprijatelja. Ostale jedinice Crnogorske brigade NO trebalo je da dejstvuju protiv neprijatelja na položajima u rejonu manastir Pivski - Mratinje - Vučevo sa zadatkom njegovog razbijanja, a po mogućstvu i uništenja. Odmah po uspostavljanju kontakta sa neprijateljem, jedinicama narodne odbrane su se predali 153 četnika, među kojima i komandant četničke brigade Drago Brošanac sa komandantom bataljona Petrom Zindovićem. U toku dvodnevnih borbi poginulo je 26, a zarobljen 141 četnik koji su posle toga predati Ozni.

Posle oslobođenja Sandžaka, od ranijeg bataljona Ozne 1. januara 1945. formirana je na tom području brigada narodne odbrane u čijem su sastavu bila četiri bataljona. U sastav bataljona mahom su ušli novodošli, među kojima dobar deo mladića koji nisu ranije prošli vojnu obavezu, pa ih je najpre trebalo osposobiti za izvršavanje važnih zadataka. Samo 2. bataljon ove brigade, za nekoliko dana operacija po opštini meljačkoj, uspeo je da razbije četničke bande koje su se skrivale na tom terenu, pri čemu je iz zloglasnog Meljačkog bataljona uhvaćen 21 četnik. Posle tog poraza, kod četnika je nastalo rasulo koje je dovelo do predaje još 120 ljudi iz njihovih redova. Za postignute uspehe 2. bataljon Sandžačke brigade NO dobio je pohvalu od komandanta 37. divizije Rajka Vidovića. Isto tako, u februaru 1945. potpuno su razbijene četničke bande u srezu bjelopoljskom, u Valovića klisuri između Brodareva i Stranjana, kojom prilikom je poginulo osam i uhvaćeno 37 četničkih zlikovaca.¹⁹⁾

SEDMA VOJVODANSKA DIVIZIJA KNOJ-a

Sedma vojvodanska divizija NO formirana je 18. decembra 1944. u Novom Sadu. U njenom formacijskom sastavu nalazile su se tri brigade NO: 9, 10. i 13. vojvodanska, koje su pri ulasku u diviziju do početka januara 1945. preimenovane u 1, 2. i 3. brigadu. Pored ovih, u sastav 7. vojvodanske divizije ušao je i konjički divizion 3. armije JA. Prva brigada, čije je sedište Štaba bilo u Novom Sadu, obezbeđivala je teritoriju južne Bačke i Srema. Druga brigada kontrolisala je granicu od Dunava do tromеđe Jugoslavije, Rumunije i Bugarske, kao i unutrašnjost Banata. Sedište Štaba brigade bilo je u Zrenjaninu. Treća brigada NO obezbeđivala je gra-

¹⁹⁾ AVII, k. 222, br. reg. 4/2.

nicu od tromeđe do DunaVa kod Batine, kao i unutrašnjost sevemog Banata. Sedište Štaba brigade bilo je u Subotici, docnije u Pečuju, gde se zadržao izvesno vreme, potom ponovo u Subotici. Među najvažnijim zadacima 7. vojvođanske divizije bili su zaštita teritorije Vojvodine i očuvanja mira i reda u oslobođenim mestima, zatim obezbeđenje vojnih i civilnih ustanova, raznih magacina, industrijskih objekata, kao i patrolna služba na granici. Tako su, na primer, u februaru jedinice 7. vojvođanske divizije prilikom pretresa uhvatile i predale organima Ozne, vojnom sudu ili komandama mesta 1.129 dezertera, 49 Nemaca, 611 sumnjivih lica bez isprava, 674 švercera, 226 raznih zločinaca, špijuna i drugih prekršilaca.

Jedna od značajnih aktivnosti jedinica Korpusa narodne odbrane u Vojvodini bilo je smirivanje pobune Albanaca iz sastava dopunske brigade koja se u februaru 1945. nalazila u Vršcu, odakle je krenula prema Alibunar. Posle velikih napora i razgovora sa predstavnicima pobunjene jedinice, koja je odbila poslušnost i nastojala da se vrati na Kosovo, podstaknuta od neprijateljskih elemenata koji su želeli da sabotiraju dalju borbu, bila je prisiljena da odloži oružje, posle čega je ukrcana u vagone i vraćena za Vršac. Garnizon u Vršcu napustilo je 470 Albanaca, koji su uhvaćeni i razoružani, sem dvojice koji su pobjegli.^{20*}

Delovi 7. vojvođanske divizije NO su, radi obezbeđenja slobodne teritorije, od 9. marta 1945. poseli i levu obalu Dunava od s. Bukima nasipom pored Dunava do Fodanskih pustara kod Vukovara, sa zadatkom da spreče eventualni pokušaj prelaska neprijateljskih trupa preko Dunava u Bačku. Na tom sektoru delovi 7. vojvođanske divizije zadržali su se 12/13. aprila 1945, posle čega je delom snaga forsiran Dunav kod Dalja a drugim delom kod Vukovara, s ciljem da se pomognu operacije 1. i 3. armije, koje su već otpočele ofanzivu i čišćenje pozadine operativnih jedinica na sektoru Vukovara i Borova od neprijateljskih grupa koje su se usled razbijanja i gubljenja veze sa glavninama skrivale na ovom terenu. Braneći svoj levi bok na Sremskom frontu od Šarenbrada do ušća Drave u Dunav, Nemci su zaposeli položaje i na njima se utvrdili, a na obali reke postavili odgovarajuća minska polja i protivpešadijske prepreke.

Po naređenju Štaba Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, 6. marta 1945. godine 7. vojvođanska divizija delom snaga trebalo je da posedne položaje na Dunavu od Vukovara do Bačke Palanke, s ciljem da se taj pravac zatvori i onemogući neprijatelju prelazak preko Dunava. U toku držanja položaja na tom sektoru neprijatelj je nastojao u više mahova da prebaci svoja izviđačka odeljenja radi izviđanja položaja za eventualno prebacivanje preko Dunava, ali je u tome bio sprečen. Na sektoru Vukovar - Vinkovci, u drugoj polovini aprila, jedinice 7. vojvođanske divizije KNOJ-a uhvatile su 432 i likvidirale 66 neprijateljskih vojnika. Pred kraj aprila 1945. godine 7. vojvođanska divizija KNOJ-a u svom sastavu imala je ukupno oko 12.150 boraca i starešina.

OSMA MAKEDONSKA DIVIZIJA KNOJ-a

Osma makedonska divizija narodne odbrane formirana je decembra 1944. u Skoplju. U svom sastavu imala je najpre tri brigade, a kasnije, u aprilu 1945, i četvrtu brigadu NO. Da bi se zaštitili granični sektori prema

20) AVII, k. 222, br. reg. 48-1, f. I/III.

Grčkoj, kao i prema Bugarskoj i Albaniji, i osigurali svi pravci, putèvi i prelazi koji vode prema njima, a koje je trebalo danonoèno osmatrati, Ministarstvo narodne odbrane je prvih dana aprila 1945. naredilo upućivanje na granièni sektor Makedonije prema Grčkoj jedne kombinovane brigade narodne odbrane, jednog bataljona iz sastava 4. beogradske divizije NO, kao i jednog bataljona iz 7. vojvodanske divizije NO. U sastav ove brigade ušla su i dva bataljona 8. makedonske divizije NO. Potrebu za formiranjem ovakve jedne brigade diktirao je specifièan položaj tog graniènog sektora na jugu zemlje. Ta potreba bila je, pre svega, političke a ne vojničke prirode. Sedište ove brigade bilo je u Bitolju, a zadatak joj je bio da zatvara granicu od zapadne obale Prespanskog jezera do reke Vardara. Novoformirana brigada NO stavljena je pod komandu 8. makedonske divizije NO, mada je održavala redovnu vezu i sa Štabòm Korpusa narodne odbrane putem radija. U izuzetnim slučajevima, Štab Korpusa narodne odbrane izdavao je neposredno naređenja ovoj brigadi, s tim što je o tome istovremeno obavještao i 8. makedonsku diviziju KNOJ-a.

U januaru 1945. jedinice 8. makedonske divizije NO nisu vršile šire akcije, osim èišćenja terena i pretresa gradova. Jedna grupa od 15 albanskih kvislinga napala je 16. januara u blizini s. Grupci (srez tetovski) narodnu miliciju, ali je uz intervenciju jedinica 3. brigade NO grupa razbijena. Isto tako, kada se u februaru pojavila jaèa grupa od oko 200 albanskih kvislinga na području Skopske Crne gore, po naređenju Štaba 8. makedonske divizije NO upućeno je oko 200 boraca da, zajedno sa 12. i 17. makedonskom NOU brigadom, razbiju i unište neprijatelja. U vremenu od 1. do 15. februara izvršen je pretres na području Skopske Crne gore, ali do sukoba nije došlo pošto su te neprijateljske snage uspele da se izvuku. Međutim, one nisu mirovale, što potvrđuje slučaj od 11. marta, kada je grupa albanskih kvislinga upala u sela Žiflik, Sedlarevo, Novo Selo i druga s ciljem da mobiliše albansko stanovništvo. Tom prilikom je došlo do sukoba delova 8. makedonske divizije NO i Egejske brigade prilikom pokušaja blokiranja pomenutih sela. Pošto je neprijatelj razbijen, oslobođeno je 200 omladinaca koje su albanski kvislinzi već bili mobilisali i predati su Vojnom području u Tetovu. Tokom marta bilo je više sukoba sa manjim grupama albanskih kvislinga koje su se pojavljivale u planinskim selima, ali nisu bile u stanju da ozbiljnije ugroze život i rad organa narodne vlasti i drugih struktura na tlu Makedonije.

Opšte uzev, što se više približavao kraj rata, kontrarevolucionarni elementi su činili sve što im je bilo moguće da osujete pòbedu NOB-a. Još uvek su gajili nadu da će na kraju rata na jugoslovensko tie doći trupe zapadnih saveznika, koje će spreèiti učvršćenje revolucionarnih društvenih promena u Jugoslaviji. Međutim, kontrarevolucionarni elementi nisu smeli to otvoreno da priznaju. Tako, na primer, odluku da se Srpski dobrovoljaèki korpus povuèe iz Srbije ka zapadnim delovima zemlje u vreme prodora jedinica Crvene armije sa istoka, neki rukovodioci ovog korpusa tumaèili su ne kao rezultat nastale situacije, već time što Srpski dobrovoljaèki korpus kao jugoslovenska vojna jedinica, prema još uvek važećim ugovorima, ne može biti u sukobu sa sovjetskom vojskom s èijom je vladom Jugoslavija (misli se na kraljevinu Jugoslaviju) u savezu. Zato je odlučeno da se Srpski dobrovoljaèki korpus povuèe sa područja Srbije na neki drugi deo jugoslovenske teritorije dalje od sovjetskih trupa, dok se ne vidi kakva će biti dalja situacija. Prema jednom planu, izvlaèenje je trebalo

izvršiti zajedno sa jedinicama četnika Draže Mihailovića i Srpske državne straže, kroz Sandžak i Crnu Goru, gde su se sve ove jedinice trebale spojiti sa savezničkom vojskom, čije se iskrcavanje očekivalo u Crnogorskom primorju ili Dalmaciji. Ali, kada je počelo izvlačenje glavnih snaga u prvoj polovini oktobra 1944, iz Beograda i Šapca išlo se preko Save kroz Srem, najpre marševanjem do Osijeka a odatle železničkim transportima kroz Mađarsku do Graca, zatim ka Sloveniji, oko Ilirske Bistrice, Pivke i Postojne. Po dolasku na ovo područje, Srpski dobrovoljački korpus se povezo sa kvislinškim Rupnikovim domobranima. Odlučeno je da jedinice iz Slovenačkog primorja izbegavaju, gde god to mogu, oružane sukobe i da čekaju razvoj svetske političke situacije za koju su čvrsto verovali da će dovesti do očekivanih promena.

U vreme konačnog oslobođenja Kosova od okupatora, na tom delu zemlje i dalje su se zadržale znatne snage albanskih kvislinga i jedan deo četnika; njih su predvodili razni reakcionarni elementi, koji su uspeli da izbegnu poraz u borbama vođenim za oslobođenje Kosova. Nema pouzdanih podataka o njihovom ukupnom brojnem stanju, ali svi značajniji sačuvani arhivski izvori govore da ih je pred kraj januara 1945. bilo između 6.000 i 10.000 ljudi. Tako se, na primer, u depeši 13. korpusa NOVJ koja je 24. novembra 1944. upućena Glavnom štabu NOV i PO Srbije govori da samo na širem sektoru Kosovske Mitrovice (danas: Titova Mitrovica), u rejonu Drenice, deluju albanske kvislinške snage u jačini blizu 5.000 ljudi dok u depeši Korpusa narodne odbrane Jugoslavije Odeljenju zaštite naroda za Jugoslaviju od 9. februara 1945. stoji da u borbama koje se još vode u Drenici broj neprijateljskih vojnika iznosi preko 10.000 ljudi. Druga veća grupa nalazi se u oblasti Skopske Crne gore protiv koje su jedno vreme uglavnom vodile borbe makedonske oslobodilačke jedinice. Treća grupa aktivno je delovala na sektoru Uroševca i Gnjilana, na pl. Žegovcu. U toku noći 2/3. decembra 1944. došlo je do žestokog napada oko 2.000 albanskih kvislinga na već oslobođeni Uroševac. Isto tako, i u drugim delovima Kosova delovale su dugo posle ovoga mnoge manje grupe albanskih kvislinga, koje su pozivale albanske mase da se suprotstave jedinicama oslobodilačke vojske.²¹⁾

Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju zbog toga je morao da sačini i odgovarajući plan čišćenja terena. Tako su na jednom od najjačih žarišta kontrarevolucije u Drenici na području planine Čičavice bile preduzete obimne akcije. U tim nesređenim prilikama, iz potrebe da se održi mir i red usledilo je formiranje Brigade narodne odbrane, jedine takve vrste na Kosovu i u Metohiji. Obrazovana je u Prištini 26. januara 1945. po naređenju načelnika Odeljenja zaštite naroda za Kosovo i Metohiju. Ljudstvo za sastav ove brigade uzeto je iz operativnih jedinica Kosova i Metohije. U formacijskom sastavu Brigada je imala tri bataljona sa ukupnim brojnim stanjem od 1.600 boraca.

Posebna pažnja bila je posvećena radu na objašnjavanju ciljeva oslobodilačke borbe narodu, na koga se vršili stalan pritisak ostaci albanskih kvislinga. Zbog toga su bili organizovani česti zborovi i konferencije na kojima su raskrinkavani pojedini izdajnici albanskog naroda, kao i ostali kontrarevolucionari koji su i dalje bili prisutni u ovom delu zemlje. U to vreme je i Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju objavio opštu

²¹⁾ AVII. k. 184, br. reg. 30-24/1 i 30-25/1, Knjiga depeša 13. korpusa NOVJ; k. 222, br. reg. 40/1, f. I/III.

mobilizaciju za jedinice NOVJ. Iskoristivši taj momenat, Šaban Poluža je okupio grupu od oko 4.000 ljudi i, pošto je otkazao poslušnost Operativnom štabu NOV i PO za Kosovo i Metohiju, manipulirao ovom masom u kontrarevolucionarne ciljeve i koristio ih u borbi protiv jedinica NOV.

Pošto je Šaban Poluža, kao što se moglo očekivati, tom prilikom obmanuo Operativni štab, uspeo je da izvuče svoje ljudstvo iz okruženja, zbog čega su jedinice NOV bile prisiljene da nastave borbena dejstva u formi gonjenja. Šaban Poluža je sa grupom od oko 700 svojih pristalica prešao sa područja Malog Kosova preko r. Sitnice u rejon Čičavice, dok je najveći broj ljudi iz njegove grupacije pobjegao kućama.

Dok su tako jedinice NOVJ bile angažovane na razbijanju grupe Šabana Poluže, dotle je u rejonu šaljske opštine, u planinskim selima južnih padina Kopaonika, Adem Voća²²⁾ okupio grupu od oko 2.000 ljudi. Posle neuspelih razgovora predstavnika Šaljskog NOP odreda Adem Voća je sa svojom grupom 26. januara 1945. napao i zauzeo Stari Trg (rudnik) i uputio se u Kosovsku Mitrovicu. U to vreme je, po naređenju Operativnog štaba i Ozne za Kosovo i Metohiju, Brigada narodne odbrane bila upućena ka Mitrovici i privremeno stavljena pod komandu 46. divizije NOVJ. Borbe su vođene još u toku noći 26/27. januara, posle čega je grupa Adema Voće, razbijena, a nakon tri dana, po naređenju Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju, Brigada narodne odbrane prebačena je u Drenicu, gde je nastavila dalja dejstva na suzbijanju kontrarevolucije.^{23*}

S ciljem da se ubrza slamanje otpora kontrarevolucionarnih snaga na Kosovu i u Metohiji i pomognu naporima vojno-političkog rukovodstva, vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito je 8. februara 1945. naredio da se uspostavi Vojna uprava, koja je za to područje predstavljala organ vojno-državne vlasti. Isto tako, naredbom od 8. februara 1945. postavljeno je i najuže rukovodstvo u Komandi Vojne oblasti Kosova i Metohije. U svim tim i kasnijim aktivnostima, pa i po završetku drugog svetskog rata, Brigada narodne odbrane Kosova i Metohije dala je značajan doprinos u borbi protiv ostataka kontrarevolucije.²⁴⁾

Kao što se vidi, za jedinice Korpusa narodne odbrane rat se nije završio ni 9. pa ni 15. maja 1945. One su, sa organima Odeljenja za zaštitu naroda i Narodnom milicijom, nastavile gonjenje kontrarevolucionarnih ostataka i špijuna. To je bio ozbiljan zadatak, jer se radilo o više hiljada ratnih zločinaca - četnika, ustaša, križara, albanskih kvislinga i balista i drugih, koji su se okupili u blizu 8.000 grupa sa po nekoliko i više bandita, čiji se broj vrlo brzo smanjivao. Samo u periodu 1945-1947. godine, prema nepotpunim podacima, jedinice KNOJ-a su likvidirale, ranile i zarobile oko 116.000 raznih neprijateljskih elemenata, od čega je bilo 26.947 poginulih, 2.950 ranjenih i 86.031 zarobljen. U borbama protiv tih kontrarevolucionarnih snaga, špijuna i diverzanata, KNOJ je imao 1.100 poginulih, čime je dao značajan prilog odbrani tekovina revolucije. Kada je završio postavljene zadatke, Korpus narodne odbrane Jugoslavije je 1953. godine rasformiran. Njegove odgovorne zadatke obezbeđivanja državnih granica preuzele su Granične jedinice Jugoslovenske narodne armije.^{25*}

²²⁾ Adem Voća, zemljoradnik, odmetnuo se početkom 1945. godine na čelu albanskih kvislinga u Šalji, borio se protiv NOVJ. Ubijen je 11. II 1945. kao odmetnik.

²³⁾ AVII, k. 223, br. reg. 1/1, 1/2 i 1/3.

²⁴⁾ AVII, k. 25 A, br. reg. 17/9, Naredba vrhovnog komandanta NOV POJ Josipa Broza Tita od 8. februara 1945; Isto, k. 1411, br. reg. 14/4; Isto, k. 1412, br. reg. 13/2; Izveštaj Štaba 52. kosovske divizije od 15. jula 1945.

²⁵⁾ Oružane snage Jugoslavije 1941-1981; Petar Ciganović, Korpus narodne odbrane Jugoslavije i granične jedinice Jugoslavije, str. 239-244.

VI DO VI
JUGOSLOVENSKE
ARMIJE

Jugoslovenska
mornarica

Izrastanje mornarice NOVJ u Jugoslavensku mornaricu

Kapetan bojnog broda Anđelko Kalpić²⁾

Kako je i zašto u pomorskoj povijesti svijeta, u tri tisuće godina pomorskih ratova i sukoba, zabilježen narodni oslobodilački rat na Jadranu, njegova specifičnost i, po mnogo čemu, originalan borbeni put razvoja i izrastanja Mornarice NOVJ (Mornarice) u Jugoslavensku mornaricu, odnosno u vid Jugoslavenske armije - oružanih snaga nove Jugoslavije?!

Mornarica je po svojoj namjeni, organizaciji, naoružanju i opremi od prvih dana svog postojanja imala svojevrstan put razvoja. Od samog početka, krajem 1942, pa do kraja oslobodilačkog rata naroda i narodnosti Jugoslavije i socijalističke revolucije (1941-1945), pod rukovodstvom KPJ, stalno je bila prisutna na jadranskom pomorskom vojištu (JPV). Ispoljavala je borbene aktivnosti s većim ili manjim intenzitetom uz postepeno ali stalno narastanje snaga i efikasnosti. Kao vid Jugoslavenske armije dala je zapažen doprinos pobjedi saveznika nad fašizmom u drugom svjetskom ratu.

Značaj mora za pomorske narode i države, za njihovu slobodu, razvoj i povezanost sa svijetom daju ratnoj mornarici i pomorstvu nezamjenljivu ulogu. Da se podsjetimo more se prostire duž, gotovo jedne trećine granica Jugoslavije. Iz tih razloga Mornarica, koja se razvijala u okviru Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta Tita, u teškim uvjetima okupacije i protiv znatno nadmoćnijeg neprijatelja, dobit će strategijsku ulogu u razvoju narodnooslobodilačkog rata i u pobjedi NOP-a.

Osnovne karakteristike izrastanja Mornarice u Jugoslavensku mornaricu mogu se označiti sa četiri karakteristična razdoblja:

A. *Prvo* od njenog osnivanja, krajem 1942, do kapitulacije Italije, u septembru 1943. godine.

B. *Drugo* od kapitulacije Italije do jeseni 1944. godine.

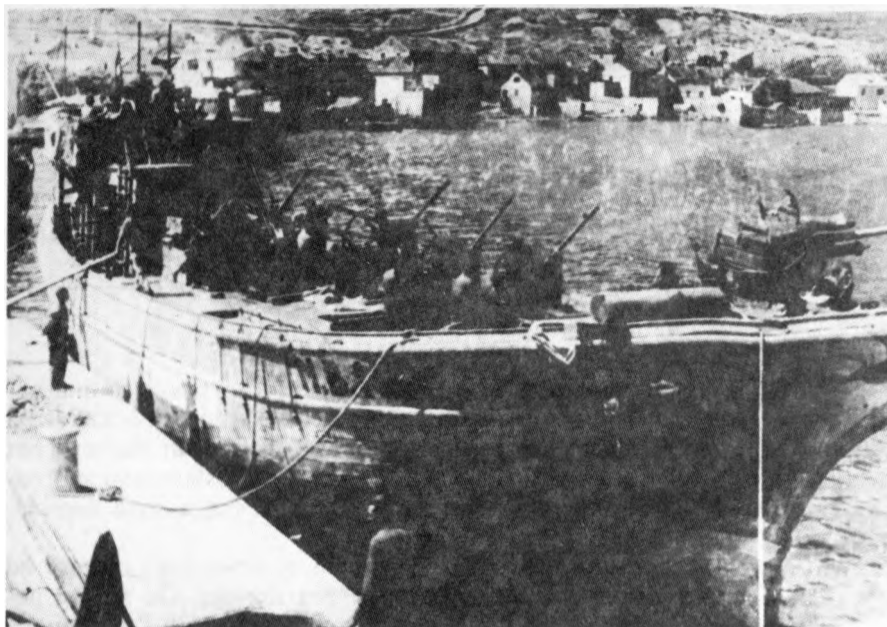
C. *Treće*, najintenzivnije po organizacionom razvoju i jačanju, od jeseni 1944. do proljeća (1. marta) 1945. u kome dobija bitna obilježja vida.

D. *Četvrto* (od 1. marta do 15. maja) kada u završnim operacijama za oslobodenje zemlje, kao Jugoslavenska mornarica, u praksi rata i učešćem u izvođenju krupnih operacija 4. armije od strategijskog značaja, ispoljava sva obilježja vida oružanih snaga.

Za razmatranje izrastanja Mornarice u Jugoslavensku mornaricu treće razdoblje je posebno značajno pa će ono biti u težištu pažnje, ali ono čini

¹⁾ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.

²⁾ Kapetan, politički komesar 2. bataljona mornaričke pješadije 2. pomorskog obalskog sektora Jugoslavenske mornarice.

Naoružani brod N-B U

nerazdvojnu cjelinu sa prva dva razdoblja i sa četvrtim razdobljem, te je neophodno iskazati i osnovna obilježja tih razdoblja.

Pomorske snage Mornarice. Početkom marta 1945. Jugoslovenska mornarica raspolaže sa 7 naoružanih brodova (NB) - od ukupno 16 koliko ih je imala u toku NOR-a (u maju 1945. opremljena su još 2 naoružana broda NB 16 i NB 17, ali nisu sudjelovala u operacijama, niti su upisana u flotnu listu). Njihova nosivost se kreće od 70 do 80 tona. Naoružani su topovima 20 i 40 mm, mitraljezima i bacačima. Drvene su građe, sa ojačanjima i zaštitnim dijelovima na palubi oko oruđa i kormilamice. Najveći i najjači među tim brodovima bio je NB 11 »Crvena zvijezda« od 180 tona.³⁾ Posada NN brojala je od 6 do 30 članova zavisno od veličine. Najčešće su to bili jači ribarski brodovi, koče, čiji su motori razvijali brzjnu od 8 do 11 čvorova. Ti brodovi bili su pod neposrednom komandom Štaba Mornarice. Njima je ojačan 2. POS, odnosno Pomorska komanda sjevernog Jadrana, koja se nalazila na težištu operacija. Oni su ušli u Kvarnerski pomorski sastav.

Manji po tonaži i slabije naoružani bili su patrolni čamci (PČ). Na flotnoj listi Mornarice (15. marta 1945) nalazio se 51 PČ. Bili su to, uglavnom drveni ribarski brodići od 3 i više tona, slabije naoružani (obično topom od 20 mm), sa 4 do 8 članova posade. Plovili su brzinom od 6 do 8 čvorova. Opremani su kao i NB, naoružani i održavani u brodogradilištima i radionicama Mornarice. Svrstani u florile bili su u sastavu pomorskih sektora.

Zahvaljujući vještini i hrabrim posadama NB i PČ izvršavali su vrlo različite borbene zadatke na moru (održavanje pomorskih veza, borbena

Naoružani brod Jugoslovenske mornarice

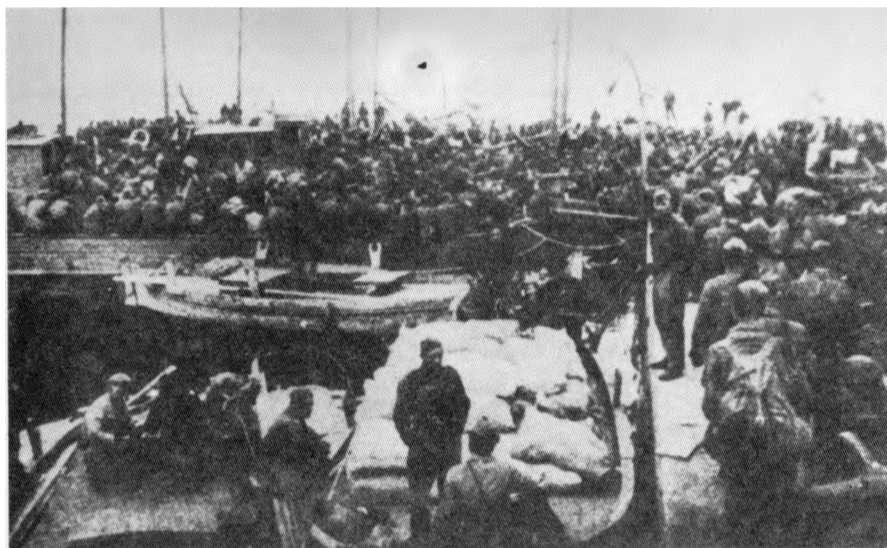
prevoženja, osiguranje, patroliranje, vatrene prepade na plovne objekte, podrška iskrcavanja desanta). Najviše gubitaka u toku rata nanijela im je avijacija (tri NB izgubljena su dejstvom avijacije u toku 1944. godine).

Najbrojniji plovni sastav (Mornarica je ukupno u toku NOR-a imala više od 700 brodova razne vrste i namjene) sačinjavali su pomoćni brodovi vrlo različitih karakteristika i namjene (ribarice, remorkeri, motorni jedrenjaci, teretni i putnički brodovi). Po lučkoj pripadnosti bili su gotovo iz svih luka na našoj obali i otocima. Nije bio rijedak slučaj da je vlasnik broda bio i njegov komandant. Mnogi pomoćni brodovi bili su naoružani za samoodbranu.

U novembru 1944. Mornarica je raspolagala sa 219 pomoćnih brodova, pretežno motornih jedrenjaka i sa 16 parobroda. U februaru 1945. taj broj je povećan na 265 brodova ukupne nosivosti preko 16.000 tona. Bili su to značajni, iako uvijek nedovoljni, kapaciteti za manevar snaga prevoženja jedinica i naoružanja, kao i za snabdijevanje NOVJ u operacijama za oslobođenje obale i otoka i dotur neophodne robe stanovništva oslobođenih krajeva.

Potrebe za tim brodovima stalno će rasti. U vezi s tim rukovodstvo NOP-a pokrenulo je i zahtjeve da se vrati dio ratne i trgovačke flote bivše Jugoslavije, posebno onaj koji se nalazio u nadležnosti talijanskih vlasti. Pregovori su bili dugi i teški, pa je povratak dijela ratnih i trgovačkih brodova počeo tek sredinom aprila 1945. godine.

³¹ K. Pribilović, Naoružani brodovi Mornarice NOVJ. Split, 1980. Naoružani brod (NB) uveden je u flotnu listu. Ti brodovi su pod operativnom komandom Štaba Mornarice za razliku od ostalih naoružanih brodova i čamaca. NB-11 »Crvena zvijezda« potonuo je uslijed nailaska na minu kod otoka Suska (1. IV 1945), pa je broj NB smanjen na šest.

Ukrcavanje jedinica 9. divizije u luci Beli na Cresu

Pomoćni brodovi imat će značajnu ulogu do početka završnih operacija pri prijevozu glavnine 8. korpusa, 19. udarne i 26. dalmatinske divizije, artiljerijske i tenkovske brigade u mostarskoj operaciji (januara-februara 1945) i poslije te operacije pri vraćanju glavnine 8. korpusa u sjevernu Dalmaciju. Učešćem Mornarice postignuto je iznenađenje, nanijet je brz i težak udarac 369. njemačkoj i 9. ustaškoj diviziji. Slično je bilo angažiranje brodova Mornarice i prilikom izvođenja kninske operacije (u decembra 1944).

Ukupni gubici Mornarice uslijed ofanzivnih dejstava njemačkih snaga bili su 43 broda potopljena ili zaplijenjena i oko 40 oštećenih.

Osnovnim kapacitetima pomoćnih brodova raspolaže Štab Mornarice. On vrši plansko angažiranje njihovih kapaciteta, što će posebno doći do izražaja pri snabdijevanju divizija 4. armije u završnim operacijama.

Štab Mornarice je odgovoran i za organizaciju sadejstva sa britanskim pomorskim i zrakoplovnim snagama.

Sektor kao operativna tijela, komande, kako je to već napomenuto, predstavljali su operativne pomorske komande kojima je pokriven čitav jugoslavenski dio JPV i iz njih će se razvijati tri pomorske komande.

Ostale snage. Intenzivno se razvija mornarička pješadija (bataljon, odredi), zatim obalska artiljerija (grupe, divizioni), minerstvo za borbu protiv mina i protivminsku zaštitu.

Neposredno pred početak završnih operacija (7. aprila 1945) ponovo je formiran *Kvarnerski odred mornaričke pješadije* i stavljen pod operativnu komandu Pomorske komande sjevernog Jadrana. Bio je raspoređen na području Privlaka - Nin. Njega sačinjavaju dva bataljona Pomorske komande sjevernog Jadrana i udarna grupa na otoku Krku, dva bataljona Pomorske komande srednjeg Jadrana i artiljerijski divizion, po jedan bataljon iz Pomorske komande srednjeg i južnog Jadrana koji se priključuju sastavu

u toku operacija. Odred je djelovao do završetka rata obično po dijelovima samostalno ili kao prvi ešelon u pomorskom desantu.

Značajno je napomenuti da će borba protiv mina i *protivminska odbrana* na pravcima nastupanja glavnine snaga morskim putem biti pred složenim zadacima i da će u nedostatku sredstava i opreme uspješno pribjevati improvizacijama.

Valja napomenuti da su djelovale i *diverzantske grupe* koje čine jezgro budućih pomorskih diverzanata.

Razvijaju se *osmatračke stanice*, proširuju se veze. Od proljeća 1945, gotovo čitavo JPV pokriveno je službom osmatranja i javljanja. U tom sistemu je radilo 88 radio-stanica i 78 telefonskih centrala.

Razvoj službi. Najsnažniji razvoj bilježi tehnička služba. Do februara 1945. Mornarica raspolaže sa 12 brodogradilišta, 16 radionica i 3 tvornice.

U okviru Tehničkog odjeljenja 14. februara 1945. osnovan je *Odred za spasavanje plovnih objekata* kao samostalna jedinica. Njeni začeci naziru se još u ljeto 1944. kada Štab Mornarice pristupa organiziranom dizanju oštećenih i potopljenih brodova iz mora, čiji je popravak bio rentabilan. Odred je do kraja marta 1945. izvadio 12 putničko-teretnih brodova, od kojih su neki ubrzo, nakon popravka, uvršteni u plovni park.

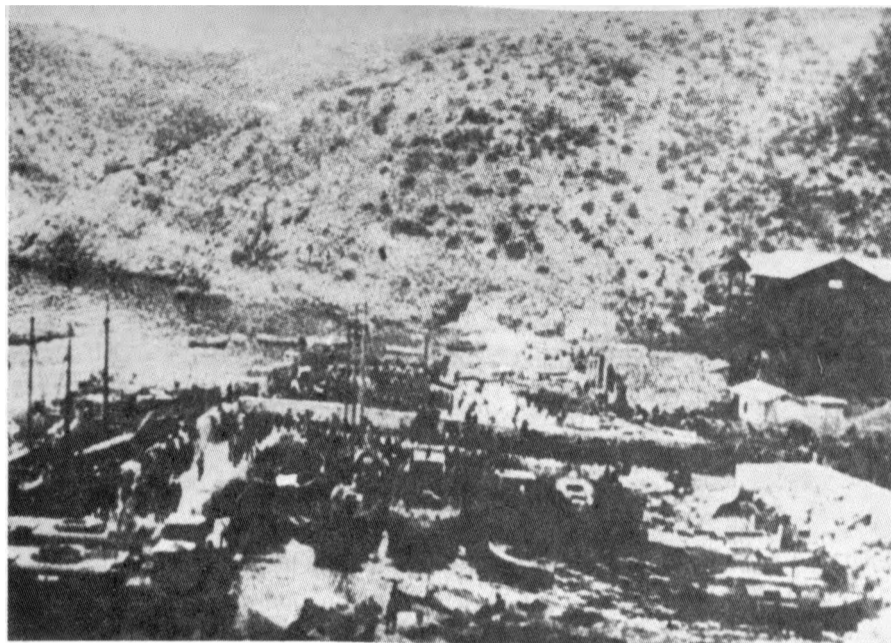
Od decembra 1944. na oslobođenom dijelu obale i otoka djeluju sve *lučke kapetanije* i zastupstva. Izvršene su organizacione pripreme i prikupljeni kadrovi za uspostavljanje organa lučkih vlasti i u krajevima čije se oslobođenje uskoro očekivalo. Slično je postupljeno i u pogledu preuzimanja svih drugih važnih elemenata pomorske privrede, posebno brodogradilišta, u novooslobođenim predjelima.

U tom razdoblju glavne luke su Dubrovnik i Split, a zatim Šibenik i Zadar. Iz njih teče sve gušći saobraćaj ka unutrašnjosti prema gravitacionim područjima, zatim prema otocima i duž obale. S obzirom na slabe i porušene kopnene komunikacije, pomorski saobraćaj je vrlo pozitivno uticao na efikasnost izvođenja vojnih operacija i na zadovoljenje potreba stanovništva u oslobođenim dijelovima zemlje i jačanje narodne vlasti.

U sastavu Mornarice razvila se *uprava škola i kurseva*. U njoj je nadležnosti bilo školovanje vojnopomorskih kadrova svih specijalnosti. Od decembra 1944. rade mašinski, brodarski, artiljerijski, minerski, signalni, radio-telegrafski i drugi kursevi sa 200 polaznika. Ukupno je bilo 25 kurseva na kojima se školovalo više od 1.000 polaznika.

Pri Štabu Mornarice razvijena je *hidrografska i meteorološka služba*. Djeluje Hidrografski institut i Mornarička bolnica u Splitu. Razvijene su i druge službe, kao intendantska, sanitetska (raspolagala je i bolničkim brodovima).

Riječna ratna flotila. Partizanske aktivnosti na rijekama, pretežno na Savi i Dunavu, omogućavaju da se, 11. septembra 1944. u sastavu 11. vojvodanske brigade osnuje Mornarička četa (Pomorska). Bila je to prva jača jedinica NOVJ za dejstva na rijekama. Težište njenog dejstva bilo je na sprječavanju neprijateljevog saobraćaja na Dunavu s osloncem na Frušku goru. Posle oslobođenja Beograda (20. oktobra 1944), naredbom Povjereništva za saobraćaj Nacionalnog komiteta, od 2. novembra 1944, osnovana je Komanda riječne plovidbe u Beogradu. Ona je rukovodila plovidbom na unutrašnjim plovnim putevima. Raspolagala je sa oko 200 plovnih objekata. Osnovana je i Savska flotila (20. marta 1945) i Dunavska flotila (14.

Ukrcavanje jedinica 9. divizije na brodove Kvarnerskog pomorskog sastava na Cresu

aprila 1945). One su raspolagale sa 20 naoružanih brodova i sa oko 1.500 boraca. Učestvovala su u završnim operacijama za oslobodenje zemlje i sa-dejstvovala armijskim jedinicama Jugoslavenske armije. Sjedište Komande Riječne flotile je u Novom Sadu. Ona je neposrednije bila vezana za Povjereništvo za saobraćaj Nacionalnog komiteta, nego za Štab Mornarice. Od kraja 1944. do kraja februara 1945. Riječna flotila je prevezla 800.000 ljudi, 3.000 topova i minobacača, 7.550 motornih vozila, 11.000 zaprežnih kola i na tisuće tona raznog materijala.⁴

Sadejstvo sa avijacijom u operativno-strategijskim zadacima Mornarice i 8. korpusa, te 4. jugoslavenske armije. Avijacija je pružala zrakoplovnu podršku. Ona je bila naročito intenzivna u završnim operacijama za oslobodenje zemlje. Tako je 1. i 2. eskadrila NOVJ podržavala operacije za oslobodenje Dalmacije (od 12. septembra do 9. decembra 1944); dejstva u sjevernom Jadranu (od 16. januara do 9. marta 1945) i završne operacije za oslobodenje zemlje, od 20. marta do 15. maja 1945). U cilju podrške dejstava Mornarice, avijacija je izvršavala slijedeće zadatke: izviđanje, gađanje, raketiranje i bombardiranje luka, brodova, kasarni, štabova, artiljerijskih položaja, skladišta, žive sile neprijatelja i drugo. Dejstvovala je po neprijateljskim pomorskim i kopnenim komunikacijama, vršila lovačku zaštitu konvoja, tragala za podmornicama i minama, te za nestalim posadama, avionima i brodovima.⁵

Mornarica je organizirala sadejstvo i sa zrakoplovnim snagama saveznika.

⁴> B. Antić, Rečna ratna flotila, »Pomorski zbornik«, br. 23/1985, Rijeka.

⁵> P. Pejčić, Vazduhoplovna podrška jugoslovenskoj mornarici u NOR-u, »Mornarički glasnik«, br. 5/1985, Beograd.

Organizacija KPJ u Mornarici bila je nosilac borbe za njenu izgradnju i razvoj. U septembru 1944. organizacija KPJ u Mornarici ima oko 550 članova Partije, kandidata oko 130 i članova SKOJ-a oko 700. Oni su svojim držanjem, radom, borbenošću i moralom te velikim utjecajem i ličnim primjerom uspješno aktivirali cjelokupan sastav Mornarice u izvršavanju borbenih i drugih zadataka. Bili su nosioci idejno-političkog i kultumoprosvjetnog rada kao i suradnje s narodom. U martu 1945. Mornarica ima Komitet KPJ za mornaricu sa 19 partijskih biroa, 120 partijskih ćelija s ukupno 882 člana KPJ, 181 kandidatom i 1.417 članova SKOJ. Po socijalnom sastavu najbrojniji su bili radnici.⁶ Za ukupno brojno stanje Mornarice karakteristično je da gotovo 54 posto mornaričkog sastava čine radnici, a preko 22 posto seljaci. Nacionalni sastav Mornarice bio je slijedeći: blizu 90 posto Hrvata, 6,5 posto Slovenaca, 1,5 posto Srba, te ostalih (među njima i Talijani) 2 posto.

Nakon dolaska Vrhovnog štaba u oslobođeni Beograd, radi lakšeg komandovanja i upravljanja, u februaru 1945. u Vrhovnom štabu oformljeno je Odjeljenje za Ratnu mornaricu. Njemu je neposredno potčinjen Štab Riječne flote, ali je Štab Mornarice i dalje ostao neposredno potčinjen Vrhovnom štabu.

Može se reći da je time bilo završeno organizaciono oformljenje Mornarice u vid oružanih snaga. Osnovno obilježje za čitavo vrijeme rata sastojalo se u jedinstvenom rukovođenju - komandovanju na čitavom JPV, kao i u elastičnosti primjene organizacionih oblika.

Mornarica je osposobljena da izvršava sve zadatke vida. Međutim, ona ni tada, ni do kraja rata, po naoružanju i opremi, po taktičko-tehničkim osobinama i kvalitetu ratnih brodova kojima je raspolagala ne bi se mogla svrstati u vid. Ona je uz sve to odigrala ulogu vida oružanih snaga, kako će to pokazati u operacijama za konačno oslobođenje zemlje. Osnovna njena snaga nalazila se u ljudima, u boračkom i rukovodećem sastavu. Oni su svojim htijenjima, rjesenošću, umijećem, pomorskim i borbenim vještinama uspješno rješavali sve zadatke na moru koje iješava svaka mornarica kao vid oružanih snaga.

Upravo takav razvoj Mornarice uvjetovat će Odluku Povjereništva narodne odbrane DFJ, od 1. marta 1945, kojim je NOVJ preimenovana u Jugoslavensku armiju (JA), da se Mornarica NOVJ preimenuje u *Jugoslavensku mornaricu* (JM).⁷ Na osnovu te odluke 16. marta 1945. Štab Jugoslavenske mornarice, izdaje naredbu o reorganizaciji Mornarice (Osnove organizacije Mornarice u tom razdoblju i do kraja rata prikazane su u šemi 3).

Umjesto dosadašnjih sektora osnovane su *tri pomorske komande*, i to: Pomorska komanda sjevernog Jadrana, Pomorska komanda srednjeg Jadrana i Pomorska komanda južnog Jadrana. Svaka pomorska komanda (PK) trebalo je da ima po tri pomorske obalske komande (POK). Takva organizacija bit će zadržana do kraja rata.

Pomorska komanda je, osim komandanta, političkog komesara, načelnika štaba i adutanta, imala štab (sa oficirima za operativne, nastavne, personalne i organizacijske poslove i obalsku obranu), i odsjeke: za vezu, podvodna oružja, artiljeriju, saobraćaj, te tehnički, sanitetski i finansijski odsjek.

⁶) R. Guberina, Mornarica NOVJ uoči završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3/1985, Beograd.

⁷) Zbornik, tom VIII, knj. 3, dok. br. 156, VII, Beograd, 1962.

Kako je težište operacija bilo usmjereno prema sjevero-zapadu više i detaljnije prikazana je *Pomorska komanda sjevernog Jadrana*. (Komandant major Janez Tomšič, komesar potpukovnik Branko Mamula). Ona je operativno potčinjena Štabu 4. armije JA. U nadležnost je dobila dotadašnje područje 1. i 2. POS-a i dio 3. POS-a (sjeverno od linije Brbinj - prolaz Zdrelec). Sjedište Komande bilo je u Zadru, a od 3. maja u Rijeci (početkom maja uspostavljene su pomorske obalske komande u Rijeci, Puli i Trstu). Sredinom aprila raspolagala je sa 2.463 oficira, podoficira, vojnika i mornara, 19 naoružanih brodova i čamaca, 31 motornim jedrenjakom, 3 pomoćna broda, oko 180 artiljerijskih oruđa i oko 2.300 cijevi streljačkog naoružanja.^{8>}

U to vrijeme Pomorska komanda sjevernog Jadrana nalazila se na težištu operacija za oslobođenje Hrvatskog primorja, Istre i Slovenačkog primorja. Preostale dvije Pomorske komande radile su na iješavanju niza drugih zadataka. Organizirale su obranu luka, priobalnih voda i otoka. Brinule su o sigurnosti plovidbe, o uspostavljanju vojne vlasti u lukama i pomorskim uporištima, osiguravale povoljan operativni režim i pomorsku granicu nove Jugoslavije, učestvovala su i u obnovi pomorskih privrednih potencijala i učvršćenju narodne vlasti.

Pomorska komanda srednjeg Jadrana (sa sjedištem u Splitu, a zatim u Šibeniku) sredinom aprila 1945. imala je 5.275 oficira, podoficira, vojnika i mornara. Raspolagala je sa 33 naoružana broda i čamca, sa 151 motornim jedrenjakom i 6 pomoćnih brodova, zatim sa preko stotinu artiljerijskih oruđa i više od 3.000 komada streljačkog naoružanja. Bile su joj podređene Pomorske obalske komande u Zadru, Šibeniku i Splitu.

S obzirom na situaciju na JPV, ta pomorska komanda bila je izložena znatnom naprezanju, jer je pored već navedenih zadataka PK iješavala one vezane za sjeverozapadni front. Štitila je bok i pozadinu glavnih snaga angažiranih na sjeverozapadnom dijelu JPV.

Bila je angažirana u prevoženjima morem i pothranjivanju fronta. Njeni remontni kapaciteti i potencijali pomorske privrede maksimalno su angažirani. Cjelokupnom aktivnošću doprinosila je stabilizaciji pozadine fronta i jačanju narodne vlasti.

Pomorska komanda južnog Jadrana (sa sjedištem u Dubrovniku, zatim u Tivtu) sredinom aprila 1945. imala je 3.289 oficira, podoficira, vojnika i mornara. Raspolagala je sa 18 naoružanih brodova i čamaca, 4 parobroda, 65 motornih jedrenjaka, 5 pomoćnih brodova, zatim sa više od 60 artiljerijskih oruđa i oko 1900 komada streljačkog naoružanja. Bile su joj podređene Pomorske obalske komande Korčula, Dubrovnik i Boka. Zadatak je bio zaštita obale i remont brodova.

U sastavu Jugoslavenske mornarice u martu 1945. bilo je preko 12.000 boraca i rukovodilaca. Glavna operativna baza Mornarice razvijena je u Zadru.

Rukovodeći kadar Jugoslavenske mornarice sačinjavali su:

- Komanda Mornarice: komandant, general-major Josip Čemi; politički komesar, pukovnik Dragiša Ivanović; pomoćnik političkog komesara, potpukovnik Edo Santini; načelnik Štaba, major Ikica Mladen;
- načelnik Odjeljenja za Mornaricu pri Ministarstvu narodne odbrane general-major Srećko Manola.

⁸⁾ Zbornik, tom VJJI, knj. 3, str. 518.

Prema novoj formaciji od kraja marta 1945. Komanda Jugoslavenske mornarice imala je u svom sastavu: Glavni mornarički štab sa pet odjeljenja, i to: Operativno odjeljenje, Odjeljenje bojne pripreme (sa dva odsjeka: nastavno i organizacijsko), Obavještajno odjeljenje (sa tri odsjeka: agentumo, informativno i izviđačko), Saobraćajno odjeljenje, Odjeljenje za vezu. U komandi Mornarice su postojali i Hidrografski institut, Odjeljenje za spoljne veze, Odjeljenje za avijaciju, Odjeljenje za obalsku odbranu, Personalno odjeljenje, Inženjersko-tehničko odjeljenje i Maritimno-tehnička uprava sa četiri odjeljenja.

S takvom organizacionom strukturom, uz neke manje izmjene, Mornarica (JM) okončat će borbu za oslobođenje Jadrana i Jugoslavije.

*

Četvrto razdoblje od polovine marta do 15. maja 1945. potvrđuje u praksi rata osobine i kvalitete JM kao vida. U operacijama 4. armije, kojoj je maršal Tito postavio zadatak: osloboditi Istru i Slovenačko primorje i izbiti na Soču, JM uspješno je izvršila sve postavljene zadatke:

- organizaciju i izvršenje pomorskog desanta na Kvarnerske otoke i Istru;
- osiguranje operacijskog područja na moru;
- pothranjivanje pozadine 4. armije morskim putem;
- organizaciju sadejstva sa savezničkim pomorskim snagama.

Komanda Jugoslavenske mornarice je zadržala pozadinsko snabdijevanje 4. armije morem i iješavala ga zajedno sa Glavnim štabom Jugoslavenske armije za Hrvatsku, a sve ostale zadatke povjerala je Pomorskoj komandi sjevernog Jadrana koju je potčinila u operativnom pogledu 4. armiji i za tu svrhu ojačala, kako bi mogla izvršavati sve složene zadatke u podršci primorskog krila 4. armije.⁹⁾ Pred frontom 4. armije nalazile su se dvije operativne grupacije sa oko 133.000 njemačkih i kvislinških vojnika. Nešto više od trećine branilo je obalu i otoke, dobro utvrđene i uređene za protivdesantnu odbranu, koja, međutim, nema više podršku zrakoplovstva.

Izvođenjem manevra morem krupnim dijelovima snaga 4. armije (9. udarne divizije, 26. dalmatinske divizije) i to s mora i preko mora, presijecajući neprijatelja i ubacujući snage u njegovu dubinu (desantnom na Istru, u kome je prebačeno 10.400 ljudi), specifičnim načinom održavanja prevlasti na moru u obalnim vodama omogućen je vrlo visok i za neprijatelja i za saveznike ne samo iznenađujući već i nepoželjan tempo nastupanja i silina udara 4. armije i njeno izbijanje u Trst (1. maja 1945), te njegovo oslobođenje, a time i ostvarenje strategijskog cilja koji je postavio vrhovni komandant Tito.

U to vrijeme savezničke snage (8. britanska armija) bile su još udaljene od tih krajeva. Nakon što su kapitulirale njemačke jedinice u njihovom području (29. aprila) bez otpora žurile su da stignu u Julijsku krajinu i da je stave pod svoju kontrolu, kako bi u duhu politike interesnih sfera onemogućili ostvarenje nacionalnih prava naroda tog dijela naše zemlje i njegovo prisjedinjavanje matici zemlji. Pobjeda 4. armije i Jugoslavenske mornarice u čijem se tada sastavu nalazio i 9. slovenački korpus i 43. istarska divizija, te prisustvo oružane sile nove Jugoslavije na vlastitoj teritoriji osujetilo je planove međunarodne i domaće reakcije.

⁹⁾ I. Tomšić, Uloga Jugoslavenske ratne mornarice u završnim operacijama Četvrte armije 1945. godine, »Vojnoistorijski glasnik«, br. 2 i 3, Beograd. 1955.

Prvi saveznički ratni brod koji je uplovio u Trst bio je PČ 8 »Udar-nik« (5. maja 1945), a sutradan uplovila su u tu luku i 2 naoružana broda (NB-3 i NB-4), te 3 patrolna čamca (PČ-4, PČ-11 i PČ-53), dok su prvi saveznički brodovi (britanski razarači) uplovili tek 7. maja.

Osim toga, JM je obavljala intenzivan pomorski saobraćaj. Samo u aprilu preko mora prevezeno je oko 19.600 vojnika i novomobiliziranih boraca.¹⁰⁾

Vrhovni komandant maršal Jugoslavije Tito naredbama od 22. aprila, 30. aprila i 3. maja 1945. pohvalio je jedinice 4. armije i Mornarice »za izvojevanje ovih sjajnih pobjeda.«¹¹⁾ Te operacije visoko su ocijenili i najodgovorniji saveznički rukovodioci.

Pored ovih konstatacija vrijedno je, i ovom prilikom istaći, da je stvaranje Mornarice i njen razvoj na osnovu povijesnih odluka maršala Tita i Vrhovnog štaba, omogućilo postizanje strategijskih vojnih i političkih ciljeva NOP-a, koje jedna pomorska zemlja, kao što je Jugoslavija, inače ne bi mogla postići. Ostvarenje tih ciljeva bilo je, u suštini, pitanje opstanka na ovim prostorijama. To se posebno odnosi i na uvjete za što pravednije utvrđivanje zapadnih granica zemlje, na garanciju očuvanja slobode čitavog jugoslovenskog dijela Jadrana, te na stvaranje osnova za razvoj pomorske privrede i uspostavljanje veze Jugoslavije sa svijetom preko najširih i najsvestranijih komunikacija koje teku morima i oceanima svijeta.¹²⁾

Sve te kvalitete i dostignuća Mornarice dobijaju višestruku dimenziju, jer uobičajeni i stvarni pokazatelji mjereni klasičnim mjerilima ratne vještine pokazuju da bi Mornarica (JM) po vrsti, broju i kvalitetu borbenih sredstava - brodova, njihovom naoružanju i opremi jedva mogla da dostigne taktičko-operativni nivo. Međutim, ona je sveukupnošću svog djelovanja i snage zahvaljujući, prije svega ljudskom faktoru (iz rata je izašla sa oko 15.000 ljudi) u sadejstvu sa 4. armijom JA ostvarila strategijske ciljeve.

Osnovne vrijednosti i iskustva narodnooslobodilačkog rata na moru potvrđene su u ratovima i sukobima na moru poslije drugog svjetskog rata.¹³⁾

Mornarica je bila nezamjenjivi dio integralnih oružanih snaga revolucije na moru, na pomorskom bojištu, izloženom dejstvu združenih snaga neprijatelja.

Ona se odlikuje specifičnostima u razvojnom putu i zapaženim vojnopomorskim dostignućima kao dio oružane sile naroda na moru u borbi za slobodu i pobjedu socijalističke revolucije. Iz tih razloga stvaranje, razvoj i izrastanje Mornarice NO VJ u Jugoslavensku mornaricu, odnosno vid Jugoslavenske armije - oružanih snaga nove Jugoslavije, ostali su zapisani u povijesti ratova i sukoba, dugoj više od tri tisuće godina, kao originalan i jedinstven primjer u drugom svjetskom ratu.

>0) Zbornik VIII, knj. 3, str. 171.

■*) Članci i dokumenti iz narodnooslobodilačke borbe na moru, Split, 1951, str. 109-111.

¹²⁾ Posle oslobođenja JM je zadržala 36 brodova, a civilnom sektoru predala 441 plovni objekat.

¹³⁾ A. Kalpić, U ratovima poslije drugog svjetskog rata potvrđene vrijednosti oslobodilačke borbe na Jadrani, »Naše more«, br. 3-4, Dubrovnik, 1985.

*Organizacijski sastav, mjesto i uloga
Trećeg pomorsko-obalskog sektora
u vrijeme reorganizacije Mornarice
Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije
u Jugoslavensku mornaricu^o*

Kapetan bojnog broda Dr Kazimir Pribilović^{2}*

Nakon oslobođenja Dalmacije u jesen 1944. linija fronta na Jadranu protezala se južnim dijelom otoka Lošinja i južnom obalom otoka Paga sve do Karlobaga. Neprijatelj je imao svoja uporišta na Lošnju, Cresu, Rabu, Pagu i u Karlobagu. Vraćanjem na obalu Mornarica NOVJ zauzela je snažnu operativnu osnovicu na obali i otocima od rijeke Bojane do navedene linije fronta na području sjevernog Jadrana. Jedinice, ustanove, komande i štabovi Mornarice NOVJ zauzeli su novi raspored. Težište operativnih dejstava Mornarice NOVJ prebačeno je prema sjevernom Jadranu. Štab Mornarice NOVJ nalazio se u Splitu (Kaštelima), Štab 2. POS-a na otoku Istu, Štab 3. POS-a u Zadru, Štab 4. POS-a u Splitu, a Štab 5. POS-a u Dubrovniku. U pozadini neprijatelja nalazila se Mornarička grupa pri 9. slovenskom korpusu na Tmrovskom gozdu.³⁾

Štab 3. pomorskog obalnog sektora Mornarice NOVJ sa dijelom svojih jedinica nalazio se u Zadru. Kao mornarička baza, Zadar je od većih središta na obali bio najbliži frontu. Ta činjenica davala je Zadru posebnu važnost u datoj situaciji. Cijelo operativno područje 3. POS-a bilo je slobodno, ali je neprijatelj držao područje sjevernog Jadrana koje je trebalo osloboditi. U takvoj situaciji osnovni zadatak 3. POS-a bio je da čvrsto zaposjedne i organizira obranu svog područja, i da sljedstveno novonastalim prilikama prilagodi svoju organizaciju.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine Mornarica NOVJ je težište svog borbenog djelovanja prebacila na sjeverni Jadran, posebno na Kvarnerske otoke i Pag. Njenu operativnu djelatnost karakterizirali su desantni prepadi, pomorske veze s Krkom, Suskom, Unijama i Istrom, te održavanje povoljnog operativnog režima na oslobođenom području. Istovremeno su vršene pripreme za završne operacije i konačno oslobođenje preostalog dijela jadranske obale i otoka.

Budući da je Zadar bio važna operacijska baza, a uz to najbliža okupiranom području, odlučeno je da se izvrši nova organizacija jedinica i novi raspored jedinica i komandi Mornarice NOVJ u sjevernoj Dalmaciji. Nova organizacija regulirana je posebnim naređenjem Štaba Mornarice NOVJ od 25. decembra. Na osnovi tog naređenja 3. januara 1945. Štab 3. POS-a je prebačen iz Zadra u Šibenik. Istog dana počeo je u Zadru raditi Štab 2. POS-a, koji je do tada imao sjedište na otoku Istu. Nova pri-

■) Prilog raspravi o reorganizaciji Mornarice NOVJ u Jugoslovenskoj mornarici.

²⁾ Profesor u Mornaričkom školskom centru »Maršal Tito« u Splitu.

³⁾ Arhiva Vojnoistorijskog instituta Beograd (dalje AVII), 2064, br. reg. 2/32-1.

vremena granica između 2. i 3. POS-a išla je linijom Turanj (pripao 3. POS-u)-Ždrelac-Srednji kanal-Božava (pripala 2. POS-u) - uvala Sakarun (Dugi otok). Tako je 2. POS čiji je cijeli teritorij još bio okupiran, privremeno dobio dio područja 3. POS-a do navedene granice.⁴⁾

Osnovni razlozi za takvu reorganizaciju bili su slijedeći: a) na teritoriji 2. POS-a još se nalazio neprijatelj, pa je tom sektoru privremeno dodijeljen dio područja 3. POS-a najbliži frontu, kao operativna osnovica za izvođenje borbenih dejstava i pripremanje za završne operacije; b) otok Ist iz više razloga nije mogao udovoljiti kao operacijska baza, jer je Zadar, iako porušen, za to imao bolje uvjete.

Dolaskom u Šibenik Štab 3. POS-a izvršio je, prema pomenutom naređenju Štaba Mornarice, novi raspored svojih jedinica i ustanova. Štabu 2. POS-a u Zadru predane su slijedeće jedinice i ustanove: a) tehnička sekcija sa radionicama i brodogradilištem; b) telefonska centrala u Zadru i cjelokupna telefonsko-telegrafska mreža u gradu i na otocima sa osobljem; c) Lučka kapetanija u Zadru sa opremom i osobljem, i d) ambulanta sa opremom i osobljem. Sve te jedinice i ustanove nastavile su s normalnim radom, s tim što su pojačane s ljudstvom iz sastava 2. POS-a.⁵⁾

Naredbom Štaba Mornarice privremeno je rasformiran Kvarnerski odred mornaričke pješadije. Treći bataljon tog odreda ponovo je dobio svoj raniji naziv 1. bataljon mornaričke pješadije 3. POS-a, pa je vraćen u sastav sektora. Prvi bataljon mornaričke pješadije 5. januara 1945. napustio je Silbu a 6. januara stigao u Vodice. Zauzeo je položaje na sektoru Vodice-Tribunj. Drugi bataljon mornaričke pješadije napustio je položaj na otocima, a 10. januara prebačen u Rogoznicu i raspoređen na sektoru Rogoznica-Primošten.⁶⁾ Štab florile i dva patrolna čamca ponovo su vraćeni u sastav 3. POS-a, dok su dva patrolna čamca ostala i dalje u sastavu Kvarnerskog pomorskog sastava.⁷⁾

Da bi se ojačala obalna obrana, Štab Mornarice naredio je da se procijeni najefikasnija obrana područja sektora sa obalnim baterijama. Obrana obale nije smjela biti linijska, već se morala organizirati po sistemu otpornih tačaka, radi efikasnijeg suprotstavljanja neprijatelju u slučaju iskrcavanja na obalu ili otoke, odnosno što boljeg zatvaranja važnih prolaza koji vode sa otvorenog mora prema obali. Osim organiziranja obrane i otoka, Štab Mornarice je 12. januara naredio štabovima pomorskih obalnih sektora da pojačaju budnost i kontrolu obale i otoka. Trebalo je vršiti češća patroliranja s jedinicama mornaričke pješadije na obali i otocima i pojačati osmatračku službu.⁸⁾

Polazeći od postavljenih zadataka i situacije u kojoj se našao nakon preseljenja u Šibenik, Štab 3. POS-a je glavnu pažnju posvetio organiziranju obrane svog područja, jačanju jedinica i uspostavljanju stalne baze u Mandalini (Šibenik). Ukinuta je Mornarička stanica Šibenik. Formiran je artiljerijski divizion 3. POS-a sa sjedištem na otoku Zlarinu. Držao je slijedeće položaje: Štab u Zlarinu, 1. baterija (3 topa od 57 mm, mitraljez od 13.2 mm) na rtu Marin (otok Zlarin) i na rtu Rat (2 topa od 47 mm, mitraljez 13.2 mm); 2. baterija u kanalu Sv. Ante, na ulazu u šibensku luku (2 topa od 40 mm, top od 20 mm na rtu Jadrija, top od 20 mm na rtu

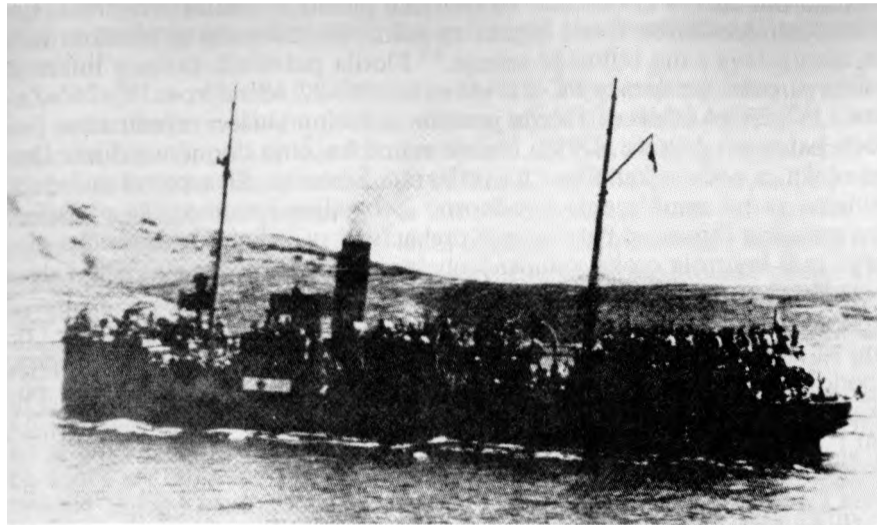
⁴⁾ AVII, k. 2027, br. reg. 37-1/2.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ AVII, k. 2030, br. reg. 2/7-1,2/6-1.

⁷⁾ Isto.

⁸⁾ AVII, k. 2027, br. reg. 37-1/2.

Na povratku iz Slovenačkog primorja u Hercegovini

Seništa, 2 topa od 40 mm na rtu Baba, reflektor na tvrđavi Sv. Nikola); 3. baterija na otoku Prviću (3 topa od 40 mm i top od 20 mm kod Prvić-Šepurine, top od 66 mm na obali kod Tribunja); 4. baterija kod Zečeva i Rogoznice (2 topa od 105 mm i top od 20 mm na Zečevu, 2 topa od 47 mm i top od 20 mm na Debelom rtu kod Rogoznice).⁹¹ Novoformirani obalni artiljerijski divizion branio je prilaze Šibeniku i obalu od rta Ploča do Tribunja. Namjera je bila da se postave topovi i na otoku Žiiju, ali kako ih nije bilo dovoljno od toga se privremeno moralo odustati.

Sada je organizacija 3. POS-a bila ovakva: Štab sektora u Šibeniku (komandant, politički komesar, pomoćnik političkog komesara, načelnik štaba, referent za mornaričku pješadiju, artiljerijski referent, minerski referent, referent saniteta, sudski referent, informativni oficir, oficir Ozne, sekretar štaba, odsjek za vezu na čelu sa referentom za vezu, sekcija za pomorski saobraćaj na čelu sa referentom za pomorski saobraćaj, tehnička sekcija na čelu sa tehničkim referentom, intendantura sa načelnikom i dva operativna oficira); flotila patrolnih čamaca; 1. i 2. bataljon mornaričke pješadije; obalni artiljerijski divizion; minersku grupu sa skladištem; odsjek za vezu sa radio-vezom, žičnom vezom i osmatračkim stanicama; tehnička sekcija sa brodogradilištima i tehničkim radionicama; sekcija za pomorski saobraćaj sa lučkim kapetanijama i lučkim zastupstvima, i pomoćnim brodovima; intendantura sa radionicama i skladištima; sanitetska služba sa ambulantom; dopunska četa, i prištapska četa. Još je trebalo uspostaviti propagandni odsjek i auto-četu.¹⁰⁾

Od jedinica i ustanova 3. POS-a 25. januara u Šibeniku su bili: Štab (28), prištapska četa (59), dopunska četa (20), odsjek za vezu (63), minerska grupa (29), flotila patrolnih čamaca (55), ambulanta (17), intendantura (42), sekcija za pomorski saobraćaj (26), lučka kapetanija Šibenik (223) i tehnička sekcija (158). Ukupno 22 oficira, 8 podoficira i 690 boraca. Van

⁹⁾ AVII, k. 2030, br. reg. 2/19-1.

¹⁰⁾ AVII, k. 2030, br. reg. 3/37-1,7/1-1.

Šibenika bili su 1. i 2. bataljon mornaričke pješadije, obalni artiljerijski divizion, jedinice službe veze i organi za pomorski saobraćaj sa mrežom lučkih zastupstava i dio tehničke sekcije.¹¹¹ Floti ja patrolnih čamaca imala je u sastavu patrolne čamce PČ-21 »Miran«, PČ-22 »Streljko«, PČ-26 »Zadar« i PČ-27 »Anđelko«. Flotila je vršila patrolnu službu pojedinačno pomoću patrolnih čamaca. Danju obično od otoka Žirja do južnog dijela Dugog otoka, a noću u kanalima na prilazima Šibenika. Dva patrolna čamca stavljena su na raspolaganje 1. odnosno 2. bataljonu mornaričke pješadije. Oba patrolna čamca uz patroliranje prebacivali su jedinice mornaričke pješadije radi kontrole otoka, odnosno obalnog ruba. Također su vršila i druge zadatke za potrebe oba bataljona mornaričke pješadije.^{12*}

Prvi bataljon mornaričke pješadije nalazio se na sektoru Vodice-Tribunaj sa zadatkom da brani i vrši kontrolu obale i otoka. Imao je 3 oficira, 2 podoficira, 13 političkih rukovodilaca, 178 boraca. Naoružanje: 110 pušaka, 17 puškomitraljeza, 43 automata, 10 pištolja, 2 minobacača od 81 mm i 7 lakih minobacača.¹³ Drugi bataljon mornaričke pješadije bio je na sektoru Rogoznica-Primošten, sa zadatkom da brani obalu od rta Ploča do uvale Grebaštica. Imao je ukupno 172 borca, podoficira i oficira. Naoružanje: 96 pušaka, 12 puškomitraljeza, 8 lakih minobacača, 29 automata, 4 teška mitraljeza i 2 minobacača od 81 mm.¹⁴

U toku 6. marta izvršena je smjena bataljona. Prvi bataljon je prebačen iz Vodica u Rogoznicu, gdje je preuzeo sektor 2. bataljona. Drugi bataljon je prebačen u Vodice gdje je zaposjeo sektor 1. bataljona. Jedna četa 1. bataljona prebačena je na Žirje, a jedna četa 2. bataljona u Vrulje. Četa u Vruljama pored Kornata vršila je kontrolu Dugog otoka do Žmana.¹⁵

Zbog priprema i učestvovanja u završnim operacijama, Štab Mornarice naredio je da se 2. bataljon uputi u sastav novoformiranog Kvarnerskog odreda mornaričke pješadije i on je 25. marta upućen iz Vodica u Zadar. U sastavu Kvarnerskog odreda mornaričke pješadije dobio je naziv 3. bataljon, i izašao iz sastava 3. POS-a. Već noću 3/4. aprila 3. bataljon je sa ostalim jedinicama učestvovao u napadu na Novalju (otok Pag). Desantom na otok Pag počele su završne operacije na primorskom dijelu fronta. U njima je učestvovao i 3. bataljon sve do kraja rata.¹⁶

Minerski odred (grupa) imao je 30 minera. Iako bez minolovaca i potrebne opreme, minerski odred je radio na čišćenju minskih polja pomoću improviziranih sredstava. Osim toga, uništavane su i lutajuće mine. U kanalu Sv. Ante ukupno su uništene 34 mine, dok je u Komatima uništena ili dignuta 51 mina.¹⁷

Odsjek za vezu imao je 131 borca, podoficira i oficira (odsjek 2, četa za vezu 71, radio-služba 18, signalno-osmatračka služba 36, i meteorološka služba 4). Radio-služba funkcionirala je normalno. Postojale su radio-stanice u Štabu 3. POS-a, na Žiiju i Grpašćaku (Dugi otok). Osmatračke stanice bile su Movar (rt Ploča), Sv. Nikola i Sv. Ana (Šibenik), Žiije, Grpašćak i Murter. Na području sektora radile su sve glavne žične veze. Položeno je i nekoliko podvodnih kablova radi uspostavljanja veze sa otoci-

¹¹> AVII, k. 2030, br. reg. 2/9-1,2/10-1.
¹²) AVII, k. 2030, br. reg. 2/30-1,2/34-1,3/7-1.
¹³) AVII, k. 2020, br. reg. 2/24-1.
¹⁴) AVII, k. 2020, br. reg. 2/24-1.
¹⁵) AVII, k. 2030, br. reg. 26/1-4,9/1,11/1.
¹⁶> AVII, k. 2025, br. reg. 6/5-1.
¹⁷) AVII, k. 2030, br. reg. 90-1/5,5/1,4/20-1.

ma. Zahvaljujući tome, Štab 3. POS-a imao je dosta sigurnu vezu sa svim svojim potčinjenim jedinicama, što je bilo od posebne važnosti u datoj situaciji.^{18*}

Sekcija za pomorski saobraćaj sa lučkim kapetanijama Šibenik i Biograd n/m imala je ukupno 64 pomoćna broda (motorni jedrenjaci, leuti, motorni čamci), od kojih je 31 ustupljen 2. POS-u za njegove potrebe. Od 33 broda koja su bila u sastavu 3. POS-a 22 su bila ispravna, a 11 neispravnih, odnosno na popravci. Na osnovi naređenja Štaba Mornarice narodnim vlastima predano je 8 leuta i gajeta za ribarenje. Raspoloživim brodovima na području sektora uspostavljene su stalne brodske pruge. One su služile za potrebe vojnih jedinica i za potrebe stanovništva.¹⁹⁾

Tehnička sekcija u svom sastavu imala je brodogradilište i tehničke radionice u Šibeniku i Biogradu n/m. U njima je ukupno radilo: 80 kvalificiranih radnika, 34 naučnika i 10 zarobljenika. Ronilačka četa imala je četiri ekipe sa 10 ronioaca, 18 ronilačkih pomoćnika i 4 čamca. Premda se osjećao veliki manjak kvalificirane radne snage, od početka godine do 20. marta na navoze je izvučen 31 brod, porinuto u more 25 brodova i izvršeno 39 većih i 40 manjih brodograditeljskih radova. U tehničkim radionicama izvršene su 33 veće i 67 manjih popravaka na pogonskim uređajima brodova, kao i 25 većih i 97 manjih mehaničkih radova. Ronilačke ekipe radile su na vađenju potopljenih brodova, zatim na popravkama obale u šibenskoj luci i vađenju hrane (konzervi) iz potopljenih brodova. Zbog velikih potreba u ispravnim brodovima u brodogradilištima i tehničkim radionicama radilo se cijeli dan.²⁰⁾

Sanitetska služba bila je dobro organizirana. Postojala je ambulanta, apoteka i zubna stanica. Sve jedinice su imale sanitetske referente i potreban broj bolničara.

Intendantura sektora je snabdijevala jedinice sektora hranom, odjećom i obućom. Postojale su obućarska i krojačka radionica. Nedostajala je hrana i odjeća, pa se problem rješavao pomoću intendanture štaba mornarice.

Polazeći od iznijete organizacije i snaga kojima je raspolagao, 3. POS je prema postojećim mogućnostima organizirao obranu i kontrolu svog područja. Osim toga, 3. POS je preuzeo i niz drugih zadataka u cilju što bržeg normaliziranja stanja na svom području, iako je rat još trajao. To se, naročito odnosi na uspostavljanje pomorskog prometa za potrebe narodnih vlasti i stanovništva, obnovu i održavanje telefonsko-telegrafске mreže, čišćenje i obnovu luka, organiziranje i početak rada pomorske privrede, pomoć pri obnovi raznih privrednih objekata, uspostavljanje željezničkog saobraćaja i pružanje pomoći stanovništvu, posebno na otocima. Sve te zadatke 3. POS je izvršavao u saradnji sa narodnim vlastima, sa kojima je bio u svakodnevnom kontaktu.

Postojeća situacija, kao i pripreme za završne operacije zahtijevali su pojačan vojno-stručni i politički rad. Vršena je intenzivna obuka, posebno novih boraca. Politički rad je intenziviran ne samo redovnim informiranjem cjelokupnog sastava, nego i prorađivanjem određenih tema. Detaljno je proučavana Kardeljeva brošura »Put nove Jugoslavije«. Sve te aktivnosti

18) AVII, k. 2030, br. reg. 6/11-1,6/5-1.

19) AVII, k. 2030, br. reg. 10-5/1,10-9/1.

20) AVII, k. 2030,2-22/1,9/12-1,9/8-2.

znatno su doprinjele da se podigne borbena spremnost boraca i starješina i da se pojača borbeni moral. Treći POS je bio spreman da i dalje uspješno izvršava postavljene zadatke.

*

Nakon oslobođenja sjeverne Dalmacije 3. POS držao je značajnu operativnu osnovicu. Za kratko vreme proveo je organizaciju na cijelom području sektora, zatim poduzeo određene mjere za obranu zadarskog i šibenskog područja. Zbog prenosa težišta djelovanja na sjeverni Jadran dio jedinica predao je u sastav 2. POS-a, a zbog priprema završnih operacija i drugih zadataka Štab 3. POS-a prebačen je iz Zadra u Šibenik, prepuštajući 2. POS-u dio jedinica i ustanova na zadarskom području. Pomoću dva bataljona mornaričke pješadije i obalnim artiljerijskim divizionom organizirao je obranu šibenskog područja. Na taj način 3. POS je ušao u završne operacije za konačno oslobođenje preostalog dijela jadranske obale i otoka. Dio njegovih jedinica učestvovao je u tim operacijama, dok je sa preostalim snagama branio obalu i otoke svog operativnog područja.

Stranice Ratnog vazduhoplovstva
u narodnoj armiji i vazduhoplovstvu
narodne republike

*Jugoslovensko
ratno
vazduhoplovstvo*

Stvaranje Ratnog vazduhoplovstva i njegova uloga u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata

General-pukovnik Božo Lazarević²¹

U periodu kada su formirane 1, 2, 3. i 4. armija, naše vazduhoplovstvo je bilo snažno i, u okviru celokupne armije, bilo je važan faktor za uspešan ishod svakog boja i operacije. Još pre tih događaja bio je formiran Stab vazduhoplovstva, jedinice i ustanove Grupe vazduhoplovnih divizija, dve eskadrole u sastavu engleskog vazduhoplovstva, eskadrila za vezu VŠ, eskadrila 5. korpusa, a nešto ranije i transportna eskadrila. U sastavu vazduhoplovnih jedinica bilo je više od 300 aviona - od toga 284 borbena - prve linije, i u to vreme među najmodernijim. U to vreme bili smo četvrta vazдушna sila u savezničkom taboru u Evropi (SSSR, SAD, Velika Britanija, Jugoslavija). Sa tim avionima izvršen je 8.931 borbeni let i 1.339 letova za vezu i transport materijala i ljudi - ukupno 10.270 letova.

Stvaranje vazduhoplovstva povezano je sa stvaranjem drugih vidova i rodova Jugoslovenske armije. Inicijator i organizator stvaranja vojnih jedinica i u okviru njih, vazduhoplovstva, bili su Tito i Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije. Oni su, na osnovu situacije i prilika u određenim periodima, na vreme i pravilno ocenjivali elemente za preduzimanje političkih, diplomatskih, materijalnih, kadrovskih i organizacionih akcija za proširivanje i modernizaciju armije u celini, a u okviru toga i vazduhoplovstva. Za modernizaciju armije značajan je referat Josipa Broza Tita, 29. novembra 1943, na Drugom zasedanju AVNOJ-a. Tada je, između ostalog, rekao: *»Razumije se nama je danas potrebno teško suvremeno naoružanje kao što su tenkovi i avioni. Vrhovni štab postavio je pitanje isporučivanja našoj vojsci teškog suvremenog naoružanja - tenkova, avijacije i drugog, kao i stvaranje avionske i pomorske baze u Italiji«.*³⁾

Stvaranje vazduhoplovstva za vreme rata i revolucije nije bilo moguće bez pomoći saveznika. A pomoć je usledila posle sastanka velike trojice - Staljina, Ruzvelta i Čerčila - krajem novembra i početkom decembra 1943. u Teheranu. Tada je usvojena odluka koja je značila prihvatanje i priznavanje NOV, pod Titovim rukovodstvom, kod savezničke armije. Ali do početka pregovora, pregovori, realizacija, dodela materijala, školovanje ljudi i stvaranje uslova za život i rad vazduhoplovstva na našoj teritoriji trajali su dugo i sa oscilacijama.

Zapadni saveznici, ubrzo posle Teheranske konferencije, otpočeli su intenzivnija dejstva iz vazdušnog prostora po ciljevima na teritoriji Jugos-

¹> Saopštenje podneto na »Okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. januar 1985.

²> Pukovnik, komandant Grupe vazduhoplovnih divizija Jugoslovenske armije.

³> »Tito - Vojna djela«, VIZ, Beograd, 1978, tom I, str. 424.

General-pukovnik Božo Lazarević, govori na »okruglom stolu«

lavije. Oni su to radili na osnovu odluka u Kvebeku i Teheranu, i dogovora Tito - Čerčil - general Vilson, u Kazerti avgusta 1944. godine. Za to su bile određene tzv. Balkanske vazduhoplovne snage (Balkan Air Force - BAF) koje su, uglavnom, dejstvovale nezavisno od naših kopnenih jedinica - dejstvima po komunikacijama i važnim komunikacijskim čvorovima, uglavnom za sprečavanje prevoza materijala iz Grčke i nemačkih trupa koje su pojačavale snage u Italiji, iz drugih razloga. Krajem juna 1944. u većini štabova korpusa i pri glavnim štabovima NOVJ nalazile su se savezničke vojne misije a ponegde i oficiri za vezu sa avijacijom. Oni su imali zadatak da usklađuju borbena dejstva BAF sa operacijama jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i da pomognu u prihvatu savezničkih transportnih aviona na aerodromima i terenima za bacanje materijala iz vazduha.

Dejstvom savezničke avijacije, do početka dejstva naše, što je bilo najvažnije, postignuta je vazдушna nadmoćnost na teritoriji Jugoslavije. Već od početka 1944. godine neprijateljska avijacija je imala podređenu ulogu, i uvek je napuštala vazdušni prostor pri pojavi savezničkih, a potom i naših aviona.

Za temu ovoga naučnog skupa, smatram, izuzetno je značajno istaći nekoliko činjenica u vezi s našim eskadrilama u sastavu RAF i o Grupi vazduhoplovnih divizija. U njihovom sastavu bila su 284 borbena aviona. Zapravo, svi borbeni avioni koje smo imali, a te eskadrile su dale veliki doprinos kopnenim jedinicama i Mornarici NOVJ u tučenju, zarobljavanju i proterivanju neprijatelja, i u oslobođenju zemlje.

Naglašavam, svaki sporazum sa saveznicima o dodeli vazduhoplovnih jedinica potpisivao je lično maršal Tito. Tako je bilo i sa dve eskadrile koje je dodelila Jugoslaviji vlada Velike Britanije. Sastav tih eskadrila ško-

Poletanje lovačkog aviona JAK-1 sa zemunskog aerodroma u pravcu sremskog fronta

lovan je i borbeno osposobljavan na teritorijama Libije i Egipta, a ostale su do kraja rata u sastavu RAF. Njemu su bile potčinjene i operativno i disciplinski. Bile su naoružane avionima »Spitfajer« i »Hariken«. Imale su oko 32 aviona i oko 500 ljudi.

Eskadrile su izvršavale borbene zadatke isključivo na teritoriji Jugoslavije, i to u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji, Crnoj Gori i nad Jadranskim morem. Bazirale su na aerodromima Kane (Italija), Vis i na operativnim aerodromima kod Zadra. Sa tih aerodroma su izvršavale borbene zadatke. Tukući ciljeve na kopnu i moru, obavljajući izviđanje i slobodni lov, lovačku pratnju jurišnika, zaštitu rejona iz vazdušnog prostora, otkrivanje i uništavanje podvodnih mina ostvarile su ukupno 2.200 borbenih letova.

Većina zadataka je izvršena bez neposredne veze sa jedinicama NOVJ na kopnu i moru. One su širom Jugoslavije tukle ciljeve koji su više odgovarali BAF-u, a to su komunikacije i saobraćaj na njima. Tek od 1. aprila do 9. maja 1945. težište borbenih dejstava eskadrila bilo je usmereno na podršku operacija 4. armije, a delimično i na pomoć Grupi korpusa u oslobodjenju Sarajeva. U okviru direktive o nastavljanju ofanzivnih operacija za konačno oslobodjenje zemlje, Štab 4. armije je dao zadatak 1. i 2. eskadrili, ali preko savezničke komande.

Zbog toga što su eskadrile bile operativno i disciplinski potčinjene britanskim vazduhoplovnim komandama, štabovi viših kopnenih jedinica NOVJ nisu stekli neka veća iskustva u upotrebi i zajedničkom radu suvozemnih snaga i avijacije u operaciji. One to nisu bile u mogućnosti stoga što sa eskadrilama nisu imale neposredne veze, a ni prava da ih angažuju bez sporazuma sa komandom BAF. Osim, donekle, u mostarskoj operaciji, u operacijama za oslobodjenje Bihaća i ostrva Krka, Raba i Paga, i angažovanja u ofanzivnim operacijama 4. armije kroz Liku i Istru, eskadrile nisu dejstvovalе po pozivu sa komandnih mesta kopnenih jedinica. I u slu-

čaju poziva eskadrile su deystvovala sa zakašnjenjem u odnosu na trenutne potrebe kopnenih jedinica, jer su zahtevi divizija i brigada bili usmereni na korpus i armiju, a potom na BAF i eskadrilu, i tek onda, posle tog dugog putovanja, zahtev je prenošen na eskadrile. Tako se gubilo vreme i neminovno su nastajale promene u situacijama i potrebama za pomoć avijacije.

Bez obzira na objektivne činioce, eskadrile su dale značajan doprinos u vazduhoplovnoj podršci NOVJ u njenim naporima za što brže oslobođenje zemlje. Naši borci i stđešine širom zemlje cenili su i pozdravljali avione sa crvenom petokrakom zvezdom, koji su tukli neprijatelja na zemlji i moru, progonili neprijateljske avione i svojom pojavom doprinosili dizanju morala boraca i stanovništva. Letački i tehnički sastav eskadrila stekao je veliko iskustvo u pripremi i izvršenju borbenih zadataka, i u čuvanju i održavanju letačkog i drugog materijala.

Ugovor sa vladom SSSR-a, o dodeli vazduhoplovnog i drugog materijala Jugoslaviji potpisao je Tito u Moskvi, septembra 1944. godine. Prema tom ugovoru, Jugoslaviji je dodeljeno između ostalog, 252 borbena aviona, 437 automobila, 57 traktora i druga tehnička sredstva. Upravo, dobili smo opremu i naoružanje za dve letачke divizije i jednu pozadinsku bazu. Te letачke i pozadinske jedinice su se već 1. novembra 1944. nalazile na operativnim aerodromima i bazama širom Banata, Bačke i Srema. Sve zajedno nosile su naziv grupa »Vitruk« po imenu njihovog komandanta generala Vitruka. Rad na preobuci naših ljudi i pripremi materijala bio je mukotrpan, ali i veoma uspešan, o čemu ima mnogo dokumenata, knjiga i članaka.

Analogno sovjetskoj formaciji i organizaciji, mi smo formirali: Štab Grupe vazduhoplovnih divizija, dva štaba divizija, jednu oblasnu vazduhoplovnu bazu, šest vazduhoplovnih pukova, pet bataljona aerodromske službe, auto-transportni bataljon, inženjerski bataljon, tri čete veze, pet aerodromskih tehničkih četa, evakuacionu četvu, baterije i čete PA topova i mitraljeza i skladišta tehničkog ubojnog i intendantskog materijala. U jedinicama i ustanovama bilo je 6.635 vazduhoplovnih stručnjaka i drugog osoblja.

Dislokacija jedinica i ustanova Grupe vazduhoplovnih divizija obaljena je prema potrebama za što efikasniju podršku kopnenih snaga. Do prelaska u nastupanje 1, 2. i 3. armije jedinice Grupe vazduhoplovnih divizija bazirale su i izvršavale borbene zadatke sa operativnih aerodroma u Sremu i Bačkoj, a zatim su prebazirane na aerodrom Mađarmečke (blizu Pečuja), na aerodrome kod Đurđevaca i na aerodrom Pleso kod Zagreba. Za podršku 3. korpusa u likvidaciji zaostalih četnika i ustaša (operaciji »Vlaška mala«) jedan jurišni vazduhoplovni puk prebaziran je na aerodrom Rajlovac, kod Sarajeva.

Grupa vazduhoplovnih divizija bila je operativno potčinjena Generalštabu JA, a imala je zadatak da podržava operacije 1, 2. i 3. armije i 3. korpusa. Bobena deystva su izvođena na teritoriji Hrvatske, Bosne i Slovenije, do linije^ Maribor - Dravograd - Novo Mesto - Karlovac - Jajce - Kalinovik - Šćepan polje.

Borbena deystva Grupe vazduhoplovnih divizija izvođena su u uslovi- ma apsolutne nadmoćnosti u vazdušnom prostoru, pa su jedinice naših armija bile potpuno pošteđene od neprijateljskih deystava iz vazduha. I naša lovačka avijacija nije imala prilike da vodi vazdušne borbe, jer se nepri-

Avion IL-2 pred poletanje u borbeni zadatak

jateljska nije pojavljivala. Stoga su lovci u celini upotrebljeni za izviđanje i tučenje ciljeva na zemlji.

Rat na teritoriji naše zemlje produžen je do 15. maja da bi Nemci što uspješnije omogućili izvlačenje velikih snaga iz Jugoslavije. U početku, oni su se povlačili pravicima koji su im jedini donekle ostali mogući: dolinama reka Bosne i Drine, na prelaze preko Save kod Brčkog i Slavonskog Broda, a onda preko Slavonije za Austriju. Ako se tome doda borba sa domaćim neprijateljima četnicima i ustašama - saveznicima fašističke Nemačke, rat je na našoj teritoriji trajao do 28. maja 1945. godine - kada je završena operacija »Vlaška mala« protiv zaostalih ustaša na ušću Bosne u Savu kod Odžaka - upravo 20 dana duže od drugih ratišta u Evropi.

Borbena delatnost vazduhoplovnih jedinica koje je SSSR dodelio Jugoslaviji bila je veoma bogata. Koliko je borbenih zadataka izvršeno i koliko je utrošeno ubojnih sredstava može se videti iz dokumenata koji su vođeni za vreme rata. Samo od početka novembra 1944. do 28. maja 1945. izvršeno je 6.666 borbenih letova, u trajanju 6376 časova. Pojedinačno izvršeni borbeni zadaci mogu se naći navedeni u brižljivo vođenim dokumentima, koji se čuvaju u arhivu Vojnoistorijskog instituta, a i u delima pojedinih autora.

Težište borbenih dejstava vazduhoplovnih jedinica u januaru je bilo usmereno na pomoć 1. armiji, jer je i ona tada vodila borbe za suzbijanje neprijateljskih protivudara i za konsolidaciju odbrambenih položaja. Krajem januara i u februaru veći broj borbenih letova bio je namenjen za pomoć 1. i 2. armiji, koje su se sukobljavale sa jakim neprijateljskim snagama na teritoriji Bosne i Srema. To su bile jedinice nemačke Grupe armija »E« koje su odstupale iz Grčke i Albanije, i svim silama težile da se prebace u Slavoniju preko mostova kod Brčkog i Slavonskog Broda. Težište borbenih dejstava Grupe vazduhoplovnih divizija u martu bilo je usmereno na pomoć jedinicama 3. armije, koja je imala zadatak da spreči neprijatelja u forsiranju r. Drave, i da mu omete uspostavljanje mostobrana kod Balmana. Pošto u tome nije uspela, nametnuo joj se novi zadatak

- da likvidira uspostavljeni mostobran neprijatelja. U živom sećanju su mi borbe oko mostobrana u Baranji i pogibija majora Malnarića, komandanta jurišnog vazduhoplovnog puka, koji je hrabro, na čelu svog puka, jurišao i nanosio velike gubitke neprijatelju, olakšavajući kopnenim snagama 3. armije da brže napreduju.

Jedinice Grupe vazduhoplovnih divizija u periodu od 1. aprila do 15. maja 1945. pružale su pomoć našim kopnenim snagama u pripremi za

Komandant 423. vazduhoplovnog jurišnog puka major Milan Malnarić

ofanzivne operacije, u probojima odbrambenih položaja i u gonjenju neprijatelja do konačnog isterivanja iz zemlje. One su u periodu priprema 1, 2. i 3. armije, od 1. do 12. aprila, izvidale, dejsstvovale po komunikacijama, po živoj sili i tehničari neprijatelja na položajima, u otpornim tačkama i naseljenim mestima, i rušile prelake preko reka. Izviđanje se izvodilo svakoga dana. Pred frontovima 1. i 3. armije foto-izviđanjem i osmatranjem iz vazdušnog prostora otkrivena je taktička i operativna dubina neprijateljevog borbenog poretka. Detaljno su izvidane komunikacije i saobraćaj na njima, naročito na pravcima: Osijek - Koprivnica - Našice - Slavonski Brod, Vinkovci - Slavonski Brod i Bosanski Brod - Doboj - Sarajevo. Podaci prikupljeni izviđanjem, dostavljeni su štabovima 1, 2. i 3. armije i Generalštabu, a koristili su ih štabovi vazduhoplovnih jedinica. U pripremnom periodu jedinice

Grupe vazduhoplovnih divizija svakodnevno su dejsstvovale na prostoru do linije Donji Miholjac - Našice - Brod - Doboj, i na njemu tukle neprijatelja iz vazduha na suhoputnim i železničkim komunikacijama, u naseljenim mestima, u logorima i mestima koncentracija.

U periodu proboja neprijateljskog fronta i ofanzivnih operacija 1, 2. i 3. armije, od 12. aprila do završetka rata i oslobođenja zemlje, jedinice Grupe vazduhoplovnih divizija izvršavale su borbene zadatke prema Direktivi Generalštaba od 9. aprila 1945. i plana sadejstva između avijacije i kopnenih snaga, a kasnije prema naređenjima Generalštaba i zahtevima armija u toku ofanzivnih operacija.

Silinu udara vazduhoplovnih jedinica efektno ilustruju zbivanja na dan proboja 1. i 3. armije neprijateljevih odbrambenih položaja.

Na osnovu direktive Generalštaba JA i planova sadejstva sa 1. i 3. armijom, Štab Grupe vazduhoplovnih divizija detaljno je razradio i konkretizovao zadatke pukovima za 12. april 1945. godine. Bila su predviđena četiri izlaska u toku dana za svaki ispravan avion. Prvi udar je izvršen u

7.00, drugi, odmah posle prvog, a ostali u razmacima prema nastaloj situaciji pred frontovima armija.

U prvom udaru, 12. aprila, pukovi su dobili da tuku sledeće ciljeve i objekte: 111 - Osjek, Donji Miholjac i Našice; 112 - Tovarnik, Nijemce, Ilačani, Šidske Banovce; 113 — Mohovo, Lovaš i Sotin; 421 - Bizovac, Petrijevc, Vladimirovce, Marjance, Vinogradce i Bošanjevce; 422 - Čakovce, Ilaču i Šidske Banovce; 423 - Mohovo, Lovaš, Tovarnik i Linee.

Oko tih objekata i u njima neprijatelj je tučen vatrom od oko 200 aviona. Materijalni, a osobito moralni efekti tih dejstava bili su veliki.

Jedinice Grupe vazduhoplovnih divizija podržavale su ofanzivne operacije 1. 2. i 3. armije sve do konačnog oslobođenja zemlje - do 15. maja 1945. godine. Vazduhoplovna podrška operacija naših armija u periodu od 12. aprila do 15. maja bila je promenljivog intenziteta. Do 21. aprila podrška jedinicama 1. i 3. armije bila je intenzivna, a u periodu od 21. aprila do 3. maja intenzitet je splasnuo zbog nedostatka goriva i udaljavanja kopnenih jedinica od operativnih aerodroma. U periodu od 3. do 15. maja 1945, kada su jedinice naših armija podilazile i konačno prešle granicu između naše zemlje i Austrije, i kada smo uspeli da pukove prebaziramo bliže frontu i da ih obezbedimo dovoljnim količinama goriva, naše vazduhoplovstvo je bilo u mogućnosti da ih svestrano pomogne.

Borba protiv četnika i ustaša u istočnoj Bosni trajala je od 10. do 28. maja 1945, tj. i posle sloma nemačke vojske. Naime oko 8.000 četnika, pod vodstvom Draže Mihailovića, nije se probijalo na Zapad, odnosno bezglavo su se vraćali u pravcu Srbije i stigli na prostoriju Goražde - Foča - Šćepan polje - Ulog. Istovremeno skupina od 3.000 ustaša, takođe sprečena da odstupi na Zapad, zadržala se u uglu između reke Save i Bosne, sa centrom u Odžaku. Za likvidaciju četnika i ustaša bio je određen 3. korpus JA, a za njegovu podršku Štab Grupe vazduhoplovnih divizija odredio je 421. jurišni puk. Zbog toga je taj puk 9. maja prebaziran na aerodrom Rajlovac, kod Sarajeva, a 21. maja na aerodrom Lačarak, blizu Sremske Mitrovice.

Za uspešno sadejstvo i zajednički rad naših kopnenih i vazduhoplovnih jedinica bile su predviđene i ostvarene sve neophodne mere. Uspostavljene su bile čvrste višestruke veze između štabova armija i Grupe vazduhoplovnih divizija: telefon, radio, kuriri i avioni za vezu. U štabovima armija nalazili su se vazduhoplovni oficiri sa pomoćnicima za vezu i navođenje. Vazduhoplovne formacije upućene na zadatke bile su dužne da se legitimišu kopnenim jedinicama, i obratno. Preletale su liniju fronta preko određenih terena i u polasku i u povratku. Takva ulazna i izlazna vrata nosila su naziv »kontrolne propusne tačke«. Planove sadejstva su zajednički razrađivali štabovi kopnenih i vazduhoplovnih jedinica, zbog čega su vazduhoplovni oficiri iz Štaba Grupe divizija odlazili u štabove armija. Često se istureno komandno mesto Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija nalazilo u neposrednoj blizini štabova armija, pa je i to znatno doprinosilo uspešnom sadejstvu.

Naši letaći su izvršavali brojne i raznovrsne akcije. Obavljali su sve borbene zadatke koji dolaze do izražaja u sadejstvu kopnenih jedinica i avijacije. Naše vazduhoplovne jedinice, dejstvima u okviru pomoći armijama, doprinele su bržem i uspešnijem izvršavanju njihovih zadataka. One su nanosile velike gubitke neprijatelju i smanjivale gubitke sopstvenih trupa. Jurišnici i lovci su ispred boraca u prvim linijama uništavali neprija-

teljske tenkove, mitraljeska gnezda, otporne tačke i sve ono što je smetalo bržem i efikasnijem napredovanju.

Do stupanja jedinica Grupe vazduhoplovnih divizija na polje boja, starešine i štabovi kopnenih jedinica nisu imali iskustva u održavanju veza sa avionima u vazduhu, u traženju njihove pomoći, u zajedničkom planiranju borbenih dejstava itd. Zahvaljujući tesnom sadejstvu u bojevima i operacijama i kopnene i vazduhoplovne jedinice su u zajedničkom borbenom radu stekle dragocena iskustva. To je naročito izraženo u januaru 1945, prilikom odbijanja neprijateljskog protivudara u Sremu; u februaru u istočnoj Bosni, u borbama sa neprijateljem na komunikacijama, u naseljenim mestima i na prelazima preko reka; u martu u borbama u Baranji za likvidaciju neprijateljskog mostobrana, i u toku ofanzive naših armija za konačno oslobođenje zemlje. U zajedničkom radu, više komande i štabovi kopnenih jedinica naučile su da pravilno upotrebljavaju avijaciju i da njen doprinos cene kao veoma važan faktor u rešavanju svake borbe, boja i operacija.

Borbena dejstva Grupe vazduhoplovnih divizija imala su poseban značaj za naše letaće i tehničko osoblje, za vazduhoplovne komande i štabove, za pozadinske organe, kao i za dalji razvoj vazduhoplovstva. U relativno kratkom periodu, naše tehničko osoblje naučilo je da pravilno rukuje, zadržava i održava materijal koji mu je poveren. Letači su sticali iz dana u dan borbena iskustva i učili na samom frontu - tamo gde se moglo najviše naučiti.

Komande i štabovi vazduhoplovnih jedinica, koje do tada nisu imale iskustva u borbenoj upotrebi avijacije, naučile su da pravilno daju predloge komandama kopnenih jedinica za upotrebu avijacije, da pravilno cene kopnenu i vazduhoplovnu situaciju i da pripremaju jedinice za borbeno dejstvo. One su shvatile ulogu i značaj prebaziranja, uređenja aerodroma i značaj i teškoće materijalnog snabdevanja u ratnim uslovima.

*Rodovii
i službe*

Artiljerijske jedinice u funkciji udarne moći armije

General-major Ljubivoje Pajović²⁾

STANJE ARTILJERIJE KRAJEM 1944. I POČETKOM 1945. GODINE

Tokom druge polovine 1944. godine usledio je snažan razvoj artiljerije na celokupnom jugoslovenskom ratištu, što se jasno vidi i iz podataka iznetih u Pregledu artiljerijskih i minobacačkih oruđa u jedinicama NOV i POJ krajem 1944. i početkom 1945. godine, u vreme kada su se počele formirati armije.

PREGLED ARTILJERIJSKIH I MINOBACAČKIH ORUĐA U JEDINICAMA NOV I POJ
KRAJEM 1944. I POČETKOM 1945. GODINE

JEDINICE	BATAUONSKA			BRIGADNA			DIVIZIJSKA					KORPUSNA ARMIJSKA			TENK TOP
	MB	MB	PH	MB	PIT	PA	PAT	PTT	Haub	H	H	TiH	TiH	PAT	
	45- 50	81- 82	45- 47	120	50- 57	65- 76	20 25 37	75- 76	100	105	122	149 150	122- 152	75	
1. Armija	324	275	81	41		42	42	40		4	13				
2. Armija	279	209	20	36		42	5	24			12				
3. Armija	260	175	24	36		36		24			12				
Glavni štab Srbije	71	116	7	16		12	3	4	9						
Glavni štab Makedonije	30	25	12			12	8				4				
Glavni štab Hrvatske	302	274	30		46	107	46		47			5		2	32
Glavni štab Slovenije	128	45	11			12			6						
2. Korpus	102	62	22		16	39	28		1	2				2	28
3. Korpus	19	27	4												
5. Korpus	95	153	2		23	23	1	2	15		U				3
Ukupno u NOV i POJ 1. 1. 1945	1610	1361	213	129	85	325	133	94	78	2	52	5			63

Iz ovog pregleda jasno se vide sledeći pokazatelji:

1 - da su brigade, a naročito divizije, imale mali broj oruđa brigadne (pukovske), odnosno divizijske artiljerije. Na primer divizije preoružane sovjetskim artiljerijskim i minobacačkim oruđima imale su u artiljerijskoj brigadi jedan divizion bataljonske artiljerije (topovi 45 mm), dva divizona

*) Prilog raspravi o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.
2-) Major, načelnik štaba komande artiljerije 1. armije.

Artiljerci 25. divizije na položaju u dolini Drine krajem januara 1945.

brigadne (pukovske) artiljerije i minobacače (topove 76 mm, M-27 i M-43, i minobacače 120 mm, M-38), a samo jedan divizion divizijske artiljerije (topove 76 mm, M-42) i haubice 122 mm, M-38);

2 - da korpusi, odnosno armije nisu imale oruđa korpusne, odnosno armijske artiljerije (samo 4 oruđa kalibra 150 i 152 mm, sa malo municije), sa kojima bi izrazili ideju manevra, težište u odbrani, a pravac glavnog udara u napadu;

3 - da Vrhovni štab nije imao artiljerijske i minobacačke jedinice u svojoj rezervi, jedino nešto malo u sastavu divizija, koje su bile u stratejskoj rezervi;

4 - da je bilo malo artiljerijskih oruđa za uspešnu borbu sa neprijateljevim tenkovima, a sa malo protivtenkovskih oruđa malog kalibra i koje smo posedovali, nismo se mogli uspešno nositi sa nemačkim srednjim tenkovima tipa »tiger« i »panter«, koje su držali na jugoslovenskom ratištu.

Posebno treba istaći činjenicu da su artiljerijske, a i minobacačke jedinice, imale male količine municije, uključujući i jedinice preoružane artiljerijskim i minobacačkim oruđima sovjetske i anglo-američke proizvodnje.

STANJE ARTILJERIJSKIH JEDINICA U VREME POSTOJANJA ARMIIJA

U periodu januar - maj 1945. godine nastavljene su izmene organizacijske strukture i formacijskog sastava artiljerijskih jedinica, što je bilo u skladu sa formiranjem armija i ukidanjem korpusa:

1 - završeno je preformiranje Artiljerijske grupe 8. korpusa u Artiljerijsku brigadu 8. korpusa (6. januara 1945),³⁾ koja je od 1. marta postala Teška artiljerijska brigada 4. armije. Artiljerijski divizion 4. korpusa pre-rastao je u Artiljerijsku brigadu 4. korpusa, koja je u njegovom sastavu ostala do kraja rata;⁴⁾

³⁾ Arhiv VII, k. 531, reg. br. 11-8.

⁴⁾ Arhiv VII, k. 118, reg. br. 4—2.

2 - posle mostarske operacije (6. do 14. februara 1945), u kojoj je zaplenjena znatna količina artiljerijskih oruđa reorganizovana je artiljerija u jedinicama 2. korpusa NOVJ. U rejonu Mostara formirana je Artiljerijska brigada 29. divizije (27. februara 1945), u čijem je sastavu ostala do kraja rata. Nešto kasnije, 10. marta 1945. u rejonu Trnova, kod Sarajeva, preformirana je Artiljerijska grupa 2. korpusa u Artiljerijsku brigadu 2. korpusa, koja je kasnije ušla u sastav 2. armije;⁵¹

3 - posle sarajevske operacije (28. mart - 10. april 1945) otpočelo je formiranje Artiljerijske brigade 37. divizije, a završeno je 23. aprila 1945. godine;

4 - u prvoj polovini marta 1945. godine otpočelo je reorganizovanje u pješadijskim divizijama. Planirano je da se u brigadama formiraju po tri bataljona. Istovremeno je odlučeno da se u brigadama formiraju baterije topova kalibra 75 mm, odnosno 76 mm. To je sprovedeno u divizijama koje su bile preoružane oruđima i oružjem sovjetskog porekla, a u ostalim divizijama nije.

Sa formiranjem armija stanje artiljerije se bitno menja. Osnivaju se nove artiljerijske brigade, preformira se artiljerija u divizijama i korpusima, a artiljerija onih korpusa koji se rasformiraju ulazi u sastav divizija ili potpada pod komandu štabova armija.

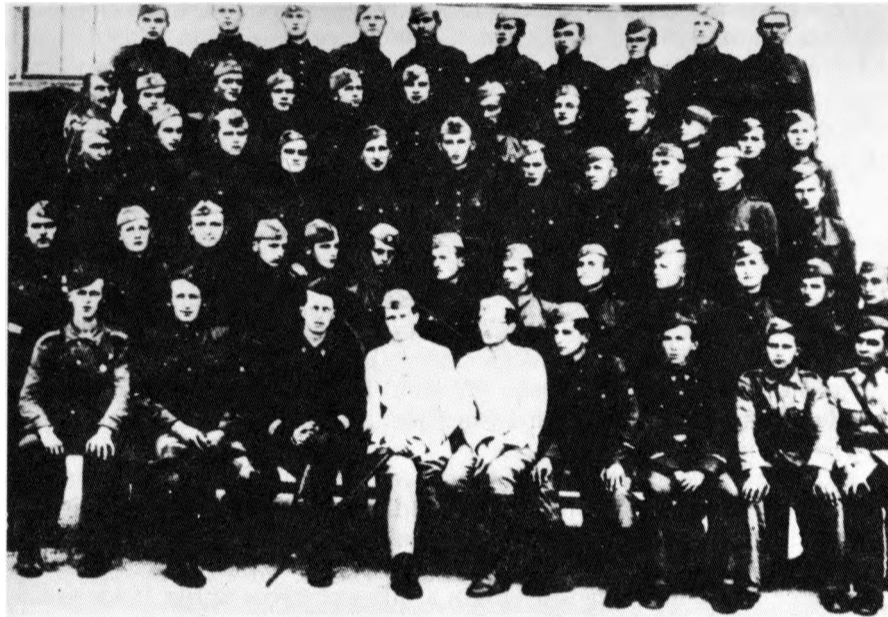
Stanje artiljerije u Jugoslovenskoj armiji početkom aprila 1945. godine u vreme vođenja ofanzive za konačno oslobođenje Jugoslavije, prikazano je sledećim prilogom.

PREGLED ARTILJERIJSKIH I MINOBACAČKIH ORUĐA U JEDINICAMA JUGOSLOVENSKE ARMIIJE POČETKOM APRILA 1945. GODINE

J E D I N I C E	BATALJONSKA			BRIGADNA			DIVIZIJSKA					KORPUSNA ARMIJSKA			TENK. TOP	
	MB	MB	PTT	MB	PTT	PA	PAT	PTT	Haub	H	H	TiH	TiH	PAT		
	45-50	81-82	45-47	120	50-57	65-76	20-25-37	75-76	100	105	122	149-150	122-152	75		
I. Armija	457	467	117	85	4	92	43	53			4	28				56
2. Armija	187	141	16	24		30	5	15				8				
3. Armija	253	173	21	35		36		24				12				
4. Armija	262	258	28		82	84	60	5	16	12			4	1	4	60
Glavni štab Srbije	40	80	5	16		8	3	4	9							
Glavni štab Makedonije	35	60	11			8	4	1	2	2						
Glavni štab Hrvatske	134	165	28		4	35	3		16					2		11
Glavni štab Slovenije	87	50	7			31										
2. Korpus	65	55			11	24				2	6		2			
3. Korpus	20	30	6			4										
5. Korpus	122	199			29	35			15							4
Operativni štab Kosova	8	12	1			2										
Ukupno u JA 1.4. 1945.	1670	1690	240	160	130	389	118	102	60	24	48	6	3	4		131

Iako ovaj pregled nije potpun - nedostaje artiljerija koju je imala Jugoslovenska mornarica (obalska i druga artiljerija i topovske cevi na naružanim brodovima) i Ratno vazduhoplovstvo - ipak se upoređivanjem

⁵¹ Nikola Anić i drugi, »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, str. 760.

Grupa artiljerijskih rukovodilaca 1, 2. i 3. armije upućeni na školovanje u Beograd krajem januara 1945.

brojki koje pokazuju postojeće količine artiljerijskih i minobacačkih oruđa vidi da je Jugoslovenska armija početkom aprila 1945. godine imala veći broj oruđa brigadne (pukovske), divizijske i armijske artiljerije (4. armija).

Posebno ističem činjenicu da su Artiljerijska brigada 4. armije i artiljerijske brigade 2,4. i 5. korpusa predstavljale značajne elemente operativnog rasporeda tih jedinica i da su materijalizovale i ostvarile ideju manevra komandi i štabova tih jedinica.

Po udarnoj snazi i broju oruđa bila je najveća Teška motorizovana artiljerijska brigada 4. armije. Imala je 89 artiljerijskih oruđa, skoro koliko i sovjetska artiljerijska divizija. U sastavu brigade bilo je sedam artiljerijskih diviziona, od toga su tri bila motorizovana, sa artiljerijskim oruđima od 57 do 105 mm, jedan protivtenkovski motorizovani artiljerijski divizion sa 27 oruđa, Teški motorizovani artiljerijski divizion sa topovima i haubicama 150 i 155 mm. Brigada je od 23. aprila 1945. imala i samohodni Moto-mehanizovani artiljerijski divizion, prvi takve vrste u Jugoslovenskoj armiji, sa tri samohodne baterije 105 mm i jednom samohodnom baterijom 75 mm.⁶¹ Komandant 4. armije usmeravao je brigadu ka težištu dejstva i proboja fronta, dajući divizijama po jedan ili više divizona lake artiljerije, što se u praksi pokazalo uspešnim, s obzirom na armijsku operativnu zonu, komunikacije i način dejstva.

⁶¹ Nikola Anić i drugi, n.d. str. 756.

RUKOVOĐENJE ARTILJERIJSKIM JEDINICAMA

Generalštab je rukovodio artiljerijom preko Artiljerijskog odeljenja od 25. marta 1945, odnosno preko Komande artiljerije Jugoslovenske armije. U komandama armija osnovane su komande artiljerije, koje imaju svoj štab, sa artiljerijskim odeljenjem za snabdevanje i artiljerijskom radionicom. U štabovima divizija postojao je komandant artiljerije divizije, koji je ujedno bio i komandant artiljerijske brigade, a postojao je i odsek za artiljerijsko snabdevanje. Isto tako, u brigadi je postojao komandant artiljerijske brigade sa odsekom za artiljerijsko naoružanje.

Na prvom mestu ističem daje Vrhovni štab, odnosno Generalštab, neposredno i preko Artiljerijskog odeljenja, odnosno Komande artiljerije, imao veliki uticaj na organizovanje rukovođenja i komandovanja artiljerijom u jedinicama.

Isto tako, Vrhovni štab - Generalštab obavio je ogroman posao, koji je zahtevao organizovanje i formiranje artiljerijskih organa u divizijama, korpusima i armijama, te na poslovima organizovanja artiljerijskih jedinica, od pešadijske brigade do armije.

Pored navedenog, Vrhovni štab - Generalštab obavio je i ogroman posao u oblasti obuke i vaspitanja, materijalnog obezbeđenja u svim pozadinskim službama, a naročito u službi artiljerijsko-tehničkog snabdevanja i u mobilizacijsko-kadrovskim poslovima.

Što se tiče operativnog planiranja upotrebe artiljerije, ostvarivan je uticaj samo u organima - štabovima 2, 4, 5, 6, 7, 8. i 14. korpusa i 4. armije. U štabovima ostalih korpusa i armija taj uticaj bio je većim delom prepušten organima - štabovima divizija.

Kada je reč o obučenosti artiljerijskih organa komandovanja (a i štabova združenih pešadijskih jedinica), može da se kaže da su se u procesu borbi, bojeva i operacija učili kako se upotrebljava artiljerija u borbi i kako se upravlja vatrom artiljerije i minobacača.

Na kraju rata, 15. maja 1945. godine, u sastavu Jugoslovenske armije bilo je 28 artiljerijskih brigada. Ukupno tokom NOR-a formirane su 34 artiljerijske brigade, ali je šest preformirano. Bez obzira na teškoće i nedaće, artiljerijske jedinice su u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije za oslobodjenje zemlje izvršile svoj zadatak, kao što su to činile i tokom narodnooslobodilačkog rata.

Inženjerske jedinice u armijama¹⁾

Pukovnik Stevan Gagić²⁾

Do formiranja armija u svim brigadama su formirani inženjerski vodovi i čete, u divizijama čete ili bataljoni, u korpusima čete ili inženjerski bataljoni (u nekim pontonirski bataljoni i čete), pri štabovima 8. i 14. korpusa inženjerske brigade, pri GŠ Slovenije minerski bataljon i pri Vrhovnom štabu NOVJ jedna inženjerska i jedna železnička brigada, a pri GŠ Makedonije postojale su četiri brigade. U odnosu na ostale brigade izuzetak je činila 1. tenkovska brigada, koja je imala inženjerski bataljon kao i 9. oblasna vazduhoplovna baza, a inženjerske čete imali su bataljoni aerodromske službe i neke artiljerijske jedinice. Od krupnih diverzantskih jedinica dejtvovala su tri na teritoriji Hrvatske (sa ukupno devet bataljona) i jedan diverzantski bataljon na teritoriji Vojvodine. Osim toga, duž svih značajnijih komunikacija dejtvovala su mnogobrojne diverzantske čete, vodovi i grupe. Istovremeno, stvoreni su uslovi i izvršene pripreme za dalje jačanje i narastanje inženjerije u brigadama, divizijama i armijama.

Uporedo sa jačanjem inženjerije i narastanjem broja inženjerskih jedinica, jačali su i brojno narastali i inženjerski organi u komandama i štabovima. U svim komandama brigada i divizija u kojima su formirane inženjerske jedinice, već u 1944. godini određena su stručna lica (referenti - različitih naziva) za neposredno rukovođenje inženjerskim jedinicama i poslovima iz delokruga inženjerskog obezbeđenja. U nekim divizijama postojale su inženjersko-tehničke ili tehničke sekcije kao širi organi za rukovođenje inženjerijom.

Juna 1944. u Glavnom štabu NOV Slovenije, umesto ranije Inženjersko-tehničke sekcije, formirana je Minersko-pionirska-pontonirska sekcija, koja je, pored planiranja zadataka i rukovođenja inženjerijom, imala i funkciju materijalnog obezbeđenja inženjerskim tehničkim materijalnim sredstvima.

U Glavnom štabu NOV Hrvatske, još 1943. godine, formiran je Inženjerski odsek, a od novembra 1944. u komande korpusa uvedena su stručna lica - referenti inženjerije, koji su do kraja rata preimenovani u komandante (ili načelnike) inženjerije. Za rukovođenje diverzantskim odredima na području Hrvatske, septembra 1944, formiran je Štab grupe diverzantskih odreda.³⁾*

Juna 1944. u Glavnom štabu NOV Makedonije, formirano je odeljenje inženjerije, koje je reorganizovano krajem decembra te godine usled

¹⁾ Prilog o inženjeriji za knjigu «Armija u koncepciji NOR-a i revolucije»

²⁾ Komandir inženjerskog voda u 19. diviziji 4. armije.

³⁾ Arhiv VII, k. 551-B, reg. br. 12-3.

Mineri uklanjaju protivtenkovske mine u Sremu

proširenja delokruga rada. Imalo je zadatak da neposredno rukovodi inženjerijom, planira inženjerijsko obezbeđenje, pripreme za formiranje novih jedinica i osposobljavanje starešinskog i boračkog sastava, i da neposredno rukovodi radovima na obnovi komunikacija.

U sastavu Glavnog štaba Srbije postojalo je inženjerijsko odeljenje, čiji je zadatak bio neposredno rukovođenje inženjerijom, planiranje i koordiniranje inženjerijskog obezbeđenja i radova na obnovi komunikacija i priprema za formiranje novih inženjerijskih jedinica.

Kraće vreme u sastavu Glavnog štaba Crne Gore postojalo je Tehničko odeljenje, koje je osim ostalog rukovodilo inženjerijom.

Zbog narastanja broja inženjerijskih jedinica i obima inženjerijskog obezbeđenja Inženjerijsko-tehnički odsek Vrhovnog štaba NOVJ preformiran je u Inženjerijsko-tehničko odeljenje.

Ubrzani razvoj inženjerije nametnuo je potrebu za osposobljavanjem kadrova za rukovođenje inženjerijskim jedinicama, kao i boračkog sastava za specijalističke dužnosti, prvenstveno minerske i pontonirske. Zbog toga su pri Glavnim štabovima Slovenije, Hrvatske, Makedonije, Srbije i drugim štabovima, kao i pri mnogim korpusima i operativnim zonama, organizovani povremeni ili stalni kursevi. U organizaciji korpusa, divizija, brigada, operativnih zona, štaba grupe diverzantskih odreda i diverzantskih odreda organizovani su povremeni kursevi za osposobljavanje starešina za niže dužnosti i za osposobljavanje boračkog sastava, prvenstveno za miniranje, rušenje objekata i razminiranje.

Narod Srema danonoćno je pomagao jedinicama 1. armije na iskopavanju rovova

Kada su 1945. godine formirane armije ubrzan je razvoj inženjerskih jedinica, a zasnivao se na započetom razvoju i izvršenim pripremama krajem 1944. godine i operativnim potrebama za efikasnijim inženjerskim obezbeđenjem borbenih dejstava u završnim operacijama. Najznačajnije promene odnosile su se na formiranje inženjerskih četa u brigadama i bataljona u divizijama koje ih do tada nisu imale, kao i na formiranje novih inženjerskih brigada i, posebno, na jačanju pontonirskih jedinica. Formiranje inženjerskih jedinica bilo je uslovljeno činjenicom da je na pravcima dejstva do kraja rata predstojalo savlađivanje mnogih većih i srednjih reka. Razvoju inženjerskih jedinica pogodovao je i veliki priliv ljudstva nakon oslobođenja Srbije, Makedonije, Kosova, Vojvodine, Dalmacije, Crne Gore i drugih delova zemlje, i širenje slobodnih teritorija u delovima zemlje u kojima je postojala izvesna materijalna baza za opremanje inženjerskih jedinica. Na bolje opremanje jedinica uticala je i pomoć saveznika i, kako se bližio kraj rata, sve veći ratni plen od neprijatelja.

Do početka završnih operacija, a prema ranije datim smemicama, u gotovo svim brigadama formirane su inženjerske čete, a u divizijama bataljoni. Posebna karakteristika preformiranih i novoformiranih jedinica ogledala se u ujednačenoj formaciji inženjerskih četa i bataljona i relativno dobroj opremljenosti (izuzev pontonskim sredstvima) u odnosu na raniji period.⁴⁾

Formacijom streljačke divizije, koja je doneta 14. marta 1945, propisano je da se u sastavu divizije formira pionirski bataljon sa dve istorodne čete (u svakoj po dva voda), a u sastavu brigade pionirski vod. Međutim, u odnosu na inženjeriju, ta formacija nije realizovana do kraja rata, jer su potrebe za inženjerijom bile velike, a novom formacijom bile su predviđene

⁴⁾ Inženjerske čete, načelno, imale su po tri voda (1-2 pionirska i minerski - neke pontonirski). Bataljoni su imali: 1-2 pionirske čete, 1-2 minerske čete, ili četvu pionira, četvu minera i četvu pontonira. Čete su imale do 80 boraca, a bataljoni do 200 boraca (rede do 250). Jedino su neki bataljoni u inženjerskim brigadama GŠ Makedonije i u 1. železničkoj brigadi imali 500-900 boraca.

Omladinke Srema sa pesmom su išle na kopanje rovova

inženjerske jedinice malog brojnog stanja (bataljon 117, a vod u brigadi 18 ljudi).

Izuzev u divizijama, novi inženjerski bataljoni su formirani pri štabovima 5, 10. i 12. korpusa, u 1. armiji, Glavnom štabu Hrvatske i pri Operativnom štabu NOV za Kosovo i Metohiju.

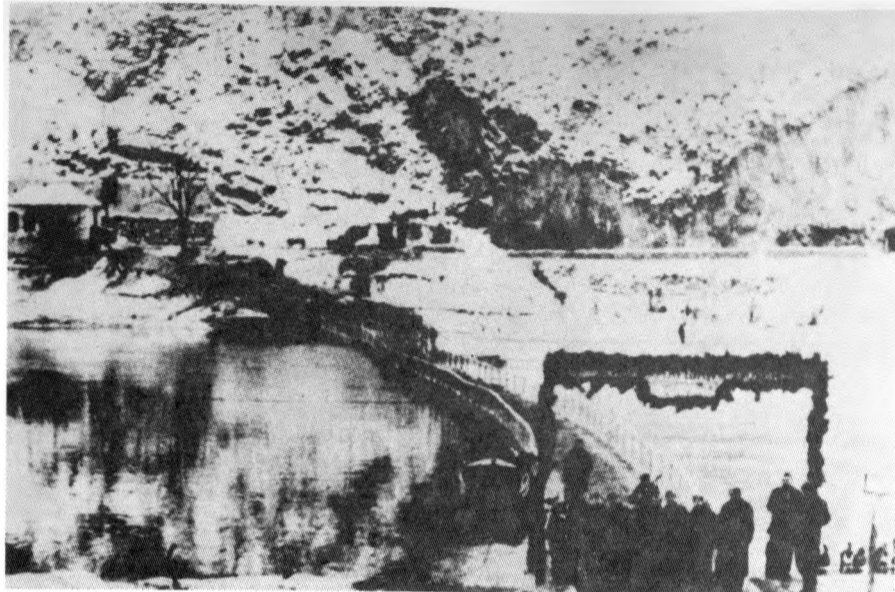
Prilikom formiranja u sastavu 1. armije bio je jedan inženjerski bataljon (minerski, sa dve čete namenjene za savlađivanje minskih polja), a 23. marta 1945. godine (u Erdeviku) formirana je inženjerska brigada, sastavljena od tri inženjerska bataljona (minerski, pionirski i pontonirski) i prateće čete. U sastav 2. armije ušla je inženjerska brigada 14. korpusa, formirana 1944. godine.

Treća armija nije imala inženjersku brigadu prilikom formiranja, već inženjerski bataljon, koji je formiran tokom borbi na virovitičkom mostobranu. Bataljon je po napuštanju mostobrana prikupio pontonski materijal i prebacio ga na novu prostoriju (Bačka i Baranja). U toku priprema za forsiranje r. Drave formiran je i drugi inženjerski bataljon armije (sa pet četa), čime su stvoreni uslovi za formiranje brigade.⁵¹ Inženjerska brigada je formirana nakon forsiranja r. Drave u nastavku dejstava kroz Podravinu (19. aprila 1945). Do kraja rata u sastavu brigade formiran je i 3. inženjerski bataljon.⁶¹

U Sloveniji je 20. aprila 1945. od jedinica Narodnooslobodilačke gradnje formirana gradbena (građevinska) brigada 7. korpusa. Ona je 3. maja

⁵¹ O inženjerskim brigadama u armijama videti: Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, Beograd, 1982.

⁶¹ Brigada je dejstvovala kroz Podravinu, a kraj rata zatekao je u Celju. Po završetku rata upućena je u garnizon Sremski Karlovci, a zatim u Novi Sad. O razvoju inženjerije detaljno videti: »Mirnodopska istorija inženjerije«, »Komanda inženjerije, sveska za 1945. godinu, str. 23. i Boriša Janković, »Inženjersko obezbeđenje borbenih dejstava«, Uprava inženjerije, 1971, str. 192 i 197.

Most na Drini kod Zvornika izraden rukama inženjera od benzinskih buradi i priručnog materijala

1945. preimenovana u inženjersku brigadu 7. korpusa, i učestvovala je u inženjerskom obezbeđenju borbenih dejstava jedinica korpusa u završnim borbama za oslobođenje Slovenije. Poslednjeg dana rata (15. maja 1945) u Novskoj je od 3. bataljona i delova 4. bataljona 1. inženjerske brigade Generalštaba JA formirana 1. pionirska brigada.

Od krupnih inženjerskih jedinica u toku NOR-a formirano je: 63 inženjerska bataljona (52 inženjerska - minerska, pionirska, pontonirska, jedan inženjersko-vazduhoplovni i 10 diverzantskih) i 11 inženjerskih brigada (dve Vrhovnog štaba, četiri Glavnog štaba Makedonije, četiri armijske i jedna korpusna). Osim njih, formirane su mnogobrojne inženjerske - pionirske, minerske, pontonirske i diverzantske jedinice nivoa čete i voda.

U odnosu na inženjerske organe u komandama i štabovima NOVJ, značajnije promene uslovljene su formiranjem armija, novopropisanom formacijom streljačke divizije i Uputstvom Generalštaba JA od marta 1945. godine. U glavnim štabovima NOV ostali su već formirani inženjerski organi iz ranijeg perioda, koji se nisu značajnije menjali. Formiranjem armija u njihov sastav uvedeni su inženjerski organi sa različitim nazivima: u 1. armiji - komandant inženjerije sa stručnim organom; u 2. 3. i 4. armiji - inženjersko odeljenje sa načelnikom. U divizijama je otvoreno mesto divizijskog inženjerskog oficira, a u brigadama inženjerskog oficira brigade, a najčešće su nazivani referenti ili načelnici inženjerije. Prema uputstvu Generalštaba JA iz marta 1945, predviđeno je da se u armi-

jama formira odeljenje inženjerije sa komandantom inženjerije, a u divizijama inženjerijski odsek sa načelnikom inženjerije. U korpusima koji nisu rasformirani do kraja rata zadržani su inženjerijski odseci, ili inženjerijske sekcije sa načelnikom. Krajem marta 1945. u sastavu Ministarstva narodne odbrane, umesto ranijeg Inženjerijsko-tehničkog odeljenja Vrhovnog štaba, formirana je Komanda inženjerije (komandant je bio pukovnik Vladimir Smimov Voloda), koja je taj naziv zadržala do 1950. godine.

Razvojni put inženjerijskih jedinica započet je prvih dana ustanka, i to od nastanka prvih partizanskih odreda i četa. Razvoj inženjerije započet je bez stručnih kadrova i najosnovnijih materijalnih sredstava, a u vrijeme formiranja armija razvio se u dobro organizovan rod vojske, relativno i dobro opremljen za uslove u kojima se razvijao. Iznad svega, starešinski i borački sastav stekao je bogata ratna, a posebno stručna inženjerijska iskustva, koja su bila veoma značajna u obnovi i izgradnji zemlje i razvoju roda u posleratnom periodu. I pored svih teškoća, prvenstveno kadrovskih i materijalnih, razvoj inženjerije uspešno je pratio razvoj ostalih jedinica NOVJ, pa je i inženjerija značajno doprinela njenim ukupnim borbenim rezultatima u NOR-u, a posebno armija u završnim operacijama 1945. godine.

Organizacija jedinica veza u armijama

Pukovnik dr Veseljko Huljić²⁾

Odjeljenje za vezu Vrhovnog štaba NOV i POJ činili su: šef pukovnik Zlatko Koreković, njegov zamjenik, kapetan Slobodan Nakićenović; referent za radio-veze, major Anđelko Garčević; referent za TT veze, kapetan Metodije Antun; referent za nastavu kapetan Nikoslav Stipišić; referent za tehniku i snabdevanje, kapetan Boško Škoro, te kurirske grupe Filip Farulović. Poslije prebacivanja sa otoka Visa do početka druge polovine listopada 1944, Odjeljenje je kratkotrajno djelovalo sa aerodroma Divci kod Valjeva, a potom iz Beograda, poslije njegovog oslobođenja (20. listopada). U Beogradu su bile poduzete mjere za reorganizaciju i proširenje svih sektora Odjeljenja, prištapskih sastava i »škole za vezu VŠ NOV i POJ. Usporedno, razmatrani su reorganiziranje i usavršavanje sistema veza, te su sastavljene i nove formacije, ljudske i materijalne, za sve već postojeće i planirane nove sastave neophodne za uspostavljanje i održavanje veza, kako operativnih za NOV i POJ u cjelini tako i za slobodne teritorije i sisteme na još okupiranim područjima.³⁾

Naime, sredinom jeseni 1944. pretpostavljalo se da u cijelini NOV i POJ raspolaže se ukupno više od 8.000 vezista svih vrsta specijalnosti, a da je više od 8.000 (zajedno sa poštarskim TT stručnjacima), od kojih mnogo kurira, opsluživalo teritorijalne centre i stanice, pa i tajna čvorišta i punktove na još uvijek okupiranim područjima. Za operativne veze postojalo je oko 380 radio-stanica, 250 telefonskih centrala, 1.650 telefona, 3.000 km telefonskog kabla, 120 signalnih uređaja i oko 90 električnih agregata. Više od polovine toga bilo je u sastavima službe veza operativnih snaga na teritoriji GŠ NOV i POJ Hrvatske; od čega više od polovine u 8. dalmatinskom korpusu (1. rujna 1944. njegovih 1.549. pretežno stručnih vezista opsluživalo je 209 radio-stanica, 40 elektro-agregata, 127 signalnih uređaja, 73 telefonske centrale i 522 telefona, koristeći i 996 km PT kabla). Jer, u vrijeme italijanske kapitulacije u Hrvatskoj, a posebno na dalmatinskom obalnom-otočkom području, zaplijenjene su veće količine sredstava i opreme za veze, pa je bilo moguće brže omasovljivati postojeće i osnivati nove sastave službe veze. Tome procesu pogodovalo je pristizanje (iz Barija na otok Hvar, pa na Vis) više kompletno opremljenih prekomorskih jedinica (četiri prekomorske i jedna tenkovska brigada, nekoliko artiljerijskih i drugih stručnih sastava, pa i prvih zrakoplovnih grupa). Dakle,

¹⁾ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NUK-a.

²⁾ Vojni istoričar

³⁾ Dr Veseljko Huljić i Milovan Dželebdžić, »Veze u NOR-u 1943-1945«, Beograd, 1984, str. 162-163, 170 i V. Huljić, »Vis 1941-1945«, HRPD, Split, 1979, str. 253-269.

u povoljnijim okolnostima, a zahvaljujući i stvarnim preduvjetima (materijalni i bolji način obuke i školovanja stručnog osoblja i komandnog kadra), na navedenim i drugim teritorijama (na primjer, u Sloveniji, usprkos mnogim nepovoljnostima zbog gušćeg rasporeda neprijateljskih garnizona) do polovine jeseni 1944. već su bili postigli znatniji stupanj razvitka operativno-upravni i izvršni organi službe veza, pa i oni za teritorijalne sisteme u pozadini fronta i na okupiranim područjima. U Mornarici NOVJ uspjesi su bili još očitiji, a postavljeni su i osnovi za ubrzaniji razvitak službe veze za zrakoplovstvo NOVJ. U velikoj mjeri su se ispoljavali, pogotovo duž istarsko-jadranskog pojasa, povoljni uticaji korišćenja primljene suvremenije anglo-američke tehnike, pa i novijih uzora u taktici veza.⁴¹

Kasnije, do završetka 1944. godine, povoljna ostvarenja su pospješivana za NOV i POJ kao cijelinu, a posebno za djelove koji su bili u mogućnosti da prihvate i koriste sovjetsku tehničku i drugu pomoć. U procenu sve ubrzanijeg povećavanja brojnijih efektiva NOV i POJ, usporedno je povećavan i broj stručnog osoblja i kurira u postojećim i novoosnovanim sastavima službe veza.

JEDINICE VEZE VRHOVNOG ŠTABA GENERALŠTABA JA

U pogledu organizacije za to su bila najvažnija odgovarajuća usmjerenja VS NOV i POJ, po njegovom smještanju u Beograd, koja su izdavana radi postupnog prerastanja službe veze u rod vojske. Ona su bila usklađena sa planiranim procesom prerastanja NOV i POJ u Jugoslovensku armiju (JA). Predviđeno je, a suglasna tome bila su, uglavnom, i ostvarenja za sve organe, jedinice i ustanove veze.

Postojeće Odjeljenje za vezu VŠ NOV i POJ u Beogradu je popunjavano i preformirano, tako da su se prvobitni stručni referenti razvili u odgovarajuće odsjeke, unutar kojih su postojale sekcije. Trebalo je da operativni odsjek provjerava radio (telegrafske i telefonske) i žične TT veze za NOV i POJ u cjelini, i da za potrebe Vrhovnog štaba uspostavi i rukovodi radom centra veze (u čijem sastavu su bili žični centri, radio-centar, ekspedicija CV i vojna pošta). Organizacijski odsjek, sa organizacijsko-formacijskom sekcijom i nastavnom sekcijom, usmjeravao je obučavanje tako da se u sastavima VŠ NOV i POJ (naknadno i u Generalštabu JA) i pri svim drugim štabovima, komandama i ustanovama oružanih snaga nove Jugoslavije obuču i školuje toliko starješina i manipulativno - stručnog osoblja i kurira, koliko je bilo predviđeno planovima organizacijsko-formacijske sekcije. Materijalni odsjek je na osnovu inicijative tehničke sekcije usmjeravao rješavanje materijalno-tehničke problematike (od planiranja, raspoređivanja, opravki i prepravki opreme i uređaja do izrade novih), a na inicijativu Skladišne sekcije ostvarivane su planske nabavke, transportiranja, skladištenja i dostavljanja svega onoga što je moglo pribaviti za materijal-

⁴¹ »Veze u NOR-u 1943-45«, str. 76. U odnosu na navedeno stanje na teritoriji Hrvatske, a posebno 8. dalmatinskog korpusa, autor je na str. 309 navedene knjige, objasnio da je najveća koncentracija tehničkih sredstava veze u jedinicama GŠ Hrvatske, a posebno 8. korpusa, proizašla, dijelom, iz nepravilne podjele količina pristiglih iz zapadnih savezničkih država. Međutim, neminovno je ukazati na primamost navedenih preduvjeta, pa i činjenice da je u Bariju raspodjelu vršila delegacija NOVJ, odnosno uprava Baze NOVJ, a u dogovoru sa samo postojećim Zastupstvom NKOJ-a, AVII, k. 517, reg. br. 10-1/7.

Radio-stanice su osiguravale vezu između jedinica i štabova

no-tehničku popunu postojećih i novoosnovanih sastava službe, odnosno što je moglo da ubrza rad jedinica veze. Sve navedene sekcije odgovarajućih odsjeka Odeljenja za veze VŠ NOV i POJ stručno su usmjeravale djelatnosti podređenih sekcija u sastavima organa veze štabova, komandi i ustanova. Četvrti odsjek (u praksi »kancelarija«) Odeljenja za veze VŠ, odnosno Generalštaba, obavljao je raznovrsne administrativne poslove, primao i raspoređivao tekuću poštu i pošiljke, a sve za otpremu usmjeravao do ekspedicije centra veze. U Odeljenju za vezu VŠ formacijom je bilo predviđeno oko 30 ljudi, bilo je 19 oficira, 11 podoficira, a pripomagalo je i po nekoliko iskusnijih radio-tehničara i radio-telegrafista iz sastava centra veze.⁵⁾

Prvobitna mješovita četa za vezu pri VŠ NOV i POJ preformirana je. Popunjena, razvila se u radio-četu, TT četu, i ojačani kurirski vod. U praksi, te čete i vod činili su bataljon (sa komandom u osnivanju) za vezu, a uspostavljali su i održavali najpotrebnije unutrašnje i vanjske veze na komandnom mjestu Vrhovnog štaba, naravno, posredstvom centra veze (CV), odnosno njegovih elemenata: radio-centra (organizovanog po sistemu radio-biroa i zasebnih radio-stanica), žičnog centra, ekspedicije i vojne pošte. Predviđalo se da podređeni i suradnici (sadejstvujući), centri i stanice, svojim ljudstvom i sredstvima potpomažu u uspostavljanju i održavanju TT i kurirskih veza do centra veze VŠ NOV i POJ, odnosno Generalštaba JA, korišćenjem svih pogodnosti obnovljenih PTT, željezničkih, putnih i drugih teritorijalnih sastava, u čija su čvorišta pristizali i kuriri sa okupiranih područja. Centar veze Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba, bio je, istovremeno, državni CV nove Jugoslavije. Posredovao je za sve institucije,

a one su preko njega rješavale svoje probleme sa vezama (od CK KPJ, NKOJ-a, AVNOJ-a i TANJUG-a do rukovodstva Ozne, KNOJ-a itd.) sve dok nisu bile u mogućnosti da uspostave i održavaju svoje centre veze. U Beogradu, elementi CV VŠ, odnosno Generalštaba, bili su dekoncentrisano razmješteni. Na primjer, predajni dio radio-centra bio je na Dedinju, a primjemni dio na Zvezdari. Po potrebi, izdvajana su sredstva i ljudstvo za istaknuti centar veze (ICV), iz kojeg je organiziran rad za Vrhovni štab, odnosno GŠ JA.

REORGANIZACIJA JEDINICA VEZE SA FORMIRANJEM ARMIJA

Po naredbi vrhovnog komandanta maršala Tita, od 1. siječnja 1945. počelo je formiranje komandi 1, 2. i 3. armije, čiji su sastavi, odnosno jedinice bile precizirane. Ujedno, toga dana je VŠ NOV i POJ izdao »Direktivu za organizaciju veza u NOV i PO Jugoslavije«, prema kojoj je završen proces prerastanja službe u rod jedinica veze. Predviđeno je bilo da se svi postojeći i novoosnovani upravni (odjeljenja, odsjeci, referenti) i izvršni organi (jedinice) i sredstva (radio, žična, signalna, tehnička), do tada službe veze, reorganiziraju i što prije dostignu stupanj organiziranosti posebnog roda vojske, tj. roda jedinica veze NOV i POJ, odnosno JA.⁶⁾

Prema toj direktivi, organi veze su bili: Štab veza NOV i POJ, Odjeljenje za veze štaba fronta koji nije formiran, odjeljenje za vezu štabova armija i glavnih štabova; odjeljenje za veze štabova korpusa; odsjeci za veze štabova divizija i referenti za veze štabova brigada, - uz pretpostavku da slični organi postoje u vidovima (Mornarici NOVJ i Ratnom zrakoplovstvu), rodovima, službama i posebnim komandama (na primjer KNOJ) i ustanovama.

Izvršni organi su bili: puk za vezu NOVJ koji je bio podređen Štabu veze; bataljon za veze štaba fronta; bataljoni za veze štabova armija ili nekog od glavnih štabova; bataljoni za veze štabova korpusa; bataljon za veze štabova divizija; četa za veze štabova brigade i vodovi za veze štabova bataljona (divizion, te sličnih i nekih drugih sastava). Sredstva veze su se dijelila na živa (kuriri, golubari i psi), materijalna, tj. tehnička (uređaji za radio, žične i signalne-optičke veze) i pomoćna (odnosno za predmetnu signalizaciju i sl.).⁷⁾ Najznačajnije je bilo to što su uz navedenu direktivu bile priložene detaljno razrađene formacije (sa brojnim ljudstvom, sredstvima veza, naoružanjem i raznovrsnom opremom) za sve organe i jedinice.

Štab veze NOVJ i štabovi veza frontova nisu formirani, već je znatno stručnijim osobljem pojačano Odjeljenje za veze VŠ NOV i POJ, odnosno Odjeljenje za veze Ministarstva narodne obrane DFJ, koje je od 25. ožujka preimenovano u Komandu veza MNO DFJ. Komanda veza je prema novoj formaciji (50 ljudi - od toga 34 oficira, dva podoficira, šest boraca i osam građanskih lica) imala svoj štab, načelnik pukovnik Zlatko Koreković, potom pukovnik Velimir Knežević, četiri odjeljenja - (Operativno-tehničko, Odjeljenje bojne pripreme i Odjeljenje za materijalno-tehničko snabdijevanje, koja su bila podijeljena na sekcije, i Personalno odjeljenje - i

⁶⁾ AVII, k. 23, reg. 3-8/1 - 42; Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska«, Beograd, 1982, str. 509.

⁷⁾ AVII, k. 25 A, reg. br. 17—1/2—1; »Veze...«, n.d, str. 199.

kancelariju.⁸⁾ Odjeljenje bojne pripreme, u stvari, razmatralo je postojeća organizacijsko-formacijska rješenja i predlagalo nova, a staralo se i o nastavnoj problematici za operativne jedinice veze, i za teritorijalne sastave. Ono je iniciralo dalje usavršavanje vojnopoštanske organizacije u suradnji sa Glavnom upravom PTT u Beogradu i sličnim institucijama u većim oslobođenim gradovima. Radilo se prema uzorcima koje je Odsjek za veze GŠ Hrvatske početkom listopada 1944. razradio prema »Uputama za jedinice veza pri ulasku u gradove«. To se isto odnosilo i na obnavljanje PTT i željezničkog sistema veza, kao i na njihovo usklađivanje saglasno operativnim i državnim potrebama.⁹⁾

Izvršni organ Komande veza MNO DFJ, odnosno i prethodnog Odjeljenja za vezu VŠ NOV i POJ (pa i GŠ-a JA), bio je puk za vezu, čije je formiranje otpočelo 3. siječnja 1944. prema naredbi vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita. Tačno 900 boraca i starješina bilo je predviđeno za dva bataljona za vezu. Prvi bataljon bio je mješovit, sastavljen od štabne čete sa po jednim telefonskim i telegrafskim vodom, i vodom za razvijanje ekspedicije CV i vojnopoštanske stanice. Postojale su dvije radio-čete koje su razvijale radio-centar i akumulatorsku stanicu. Jedna kurirska četa imala je četiri kurirska voda. Drugi bataljon je imao četiri telefonske čete, a svaka od njih po četiri voda. Pomoćna četa imala je transportni vod, radni vod, osoblje za razvijanje i djelovanje skladišta materijalno-tehničkih potreba i tehničke radionice. Prvi bataljon razvijao je i održavao sve elemente centra veze; Drugi bataljon je predviđen bio za uspostavljanje i održavanje TT pravaca, naravno i posredstvom teritorijalnog sistema, sa centrima veza armija, glavnih štabova, mornarice i zrakoplovstva, kao i pojedinih samostalnih korpusa. Odjeljenju, odnosno komandi veza neposredno su bile podređene dvije samostalne telefonsko-linijske čete i jedna eksploataciona četa za vezu. Ipak, sve je to bilo nedovoljno, posebno za uspostavljanje i održavanje planiranih i potrebnih novih TT i radio-veza. Nedostaci u ljudstvu za potrebe MNO DFJ i, uopće, za rad veze rješavani su organizovanom obukom i školovanjem.¹⁰⁾

Škola za vezu VŠ NOV i POJ iz Češkeville u Visu bila je predислоcirana (krajem jeseni 1944) u Zemun, a u Beograd, gdje je od 1. ožujka 1945. djelovala kao Škola za vezu GS JA, odnosno ubrzo kao Škola za vezu MNO DFJ. Na radio-telegrafskom tečaju bilo je 250, a na tečaju rukovodilaca za vezu 30 slušalaca. Naknadno, osnovani su tečajevi za obuku TT i radio-mehaničara (oko 100 slušalaca), teleprinterista i kodista (oko 40 drugarica), starješina veze višeg ranga (od komandanta bataljona za vezu do brigade i organa u štabovima divizija do armija) i starješina veze nižeg ranga (od komandira vodova i četa za veze do brigadnih referenata za veze u drugim komandama i ustanovama).¹¹⁾

Već tada su odabrani iskusniji vezisti upućivani na osnovnu obuku i dopunska usavršavanja i učilišta i škole za veze u SSSR. U sastavu upravnog i izvršnog organa veze GŠ JA, odnosno MNO DFJ, već je bilo po nekoliko sovjetskih stručnjaka - vezista, koji su postupno uključivani u sastave upravnih i izvršnih organa štabova divizija i bataljona za vezu. Oni su prenosili svoja iskustva iz taktike, nastave, organizacije i formacije, pa

⁸⁾ »Veze...«, n.d., str. 201.

⁹⁾ AVII, k. 111, reg. br. 2/5-14/5.

¹⁰⁾ AVII, k. 25, reg. br. 3-8/9; k. 23, reg. br. 3-8/8; k. 25 A, reg. br. 10-10.

¹¹⁾ »Veze...«, n.d., str. 63-64.

i iz problematike rukovanja tehnikom veza, što je bilo veoma korisno s obzirom na primljene radio i TT uređaje sovjetske proizvodnje, koji su pristizali u puk veze MNO DFJ i u jedinice veze 1. i 3. armije.

U odnosu na upravne i izvršne organe veze u svim štabovima, komandama i ustanovama NOV i POJ u jesen 1944. organizacijsko-formacijska stanja bila su preduvjetovana ostvarenjima dotadašnjeg razvitka na teritorijalna pojedinih glavnih štabova (najbolje u Hrvatskoj i Sloveniji, pa u Crnoj Gori, Vojvodini, a u početnom razvitku i na Kosovu i Metohiji), odnosno pojedinih korpusnih vojnih oblasti (najbolje u Vojnoj oblasti 8. dalmatinskog korpusa i Mornarice NOVJ). Preovladavala su rješenja koja su ovisila od mogućnosti zaplijene i dobijenih tehničkih sredstava veza, čijom količinom je bio preduvjetovan proces obuke i školovanje stručnih kadrova i manipulativnog osoblja u periodu od početka 1943. do konca 1944, kada je služba veze NOV i POJ postupno prerastala u njen rod, odnosno potom i postala, zvanično, rod jedinica veze Jugoslovenske armije. U tome periodu kurirske veze su postupno gubile raniji značaj (osnovnog i često jedinog sredstva veze) zbog sve ubrzanijeg razvitka sistema veza ostvarivanih tehničkim sredstvima.

Osnovna rješenja bila su zasnovana na partizanskim i taktičko-operativnim borbenim iskustvima, uz nadgradnju prema saznanjima stručnog osoblja sa predratnom spremom. Od sredine listopada 1943. godine (a kada su uspostavljeni, s osloncem na otoke Hvar i Vis, trajniji kontakti su dijelovima anglo-američkih snaga u južnoj Italiji, pa i radi prijema i pomoći u sredstvima i opremi za veze) dopune su obavljane prema britanskim uzorima u 8. korpusu i Mornarici NOVJ, pa i u ratnom zrakoplovstvu u fazi početnog razvitka. Od druge polovine 1944. godine, a zbog većeg priliva nove tehnike veze i stručnih savjeta, sve više su preovladavali sovjetski uzori u rješavanju organizacijsko-formacijske problematike i primjene tehnike veza.¹²⁾

Zbog toga šarenila je VŠ NOV i POJ, uz navedenu direktivu, dostavio i razrađene formacije, prema kojima su se od početka 1945. godine razvijali upravni i izvršni organi veze za 1, 2. i 3. armiju, Mornaricu NOVJ, Ratno zrakoplovstvo, samostalne korpuse, pa i za 8. dalmatinski korpus, čije su jedinice od 2. ožujka ušle u sastav novoosnovane 4. armije.

Uspješnom izvođenju završnih operacija za oslobođenje zemlje umnogome su doprinijeli na odgovarajući način, i upravni izvršni organi roda jedinica veza u sastavima armija, u Jugoslovenskoj mornarici i Ratnom zrakoplovstvu.¹³⁾

JEDINICE I ORGANIZACIJA VEZA U ŠTABOVIMA ARMIJA

U sastavu štabova armija predviđena su odjeljenja za vezu koja su preimenovana poslije 25. ožujka 1945. u komande veza. Komande veza u armijama imale su slijedeće odsjeke: operativno-tehničke, (u stvari, za operativne veze i tehnička sredstva), organizacijsko-formacijske, materijalno-snabdjevačke, personalne i kancelarije.

¹²⁾ Isto, str. 161-170

¹³⁾ Isto, str. 200.

Armijaska odjeljenja, odnosno komande veza popunjavani su do punog formacijskog sastava. Imali su oko 30 oficira i podoficira, raspoređenih, uglavnom, po sekcijama operativno-tehničkog i materijalno-sabdjevačkog odsjeka. Slično armijskom, postojala su odjeljenja, odnosno komande veze u glavnim štabovima, zatim u Jugoslovenskoj mornarici i Vazduhoplovstvu, dok su u KNOJ-u bila brojno manja. Upravne organe predvodili su načelnici operativno-tehničkih odsjeka ili referenti za tu problematiku. Načelnik veze 1. armije bio je inž. Mišo Danon, 2. armije Dragee Fučko, 3. armije Dušan Mileusnić, 4. armije Veljko Matičević, Mornarice Pero Ćumbelić a Vazduhoplovstva Eduard Pikel. Načelnicima veza disciplinski, a načelnicima odgovarajućih odsjeka ili samostalnim referentima u stručnom pogledu bili su podređeni rukovodioci prištapskih jedinica za vezu, tehničke radionice, skladišta sredstava i opreme za vezu, pa i samostalnih tečajeva (i škola, na primjer ona u 4. armiji) za obuku i usavršavanje starješina i stručno-manipulativnog osoblja.¹⁴⁷

Armijaski i slični prištapski bataljoni za vezu sastojali su se od štaba bataljona, štapske čete (telegrafski vod, telefonski vod, kurirski vod i osoblje za ekspediciju centra veze), radio-čete, dvije telefonsko-linijske, odnosno građevinsko-linijske čete (od po četiri voda) i pomoćne čete (sa transportnim i radnim vodom), koja je razvijala tehničku radionicu i skladište sredstava i opreme za vezu - ukupno 420 boraca i starješina.¹⁵¹

U centru veze na komandnim mjestima armija štapska četa je osnivala i održavala žični centar (sa ekspedicijom i vojnom poštom), radio-četa je osnivala radio-centar (djelovao je, uglavnom, po principu »zasebnih radio-stanica«), telefonsko-linijske čete uspostavljale su vanjske TT pravce sa podređenim i surađujućim centrima veze, a tehnička radionica je formirala i održavala akumulatorsku stanicu i elektroagregate. Prije početka i za vrijeme završnih operacija pri svim štabovima armija postojali su bataljoni za vezu, mada formacijski nedovoljno popunjeni i opremljeni. Od 16. travnja bataljon za vezu 4. armije preformisan je u puk za vezu 4. armije, koji je imao štapski bataljon, dva trupna bataljona i pomoćnu četvu. Pri Štabu 3. armije razvijena su bila dva bataljona za vezu, iz kojih se razvila brigada za vezu 3. armije, koja je imala jedan štapski i dva linijska bataljona za vezu, i pomoćnu četvu. Pri štabovima JRM i JRV centre veze organizovale su i opsluživale ojačane čete za vezu (radio-vod, TT vod i pomoćni vod sa kurirskom i drugim grupama). Za glavne štabove Slovenije, Hrvatske, Srbije i Makedonije centre veze uspostavljale su, i do njihovog ukidanja održavale, ojačane mješovite čete za vezu, prema usmjeravanjima upravnih organa za vezu. Ojačani mješoviti vodovi za vezu koji su prerasli u čete, uspostavljali su i održavali veze između Vrhovnog štaba sa Glavnim štabom za Vojvodinu, odnosno za Kosovo i Metohiju, a prema uputstvima načelnika veze. Kada je ukinut GŠ Vojvodine, Sef njegovog odsjeka za vezu, kapetan Dušan Mileusnić postao je načelnik Odjeljenja za vezu u Štabu 3. armije, jer je bilo uobičajeno da se iskusniji rukovodioci veze postavljaju na dužnosti načelnika veza pri višim združenim štabovima od armija do divizija.

¹⁴⁷ »Veze...«, n.d., str. 287-290; V. Huljić, »Historija veze Teške artiljerijske brigade 4. armije«, Postojna, rujan 1945, str. 1-65, tipkani rukopis; Tu se govori o zadacima i tečajevima Škole za vezu 8. dalmatinskog korpusa, odnosno 4. armije, u Sinju. Odjeljenje za vezu 4. armije preformirano je u Komandu veze tek u lipnju 1945. godine.
> Nikola Anić i dr., »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, str. 510; AVII, k. 23, rec. br. 3-8/28.

Protiv avionske jedinice u vreme formiranja armija

Pukovnik Milorad Bobičić²¹

FORMIRANJE JEDINICA PROTIVAVIONSKE ARTILJERIJE U ARMIJAMA I NJIHOVI ZADACI

U slovi za formiranje krupnijih jedinica protivavionske artiljerije stvoreni su nakon oslobođenja Beograda i ostalih većih gradova pri čemu je u okviru ratnog plena bilo dosta protivavionskih topova i protivavionskih mitraljeza, kao i dobijanjem većeg broja protivavionskih topova (srednjih i lakih) i protivavionskih mitraljeza od Sovjetskog Saveza. Taj period se poklapa i sa početkom formiranja armija i jedinica ostalih rodova, prvenstveno artiljerije. Istovremeno se taj period poklapa sa smanjenjem mogućnosti dejstva neprijateljeve avijacije.

Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, kasnije Komanda artiljerije JA, bilo je nadležno za razvoj i upotrebu jedinica protivavionske artiljerije.

Neposredno posle oslobođenja Beograda, 25. oktobra 1944. Vrhovni štab izdaje »Privremeni pregled organizacije i formacije artiljerije« kojim je regulisana formacija i organizacija protivavionskih artiljerijskih jedinica. Njime je određeno da se u svakoj diviziji formira samostalni protivavionski artiljerijski divizion od 3 baterije i 1 čete protivavionskih mitraljeza. Četa protivavionskih mitraljeza trebalo je da ima onoliki broj vodova koliko ima brigada (svaki vod 3 protivavionska mitraljeza). U svakoj bateriji bila su predviđena po 4 oruđa. Protivavionski artiljerijski divizion divizije bio je namenjen da brani najvažnije i najosetljivije delove borbenog poretka divizije, pri čemu su to najčešće bili artiljerija, pešadijska brigada na težištu napada (odbrane), komandno mesto divizije, prelazi preko reka i slično.

U novembru 1944. za potrebe 1, 5, 6. i 21. divizije 1. proletarskog korpusa (kasnije 1. armije) formiraju se protivavionski artiljerijski divizioni sastava 3 baterije po 4 oruđa u bateriji. Divizioni su angažovani za borbu u Sremu. Korišćeni su za odbranu KM 1. armije, artiljerijskih grupa i jedinica na težištu napada (odbrane).

Za potrebe divizija 12. korpusa (kasnije 3. armije) - 16, 36. i 51. divizije, u novembru 1944, formirani su protivavionski artiljerijski divizioni. Ti divizioni su uspešno korišćeni za odbranu borbenih poredaka divizija i komandnih mesta armije. Za vreme virovitičkog mostobrana za odbranu prelaza na r. Dravi u rejonu Barč, gde se nalazilo i komandno mesto 3. armije, upotrebljena su 2 divizona protivavionske artiljerije iz 36. i 51. divizije. Komanda 3. armije u nedostatku jedinica za protivvazdušnu od-

²¹ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.
> Kapetan, politički komesar inženjerskog bataljona 3. divizije 2. armije.

branu, za vreme borbi u Baranji, uzima pod svoju komandu protivavionski divizion 16. divizije.

Za potrebe ostalih armija, odnosno njenih divizija, do oslobodenja zemlje nije došlo do formiranja protivavionskih artiljerijskih diviziona prema datom uputstvu Vrhovnog štaba. Treba napomenuti da je Komanda

4. korpusa (kasnije 4. armija) u svom sastavu imala jedan protivavionski artiljerijski divizion koji je ranije formiran od zaplenjenih sredstava sastava 2 baterije po 8 oruđa 20 mm i jedna baterija 4 oruđa 20 mm četvoroccevaca.

Krajem decembra 1944. u sastavu 1. makedonske artiljerijske brigade, u Skoplju, formiran je protivavionski artiljerijski divizion gde je otpočela i obuka te brigade.

Prva veća protivavionska artiljerijska jedinica formirana je u Beogradu 10. novembra 1944. godine. To je bio protivavionski puk Vrhovne komande.^{3*} Sve ostale jedinice kao i divizioni u divizijama su kasnije formirane. Puk je formiran da brani grad Beograd i objekte u njemu. Težište odbrane tog puka bilo je na odbrani mostova na r. Savi i Dunavu, odbrani aerodroma, Vrhovnog štaba, najvažnijih ustanova u gradu, železničkog čvora, glavne pošte, zgrade narodne banke itd.

Taj puk je bio jezgro za formiranje drugih pukova i diviziona, jer se u njemu vršila obuka i osposobljavanje ljudstva u rukovanju tehnikom i slično. Puk je uspešno izvršio zadatak odbrane Beograda i pripremanje ljudstva i tehnike za nove jedinice. Bio je sastavljen od baterija koje su imale oruđa 20, 25, 37 i 88 mm. Snage jednog protivavionskog puka za odbranu Beograda su bile nedovoljne. Zato je broj baterija povećan kako je pristizalo naoružanje i kako je završavana preobuka na istom. Tako je puk u februaru 1945. imao 17 topovskih baterija različitih kalibara (20, 25, 37, 76,5 i 88 mm), mitraljesku četvu, četvu za vezu (komandna) i druge prištapske jedinice. Zbog glomaznosti, u martu 1945. doneta je odluka da se od tog puka i pristiglih sredstava formiraju 3 protivavionske brigade.

Prva protivavionska brigada, sastavljena od 7 baterija srednjih topova (5 baterija 88 mm i 2 baterije 76,5 mm) i 7 baterija lakih topova (4 baterije topova 37 mm i 3 baterije topova 20 mm) imala je zadatak da organizuje odbranu Beograda sa težištem na najužem delu grada i objekata u njemu (mostovi, železnički čvor, glavna pošta, bolnički kompleks zgrada i druge najvažnije ustanove). Težište odbrane od napada avijacije bilo je sa pravca juga. Organizovala je odbranu sa srednjih visina, sa svih strana, osim sa pravca zapada. Druga protivavionska brigada formirana je u Zemunu. U svom sastavu je imala 9 topovskih baterija (3 baterije srednjih topova 88 mm, 2 baterije lakih topova 37 mm, 3 baterije lakih topova 25 mm i jednu bateriju lakih topova 20 mm). Osim toga, brigada je u svom sastavu imala i jednu četvu protivavionskih mitraljeza. Brigada je branila Zemun, odnosno Beograd od napada avijacije sa pravca zapada. Težište odbrane bilo je na aerodromu u Zemunu. Treća protivavionska brigada formirana je u s. Jabuka kod Pančeva. U svom sastavu imala je 9 topovskih baterija različitih kalibara (2 baterije lakih topova 37 mm, 6 baterija lakih topova 25 mm i jednu bateriju lakih topova 20 mm) i četvu protivavionskih mitraljeza. Imala je zadatak da organizuje protivvazдушnu odbranu šireg rejonu Pančeva. Ubrzo posle formiranja ta brigada (pošto je u

^{3*} Taj dan je uzet za dan roda artiljerijsko-raketnih jedinica PVO

svom sastavu imala samo lake topove) je upućena na front preko Osijeka i Bjelovara ka Zagrebu.

Posle oslobodenja Zagreba, od zaplenjenih srednjih i lakih protivavionskih topova formira se, posle rata, još jedna protivavionska brigada.

Reorganizacijom tih brigada formira se jedna motorizovana protivavionska brigada koja ostaje u sastavu 2. armije za odbranu Zagreba.

Dinamika formiranja jedinica protivavionske artiljerije nastavlja se sve do kraja rata, pa i kasnije što je bilo uslovljeno brojem zaplenjenih protivavionskih topova, dinamikom prispeća savezničkog naoružanja i preobukom ljudstva.

Treba još ukazati daje od kraja 1943. i u 1944. godini formiran velik broj manjih jedinica za protivvazdušnu odbranu na jadranskoj obali i na ostrvima, za potrebe odbrane najvažnijih luka (baza) i plovnih objekata (brodova) koji su imali sopstvene topove.

Za potrebe odbrane aerodroma na oslobođenoj teritoriji, formiraju se protivavionske baterije (različitih kalibara), uglavnom od zaplenjenih oruđa.

Analizirajući dinamiku formiranja krupnijih jedinica protivavionske artiljerije uočljivo je da je prioritet dat odbrani objekata u širem rejonu Beograda, gde se angažuju najveće snage - 23 topovske baterije i 2 čete protivavionskih mitraljeza.

Tako je Beograd, angažovanjem 10 baterija srednjih topova i 13 baterija lakih topova, bio solidno branjen, ne računajući tu još i snage za odbranu Pančeva.

Zatim su prioritet dobile divizije 1. i 3. armije što je s obzirom na mesto i ulogu tih jedinica u završnim operacijama najcelishodnije rešenje.

Ukupno je u završnoj ofanzivi Jugoslovenska armija imala 703 protivavionska oruđa, od toga 328 protivavionskih topova i 375 protivavionskih mitraljeza.⁴¹

UPOTREBA JEDINICA PROTIVAVIONSKE ARTILJERIJE U ZAVRŠNOJ OFANZIVI ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

Dejstvo neprijateljeve avijacije krajem 1944. je znatno slabije u odnosu na prethodni period. Ta dejstva su još slabija u 1945. godini. Treba istaći da su krajem rata naše snage bile u povoljnijem položaju, naročito one na glavnim pravcima napada, jer su raspolagale novoformiranim jedinicama protivavionske artiljerije.

Ako se tome doda da su dejstva kopnenih jedinica u završnoj ofanzivi podržavale i naše vazduhoplovne snage, onda su napadna dejstva, sa staništa protivvazdušne odbrane izvođena pod povoljnim uslovima.

Prema tome, činjenica da su jedinicama protivavionske artiljerije, najpre popunjene divizije 1. i 3. armije, i znatne snage tih jedinica angažovane za snažnu odbranu šireg rejona Beograda, navodi na zaključak da se završna ofanziva izvođila, sa aspekta protivvazdušne odbrane, pod povoljnim uslovima.

⁴¹ Više o tome vidi u knjizi Nikole Anića i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«. Beograd. 1983, str. 516.

UPOTREBA PROTIVAVIONIJSKIH JEDINICA 1. ARMIJE

U završnoj ofanzivi 1. armija je imala 137 protivavionijskih oruđa, od čega 48 protivavionijskih topova 25 mm i 89 protivavionijskih mitraljeza.

Južna grupa divizija 1. armije (2. proleterska, 5. i 17. divizija) dejstvovala su na desnoj strani Save, sa zadatkom da potisnu neprijateljeve snage na desnoj strani Save, da forsiraju reku u rejonu Brčkog i nastave prodor ka Vinkovcima. U toj grupi divizija, 2. i 5. su imale po jedan protivavionijski divizion, koji su branili borbeni poredak divizija početkom pripreme za forsiranje Save. Tada je protivavionijski divizion 5. divizije angažovan za odbranu veoma jake artiljerijske grupe u rejonu Had Miladiša, Suha bara, Krčevine. Nakon forsiranja Save isti divizion ide na obezbeđenje prelaza na Savu gde ostaje sve do prelaska svih snaga na levu obalu. Zatim se vraća u sastav svoje divizije, izvodeći odbranu artiljerije, komandnih mesta i brigada na glavnom pravcu napada.

U toku daljih borbi i prodiranja u rejonu s. Posavske Podgajče i kroz Županju protivavionijski divizion angažovan je za neposredno dejstvo po ciljevima na zemlji, pri čemu su se baterije i vodovi kretali u borbenom poretku pešadije. Kasnije je taj divizion ponovo poseo položaje za dejstvo po ciljevima u vazдушnom prostoru.

U Bosutskoj operativnoj grupi (6. i 11. divizija i 1. konjička brigada) samo 6. divizija imala je u svom sastavu protivavionijski divizion. On je najčešće bio angažovan za odbranu artiljerijske grupe, komandnih mesta, kao i za neposredno dejstvo po živoj sili neprijatelja.

U Severnoj operativnoj grupi divizija (1, 21, 22, 42. i 48. divizija i 2. tenkovska brigada) koja je imala zadatak da izvrši proboj sremskog fronta, samo su 1. i 21. divizija u svom sastavu imale po jedan protivavionijski divizion. Ti divizioni korišćeni su za odbranu divizijskih artiljerijskih grupa i ostalih snaga u rejonu rasporeda istih. Tokom daljeg nadiranja pojedine baterije tih divizona upotrebljavane su i za dejstvo po ciljevima na zemlji, prvenstveno po živoj sili.

Otpor neprijatelja ispred 1. armije bio je izuzetno jak. Posle proboja sremskog fronta, što više su se snage 1. armije približavale Zagrebu, to je otpor postajao sve snažniji. Tokom dotadašnjih dejstava artiljerijske jedinice su potrošile veći deo municije, pa je znatno oslabila artiljerijska podrška na prilazima Zagrebu.

Da bi se uspešno nastavilo napredovanje, Štab 1. armije naređuje da se i jedinice protivavionijske artiljerije angažuju u neposrednoj podršci napada. Takva odluka bila je opravdana, tim pre što te jedinice nisu mogle da se angažuju u svojoj osnovnoj nameni, pošto ciljeva u vazduhu nije bilo.

U borbenom poretku zajedno sa pešadijom kretala su se sredstva za protivtenkovsku borbu (topovi) i protivavionijski topovi. Protivtenkovska oruđa koristila su se za dejstvo po utvrđenim objektima, a protivavionijska za dejstvo po živoj sili i pešadiji u stambenim zgradama. Pojedine baterije protivavionijskih topova pridavane su divizijama koje u svom sastavu nisu imale tih jedinica, što se pokazalo kao veoma dobro. Tako se dogodilo da su prilikom oslobađanja Zagreba protivavionijski topovi upotrebljeni, kao neposredna podrška napada, za dejstvo po neprijateljskoj pešadiji koja se žilavo branila iz pojedinih kuća na Čmomerču.

Komanda 1. armije nije imala u svom sastavu nijednu jedinicu protivavionijske odbrane.

Takve jedinice nisu imale ni pojedine divizije (2, 11, 17, 42. i 48. divizija).

Zbog naraslih potreba za protivavionskom odbranom, Komanda 1. armije u prethodnom periodu (borbe u Sremu) iz svakog protivavionskog divizionu 1, 5, 6. i 21. divizije uzima po jednu bateriju i privremeno formira divizion od 4 baterije lakih topova.

Taj divizion koristi za odbranu komandnog mesta armije i najvažnijih jedinica i objekata u zoni dejstva armije. Takav potez Komande armije bio je pravilan. Međutim, možda je bilo bolje rešenje da je uzet divizion iz jedne od divizija, ili da je, s obzirom na snage ove armije (11 divizija sa dosta artiljerijskih jedinica), trebalo formirati puk protivavionskih topova.

Na, u svakom slučaju potreba za armijskom jedinicom protivavionske artiljerije bila je očigledna, jer je komanda armije često morala da angažuje divizijske divizione za odbranu prelaza na Savi, za ojačanje pešadijskih jedinica i slično.

UPOTREBA PROTIVAVIONSKIH JEDINICA 3. ARMIJE

Treća armija imala je 55 protivavionskih oruđa, od čega 36 topova 25 mm i 19 protivavionskih mitraljeza.

Sve tri divizije (16, 36. i 51. divizija) 3. armije imale su u svom sastavu po jedan divizion protivavionske artiljerije od po 3 topovske baterije. Te snage su bile dovoljne za organizovanje protivvazdušnog borbenog poretka divizije.

Armija nije raspolagala armijskom jedinicom protivavionske artiljerije. Slično kao i kod 1. armije Komanda 3. armije ispoljava uticaj na upotrebu divizijskih divizionu i angažuje ih prema svojoj oceni. Tako su za vreme odbrane na virovitičkom mostobranu za odbranu prelaza na r. Dravi i komandno mesto armije angažovana dva protivavionska divizionu (iz 36. i 51. divizije).

Takva upotreba bila je pravilna, jer su prelazi na reci bili važniji od odbrane borbenog poretka divizija, iako su se i one nalazile na mostobranu. To se potvrdilo i prilikom prisilnog povlačenja snaga armije sa mostobrana. Pri organizovanju odbrane na levoj strani Drave, po naređenju Komande armije 2 divizionu se koriste za odbranu šireg rejonu Belog Manastira (iz 16. i 51. divizije) gde se nalazio Štab 3. armije i drugi važni objekti.

Komanda 3. armije pod svojom komandom zadržava divizion 16. divizije. Upotreba divizijskih divizionu u toj armiji bila je slična kao i kod 1. armije, s tim što Komanda 3. armije jedan divizion iz 16. divizije zadržava pod svojom neposrednom komandom.

UPOTREBA JEDINICA PROTIVAVIONSKJE ARTILJERIJE U OSTALIM ARMIJAMA

Do oslobođenja zemlje divizije 2. armije nisu bile popunjene predviđenim divizionima protivavionske artiljerije. Ni armija nije imala ovakvu svoju jedinicu. Međutim, krajem rata u 2. armiji je bilo 55 protivavionskih

oruđa, od toga 50 protivavionskih mitraljeza. Kako krajem rata nije bilo dejstava neprijateljeve avijacije, to nema novih iskustava iz te oblasti.

Slična situacija je i kod 4. armije. Jedina razlika je u tome što je 4. korpus od zaplenjenih topova za svoje potrebe formirao protivavionski divizion, koji je i kasnije ostao pod komandom 4. armije i ušao u sastav artiljerijske brigade, kao 6. divizion. U početku se taj divizion angažuje za odbranu komandnog mesta armije (jedna baterija) i mosta kod Obrovca (dve baterije), a kasnije za odbranu komandnog mesta i artiljerije. Četvrta armija je imala 121 protivavionsko oruđe, od toga 63 protivavionska topa 20 mm i 2 protivavionska topa 88 mm.

UPOTREBA JEDINICA PROTIVAVIONSKE ARTILJERIJE ZA ODBRANU VEĆIH GRADOVA I OSTALIH OBJEKATA

Na oslobođenoj teritoriji bila je najveća potreba za odbranom Beograda, kao glavnog grada nove Jugoslavije, gde su se nalazile najvažnije ustanove, zatim savezničke misije, najveći drumski, železnički i rečni saobraćaj, važan saobraćajni čvor sa dva mosta na Savi i Dunavu, aerodrom itd.

Njegova odbrana je organizovana odmah nakon oslobođenja i kasnije u toku završnih operacija. Odbranu Beograda izvodile su 2 protivavionske brigade sa ukupno 23 baterije protivavionskih topova i 2 čete protivavionskih mitraljeza.

Zatim bila je neophodna odbrana šireg rejona Pančeva, gde se u to vreme nalazila glavna baza za prihvatanje i distribuciju naoružanja i vojne opreme koja je pristizala iz Sovjetskog Saveza, uključujući i tamošnji aerodrom. Za odbranu Pančeva angažovana je 3. protivavionska brigada. Posle oslobađanja Sarajeva pristupilo se organizaciji njegove odbrane sa zaplenjenim sredstvima protivavionske artiljerije. Za odbranu Zagreba je angažovana 3. protivavionska brigada koja je iz Pančeva upućena pozadi snaga 1. armije preko Osijeka i Bjelovara (u čijoj odbrani je učestvovala) ka Zagrebu. Od te brigade i zaplenjenih sredstava, u Zagrebu su formirane dve brigade.

Na oslobođenoj teritoriji bilo je više aerodroma kojima se koristilo naše vazduhoplovstvo, pa je bila neophodna njihova odbrana.

Kao iskustvo navodimo neke primere: aerodrom u Zemunu, bio je branjen u okviru odbrane Beograda, a ostale aerodrome kod Rume, Velikih Radinaca, Klenka, Gospodinaca, Temerina, Sombora, Novog Sada, Lačarka, Pančeva i druge, branio je manji broj jedinica protivavionske artiljerije.

Iako za vreme završnih operacija nije bilo dejstava neprijateljske avijacije, može se reći da je upotreba raspoloživih snaga protivavionske odbrane bila dobra i da su stečena određena iskustva koja su kasnije imala znatan uticaj na izgradnju i razvoj protivvazdušne odbrane.

Stvaranje ekonomske baze za ishranu i snabdijevanje armija i organizacija vojne pozadine"

General-potpukovnik Mitar Vujović²

STVARANJE EKONOMSKE BAZE ZA ISHRANU I SNABDIJEVANJE ARMIJE

Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ radilo je u drugoj polovini 1944. godine na stvaranju ekonomske baze u Srbiji i Vojvodini za potrebe 1, 2. i 3. armije, drugih jedinica i ustanova Narodnooslobodilačke vojske, stanovništva Beograda i radi pomoći savezničkim armijama koje su bile tada na teritoriji Jugoslavije.

Drug Tito je u julu 1943. u Kladnju (Bosna), kada je formiran Glavni štab NOV i PO Vojvodine,³ postavio osnovne smjernice o očuvanju poljoprivrednih proizvoda Vojvodine i njihovog korištenja u konačnom oslobođenju zemlje za NOVJ i stanovništvo popaljenih i siromašnih rejona. U ljeto 1944. u Vojvodini je predviđao stvaranje socijalističkog zemljišnog fonda, i to konfiskacijom, eksproprijacijom i drugim ekonomskim mjerama. U Krajovi mi je maršal Tito dao osnovnu direktivu za rad u Vojvodini, sličnu onoj u Jajcu 1943. godine. Tom prilikom je rekao da treba *stvarati ekonomsku bazu za narodnooslobodilačku vojsku, koja brojno raste, jer se predviđaju velika grupisanja vojnih jedinica i stabilniji frontovi pri konačnom oslobođenju Jugoslavije.*

Slijedeći riječi Vrhovnog komandanta, u Srbiji i Vojvodini stvoreni su u oktobru 1944, prvi put u toku NOR-a, uslovi da se u žitrodnim regionima i na velikim površinama, poslije žetve, kada neprijatelj nije uspio da ljetinu uništi i žrtvuje,⁴ u slobodi, bez neprijateljskog ometanja, sa poznatim ondašnjim entuzijazmom, radi nesmetano danju i noću na izvršenju direktive druga Tita o obezbjeđenju hrane za 1, 2. i 3. armiju, stanovništvo Beograda i za druge potrebe. U vezi sa tim imali smo izvanredne mogućnosti. Jedna trećina (oko 668.000 ha) obradive površine u Vojvodini ušla je kasnije u socijalistički zemljišni fond, ili je podijeljena kolonistima. Radilo se, prema tome, o velikim količinama poljoprivrednih proizvoda koje nisu bile obezbijeđene. Načelnik Štaba pozadine Generalštaba Crvene armije upozoravao me je da susjedi uzimaju i odvoze poljoprivredne proizvode i pretjeruju stoku preko granice.

*-> Saopštenje podnijeto na okruglom stolu o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

>> General-major, načelnik Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Aćim Grulović, Slobodan Bajić i Savo Orović

>> Tito je još početkom 1943. bio obaviješten o mogućnosti da neprijatelj upotrijebi bojne otrove.

Drug Tito je, vjerovatno, odlučio da te poslove povjeri Ekonomskom odjeljenju, uzimajući u obzir nekoliko značajnih činjenica:

1. Iskustvo iz proljeća 1942, kada je u Foči, Gorazdu i Čajniču pripreman hljeb za borce od mješavine ječma i suvih krušaka, a u Crnoj Gori od resa i oklasina (šašina). Titova parola koja nas je vodila u pripremi hrane za borce bila je: »Niko ne sme umrijeti od gladi«. Nešto kasnije pisao

General-potpukovnik Mitar Vujović, govori na »okruglom stolu«

je: »Ne treba dozvoliti neprijatelju da nas mori glađu«, a »niti da se zbog gladi raspusti tek formirana vojska«.

2. Iskustva iz prve polovine 1943, kada je Operativna grupa Vrhovnog štaba od pet divizija sa zbjegom, ranjenicima i bolesnicima bila u teškoj ekonomskoj situaciji. Pomoć je tražena od saveznika, ali su je Englezi u to vrijeme davali četnicima. Teško je bilo i u Crnoj Gori te godine, a kasnije je došlo do svih nedaća i gladi, do svega onoga što se podrazumijeva pod pojmom »Sutjeska«.

3. Neke probleme i nesuglasice oko raspolaganja i raspodjele rezervi hrane. Zbog toga je i zakazan sastanak u proljeće 1944. u Drvaru,^{5*} na kome je raspravljano o ishrani 6. divizije 1. proleterskog korpusa, 9. divizije 8. udarnog korpusa i ustanova i

škola na teritoriji Drvarskog vojnog područja. Pokazalo se, pored ostalog, da nedovoljno razvijena privredna područja - od Like, Dalmacije, Bosne do Crne Gore - ne pružaju dovoljno najneophodnijih uslova za ishranu brojno velikih snaga. U žitorodnim krajevima - rejonima sjeverno od Save i Dunava bilo je hrane, i ona je doturana iz Srema u Bosnu, i iz Slavonije i Moslavine u Liku. Rezerve hrane u Slavoniji poslije žetvene kampanje 1943. godine bile su dvanaest puta veće od rezervi Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba (u istom periodu).

4. Trebalo se osloboditi savezničke pomoći u hrani za 1, 2. i 3. armiju s osloncem na sopstvene snage, omogućiti sistemu rukovođenja i komandovanja slobodnije donošenje odluka. Saveznička pomoć sa Zapada uslovljavana je, pa je išla »krivudavom linijom«. Tito je početkom aprila 1944. dao izjavu »ASOŠIETED PRESU« o savezničkoj pomoći, i ukazao na to da je ona od koristi, da razumije tehničke probleme oko transporta (vjerovatno je imao u vidu bombardovanje savezničkih brodova u Bariju 3. decembra 1943), ali da su naše potrebe znatno veće. Pomenuo je dugo zadržavanje naših brodova kada su nam bili neophodni, rasipanje od strane izbjegličke vlade jugoslovenskog zlata, koje je bilo u Turskoj, Italiji, Argentini i, najveći dio, u Londonu.

⁵⁾ Sastanku su prisustvovali Aleksandar Ranković i Đuro Pucar.

Materijalna pomoć spominje se u sporazumu Tito - Šubašić. Naime, Šubašić je preuzeo obavezu da se pruži materijalna pomoć Jugoslaviji, ali je ona poslije tog sporazuma bila manja.

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije dao je, u septembru 1944, saopštenje i odbio zvaničnu izjavu radio Londona da bi bez Engleske materijalne pomoći koja je, tvrdilo se, bila presudna, Narodnooslobodilačka vojska ostala na nivou gerile. Dugo su se vodili razgovori (16. april - mart 1945) da se predstavnik nove Jugoslavije primi u UNRU (Uprava Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu), i od tada je počela pristizati nešto veća materijalna pomoć, koja je bila značajna i za stanovništvo.

Napominjem, nije bilo razumijevanja za evakuaciju oko hiljadu ranjenika u avgustu 1944. iz Crne Gore u Italiju. Odugovlačeno je sa slanjem oružja Glavnom štabu NOV i PO Srbije, kao i sa doturom hrane 12. udarnom korpusu u Crnoj Gori. Vrhovni komandant maršal Tito slao je dva puta načelnika Ekonomskog odjeljenja u Italiju radi urgiranja savezničke pomoći. Međutim, uoči beogradske operacije poslali su veću količinu odjeće, a namera im je bila da 1. armijska grupa uđe u Beograd u engleskim uniformama. Veliki broj funkcionera iz svih krajeva Jugoslavije na putu za Vis i sa Visa zadržavao se u našoj bazi u Italiji i urgirao slanje materijala. Bili smo tada slabo organizovani. Kada je Tito bio obaviješten o tom problemu, poslije nekoliko dana na Vis je pozvan Dušan Kveder, i zadužen da pripremi organizaciju pozadinskog sektora u NOV i POJ.

5. Takođe, Titova odluka da poslove oko stvaranja uslova za ishranu naše vojske povjeri Ekonomskom odjeljenju bila je motivisana i nastojanjem da se ratni plijen hrane, često male količine, više ne mora dijeliti po ovlašćenju Vrhovnog štaba, koji je do tada zadržavao pravo da raspolaze njime.

Prema tome, oslonili smo se, kao i mnogo puta ranije, na sopstvene privredne mogućnosti, ali sada za Narodnooslobodilačku vojsku, a posebno za 1. 2. i 3. armiju, u mnogo povoljnijim uslovima. Zato je Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba pristupilo formiranju svojih baza u Bečeju, Zrenjaninu, Pančevu, Zemunu, Mladenovcu, Nišu, Bačkoj Topoli, Somboru (kasnije baza 3. armije), Bačkoj Palanci (baza 1. armije), Sremskoj Mitrovici i Banji Koviljači (kasnije baza 2. armije) sa odeljcima u Šapcu i Zvorniku. Baze su formirane prema potrebi - njihov sastav se povećavao i smanjivao. Bazama i odeljcima bili su pridati radni i vozački bataljoni, kamioni, ratni zarobljenici i vojnici sa Kosova. U bazi je bio veliki broj oficira i građanskih lica. Glavna baza imala je političkog komesara i politički organ. Baze su radile sve poslove koji su bili vezani za osnovni zadatak: opavljanje puteva, željezničkih pruga, mostova, privrednih objekata (Kostolac, uljare, fabrike, mlinovi, plovni objekti itd.).

Baze Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba saradivale su sa intendanturama armija i njihovim bazama i sa organima Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju. Podaci o doturu hrane do armijskih baza i do Beograda, iako su nepotpuni, ukazuju na činjenicu da se radi o veoma ozbiljnim i obimnim zadacima. Tako je iz Srbije od decembra 1944. do 15. marta 1945. dotureno na front 12.240 t pšenice, 6.690 t kukuruza, 2.010 t brašna i 820 t hljeba. Iz Pančeva u Beograd, u istom periodu, dotureno je 16.000 t brašna, 2.000 t kukuruza, 3.600 t kupusa i 5.000 t krompira (kupus i krompir radnici baze prikupili su sa njiva).

Dotur hrane 4. armiji i Jugoslovenskoj mornarici (JM) otpočeo je nešto kasnije, zbog nedostatka transportnih sredstava, iako je put do mora

preko Crne Gore bio slobodan. Slično je bilo sa snabdijevanjem jedinica u Hercegovini i Crnoj Gori. Po Titovoj direktivi, koju je uputio Vicku Krstuloviću i Blažu Jovanoviću, trebalo se osloniti na savezničku pomoć sa Visa, koja je primana preko Jadranske komisije u Splitu i doturana do baza 4. armije (Obrovac - Gračac), a za jedinice u Hercegovini i Crnoj Gori preko tranzitne stanice u Dubrovniku. Jugoslovenska mornarica, pored rezervi na Visu, koristila je i bazu u Biogradu na moru. Iz glavne baze Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba doturana je hrana jedinicama koje su ušle u sastav 5. armije u Makedoniji, zatim Jugoslovenskom vazduhoplovstvu (JV), Korpusu narodne odbrane (KNOJ), Riječnoj flotili, bolnicama i školama, 1. bugarskoj armiji, a djelimično i jedinicama Crvene armije, dok su 5. i 6. divizija NOV Albanije uglavnom snabdijevane iz baza Jugoslovenske armije.

Odmah po oslobođenju Beograda održan je sastanak pod rukovodstvom Edvarda Kardelja, kojem su prisustvovali Blagoje Nešković, Andrija Hebrang (koji je preuzimao poslove Ivana Milutinovića), Sreten Žujović, Mijalko Todorović, Ljubodrag Đurić i Mitar Vujović. Tada je Ekonomsko odjeljenje zaduženo za dotur hrane stanovništvu Beograda.⁶⁷ Naknadno je objavljena informacija da će 27. oktobra 1944. svaki građanin Beograda dobiti po trista grama hljeba. Beograd je bio porušen i osiromašen, i to je, u svakom slučaju, bio uspjeh nove narodne vlasti.

Ekonomsko odjeljenje nije bilo zaduženo za prijem i diobu 5.000 vagona žita dobijenih kao pomoć od SSSR-a, koja je bila ugovorena za vrijeme Titovog boravka u Moskvi. Prema sovjetskim podacima iz 1960. godine, koje je teško provjeriti, žito je predato jugoslovenskim organima u približno ugovorenoj količini 3,300.000 pudi (1 pud je 16,3805 kg), ili 5.415 vagona.

ORGANIZACIJA VOJNE POZADINE

Na slobodnim teritorijama još 1941. postojale su prve osnove vojne pozadine, koja je 1944. dopunjena formiranjem vojnih oblasti. Tada je intendantska služba podijeljena na dva dijela. U operativnim jedinicama i glavnim štabovima ostala je organizacija po naredbi Vrhovnog komandanta od 17. oktobra 1943, a drugi dio je činio ekonomski organ u vojnim oblastima, koji se brinuo o ishrani i snabdijevanju svih jedinica na svojoj teritoriji, bez obzira na potčinjenost i organsku pripadnost. Taj organ je, pored ostalog, sa organima narodne vlasti učestvovao u formiranju ekonomske politike i stvaranju rezervi hrane. Kada su formirane armije osnovane su i komande pozadine (prva je oformljena 1945).⁷⁷ Ali, problema je bilo mnogo. Zemlja je bila porušena. Kadrovi su se učili na poslu. Armije su snabdijevane iz žitorodnih krajeva - brašno iz Vojvodine stizalo je do Makedonije i Crne Gore. Do tada, tj. sve do formiranja armija smatram da nije postojala pozadina proleterskih i ostalih jedinica pod neposrednom komandom Vrhovnog komandanta. Oslanjale su se na slobodnu teritoriju, kada je za to postojala mogućnost, koja je bila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.

⁶⁾ Vjerovatno je tu obavezu Kardelj po ovlaštenju Titovom, prenio na Ekonomsko odjeljenje, jer Ivan Milutinovic, koji je još na Visu razradio plan o snabdijevanju Beograda, popinuo je neposredno poslije oslobođenja Beograda.

^{7*)} Vjerovatno ovaj termin više odgovara nego onaj u »Vojnoj enciklopediji da su komande pozadina armija formirane 1. marta 1945. godine.

Raznošenje hrane na sremskom frontu u jedinicama 1. proleterske divizije

Pozadinski sektor, ako se izuzme sanitetska i intendantska služba, razvijao se kasnije, i sporije nego u glavnim štabovima. Intendantsku službu je posebno opterećivao problem saobraćaja, jer taj organ, koji je bio predviđen po šemi o reorganizaciji Vrhovnog štaba od 1942. godine, nije tokom čitavog rata funkcionisao, pa nije mogao ni da pomogne oko transporta savezničke pomoći od Visa do jedinica u unutrašnjosti zemlje. Postojali su planovi o transportu pomoći, a prvi takav plan urađen je u Štabu 8. korpusa u decembru 1943. godine.

Plan nije mogao biti realizovan, jer nikada nije postojala mogućnost da se odvoje i više angažuju jedinice za obezbjeđenje puteva i prolaza, pa su slobodne teritorije, bez obzira na to što ih je okupator pljačkao bile glavni ekonomski oslonac. Inače, okupator je iz Jugoslavije izvezao jednu celokupnu godišnju proizvodnju poljoprivrednih proizvoda, palio je sela, ubijao stoku na pašnjacima, uništavao vojne komore i bombardovao sela. Italijani su u Sloveniji, uz potrebne pripreme, angažovali 40.000 vojnika za uništenje šumskog bogatstva Slovenije.

Svim naporima okupatora da nam sužava ekonomsku bazu odupirali smo se svim raspoloživim sredstvima i snagama i, kako je rekao Tito, »gradili novo, novo ni iz čega«. U Sloveniji je formiran naš prvi »kolhoz« i Glavna privredna komisija sa zadatkom da vodi evidenciju o materijalnim mogućnostima stanovništva i da se ravnomjerno prikupljaju potrebe za vojsku i nezbrinuti deo stanovništva. Na čitavom brdsko-planinskom području južno od Save, na kojem se često ratovalo, kako se rat produžavao, sve više se osjećala nestašica hrane. Stanovništvo se sve više ekonomski iscrpljivalo, umanjivan je broj radne stoke i sredstava za rad.

Može se reći da su oslobođene teritorije, kao Bihaćka Republika, veličine Belgije, krajem 1942. godine imale dva značajna obilježja naše

buduće države, i kao takve su otvarale široku perspektivu narodnooslobodilačkoj borbi na čitavoj teritoriji Jugoslavije. Komanda pozadine Povjereništva Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije formirana je početkom 1945. godine, ali je još od Visa (avgust 1944) postojao pozadinski sektor, iako u početnim fazama. General Dušan Kveder je tada počeo da organizuje buduću komandu pozadine, ali je u drugoj polovini novembra 1944. upućen u Sloveniju za komandanta Glavnog štaba, na mjesto poginulog Franca Rozmana. Intendantska služba se u tome periodu u centru i armijama, JM i JV dijeli na grane: ishrana, odjeća i obuća, vozarska oprema i garnizone potrebe, uključujući i građevinske adaptacije objekata. Sva su se ta odjeljenja vezala neposredno za komandanta pozadine. Ubrzo se uvidjelo da je loše kopirana organizacija intendantske službe u Crvenoj armiji, pa se intendantska služba vratila na organizaciju od 17. oktobra 1943. a kasnije je preuzeo odgovarajući organ Generalštaba JA.

Uskoro je formirana vojna trgovina, koja je brinula o ishrani i snabdijevanju vojnih lica i njihovih porodica.

U oslobođenom Beogradu otpočeo je da radi Zavod za izradu vojne odeće i obuće, koji je bio predviđen naredbom o organizaciji intendantske službe. Nastavljeno je školovanje intendantskog kadra, koje je započeto 10. septembra 1943. godine. Pri Vrhovnom štabu održano je devet kurseva.

Slušaoći kursa, koji je održan u Beogradu, otpočeo sa radom 1. januara 1945, izabrani su bili po kriterijumu CK KPJ, po završetku su proizvedeni u oficire. Neki naši istoričari smatraju da taj datum treba računati kao početak rada Intendantske akademije.

Ekonomski organ u Vrhovnom štabu NOV i POJ bio je neposredno potčinjen vrhovnom komandantu - Titu.

Uloga maršala Tita bila je presudna u razvoju, organizaciji i osposobljavanju kadrova u intendantskoj službi, kao i za usklađivanje odnosa između glavnih štabova, štabova korpusa, divizija i organa narodne vlasti i partizanskih jedinica. Titova je bila nezamenljiva uloga u brizi za borce, ranjenike, bolesnike, zbjegove i sve siromašne i nezbrinute. Savjetovao je, pomagao, smjenjivao, ali i štitio intendantske organe kada je to trebalo.

Ekonomsko odjeljenje pomagali su članovi Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta. Partijska organizacija Ekonomskog odjeljenja bila je neposredno vezana za Aleksandra Rankovića, pošto je Ivan Milutinović[^] u novembru 1942. godine predao dužnost šefa Ekonomskog odseka VŠ.

POMOĆ FRONTU I NARODU PO TITOVIM DIREKTIVAMA IZ KRAJ OVE I VRŠCA

Tito me za vrijeme boravka u Krajovi (Rumunija), poslije povratka iz Moskve, pozvao depešom da s Visa dođem kod njega s jednim pomoćnikom, kao i da dođe neko iz Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije radi poslova koje je predviđao u vezi s oslobođenjem Vojvodine. U Centralnom komitetu KPJ dato mi je pismo, s napomenom da je važno i hitno i da ga lično predam drugu Starom, kako je bilo i adresirano. Otputovao sam odmah s Visa u Bari malim avionom, a odatle, preko Srbije, gdje se priključio i general Koča Popović, komandant Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Šestog oktobra 1944. bili smo kod Tita. On je odmah otpočeo razgovor s Kočom, a meni je naredio da pomognem Mitru Bakiću oko

formulisanja zaključaka o razgovorima s Bugarima o obeštećenju - ratnoj šteti (koja je oproštena Bugarskoj), kao i o obavezi Vrhovnog štaba NOV i POJ prema ishrani i snabdijevanju 1. bugarske armije, za koju se predviđalo da će uzeti učešća u borbama na dijelu naše teritorije.

Poslije velikih oskudica i nemaština, tada se prvi put u toku NOR-a ukazala realna mogućnost da se barem neke jedinice NOV i POJ počnu urednije snabdijevati. Banat je bio slobodan, a uskoro su oslobođeni Bačka i ostali dijelovi Vojvodine. Razvijena poljoprivredna oblast: ratarstvo, stočarstvo itd., iako su je pljačkali Nijemci, bila je poslije žetve 1944. godine prepuna pšenice, kukuruza i stoke. Jugoslovenska žitnica u slobodi nudila je i NOVJ i stanovništvu iz mnogih opustošenih, popaljenih i neradnih oblasti Jugoslavije, prvenstveno hljeb, a i ostalu hranu.

Tito je u ljeto 1943. godine u Kladnju (Bosna), kada je formirao Glavni štab narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine, postavio osnovne smjernice o očuvanju i korišćenju velikih rezervi poljoprivrednih proizvoda Vojvodine.

U Krajovi mi je Tito dao osnovnu direktivu za rad u Vojvodini, i naglasio da je Ivan Milutinović, general-lajtnant, tada član Vrhovnog štaba NOV i POJ, Politburoa CK KPJ i povjerenik za privredu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, opunomoćeni predstavnik u Vojvodini za sva vojna i partijsko-politička pitanja. Milutinović je u Zrenjaninu na prvom narodnom zboru, u prisustvu vojnih i partijskih rukovodilaca Vojvodine, na čelu s Jovanom Veselinovim Žarkom, sekretarom Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, objavio da se, prema odluci druga Tita, formira Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju.⁸⁷

Nijemci su, uz pomoć svojih saveznika, sistematski iskorišćavali bogatstvo Vojvodine, a posebno poljoprivredu, i izvlačili za svoje potrebe ogromne količine poljoprivrednih proizvoda i stoke.

Po oslobođenju Vojvodine Narodnooslobodilačka vojska je zaplijenila velike količine žita (pretežno pšenice i brašna). To se nalazilo u skladištima, na željezničkim stanicama i riječnim pristaništima, u javnim zgradama i privatnim kućama. Jedan dio žita (brašna) i stoke nije bio zaštićen od propadanja. Da bi se sve to sačuvalo od razvlačenja i propadanja, i što prije doturilo NOVJ i stanovništvu u ratom iscrpenim i pasivnim rejonima i oblastima, kao i da bi se obezbijedila ishrana stanovništva u Beogradu, pristupilo se, kao i iz drugih razloga, po direktivi Vrhovnog komandanta, formiranju Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju. Ona je bila najviša vlast na toj teritoriji i, u zajednici sa Pokrajinskim komitetom Vojvodine, organizovala je vojne oblasti u pozadini, pokretala privredu, prikupljala sva sredstva za snabdijevanje vojske i naroda, snabdijevala 1. i 3. armiju JA (odnosno njihove jedinice prije formiranja armija i neke dijelove jedinica 2. i 3. ukrajinskog fronta i 1. bugarske armije, i baze Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba. Sve do rasformiranja 15. februara 1945. radila je i na formiranju i učvršćivanju narodne vlasti).

U tadašnjim uslovima važnu ulogu su imale baze Ekonomskog odjeljenja VŠ, čiji je zadatak bio da na određenoj teritoriji, uz pomoć formiranih vojnih vlasti u pozadini i organa narodne vlasti, prikupljaju poljoprivredne proizvode u određenim rejonima, objedinjuju i evidentiraju, obezbjeđuju skladišne i druge objekte za smeštaj i čuvanje, prikupljaju stoku za klanje i rad, i obezbjeđuju njihovu ishranu.

⁸⁷ Komandant general Ivan Rukavina, politički savjetnik Nikola Petrović i načelnik Ekonomskog odjeljenja potpukovnik Đoko Ivanović.

Prvobitni zadatak baza u praksi je proširen na sve djelatnosti koje su sa njim imale nekakve veze: obezbjeđenje transportnih sredstava - vozarskih, automobilskih, željezničkih i šlepova, obezbjeđenje mlinova i električnih centrala i nabavka oštećenih, dotrajalih ili nestalih dijelova za mašine u mlinovima i fabrikama. Kada se ti dijelovi nisu mogli nabaviti u zemlji, traženi su i nabavljani preko granice, najčešće u dijelu Mađarske koji je već bila oslobođena Crvena armija.

Sve te baze na teritoriji Vojvodine bile su u sastavu i pod upravom Glavne baze Ekonomskog odjeljenja VŠ, sa sjedištem u Novom Sadu. Vojvodina je imala izvanredno veliku ulogu u snabdijevanju NOVJ namirnicama zime 1944/45. godine.

Ubrzo se, po oslobođenju Beograda, nametnulo kao veliki problem snabdijevanje stanovništva hranom, prije svega hljebom. Radi što uspješnijeg izvršenja toga zadatka uputio sam u Pančevo majora inž. Aburahmana Tuparu, s nalogom da s već formiranom bazom Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ za južni Banat, sa sjedištem u Pančevu, ubrza izvršenje obaveze Ekonomskog odjeljenja da se za stanovništvo tek oslobođenog Beograda obezbijedi brašno i da se, koristeći sve vidove transporta, pošto je Pančevački most bio porušen, transportuje do Beograda. Za komandanta te baze postavljen je Marko Čolanović, a za njegovog pomoćnika Ivan Crkvenjakov. Radi izvršenja tih zadataka odmah je pristupljeno slijedećim poslovima.

- mobilisano je ljudstvo potrebno za obavljanje dužnosti vezanih za buduće zadatke baze;

- izvršeno je obezbjeđenje svih skladišta, mlinova, fabrika, radionica, prodavnica i domova čiji su vlasnici bili fašisti, a posebno glavnih objekata u gradu - pristaništa, željezničke stanice, pošte i električne centrale. U tim objektima postavljeni su povjerenici sa zadatkom da obezbijede najcelishodnije poslovanje u svim pogonima;

- preduzete su mjere za hitnu opravku i puštanje u pogon mlinova, električnih centrala, fabrika makarona, pivare i ostalih za rad važnih industrijskih objekata;

- sprovedeni su radovi na opravci raspoloživih lokomotiva, željezničke pruge, skretnica i ostalih željezničkih objekata, i tako je odmah omogućen željeznički saobraćaj između željezničke stanice Pančevo-predgrađe do aerodroma, pristaništa i željezničke stanice Pančevo-grad;

- organizovana je brza opravka postojećih plovnih objekata u brodogradilištu i pri agenciji riječne plovidbe (brodovi, šlepovi, motorni čamci, dereglije, splavovi i obični drveni čamci za prebacivanje hrane i opreme u Beograd preko Dunava);

- organizovana je intendantska radionica za izradu i opravku odjeće i obuće;

- uspostavljena je čvrsta veza s komandama Pančevačkog i Vršačkog vojnog područja, sa komandama mjesta i narodnooslobodilačkim odborima u južnom Banatu;

- formirana su dva radna bataljona, jačine od po 400 ljudi, s potrebnim starješinskim kadrom, koji su isključivo korišteni za vađenje krompira i sječu kupusa na napuštenim poljoprivrednim imanjima u Pančevačkom ritu;

- formiran je vozarski bataljon sa konjskom i traktorskom zapregom za unutrašnje potrebe prevoza u bazi (pretežno za prevoz pšenice do mli-

nova i prevoz brašna od mlinova do magacina i pristaništa za utovar u šlepove).

Prvi zadatak rukovodstva baze bio je da organizuje meljavu pšenice, koja se u ogromnim količinama nalazila po napuštenim magacinima, mlinovima, kućama i željezničkim kompozicijama, i tako obezbijedi brašno za izradu hljeba za potrebe jedinica na frontu, kao i za potrebe stanovništva Beograda.

Komanda baze, uz pomoć stručnog kadra, ubrzo je uspjela da poveća dotadašnje kapacitete mlinova za 40 odsto. Tako su za kratko vrijeme stvorene znatne zalihe brašna, koje su šlepovima i manjim motornim čamcima upućivane u Beograd.⁹⁾

Utovar brašna, a kasnije i ostalih artikala u šlepove nosivosti od 40 do 50 vagona, zahvaljujući dobroj organizaciji i primjeni lančanog rada, trajao je svega osam časova, što je prevazilazilo sve do tada poznate normative. Zbog primjernog zalaganja u izvršavanju brojnih zadataka, naročito pri organizovanju meljave pšenice, zatim utovara i dotura hrane Dunavom za Beograd, i zbog preduzetih mjera da se industrija u Pančevu s uspjehom mobiliše za potrebe rata, baza je osvojila simpatije građana Pančeva, te su joj mnogi nudili svoje usluge i smatrali je najvišom vlasti u Pančevu, iako to ona po funkciji nije bila.

Ne samo u mlinovima nego i drugim preduzećima prehrambene i druge industrije bila je povećana proizvodnja u odnosu na dotadašnju, negdje čak i do 200 odsto (fabrika makarona).

Za pogon mlinova baza je organizovala dotur uglja šlepovima iz rudnika Kostolac, što je, takođe bilo vezano s velikim teškoćama, jer Dunav još nije bio očišćen od mina, a transportni prostor brodova i šlepova bio je ograničen. Te teškoće su savladivane pojačanim radnim elanom, kako radnika koji su u brodogradilištu opravljali šlepove tako i onih u rudniku, koji su kopali uglj, odnosno prevozili ga do određenih mjesta.

Ukupno je, od oktobra 1944. do marta 1945, prebačeno iz Pančeva u Beograd oko 1.600 vagona brašna i raznog variva, 200 vagona kukuruza, oko 10 vagona suvomesnate robe, sedam vagona svinjske masti, vagon makarona, oko 360 vagona kupusa, oko 500 vagona krompira, dva vagona duvana i cigareta, vagon sapuna za brijanje, više od 100.000 litara piva u buradima i flašama, 20.000 litara vina (iz Čoke) i oko 10.000 litara rakije i raznog desertnog pića. Za potrebe ranjenika i bolesnika upućeno je specijalnom drvaricom Vojnoj bolnici u Beogradu 2.000 komada živine (pilica, kokošaka, gusaka i pataka). Ta baza je organizovala u Vršcu i kontinuelnu proizvodnju desertnih pića, maslaca, sira, čokolade i bombona.

Da bi stanovništvo Beograda i Pančeva, kao i jedinice na frontu, obezbijedila potrebnim količinama povrća, Komanda baze je, pošto je prethodno formirala dva radna bataljona i opremila ih potrebnim alatom i prevoznim sredstvima, organizovala sječu kupusa i vađenje krompira, koji su stasali za žetvu na ogromnim kompleksima Pančevačkog rita. U toku 20 dana izvađeno je više od 360 vagona krompira i posječeno više od 500 vagona kupusa. Radnim bataljonima veliku pomoć su pružale žene i omladina iz okolnih sela (Opovo, Sefkerin, Besni Fok i Glogonje).

Zbog izvanrednih rezultata u prikupljanju, preradi i proizvodnji najraznovrsnijih artikala hrane, u bazu su upućivani delegati i predstavnici

⁹⁾ Dotur brašna iz Pančeva u Beograd otpočeo je pre no što su bila uništena sva uporišta neprijatelja u svim delovima grada i u njegovoj okolini.

raznih jedinica i ustanova gotovo iz cijele Vojvodine i Beograda, s ovlaštenjima da preko njenih organa nabave potrebnu hranu i opremu. Da bi se obezbijedila najracionalnija upotreba prikupljenih namirnica za svaki izdatak, Baza je dobijala direktive ili specijalna naređenja od Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ. Hrana i oprema nekim ustanovama u Beogradu (Vojna bolnica, Radio-stanica Beograd, Sovjetska crnomorska ratna riječna flotila i druge jedinice i ustanove Crvene armije itd.) slale su se, takođe, na osnovu specijalnih odobrenja. Na taj način, još u početku rada Baze, obezbijeđeno je da se hrana ne rasipa i da se najracionalnije izdaju sve namirnice i oprema onima kojima je to, prema ocjeni Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, najpotrebnije. Rukovodstvo je strogo vodilo računa o tome da fabrike proizvode samo ono što je planirano, kao i da se proizvodi izdaju samo po nalogima organa Baze. Kontrolu nad radnim mjestima, na svakom punktu, u svakoj fabrici, pri svakom utovaru i istovaru, obavljao je lično komandant baze, bodreći ljudstvo da pri radu daje sve od sebe. Njegovo prisustvo pri utovaru, naročito po kiši i snijegu, doprinosilo je da šlepovi s hranom na vrijeme odlaze na svoja odredišta.

Baza je uspješno organizovala izradu i opravku odjeće i obuće u svojoj intendantskoj radionici. Intendantska radionica baze oformljena je kad i sama Baza, a nalazila se u centru grada Pančeva, u zgradi bivše Gradske škole.

Organizacija sanitetske službe Jugoslovenske armije¹⁾

General-potpukovnik, dr Stanislav Piščević²⁾

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE U VREME FORMIRANJA ARMIJA

Na čelu sanitetske službe stajalo je Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ formirano još početkom 1944. godine. Ono je sa Visa premešteno u oslobođeni Beograd odakle je rukovalo celokupnim pripremama u organizovanju sanitetske službe u novoformiranim armijama za predstojeće završne operacije. Sanitetsko odeljenje je u početku imalo sedam lica, ali obimnost i složenost novih poslova uticali su da se Odeljenje u Beogradu brojčano i kvalitetno pojača.

Na čelu Sanitetskog odeljenja nalazio se načelnik (general-major dr Gojko Nikoliš) sa pomoćnikom. Kao savetodavni organi uvedeni su glavni hirurk i glavni epidemiolog. Odeljenje je imalo tri odseka; mediko-evakuacioni, higijensko-epidemiološki i apotekarski. Odseci su imali pojedine pododseke i sekcije i zajedno sa administrativnim i tehničkim osobljem bilo je angažovano preko 60 lica.³⁾ Među njima je bilo 17 lekara i farmaceuta sa dva sovjetska lekara. Glavni savetnik za hirurgiju i organizaciju bio je sovjetski pukovnik dr Anatolij Kazanski, glavni hirurk potpukovnik dr Božidar Lavrić a glavni epidemiolog potpukovnik dr Niktopolion Černozubov.

Pod neposrednim rukovodstvom Sanitetskog odeljenja bila je Glavna vojna bolnica u Beogradu sa bolnicama u Smederevu, Zemunu i Pančevu. Mediko-evakuacioni odsek raspolagao je sa 4 sanitetska voza, sanitetskom auto-četom i sanitetskom vozarskom četom. Apotekarski odsek je rukovodio Glavnim sanitetskim slagalištem u Zemunu, a higijensko-epidemiološki odsek imao je Vojnohigijenski zavod.

U januaru 1945. Veterinarski odsek se izdvaja iz Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba i osniva posebno Veterinarsko odeljenje Vrhovnog štaba, kao samostalna služba. Kada je 7. marta 1945. osnovano Ministarstvo narodne odbrane, Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba se organizaciono uključuje u Komandu pozadine Ministarstva narodne odbrane.

Nastojeći da stvori smeštaj za sve veći priliv ranjenika, 10. novembra 1944. Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba izdaje naređenje načelniku saniteta pri Vojnoj upravi za Banat, Bačku i Baranju da formiraju bolničke centre. Traženo je da pojedini centri imaju kapacitet od 2.000 do 2.500

¹⁾ Prilog za knjigu »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«

²⁾ Član okružnog komiteta KPJ Valjevo.

³⁾ Arhiv Sanitetske službe, invent, br. 7711 D.

Profesor Černozubov, glavni epidemiolog Jugoslovenske armije, dr Jova Bijetić, v.d. načelnik saniteta 1. armije i san. pukovnik Crvene armije dr Kazanski

kreveta. Tokom jeseni i zime 1944. i početkom 1945. na teritoriji Vojvodine formirani su sledeći bolnički centri. Bolnički centar br. 1 bio je u Novom Sadu, Bolnički centar br. 2 u Somboru, Bolnički centar br. 3 u Subotici i Bolnički centar br. 4 u Starom Bečeju. Osim bolnica, u navedenim mestima bile su priključene bolnice u Sremskim Karlovcima, Futogu, Kamenici, Bačkoj Topoli, Staroj Kanjiži, Senti, Srbobranu, Vrbasu, Žablju, Čurugu, Kikindi i Petrogradu. Ukupan kapacitet bolničkih centara na teritoriji Vojvodine (bez Zemuna i Pančeva) početkom 1945. bio je 1.657 kreveta.⁴⁾

Posle oslobođenja Beograda na teritoriji Srbije započinje osnivanje vojnih bolnica i bolničkih centara. Petog februara 1945. formirani su sledeći bolnički centri: pod neposrednim rukovođenjem Sanitetskog odeljenja Glavnog štaba Srbije bili su Bolnički centar br. 1 u Nišu, Bolnički centar br. 2 u Kragujevcu, Bolnički centar br. 3 u Požarevcu, Bolnica lakih ranjenika u Jagodini, Čupriji i Paraćinu, Prijemno-evakuaciona stanica u Zatrežju. Pod komandom Niške vojne oblasti formirane su bolnice u Pirotu, Vranjskoj Banji, Surdulici, Prokuplju i Kruševcu. Pod komandom Kragujevačke vojne oblasti bile su bolnice u Arandelovcu, Smederevskoj Palanci i Mladenovcu. Pod komandom Valjevske vojne oblasti nalazile su se bolnice u Valjevu i Šapcu.

U januaru 1945. ukupni kapaciteti u bolnicama na teritoriji Srbije su iznosili 12.430 kreveta.⁵⁾ U martu 1945. osnovana je i Bolnica lakih ranjenika u Čačku sa 500 kreveta. Na Kosovu se formiraju bolnice u Prištini, Peći i Prizrenu sa oko 600 kreveta. Zatim, izdato je naređenje da se zamak u Iloku isprazni i ustupi ranjenicima 1. bugarske armije, dok se ona

⁴⁾ ZDSS, tom Vili, dok. br. 114, str. 266.

⁵⁾ Arhiv Sanitetske službe JNA, invent, br. 11077 D.

nalazila na sremskom frontu u decembru 1944. godine.^{6*} U Novom Sadu stvoreni su kapaciteti od 1.700 kreveta.⁷¹ U bolnicama Beograda, Zemuna, Pančeva, Novog Sada i Sombora, u decembru 1944. nalazilo se 1.457 ranjenika i bolesnika Crvene armije. Tada je naloženo da se ti ranjenici evakuišu u bolnice 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u Mađarsku.⁸⁷

U bolnicama pri Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba (Beograd, Zemun, Pančevo, Smederevo, Kovin) bilo je 3.880 bolničkih kreveta. U Pančevu bila je Bolnica lakih ranjenika.⁹⁷

Pored tih bolničkih ustanova, sa oslobođenjem novih oblasti osnivaju se nove bolnice na teritoriji Bosne, Cme Gore, Dalmacije i Hercegovine. U Dalmaciji je postojala bolnička baza 4. armije. U bolnicama Makedonije lečeni su ranjenici iz završnih borbi za oslobođenje Makedonije.

Na taj način u vrijeme formiranja armija postojali su znatni bolnički kapaciteti koji su mogli primiti ranjenike iz završnih operacija. Računa se da je pred početak prolethne ofanzive 1945. za potrebe jedinica 1, 2. i 3. armije bilo preko 8.300 slobodnih kreveta. Tokom borbi i sa oslobođenjem novih krajeva, stvarane su nove bolnice tako daje polovinom maja 1945. u zemlji bilo više od 53.000 kreveta.¹⁰⁷

Pri osnivanju tih bolnica bilo je teškoća: nedostajalo je gorivo, električna struja, odeća, bolnička odeća, pokrivači, kreveti, hrana itd. Događalo se da prezdravele ranjenike nisu mogli da otpuste iz bolnice jer nisu imali odeće. U velikoj meri te probleme su rešavali dobrovoljnim prilozi građana.

Za predstojeću evakuaciju očekivanog broja ranjenika Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba, praktično nije imalo nekih transportnih sredstava. Pristupilo se organizaciji izrade sanitetskih vozova, ali su pri tom postojale vanredne teškoće. Većina vagona i lokomotiva bilo je uništeno, železničke pruge pokidane, a mostovi porušeni. Prvi sanitetski voz izrađen je u Smederevskoj Palanci, a zatim još tri takva voza. Kapacitet tih vozova bio je za 120 ležećih i oko 150 sedećih ranjenika. Izrađen je i jedan sanitetski brod. Formirana je sanitetska auto-četa sa 31 vozilom i sanitetska vozarska četa sa 95 konjskih kola. Kasnije se pristupilo izradi još 10 sanitetskih vozova i jednog sanitetskog broda. Mediko-evakuacioni odsek sa tim sredstvima je organizovao i rukovodio evakuacijom ranjenika i bolesnika iz armijskih bolničkih baza u bolničke centre Vojvodine i Srbije. Za što bolje funkcionisanje evakuacije na pojedinim mestima, formirani su evakuacioni centri sa zadatkom da prikupljaju, prihvataju, trijažiraju ranjenike i dalje prema određenom planu usmeravaju evakuaciju do krajnjih bolnica gde se vršilo definitivno lečenje.

Prva evakuacija većih razmera počela je u novembru 1944. rasterećenjem beogradskih bolnica prema Pančevu, Smederevu i Mladenovcu. Iz Slavonije je radi rasterećenja jedinica iz tog područja evakuisano, preko Baranje i Bačke, u bolničke centre 1600 ranjenika a kasnije, drugom polovinom marta 1393 ranjenika avionima od Daruvara do Zemuna. Sa sremskog fronta, jedinice 1. armije su evakuisale ranjenike prema Beogradu i Banatu, u bolničke centre Srbije i Vojvodine. Evakuacija ranjenika iz 2. armije iz istočne Bosne išla je prema Šapcu, Beogradu i bolničkim cen-

ZDS, tom XII, dok. br. 295, str. 574.

⁷¹ ZDS, tom VIII, dok. br. 80, str. 218.

⁸¹ ZDS, tom XII, dok. br. 305, str. 622.

ZDS, tom XII, dok. br. 399, str. 951.

¹⁰⁷ ZDS, tom XII, dok. br. 431, str. 1038.

Stanovnici Trsta pomažu borcima u prenošenju ranjenika, maja 1945.

trima u Nišu i Kragujevcu. Na taj način vršena je evakuacija sve dok nisu oslobođeni Vinkovci, Slavonski Brod i drugi gradovi Slavonije. Tada se u tim mestima formiraju bolnički centri gde se ostavljaju ranjenici na definitivnom lečenju.

Rad Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba na evakuaciji ranjenika bio je otežan usled loših puteva, presecanja železničkih pruga rečnim tokovima Save i Dunava, porušenih mostova, potapanja sanitetskog broda i slično. Ponekad je bio neophodan pretovar velikog broja ranjenika jednog transportnog sredstva na drugo ili cele vozove prebacivati dereglijama preko reka. Prema jednoj evidenciji u januaru i februaru 1945. pomoću 3 sanitetska voza u raznim pravcima je prevezeno 19.272 ranjenika i bolesnika. Sanitetska auto-četa je prevezla 7.150 ranjenika i bolesnika, 1.327 dece, izbeglica i 500.000 kg raznog materijala. Sanitetska vozarska četa je za to vreme prevezla 1,650.000 kg raznih materijala za bolnice.¹¹⁷

Apotekarski odsek Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba imao je osnovni zadatak da snabdeva sanitetske ustanove i jedinice, prikuplja sanitetski materijal, organizuje proizvodnju i izvrši mobilizaciju apotekarskog kadra.

Do kraja novembra 1944, mobilisano je 450 apotekarskih radnika od toga 244 magistara farmacije. Oni su raspoređeni u 1, 3, 12, 13. i 14. korpus i u Glavni štab Srbije.¹²⁷ Za rad i organizaciju apotekarske službe izdato je uputstvo »Privremena apotekarska služba«.

Sanitetski materijal dobijao se iz nekoliko izvora, i to: iz ratnog plena, kupovinom u zemlji i inostranstvu, dobijanjem od saveznika i sopstvenom proizvodnjom. Od značajnih pošiljki treba izdvojiti 3 vagona veoma korisnog sanitetskog materijala koji je dobiven iz skladišta 3. ukrajinskog fronta Crvene armije. Jedna velika pošiljka stigla je od Ministarstva narodnog zdravlja SSSR-a. Preko Jadranske komisije u Splitu je primljeno

¹¹¹ Ante Zimolo, »O nekim oficirima službe letenja i evakuacije u NOVJ...« »Vojnosanitetski pregled«, br. 11-12, 1954, str. 496-509.

¹²⁷ ZDS, tom XII, dok. br. 267, str. 514.

Prebacivanje ranjenika avionom iz rejonu Daruvara u Beograd

350.000 prvih zavoja. U skromnim količinama vrši se kupovina materijala u zemlji, zatim u Rumuniji i Mađarskoj. Ratni plen postaje tokom operacija sve značajniji faktor snabdevanja ali glavne količine tog materijala postaju upotrebljive tek sa završetkom rata. Najznačajniji izvor snabdevanja postepeno postaje sopstvena proizvodnja.

Odmah po oslobođenju Zemuna osniva se Glavno sanitetsko slagalište koje ima i svoj proizvodni pogon. Preko tekstilnih fabrika, fabrika za hemijsko-farmaceutsku proizvodnju, radionica, organizuje se proizvodnja zavoja, gaze, lekova, nosila, instrumenata. Do aprila 1945. proizvedeno je 280.000 prvih zavoja, 217.000 rezanih zavoja, preko 3.000 Diterichsovih šina, 800 bolničarskih torbica, velik broj Kramerovih šina, nosila. Počinje proizvodnja lekova - tablete, ampule i masti.¹³⁷ Glavno sanitetsko slagalište istura prema frontu svoja pomoćna slagališta čime se ubrzava i olakšava dotur armijskim i divizijskim ustanovama.

Jedan od značajnih i uspešno realizovanih zadataka je organizacija prikupljanja, pripremanja i distribucija konzervirane krvi. U jesen 1944. osnovan je Zavod za transfuziju krvi u Beogradu. Budući da je ta služba, kao i metod lečenja sa transfuzijama krvi u našoj zemlji bila potpuno nerazvijena, to organizacija tog zavoda predstavlja značajan doprinos jugoslovenskoj medicini. Količine prikupljene i distribuirane krvi se stalno povećavaju. Već u januaru 1945. u Zavod se prijavilo 7.560 davaoca od toga neki su davali krv po dva, tri i četiri puta. Samo u januaru 1945. izvađeno je i raspodeljeno 1.836 litara krvi, od te količine dato je za Crvenu armiju 1.197,5 litara krvi odnosno 77 odsto od ukupne količine.¹⁴⁷ Osim u Beogradu, otvaraju se stanice za transfuziju krvi u Šapcu, Novom Sadu, Kragujevcu, Požarevcu i Valjevu. Do kraja rata od 42.000 davaoca prikupljeno je i proizvedeno preko 17.000 litara konzervisane krvi.¹⁵⁷

Higijensko-epidemiološki odsek Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba preduzeo je opsežne mere za organizaciju sprečavanja mogućih epidemija

¹³⁷> ZDSS, tom XII, dok. br. 378, str. 858.

¹⁴⁷> ZDSS, tom XII, dok. br. 359, str. 776.

¹⁵⁷> Nikoliš G., »Razvoj sanitetske službe u našoj armiji«, VIZ, Beograd, 1947, str. 35.

u jedinicama i sanitetskim ustanovama. Uvedeno je zvanje glavnih epidemiologa pri sanitetskim odeljenjima i odsecima, pojačane su higijenske ekipe po jedinicama, izdato je niz uputstava o organizaciji i radu te službe. Pri Vojnom higijenskom zavodu osniva se Odeljenje za dezinfekciju. U armijama se uvode pokretne hemijsko-bakteriološke laboratorije. Uvedena je obaveza prijave svakog zaraznog oboljenja.

Nedostaci stručnog obrazovanja sanitetskog kadra u novim uslovima, frontalnoj borbi bili su povod za širu akciju na utvrđivanju ratne medicinske doktrine u domenu organizacije sanitetskog obezbeđenja, sanitetske taktike i svih drugih stručnih pitanja sanitetske službe i sanitetskog obezbeđenja.

Pri Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba formirana je Nastavna sekcija. U novembru 1944. organizovana je škola za sanitetske rukovodioce sa prvih 60 polaznika.¹⁶⁾ Nastavni program za taj kurs imao je 72 časa, a tumačeni su osnovni doktrinarni stavovi o zaraznim bolestima, higijeni, epidemiologiji, postupcima pri lečenju ratnih rana, organizaciji sanitetske službe u bataljonu, brigadi i diviziji. Takođe su bili časovi o sanitetskoj dokumentaciji i administraciji.¹⁷⁾

Izrađeni su nastavni programi za referente saniteta bataljona, za obuku bolničara, iznosioca ranjenika i drugo. Po tim programima, u jedinicama su održavani kursevi.¹⁸⁾

Mada je ranije bilo traganja za najboljim metodama u hirurškom lečenju ratnih rana (Bosanski Petrovac 1942, Slunj 1944, Vis) u tom periodu posvećuje se naročita pažnja utvrđivanju jedinstvene hirurške doktrine. U tom pogledu bilo je više stručnih uputstava i instrukcija u organizaciji hirurškog rada i operativnim postupcima u lečenju pojedinih povreda (trijaža, hirurška obrada rane, lečenje čeljusnih povreda, kostiju ekstremiteta, lakih ranjenika) a ukazano je i na nepravilnosti u hirurškom radu. Za utvrđivanje hirurške doktrine korišćena su iskustva hirurga Crvene armije. Za sprovođenja te doktrine uvedena je dužnost glavnih hirurga u armijama, glavnim štabovima i divizijama. Formirane su komisije za obilazak i kontrolu u kojima se nalazio i po jedan iskusan hirurg.

Polazeći od toga da bez dobrih i pravovremenih informacija nema ni dobrog rukovođenja, Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba preduzelo je niz mera na uvođenju savremene medicinske i administrativne dokumentacije. Počev od ranjeničke karte u brigadi, po svim sanitetskim ustanovama uvedeni su ambulantni protokoli, operativni protokoli, istorije bolesti i drugo. Za izveštavanje uvedeni su dnevni, desetodnevni i mesečni izveštaji o svim pitanjima važnim za rukovođenje (o zaraznim bolestima, broju primljenih i evakuisanih ranjenika i bolesnika, broju operisanih, vrsti operacija, utrošku krvi, lekova, broju umrlih i drugo).

Te pripreme koje su vršene na nivou Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba našle su svoj materijalni odraz u organizaciji sanitetske službe u novoformiranim armijama. Cilje reorganizacije bio je da se stvore takve sanitetske jedinice i ustanove koje će biti dovoljno snažne da prihvate predviđeni broj ranjenika i bolesnika, dovoljno pokretne da prate tok ofanzivnih operacija, sa takvom unutrašnjom organizacijom rada da mogu uspešno da rešavaju sve probleme koji se stvaraju pri pojavi »traumatske epidemije«.

¹⁶⁾ ZDSS, tom XII, dok. br. 223, str. 499.

¹⁷⁾ ZDSS, tom XII, dok. br. 379, str. 870.

¹⁸⁾ ZDSS, tom XII, dok. br. 330, str. 699.

Ranjeni borac u sremskoj kući

Za ojačanje trupnog saniteta data je tačna formacija od čete do divizije.¹⁹ Ojačava se sanitet u četi i bataljonu. Po toj formaciji broj osoblja u bataljonu sa četama bio je 19 lica. Izdato je dopunsko uputstvo o radu trupnog saniteta u četi i bataljonu za vreme borbenih dejstava.^{20*}

Najznačajnije promene izvršene su u divizijama stvaranjem medicinskih sanitetskih bataljona (MSB) i u armijama stvaranjem armijskih pokretnih poljskih bolnica (APPB).

Medicinski sanitetski bataljon predstavlja objedinjene i pojačane snage i sredstva divizije, organizovan da radi kao jedna funkcionalna celina.^{21*} Njegov zadatak bio je da ukazuje, u prvom redu, hitnu hiruršku pomoć, da evakuše ranjenike i bolesnike prema armijskim ustanovama, dok jedan deo lakih ranjenika zadržavaju kod sebe. Pokretljivost MSB morala je biti takva da može da prati dejstva divizije. Početna formacija MSB predviđala je oko 110 ljudi sa jednom hirurškom ekipom. Međutim, tokom borbi to se pokazalo nedovoljno. Brojno stanje nekih MSB narastalo je i do 300 ljudi a broj hirurških ekipa se povećavao na dve i tri. Snaga i dnevni učinak MSB zavisio je od broja hirurških ekipa. Pred proletnju ofanzivu organizovane MSB imala je samo 1. armija dok su 2. i 3. armija dovršile tu organizaciju do maja 1945. godine. Četvrta armija zadržala je staru organizaciju i sa razvojem operacija postepeno uvođila MSB i APPB. U nekim divizijama ta organizacija je sprovedena tek posle rata.

Za prihvatanje ranjenika i bolesnika iz divizija, u nekim armijama se organizuju armijske poljske pokretne bolnice raznih profila - hirurške

i) ZDSS, tom XII, dok. br. 304, str. 619.
ZDSS, tom XII, dok. br. 325, str. 679.
2D ZDSS, tom XII, dok. br. 376, str. 842.

(HPPB), inteme (IPPB), zarazne (ZPPB), bolnice lakih ranjenika, (BLR), kožno-venerične bolnice i sanitetske prijemno-otpremne stanice (SANPROST). Te bolnice imale su kapacitet oko 200 kreveta (kožno-venerične), do 200 kreveta (BLR). Hirurške poljske pokretne bolnice imale su u proseku oko 400 kreveta.²² Za to vreme bolesnicima su date znatne specijalističke snage. Neke HPPB su imale i po 4 hirurške ekipe. U njima su osim opštih hirurga, radili i ortopedi, oftalmolozi, otorinolaringolozi, internisti, urolozi, neuropsihijatri. Zadatak tih bolnica bio je da prihvataju sve ranjenike i bolesnike, završe hiruršku obradu svih ranjenika, a teže ranjenike i bolesnike da evakušu u bolničke centre pozadine. Te bolnice su imale profilirana odeljenja za pojedine vrste povreda.

Posebna specifičnost te organizacije jeste osnivanje BLR velikih kapaciteta. Cilj je bio da laki ranjenici ne odlaze daleko od svojih jedinica, a uvođenjem posebnih programa rehabilitacije izlečenje se ubrzavalo. Ranjenici su bili raspoređeni po četama i bataljonima (prema vrsti povreda). Sa lakim ranjenicima sprovedeno je hirurško (internističko), medicinsko-gimnastičko, fizioterapeutsko lečenje, vojno-fizičko zanimanje i dr.²³

U toku formiranja armija još se uvodi, reorganizuje i ojačava zubno-lekarska služba po divizijama, armijama, komandama vojnih oblasti i bolnicama.²⁴ Pri Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba postavljen je referent za zubarstvo a još u oktobru 1944. osnovano je zubnolekarsko slagalište.²⁵ U Beogradu je osnovana centralna zubna ambulanta u kojoj radi 14 lekara sa 18 tehničara. Zubni lekari učestvuju u hirurškom lečenju povredjenih čeljusti, a u Glavnoj vojnoj bolnici se osniva odeljenje za čeljusnu hirurgiju. U februaru 1945. pri Centralnoj zubnoj ambulanti započinje sa radom dentistička škola sa 90 prolaznika.²⁶ Od oktobra 1944. pri Štabu Vazduhoplovstva NOVJ ustanovljeno je Sanitetsko odeljenje a od 1. marta 1945. i Sanitetsko odeljenje pri Štabu Jugoslovenske mornarice.

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE U 1. ARMIJI

Pred početak završne ofanzive 1945, 1. armija ima 10 divizija i 4 samostalne brigade i nalazi se na sremskom frontu. Sve organizacione promene bile su skoro završene. Načelnik sanitetske službe bio je potpukovnik dr Voja Đukanović. Sanitetsko odeljenje armije imalo je sledeće odeljenja: mediko-evakuacioni, personalni, higijensko-epidemiološki, apotekarski i ekonomski. Pod neposrednim rukovođenjem odeljenja formirane su sledeće armijske sanitetske ustanove i jedinice:²⁷

- četiri hirurške bolnice - HPPB br. 212 u Sremskoj Mitrovici, br. 712 u Bačkoj Palanci, br. 444 u Indiji i br. 399 u Brčkom;
- dve interne bolnice - IPPB br. 305 Stara Pazova, br. 410 Srem. Mitrovica;
- jedna bolnica lakih ranjenika - BLR br. 618 u Rumi.
- dve zarazne bolnice - ZPPB br. 564 i 564 u Sremskoj Mitrovici;
- jedna kožno-venerična bolnica u Sremskoj Mitrovici;

²²> ZDSS, tom XII, dok. br. 412, str. 974.

²³> ZDSS, tom XII, dok. br. 346, str. 739.

²⁴> ZDSS, tom XII, dok. br. 381, str. 898.

²⁵> ZDSS, tom XII, dok. br. 384, str. 910.

²⁶> ZDSS, tom XII, dok. br. 382, str. 901.

²⁷> ZDSS, tom VIII, dok. br. 32, str. 255.

- četiri evakoprijemnika - SANPROST br. 1 Šid, br. 2. Mlak, br. 3 Bosut i br. 4 Sremska Mitrovica;
- Armijska zubna stanica pri Štabu 1. armije;
- serološko-bakteriološka laboratorija u Sremskoj Mitrovici;
- Armijsko sanitetsko slagalište u Sremskoj Mitrovici;
- garnizone ambulante pri Štabu armije i pri komandi pozadine;
- Sanitetski bataljon armije.

Hirurške bolnice imale su kapacitet 500 kreveta sa mogućnošću da se to znatno poveća; interne bolnice od 400 do 600 kreveta, zarazne od 200 do 300 kreveta. BLR je razvijala kapacitet od 2.500 do 3.000 kreveta. Hirurške bolnice mogle su da oforme 3 do 6 hirurških ekipa. Predviđalo se da će dnevno u svim hirurškim bolnicama biti obrađeno od 600 do 800 ranjenika, pod uslovom da jedna ekipa radi na dva operaciona stola.

Veoma snažna jedinica bila je Sanitetski bataljon armije koji u svom sastavu ima higijensko-epidemiološku četvu, evakuacionu četvu (sa tri voda nosioca ranjenika), vozarsku četvu (sa 40 zaprežnih kola) i intendantsku četvu. Higijensko-epidemiološka četa mogla je higijenski da obradi 5.000 do 6.000 zdravih ljudi.

Od sanitetskog transporta, mediko-evakuacioni odsek raspolagao je sa 104 zaprežnih kola, 4 kamiona, 2 sanitetska voza. Sanitetski vozovi saobraćali su na relaciji Zemun - Šid i Zemun - Klenak. Kapacitet jednog voza bio je 125 ležećih i 190 sedećih mesta. Armijske poljske bolnice imale su najviše do 20 zaprežnih vozila.

Načelnici saniteta u 5 divizija bili su iskusni medicinari dok su u drugim divizijama bili lekari koji su pristupili NOVJ u toku 1944. godine. U svim divizijama su formirani MSB. U pojedinim divizijama bila su od 2 do 4 hirurga, a brojno stanje od 90 do 200, 250 i 300 ljudi. Slabiji po ukupnom brojnom stanju i po broju hirurga bili su MSB-i u 2, 42. i 48. diviziji. Predviđali su da će hirurške ekipe u jačim MSB moći da obrade od 60 do 80 ranjenika a u slabijim od 30 do 40 dnevno. Ukupno se računalo da će svi MSB dnevno moći da obrade oko 500 ranjenika. Pri MSB formirane su komande lakih ranjenika (KLR). Kako se broj lakih ranjenika povećao i do 400-500, to su početkom aprila isti ukinuti i osnovane armijske bolnice lakih ranjenika.

Od sanitetskog transporta MSB imali su od 10 do 30 konjskih kola, u pet divizija po 1 kamion a po brigadama od 10 do 40 konjskih kola. Ukupan proračun svih vozila u 1. armiji pokazivao je da neće biti dovoljno transportnih sredstava za sanitetsku evakuaciju. Zbog toga su izdata naređenja Štaba armije i štabova divizija da se svi teretni kamioni, koji se vraćaju sa fronta, isključivo koriste za evakuaciju ranjenika.

Brigadni sanitet se zasnivao na jednom lekaru i sanitetskom vodu sa ukupno od 40 do 45 ljudi. Za vreme borbi razvijao je brigadno previjalište. Sanitetska četa bila je obezbeđena sa 3 bolničara i 8 iznosioca ranjenika dok je u bataljonu bio referent sa 4 bolničara i 10 iznosioca ranjenika. Divizija je ukupno imala oko 1.000 lica u sanitetskoj službi ili približno 10 odsto ukupnog brojnog stanja divizije. U jednoj diviziji bilo je od 8 do 14 lekara sa 1 do 3 hirurga.

Tako organizovana sanitetska služba 1. armije, na borbenom putu od Srema do zapadnih granica i završetka rata, za relativno kratko vreme (mesec i po dana) izvršila je ogroman posao.

Izvlačenje ranjenika i ukazivanje prve pomoći bio je jedan od presudnih elemenata za preživljavanje povređenih, za tadašnje uslove taj zadatak je izvršen vrlo uspešno. Računa se da je svaki ranjenik primio prvu pomoć u vremenu od 15 minuta do jednog sata, odnosno daje 95 odsto ranjenika primilo prvu pomoć u prvih pola sata od ranjavanja. Verovatno da kvalitet te pomoći nije uvek bio na visini, jer ju je pružalo i na brzinu obučeno ljudstvo, a bilo je pojedinih slučajeva da su ranjenici ostajali neizneseni i bez prve pomoći posle 12 i 48 časova od ranjavanja.

Transportna sredstva za sanitetsku evakuaciju omogućila su da su ranjenici stizali do brigadnih ambulanti u proseku za tri sata a do MSB za 10-12 časova. Uzroka za tu produženu evakuaciju bilo je više, kao što su: nedovoljan broj, inače, sporih vozila (konjska kola), česte kiše, blatnjavi putevi, porušeni mostovi, veliki broj ranjenika na pojedinim punktovima i drugi. Sve to je uticalo na stanje povređenih, koje se dugim i lošim transportom pogoršavalo, povećavao se broj šokiranih, rastao je mortalitet. U 1. proleterskoj diviziji broj ranjenika koji je evakuisan u MSB za idealno vreme, za 6 časova iznosio je svega 50 odsto dok je ostalih 50 odsto stizalo u vremenu od 8 do 24 časa. U 1. armiji na putu do MSB umrlo je 119 ranjenika.²⁸ Do MSB ranjenike su uglavnom prevozili konjskim kolima, od MSB do armijskih poljskih bolnica prevezno je 50 odsto kamionima a 50 odsto kolima, od armijskih bolnica do bolničkih centara u pozadini 80 odsto kamionima i 20 odsto kolima. Evakuacija je često bila otežana zbog nepravovremenih informacija. Radio-telegrafska veza bila je za sanitet praktično blokirana, telefonsku vezu nisu imale sve divizije, a kurirska veza bila je spora i neredovna. Događalo se da su izveštaji ili naređenja

0 evakuaciji ili premeštanju jedinica kasnili i po 3 do 4 dana. Zbog otežane i duge evakuacije, naročito se povećavala smrtnost u 11. i 6. diviziji. U Vinkovce je ponekad dnevno stizalo od 800 do 900 ranjenika koji nisu mogli da budu dalje evakuisani, zbog nedostatka transportnih sredstava. Slična situacija bila je i u Pakracu. Uloga SANPROST-a u takvim situacijama bila je dragocena.

Medicinski sanitetski bataljoni su imali značajnu ulogu u prihvatanju i lečenju ranjenika i bolesnika. Kroz sve MSB prošlo je 23.613 ranjenika u periodu od 12. aprila do 15. maja odnosno svaki dan kroz MSB prolazilo je prosečno po 77 ranjenika. Zbog premeštanja MSB nisu radili svaki dan, pa je taj broj ranjenika bio znatno veći. U MSB mogli su da obrade svega 51 odsto svih prispelih ranjenika. Međutim, MSB su obradili sve slučajeve kojima je bila neophodna hitna hirurška pomoć, a čiji broj ne prelazi 20 odsto svih povređenih. Ukupan mortalitet svih ranjenika lečenih u MSB je iznosio 3,73 odsto. Kako je broj gasnih gangrena iznosio 1 odsto svih povređenih, može se zaključiti da je hirurška obrada rana bila zadovoljavajuća.

Kada su u aprilu ukinuti KLR obrazovani suprho BLR br. 618, zatim tokom napredovanja BLR br. 699, BLR br. 638 i BLR br. 666. Kroz te BLR prošlo je ukupno 10.522 ranjenika. Mortalitet u tim ustanovama iznosio je 0,2 odsto.

U hirurške poljske bolnice primljeno je 18.523 ranjenika. U njima je završena hirurška obrada svih ranjenika, a mortalitet u njima iznosio je 3,26 odsto.²⁹

28) ZDSS, tom VIII, dok. br. 38, str. 511.

29) ZDSS, tom VIII, dok. br. 33, str. 495.

I

Tokom nastupanja, jedinice 1. armije osnivale su bolničke centre gde su armijske poljske bolnice ostavljale svoje ranjenike. Na taj način su osnovani bolnički centri u Sremskoj Mitrovici, Vinkovcima, Đakovu, Slavonskoj Požegi, Slavonskom Brodu i drugim mestima.

Kroz ceo taj period registrovano je 3.633 bolesnika, od toga je posle ozdravljenja u jedinice vraćeno 1.532 (42 odsto). Mortalitet je iznosio 0,7 odsto.

Mada je transfuzija krvi veoma malo primenjivana, odnosno data je svega u 3,3 odsto od ukupnog broja povređenih, shvatanje ondašnjih hirurga bilo je da su količine krvi bile dovoljne i da je postignut značajan terapijski efekat u ranjenika kojima je data krv.

Veliki uspeh sanitetske službe 1. armije u završnim operacijama bio je u tome što je, preduzimajući raznovrsne i obimne higijenske i epidemiološke mere, sprečila ozbiljnije epidemije zaraznih oboljenja, koja bi mogla da ugroze brojno stanje borbenih jedinica.

I pored mnogih nedostataka može se konstatovati da je zbrinjavanje povređenih i obolelih obavljeno. U tom periodu primljeno je i lečeno ukupno 27.269 ranjenika i bolesnika. U isto periodu osposobljeno je i vraćeno u jedinice 5.601 ranjenika i bolesnika ili 20 odsto svih povređenih i obolelih.³⁰ Ukupni mortalitet iznosio je 7 odsto. Taj mortalitet je zadovoljavajući jer su uračunati i morbundni, tj. oni kojima se zbog težine povrede verovatno nije ni moglo pomoći (poređenja radi, na primer, u američkoj armiji tokom drugog svetskog rata mortalitet u sanitetskim ustanovama iznosio 4,5 odsto ali nisu uračunati morbundni).

Ako se imaju u vidu opšti uslovi u kojima je vođen NOR i u kojima je vršeno sanitetsko zbrinjavanje, onda se može tvrditi da mortalitet u NOVJ u poređenju sa američkim nije osobito velik. Pored napornog i iscrpljujućeg danonoćnog rada tokom cele ofanzive, sanitetska služba 1. armije dala je i ljudske žrtve. Od pripadnika sanitetske službe ukupno je izbačeno iz stroja 612 lica, odnosno nešto više od 6 odsto celokupnog sastava, od toga je poginulo 195 a 417 ranjeno. Najveći broj se odnosi na iznosiocce ranjenika i bolničare.³⁰

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE 2. ARMIJE

Druga armija je formirana od Južne operativne grupe i tada je imala 7 divizija i 3 artiljerijske brigade. Početkom aprila imala je 4 divizije (23, 25, 28. i 45.) da bi kasnije između 23. i 26. aprila primila u svoj sastav 3, 4, 10. i 39. diviziju. Promene u sastavu su uticale na rad sanitetske službe i na kontinuitet sprovođenja novih organizacionih mera.

Pri Štabu 2. armije formirano je Sanitetsko odeljenje kojim je rukovodio potpukovnik dr Rade Milutinović. Od armijskih sanitetskih ustanova formirane su:³²⁾

- dve hirurške bolnice (NPPB br. 1 u Lešnici, a br. 2 u Kreki) a kasnije su formirane još dve (HPPB 3 i HPPB 4);
- dve bolnice lakih ranjenika (BLR) u Tuzli, jedna je rasformirana;
- Armijska zarazna bolnica (ZPPB) u Siminu Hanu;

ZDSS, tom VIII, dok. br. 33, str. 496.

3D ZDSS, tom VIII, dok. br. 32, str. 385.

32) Arhiv Sanitetske službe, invent, br. 403-67/83 R, str. 6.

- Armijska rekonvalescentna bolnica u Banji Koviljači;
- Armijska evakobolnica (AEB) u Banji Koviljači;
- Armijska transfuzijska stanica;
- Armijska bakteriološka laboratorija (ABL);
- Armijsko sanitetsko skladište u Tuzli;
- Sanitetska transportna četa.

Do početka ofanzive završeno je formiranje MSB u 27, 25, 45. i 28. diviziji. U divizijama koje su se kasnije priključile armiji ostala je organizacija saniteta po ranijim propisima. Formirani MSB su raspolagali sa jednom do dve hirurške ekipe.

U 2. armiji naročita pažnja je posvećena borbi protiv pegavca i vašljivosti. Broj oboljenja povremeno je bilo velik. Od novembra 1944. do kraja marta 1945. ukupno je registravano 2.476 obolelih od pegavca.³³¹ Do marta 1945. velikim naporima je zaustavljen porast broja obolelih od pegavca, a u prvoj dekadi aprila broj obolelih opao je za 50 odsto. Druga armija je u martu dobila 260 dezinfektora i higijeničara. Devedeset odsto ljudstva je vakcinisano protiv pegavca, (45. divizija dva puta) a svi borci su zapašeni DDT praškom i po dva puta. Situaciju je pogoršavala i slaba odevenost boraca. Vojnu odeću i obuću nije imalo 65 odsto boraca, 35 odsto boraca bilo je bez košulja, a 50-60 odsto bez gaća. Vašljivost se kretala od 5 do 10% brojnog stanja.

Sanitetska evakuacija obavljala se uglavnom zaprežnim vozilima. Kamiona skoro nije bilo. Naređenje komandanta armije o korišćenju povratnog transporta počinje se primenjivati tek od 2. maja 1945. godine. Evakuacija je vršena prema Banji Koviljači i Šapcu a kasnije se koriste bolnički centri u Tuzli, Banja Luci, Ogulinu, Karlovcu i Zagrebu.

Na svom putu za oslobođenje zemlje 2. armija je vodila teške borbe, pa je zbog toga imala veliki broj poginulih i ranjenih. Samo od 20. februara do 1. aprila, a najviše u martu za vreme nemačke ofanzive »Majska oluja«, bilo je 1.085 mrtvih i 3.155 ranjenih. Veliki su bili gubici pri oslobodenju Doboja i u nastupanju prema Banja Luci, za oslobodenje Karlovca i Zagreba i sve do izbijanja u rejon Zidanog Mosta i Celja.

Od aprila do 15. maja 1945. jedinice 2. armije imale su 5.400 ranjenika. Ranjenici su sa bojišta stizali do bolnica, uglavnom u vremenu od 10 do 12 časova. U MSB i mobilnim hirurškim ekipama hirurški je obrađeno 66,30 odsto povređenih. Pojava velikog broja gasne gangrene (2 odsto) je dokaz da hirurška obrada nije bila zadovoljavajuća. Ukupan mortalitet je iznosio 6 odsto dok je mortalitet kod obolelih bio 0,17 odsto.³⁴⁷

U poređenju s ostalim armijama 2. armija, pored teških borbi koje je neprekidno vodila od osnivanja do kraja rata, imala je izuzetne probleme u sprovođenju preventivnih mera, jer se kretala preko onih delova Bosne koji su bili poznati po endemskim i epidemijским žarištima zaraznih bolesti, naročito pegavca.

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE 3. ARMIJE

Sanitetska služba 3. armije počela se reorganizovati odmah sa osnivanjem armije stvarajući MSB po divizijama. Sanitetska služba u divizijama, koje su ušle u sastav 3. armije znatno se razlikovala među sobom po svojoj

^{33*} Arhiv Sanitetske službe, invent, br. 76 R. str.

33.

^{34>} Arhiv Sanitetske službe, invent, br. 403-67/83

R str.

organizovanosti, snazi i iskustvu. Uglavnom, divizije su imale po jednu hiruršku ekipu, kao i po 6 do 9 lekara. Brigadni sanitet sastojao se od jednog lekara i od 30 do 35 drugog sanitetskog osoblja uračunavajući i četne bolničare. Sanitetskom službom 3. armije rukovodio je potpukovnik dr Dušan Savić. U Armiji su bile razvijene sledeće ustanove:³⁵¹

- jedna hirurška poljska bolnica (HPPB) - Beli Manastir;
- jedna bolnica za lake ranjenike (BLR);
- jedna evakobolnica (EB) u Pečuju;
- Armijsko sanitetsko skladište;
- Stanica za transfuziju krvi u Somboru.

Formiranje MSB bilo je završeno do početka prolethne ofanzive u divizijama 12. i 6. korpusa (16, 36, 51, 12. i 40). Divizije 10. korpusa zadržale su raniju organizaciju. Tako reorganizovanim sanitetom u divizijama i armijskim ustanovama raspolagala je sa 92 lekara, od toga bilo je 16 hirurga. Ukupno 645 sanitetskih lica, od toga 464 bolničara. Iznosioci ranjenika nisu evidentirani.

Posle nemačkog napada na virovitički mostobran, 12. korpus je evakuisao svojih 1.000 ranjenika preko Mađarske u Vojvodinu, uglavnom u bolnice Somborskog bolničkog centra. Ranjenici iz Slavonije su evakuisani avionima u Zemun. U daljoj evakuaciji 3. armija koristi bolničke centre Vojvodine. Armija je raspolagala sa jednim sanitetskim vozom, jednim sanitetskim brodom i jednim šlepom, sa 3 sanitetska automobila i sa oko sto zaprežnih vozila.

Higijensko-epidemiološka situacija na toj teritoriji bila je zadovoljavajuća. Pegavog i trbušnog tifusa, praktično nije bilo. Na tom terenu postojale su potencijalne zaraze: malarija, trahom i zarazna žutica.

U teškim okršajima, kao što su borbe za virovitički mostobran, bolmanska bitka, forsiranje Drave, borbe za Dravograd itd., sanitetska služba 3. armije imala je teška iskušenja, ali je uspešno izvršila svoje zadatke.

Od formiranja do 15. maja 1945. u sanitetskim ustanovama 3. armije je registravano 11.634 ranjenika. Sa povremeno pridodatim jedinicama bilo je 15.216 ranjenika i bolesnika. Nema kompletnih podataka o brzini iznošenja ranjenika i evakuaciji do hirurških ustanova. Na putu od bataljonskih previjališta do MSB i HPPB umrlo je 29 ranjenika. Mortalitet lečenih u sanitetskim ustanovama iznosio je u MSB 1,5 odsto, u HPPB 1,8 odsto i u bolničkim centrima pozadine 2,1 odsto. Ukupan mortalitet iznosio je 5,4 odsto. O efikasnosti i kvalitetu hirurškog rada (sem mortaliteta) na osnovu broja obrađenih i učestalosti gasne gangrene nema podataka. Transfuzija krvi je izuzetno malo primenjivana, svega 1,4 odsto i to na 11.634 ranjenika.³⁶¹

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE 4. ARMIJE

Četvrta armija je formirana 1. marta 1945. i u njen neposredni sastav je ušlo sedam divizija 8. i 11. korpusa sa 4 samostalne brigade i jednim samostalnim pukom. Dotadašnji načelnik saniteta 11. korpusa potpukovnik dr Zdravko Kučić postavljen je za načelnika Sanitetskog odeljenja 4. armije. Nešto kasnije armiji su pridodate divizije 7. i 9. korpusa (pet divizija) i kao pojačanje 2 divizije 4. korpusa i 29. divizija.

³⁵> Arhiv Sanitetske službe, invent, br. 403-70/83 R, str. 14.

³⁶> Arhiv Sanitetske službe, invent, br. 403-70/83, str. 22.

Pri Komandi pozadine 4. armije formirano je Sanitetsko odeljenje sa mediko-evakuacionim odsekom, personalnim, epidemiološkim i apotekarskim odsekom. Uvedeni su konsultanti za hirurgiju i unutrašnje bolesti. U mediko-evakuacionom odseku bili su pododseci za transfuziju krvi i statistiku. Armijske sanitetske ustanove početkom aprila 1945. godine:³⁷¹

- Armijska bolnica br. 1 u Bekovcu;
- BLR u Obrovcu, Gračacu, Vraniku i Račicama;
- Armijska bolnica br. 2;
- Armijska bolnica br. 3. u Kninu;
- Armijsko sanitetsko skladište;
- dve mobilne hirurške ekipe;
- Bolnički bataljon (sa tri evakuaciona i dva higijenska voda);
- Sanitetska auto-četa;
- armijske sanitetske škole (apotekarska, podoficirska, higijeničarska).

Armijske bolnice nisu bile strogo profilirane, ali je AB br. 1 primala uglavnom ranjenike, dok je AB br. 3 u Kninu imala karakter zarazne bolnice. Kada je AB br. 1 premeštena iz Benkovca u Crikvenicu posle 20. aprila 1945, imala je karakter opšte bolnice sa oko 3.000 kreveta za hirurgiju, 400 kreveta za interne bolesnike, 80 za zarazne, 80 za dermatologiju, 100 za očne bolesti i 116 kreveta za uho, grlo i nos.

Divizijski sanitet zadržao je raniju organizaciju. Sve divizije imale su po jednu hiruršku ekipu i divizijsku pokretnu bolnicu. U toku dejstava hirurška ekipa je isturana napred i obrađivala je hitne slučajeve. Divizijske bolnice razvijaju tzv. divizijske prihvatnice koje primaju i pripremaju ranjenike za dalju evakuaciju u armijsku bolnicu. Formiranje MSB počinje krajem marta (26. divizija) ali isto nije sprovedeno u svim jedinicama. Nova sanitetska organizacija nije došla do izražaja do kraja rata. Jedan broj divizija osniva MSB tek posle završetka rata. Pri svim divizijama su osnovane zubne stanice.

Tenkovska brigada imala je svoju hiruršku ekipu i razvijala brigadnu ambulantu sa određenim brojem kreveta. Na čelu brigadnih saniteta bili su kao referenti studenti medicine sa lekarom u brigadnoj ambulanti. Svaka četa imala je jednog bolničara i u vodovima po jednog bolničara i 2 iznosioca ranjenika. Bataljonski sanitet, pored referenta, imao je i po 8 iznosioca ranjenika.

Higijensko-epidemiološka situacija, na teritoriji gde je dejstvovala 4. armija bila je zadovoljavajuća. Od zaraznih bolesti sporadično su se javljali pojedinačni slučajevi pegavca i trbušnog tifusa. U maju je izvršena vakcinacija u divizijama bivšeg 11. korpusa protiv pegavca i trbušnog tifusa. Tokom ofanzive nije bilo ozbiljnijih poremećaja tog stanja. Zbog udaljenosti jedinica i loših puteva, često je bilo otežano snabdevanje sanitetskim materijalnim sredstvima. Sanitetska evakuacija je obavljana, uglavnom, zaprežnim vozilima, ali se postepeno poboljšavala zaplenjivanjem sanitetskih i drugih motornih vozila. Korišćen je povratni transport.

Od 20. do 28. marta 4. armija je vodila borbe za oslobođenje istočne Like. U tom periodu u sanitetske ustanove je primljeno 798 ranjenika. Iz hirurških ekipa i divizijskih prihvatnica ranjenici su evakuisani u armijsku bolnicu u Benkovcu ali su smeštani i u Obrovcu, Gračacu, Vraniku i Račicama. Od 3. do 16. aprila 4. armija je vodila borbe za oslobođenje Gospića, Otočca, Karlobaga, Senja i Paga. U toku tih borbi armija je imala

³⁷¹ Arhiv Sanitetske službe, invent. br. 76 R, str. 8.

811 ranjenika. Osim bolnice u Benkovcu, osniva se još jedna armijska bolnica u Biogradu na Moru.

U završnim borbama za oslobođenje Istre i Trsta od 16. aprila do kraja rata 4. armija je imala 5.432 ranjenika. Najveći broj ranjenika (oko 4.000) evakuisan je i lečen u Crikvenici, gde je bila premeštena armijska bolnica iz Benkovca.

Četvrta armija je vodila žestoke i teške borbe pa je zbog toga imala velik broj ranjenika. Iako nije bila u potpunosti reorganizovana, sanitetska služba je uspela da prihvati i zbrine povredene i obolele. Od 20. marta do kraja rata ukupno je zbrinut 7.041 ranjenik.³⁸¹ Ti podaci se odnose samo na sedam divizija bivšeg 8. i 11. korpusa (bez 43. divizije), kao i na pridodatu 29. diviziju. Zbog nekompletnih podataka, kao što su: brzina evakuacije do hirurških ustanova, broj hirurški obrađenih ranjenika u mobilisanim hirurškim ekipama, mortaliteta i učestalosti infekcije (gasna gangrena), ne daje se određenija ocena rezultata i efikasnosti stručnog rada sanitetske službe 4. armije.

OPŠTI ZAKLJUČAK

Stvaranje armija i prelazak na frontalna borbena dejstva u završnim operacijama za oslobođenje zemlje sanitetska služba je spremno dočekala. Za prelaz iz dotadašnje organizacije i načina rada u ranijim uslovima ratovanja i stvaranje nove organizacije sposobne da prihvati masovni priliv ranjenika i bolesnika, učinjene su veoma obimne pripreme koje su obezbedile izvršenje veoma krupnih zadataka završnice rata. Jer, trebalo je izvršiti prestrukturiranje dotadašnjih sanitetskih snaga, stvoriti potpuno nove sanitetske jedinice i ustanove za svaku armiju, kadrovski se ojačati, razraditi sanitetsku doktrinu i taktiku, a sve to nije bilo niti lako niti jednostavno jer se taj proces morao obavljati u borbi koja nije prestajala.

Tadašnje rukovodstvo sanitetske službe Vrhovnog štaba odnosno Komande pozadine Ministarstva narodne odbrane, armija, korpusa i divizija izvršilo je velike praktične pripreme da se nova organizacija sprovede u delo i da sanitetska služba spremno dočeka završne operacije. Za određene slabosti može se naći i opravdanje, jer, ipak, sve planirane radnje nisu sprovedene do kraja. Neke mere su završavane pre početka završne ofanzive, a neke tokom operacija. U hodu su stvarane nove bolnice, novi MSB-i, jedinice su popunjavane lekarima, korigovani pojedini sanitetsko-taktički manevri i drugo.

Zahvaljujući sprovedenim pripremama, i požrtvovanom radu sanitetskog osoblja, sanitetska služba Jugoslovenske armije je časno izvršila svoje zadatke. O požrtvovanosti tog kadra govori i podatak da je u sanitetskoj službi samo u 1. armiji izbačeno iz stroja 6 odsto pripadnika te službe.

O obimnosti zadataka govore i sledeće činjenice. U jednom, relativno kratkom periodu, od 1. aprila do 31. maja kroz sanitetske ustanove 1, 2. i 3. armije prošlo je i lečeno 50.157 ranjenika i bolesnika.³⁹¹ Prvog juna 1945. registrovano je u svim sanitetskim ustanovama Jugoslovenske armije i bolničkim centrima pozadine, 62.828 ranjenika i bolesnika.⁴⁰¹ Taj broj je

38) Arhiv VII, k. 322, reg. br. 1-1/3.

39) ZDSS, tom XII, dok. br. 422, str. 1013.

40) ZDSS, tom XII, dok. br. 427, str. 1025.

već 10. juna sveden na 58.445. Lekarske komisije su od 1. januara do 1. jula 1945. pregledale 67.910⁴⁾ ranjenika i bolesnika, od toga 8.872 oglašeno je za stalno nesposobne. Od 1. aprila do 30. septembra iz svih sanitetskih ustanova vraćeno je u jedinice 75.848 boraca,⁴²⁾ a to je bio velik doprinos sanitetske službe novoj Jugoslaviji.

Kada je reč o uspehu ili neuspehu sanitetske službe u završnici rata, onda se kao merilo treba uzeti i mortalitet lečenih. U jedinicama koje su vodile žestoke borbe, mortalitet se kretao od 4,5 do 7 odsto. Taj mortalitet se uklapa u mortalitet dostignut u dobro opremljenim savezničkim armijama drugog svetskog rata.

Od ispoljenih slabosti treba istaći u prvom redu nedovoljan broj brzih i udobnijih transportnih sredstava za sanitetsku evakuaciju ranjenika i bolesnika. Zatim, slabo funkcionisanje službe veze, nedovoljno snalaženje u rukovođenju i manevrisanju sanitetskim ustanovama i jedinicama kao i nedovoljno iskustvo izvesnih, poglavito mladih hirurga u radu sa ratnim ranama.

Na kraju može se reći da je sanitetska služba, kako je bila organizovana u armijama, u punoj meri opravdala svoje postojanje, a time je i učinjen velik korak u istoriji saniteta oružanih snaga nove Jugoslavije.

⁴⁾ ZDSS, tom XII, dok. br. 429, str. 1034.

⁴²⁾ ZDSS, tom XII, dok. br. 430, str. 1037.

Organizacija tehničkog obezbeđenja u vreme formiranja armija

*pukovnik, Petar Zakonović,²¹
pukovnik, Uglješa Janjetović³*

Tehnička služba, kao nosilac tehničkog obezbeđenja, sporo se razvijala tokom narodnooslobodilačkog rata. Uzroci za to bili su, uglavnom, objektivni: nisu postojale materijalne pretpostavke za njen brži razvoj, nije bilo stručnih kadrova, nije bilo iskustva i tradicije da bi se mogla graditi odgovarajuća organizacija na svim nivoima komandovanja. Zbog toga su tehničke službe rodova relativno kasno, gotovo pred kraj rata, izrasle u osamostaljene sisteme koji su odgovarali potrebama rodova u čijem su okrilju bile i za koje su stvarane.

ORGANIZACIJA TEHNIČKOG OBEZBEĐENJA U VREME FORMIRANJA ARMIJA

Krajem 1944. i početkom 1945. godine tešnje su povezane službe u okviru pozadine, pod zajedničkom komandom pozadine. Tom reorganizacijom obuhvaćena je i dotadašnja *služba naoružanja*, kojoj je - promenom naziva (*služba ubojne opreme i materijala*), data nova i sveobuhvatnija nadležnost.

Komanda pozadine povereništva narodne odbrane

Pri Povereništvu narodne odbrane Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije⁴⁷ organizovana je Komanda pozadine, prema naredbi br. 10 od 18. januara 1945. godine.⁵⁷ U sastav Komande pozadine PNO ušlo je osam odeljenja:

- 1) Odeljenje za ubojnu opremu i materijal,
- 2) Odeljenje za ishranu,
- 3) Odeljenje za odeću i obuću,
- 4) Odeljenje za finansije,
- 5) Odeljenje za saobraćaj,
- 6) Odeljenje za građevinarstvo i garnizone potrebe,
- 7) Odeljenje za sanitet,
- 8) Odeljenje za veterinu.

» Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.

² Omladinski rukovodilac 1. čete 3. bataljona 1. autopuka Auto-komande VŠ NOVJ.

³ Omladinski rukovodilac 2. bataljona 8. brigade 5. divizije KNOJ-a.

⁴ Od početka marta 1945. to je Ministarstvo narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije.

⁵ ARHIV VII, k. 128. reg. br. 8-4.

Komanda pozadine Povereništva narodne odbrane imala je svoje baze, glavna i tranzitna slagališta, centralne radionice, zavode, auto-kolone i druge izvršne organe.

Tim dokumentom je naređeno formiranje komandi pozadine na svim nivoima komandovanja i naglašena njihova međusobna povezanost. Precizirano je da su Komandi pozadine PNO potčinjeni u »... pogledu pozadinskih službi snabdevanja materijalnim potrebama... « komande pozadine u armijama, glavnim štabovima, samostalnim korpusima, vojnim školama itd.

Pošto se radilo o tek formiranom organu, još nedovoljno afirmisanom, u početku je bilo određenih problema vezanih za povezivanje i subordnaciju stručnih službi pozadine po vertikali. Da bi se podigao autoritet pozadinskih službi Organizacijsko odeljenje Generalštaba izdalo je cirkularno naređenje (pov. br. 171/45), u kojem je, pored ostalog, navedeno:

»... Odeljenja materijalnog snabdevanja imaju pravo i vlast da neposredno naređuju srodnim odeljenjima nižih komandi za sve što se odnosi na vršenje svoje stručne službe snabdevanja... «, i da će to »... naročito doći do izražaja (pri određivanju mesta gde se imaju postaviti pojedine ustanove na frontu i u pitanju kolaboracije pojedinih službi (na pr.: transportovanje i evakuacija, pravci prebacivanja ustanova, upotreba komunikacija, stepen pripravnosti, podela rada ustanova i si).« I, dalje: »... Ako je na višem položaju mlađi po činu, ima se ovaj obraćati molbenim tonom, ali je naređenje obavezno za starijeg po činu na nižem položaju.«^{6*}

ODELJENJE ^{z1} UBOJNU OPREMU I MATERIJAL KOMANDE POZADINE POVERENIŠTVA NARODNE ODBRANE

Odeljenje za ubojnu opremu i materijal činilo je pet odseka:

- odsek za planiranje i raspodelu ubojne opreme (pet ljudi);
- Odsek za municiju (6);
- Odsek za naoružanje (5);
- Odsek za opravku ubojne opreme i materijala (4);
- Odsek za artiljerijsku vuču (3).

Ukupno, odeljenje je imalo 24 čoveka (18 oficira i šest administrativnih lica), i već u to vreme činilo je jednu od većih celina u sastavu Komande pozadine PNO.

Uz sačuvanu šemu organizacije 1. odeljenja za ubojnu opremu i materijal nalazi se (prilog I-a) pregled, u kojem su detaljno navedene funkcije pojedinih odseka.^{7*}

Zajednički zadaci svih odseka u odeljenju bili su: vođenje evidencije tehničkih sredstava; praćenje i registrovanje oštećenja i gubitaka; potreba sredstava koja nedostaju, odnosno utrošenih tehničkih sredstava; prijem zahteva i izrada naloga slagalištima za popunu rezervi armija, samostalnih korpusa i glavnih štabova. Osim tih, odseci su izvršavali i posebne zadatke:

- Odsek za planiranje i raspodelu ubojne opreme i materijala bio je zadužen da planira i nabavlja tehnička sredstva, koja su nedostajala, vodi

6) ARHIV VII, k. 1745, br. reg. 55-2.

7) ARHIV NOR VII, br. reg. 25/1 - 1, k. 15.

Savezničko oružje u naoružanju Jugoslovenske armije

evidenciju o zahtevima potčinjenih i daje naloge za njihovu pravovremenu popunu;

- Odsek za municiju i pakovanja (u puni naziv tog odseka uključeno je, bilo i staranje o municijskoj ambalaži) kontrolisao je utrošak i rashod municije i uslove čuvanja, evidentirao prikupljanje praznih čaura, pakovanja (ambalaže) i neispravne municije;

- Odsek za naoružanje vodio je računa o svim vrstama oružja kopnene vojske, a zahteve za nabavkom ispostavljaio je Odseku za planiranje i raspodelu;

- Odsek za opravku ubojne opreme i materijala bio je najviši remontni organ, nadležan za organizaciju održavanja i opravki, kao i za kompletiranje sredstava. Osim toga, taj odsek je bio zadužen za skladištenje i raspodelu mazivnih ulja i masti i vojne literature;

- Odsek za artiljerijsku vuču brinuo je o popuni motornim vozilima koja su korišćena za vuču artiljerijskih oruda, zatim o zaprežnom priboru i rezervnim delovima.

Za Odeljenje su bile neposredno vezane dve ustanove: Glavno artiljerijsko slagalište i Glavna artiljerijska radionica.

Za stručni rad Odeljenje za ubojnu opremu i materijal bilo je pretpostavljeno istim takvim organima u komandama pozadine armija, samostalnih korpusa, glavnih štabova, samostalnih vojnih oblasti, vojnih škola i Komande grada Beograda.

Komanda pozadine armije

Služba ubojne opreme i materijala uspostavljena je u okviru pozadine armije. U naređenju Komande pozadine Povereništva narodne odbrane br. 10/1945. detaljnije je obrađena organizacija pozadine armije.

Na čelu armijskih pozadinskih službi bio je komandant pozadine armije. Komanda pozadine armije u organizacijskom smislu bila je istovetna sa organizacijom pozadine u Povereništvu narodne odbrane.

Svaka pozadinska služba imala je svoje zasebno odeljenje, izuzev intendantata, koji su bili organizovani u dva odeljenja: za ishranu i za odeću i obuču.

Komanda pozadine armije imala je svoje armijske baze, a bazom je rukovodio štab, na čelu sa komandantom i političkim komesarom.

U principu, organizacija snabdevanja bila je postavljena »od sebe«. Tako su izvršni organi Komande pozadine PNO obavezani da potrebna sredstva dostavljaju armijskim bazama. Baze su imale slagališta (skladišta), u kojima su magacionirane (skladištene) potrebe svih pozadinskih službi za celu armiju, i to za nekoliko dana.

Armijska baza razvijala se bliže armijskom frontu, ali na odstojanju koje je garantovalo sigurnost i nesmetan rad.

Potrebno ljudstvo za rad u slagalištima baze, kao i rukovaoce i manipulativno osoblje davala je armija, jer je baza bila armijska ustanova.

Pri razmeštaju materijala u slagalištima trebalo je voditi računa o dva činioca: osiguranju materijala od oštećenja i napada iz vazduha, ali je, pri tome, materijal morao biti prikladno postavljen za utovar.

Radi što bržeg prevoženja materijala od baze do fronta armije su od transportnih motornih vozila koja su posedovala formirale svoje auto-kolone. Službu transportovanja trebalo je postaviti tako da bude dovoljno elastična da bi se mogla, u slučaju uspeha naše ofanzive, rastegnuti tako da i u najbržem nastupanju borci i jedinice budu na vreme snabdeveni svim životnim i borbenim potrebama, kao i da se, u slučaju povlačenja našeg fronta, što lakše i pravovremeno može sprovesti evakuacija.

Sve pozadinske ustanove i sve kolone morale su biti osposobljene da same odbiju eventualne neprijateljske ispade.

ARMIJSKE BAZE

Armijske baze su formirane u svim armijama kao izvršni organi komande pozadine armije. Vrhovni štab NOV i POJ naredio je (akt br. 98 od 13. januara 1945) da se formira pozadinska baza 3. armije kod Sombora. Na osnovu toga naređenja, Komanda pozadine Povereništva narodne

Mehaničarska radionica 8. korpusa

odbrane, svojim aktom br. 7 od 17. januara 1945,⁸⁾ razradila je zadatke pozadinskih organa 3. armije za formiranje baze. Između ostalog naređenje je sadržalo i zadatke službe ubojne opreme i materijala:

»1. - ZA UBOJNU OPREMU I MATERIJAL predvideti slagališta:

a) Za smeštaj nekoliko šarži municije za svo pešadijsko naoružanje i artiljerijska oruđa kojim je naoružana Armija, računajući i jedinice VI i X korpusa.

b) Slagalište pešadijskog naoružanja po vrstama (za puške, puškomitraljeze, mitraljeze, p.k. puške, p.a. mitraljeze i bacače) za količine od 1% celokupnog pešadijskog naoružanja Armije, računajući i jedinice VI i X korpusa.

Iz ovih slagališta, čim se jedinice Armije budu kompletno naoružale vršiće se zamena na frontu oštećenog pešadijskog naoružanja.

Uz ova slagališta organizovati radionice sa potrebnim brojem majstora puškara, u kojima će se popravljati oštećeno i evakuisano oružje sa fronta, kao i trofejno pešadijsko naoružanje. Po izvršenim opravkama ovo naoružanje će se klasificirati kao rezerva u ovim slagalištima.

c) formirati artiljerijsku radionicu u kojoj će se vršiti i veće opravke artiljerijskog materijala, zašto nabaviti potrebne alatke i mašine. Uz ovu radionicu predvideti i radionicu za manje opravke optičkih i drugih instrumenata. ..

4 - Obrazovati inženjersko slagalište i slagalište gamizonih potreba i to:

a) U inženjerskom slagalištu prikupiti inženjerski alat i materijal u iznosu od oko jedne polovine celokupnih potreba jedinica na frontu, ra-

Zaplenjene kante sa benzinom

čunajući i jedinice VI i X korpusa. Inž. alat prikupiti sa terena preko Vojne uprave Vojvodine, vodeći računa da se suvišnim oduzimanjem od naroda ne ošteti privreda dotičnog kraja.

Isto tako organizovati radne jedinice koje će sa terena prikupljati bodljikavu žicu i ostala preprečna sredstva, pripremati za transport i dovoziti u slagalište Baze. Uz ovo slagalište formirati i inženjersko-tehničku radionicu za opravke inženjerskog alata i materijala...

7- Za saobraćaj:

Jedno od najvažnijih pitanja za pravilno funkcionisanje Baze Armije jeste dobro organizovana služba saobraćaja. Treba imati u vidu da je za dotur svih potreba od Armijske Baze do divizijskih ručnih slagališta odgovorna komanda Baze, te je za to potrebno dodeliti joj saobraćajne jedinice koje će svojim kapacitetom biti u stanju da ove količine svakodnevno i redovno doturaju podređenim jedinicama.

Kad se ima u vidu da je Baza dosta udaljena od jedinica na frontu, pravilno iskorištavanje svih raspoloživih transportnih sredstava od prvostepenog je značaja.

Pošto će se svakodnevno prebacivati velike količine hrane, municije i drugog materijala, a u doglednom vremenu ne možemo računati sa povećanjem broja kamiona, potrebno je preduzeti sve mere da se postojeće željezničke pruge što pre dovedu u ispravnost i osposobe za transport od Armijske Baze ka trupama...

10 - Organizacija komunikacijskog pravca.

Komanda pozadine Armije u saglasnosti sa Štabom Armije odrediće komunikacijski pravac na kome stvoriti etapne stanice i izvršiti potrebno

obezbeđenje komunikacije... Dopska jedinica davače straže kod objekata i vršiti obezbeđenje Baze.

11 Način popunjavanja Baze.

Kad se u određena slagališta Baze prebace sve do sada raspoložive količine materijala, sastaviti zahtjeva za nedostajuće količine...

Pri izboru mesta za magacine voditi računa da budu u blizini željezničke pruge i na takvom mestu da je prilaz kamiona lak, kao i da je utovar i istovar lako moguć.«

Slična naređenja uputile su i ostale armije prilikom formiranja svojih pozadinskih ustanova.

Pripremanje materijalno-tehničkih rezervi u 3. armiji za potrebe 6. i 10. korpusa (koji su dejstvovali u pozadini fronta), vršeno je na oslobođenoj teritoriji i trebalo im je to predati nakon povezivanja zajedničkog fronta.

ORGANIZACIJA PRIKUPLJANJA TROFEJNOG MATERIJALA NA KRAJU RATA

Kako se bližio kraj rata sve više se osećala potreba za organizovanijim sakupljanjem, većom brigom i pažljivijim čuvanjem ratnog plena i njegovim korišćenjem kao izvorom snabdevanja. Uočavajući to, Komanda pozadine MNO, svojim naređenjem str. pov. br. od 2. marta 1945, godine,⁹⁾ postavila je organizaciju prikupljanja i čuvanja zaplenjene (trofejne) ubojne opreme i materijala: »... Kako sada predstoji brzo pomeranje frontova, a da bi se organizovalo pravovremeno prikupljanje, razvrstavanje, sortiranje i magacioniranje trofejne ubojne opreme i materijala... « naređeno je formiranje trofejnih ekipa u brigadama, divizijama i armijama (samostalnim korpusima);

- trofejna ekipa u brigadi bila je potčinjena oficiru za artiljerijsko snabdevanje. Njen zadatak je bio formiranje trofejne sabirne stanice u kojoj je organizovala prikupljanje trofejnog ubojnog materijala. Ekipa je sastavljala spisak trofejnog materijala u sabirnoj stanici i dostavljala ga štabu divizije,

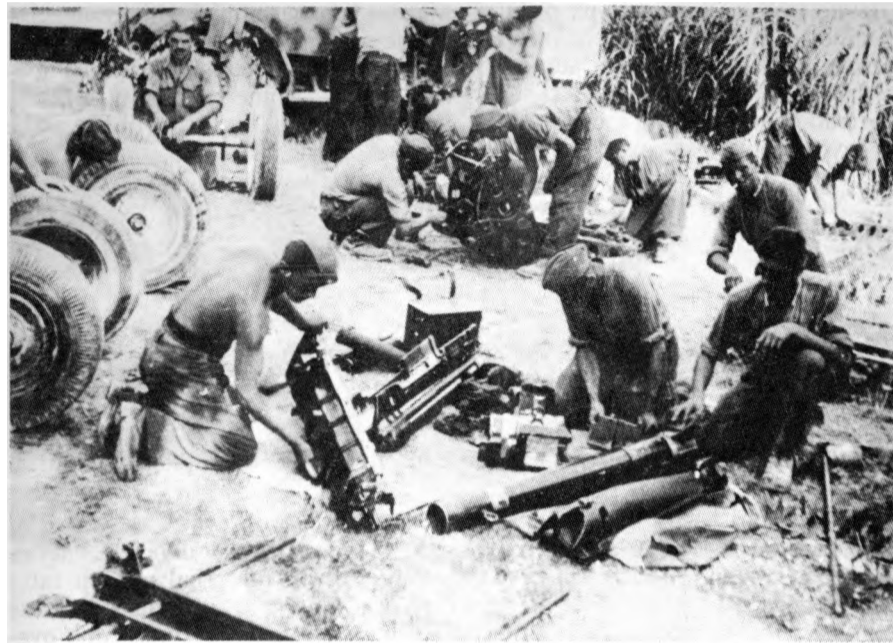
- trofejna ekipa u diviziji formirana je u sastavu odseka za artiljerijsko snabdevanje. Osim obrazovanja trofejne sabirne stanice divizije, ekipa je obavljala nadzor nad radom brigadnih trofejnih ekipa i sastavljala spisak trofejnog materijala koji se nalazio u divizijskoj trofejnoj stanici, koji je dostavljaju armiji;

- trofejna ekipa armije (korpusa) bila je u sastavu odeljenja za artiljerijsko snabdevanje. Osnovni zadatak armijske trofejne ekipe bio je nadzor nad radom divizijskih i brigadnih ekipa i organizovanje predaje trofejnog ubojnog materijala Glavnom artiljerijskom slagalištu, odnosno najbližem ubojnom slagalištu.

U slučaju brzog pomeranja fronta trofejne ekipe na svim nivoim bile su obavezne da trofejni materijal predaju komandama mesta (područja).

Brigade, divizije i armije imale su pravo da gubitke u ubojnoj opremi nadoknađuju iz trofejnog materijala (ratnog plena), ali su o tome morale izvestiti nadležni viši štab.

») ARHIV VII, k. 1901-3, br. reg. 30/1-2.

Borci 4. armije čiste artiljerijska oruda

Naređenjem je regulisan i postupak teritorijalnih komandi (glavnih štabova i korpusnih vojnih oblasti, komandi područja i komandi mesta) koje su, takođe, bile dužne da organizuju prikupljanje ratnog plena na svojoj teritoriji, kao i prihvata tog materijala od operativnih jedinica u određenim situacijama.

Saobraćajno odeljenje Komande pozadine MNO (akt br. 659 od 10. maja 1945)¹⁰⁾ posebno insistiralo je na formiranju skladišta trofejnog materijala u kojima će se sakupljati sva zaplenjena prevozna sredstva, tehnički materijal, alat i, eventualno, strojevi. U uvodnom delu tog dokumenta navodi se »... Jedno od životnih pitanja našeg automobilskog parka jesu radionice: stalne i pokretne. Mi oskudevamo u radionicama, pogotovo sa dobrim auto-radionicama sposobnim za veće popravke... «

»... Osim toga« - kaže se u tom naređenju - »u pojedinim krajevima i federalnim jedinicama ima dosta materijala i rezervnih delova, gde taj materijal leži neiskorišten, dok u drugim krajevima i federalnim državama leže kamioni i kola, putnička i druga motorna vozila, jer nedostaje potrebnih rezervnih delova... «

Pošto su, završetkom rata, prikupljene velike količine plena, koji je mogao biti jedan od izvora snabdevanja borbenim potrebama barem u početnom mirnodopskom periodu, Generalštab Jugoslovenske armije, svojim aktom pov. br. 207 od 20. V 1945,¹¹⁾ naredio je formiranje Glavne trofejne baze u Zagrebu. Ona je bila neposredno potčinjena komandantu artiljerije MNO general-majoru Branku Obradoviću i njegovim organima. Zadatak

¹⁰⁾ ARHIV VII, k. 1766, br. reg. 24-2.
¹¹⁾ ARHIV VII, k. 25-A, br. reg. 37-2/2.

Glavne trofejne baze bio je: prikupljanje, sređivanje, popisivanje, magacioniranje i inventarisanje celokupnog trofejnog - zaplenjenog materijala (oružje, municija, avioni i aerodromske instalacije, tenkovi, oklopna i specijalna motorna vozila, materijal za vezu, mašine, vojne radionice, sirovina i prerađevina za vojne radionice, benzin, maziva itd.) na teritoriji Hrvatske i Slovenije i u zonama koje je Jugoslovenska armija.

Najstrože je zabranjeno da jedinice ili pojedinci bilo šta uzimaju.

Naređena je najstroža štednja benzina. Upotreba motornih vozila, kaže se u tome naređenju Generalštaba, mora da se svede na najmanju meru. Transportna motorna vozila mogla su se koristiti samo ako su potpuno opterećena. Propisan je kriterijum po kome komande mesta i područja za više od 10.000 stanovnika mogu koristiti samo po jedan putnički automobil i jedan motocikl, dok onima sa manje od 10.000 stanovnika nije dodeljen ni automobil, niti motocikl.

U t. 7 naređenja piše: »... Podela trofejnog - zaplenjenog materijala uslediće po mojem planu raspodele... « Naređenje svojeručno potpisao tada Predsednik ministarskog saveta i ministar narodne odbrane, maršal Jugoslavije J. B. Tito.

Sva ta i druga naređenja u vezi sa organizacijom i sprovođenjem prikupljanja ratnog plena redovno je pratio Generalštab. U depeši Generalštaba od 9. maja 1945. godine^{12*} piše: »Sav trofejni materijal i ostali ratni plen u pograničnim zonama, kao i u zonama koje su okupirane od strane jedinica naše Armije, ima se najhitnije, svim raspoloživim sredstvima evakuisati u pozadinu na našoj državnoj teritoriji. Kao ratni plen i trofeji imaju se smatrati, pored vojničkog oružja, opreme i materijala - i prevozna sredstva sviju vrsta, materijal za vezu, razne instalacije i industrijske sirovine i prerađevine.«

U depeši Generalštaba od 14. maja 1945, između ostalog, naređuje se: »... Javite odmah da li ste formirali trofejne bataljone... Potrebno je sav zaplenjeni materijal svake vrste i bez obzira u kakvom se stanju nalazi, što pre prikupiti i smestiti u magacine... Municiju i eksploziv smestiti odvojeno i po mogućnosti van naseljenih mesta. Preduzeti najstrože mere za obezbeđenje municijskih magacina i magacina eksploziva... Najstrože zabraniti da jedinice i pojedinci iz zaplenjenog materijala uzimaju ma šta (što) im po formaciji ne sleduje... Ako se obratno desi biće odgovoran lično štab armije... O izvršenju ovog naređenja izvestite depešom.« To naređenje preneto je u dve depeše, pod br. 44 i 45.¹³⁾

ORGANIZACIJA PRIHVATA VOJNE POMOĆI

Od formiranja Baze NOV Jugoslavije u Bariju (Italija) oktobra 1943. usavršavana je nekoliko puta organizacija prihvata vojne pomoći od zapadnih saveznika (anglo-američka vojna pomoć), a preko naše baze u Bariju isporučivan je i deo pomoći iz Sovjetskog Saveza.

Zbog prisustva jačih (pre svega nemačkih) neprijateljskih snaga na jugoslovenskoj obali, bilo je neophodno da u dužem periodu ostrvo Vis bude međustanica za prijem pošiljki iz Barija, koje su dopremane brodovima. Do sredine 1944. godine to je činjeno preko Etapne stanice za prijem materijala na Visu. Međutim, na inicijativu načelnika Ekonomskog odeljenja

¹²⁾ ARHIV VII, k. 119/4, br. reg. 2-37/2.

¹³⁾ Isto, k. 119/4, br. reg. 2-39/2.

Žene prenose artiljerijsku municiju do položaja

Vrhovnog štaba u to vreme, pukovnika Mitra Vujovića, 18. jula 1944. izvršena je reorganizacija prihvata pomoći. Ustanova za prijem pomoći nazvana je I. sekcija Ekonomskog ostsjeka Vojne oblasti 8. korpusa NOVJ.

Na čelu sekcije bio je šef sa pomoćnikom. Prema stručnoj usmerenosti, sekcija je imala referente za:

- ekonomske potrebe (ishrana, odeća, obuća),
- naoružanje i ubojnu opremu,
- vozila i tehnički materijal,
- sanitetski materijal,
- materijal za vezu.

Svoje organe, kao stručne predstavnike u toj sekciji, delegirali su materijalni odseci Odeljenja za naoružanje, Saobraćajnog odeljenja, Tehničkog odeljenja, Ekonomskog odeljenja i Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba.

Sekcija je bila pod neposrednim nadzorom Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba. Reorganizacija je usledila posle inspekcije načelnika Ekonomskog odeljenja VŠ u Bazi Bari i Etapnoj stanici Vis, radi poboljšanja rada na otpremanju ratnog materijala iz Barija i organizovanja što efikasnijeg prihvata pošiljki na Visu i otpremanja u unutrašnjost zemlje.

Svo ljudstvo za utovamo-istovame radove vojnički je organizovano u jedan bataljon, koji je imao oko 240 boraca.

Oslobađanjem obale stvorene su mogućnosti za intenzivni dotur savezničke vojne pomoći iz Italije neposredno u naše luke na kopnu. Zbog toga je stvorena Jadranska komisija, koja je bila neposredno vezana za Komandu pozadine Povereništva narodne odbrane. Jadranska komisija je bila podeljena na odeljenja, odseke i sekcije. Odsek za ubojnu opremu i materijal Jadranske komisije imao je sekcije u nekoliko luka (Sušak, Zadar, Šibenik, Dubrovnik). Prema naređenju Generalštaba (depeša br. 1 od 26.

aprila 1945),¹⁴⁾ Glavna baza za potrebe koje se dopremaju morem organizovana je za 4. armiju na Sušaku, a za 2. armiju u Senju.

Deo savezničke pomoći od pro leća 1943. doturan je vazdušnim putem. Pošiljke su u unapred određenim rejonima izbacivane iz aviona padobranima, a samo ponekad (u 1944. godini redovnije) su se avioni spuštali na improvizovane aerodrome. Uz te aerodrome bile su organizovane tzv. avio-baze, preko kojih je organizovan prihvata i distribucija pomoći. Parašutirane pošiljke organizovano su prihvatale jedinice koje su unapred bile obavestene o mestu parašutiranja i signalima za savezničke avione.

Pre dubljeg prodora Crvene armije kroz Rumuniju i Bugarsku postojao je problem doturanja sovjetske vojne pomoći jedinicama NOVJ zbog udaljenosti baze u Kalinovki. Naša vojna misija u SSSR-u obavestena je maja 1944. da su Sovjeti dobili saglasnost Engleza da koriste luku i aerodrom u Bariju za dotur svoje pomoći u Jugoslaviju.¹⁵⁾

Tako je iz SSSR-a, preko Irana i Persijskog zaliva (luka Benderšatipur), brodovima doturan deo sovjetske vojne pomoći za NOVJ do Barija, a potom, našim brodovima i sovjetskim avionima, do iskranih mesta u Jugoslaviji.

Posle osvajanja Rumunije i kapitulacije Bugarske, sovjetske baze su bile približene našoj zemlji, a za dotur je korišćen drumski, železnički i rečni transport (glavne baze u Krajovi i Sofiji). Tu pomoć su prihvatile naše artiljerijske baze. Međutim, deo sovjetske pomoći i dalje je doturan avionima, naročito u neoslobođene delove zemlje, ili u slučaju hitnih isporuka.

ZAKLJUČAK

Završetak narodnooslobodilačkog rata Jugoslovenska armija je dočekala sa organizacijom tehničkog obezbeđenja koja je omogućavala uspešno sprovođenje snabdevanja tehničkim sredstvima i njihovo održavanje. Okolnosti u kojima je ta organizacija sprovodila tehničko obezbeđenje Jugoslovenske armije bile su veoma teške. Jer, nije se moglo nadoknaditi nepostojanje stalnih izvora snabdevanja oružjem, municijom, pogonskim gorivom i ostalim borbenim potrebama ni vlastitom proizvodnjom, ni uvozom. Problemi snabdevanja Jugoslovenske armije u završnim borbama za oslobođenje zemlje nisu bili u neodgovarajućoj organizaciji službe kojoj je zadatak snabdevanja bio poveren. Uzroci neredovnosti snabdevanja, naročito artiljerijskom municijom i pogonskim gorivom, bili su u neredovnim Savezničkim isporukama tih sredstava. Ograničavanje savezničkih isporuka artiljerijske municije i pogonskog goriva u završnici rata moglo je biti posledica političkih pritisaka Zapada, odnosno nedovoljne vlastite proizvodnje i izvesnog potcenjivanja balkanskog ratišta. I pored svih tih poteškoća, Snabdevanje ubojnom opremom i materijalom u završnici rata sprovedeno je zahvaljujući dobro postavljenoj organizaciji, koja je uspešno izvršila postavljene zadatke i doprinela pobiđi.

¹⁴⁾ ARHIV VII, k. 119/4, br. reg. 2-30/2.

¹⁵⁾ Izveštaj šefa Vojne misije NOVJ u SSSR general-lajtnanta Velimira Terzića od 1. juna 1944, ARHIV VII, k. 57, br. r. 17/1-6.

Obaveštajna i bezbednosna služba Jugoslovenske armije¹⁾

*General-potpukovnik, Stjepan Domankušić²⁾
pukovnik Miodrag Selić³⁾*

FORMIRANJE ODELJENJA ZA ZAŠTITU NARODA (OZNA), REORGANIZACIJA VOJNOOBAVEŠTAJNE SLUŽBE

Vojni i politički uspesi u 1944. godini, znatno povećanje slobodne teritorije, narastanje oružanih snaga, razvoj unutrašnje i spoljno-političke situacije posle II zasedanja AVNOJ-a, prelazak okupatora u strategijsku defanzivu i dr. ukazivali su da se NOP približava ostvarenju svog cilja - oslobodenju zemlje od okupatora i domaćih izdajnika. Međutim, u takvim uslovima sve više se aktivirala međunarodna reakcija, koja je svojim delovanjem iz inostranstva, uz pomoć obaveštajnih službi, nastojala da potkopa tekovine NOB-a, da spasava pozicije buržoazije, uprkos tome što je NOP, posle mnogo odugovlačenja, bio priznat kao saveznik sila anti-hitlerovske koalicije.

U takvim međunarodnim i unutrašnjim uslovima, vojno-političkom rukovodstvu i oružanim snagama bila je potrebna jedinstvena političko-obaveštajna organizacija, koja će, rukovođena iz jednog centra, obezbediti elemente za nanošenje jedinstvenog udara neprijatelju na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, kao i onim snagama zemlje koje su kovale zaveru protiv nove Jugoslavije. Takva organizacija stvorena je reorganizacijom tadašnje obaveštajno-bezbednosne organizacije. Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 13. maja 1944. formirano je *Odeljenje za zaštitu naroda - Ozna* pri Povereništvu narodne odbrane NKOJ. I pri tadašnjim glavnim štabovima su formirana odeljenja.

Naredbom Vrhovnog komandanta Ozna je postavljena kao jedinstvena centralizovana organizacija.⁴⁾ U vezi s tim se u naredbi ističe: »Zato je već sada nužno stvoriti jedinstvenu moćnu organizaciju koja bi upravljala političkom obaveštajnom službom u inostranstvu i na okupiranoj teritoriji i kontrarevolucionarnom službom u NOVJ i na oslobođenoj teritoriji... Jedinstvena struktura i centralizovano rukovodstvo omogućuju obezbeđenje jedinstvene političke linije u obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj službi i daju Vrhovnom komandantu i rukovodstvu NOP-a moćno oružje za nanošenje jednovremenih udara po fašističkim i drugim neprijateljskim elementima po čitavoj teritoriji.«

¹⁾ Preuzeto iz »Vojnoistorijskog glasnika« br. 3/81. str. 134-140.

²⁾ Major pomoćnik načelnika OZN-e 3. armije.

³⁾ Poručnik, komesar čete u 9. crnogorskoj brigadi 3. divizije.

⁴⁾ Uprava bezbednosti SSNO, CE, klas. br. 0.01.02, fas. 1.

Naredbom je precizirano:

»1 - Svu aktivnost u borbi sa inostranom agenturom, agenturom protivnika i antinarodnih elemenata u NOP-u treba koncentrisati u odeljenjima za zaštitu naroda i njihovim odsecima, kako u centru, tako i po mjestima, izdvajajući te funkcije od vojno-operativne obavještajne službe.

2 - Uzimajući u obzir da je u današnje vrijeme sva oslobođena teritorija ratni logor i da NOVJ treba, prije svega, zaštititi od prodiranja neprijateljske agenture u njene redove, Odeljenje zaštite naroda treba formirati po vojničkom principu: pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ, odnosno pri Vrhovnom komandantu i njegovom štabu, na teritoriji glavnih štabova (štabova frontova, armija i na teritorijama korpusnih oblasti).

3 - Odeljenjima za zaštitu naroda treba staviti u dužnost:

- a) političku obavještajnu službu i kontraobavještajnu službu na okupiranoj teritoriji Jugoslavije i u inostranstvu;
- b) kontraobavještajnu službu na oslobođenoj teritoriji; i
- c) kontraobavještajnu službu u vojsci.«⁵⁾

Naredbom Vrhovnog komandanta *Odeljenje za zaštitu naroda Poverništva za narodnu odbranu NKOJ* postavljeno je kao rukovodeći organ *Ozne*, sa sledećom organizacijskom strukturom i zadacima: I odsek - obavještajni, za rad u inostranstvu i okupiranoj teritoriji; II odsek - kontraobavještajna služba na oslobođenoj teritoriji; III odsek - kontraobavještajna služba u vojsci; IV odsek - statističko-tehnički. Ovakva podela po sektorima rada bila je uslovljena raznovrsnom problematikom koju je trebalo rešavati: prema inostranstvu, jer je otuda radilo mnogo neprijatelja nove Jugoslavije i obavještajnih centara; na neoslobođenoj teritoriji, zbog postojanja baza i uporišta neprijatelja iz kojih je vođena borba protiv NOP; na oslobođenoj teritoriji, - zbog borbe sa ostavljenim i ubačenim neprijateljskim elementima, agentima, diverzantima, teroristima, ustašama; u NOVJ, zbog potrebe kompletne bezbednosne zaštite oružanih snaga, kako bi jedinice mogle nesmetano da izvršavaju zadatke u predstojećim operacijama za konačno oslobođenje zemlje.

Organizacijska struktura i delokrug rada *Ozne* na teritoriji glavnih štabova (armija) postavljena je na sličan način kao *Ozne Poverništvo za narodnu odbranu NKOJ*, sa nešto konkretizovanim zadacima. U korpusnim oblastima postavljeni su odseci *Ozne* sa tri sekcije: I - za rad na okupiranoj teritoriji; II - za rad na oslobođenoj teritoriji i III - za rad u vojsci.

Organizacija *Ozne* u vojnim jedinicama bila je postavljena tako što je III odsek *Odeljenja za zaštitu naroda Poverništva za narodnu odbranu NKOJ* rukovodio službom do opunomoćstva brigada, preko trećih odseka *Odeljenja za zaštitu naroda glavnih štabova Ozne* pri korpusnim vojnim oblastima, a od 1. marta 1945. preko *Ozne* pri armijama. Uputstvom III odseka *Ozne Poverništva narodne odbrane NKOJ* od 18. decembra 1944. godine⁶⁾ ukazano je da organi *Ozne* u vojsci »naročitu pažnju posvete odnosu sa štabovima« da sa njima »najtešnje sarađuju i od njih primaju sugestije i naređenja;«, da su »opunomoćenici dužni izveštavati štabove o stanju u jedinicama;« da »sve pojave treba sugerisati vojnom i političkom rukovodstvu, kako bi ono moglo na vreme poduzeti potrebne mere;« da »opunomoćenici potpuno obezbede jedinice iznutra i spolja« itd.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ Uprava bezbednosti SSNO, CE, klas. br. 0.01.02, fas. 1.

Nakon formiranja *Ozne* i njenog izdvajanja iz sastava jedinstvene obaveštajne službe, usledilo je naređenje Vrhovnog štaba od 1. avgusta 1944.

o novoj organizaciji vojnoobaveštajne službe, koja se delila na *vojnoobaveštajnu službu operativnih jedinica i vojnoobaveštajnu službu pri komandama vojnih područja*, sa zadatkom prikupljanja obaveštajnih podataka o neprijatelju. Obaveštajna odeljenja Vrhovnog štaba i glavnih štabova imali su: *agenturni odsek* (prikupljanje podataka preko agenture), *informativni odsek* (obrada i dostavljanje informacija) i *odsek za kadrove*. Obaveštajni odseci postojali su u štabovima korpusa i divizija i obaveštajni organi u štabovima brigada i bataljona, sa izviđačkim jedinicama (u divizijama - četa, brigadama - vodovi, bataljonu - odeljenje). U 1945. godini formirana su *obaveštajna odeljenja* armija, Ratne mornarice i Ratnog vazduhoplovstva.

Vojnoobaveštajna služba prikupljala je podatke o neprijatelju pomoću poverenika, izviđanjem sa zemlje i iz vazduha, aktivnošću izviđačkih jedinica u pozadini neprijatelja, prisluškivanjem radio-saobraćaja neprijatelja, saslušavanjem ratnih zarobljenika i prebeglih lica, izučavanjem zaplenjenih arhive i spisa itd. Obaveštajna služba je najtešnje saradivala sa organima *Ozne*.

Naredbom Vrhovnog komandanta NOVJ od 15. avgusta 1944. formiran je *Korpus narodne odbrane Jugoslavije - KNOJ*, kao jedan od značajnijih činilaca bezbednosti. Korpusom narodne odbrane komandovao je Vrhovni komandant preko načelnika Odeljenja zaštite naroda. Zadaci KNOJ-a su bili: borba sa antinarodnim elementima u pozadini NOV i likvidacija četničkih, ustaških, belogardejskih i drugih antinarodnih grupa na oslobođenoj teritoriji; obezbeđenje centralnih organa vlasti; čišćenje slobodne teritorije od ostataka raznih neprijateljskih jedinica, špijuna i diverzanata koje je neprijatelj ostavljao u pozadini NOV; obezbeđenje luka, obala i državnih granica; obezbeđenje najvažnijih železničkih i automobilskih puteva i mostova, zavoda i fabrika, aerodroma i drugih objekata vojnog značaja; izvršavanje zadataka *Ozne* u raznim operacijama (potere, proveravanje stanovništva, pretresi stanova, legitimisanja, zasede, sprovođenje uhapšenika, zarobljenika i si.).

KNOJ su sačinjavale divizije, brigade i bataljoni, kao osnovne operative jedinice. Uloga KNOJ-a je bila značajna u razbijanju i uništenju četnika u međurečju Drina - Sutjeska, maja 1945. i u prvim godinama posle rata za čišćenje teritorije od ustaško-križarskih, četničkih, balističkih i drugih grupa.

BEZBEDNOST I ULOGA OZNE
I VOJNO-OBAVEŠTAJNE SLUŽBE U ZAVRŠNIM
OPERACIJAMA JUGOSLOVENSKE ARMIJE
ZA OSLOBOĐENJE ZEMLJE

U tom periodu obaveštajna aktivnost okupatora i kvislinga i dalje je bila vrlo intenzivna, naročito u nastojanjima da u jedinice JA i u pozadinu infiltriraju svoju agenturu. Nemački stacionirani obaveštajni centri već su bili zamenjeni pokretnim obaveštajnim centrima, čiji su obaveštajci i diverzanti razvijali intenzivnu sabotažno-diverzantsku obaveštajnu delatnost.

Uz to su se koristili i čitavim sistemom specijalnih formacija (*brandenburg jedinice, trupovi, FAT-ovi*, lovačke komande, radio-izviđačka služba, »invaziona mreža« i »pozadinska mreža«). Ostale okupatorske i kvislinške obavještajne službe su izvršavale svoj deo zadatka u sklopu planova nemačke obavještajne službe. Istovremeno, uz pomoć anglo-američkih obavještajnih službi i međunarodne reakcije, tražili su put za spasavanje onoga što se još spasti može.

Reakcionarne i druge snage u svetu nisu se mirile da Jugoslavija bude država zasnovana na odlukama AVNOJ-a. Zato su u inostranim krugovima i obavještajnim centrima preduzimane mere da se potkopaju tekovine NOB-a i zada odlučujući udarac revoluciji. Prikupljani su podaci o jedinicama JA, njenim planovima i namerama, kao i raspoloženju naroda prema kralju i izbegličkoj vladi; radilo se na spasavanju starog poretka, pa i ustaške NDH, kao i na podršci četnicima Draže Mihailovića za oružanu borbu u pozadini. Širena je propaganda o rastućoj komunističkoj opasnosti i pravljeni planovi o uključivanju delova Jugoslavije u »Podunavsku federaciju« itd.

Ovakva situacija nametala je rukovodstvu NOP-a vrlo složene zadatke, od kojih su značajan deo izvršavali i organi *Ozne*, vojnoobavještajne službe i KNOJ-a, sa težištem da otkriju namere i delatnost okupatora, međunarodne reakcije i unutrašnjeg neprijatelja i da o tome obavještavaju rukovodstvo i komandovanje, da bi se na osnovu tih elemenata donosile odgovarajuće odluke i preduzimale mere. Istovremeno su prikupljani podaci za završne operacije JA. Te zadatke službe su uspešno izvršavale, jer je njihova reorganizacija bila već završena, a preduzete su još neke bezbednosne mere, tako da je ceo sistem bezbednosti bio upotpunjen i ojačan. U tom smislu, od velikog značaja za bezbednost završnih operacija NOVJ bilo je naređenje Vrhovnog štaba od 24. januara 1945. godine,⁷⁾ kojim se upozorava da »naši neprijatelji na sve moguće načine nastoje da doznaju što više o našoj vojsci i svim činionicima naše vojne moći«; da će se »neprijateljske obavještajne službe, pored fronta i trupa sa kojima vode borbe, usmeravati i na našu neposrednu i duboku pozadinu, nastojeći da prodru u sve grane našeg vojničkog, privrednog, industrijskog i društvenog života«; da će »pored ubacivanja agenture, nastojati da osluškuju naše telefonske razgovore u blizini fronta i u pozadini«; da se »neprijatelj služi i propagandom, s ciljem da bi utjecao na našu borbenu moć i na slabe duhove i unio zabunu naročito u pozadini«; da je »širenje lažnih, alarmantnih vijesti uperenih protiv narodnooslobodilačkog pokreta i vojske, jedan od metoda te propagande«, pa je zato »dužnost svih starješina i boraca da svim silama prijevavaju neprijateljsko obavještajno djelovanje i onemoguće mu da dođe do bilo kakvih podataka koji bi mu mogli koristiti za upoznavanje bilo kojeg pitanja iz oblasti naše vojske i svega onog što čini moć naše oružane sile«.

U vezi sa zaštitom vojne tajne u naređenju je naglašeno da »vojne tajne nisu samo pisani i nepisani operacijski planovi, dokumenti, zapovjesti, naredbe i instrukcije, već pod vojnom tajnom treba razumijeti i sve mnogobrojne sitne, pismene i usmene, činioce i podatke koji se odnose na spoljni i unutrašnji život i rad štabova, jedinica i ustanova na frontu i u pozadini, industrijska i privredna preduzeća koja rade za račun vojske ili su u vezi sa vojskom - to su, ukratko, svi elementi iz kojih neprijateljeva

⁷⁾ J. B. Tito, *Vojna dela*, 544-547.

obaveštajna služba može da dođe do bilo kakvih podataka o stanju kod nas«. Iznete su i razne slabosti u pogledu čuvanja vojne tajne.

Da bi se otklonile slabosti i vojna tajna podigla na viši stepen, naredeno je: »da sve starješine i štabovi, kao i sami borci, čuvaju vojne tajne s krajnjom savješću i ne dopuste da neprijateljeva obaveštajna služba dođe do ma kakvih podataka koji bi mogli koristiti neprijatelju«; »da budu svuda i na svakom mjestu krajnje oprezni i budni«; »da sve starješine na frontu i pozadini zavedu i održavaju najstrožiju kontrolu i nadzor nad životom i radom svojih potčinjenih i da se najmanje jedanput nedeljno održavaju predavanja o čuvanju vojne tajne i odbrani od neprijateljske špijunaže uopće«; »da glavni štabovi, organi OZN-e, jedinice KNOJ-a i štabovi vojnih oblasti preduzmu najstrože mere da se neprijateljskoj obaveštajnoj službi spriječi svako saznanje ili uvid u život i rad naše pozadine i svih njenih životnih organa, naročito industrijskih, privrednih i ostalih preduzeća ili centara koji se odnose na jačanje našeg ratnog potencijala«; da »čuvanje vojnih tajni bude najviši zakon za svakog starješinu i borca naše oružane vojne sile«.

U završnim operacijama za oslobodenje zemlje, osnovni zadaci organa *Ozne* u vojsci bili su: prikupljanje podataka o snagama i namerama neprijatelja i bezbednosna priprema jedinica za predstojeće operacije; čišćenje Armije od neprijateljskih elemenata, suprotstavljanje njihovoj aktivnosti i borba protiv infiltracije neprijatelja u jedinice; čišćenje oslobođene teritorije od ostataka oružanih formacija kvislinga - likvidacija odmetnika i njihovih jataka; ostvarivanje tesne saradnje sa komandama i njihovim organima, kao i organima sa teritorije, u preduzimanju mera za zaštitu jedinica od uticaja neprijatelja.

Neposrednim angažovanjem, saradnjom sa organima *Ozne* na terenu, sa komandama i partijskim organizacijama, otkriveni su i čišćeni iz jedinica ratni zločinci, saradnici okupatora i kvislinzi, kao i drugi ubačeni neprijateljski elementi, što je imalo značajan odraz za čistotu, jedinstvo i borbenu spremnost jedinica NOVJ. Isto tako su organi *Ozne*, jedinice KNOJ-a, a u nekim slučajevima i jedinice JA, čistile oslobođenu teritoriju od zaostalih grupa kvislinga i drugih slugu okupatora. Ti elementi su, često sa određenim zadacima (obaveštajno-špijunskim, diverzantskim, terorističkim, propagandnim i dr.), ostavljani da deluju u pozadini JA.

U završnim operacijama i komandno-štapski poslovi iz oblasti bezbednosti sve više su dolazili do izražaja. Tada su organi *Ozne* u jedinicama, naročito većim, vršili procene bezbednosne situacije za usmeravanje svog vlastitog operativnog rada prema neprijatelju i njegovim obaveštajnim službama, i sve češće bezbednosne procene za račun komandovanja i pripreme borbenih dejstava. Posebna pažnja poklanjana je bezbednosnoj i kontraobaveštajnoj zaštiti štabova i jedinica radi čega su primenjivane raznovrsne mere: otkrivanje neprijateljskih agentura, držanje u najvećoj tajnosti mesta razmeštaja štabova, proverà ljudstva na radu u štabovima, bezbednosna zaštita veza komandovanja, postavljanje proverenog ljudstva za šifrante, kurire, telefoniste, čuvanje dokumenata, održavanje u tajnosti formacijskog sastava i količine i vrste naoružanja, zaoštavanje budnosti, bezbednosti itd.

U pogledu zaštite borbenog morala i moralno-političkog stanja jedinica, u čemu su glavnu ulogu imale partijske organizacije, politički komesari, komande i starešine, organi *Ozne* su takođe imali značajnu ulogu.

Oni su otkrivali namere i metode psihološko-propagandnih i obaveštajno-subverzivnih dejstava prema jedinicama, ukazujući na takve akcije komandovanju, partijskim i političkim rukovodstvima, radi preduzimanja odgovarajućih političkih i bezbednosnih mera. Istovremeno, organi *Ozne* su otkrivali neprijateljski rad pojedinaca i grupa koji su širili neprijateljsku propagandu, panikerstvo, nagovarali na dezerterstvo itd.

Napori organa *Ozne* bili su u završnim operacijama usmereni i na dogradnju i poboljšanje celokupne organizacije *Ozne*, na popuni odseka i opunomoćstva, na osposobljavanju kadrova i unapređivanju stila i metoda njihovog rada. *Ozna* je u ovom periodu vrlo brzo razvila efikasnu ofanzivnu kontraobaveštajnu aktivnost i istraživanja, naročito o delatnostima stranih obaveštajnih službi i raznih emigrantskih i drugih neprijateljskih elemenata u inostranstvu, kao i reakcionarnih i drugih elemenata u zemlji, sadejstvujući usko sa Obaveštajnim odeljenjem Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba JA.

Radeći na navedenim zadacima, organi *Ozne* su postigli krupne rezultate. Tako su u ovom periodu i neposredno posle oslobođenja zemlje otkrili i uništili najveći deo okupatorske obaveštajne mreže (oko 7.000 nemačkih agenata, 1.283 italijanska, 378 mađarskih i 60 bugarskih), 793 lica sa terorističko-diverzantskim zadacima i oko 2.000 špijuna ostalih obaveštajnih službi. Organi *Ozne* su, zajedno sa KNOJ-em i jedinicama JA, razbili i uništili oko 12.000 pripadnika ustaško-križarskih, četničkih, ljotićeviskih, balističkih i drugih grupa.

NEKI ZAKLJUČCI

Služba bezbednosti i obaveštajno-bezbednosne službe od početka svog stvaranja razvijale su se kao integralni deo narodnooslobodilačkog pokreta u borbi protiv svih otvorenih i zamaskiranih neprijatelja, koje su okupatori i kvislinzi ubacivali ili pokušavali da ubace u redove NOV i POJ, u organizacije i rukovodstva KP i antifašističke organizacije. Obaveštajno-bezbednosne službe bile su sastavni deo sistema bezbednosti organizovanog na najširoj osnovi. To je omogućilo da se u začetku spreče mnogi pokušaji neprijatelja usmereni na ugrožavanje NOP-a, tekovina NOR-a i socijalističke revolucije.

Snaga bezbednosti izvirala je iz političkih ciljeva NOR-a i revolucije iz svesti i odgovornosti njenih nosilaca. Službe su imale evolutivni razvoj i neprekidno su se prilagođavale toku NOR-a i razvoju NOVJ i političkoj i vojnoj strategiji rukovodstva NOP-a. Veliki doprinos porazu fašističkih okupatora i njihovih obaveštajno-polijskih službi mogli su dati samo službe i kadrovi koji su shvatili sav značaj široko organizovanog sistema bezbednosti, na koji su se u potpunosti oslanjali i čiju su snagu koristili.

Uslovljenost i uzajamnost političke i vojne strategije u NOR-u neminovno su uticale i na strategijsku orijentaciju, organizaciju, zadatke, metode i aktivnosti sistema bezbednosti i obaveštajno-bezbednosnih službi, tako da su ove službe izvršavale i političke i vojne zadatke, teritorijalne i za račun oružanih snaga, pozadinske i operativne itd. Iz toga je proizlazila i njihova odgovarajuća organizacija sa kojom su najefikasnije mogli izvršavati sve te funkcije. Sistem bezbednosti i obaveštajno-bezbednosne službe bio je uspešan u onoj meri u kojoj je, vodeći računa o objektivnim

okolnostima u kojima se vodio oslobodilački rat i revolucija, pronalazio odgovarajuća rešenja i načine organizovanja snaga i sredstava u sveukupnoj borbi protiv neprijatelja.

Narodnooslobodilački karakter rata i u isto vreme rešavanje nacionalnog i socijalnog pitanja zahtevali su i od organa bezbednosti da u borbi protiv neprijatelja i njegovih podrivačkih aktivnosti posebno vode računa o suzbijanju onih delatnosti koje su bile usmerene na razbijanje bratstva i jedinstva, na sejanje nacionalne, socijalne, verske i druge netrpeljivosti i razjedinjenosti, na podvajanje naših naroda i narodnosti. Istovremeno je u obaveštajno-bezbednosnoj službi dosledno sprovedena linija KP po nacionalnom i socijalnom pitanju, što je ostvarivano i kadrovskom politikom.

Revolucionarni karakter NOB-a naročito je uslovljavao način i obim angažovanja celokupne bezbednosti, a posebno obaveštajno-bezbednosnih službi u borbi protiv klasnog neprijatelja. Organi obaveštajno-bezbednosnih službi, kasnije *Ozne*, dali su ogroman doprinos u toj borbi.

Stvaranje oružane sile sposobne da porazi okupatora i kontrarevolucionarne formacije i oslobodi zemlju, osloncem na sopstvene ljudske i materijalne potencijale, uz istovremeno stvaranje revolucionarne narodne vlasti, bilo je moguće samo pod uslovima stvaranja slobodne teritorije i bezbednosne zaštite svih ljudskih, materijalnih i drugih potencijala. Stoga je i bezbednosna zaštita teritorije, narodne vlasti, vitalnih objekata, materijalnih dobara, slobode građana, društveno-političkih organizacija itd. bila veoma značajna i uslovljena ciljevima oružane borbe, karakterom narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Organizovanjem bezbednosti na celokupnom našem prostoru nametnuta je borba okupatoru i kvislinzima i njihovim obaveštajno-policijskim službama na celom ratištu, što je za njih predstavljalo veliki problem, razvlačilo ih, sprečavalo ih da usmeravaju težište obaveštajno-subverzivnog rada na najosetljivija mesta i područja za NOV i POJ, dovodilo njihov obaveštajno-policijski aparat u poziciju da se brani od dejstva oružanih i drugih snaga NOP-a. Na taj način održavana je inicijativa i na području bezbednosti, kao što je to bilo i u vođenju oružane borbe.

Diverzantske jedinice u vrijeme formiranja armija i njihova uloga u završnim operacijama¹⁾

Potpukovnik, dr Ljubomir Bošnjak²⁾

DIVERZANTSKE JEDINICE U VRIJEME FORMIRANJA ARMIJA

Već na početku oružanog ustanka, u ljeto 1941, na osnovu Titove direktive da partizanski odredi ruše »sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: željeznice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja«, dezorganizuju saobraćaj, uništavaju živu silu i ratni materijal i »unose nervozu i nesigurnost u redove neprijatelja«, stvorena je jasna koncepcija diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu, kao sastavnog dijela masovnih borbi, bojeva i operacija u partizanskom i kombinovanom obliku oružane borbe.³⁾

Otuda su, uporedo sa stvaranjem i razvojem NOVJ i primjenom određenih oblika oružane borbe i borbenih dejstava, obučavane, prvenstveno na vlastitim iskustvima, i formirane diverzantske jedinice na cjelokupnom jugoslavenskom ratištu. Tako su do stvaranja krupnih operativno-strategijskih sastava - armija, početkom 1945, već bile potpuno oformljene za diverzantska dejstva specijalno obučene diverzantske jedinice, samostalne ili u sastavu operativnih i teritorijalnih jedinica.

Radi organizovanja diverzantskih dejstava na višem stepenu rukovođenja i komandovanja i objedinjavanja diverzantske aktivnosti Glavni štab NOV i PO Hrvatske, još 7. septembra 1944, donio je odluku da diverzantski bataljoni prerastu u odrede i da se formira Štab Grupe diverzantskih odreda u pozadini neprijatelja na glavnom geostrategijskom pravcu, u međuriječju Save i Drave.⁴⁾ Od postojećih diverzantskih jedinica na operativnom području 4. 6. i 10. korpusa NOVJ formirana su polovinom septembra 1944. tri diverzantska odreda:⁵⁾

- 1. diverzantski odred na Zvečevu, na operativnom području 6. korpusa (Slovenija), sastava dva bataljona - 1. bataljon na psunjskom i podravsko-bilogorskom, i 2. bataljon na diljsko-kmdijskom području;

^{*)} Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

²⁾ Naučni saradnik u Vojnoistorijskom institutu.

³⁾ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom II, knj. 1, str. 11.

⁴⁾ »Dosadašnji diverzantski bataljoni«, piše u naredenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 7. septembra 1944. šefu Diverzantske sekcije Ivanu Harišu, »postaju odredi. Izvrši takvo formiranje da svaki odred ima 2 bataljona. Odredi će nositi brojeve dosadašnjih bataljona. Tvoj štab nositi će naziv Štab Grupe diverzantskih odreda«. (Zbornik, V, 33, str. 536.)

⁵⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), fond NOP-a. reg. br. 26-2, k. 473; Izveštaj Štaba 1. diverzantskog odreda od 5. novembra 1944. Štabu 6. korpusa o organizacionom stanju, reg. br. 6-1-3, k. 121; Izveštaj Štaba Grupe diverzantskih odreda NOVJ od 1. marta 1945. Glavnom štabu Hrvatske.

- 2. diverzantski odred u selu Augušanovac (Pokuplje), na operativnom području 4. korpusa (Banija, Kordun, Pokuplje i Žumberak), sastava dva bataljona - 1. bataljon na žumberačkom, karlovačkom, kordunaškom i turopoljskom, a 2. bataljon na sisačko-banijskom i dvorsko-unskom području;

- 3. diverzantski odred u Pobjeniku, na operativnom području 10. korpusa (sjeverozapadna Hrvatska), sastava dva bataljona - 1. bataljon na području Posavine, Moslavine, Prigorja i Bjelovara, 2. bataljon u Zagorju i na Kalniku, a samostalna četa u Međumurju.

Osim vojnostručnog i političkog uzdizanja, kulturnog i zabavnog života, u odredima i bataljonima su organizovane sanitetska, intendantska i obavještajna služba, a »pomoću radio-stanica uspostavljena veza po predviđenom planu«. Zahvaljujući stručnom osposobljavanju i prilivu boraca iz teritorijalnih i operativnih jedinica popunjavane su diverzantske jedinice, tako da je svaki diverzantski odred imao oko 300 diverzanata. Grupa diverzantskih odreda NOVJ na području Hrvatske, prema pregledu brojnog stanja od 28. februara 1945, imala je 946 boraca i rukovodilaca (Štab Grupe diverzantskih odreda 30, 1. diverzantski odred 309, 2. diverzantski odred 310, 3. diverzantski odred 297).⁶⁾ Međutim, diverzantske jedinice su imale i razvijenu mrežu »spoljnih saradnika«, tako da je broj diverzanata bio znatno veći od navedenog.

Krajem 1944. i početkom 1945. obučavane su i formirane »specijalne diverzantske grupe« za ubacivanje u okupirane gradove i diverzantske jedinice u divizijama Korpusa narodne odbrane. Štab 3. diverzantskog odreda obučio je i ubacio nekoliko diverzantskih grupa u Zagreb radi rušenja objekata koje je koristio neprijatelj i uništavanja njegove žive sile. Početkom 1945. u 1. hrvatskoj diviziji Narodne odbrane, nakon održanih kurseva u trajanju od 15 do 20 dana, formirane su diverzantske jedinice.⁷⁾

Samostalnim diverzantskim jedinicama na teritoriji Hrvatske neposredno je tokom čitavog NOR-a rukovodio Glavni štab NOV i PO Hrvatske preko Diverzantske sekcije, odnosno (od polovine septembra 1944) Štab Grupe diverzantskih odreda. Te jedinice su, radi efikasnijeg izvršenja zadataka, bile neposredno povezane sa štabovima operativnih zona i korpusa na čijoj su operativnoj teritoriji izvodile akcije. Izvještaje o izvedenim akcijama, organizacijskom i moralno-političkom stanju, štabovi diverzantskih jedinica su dostavljali Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i štabovima operativnih zona i korpusa, a štabovi operativnih zona i korpusa imali su zadatak da ih popunjavaju odvažnim i politički svjesnim borcima, snabdijevaju odjećom, obućom, sredstvima za miniranje i lakim automatskim naoružanjem.

MJESTO I ULOGA DIVERZANTSKIH JEDINICA U VRŠNIM OPERACIJAMA Zy4 OSLOBOĐENJE JUGOSLA VIJE

U završnoj ofanzivi diverzantske jedinice su postigle zapažene rezultate rušeći, osim ostalog, objekte na komunikacijama kojima je neprijatelj manevrisao ili se povlačio, i uništavajući njegovu živu silu. Time su dale

⁶⁾ AVII, fond NOP-a, reg. br. 5-3, 6-1-3, k. 121

⁷⁾ Isto. reg. br. 6-1-3, 13-1-3, k. 121.

veliki doprinos u izvršavanju zadataka koji su proizlazili iz završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije.

Početak 1945. godine duboko u neprijateljskoj pozadini, na dijelu teritorije koja nije bila definitivno oslobođena, djelovao je 6. i 10. korpus u Slavoniji i Zagorju, 5. korpus u Bosni (uglavnom dolinom rijeke Bosne), 4. korpus u Baniji, Kordunu, Pokuplju i Zumberku, 11. korpus u Lici i Gorskom kotaru, 7. korpus u Notranjskoj i Dolenjskoj, 9. korpus u Gorenjskoj i Slovenskoj primorju, kao i jedinice 4. operativne zone u Štajerskoj i Koruškoj. Djelstva tih korpusa bila su uglavnom usmjerena na komunikacije kojima su Nijemci izvodili pokrete, dotur i snabdijevanje trupa na jugoslovenskom frontu. Tim djelstvima naročito su bile ugrožene komunikacije u dolini Save i Drave, kojima je Grupa armija »E« bila povezana sa jugoistočnim oblastima Rajha, kao i splet glavnih komunikacija kojima je Grupa armija »C« u sjevernoj Italiji, dolinom gornjih tokova Drave, Save i Soče, bila povezana sa Grupom armija »Jug« u Mađarskoj.

Djelstva Grupe diverzantskih odreda, sa više od 1.000 diverzanata, na operativnom području 4, 6. i 10. korpusa i drugih diverzantsko-minerskih jedinica u teritorijalnim i operativnim jedinicama u pozadini neprijatelja u završnim operacijama za oslobođenje zemlje otežali su manevar i pregrupisanje neprijatelja s jednog operativno-taktičkog pravca na drugi i organizaciju odbrane na Savi, Dunavu i u Mađarskoj.

Prema koncepciji vojnog i političkog rukovodstva NOR-a o izvođenju završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, diverzantska djelstva na teritoriji Hrvatske izvođena su sinhronizovano po prostoru, vremenu i objektima. Nakon proboja sremskog fronta i izbijanja 3. ukrajinskog fronta Crvene armije na Dravu, komunikacije u dolini Save i Drave dobile su još veći značaj.⁸⁾ Snage neprijatelja su dovedene u veoma nepovoljan operativni položaj, što je doprinijelo njegovom konačnom slamanju i oslobođenju Jugoslavije.

Samo na glavnoj pruzi Zagreb - Beograd i sporednim krakovima, diverzantske jedinice su, prema dokumentima kvislinške NDH, izvele od 1. januara do 3. maja 1945. godine 313 diverzantskih akcija (januar - 92, februar - 77, mart - 67, april - 71, maj - 6).⁹⁾ Ivan Hariš, komandant Grupe diverzantskih odreda, sumirao je, na osnovu prispjelih izvještaja štabova diverzantskih jedinica, broj diverzantskih akcija od 1. januara do 8. maja 1945. godine. Prema prikupljenim podacima, diverzantski odredi su izveli 541 diverzantsku akciju.

Od sredine decembra 1944. do 13. maja 1945. u Sloveniji je izvedena, ukupno 261 diverzantska akcija na prometnim linijama, sredstvima veze i manjem broju industrijskih objekata.

Na operativnom području 9. korpusa, Slovenskoj primorja i zapadnog dijela Gorenjske istakle su se diverzantsko-minerske grupe jedinica 30. divizije, diverzantsko-minerski vodovi Jeseničko-bohinjskog partizanskog odreda i mineri inženjerskog bataljona 30. i 31. divizije. Diverzantsko-minerski vodovi Jeseničko-bohinjskog partizanskog odreda izveli su od 17. decembra 1944. do 20. marta 1945. ukupno 53 diverzantske akcije na željezničkim prugama Kranj - Jesenice i Bohinjska Bistrica - Jesenice. Na operativnom području 9. korpusa izvedeno je 108 miniranja pruge. Goto-

⁸⁾ Rade Bulat, »Karakteristike oružane borbe u zagrebačkoj oblasti«, Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Varaždin, 1976. 98-119.

⁹⁾ A VII, fond NDH, reg. br. 1-1, 2-1, 3-1, 4-1, 5-1, k. 206, Pregled izvedenih diverzantskih akcija na željezničkim prugama.

vo polovinu tih akcija izveli su mineri Jeseničko-bohinjskog partizanskog odreda, što ubjedljivo svjedoči o velikom naprezanju njegovih diverzantsko-minerskih grupa. Inženjerski bataljon 30. divizije, u aprilu 1945, minirao je željezničku prugu između Tržiča i Trsta devet puta, porušio 500 m kolosijeka i pet stubova električnog dalekovoda visokog napona.^{10>}

Minerske grupe jedinica 9. korpusa, u 211 izvedenih diverzantskih akcija, porušile su sedam mostova na prugama i šest na cestama, sedam stubova električnog dalekovoda visokog napona, željezničku prugu u dužini 3.758 m i uništile 35 lokomotiva i 288 vagona. Na teritoriji 4. operativne zone minerska četa 13. slovenačke udarne brigade »Mirko Bračič«, noću 28/29. decembra 1944, minirala je transportni voz na pruzi Celje - Maribor, između Doboveca i Ponikve. Jedinice brigade, nakon miniranja kompozicije, rzvele su juriš, zaplijenile opremu i zapalile voz.^{11>}

Komandant Jugoistoka, 11. decembra 1944, izvijestio je njemačku vrhovnu komandu »o nedovoljnom obezbjeđenju važne željezničke pruge Maribor - Zidani Most od strane zamjenika 18. armijskog korpusa, kao i o uznemiravanju u znatnom obimu na ovoj pruzi za posljednjih 14 dana«. Na osnovu tog izvještaja, njemačka vrhovna komanda je izdala direktivu načelniku naoružanja kopnene vojske i komandantu dopunskih trupa kopnene vojske da lično zamjenik komandanta 18. armijskog korpusa treba da organizuje obezbjeđenje pruge Maribor - Zidani Most, angažujući za to posadne jedinice.^{12>}

Na operativnom području 7. korpusa (Notranjsko i Dolenjsko) željezničke pruge su do kraja 1944. bilo gotovo onesposobljene, naročito poslije rušenja mosta na Savi kod Litije i željezničkog vijadukta kod Borovnice. Operativno područje 7. korpusa nalazilo se van pravaca povlačenja njemačkih snaga, koji su bili usmjereni preko operativnog područja 9. korpusa i 4. operativne zone: Velebit - Velika Kapela - Snežnik - Trst i Zagreb - Celje - Dravograd. Od 261 evidentirane diverzantske akcije, od polovine decembra 1944. najveći broj je izveden na operativnom području 9. korpusa - 211, a na području 4. operativne zone - 36 i 7. korpusa - 14. U tim akcijama je bilo porušeno 14 manjih željezničkih mostova i 17 mostova na cestama, sedam stubova dalekovoda visokog napona, više od 11 km željezničke pruge, uništeno 30 lokomotiva, 149 vagona i šest privrednih objekata, od kojih tri električne centrale.^{13>}

Većina tih akcija, više od 90 odsto, bila je izvedena u januaru i februaru 1945. godine. Krajem aprila, kada je u Sloveniji pristupljeno okruženju i uništenju neprijateljskih grupacija, diverzantske akcije na komunikacijama nisu više izvođene. Štab 14. divizije, 13. maja 1945, naredio je štabovima brigada da zaposjednute mostove na lijevoj obali Drave, radi spriječavanja povlačenja njemačkih i kvislinških jedinica prema Austriji, miniraju samo u slučaju nužde: »ako naše jedinice ne bi mogle održati po-

^{10>} Isto, VI, 19, str. 467-476; Izvještaj Štaba Inženjerskog bataljona 30. divizije JA od 19. aprila 1945. Štabu 30. divizije o aktivnosti minersko-diverzantskih vodova u drugoj polovini marta i prvoj polovini aprila.

■) Isto, VI, 18, str. 914; Izvještaj komandira žandarmerijske stanice Ponikve od 30. decembra 1944. Sreskoj žandarmeriji u Celju o napadu na transportni voz između Ponikve i Doboveca.

^{12>} Isto, tom XII, knj. 4, str. 1103.

^{13>} Isto, VI, 18, str. 250-252, 450-464, 468-489 i 628-634; knj. 19, str. 217-223, 230-241, 367-377, 408-410, 540-542, 588-592 i 741-743.

ložaj«.¹⁴⁾ Kao i u drugim krajevima Jugoslavije, okupatorske jedinice su u toku povlačenja sa prostora Ljubljane i Gorenjske, prema Austriji, preduzele mjere i rušile mostove, kao na Ljubljanci kod Presela i Zaloga, i na željezničkoj pruzi Ljubljana - Kranj - Jesenice.

Diverzantska dejstva u pozadini fronta u Hrvatskoj i Sloveniji, za čiji su efekat bili zainteresovani i saveznički komandanti u Sredozemlju, osim ostalog, posredno su uticala na stabilnost i organizaciju odbrane njemačkih snaga u sjevernoj Italiji. U drugoj etapi završnih operacija diverzantska dejstva u pozadini umnogome su doprinijela slamanju njemačkog fronta i odbrane u istočnoj Bosni i Sremu, i razbijanju i okruženju njemačke grupacije u sjeverozapadnim krajevima Jugoslavije.

¹⁴⁾ Isto, VI, 19, str. 750-753; Zapovijest Štaba 14. divizije od 13. maja 1945. štabovima brigada o zaposjedanju mostova na lijevoj obali rijeke Drave radi sprječavanja povlačenja neprijatelja u pravcu sjevera.

*Opšta Opšta
razmatranja*

Vojno organizovanje u narodnooslobodilačkom ratu^o

General-pukovnik Nikola Pejnović²

METODIČKE NAPOMENE

Prema suštinskom određenju naša tema se odnosi samo na jedan, mada veoma značajan problem strategije narodnooslobodilačkog rata koji se tiče završnog stepena organizacije naših oružanih snaga i njihove ratne vestine u završnom periodu rata. Taj period od početka stvaranja armija do kraja narodnooslobodilačkog rata iznosi, približno, deseti deo njegovog ukupnog trajanja. Ovom prilikom nije nam namera da opisujemo događaje i dokazujemo činjenice, budući da su u osnovi, istorijske slike i prikazi tih zbivanja dovršeni, i da se u vezi sa tim ništa značajno ne može izmeniti. To naglašavam stoga da bih konstatovao da naša današnja uloga kao bivših aktera, bez obzira na to što je to susret sa istorijom, nije svedočenje i reminiscencija o preživljenom, već pokušaj da doprinesemo stvaranju meritornih kritičkih ocena i sudova o smislu, značaju i rezultatima naših vojnih poduhvata u toku prvih nekoliko meseci u 1945. godini. Podrazumeva se da ono što ćemo ovde navesti neće biti zasnovano samo na našoj memoriji već i na novim spoznajama tadašnjih uslova, odnosa i procesa.

Polazeći od takvog poimanja predmeta naše današnje rasprave, izuzetno je značajno učiniti u ovom slučaju dve metodičke napomene.

Prva se tiče odnosa celine i delova, i to podjednako u predmetnom i u vremenskom smislu. Predmetni orijentir podrazumeva da se sem vojne sfere, čiji jedan segment danas razmatramo, u fokusu stalno drži i šire okruženje koje se odnosi na rat u celini i druge fenomene značajne za vojno stvaralaštvo. Nijedan vojni problem u ratu, pa ni u našem narodnooslobodilačkom, nije moguće oceniti i objasniti njim samim, a pogotovo je to nemoguće kada se radi o velikim strategijskim pitanjima kakva su ova koja danas razmatramo. Vremenska celina imperativno nalaže da se u istorijskoj optici stalno drži čitav lanac događaja u narodnooslobodilačkom ratu, od njegovog početka do završetka. U našem slučaju, celina više i konkretnije objašnjava delove nego obrnuto, a objektivno ocene su bez celine apsolutno neostvarljive.

Druga napomena se odnosi na dijalektiku rata i specifične uslove u kojima su se određeni poduhvati preduzimali, naročito oni koji se tiču formiranja armija kao krupnih vojnih sastava. Kompresija istorijskih zbivanja u ratu bila je izuzetno snažna, što je zahtevalo skraćene procene i brze od-

■> Saopštenje izneto na »okruglom stolu« u Domu JNA u Beogradu 15. januara 1985.

²) Potpukovnik, politički komesar 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« 1. armije.

luke u uslovima velikih naprezanja, neizvesnosti i stalnih opasnosti. Učestalost pramena u ratu i u miru nije moguće upoređivati zbog principijelnih razlika u metodama izvođenja ratnih i mirnodopskih reorganizacija i preformacija. Zbog toga, njihova kritička dimenzija mora strogo, i do kraja korektno, biti zasnovana na proceni tadašnjih uslova i faktora, a ne na retrospektivnim idealizovanim slikama zbivanja, zasnovanim na teorijskim analizama i kriterijumima stvorenim za drugačija vremena.

ZNAČAJNE KARAKTERISTIKE TITOVE DELATNOSTI NA STVARANJU VOJNE ORGANIZACIJE

Prethodne napomene metodološko-teorijskog karaktera odnose se na udaljenije prilaze našoj temi i služe kao početno usmerenje, bez obzira na to da li smo ih defmisali na ovaj ili drugačiji način. Sledećim naznakama značajnih principa naše vojne organizacije u narodnooslobodilačkom ratu stvorićemo bliže okvire našoj temi i oslonac za čvršće zaključivanje. Dakle, značajnim principima naše vojne organizacije u NOR-u treba smatrati sledeće:

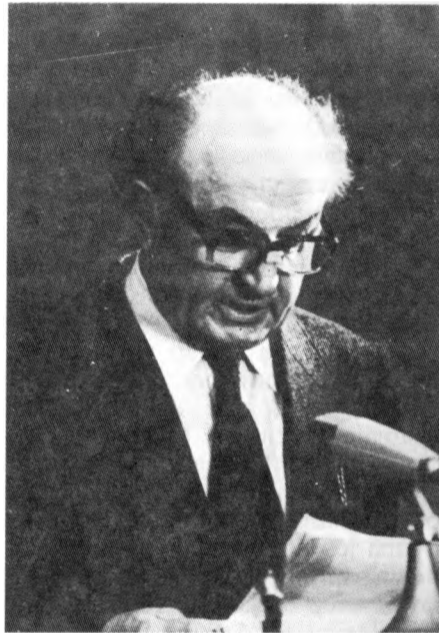
a) Stalna usmerenost kretanja vojne organizacije kreće od nižih ka višim oblicima, od sitnijih ka krupnijim, od lokalnih ka onim od šireg značaja, od statičnih ka pokretnim i manevarskim jedinicama i oblicima, uz istovremeno zadržavanje svih prvobitnih oblika i načina organizacije za prostore i uslove kojima su i dalje odgovarali. Nije se, dakle, radilo o potpunoj negaciji postojećih, već o njihovom prevazilaženju organizacije i menjanju njihovog značaja na skali stratejskih prioriteta. Tito je na vreme i vidovito odbacio gerilu, kako gradsku tako i seosku, i prihvatio partizansku orijentaciju, iz koje je veoma brzo stvorio Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije kao osnovno rešenje naše vojne organizacije u ratu. Odbacio je, takođe, preuranjeno formiranje brigada, nagoveštavajući njihovo organizovanje kada za to dođe trenutak, a situacija krajem 1941. godine ubrzala je ostvarenje toga čina.

Od početka narodnooslobodilačkog rata do danas u razvoju naših oružanih snaga moguće je označiti pet velikih perioda i stepena organizacionog oblikovanja i koji im odgovaraju. Ti periodi su sledeći: (a) početno partizansko ustrojstvo; (b) formiranje i razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije; (c) stvaranje Jugoslovenske armije; (d) preimenovanje Jugoslovenske armije, uz kasnije poznate inovacije, u Jugoslovensku narodnu armiju; (e) stvaranje dva dela i dve vrste jedinstvenih oružanih snaga - Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane. S obzirom na naše tematsko usmerenje, treba odmah uočiti da armijski sastavi kao forma organizacije postoje u tri poslednja od pet navedenih perioda, od kojih nas, u ovom slučaju najviše interesuje treći, koji se odnosi na završnu fazu narodnooslobodilačkog rata. Takva globalna konstatacija neizbežno povlači i drugu - da se u toku narodnooslobodilačkog rata ni u najtežim situacijama nismo vraćali pređašnjim organizacionim formama, već smo se stalno kretali uzlaznom linijom - od nižih ka višim organizacionim rešenjima. Otežani uslovi i povremene krize, kojih je bilo, mogli su samo da usporavaju organizacionu transformaciju oružanih snaga, ali nikad da prouzrokuju principijelno drugačija stratejska rešenja. Kritički se može suditi da smo negde zakasnili a negde i uranili u stvaranju po-

jedinih jedinica, ali to nije narušavalo navedene principe, već je bilo izraz konkretne i lokalne prakse, a ponekad i neodgovarajućeg načina realizacije tih principa. Radi istorijskog poređenja: Vijetnamci su svoje divizije i pukove u određenom periodu vraćali na bataljonske nivoe, a Kinezi su svoju 4. armiju organizaciono dispergirali praveći od nje partizanske baze i lokalne odrede.

Postepenost i neprekidnost organizacionih procesa u razvoju oružanih snaga u narodnooslobodilačkom ratu čine jedno od glavnih obeležja naše vojne istorije u tom periodu. Tito nije čekao da celina ili veći deo vojnih snaga i pokreta u zemlji sazru do određenog višeg stupanja vojnog organizovanja, već je onaj deo koji je prednjačio u razvoju i snazi organizaciono uzdizao i na taj način postizao nekoliko uporednih, ali i velikih ciljeva. Stečena i u praksi proverena dragocena iskustva kasnije su najšire koristili i svi drugi sastavi. U tim početnim sastavima pravovremeno su osposobljavani rukovodeći kadrovi koji su, kasnije, upućivani na više funkcije u nove ili postojeće jedinice. Moralni podsticaj tih kadrova rukovodstvima i snagama u pojedinim delovima zemlje bio je posebno značajan za njihovo mobilisanje za još veća pregnuća u daljem razvoju vojne organizacije. U početku 1942. godine imali smo samo jednu brigadu, a krajem godine trideset, a takva postupnost je karakteristična i za formiranje divizija i korpusa. Numerički redosled naših brigada, divizija, korpusa, pa čak i armija, istorijski je indeks razvoja narodnooslobodilačke borbe na jugoslovenskom prostoru. Osnovni pokretački motiv navedene organizacione prakse i principa kojima su se Tito i Vrhovni štab rukovodili čine nacionalnooslobodilački i revolucionarni ciljevi narodnooslobodilačkog rata. Oni su i uticali na to da vojna organizacija bude iz naroda izvedena, a njeni vojni ciljevi stalno radikalni, kako po zadacima tako i po načinu i intenzitetu organizacionog izrastanja. Kao što nismo čekali da nas drugi oslobode, tako nismo kopirali tuđa rešenja i robovali stranim organizacionim uzorima.

b) Svi delovi i institucije oružanih snaga u svim oblicima organizovanja i na svim stepenima razvoja bili su po karakteru istovremeno lokalne, regionalne, nacionalne (republičke) i jugoslovenske narodnooslobodilačke i revolucionarne snage i borbeni sastavi, bez obzira na to gde su se nalazili i kada su stvoreni. Izuzetak čini formiranje armija koje, prema sastavu, nazivu i potčinjenosti vrhovnom komandnom stepenu, poprimaju isključivo opštejugoslovenski karakter. Partizanski odredi su stvoreni u lokalnim

General-pukovnik Nikola Pejnović, govori na »okruglom stolu«

okvirima, a prema njihovim atributima dobijali su nazive (Valjevski, Kozarački, Ozrenski, Bilogorski, Skopski itd.), ali su, istovremeno, činili organske i sastavne delove regionalne, pokrajinske i nove jugoslovenske vojne organizacije. I većina brigadnih vojnih sastava razvila se iz lokalnih okvira, a svi sastavi označavani su regionalnom ili republičkom brojčanom oznakom (1. krajiška, 1. dalmatinska, 1. slovenačka, 10. hercegovačka, 4. kordunaška, 16. banijska i dr.), a izuzetak čini nekoliko prvoformiranih brigada, koje su od početka nosile jugoslovensku brojčanu oznaku (1. proleterska, 2. srpska, 3. sandžačka, 4. i 5. crnogorska proleterska i 6. istočnobosanska). Prema radijusu dejstava brigade nisu bile vezane za određenu teritoriju. Divizije i korpusi numerisani su prema opštejugoslovenskom redosledu, bez obzira što su ti sastavi, pored numeričke, imali i bliže geografske oznake (14. slovenačka, 16. vojvodanska, 9. dalmatinska, 21. srpska divizija itd. ili, 7. slovenački, 12. vojvodanski, 3 bosanski, 8. dalmatinski korpus, itd.). Novostvoreni armijski sastavi nisu mogli nositi ni regionalne, ni republičke nazive jer se radilo o visokom stupnju ukрупnjavanja i organske integracije, koji se izdigao iznad regionalnih i nacionalno-pokrajinskih razmera i direktno je bio potčinjen vrhovnom centralnom komandnom stepenu.

Stvaranjem nacionalnih (republičkih) glavnih štabova i nacionalnih vojnih sastava (muslimanska, srpska, crnogorska, slovenačka brigada), uz isticanje odgovarajućih nacionalnih amblema (često i oba - jugoslovenski i nacionalni), iskazivan je oslobodilački i patriotski karakter jedinica prema karakteru naše borbe, dok je postojanje organizacije Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u jedinicama, uz legalno postojanje institucije politkomesara (o kojoj bi trebalo šire govoriti u drugom kontekstu), označavalo njihovu revolucionarnu dimenziju u skladu sa ciljevima socijalističke revolucije u nerazdvojnem jedinstvu sa narodnooslobodilačkom borbom. Uostalom, patriotsko i revolucionarno u našim uslovima je bilo neodvojivo, budući da je svaki patriotski čin značio i revolucionarni postupak, i obratno. Antinomije nije moglo biti. Stvaranjem odgovarajućeg broja proleterskih vojnih sastava (brigada, divizija, korpusa), kao elitnih jedinica dokazane borbene vrednosti i političke svesti, naglašavani su naši društveni ciljevi bez štete po širinu pokreta i oslobodilačku misiju oružanih snaga.

Takav princip vojne organizacije bilo je moguće prihvatiti i primeniti zbog postojanja jedinstvene Komunističke partije Jugoslavije i zbog njene rukovodeće uloge u pokretu i revoluciji. Pravovremeno formiranje Glavnog, a zatim Vrhovnog štaba, sa poznatim aktivnostima i opštejugoslovenskim preorgativima, obezbedilo je, pored svih razlika i specifičnosti i svih teškoća u okupiranoj i raskomadanoj zemlji, jedinstvo komandovanja i efikasno stvaranje, usklađivanje i usmeravanje naše vojne organizacije i njenih ukupnih borbenih dejstava.

c) U okviru jedinstvene vojne organizacije od početka su postojale dve relativno odvojene komponente - operativna (manevarska) i teritorijalna. Na prvi pogled može izgledati da se ne radi o nečemu posebnom, što već nije poznato iz klasične vojne strukture, dok u suštini tu ima i sličnosti i razlika. Značajna razlika je u tome što je naša vojna teritorijalna organizacija bila vezana ne samo za nadležnu vojnu strukturu već, isto toliko, i za organizaciju vlasti i političke organizacije na terenu, a činila je sponu između naroda i njegovih operativnih vojnih sastava. Kada je narod nekog kraja, zbog borbenih potreba u drugim krajevima zemlje, morao da se rastane od svojih domaćih operativnih sastava, osećao je potrebu za domaćim

teritorijalnim snagama i nije dozvoljavao da bez njih, ostane ni privremeno. Međutim, operativni sastavi nisu mogli ni djelovati ni opstati bez odgovarajuće pomoći teritorijalnih punktova (sanitetske, intendantske, tehničke i druge baze), niti uspješno djelovati bez oslonca na lokalne teritorijalno-partizanske snage. Na jednoj strani, imali smo strukturu štabova, institucija i jedinica, kao glavni štabovi, štabovi korpusa i zona, vojnih područja, sa bazama i komandama mesta, zatim partizanske odrede i razne diverzantske i udarne grupe čija je mreža stalno pokrivala određene prostore. Na drugoj strani, postojali su operativni sastavi jačine brigada, divizija, operativnih grupa i sličnih sastava eksteritorijalnog karaktera i najšireg radijusa dejstva. Stvaranjem armija, oslobođenjem zemlje i organizovanjem države ta slika se preinačuje prema zahtevima novog vojnog i šireg državnog organizovanja. Prošlo je više od dvadeset godina da bismo, u skladu sa novim društvenim reformama i povećanim spoljnim opasnostima, u okviru petog perioda organizacionog razvoja naših oružanih snaga, vratili Teritorijalnu odbranu sa republičkim, zonskim, regionalnim, opštinskim i mesnim štabovima, jedinicama i ustanovama kao potvrđeno istorijsko iskustvo. Operativna komponenta je zadržala federativnu, opštejugoslovensku ulogu i značaj, a time su obe u međusobnom odnosu znatno autonomnije u poređenju sa ratnom praksom.

d) Tesna i neprekidna međusobna uslovljenost vojne organizacije i ratne vestine u toku celog narodnooslobodilačkog rata jedna je od značajnih karakteristika obe navedene kategorije. Suština te karakteristike opredeljena je oblikom našeg rata i oružane borbe u njemu, koja je uključivala partizanska dejstva najširih razmera, kombinovane manevarske bojeve i operacije u najdužem periodu rata i, konačno, primenu frontalnog oblika oružane borbe u završnoj fazi rata, uz istovremenu primenu svega racionalnog iz prethodnog partizanskog i manevarskog oblika oružane borbe. Takva strategija je presudno determinisala karakter i snagu naših vojnih sastava, kao što je i vojna organizacija uslovljavala izbor oblika i načina strategijskih, operativnih i taktičkih dejstava. Njihova zbirna karakteristika sadrži elemente lakih i pokretnih jedinica manevarske i udarne snage za primenu ofanzivnih i iznenadnih udara na relativno krupne protivničke snage i objekte. Partizanski odredi, brigade i divizije oličavali su takve naše snage i udovoljavali objektivnim potrebama specifičnog ratišta i naše ratne veštine. Postojanje korpusa omogućilo nam je primenu odlučujućih sudara na taktičkom i operativnom nivou, dok su armije formirane u trenutku kada je protivnika trebalo, u odlučujućim strategijskim sudarima, definitivno poraziti. Razvoj i jačanje vojne organizacije bili su najbolja škola za obrazovanje i uzdizanje velikog broja naših vojnih kadrova koji su kroz praksu, uz neznatna teorijska znanja, postajali vrsni komandanti i zapažene vojskovođe.

Materijalni uslovi, izraženi nedostatkom oružja, opreme i municije, bili su tokom čitavog rata otežavajući i ograničavajući faktor za naše vojno organizovanje sve do stepena armije, ali nikad nisu bili prepreka za dalje organizaciono izrastanje. Po prelasku na armijski stepen združivanja i komandovanja pojavili su se problemi vezani za artiljerijsku, tenkovsku i avijacijsku podršku, kao i u obavljanju transporta i pozadinskog obezbeđenja u celini. Te narasle potrebe nisu mogle biti razrešavane zaplenjivanjem od protivnika, kao što je do tada činjeno, već smo se delimično morali orijentisati na savezničku materijalnu pomoć, bez koje se ne bi moglo uspešno pristupiti formiranju armija kao najkrupnijih organizacionih celina.

O FORMIRANJU ARMIIJA

S pravom se može tvrditi da smo stvaranjem armija, i ujedno Jugoslovenske armije i Jugoslovenske mornarice, izvršili veličanstven čin, po istorijskom i strategijskom značaju gotovo ravan onome koji je učinjen otpočinjanjem oružanih narodnih ustanaka na tlu porobljene i raskomadane Jugoslavije 1941. godine. Tada smo nekima mogli izgledati kao bespomoćni i usamljeni avanturisti, a početkom 1945. godine držali smo strategijski deo jedinstvenog evropskog fronta zajedno sa saveznicima, spremni za ostvarenje konačnog cilja - pobeđu nad neprijateljem i oslobodenje zemlje. U toku tri i po godine nevidenih teških borbi, bez ičije pomoći sa strane, stvorili smo vojsku koja je bila sastavljena od 68 divizija, odnosno 367 brigada, pukova i drugih borbenih delova, zatim 18 korpusa,³⁷ sa odgovarajućim pomorskim i vazduhoplovnim snagama, ukupne jačine od oko 800.000 ljudi. Takvih poduhvata u svetskoj istoriji nema mnogo. Određenu simboliku čini i okolnost da smo Prvu armijsku grupu stvorili na prostoru Srbije, upravo tamo gde su okupatori i kvislinzi pripremili i izveli prvu neprijateljsku ofanzivu i, uz bestijalan razračun sa golorukim narodom, potisli glavninu naših snaga u druge krajeve zemlje.

Mnogobrojni uzroci i različiti razlozi uslovlili su prelazak na viši stepen vojne organizacije, baš u vreme kada su se za to bili stekli neophodni uslovi. Oni su bili, kao i obično, političkog i vojnostrategijskog karaktera, mada među njima nema jasnog razgraničenja, budući da su se međusobno najtešnje uslovljavali. Približavanjem kraju rata oštrije se nametalo pitanje stvaranja jedinstvene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije na osnovu sporazuma Tito - Šubašić, povezano sa zaključcima Teheranske konferencije i, u vezi s tim, pitanje našeg međunarodnog priznanja.⁴¹ Bez obzira na unutrašnju snagu našeg pokreta taj aspekt naše pozicije predstavljao je zadatak primordijalnog značaja. Borba za međunarodni status Jugoslavije kao nove i jedinstvene države neminovno je nalagala još veće unutrašnje jačanje, viši stepen unutrašnjeg jedinstva i integracije i što širi politički uticaj na mase i njihovu borbenu i revolucionarnu mobilizaciju. Organizacija jedinstvenih i na jugoslovenskom nivou integrisanih oružanih snaga, odnosno Jugoslovenske armije, bila je imperativ. Jer, armije su činile prvi stepen u našem dugotrajnom vojnom organizovanju u narodnooslobodilačkom ratu, koji nije bio lokalnog, regionalnog, nacionalnog ili republičkog (zemaljskog) karaktera, već i formalno i stvarno samo jugoslovenski. Organizacija korpusa sa glavnim štabovima činila je Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, ali ne i Jugoslovensku armiju. Uostalom, ni sadašnja organizacija Teritorijalne odbrane nije identična organizacija Jugoslovenske narodne armije. Prva je velikim delom u jurisdikciji republika i drugih društveno-političkih zajednica, a druga je u isključivoj nadležnosti Federacije. Dakle, borba za unutrašnje jačanje i međunarodno priznanje Jugoslavije tražila je viši stepen zbližavanja, vojnog udruživanja i zajedničkog izražavanja ciljeva narodnooslobodilačke borbe preko jedinstvenih državnih formi i institucija.

Naša situacija na međunarodnoj i unutrašnjoj sceni u to vreme još uvek nije dozvoljavala bezbrižan i opušten odnos prema različitim plano-

Nikola Anić i dr., »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, Beograd, 1982, str. 550.

I u ovoj godini, kao i mnogo puta ranije, oglasili su se veliki »istinoljupci« koji istoriju uvek rado trampe za poslušnost - sa tvrdnjama da smo na listi prema antifašističkom doprinosu iza Madara, Rumuna i Bugara.

vima i namerama mnogobrojnih protivnika. Na Zapadu se još nisu bili pomirili sa ciljevima naše revolucije da stvorimo novu federativnu socijalističku republiku, niti sa našim namerama da u sastav matice zemlje povratimo ranije prigrabljene delove našeg nacionalnog tla, kao ni sa ispoljenom odlučnošću da branimo samostalnost i međunarodnu ravnopravnost. U više varijanata pripremane su opcije koje su računale na unutrašnje kontrarevolucionarne snage, kao što su: četnici, ustaše, i Paveličevo i belogardejsko domobranstvo, u sprezi sa crkvom i Vatikanom, i uz aktiviranje pristalica Mačeka i njemu sličnih kod drugih naroda. Zlosutno smo podsećani na »dobre strane« bivše podunavske federacije. Na zajedničkom planu politike i strategije »velikih« pojavile su se poznate ideje o »fifti-fifti« podelama, što se moglo i tada nazreti u preporukama o proširenju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i o stvaranju zajedničke vlade, kao i po mnoštvu drugih indikatora. Jednu od glavnih kontramera, i uvek u ratu najsigurnije sredstvo, Tito je video u stvaranju krupnih sastava naših oružanih snaga i u pravom trenutku - Jugoslovenske armije. Vredno je zapaziti da njen naziv ne sadrži ništa od revolucionarne i socijalne ornamentike (narodna, crvena, radnička, pa ni oslobodilačka), pošto tada to nismo ni formalno mogli učiniti. U to vreme najvažnije je bilo da se dovrei formiranje jedinstvene države i da se izvojuje njeno međunarodno priznanje, pod vodstvom snaga koje su je i stvorile.

Prema tome, i spoljne i unutrašnje potrebe zahtevale su, upravo u vreme kada je do toga i došlo, stvaranje Jugoslovenske armije, a to je bilo jedino moguće stvaranjem armijskih sastava sa divizijama na frontu i korpusima u pozadini protivnika. Taj fenomen zahteva nešto šire obrazloženje, kako radi istorijske ocene tako i radi iskustva i savremenih i budućih potreba.

a) Vrhovna komanda nije mogla efikasno funkcionisati sa trideset neposrednih operativnih veza (18 korpusa, četiri glavna štaba, Komanda Ratne mornarice, Komanda Ratnog vazduhoplovstva, Komanda Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, vojne uprave itd.). Glavni štabovi, zbog svoje drugačije namene i karaktera, nisu bile komande koje bi se mogle izvesti na front radi rukovođenja i komandovanja operativnim i strategijskim grupacijama. Tadašnji strategijski raspored naših borbenih snaga i dotadašnja iskustva iz oružane borbe nedvosmisleno su upućivali na dvojni raspored i na primenu dvojnog oblika oružane borbe. To je značilo zadržavanje snaga na svim prostorima našeg ratišta i na prihvatanje i primenu frontalnih dejstava sa glavninom snaga i dejstava u pozadini protivnika do tada organizovanih borbenih sastava, u vidu korpusa, divizija, brigada, partizanskih odreda, pa čak i samostalnih udarnih i diverzantskih grupa, sličnih onima iz početnog perioda rata. I pored toga što se glavnina snaga Jugoslovenske armije upotrebljavala za dejstva u zahvatu strategijskog fronta, što nije identično sa frontalnim načinom dejstva, ipak su snage u pozadini toga fronta imale strategijski značaj i za celinu završnih operacija, pa se može tvrditi da je i u svojoj završnoj fazi NOR vođen po načelima strategije kombinovanja. Razume se, sa naglašenom strategijskom ulogom snaga u zahvatu fronta. Značajna dimenzija dejstava u našoj pozadini jesu borbe sa ostavljenim delovima i grupacijama raznolikih kvilinga. U završnom delu rata, uslovno, radilo se o tri vrste i tri dela oružanih snaga - Jugoslovenska armija, vojni sastavi pod komandom glavnih štabova i Korpus narodne odbrane Jugoslavije, iako se radilo o jedinstvenoj Jugoslovenskoj armiji - samo o tri dela snaga koji su izvršavali različite zadatke.

b) Iako je od formiranja i upotrebe armija prošlo 40 godina, još uvek ima pojedinačnih mišljenja i ocena koje, na osnovu nedokazanih hipoteza, pokušavaju da dovedu u pitanje punu opravdanost prelaska na frontalna dejstva u onoj strategijskoj širini i sa onoliko angažovanih snaga. Dakle, pitanje se ne odnosi, ili ne bar direktno na ovakvu ili onakvu ocenu nove vojne organizacije u vidu armijskog stepena organizacije i komandovanja, već se tiče odnosa prema frontalnoj komponenti oružane borbe u tadašnjim uslovima naše strategijske situacije.

S tim u vezi neophodno je, makar i najkraće, ukazati na neke činjenice: (1) u vreme stvaranja armija skoro polovina zemlje je bila definitivno oslobođena, što znači da je i frontom morala biti zaštićena; (2) u oslobođenom delu zemlje nalazio se i glavni grad sa centralnim ustanovama i stranim predstavništvima, čije bi ugrožavanje dovelo do mnogih komplikacija sa nesagledivim posledicama; (3) sadejstvo sa saveznicima, posle uspostavljanja fizičkog dodira s njima, nije se moglo realizovati kao ranije - zajedničkim udarima na komunikacijama i važne objekte, ometanjem protivničkih pokreta i manevra i delimično vazduhoplovnom podrškom u operacijama i u snabdevanju, već se moralo zasnivati, pre svega, na sinhronizovanim frontalnim dejstvima i neposrednim osloncem radi međusobne zaštite krila i bokova i planskog ostvarivanja ciljeva. To je zahtevalo, pored ostalog, planiranje i organizovanje sadejstva na najvišem nivou komandovanja; (4) na strani protivnika nalazila se brojna kvislinška grupa koja je veoma odgovaralo nepostojanje fronta, što bi značilo i mogućnost da se u većoj meri pojavi na prostorima odakle je bila proterana; (5) veličina naših oružanih snaga, koja nam je bila potrebna ne samo radi izvođenja oružane borbe, nije ni teorijski omogućavala da se one u celini upotrebe samo u pozadini protivnika, na neoslobođenim delovima zemlje; (6) preoružavanje nekih naših divizija i drugih jedinica, među kojima i onih armijske podrške, težim naoružanjem i ratnom opremom koju smo dobili od saveznika, i njihovo preformiranje, podrazumevali su upotrebu tih sastava pretežno u frontalnim dejstvima.

Dakle, strategijska orijentacija na frontalna dejstva širokih razmera zahtevala je organizaciono ustrojstvo oružanih snaga kojem je oblik armijskih sastava jedino odgovarao, kao što je takva orijentacija odgovarala unutrašnjim i spoljnopoličkim zahtevima tadašnje situacije.

c) Neoficijelne primedbe i navedene hipoteze odnose se na primenjene razmere frontalnog oblika oružane borbe, a posredno i na stvaranje armija. One se obrazlažu sa nekoliko raznorodnih i parcijalnih argumenata: (1) relativno visokim gubicima u živoj sili koje smo pretrpeli; (2) dugotrajnim boravkom u poziciji strategijske odbrane (4-5 meseci); (3) rasformiranjem većeg broja glavnih štabova na oslobođenim delovima zemlje, kao vojnih reprezenata republičke državne organizovanosti.

Na žalost, činjenica je da smo u poslednjoj godini rata imali relativno velike gubitke u živoj sili, manje-više u svim jedinicama, a naročito pri frontalnom proboju utvrđenih protivničkih položaja. Gubici su bili uslovljeni, pored ostalog, i neobučenošću boraca, starešina i štabova za izvođenje frontalnih dejstava, što se naročito odnosilo na novopridošle borce, koji nisu imali nikakvo, ili nedovoljno ratno i borbena iskustvo. Situacija je bila još teža zbog nepovoljnih terenskih uslova na golim ravninama Vojvodine i Slavonije, spleta rečnih tokova (Dunav, Sava, Drava, Bosut, Bosna i Ilova), gde su izvođena borbena dejstva, kao i nepovoljnih klimatskih

uslova (zima). Nedovoljna ili simbolična vatrena podrška (artiljerijska, tenkova, avijacijska), čak i tamo gde su postojala oruđa ali ne i municija i gorivo, još više je usložavala te nepovoljne uslove. Konačno, radilo se o neprijatelju koji je bio ne samo borbeno prekaljen i iskusan već se, svestan neumitnog poraza, borio sa još većim fanatizmom, težeći da nam nanese što više žrtava. Uz sve razumevanje i uz najdublji ljudski i ratnički pijetet prema našim palim borcima, ni sa ove distance se ne može sagledati drugačija strategija koja bi bila izvodljiva u tadašnjim opštim i posebnim uslovima. U ratu jedinice su morale ići u borbu sa više ili manje prethodne obuke i uz pomoć sredstava kojima su raspolagale. Međutim, politički i strategijski razlozi diktirali su dominantan oblik oružane borbe i način izvođenja borbenih dejstava. Po svemu izgleda da je negativan odnos prema frontalnom načinu izvođenja borbenih dejstava više izazivao psihološki faktor zasnovan na partizanskoj nostalgiji, nego realno procena uslova i odnosa snaga. Sličnih problema je i ranije bilo, na primer, prilikom napuštanja uže zavičajne teritorije radi izvođenja dejstava tamo gde su strategijske potrebe to zahtevale. Odnos snaga na našem ratištu u vreme poslednjih meseci rata predodredio je postupke, dinamiku, tempo i konačne rezultate.

Ocena da smo izgubili mnogo vremena u frontalnim dejstvima pre izvršene ofanzive suprotna je prethodnoj o gubicima. Ranije forsiranje ofanzive sa probijem fronta u zimskim uslovima i sa manje vremena za borbeno pripremu dovelo bi do još većih gubitaka. Poraz neprijatelja na našem prostoru direktno je bio uslovljen našim i savezničkim zajedničkim operativnim planovima i, u osnovi, ništa se ne bi moglo izmeniti drugačijim načinom strategijskih postupaka. Ostaje, dakle, nepotvrđena teza da smo težišnim angažovanjem u pozadini protivnika mogli sa manje žrtava i za kraće vreme postići definitivnu pobjedu nad protivnikom.

Argumenat koji se odnosi na tvrdnju da je pojava armija u strukturi oružanih snaga uslovlila nestanak i negaciju glavnih štabova republika i pokrajina dubiozan je i *post festum* politički intoniran. Pojava armija kao vojnih sastava nije bila uzrok za rasformiranje glavnih štabova, iako je formalno tako izgledalo, već je to bilo vezano za šire i dublje probleme državne i društvene organizacije. Uostalom, ponovo uvođenje republičkih i drugih štabova Teritorijalne odbrane, posle 1968. godine i njihovo današnje postojanje, svedoči da se štabovi armija i glavni (republički) štabovi ne moraju međusobno isključivati, uz društveno prihvaćene kriterijume međusobnih odnosa i uz precizirane funkcije na planu organizacije odbrane. Ipak, praksa takve dvojne organizacije i međusobnih odnosa, sem našeg slučaja, u svetu ne postoji, a ni u teoriji nije priznata dvojnost komandovanja istog nivoa i sličnim snagama koje su predviđene za upotrebu na istom prostoru i na istim zadacima. To samo znači da je potrebno na vreme razraditi pravilske regulative, planska i normativna rešenja kojima će se izbeći kolizija u miru i u ratu.

Pomenuo bih još jedno iskustvo manje značajno, prvenstveno moralno-tradicionalne prirode, koje sa formiranjem armija samo vremenski koincidira. Radi se o tome da smo u vreme formiranja armija, zbog navodne potrebe za formacijskom unificiranošću, novom formacijom divizije od 14. marta 1945. u bataljone, brigade i divizije, uveli trojnu formaciju a četvrte i pete bataljone i brigade rasformirali i njihovo ljudstvo raspoređivali u druge jedinice, mada popuna nije bila glavni motiv tih mera.

Verovatno se radilo i o uticaju sa strane. Takva vrsta reorganizacije uvek je bila osetljiva i delikatna, pošto se radilo o jedinicama koje su do tada stvorile svoju istoriju i tradiciju i postale homogeni borbeni kolektivi sa posebnom ratničkom fizionomijom. Nije isto jedinicu preformirati ili rasformirati u ratu ili u miru. Još i sada narod i borci u pojedinim krajevima naše zemlje slave godišnjice takvih jedinica i uvek se sa gorčinom podsećaju na datume njihovog rasformiranja. Naime, to je jedno iskustvo više koje govori protiv vulgarne devize »ako su opanci mali šeći stopala«.

*

Bez potrebe za zaključivanjem i resumiranjem, treba reći da su armije stvorene u pravom trenutku našeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata, da su po svojim kompozicijskim sastavima (divizije) bile ujedinjujući faktor na jugoslovenskom planu i da su po kadrovskom sastavu svojih komandi značile široku afirmaciju naših do tada proslavljenih komandanata i drugih visokih vojnih starešina (sva četiri komandanta su bili španski dobrovoljci). One su slavno i pobedonosno završile svoju oslobodilačku misiju, i kao završni stepen našeg vojnog organizovanja u ratu potvrdile veličinu i originalnost ukupnog Titovog stvaralačkog metoda i organizacijsko-konstruktivnih vojnih poduhvata od prvih omladinskih borbenih grupa na našim gradskim ulicama do armija kao strategijskih tela narodnog i revolucionarnog porekla i karaktera i opštejugoslovenskog organizacionog sastava.

Dakle, Titov doprinos na vojnoorganizacionom planu nije samo istorijskog i iskustvenog karaktera već i od fundamentalnog teorijskog značaja, čiju vrednost nije moguće lako proceniti.

Značaj iskustava iz upotrebe armija u narodnooslobodilačkom ratu za našu savremenu strategiju i ratnu vještinu"

General-potpukovnik prof. Drago Rakočević²⁾

Vremenska distanca od četrdeset godina od završetka oružanog dijela naše revolucije nimalo ne umanjuje značaj iskustava iz narodnooslobodilačkog rata. Iako su mnoga iskustva uopštena i ugrađena u naša savremena doktrina iješenja, sve više se ističe potreba za njihovim svestranijim istraživanjem, analizom i uopštavanjem, jer ona imaju neprocjenjivu i trajnu vrijednost za dalju teorijsku i praktičnu razradu naše koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, a posebno naše savremene ratne vještine. Stoga, kazivanja neposrednih učesnika narodnooslobodilačkog rata, naročito onih koji su značajno uticali na karakter pojedinih događaja, njihove tokove i rezultate, na ovakvim i drugim skupovima, posebno su značajna za dalje istraživanje iskustava iz tog rata i za izgradnju njegove cjelovite teorije ratne vještine. Pored toga, kazivanjem i svjedočenjem, učesnici narodnooslobodilačkog rata prenose svoja brojna iskustva na mlađe generacije vojnih rukovodilaca, koji treba dalje da ih učavaju i stvaralački primjenjuju u teoriji i praksi naše savremene ratne vještine. Svakako, pri daljem istraživanju iskustava mora se polaziti od dvije značajne pretpostavke: prvo, da su ta naša iskustva trajne vrijednosti i, drugo, da se pri uopštavanju tih iskustava moraju uočiti drugačiji uslovi u kojima je vođen narodnooslobodilački rat od onih u kojima bi vodili opštenarodni odbrambeni rat. Naravno, pri svemu tome mora se uzimati u obzir činjenica da su mnoga od tih naših iskustava potvrđena i u praksi drugih oslobodilačkih i revolucionarnih ratova, svakako ako su na stvaralački način primijenjena, prema konkretnim uslovima.

O NEKIM RAZLIKAMA U USLOVIMA VOĐENJA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA I OPŠTENARODNOG ODBRAMBENOG RATA

S obzirom na temu o kojoj se raspravlja na ovom skupu, naznačiću samo neke razlike između uslova u kojima smo vodili narodnooslobodilački rat i uslova u kojima bismo vodili opštenarodni odbrambeni rat, a koje moramo uzimati u obzir prilikom uopštavanja iskustava iz NOR-a, koji smo vodili i završili pobjedonosno prije 40 godina. Te razlike se ogledaju, prije svega, u različitosti društveno-političkih i ekonomskih uslova otpočinjanja i vođenja rata u cjelini, u različitosti uticaja tehničko-tehno-

¹⁾ Saopštenje podnijeto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. januar 1985.

²⁾ Načelnik centra za strategijska istraživanja i studije oružanih snaga »Maršal Tito«

loškog faktora na borbena dejstva i vođenje oružane borbe u cjelini, u mogućnostima za organizovanje i pripremanje oružanih snaga, u uslovima za primjenu početnih oblika oružane borbe i njihovu transformaciju u toku ratnih dejstava, kao i u različitosti izvođenja operacija. Za potpunije sagledavanje navedenih i drugih razlika u uslovima vođenja NOR-a i ONOR-a, kao i izvlačenja pouka iz prošlosti za savremenu ratnu vještinu i vojnu teoriju neophodna je šira eksplicacija, što ovom prilikom nije moguće. Stoga ću samo naznačiti različitosti nekih uslova i ukazati na moguće pouke.

Među najznačajnije promjene uslova za vođenje oružane borbe u eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu u odnosu na narodnooslobodilački rat spadaju one koje su nastale pod uticajem snažnog tehničko-tehnološkog razvoja poslije drugog svjetskog rata.

U našim razmatranjima treba poći od činjenice da armije potencijalnog agresora danas raspolažu najsavremenijim sredstvima za brzi manevar i prenošenje težišta sa jednog na drugi operativno-strategijski pravac, bilo vazдушnim putem (desantni), vatrenim udarima raketnih sistema velikog dometa ili dejstvom avijacije sa vođenim raketama. Mogućnosti za izviđanje i osmatranje vojišta iz vazdušnog prostora i kosmosa gotovo su neograničene. To nalaže potrebu da i naše oružane snage prate razvoj takvih sistema kod potencijalnog agresora i razvijaju vlastite borbene sisteme sposobne da se suprotstave agresoru. Iskustva iz narodnooslobodilačkog rata i drugih oslobodilačkih i revolucionarnih ratova su pokazala da, iako materijalno-tehnički faktor može značajno uticati na tok jedne organizacije, pa i rata, ljudski činilac je imao i imaće odlučujući uticaj na konačni ishod rata. Naše dragocjeno iskustvo iz narodnooslobodilačkog rata za svakog komandanta ima trajnu vrijednost i mora biti utkano u sve procjene odnosa snaga na svim nivoima ratne vještine. Prema tome, čovjek sa svojim sposobnostima, opredijeljenošću i voljom da istraje u ratu i ubuduće ostaje glavni činilac rata i oružane borbe.

Za razliku od uslova koji su postojali u narodnooslobodilačkom ratu, pa i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, mi ćemo, u eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu, moći u znatno drugačijim i relativno povoljnijim okolnostima pripremati sve vrste operacija koje bi izvodile naše armije, odnosno odgovarajući sastavi naših oružanih snaga.

U završnom periodu narodnooslobodilačkog rata, prilikom formiranja armija kao strategijsko-operativnih sastava, mi smo ih istovremeno pripremali i za izvođenje operacija. Međutim, sada imamo mogućnosti da pravovremeno izučavamo vojište, cijenimo eventualnog agresora, njegovu doktrinu i mogućnost, uređujemo zonu operacije, pripremamo potrebne materijalne rezerve, kao i materijalno i zdravstveno obezbjeđenje u cjelini, odnosno da preduzimamo sve druge radnje vezane za pripreme i jačanje borbene gotovosti radi izvođenja operacija. Na taj način operacije koje bismo vodili u početnom periodu opštenarodnog odbrambenog rata imale bi obilježje planski pripremljenih operacija. Međutim, istovremeno, moramo predviđati da nam vojno-politička i vojnostrategijska situacija na ratištu može nametnuti potrebu za transformisanjem oblika oružane borbe, a time i odgovarajuću transformaciju dijelova, odnosno jedinica oružanih snaga. Veoma je važno uočiti da bi taj proces u odnosu na narodnooslobodilački rat imao obrnut smjer. Dok smo u narodnooslobodilačkom ratu iz partizanskog oblika oružane borbe razvijali kombinovani i frontalni, a prema tome stvarali i odgovarajuće oružane snage, uključujući i armije, u

eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu, a naročito u agresiji sa radikalnim ciljem, vjerovatno bi na određenom prostoru transformaciju izvodili od frontalnog u kombinovani, a u posebno složenim strategijskim uslovima i u partizanski oblik oružane borbe. Takav proces bi pratila i transformacija oružanih snaga, odnosno njihovih dijelova, a to znači da bismo, umjesto krupnih operativno-strategijskih grupacija, tražili rješenja u stvaranju više manjih sastava, da bismo se u nekom kasnijem periodu ponovo vraćali stvaranju jačih grupacija radi preuzimanja strategijske inicijative. Sve to ukazuje na potrebu za elastičnošću sistema vojne organizacije, koja omogućava prilagođavanje različitim situacijama.

Treba istaći i značajnu razliku u načinu izvođenja operacija u NOR-u i ONOR-u, koja proizilazi iz različitih ciljeva u pojedinim periodima rata. Dok smo u završnom periodu NOR-a, 1945. godine, izvodili operacije u okviru strategijske ofanzive za konačno oslobođenje zemlje, u početnom periodu eventualnog opštenarodnog odbrambenog rata, najvjerovatnije, armije bi izvodile odbrambene operacije čiji bi cilj bio da: spriječe brze i duboke prodore agresorovih snaga; omoguće uspješno izvršenje mobilizacije cjelokupnih oružanih snaga i prelazak društva na ratno stanje; slamaju ofanzivnu moć agresora i postepeno stvaraju uslove za prelazak u ofanzivna dejstva širih razmjera na pojedinim vojištima, kao i na ratištu u cjelini. Pri tome, treba imati u vidu i ulogu Teritorijalne odbrane, koju planski pripremamo za izvođenje ofanzivnih dejstava na privremeno zaposjednutoj teritoriji još od same granice, na cijeloj dubini rasporeda snaga agresora, pa, eventualno, i na njegovoj teritoriji, ako to ciljevi i načini izvođenja naših operacija budu zahtijevali.

Proces podruštvljavanja opštenarodne odbrane i društvene samozaštite znatno je povećao broj njihovih subjekata, a posebno subjekata rukovođenja. To znači da bi se u zonama izvođenja armijskih operacija izuzetno usložio problem koordinacije, saradnje i sadejstva između komandi, štabova i organa društveno-političkih zajednica, organa društveno-političkih organizacija i organa organizacija udruženog rada. Za štabove armija u završnoj etapi narodnooslobodilačkog rata taj problem nije bio tako izražen kao danas, jer je bilo manje subjekata koji su učestvovali u pripremanju i organizovanju borbenih dejstava. Ali, iskustva iz toga perioda rata treba i dalje izučavati, jer mogu biti poučna i korisna i za savremenu teoriju i praksu rukovođenja i komandovanja.

S obzirom na složenost komandovanja u zoni izvođenja operacija i rukovođenja raznovrsnim oblicima borbe i otpora, rješenje bi, možda, trebalo tražiti u relativno većoj samostalnosti komandi na određenim vojištima, pa i u zonama i na pravcima dejstava, koje bi objedinjavale i koordinirale napore svih subjekata koji, na odgovarajući način, učestvuju u oružanoj borbi.

*KRATAK OSVRT NA ORGANIZACIJU
KOMANDOVANJA ORUŽANIM SNAGAMA
U ZAVRŠNOM PERIODU
NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA*

Za dalji razvoj naše savremene teorije rukovođenja i komandovanja, kao i za praktična rješenja daljeg usavršavanja sistema rukovođenja u opštenarodnoj odbrani i rukovođenja i komandovanja oružanim snagama, iskustva iz narodnooslobodilačkog rata imaju izuzetan značaj. Zbog nemo-

gućnosti njihove šire eksplikacije, ukratko ću izložiti opštu fizionomiju organizacije rukovođenja i komandovanja u završnom periodu narodnooslobodilačkog rata.

1) Svim oružanim snagama komandovao je Vrhovni komandant preko Generalštaba Jugoslovenske armije, kao najvišeg štapskog i operativnog organa. U završnoj fazi rata postojale su operativne i teritorijalne komande na frontu, u neprijateljevoj pozadini i na oslobođenoj teritoriji.

Od neposredno potčinjenih strategijsko-operativnih i operativnih sastava na frontu su se nalazile: 1. 2. 3. i 4. armija, Operativna grupa korpusa (2. 3. i 5. korpus), koja je izvela sarajevsku operaciju, objedinjena pod komandom Štaba Grupe korpusa, i Štab Jugoslovenske mornarice, pa potom i Štab vazduhoplovstva Jugoslovenske armije.

U neprijateljevoj pozadini nalazili su se glavni štabovi Hrvatske i Slovenije, a pod njihovom komandom bilo je, ali ne neprekidno, šest korpusa (4. 6. 7. 9. 10. i 11.) i Štab 4. operativne zone za Štajersku i Korušku.

Na oslobođenim teritorijama imali smo: glavne štabove Srbije i Makedonije. Operativni štab za Kosovo i Metohiju i Korpus narodne odbrane Jugoslavije (raspoređen po cijeloj Jugoslaviji) sa posebnom namjenom.

Tako je Vrhovni komandant imao ukupno 13 neposrednih veza komandovanja.

2) Štabovima armija, načelno, bile su neposredno potčinjene divizije, a do druge polovine aprila 1945. i neki štabovi korpusa, čije su divizije ušle u sastav armije. Štabovi tih korpusa u toku izvođenja operacija imali su, operativnu i pozadinsku funkciju.

U završnoj ofanzivi Štabu 4. armije potčinjena je Pomorska komanda sjevernog Jadrana radi potreba za desantiranjem 9. divizije na Kvarnerski arhipelag i istarski poluotok i izvođenjem obuhvatnog manevra lijevim krilom 4. armije tamo gdje su Nijemci to manje očekivali.

Štab sarajevske grupe korpusa prestao je da postoji poslije oslobođenja Sarajeva, a divizije iz tih korpusa ušle su u sastav 2. i 4. armije, ili su stavljene u strategijsku rezervu Generalštaba.

3) Na neoslobođenoj teritoriji glavni štabovi Hrvatske i Slovenije komandovali su korpusima sve do njihovog pretpotčinjavanja štabovima armija, zavisno od situacije i nastupanja armija u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Štabu 3. armije pretpotčinjeni su 6. i, jedno vrijeme

10. korpus, Štabu 1. armije je, neko vrijeme bio predpodčinjen 10. korpus GŠ Hrvatske, a Štabu 4. armije prvo 11. korpus (do njegovog rasformiranja), a potom 4. korpus (u borbama oko Ilirske Bistrice) i na kraju 7. i 9. korpus. Neki štabovi tih korpusa prestali su da postoje poslije spajanja njihovih divizija sa snagama sa fronta pojedinih armija u čiji su sastav te divizije i ušle. Tako su glavni štabovi pred kraj rata praktično ostali bez korpusa i gotovo bez svih divizija kao operativnih snaga. Time su oni sve više poprimili ulogu teritorijalnih štabova, a najmanje operativnu.

Glavni štabovi Srbije i Makedonije na oslobođenoj teritoriji imali su isključivo ulogu teritorijalnih štabova, ali su rukovodili divizijama u borbi sa ubačenim ili ostavljenim kontrarevolucionarnim snagama.

Komandant Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju bio je istovremeno i komandant Vojne uprave. Pored teritorijalne funkcije imao je i operativne zadatke sve do razbijanja jake balističke grupacije na tom prostoru.

4) Posebno treba naglasiti značaj operativnih sastava (korpusa) u pozadini neprijatelja (iza linije fronta) baš u završnim operacijama. Upravo su oni bili snaga koja je za račun armija sa fronta prva dosegla krajnje strategijske ciljeve koje je odredio Vrhovni komandant, jer su oni već operisali na toj prostoriji ili su se nalazili sasvim blizu tih ciljeva. Tako je 9. korpus, što je sasvim logično, sa svoje dvije divizije (30. i 31), prije divizija 4. armije, koje su nastupale sa fronta u Lici, izbio na r. Soču i susreo se sa savezničkim trupama 80 km od Trsta, u rejonu zapadno od Tržiča i zapadno od Gorice. Sličnu ulogu su ostvarile i jedinice 4. operativne zone, jer divizije 3. armije koje su nastupale sa fronta, Podravinom od Osijeka, nisu mogle tako brzo stići na linije krajnjeg zadatka, što je u određenoj situaciji (sprečavanje izvlačenja okupatorskih i kvislinških snaga u Austriju) bilo izuzetno značajno ne samo iz vojnih već, još više, iz političkih razloga.

Svakako da je takva organizacija rukovođenja i komandovanja bila primjerena tadašnjim uslovima narodnooslobodilačkog rata i da se iskustva iz tog perioda ne mogu mehanički prenositi i nekritički primjenjivati u savremenim uslovima. Međutim, ta iskustva treba izučavati i izvlačiti odgovarajuće pouke.

Iako su uslovi za komandovanje operativnim i operativno-strategijskim sastavima bili veoma složeni, u narodnooslobodilačkom ratu je na originalan način istovremeno obezbjeđivano jedinstvo i elastičnost komandovanja i upotrebe oružanih snaga prema konkretnim uslovima i potrebama. U tom smislu treba posmatrati i ocjenjivati i različit sastav (organizaciju) korpusa i, posebno, armija (sastava od 3 do 13 divizija), kao i angažovanje snaga i sredstava podrške. Sve te jedinice, a posebno armije, zavise od mjesta i uloge u strategijskom rasporedu i od karakteristika zemljišta i drugih uslova, po sastavu su bile različite. U toku izvođenja operacija pretpočinjavane su divizije iz jedne u drugu armiju. Ta iskustva su veoma značajna, posebno za mlađe generacije komandnog i vojnonaučnog kadra, koje treba da ih izučavaju i stvaralački primjenjuju u praksi. Ona treba da budu inspiracija za traženje optimalnih rješenja u daljoj razradi koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i, na njoj zasnovane, ratne vještine.

*

Ovdje su samo naznačeni i komparirani neki uslovi u kojima je vođen narodnooslobodilački rat i uslovi u kojima bi se vodio eventualni opštenarodni odbrambeni rat, pa i neka iskustva iz NOR-a, koja bi u daljoj raspravi i istraživanjima mogla da podstaknu na potpunije izučavanje i elaboriranje.

*Naša politička i ekonomska strategija u svetlu iskustava iz narodnooslobodilačkog rata**

Kontraadmiral Ljubo Mraović²⁾

IZGRADNJA NAŠE SAVREMENE STRATEGIJE ORUŽANE BORBE NA OSNOVU ISKUSTA VA IZ NOR-a

Naša vojna strategija ili »učenje« kako se danas zove, strategija oružane borbe u NOR-u i revoluciji, čije je temelje postavio drug Tito i Partija, razvijala se kao masovni kreativni čin najšire shvaćenog narodnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta. Taj razvoj je tekao na osnovu slobodarskih, borbenih, revolucionarnih i moralnih vrednosti tradicija naših naroda, na osnovu sveukupnog narodnog genija, ponesenog nezadrživim tokovima revolucionarnih gibanja u sudbonosnom vremenu od 1941. do 1945. godine. Na osnovu te strategije, uspešno je vođen ustanak naroda i dugotrajna opštenarodna oružana borba. Bez osnovnih državnih, materijalno-tehničkih, kadrovskih i drugih preduslova stvorena je naša oružana sila - Narodnooslobodilačka vojska i Jugoslovenska narodna armija, a tokom gotovo čitavog rata ostvarivana je strategijska inicijativa i ofanziva nad višestruko nadmoćnijom neprijateljskom vojnom silom i izvojevana briljantna ukupna ratna pobeda na bojnopolju.

Stvaranje armija, kao najviših strategijsko-operativnih tela, bilo je završni čin i kruna stvaranja i razvoja Armije u ratu, a završne operacije konačni pobednički čin i kruna ukupne strategije oružane borbe.

Ta strategija nije postojala u svetskoj ratnoj veštini do četrdesetih godina ovoga veka. Nastala primenom marksističke nauke na nove društvene i tehničko-tehnološke uslove epohe, ona se pojavila kao potpuni novum u svetskoj ratnoj veštini i kao totalno iznenađenje za sve naše protivnike. Stvorena i ostvarena u oslobodilačkom ratu i revoluciji, postala je poznata i priznata u svetu posle drugog svetskog rata, a prihvaćena je kao strategija opštenarodnog rata i revolucije u epohi antikolonijalnih, oslobodilačkih i odbrambenih ratova vođenih posle drugog svetskog rata. Primenjena u mnogim takvim ratovima i revolucijama, ona još nigde i nikada nije pobedena, pa čak ni od mnogo nadmoćnijih snaga agresije, porobljavanja i kontrarevolucije.

Primena te strategije na naše savremene društvene i tehničko-tehnološke uslove i njeno dalje obogaćivanje prema ukupnim dostignućima u društvenoj izgradnji, učinila je da postane današnja trajna i nezamenjiva strategija oružane borbe u opštenarodnom odbrambenom ratu. Izučava-

** Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a

²⁾ Major, Politički komesar 18. brigade, 53. divizije

njem toka, razvoja i iskustava strategije u NOR-u i primenom tih iskustava na savremene i buduće uslove, mi dalje razvijamo savremenu strategiju kao teoriju i praksu oružane borbe u opštenarodnom odbrambenom ratu, ako nam bude nametnut. To je cilj i svrha i ovakvih skupova i razmatranja.

NAŠA POLITIČKA STRATEGIJA U SVETLU ISKUSTAVA IZ NOR-a I REVOLUCIJE

U vreme kada su formirane armije u sastavu NOVJ i kada su se odvijale završne operacije, politička strategija je ostvarivala svoj istorijski završni pobjednički zamah i velike zadatke, što je i omogućilo formiranje armija, konačno ratno stvaranje Jugoslovenske armije i izvođenje završnih operacija i ukupne vojne pobjede.

Politička se strategija tada već uveliko izborila za ostvarivanje osnovnog uslova pobjede NOB-a i revolucije, za masovno učešće presudne većine naroda u borbi i otporu protiv okupatora i kontrarevolucije - domaćih izdajnika i njihovih političkih i vojnih tvorevina i formacija. Jer, da politička strategija nije ostvarila masovno učešće većine naroda u borbi ne bi bilo ni te borbe, ni stvaranja vojske, ni revolucije, ni pobjede, ni slobode.

Kako je politička strategija rešavala i ostvarila taj kapitalni zadatak u ratu - masovno učešće većine naroda u borbi i otporu, najbolje se može sagledati na osnovu sledećih Titovih misli:

»Borba protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije, a da bi u borbi učestvovali svi narodi, oni su, razumije se, morali unaprijed znati kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici, ni seljaci ni narodna napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu, da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će ta borba donijeti novo, pravednije društveno uređenje. Ova pitanja bila su među osnovnim elementima pri razrađivanju naše vojne i političke strategije i taktike oslobodilačkog rata i narodne revolucije.«^{3*} Naime, masama je pružana nacionalna i socijalna perspektiva, koja se podudarala sa njihovim težnjama, sa njihovim životnim interesima. Tito je znao da nema pokreta, borbe i žrtvovanja masa bez socijalne i nacionalne perspektive. Ta perspektiva ne samo da je projicirana za posleratnu budućnost nego je odmah, još u praksi rata, provedena nacionalna ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naroda i socijalna pravda, novi, napredniji društveni poredak kroz samoupravno organizovane narodne odbore, kao začetnike novog društvenog sistema. To kao iskustvo ima prvenstveni značaj za političku strategiju koju ćemo primeniti, u slučaju agresije i rata, u odbrani zemlje i revolucije.

Ni u eventualnom budućem ratu ne može biti znatno drugačije. Naravno, mi sada imamo tekovine revolucije i socijalističke izgradnje koje naši narodi, radni ljudi i građani imaju razloga da brane. Imamo, međutim, i ozbiljne društvene i ekonomske probleme i slabosti: zastoj u razvoju samoupravljanja, birokratsko-etatističku uzurpaciju samoupravnih prava radnih ljudi i društvenog bogatstva, i neopravdane socijalne razlike, anti-

^{3*} Tito, »Vojna dela«, Beograd, 1976, tom II, str. 226.

socijalističke i antisamoupravne, nacionalističke, separatističke i druge neprijateljske pojave i tendencije koje slabe potencijal odbrane.

Mi zemlju i revoluciju moramo braniti, i branićemo je, bez obzira na takve i sve druge, pa eventualno i teže probleme, slabosti, društvene nepravde ili kontrarevolucionarne pojave i tendencije. U takvim ili sličnim političkim i ekonomskim prilikama može biti teže i složenije ostvarivanje masovnog učešća većine naroda u borbi i otporu protiv agresije. Da bi obezbedila masovno učešće naroda u borbi i otporu, uzimajući u obzir svaku moguću realnu društvenu situaciju, naša politička strategija i u budućem ratu mora narodnim masama garantovati društveno uređenje posle rata na višem stepenu društvene pravde i egzistencije. To se mora garantovati za posleratni život, ali se mora ostvarivati već i u ratu, u neposrednoj ratnoj društvenoj praksi.

Zbog toga opštenarodni odbrambeni rat ne može biti samo odbrana slobode, nezavisnosti i integriteta Jugoslavije i postignutih tekovina. On mora biti i dalji kontinuitet revolucije - samoupravnog razvoja. Ne može biti masovnog pokreta, borbe, otpora i žrtvovanja radničke klase, radnih ljudi i građana, a da to ne bude, istovremeno, i društveno-revolucionarni, stvaralački čin. I biće to, neminovno, društveno-revolucionarni i stvaralački čin, ne samo u bogaćenju i razvijanju oblika borbe i otpora prema agresiji nego i u daljem razvijanju društvenih odnosa - u kontinuitetu revolucionarnog samoupravnog procesa. Taj proces će se u ratu neminovno nastaviti i ubrzati, a odvijaće se uporedo sa oružanom borbom i svim drugim vrstama agresije. Naša politička strategija treba taj proces da drži otvorenim za mnogostranu revolucionarnu inicijativu narodnih masa koje će biti spremne da se bore protiv snaga agresora, ali pod uslovom da za sebe grade i obezbeđuju društvene odnose na višem stepenu društvene pravde u toku samog rata i u posleratnom životu.

Na osnovu iskustava iz NOR-a, uključujući izdaju i različite oblike kolaboracije sa okupatorom, neki nenarodni, antisocijalistički, antisamoupravni, nacionalističko-šovinistički, špekulantski i slični elementi i u budućem ONOR-u mogli bi se naći na pozicijama agresora, da mu otvoreno ili prikriveno pomažu. Iako bismo u odbranu zemlje i borbu protiv agresije ušli sa organizovanim društvom, zasnovanim na tekovinama naše revolucije i pozitivnim ustavno-pravnim sistemom, ipak se mogu očekivati otpadništvo, kolaboracija, izdaja pojedinaca ili grupa neprijateljskih elemenata. To bi neminovno dovelo do borbe protiv ostataka nenarodnih, nazadnih i kontrarevolucionarnih snaga i tendencija u našem društvu, koju bismo vodili uporedo sa borbom protiv snaga i politike agresora.

Osnovno u našoj političkoj strategiji u borbi protiv agresije i njenih ciljeva, kao i protiv izdaje i kolaboracije, jeste što efikasnije funkcionisanje celokupnog našeg socijalističkog samoupravnog društvenog sistema u svim ratnim uslovima.

Od uspešnog funkcionisanja našeg društveno-političkog sistema u svim ratnim uslovima - na slobodnoj teritoriji, na delovima teritorije koje je agresor privremeno zaposeo i na oslobođenim rejonima u pozadini glavnih snaga agresora - zavisiće uspeh celokupne borbe protiv agresora. Funkcionisanjem našeg društvenog sistema rešavamo sve značajne zadatke naše političke strategije. Zbog toga je njen najveći zadatak pripremiti još u mirnodopskom periodu sve subjekte društvenog sistema za njihovo funkcionisanje i zadatke u ratu.

Naš društveni sistem mora se održati i funkcionisati u ratu sa svim svojim komponentama, kao što su: društveno-političke zajednice sa svim svojim samoupravnim telima, stručnim i drugim organima, radne organizacije, takođe sa svim svojim samoupravnim i strukturnim komponentama, društveno-političke organizacije na svim društvenim nivoima itd. Međutim, uslovi za to biće veoma teški, naročito na teritorijama koje privremeno zaposednu snage agresora. Ukoliko teška ratna, moralna i životna iskušenja neki ljudi u organima i društvenim telima ne budu mogli izdržati, a ona će biti veoma jednostavna i pravedna, jer ratna iskušenja i držanje i aktivnosti ljudi u njima čine da se veoma jasno iskažu lične vrednosti svakog pojedinca, pa i u slučaju otkazivanja, raspada ili uništenja čitavih društvenih organizacija, tela, organa ili institucija, neuništiva mora ostati i izdržati sva iskušenja organizacija SKJ. Jer, ona je obavezna iznova da formira društvene organizacije ili organe od novih ličnosti koje su se dokazale u ratnoj situaciji, baš kao što smo i u NOB-u stvarali prve organe narodne vlasti.

I sam SKJ će se u teškim ratnim uslovima brzo obnavljati proverenim mladim aktivistima i kadrovima, i tako osposobljavati za svoju idejnu vodeću ulogu u realizaciji zadataka naše političke strategije.

Takve pretpostavke zasnivaju se na mentalitetu, vrednostima, slobodarskim i borbena tradicijama, nacionalnoj i socijalnoj svesti našeg čoveka, naših naroda i narodnosti, koji su istorijski toliko dokazivani i dokazani da su morali preći u osobine i mentalitet naših ljudi. Možemo se osloniti na iskustva iz NOB-a, u kojem su se Tito i KPJ sa svojom političkom strategijom obratili narodnim masama, jer one ni tada - u tragičnim vremenima rasula, obezglavljenosti, moralne i političke konfuzije i bratoubilačkog klanja - nisu zakazale. Došle su do izražaja napredne, slobodarske i borbene tradicije i ljudske, humane vrednosti većine naših ljudi, koji su savladavali sva teška iskušenja i podnosili velike žrtve, čime je bila obezbeđena pobeda narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Upravo je takva naša narodnooslobodilačka borba i revolucija, kao i posleratna borba za nezavisnost i izgradnju socijalizma, još više ugradila u mentalitet naših ljudi shvatanja, osobine i vrednosti na koje se može pozvati i osloniti naša politička strategija u eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu, ako nam bude nametnut. Kao što je u onom sudbonosnom vremenu u prošlom ratu naša politička strategija uspešno vodila narodnooslobodilački rat i revoluciju, tako će i u eventualnom budućem ratu voditi odbranu naše zemlje, našeg društva i obezbediti kontinuitet naše revolucije.

Agresija na našu zemlju nastupila bi radi zaustavljanja i uništavanja naše revolucije, i razbijanja i uništavanja samoupravnog socijalističkog društva. Dakle, sa radikalnim političkim ciljevima kao glavnim ciljevima rata. Agresija ne bi nastupila da bi se samo vojnički osvojio naš prostor, već radi trajnog ovladavanja njime i nametanja društvenog uređenja na drugačijim klasnim i političkim osnovama. Zbog toga bi svaka agresija nastupila sa svojim pripremljenim političkim programima i razrađenom političkom strategijom, usmerenom na maksimalno iskorištavanje svih problema, slabosti i zabluda kojih, prirodno, ima u našem društvu, kao što ih ima i u svakom drugom. Da bi se uspešno suprotstavili strategiji agresora, našu političku strategiju moramo svestrano pripremati i razradivati na osnovama velikog revolucionarnog iskustva SKJ i na osnovu realnog i kritičkog sagledavanja i studija svih spoljnih i unutrašnjih uslova u kojima se naša zemlja i naša revolucija mogu naći u sudaru sa agresijom.

NAŠA EKONOMSKA STRATEGIJA U SVETLU ISKUSTVA NOR-a

Ekonomska strategija u NOR-u uspela je materijalno da obezbedi narodnooslobodilačku borbu i pobjedu u njoj. Bio je to gotovo neverovatan veliki istorijski podvig. Snage agresora, njihov okupacioni sistem i kvilinski režimi koje su agresori stvorili preuzeli su kompletnu privredu, sve kapacitete bivše Jugoslavije, zaplenili kompletno naoružanje bivše vojske, čak su pretnjom i presijom potpuno razoružali i stanovništvo (pokupili su gotovo i privatno oružje), a u toku čitavog rata nemilosrdno su pljačkali i uništavali sva materijalna dobra u narodu. Tako su stvoreni krajnje nepovoljni, gotovo nemogući materijalni uslovi za otpočinjanje i vođenje oslobodilačkog rata.

Opređeljujući se, ipak, u tim i takvim uslovima za opštenarodni ustanak i rat za oslobođenje zemlje, Komunistička partija, kao rukovodeća snaga u toj borbi, mogla nas je usmeriti na jedinu moguću osnovu ekonomske strategije: osloniti se jedino i potpuno na mogućnosti i kapacitete u narodu, i otimati, zarobljavati od onoga što su agresori sa domaćim izdajnicima opljačkali u našoj zemlji i od onoga sa čime su došli da nas porobe.

Bilo je to krajnje smelo, ali i duboko poznavanje slobodarskih, borbinih i stvaralačkih mogućnosti i tradicija naših naroda i bezgranična vera u te vrednosti, u narodni genij.

Komunistička partija je povelala i organizovala, a narod nije zakazao. Partija je davala samo osnovne smernice i osnove za organizovanje, a narod je, zajedno sa svojom vojskom, razvijao i ostvarivao našu ekonomsku strategiju, kojom smo potpuno materijalno obezbedili borbu i revoluciju do potpune pobjede nad neuporedivo nadmoćnijim neprijateljem.

Do pred kraja 1943. godine vodili smo masovan rat protiv snaga agresora i brojnih domaćih izdajnika, stvarali bataljone, odrede, brigade, divizije i korpuse NOVJ, sa više od 300.000 boraca, bez ičije i ikakve pomoći sa strane. Dakle, bez ijednog metka, bez ijedne puške, bez ijednog hleba, zavoja ili leka, bez ijednog komada odeće, ijednog oruđa ili vozila bilo nečije pomoći. Tek od tada počinje pomoć saveznika, iz više razloga (političkih i vojničkih), ograničena, gotovo epizodna u odnosu na potrebe, zamah, ulogu i obim naše borbe. Ta pomoć je olakšala poslednju od četiri godine borbe, pomogla nam u razvoju vojske, olakšala napore i smanjila žrtve naroda, ali nije bila presudna za daljnje uspešno vođenje rata, niti za potpunu pobjedu. Najveći dokaz da je to tako jeste upravo ono, što smo postigli, bez ičije pomoći do kraja 1943. godine, odnosno u prve dve godine rata. Kada smo već to ostvarili bez ičije pomoći, nema nikakve sumnje da bi i sve ostvarili do pobjede i u eventualnom budućem ratu. Bilo bi nam, bez te pomoći, još teže, za neke bi zadatke i ostvarenje morali primeniti nešto drugačije oblike i metode borbe, ali bi, to se može tvrditi, sve ostvarili i, bez sumnje, doveli borbu i revoluciju do potpune pobjede. Uostalom, ceo svet zna da smo sami ratovali i vlastitim snagama pobedili, i da pomoć koju smo dobili nije bila odlučujuća za našu borbu i pobjedu, iako smo i za tu i toliku pomoć zahvalni našim saveznicima i prijateljima u drugom svetskom ratu. Pokušaji da se, uprkos istorijskim činjenicama, obezvrijeđuje naša borba, ne mogu da ne nanesu sramotu upravo onima koji su vinovnici tog obezvređivanja. Takvo politikantsko i nedostojno

meštarenje sa istorijskim činjenicama samo je odraz morala tih sredina, jer je to uvreda uspomeni na milionske žrtve naših naroda, položene za pobjedu nad fašizmom.

U vreme kada smo stvarali armije u sastavu NOVJ i vodili završne operacije, glavni rezultati i velika dela ekonomske strategije već su uveliko bili ostvareni.

Uspeli smo da opremimo vojsku najnužnijim naoružanjem i opremom, tako da je bila u stanju da vodi upornu masovnu borbu protiv snaga neprijatelja na gotovo celokupnoj našoj teritoriji. Uporedo sa tim, stalno se brzo i svestrano razvijala, jačala, uvećavala i organizovala do narastanja u gotovo milionsku armiju, sposobnu da rat iznese do potpune pobjede. Tada je NOVJ, konačno, brojno nadmašila ukupne neprijateljske snage.

Ostvareno je i ono u čemu bi svi mi koji smo tada ratovali i komandovali, samo godinu dana ranije, teško poverovali - NOVJ ostvarila je znatnu nadmoćnost u naoružanju i ratnoj opremi. To se odnosilo, pre svega, na masovno naoružanje - pretežno streljačko (pešadijsko), ali je to naoružanje bilo značajno i presudno za celokupnu oružanu borbu koja se vodila tada na jugoslovenskom ratištu. Istovremeno, narodu su obezbeđivane osnovne životne potrebe. Sve je to omogućilo borbi i revoluciji konačnu pobjedu. Bila su to zaista istorijska, velika dela ekonomske strategije u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji.

Ta istorija i tradicija imaju danas neprocenjiv istorijski značaj za odbranu zemlje u slučaju rata i agresije na nju, za strategiju u celini, a posebno za ekonomsku strategiju. U NOB-u je čitavo bogatstvo iskustava za izgradnju ekonomske strategije kojom ćemo se suprotstaviti eventualnoj novoj agresiji na zemlju.

Mi tu strategiju danas uspešno razvijamo i sprovodimo u praksi priprema društva i OS za rat i odbranu zemlje. Nedostaje nam teorijskih radova i njene teorijske obrade, što smo do sada zanemarivali. Može se reći da je u vezi sa tim praksa (barem kada se radi o konkretnim pripremanjima za rat) znatno ispred teorije. Dobra teorija, u kojoj su sabrani ostvareni rezultati naučnog istraživanja i uopšte teorijskog uopštavanja društveno-ekonomske prakse, uslov je za izgradnju valjane ekonomske strategije zemlje, a bez ekonomske strategije nema uravnoteženog društveno-ekonomskog razvoja.

Mi zemlju i revoluciju u slučaju rata i agresije moramo i hoćemo da branimo i odbranimo, bez obzira na težinu ekonomske situacije u kojoj se ona sada nalazi i u kojoj se može naći i u budućnosti. Nepovoljna ekonomska situacija može otežati odbranu zemlje, mi to znamo i moramo otvoreno reći, ali ne sme uticati na odbranu, pa ni na ishod borbe za odbranu zemlje i revolucije. Zbog toga mi moramo u svim mogućim društvenim i ekonomskim uslovima stvarati, razrađivati i pripremati ekonomsku strategiju kojom ćemo se suprotstaviti agresiji, i to onoliko koliko razrađujemo i pripremamo vojnu strategiju - strategiju oružane borbe, i našu političku strategiju, jer svaka od njih, bez ostale dve, potpuno je nezamisliva i neostvarljiva.

Ekonomska strategija opštenarodne odbrane mora svestrano pripremiti i, u slučaju rata, izvesti brz i efikasan prelazak ekonomskog sistema i privrede u celini na ratnu organizaciju i funkcionisanje.

U početnoj, za nas, verovatno, najtežoj fazi rata, celokupan privredni sistem mora izdržati sva razaranja, napade i osvajanja, i sačuvati snage i

kapacitete, značajne i dovoljne za vođenje dugotrajnog iscrpljujućeg rata koji moramo nametnuti agresoru.

Mi u mirnodopskom periodu naoružavamo i opremamo višemilionske OS. Ekonomska strategija u čitavom toku rata, bez obzira na vreme njegovog trajanja i na teške uslove koje će nam nametati agresori, mora materijalno obezbeđivati i omogućavati masovnu oružanu borbu, znavljanje, opsluživanje i dalje narastanje tih OS.

Istovremeno, moramo obezbeđivati osnovne životne potrebe naroda, omogućujući tako opštenarodni otpor snagama i politici agresora.

Moramo onemogućiti snagama agresora i njegovim pomagačima da ostvaruju svoju ekonomsku strategiju, da koriste privredne kapacitete za svoje ratne potrebe i da, dovodeći stanovništvo u tešku ekonomsku životnu situaciju, ekonomskom presijom i učenom ostvaruju svoje političke ciljeve i sprečavaju ili umanjuju masovan otpor naroda.

U toku vođenja opštenarodnog rata ekonomska strategija mora obezbediti potreban razvoj i narastanje oružanih snaga i ostvariti premoć u osnovnom naoružanju i ratnoj opremi nad snagama agresora, jer su to uslovi za uništenje i isterivanje snaga agresije iz naše zemlje, ili za njihovo povlačenje i odustajanje od svojih ratnih ciljeva.

Sve te velike zadatke ekonomska strategija mora ostvarivati s osloncem na vlastite snage, kapacitete i izvore. Istovremeno, političkom i diplomatskom strategijom mora obezbeđivati što veću saradnju i pomoć iz savezničkih i prijateljskih zemalja. Ta saradnja i pomoć ne mogu i ne smeju biti presudne za borbu i pobjedu, niti se mogu ostvarivati sa bilo kakvim političkim ili drugim uslovljavanjem na štetu suvereniteta i integriteta zemlje.

Iako su samo navedeni, ti osnovni zadaci ekonomske strategije dovoljno ukazuju na mesto, ulogu i značaj svestrane razrade i pripreme ekonomske strategije opštenarodne odbrane.

Tito nas je naučio i vaspitavao da u revoluciji ne budemo samo vojnici, a da istovremeno ne budemo i političari, pa i ekonomisti. To mora da nas opredeli i u stvaranju i pripremanju savremene strategije opštenarodne odbrane, jer ona mora biti koliko vojna toliko i politička i ekonomska strategija, a to znači totalna, kao što je i rad danas totalan.

МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ГЕНЕРАЛШТАБ
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ
ОРГАНИЗАЦИЈНО ОДЕЉЕЊЕ
Бр. 407
19. V. 1945 год.
БЕОГРАД

Prot. 407/45
Povlašćeni Komandanta
Armija.
Koncept
u akta
Kom. nac. jukom. b.

Д. П. ПОШТОВСКИ СЕКТОР БР
Адреса: Београд, Карађорђевог бр. 10
Срп. Р. бр. 17-1
Ч. 23

По указаној потреби службе,-

ПОСТАВЉАМ:

- 1.- За команданта I.Тенковске Армије генерал-лајтнанта Петра Драштина, до сада командант IV Армије;
- 2.- За команданта IV Армије генерал-лајтнанта Пека Данчевића, до сада командант I Армије;
- 3.- За команданта II Армије генерал-лајтнанта Ивана Гошњака, до сада командант Главног штаба Хрватске.

Ово постављење извршити одмах.

МИНИСТАР НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
МАРШАЛ ЈУГОСЛАВИЈЕ,

[Handwritten signature]

*Neke različitosti vojnopolitičkih uslova
formiranja i upotrebe armija
u narodnooslobodilačkom ratu
i u budućem ratu¹⁾*

General-major Ilija Nikezić²⁾

U svim našim stručnim i naučnim radovima i doktrinarnim dokumentima naglašavamo da su narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija, koje smo vodili od 1941. do 1945. godine, osnovno izvoriste današnje koncepcije, doktrine i strategije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. To je istina koju niko ne može da ospori, jer je strategija narodnooslobodilačkog rata na našem tlu stvarana i proveravana u izuzetno složenim i teškim uslovima oslobodilačkog rata, u kojem smo pobedili. Stoga, će to i posle generacije koja je vodila taj rat ostati trajna riznica saznanja i poruka za brojne generacije naučnih radnika u oblasti ratne vestine.

Do sada su u procesu teorijskog i naučnog uopštavanja iskustava NOR-a bili neposredno uključeni i savremenici toga rata, pa je i ovaj »okrugli sto« njihov značajan prilog bogatom teorijskom opusu koji nastaje uopštavanjem iskustava NOR-a. Aktivno učešće ratnih komandanata i komesara armija, korpusa i divizija i drugih učesnika NOR-a u stvaranju teorije i vojne nauke ima višestruku i neprocenjivu vrednost. Metodološki pristup savremenika koji uopštavanjem iskustava iz NOR-a izgrađuju ratnu vještinu i njenu teoriju bogatiji je za mnoštvo empirijskih činjenica koje im obezbeđuju ratnici svojim izlaganjima i svjedočenjima, pa je, stoga, i njihova vizija budućeg rata realnija. Ti stvaraoci su teoriju strategije stvarali u ratnoj praksi, a ne obrnuto, pa je njihovo kazivanje o tome kako su to činili veoma značajno za teoriju i praksu danas, a taj značaj će biti još veći i izrazitiji u budućnosti. Za par godina, za »okruglim stolom« sedeće komandanti armija - posleratni školovani generali, zajedno sa naučnoistraživačkim kadrom koji ne stvara teoriju strategije na osnovu učešća u ratnoj praksi, već obrnuto, pa je zbog toga izuzetno značajno kakav je njihov metodološki pristup uopštavanju ratne prakse kroz koju nisu prošli.

Na jednoj strani imamo teoretičare koji bogatu istorijsku građu, dokumentaciju i sećanja organizatora i učesnika NOR-a, a naročito radova maršala Tita i odluka KPJ stvaralački istražuju i ugrađuju u našu savremenu teoriju, a na drugoj istoriografski pristup izučavanju i sagledavanju NOR-a. Istoriografski pristup sadrži opasnost od primene iskustava bez dovoljnog uočavanja uslova u kojima ćemo voditi budući rat, a koji su determinisani činocima koji se razlikuju, ili se mogu razlikovati od onih u NOR-u.

¹⁾ Saopštenje podneto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, Beograd, 15. januar 1985.

²⁾ Načelnik Katedre strategije u Centru za strategijska istraživanja i studije oružanih snaga »Maršal Tito«.

Mi smo u NOR-u imali jednosmeran kvantitativan i kvalitativan proces transformacije od partizanskih odreda, sa brigadama, grupama brigada, divizijama, korpusima i armijama. Taj proces je bio podređen, prvenstveno, postojećim konkretnim istorijskim uslovima i ciljevima narodnooslobodilačkog rata u pojedinim njegovim etapama, i bio je na uzlaznoj liniji. On je omogućio i primenu različitih oblika oružane borbe, takođe jednosmerno: partizanski - kombinovani - frontalni. Međutim, u budućem ratu u najnepovoljnijim uslovima mi bismo mogli imati dvosmeran proces.

U današnjoj strategiji oružane borbe takođe se vezuje proces transformacije oružanih snaga u dijalektičko jedinstvo sa oblicima oružane borbe, ali se ne polazi od kriterijuma oslobođenja zemlje, kao što je to bilo i u NOR-u, nego od odbrane zemlje, od cilja agresije, strategijskog položaja oružanih snaga i agresora i, u vezi s tim, od odnosa snaga u pojedinim etapama rata. Naravno, polazi se i od vojno-političke i vojnostrategijske situacije širih razmera, kao i u NOR-u, koja utiče ili može uticati na tok oružane borbe na jugoslovenskom ratištu. Polazi se od pretpostavke da se vojno-politički i vojnostrategijski uslov vođenja oružane borbe mogu menjati od težih ka lakšim, i obrnuto, naročito ako bismo vodili dugotrajan rat, kao što je to bilo u NOR-u. To znači da možemo početi rat sa jakim, unapred strategijski razvijenim armijama, a značajnu ulogu u ostvarivanju cilja rata imale bi operacije na frontu i protivdesantne operacije u vlastitoj pozadini, da bi, kasnije, ukoliko oružane snage agresora uspeju da duboko prodru na našu teritoriju i zaposednu najvažnije komunikacije i rejone strategijskog značaja, preneli težište dejstava na privremeno zaposednutu teritoriju, partizanska borbena dejstva koja bi preovladavala na najvećem delu našeg ratišta.

Preovladavale bi u takvim mogućim nepovoljnim uslovima masovne borbe, bojevi i diverzije, operacije operativnog značaja, manje ili više međusobno povezane i usklađene sa težnjom da u svojim ukupnim rezultatima imaju strategijski značaj.

Za takva dejstva, gde preovlađuje partizanska taktika ratovanja, pogodne su pokretne jedinice sa savremenim masovnim lakim naoružanjem, naročito za borbu protiv helikoptera, tenkova i oklopnih transportera, i sa savremenim sredstvima za detekciju. To znači da bismo u izuzetno nepovoljnim uslovima, koje pretpostavlja naša koncepcija i strategija opštenarodne odbrane, imali obrnut proces transformacije oblika oružane borbe i oružanih snaga - od viših ka nižim oblicima organizovanja. Odnosno od frontalnog, preko kombinovanog, do partizanskih oblika oružane borbe, tj. od strategijsko-operativnih sastava (armija), preko operativnih (korpusi), do taktičkih i taktičko-združenih sastava (odredi, lake brigade i divizije). To je proces koji je nepoznat savremenoj ratnoj veštini, i koji je izazov za našu vojnu nauku, ali ne samo za nju. U tako viđenom ratnom procesu odnos prema faktoru vreme kao strategijskom faktoru rata dobija sasvim specifično i originalno značenje. To potvrđuje činjenica da ćemo nastojati da proces tzv. silazne transformacije odložimo što duže, sve dotle dok postoje objektivne pretpostavke za ostvarivanje principa ekonomije snaga uz neposrednu efikasnost borbenih dejstava, na drugoj strani, proces klasne transformacije, od nižih ka višim oblicima, ubrzavaćemo do krajnjih granica, jer se na taj način stvaraju neophodni organizacijski uslovi za postizanje ciljeva rata na vojnom planu, i to vlastitim snagama.

Za prethodno je neposredno vezano i doktrinarno pitanje o tome da li je moguće takvim načinom ratovanja isterati neprijatelja i ostvariti ciljeve odbrambenog i oslobodilačkog rata. Istorija našeg rata i iskustvo iz brojnih oslobodilačkih, revolucionarnih i antikolonijalnih ratova vođenih posle drugog svetskog rata (sa izuzetkom nekih oslobodilačkih ratova) ukazuju na nužnost transformacije partizanskog u kombinovani, odnosno frontalni oblik oružane borbe u poslednjoj etapi rata u kojem odlučujuću ulogu imaju krupni strategijsko-operativni sastavi, koji izvode neophodne operacije na frontu i delu teritorije koje još protivnik drži.

U našoj »Strategiji oružane borbe«, kao osnovnom doktrinarnom dokumentu za pripremu i vođenje oružane borbe na našem ratištu, ističe se da u partizanskom obliku oružane borbe borbena dejstva i druge oblike borbe i opštenarodnog otpora treba stalno izvoditi, proširivati i usmeravati na svim delovima ratišta da bi se postizali što bolji rezultati uništavanjem agresorovih snaga i stvaranjem većeg broja velikih slobodnih teritorija i tako što pre stvoriti uslove za prerastanje u kombinovani, odnosno frontalni oblik oružane borbe. Dalje, da partizanski oblik oružane borbe prerasta u kombinovani kada frontalna borbena dejstva dobiju strategijski značaj u ostvarivanju ciljeva opštenarodnog rata u određenom vremenskom periodu. No, u određenim vojnostrategijskim uslovima na jugoslovenskom ratištu, i šire, ističe se u našoj strategiji, moguće je partizanskim oblikom oružane borbe ostvariti i krajnji cilj opštenarodnog odbrambenog rata.

Takva opredeljenja strategije imaju više značenja:

- stalna ofanzivnost i borbena aktivnost, kao značajni preduslovi za preotimanje taktičke, operativne, pa i strategijske inicijative, podrazumevaju kontinuirano postojanje oružanih snaga čija se organizacijska struktura, naoružanje i oprema, veličina i obučenosť prilagođavaju konkretnim uslovima ratovanja i vojno-političkim ciljevima rata;

- za razliku od uslova u našem prošlom ratu u kojem smo bili prinuđeni da uporedo oslobađamo zemlju, stvaramo novu državu i njene oružane snage, sada imamo državu čije oružane snage i sve strukture opštenarodne odbrane i društvene samozaštite moraju pokazati vitalnost i u takvom najtežem ratnom slučaju. To, osim društveno-političke i ekonomske stabilnosti društva, kao primarnih uslova vitalnosti opštenarodne odbrane, podrazumeva i sposobnost naših današnjih oružanih snaga, a naročito JNA, da u toku borbe vrše odgovarajuću transformaciju zavisno od razvoja situacije. Prelazak sa frontalnog na kombinovani i partizanski oblik oružane borbe, i obratno, bio bi najsloženiji proces transformacije JNA, pa ga treba pripremiti i uvežbati i u miru;

- u »Strategiji oružane borbe« predviđa se kao izuzetak mogućnost da se partizanskim oblikom oružane borbe ostvari krajnji cilj opštenarodnog odbrambenog rata, ali i u takvim uslovima predviđa se izvođenje krupnih napadnih operacija, manje ili više međusobno povezanih i usklađenih, čiji ukupni rezultat ima strategijski značaj;

- u procesu transformacije oblika oružane borbe i oružanih snaga u budućem ratu moramo pretpostaviti mogućnost da agresor upotrebom nuklearnog oružja male snage znatno utiče na ukrupljavanje operativnih i strategijsko-operativnih sastava i prelazak na frontalni oblik oružane borbe. Ta okolnost, nepoznata u NOR-u, može da ojača opredeljenje dato u

»Strategiji oružane borbe« da se i partizanskim oblikom oružane borbe može ostvariti krajnji cilj opštenarodnog odbrambenog rata;

- na povezivanju teritorije i borbenih dejstava moramo nešto drugačije gledati nego u NOR-u. Dok smo u NOR-u od samog početka imali težište na stvaranju slobodne teritorije, u budućem ratu, od samog početka, imamo odlučno opredeljenje da branimo svako selo, grad, privredne, saobraćajne i druge objekte od same granice. Takav stav obavezuje sve subjekte i strukture opštenarodne odbrane, i posebno podrazumeva brisanje granice, u smislu borbe i otpora, između fronta i privremeno zaposednute teritorije. To znači prekrivanje celog jugoslovenskog ratišta manjim ili većim delovima oružanih snaga. U vezi s tim veoma je značajan odnos težišta oružane borbe i slobodne teritorije, jer će i od toga zavisiti združivanje krupnih operativnih i strategijsko-operativnih sastava u početnom periodu rata, odnosno njihovo stvaranje u partizanskom obliku oružane borbe.

Po pravilu, za razliku od NOR-a, težište borbenih dejstava, naročito u početnom periodu rata, trebalo bi da bude na teritoriji koja je gušće naseljena, gde su značajnija privredna bogatstva zemlje i gde je intenzivniji društveno-politički, ekonomski i kulturni život. Nema sumnje da će se, kao i u NOR-u, strategijsko težište pomerati sa jednog na drugi deo ratišta prema vojnostrategijskim, političkim i ekonomskim uslovima i potrebama, i da će to nalagati odgovarajuće struktuiranje i strategijsko grupisanje oružanih snaga. Međutim, u vezi s tim postavlja se pitanje koliko mi možemo i moramo u dugotrajnom ratu još od prve etape rata »planski« stvarati operativna težišta sa većim brojem slobodnih teritorija koje, uslovno, čine »oaze« i oslonac za mobilizaciju i formiranje novih divizija i korpusa koji bi mogli izvoditi relativno samostalne napadne operacije, odnosno borbeno dejstva širih razmera. Takva operativna težišta, na određenom delu ratišta, u svojoj ukupnosti izražavala bi strategijsko težište. Postojanje operativnih težišta na većem broju slobodnih teritorija, kao oslonca za formiranje jačih sastava oružanih snaga i preduzimanje borbenih dejstava širih razmera, opravdano je i sa stanovišta organizacije prihvata eventualne materijalne savezničke pomoći vazdušnim i pomorskim putem. Takva operativna težišta, pored ostalog, bila bi usklađena sa prirodnim osobinama našeg prostora i infrastrukturom, koja znatno može da ograničava vatrene, udarne, manevarske i druge mogućnosti agresora i omogućuje uspešno vođenje borbenih dejstava oružanih snaga i u uslovima izrazite tehničke nadmoćnosti oružanih snaga agresora, čak i kada upotrebljava hemijsko i nuklearno oružje;

- stav o stvaranju većeg broja operativnih težišta ne sme da utiče na intenzitet borbenih dejstava i sveukupnog opštenarodnog otpora van težišta. Naprotiv, to valja posmatrati u dijalektičkom jedinstvu. Kao što postojanje tih težišta podstiče sveukupan otpor i kontinuitet državnosti, tako i opstanak operativnih težišta zavisi, osim od otpora jedinica koje ih posedaju, i od ukupnog otpora na celom ratištu. Stoga jedinstveno rukovođenje i komandovanje, shvaćeno u najširem idejnom, organizacijskom i funkcionalnom smislu u oružanoj borbi, i opštenarodnom otporu i u najtežoj ratnoj situaciji u kojoj se može naći SFRJ ne sme biti narušeno na strategijskom nivou.

Narodnooslobodilački rat i revolucija, koju smo uspešno vodili od 1941. do 1945. godine i kao pobednici završili, trajna su riznica iskustva, ne samo za viziju budućeg opštenarodnog odbrambenog rata koji bismo

vodili već i za sve oslobodilačke i revolucionarne ratove koji su vođeni posle drugog svetskog rata i koji će se ubuduće voditi. Strategija KPJ i maršala Tita položile su ispit u najsloženijim i najsurovijim uslovima koje poznaje ratna istorija. To posebno važi za način stvaranja i upotrebu oružanih snaga u oslobodilačkom i revolucionarnom ratu. Međutim, u naučnoistraživačkom radu i uopštavanju iskustava iz NOR-a mora se uzimati u obzir činjenica da su ona izuzetno značajna za savremenu koncepciju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, ali determinante oružane borbe u prošlom narodnooslobodilačkom ratu i u opštenarodnom odbrambenom ratu koji bismo ubuduće vodili ne mogu biti iste. Grupa činioca koji se odnose na političke ciljeve rata, tehničko-tehnološka dostignuća i materijalne mogućnosti zaraćenih strana, prostor i vreme, kao i saveznici u ratu, po svom karakteru i dejstvu ne bi bili istog značaja u prošlom i u budućem ratu. Na to se mora misliti u svim budućim naporima da uopštavamo iskustva iz NOR-a sa stanovišta potreba savremene strategije oružane borbe.

Jugoslovenski karakter naših oružanih snaga - izraz borbenog jedinstva naroda Jugoslavije^o

General-potpukovnik Milija Stanišić²⁾

Sudbonosne 1941. godine istorijska zbilja postavila je pitanje: da li Jugoslavija može opstati na istorijskoj sceni i da li je ona uopšte potrebna jugoslovenskim narodima? Revolucionarna radnička avangarda bila je jedina društvena snaga u našoj zemlji koja je mogla ponuditi pozitivan i perspektivan odgovor na ta pitanja. Na okupaciju zemlje, Komunistička partija Jugoslavije odgovorila je konceptom i odlukom o vođenju oslobodilačkog i revolucionarnog rata sa radikalnim ciljevima koji su izražavali težnje radnih masa i svih naroda Jugoslavije. Takav jedinstveni politički cilj narodnooslobodilačkog rata i revolucije opredjeljivao je jedinstvenost oružanih snaga.

STRATEGIJSKA KONCEPCIJA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA - ISHODIŠTE JEDINSTVENE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLA VIJE

Predvođeci narod u borbi za uspostavljanje novih društveno-klasnih i nacionalnih odnosa u Jugoslaviji, Komunistička partija je od samog početka rata narodnooslobodilačkoj borbi dala jugoslovenski karakter, težeći da ostvari borbeno jedinstvo nacija. Ona je proklamovala da će nova Jugoslavija biti dobrovoljna zajednica slobodnih i ravnopravnih naroda, koji samo učešćem u borbi protiv okupatora i izdajničke domaće buržoazije mogu da izvojuju svoje pravo na slobodu i samoopredjeljenje, i da je pobjedu moguće izvojevati jedino najtješnjim udruživanjem borbenih snaga svih naroda Jugoslavije. Taj jugoslovenski karakter oslobodilačkog rata i revolucije, koji je sadržao nacionalni interes svih naroda Jugoslavije, opredjeljivao je, zajedno sa drugim činiocima, izgradnju naših oružanih snaga.

U stvaranju i dinamici izgradnje političke i vojne strukture narodnooslobodilačkog pokreta moralo se polaziti od postojećih konkretnih uslova. Sve institucije pokreta nastojale su u ustaničkim masama »odozdo«, jer nije bilo države u pravom smislu, niti organizovanog materijalnog snabdijevanja. Oružane snage su cipele snagu iz snage cijelog pokreta. Iz svih tih i drugih razloga, čvrsto slijedeći političku liniju Komunističke partije Jugoslavije o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, političke i vojne strukture

1) Saopštenje podnijeto za »okruglim stolom« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. januar 1985.

2) Potpukovnik, politički komesar 2. proleterske divizije 1. armije

narodnooslobodilačkog pokreta stvarane su na nacionalnoj osnovi, kao sastavni i neodvojivi dio jedinstvenog oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta naroda Jugoslavije. U takvim uslovima vojnoj strukturi je od prvih dana dat jugoslovenski okvir i pečat, s ciljem da se i u početnom periodu rata što je više moguće uobliče i udruže borbeni potencijali naroda Jugoslavije. To se vidi iz slijedećih stavova i odluka vrhovnog rukovodstva ustanka: 1) u samome nazivu vojske izražen je njihov jugoslovenski karakter (Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije); 2) sve partizanske snage u zemlji bile su pod jedinstvenom komandom; 3) Vrhovni

General-potpukovnik Milija Stanišić, govori na Decentralizacija je bila vidno izra-
»okruglom stolu«
žena i u sistemu komandovanja, a

štab je za vojsku u cjelini postavio ratni cilj i odredio glavne zadatke, i 4) Vrhovni štab je za sve jedinice izdavao opšta uputstva o vojnom organizovanju i načinu ratovanja.

Međutim, konkretni uslovi u kojima je otpočeo narodnooslobodilački rat nijesu dozvolili da se jedinstvenost oružane sile kompletno izrazi u svim strategijskim elementima njene upotrebe i izgradnje. U početnom periodu rata vojne formacije su stvarane na teritorijalnom i nacionalnom principu, a jedinice su, uglavnom, bile nacionalno jednorodne. U to vrijeme nije bilo mogućnosti da se ostvari veći stepen centralizacije u organizaciji i upotrebi vojnih snaga, koji bi obezbijedio prenošenje dejstava iz jednog područja zemlje u drugi.

u svim domenima izgradnje i upotrebe vojnih snaga pod svojom komandom. No, u daljem razvoju narodnooslobodilačkog pokreta i njegove vojske stvoreni su uslovi za kompletno ostvarenje i ispoljavanje jedinstvenosti oružanih snaga.

Tokom rata snage narodnooslobodilačkog pokreta su se umnožavale i ukрупnjavale. Oslobodilački i revolucionarni pokret naroda izrastao je u narodnu državu, koja se od začetka razvijala kao centralizovana jugoslovenska federativna državna zajednica. Taj razvoj pokreta i stvaranja država pratile su i oružane snage svojim razvojem i bile su jedan od glavnih konstitutivnih elemenata prvo pokreta, a potom i nove države.

Koncentracija vojne moći pokreta i stvaranje operativne vojske (Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije) - izazvani i društveno-političkim i vojnim razlozima, doveli su do veće centralizacije oružanih snaga i povećanja njihove udarne i manevarske moći, što je omogućilo brže ostvarivanje i jače ispoljavanje opštih interesa narodnooslobodilačkog pokreta na jugoslovenskom ratištu. Logično je što je proces prerastanja partizanskih od-

reda u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, odnosno stvaranje krupnijih vojnih formacija, omogućio da narodne oružane snage još više poprimaju jugoslovenski karakter. One su, za razliku od početnog perioda narodnooslobodilačkog rata, tada još više imale jugoslovensko obilježje: prvo, prema višenacionalnom sastavu svojih formacija i drugo, prema njihovim mogućnostima da djeluju na čitavom jugoslovenskom prostoru. Obje te komponente i tendencije, značajne za jedinstvenost naših oružanih snaga, počele su da djeluju formiranjem 1. proleterske brigade.

Formiranjem divizija, korpusa i Operativne grupe Vrhovnog štaba proces izrastanja narodne vojske u jedinstvenu jugoslovensku oružanu silu tekao je ubrzanije. Nastajale su operativne formacije višenacionalnog sastava, a pomjeranjem težišta svog dejstva doprinosile su razvijanju ustanka širom zemlje. Većom centralizacijom vojnih struktura povećane su i mogućnosti Vrhovnog štaba u neposrednom i kontinuiranom uticaju na vojna zbivanja u svim krajevima zemlje. Stvoreni su uslovi da Vrhovni štab i Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije (uz oslonac na nacionalna rukovodstva) vode jedinstvenu kadrovsku politiku u oružanim snagama. Uvedena je i jedinstvena vojna regulativa. Upredom s tim, cjelokupan političko-vaspitni rad u vojsci bio je usmjeren na osposobljavanje boraca i stajalište da se sa podjednakim žarom bore u bilo kojem kraju Jugoslavije. To je jačalo borbenu jedinstvo i solidarnost jugoslovenskih naroda. Front njihove zajedničke borbe bivao je sve čvršći.

Jačanje jedinstvenosti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kao zajedničkog instrumenta svih naroda Jugoslavije i njihove nove države, imalo je veliki značaj za očuvanje tekovina borbe. To se naročito moglo uočiti poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kad su vladajući krugovi u zapadnim zemljama preduzimali smišljene poduhvate da narodnooslobodilačkom pokretu oduzmu plodove njegove višegodišnje borbe, odnosno kad su htjeli da uguše jugoslovensku revoluciju. U takvoj situaciji bilo je veoma značajno što je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije već izrasla u moćnu oružanu silu, koja je mogla da pomjera svoja strategijska dejstva sa jednog kraja zemlje u drugi, i koja je bila spremna da brani već proglašenu Demokratsku Federativnu Jugoslaviju na bilo kojem dijelu njenog prostora. Posmatrajući to sa aspekta značaja jačanja monolitnosti vojne sile narodnooslobodilačkog pokreta u odnosu na međunarodni činilac, interesantan je jedan stav CK KPJ i Vrhovnog štaba - koji se vidi iz pisma CK KP Hrvatske upućeno CK KPJ 19. marta 1944. godine - da je tada rukovodstvo NOP-a bilo na stanovištu da je potrebno izvršiti veći stepen centralizacije oružanih snaga, pa čak i da se menja dotadašnja praksa naziva: od Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije za Hrvatsku. CK KPH je tada smatrao da je preuranjeno da se ukida nacionalno obeležje vojske, i da bi im to pravilo političke teškoće u Hrvatskoj.³⁾ Bez obzira što tada nije došlo do formalne promene nacionalnih naziva vojske, proces centralizacije oružanih snaga NOP-a je tekao sve do kraja rata uzlaznom linijom - u skladu sa jačanjem centralizacije u organizovanju nove Jugoslavije.³⁾

Stvaranjem armija, početkom 1945. godine, uglavnom se privodio kraju proces ratne izgradnje jugoslovenskih oružanih snaga, koje su iz rata izašle kao jedinstvena i centralizovana vojna institucija. Armije, kao najviše organizacijske cjeline, bile su višenacionalnog sastava, a u njih je svrstana

3) Arhiv CK SKJ - CK KPJ 1944/105

glavnina tadašnjih operativnih efektiv. Takvog sastava su bili i Jugoslovenska mornarica i Vazduhoplovstvo NOVJ. Sve te snage ratovale su na jedinstvenom frontu, objedinjene pod komandom Vrhovnog štaba i zajedno učestvujući u završnim operacijama za oslobodenje Jugoslavije - u sa dejstvu sa snagama koje su de jure de facto djelovale u pozadini neprijateljskog fronta, a koje su bile pod komandom glavnog štaba. Takav proces ostvarivanja jugoslovenskog karaktera oružanih snaga adekvatno je i precizno izražen u preimenovanju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju 1. marta 1945. godine.

Jedinstvena, centralizovana i savremeno naoružana Jugoslovenska armija bila je sposobna da sopstvenim snagama, u okviru opšte ofanzive saveznika na fašističku Nemačku, dovrši oslobodenje zemlje. Isto tako, ona je u tom poslednjem i odlučujućem periodu rata bila spremna i sposobna da onemogući planove zapadnih zemalja da se narodima Jugoslavije istrgne pobjeda iz ruku. To potvrđuje Titovo pismo upućeno Staljinu 5. jula 1944. i dejstva Jugoslovenske armije krajem rata.

Prema tome, jugoslovenski karakter narodnooslobodilačkog rata i revolucije značajno je opredjeljivao sjedinjavanje borbene snage naroda Jugoslavije i jedinstvenost jugoslovenske oružane sile, nosioca opštejugoslovenskog interesa. I vojnostrategijske potrebe narodnooslobodilačkog pokreta djelovale su u istom smislu. Stoga je jugoslovenski karakter oružanih snaga bio primjeren tom istorijskom trenutku, kao i društveno-političkim i vojnim potrebama vođenja narodnooslobodilačkog rata. On je bio izraz jedinstvenosti jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta i neophodnosti pobjede moćnih snaga okupatora i njegovih pomagača. On je počivao na ravnopravnom jedinstvu nacija, koje je bilo izraz njihove svijesti o nužnosti postojanja snažne Jugoslavije. Jugoslovenski karakter oružanih snaga za vrijeme narodnooslobodilačkog rata bio je izraz najveće borbene snage naroda Jugoslavije i njihove svijesti da im bez snažne Jugoslavije nema istorijskog opstanka, niti budućnosti. Njihov jugoslovenski karakter bio je od dalekosežnog značaja za jačanje narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini, za učvršćenje bratstva i jedinstva naših naroda, za pobjedu revolucije i za očuvanje nezavisnosti Jugoslavije u burnom poslijeratnom periodu, kad je opasnost prijetila od zapadnih i istočnih zemalja.

Izgradnju čvrstog jedinstva jugoslovenskih naroda i njihove jedinstvene vojne snage inspirisala je Komunistička partija Jugoslavije, neposredno rukovodeći njom. Njena istorijska vizija u tom prelomnom vremenu, njena snažna jugoslovenska orijentacija i čvrst demokratski centralizam, koji je dominirao, omogućili su narodima Jugoslavije da u najtežim uslovima stvore i izgrade monolitnu i efikasnu oružanu silu i pobjede moćne protivnike.

Mi, učesnici narodnooslobodilačkog rata, svjesni smo značaja tih iskustava čije dragocjene pouke i poruke moraju biti utkane u sadašnju i buduću izgradnju naših oružanih snaga i našeg socijalističkog samoupravnog društva u cjelini. I ne samo to. Posebno je važno da te dragocene pouke i poruke budu više prisutne u svijesti nekih naših političara danas.

PAR TIJSKO-POLITIČKI RAD PRED NOVIM ZADACIMA

Iz temeljite reorganizacije oružanih snaga proizišli su veoma složeni zadaci za njihovu partijsku organizaciju i političke organe. Ti zadaci su, prije svega, bili opredjeljeni ulogom partijske organizacije u vojsci, koja je

od stvaranja armije rukovodila cjelokupnom njenom izgradnjom, učvršćivala njeno moralno-političko jedinstvo, jačala njenu borbenu spremnost i uspostavljala priskupnu saradnju između vojske i naroda. U stvari. Partija je bila »kičma« vojske. Takva njena uloga obavezivala je cjelokupnu partijsku organizaciju da se uhvati u koštac sa svim zadacima koji su proizlazili iz reorganizacije oružanih snaga u završnom periodu rata.

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, koji je u ratu rukovodio partijskom organizacijom u vojsci neposredno ili preko nacionalnih rukovodstava, shvatio je da iz reorganizacije oružanih snaga proizlaze veliki i složeni zadaci. Zbog toga on preduzima više mjera da bi partijsku organizaciju i političke organe osposobio za rad u novim uslovima. Da bi još više učvrstio partijsku organizaciju, donio je slijedeće odluke: da se uvede funkcija profesionalnog sekretara divizijskog komiteta KPJ (pomoćnik komesara divizije); da se uvede funkcija omladinskog rukovodioca divizije; da se formiraju sekretarijati divizijskih partijskih komiteta, u čiji sastav su ušli, osim sekretara, komesar divizije i omladinski rukovodilac; da se odmah formira partijska i skojevska organizacija u novoformiranim jedinicama rodova i vidova, kao i u školama i kursevima, i da se formiraju komiteti prištapskih jedinica armija i divizija. Radi efikasnijeg rukovođenja partijskom organizacijom u vojsci Centralni komitet KPJ, 7. marta 1945, u Ministarstvu narodne odbrane formirao je Političko odjeljenje, preko kojeg je rukovodio Jugoslovenskom armijom. Za načelnika odjeljenja imenovao je Svetozara Vukmanovića Tempa, jednog od najistaknutijih rukovodilaca narodnooslobodilačkog rata. Uporedo s tim, uspostavljen je sistem propagandnih organa u Armiji, dobro opremljen materijalno-tehničkim sredstvima. Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba je ukinuto, jer je njegovu funkciju preuzelo Političko odjeljenje Ministarstva narodne odbrane.

Centralni komitet KPJ, 14. januara 1945, uputio je pismo svim partijskim organizacijama u Armiji. U pismu je naveden značaj reorganizacije oružanih snaga, ukazano je na najvažnije zadatke i data su uputstva za njihovo izvršavanje. Osim toga naglašeno je da se modernizacija armije može na vrijeme i uspješno izvesti jedino pod uslovom da partijska organizacija ima rukovodeću ulogu.

U vrijeme formiranja armija partijska organizacija je imala četiri grupe zadataka: (1) vaspitanje velikog broja novih boraca; (2) usredsređivanje partijsko-političkog rada na vojnostručnu problematiku modernizacije armije; (3) učvršćenje discipline, i (4) osposobljavanje kadrova.

Krajem 1944. godine više od polovine ljudstva jedinica činili su novi borci. Oni su duže bili izloženi dejstvu neprijateljske propagande, i jedan broj je kraće vrijeme bio u kvislinškim formacijama. Stoga je podizanje moralno-političke svijesti i motivisanost novih boraca za vođenje narodnooslobodilačkog rata bio prvorazredni zadatak za sve partijske organizacije i stariješine. Moralo se najhitnije postići da novi borci i stariješine shvate zašto ratuju i prolivaju krv, i da iskažu spremnost i odlučnost u ostvarenju ratnih ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta. To je bilo težište političkog rada u jedinicama. Novopridošle borce valjalo je što temeljitije upoznati sa nužnošću i progresivnošću narodnooslobodilačke borbe, stvaranjem nove Jugoslavije, ciljevima i politikom domaće kontrarevolucije, slavnim tradicijama naše armije i pobjedama saveznika. Razgranatim, usmjerenim i efikasnim političkim radom ubrzano je izgrađivana moralno-politička svijest boraca i stariješina, koja je bila najubojitije oružje i u za-

vršnim operacijama za oslobodjenje zemlje. Ukupne rezultate umanjivali su nedostaci u organizovanju političkog i kulturno-prosvjetnog rada i njihova nedovoljna usmerenost na svakog pojedinca. Tome je posebno doprinio nizak nivo idejno-političke osposobljenosti nižeg političkog kadra.

U završnom periodu rata došlo je do radikalne promjene u načinu ratovanja naših oružanih snaga. Vođenje frontalnih borbi postalo je glavni (pretežni) oblik ratovanja. U početku borci i starješine nijesu bili naviknuti na takav oblik borbe. Prirodno, frontalno ratovanje bilo je strano borcima koji su duže izvodili pretežno manevarska dejstva. Osim toga, jedinice su ubrzano opremane sredstvima moderne ratne tehnike, koju borci i starješine nijesu dovoljno poznavali. Zbog toga je partijska organizacija imala veliki zadatak da mobilise sve snage jedinica radi ubrzanog osposobljavanja za novi način ratovanja. Preduzimane su odlučne akcije da se rad partijske organizacije usredsrijedi na izvršenje vojnostručnih zadataka, a da se političko-vaspitni rad čvršće poveže sa potrebama vođenja frontalnog ratovanja. Po direktivi Centralnog komiteta KPJ, povedena je kampanja u svim jedinicama da se borci i starješine što prije osposobe za rukovanje novim naoružanjem. Zahvaljujući opštem borbenom raspoloženju ljudstva, kao i usklađenosti akcija komandi i partijskih organizacija, ti zadaci su, uz velike napore, uspješno izvršeni. Tamo gdje su postignuti rezultati bili umanjeni razlog je, velikim dijelom, bio to što partijsko-politički radnici nijesu imali dovoljno vojnostručnog znanja, naročito oni koji su se nalazili u rodovskim i vidovskim jedinicama.

Komunistička partija Jugoslavije bila je tokom čitavog rata odlučna u nastojanju da u oružanim snagama uspostavi čvrstu disciplinu. Pri tom je dosljedno insistirala na tome da disciplina u vojsci izvire iz društvene prirode narodnooslobodilačkog pokreta. Stoga se opredijelila za disciplinu svojstvenu revolucionarnoj armiji, za disciplinu koja se zasniva na političkoj svijesti ljudstva i koja obezbjeđuje čovjeku u vojsci položaj koji će mu omogućiti da razvije i iskoristi sve svoje sposobnosti u borbi protiv neprijatelja, afirmišući svoju ličnost i dostojanstvo. Takva disciplina je bila velika prednost partizanske, narodnooslobodilačke vojske. Međutim, nagli brojni porast naših oružanih snaga i njihova modernizacija izmijenili su uslove izgradnje discipline. Novi borci nijesu bili dovoljno politički svjesni i nijesu dovoljno shvatali i usvojili sistem vrijednosti revolucije. Isto tako, vojnotehnički faktor je zahtijevao besprijekornu disciplinu u održavanju i upotrebi modernog oružja. Oba razloga su ukazivala na štetnost »partizanštine« u vojsci. Najhitnije je trebalo povećavati organizovanost, pojačati jedinstveno djelovanje i obezbijediti veću tačnost i odgovornost u pripremi i izvršenju borbenih zadataka. Zbog toga je za Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ najvažniji zadatak bio uvođenje »gvozdena discipline«. U pomenutom pismu od 14. januara 1945, Centralni komitet je naglašavao da *»zavođenje oštre vojničke discipline i stroge odgovornosti po cenu surovih kazni, uz pravilan politički rad, jeste jedan od najozbiljnijih zadataka naših partijskih organizacija u vojsci«*. Očigledno je da se težište napora u zavodjenju čvrste discipline pomjeralo u korist primjene vojne sile (zakonitosti). Starješinama je postavljen zadatak da prvenstveno primjenom sredstava prinude uspostavljaju čvrst vojnički poredak. Partijska i skojevska organizacija snažno su podržale takav kurs, vodeći idejno-političku borbu protiv »trule demokratije« u vojsci, i pozivajući na odgovornost one koji su kršili disciplinu (naročito starješine). Brzo uspostavljanje čvrstog

vojničkog poretka mjerama vojničke prinude donekle je ograničilo ranije demokratske odnose u vojsci: smanjena je uloga vojnih kolektiva; odustalo se od prakse da borci mogu kritikovati starješine; nije se dovoljno vodilo računa o ljudskom dostojanstvu i dr. (na sve to je uticalo i ugledanje na praksu u Crvenoj armiji). Razumije se, zbog takvog oštrog zaokreta u politici učvršćenja discipline nijesu se mogle izbijeći trajnije negativne posljedice, koje su se manifestovale i u mirnodopskoj izgradnji naših oružanih snaga.

Izgradnja kadrova tokom cijelog rata imala je strategijski značaj u izgradnji oružanih snaga. Orijentacija Komunističke partije Jugoslavije da rukovodeći kadar u oružanim snagama stvara u borbi iz redova naroda dala je velike rezultate. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije raspolagala je brojnim, narodu odanim i sposobnim rukovodećim kadrom. To su bile starješine koje su u idejno-političkom, vojnostručnom i moralnom pogledu nadvisile fašističke i kvislinške oficire. Inicijativa i hrabrost bili su najznačajnije karakteristike njihovih sposobnosti. Međutim, modernizacija Armije i nov način ratovanja pokazali su da im nedostaju određena vojnostručna znanja. Naročito je došlo do izražaja nedovoljno poznavanje teške ratne tehnike, što je uticalo na efikasnost njene upotrebe. Oficiri u štabovima nijesu dovoljno poznavali planiranje, organizovanje, izvođenje i sinhronizovanje borbenih dejstava, kao ni materijalno-tehničko obezbjeđenje jedinica. Osim toga, osjećao se i nedostatak opšteg obrazovanja starješinskog kadra, što je pricinjavalo teškoće naročito pri usvajanju vojnotehničkih znanja. Ti razlozi su zahtijevali nov pristup kvalitetu rukovodećeg kadra. Stoga je Centralni komitet KPJ, u navedenom pismu, naglašavao »da partijske organizacije naročitu pažnju treba da posvete podizanju komandnog kadra«. Istovjetna uputstva su stizala i vojnom linijom. Pridržavajući se tih uputstava, partijske organizacije i komande preduzele su efikasne akcije da se stečena borbena iskustva starješina u potpunom obimu dopune vojnostručnim znanjima. Elanom i upornošću i jednih i drugih to je uspješno izvršavano. Ali, bilo je neophodno temeljitije usavršavanje rukovodećeg kadra, što je učinjeno kasnije, u mirnodopskom periodu.

Partijsko-politički rad u završnom periodu narodnooslobodilačkog rata bio je veoma bogat i razuden. Osim obilja pozitivnih iskustava, svakako, bilo je i negativnih, što još nije dovoljno izučeno. Zbog toga, mislim, bilo bi korisno održavanje posebnog naučnog skupa o partijsko-političkom radu u završnom periodu rata, koji bi dao značajan doprinos kompleksnom izučavanju iskustava iz tog rata.

Problematizacija gnoseoloških osnova strategije¹⁾

General-pukovnik Jefto Šašić²⁾

Opštenarodni odbrambeni rat kao nova društvena i vojna pojava podrazumijeva dijalektičko promišljanje i istraživanje. Dijalektika rata i njegovih unutrašnjih činilaca čini tu pojavu izuzetno dinamičnom, promjenljivom, a samim tim promjenljivim i mnoštvo političkih, vojnih ideoloških i drugih implikacija rata kao svojevrsne pojave. Sve se to sabira na jednom mjestu očiglednije nego na drugim u strategiji. Kako promišljati gnoseološke osnove strategije, jedno je od velikih teorijsko-metodoloških pitanja daljeg razvoja naše strategije i vojne nauke uopšte. A, kako sam razumio temu ovoga skupa, smatram da se doprinos razvoja naše vojne nauke može dati problematizacijom nekih spoznajno-teorijskih pitanja. Otuda, usled govora o iskustvima iz NOR-a, kao jednog od temelja naše suvremene strategije, želim da govorim o potrebi za postavljanjem pitanja gnoseologije naše strategije.

Rat je složena društvena pojava. Politika sa svim svojim determinantama određuje taj svoj oružani produžetak kao strategiju rata, čime u tu složenost uključuje i naučno zasnovane zakonitosti oružane borbe. Na taj način sve ono u okviru pojma strategija vođenja rata ima bezbroj unutrašnjih i vanjskih veza. Njihovo upoznavanje, uključujući i tendencije, ima za posljedicu da se šire fiksirana znanja, ali i »znanja o neznanju« u toj oblasti društvene aktivnosti. Pri tome je za takvu situaciju uvijek bilo karakteristično da je sa stanovišta čitavog kompleksa koji obuhvata pojam strategije pripreme odbrane ili pripreme za vođenje oružanih dejstava takav rat uvijek tretiran kao predviđanje, kao budući rat, buduće stanje politike društva u tim uslovima. Samo izučavanje zakonitosti stanja društva kroz historiju takvih perioda stanja rata daće logičan red i način mišljenja u procjeni takve mirnodopske i slijedeće ratne situacije. Naime, radi se o gnoseološkim osnovama strategije.³⁾

Ljudska historija, uz poznavanje uzroka pojave i svijesti o štetnosti uništavajućih ratova, ipak iznenađuje njihovim velikim brojem. Svaka četvrta godina modernog čovječanstva bila je ratna (u prosjeku). Postoje u vezi sa tim naučno obrazloženi podaci. Ta borba rata i mira ima jednu od karakteristika koje se obično dovoljno ne zapažaju, a to je da je mir produženje tenzija stvorenih u ratu, da je politika, posebno u eri istinske

*) Prilog raspravi »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«

²⁾ Autor, priloga, general pukovnik u penziji

³⁾ Gnoseologiji se u ovom radu daje značenje teorije spoznaje uopšte. Dakle, filozofske discipline koja odgovara na fundamentalna pitanja ljudskog saznanja kao što su: priroda i granice saznanja, porijekla, put itd. Strategija kao zaseban vid saznanja rata kao posebnu pojavu. Ima neke temelje u gnoseologiji, ali se u njoj ne iscrpljuje.

ravnoteže, rat bez oružja, produženje promjena koje su nastale između postojećih snaga koje su djelovale u ratu. Dovoljno je podsjetiti se na izlazak iz drugog svjetskog rata, na sve snage koje je ta, do tada najveća borba u historiji izbacila kao snage mira, pa da postane jasno da se i borba za trajan mir, za mir kao protutežu mogućeg rata, odvija zakonito i zakonomjerno. U vezi sa tim postoje i marksistički zasnovani odgovori.

Budući mogući rat, njegove karakteristike, sadržaji, načini vođenja, snage koje ga vode, odnosi koji se u njemu uspostavljaju, itd. dakle, sve ono što taj pojam obuhvata, sa stanovišta istraživanja kao kumulativnog pojma izloženo je u okviru strategije. Jedno je očigledno - i nesumnjivo - i u tome budućem mogućem ratnom stanju vladajuće zakoni dijalektike, do kojih treba doći dijalektičkim promišljanjem i istraživanjem. Negiraće se staro, ali crte staroga ostaće i u novome. I dalje, sve ono što se upozna kao novo postaje sa stanovišta spoznaje staro, upoznato, i osnova za novije novo. Time se izdvaja, uočava i fiksira ono što treba kao nepoznato otkriti, kao objektivno spoznati. To i jeste bio put kojim se i u nas na području koje razmatramo išlo geometrijskom progresijom naprijed u razvijanju nove spoznaje u strategiji savremene odbrane.

Poslije drugog svjetskog rata, sa »spoznatom Hirošimom«, postavio sa veoma značajni društveno-politički i realni kompleks, poznat kao revolucija u ratnoj nauci, sa svim uticajem na promjenu zakonitosti u kompleksu narodne odbrane i strategije rata. Naše novo socijalističko društvo u svojoj poziciji samostalnosti nije trebalo, iz tih razloga i razloga revolucionarnih promjena u shvatanju rata, da na stari način (građanski ili birokratsko-dogmatski) misli i u oblasti svoje odbrane. Pri tome se potvrdila Engelsova teza da je logika kao nauka u stanju da pronade nove rezultate, da omogućiti prelazak sa nepoznatog u poznato. Široki, marksističko zasnovani pogledi, briljantno izraženi u ratu i revoluciji, kojima je plodno, sigurno i znalački ovladao Tito, dali su cjelinu toga kompleksa sa koje su se mogli izraditi kriterijumi za njegovo gnoseološko-logičko sagledavanje i rješavanje. Spoznalo se, na rijetko adekvatan način se odrazilo u dvije etape sve novo na tome području, i na tim spoznajama može dalje da se razvija.

U jugoslovenskom društvu, koje je posvećeno svome radu i predano miru u svijetu, u odnosima mir - rat kao suprotnostima ne mogu da prevladaju pacifičke ili neutralističke tendencije. To je Titova značajna osobina koju neke teorije i doktrine koje su suviše uronjene u prošlost, neće i ne mogu da razumiju. Naše samoupravno društvo i zajednica naroda aktivan su činilac borbe za mir. Mir, to je našem društvu, poznatom po oslobođenju rada u samoupravi i borbi za principe miroljubive koegzistencije, primjerno u svakom pogledu. Odbrana toga - to je svenarodna odbrana, moguće buduće ratno stanje društva koje se juče upoznao, a koje danas i sutra treba sve više spoznati. Naime, u odnosu borbe - mir - rat postoji realna mogućnost za pobjedu snaga rata, pa je naše društvo posle opravdano postavilo sebi u zadatak šta treba da čini danas da bi sutra u takvom neželjenom a mogućem stanju moglo da se odbrani. To je bio put na kojem je naše društvo postavljalo na trojako to pitanje. Prvo, kao pitanje buduće stvarnosti; drugo, kao uvijek današnje pitanje odnosa subjekt (čovjek, društvo) prema objektu koji treba spoznati, i, treće, kao pitanje prakse i njene verifikacije danas i sutra.

Pitanje prakse kao krajnjeg kriterijuma istine, u ovom slučaju prema budućem ratu, svakako je osnovno pitanje. Kako razmatramo gnoseološku

stranu pitanja, zadržaćemo se na napomenama. Marks u svim svojim razmatranjima uzima u obzir praksu historijski datih ljudi. Tada je pojam prakse svjesna i svrsishodna djelatnost, a kao misaone operacije znači materijalnu i psihičku radnju, ocjenjivanje stanja. No, kada se radi o praksi treba uvažiti Lenjinov stav da je praksa osnovni kriterijum istinitosti svake spoznaje, jer ima kvalitete sveopćenosti i neposredne stvarnosti - sama po sebi jeste vjerodostojnost. U odnosu na budući rat, ono će ili verificirati ili pobiti naš put spoznaje - našu procjenu. Taj budući rat kao prakse postaje istinski i objektivni istorijski kriterijum naše procjene i na njoj zasnovane odluke. Zato praksa i ne ulazi u dokazivanje. Jer, ona sama je vjerodostojnost.

Gnoseološki principi uzimaju u obzir potrebe i mogućnosti prakse, prije svega računajući na stvarne mogućnosti da se nauka razvija kao metoda koja može spoznati buduću praksu - mogući način vođenja budućeg rata. U tome smislu Marks je uveo praksu kao filozofsku kategoriju koja ima društveni značaj, tj. u činjenici da se praksa može na dijalektički način razumijeti i kao kompleks narodne odbrane uočava se bitna karakteristika prakse. Ona ne može čekati na dovoljnost tačnog značaja. Upravo smo pri tome svjesni da je praksa svenarodne odbrane sa stanovišta znanja beskonačan proces, jer da nije tako praksa se ne bi - čekajući - nikada ostvarila. I još jedno je gnoseološki značajno na području tih razmatranja: postoje naučni problemi koji se ne mogu sagledati, pa ni riješiti na osnovu prakse i zahtjeva toga principa. Upravo na tim područjima materijalistička dijalektika daje odgovore kao opći metodološki princip za strategiju budućeg rata.

Argument za ono što želimo jeste to da je neophodno da se problem strategije rata postavlja kao naučan gnoseološki problem. On ima svoj cilj - utvrditi poznato na svome području. Poslije te fiksacije ostaje »jedini« zadatak - istražiti nepoznatu buduću stvarnost kao realnu. Sa stanovišta gnoseologije, time se omogućuje da dođu do izražaja njene funkcije u aktu naučnog istraživanja.

Taj smjer, tako postavljen - strategija rata - kao gnoseološki problem nailazi na određene prepreke. Naime, na tom području postoje brojna druga složena stanja predmeta naučnog istraživanja, koji zahtijevaju vlastitu naučnu metodu do koje, na osnovu opće, tek treba doći. Svjedoci smo gotovo svakodnevnih u toku rada ili debate istaknutih »pitanja« i »problema« koja nisu sa područja koja razmatramo. Ima to za posljedicu da se vrijednost spoznaje tada shvati samo kao postavljanje pitanja, pa, ne radeći ništa osim što se pitanje postavi kao »problem« dovodi se u pitanje vrijednost same marksističke spoznaje. Tako se i nehotice opstruira, ili bar ne uočava potreba razvitka posebne u okviru opće spoznaje budućeg rata. To su uglavnom, otpori onih koji ne rade naučno na pitanjima koje sami postavljaju, pa je u tome razlog da ni svoju, niti uopće spoznaju ne razvijaju na zadacima čiji su nosioci. No, teže je od toga konzervativno suprotstavljanje. Sa tim stavovima i njihovim obrazloženjem negira se marksistički, samoupravni izraz spoznaje na području svenarodne odbrane. Tu su, prije svega, neopozitivistička shvatanja koja je još Lenjin kritikovao kao poznatu »ekonomiju mišljenja«. Ona se u nas danas svodi na tzv. pogled redakcije, a izražena je kao dva formalno suprotstavljena prilaza.

Postoje »stručna« shvatanja o tome šta društvu treba nama u Armiji da dade ako želi da bude branjeno. Gotovo se ide na osnovu stranih, na-

kalemljenih, a ne iz naše stvarnosti izučenih kriterija na visoke zahtjeve, a odstupa se u vidu »redukcije«, čak do mjere »skidanja odgovornosti sa sebe«. Drugo, ne manje, iako vještije maskirana redukcija jeste konzervativan stav kopiranja davno prevaziđenih građanskih liberalnih shvatanja, a ne odraz snage samouprave na području njenih oružanih snaga u smislu buduće cjelovite ratne armije. Tada se projicira takav sistem kao »jedino spasonosan«, pa se, jer je društveno-naučno neodrživ, od njega odstupa, »reducira« se u vidu »ustanka« itd. Oba ta priloga u ime verifikacije buduće ratne prakse veoma »jedinstveno« iješavaju pitanja - tražimo kadrove, snage i sredstva, pa ćemo klasično ratovati. Ili, kopiraćemo samoupravu koja je društveno nužna, pa će u oružanoj borbi ona kao takva, a ne kao posebni izraz u ratnoj armiji, sve riješiti. Pri tome je značajno zapaziti put da se odgonetne zašto do tih stavova dolazi, i, koji je progresivan put njihova pobijanja. Drugim riječima, kakve to spoznaje pred samoupravom i samoupravi treba razviti da spozna u kakvoj će se ratnoj situaciji naći i kako tada na najbolji način može da dođe do izražaja njena snaga i mogućnost pobjede. Dakle, dužni smo učiniti ono što se upravo kao progresivno, na adekvatan način u našem društvu radi.

U nas, u našem društvu, postoji i razvija se naučno zasnovani spoznajni princip na području narodne odbrane i budućeg rata kao objekta koji treba spoznati i već danas stvoriti sredstva pobjede u njemu. Potrebe našeg društva da iješava ta pitanja iz mnoštva razlog - vanjskih prijetnji, osjećanja vlastite potrebe, mogućnosti i nemogućnosti na tome području itd.

- kvalitetno se menjaju i zakonomjerno narastaju kao plima. Na drugoj strani su realne mogućnosti društva i u sredstvima i u oblicima koji te narasle potrebe mogu zadovoljiti. Sada se javlja problem iješavanja suprotnosti u vidu poželjnog cilja. Dva su načina: ili redukcija u oba vida ili adekvatan izlaz. Prvi održava stari, konzervativni način mišljenja. Drugo, međutim, zahtijeva naučni način mišljenja, a taj nije redukcija klasičnog ili »samoupravnog« tipa, već prodiranje u sfere do sada nepoznate, koje su u stanju na najvišem stupnju izraziti snagu u prednost društva socijalističke demokratije na području samoodbrane. Poželjni cilj se formira kao centralni problem mogućnosti strategije svenarodne odbrane.

Dakle, nasuprot olakim, reduciranim mišljenjima i shvatanjima, svu tu problematiku naše društvo je uspijevalo i uspijeva da postavi na nivo naučno, marksistički shvaćenog pitanja i te spoznaje. Nije to bez teškoća i problema, i usloznjavanja situacije, jer se uvijek i nehotice, stavlja na proveru sve do sada poznato i utvrđeno. Ide se u konfrontaciju poznatog sa budućim ratnim stanjem, jer se pretpostavlja da sve do danas na tome području spoznat i zakonit na nov, modifikovan način djelovati. I obratno

- stavljaju se na izučavanje pojave koje smo spoznali kao nepoznate da bi u njima, kao budućem stanju, vidjeli djelovanje već poznatih zakona ili otkrili nove.

Sa stanovišta postavljanja gnoseoloških pitanja dolazi se do spoznaje koja održava istočnjačku poslovicu: »Ne zna svako koliko mnogo treba da zna pa da sazna koliko malo zna«. Ili, dolazimo do strategije projektovanja otkrića budućih stanja i razvoja zakonitosti događaja u ratu. Moraju se, i to je najteže, razraditi nanovo principi »planiranja spoznaje« kao djelatnosti čitavog društva u odnosu na stanje koje može biti njegova realna stvarnost, a do sada je nepoznata, pa je treba učiniti maksimalno pozna-

tom. Sagledavati se može samo sa stanovišta marksističke filozofije gnoseoloških principa u funkciji razvitka savremenih nauka, pa i nauke o strategiji rata.

Otuda i zaključak da u formiranju koncepcije svenarodnog rata toliko prisutni filozofski i naučni metod, koji omogućuje razumijevanje i spoznaju budućih zakonitosti u neželjenom ratu, opravdava što se u novoj fazi njenog razvitka ističe značaj političkog i filozofskog pogleda. Sa stanovišta tri orijentira - svjetsko-historijske revolucionarne situacije, društvenog razvitka i prestrukturiranja baze društva u nas, kao i novih društvenih odnosa koji stvaraju koncepciju svenarodne odbrane i takvih oružanih snaga, te sa stanovišta rata kao vođenja samo oružane borbe - sva ta tri momenta ukazuju koliko je strana u životu, a zato u mišljenju nužna, potrebna i moguća veza filozofije u rješavanju tih kompleksa, koliko ona organski ulazi u te cjeline, i time im daje stupanj naučnosti. Zato je opravdano staviti više nego do sada i gnoseološka pitanja u centar pažnje.

Vojnopolozadinska organizacija na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije u funkciji armija¹⁾

Kapetan I klase Radisav Nikolić²⁾

SISTEM ORGANA VOJNOPOZADINSKE VLASTI

U vreme formiranja armija, konačnog oslobođenja većeg dela jugoslovenske teritorije i uspostavljanja fronta postojao je razvijen sistem organa vojnopolozadinskih vlasti - Korpusne vojne oblasti, Komande područja i Komande mesta - kako na teritorijama sa kojih je neprijatelj bio definitivno proteran tako i na teritorijama u pozadini neprijateljskog fronta. Vojnopolozadinski organi, jedinice i ustanove nalazile su se pod glavnim štabovima ili vojnim upravama dok su one postojale.

Pored opštih karakteristika i zadataka vojnopolozadinskih organa - nezavisno od toga da li su se nalazili ispred ili iza fronta - postojale su izvesne specifičnosti u organizaciji i izvršavanju konkretnih zadataka tih organa na definitivno oslobođenoj teritoriji u odnosu na iste takve organe koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja. U tom kontekstu će se dva problema razmatrati, posebno za vojnopolozadinske organe u istočnim i jugoistočnim krajevima Jugoslavije (konačno oslobođena teritorija), posebno za one na oslobođenim područjima u pozadini neprijateljskog fronta, mada se to mora uzeti uslovno, pošto je skoro svaki kraj imao svoje lokalne specifičnosti. Bez obzira na sve to, njihova zajednička karakteristika je odnos prema frontu, odnosno, vojnopolozadinski organi ispred i iza fronta usmeravali su svoje aktivnosti i izvršavali zadatke najpre u funkciji novoformiranih armija, nastalih oružanih snaga, odnosno fronta. Tim duhom je proktan i članak u »Borbi« od 17. januara 1945. u kojem se ističe da »svi moraju u čitavom svom radu biti prožeti jednom jedinstvenom mišlju - raditi za front, raditi za pobedu, učvrstiti vezu fronta i pozadine, napraviti od oslobođene teritorije pobednički ratni logor«.³⁾

Vojnopolozadinski organi su - neposredno saradujući sa organima narodne vlasti, partijskim i antifašističkim organizacijama - kroz razvijanje raznovrsnih aktivnosti i izvršavanja mnogobrojnih zadataka na oslobođenim područjima ostvarivali u punom smislu reči jedinstvo fronta i pozadine. Od umešnosti organizovanja i doslednog izvršavanja svojih zadataka u pozadini, vojnopolozadinski organi su umnogome uticali i na dejstva na frontu. Tako su, npr., operativne jedinice uspešnije izvodile borbena dejstva ako je priliv žive sile i materijalno-tehničkih sredstava, tj. njihova popuna bila redovna, ukoliko je ishrana boraca u tim jedinicama bila zado-

■> Prilog naučnoj raspravi o armijama u stratejskoj koncepciji rata i revolucije.

²⁾ Istraživač u Vojnoistorijskom institutu.

³⁾ »Vojno delo« br. 4/1985, str. 130.

voljavajuća, ako su obaveštajni podaci o neprijatelju stizali neprekidno i blagovremeno, i, ukoliko su prihvati i evakuacija ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika bili dobro obavljani. Osim toga, vojnopoziadinski organi u pozadini neprijateljskih snaga su, zajedno sa jedinicama NOVJ, aktivnim dejstvima po komunikacijama i neprijateljskim transportima otežavali ili onemogućavali pristizanje neprijatelju svežih snaga na front, redovan dotur i snabdevanje materijalno-tehničkim sredstvima i hranom, kao i evakuaciju ranjenih vojnika u njegovu pozadinu, što se svakako negativno odražavalo i na moral neprijateljske žive sile.

ULOGA VOJNOPOZADINSKIH ORGANA NA OSLOBOĐENOJ TERITORIJI JUGOSLAVIJE

Oslobodenjem Srbije, Vojvodine, Makedinije, Kosova, Crne Gore i Dalmacije i velikog dela Bosne i Hercegovine i uspostavljanjem neprekidnog fronta prema neprijatelju bili su stvoreni uslovi da se na oslobođenim područjima učvrste organi narodne i vojnopoziadinske vlasti, konsoliduju prilike i svi ljudski i materijalni potencijali stave u službu fronta. Time je bila novoformiranim armijama stvorena strategijska osnovica za dalje uspešno vođenje operacija protiv neprijatelja do potpunog oslobodenja zemlje i okončanja rata.

Na definitivno oslobođenim krajevima vojnopoziadinski organi - uz saradnju sa narodnooslobodilačkim odborima, antifašističkim organizacijama (USAOJ-a, AFŽ), partijskim organima i organizacijama i jedinicama NOVJ ostavljenim u tim krajevima, posebno sa jedinicama KNOJ-a - izvršavaju mnogobrojne zadatke, kao što su: mobilizacija ljudskih i materijalnih potencijala za novoformirane armije i druge operativne jedinice, popuna pozadinskih jedinica i ustanova, te istovremeno - kroz obuku u dopunskim jedinicama i regrutnim centrima - osposobljavanje novomobilisanih boraca; starali se o ishrani i snabdevanju jedinica i stanovništva; zbrinjavanju izbeglica, pogorelaca, roditelja i dece palih boraca, organizovali svojevrstu ratnu proizvodnju u partizanskim radionicama i bili nosilac brojnih aktivnosti oko sređivanja prilika, obnove i osposobljavanja ekonomsko-materijalnih i industrijskih potencijala na oslobođenoj teritoriji; osposobljavanje, uspostavljanje i regulisanje saobraćaja, posebno organizovanje transporta prema frontu; prihvati ranjenika iz operativnih jedinica, njihovo zbrinjavanje i pružanje sanitetske pomoći; preko sanitetskih organa pri vojnopoziadinskim komandama organizovali su uspešnu zdravstvenu zaštitu na terenu (u bolnicama, ambulantom, zubnim ambulantom); organizovali mnogobrojne kurseve za osposobljavanje sanitetskog kadra i preduzimali preventivne mere protiv širenja zaraznih bolesti; obezbeđivali red i sigurnost na oslobođenoj teritoriji i - preko partizanskih straža, patrola i vojnopoziadinskih jedinica, uz tesnu saradnju sa jedinicama Narodne odbrane - sprovodili čišćenje terena od kolaboracionističkih grupa i ubačenih terorističkih elemenata od strane neprijatelja, kao i hvatanje pojedinih dezertera iz jedinica NOVJ; kontrolisali kretanje i sprečavale aktivnost ubačenih špijuna, sprečavajući šverc i ostale nedozvoljene radnje; ustrojavali raznovrsne evidencije i obavljale druge mnogobrojne zadatke.

Pridobijanje svežih snaga, mobilizacijski poslovi, prihvat i otpremanje dobrovoljaca i mobilisanih do komandi armija i drugih jedinica, to je bilo

jedan od težišnih zadataka vojnopozadinskih organa. Razvoj vojnopolitičke situacije u svetu, posebno u Evropi i na jugoslovenskom ratištu u jesen 1944. stvorio je povoljne mogućnosti za mobilizaciju ljudstva, što je vojnopozadinskim organima donekle olakšavalo zadatak potpomaganja završne ofanzive za oslobodenje Jugoslavije. Dok su se u prve tri godine narodnooslobodilačkog rata NOV i POJ popunjavali, uglavnom, na dobrovoljnoj osnovi, već od sredine 1944. posebno posle oslobodenja jugoistočnih i istočnih krajeva Jugoslavije u jesen 1944, na oslobođenim teritorijama - pored dobrovoljne - uvodi se i obavezna mobilizacija, a što je bilo u duhu odluka o uvođenju opšte vojne obaveze donesenim na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu. Tako je 2. novembra 1944. Vrhovni štab NOV i POJ uputio direktivu⁴⁾ Glavnom štabu Srbije da mobiliše sve ljudstvo od 17 do 30 godina starosti, kako bi se jedinice NOVJ popunile potrebnim brojem boraca, a da se od preostalih regruta formiraju centri za obuku u kojima bi se svi uzdigli u vojnom i političkom pogledu. Postupajući u tom duhu, Glavni štab Srbije 5. novembra objavio je mobilizaciju muškaraca svih godišta od 1914 do 1927.⁵⁾ Mobilizacija se imala sprovesti preko vojnopozadinskih organa a uz neposrednu saradnju narodnooslobodilačkih odbora.

Mobilizacijski poslovi

Dopunske jedinice i regrutni centri, kao i ostali vojnopozadinski organi na definitivno oslobođenoj teritoriji, odigrali su značajnu ulogu u mobilizaciji svih raspoloživih ljudskih potencijala, obuci novomobilisanih u rukovanju oružjem i osnovnim elementima ratne veštine i popuni armija tokom cele ofanzive koje su na frontu imale uvećane gubitke. Pravovremenom popunom jedinica u prvim borbenim redovima u armijama omogućavana je permanentnost izvođenja borbenih dejstava i ostvarivanje nadmoćnosti nad neprijateljskim snagama, što je bilo od bitnog uticaja na armijske rezultate. Samo sa teritorije Kragujevačke vojne oblasti do 1. marta 1945. preko vojnopozadinskih organa, mobilisano je 115.597 osoba, od toga bilo je skoro 7.500 dobrovoljaca, a i na teritorijama ostalih vojnih oblasti uspešno je sprovedena mobilizacija.^{6*}

Jedan od faktora koji je uticao na odziv novih boraca bila je politička priprema mobilizacije. Na oslobođenoj teritoriji sazivani su zborovi na kojima je iznošena vojnopolitička situacija, objašnjavana potreba stupanja u redove NOVJ i slično, a posle toga sprovedena mobilizacija. Tako, npr., Vojna oblast 3. korpusa sredinom decembra 1944. savetuje potčinjene komande vojnih područja: »U svrhu izvođenja što uspešnije mobilizacije na teritoriji vašeg područja, narediti mobilizacijskim referentima područnih vam komandi mjesta, da održe konferencije sa narodnooslobodilačkim odborima, kao i sa ostalim mještanima pojedinih sela, na kojima će se raspravljati o potrebama mobilizacije ljudstva u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije«.⁷⁾

Pošto su uočene i neke slabosti i nedostaci u sprovođenju mobilizacije na oslobođenoj teritoriji, kako u načinu izvršenja mobilizacije, tako i po-

⁴⁾ Zbornik NOR-a, tom II, knj. 14, str. 343.

⁵⁾ AVII, NOR, k. 188, reg. br. 1-1.

⁶⁾ AVII, NOR, k. 189, reg. br. 41-2.

⁷⁾ Isto, k. 1741, reg. br. 24-2.

kušajima pojedinaca da - iako sposobni za vojnu službu - izbegnu odlazak u operativne jedinice na frontu, vrhovni komandant Tito 1. februara 1945. naredio je da mobilizaciju na oslobođenoj teritoriji vrše samo komande vojnih područja, preko nadležnih mobilizacijskih organa, a svaki novomobilisani da obavi pregled kod lekarskih komisija vojnopozadinskih komandi. Istovremeno, naredio je da komande vojnih područja, odnosno komande gradova, izvrše reviziju ljudstva zaposlenog u vojnopozadinskim i civilnim ustanovama i sva lica koja nisu neophodna (a sposobna su za operativnu službu) upute u dopunske jedinice, naravno nakon završene obuke. Nastojalo se ujedno da se u pozadini zapošljava što više žena, omladine i muškaraca koji su oslobođeni vojne obaveze.⁸⁷

Sa uvođenjem obavezne mobilizacije, posebno posle oslobođenja istočnih i jugoistočnih krajeva Jugoslavije, ukazala se potreba formiranja određenih organa koji bi vršili pregled novomobilisanih boraca i za svakog pojedinačno davali ocenu sposobnosti za vojnu službu. Zbog toga je Glavni štab Srbije, 21. oktobra 1944, izdao naređenje za uspostavljanje regrutnih komisija pri komandama vojnih područja i komandama mesta, odnosno komandama gradova na oslobođenoj teritoriji Srbije, zatim za formiranje prijemnih komisija u brigadama, odredima i samostalnim jedinicama, te divizijskih komisija i superrevizionih komisija pri vojnim oblastima korpusa i divizija, odnosno pri njihovim bolnicama.⁹⁷

Slične komisije kasnije su formirane i na drugim teritorijama. Sredinom februara 1945. Sanitetsko odeljenje Glavnog štaba Srbije izdalo je Privremenu uredbu za ocenu sposobnosti regruta i obveznika na teritoriji Srbije, na osnovu koje su lekarske komisije utvrđivale sposobnost novomobilisanih za vojnu službu.¹⁰⁷ Četrnaestog marta 1945. predsednik Ministarstva sa veta i ministar narodne odbrane DFJ Maršal Tito propisao je Privremeni pravilnik o oceni sposobnosti za vojnu službu, po kojem je ubuduće imalo da se utvrđuje sposobnost regruta, dobrovoljaca i obveznika, kao i vojnih lica i kandidata za pitomce vojnih škola. Ocenjivanje sposobnosti vršile su sledeće vojnotekarske komisije: regrutne (pri komandama vojnih područja, odnosno komandama gradova), mobilizacijske (kod mobilizacijskih centara pri komandama vojnih područja, odnosno komandama gradova), divizijske (pri štabu divizije), superrevizijske (pri komandama vojnih oblasti, štabovima armija i samostalnih korpusa, te glavnim štabovima), bolničke (pri vojnim bolničkim centrima, bolnicama, oporavilištima i lečilištima) i školske vojnotekarske komisije (pri vojnim akademijama i drugim vojnim školama).¹¹⁷ Primenom tog pravilnika omogućeno je da se u redove Jugoslovenske armije prime i u njima zadrže sva lica sposobna za vršenje vojne službe, a što je bilo izuzetno važno u periodu vođenja operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije.

*Ratna proizvodnja **

Pored dobrovoljnih priloga, kupovine i rekvizicije neophodnih životnih namirnica i artikala široke potrošnje vojnopozadinski organi su razvijali i svojevrstu ratnu proizvodnju u svojim radionicama, pekarama, mli-

⁸⁷> Zbornik NOR-a, tom II, knj. 5, str. 148-151.

⁹⁷> AVII, NOR, k. 183, reg. br. 5-7.

¹¹⁷> Isto, k. 189A, reg. br. 28-2.

Zbornik NOR-a, tom, knj. 15, str. 243-249.

novima, vojnim baštama, te ulagali znatne napore u pravcu organizovanja razmene i nabavke najvažnijih artikala. Tako je, npr., u januaru 1945. pri Vojnoj oblasti 3. korpusa radio veći broj radionica u kojima su do tada bile proizvedene ili popravljene značajne količine raznovrsnih predmeta, i to: u kolarskoj 559 novih proizvoda i 413 popravki, krojačkoj 1324+464, obučarskoj 231+2573, stolarskoj 864+410, sedlarskoj 183+42, potkivačko-kovačkoj 5512+246, bravarskoj 3344+245, limarkoj 1126 novih proizvoda i 46 popravki, itd. Dnevna proizvodnja kašika u radionicama je iznosila oko 400, a bombi oko 50 komada.¹²⁾

Ekonomsko odeljenje Glavnog štaba Srbije početkom 1945. regulisalo je da se izrada nove odeće, obuće i drugih predmeta vrši u centralnim radionicama tog odeljenja a da se u radionicama kod divizija i brigada i pri vojnopozadinskim komandama vrši samo opravka obuće, odeće i drugih predmeta. Istim uputstvom određeno je da te radionice moraju imati određen broj radnika, i to: kod divizija 15-20, brigada i komandi vojnih područja 8-10 i radionica pri komandama mesta 5-7 radnika.¹³⁾

Osim toga, vojnopozadinski organi su zajedno sa organima narodne vlasti i antifašističkim organizacijama - preduzimali mere u pravcu obrađivanja zemljišta i organizovanja vojnih bašti na oslobođenoj teritoriji. Zbog toga je Ekonomski odeljenje Vojne oblasti 8. udarnog korpusa, nakon prijema dopisa od Glavnog štaba Hrvatske za uređenje vojnih bašta, u februaru 1945. izdao naređenje potčinjenim komandama vojnih područja da, u sporazumu sa poljoprivrednim i prehrambenim odeljenjima narodnooslobodilačkih odbora, pristupe ostvarenju tog zadatka. Već u izveštaju Glavnom štabu Hrvatske za mart, Ekonomsko odeljenje te oblasti iznosi da su na tom planu postignuti značajni rezultati.¹⁴⁾ Slično se postupilo i u ostalim krajevima oslobođene teritorije. Tako, npr., iz izveštaja Komande vojnog područja u Nikšiću Vojnoj oblasti 2. udarnog korpusa od 21. aprila 1945, vidi se daje na njenoj teritoriji postojalo više bašta. Komanda područja je baštu, površine 1.000 m², zasejala boranijom, lukom i salatom, Komanda mesta Nikšić uzela je da radi baštu, površine 1.800 m², Komanda mesta Grahovo 10.800 m², Komanda mesta Velimlje je zasadila krompir, luk, pasulj i salatu u bašti, površine 500 m², Komanda mesta Manastir Piva zasadila je krompir, pasulj, beli i crni luk, salatu, paradajz, tikve i ječam u bašti, površine 8.900 m², a Komande mesta Žabljak i Šavnik, zbog snega još nisu mogli da pristupe obradi zemljišta i formiranju bašta. Radom u tim baštama su rukovodili za to određeni baštovani.¹⁵⁾

Uviđajući da u vojnim bolnicama ostaju znatne količine otpadaka hrane, kako prilikom spremanja jela, tako i posle izdavanja obroka, i da ti otpaci ostaju neiskorišćeni, Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba je 1. marta 1945. dalo inicijativu da se - pomoću vojnopozadinskih komandi i narodnooslobodilačkih odbora - pri bolnicama osnuju vlastita bolnička gazdinstva i bašte iz kojih bi se jednim delom podmirivale potrebe bolnica u određenim životnim namirnicama. Na taj način bio je donekle olakšan i posao organa narodne i vojnopozadinske vlasti.¹⁶⁾

I pred kraj rata rukovodstvo NOP-a se brinulo o proizvodnji životnih namirnica za narod i vojsku. Ističući potrebu da se obradi i zaseje svaka

¹²⁾ Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 32, str. 619-629.

¹³⁾ AVII, NOR, k. 1917, reg. br. 16-2.

¹⁴⁾ Isto, k. 116/5 reg. br. 19-4; k. 128A, reg. br. 12-5.

¹⁵⁾ Isto, k. 1915, reg. br. 3^o1.

¹⁶⁾ Isto, k. 23, reg. br. 1-4.

stopa oslobođene zemlje Komanda pozadine Ministarstva narodne odbrane 6. maja 1945. izdala je naređenje da se za poljoprivredne radove upotrebi i vojska koja se nalazi u pozadini fronta ili u unutrašnjosti Jugoslavije. U dogovoru sa organima narodne vlasti - koje su bile pozvane da se staraju o obradi i setvi zemlje, kao i ostalim poljoprivrednim radovima - komandanti vojnih područja imali su zadatak da pravovremeno izvrše raspored manjih vojnih jedinica i da ih nastane u mesta ili atare gde će se obavljati radovi.¹⁷ Zbog oskudice ljudske radne snage za obavljanje poljoprivrednih radova u Vojvodini, predsednik Ministarskog saveta i ministar narodne odbrane Tito, 7. maja 1945, izdao je naredbu da se ljudstvo iz nemačkih zarobljeničkih logora - dok traje setva - prvenstveno upotrebljava za obavljanje tih radova na državnim dobrima u Vojvodini.¹⁸

Vojnopozadinski organi na oslobođenoj teritoriji odigrali su značajnu ulogu i u *prihvatu, evakuaciji i raspodeli životnih namirnica i materijalno-tehničkih sredstava*, kako one koja je stizala prekomorskim vezama od zapadnih saveznika, tako i one od Sovjetskog Saveza koja je prihvatana u istočnim krajevima Jugoslavije. Tako je, npr., Ekonomski odsek Vojne oblasti 8. udarnog korpusa od 9. novembra 1944, kad je rasformirana I sekcija tog odseka (bivša Etapna stanica na Visu), preuzimao od Komisije Glavnog štaba Hrvatske za prijem materijala od saveznika u Splitu (kasnije Jadranske komisije), svu hranu, odeću, obuću i drugu opremu za celu oblast i jedinice 8. korpusa i dalje vršio raspored na temelju plana ishrane i trebovanja po brojnom stanju. Snabdevanje operativnih jedinica savezničkim materijalom vršilo se tako što je Ekonomski odsek Vojne oblasti predavao Intendanturi 8. korpusa potrebne količine, a ona je dalje vršila raspodelu po divizijama. Pozadinske jedinice i ustanove snabdevale su se savezničkim materijalom preko Komandi vojnih područja koje su hranu primale, takođe, preko Ekonomskog odseka Vojne oblasti. Vojna oblast 8. korpusa do 28. marta 1945. preko Jadranske komisije za prijem savezničke pomoći, čije se sedište nalazilo u Splitu, primila je sledeće količine ljudske i stočne hrane: žita (pšenice, ječma i kukuruza) 15.588 kg, belog brašna 554.718 kg, pasulja 6.308 kg, graška 5.740 kg, riže 47.616 kg, žitnih proizvoda (kaše, pahuljica i griza) 32.126 kg, suvog povrća (karota, krompir, kupus) 48.212 kg, konzervisanog povrća 7.526 kg, konzervisanog mesa 252.765 kg, konzervisane ribe 1.456 kg, šećera 33.482 kg, kafe 33.200 kg, čaja 4.287 kg, mleka konzervisanog i u prahu 21.716 kg, ulja 10.255 kg, juhe u prahu 22.424 kg, jaja u prahu 12.718 kg, zobi i mekinja 167.168 kg, slame 178.240 kg i stočne soli 3.804 kg.¹⁹

Jedan od izvora snabdevanja bio je *ratni plen*. Vojnopozadinski organi zajedno sa organima narodne vlasti, bili su glavni nosioci prikupljanja i skladištenja zaplenjenog materijala. Generalštab JA izdao je naređenje da se u sastavu svake komande pozadine armije i komande vojne oblasti formira po jedan Trofejni bataljon, sastava: štab bataljona, 2-3 radne čete i transportna četa. Zadatak trofejnih bataljona bio je prikupljanje, popisivanje, sređivanje i uskladištenje celokupnog materijala koji je zaplenjen u borbama ili je bio zapušten.²⁰

¹⁷⁾ Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, str. 435—437.

¹⁸⁾ Isto, str. 442-443.

¹⁹⁾ AVII, NOR, k. 116/5, reg. br. 19-3 i k. 128A, reg. br. 5-4.

²⁰⁾ Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, str. 449-490.

U celini uzev, vojnopozadinski organi na definitivno oslobođenoj teritoriji Jugoslavije - u saradnji sa narodnooslobodilačkim odborima i anti-fašističkim organizacijama - odigrali su zapaženu ulogu u snabdevanju stanovništva i sve brojnije vojske, doprinoseći time jačanju borbenog morala i spremnosti operativnih jedinica za odlučujuća dejstva na frontu.

OBEZBEĐENJE ARMIJSKE POZADINE

Obezbeđenje rada i sigurnosti na oslobođenim teritorijama bio je stalan zadatak vojnopozadinskih vlasti kome je pridavan izuzetan značaj, posebno posle preuzimanja strategijske inicijative i konačnog oslobođenja južnih i istočnih krajeva Jugoslavije. Pored široko razvijene obaveštajne službe, vojnopozadinske komande su putem svojih izvršnih organa (partizanskih straža, poternih jedinica, udarnih grupa i drugih) i uz neposrednu saradnju sa organima narodne vlasti, jedinicama Narodne odbrane, partizanskim odredima i operativnim jedinicama u sopstvenoj pozadini održavale red i sigurnost na definitivno oslobođenoj teritoriji. Sve više se osećala potreba za stvaranjem jedinstvene organizacije koja će se brinuti o bezbednosti na oslobođenim područjima, suzbijati petokolonašku delatnost i špijunažu za neprijatelja.

Nastojeći da parališe rad neprijateljske obaveštajne službe i suzbije odliv podataka o našim snagama, planovima i namerama, vrhovni komandant maršal Tito je početkom 1945. izdao naređenje o čuvanju vojnih tajni. Ističući »da se neprijateljeva obaveštajna služba neće ograničiti samo na naš front i na one naše trupe sa kojima vodi borbu, već će usmeriti svoje obaveštajne napore i na našu neposrednu i duboku pozadinu« i da će nastojati da prodre »u sve grane našeg vojničkog, privrednog, industrijskog i društvenog života«, Tito nalaže »da glavni štabovi, organi Ozne i jedinice korpusa Narodne odbrane, i štabovi vojnih oblasti preduzmu najstrože mere da se neprijateljskoj obaveštajnoj službi spreči svako saznanje ili uvid nad životom i radom naše pozadine i svih njenih životnih organa, naročito nad industrijskim, privrednim i ostalim preduzećima ili centrima koji se odnose na jačanje našeg ratnog potencijala.^{21*}

Pored kontrole kretanja, obezbeđenja pojedinih objekata i ustanova, suzbijanja šverca i drugih nedozvoljenih radnji, vojnopozadinski organi su - uz neposrednu saradnju sa organima Ozne i jedinicama Narodne odbrane - odigrali značajnu ulogu u čišćenju terena od ostataka kolaboracionističkih snaga, ubačenih diverzantsko-terorističkih i drugih neprijateljskih grupa, odmetničkih bandi i špijuna, kao i u suzbijanju svih aktivnosti uperenih protiv interesa narodnooslobodilačke borbe. Početkom novembra 1944. Vrhovni komandant je Glavnom štabu Srbije izdao direktivu sledeće sadržine: »Preduzmite hitne mere da se četničke bande unište i obezbedi sigurnost pozadine. Potrebno je formirati više udarnih jedinica koje će neprekidno goniti bande. Konsultovati se sa OZN-om.«²²⁾

Postupajući u duhu te direktive Glavni štab Srbije odmah je naložio štabovima 13. i 14. korpusa »da formiraju potreban broj udarnih jedinica i poternih odeljenja koja će stalno krstariti neočišćenim prostorima sa zadržkom gonjenja i uništavanja bandi«, ujedno im preporučujući da se o

²¹⁾ Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, str. 112-115.

²²⁾ Isto, knj. 14, str. 343.

tome konsultuju i tesno saraduju sa Oznom.²³⁾ Istovremeno, odlukom Štaba 13. korpusa, uz saglasnost Glavnog štaba Srbije, naloženo je da se ukinu svi partizanski odredi na teritoriji Korpusne vojne oblasti a da se njihovo ljudstvo stavi na raspolaganje komandama vojnih područja, koje bi sa njima pojačale bataljone i čete pri komandama područja i komandama mesta, kao i njihove partizanske straže. Osim toga, naređeno je svim komandama vojnih područja i komandama mesta da od odabranog ljudstva odmah formiraju poterna odeljenja, vodove i čete koje će imati zadatak: »pronalaženje i uništavanje svih četničkih grupica koje se nalaze na teritoriji područja, odnosno komandi mesta, kao i pojedinaca koji se i dalje kriju po šumama«. Te poterne jedinice imale su zadatak da hvataju i ljudstvo koje se nije odazvalo mobilizaciji, kao i sve borce koji se zateknu bez poverenice objave. Upućivanje poternih odeljenja vršeno je u dogovoru sa poverenicima Ozne.²⁴⁾ Potpuni uspeh u izvršenju tog zadatka mogao se postići samo uz punu saradnju operativnih štabova i jedinica sa vojnopozadinskim komandama i jedinicama i organima narodne vlasti.

Štab 13. korpusa 15. novembra 1944. izvestio je Glavnom štabu Srbije da je sprovedeno čišćenje teritorije Vojne oblasti od zaostalih četničkih grupa i da su pri tom pohvatane izvesne grupe i pojedinci. Tako je, npr., 47. divizija, uz pomoć vojnopozadinskih komandi i jedinica i organa narodne vlasti, do tada uhvatila preko stotinu četnika, a 22. divizija, prilikom pokreta od Niša preko Prokuplja i Kuršumlije za Podujevo i Kopao-nik, a na terenu Kosanice je uhvatila 80 četnika. I na ostalim područjima uspešno su sprovedene poterne akcije. No, i pored toga, još uvek su ostajale grupice i pojedinci koji su se vešto skrivali i kretali u pozadini. Oni su mogli biti pohvatani jedino od poternih jedinica vojnopozadinskih komandi, koje bi na pogodnim mestima postavljale zasede i sačekivale ih pri izlasku iz skrovišta.²⁵⁾

I u ostalim krajevima oslobođene teritorije uspešno je sprovedena akcija čišćenja terena od neprijateljskih elemenata. Tako su sredinom novembra 1944. pri komandama mesta, kao i u svim većim mestima na teritoriji Vojne oblasti 14. korpusa postojale čete ili bataljoni partizanskih straža a pri komandama vojnih područja i pri Komandi korpusne vojne oblasti poverenici i bataljoni Ozne. Iz izveštaja vidi se da su im bila izdata naređenja »da najenergičnije preduzmu potere-akcije protiv bandita, da se noću blokiraju sela i prostorije gde se oni pojavljuju«. ²⁶⁾ U isto vreme vrhovni komandant maršal Tito uputio je direktivu Glavnom štabu Makedonije za preduzimanje akcije za uništenje balista u gornjem toku Vardara.²⁷⁾ Sredinom decembra 1944. Operativni štab Kosova i Metohije formirao je više komandi mesta (Kosovska Mitrovica, Srbica, Vučitm, Podujevo, Priština, Janjevo, Lipljan, Štimlje, Uroševac, Kačanik, Gnjilane, Suva Reka, Prizren, Dragaš, Orahovac, Đakovica, Junik, Dečane, Peć i Istok), ističući da su one privremenog karaktera i da su, zbog nedovoljne razvijenosti organa narodne vlasti, osnovane »radi lakšeg čišćenja terena i bržeg svršavanja poslova oko komunikacija, mobilizacije i veza«. ²⁸⁾

23) AVII, NOR, k. 181, reg. br. 46-3.

24) Zbornik NOR-a, tom I, knj. 14, str. 531-535.

25) AVII, NOR, k. 182, reg. br. 2-2.

26) Isto, reg. br. 3-2.

27) Zbornik NOR-a, tom II, knj. 14, str. 374.

28) AVII, NOR, k. 1411, reg. br. 1-2.

I na području Crne Gore i Dalmacije preduzimane su slične akcije. Tako, npr., u izveštaju Glavnom štabu Hrvatske za decembar 1944. Vojna oblast 8. udarnog korpusa ističe: »Partizanske straže komandi (mesta i vojnih područja - prim. R.N.) u ovom periodu nisu imale nikakvih većih sukoba sa neprijateljem, već su čitav svoj red usmjerile na hvatanje manjih grupica (narod ih zove »špiljari«, »kamišari«) i dezertera iz NOV i onih koji se nisu odazvali našoj mobilizaciji, a skrivaju se po selima i ogradama«, napominjući dalje da »tim akcijama straže pristupaju zajedno sa jedinicama Narodne odbrane«.29' Nešto kasnije i Vojna oblast 2. udarnog korpusa je izvestila Štab korpusa da su vojnopozadinske komande, pomoću svojih partizanskih straža i posadnih četa, dale vidne rezultate u uništavanju ostataka četničkih bandi skrivenih u pozadini.30*

Uporedo sa formiranjem operativno-strategijskih sastava - armija, nastavljen je započeti proces rasformiranja partizanskih odreda, tako da su tokom prve polovine 1945. ljudstvom iz tih odreda jednim delom popunjene i jedinice Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. Krajem aprila 1945. Vrhovni komandant JA izdaje naređenje da se u sastav Korpusa narodne odbrane uključuju i straže komandi mesta i vojnih područja. Neposredno nakon toga maršal Tito nalaže glavnim štabovima Srbije i Makedonije, Operativnom štabu Kosova i Metohije i Štabu 3. korpusa čišćenje oslobođene teritorije od preostalih četničkih, balističkih i ustaških bandi, određujući istovremeno raspored snaga i prostorije osiguranja, kao i način dejstva jedinica i saradnju sa jedinicama Narodne odbrane. U pogledu načina dejstva u naređenju se ističe: »za borbu sa ovim neprijateljem mora se primeniti posebna taktika, koja će se odlikovati neprekidnom pokretljivošću, iznenadnim i brzim akcijama na čitavom dodeljenom području«, istovremeno nalažući da se pokreti vrše obavezno noću i što češće, iznenadno, brzo i sa velikim marš-rutama, kako bi se kod bandi i njihovih jataka stvorila psihoza nesigurnosti i bezizlaza.31'

Zahvaljujući dobro organizovanim i izvedenim potemim akcijama, na konačno oslobođenim teritorijama se sve više osećala sigurnost i prelazak na mirne tokove života i rada. Istovremeno, pripadnici zaostalih kolaboracionističkih grupa sve češće su ispoljavali znake demoralizacije i predavali se narodnooslobodilačkim jedinicama i organima vojnopozadinske vlasti.

Isto tako, vojnopozadinske komande su preko svojih izvršnih organa i uz neposrednu saradnju sa organima narodne vlasti i jedinicama Narodne odbrane, prikupljale vojne obveznike koji su pod uticajem neprijateljske propagande izbegli mobilizaciju, kao i pojedine dezertere koji su izostali iza svojih jedinica i izbegavali da se vrate u njih. Tako su, npr., partizanske straže, zajedno sa jedinicama Narodne odbrane, u teritoriji vojneoblasti 8. korpusa tokom decembra 1944. uhvatile oko 450 dezertera, a na području Niške vojne oblasti je tokom marta 1945. pronađeno 654 dezertera koji su odmah bili upućeni Štabu 2. armije.32'

Krajem 1944. Glavni štab Srbije izdao je naredbu da se pri operativnim jedinicama, kao i svim komandama vojnih područja formiraju »disciplinske jedinice« u koje bi se slali vojnici i starešine koji su kažnjeni jed-

29> Zbornik NOR-a, tom V, knj. 37, str. 32-37.

30) AVII, NOR, k. 25A, reg. br. 27-2/1.

31) Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, str. 188, 291, 383 i 401-406; N. Anić, i dr. n.d., str.

522-524.

32) Zbornik NOR-a, tom V, knj. 37, str. 32-37; AVII, NOR, k. 189, reg. br. 21-3.

nom od vremenskih kazni po Uredbi o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica, kao i lica koja se nisu odazvala mobilizaciji, odnosno koja su dezertirala. Da bi se izbeglo nagomilavanje dezertera u disciplinskim jedinicama u pozadini, Glavni štab Srbije je početkom marta 1945. naložio komandama vojnih oblasti da te odmah upute u disciplinske jedinice na frontu. Tako je krajem marta preko Komandi mesta Sabac i Loznica bilo organizovano slanje dezertera u »kažnjeničke jedinice« 2. armije, a jedan deo je upućivan preko Šapca u 1. armiju, koja je vodila teške borbe na sremskom frontu. Istovremeno, bilo je odlučeno da 24. i 47. divizija, koje su dejtvovala u pozadini, ne formiraju takve jedinice, već da dezertere upućuju u kažnjeničke jedinice 2. armije.³³⁾ Iz izveštaja Komande Kragujevačke vojne oblasti od 3. maja 1945. vidi se da je u drugoj polovini aprila bilo uhvaćeno i upućeno u jedinice preko 700 dezertera, od kojih je 1. armiji upućeno 76, 2. armiji 595 a preostali broj drugim jedinicama i ustanovama na teritoriji Vojne oblasti.³⁴⁾

Postupajući po naredenju Glavnog štaba Srbije, početkom maja 1945. rasformirane su disciplinske jedinice pri komandama vojnih područja na području Srbije, odnosno na teritorijama Niške, Kragujevačke i Valjevske vojne oblasti, dok na Kosovu i Metohiji takve jedinice nisu bile uopšte ni formirane. Ljudstvo iz tih jedinica upućeno je u Dopunsku brigadu Glavnog štaba Srbije u Smederevskoj Palanci.³⁵⁾

Vojnopozadinske komande su vodile *brigu i o ratnim zarobljenicima*, čije se brojno stanje naročito povećalo tokom izvođenja završnih operacija. Tako je, npr., krajem aprila 1945. na teritoriji Valjevske vojne oblasti postojalo sedam zarobljeničkih logora, i to: u Valjevu, Obrenovcu, Šapcu, Banji Koviljači, Užicu (danas Titovo Užice), Bajinoj Bašti i Čačku. U njima se tada nalazilo ukupno 1.053 zarobljenika.³⁶⁾

U celini uzev, vojnopozadinske komande i jedinice - uz neposrednu saradnju sa jedinicama Narodne odbrane, partizanskim odredima i operativnim jedinicama u sopstvenoj pozadini, kao i organima narodne vlasti - odigrale su značajnu ulogu u obezbeđenju reda i sigurnosti na oslobođenim teritorijama, posebno u konsolidaciji prilika na terenu posle konačnog oslobođenja istočnih i južnih krajeva zemlje.

Osim toga, počev od jeseni 1944. do kraja rata, pa i kasnije, vojnopozadinski organi su - zajedno sa organima narodne vlasti i masovnim antifašističkim organizacijama - bili nosioci brojnih aktivnosti oko sređivanja, obnove i osposobljavanja ekonomsko-materijalnih i industrijskih potencijala na oslobođenoj teritoriji, posebno saobraćaja, kao i ustrojavanja evidencije boraca NOVJ (JA) i obavljanja drugih mnogobrojnih zadataka.

Najzad, najhitnije iz problematike vojnopozadinske organizacije na definitivno oslobođenoj teritoriji Jugoslavije u vreme stvaranja armija i njihovog dejstva moglo bi se svesti na nekoliko zaključnih konstatacija:

1. Vojnopozadinska organizacija, kao deo oružanih snaga i opšteg oslobodilačkog fronta, obavila je obimne i značajne poslove i zadatke, počev od popune i snabdevanja armija i drugih operativnih jedinica do sadejstva u likvidaciji ostataka kolaboracionističkih snaga, diverzanata i ostavljenih ili ubačenih terorističkih grupa.

³³⁾ AVII, NOR, k. 181, reg. br. 8-4, reg. br. 19-5 i k. 189, reg. k. 188, reg. br. 21-3.

³⁴⁾ * Isto, k. 189A, reg. br. 37-1.

³⁵⁾ > Isto, reg. br. 35—1.

³⁶⁾ > Isto, k. 187, reg. br. 15-4.

2. Uporedo s rastom i ukрупnjavanjem oružanih formacija - armija razvijala se i pozadinska komponenta u svim svojim organizacijskim oblicima, izrastajući u faktor stabilnosti oslobođenih područja i oslonac narodne vlasti za poduhvate oko mobilizacije ljudskih i materijalnih potencijala za uspješnije dejstvo armija i definitivno tučenje snaga okupatora i njihovih saradnika.

3. Vojnopozadinski organi su na oslobođenoj teritoriji, osim zadataka koje su izvršavali za armiju, dali vidan doprinos stabilizaciji prilika i stvaranje uslova za obnovu porušenog i za prelazak svih potencijala sa ratne na mirnodopsku kolotečinu, počev od uspostavljanja saobraćaja i oživljavanja proizvodnih pogona do obnove školstva i kulture, sve u smislu opšteg preobražaja zemlje na socijalističkim osnovama.

Strani državljani - borci Jugoslovenske armije

Pukovnik mr Jovan Vujošević²

Zahvaljujući dosljednoj politici prihvata antifašista i progresivnih ljudi bez obzira na njihovu nacionalnost, u jugoslovenski oslobodilački front su se i dalje (kao i krajem 1943. i tokom 1944) okupljali i vojnici okupacionih trupa, dezerteri i bjegunci iz njemačkih transporta, kao i drugi koji su se sticajem raznih okolnosti našli na teritoriji Jugoslavije, a imali su potrebu i želju da se bore protiv fašizma. Po nacionalnoj pripadnosti to su bili Austrijanci, Francuzi, Mađari, sovjetski državljani, Poljaci, Česi i Slovaci, i naročito Italijani, prema kojima su Nijemci bili osvetnički raspoloženi. Bilo je i pojedinaца i manjih grupa njemačkih vojnika koji su - demoralisani zbog povlačenja na raznim sektorima jugoslovenskog ratišta i zbog sve mračnijih slutnji o konačnom ishodu rata - sve češće zarobljavani, pa i dobrovoljno prelazili na stranu NOP-a.

Prisustvo stranih državljana u jedinicama Jugoslovenske armije imalo je višestruki značaj, prvenstveno za popularisanje političke platforme i ciljeva oslobodilačkog pokreta, bržu konsolidaciju prilika na definitivno oslobođenim oblastima, intenzivniji proces diferencijacije u taboru kolaboracije kontrarevolucije, pa i porast ugleda nove Jugoslavije na međunarodnoj sceni. Uključivanje stranaca u jugoslovensku oslobodilačku armiju podsticalo je neopredijeljene kolebljive da odlučnije pristupaju NOP-u, odnosno olakšavalo je mobilizaciju svih snaga i sredstava za dovršenje oslobodilačke akcije jer se u tome mogao sagledati skori slom fašizma,

Među najbrojnijim i najjačim oružanim formacijama stranih državljana u sastavu NOVJ bila je Italijanska partizanska divizija »Garibaldi«, koja je - nakon oslobođenja Crne Gore i Sandžaka - bila pri završetku svoje partizanske i antifašističke misije u Jugoslaviji,

U nastojanjima da se za diviziju »Garibaldi«, koja se nalazila u sastavu 2. udarnog korpusa NOVJ, pronađe najpogodnije rješenje za razvoj i što bolji tretman, njeni dijelovi su krajem 1944. pridavani iskusnijim divizijama NOVJ. Tako je 1. brigada pridana 3. udarnoj diviziji, čime se željelo obezbijediti »bolje snabdijevanje i uopšte pažnja prema ovoj jedinici« kako piše u obrazloženju Štaba 3. divizije. U njemačkim i četničkim jedinicama smatrano je da su Italijani slabija tačka u borbenom rasporedu NOVJ, pa su težili da njih napadaju, rastroje i unište. Štab 3. korpusa NOVJ javljao je Vrhovnom štabu da su radi zaštite italijanskih partizanskih bolnica, a i zbog nedostatka municije, prinuđeni na odbranu. Druga brigada divizije »Garibaldi« pridana je 37. diviziji, a poslije par mjeseci

¹ Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

² Major, šef za štampu i odgovorni urednik »Za pobjedu«, organ Štaba 1. armije JA.

bila je upućena u sastav 29. hercegovačke divizije, sa kojom je učestvovala u borbama oko Bileća i Trebinja. Treća brigada divizije »Garibaldi« prebačena je u sastav 27. divizije, a 4. brigada u sastav Primorske operativne grupe 2. korpusa NOVJ.

Prema odluci Vrhovnog štaba o repatrijaciji divizije »Garibaldi«, njene brigade su prikupljene na sektoru Dubrovnika. Na primjer, 1. brigada, iz rejonu Obija i Uloga, pomjerila se u Kifino Selo i Gacko, a odatle 27. februara 1945. izvela je marš do Dubrovnika, gdje je stigla 5. marta. Tamo su pristigle i ostale jedinice divizije »Garibaldi«, koja je sa oko 6.000 ljudi i cjelokupnom ratnom spremom brodovima iz Dubrovnika uplovila u luku Bari.³¹

Divizija »Garibaldi Natisone«, sa svojih 944 borca svrstanih u tri brigade (156. Bruno Buozzi, 157. Guido Picceli i 158.

Antonio Gramsci), iz Beneške Slovenije prebacila se krajem

1944. preko Soče na Šentvišku visoravan, i dobrovoljno uključila u sastav 9. korpusa NOVJ. Reorganizovana je tokom januara i februara 1945, a u martu je privremeno u njenom sastavu bila i brigada »Triestina Dässalto Garibaldi«. Za vrijeme njemačkih ofanzivnih operacija u slovenačkom primorju, marta 1945, vodila je teške odbrambene borbe na području Cerkljanskog, Tmolvskog gozda i Banjiške planote.

Krajem marta, preko planine Cavena, probila se u Podkraj, sjeverno od Vipave, gdje se prikupi-

la, noću 16/17. aprila prešla željezničku prugu Trst - Ljubljana, između Rakeka i Postojne, i prebacila na Kočevsko. Krajem aprila 1945. reorganizovana je u jednu brigadu, i sa brigadom »Fontanot«, iz 7. korpusa NOVJ, obrazovala novu diviziju »Garibaldi Fontanot«, koja je učestvovala u završnim operacijama za oslobodjenje Slovenije. Iz Jugoslavije je repatriirana za Trst, 20. maja 1945, gdje je rasformirana.

Brigada »Frateli Fontanot« formirana je 16. decembra 1944. u selu Hrastu kod Suhora (Bela krajina). Nalazila se u sastavu 15. i 18. divizije NOVJ. Sačinjavali su je borci sa područja Trsta i Tržiča. Imala je tri bataljona sa oko 840 boraca. Uključena je u 7. korpus, a istakla se u

³¹) Prebacivanje divizije »Garibaldi« izvršeno je u tri talasa: prvi (8. mart 1945), drugi (11. mart) i treći (15. mart). Stefano Gestro, La divisione italiana partigiana Garibaldi. Montenegro 1943-1945, Mursia, Milano, 1981, str. 589-591.

*Komandant Italijanske brigade »Italia« major
Duzepe Maras*

borbama u Suhoj krajini, sredinom aprila 1945, kada je pretrpjela teške gubitke, pa je 30. aprila 1945. ušla u sastav divizije »Garibaldi Natisone«, koja je reorganizovana u diviziju »Garibaldi Fontanot«.

Poslije oslobođenja Beograda, 28. oktobra 1944, od bataljona »Garibaldi« (5. bataljon 1. proleterske) i bataljon »Matteotti« (6. bataljon 3. krajiške proleterske brigade), kao i više stotina Italijana oslobođenih iz njemačkog zarobljeništva, formirana je brigada »Italia«. Tako je 28. oktobra u Operacijskom dnevniku Prve proleterske divizije zabilježeno: »U sastav divizije pridodata je Italijanska brigada«.4*

U početku je brigada imala tri bataljona: »Garibaldi«, »Matteotti« i »Mameli«, a sredinom novembra obrazovan je i četvrti bataljon »Fratelli Bandiera«. Kada je iz Beograda otišla na sremski front, 23. novembra 1944, brigada je imala ukupno 2.283 borca. Štab brigade su sačinjavali: komandant Giuseppe Maras, politički komesar Mario Gatani Tindari, pomoćnik političkog komesara Anton Šturm i načelnik Štaba Aldo Parmigiani.

Kao što je brigada »Garibaldi«, sastavljena od dva bataljona, čije formiranje na području Splita nije bilo završeno, časno prošla svoj borbeni put u zimskim operacijama 1943/44. naročito u vrijeme neuspjelog njemačkog desanta na Drvar, te u borbama u Sandžaku, na Jelovoj gori i Zlatiboru, kod Valjeva i Mladenovca, posebno u beogradskoj operaciji, tako su pripadnici brigade »Italia«, u okviru 1. proleterske divizije, požrtvovano lili svoju krv na sremskom frontu (Matora šuma, Ljuba, Sid, Berak, Spajinske Njive, Šaregrad, sve do proboja njemačkih linija odbrane, sredinom aprila 1945), da bi na prilazima Zagrebu, 11. maja 1945, završili svoj ratni put protiv njemačkih trupa i njihovih ustaških saradnika. Na svom borbenom putu brigada je imala 1.370 poginulih i nestalih boraca.

Poslije rata, krajem juna 1945, brigada je preimenovana u istoimenu diviziju (bataljoni su preformirani u brigade), sa oko 3.500 ljudi, a 2. jula 1945, vozom preko Sežane, upućena je u Italiju, gdje su garibaldinci - poslije parade u Udinama 7. jula 1945, završili svoj časn i slavni put.

Sjeverno od Podgorice (sada Titograd), na sektoru Bioča, 29. novembra 1944. formiran je Ruski bataljon - 5. bataljon 5. proleterske crnogorske brigade. Prvo su se na odsjeku 4. bataljona te brigade predala 104, a potom još 25 Rusa sa cjelokupnom ratnom opremom. O formiranju tog bataljona politički komesar 3. udarne divizije, Jovan Kapičić, nešto prije ponoći 29. novembra 1944. javio je pretpostavljenoj komandi: »Noćas smo formirali ruski bataljon, 5-ti bataljon V brigade. Borci su mladi i oduševljeni. Postavili smo rukovodstva između njih. Njihovo brojno stanje - 140 boraca. Naoružani puškama, bombama i sa 6 automatskih oruđa«. Taj bataljon je sa sektora Trnova, 15. februara 1945, krenuo za Miljevinu, a potom je proslijeđen za Beograd i u Sovjetski Savez.

Na kraju rata oformljena je 5. maja 1945. u Šempasu, kod Nove Gorice, Ruska partizanska brigada. Osim dva bataljona iz 18. »bazoviške« brigade 30. divizije 9. korpusa, u njen sastav su ušli i drugi sovjetski državljani koji su se nalazili u jedinicama 9. korpusa. Imala je ukupno oko 800 boraca. Nije učestvovala u borbama, već je ubrzo poslije formiranja - preko Ljubljane, repatrišana u SSSR.

Jugoslovenski partizani su smatrali naročito vrijednim svaki svoj uspjeh ako je bio krunisan oslobođenjem crvenoarmejaca - ratnih zarobljenika

4) Zbornik, tom I, knj. 10, str. 263.

iz njemačkog ropstva. Takvih sovjetskih građana bilo je u mnogim jedinicama NOVJ, posebno pri štabovima, gdje su obavljali raznovrsne dužnosti, kao specijalisti, stručnjaci i propagandisti, ukoliko nijesu bile formirane posebne vojne jedinice.

Posljednjih dana oslobodilačkog rata od francuskih mobilisanih radnika iz logora u Podljubelju obrazovana je partizanska brigada »Liberte«. Prvo je bila u sastavu partizanske komande Bistrica na Rožu (Koruška). U stvari, ti bivši francuski logoraši doživjeli su srećan preokret u trenutku kada su ih esesovci 7. maja 1945. vodili na gubilište. Nekoliko njih je uspjelo da se izdvoji i javi slovenačkim partizanima šta se priprema francuskim logorašima. Za kratko vrijeme pojavili su se slovenački partizani i spasili logoraše sigurne smrti. Ne osvrćući se na njemačke mitraljeske rafale, oduševljeni Francuzi su pojurili u zagrljaj oslobodiocima. Prema želji oslobođenih Francuza, 8. maja 1945. obrazovana je partizanska brigada »Liberte«, sa ukupno 109 boraca (komandant Miris Kolen, politički komesar Luj Gamije).⁵⁾ Čim su naoružani, francuski partizani su krenuli u prvu borbenu akciju i porazili grupu njemačkih vojnika, a potom je organizovala obezbjeđenje prema Jesenicama, čuvala električnu centralu i važnije objekte na željezničkoj pruzi. Brigada je 22. maja stigla u Radovljicu. Odlukom 16. divizije 3. armije, 4. juna 1945, brigada je rasformirana i repatrirana u Francusku.

U Lackovom partizanskom odredu, pred završetak oslobodilačkog rata, najvjerovatnije 4. aprila 1945, formiran je Mađarski partizanski bataljon. Taj događaj se zbio u situaciji kada je nacistička ratna mašina bila pred potpunim vojno-političkim krahom i kada se nazirao kraj patnjama i žrtvama koje su podnosili porobljeni narodi, naročito jugoslovenski narodi i narodnosti. Bataljon su sačinjavali dezerteri iz mađarske fašističke armije, koja se - pod udarcima Crvene armije - povlačila na zapad. Bile su to grupe i pojedinci koji su - vidjevši da je savezništvo sa Hitlerovom Njemačkom besciljno i krajnje opasno po sudbinu mađarskog naroda i da je nastao posljednji trenutak za preokret na liniji solidarnosti s borbom slobodoljubivog čovječanstva - prestali da služe Hitleru i svrstali se u redove boraca Jugoslovenske armije.

Tih dana su Nijemci pored feld-žandarmerije, koja je imala zadatak da »lovi« bjegece iz vojnih jedinica, angažovali i organe Gestapoa. Tako su jednom u Lipnicu doveli 16 Mađara-dezeitera koje je krajslajter lično ubio na glavnom trgu i tamo ih ostavio čitav dan radi zastrašivanja stanovništva i ostalih pripadnika njemačkih jedinica. Dezerterstvo je uzimalo maha, što potvrđuje i izvještaj Štaba Lackovog partizanskog odreda od 10. aprila 1945, u kojem, pored ostalog, piše: »U mađarskoj vojsci, koja se povlači preko našeg sektora, opažaju se sve češći slučajevi dezertiranja. Vojnici prebjegavaju zajedno sa oružjem i stavljaju se na raspoloženje partizanima«. ⁶⁾

Upravo toga dana Štab Lackovog partizanskog odreda saopštio je da je 58 prebjeglih mađarskih vojnika upućeno na Pohorje. Bio je to, istina, veoma mali broj u odnosu na 12.000 mađarskih vojnika koji su se u to vrijeme prebacivali u Austriju i prema Njemačkoj. Na tom putu Mađare

⁵⁾ Vojislav Vojnović, Francuzi u našoj narodnooslobodilačkoj borbi, Brigada »Liberte«, »4. jul«, 10. maj 1956, str. 6.

⁶⁾ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, Treće izdanje, Vojnoistorijski institut i Institut za zgodovino delavskega gibanja u Ljubljani, str. 940.

su maltretirali Nijemci koji su ih - smatrajući ih nepouzdanim - uglavnom razoružavali, dok su oficirima ostavljali revolvare. Nijemci su pribjegavali i drugim mjerama: Mađare su raspoređivali među svoje vojnike da bi ih lakše nadzirali i tako osujetili nove pokušaje dezertiranja.

Osim toga, u rejonu Maribora, gdje je dio mađarske vojske korišćen za stražarsku službu, na jednog Nijemca bila su pridana po tri mađarska vojnika. Ipak, sve je to bilo neefikasno. Sve brojnije grupe Mađara napuštale su nacistički brod koji je tonuo. To su, uostalom, činili i Nijemci, koji su tek tada počeli da sagledavaju besmisao svoje borbe i bezizlaz u kome su se zatekli, pa su oni odlučniji počeli da otkazuju poslušnost, bez obzira na naređenja da »moraju do zadnjeg ostati na svojim mjestima i da njihova zakletva vjernosti Hitleru prelazi na Denica«.

Dva dana kasnije, 12. aprila 1945, Lackov odred je javio da je iz mađarskih jedinica koje se prebacuju područjem koje on kontroliše veći broj vojnika sa oružjem pristupio Jugoslovenskoj armiji. O formiranju Mađarskog antifašističkog bataljona, u izvještaju Lackovog odreda 11. maja 1945, nalazi se i sljedeći podatak: »U Odredu imamo formiran bataljon od bivših pripadnika mađarske vojske, koji su priješli na našu stranu još mjesec i pet dana prije objave kapitulacije i dobrovoljno se prijavili za borbu protiv neprijatelja, što su u nekoliko slučajeva i dokazali.⁷⁾

Treći bataljon Lackovog partizanskog odreda sačinjavali su Mađari. Nije tačno utvrđeno mjesto formiranja bataljona, niti njegovo brojno stanje na dan formiranja. Sredinom maja 1945, na kraju rata, bataljon je imao štab sa tri čete - ukupno 220 ljudi.

Komandant bataljona bio je neki natporučnik, dok se za ostale rukovodioce nema podataka. Nije poznato ni kada je bataljon rasformiran. Izvjestan broj njegovih boraca poginuo je u borbama protiv neprijatelja. Trojica su izgubila život u završnim okršajima - 8. maja 1945, upravo u času kada su sve radio-stanice saopštavale najradosniju vijest: da je Hitlerova Njemačka kapitulirala i da je prestao rat u Evropi.

Najviše austrijskih antifašista - boraca za slobodu, nalazilo se među slovenačkim partizanima, i to u završnici oslobodilačkog rata. Tih dana, jedan od prvih boraca, Mikuš, koji se nalazio u 3. slovenačkoj brigadi »Ivan Gradnik«, naglašavao je u listu »Goriški borac« da su jugoslovenski partizani »uzor« austrijskim antifašistima »u završnoj fazi njihove oslobodilačke borbe«, i da je svakom austrijskom antifašisti »najviša čast« ako mu se pruži prilika da se bori »u redovima slavni slovenačkih partizana protiv ugnjetača i okupatora Hitlera«.⁸⁾

Prvi kontakti između KP Slovenije i austrijskih komunista u Koruškoj, ostvareni su krajem 1943, kada je dogovoreno da će KP Slovenije potpomagati svaku akciju oko osnivanja austrijskih partizanskih jedinica. Već su se januara 1944. predstavnici dvije komunističke partije dogovorili da austrijski partizani prvo prođu partizansku školu ratovanja u slovenačkim partizanskim formacijama, a potom da postanu organizatori austrijskog partizanskog pokreta. U tome je značajan doprinos i Edvarda Kardelja, koji je - između ostalog - pisao: »Vi sami znate (misli se na Pokrajinski komitet KP Austrije za Štajersku i Korušku, primj. J.V.), da događaji u

⁷⁾ Regstruje se i kao 3. bataljon mađarskih dobrovoljaca u Lackovom partizanskom odredu. Zbornik, tom VI, knj. 19, dok. 147.

⁸⁾ Pri 2. slovenačkoj brigadi »Ljubo Šercer« nalazio se njen 5. mađarski partizanski bataljon. Zbornik, tom VI, knj. 19, dok. br. 139.

Jugoslaviji nisu samo od unutrašnjeg jugoslovenskog značaja, već su postali događaj koji je uticao na čitav razvoj u Evropi i čak izvan Evrope. Treba težiti da se susjedni narodi što uže povežu sa našom borbom».^{9*}

Tako su austrijski antifašisti i borci za slobodu od Vrhovnog komandanta NOVJ tražili 4. novembra da im se dozvoli da vode oružanu borbu za slobodnu i demokratsku Austriju, i da budu primljeni kao posebna jedinica NOVJ. Odlukom Glavnog štaba Slovenije, 24. novembra 1944. u sastavu brigade »Ivan Cankar« formiran je 1. austrijski partizanski bataljon.

Prvih mjeseci 1945. godine učestali su slučajevi bjekstva Austrijanaca iz njemačke vojske, a 18. aprila 1945. bila je zabilježena zanimljiva činjenica: »Vojska sve brojnije dezertira iz jedinica, jedan dio se javlja u partizane, dok se veliki dio Austrijanaca skriva kod seljaka u planinama i tamo čekaju kraj rata».¹⁰⁾

Postojanje 1. austrijskog bataljona, nesumnjivo, privlačilo je nove antifašiste. Krajem rata formirano je nekoliko austrijskih partizanskih bataljona: 2. bataljon (oko 210 boraca), 3. bataljon (oko 200 boraca), 4. bataljon (oko 140 boraca) i 5. bataljon (oko 215 boraca).

Nedaleko od Celja, u sastavu 1. udarne brigade »Tone Tomšič«, 18. aprila 1945. formiran je Međunarodni bataljon kao 4. bataljon te brigade - sa ukupno 170 boraca. Osim toga, na Čmem vrhu u Savinjskoj dolini, u okviru 11. slovenačke brigade »Milan Zidanšek«, 28. aprila 1945. obrazovan je novi Međunarodni bataljon sa 148 boraca. Najzad, u Miklavž pri Taboru, blizu Žaleca, 1. maja 1945. formiran je Međunarodni bataljon kao 3. bataljon 6. slovenačke brigade »Slavko Šlander« - ukupno 147 boraca. U tim međunarodnim bataljonima nalazili su se, pored Jugoslovena, državljani SSSR-a, Austrije, Poljske, Mađarske itd.

Strani državljani - borci Jugoslovenske armije imali su sva prava i tretirani su kao saveznici jugoslovenskih naroda, bilo da se radilo o bivšim pripadnicima okupacionih trupa, o onima koji su oslobođeni iz njemačkog ropstva, ili o onima koji su na drugi način došli na jugoslovensko ratište i stupili pod komandu NOVJ. Pripadnici oružanih formacija stranih državljana u sastavu i pod komandom Jugoslovenske armije imali su velike mogućnosti za svestrani razvoj. Oni su, prije svega, imali svoja vojna i politička rukovodstva, a unutar jedinica bile su organizovane najnaprednije snage radi političkog učvršćivanja i borbe protiv fašističkih ostataka, pa su osnivani tzv. aktivni i antifašistički komiteti - odbori. Osim toga, oni su nosili svoje nacionalne oznake, svoje zastave, izdavali štampu na svojim maternjim jezicima, na primjer: »L Italiano in Jugoslavia« (list 5. bataljona 1. dalmatinske brigade), »Gioventù in lotta« (organ antifašističke omladine u brigadi »Fontanot«), »Il corriere garibaldino« (nedjeljni bilten divizije »Garibaldi Natisone«), »La voce della nuova Italia« (list bataljona »Garibaldi« u 1. proleterskoj brigadi), »Österreichischer Freitakämpfer« (glasilo austrijskog bataljona) i dr.

Borci jedinica stranih nacionalnosti bili su svjedoci vanrednih napora i žrtava koje su narodi i narodnosti Jugoslavije podnijeli u drugom svjetskom ratu, prvi i pravi predstavnici svoga naroda i njegovi »prvi ambasadori« u novoj Jugoslaviji, tako da su obavili značajnu misiju međusob-

⁹⁾ Isto.

¹⁰⁾ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, cit. djelo str. 941.

nog upoznavanja i zbližavanja. To potvrđuje i ocjena predsjednika Tita na pitanje dopisnika agencije ANSA, 11. januara 1951: »Mislim da su oni koji su bili u italijanskim okupacionim trupama u Jugoslaviji našli pravi put priključivši se Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Mi smo njihovo učešće ocijenili kao važno, a važno je i za italijanski narod, jer su oni na taj način u borbi protiv njemačkog okupatora mnogo učinili za svoj narod a u isto vrijeme dali svoj udio i u borbi naših naroda.«.¹¹⁾

»Vaš primjer nama je ukazivao na put ka slobodi, dostojanstvu i izbavljenju.... Italijanski oficiri i vojnici pronašli su ovdje, na ovom tlu, put časti i bili su drugarski primljeni u Vaše partizanske jedinice« - izjavio je Arigo Boldrini, predsjednik Italijanskog nacionalnog udruženja partizana u razgovoru s Titom, 20. novembra 1968. godine.¹²⁾

Ukupno je u jedinicama NOVJ, odnosno Jugoslovenske armije bilo oko 40.000 stranih državljana. Odnosno, bile su 24 samostalne čete, 49 bataljona, 24 brigade i četiri divizije koje su formirane od stranih državljana u sastavu NOV i POJ, odnosno JA, od 1943, kada su se počele formirati, do kraja rata.

¹¹⁾ U razgovoru sa delegacijom italijanskih partizana Josip Broz Tito je, na pozdravni govor Ariga Boldrinija, 20. novembra 1968, pored ostalog, kazao: »Ja se uvijek sjećam hrabrih italijanskih boraca koji su ispoljili svoj heroizam i pokazali šta mogu, znajući zašta se bore, znajući da naši narodi vode borbu protiv okupatora koji je mnogo zla nanio našoj zemlji, a za svoje pravo da žive u miru«. Borba, 21. novembra 1968, str. 2.

¹²⁾ Istom prilikom Boldrini je naveo: »Blizu 20.000 Italijana palo je ili nestalo u borbama i time iskupilo ugled naše zemlje«. Borba, 21. novembra 1968, str. 2.

Savezničke vojne misije pri štabovima u Jugo slovenskoj armiji 1945. godine"

Potpukovnik Milovan Dželebdžić²⁾

Krajem 1944. i početkom 1945. godine pri Vrhovnom štabu NOV i POJ nalazile su se savezničke vojne misije - sovjetska, američka i britanska. Njihovi zadaci su bili raznovrsni, počev od koordinacije borbenih dejstava do snabdevanja NOVJ materijalnim sredstvima: oružjem, hranom, odećom, obučom, sanitetskim materijalom itd. Osim toga trebalo je da preduzmu mere i obezbede da njihove vlade i vojne komande bolje i potpunije shvate i razumeju narodnooslobodilački pokret. Zbog toga je i odgovornost tih vojnih misija bila velika.

SOVJETSKA VOJNA MISIJA

Sovjetska vojna misija upućena je u Jugoslaviju na osnovu zvanične odluke sovjetske vlade od 14. decembra 1943, mada je namera sovjetskog rukovodstva o upućivanju misije prvi put saopštena na Moskovskoj konferenciji ministara spoljnih poslova SSSR-a, Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, u drugoj polovini 1943. godine.

Sovjetska vojna misija stigla je u Jugoslaviju 23. februara 1943. godine. Naime, spustila se s dve jedrilice (avionima se nije moglo obezbediti spuštanje zbog dubokog snega) na Medeno polje kod Bosanskog Petrovca, odakle je 24. februara stigla u Drvar, gde se nalazio Vrhovni štab NOV i POJ. Toga dana Misiju je primio i vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito.

Na čelu misije bio je general-lajtnant Nikolaj Vasiljevič Komjejev, a njegov zamenik je bio general-major Anatolij Petrovič Gorškov. Ostali članovi misije su bili: pukovnik Nikolaj Nurelovič Patrahajcev, pukovnik Gromov, potpukovnik Boris Nikolajevič Bogomolov, majori Gligorijev, Nikitin, Sakohonov, P. S. Kovaljenko, Krasov, potpukovnik Tulenkov (lekar misije), poručnik Kolkov, Vladimir Vladimirovič Zelenjin (adutant) i osam potporučnika i podoficira - ukupno 22 člana.

Sredinom 1944. došlo je do izvesnih promena u sastavu misije. Došao je pukovnik Pavel Grigorijevič Rak, koji je otišao za šefa sovjetske vojne misije pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, dok je major Kovaljenko otišao u 2. udarni korpus NOVJ. Pukovnik Patrahajcev je otišao za šefa misije pri glavnom štabu NOV i PO Slovenije. General-major Gorškov, početkom jula, pošao je sa novopostavljenim komandantom Glavnog štaba NOV i PO Srbije, general-lajtnantom Kočom Popovićem, za Srbiju, gde

1) Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.
2) Slušalac Artiljerijske oficirske škole u Beogradu.

je određen za šefa sovjetske vojne misije pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije. Na toj dužnosti ostao je do kraja 1944. kada je, po oslobođenju Srbije, povučen za Sovjetski Savez, gde se već od kraja oktobra nalazio i general-lajtnant Komjejev. Umesto Komjejeva za šefa sovjetske vojne misije postavljen je general-major Anisim Fjodorovič Kiseljev, a za njegovog pomoćnika određen je novodošli član misije general-major Semjen Sergejevič Lotocki. Krajem 1944. u sastav sovjetske vojne misije došao je i pukovnik Aleksej Nikolajevič Meljnikov, koji je određen za starijeg pomoćnika načelnika (šefa) sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu. Tako su se u Jugoslaviji početkom 1945. nalazili svi navedeni članovi sovjetske vojne misije, osim Komjejeva, Patrahajceva i Gorškova, koji su otišli na nove dužnosti u SSSR.

Međutim, nema podataka o članovima vojnih misija pri glavnim štabovima. Sovjetska vojna misija pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije prestala je da postoji krajem 1944. godine pošto je Srbija bila potpuno oslobođena. Nema podataka ni o sovjetskoj vojnoj misiji pri Glavnom štabu NOV i PO Makedonije, kao ni potpunijih podataka o misiji pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske u 1945. godini. Zna se samo daje na čelu misije bio pukovnik Rak, ali ne i podaci o ostalim članovima misije, kojih je verovatno, bilo deset.

Pri Glavnom štabu NOV i PO Slovenije za šefa sovjetske vojne misije, posle odlaska Patrahajceva krajem 1944. godine određen je njegov tadašnji zamenik, potpukovnik (zatim pukovnik) Bogomolov. U sastavu te misije, osim Bogomolova, bilo je u februaru 1945. još devet članova. Pored toga, pri Centralnoj bolnici Glavnog štaba NOV i PO Slovenije na Kočevskom rogu bila je i tročlana sanitetska ekipa, dok su se pri Štabu 9. udarnog korpusa nalazila tri člana sovjetske vojne misije - ukupno 16 članova. Drugi detalji nisu poznati. Međutim, posle sporazuma koji je Tito postigao sa sovjetskim državnim i vojnim rukovodstvom, za vreme svog boravka u Moskvi od 21. do 28. septembra 1944. o pružanju pomoći za naoružanje 12 pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije (jedne jurišno-bombarderske i jedne lovačke) i jedne tenkovske brigade NOVJ, naoružanje je počelo da pristiže početkom jeseni 1944, a s njim i sovjetski instruktori. U jedinicama 1. i 3. armije i delom 2. armije nalazili su se sovjetski instruktori za sve rodove i službe, bilo ih je u štabu armija do štabova brigada i samostalnih bataljona (diviziona), tako da nije postojala potreba za sovjetskim vojnim misijama. Sovjetski instruktori su obavljali i druge zadatke, koje inače obavljaju članovi takvih misija. Pri Štabu 3. armije postojao je oficir za vezu 3. ukrajinskog fronta Crvene armije general Ivan Blagodatov. On je, istovremeno, bio i sovjetski oficir za vezu pri 1. bugarskoj otečestvenofrontovskoj armiji, koja se nalazila severno od reke Drave pod komandom 3. ukrajinskog fronta.

Delatnost sovjetske vojne misije prestala je krajem rata, pa je njene poslove, kao i druge, preuzeo sovjetski vojni ataše pri Ambasadi SSSR-a u Beogradu.

AMERIČKA VOJNA MISIJA

Američka vojna misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ službeno se nazivala: *Samostalna američka vojna misija kod maršala Tita* (Independent American Military Mission to Marshal Tito). U jugoslovenskoj isto-

Tito i Aleksander, prilikom sastanka u Beogradu, februara 1945.

riografiji rad američke vojne misije nije obrađen i uglavnom je ostao nepoznat našoj naučno-stručnoj i drugoj javnosti.

Prva zvanična vojna misija zapadnih saveznika pri Vrhovnom štabu NOV i POJ stigla je u Vrhovni štab 17. septembra 1943. godine. Misiju je predvodio brigadir Ficroj Meklejn (zvali su ga i Maklin - Fitzerov Maklean). U njegovom sastavu se tada nalazilo šest Britanaca i jedan Amerikanac, ne računajući oko deset savezničkih oficira, podoficira i vojnika (uglavnom svi Britanci, osim Amerikanca kapetana Melvina O. Bensaona) koji su se nalazili pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, na čelu s kapetanom Frederik Viljemom Dikinom (Frederick William Diakin). S Maklejom se spustio major Lin Feriš (Linn Farish), a budući da je on bio Amerikanac ta misija se nazivala anglo-američka, iako je, u stvari, bila britanska vojna misija, odnosno misija SOE (Special Operations Executive - Uprava za specijalne zadatke). Feriš je bio pripadnik američke vojnoobaveštajne službe, tj. OSS (Office of Strategic Services - Ured za strategijske službe). U sastavu savezničke vojne misije boravio je u Jugoslaviji oko šest meseci, i to od 17. septembra do 3. novembra 1943, od 20. januara do 19. marta 1944. i od 16. aprila do 16. juna 1944. godine. Bila je to britanska vojna misija pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije, na čijem se čelu nalazio major Džoni Heniker (John Henniker). U sastavu savezničke vojne misije pri VŠ NOV i POJ nalazio se i američki major Ričard Bob Vejl (Richard Bob Weil), koji je boravio u Drvaru od 27. februara do 20. marta 1944, pa je, po povratku u Kairo, poneo i Titovo pismo od 15. marta 1944, adresirano na predsednika Sjedinjenih Američkih Država Franklina Ruzvelta (Franklin Delano Roosevelt).

Amerikanci su početkom rata smatrali da je Balkan britanska interesna sfera, pa time i Jugoslavija, i zbog toga nisu insistirali na slanju svojih misija. Međutim, što je rat više odmicao, kod američkih vojnih komandi javljalo se sve veće interesovanje za Jugoslaviju, pa tako i za prikupljanje obavještajnih i drugih podataka. Kako su u tome zavisili od britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, Generalštab Američke vojske (Joints Chiefs of Staff) i američki državni sekretar za spoljne poslove SAD Kordel Hal (Cordell Hall) dali su nalog brigadnom generalu Vilijamu Donovanu (William Donovan), direktoru OSS-a, da ustanovi jednu američku vojnu misiju, i ona je 4. avgusta 1944. zvanično obrazovana, pod nazivom Samostalna američka vojna misija kod maršala Tita. »Samostalnom« je nazvana namerno da bi označila razliku i nezavisnost te misije od britanskih operacija. S druge strane, rečeno je daje to misija »kod maršala Tita«, a ne pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, što je, takođe, učinjeno s određenom namerom, jer su se Amerikanci čvrsto držali Atlantske povelje i podržavali su do kraja jugoslovensku monarhiju, pa su smatrali da bi svaki drugi naziv, u stvari, značio i zvanično priznanje narodnooslobodilačkog pokreta. Misija je ustanovljena 4. avgusta, pre američkog zvaničnog priznanja Vrhovnog štaba NOV i POJ. Amerikanci su odmorili da upute vojnu misiju pre priznanja VŠ NOV i POJ na osnovu nekih Titovih ranijih izjava i želja za proširenjem kontakata sa saveznicima, pa činjenica da još nisu bili priznati VŠ nije navodila na pomisao da eventualno, njihova vojna misija ne bi bila dobrodošla.

Zvaničan sporazum o upućivanju američke vojne misije postigao je Tito za vreme svog boravka u Kazerti i Napulju, od 6. do 14. avgusta 1944. godine. Tito je tada imao dva sastanka s generalom Donovanom, direktorom OSS-a, Prvi je održan u Kazerti 10. a drugi 11. avgusta na ostrvu Kapri. Na prvom sastanku Donovan je predstavio Titu šefa Samostalne američke vojne misije, pukovnika Eleri Hantingtona (Ellery C. Huntington Junior), šefa OSS-a u Štabu 5. američke armije. O tome sastanku Donovan je istog dana uputio radiogram američkom Generalštabu, u kojem je naglasio sledeće: »Saopštili smo Titu da mi ne preuzimamo na sebe nikakvu političku obavezu niti tražimo političke privilegije. Mi smo izvestili o našoj želji da saradujemo s Rusima i Britancima... Izjavili smo da će on imati našu podršku protiv zajedničkog neprijatelja, ali da mi ne nameravamo da budemo umešani u njihove unutrašnje političke probleme.«³⁾

Na sastanku na ostrvu Kapri Hantington je urgirao kod Tita da mu odobri što brži odlazak na Vis u Vrhovni štab. Tako se američka vojna misija uputila iz Kazerte na Vis 14. avgusta, pošto je za to od Tita dobila službeno odobrenje 13. avgusta. S Hantingtonom su otputovali njegov zamjenik, major Staford Rejd (Stafford Reid), i oficiri Temp Fiding (Temple Fiedling), Aleks Vučinić (Alex Vucinich) i Henri Lihtneberger (Henry Lichtenberger), dok se na Visu u sastavu britanske vojne misije već nalazio poručnik bojnog broda Timoti Pfejfer (Timothy Pfeiffer) s pomoćnim osobljem.

Krajem leta 1944. Samostalna američka vojna misija imala je na partizanskoj teritoriji oko deset OSS baza, odnosno misija. Tako je početkom oktobra u sastav misije došao major (ubrzo je unapređen u čin potpukovnika) Carls Tejer (Charles W. Thayer), koji je krajem oktobra preuzeo duž-

³⁾ Michael B. Petrovich, profesor istorije na Univerzitetu »Viskonsin-Medisonu« Samostalna američka vojna misija kod maršala Tita i američko-jugoslovenski odnosi 1944-1945«.

Maršal Tito u Mariboru 31. maja 1945. sa svojim drugovima na večeri sa maršalom Fjodorom Tolbuhinom, komandantom 3. ukrajinskog fronta

nost šefa Samostalne američke vojne misije, jer je Hantington, vojnik po profesiji, ustupio mesto Tejeru, diplomati, koji je službovao u američkoj diplomatiji od 1933. do 1944. (Moskva, Berlin, Hamburg, Kabul i London). Osim Tejera, došao je i poručnik Vilijam Kalanan (William Callanan), a kasnije i: Kliford Rid (Clifford Read), kapetan dr Bulinski, poručnik Robert Majner (Robert Miner), Majki Petrovič (Michael B. Petrovich), major Dickinson, kapetan Rajner (Rainer) i potpukovnik Franklin Lindsej (Franklin Lindsay).

Čarls Tejer je napustio Jugoslaviju 19. aprila 1945. godine. U sastavu Samostalne američke vojne misije tada je bilo oko 100 osoba. Sva njihova imena nisu poznata, ali se uvidom u brojna dokumenta (depeše) koja se nalaze u Arhivu Vojnoistorijskog instituta mogu izvršiti izvesne rekonstrukcije, na osnovu kojih se dolazi do saznanja gde su se i u kojim štabovima nalazili pripadnici američke vojne misije.

Početak 1945. u Samostalnoj američkoj vojnoj misiji kod maršala Tita, pored Tejera, kao šefa misije, nalazili su se major Staford Rejd, kao njegov zamenik, i članovi misije Tempa Fiding, Aleks Vučinič, Henri Lichtenberger, Dejn (Dane) i drugi, čija imena nisu poznata.

Samostalnu američku vojnu misiju pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske činili su: major (malo kasnije potpukovnik) Franklin Lindsej, šef misije, i dvojica radio-telegrafista (Džosef Bradsen i Toms Fišer). Kad je Lindsej krajem februara 1945. otišao za Beograd za šefa misije je postavljen poručnik Reks Din (Rex Dean).⁴⁾

Pri Glavnom štabu NOV i PO Slovenije američka misija je imala dva člana: kapetana Džemsa Gudvina (James Goodwin), kao šefa, i poručnika Džona Leonarda (John Leonard), kao člana. Krajem zime (verovatno u

⁴⁾ Arhiv VII, k. 119-4, reg. br. 2-2.

februaru 1945) za šefa vojne misije došao je kapetan Džon Blatnik (John Blatnik), Amerikanac slovenačkog porekla (rodom iz Suhe krajine). U Sloveniji se, osim te trojice (odnosno dvojice) nalazilo u februaru 1945. još osam članova američkih vojnih misija, i to četiri pri Štabu 9. korpusa i po dva pri štabovima 4. operativne zone i Koruškog NOP odreda, među kojima je bio i Brod Stimpson (Broad Stimpson).⁵⁾

Početakom 1945. pri Glavnom štabu NOV i PO Makedonije nalazili su se major Dickinson, kao šef, i kao članovi: Rajner Hince i Stilianof (Stilianoff). Ta misija je dugo odbijala da se povuče na zahtev Vrhovnog štaba NOV i POJ - Makedonija je bila oslobođena, pa nije više postojala potreba za njihovim ostankom. Njeno odugovlačenje može se objasniti jedino događajima u Grčkoj, gde je početkom decembra 1944. došlo do građanskog rata. U tom ratu Britanski ekspedicioni korpus (jačine oko 50.000 vojnika), pod komandom generala Ronalda Skopija, stavio se na stranu reakcionarnih monarhističkih snaga u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta Grčke (EAM-a) i njegove vojske (ELAS-a). Kako je EAM uživao podršku NOP-a u Jugoslaviji, i Amerikanci i Britanci su bili zainteresovani za odnos NOP-a prema novonastaloj situaciji, a posebno u vezi sa pružanjem pomoći progresivnim snagama u Grčkoj. Ta misija povučena je tek krajem rata, tj. u maju 1945. godine.

Samostalnu američku vojnu misiju pri Štabu 5. udarnog korpusa NOVJ predvodio je poručnik Grizer (Greaser), ali broj ostalih članova misije nije poznat. Misija je povučena krajem aprila 1945, tj. po rasformiranju 5. korpusa JA.

Američka vojna misija pri Štabu 6. udarnog korpusa NOVJ imala je početkom februara 1945. tri člana: poručnika Roberta Vajlera (Robert Weiler), šefa misije, Melvina Mekrijia (Melvin Maccree), radio-telegrafistu i Pitera Gejca (Peter Gaitz), tumača.

Poručnik bojnog broda Timoti Pfajfer početkom 1945. bio je šef američke vojne misije pri Štabu 8. udarnog korpusa NOVJ. U misiji se nalazio još jedan oficir i šest podoficira i vojnika. Kada je 8. korpus ušao u satav 4. armije, 2. marta 1945, ta misija je rasformirana, a novi sastav nije poznat.⁶⁾

Do kraja 1944. pri Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine bila je američka vojna misija na čelu s kapetanom Donaldom Rajderom (Donald Rider) i članovima: narednikom Oliverom Silzbijem (Oliver Silsby) i podnarednikom Oskarom Rismodom (Oskar Rismond), Amerikancem hrvatskog porekla.

U Beogradu je 19. januara 1945. potpisan sporazum između Josipa Broza Tita, vrhovnog komandanta NOV i POJ, i predstavnika generala Hernija Mejtlanda Vilsona (Henry Maitland Wilson), vrhovnog savezničkog komandanta za Sredozemlje, o materijalu za pomoć i obnovu koji su u Jugoslaviju slale vlade Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva (Velike Britanije). Tada je organizovana vojna organizacija, sastavljena od britanskih i američkih oficira, nazvana Vojna veza (Jugoslavija)

- Military Liaison (Yugoslavia) skraćeno se nazivala ML/Y. Šef te misije je bio američki pukovnik Džirvejz Iston (Gervaise Easton), a pomoćnik potpukovnik Megre (Magrae). Članovi misije ML/Y su bili major

⁵⁾ *Narodnooslobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1976, str. 929-930.

⁶⁾ « Arhiv VII, k. 119¹, reg. br. 2-2.

Edvard Hejd (Edward Heyd) i kapetan Džon Paul (John Paul). U Sarajevu je šef ML bio major Parker.⁷⁾

Osnovni zadatak Samostalne američke vojne misije kod maršala Tita bio je prvenstveno, da prikuplja i prenosi vojna, politička i ekonomska obaveštenja. Sakupljanje vojnih obaveštenja uglavnom je išlo preko poručnika Vilijama Kalanana i narednika Frederika Jezera (Frederick Yeiser). Oni su proveli najviše vremena u radu s general-majorom Vjekoslavom Klišanićem, načelnikom Obaveštajnog odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ. Kada je Kalana napustio misiju, zamenio ga je 1945. kapetan Vilijam Keri (William Cary), a njega, krajem rata, kapetan O'Mer. Političke informacije su uglavnom prikupljali Robert Majner i Majki Petrovič, Amerikanac jugoslovenskog porekla (Ličanin), dok se ekonomskom problematikom bavio Amerikanac Aleks Vučinič, takođe jugoslovenskog porekla. Misija je evakuisala više od stotinu američkih avijatičara koji su bili prinuđeni da se spuste na jugoslovensku teritoriju. Osim toga, imala je zadatak i da pronalazi grobove avijatičara koji su poginuli nad Jugoslavijom.

Na kulturnom planu, misija je prikazivala filmove užem krugu jugoslovenskih rukovodilaca, a organizovala je i dve posete poznatog američkog pisca Torton Vildera (Thornton Wilder), tada potpukovnika.

Posle odlaska Tajera za Beč, gde je primio dužnost šefa OSS-a u Austriji, glavni zadatak njegovog zamenika Franklina Lindzeja bio je rasformiranje Samostalne američke vojne misije, čiji su svi ogranci prestali da postoje 1. jula 1945. godine.⁸⁾

BRITANSKA VOJNA MISIJA

Britanska vojna misija ili, kako je još nazivana, saveznička vojna misija (do uspostavljanja Samostalne američke vojne misije kod maršala Tita) otpočela je s radom po dolasku u VŠ NOV i POJ njenog šefabrigadira Ficroja Maklejna, 17. septembra 1943. godine. Prvi susret s Titom Maklejn je imao 18. septembra. Od tada se britanska vojna misija kod Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (British Military Mission to Yugoslav Army of National Liberation) stalno i svakodnevno razgranavala, dok njene podmisije, odnosno potčinjene misije nisu pokrile celokupnu slobodnu jugoslovensku teritoriju pod kontrolom Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Njenih misija bilo je u operativnim zonama i divizijama, a nalazile su se i u brigadama (1. tenkovska brigada NOVJ). Inače, britanska vojna misija je kasnije dobila i zvaničan naziv: 37. britanska vojna misija (37. british military mission).

Sastav 37. vojne misije bio je 20. januara 1945. sledeći:

U Beogradu se pri Vrhovnom štabu NOV i POJ nalazila misija »Mac-mis«, na čelu sa brigadirom Ficrojem Maklejom. Zamenik mu je bio potpukovnik Endrju Maksvel (Andrew Maxwell), a članovi: majori Kejn (Kaene), Koul (Cole) i Stiven Klisold (Stieven Clissold), i kapetan Selbi (Selby). Osim toga, u sastavu misije bilo je i 18 podoficira i vojnika.

- Misija »Fungus« pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i, istovremeno, pri Štabu 4. udarnog korpusa NOVJ imala je dva oficira: majora Randolfa Čerčila (Randolph Churchill), šefa misije, i kapetana Džona

⁷⁾ Arhiv VII, k. 60/11 i 60/IV.
⁸⁾ Michael B. Petrovich, n. čl.

Bruka (John Brooke Hunt), zamenika, kao i tri podoficira i vojnika (radio-telegrafista). U radiogramu Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 4. februara 1945. kaže se da se pri Štabu 4. udarnog korpusa NOVJ nalazila britanska vojna misija na čelu s kapetanom Dž. H. Berdom (J. H. Byrd) i dvojicom radio-telegrafista, a da su se na 111. aerobazi GŠ NOV i POH nalazili major A. V. Rafel (A. W. Rufifel) i četiri podoficira i vojnika (radio-telegrafista i mehaničari).

- Misija »Betesda« (»Bethesda«), pri Glavnom štabu NOV i PO Makedonije imala je četiri člana, od kojih majora Hjugz Desmond Milera (Hugh Desmond Miller), šefa misije, i trojicu podoficira i vojnika radio-telegrafista).

- Misija »Flotsem« (»Flotsam«), pri Glavnom štabu NOV i PO Slovenije, imala je pet oficira, potpukovnika Peter Mura (Peter Moore), šefa misije, i članove - majora dr Lindsej Rodžersa (Lindsay Rodgeres), majora Vilijama Pirsra (William Pears), poručnike Džona Henrija Vika (John Henry Wick) i Vilija (Wylie), kao i devet podoficira i vojnika.

- Misija »Rejkof« (»Rakeoff«) nalazila se pri Štabu 2. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije je bio major Kermel (Karmel), a članovi četiri oficira: kapetan Džon Artur Erl (John Arthur Earle) i poručnici Levon (Lawon), Metijas (Mathias) i Kombol, kao i četiri podoficira i vojnika.

- Misija »Tofi« (»Thoflfee«) bila je pri Štabu 3. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije bio je kapetan Viklif Mek Krejdi Holm (Wyolif Mac Cready Holmes). U misiji su se nalazila i dvojica radio-telegrafista (kaplari) i tumač Đuro Dilić.

- Misija »Balinglej« (»Ballinglay«) nalazila se pri Štabu 5. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije bio je major Milbenke (Millbanke), a od članova poručnik Snejp (Snape) i dva vojnika.

- Misija »Gejša« (»Geisha«) bila je pri Štabu 6. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije je bio kapetan Moriš Vilijam Satklif (Morice William Sutcliffe), a u misiji su bila i dva vojnika radio-telegrafista.

- Misija »Rilejtor« (»Relator«) nalazila se pri Štabu 8. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije je bio major Džon Fridžerald Vintur (John Fritzgerald Wintour), a članovi poručnik Vilijam Graham Tustin (William Gracham Tustin) i trojica vojnika i podoficira radio-telegrafista.

- Misija »Krejon« (»Crayon«) bila je pri Štabu 9. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije bio je kapetan Hjudž Džems Džib (Hugh James Gibb) a članovi su bili kapetan Lebi (Labbie) i tri vojnika i podoficira radio-telegrafista.

- Misija »Ikarus« (»Icarus«) nalazila se pri Štabu 10. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije bio je major Dejvid Artur Gordon Alen (David Arthur Gordon Allen), a članovi: kapetan Mišel Dejvid Fejf (Michael David Fyffe), poručnik Frederik Rouv (Frederick Rowe) i dva vojnika radio-telegrafista.

- Misija »Egejt« (»Agate«) bila je pri Štabu 11. udarnog korpusa NOVJ. Šef misije bio je major Arnold Brin (Arnold Breene). U misiji su se nalazili kapetan Frenk Bemert (Frank Barnett), kao zamenik i dva vojnika radio-telegrafista.

- Misija »Kjukold« (»Cuckold«) nalazila se pri Štabu 4. operativne zone GŠ NOV i PO Slovenije. Šef misije bio je major Oven Daglas Carls

(Douglas Charles Owen). Osim njega u misiji je bio jedan radio-telegrafista i jedan tumač.

- Misija »Depozit« (»Deposit«) bila je pri Štabu 3. NOU divizije. Šef misije bio je kapetan Džon Džibs (John Gibbs), a misiju je opsluživao jedan vojnik radio-telegrafista.

- Misija »Sopsad« (»Soapsud«) nalazila se pri Štabu 39. NOU divizije. Činili su je kapetan Evelin Vog (Evelin Waugh), koji je bio šef, i jedan vojnik radio-telegrafista.

- Misija »Fišer« (»Fischer«) nalazila se u Zadru. U njenom sastavu bili su major Kirgton (Cirghton), kao šef misije, i članovi - kapetan Hari Aleksander Tomson (Hary Aleksander Thompson) i tri vojnika radio-telegrafista.

- Misija »Herendž« (»Harangue«) bila je pri Štabu 43. NOU divizije. Na njenom čelu bio je kapetan Piter Dejmer Harison (Peter Damer Harison), a opsluživala su je dva vojnika radio-telegrafista.

- Misija »Blečlej« (»Bletchley«) nalazila se u Splitu. Šef misije bio je kapetan Skot (Scott), a članovi Donald Šo Mekinon Mekdonald (Donald Shaw Mackinnon Macdonald) i tri vojnika i podoficira radio-telegrafista.

- Misija »Hantinghom« (»Huntinghom«) bila je pri Štabu 1. tenkovske brigade NOVJ. Njen šef je bio major Robert Henri Peterson (Robert Hennry Patterson), a opsluživao je jedan vojnik radio-telegrafista.⁹⁾

Britanska vojna misija pri Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine ustanovljena je jula 1944, na čelu s majorom Bezil Devidsonom (Basil Davidson). Po njegovom odlasku s te dužnosti, krajem 1944, zamenio ga je u novembru major Ričard Kin (Richar Kean). Ostali članovi misije su bili: kapetan Ted Houv (Ted Howe), kapetan Bezil Ervin (Basil Irvin), kapetan Donald Herison (Donald Harrison), poručnik Bajron (Bayron), narednik Stevan Serdar, Kanađanin jugoslovenskog porekla (Ličanin) i Džordž Armstrong (George Armstrong), radio-telegrafista. O delatnosti te misije sačuvan je jedan opširan i jedinstven izveštaj te vrste, koji je oficir za vezu Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine s britanskom i Samostalnom američkom vojnom misijom dostavio 8. decembra 1944. Pokrajinskom komitetu KPJ za Vojvodinu.

Početak marta 1945. došlo je do izvesnih promena u britanskim vojnim misijama. Po odlasku brigadira Ficroja Maklejna marta 1945. iz Jugoslavije na novu dužnost, vrhovna vojna misija u Jugoslaviji postala je novouspostavljena Britanska vojna delegacija u Beogradu (British military delegation), na čelu s vicemaršalom Britanskog kraljevskog vazduhoplovstva (Royal Air Force - RAF) Arturom Lijom (Arthur Lee). Toj delegaciji je bila potčinjena 37. vojna misija, na čelu s novim šefom i zamenikom šefa Britanske vojne delegacije, pukovnikom Džonom Kramom (John Crum).

U Britanskoj vojnoj delegaciji nalazili su se pukovnik Taf(Taaffe), šef Vazduhoplovne sekcije, major Taker (Tucker), kapetan Doneli (Donnelly), vazduhoplovni obaveštajni oficir, poručnik Beri (Burry), pilot, i devet podoficira i vojnika. Osim njih, pri Britanskoj vojnoj delegaciji nalazila se i jedna manja jedinica veze, na čelu s poručnikom Sotom (Stott) sa 18 vojnika i podoficira koji su obavljali radio-telegrafske, šifrantske, mehaničarske, električarske i druge zadatke.

Sastav Štaba 37. vojne misije takođe je značajno izmenjen. Pored šefa misije, pukovnika Krana, u misiji su se, kao članovi, nalazili majori

⁹⁾ Arhiv VII, k. 17-A, reg. br. 24-1.

Brouing (Browing) i Milbenke (Milbanke), kapetan Džin Džibs i devet vojnika i podoficira.¹⁰⁾

Sastav ostalih misija takođe je donekle promjenjen:

- Misija »Fungus«, odlaskom potpukovnika Randolfa Čerčila iz Jugoslavije, praktično je rasformirana. Tito je po potpukovniku Randolphu poslao 7. maja 1945. jedno pismo njegovom ocu Vinstonu Čerčilu, predsjedniku britanske vlade. Ime »Fungus« zadržao je oficir za vezu pri Štabu 4. korpusa JA major Frenk Kristofer Vedems (Frank Christopher Waddams). Osim njega, u toj misiji je bio kapetan Vilijam Graham Tustin i još tri podoficira radio-telegrafista. Ta misija je napustila Jugoslaviju 17. maja na putu za Trst.

- Misija »Betesda«, pri Glavnom štabu Makedonije, preimenovana je u Misiju »Brijer« (»Briear«), u čijem se sastavu nalazio vazduhoplovni kapetan Hil (Hill), s narednikom Džefri Stilom (Geoffrey Steele), radio-telegrafistom. Misija je ostala u Skoplju do dolaska britanskog konzula.

- Misija »Flotsem«, pri Glavnom štabu Slovenije, pretrpela je izvesne izmene. Oficir za vezu je bio major Vilijam Pirs, njegov pomoćnik kapetan Džon Henri Vik, a vazduhoplovni oficir za vezu kapetan Vili. U misiji se nalazilo još sedam podoficira i vojnika na dužnostima radio-telegrafista, tumača i u aerodromskoj službi. Misija je rasformirana 21. maja 1945, a osoblje je otišlo u Trst.

- Misija »Rejkof«, pri Štabu 2. korpusa, takođe je pretrpela izvesne izmene. U njoj se kao oficir za vezu od 13. aprila nalazio kapetan Džon Artur Tredidža (John Arthur Tredidga), i dva vojnika radio-telegrafista. Misija je rasformirana 15. maja 1945. godine.

- Misija »Tofi«, pri Štabu 3. korpusa, nije menjana. Rasformirana je 15. maja 1945. godine.

- Misija »Balinglej«, pri Štabu 5. korpusa, izmenjena je, jer je posle majora Milbenkea došao kapetan Fredžida. Po njegovom odlasku u 2. korpus za oficira za vezu došao je kapetan Džon Artur Eri sa jednim podnarednikom, radio-telegrafistom. Rasformirana je 21. maja 1945. godine.

- Misija »Gejša«, pri Štabu 6. korpusa, nije menjana. Evakuisana je preko Beograda 14. maja 1945. godine.

- Misija »Rilejtor« prilično je izmenjena. Ona je ostala pri Štabu 4. armije, odnosno uz jedinice bivšeg Štaba 8. korpusa. Oficir za vezu je bio potpukovnik Hjudž Desmond Miler, a tumač je bio kapetan Hari Aleksander Tomson. U misiji se nalazilo još osam podoficira i vojnika, uglavnom radio-telegrafista. Rasformirana je 15. maja u Trstu.

- Misija »Krejon«, pri Štabu 9. korpusa, takođe je izmenjena. Oficir za vezu je bio vazduhoplovni potpukovnik Vinson, s dvojicom radio-telegrafista (podoficiri). Rasformirana je 21. maja 1945. u Trstu.

- Misija »Ikarus« ostala je nepromenjenog sastava, s tim što je poručnik Rouv unapređen u čin kapetana. Rasformirana je 21. maja 1945. godine.

- Misija »Egejt«, pri Štabu 11. korpusa, nije značajnije menjana s tim što je oficir za vezu postao kapetan Hjudž Džems Gib s dvojicom vojnika radio-telegrafista.

- Misija »Kjukold«, pri Štabu 4. operativne zone, nije menjana. Rasformirana je 21. maja 1945. u Trstu.

- Misija »Depozit« ukinuta je najverovatnije u martu 1945. godine.

¹⁰⁾ Arhiv VII, k. 17-A, reg. br. 25-8.

- Misija »Sopsad« rasformirana je, takođe, najverovatnije u martu 1945. godine.
- Misija »Fišer« u Zadru znatno je ojačana. Za oficira za vezu imenovan je major Džon Fridžerald Vintur. Od pomoćnog osoblja imao je 11 podoficira i vojnika, uglavnom administrativno osoblje (2), tumači (2) i radio-telegrafisti (7). Ostala je do evakuacije savezničkih vazduhoplovnih snaga s aerodroma u okolini Zadra.
- Misija »Herendž« zadržala se pri Glavnom štabu Hrvatske u izmenjenom sastavu. Oficir za vezu bio je major Rid (Read) s pomoćnim osobljem (četiri podoficira radio-telegrafista).
- Misija »Blečlej« u Splitu izmenjena je utoliko što je šef misije kapetan Skot otišao, a za oficira za vezu imenovan je bivši član iste misije - kapetan Donald Šo Mekinon Mekdonald. Misija je evakuisana 21. maja 1945. godine.
- Misija »Hantinghom«, pri štabu 1. tenkovske brigade JA, ostala je u istom sastavu. Evakuisana je 21. maja 1945. godine.

U tom periodu tj. u martu 1945. formirana je Misija »Bobket« (»Bobcat«) na području Štaba 4. armije, s oficirima za vezu kapetanom Džon Spenser Ešvortom (John Spencer Ashworth), i dvojicom radio-telegrafista. Ostala je u Trstu posle 15. maja 1945. godine.

Na aerodromu u Sanskom Mostu postojala je jednočlana misija »Ekoum« (»Acome«) - radio-telegrafista kaplar Džon Dejvis (John Davies). Evakuisana je 21. maja 1945. godine.

U Trstu je, po njegovom oslobođenju, formirana početkom maja 1945. misija »Portri« (»Portree«), a nalazila se pri Štabu 4. armije JA i Štabu 8. britanske armije. Na čelu misije nalazio se oficir za vezu potpukovnik Džon Robert Štivenon Klarke (John Robert Stephenson Clarke). Njegov pomoćnik bio je major Piter Dejer Herison, tumač kapetan Aleksander Simič (Alexander Simitch), jedan podoficir radio-telegrafista i jedan podoficir šifrant. Ostala je u Trstu.¹²⁷

Osim navedenih, postojale su i misije za kontrašpijunažu u Jugoslaviji (Mission inter services liaison Department - ISLD). Jedna takva misija postojala je u Beogradu, ali lista te misije nije pronađena. Pri Štabu 9. korpusa JA, kao oficir za vezu te misije (ISLD), nalazio se major Alen Lajl-Smit (Alan Lyle-Smith) s dvojicom radio-telegrafista. U misiji ISLD pri Glavnom štabu Slovenije nalazio se kao oficir za vezu vazduhoplovni major Mervin Vitfild (Mervyn Whitfield) s jednim podoficirima radio-telegrafistom. Ta i misija ISLD pri Štabu 9. korpusa ostale su u Ljubljani do dolaska britanskog kojizula.

Misija ISLD pri Štabu 10. korpusa JA bila je sledećeg sastava: oficir za vezu major Džon Enals (John Ennals), pomoćnik oficira za vezu poručnik Zibil Štraok (Sybil Sturroc) i vojnik radio-telegrafista. Ta misija je evakuisana krajem maja 1945. iz Zagreba.¹²⁷

Britanske misije su bile najbrojnije u Jugoslaviji, a najduže su se i zadržale u zemlji. Pri kraju rata imale su na čelu oficire za vezu pri određenim štabovima umesto dotadašnjih šefova vojnih misija. Te misije su obavljale slične zadatke, kao i ostale misije, ali su štabovi NOVJ, odnosno JA, sa njima imali pokatkad i nesporazume, koje je razrešavao lično vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito. Kada je pri Generalštabu Jugoslovenske armije krajem marta formirano Odeljenje za vezu sa stranim

H) Arhiv VII, k. 17-A, reg. br. 26-8.
¹²⁷ Isto.

Feldmaršal Aleksander, saveznički komandant Sredozemlja (ulazi u automobil) i Peko Dapčević obilaze položaje 6. proleterske divizije kod s. Tovarnika.

misijama, nadležnost za održavanje veze sa svim savezničkim vojnim misijama prešla je na to odeljenje, jer je do tada odnose sa njima regulisao lično Vrhovni komandant NOV i POJ.

Uloga britanske vojne misije u narodnooslobodilačkom ratu, kao i drugih, bila je značajna. Jer, na Zapad je prodrila istina o narodnooslobodilačkoj borbi. Saveznici su stoga, počeli drugačije posmatrati narodnooslobodilački pokret nego u prvoj i drugoj godini revolucionarne i oslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda i narodnosti. Pri kraju rata osećala se, ipak, izvesna zategnutost, posebno posle nesporazuma koji su nastali u vezi s Trstom, Istrom i Slovenačkim primorjem. To je dovelo do izvesnih zahlađenja u odnosima između nove Jugoslavije i zapadnih saveznika. U svakom slučaju, rad britanske vojne misije, odnosno, Britanske delegacije, bio je delotvoran, sadržajan i pozitivan.

OSTALE VOJNE MISIJE

Obrazovanjem jedinstvene jugoslovenske vlade, 7. marta 1945. stvoreni su uslovi za uspostavljanje i drugih savezničkih vojnih misija, pre svega zbog toga što se bližio kraj rata. Neke savezničke države imale su i praktičnih potreba za upućivanjem svojih vojnih misija u Beograd. Tako su u Beogradu, pored sovjetske, američke i britanske vojne misije, početkom 1945. uspostavljene albanska, bugarska, čehoslovačka, francuska i poljska vojna misija.

Albanska vojna misija, sastavljena od tri člana uspostavljena je najverovatnije krajem januara 1945. godine. Ona je, kao i ostale, bila u martu u vezi sa Odeljenjem za vezu sa stranim vojnim misijama Generalštaba JA. To odeljenje se pominje u svojim izveštajima samo u vezi s obezbeđenjem i popravkom zgrade u kojoj je misija bila smeštena - drugih podataka nema. Zna se da je šef misije bio major Vasilj Konomi, što je zabeleženo

u štampi, koja je registrovana daje Tito 3. februara 1945. zadržao na ručku prve članove albanske vojne misije pri Vrhovnom štabu. U to vreme u jugoistočnoj Bosni i na Kosovu i Metohiji nalazile su se i dve divizije (5. i 6. divizija) Narodnooslobodilačke vojske Albanije, koje su došle na osnovu sporazuma između Vrhovnog štaba NOVJ i Glavnog štaba NOV Albanije.

Najverovatnije je glavna preokupacija albanske vojne misije u to vreme bila vezana za dejstva te dve njihove divizije.

Francuska vojna misija (Mission Militaire Francaise), na čelu sa generalom F. de Pejroneom, stigla je u Beograd krajem marta 1945. godine. Zamenik šefa misije bio je pukovnik Riko (Ricaud), a lekar misije major Žerod (Gueroud). Oficir za vezu sa tom misijom bio je major JA Osterc. Generala de Pejronea Tito je zvanično primio 27. marta, i tada ga je zadržao na ručku. General de Pejrone i njegov zamenik pukovnik Riko, takođe su posetili front 3. armije JA 28. i 29. aprila 1945, o čemu postoji i jedan opširniji izveštaj oficira za vezu majora Osterca. Misija je prestala da postoji neposredno posle rata, kada je njene funkcije preuzeo francuski vojni ataše u Beogradu. Francuski pokret otpora, na čelu s generalom Šarlom de Golom, imao je nameru da pošalje svoju vojnu misiju u Vrhovni štab NOV i POJ, o čemu je general-major Vladimir Velebit, šef vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj savezničkoj komandi na Sredozemlju (kasnije u Londonu), obavestio Vrhovni štab 28. aprila 1944. godine. Međutim, zapadni saveznici su to onemogućili, kao što su sprečili u isto vreme, i slanje francuske omladinske delegacije na Drugi kongres USAOJ-a, održan početkom maja 1944. u Drvaru.^{13*}

Bugarska vojna misija, koja se negde pominje i kao bugarska vojna delegacija, stigla je najverovatnije u Beograd krajem februara ili početkom marta 1945. godine. O njenom sastavu nema podataka. U štampi je zabeleženo da je general Mihailo Matejev, bugarski vojni predstavnik, prisustvovao svečanom ručku, 20. marta 1945. kod maršala Tita. Budući da je prvi bugarski opunomoćeni ministar (ambasador), Petar Todorov, došao u Beograd početkom decembra 1944, ne isključuje se mogućnost da su tada došli sa njim i neki bugarski vojni predstavnici.

Čehoslovačka vojna misija stigla je u Beograd najverovatnije krajem marta ili u aprilu 1945. godine. Tačni podaci o njenom dolasku nisu poznati. Zna se da je na čelu misije bio pukovnik Sroj, i da su se pri Glavnom štabu Slovenije nalazila dva člana čehoslovačke vojne misije, od kojih je šef bio potpukovnik Husinski. Ta misija se bavila evidentiranjem svih čehoslovačkih državljana koji su služili u nemačkoj vojsci, ili su bili zaposleni kod nacističke poluvojne radne organizacije »Tot«, kao i njihovom repatrijacijom u domovinu.^{14*}

Poljska vojna misija je u Beograd, verovatno, stigla s istim zadacima kao i čehoslovačka vojna misija. Međutim, nema pouzdanih podataka o njenom dolasku, iako postoji jedna Titova depeša od 2. januara 1945. o saglasnosti za dolazak poljske vojne misije u Beograd na čelu s generalom Vitoldom, ali njegov dolazak nije zabeležen.

Po završetku drugog svetskog rata prestale su funkcije svih savezničkih vojnih misija. Njihove zadatke preuzeli su vojni atašei savezničkih zemalja, koje su akreditovali opunomoćeni ministri (poslanici, ambasadori) pri vladi Demokratske Federativne Jugoslavije.

13) Arhiv CK SKJ. Fond CK KPJ 1944/649.

>4) A-IZDG, k. 41, f. 3.

Saveznička materijalna pomoć narodnooslobodilačkoj vojsci^{X)}

Pukovnik dr Mladenko Colić²⁾

ANGLO-AMERIČKA MATERIJALNA VOJNA POMOĆ JEDINICAMA NOV I POJ

Prva vojna pomoć Velike Britanije jedinicama NOVJ poslana je vazdušnim putem 25. juna 1943, i imala je simboličan značaj. Zapravo, kada su jedinice Operativne grupe divizija, pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta Tita, posle bitke na Sutjesci, bile u ofanzivi na području istočne Bosne, vazdušnim putem bila im je dostavljena izvesna količina sanitetskog materijala i eksploziva za rušenje pruga.³⁾

Znatnija anglo-američka pomoć je stigla 17. oktobra 1943, kada je na otok Vis brodovima dopremljeno oko 10.000 pušaka, 200 tona hrane, 10 tona sanitetskog materijala i nešto druge opreme. Međutim, glavnina anglo-američke materijalne vojne pomoći realizovana je u leto i jesen 1944. godine. Zapravo, u vreme od 15. oktobra 1943, kada je parobrod »Bakar« isplovio iz Barija sa prvim teretom za Jugoslaviju, pa do kraja 1944. Mornarica NOVJ prevezla je ukupno 25.397 tona hrane, pogonskog goriva, oružja, municije, odeće i tehničke robe za jedinice NOV i POJ.⁴⁾

Vazdušnim putem materijal je uglavnom prevezio 334. transportni ving BAF-a, iz baza u južnoj Italiji. Od novembra 1943. do maja 1945. anglo-američka transportna avijacija je sa više od 5.800 avio-poletanja prebacila više od 11.500 tona materijala za NOVJ.

Osim toga, uz savezničku pomoć, u Libiji, odnosno Italiji, formirane su 1. i 2. lovačka eskadrila NOVJ, 1. tenkovska brigada i pet prekomorskih brigada NOVJ. Lovačke eskadrole formirane su na aerodromu Benina kod Bengazija u Libiji (Prva 22. aprila i Druga 1. jula 1944), a deystvovala su u sastavu britanskog 281. vinga Balkanskih vazduhoplovnih snaga sa aerodroma u južnoj Italiji, na Visu i Škabmje kod Zadra. Prekomorske bri-

¹⁾ Prilog za raspravu »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«

²⁾ Vojni istoričar

³⁾ Pomoć je poslata sa četiri aviona - u dva aviona 1.500 kg eksploziva i u dva aviona sanitetski materijal. Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 15, str. 236.

⁴⁾ Od prevezenog tereta oko 3.000 t prebačeno je tokom novembra i decembra 1944. neposredno u luke Splita i Dubrovnika, a preostala količina, više od 20.000 t, bila je transportovana preko Visa, a potom do otoka, obale i dublje u unutrašnjost.

Prevezene količine tereta, po vrstama i u tonama, bile su: hrana 12.964 t, pogonski materijal 5.185 t, oružje i municija 4.272 t, tehnički materijal 1.082 t, odeća 1.082 t, obuća 422 t, oprema 744 t, sanitetski materijal 42 t i duvan 23,56 t, što ukupno iznosi oko 25.397 tona. Jovan Vasiljević, Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, VIZ, Beograd, 1972, str. 314-342.

gade formirane su posle kapitulacije Italije, septembra 1943, od političkih interniraca - Slovenaca, Hrvata i Crnogoraca iz koncentracijskih logora u Italiji, i od primorskih Slovenaca i Istrana koji su bili u italijanskoj vojsci. Prva prekomorska brigada formirana je u Karbonuti, oktobra 1943, a 5. prekomorska brigada u Gravini, septembra 1944. godine. U njima je bilo više od 9.000 boraca. Prva tenkofska brigada formirana je u Gravini u Italiji, jula 1944. godine. Ona je u svom sastavu imala četiri tenkofska bataljona, inženjerski bataljon i četiri bornih kola. Od borbenih vozila imala je 56 tenkova »stjuart« i 24 oklopna automobila »AEC«.

Ukupna vojna pomoć u naoružanju koju je NOV i POJ primila od Anglo-Amerikanaca od polovine oktobra 1943. do maja 1945. obuhvatala je sledeće količine oružja:^{5*}

- pušaka.....	137.092
- lakih i teških mitraljeza	15.837
- mašinskih pušaka	41.443
- pištolja	1.626
- minobacača raznih kalibara	2.684
- protivtenkovskih pušaka.....	1.256
- protivavionskih mitraljeza	132
- poljskih topova raznih kalibara	338
- tenkova	107
- aviona	61

Anglo-američke snage su u tom vremenu pružile i značajnu sanitetsku pomoć NOV i POJ. Računa se da je u anglo-američkim vojnim bolnicama u Italiji prihvaćeno i lečeno oko 40.000 ranjenika i bolesnika, boraca NOVJ. Od toga je oko 12.000 teških ranjenika, bolesnika i invalida iz raznih jedinica NOVJ prebačeno vazdušnim putem u bolnicu u Modunju kod Barija, a posle i u Grupu Apulu, Taranto, Santa Katerinu Vilarmozu i druga mesta. Ranjenici su prevoženi avionima (najčešće noću) sa improvizovanih aerodroma u Medenom polju (kod Bosanskog Petrovca) - 1.800 ranjenika, Berana (Ivangrada) - 1.700, Osmacima - 1.100, Voćinu - 1.094, Krasinecu - 1.006, Brezni - 800 i dr. U tim bolnicama, osim savezničkih vojnih lekara i sanitetskog osoblja, radilo je stalno i 12 partizanskih lekara i 80 bolničarki NOVJ. Tu je upućivan, radi obučavanja, veći broj sanitetskog kadra NOVJ, pa su te bolnice imale veliki značaj i za stručno uzdizanje sanitetskog kadra NOV i POJ.⁶⁾

Sa ugroženih reiona evakuisano je i nekoliko hiljada dece i žena. Najveći broj, oko 2.000, prebačeno je krajem marta 1945. sa aerodroma Krasnec i Otoka u Beloj krajini. Ta evakuacija je izvršena danju, pod lovačkom zaštitom, jer su u neposrednoj blizini bili neprijateljski položaji.

Osim toga, savezničke vojne vlasti prihvatile su oko 35.000 naših izbeglica iz Dalmacije i pružile im zaštitu u logoru El Šat na Sinajskoj pustinji.

⁵> Vlado Strugar, n.d., str. 311.

⁶⁾ Od marta 1944. do maja 1945. sa oko 30 partizanskih aerodroma prebačeno je savezničkim avionima u bolnice u južnoj Italiji, Malti i Beogradu 12.587 ranjenika. Veoma uspešna operacija evakuacije ranjenika izvršena je 22. avgusta 1944. sa letišta Gornja Breza (Crna Gora), kada je sa 40 savezničkih aviona, uz zaštitu 50 lovaca, za jedan dan i noć evakuisano 1.059 ranjenika i 19 savezničkih letaća iz neposredne blizine nemačkih snaga. Zdenko Ulepić, n.d., str. 315.

Na osnovu sporazuma postignutog u Kazerti, poslednjih dana februara 1945. Jugoslovenska mornarica je, 23. marta 1945, preuzela u Bariju pet pomoćnih brodova bivše Kraljevske mornarice: »Spasilac«, »Jaki«, »Snažni«, »Ustrajni« i »Marljivi«.

SOVJETSKA MATERIJALNA VOJNA POMOĆ NOVJ

Sovjetska materijalna vojna pomoć NOV i POJ, u manjem obimu, počela je da stiže u martu 1944. godine. Posle razgovora članova vojne misije Vrhovnog štaba NOV i POJ sa predsednikom sovjetske vlade Sovjetskog Saveza Staljinom, održanog 19. maja 1944, vojni aranžmani su postali širi, ali su smetnju prčinjavali veća udaljenost, loša signalizacija i nemanje pogodnih aerodroma za dostavljanje pomoći. Od 1. do 12. maja avionima je bilo prebačeno 123 tone ratnog materijala, ali se 36 aviona moralo vratiti zbog loše signalizacije.

Radi efikasnijeg snabdevanja odlučeno je da se sovjetskoj bazi u Bariju stavi na raspolaganje 12 transportnih aviona DC-3 i 12 lovaca, sa zadatkom da se bolje organizuje dostava pomoći. Vrhovnom štabu NOV i POJ dodeljeno je šest aviona za vezu. Zatim je sovjetska vlada zatražila brodove radi prebacivanja pomoći od persijske luke do Barija, i uskoro ih je nabavila od američkog vlasnika. Početkom jula u Moskvi je odlučeno da se u Jugoslaviju uputi 13 hirurga, tri brigadna lekara i 15 sestara, sa opremom za 11 ekipa.

Međutim, glavnina sovjetske materijalne vojne pomoći NOV i POJ dobijena je nakon spajanja jedinica Crvene armije s jedinicama NOV i POJ i oslobođenja Beograda.

U razgovorima koje je predsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vrhovni komandant NOVJ maršal Tito vodio sa najvišim sovjetskim rukovodiocima septembra 1944. Sovjetski Savez se obavezao da će NOVJ, kao vojnu pomoć, isporučiti, osim ostalog, naoružanje za 12 pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije. Ta pomoć je počela da pristiže posle oslobođenja Beograda, a od nje je do kraja 1944. naoružano deset divizija NOVJ. U toku završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije od sovjetske vojne pomoći opremljeno je još pet divizija NOVJ.

Materijal iz Sovjetskog Saveza prevozila je početkom 1944. godine sovjetska avijacija daljeg dejstva - 4. gardijski bombarderski korpus, sa aerodroma u okolini Kijeva, a kasnije sa aerodroma kod Vinice (Ukrajina) i Rošiori de Vede (Rumunija). Sovjetska avijacija je izvršila 1.930 letova, prebacila 1.750 tona materijala i evakuisala 1.350 ranjenika. Sovjetska transportna avijacija izvršila je 1.460 letova i prebacila 1.250 tona materijala, što sa avijacijom daljeg dejstva iznosi ukupno oko 3.000 tona materijala.

Osim toga, u Sovjetskom Savezu su formirane i dve jugoslovenske brigade. Prva jugoslovenska narodnooslobodilačka brigada formirana je krajem 1943, a brojala je 1.500 ljudi. Potpuno naoružana i opremljena iz Ukrajine, gde je formirana, stigla je preko Rumunije, a od 6. do 9. oktobra ušla je u sastav 23. divizije 14. korpusa NOVJ. Druga tenkovska brigada formirana je 8. marta 1945, kod Tule. Imala je 895 ljudi, a bila je naoružana sa 65 tenkova T-34. Na sremski front je stigla 7. aprila 1945. godine.

U Beloj Crkvi 16. oktobra 1944. potpisan sporazum između Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita i komandanta 3. ukrajinskog fronta maršala Tolbuhina, kojim su iz sastava 17. sovjetske vazduhoplovne armije izdvojene 10. gardijska jurišna i 236. lovačka vazduhoplovna divizija (svaka sa po tri puka), i 9. vazduhoplovna baza radi podrške dejstava jedinica NOVJ, obuke letačkog i tehničkog osoblja i pomoći u formiranju letačkih jedinica NOVJ, s tim da posle izvršenja tih zadataka predaju svu borbenu tehniku i opremu vazduhoplovstvu NOVJ.

Krajem decembra 1944. i početkom januara 1945. u Novom Sadu je formirana 42. jurišna vazduhoplovna divizija od jedinica sovjetske 10. gardijske jurišne divizije, a u Rumi 11. vazduhoplovna lovačka divizija od jedinica sovjetske 236. lovačke divizije. Te vazduhoplovne jedinice sa jugoslovenskim posadama počele su dejstvovati 17. januara kao avio-podrška 1. 2. i 3. armiji NOVJ na sremskom frontu, Baranji i u istočnoj Bosni.

Prema podacima objavljenim u sovjetskom časopisu »Vojnoistorijski žurnal«, br. 5 iz 1978. godine, u članku »Sovjetsko-jugoslovenska borbena saradnja u godinama drugog svetskog rata«, sovjetska vlada je isporučila vladi Demokratske Federativne Jugoslavije vojnu pomoć u naoružanju i opremi za 12 pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije, i za jednu tenkovsku brigadu. To obuhvata sledeće količine naoružanja:⁷⁾

- pušaka.....	96.515
- lakih i teških mitraljeza.....	68.423
- protivtenkovskih pušaka.....	3.797
- pištolja.....	20.528
- protivtenkovskih mitraljeza.....	512
- minobacača.....	3.364
- poljskih topova.....	895
- protivtenkovskih topova.....	170
- tenkova (T. 34).....	65
- aviona.....	491
Od opreme, pored ostalog:	
- radio-stanica.....	1.329
- evakuacijskih bolnica.....	7
- hirurških bolnica.....	4

ZAKLJUČAK

Saveznička pomoć u naoružanju i drugoj ratnoj tehnici, dobijena od Sovjetskog Saveza i zapadnih saveznika - Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, ojačala je borbenu moć jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Govoreći o savezničkoj vojnoj pomoći, maršal Tito je rekao: »... Naši saveznici V. Britanija i SAD činili su velike napore u snabdevanju naših trupa, osobito u Dalmaciji, Sloveniji i Bosni. Tu pomoć doturali su avioni,

⁷⁾ Sovjetsko-jugoslovenskoje bojevoje sotrudničestvo v godi vtoroj mirovoj vojni, Vojeno-istoričeskij žurnal, 5/1978., str. 67-72. Međutim, nešto od te pomoći, osobito u avionima, stiglo je u Jugoslaviju posle rata.

Titov Ekspoze na Trećem zasedanju AVNOJ-a (8. avgusta 1945), Tito, Vojna djela, kni. II, str. 18 (II izd., VIZ, 1978).

najčešće noću. Ja smatram svojom dužnošću da odam priznanje i zahvalnost svim onim engleskim i američkim avijatičarima koji su pod najvećom opasnošću, danju i noću, letjeli i snabdijevali naše borce ratnim materijalom i namirnicama. Ja odajem priznanje svim onim sovjetskim avijatičarima koji su, ne štedeći svoje živote, nosili ratni materijal našim borcima, danju i noću, i tako pomagali našu tešku borbu«. I dalje: »Da, naši veliki saveznici pomagali su nam u borbi i mi smo im na tome zahvalni. To je bila pomoć zaslužena natčovječanskim naporima i žrtvama za zajedničku savezničku stvar, jer smo mi kroz dvije i po godine vodili beskompromisnu borbu protiv okupatora, bez ičije pomoći. To je bila opravdana pomoć, jer su se odgovorni ljudi velikih savezničkih zemalja uvjerali da je u Jugoslaviji samo narodnooslobodilački pokret - pokret beskompromisnog otpora protiv okupatora, a sve drugo je bila laž kojom su Draža Mihailović i njegovi istomišljenici u inostranstvu varali svijet«.

Neka obilježja partijsko-političkog rada u vrijeme formiranja armija

Pukovnik, Dušan Pejanović²⁾

Nekoliko je značajnih činilaca koji su opredjeljivali ulogu, zadatke i način rada organizacija i rukovodstava KPJ i SKOJ-a i partijsko-političkih organa u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ) odnosno (od 1. marta 1945) Jugoslovenske armije pred početak druge, posljednje i odlučujuće etape završnih operacija za oslobodjenje Jugoslavije, tj. u vrijeme stvaranja armija kao strategijskih sastava.

Jedan od tih činilaca jest kvantum vojske, koji se uvećavao širenjem onih prostora koje su NOV i POJ oslobodili u prvoj etapi završnih operacija za oslobodjenje zemlje, od ljeta 1944. do zime 1945, i koje više nijesu prepuštali ni okupatoru ni kvislinzima. Podsjećamo na nekoliko podataka koji govore o tome kako je rastao kontigent NOV i POJ i kako su, s tim u vezi rasli uloga, značaj, sadržaj, pa i oblici i metode partijsko-političkog rada u svim djelovima oružanih snaga nacionalnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta u Jugoslaviji.

Sredinom septembra 1944, dakle u podmakloj etapi rata, kad je bilo očevidno da u Jugoslaviji ne može pobijediti niko do Narodnooslobodilački pokret (NOP) s Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ) na čelu, NOV i POJ su brojali 350 hiljada, ili oko 50 hiljada više no osam i po mjeseci ranije, krajem 1943.

U toj masi, pogotovu u onih 300 hiljada vojnika koje je oružana sila NOP-a imala krajem 1943, vrlo je malo bilo boraca koji nijesu sami, dobrovoljno, ubijedeno i svjesno postali borci narodnorevolucionarne armije, spremni da sve, pa i život, daju za Jugoslaviju kakvu je projektovala glavna snaga pokreta, Komunistička partija Jugoslavije, polazeći od interesa i želja radnih ljudi svakog naroda i svake narodnosti Jugoslavije posebno i od njihovog zajedničkog interesa da živi u zajednici koja će im osigurati potpunu nacionalnu ravnopravnost, uslov da u takvoj zajednici dalje razvijaju i produbljuju čvrsto međusobno bratstvo i jedinstvo.

Poslije oslobodjenja Beograda, a u to vrijeme pada i konačno oslobodjenje velikog dijela dalmatinskih otoka i obale, sa Splitom, NOV i POJ narastaju za još 50 hiljada, idu na oko 400 hiljada. A u ofanzivnim borbama koje nastavljaju u slijedeća dva mjeseca, i koje krunišu konačnim oslobodjenjem cijele uže Srbije, Banata, Bačke, Baranje, dijela Srijema, Makedonije, Kosova, Crne Gore, znatnih dijelova Sandžaka i Bosne i Hercegovine, NOV i POJ krajem 1944. narastaju na 600 hiljada vojnika.

¹⁾ Prilog za raspravu o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.

²⁾ Glavni i odgovorni urednik u Vojno-izdavačkom i novinskom centru.

Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, znači, u 1944. godini, koju karakteriše izrazita ofanzivnost, od sredine te godine čak i permanentna ofanziva, svoje redove, svoj borbeni stroj, uvećavaju za toliko boraca koliko ih je NOP privukao za čitave prve dvije i po godine rata. Takvo brojno narastanje oružanih snaga NOP-a omogućilo je da se već 1. januara 1945. formiraju i takvi strategijski sastavi kakve su armije. Tada su formirane 1, 2. i 3. jugoslovenska armija, a 1. marta 1945. i 4. armija. U njihove divizije i u korpuse koji su nastavili da djeluju van formacijskog sastava armija prispjela je nova masa boraca od preko sto hiljada, tako da je pred početak druge etape završnih operacija za oslobodjenje zemlje, marta 1945, oružana sila NOP-a, Jugoslovenska armija bila duplo brojnija (700 hiljada) no pola godine ranije, sredinom septembra 1944.

Tu drugu polovinu borbenog kontingenta oružanih snaga NOP-a više nijesu činili samo borci koji su se dobrovoljno, svjesno, iz ubjeđenja latili puške. Naprotiv, veliki broj njih je mobilisan, a nemalo ih je prešlo i iz neprijateljskih formacija. Dijelom tog ljudstva su popunjene postojeće jedinice, a od dijela njih stvorene nove brigade i divizije, za koje su rukovodeći kadar dale jedinice s većom ratnom tradicijom. U sastav NOV i POJ ušlo je i nekoliko jedinica koje su stvorene na strani (Prva jugoslovenska, dvije prekomorske i dvije tenkovske brigade, mnoge mornaričke i vazduhoplovne formacije), bez odgovarajućih mogućnosti za još potpuniji uticaj rukovodstva NOP-a na izbor rukovodećeg sastava i na ukupnu fizionomiju nekih od njih.

Da se svi ti činioци nijesu na vrijeme uočili i sagledali, moglo se dogoditi da poslije takvog, za kratko vrijeme dvostrukog uvećavanja oružane sile NOP-a, dođe do nesrazmjere između njene brojnosti i njenih ukupnih borbenih kvaliteta. Zasluga što se tako nešto nije dogodilo pripada u prvom redu pravilnoj politici KPJ, odnosno partijskoj i skojevskoj organizaciji i njihovim rukovodstvima i brojnim partijsko-političkim radnicima koji su djelovali u jedinicama. Oni su težište svoje vrlo ofanzivne, prije svega agitaciono-propagandne aktivnosti, usmjerili k tome da ako ne svi, a ono bar ogromna većina novih boraca brzo shvati i prihvati ciljeve oslobodilačkog rata i revolucije i da na novim uvjerenjima gradi svoj odnos prema borbenim i drugim zadacima oružanih snaga NOP-a. Valjalo je brzo, tako reći u hodu, od mase boraca nejednakih političkih, ideoloških, klasnih i drugih uvjerenja, nejednako motivisanih da se bore za Jugoslaviju kakvu je projektovao i stvarao njen oslobodilački i revolucionarni pokret s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, stvoriti nove, prave ubijedene borce kakvi su bili oni što su se u NOV i POJ borili od ranije. A to se moglo postići samo istrajnim, upornim i toj masi primjerenim političkim radom.

Radi toga su pred partijskim i skojevskim organizacijama i njihovim rukovodstvima, pred čitavim partijsko-političkim kadrom u jedinicama, osobito u jedinicama na glavnim frontovima, gdje je dospjela najveća masa novih boraca, stajali krupni i vrlo složeni zadaci.

Centralni komitet KPJ je s tim u vezi, u svojoj instrukciji od 14. januara 1945, obavezao partijske organizacije i rukovodstva u vojsci da moraju »vaspitati mase novih vojnika u duhu narodnooslobodilačke borbe«, jer će »reakcija učiniti sve da oslabi unutrašnje jedinstvo naše vojske i njenu unutrašnju snagu«. Radi toga Centralni komitet insistira da je »potreb-

no odmah prići zadacima političkog vaspitanja boraca... ozbiljnije i sveobuhvatnije nego tada kad su naši politički radnici imali više ili manje pred sobom ljude sa jasnim antifašističkim opredeljenjem... Politički rad mora obuhvatati sve osnovne probleme narodnooslobodilačke borbe... «

Ne ostavljajući partijske organizacije u vojsci u nedoumici kakvim će sadržajima ispuniti politički rad u jedinicama, CK KPJ je ukazivao da sadržaj tog rada mora biti ispunjen sistematskim upoznavanjem i proučavanjem »aktuelnih problema vojno-političke situacije i unutrašnjeg stanja jedinica« i svakodnevnim objašnjavanjem »dnevnih događaja onako kako ih postavlja partijski organ Borba«. A što se metoda rada tiče Centralni komitet je zahtijevao: »Naši politički radnici moraju ubuduće izmeniti način političkog rada, koji mora postati življi, neposredniji, bliži i jasniji neprosvećenoj masi boraca«.

Otrzanje dijela nove boračke mase od uticaja koji su na nju sve do tada imale različite, antinarodne, antikomunističke, odrodene, kolaboracionistički ili pasivistički orijentisane snage bio je zadatak za koji su se komunisti i skojevci, njihove organizacije i rukovodstva i čitav partijsko-politički aparat, što je bio ugrađen u sve jedinice NOV i POJ (Jugoslovenske armije), od četa do armija, i sami morali stalno idejno, kadrovski i organizaciono osposobljavati.

Sačuvana arhivska građa, a i sjećanje onih koji su bili nosioci tog ogromnog agitaciono-propagandnog posla, upućuju na samo jedan zaključak: uprkos dosta oskudnom idejno-političkom znanju mnogih članova Partije i mladih komunista, pa i znatnog dijela partijsko-političkih radnika, partijske i skojevske organizacije i partijsko-politički organi u borbenim i drugim jedinicama NOP-a brzo su prevaspitavali nove borce, tako da je ogromna većina njih oduševljeno jurišala na neprijatelja i oduševljeno se borila za pobjedu kakvu smo željeli, pobjedu u kojoj su poraženi okupator i njegovi kvislinzi i snage starog poretka.

Komunisti i skojevci su, dakle, kao obični borci ili kao vojni i politički rukovodioci, i u završnici rata bili snaga koja je ličnim primjerom i živom riječju »prevela« na stranu NOP-a i veliku većinu novih boraca na čiju su misao, svijest, ponašanje, opredjeljivanja do tada imale uticaj i snage čiji su ciljevi bili potpuno suprotni ciljevima za koje se borio NOP. Istrajno politički radeći s novim borcima, komunisti i skojevci su presudno doprinijeli da se ne samo očuvaju nego i prodube sva ona bitna svojstva koja su NOV i POJ iz vremena kad su se popunjavali na dobrovoljnoj osnovi činili istinskom narodnorevolucionarnom vojskom, instrumentom radničke klase i najširih narodnih masa, zajedničkom oružanom silom svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Zasluga je tih neumornih pregalaca što su NOV i POJ a potom i Jugoslovenska armija, uz sve specifičnosti koje su morali imati kao vojna organizacija, ostali do kraja prva ustanova novog društva i novih društvenih odnosa koji su se u specifičnim vojnim uslovima odlikovali svjesnom vojnom disciplinom, samodisciplinom, i drugarskim čovječnim odnosima između starijeh i boraca. Svijest i nova politička uvjerenja koja su partijsko-političkim radom za kratko vrijeme, u borbenim okršajima i zatišjima između njih, unijeti u tu novu, gotovo milionsku boračku masu (jer je Jugoslovenska armija do kraja rata narasla na 800 hiljada vojnika), bili su odista impresivni. Svoju spremnost da brani sve prostore do kojih je kroz blato, dim, barut i olovo stigla maja 1945. ta milionska armija će vrlo

reljefno iskazati i u onih nekoliko teških godina neposredno iza rata, kada se život njenih pripadnika na sjeverozapadnim i južnim granicama Jugoslavije, a od sredine 1948. na čitavoj njenoj granici, te u obračunu sa snagama kontrarevolucije u zemlji, vrlo malo razlikovao od ratnog.

Drugi bitan činilac koji je uticao na partijsko-politički rad u jedinicama u završnici rata ticao se promijenjenog načina ratovanja, koji se ogledao u sasvim novom strategijskom opredjeljenju. Raniju strategiju i NOR-a i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, iz vremena kad je partizanski način ratovanja bio preovladajući, da gubitak jedne teritorije treba nadoknaditi stvaranjem nove, još je od proljeća 1944, od Drvara, a pogotovu od ljeta 1944, zamijenjen strategijom konačnih rješenja. Već tada za veliki broj jedinica frontalni način ratovanja postaje preovladajući. Linije do kojih se stiglo ni za stopu se više nijesu smjele napuštati; oslobođene teritorije su se mogle samo širiti, uvećavati, s dostignutih linija ići dalje. To je samo po sebi podrazumijevalo i veće žrtve, pogotovu u uslovima tehničke inferiornosti u odnosu na neprijatelja.

Novi način ratovanja, frontalni, zahtijevao je od svih boraca i starješina, pogotovu u jedinicama koje su se našle između Miholjca na Dravi i ušća Drine u Savu, sasvim nove, rovovskom ratu primjerene borbene postupke. Dio kadrova Jugoslovenske armije teško se privikavao na te nove uslove. Ipak, najveći dio njih vrlo je brzo uočavao nove zahtjeve, prilagođavao im se i postizao uspjehe.

Uloga partijske organizacije u vojsci i u tom pogledu bila je krupna, naročito poslije instrukcije CK KPJ od 14. januara 1945, kojom je ovaj problem krajnje zaoštren, možda i više no što je on bio stvarno aktuelan.

U stvari, CK KPJ je taj problem (u pomenutoj instrukciji) sagledavao u širem kontekstu, tačnije u kontekstu stvaranja vojne organizacije koja će u svakom pogledu biti i tako organizovana da može dotući protivnika, pa je ukazivao kako je potrebno »stvoriti čvrstu disciplinovanu vojnu organizaciju, osposobiti mase novih boraca za rukovanje sa svim modernim oruđima i vaspitati komandni kadar za vođenje frontalne borbe«.

Cijeneći da su se »naše jedinice našle pred velikim i komplikovanim organizacionim i operativnim zadacima«, CK KPJ je ukazivao da je »nužno uvesti gvozdenu vojničku disciplinu i nju shvatiti kao neophodno sredstvo rukovođenja«, to više i prije što »pojedini članovi Partije ne uviđaju dovoljno nužnost čvrste vojničke discipline u današnjim uslovima, već su i sami često nosioci partizanštine i familijarnosti«. Od članova Partije u vojnim jedinicama CK KPJ je kategorički zahtijevao da »moraju biti za primer kako u pogledu vojničke snalažljivosti, izvođenja vežbi, tako i u pogledu tačnog izvršavanja primljenih i postavljenih zadataka«.

U oživotvorenju ove instrukcije Centralnog komiteta KPJ partijske organizacije i njihova rukovodstva u jedinicama i štabovima Jugoslovenske armije, a pod njihovim uticajem i skojevske organizacije i rukovodstva, te partijsko-politički organi, svoju su aktivnost usmjerili na to da se ne samo članovi KPJ i SKOJ-a, nego i svi pripadnici jedinica povinuju svemu što zahtijeva rovovski rat. Blizina Beograda, glavnog grada Jugoslavije, u kome su djelovali najviši politički i državni organi nove Jugoslavije i mogućnost da se neprijatelj domogne njega i prostranih slobodnih teritorija, osnovnih izvorišta ljudskih i materijalnih snaga fronta, bili su glavni argumenti kojima su partijske organizacije u jedinicama na frontu između Drave i Save, pa i onih zapadno i istočno od Drine, slamali otpor dijela svog članstva

i drugih pripadnika jedinica prema svemu što im je rovovski rat nametnuo. A teškoća te vrste bilo je mnogo.

Najprije, dio kadra se teško mirio s tim da sa svojom jedinicom mora baš na dijelu fronta koji mu se omeđi, u rovovima, u vodi i na ciči zimi, provoditi i dane i noći. Koliko god da ta statična pozicija, bez mogućnosti da se primijeni manevar i ispolji inicijativa, nije odgovarala našim starješinama, naviklim da se prema svakoj borbenoj radnji stvaralački odnose, partijske i skojevske organizacije i partijsko-politički organi su uporno uvjeravali i svoje članove i druge pripadnike svojih jedinica da se izdrži i u takvim uslovima, jer je to jedini način da pozadina fronta s Beogradom bude što sigurnija. Partijske organizacije su podsticale i obavezivale svoje članove da se u tom pogledu potpuno angažuju. Blizina njihovih komandi (vodova i četa u rovu) i štabova (bataljona 300-400 metara; brigada kilometar-dva i divizija 4-6 km) prvoj liniji rovova bila je takva da su mogle djelovati operativno, neposredno. Potpun i stalan dodir boraca i starješina doprinijeli su da se teškoće lakše prevladaju.

Dio problema koji nijesu mogli mimoći partijske i skojevske organizacije i »profesionalne« partijsko-političke radnike proisticao je iz čina reorganizacije i preoružanja dijela jedinica, procesa koji je neposredno prethodio početku završnih operacija. Prelazak s četvorne, ili čak petorne, na trojnu formaciju je imao izvjesnih negativnih odlika u jedinicama s dužom tradicijom. Budući da je za kratko vrijeme izvršena, u njoj je bilo i dosta mehaničkog - ukidala se svaka jedinica preko broja tri. Partijske i skojevske organizacije su se prema tom zadatku odnosile kao prema gotovom činu, kao prema stavu iza koga stoji Generalštab, ali se ne bi moglo reći da su komunisti i skojevci i drugi stariji borci laka srca prihvatili to što se njihovim jedinicama uskraćivala mogućnost da svoje ratničke vrijednosti, kao kompaktni borbeni kolektivi, iskažu i u završnici rata.

Saveznici i savezništvo su takođe spadali u pitanja kojima su se partijske i skojevske organizacije i partijsko-politički radnici morali ozbiljno baviti. Odnos starije boračke mase prema saveznicima je bio dvojak. Prema SSSR-u, između ostalog i zbog toga što se u sistemu i programima ideološko-političkog rada idealizovao njegov sistem, a i zbog stvarne presudne uloge koju je Sovjetska armija imala u slamanju fašističke osovine, svi stariji borci, a i ogromna većina mladih boraca, odnosili su se kao prema stvarnom savezniku. To se povjerenje nije umanjivalo ni poslije izvjesnih ekcesa koji su sovjetskog vojnika predstavljali u nešto drukčijem svijetlu od vojnika kakvog je naš borac zamišljao, vojnika socijalističke armije i države.

Uz svu agitaciju i propagandu da su nam i Anglo-Amerikanci saveznici partijska i skojevska organizacija i profesionalni politički radnici nijesu uspijevali da eliminišu ozbiljne rezerve velikog dijela naše vojske u njihovo iskreno savezništvo. Nepovjerenje u zapadne saveznike proisticalo je u prvom redu zbog njihovog odnosa prema izbjegličkoj vladi, kojoj je Drugo zasjedanje AVNOJ-a uskratilo svako povjerenje. Sem u globalnom cilju, porazu fašizma, pogledi zapadnih saveznika i NOP-a se ni u čemu drugom nijesu podudarali, pogotovo u pogledu budućnosti Jugoslavije. Sklopom međunarodnih okolnosti rukovodstvo NOP-a pristalo je na sporazum Tito - Šubašić. I poslije mnogih pokušaja da se njegovo sprovođenje oduži, realizovan je baš u vrijeme kada su se jedinice sve četiri jugoslovenske armije i drugi borbeni sastavi spremali za drugu etapu završnih

operacija, stvaranjem zajedničke vlade (Tito - Šubašić) DFJ, 7. marta 1945. Otpore sporazumu najglasnije su, ne baš uvijek i razumijevajući suštinu tog sporazuma, izražavali borci na čijem je tijelu bilo najviše rana. Zato se i jest naša agitacija i propaganda svodila na onu čvrstu Titovu misao »Nema povratka na staro«, ne prozivajući za izvjesno vrijeme, javno, one koji su tom povratku težili, ali i ne dajući im previše prostora da s drukčijih pozicija nastupaju. Partijske organizacije koje su u tim složenim međunarodnim i unutrašnjim okolnostima djelovale unutar armije mogu biti vrlo ponosne što su vojnu organizaciju NOP-a, Jugoslovensku armiju, očuvale od svakog iole ozbiljnog pokušaja da razbiju njeno jedinstvo i njenu integritet oko politike KPJ s Titom na čelu da se istraje u realizovanju ratno-revolucionarnih ciljeva proklamovanih još 1941.

Veoma značajan činilac koji je opredeljivao sadržaj, pa i oblike i metode partijsko-političkog rada u jedinicama Jugoslovenske armije bile su i unutrašnje prilike.

Iza linije neprijateljevog fronta su postojale teritorije na kojima su egzistirale tri naše države, ondašnje federalne jedinice: Bosna i Hercegovina je bila dijelom oslobođena, Hrvatska takođe, a i na kompaktnim slobodnim teritorijama Slovenije djelovala je nova narodnooslobodilačka vlast. Sve su te tri federalne jedinice prije no što je JA krenula u ofanzivu za konačno i potpuno oslobođenje zemlje privodile kraju pripreme za izbor svojih vlada. U pozadini neprijateljskog fronta koji se protezao od Drave do Karlobaga djelovalo je 16 divizija NOVJ pod komandom glavnih štabova tih federalnih jedinica. Glavne snage, sa fronta nijesu, dakle, kretale u tuđ prostor, nego u susret dijelu svoje vojske i narodima koji su gotovo pune četiri godine bili neraskidivi dio oslobodilačkog pokreta svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Snage NOP-a, oličene u razgranatoj mreži narodnooslobodilačkih odbora, od seoskih do zemaljskih i antifašističkih organizacija u tim djelovima zemlje već su bile stekle izrazitu nadmoć nad snagama koje su pokušavale da osloncem na zapadne saveznike stvore nove ili očuvaju stvorene političke tvorevine koje su s kleronacionalističkih, profašističkih, separatističkih, što će reći antijugoslovenskih, ili buržoaskih klasnih pozicija zagovarale islamsku Bosnu, nezavisnu Hrvatsku i nezavisnu Sloveniju.

To je činilac, koji je olakšavao partijsko-politički rad i u jedinicama na glavnom frontu i u jedinicama koje su djelovale u pozadini neprijateljevog fronta. Glavni neprijatelj na tom frontu, poražen je oružjem, a onaj svoj drugi ili treći, agitaciono-propagandni ešelon sve četiri jugoslovenske armije i korpusa koji su djelovali u pozadini neprijatelja uglavnom je, sem u rijetkim izuzecima, služio da udruži radost oslobodilaca i oslobođenih.

S druge strane, pozadina fronta Jugoslovenske armije još nije bila ni približno takva da se mogla smatrati stabilnom. Naprotiv, dok su se glavne snage reorganizovale i preoružavale da potisnu glavnog neprijatelja ka severozapadu, na Kosovu i u Metohiji je došlo do pobune reakcionarnih snaga albanskih profašističkih nacionalista i iredintista, koja je prijetila da preraste u kontrarevolucionarni pokret. Za vojnički obračun s tim snagama od nekoliko hiljada ljudi, Generalštab je morao angažovati snage od oko 5 divizija. Na Kosovu i u Metohiji je uvedena vojna uprava, koja je nosila svu javnu i sudsku vlast.

Dugo vremena je, zbog prisustva pripadnika njemačke narodnosti, koja je gotovo listom bila na strani Hitlera, te zbog drugih otpora i složene situacije, i u dijelu Vojvodine, sve do februara 1945. vlast imala naša vojna uprava.

No, i u takvim uslovima se u političkom radu i u tom dijelu Vojvodine, i na Kosovu, i u Metohiji nastupalo krajnje oprezno, čineći sve da se prebrode sukobi i protiviječnosti nastali u prošlosti i produbljeni u toku rata.

Na proces stabilizacije pozadine Jugoslovenske armije su uticali još neki značajni činioci.

U oslobođenoj Srbiji je djelovala tzv. legalna opozicija bivšeg jugoslovenskog režima s Milanom Grolom na čelu, koja je svoje političke napore usmjeravala na odvratanje srpskog naroda od NOP-a. Ona je i dalje, i nakon što su se stotine hiljada srpskih domaćina, iz kojih je progovorilo tradicionalno, ali kamom i nožem dugo prigušivano rodoljublje, svrstalo u redove NOV i POJ, odnosno Jugoslovenske armije, ponavljala Čerčilovu krilaticu da srpski seljak »nije na Titovoj strani«. Odjeci te propagande sezali su i do srbijanskih boraca na frontu, ali je njen učinak, zahvaljujući čvrstoj opredijeljenosti srpskog naroda za NOP i intenzivnom partijsko-političkom radu, bio neznatan. Naprotiv, propaganda kojom su borci iz Srbije uzvraćali opoziciji i drugim snagama reakcije, u pismima i ličnim kontaktima, bila je mnogo ubojitija.

Najposlije, kad je riječ o našim unutrašnjim prilikama i o njihovom uticaju na stanje u vojsci i na sadržaj partijsko-političkog rada među njenim pripadnicima, mora se reći i to da su u našoj pozadini djelovale znatne snage razbijene kontrarevolucije. Dok su glavne snage JA maja 1945. u Štajerskoj okruživale i razbijale posljednje ostatke Hitlerove balkanske vojske i kvistlinga nekoliko se naših divizija moralo angažovati u zbilja dubokoj pozadini fronta, da bi u trouglu Foča - Zelengora - Jahorina, okružile i razbile grupaciju od preko desetak hiljada četnika, a u dolini Bosne, oko Odžaka, okruženu ustašku grupaciju. A za sve to vrijeme nijesu prestajali okršaji u kojima su pripadnici Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a), uz pomoć drugih jedinica Armije, službe unutrašnje bezbjednosti i aktivista NOP-a, uništavali preostale ostavljene grupe i pojedince iz redova kolaboracionista svih boja.

Iz mnoštva činilaca koji su opredjeljivali sadržaj, oblike i metode partijsko-političkog rada u završnici rata, tj. neposredno prije i u toku formiranja armija, pomenuli smo samo one koji su nametali potrebu da se politički rad u čitavoj vojsci NOP-a učini fleksibilnijim, bogatijim, življim, efikasnijim, dinamičnijim, operativnijim, riječju primjerenim uslovima pod kojima je borbena dejstva izvodila glavnina Jugoslovenske armije. To je nametnulo potrebu da se ciljevima, zadacima i sadržaju tog rada podredi i organizacijsko ustrojstvo osnovnih nosilaca tog rada - partijskih i skojevskih organizacija i partijsko-političkih organa u jedinicama. Zato i jest u završnici prve faze i pred sam početak druge faze završnih operacija došlo do izvjesnih promjena u načinu rukovođenja partijskim organizacijama i partijsko-političkim radom u vojsci.

Ta pitanja su regulisala dva temeljna dokumenta: *naredba Vrhovnog komandanta iz decembra 1944.* o ugrađivanju propagandnih odsjeka i odjeljenja u štabove brigada, divizija, korpusa (kasnije i armija), glavnih štabova Hrvatske i Slovenije i u Vrhovni štab (kasnije Generalštab) i *instruk-*

cija CK KPJ od januara 1945. o reorganizaciji partijske organizacije i partijsko-političkog rada u vojsci.

Propagandni odsjeci u štabovima brigada i divizije imali su političko-propagandnu, kulturno-prosvjetnu i foto-sekciju, te sekciju za štampu, a propagandna odjeljenja korpusa i odsjek za političku propagandu; kulturno-prosvjetni odsjek (sa sekcijama za opšte obrazovanje, za analfabetske tečajevе, za umjetničku djelatnost), te odsjek za štampu, filmsku i fotografsku sekciju.

Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ (od 1. marta 1945. Generalštab JA) imao je: odsjek za političku propagandu; kulturno-prosvjetni odsjek (sa tri sekcije: za opšte obrazovanje, za analfabetske tečajevе i za umjetničku djelatnost), odsjek za štampu, institut za izučavanje NOR-a, filmsku i fotografsku sekciju, odsjeke za spoljne veze i za personalne poslove.

Sve organe koje je imalo Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba, sem personalnog i odsjeka za spoljne veze i istorijskog instituta, imala su i propagandna odjeljenja glavnih štabova Hrvatske i Slovenije.

Ovakvom unutrašnjom organizacijom propagandnih organa znatno je unaprijeđen cjelokupni idejno-politički rad u jedinicama a njihovi štabovi i kadrovski osposobljeni za sve oblike djelovanja u svojim jedinicama.

Direktivom CK KPJ, koja je uslijedila mjesec dana kasnije, januara 1945, znatno je unaprijeđen i način rukovođenja organizacijama KPJ, glavnim subjektom političkog rada u jedinicama.

Osnovno organizovanje komunista je zadržano onakvo kakvo je bilo još od Stolica, po principu jedna četa - jedna ćelija, sa sekretarom na čelu, koji je u vojnoj organizaciji bio pomoćnik (ne više zamjenik) političkog komesara čete.

Ni u bataljonskim se organizacijama ništa nije izmijenilo. Organizacijom je rukovodio biro, čiji su članovi bili sekretari četnih ćelija, politički komesar i rukovodilac SKOJ-a bataljona; sekretar biroa bataljonske organizacije bio je i sekretar štapske ćelije, a u vojnoj organizaciji pomoćnik (ranije zamjenik) političkog komesara bataljona.

Partijskim organizacijama u brigadama i odredima i dalje su rukovodili samo rukovodioci (ne rukovodstva), koji su u partijskoj organizaciji brigade ili odreda još bili i sekretari ćelija u štabovima ovih jedinica, a u vojnoj organizaciji pomoćnici (ne više zamjenici) političkog komesara brigade ili odreda. Partijske organizacije odreda su preko svog rukovodioca i dalje vezivane za okružne komiteta Partije, dok su brigadne organizacije bile dio divizijskih organizacija.

Pred početak završnih operacija za oslobođenje zemlje, pomenutom instrukcijom CK KPJ od januara 1945. učinjen je pokušaj da se unaprijedi rukovođenje divizijskim organizacijama. Njima su i dalje rukovodili komiteti, ali za njihovog sekretara više nije biran jedan od članova komiteta iz kruga rukovodilaca partijskih organizacija brigade nego »profesionalni« sekretar, u vojnoj organizaciji pomoćnik političkog komesara divizije. Divizijski komitet su, dakle, od januara 1945, pored profesionalnog sekretara, činili rukovodioci partijskih organizacija svih brigada (u vojnoj organizaciji pomoćnici političkih komesara ovih sastava), politički komesar divizije, rukovodilac skojevske organizacije divizije i sekretar partijske organizacije pri štabu divizije. Divizijski komitet je iz svoje sredine birao sekretarijat,

u koji su ulazili sekretar komiteta, politički komesar divizije i rukovodilac SKOJ-a u diviziji.

Radom divizijskih organizacija i dalje je neposredno rukovodio CK KPJ, odnosno nacionalna (centralna ili pokrajinska) partijska rukovodstva partijskih organizacija divizija kojima su komandovali glavni štabovi.

Januarskom reorganizacijom partijske organizacije u vojsci posebna partijska organizacija je formirana i u Mornarici NOV i POJ. Sem sekretara, koji je u vojnoj organizaciji bio pomoćnik političkog komesara, članovi komiteta organizacije KPJ u Mornarici bili su i politički komesar ovog vida vojske, rukovodilac SKOJ-a i partijski rukovodioci (pomoćnici komesara) pomorsko-obalskih sekretara. I komitet Mornarice je birao sekretarijat (sekretar komiteta, politički komesar i omladinski rukovodilac Mornarice).

Ni nakon reorganizovanja partijske organizacije u NOV i POJ od 14. januara 1945. nijesu stvorene jedinstvene organizacije KPJ u korpusima i armijama, ali su njihovi politički komesari obavezni da pomažu divizijskim organizacijama da bolje, uspješnije i operativnije rade. Čak su i komiteti koji su osnovani pri štabovima korpusa i armija, sa zadatkom da rukovode radom štapskih ćelija i ćelija prištapskih djelova ovih jedinica (sastava: sekretar komiteta »profesionalac«, sekretar SKOJ-a prištapskih jedinica i još 1-2 člana) podnosili izvještaje i bili odgovorni Centralnom komitetu KPJ, odnosno nacionalnim (centralnim i pokrajinskim) komitetima.

Od decembra 1944. prestali su da djeluju politodjeli, instruktorski organi koje je CK KPJ (odnosno nacionalna i pokrajinska partijska rukovodstva) bio ugradio najprije (u ljeto 1942) u brigadne, a zatim (u ljeto 1943) u divizijske organizacije.

Kako vidimo partijska organizacija u vojsci je i poslije reorganizacije od januara 1945. ostala nedograđena do vrha. Organizovanje komunista u vojsci zadržano je do nivoa divizijskih organizacija, sem u Sloveniji, u kojoj je organizovanje komunista u vojnim jedinicama išlo sve do nivoa Glavnog štaba. Cijenjeno je da se ojačavanjem njihovih komiteta dosta dobilo u operativnosti divizijskih organizacija.

Sem toga i dalje se insistiralo na radu u bazi, u ćeliji, u kojima je svaki komunista, u sklopu već provjerene, sektorske podjele rada, bio odgovoran za nešto ili za nekoga. Da bi komunisti iz partijske baze ostvarili što veći uticaj na pripadnike svojih jedinica insistiralo se na lomljenju sektaštva, pojave koje se partijske organizacije u NOV i POJ nijesu oslobodile ni u završnici rata, u pogledu smjelijeg primanja dokazanih boraca u Partiju. O tome koliko je tada, u vrijeme i poslije stvaranja armija, boraca i rukovodilaca primljeno u Partiju nema kompletnih podataka, kao što ih nema ni za druge etape rata. Ali se zna da je na kraju rata u organizacijama KPJ u vojnim jedinicama bilo više komunista (preko 70 hiljada) no u svim drugim djelovima NOP-a (140 hiljada). I blizu polovina (više od 70 hiljada) od oko 150 hiljada članova SKOJ-a bilo je u jedinicama Jugoslovenske armije.

Međunarodno priznanje narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i formiranje armija^o

General-major, dr Mićo Ćušić^{2>}

Za priznanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kao ravnopravne savezničke sile, bila je prelomna 1943. godina, a značajniji rezultati tog priznanja osetili su se tek 1944. godine i u završnim operacijama.

U referatu na Drugom zasjedanju AVNOJ-a drug Tito je istakao da je u toku 1943. raskrinkana »Jedna nečuvena prevara čitave poštene svjetske javnosti... Izdajnička londonska vlada preko dvije godine varala je čitav svijet time što je govorila da borbu u Jugoslaviji vodi njen ministar Draža Mihailović.«³¹ Dakle, istina o narodnooslobodilačkom ratu i borbama koje je vodila Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, u međunarodnu javnost probijala se pune dve godine, da bi je saveznici prihvatili tek 1943. godine. Naravno, jugoslovenski narodi su već i u aprilskom ratu 1941. godine mogli računati na podršku svih progresivnih snaga sveta, ali nepripremljena i obezglavljena država i vojska nisu mogle da pruže ozbiljniji otpor agresiji i da iskoriste raspoloženje u zemlji i svetu koje je nastalo posle događaja od 27. marta 1941. Potpisivanjem Ugovora o bezuslovnoj kapitulaciji, samo dvanaest dana od početka rata (17. aprila 1941) i bežanjem iz zemlje kralja i vlade čiji je predsednik bio general Dušan Simović, a koje je Velika Britanija, primila kao saveznike, zatim pojava četničkog pokreta Draže Mihailovića pod patronatom, takode Velike Britanije, veoma su otežali međunarodnu afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kao jedine istinske snage sposobne za vođenje oružane antifašističke borbe u Jugoslaviji.

DUGO I MUKOTRPNO PRODIRANJE ISTINE O NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI U JUGOSLAVIJI U MEĐUNARODNU JAVNOST

Najvažnije pitanje za saveznike bilo je pitanje izbora predstavnika Jugoslavije s kojim treba saradivati i razvijati savezničke odnose. Glavni »konkurenti« koji su pretendovali da budu nosioci te saradnje bili su: jugoslovenska vlada u izbeglištvu i Vrhovni štab Narodnooslobodilačke voj-

*> Saopštenje podneto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. 1. 1985.

²¹ Sekretar SKOJ-a pri štabu 11. korpusa.

J. B. Tito, *Vojna dela*, tom I, *Vojnoizdavački zavod*, Beograd, 1978, str. 419.

ske Jugoslavije, odnosno narodnooslobodilački pokret na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije. Zbog toga je od početka rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta usmerilo svoju međunarodnu aktivnost na afirmaciju i priznavanje narodnooslobodilačkog pokreta kao jedinog legalnog nosioca borbe i otpora u Jugoslaviji i dostojnog saveznika u antihitlerovskoj koaliciji. Takvo priznanje bilo je u početku vrlo teško obezbediti iz sledećih razloga: 1) izbegličku vladu Jugoslavije saveznici su još uvek smatrali nosiocem suvereniteta zemlje; 2) četnički pokret Draže Mihailovića bio je prihvaćen kao nosilac borbe i otpora u zemlji, odnosno bio je priznat kao »Jugoslovenska vojska u otadžbini«, i 3) saveznici nisu hteli da prihvate i da se pomire sa činjenicom da je Komunistička partija Jugoslavije organizator i rukovodilac narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno da je narodnooslobodilačka borba neminovno prerastala i u socijalnu revoluciju gledajući našu borbu, pre svega kroz ostvarenje svojih užih interesa.

Afirmacija i priznavanje narodnooslobodilačkog pokreta bilo je otežano i činjenicom da u tom periodu Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije nije imao nikakvih direktnih kontakata sa saveznicima i nije bilo većih mogućnosti neposrednog obaveštavanja međunarodne javnosti o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji. Jedino je održavana veza s Komintemom i SSSR-om preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu, ali su i ti kanali bili vremenski i prostorno ograničeni. Takva situacija trajala je sve »dok konačno Vrhovni štab nije došao u mogućnost da pred međunarodnom javnošću postepeno počne da skida sramnu izdajničku masku s Draže Mihailovića i njegovih četnika.«^{4*} O Staljinovoj liniji nezameranja zapadnim saveznicima, upornom održavanju dobrih odnosa sa izbegličkom jugoslovenskom vladom u Londonu, stalnim insistiranjem na sporazumevanju između Vrhovnog štaba i Draže Mihailovića pisano je u nas dosta, pa je ovde dovoljno istaći to da se time doprinelo sporom prodiranju istine o narodnooslobodilačkom pokretu u međunarodnu javnost.

Jugoslovenska izbeglička vlada javlja se sve do 1943. godine kao »zastupnik« interesa Jugoslavije i ravnopravan partner saveznicima u antifašističkoj koaliciji. U tom svojstvu⁴ ona potpisuje *Atlantsku povelju*, 24. septembra 1941, koju su Ruzvelt i Cerčil prethodno potpisali 14. avgusta. Isto tako, 1. januara 1942. ona potpisuje i *Deklaraciju Ujedinjenih nacija*, koju je u Vašingtonu potpisalo još 25 zemalja. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije nije imao mogućnost da potpisuje dokumenta kojima su se regulisali saveznički odnosi, ali ih je u celini prihvatao i u praksi sprovodio iako saveznici, u to vreme, nisu pružali pomoć našem narodnooslobodilačkom pokretu. Međutim, već od polovine 1942. došlo je do nekih promena u stavovima saveznika prema narodnooslobodilačkom pokretu i postepenog priznavanja Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije kao pravog nosioca savezništva. Postalo je očigledno da je Vrhovni štab jedini organizator i nosilac borbe i otpora u Jugoslaviji, a da je četnički pokret kompromitovan kao saradnik okupatora, što je, u stvari, i razobličilo ulogu jugoslovenske izbegličke vlade koja ga je podržavala. Svakako, najznačajniji doprinos tome dali su uspesi Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije čiji je značaj u borbi protiv sila Osovine bio toliki da nije mogao biti zataškan i pripisan drugim snagama.

⁴> Isto, str. 256.

U 1943. godini, saveznici su, konačno, shvatili daje Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije takva vojna snaga čija su borbena dejstva od izuzetnog značaja za antifašističku koaliciju i da joj treba pružiti punu podršku i pomoć. U štabove Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije počinju da dolaze savezničke vojne misije, zatim pomoć u vojnoj opremi i materijalu i, najzad, dolazi do sporazumevanja o zajedničkom izvođenju budućih vojnih operacija.

Prihvatanje narodnooslobodilačkog pokreta i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao saveznika u antifašističkoj koaliciji iznuđeno je njihovom veličinom i snagom kao i njihovim doprinosom zajedničkoj oružanoj borbi protiv sila Osovine. U 1943. godinu Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije ušla je kao najveća oružana sila antifašističke koalicije na području okupirane Evrope. Bila je to oružana sila koja je stalno, najaktivnije dejstvovala vezujući značajne nemačke, italijanske i kvislinške snage. Krajem 1942. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije imali su u svom sastavu: 2 korpusa, 9 divizija, 37 brigada, 36 partizanskih odreda i 12 samostalnih bataljona koji su kontrolisali veliku oslobođenu teritoriju, dejstvujući istovremeno i na okupiranoj teritoriji i doprinoseći time daljem razvoju narodnooslobodilačkog pokreta i novih organa vlasti. Ukupno je bilo oko 150.000 naoružanih boraca.

ODLUČUJUĆE AKTIVNOSTI ZA KONAČNO PRIZNANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLA VIJE OD STRANE SA VEZNIKA

Početakom 1943. rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta odlučuje da otpočne jaču bitku za njegovo međunarodno priznanje. U tom smislu već u januaru 1943. saveznicima je upućena protestna nota u kojoj se zahteva da se ne omogućava jugoslovenskoj izbegličkoj vladi da igra dvoličnu ulogu, da »s jedne strane ratuje, preko svoga ministra Draže Mihailovića i njegovih četnika, protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na strani okupatora, a na drugoj strani, u isto vreme, koristi se gostoprimstvom saveznika i njihovom diplomatskom podrškom.⁵⁷ U noti su navedeni konkretni podaci o saradnji četnika sa okupatorskim jedinicama i okupacionom vlašću, zatim, zahtev da se uputi u Jugoslaviju komisija koja će utvrditi istinu na licu mesta kako bi se učinio kraj strašnoj prevari i zabludi svetske javnosti.«⁶¹

Na Konferenciji u Kazablanci, održanoj od 14. do 26. januara 1943, Zapadni saveznici odlučili su da otpočnu sa nizom pomorskodesantnih operacija u Sredozemlju, posebno prema Italiji, što je povećalo i opšti međunarodni značaj jugoslovenskog ratišta. To je, pored ostalog uticalo na zapadne saveznike da upute u Jugoslaviju vojne misije, najpre u Glavni štab Hrvatske, a zatim, 27. maja 1943, u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. O tome drug Tito u svom referatu na Drugom zasedanju AVNOJ-a kaže: »Kao što je pomenuto, u mjesecu maju 1943. godine došla je u Vrhovni štab delegacija engleske Vrhovne komande u Kairu. Već nekoliko dana prije toga spustila se jedna slična delegacija kod Glavnog štaba Hrvatske. Te su delegacije imale za-

⁵¹ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda*, tom 11. knj. 7, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1959, str. 471-473.

⁶¹ Isto.

datak da uspostave kontakt s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije i da pripreme teren za dolazak jedne glavne delegacije pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, na čelu s jednim engleskim generalom«.7*

Iako prve vojne misije zapadnih saveznika, koje su došle u Vrhovni štab, nisu imale velik značaj, one su ipak svojim izveštajima o snazi i borbama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, kao i o saradnji četnika s okupatorom doprinele bržem prodiranju istine o narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji u međunarodnu javnost i njegovom priznanju od strane saveznika u antifašističkoj koaliciji. Na osnovu izveštaja tih vojnih misija Ministarstvo rata Velike Britanije obaveštava svoju vladu o borbama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i o saradnji četnika sa okupatorom. Istovremeno, od Vrhovnog štaba je tražena saglasnost za sadejstvo Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa britanskim snagama u operaciji prema Italiji, što je i prihvaćeno. Najbolji dokaz da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije konačno prihvaćena kao saveznička sila bio je ratni materijal koji su joj zapadni saveznici počeli da šalju već od jula 1943, iako u manjim količinama.

Vrhovni štab je uspostavio čvrste odnose sa saveznicima. Kako je istakao drug Tito »oni se sve češće obraćaju njemu i u pitanjima koja nisu više čisto vojničke prirode, već su politička pitanja koja spadaju u kompetenciju vlade. S druge strane, Vrhovni štab, odnosno Vrhovni komandant, takođe je uputio saveznicima izvjesne zahtjeve i molbe koje u normalnim prilikama, pri postojanju vlade, spadaju u njenu kompetenciju«.81 Tako je, uz priznavanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao savezničke oružane sile, nužno usledilo i postepeno priznavanje rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, kao političkog predstavnika Jugoslavije u međunarodnim odnosima. U međuvremenu i SSSR se više angažovao na pružanju podrške narodnooslobodilačkom pokretu, obaveštavajući svetsku javnost o borbama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i saradnji četnika sa okupatorom. Istovremeno je zahtevao od jugoslovenske izbegličke vlade da se javno ogradi od šaranja četnika sa okupatorom i izda naređenje o raspuštanju četničkih jedinica u Crnoj Gori i Hercegovini. Vlada Velike Britanije sve češće postavlja ultimativne zahteve četnicima Draže Mihailovića u kojima se od njih traži da obustave svaku saradnju sa okupatorom i vladom Milana Nedića, da otpočnu borbe protiv okupacionih snaga i drugo.

Posle četvrte i pete neprijateljske ofanzive, iz kojih je Narodnooslobodilačka vojska izašla kao pobednik, posle oslobađanja novih teritorija i vezivanja sve većih neprijateljevih snaga na jugoslovenskom prostoru, više nije moglo biti nikakve dileme o tome ko vodi borbu protiv snaga Osovine u Jugoslaviji, i ko je pravi saveznik u antifašističkoj koaliciji. To je presudno uticalo na saveznike da, posle kapitulacije Italije, prime prve misije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, i da, u septembru 1943, u Vrhovni štab dođe i zvanična anglo-američka vojna misija. Ta misija je dala značajan doprinos tome da zapadni saveznici definitivno prihvate Narodnooslobodilačku vojsku, a time i narodnooslobodilački pokret u celini. Konačno smo prihvaćeni kao saveznici u antifašističkoj koaliciji, što je značilo i pružanje veće podrške i pomoći. Takav saveznički stav definitivno

7> J. B. Tito, *Vojna djela*, tom I, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978, str. 426. Isto, str. 426-427.

je prihvaćen na Teheranskoj konferenciji, održanoj od 28. novembra do 1. decembra 1943, na kojoj su učestvovali Čerčil, Ruzvelt i Staljin. Tako je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije de facto priznata kao saveznička vojna sila, što potvrđuje i činjenica da je na toj konferenciji odlučeno da joj se pojača pomoć u ratnom materijalu, opremi, hrani, zbrinjavanju i lečenju ranjenika u Italiji itd.

Odluke donete na Teheranskoj konferenciji, odnosno onaj njihov deo koji se odnosi na Jugoslaviju, bez obzira što nisu bile javne, dospele su na stranice savezničke štampe i veoma brzo su promenile raspoloženje svet-skog javnog mnjenja prema narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji. To se ubrzo prenelo i u savezničke političke institucije koje su tražile objašnjenje tog stava. Zbog toga je zamenik britanskog ministra spoljnih poslova, Ričard Lo, u Donjem domu britanskog parlamenta, 8. decembra 1943. dao sledeću izjavu: »Naša politika sastoji se u tome da u Jugoslaviji podržavamo sve snage koje pružaju otpor Nemcima. U datoj situaciji mi podržavamo partizane... iz jednostavnog razloga što partizani pružaju Nemcima... otpor«. Američki ministar spoljnih poslova 9. decembra 1943. izjavio je da će Sjedinjene Američke Države pomagati partizane u Jugoslaviji, a Antoni Idu, ministar spoljnih poslova Velike Britanije, 14. decembra 1943. u Donjem domu izjavio je sledeće: »Tokom mnogih meseci partizani- pod komandom maršala Tita bili su centar otpora protiv neprijatelja u Jugoslaviji. Iz svih izveštaja koje smo primali vidi se da su ovi partizani vezali velik broj nemačkih divizija i da se bore protiv njih. Mi činimo sve kako bismo ih snabdeli municijom i pružili im svaku moguću pomoć. Našu akciju u vezi sa ovim, naravno, podržavaju i naši saveznici... « Istog dana izdato je i sovjetsko saopštenje u kojem se podržava narodnooslobodilački pokret, ističu uspesi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i saopštava odluka o upućivanju u Jugoslaviju specijalne vojne misije.

Dakle, krajem 1943. Narodnooslobodilačku vojsku i narodnooslobodilački pokret Jugoslavije definitivno su prihvatili saveznici kao ravnopravnu savezničku oružanu silu i jedine pravne partnere saveznicima u antifašističkoj koaliciji. Tome treba dodati i činjenicu da je Narodnooslobodilačka vojska u Jugoslaviji, krajem 1943, bila takva oružana sila, koja je u svom sastavu imala: 9 korpusa, 28 divizija, 103 brigade, 105 partizanskih odreda, sa oko 300.000 boraca. Bila je to veoma respektivna vojna snaga s kojom su najozbiljnije morali računati i prijatelji i neprijatelji.

Međunarodnim priznanjem i afirmacijom Narodnooslobodilačke vojske i narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije stvoreni su uslovi za povoljno rešavanje međunarodnog političkog i državnog zastupništva. Time su se Antifašističkom veću narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, u 1944. i 1945. godini, široko otvorila vrata u svet za njihovu afirmaciju kao jedine prave nosioce kontinuiteta jugoslovenske države.

NAČIN OSTVARIVANJA SAVEZNIŠTVA U NOR-u NEISCRPNA RIZNICA POUČNIH ISKUSTAVA

Priznanje Narodnooslobodilačke vojske i narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije za ravnopravnog saveznika u antifašističkoj koaliciji bitno je uticalo na dalji tok vojnih operacija, a time i na formiranje armija i pre-

rastanje Narodnooslobodilačke vojske u *Jugoslovensku armiju*, stvarajući značajne prednosti i nama i saveznicima. Tako uspostavljeni saveznički odnosi, pomoć i podrška koju je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dobila od saveznika do kraja rata, veoma su zanimljivi sa stanovišta pripremanja sistema opštenarodne odbrane za vođenje opštenarodnog odbrambenog rata. Do sada su obrađivani mnogi aspekti tih odnosa. Ovde ističemo samo one njihove oblike koji su, po našem mišljenju, značajni za razvijanje savezništva u opštenarodnom odbrambenom ratu, A to su:

1) Podrška međunarodnog javnog mnjenja našem narodnooslobodilačkom pokretu, koja je mogla biti ostvarena samo preko saveznika i kojom je jedino bilo moguće afirmisati Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, AVNOJ i Nacionalni komitet narodnog oslobođenja, kao istinske nosioce borbe i otpora i, u krajnjoj konsekvenci, suvereniteta Jugoslavije. Naravno, sve je to moglo biti obezbeđeno veličinom i snagom narodnooslobodilačkog pokreta jer je spoljna pozicija uvek uslovljena unutrašnjom snagom.

2) Kao ravnopravni partneri u odnosima sa saveznicima Vrhovni štab i drug Tito ni u jednom momentu nisu prihvatili inferiornu ulogu i neprihvatljive uslove saradnje, bez obzira ko ih je pokušao nametnuti.

3) Prihvatanje svih oblika pomoći u materijalu, vojnoj opremi, naoružanju i dr., bez ikakvih ustupaka. Ta pomoć saveznika bila je sve veća od 1943. godine, pa do kraja rata. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije kao pomoć je dobijala: avione, tenkove, artiljerijska oruđa, pešadijsko naoružanje, sredstva veze, inženjerijska sredstva, sanitetski materijal itd.

4) Saveznici su prihvatili i zbrinjavali jedan broj ranjenika, bolesnika, rekonvalescenata, izbeglica (dece, žena, starih i iznemoglih), što je omogućilo veću pokretljivost jedinica Narodnooslobodilačke vojske i na najpovoljniji način, u tim uslovima, rešavalo mnoge akutne probleme.

5) Na teritoriji kojom su ovladali saveznici u Africi, Italiji i u SSSR-u organizovan je prihvataj dobrovoljaca iz jedinica bivše jugoslovenske vojske (uglavnom avijatičara), naših ljudi iz koncentracionih, radnih i zarobljeničkih logora, zatim, formiranje prekomorskih brigada i Prve jugoslovenske brigade, posle čega su upućivane u Jugoslaviju. One su ušle u sastav Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao samostalne jedinice, ili su s njima popunjavane ranije formirane jedinice.

6) Na teritoriji saveznika formirane su i sa nje su deystvovalе prve krupnije jedinice Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva koje su bile pod komandom Vrhovnog štaba. Isto tako, na teritoriji saveznika su formirane, obučene i upućene u zemlju prve tenkovske brigade Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (prva u Italiji, 16. jula 1944, a druga u SSSR-u, 8. marta 1945) da bi učestvovalе u završnim operacijama za oslobodenje zemlje.

7) Još u toku rata jedan broj rukovodećih kadrova Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije upućen je na školovanje u savezničke zemlje.

8) Dozvoljen je ulazak jedinica Crvene armije na teritoriju Jugoslavije radi zajedničkih dejstava s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Srbiji, beogradskoj operaciji i u Banatu i Bačkoj. Drug Tito je u tom slučaju napravio presedan u odnosu na generalni stav, procenivši da on neće imati negativnih posledica, i obezbedio precizno utvrđenim *Sporazumom o zajedničkim operacijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije* način i oblike njihove međusobne saradnje, privremenost boravka Crvene armije i nemešanje u unutrašnje stvari zemlje

(vlast, održavanje reda i drugo, bilo je u isključivoj nadležnosti Narodnooslobodilačke vojske, odnosno narodnooslobodilačkih odbora). Poznata je istorijska činjenica da Vrhovni štab i drug Tito nisu prihvatili zahteve zapadnih saveznika da na teritoriju Jugoslavije upute svoje jedinice, stavljajući im otvoreno do znanja da će se svakom takvom pokušaju suprotstaviti oružjem. Njihova nastojanja da na kraju rata uđu u Trst, Goricu i pribrežno područje bila su sprečena.

9) Posebno mesto u savezničkim odnosima predstavlja *Sporazum o učešću jedinica nove Bugarske armije u zajedničkim operacijama na teritoriji istočnih delova Jugoslavije*, postignut u Krajevi, 5. oktobra 1944. godine. Taj sporazum drug Tito je prihvatio s motivacijom da treba omogućiti konstituisanje i učvršćivanje otečestvenovojnofrontovske vlasti na čelu sa Georgi Dimitrovom. Pri tome, drug Tito bio je svestan činjenice da doprinos nove Bugarske armije ne može biti značajan sa stanovišta uspeha u izvođenju budućih operacija, kao i da raspoloženje prema toj vojsci nije dobro, naročito u Makedoniji i Srbiji, ali se ipak na to odlučio da bi joj dao šansu i kako bi bar delimično ona iskupila svoja nedela. Pružena je ruka za razvoj novih odnosa dveju država, za to bio je garancija Georgi Dimitrov. Ispravnost Titovog stava je potvrđena iako je na žalost, posle 1948. i smrti Georgi Dimitrova, u Bugarskoj sve to iskorišćeno za falsifikovanje istorije i glorifikovanje uloge Bugarske armije u »oslobođenju« Jugoslavije.

10) Posebno mesto u ostvarivanju savezništva Jugoslavije u drugom svetskom ratu zauzimaju odnosi sa narodnooslobodilačkim pokretima susednih zemalja i drugim pokretima otpora u Evropi. Izuzetno je značajan doprinos Jugoslavije razvoju pokreta u Albaniji, u svim vidovima najneposrednije saradnje, pomoći i podrške. Nije preterano reći da je taj pokret, zahvaljujući takvim odnosima s Jugoslavijom i stalnim osloncem na Narodnooslobodilačku vojsku i Komunističku partiju Jugoslavije pobeđonosno vodio narodnooslobodilačku borbu i izvršio socijalističku revoluciju. Značajna podrška i pomoć pružena je i narodnooslobodilačkom pokretu Grčke.

Specifični oblici savezništva putem različitih oblika pomoći, podrške i saradnje ostvareni su s pokretima otpora u Mađarskoj, Bugarskoj, Italiji i drugim zemljama. Prve nacionalne jedinice nekih susednih zemalja, koje su otpočele oružanu borbu, formirane su na našoj teritoriji i pod rukovodstvom našeg narodnooslobodilačkog pokreta, najčešće ničući u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. One su, kasnije, značajno doprinele razvoju pokreta otpora u susednim zemljama.

Prema tome, savezništva koja je ostvario narodnooslobodilački pokret Jugoslavije u drugom svetskom ratu neiscrpna su riznica poučnih iskustava, zbog toga im se moramo uvek vraćati i njima se koristiti u izgradnji vizije savezničkih odnosa u eventualnom budućem ratu. Podsećanje na 1943. i 1944. godinu, u kojima je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije i pokret u celini afirmisan kao ravnopravan saveznik u antifašističkoj koaliciji, odnosno na vreme koje je prethodilo stvaranju armija, značajno je kako sa stanovišta obeležavanja jubilarnih godišnjica njihovog formiranja, tako i radi svestranijeg korišćenja poučnih iskustava u izgradnji sistema opštenarodne odbrane i pripremanja za opštenarodni odbrambeni rat.

*Ratni saveznički aranžmani
Jugoslovenske armije i savezničkih
armija u fazi stvaranja armijskih
vojnih sastava na jugoslovenskom ratištu¹⁾*

Pukovnik, Prof. dr Gavro Perazić²⁾

U vrijeme formiranja armija kao oružanih formacija oružane snage NOP-a u Jugoslaviji već su bile osvjedočeni ratni saveznik u antihitlerovskoj koaliciji. One su to postigle zahvaljujući svojim uspjesima na bojnopolju u borbi protiv okupatora, odnosno zajedničkog neprijatelja koalicije.

Međutim, to je, istovremeno, period u kojem se događaju velike promjene, ne samo u Evropi i svijetu već, i na jugoslovenskom ratištu. Zapravo, unutar Jugoslavije ishod revolucionarne bitke za novi državni društveni sistem i za državnu zajednicu na novim osnovama sasvim je bio izvjestan. Jugoslavija je kao država, dobila novu državnu organizaciju, na koju su ratni saveznici ozbiljno računali kao na ravnopravnog partnera na bojnopolju, iako su tu i tamo, neki od njih imali iluzija o konačnom rezultatu i izboru političkog režima, koji je već počeo da se ispoljava mnoštvom mjera koje je preduzimala nova vlast na oslobođenim teritorijama.

Poslije svega, 7. marta 1945, na prijedlog Predsjedništva AVNOJ-a, postavlja se vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, na čelu sa maršalom Josipom Brozom Titom, ukida se Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i, formiranjem zajedničke privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, formalno-pravno nestaje dvovlašće, poslije čega automatski slijedi priznavanje nove vlade, budući da je Jugoslavija, kao država i članica savezničke koalicije, neprekidno egzistirala u međunarodnim odnosima. Na žalost, četnici i izbjeglička vlada u inostranstvu pogazili su savezničke obaveze, već 1941. godine, pa je NOVJ i tada bila jedina naoružana snaga u Jugoslaviji koja je ostala vjerna savezničkim obavezama.

U Deklaraciji nove vlade DFJ, koju je Tito pročitao odmah poslije zakletve, nekoliko ideja odražava vjernost ratnom savezništvu. Na jednom mjestu se kaže: »Vlada će učiniti sve da naša Jugoslovenska armija, svestrano pomognuta od naroda, do kraja izvrši časnu dužnost koja joj pripada u zajedničkim ratnim naporima Ujedinjenih nacija, za konačno obaranje hitlerovske Nemačke.«³⁾ Dakle, u Deklaraciji se potvrđivalo da je i do tada NOVJ časno izvršavala svoju dužnost kao ratni saveznik u »zajedničkim naporima Ujedinjenih nacija«, tj. ratnom savezu ujedinjenih naroda, koji

¹⁾ Saopštenje podnijeto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 15. januar 1985.

²⁾ Poručnik, zamjenik komesara 1. bataljona 31. brigade 21. srpske divizije.

³⁾ *Dušan Plenča*, Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata, Beograd, 1962, str. 388.

su 26 savezničkih nacija prihvatile na samom početku 1942. godine. Tada su se te nacije zavjetovale da će »upotrebiti sve svoje ekonomske i vojne resurse protiv Osovine, i da neće potpisivati ni separadni mir ni primirje«.⁴⁾

Predsjednik privremene vlade DFJ, Josip Broz Tito, istovremeno, ukazao je da »naši Veliki saveznici - Sovjetski Savez, Velika Britanija i Sjedinjene Države, dali su i još uvijek daju ozbiljnu podršku i pomoć vojsci i našim narodima. Naša ratna zajednica sa njima je nerazrušiva, i ona će se još više učvrstiti i razviti u završnoj fazi rata. Naši narodi će voditi rame uz rame sa saveznicima rat do potpune pobjede, tj. do bezuslovne kapitulacije Nemačke«.⁵⁾

U jugoslovenskom NOB-u uvijek se polazilo od pretpostavke zajedničkog ratnog savezništva sa velikim saveznicima, bez obzira na to što nam nijesu u svemu bili naklonjeni, posebno u odnosu na preuređenje našeg unutrašnjeg poretka i što su neki od njih pomagali četnicima.

Sve do formiranja armija, a to znači i do oslobođenja velikog dijela zemlje, u čemu je posebno značajno oslobođenje Beograda kao glavnog grada Jugoslavije kao državne zajednice, i do ratne stabilizacije savezničkog fronta na našem ratištu, pomoć koju su nam upućivali kao ratnim saveznicima mogla se smatrati nekom vrstom milosrđa, sa više moralnom obavezom, koja nije bila proporcionalna našem udjelu u opštim žrtvama saveznika. Smatramo da takvu vrstu obaveze sadrži i odluka Teheranske konferencije, održane 1. decembra 1943,⁶⁾ kao da su veliki saveznici odlučili »da partizani Jugoslavije treba da budu pomognuti u snabdevanju i materijalu, kao i operacijama komandosa«, ili zadaci dati generalu Ajzenhaueru da poveća snabdijevanje NOVJ, i da partizane podrži avijacijom i operacijama komandosa, kao i slanjem vojnih misija u štabove NOVJ i dr. Naravno, takve vrste savezničkih obaveza uključivale su i mogućnost njihovog diskontinuiteta, pa i obustave, tu i tamo, zavisno od procjena onih koji pomoć daju. Međutim, u tome periodu, na osnovu navedenih prijelomnih događaja, obaveze savezništva dobile su i formalno-pravni karakter, a samo savezništvo novi kvalitet.

Na vojnostrategijskom planu operativno i prostorno su se učvrstili direktni kontakti sa dvije naše krilne savezničke armije, između kojih je, na tom dijelu južno-evropskog ratišta, Jugoslovenska armija dobila veoma značajan dio vojišne prostorije, na kojem samo međuzavisnost pojedinih ratnih uspjeha osigurava opšti uspjeh saveznika.

Već i prije formiranja armija, sa preokretom na evropskom i jugoslovenskom ratištu, NOVJ stupila je u direktne aranžmane sa ratnim saveznicima o zajedničkom sadejstvu i ispomoći u ratnim operacijama. Jedan od prvih direktnih sporazuma NOVJ i Crvene armije o zajedničkim operacijama postignut je u Kremlju 24. septembra 1944, a odnosio se na borbu za oslobođenje Beograda i pomoć SSSR-a NOVJ i narodu Jugoslavije. Tada je postignuta saglasnost o načinu i pravcima dejstva jedinica Crvene armije, o liniji vojišne prostorije na kojoj će djelovati, o tome koliko će se vremena u Jugoslaviji zadržati trupe Crvene armije itd. Tom prilikom izdato je zvanično saopštenje, u kojem se kaže da »sovjetska komanda imajući u vidu interese razvijanja borbenih operacija protiv njemačkih i mađarskih trupa u Mađarskoj, obratila se Nacionalnom komitetu oslobođenja

⁴⁾ J. B. Diroselle, Histoire diplomatique de 1919 à nos jours, sinq.ed., Paris, 1971, p. 354.

⁵⁾ Plenča, op. cit, str. 391.

⁶⁾ Čerčil, Memoari, Drugi svetski rat (prevod), Beograd, 1964, str. 384.

Jugoslavije i Vrhovnom štabu NOVJ s molbom, da dadnu pristanak za privremeni ulazak sovjetskih trupa na jugoslovensku teritoriju koja graniči s Mađarskom. Sovjetska komanda saopštila je tom prilikom, da će sovjetske trupe pošto izvrše svoje operativne zadatke, biti povučene iz Jugoslavije«. Pri tome, »Sovjetska komanda je primila uslov koji je postavljen sa jugoslovenske strane - da će na teritoriji Jugoslavije, u oblastima gde će se nalaziti jedinice Crvene armije, delovati civilna administracija NKOK«.7)

Očigledno, analiza tog ratnog savezničkog aranžmana ukazuje na ravnopravnost ugovornih strana, jer se slični sporazumi nijesu mogli praviti, na primjer, sa Bugarskom ili Mađarskom i dr. Tamo su trupe saveznika mogle slobodne ući, goneći neprijatelja, jer su te države bile članice Trojnog pakta.

Položaj naših susjeda preko čijih su teritorija nastupale jedinice Crvene armije, a takođe i druge savezničke vojske, bio je međunarodno pravno drugačiji. One su bile i formalno u ratnom stanju sa svim ili sa nekim savezničkim zemljama, a faktički, bile su u ratnom stanju sa svim saveznicima antihitlerovske koalicije. Tako je Bugarska još marta 1941. potpisala Trojni pakt, i njemačke trupe su ušle u nju. Mada je SSSR objavio rat Bugarskoj 5. septembra 1944, da bi 8/9. septembra iste godine kapitulirala, ona je okupirala Makedoniju i dio Srbije, kao i dio Grčke, tj. dijelove država članica antihitlerovske koalicije. Šta više, ona je donijela zakon kojim anektira te teritorije Bugarskoj. Bez obzira na to što formalno pravno do tada nije bila u ratnom stanju sa SSSR-om, nije bilo razloga za neki diferencirani tretman Bugarske od bilo koje druge članice Trojnog pakta.

Rumunija je takođe objavila rat SSSR-u 22. juna 1941, da bi, do potpisivanja primirja u Moskvi 12. septembra 1944, bila u ratnom stanju, a Mađarska, Rumunija i Bugarska su objavile rat SAD⁸⁾ i dr.

Mađarska je 10. aprila 1941. izvršila agresiju na Jugoslaviju,⁹⁾ i anektirala lijevu obalu Dunava, Bačku i susjedne regione. Ona je tek 28/30. decembra 1944. otkazala Trojni pakt i objaviti rat Njemačkoj. Krajem 1941. godine regent Nikola Horti potpisao je zakon »o pripajanju južnih krajeva Mađarskoj«, što je kasnije, 16. i 20. decembra 1941, potvrdila skupština u Budimpešti i Donji dom.¹⁰⁾ U Baranji i Bačkoj, jula 1941, svo muško stanovništvo rođeno 1920-1922. bilo je mobilisano i natjerano da položi zakletvu na vjernost Hortiju.¹⁰⁾

Zapravo, ratno stanje je postojalo između svih članica antihitlerovske koalicije i članica Trojnog pakta, tako da se svaka od članica bilo kojeg bloka borila protiv neke članice suprotnog bloka. Otuda ni na mirovnoj konferenciji u Parizu, 1947. godine, nije moglo biti drugačijeg tretmana za neku od članica Trojnog pakta zbog činjenice da je kasnije, pod pritiskom nepovoljnog razvoja ratnih događaja i pri samom kraju rata, kada je poraz sila Trojnog pakta bio očigledan, sa tim silama formalnopravno zasnovala ratno stanje, ili zbog toga što su njene trupe samo simbolično učestvovala u ratnom naporu antihitlerovske koalicije protiv njenih dojučerašnjih saveznika.

Usljed toga, prodor trupa bilo kojeg saveznika antihitlerovske koalicije na teritoriju tih država nije bio sračunat samo na savladavanje njemač-

⁷⁾ V kongres KPJ (stenog. bilješke), Kultura, Beograd, 1948, str. 85 (cit. - Agencije TASS).

⁸⁾ Histoire diplomatique ... op. cit, p. 286.

⁹⁾ Op. cit, p. 287.

¹⁰⁾ Saopštenje državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora br. 7—33/1945.

Saopštenje državne komisije... br. 66-93, Beograd, 1946; Les System d'occupation en Yugoslavia 1941-1945, L'Institut pour l' Etude mouvement ouvrier, Beograd, 1963. p. 30.

kih snaga, već svih snaga koje su sa njima bile u ratnom savezu i na zaposjedanje teritorije na kojoj se taj otpor pružao u bilo kojem vidu. Prema tome, i teritorije tih država članica Trojnog pakta imale su istu sudbinu kao i teritorije njemačke države, ukoliko nije ugovoreno nešto drugo, i to voljom pobjedničke države. Zato su u ratnom stanju ovlašćene ratujuće strane da neprijatelja savladaju bilo gdje, bez obzira na to odakud se daje otpor, i to sve do konačne pobjede ili dok se ne zaključi primirje, ili na neki drugi način ne obustave ratne operacije.

To, naravno, uključuje i zaposjedanje (okupaciju) neprijateljske državne teritorije i uskraćivanje prava da pobijedena država organizuje svoju suverenu vlast, jer ta vlast dijeli pravnu sudbinu cjelokupnog državnog aparata, uključujući i vojsku pobijedene države. Taj se aparat vlasti stavlja pod kontrolu okupacione vlasti, i njoj je strogo podređen sve dok se ne okonča ratno stanje ugovorom o miru ili na neki drugi način.

Međutim, kada se radi o savezničkoj zemlji kakva je bila Jugoslavija situacija je bila sasvim drugačija. Naime, Jugoslavija je još o Odlukama AVNOJ-a taktički i formalnopravno deklarirala svoj saveznički karakter, a u četvorogodišnjoj borbi protiv okupatora pokazala je i svjedočila kao jedina zemlja - narod koji je ostao vjeran antihitlerovskoj koaliciji u okupiranoj Evropi, i jedino ratište u toj koaliciji koje je sve vrijeme rata bilo aktivno, vezujući veoma respektivne snage okupatora i tako ih onemogućujući da se nađu na nekom drugom ratištu. U vrijeme dolaska savezničkih armija na njene granice ona je već imala dobro organizovanu vojsku, vlast i državni aparat, i isključila je svaku pomisao da još postoji neki dualizam vlasti, izuzev one koju je narod u ratu konstituisao.

Po dolasku na jugoslovensko ratište - u Istru i Slovenačko primorje, zapadne savezničke armije nijesu se vratile, niti su pomagale jugoslovenskim oružanim snagama i drugim faktorima u funkcionisanju narodne vlasti, koja je tu, u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, nastala mnogo prije njihovog dolaska. Naprotiv, zapadne savezničke vojske su, čak, nastojale i da uspostave svoju vlast, i to od snaga koje nijesu učestvovala u borbi protiv fašističkog bloka. Sasvim je bilo drugojačije sa trupama Crvene armije, koje su uvažavale i priznavale novu revolucionarnu vlast nove Jugoslavije. No, i da nije ta naša nova vlast bila po volji Crvenoj armiji ne bi bilo nikakvog međunarodnog pravno-političkog, niti vojnostrategijskog razloga koji bi opravdavao bilo kakvo miješanje sa strane u proces konstituisanja državno-pravne strukture koja nam je oružanom agresijom bila narušena. Prema tome, vlast Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije nije trpjela nikakve modifikacije ni na teritoriji na kojoj su se izvodile ratne operacije bilo kojeg ratnog saveznika. Zato su ratni saveznici u takvoj situaciji bili jedino upućeni na uzajamno uvažavanje i ispomoć u korist zajedničke akcije, uprkos činjenici da nekima od njih ta vlast nije bila po volji.

Što se tiče našeg pristanka u navedenom aranžmanu NKOK i Sovjeta o ulasku sovjetskih trupa na teritoriju Jugoslavije, sovjetske trupe nijesu ušle na jugoslovensku teritoriju u svojstvu okupatora, te po toj osnovi nijesu imale ni kakvo pravo na uspostavljanje vojnookupacione vlasti. To je bila suverena jugoslovenska teritorija koja se oslobađa od okupatora i vlast se vraća suverenu kojem je bila suspendovana za vrijeme rata.

Jedan ratni sporazum koji smo zaključili sa Bugarskom armijom izazvao je mnogo nesporazuma, pa i zloupotreba. Naime, u Krajovi, 5. oktobra, na molbu vlade Otečestvenog fronta Bugarske, izašlo se u

susret molbi da bugarska armija učestvuje u operacijama na teritoriji Jugoslavije da bi se sprala ljaga koju su okupacione bugarske trupe navukle za vreme rata.

U saopštenju koje je izdato poslije prijema bugarske delegacije Otočestvenog fronta, na čelu sa ministrom Dori Terpeševom i Petrom Todrovom, kaže se da je postignuta potpuna saglasnost:

- o vojničkoj saradnji u borbi protiv zajedničkog neprijatelja - njemačkih osvajača;

- da će se sva pitanja koja proizilaze iz savezničkih odnosa i prijateljske saradnje Bugarske i Jugoslavije rješavati u duhu zajedničkih i bratskih interesa naroda Bugarske i Jugoslavije.^{12*}

Na osnovu tog opšteg sporazuma, Tito je naredio Glavnom štabu Makedonije da se ta saradnja utvrdi, budući da su ga obavijestili bugarski rukovodioci da je naredeno komandantu 5. bugarske armije da saraduje sa jedinicama NOV i POJ-a.

Zapravo, poslije kapitulacije Bugarske, 5. septembra 1944, bugarska vlada je donijela odluku, 6. septembra, da objavi rat Njemačkoj,^{13*} koju je saopštila tek 8. septembra u 18.00 časova. Petoj bugarskoj armiji, koja je bila okupaciona vojska, ponudeno je da se priključi NOVJ što je prihvatio samo prilepski garnizon, dok su njenu 29. i 14. diviziju razoružali Nijemci. U stvari, bugarska 5. armija više nije postojala.

Tito je, čak, odredio i sastav naše delegacije na tom sastanku sa bugarskim rukovodiocima radi uređivanja vojničke saradnje na jugoslovenskom ratištu. Zapravo, određeni su komandant i komesar Glavnog štaba Makedonije, delegat Vrhovnog štaba Tempo i načelnik Glavnog štaba Makedonije general Ilić.^{14*} Tito je tada u radiogramu naglasio veoma značajnu pravnu pretpostavku da »bugarske jedinice morale bi biti pod našom komandom na našoj teritoriji«.^{15*}

Na sastanku sa bugarskim generalom Keckarovim, koji je održan u Pehčevu, konstatovano je da više i ne postoji 5. bugarska armija, sem nekoliko boraca kod Prilepa (800). Sa tog sastanaka sastavljen je Protokol^{16*} od pet tačaka, i to:

- da se pita maršal Tito za uzajamno slanje vojnih delegacija kod vrhovnih štabova dviju strana;

- da se upita bugarska vlada kako da se pomogne izvlačenje 15. divizije, da se artiljerijski materijal preda NOVJ u Makedoniji, ili da ceo artiljerijski puk ostane da dejstvuje u sastavu dijelova NOVJ;

- da se traži odobrenje od maršala Tita za dejstvo u opštim operacijama itd.

Tačka 4. toga Protokola ima politički karakter, i posebno je interesantna. Naime, njome se traži da se zamoli bugarska vlada da saopšti svoj stav u vezi sa priznavanjem rešenja ASNOM-a, koji se sastao u manastiru Pčinjskom, jer je to pitanje opterećivalo te odnose još u vrijeme rata. Nazad, bilo je odlučeno da u makedonsku brigadu »Goce Delčev« uđu svi

12) Pregled oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941-1945, Beograd, 1966, str. 348-9.

13) Pregled NOR-a u Makedoniji 1941-1944, Beograd, 1950, str. 142.

14) *M. Apostolski*, Završne operacije za oslobodenje Makedonije, Vojno delo, Beograd, 1953, str. 323 i si.

15) *Op. cit.*, str. 333.

16) Sa bugarske strane potpisali general Keckarov i još tri oficira, a sa jugoslovenske Svetozar Vukmanović Tempo, komandant i komesar Glavnog štaba Makedonije, *op. cit.*, str. 254.

vojnici rođeni 1922. i 1923. godine i dobrovoljci, i da se odrede oficiri za vezu između makedonske NOV i brigade.¹⁷⁾

Plan sadržaja je konačno perfektuiran u Gornjoj Džumaji, određen sastav jedinica, pravci nastupanja i osnovni zadaci. Bilo je predviđeno da bugarske trupe, čim se očisti Makedonija od Nijemaca, napuste Makedoniju.

Uprkos Titovoj direktivi, datoj pregovaračima još u prvom kontaktu sa bugarskim rukovodiocima, da bugarskim jedinicama na teritoriji Jugoslavije treba da komanduje naša komanda, nastao je obrt situacije u pogledu ingerencije nad tom vojskom. Pismom 5928 od 23. septembra 1944, načelnik štaba bugarske armije iz Sofije obavijestio je Glavni štab Makedonije da će bugarska armija, po zahtjevu sovjetskog komandanta, preuzeti operacije u Makedoniji i Srbiji, uvjeravajući Glavni štab Makedonije da će dejstva bugarske armije imati samo vojnički karakter.¹⁸⁾ Prvih dana oktobra 1944. Tolbuhinov štab je obavijestio Vrhovni štab NOV i POJ da će bugarske jedinice učestvovati u borbama u Makedoniji u sadejstvu sa našim jedinicama.

Najzad, i Vrhovni štab NOV i POJ obavijestio je Glavni štab Makedonije da je bugarska novoorganizovana vojska Otečestvenog fronta stavljena pod komandu 3. ukrajinskog fronta, te da je njena 1. i 4. armija dobila zadatak da dejstvuje zajedno sa NOVJ, i to: 1. armija pravcem Čustendil - Kriva Palanka - Kumanovo, a 4. armija, dolinom Bregalnice i Strumice, ka Štipu i Strumici.¹⁹⁾

Dakle, ingerencija nad tom vojskom, od prvobitnih naših namjera da je stavimo pod svoju komandu, postepeno je prešla na Komandu 3. ukrajinskog fronta, pa je ta činjenica u daljim odnosima naših savezničkih obaveza izazvala izvjesne konfuzije.

Problem sa stanovišta ugovorenih obaveza u ratnom savezništvu u tom slučaju, bio je to što se ta armija predstavljala kao ravnopravna saveznička strana u navedenim aranžmanima kada se radilo o vojnom sadejstvu na bojnopolju, ali je, istovremeno, kao ugovornica sa NOVJ stavljena pod sovjetsku komandu. Činjenica da se ona složila sa planom sadejstva nije značila da Crvena armija garantuje da će njena potčinjena (bugarska) armija taj plan poštovati i dosljedno izvršiti. Prema vojničkoj logici, lanac komandovanja morao je usloviti da sovjetska komanda odgovara za poštovanje obaveza bugarske armije, kao što bi bilo logično očekivati da se tu bugarska armija javlja u ime sovjetske komande, jer je bila pod njenom komandom. Budući da su strane trupe eksteritorijalne, za izvjesne ekscese koje one učine u krajnjem je odgovorna komanda koja njima komanduje. Tih ekscesa je bilo, iako se rat još vodio. Na primjer, bugarske vojne vlasti su formirale komitete otečestvenog fronta u zaposjednutim krajevima Srbije (bosiljgradski, carobrodski i tmski srez). Na protest Glavnog štaba NOV Srbije²⁰⁾ Vrhovnoj komandi oružanih snaga Bugarske to je ukinuto. Istina, to se dešavalo prije navedenih aranžmana zaključenih sa bugarskom armijom, i tek će protestom od 24. septembra biti konačno riješen taj problem. No, bilo je i međusavezničkih problema na samom ratištu, koji su se odnosili na obaveze izvršavanja ugovorenih vojnih operacija po vremenu i prostoru, a oni još i danas postoje u razmatranjima vojnih historičara.

¹⁷⁾ *Apostolski*, op. cit, str. 235.

¹⁸⁾ Pregled NOR-a u Makedoniji, op. cit, str. 235.

¹⁹⁾ Op. cit, str. 151.

²⁰⁾ Šire: *Plenča*, op. cit, str. 348-9.

U to vrijeme nijesmo bili mnogo oprezni, odnosno nijesmo vodili dovoljno računa o tome šta može nastupiti u slučaju sukoba između lanca komandovanja i ratne obaveze koju je ta armija preuzela, te koja će obaveza - komandne linije ili međunarodne dužnosti - prevagnuti. Zapravo, dok je jedna saveznica - NOVJ, bila nezavisna, autonomna, druga - Bugarska otečestveno-frontovska armija, bila je pod vojnom patronažom sovjetske armije. Očigledno, dvije strane - saveznice bile su neravnopravne. To sve, izgleda nije bilo dobro sinhronizovano, osim ostalog zato što je veliko povjerenje u Crvenu armiju ulivalo nadu da nesporazuma ne može biti. Međutim, činjenica je da ga je bilo i u realizaciji sadejstva, kao i zbog ponašanja tih trupa. Pored ostalog, i danas to služi bugarskim vojnim istoričarima kao istorijsko ohrabrenje za preuveličavanje njihove uloge u oslobađanju nekih dijelova jugoslovenske teritorije.

Dok je još trajao rat, 11. aprila 1945. vlada DFJ, stičući međunarodno priznanje, prije svega od velikih saveznika, potpisala je sa vladom SSSR-a Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj izgradnji.

U članu 1. toga ugovora utvrđena je obaveza da će svaka od potpisnica »produžiti borbu zajedno sa drugom stranom i sa svim Ujedinjenim nacijama protiv Nemačke do konačne pobjede«. Tu je, dakle, potvrđen ratni savez, ne samo između te dvije ugovornice već i sa svim saveznicima - UN, u čemu nije bilo ničega novog, osim ako se nije mislilo da će se time, spriječiti eventualni separadni postupak neke od potpisnica.

U posebnom članu (čl. 2) potpisnice su se obavezale da, ako bi jedna od ugovornica »bila uvučena u oružane sukobe s Nemačkom, gde bi ova obnovila napadačku politiku, ili ma kojom državom koja bi se pridružila neposredno ili u ma kakvom drugom obliku Nemačkoj u takvom ratu, druga će odmah pomoći ovoj u vojničkoj akciji«. Mislimo da su na tu normu, uticala sjećanja na njemački revanšizam poslije prvog svjetskog rata, a, izvjesno, i projekcija svih međunarodnih problema u Evropi koji su se javili u vezi sa Njemačkom poslije drugog svjetskog rata.

Najzad, u članu 4. toga ugovora utvrđena je neka vrsta neutralizma za stranke ugovornice - da neće zaključivati nikakav savez i da »neće uzimati učešće ni u kakvoj koaliciji uperenoj protiv druge visoke strane ugovornice«. Predmet ugovora, kao djelimično i u prethodnom članu, prešao je iz ratnog u mirnodopsko stanje. Time se ugovornice još nijesu obavezale na aktivno savezništvo ubuduće, ali su ga uzajamno zabranjivale sa drugim državama u slučaju da ono uđe usmjereno protiv neke od njih. Znači, postojalo je nepovjerenje prema drugim saveznicima u tome ratu. Naime, ugovarala se obaveza ponašanja poslije rata, koji još nije bio okončan, te se nijesu znale ni obaveze koje će svaka ugovornica prihvatiti u ugovorima o miru. Šta više, u ugovoru je određen rok od 20 godina, što svjedoči da je jedna strana imala u vezi sa tim veoma jasan cilj. Taj ugovor je, naravno, prestao važiti 1948. godine, kada je stvorena situacija potpuno suprotna ugovoru.

Sa zapadnim saveznicima smo, takođe u tom periodu kada smo već imali armije NOVJ na jugoslovenskom ratištu, imali ratne, savezničke dogovore, koji su, na kraju, izazvali i sporove. Tako su po dolasku u Beograd feldmaršala Aleksandera, vrhovnog komandanta savezničkih snaga na Sredozemlju, u drugoj polovini februara 1945, vođeni pregovori o koordinaciji budućih vojnih operacija, pružanju pomoći NOV i administrativnim

mjerama koje treba da se preduzmu kad se te dvije armije sastanu, kao i o korišćenju komunikacija i lučkih postrojenja radi daljeg dejstva protiv Njemačke i Austrije u krajevima koje oslobodi NOVJ, pod uslovom da savezničke trupe priznaju civilnu vlast i građansku administraciju organa NKOJ-a.

Svakako, taj uslov o priznavanju vlasti i administracije odnosio se na novooslobođene teritorije. Međutim, naša 4. armija je 1. maja ušla u Trst, a 2. novozelandska divizija 2. maja u predgrađe toga grada. Suprotno sporazumu u Beogradu, taj saveznik je zahtijevao da jedinice JA napuste Trst, obmanjujući javnost da su ga njegove jedinice zauzele. Nastala je prava hajka protiv nove Jugoslavije. Generalštab JA izdao je 3. maja 1945. saopštenje da »luku Trst, Tržić i Goricu nije mogla okupirati navedena divizija, jer je te gradove, nakon krvavih i teških borbi, oslobodila Jugoslovenska armija«. Naređeno je Štabu 4. armije da se riješe sporna pitanja sa savezničkim vojnim vlastima na principu zajedničke saradnje. Međutim, Čerčil je zabranio sve pregovore, i naredio demonstraciju sile. Najzad, mi smo morali 9. maja 1945. potpisati sa SAD i Velikom Britanijom vojni sporazum o Julijskoj krajini. Dali smo tu žrtvu u interesu mira, jer se na najvišem mjestu u zapadnih saveznika čak računalo na mogućnost oružanog sukoba.

O nekim karakteristikama uloge narodnooslobodilačkih snaga Slovenije u neprijateljevoj pozadini jugoslovensko-nemačkog fronta^o

Pukovnik Zdravko Klanjšček^{2*}

U periodu od kasne jeseni 1944. do početka ofanzive Jugoslovenske armije za konačno oslobodenje u aprilu 1945. u neprijateljevoj pozadini jugoslovensko-nemačkog fronta u Jugoslaviji nalazile su se velike snage Jugoslovenske armije. To su bile, pre svega, jedinice pod komandom glavnih štabova NOV i PO Hrvatske i Slovenije, a i druge. Kada su formirane armije, njihova ukupna moć bila je veća od bilo koje od formiranih armija.³⁾ Snage u neprijateljevoj pozadini održavale su komunikacije i branile slobodne teritorije.

U našim vojnoistorijskim radovima, čiji autori pokušavaju dati sliku zbivanja na jugoslovenskom ratištu u to vreme, često se nedovoljno jasno prikazuju ili nepravilno ocenjuju neke činjenice vezane za ulogu tih snaga, dok neke od njih nisu ni pomenute ili su zapostavljene.

Snage koje su bile u neprijateljevoj pozadini na jugoslovensko-nemačkom frontu, najčešće se prikazuju kao rezerva vrhovne komande, koja će se pomicanjem fronta prema zapadnim granicama uključiti u glavninu Jugoslovenske armije.⁴⁾ Ja mislim da te snage treba smatrati osnovnim,

¹⁾ Saopštenje podneto na »okruglom stolu« o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije.

²⁾ Vojni istoričar.

³⁾ Prema podacima Glavnog štaba, 7. februara 1945. brojno stanje snaga NOV i PO Slovenije bilo je sledeće:

	Po spisku			Prisutno		
	Oper. deo	Ostalo	Ukupno	Oper. deo	Ostalo	Ukupno
GŠ NOV i POS	357	1.097	1.454	328	1.369*	1.697
7. korpus	8.721	5.818	14.539	6.972	8.278*	13.250
9. korpus	7.433	3.861	11.294	7.521*	3.861	11.382
4. oper. zona	8.001	2.329	10.330	5.991	2.884*	8.875
NOV i PO Slov.	24.512	13.105	37.617	20.812	14.382	35.204

*prim.: uračunati su slušaoci škola i ranjeni i bolesni u bolnicama.

Pošto u navedeni pregled nisu uneti podaci o brojnom stanju 2. divizije narodne odbrane, koja je zajedno sa ljudstvom kurirskih stanica, koje je opsluživala telefonske linije, imala oko 4.000 boraca, može se tvrditi da je u Sloveniji bilo više od 40.000 boraca.

Operativni deo NOV i PO Slovenije, oko 30.000 boraca, sačinjavalo je sedam divizija (14, 15, 18, 30, 31. i 2. divizija KNOJ-a, italijanska divizija »Garibaldi Natisone«) ili 28 brigada, a od toga jedna artiljerijska, tri brigade narodne odbrane i pet italijanskih, i 12 odreda, od toga jedan tenkovski i jedan mornarički.

⁴⁾ U knjizi »Drugi svetski rat« (Pregled ratnih operacija), Beograd, 1970, knj. 5, str. 245, piše da je 4. operativna zona GS Slovenije u Štajerskoj i Koruškoj »deo opšte rezerve Generalštaba«. Isto se navodi i u knjizi »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945«. Beograd, 1965, knj. 2, str. 541-542. Ostale snage koje su dejstvovala u pozadini jugoslovensko-nemačkog fronta ne spominju se kao deo borbenog poretka JA.

sastavnim delom borbenog poretka NOV i POJ, odnosno Jugoslovenske armije, kao što su bile i druge jedinice i armije. Njihova uloga bila je veoma značajna, jer nisu samo zadržavale neprijateljevo povlačenje i sprečavale njegove pokrete rušenjem saobraćajnica i železničkih pruga već su neposredno sadejstvovale snagama koje su frontalno nastupale u završnim operacijama. Takav poredak snaga Jugoslovenske armije bio je naša specifičnost i ujedno velika prednost. Upravo to je Jugoslovenskoj armiji omogućilo da u završnim operacijama potisne neprijatelja iz zemlje i da ga tuče na mestu, da ga savlađuje i razoružava u zemlji i da mu ne dozvoli da se nekažnjeno povuče sa jugoslovenskog ratišta.

Pogledi i stavovi da su samo delovi jugoslovenskih snaga koji su frontalno nastupali u završnim operacijama za oslobođenje zemlje doprineli ostvarenju tog cilja,⁵¹ sužavaju bogata iskustva, stečena u našem narodnooslobodilačkom ratu, i otvaraju nepotrebne polemike i danas. Takva gledišta nisu u skladu sa istorijskim činjenicama, a i štetna su.

Nasuprot tome, da bismo izvukli sva iskustva i istakli posebnosti dejstava, morali bismo pokloniti više pažnje obradi sadejstava snaga koje su dolazile sa fronta i onih koje su tada dejstvovale iza linije fronta, u neprijateljevoj pozadini. Trebalo bi utvrditi i slabosti zbog kojih naše prednosti nismo bolje iskoristili.

U vojnoistorijskim radovima o NOR-u u Jugoslaviji, koji su napisani sedamdesetih godina, a koji su još uvek jedini, jer novih nema, ne uzimaju se u dovoljnoj meri u obzir elementi društveno-političke situacije, među kojima i posebni ciljevi narodnooslobodilačkog pokreta Slovenije, koji je nacionalni pokret i istovremeno deo jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta. Narodnooslobodilačkim ratom u Sloveniji nastojalo se da se postignu i neki ciljevi, koji su bili predviđeni programom Osvobodilne fronte.

Prilikom davanja ocene dejstava u Sloveniji treba uzeti u obzir da je Slovenija deo Jugoslavije, u kome su se neprijateljeve snage najduže zadržale. Te snage su sve više jačale dolaskom novih nemačkih jedinica, koje su se povlačile sa Balkana i iz ostalih delova Jugoslavije. Iz izveštaja Obaveštajnog odeljenja Glavnog štaba JA za Sloveniju od 1. marta 1945. vidi se da je u Sloveniji krajem februara bilo oko 130.000 neprijateljevih vojnika.⁶¹ Osim toga, brojne snage neprijatelja prebacivale su se preko teritorije Slovenije na druga ratišta i bojišta. Jedinice pod komandom Glavnog štaba JA za Sloveniju do kraja završnih operacija za oslobođenje zemlje, morale su da se bore u neprijateljevoj pozadini sa neprijateljevim krupnim snagama, koje su, koristeći sve svoje mogućnosti, nastojale da održe svoje pozicije u Sloveniji.

Zbog svega toga dejstva slovenačkih jedinica imala su posebne karakteristike, koje su bile uslovljene vojno-političkim i političko-strategijskim ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta Slovenije. Osim oslobođenja

⁵¹ Takva mišljenja mogu se naći i u knjizi »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945«, drugo izdanje, knj. 2, Beograd, 1965. Na primer, dejstvima snaga u neprijateljevoj pozadini, u zaključku o završnim operacijama JA, posvećena su samo dva reda na str. 635. Kaže se da su uspehi postignuti zahvaljujući »pravilnoj upotrebi mnogobrojnih jedinica u neprijateljskoj pozadini (koje su sadejstvovale sa armijama)...«, a uloga Glavnog štaba JA za Sloveniju nije ni spomenuta.

⁶¹ »Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije«, tom VI, knj. 19, dok. br. 1. Od navedenih snaga bilo je oko 16.000 slovenačkih domobrana i oko 15.000 četnika i nedicevskih vojnika, koji su se povukli iz Srbije. Detaljnije o tome vidi u knjizi »Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945«, Zdravko Klanjšek, sedmo izdanje, Beograd, 1984.

zemlje, stvaranja nove Jugoslavije i uslova za društveni preobražaj, narodnooslobodilačke jedinice Slovenije imale su i zadatak da svojom borbom obezbede stvaranje ujedinjene Slovenije, da omoguće ujedinjenje svih Slovenaca, bez obzira na ranije imperijalističke granice. Zbog toga su slovenačke jedinice NOVJ morale da budu prisutne na celoj etničkoj teritoriji. Na tim još neprisajedinjenim teritorijama - Slovenačko primorje i Istra, Beneška Slovenija i Režija, slovenačka Koroška i Prekomurje, sa Porabjem - jedinice GS Slovenije su vodile oružanu borbu prema svojim operativnim i taktičkim mogućnostima. Tamo je, uz jedinice NOVJ, delovala i naša vlast i Osvobodilna fronta.

U Slovenačkom primorju je dejstvovao 9. korpus NOVJ, sa zadatkom da oslobodi teritoriju sve do zapadne etničke granice i Trst, a u Koroškoj je operisao Koroški partizanski odred. U Korošku su kasnije upućene 14. slovenačka divizija i druge jedinice. U Beneškoj Sloveniji su dejstvovali bataljoni pod komandom Operativnog štaba za zapadnu Primorsku, a u Prekomurju - Prekomurska partizanska četa, koja je posle oslobođenja te pokrajine postala deo Prekomurske brigade, formirane na tom prostoru.

Stalni zadatak jedinica Glavnog štaba Slovenije bio je i pružanje pomoći i podrške narodnooslobodilačkim odborima, odnosno odborima Osvobodilne fronte. Treba podvući da su i ta područja dočekala kraj rata sa već ranije demokratski biranim organima narodne vlasti, odnosno Osvobodilnom frontom.

Specifičnosti narodnooslobodilačkog rata u Sloveniji su i u tome što se moralo početi od procene da se može dogoditi da snage zapadnih saveznika, u svom prodiranju preko ravnica severoistočne Italije, u pravcu Austrije, dođu na teritoriju Slovenije pre glavnine Jugoslovenske armije. Savezničke snage u sevemoj Italiji dugo su od Slovenije bile udaljene samo 170 kilometara, a naša 1. armija, kada se nalazila na sremskom frontu, bila je udaljena dva puta toliko. Zbog takve situacije operativne jedinice i jedinice komandi vojnih oblasti, odnosno komandi mesta i vojnih područja, te organi narodne vlasti i Osvobodilne fronte, morali su biti uvek spremni da dočekaju savezničke kolone na etničkim granicama, kao zakonita vojna civilna vlast nove Jugoslavije i sprečiti bilo kakve kontrarevolucionarne mahinacije, koje bi ugrozile već postignute tekovine narodnooslobodilačkog rata, odnosno interese naroda Jugoslavije. Poznati događaji u Grčkoj, gde su saveznici svim silama podupirali desničarske elemente i tolerisali saradnike okupatora, upozoravali su na takve mogućnosti.

Predstavnici Glavnog štaba Slovenije, koji su prisustvovali 2. zboru aktivista Osvobodilne fronte, održan 5. i 6. septembra 1944. u Čmornjelu, dobili su takva uputstva na sastanku održanom posle zбора. Članovi Glavnog štaba i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte na tom sastanku naglasili su da savezničke jedinice koje dođu na slovenačku teritoriju treba primiti srdačno i prijateljski, ali istovremeno im staviti do znanja da su na toj teritoriji jedina vlast narodnooslobodilački odbori i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Sve važnije objekte trebalo je da zaštite jedinice NOVJ. Narodnooslobodilački odbori i vojnopozadinske komande savezničkim jedinicama treba da odrede smeštaj i da im na svakom koraku pokazuju da su oni gosti na našoj suverenoj teritoriji.

Te direktive iz Čmornjela bile su na snazi i za vreme završnih operacija za oslobođenje zemlje. Te direktive se nisu morale rigorozno primeniti, jer je opasnost otklonila uspešno izvedena riječko-tršćanska operacija 4. armije i 9. korpusa, dok u Koroškoj nije bilo uspeha.

Zbog toga, a i da bi se održali oslonci za završne operacije oslobođenja zemlje, u Sloveniji je na svaki način trebalo braniti oslobođene teritorije, u slučaju da neprijateljeva nadmoć bude velika, trebalo bi očuvati bar centralnu slobodnu teritoriju u Sloveniji, u Beloj krajini. Uprkos veoma teškim uslovima, jedinice Glavnog štaba Slovenije nisu smele da napuste nijednu od pokrajina - morale su stalno napadati komunikacije u uporišta, kako bi domobranskim jedinicama, koje su ih čuvale, onemogućile odvajanje od okupatora, odnosno prinudile ih da se drže uz njega i da do kraja rata s njim dele sudbinu.

Nije bilo slučajno što su se četničke snage, koje su se u jesen 1944, posle oslobođenja Beograda, uspele povući iz Srbije, rasporedile na slovenačkoj teritoriji i što bliže zapadnim saveznicima u Slovenačkom primorju i Notranjskoj. Samo zbog stalnih dejstava jedinica pod komandom Glavnog štaba JA za Sloveniju i zbog dejstva 4. armije, one su od kraja rata bile sastavni deo nemačkih okupacionih snaga i nisu mogle odigrati ulogu koju su im odredili njihovi političari, koju su zamislili njihovi gospodari.

Konačno, ta dejstva na celoj etničkoj teritoriji, na krajnjem severozapadnom delu Jugoslavije, trebalo je da onemoguće ili da bar ometu neprijatelja u pripremama svoje pozadine za odbranu, za trenutak kada će biti potrebno da na toj teritoriji zaposedne odbrambene linije Trećeg Rajha. Od jeseni 1944, gde god je to bilo moguće, Nemci su na planiranim linijama počeli izvoditi fortifikacione radove. Na osnovu Hitlerovih naredjenja od 26. jula i 19. septembra 1944. radovi su se ubrzano izvodili. Glavna utvrđena linija, nazvana »jugistočni bedem«, protezala se uz slovenačko-hrvatsku granicu, tada granicu NDH, od Drave duž Sutle, uz Savu do Trbovlja, a zatim je pored Ljubljane, preko Vrhnike i Hrušice, produžavala rubom Tmorskog gozda, do Soče, i dalje uz nju, do Tolmina. Kasnije su predvideli još nekoliko pomoćnih linija: liniju »Ajhe« (Eiche), uz reku Krku do Ribnice i Loške doline, liniju »Ingrid«, između Rijeke i Snežnika, i još jednu duž lanca Čičarije, prema Krasu, gde su iskoristili i ostatke fortifikacijskih radova iz prvog svetskog rata.^{7>} Nemačka dejstva krupnim snagama protiv NOV i PO Slovenije u zimu i proleće 1945. imala su karakter čišćenja pozadine, s ciljem da se omoguće fortifikacijski radovi, a kasnije odbrana, i uredno funkcionisanje komunikacije za izvlačenje i povlačenje snaga sa Balkana, odnosno iz Jugoslavije, u Austriju.

U vezi s tim, za uspešno ostvarenje zadataka u završnim operacijama Jugoslovenske armije, posebno značajno bilo je čuvanje slobodnih teritorija. Osloncem na njih armije nove Jugoslavije mogle su brže da prodiru, da ubacuju svoje snage u pozadinu neprijateljevih jedinica i da udaraju na bokove. Jednom rečju, mogle su uspešno da koriste manevar, kao bitan element ofanzivnih operacija.

Zbog toga je zadatak slovenačkih jedinica JA bio da očuvaju slobodnu teritoriju, da očuvaju jedinice u svim delovima Slovenije, a naročito one na pravcima povlačenja neprijatelja. To je bio strateški zadatak od presudnog značaja za uspeh završnih operacija. Da se tim elementima borbenog poretka u toku završnih operacija posvetilo više pažnje, rezultati bi mogli da budu veći. To, svakako, više nije moguće izmeniti, ali ipak moglo se onome, što se dogodilo pokloniti više pažnje u našim proučavanjima.

^{7>} »^arodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945«, treće izdanje, Ljubljana, 1978, str.

Spoljni faktor i antifašističke oružane snage porobljenih zemalja u zimu 1945."

(Komparativne asocijacije)

Branko Petranović²⁾

U vreme formiranja 1, 2. i 3. armije NOVJ, 1. januara 1945, naredbom vrhovnog komandanta maršala Tita, rat protiv nacističke Nemačke nalazio se u završnoj fazi, iako je preostajalo još nekoliko meseci krvavih borbi antifašističkih snaga da se porazi fašizam i narodi dođu do željno iščekivane slobode.

Položaj antifašističkih snaga jednog broja porobljenih zemalja u zimu 1944-1945. bio je određen držanjem njihovih vladajućih režima u periodu 1941-1944. godine. Dok su se jedne vojno poražene zemlje nalazile od prvog dana u antifašističkom frontu, druge su mu se pridružile tek posle sloma njihovih vladajućih profašističkih garnitura. Na drugoj strani, međunarodni položaj antifašističkih snaga zavisio je i od strategije revolucionarnog subjekta, koji je mogao organizovati narodnooslobodilačku borbu od samog početka ili, uglavnom, iščekivati (politika atentizma) razvoj događaja na velikim frontovima i ponašati se u zavisnosti od - spolja izazvane krize - kvislinških režima. Prvi slučaj karakterističan je za Jugoslaviju, kao i za Albaniju, čija je narodnooslobodilačka borba bila velikim delom inspirisana jugoslovenskim iskustvom ali prilagođenim albanskim uslovima. Drugi slučaj je osoben za Rumuniju i Bugarsku. Naime, posle 23. avgusta 1944. i 9. septembra 1944. dojučerašnje regularne armije Rumunije i Bugarske prešle su na stranu saveznika, tj. Crvene armije.

Rumunske trupe su se sa 2. ukrajinskim frontom borile na teritoriji Mađarske, učestvujući u oslobodjenju Debrecina i Budimpešte. Trupe nove Rumunije prešle su rumunsko - mađarsku granicu 14. decembra 1944. godine. Sa jedinicama Crvene armije i slovačkim partizanima one su pomogle oslobađanje nekih slovačkih gradova. Na kraju rata rumunske snage su imale 185.000 boraca, raspoređenih u 16 divizija, sa vazduhoplovstvom i tenkovskim formacijama.

Bugarska narodna armija je imala u sastavu oko 400.000 ljudi, od kojih 50.000 partizana i dobrovoljaca. Za bugarsku armiju je karakteristično, uostalom kao i za druge koje su pre toga bile uz bok Vermahta, da se u njoj uglavnom zadržao stari starešinski kadar. Komandant 15. divizije bugarske carske vojske za vreme okupacije Makedonije, general Ivan Marinov, postavljen je za glavnokomandujućeg Bugarske narodne armije, iako je bio jedan od nosilaca represivne politike usmerene protiv stanovništva i partizanskih snaga na okupiranom području Makedonije. General Sira-

¹> Prilog diskusija o armijama u stratezijskoj koncepciji NOR-a.
²> Profesor na Beogradskom univerzitetu.

kov, komandant 2. korpusa u okupiranim delovima Grčke (istočna Makedonija i zapadna Trakija), postavljen je za komandanta armije.

Na tlu Jugoslavije i Mađarske Bugarska narodna armija se borila pod operativnom komandom štabova frontova Crvene armije.

Rumunska i bugarska armija su svojim učešćem u završnim borbama doprinosile, zahvaljujući SSSR-u, procesu rehabilitacije svoje zemlje za držanje profašističkih bugarskih snaga u drugom svetskom ratu. U slučaju Bugarske tome je doprinosila i Jugoslavija. Posle povratka maršala Tita iz Moskve i razgovora sa Staljinom, došlo je u Krajovi, oktobra 1944, do zaključenja sporazuma između Tita i predstavnika otečestvenofrontovske Bugarske.

Druga spoljna komponenta tih antifašističkih snaga okupiranih zemalja u činjenici je da su neke njihove vojne formacije bile formirane na stranom tlu - na zapadnom frontu i na sovjetskoj teritoriji. Čehoslovačka vojna formacija stvorena u SSSR-u, borila se na čehoslovačkom tlu 1945. godine u sastavu Crvene armije, imajući u svome sastavu 60.000 ljudi. Manji kontigenti Čehoslovaka borili su se i u sastavu zapadnih saveznika od 1940. godine, uključujući i eskadrile u sastavu RAF-a. Tzv. Andersova armija (general Vladislava Andersa, koja je 1942. godine iz SSSR-a, preko Irana, prešla na Bliski istok i učestvovala u borbama protiv Nemaca i Italijana u sevemoj Africi), nalazila se u vreme italijanske ofanzive (2. poljski korpus) u sastavu britanske 8. armije, pod komandom Montgomerija. U SSSR-u su bile formirane četiri pešadijske i jedna oklopna divizija sa jednom artiljerijskom brigadom, koje su se borile u sastavu Crvene armije, prvo kao korpus, a kasnije kao 1. poljska armija.

Jugoslovenska izbeglička vlada nije uspela da stvori svoju vojsku u inostranstvu. Radilo se o simboličnom kontigentu na Bliskom istoku, koji je bio razriven unutrašnjim sukobima u emigraciji, razvojem događaja u Jugoslaviji i podelama koje su bile u prilog narodnooslobodilačkog pokreta. Nešto veći grčki kontigent, takođe na Bliskom istoku, nije mimoišao rasep na pitanju vezanom za podržavanje rojalističko-restauratorskih težnji emigracije i Britanaca ili narodnooslobodilačkih snaga ELAS-a.

Te uporedo organizovane snage na Zapadu i Istoku, koje su bile ulog velikih savezničkih sila sa suprotnim interesima vezanim za uređenje posleratnog sveta, odlikovao je nepremostivi jaz, kao i domaćih, suparničkih antifašističkih snaga (slučaj Armije ludove, pod uticajem KP Poljske, i Armije krajove, koja se pridržavala instrukcija londonske emigracije).

Treća spoljna determinanta koja je vodila gubljenju samostalnosti i podređivanju međunarodnom vojno-političkom faktoru naročito dobro se može pratiti u Grčkoj i Italiji. Snage ELAS-a su imale oko 75.000 ljudi, a bile su svrstane u velike formacije: Atinsko-pirejski korpus i 10 divizija (6, 9, 10. i 11. divizija Makedonske grupe, 2. i 13. divizija Centralne grupe, 1. Tesalijska, 3. Peloponeska, 8. Epirska divizija i 5. Kritska divizija). Na osnovu sporazuma u Libanu, maja 1944, i u Kazerti, septembra 1944. ELAS je prihvatio da izvršava naređenja britanske komande. Međutim, decembra 1944. došlo je do građanskog rata u Atini i drugim krajevima Grčke, koji se završio kapitulacijom ELAS-a, u stvari, njegovim razoružavanjem nakon sporazuma u Varkizi, februara 1945. godine.

Reorganizacijom italijanskih partizanskih snaga u zimu 1944-1945. stvoreno je vrhovno rukovodstvo svih dobrovoljačkih oružanih jedinica, svrstanih u Korpusu dobrovoljaca slobode. Za vrhovnog komandanta

postavljen je general Rafaele Kadoma, čiji su zamenici bili Luidi Longo (Italo), Feručo Pari (Fabricio) i komandanti - predstavnici grupe socijalističkog obeležja »Mateoti« i jedinica »Autonome«. Postavljenje Kadrona značilo je de fakto diktat zapadnih saveznika. Partizanske snage Italije bile su stavljene pod komandu savezničkog štaba u Italiji, koji je odlučivao o sadejstvu i korišćenju partizana u borbama protiv Nemaca i fašističkih formacija Musolinijeve republike »Salo«.

Za italijanske antifašističke snage bilo je karakteristično postojanje raznih političkih struja u komandovanju (komunisti, predstavnici Partije akcije F. Partija, socijalisti).

Nasuprot tim antifašističkim snagama u susednim zemljama, koje su postale deo strategije i politike velikih sila, stajala je NOVJ sa svojim samostalnim komandovanjem, sa 600.000 boraca, i svojim frontom - mostom između savezničkih armija: zapadnih u Italiji i sovjetskim u Mađarskoj, i u Albaniji NOV Albanije sa 70.000 boraca, čije su neke jedinice 5. i 6. divizije uzele učešće i u borbama na tlu Jugoslavije.

Iz vremena formiranja 1. 2. i 3. armije NOVJ sačuvan je jedan Nacrt pomorskog sporazuma između maršala Tita i Britanaca od 9. januara 1945, koji svedoči o stepenu samostalnosti NOVJ. U vezi sa zaključenjem tog sporazuma, za koji se pretpostavlja da je potpisan polovinom januara 1945, dolazilo je, kao što je utvrđeno, do nesporazuma između maršala Tita i brigadira Maklejna. Da bi se olakšalo komandovanje pomorskim snagama NOVJ, ali i obezbeđenje duge jadranske obale od Bojane do Soče, ona je podeljena na pet obalskih sektora, čiji su štabovi bili potčinjeni Štabu Mornarice NOVJ. Analiza tog sporazuma, sa stanovišta merila naše okvirne komparacije, pokazuje daje Tito težio da zaključi sa Britancima sporazum analogan onome kakav je zaključio sa Komandom Crvene armije, septembra 1944. godine. Ima indicija daje maršal Tito, prilikom svog septembarskog boravka u Moskvi, tražio od Staljina da se između NOVJ i Crvene armije zaključi sporazum koji bi postao presudan u slučaju eventualnih britanskih zahteva da njihove vojne snage koriste deo jugoslovenske teritorije. H.L. Izmej je javljao Čerčilu, 23. decembra 1944, »da će svaki sporazum koji ograničava obim i cilj naših operacija u Jugoslaviji bilo brojčano ili geografski biti najnepoželjniji«.³⁷ Prema navedenom nacrtu, savezničkim pomorskim snagama privremeno se odobralo korišćenje splitske i drugih jugoslovenskih luka i sidrišta prema severu, koje bude zahtevala »borbena situacija«.

No u tom nacrtu, nešto kasnije pretvorenom u Sporazum, predviđeno je nekoliko uslova: 1) savezničke pomorske vlasti bile su obavezne da učine sve da bi »obavijestile unaprijed odgovarajuće jugoslovenske vlasti o svojim namjerama u tom pogledu«; 2) »Komanda u ovim lukama i sidrištima i odgovornost za održavanje rada pripadale bi potpuno Jugoslovenima. Savezničke pomorske vlasti se neće ni pod kojim uslovima miješati s neposrednom administracijom, koja će stalno biti potpuno u rukama Jugoslovena«; 3) »Jugoslovenske vlasti će biti obaviještene o prirodi ovih operacija i odbrambenih mjera, kako bude neophodno«.⁴⁷ Slične prirode je bio i jugoslovensko - britanski pomorski sporazum o korišćenju aerodroma u širem rejonu Zadra.

³⁷ Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 25, Beograd, 1982, str. 236.
⁴⁷ Isto, 243-4.

Izdavačka delatnost u vreme formiranja armija

Zastavnik Milan Repac²⁾

Izdavačka delatnost u jedinicama NOVJ u poslednjoj godini rata, u vreme formiranja armija, bila je daleko bogatija i sveobuhvatnija nego ranije, jer su za to postojali objektivni uslovi velikog dela oslobođene Jugoslavije i obuhvatala je: listove, časopise, biltene, i ostale publikacije, knjige, brošure i druge pisane materijale koji su se pojavili u narodnooslobodilačkom ratu, a često ih tretiramo kao partizansku štampu.

Štampa je bila značajno sredstvo rada Komunističke partije, kao rukovodeće snage narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, koja je odigrala veoma važnu ulogu u njenoj ogromnoj i bogatoj političkoj, vojnoj i kulturno-prosvetnoj delatnosti, sada još i više, jer je NOVJ narasla na skoro milionsku armiju. Sadržaj, organizacija i delatnost štampe bila je određena oslobodilačkim i revolucionarnim karakterom rata, načinom ratovanja koji se nije mogao ni zamisliti bez aktivne podrške naroda.

Štampu su izdavala skoro sva rukovodstva NOP-a, organizacije, institucije i sve vojne jedinice NOVJ, a prema tehničkim i drugim mogućnostima kojima su raspolagali. Kao njeni nosioci, prvenstveno se javljaju partijska rukovodstva (centralni, pokrajinski, oblasni, okružni, sreski i mesni komitet KPJ), i jedinice i komande NOV i POJ (čete, bataljoni, NOP odredi, brigade, divizije, operativne zone, korpusi, armije, glavni štabovi, Vrhovni štab), zatim odgovarajuća rukovodstva SKOJ-a, odbori USAOJ-a, odbori JNOF-a, odbori AFŽ-a, organi vlasti (AVNOJ, KNOJ, zemaljska antifašistička veća, odbori), udruženja Jugoslovena u inostranstvu, antifašističke organizacije zarobljenika i političkih interniraca i druge institucije.

U ovom prilogu biće reč samo o izdavačkoj delatnosti u jedinicama NOV i POJ, odnosno u Jugoslovenskoj armiji u vreme formiranja armija, tj. u 1945. godini i to samo do nivoa divizija, sa težištem na izdavačkoj delatnosti u armijama i glavnim štabovima.

IZDAVAČKA DELATNOST VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ

Vrhovni štab, izdavao je od 10. avgusta 1941. »Bilten Glavnog, odnosno Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije«. Ukupno je izašlo 47 brojeva. Poslednji 46⁷. broj pojavio se u decembru 1944.

Prilog diskusiji o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.
²⁾ Arhivista u Arhivu Vojnoistorijskog instituta.

godine. Do tada je, kao glasilo najvišeg vojnog rukovodstva, menjalo svoj naziv i sadržaj u skladu sa razvojem ustanka i armije, što se vidi i u nazivima »Biltena«.

U poslednjem broju »Biltena« za novembar-decembar 1944. objavljena je odluka Predsedništva AVNOJ-a o dodeli naziva narodnog heroja Jugoslavije maršalu Josipu Brozu Titu.

Pošto je Bilten Vrhovnog štaba prestao izlaziti, pojavio se sada »Službeni list«, Ministarstva narodne odbrane DFJ, br. 1-2-3 za januar-februar i mart 1945. godine.

Vrhovni štab izdavao je i »Radio-vijesti«. U 1945. godini izašao je samo jedan broj i u njemu se govori o borbama na jugoslovenskom ratištu i na savezničkim ratištima, kao i odgovor naroda Jugoslavije na izjavu kralja Petra, koji se usprotivio sporazumu Tito-Šubašić.³⁾

Dnevne radio-vesti »Slobodna Jugoslavija« izišlo je u 1945. godini 9 brojeva. Tu se nalaze vesti za period od 1. februara - 16. maja 1945. godine.⁴⁾

U 1945. godini izišlo je 6 brojeva lista »Ratni izveštaj«. Ratni izveštaj je donosio pohvale Vrhovnog komandanta jedinicama 1, 2, 3. i 4. armije i jedinicama Jugoslovenske mornarice, kao i razna saopštenja Generalštaba JA.

Političko odeljenje Ministarstva narodne odbrane DFJ 25. februara 1945. izdalo je ilustrovani vojni list »Front« na srpskohrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Do kraja rata izišla su tri broja. U prvom i drugom broju, pored drugih tekstova, zapažena je reportaža »Sa naših frontova« u kojoj se nalaze autentična kazivanja sa jugoslovenskog ratišta u tim poslednjim danima rata.

IZDAVAČKA DELATNOST ARMIIJA

Prva armija

Prva armija izdala je nekoliko publikacija, kao što su: list »Za pobjedu«, ukupno je izišlo 8 brojeva. List je donosio priloge o političkom radu u jedinicama, o nastupanju Crvene armije prema Berlinu, o Crnomorskoj (Jaltskoj) konferenciji i o kultumo-političkom uzdizanju naših boraca i starešina.⁵⁾

List »Prva armija«, izišla su dva broja. List je pored ostalog donosio nekoliko ilustracija sa našeg fronta. Između ostalog, tu se nalazi i fotografija o poseti maršala Tita sremskom frontu.

List »ALO«, izišla su dva broja.⁶⁾ U listu se nalazio kratak uvod o telegrafiji i telefoniji, članak o našem naučniku Nikoli Tesli, zatim članak o herojstvu pojedinaca iz pojedinih jedinica.

List »Borac za slobodu«, izišla su tri broja. U tom listu bilo je reči o likvidiranju nepismenosti, zatim bilo je članaka u kojima su borci iznosili svoje doživljaje prilikom dolaska u NOVJ i doživljaje iz prve borbe.⁷⁾

Arhiv VII, KŠ 2, reg. br. 30/4.

■*) Arhiv VII, KŠ 2, reg. br. 1—9/8.

5) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 1-8/1.

6) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 9-10/1.

7) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 14-16/1.

Druga armija

Štab 2. armije izdao je List »Bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata - temelj nove Jugoslavije«, izišao je samo jedan broj. U listu bilo je reči i o bratstvu i jedinstvu, kao osnovi nove Jugoslavije.⁸⁾

List »Iz prirode«, izišao jedan broj. U člancima tog lista govorilo se o postanku čoveka.⁹⁾

»Bilten brigade za vezu«, 2. armije, izišao jedan broj. U »Biltenu«, pored ostalog bilo je reči o daljem radu i spremnosti vezista za dalje borbe.¹⁰⁾

List »Naš front«, izišao jedan broj. List je objavio pohvale Vrhovnog komandanta jedinicama 2. armije, kao i velike pobjede koje je tada postizala Jugoslovenska armija.¹⁰⁾

Treća armija

Treća armija, izdala je do kraja rata sledeće listove:

List »Udarnik«, izišlo 8 brojeva. U tom listu opisan je slavni put 3. armije, od Drave do Dravograda. Onda, tu su se nalazili članci o pobjedi 51. divizije prilikom oslobođenja Osijeka, u forsiranju reke Drave i operacijama naših jedinica u Slavoniji, zatim o velikom narodnom zboru koji je održan u oslobođenom Osijeku gde je govorio Moša Pijade.¹²⁾

Štab 3. armije izdao je list »Istorija Svesavezne Komunističke partije (boljševika)«, izišao je samo jedan broj. U listu su se nalazili samo članci o istoriji SKP (boljševika).¹³⁾

Četvrta armija

Štab 4. armije izdao je sledeće listove:

List »Za slobodu«, izišla su dva broja. To je nastavak onog istog lista koji je izdao Štab 8. korpusa. U listu su se nalazili članci o borbama za oslobođenje Bihaća, gde su postignuti sjajni rezultati, o operacijama u Lici i o jedinstvu Srba i Hrvata, kao i o poseti maršala Tita Moskvi.¹⁴⁾

List »Ranjenik«, izišao je jedan broj. Pisao je o životu ranjenika i bolesnika u bolnici, kao i o poseti boraca ranjenim drugovima.¹⁵⁾

List »Džepne novine«, izišlo 6 brojeva. U njima je bilo reči o disciplini, kao važnom faktoru u Jugoslovenskoj armiji, u odnosu starešine i boraca, o brizi za ranjenim drugovima itd. Bilo je i pesama o Vrhovnom komandantu, koje su borci pisali u predahu između borbe.¹⁶⁾

Glavni štab Hrvatske je 1944. godine izdao 11 brojeva »Narodni vojnik«, a u 1945. godini 15 brojeva. List je doneo pregled vojne situacije, zatim prilog koji govori o tome kako je maršal Tito odlikovan sovjetskim ordenom »Suvorova« I stepena, pa govor maršala Tita u oslobođenom

8) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 1/2.
9) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 2/2.
10*) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 3/2.
Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 4/2.
>2) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 1-8/3.
'3> Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 10/3.
14> Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 1-2/4.
15) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 13/4.
16> Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 14-19/4.

Beogradu pod naslovom »Najveća pobjeda naše vojske je jedinstvo i bratstvo naših naroda«.¹⁷

Službeni list Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske bio je »Vojni glasnik«. Izišlo je 5 brojeva »Vojnog glasnika« od septembra 1944. do juna 1945. godine. U tom listu bilo je reči o pohvalama, naredbama o formiranju jedinica i ustanova, o proglašenju divizija i brigada udarnim, o proizvodnji podoficira i oficira u činove itd.¹⁸

GŠ Hrvatske 1945, izdao dva broja »Radio-biltena« koji je doneo radio-vesti Radio-Londona o situaciji na zapadnom frontu, kao i da su se trupe 8. britanske armije sastale u Trstu sa snagama maršala Tita.

GLAVNI ŠTAB SLOVENIJE

U toku 1945. izišlo je više listova, koje je na slovenačkom jeziku izdao Glavni štab Slovenije. Evo, tih listova:

List »Srećanje«, izišao je samo jedan broj. Taj list doneo je prilog koji je govorio o očekivanju i susretu sa crvenoarmejcima negde u Prekomurju.¹⁹

List »O nekatemih vprašanjih agitacije in propagande«, izišao je jedan broj. U listu je dato uputstvo za pisanje vojnih vesti.²⁰

Brošura »Titovi junaki na Primorske«, izišao je jedan broj. Ta brošura sadrži šest kratkih priča iz života partizana u Slovenačkom primorju.

List »Naša vojska«, izišlo je 12 brojeva počev od 4. januara do 24. aprila 1945. godine. List je obično donosio pregled vojnih događaja, kao i susret sovjetskih generala sa maršalom Titom, i o našoj novoj Vojnoj akademiji u Beogradu.²¹

»Štirje bratje«, izišao je jedan broj. To je skeč, koji govori o dvojici braće blizanaca koji se sakrivaju i izmiču mobilizaciji u partizanske jedinice.²²

List »Rdeča armada«, izišao je jedan broj. List je doneo priloge o proslavi 27-godišnjice Crvene armije i sledeće tekstove - kratka istorija Crvene armije; sonet »Crvenoarmejci«; govor Ratka Poliča o Crvenoj armiji; Crvena armija - recital za hor i soliste i »Zadnja noć« - dramski komad koji govori o dolasku Crvene armije u naše selo.²³

»Paška«, izišao je jedan broj. To je sovjetski dramski komad pisaca: V. Ljevšina i A. Mašistova. Govori o devojci koja je uhvatila nemačkog špijuna.^{24*}

Brošura »Prešem, glasnik naše borbe iz naše svobode« izišao je jedan broj, u februaru 1945. godine. Tu brošuru je izdalo Propagandno odeljenje Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Brošura sadrži pregled, koji govori o godišnjici Prešmove smrti, zatim kratku raspravu o Prešemu, odlomke Prešmovih pesama i dve pesme o Prešemu.²⁵

17) Arhiv VII, KŠ 9, reg. br. 17/1.

18) Arhiv VII, KŠ 11, reg. br. 32-36/1.

19) Arhiv VII, KŠ 14, reg. br. 23/1.

20) Arhiv VII, KŠ 14, reg. br. 30/1.

21) Arhiv VII, KŠ 14, reg. br. 24-35/2.

22) Arhiv VII, KŠ 15, reg. br. 18/1.

23) Arhiv VII, KŠ 15, reg. br. 19/1.

24) Arhiv VII, KŠ 15, reg. br. 21/1.

25) Arhiv VII, KŠ 15, reg. br. 22/1.

Brošura »Mi smo Titovi borci«, izišao je jedan broj. Izdalo ju je Propagandno odeljenje Glavnog štaba NOVJ in PO Slovenije. Brošura sadrži nekoliko kratkih priča iz života slovenačkih partizana.

GLAVNI ŠTAB SRBIJE

U Arhivu VII nema nijednog lista ili časopisa koji je u 1945. godini izdavao GŠ Srbije. Tokom 1944. godine on je izdao više listova. A to su:

List »Ratne novosti« koje je izdao GŠ Srbije u vremenu avgust - septembar 1944. godine. List je doneo priloge, koji su govorili o stanju na našem frontu i stanju na frontovima saveznika. Izišla su ukupno dva broja.²⁶

»Radio-vesti« izišla su 3 broja. U radio-vestima za jun - avgust 1944. bilo je reči o situaciji na istočnom i zapadnom frontu.²⁷

List »Članci nove Jugoslavije«. GŠ Srbije je u avgustu 1944. izdao samo jedan broj. U listu vidno mesto uzima članak Moše Pijade: »Pitanje Makedonije« i članak Avda Hume: »Biser u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji«.²⁸

»Proglas majora Blagoja Komnenovića«. U 1944. godini izišao je samo jedan broj, pod tim naslovom. To je, u stvari poziv Kosaoničanima i Jablaničanima da se bore protiv okupatora i izdajnika.²⁹

Osim listova koji se nalaze u VII iz 1944. godine, nalazi se i jedan list iz 1942. godine pod naslovom »Nedeljni pregled događaja«.

GLAVNI ŠTAB MAKEDONIJE

Glavni štab Makedonije izdao je 1942. godine »Bilten« 2, 3, 4, 5 i list »Borbe i akcije NOPO Makedonije«.

U 1944. godini GŠ Makedonije izdao je list »Naroden vojnik« br. 1, a 1945. godine izdao je list »Naroden vojnik« br. 3. i 4.

JUGOSLOVENSKA MORNARICA

Tehničko odeljenje Štaba Mornarice izdalo je dva broja »Džepne novine« u kojoj se opisuju doživljaji, zapažanja i sećanja boraca iz NOR-a.

Mornarička muzika NOVJ, želeći da pokaže da je, pored svog muzičkog rada, voljna da radi i na drugim kultumo-prosvetnim poljima, izdala je jedan broj svoga lista »Naš muzičar«.^{30*}

List »Takmičenje«, izišao je jedan broj. U njemu se govorilo o značaju i potrebi daljeg takmičenja i njegovim rezultatima.³⁰

List Škole Jugoslovenske mornarice »Mornari pišu« govorio je o značaju mora za naš narod. Izišao je jedan broj.³²⁾

²⁶> Arhiv VII, KŠ 10, reg. br. 3-4/1.

²⁷> Arhiv VII, KŠ 10, reg. br. 6/1.

²⁸> Arhiv VII, KŠ 10, reg. br. 5/1.

²⁹> Arhiv VII, KŠ 10, reg. br. 7/1.

³⁰> Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 4/1.

³¹> Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 5/1.

³²> Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 6/1.

»Džepne novine« Tehničkog odeljenja Štaba Mornarice, izišao jedan broj.³³ List je doneo sećanja i doživljaje boraca - mornara.

Glasilo II pomorskog obalskog sektora izdalo je dva broja »Glas Kvarnera« koji je na vidnom mestu opisao borbu na Pagu. Bilo je članaka o stručnom osposobljavanju kadrova Mornarice, kao i o pomoći naroda vojsci.³⁴

Glasilo omladine IV POS-a, bio je list »Omladinac«. List je posebno istakao jednomesečno pretkongresno takmičenje i govorio o značaju i ulozi takmičenja na svim poljima za postizanje što boljih rezultata.³⁵

Mornarička pešadija V POS-a izdala je dva broja »Džepnih novina«. Osim članaka iz života i rada boraca, tu se nalazio i članak »Zlodela Draže Mihailovića«.³⁶

Štab Pomorske obalske komande Split izdao je jedan broj lista »POK Split«, u kome se govorilo o moru, kao izvoru bogatstva i blagostanja koji treba čuvati, a to može jedino čvrsta i jaka Jugoslovenska mornarica.

List »Jadranski borac«, izišao je samo jedan broj.

Tehnički bataljon Pomorske komande Dubrovnik izdao je jedan broj lista »Udarnik«. Na vidnom mestu nalazila se pesma pod naslovom »Ratna simfonija«.

»Čuvar Jadrana« list obalskog diviziona Pomorske obalske komande Split izdao je jedan broj. U listu borci su opisali svoje prve utiske i doživljaje.³⁷

Obalski divizion Pomorske obalske komande Split izdao je jedan broj lista »Džepne novine«. Značajno mesto u listu zauzeo je članak »Važnost mora za Jugoslaviju«, kao i članak borca koji je opisao povratak iz Italije i odlazak u partizane.³⁸

Pomorska obalska komanda Šibenik izdavala je »List obalskog diviziona«. Izišao je jedan broj. Vidno mesto u listu zauzimali su podaci o petnaestodnevnom prvomajskom takmičenju.

VAZD UHOPLO VSTVO

U 1945. godini Štab vazduhoplovstva Jugoslovenske armije u Zemunu izdao je jedan broj lista »Glas vazduhoplovstva«. Na vidnom mestu nalazio se članak »Titove reči« gde i ovo stoji: »Jedna moderna vojska ne može se ni zamisliti bez jakog i modernog vazduhoplovstva«.

Štab vazduhoplovstva Jugoslovenske armije izdao je i dva broja lista »1. lovačke eskadrile«. List je pisao o junaštvu naših avijatičara, o njihovom radu, zadatku kao i o smrti prvog komandanta 1. eskadrile.

»List 2. lovačke eskadrile«. Druga lovačka eskadrila NOV i POJ izdala je svega 2 broja. U listu je, pored ostalog opisano kako su piloti u bivšem kraljevskom ratnom vazduhoplovstvu dočekali 6. april 1941, a opisane su i njihove akcije izvedene na nemačku kolonu na drumu kod Strumice.³⁹

List »Mladi vazduhoplovac« izdavao je 1. omladinski vazduhoplovni bataljon. Izišao je samo jedan broj. U njemu, na jednom mestu piše: »Mi

33) Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 7/1.

34) Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 19/1.

35) Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 34/1.

36) Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 46/1.

37) Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 4/2.

38) Arhiv VII, KŠ 7, reg. br. 5/2.

39) Arhiv VII, KŠ 8, reg. br. 10/1.

želimo da omladina ovaj list primi i sačuva kao dokument iz jednog svetlog vremena borbe za slobodu našeg naroda.^{40>}

Komanda vazduhoplovstva izdala je i list »S Titom kroz borbu u novi život«. Izišao je samo jedan broj. Na vidnom mestu nalazio se članak »Kapitulacija nemačkih snaga«. Dalje, u listu je bilo reči o disciplini i dužnosti svakog našeg vojnika.⁴⁰

»Učimo« list koji je izdala 78. B.A.S. Izišao je samo jedan broj. Na zapaženom mestu nalazio se članak o »Ratnom frontu«, koji će biti važniji nego ovaj pod kojim živimo već četiri godine.⁴²

IZDAVAČKA DELATNOST KORPUSA

Zbog ograničenog prostora nije bilo moguće šire elaborirati izdavačku delatnost onih korpusa koji su postojali u vreme formiranja armija i za to dajemo samo njihov pregled.

Korpus	Naziv lista	Broj	Izvori
2. korpus	»Vesti 2. divizionarne artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa«	29	KŠ. 16, 1-29/3
2. korpus	»Borac«	1	KŠ, 17, reg. br. 1/1
4. korpus	»Vojni vjesnik«	1	KŠ, 18, reg. br. 21/1
	»Plovidba«	1	KŠ 18, reg. br. 24/1
	»Kmila slobode«	4	KŠ 18, reg. br. 32-33/1
5. korpus	»Glas udarnika«	3	KŠ 17, reg. br. 2-4/2
	»Inžinjerac«	1	KŠ 17, reg. br. 6/2
	»Sloboda«	2	KŠ 17, reg. br. 8-9/2
	»Slobodna riječ«	1	KŠ 17, reg. br. 32/2
6. korpus	»Bilten vojno-političkog pregleda«	1	KŠ 19, reg. br. 5/1
	»Bilten umjetničkih priloga«	1	KŠ 19, reg. br. 6/1
	»Bilten političkih članaka«	1	KŠ 19, reg. br. 7/1
	»Bilten članaka za opće i vojno obrazovanje«	2	KŠ 19, reg. br. 8-9/1
	»VI korpus - bilten natjecanja«	10	KŠ 19, reg. br. 18-27/1
	»Vijesti« (posebno izdanje)	1	KŠ 19, reg. br. 28/1
	»Narodni borac«	13	KŠ 19, reg. br. 29-41/1
	»Džepne novine«	1	KŠ 19, reg. br. 5/2
7. korpus	U Arhivu Vojnoistorijskog instituta za 7. korpus nema nijednog lista		
8. korpus	»Za slobodu«	7	KŠ21, reg. br. 47/1
	»Stoj pucaču«	1	KŠ 21, reg. br. 49/1
	»Korpusne veze«	1	KŠ 21, reg. br. 61/1
	»Džepne novine«	1	KŠ 21, reg. br. 63/1
	»Artiljerac sa Jadrana«	1	KŠ 21, reg. br. 66/1
	»Članci iz naše štampe«	3	KŠ 21, reg. br. 67/69/1
	»Medicinski glasnik«	1	KŠ 21, reg. br. 70/1

^{40>} Arhiv VII, KŠ 8, reg. br. 12/1.

^{4D} Arhiv VII, KŠ 8, reg. br. 13/1.

^{42>} Arhiv VII, KŠ 8, reg. br. 13/1.

(nastavak tabele)

Korpus	Naziv lista	Broj	Izvori
9. korpus	»Po Benečiji in Rožiji«	1	KS 20, reg. br. 10/2
	»Naša beseda«	1	KS 20, reg. br. 11/2
	»Partizanski pogovori«	1	KS 20, reg. br. 12/2
	»Vojaški vestnik«	1	KS 20, reg. br. 29/2
	»V poslednji juriš«	4	KS 20, reg. br. 20.33/2
10. korpus	»Za pobjedu«	2	KS 22, reg. br. 4-5/2
11. korpus	»Za domovinu«	1	KS 22, reg. br. 1/1
	»Artiljerac«	*>	KS 22, reg. br. 3-4/1
	»Džepne novine«	16	KS 22, reg. br. 4a-20/1
	»Za domovinu«	1	KS 22, reg. br. 21/1

U Arhivu Vojnoistorijskog instituta nema nijednog primerka lista ili brošura 12, 14 i 15. korpusa i Korpusa narodne odbrane, pa ih zbog toga nema u pregledu izdavačke delatnosti korpusa.

Literatura koja je izdana u završnoj ofanzivi 1945. godine.

Naziv knjige - brošure	Broj	Ko je izdao	Izvori
»Zbornik za kult.-prosv. rad u vojsci«	1	San. odelj. VS	KŠ 3, reg. br. 33/1
»Uputstvo za prijavljivanje zaraznih bolesti«	1		KŠ 3, reg. br. 36/1
»Naš list« glas ranjenika iosoblja Glavne bolnice	3	Glavna vojna bolnica	KŠ 3, reb. br. 42/1
»Vojnosanitetski pregled«	3	San. odelj. VŠ	KŠ 3, reg. br. 46-48/1
»Uputstvo za radio-stanicu V-100.A«	1	Art. odelj. VŠ	KŠ 3, reg. br. 49/1
»Izvidanje i služba veze u bateriji i divizionu«	1	Art. odelj. VŠ	KŠ 3, reg. br. 50/1
»Privremeni uput za čuvanje eksploz. materija i uništavanje municije«	1	Glavna art. baza VŠ	KŠ 3, reg. br. 51/1
»Poraz militarizma«	1	VŠ NOV i POJ	KS 3, reg. br. 53/1
»Materijal«	1	GŠ NOV i POS	KŠ 15, reg. br. 24/1
»Vojna kirurgija«	1	San. odelj. GŠ NOV in PO Slovenije	KŠ 15, reg. br. 25/1
»Vojaški strokovni list«	1	Of. škola pri GŠ Slovenije	KŠ 15, reg. br. 26/1
»Pionir«	1	Inž. odelj. GŠ NOV in PO Slovenije	KŠ 15, reg. br. 20/1
»Inženirec«	1	Inž. odelj. GŠ NOV in PO Slovenije	KŠ 15, reg. br. 23/1
»Uvod u radio-tehniku«	1	8. korpus	KŠ 21, reg. br. 62/1
»Minerska služba«		8. korpus	KŠ 21, reg. br. 64-65/1
»Djelovanje prigodom nastupanja na šumovitom terenu«	1	6. korpus	KŠ 19, reg. br. 6/3
»Taktika i taktički zadaci«	1	1. hrv. div. KNOJ	KŠ 3, reg. br. 54/1

ZAKLJUČAK O IZDAVAČKOJ DELATNOSTI NA KRAJU RATA 1945. GODINE

Za vreme NOR-a objavljeno je blizu 10.000 raznih dela. Praćena po godinama štampa odražava razmah oslobodilačke borbe, njeno širenje i uspehe. Od 4. jula 1941. do kraja te godine bilo je 80 izdanja, u 1942. godini već ih je 454, u 1943. godini - 1.789 i u 1944. godini iznosio je 8.196, a za svega četiri i po meseca do 15. maja 1945. izdato je 2.658 raznih izdanja, dok je preko 1.600 izdanja izašlo bez obeležavanja godine izdavanja.

U poslednjoj godini rata, do 15. maja 1945. kada su završene borbe na teritoriji Jugoslavije pobedom Jugoslovenske armije, pojavilo se 35 novih brigadnih listova, 22 divizijska i 5 korpusnih. Armije izdaju svoje listove.

Prva armija je izdala list »Za pobedu« (do tada list 1. proleterskog korpusa) sa posebnom mesečnom ilustracijom uz njega. Druga armija izdala je list »Naš front« i ostale. Treća armija imala je list »Udarnik«, a 4. armija list »Za slobodu«. Pojavljuje se »Glas vazduhoplovstva« i ilustrirani vojni list »Front«.

Poseban deo štampe za sve vreme, pa i na kraju rata činile su radio-vesti, koje su izlazile pod raznim nazivima (izveštaji, obaveštenja, vesti, bilteni). Izdavale su ih jedinice i komande NOVJ kad su za to imale ma kakve tehničke mogućnosti. To su bile vesti na običnom papiru pisane rukom ili pisačom mašinom, najčešće na jednoj strani, a donosile su kratke informacije sa ratišta u svetu i u našoj zemlji. One su bile vrlo pogodne za obaveštavanje i imale su velik broj čitalaca.

Sadržaj vojne štampe bio je raznovrstan i najviše je zavisio od veličine jedinice koja izdaje list, odnosno od potreba koje je u tom pogledu zadovoljavao. »Bilten« odnosno »Službeni list« Vrhovnog štaba donosio je, na primer, pojedina opštevažeća naređenja, uputstva i direktive koje su se odnosile na organizaciju jedinica, način ratovanja, snabdevanje i ukaze o odlikovanjima i unapređivanjima. Časopisi i listovi armija, korpusa i divizija obrađivali su široku problematiku i izražavali u osnovnim linijama razvoj ratne veštine jedinica NOVJ. Pisali su o radu pešadije, artiljerije u raznim uslovima, o izviđanju i borbenom osiguranju, o upotrebi pionira, forsiranju reka i slično. Pišući o tome, vojna štampa je popunjavala nepostojanje pisanih borbenih pravila, a to je bilo posebno značajno na kraju rata kada je u JA stizalo mnogo novih boraca, koji nisu imali vojnog obrazovanja. Štampa ostalih jedinica (brigada, bataljona, četa, vodova) pisala je, takođe o vojnostručnim pitanjima, ali više orijentisana na vlastita iskustva, analizu, iznosila je pozitivne i negativne primere iz pojedinih borbi, a sve u funkciji obuke i vaspitanja boraca i nižih starešina. U oblasti ideološko-političkog i opšteg moralnog vaspitanja štampa je u celini sprovođila i razrađivala opštu liniju KPJ i dala je velik doprinos konačnoj pobedi u završnim operacijama.

*Zaključna
razmatranja*

*Saznanja i iskustva neposrednih
učesnika narodnooslobodilačkog rata
od neprocenjive su vrednosti za
daljnji razvoj naše ratne veštine*

General-pukovnik Petar Gračanin

ZAVRŠNA REČ

Obrćajući vam se na kraju našeg rada, nemam nameru da formuliram zaključke iz rasprave. Umesto toga dozvolite mi da, kao jedan od učesnika skupa, istaknem nekoliko vlastitih utisaka o pokrenutim pitanjima i problemima i njihovom značaju za naš budući rad u vezi sa našim narednim obavezama prema ovom skupu.

Prvo što bih želeo da istaknem na kraju današnjeg rada jeste to da se pokazalo da mi nismo bili u zabludi kada smo se odlučili da pokrenemo ovaj skup. Impresivno deluje naše današnje celodnevno druženje povodom jubileja formiranja armija - tih najkrupnijih strategijsko-operativnih tela Jugoslovenske Armije. Kada kažem impresivno onda mislim na više aspekata: prvo, u ovoj dvorani i oko ove teme skupili smo ratne komandante Armija, korpusa i divizija, članove Vrhovnog i Glavnih štabova, dakle proslavljene vojne rukovodioce NOR-a, skupa sa posleratnim i današnjim vojnim rukovodiocima oružanih snaga, čime smo na simboličan način izkazali naše trajno opredelenje o kontinuitetu naše vojne i odbrambene izgradnje od početka NOR-a do danas; drugo, iz usta vas, vojnih rukovodilaca u NOR-u čuli svedočanstva o toj veoma značajnoj etapi naše vojne izgradnje NOR-a kojom smo kao oružana sila stasali do te mere da možemo voditi ofanzivne operacije najkrupnijih strategijskih razmera i treće impresionira jedinstvo pogleda i mišljenja koja su se danas čula u glavnim pitanjima i problemima o kojima smo raspravljali i pored toga što se radi o dosta različitom sastavu po mnogim obeležjima učesnika.

I letimičan pogled na danas pokrenuta pitanja može nas uveriti da smo raspravljali o krupnim strategijskim problemima, bez čijeg razumevanja ne bi bilo moguće potpuno shvatiti celovitu Titovu strategiju narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Jer, armije, kao najkrupniji strategijsko-operativni sastavi, bile su ona karika u lancu te strategije koja je omogućila pobedu na bojnopolju i oslonac na vlastite snage na završetku oružanog dela revolucije i u odbrani njenih tekovina na spoljnom i unutrašnjem planu. Kao što ste se i sami mogli uveriti slušajući današnju raspravu, u povodu teme »Armije u strategijskoj Konceptiji NOR-a« pokrenuta su i mnoga druga pitanja i problemi koji su doprineli da se ova tema svestrano sagleda. To su pitanja razvoja izgradnje i strategijske uloge vidova i rodova i službi, rukovođenja i komandovanja, karakter divizija i korpusa NOVJ i mnoga druga, što je našu raspravu učinilo celovitom u svakom pogledu.

Današnji skup nas je uverio da se u saznanjima i iskustvima neposrednih učesnika narodnooslobodilačkog rata krije neprocenjivo saznanje

blago bez kojeg nije moguće upotpuniti predstavu o operacijama vođenim u narodnooslobodilačkom ratu. Svi mi koji smo u stvaranju armija na kraju našeg NOR-a neposredno učestvovali i smatrali da u tim stvaranjima ništa nije ostalo nepoznato, mogli smo se uveriti da to nije tako, već da i mi sami na ovim skupovima imamo šta da naučimo. Iako je istorija NOR-a dosta bogato obrađena historiografski, sami ste se uverili da su mnoga pitanja o kojima je danas bilo reči ili tek dotaknuta ili još uvek nisu stigla na red da budu obrađena od strane naših teoretičara i vojnih istoričara. Da i ne govorim o tome da u pogledu teorijskog uopštavanja iskustva našeg NOR-a, pa i teme o kojoj smo danas razgovarali, mi imamo još mnogo obaveza. Usudujem se tvrditi da smo tu gotovo na samom početku. Stoga moramo i ubuduće pronalaziti odgovarajuće oblike ovakvog okupljanja, da bismo teoriju i strategiju narodnooslobodilačkog rata izgradili što potpunije, na proverenim istorijskim argumentima i činjenicama.

Ove godine, kao što je poznato, obeležava se 40-godišnjica pobeđe nad fašizmom. Toj pobeđi naša zemlja je dala neprocenjiv doprinos: preko 350.000 poginulih u borbenom stroju, i još četiri puta toliko umorenih u koncentracionim logorima i na brojnim stratištima širom zemlje, stotine hiljada stradalih u ruševinama itd. čine kolonu od preko milion i sedamstotina hiljada žrtava koje su naši narodi dali toj velikoj pobeđi mira i slobode u borbi protiv sila mračnjaštva i tiranije. Tokom čitavog rata na našem ratištu vezivali smo više desetina okupatorskih i kvislinških divizija. Jedini samostalni front u okupiranim zemljama u Evropi bio je naš. Sve su to istorijske činjenice koje su svakome poznate. Pa ipak smo prinuđeni da iznova, kao i mnogo puta ranije, branimo našu istinu pred svetom, zbog sve češćih nedobronamernih izvrtanja istorijskih činjenica. Zato generacijama koje ostaju iza nas moramo pružiti još uverljivija svedočanstva o tom ratu. Ne smemo dozvoliti da istina o našem ogromnom doprinosu pobeđi nad fašizmom ostane isključivo u sećanjima generacija koje pamte rat, već moramo o tome ostaviti uverljiva pisana i teorijska svedočanstva. Ovaj skup je, svakako, značajan prilog tome.

Danas smo u više saopštenja i u diskusiji čuli notornu istinu da je naša koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite utemeljena na iskustvima iz narodnooslobodilačkog rata. Ja bih tome dodao da koncepcija mora takva biti ne zato što smo se mi za to opredelili iz emotivnih ili ideoloških razloga već zbog toga što su ta iskustva doživela višestruku praktičnu proveru i potvrdu našeg odbrambenog organizovanja u čitavom posleratnom periodu i to kako u našoj odbrambenoj praksi tako i u praksi mnogih oslobodilačkih i revolucionarnih ratova u okviru velike antikolonijalne revolucije. Time su iskustva našeg narodnooslobodilačkog rata stekla rang zakonomernosti i univerzalnosti, pa saznanja o tim našim ratnim iskustvima imaju trajan teorijski i doktrinarni značaj. Mislim da je današnji skup ovo pitanje zahvatio sa svom ozbiljnošću i da će uopštavanje rezultata ove rasprave biti značajan prilog u tom pogledu.

Radno obeležavanje završnice narodnooslobodilačkog rata nismo započeli ovim skupom. Sličnu praksu negujemo odranije. Skupovi ove vrste daju izvanredne rezultate, što su najbolje potvrdili skupovi o drvarskoj, beogradskoj i kninskoj operaciji. Kazivanja neposrednih učesnika narodnooslobodilačkog rata obogaćuju naša ukupna saznanja. Zajednička okupljanja takođe doprinose daljem negovanju revolucionarnih tradicija naših oružanih snaga i nastavljaju kontinuitet u njihovom razvoju na temeljima

tih tradicija i dostignuća socijalističkog, samoupravnog razvoja našeg društva. Ovu vrstu radnog okupljanja mi ćemo nastaviti i ubuduće, spajajući korisno i manifestaciono. Tim putem afirmišemo nov oblik proslava jubileja naše slavne prošlosti. Taj oblik obeležavanja vodi iz prošlosti u sadašnjost, ne radi prošlosti već, pre svega, radi dostizanja novih pobeda u budućnosti. Dakle, nastojimo i nastojaćemo da svaki naredni jubilej obeležimo sa stanovišta njegovog značaja u prošlosti koji su ti događaji imali za našu prošlost a sa stanovišta značenja koju oni imaju za našu budućnost. Smatram da je ovaj skup bio u punoj meri u skladu s onim što ga čini izuzetno značajnim i aktuelnim za našu buduću odbrambenu izgradnju.

U kontekstu naznaka o značaju i značenju ovog skupa treba sagledavati naš budući odnos i obaveze prema njegovim rezultatima, kako bi ispunio sva očekivanja. Sve to je precizno podvučeno u uvodnim izlaganjima. Generalštab JNA i njegovi stručni organi koji se bave ovom delatnošću, a pre svih Centar oružanih snaga za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito«, treba da se organizuju za što potpuniju teorijsku obradu i analizu građe koju nam nude materijali skupa - referati, saopštenja i diskusije. Sva saopštenja i izlaganja u diskusiji biće izdata u posebnoj publikaciji.⁰ Na taj način ćemo ih predati javnosti, kako bi se mogli koristiti u procesu obrazovanja i vaspitanja mladih generacija strategija naših oružanih snaga i u naučnoistraživačkom radu u oblasti vojno-istorijskih nauka i ratnih veština.

Na kraju bih rezimirao svoje utiske o značenju i značaju ovog skupa za našu daljnju naučnu, teorijsku i obrazovnu delatnost. Istakao bih sledeće: prvo, u raspravi je naglašeno više pitanja čijom ćemo daljnjom teorijskom razradom i analizom doprineti izgradnji teorije narodnooslobodilačkog rata; i drugo, ako se ta saznanja vrednuju u kontekstu novih uslova i naših rastućih odbrambenih mogućnosti, onda ona treba da predstavljaju sigurne iskustvene orijentire za naša savremena doktrinarna rešenja.

Imajući u vidu sve što je rasprava pokazala i već pružila, kao i ono što će se naknadnim proučavanjem i istraživanjem još saznati, uveren sam da je skup ostvario ciljeve koje smo postavili i da je po reprezentivnosti učesnika, pokrenutim pitanjima i nivou rasprava ispunio naša očekivanja. Stoga se posebno zahvaljujem neposrednim učesnicima narodnooslobodilačkog rata na plodotvornom učešću, sa željom da se u sličnim prilikama okupljamo i u većem broju, u interesu jačanja naše odbrane i još uspešnijeg razvoja naše samoupravne socijalističke domovine zbratimljenih naroda i narodnosti, na Titovom kursu.

⁰ Mnoga od saopštenja koja su na skupu podneta, a odnose se na različite aspekte formiranja armija, njihove uloge u strategijskoj koncepciji NOR-a, na divizije, korpuse i druge jedinice i delove NOVJ i JA, objavljena su u sredstvima informisanja periodici: time se može reći, skup je vrlo snažno odjeknuo u našoj naučnoj i društveno-političkoj javnosti, što nema sumnje treba dodati registrom njegovih ukupnih političkih strana.

Prilozi

Poziv za okrugli sto

General-pukovnik Petar Gračanin

OKRUGU STO U CENTRU ORUŽANIH SNAGA ZA STRATEGIJSKA ISTRAŽIVANJA I STUDIJE »MARŠAL TITO«

*Tema: ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR-a
I REVOLUCIJE*

Planom naučnoistraživačkog rada za 1984. godinu predviđeno je da se u Centru oružanih snaga za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito« organizuje okrugli sto na temu »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«. Ovaj skup se uklapa u program sličnih aktivnosti kojima oružane snage godinama nastoje da se što svestranije izuči i istraži široka tematika NOR-a. Seriju od šest rasprava smo započeli 1978. godine, kada je, na naučnom simpozijumu, razmatrana tema »Strategija upotrebe oružanih snaga u NOR-u«, a završićemo je u aprilu 1985. godine okruglim stolom »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1945«. Rasprava o armijama i o završnim operacijama 1945. neposredno su posvećene obeležavanju jubileja pobeđe nad fašizmom.

Želimo da na ovom okruglom stolu okupimo proslavljene ratne komandante armija i njihove najbliže saradnike, članove Vrhovnog štaba, komandante korpusa i jedan broj komandanata divizija, kao neposredne aktere događaja i poznate naučne radnike i publiciste u ovoj naučnoj oblasti. Ovaj skup održavamo u dane kada su, pre 40 godina, formirane armije kao strategijski sastavi Jugoslovenske armije i njime želimo postići višestruke ciljeve:

1. Doprineti svestranom naučnom rasvetljavanju strategijske uloge armija u ostvarivanju ciljeva NOR-a i revolucije, uslova njihovog nastanka, karakteristika, sastava, priprema i njihove strategijske upotrebe, čime se kompletira slika stvaranja i razvoja NOV i POJ (JA) u NOR-u i doprinosi izgradnji naučne teorije ratne veštine NORA-a.

2. Utvrđivanjem naučne istine o toj izuzetno značajnoj temi naše vojnoistorijske nauke, želimo da zahvatimo, interpretiramo i objasnimo ona istorijska iskustva koja imaju neprocenjivi aktuelni značaj za našu savremenu strategijsku koncepciju ONOR-a. Tu se prvenstveno misli na Titovu neprekidnu težnju ka sve višim oblicima vojnog organizovanja kao bitnom uslovu pobeđe revolucije i obezbeđenja samostalne i nezavisne pozicije u međunarodnoj zajednici. Raspravu na okruglom stolu smatramo veoma

pogodnim naučno-stručnim oblikom provere nekih opredeljenja i rešenja naše strategije oružane borbe koja se temelje na iskustvima NOR-a.

3. Okupljanjem na jednom mestu i u istom »stroju« izabranika slav-
nih ratnih generacija i posleratnih starešina koji nastavljaju tradicije i za-
početo delo izgradnje i jačanja JNA, simbolički želimo na delu pokazati
kontinuitet u razvoju naših oružanih snaga.

4. Pozivom proslavljenih Titovih ratnih komandanata i saboraca že-
limo da im izrazimo duboku zahvalnost za sve ono što su, sa svojim je-
dnicama, učinili za našu slobodu, nezavisnost, socijalističku izgradnju i ja-
čanje naših oružanih snaga. S pravom očekujemo da će se pozvani drugovi
ovom pozivu odazvati, shvatajući i to delom duga prema revoluciji i no-
vim generacijama a ovaj okrugli sto prilikom da još jednom autentično
progovore o našoj slavnoj prošlosti i tako ne dozvole da ništa što je bitno
za razumevanje pređenog puta naših oružanih snaga ne padne u zaborav.

Organizacioni odbor okruglog stola predvideo je neke okvirne teme
oko kojih se tom prilikom može voditi razgovor, čime se učesnicima skupa
ne ograničava mogućnost da ponude i otvore i neka druga pitanja, kojima
bi se proširila i dopunila ova usmerena diskusija. Navedena pitanja, dakle,
treba shvatiti samo kao podsticaj za razmišljanje o ovoj temi o kojoj svaki
učesnik može da razgovara po vlastitom nahodjenju.

Orijentaciona pitanja za diskusiju:

1. Vojno-politički i vojno-strategijski uslovi na evropskom i našem ra-
tištu koji su doveli do formiranja armija Jugoslovenske armije.
2. Vojno-politička i strategijsko-operativna uloga armija u strategijskoj
konceptiji NOR-a i revolucije.
3. Stvaranje armija kao nastavak procesa organizacione dogradnje naše
vojne organizacije i iskustva koja su relevantna za našu savremenu vojnu
misao i praksu.
4. Organizacijsko-formacijska struktura armija i njene bitne karakte-
ristike.
5. Strategijska i operativna upotreba armija u završnoj fazi NOR-a.
6. Vojno-politička i strategijska iskustva sadejstva armija JA sa savez-
ničkim grupacijama i jedinicama.
7. Vrste i karakteristike operacija koje su izvodile armije u NOR-u.
8. Strategijska i operativna iskustva iz dejstava armija od interesa za
našu savremenu strategiju oružane borbe.
9. Strategijsko rukovođenje i komandovanje armijama u NOR-u.
10. Uloga pojedinih armija, iskustva i pouke u ostvarivanju njihovih
zadataka.
11. Sadejstvo operativne i teritorijalne komponente u ostvarivanju
uloge pojedinih armija i u vođenju operacija, sa posebnim osvrtom na is-
kustva značajna za našu savremenu strategiju oružane borbe.
12. Rešavanje problema popune, obuke i pozadinskog obezbeđenja ar-
mija kao najkrupnijih formacijskih sastava.
13. Program i sadržaj partijsko-političkog rada u armijama.
14. Uloga korpusa u pozadini neprijatelja u ostvarivanju strategijske
konceptije NOR-a, a posebno u kontekstu stvaranja i upotrebe armija.

Na okruglom stolu biće podneta samo dva uvodna izlaganja: jednog od ratnih komandanata armija JA o strategijskoj ulozi ovih sastava u NOR-u, i načelnika Centra, u kojem će biti reči o primeni iskustava NOR-a u našoj savremenoj koncepciji ONO i strategiji oružane borbe.

Pozivamo Vas da prisustvujete ovom skupu i, po mogućnosti, angažujete se u njegovom radu, opredeljujući se za jedan od oblika učestvovanja: pismeni referat - saopštenje, pisana diskusija, usmeno izlaganje unapred pripremljene diskusije, replike na sadržaj izlaganja drugova, sećanje na događaje, ocena toka i ishoda pojedinih faza ili celine pojedine operacije, ukazivanje na neka iskustva koja su aktuelna i trajna. Naglašavamo da niste obavezni da dostavite pisani materijal o temi o kojoj želite raspravljati.

Sva izlaganja na skupu će se snimiti, prekućati i dostaviti na autorizaciju, da bi se posle toga objavila u odgovarajućoj publikaciji koja će - sem značaja sa stanovišta unapređivanja istorijske nauke, dogradnje koncepcije ONO i obogaćivanja naše savremene i osobene ratne veštine - doprineti afirmaciji oslobodilačkih i revolucionarnih vrednosti izvojevanih pod vodstvom Partije sa drugom Titom na čelu, te upoznavanju svetske i naše javnosti sa istorijskim doprinosom NOVJ (JA) pobedi antihitlerovske koalicije.

Okrugli sto će se održati 15. januara 1985. godine u Univerzalnoj sali Doma JNA u Beogradu, Ulica majke Jugovića br. 19, sa početkom u 09.00 časova, s tim da se, kako se predviđa, završi istog dana.

Troškove prevoza i boravka u Beogradu snosi će organizator.

*Organizacioni odbor
naučnog skupa »Armije u strategijskoj
konceptiji NOR-a«*

1. general-pukovnik DAPČEVIĆ Peko, predsednik
2. general-pukovnik POPOVIĆ Koča,
3. general-pukovnik VUKMANOVIĆ Svetozar Tempo,
4. general armije NAĐ Košta,
5. general-pukovnik TODOROVIĆ Mijalko,
6. general-pukovnik ŠILJEGOVIĆ Boško,
7. general-pukovnik GRAČANIN Petar,
8. general-potpukovnik RAKOČEVIĆ Drago, zamenik predsednika,
9. general-potpukovnik ORO Svetozar,
10. general-major NIKEZIĆ Ilija,
11. pukovnik STOŽINIĆ Miraš,
12. pukovnik PETKOVIĆ Radomir,
13. pukovnik dr KOSTIĆ Uroš,
14. pukovnik ČANAK Jovo,
15. pukovnik dr RADINOVIĆ Radovan,
16. pukovnik MATOVIĆ Ivan,
17. potpukovnik ANDONOVIĆ Vojislav, sekretar

*Spisak
učesnika okruglog stola
»Armije u strategijskoj koncepciji
narodnooslobodilačkog rata i revolucije«*

1. ABDULI Ramiz	36. KOSTIĆ Uroš
2. ANDONOVIĆ Vojislav	37. KOVAČEVIĆ Veljko
3. ANIĆ Nikola	38. LATAS Branko
4. ANTONIĆ Zdravko	39. LAZAREVIĆ Božo
5. AVRAMOVIĆ Dušan	40. MAMULA Branko
6. BEGOVIĆ Ante	41. MANDIĆ Gligo
7. BJELOGRLIĆ Milan	42. MATETIĆ Vlada
8. BRAJOVIĆ Petar	43. MATOVIĆ Ivan
9. CEROVIĆ Vasilije	44. MEDIĆ Mirko
10. COLIĆ Mladenko	45. MIKIĆ Vojislav
11. ČANAK Jovan	46. MILETIĆ Anton
12. ČURANOLI Fadilj	47. MILJANIĆ Gojko
13. DALJEVIĆ Milan	48. MILJANIĆ Dušan
14. DAMNJANOVIĆ Pero	49. MIRKIĆ Mirko
15. DAPČEVIĆ Peko	50. MORAČA Milutin
16. DIMIĆ Zdravko	51. MORAČA Pero
17. DOZET Dušan	52. MRAOVIĆ Ljubo
18. DRAGIĆ Đorđe	53. NAD Košta
19. DRLJEVIĆ Savo	54. NENEZIĆ Radojica
20. ĐUROVIĆ Milinko	55. NIKEZIĆ Ilija
21. GRAČANIN Petar	56. NINKOVIĆ Jovo
22. GUTIĆ Mirko	57. ORO Svetozar
23. GVERO Milan	58. PECOTIĆ Bogdan
24. ILIĆ Stevo	59. PEJNOVIĆ Nikola
25. IBRAHIMPAŠIĆ Mensur	60. PERAZIĆ Gavro
26. IVANOVIĆ Dragiša	61. PETKOVIĆ Radomir
27. IVANOVIĆ Doko	62. PETRANOVIĆ Branko
28. JOKIĆ Ljubivoje	63. POGLAJEN Franc
29. JOKSIMOVIĆ Sekula	64. POPOVIĆ Koča
30. JOVANIĆ Doko	65. PUAČ Dako
31. JOVANOVIĆ Radivoje	66. RADAKOVIĆ Ilija
32. JOVIČIĆ Georgije	67. RAKOČEVIĆ Drago
33. KALEM Momčilo	68. RANITTOVIĆ Boško
34. KLADARIN Đuro	69. STANIŠIĆ Milija
35. KORAC Dušan	70. STEFANOVSKI Metodija

71. STOŽINIĆ Miras
72. STRUGAR Vlado
73. SUBOTIĆ Vukašin
74. ŠIUEGOVIĆ Boško
75. ŠČEKIĆ Vladimir
76. ŠPEGELJ Martin
77. ŠOTRA Žarko
78. ŠUMONJA Miloš
79. TARABIĆ Joco
80. TMUŠIĆ Dragoljub

81. TODOROVIĆ Mijalko
82. TRBOVIĆ Ilija
83. TRGO Fabijan
84. ULEPIĆ Zdenko
85. UROŠEVIĆ Sredoje
86. VIŠNJIĆ Petar
87. VRTAR August
88. VUČINIĆ Mihajlo
89. VUČINIĆ Obrad
90. VUJOVIĆ Mitar

Hronologija

Pukovnik Nikola Anić

1944. godine

- 7. juni:* - Na ostrvo Vis iz Drvara, posle neuspelog nemačkog vazdušnog desanta, stigao CK KPJ, Vrhovni štab NOV i POJ, Predsedništvo AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta sa maršalom Josipom Brozom Titom na čelu, otkuda je rukovodio prvom etapom završnih operacija za oslobodjenje Jugoslavije.
Dan ranije je u Toplici formirana 3. kasnije 23. srpska divizija NOVJ koja je bila u sastavu 14. korpusa, onda sve do kraja rata u 2. armiji.
- 10. juni:* - U Pustoj Reci formirana 4. (kasnije 24.) srpska divizija, koja je bila pod komandom Glavnog štaba Srbije, onda u sastavu 13. korpusa, pa ponovo pod Glavnim štabom Srbije.
- Nekoliko dana kasnije (21. juna) kod Prokuplja je formirana 25. srpska divizija koja je bila u sastavu Glavnog štaba Srbije, onda 14. korpusa i posle 2. armije.
- 1. juli:* - Naredbom Vrhovnog štaba formiran 12. (vojvođanski) korpus NOVJ koji je u beogradskoj operaciji bio u sastavu 1. armijske grupe, od 1. januara u sastavu 3. armije, rasformiran 29. marta 1945. godine. U svom sastavu je imao 16. i 36. a posle i 51. vojvođansku diviziju.
- U Benini kod Bengazija u Libiji, formirana 2. vazduhoplovna eskadrila NOVJ, sastava 16 aviona tipa »Hariken MK IV« i 196 boraca.
- 15. juli:* - U Slavoniji formirana 40. (slavonska) divizija NOVJ koja je bila u sastavu 6. korpusa NOVJ, a na kraju rata pod komandom 3. armije.
- 16. juli:* - U Gravini, Italija, formirana 1. tenkovska brigada NOVJ. Taj dan se praznuje kao Dan tenkista JNA.
- 30. juli:* - Formirana 1. hrvatska divizija Korpusa narodne odbrane (1. divizija za zaštitu naroda).

- Juli:*
- Vrhovni štab NOV i POJ izdao naređenje o organizaciji artiljerije NOV i POJ i propisao formaciju artiljerijskih jedinica i štabova.
 - Formirana 53. srednjobosanska divizija NOVJ koja je bila u sastavu 5. a na kraju rata u 3. korpusu.
- 6. avgust:*
- U Kazerti u Italiji vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito sastao se sa komandantom Vrhovne komande savezničkih snaga za Sredozemlje generalom Henrijem Vilsonom, sutradan i sa komandantom savezničkih kopnenih snaga u Italiji generalom Haroldom Aleksanderom, a 12. avgusta u Kazerti kod Napulja sa britanskim premijerom Vinstonom Čerčilom.
 - U Makedoniji formirane 1. (skopska), 2. (bitoljska), 3. (bregalničko-strumička) i 4. (kičevsko-debarska) operativna zona.
- 15. avgust:*
- Formiran Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). Određeni su njegovi zadaci, struktura i organizacija. Taj dan se praznuje kao Dan graničara JNA.
- 25. avgust:*
- U selu Šeškovu kod Kavadaraca formirana 41. makedonska divizija NOVJ koja je bila pod komandom Glavnog štaba Makedonije, onda u sastavu 15. korpusa i do kraja rata pod komandom Glavnog štaba Makedonije.
- 29. avgust:*
- U Gorskom Kotaru formirana 43. istarska divizija NOVJ koja je bila u sastavu 11. korpusa, a na kraju rata pod komandom 4. armije.
- Avgust:*
- Formiran Štab Sremske, Banatske, Bačko-baranjske operativne zone.
 - Vojna misija VŠ NOV i POJ, s pukovnikom Velimrom Štojnićem na čelu stigla u okolinu Berata u Albaniji, u Glavni štab NOV Albanije, radi koordinacije operacija i da pruži pomoć u izgradnji NOV Albanije.
- 2. septembar:*
- Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije preimenovan u Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju.
- 3. septembar:*
- U Trgovištu formirana 45. srpska divizija NOVJ koja je bila u sastavu 14. korpusa i onda do kraja rata u 2. armiji.
- 6. septembar:*
- Formiran 14. srpski korpus NOVJ u čijem su sastavu bile 23, 25. i 45. srpska divizija. Bio je pod komandom Glavnog štaba Srbije, a od 1. januara 1945. u sastavu 2. armije. Rasformiran početkom aprila 1945.

- 7. septembar:** - Formiran 13. sipski korpus NOVJ od 2. proleterske, 22, 21. srpske divizije. Bio pod Glavnim štabom Srbije. Rasformiran 3. decembra 1944. godine.
- U selu Lisičju kod Velesa formirana 42. makedonska divizija NOVJ pod Glavnim štabom Makedonije, onda 16. i 15. korpusa, i 1. armije.
- 10. septembar:** - U selu Cmovcu kod Bitolja formirana 49. makedonska divizija NOVJ pod komandom Glavnog štaba Makedonije, onda 15. korpusa, a od 6. decembra 1944. ponovo pod Glavnim štabom Makedonije.
- 14. septembar:** - Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o dodeljivanju Partizanske spomenice 1941. godine.
- 15. septembar:** - Formirana 1. armijska grupa u čiji su sastav ušle divizije 1. proleterskog korpusa, Operativne grupe divizija i 12. vojvođanskog korpusa.
- 17. septembar:** - U selu Mitrašincima kod Berova formirana 50. makedonska divizija NOVJ pod komandom Glavnog štaba Makedonije i Bregalničko-strumičkog korpusa. Rasformirana 6. decembra 1944. godine.
- 18/19. septembar:** - Vrhovni komandant maršal J. B. Tito avionom otputovao sa Visa za Krajovu u Rumuniju, a onda za Moskvu gde je sa sovjetskom vladom i Vrhovnom komandom pregovarao o koordinaciji dejstava NOVJ i jedinica Crvene armije u Srbiji i vojnoj pomoći NOVJ.
- 20. septembar:** - Blizu Pirota formirana 46. srpska divizija NOVJ koja je bila u sastavu 13. korpusa, onda pod Glavnim štabom Srbije i zatim pod Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju.
- 28. septembar:** - U selu Plasnici kod Kičeva formirana 48. makedonska divizija NOVJ u sastavu Glavnog štaba Makedonije, onda 15. korpusa i na kraju rata u 1. armiji.
- 1. oktobar:** - Kod Lebana formirana 47. srpska divizija NOVJ. Bila u sastavu 13. korpusa, pod komandom Glavnog štaba Srbije, pa 1. armije i rasformirana početkom maja 1945. godine.
- 3. oktobar:** - Vrhovni komandant maršal J. B. Tito direktivom naložio da se više ne šalju ranjenici na lečenje u Italiju, jer se za njih organizuju bolnice u našoj zemlji.
- Formiran Bregalničko-strumički korpus pod komandom Glavnog štaba Makedonije od 50. i 51. makedonske divizije. Rasformiran 6. decembra 1944. godine.

- 6. oktobar:** - Vrhovni štab uputio glavnini štabovima i štabovima korpusa direktivu o novoj formaciji divizije NOVJ, jačine najmanje 10.000 boraca.
- 12. oktobar:** - Po naređenju VŠ NOV i POJ, u Kladovu formirana prva jedinica rečnog saobraćaja - Mornarička baza NOVJ, sa zadatkom da radi na organizovanju rečnog saobraćaja na Dunavu.
- Oktobar p. p.:** - Formiran 15. makedonski korpus NOVJ u čiji su sastav ušle 41, 48, kasnije i 49. makedonska divizija. Bio je pod komandom Glavnog štaba Makedonije a od januara 1945. u sastavu 1. armije. Rasformiran 23. aprila 1945. godine.
- Formiran 16. makedonski korpus NOVJ od 42. i Kumanovske divizije. Bio je pod komandom Glavnog štaba Makedonije. Rasformiran 6. decembra 1944. godine.
- Oktobar s.:** - U rejonu Žegljane kod Kumanova formirana Kumanovska divizija NOVJ. Bila je u sastavu 16. korpusa do rasformiranja 6. decembra 1944. godine.
- 16. oktobar:** - U Beloj Crkvi kod Vršca vrhovni komandant maršal J. B. Tito i komandant 3. ukrajinskog fronta maršal Tolbuhin potpisali ugovor o predaji borbenih aparata i tehničkih sredstava 10. gardijske jurišne i 236. lovačke vazduhoplovne divizije Crvene armije Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije.
- 17. oktobar:** - Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o novoj organizaciji ekonomske službe u oružanim snagama.
- 19. oktobar:** - U Širokom Dolu kod Berova formirana 51. makedonska divizija NOVJ koja je ušla u sastav Bregalničko-strumičkog korpusa a onda pod komandu Glavnog štaba Makedonije kao 50. makedonska divizija.
- 20. oktobar:** - Oslobođen Beograd, u koji je narednih dana došao Vrhovni štab NOV i POJ i vrhovni komandant maršal J. B. Tito.
- 25. oktobar:** - Vrhovni štab izdao »Privremeni pregled organizacije i formacije artiljerije NOVJ« u kojem su razrađene organizacija i formacija artiljerijskih jedinica i ustanova.
- 27. oktobar:** - U oslobođenom Beogradu vrhovni komandant NOV i POJ i predsednik NKOJ maršal Josip Broz Tito izvršio smotru dela jedinica koje su učestvovala u borbama za oslobođenje glavnog grada.
- 28. oktobar:** - U Beogradu je formirana italijanska antifašistička brigada »Italia« i ušla u sastav 1. proleterske divizije.

- 29. oktobar:* - U Zemunu, po naređenju Vrhovnog komandanta formiran štab Vazdhoplovstva NOVJ.
- 30. oktobar:* - U Novom Sadu formirana 51. vojvođanska divizija koja je ušla u sastav 12. korpusa, a onda 3. armije.
- 4. novembar:* - Štab Mornarice NOVJ naredio formiranje Kvarnerskog pomorskog sastava radi koncentracije osnovnih snaga u Kvarneru za dejstva prema Istri i Trstu.
- 7. novembar:* - U sastav 9. slovenačkog korpusa NOVJ u Slovenačkom primorju ušla italijanska partizanska divizija »Garibaldi Natizone«.
- 10. novembar:* - U Beogradu je formiran Protivavionski puk Vrhovnog štaba. Taj datum se slavi kao Dan Artiljerijsko-raketnih jedinica protivvazdušne odbrane JNA.
- 21. novembar:* - U Beogradu, po naređenju Vrhovnog štaba osnovana Vojna akademija NOV i POJ.
- Novembar:* - U Beogradu formiran 1. auto-puk Auto-komande komande pozadine NOV i POJ od tri auto bataljona.
- 3. decembar:* - Formirana 1. slovenačka divizija KNOJ, koja je 1. marta 1944. godine osnovana kao komanda Vojske državne vamosti, a posle preimenovana u 2. diviziju KNOJ.
- 7. decembar:* - Formirana je Južna operativna grupa divizija.
- 13. decembar:* - Naredbom Vrhovnog štaba propagandni organi formacijski ulaze u širi deo štaba i postaju organi štaba za političku, kulturnu i prosvetnu delatnost.
- Decembar p.p.:* - U Skoplju formirana 8. makedonska divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.
- 18. decembar:* - Vrhovni komandant naređuje da se 3. udarni korpus stavlja pod komandu Južne operativne grupe divizija.
- U Novom Sadu formirana 7. vojvođanska divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.
- 25. decembar:* - Vrhovni komandant NOV i POJ objavio naredbu o formiranju dopunskih brigada i bataljona, radi popune jedinica.
- Decembar, kraj:* - Vrhovni štab obaveštava potčinjene da će biti formirane 1. i 2. armija, a da ostaje 12. korpus od koga će biti formirana 3. armija kada se ovlada do linije Varaždin-Zabreb.

29. decembar: - Vrhovni štab naredio je da se formiraju 11. vazduhoplovna lovačka i 42. vazduhoplovna jurišna divizija NOVJ.
30. decembar: - Vrhovni komandant naredio da se na oslobođenoj teritoriji Srbije, Vojvodine, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije formiraju dopunske jedinice i regrutni centri, radi obuke regruta i popune operativnih jedinica.
31. decembar: - Vrhovni komandant naredio je Glavnom štabu Hrvatske da 6. i 10. korpus ulaze pod operativnu komandu 3. armije, a korpusne vojne oblasti ostaju u nadležnosti GŠH.
- Vrhovni komandant izdao je naredbu o strukturi i formaciji štabova korpusa, kao i o organizaciji korpusne vojne oblasti.
- Decembar: - Na teritoriji Bosne i Hercegovine formirana 3. bosansko-hercegovačka divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.
- U Beogradu formirana 4. beogradska divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.
- Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ formiraju se propagandna odeljenja pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije.
- Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba izdalo privremeno pravilo o organizaciji i radu sanitetskog odeljenja armija i glavnih štabova. Neposredno posle toga izdato je uputstvo o organizaciji trupnog saniteta.

1945. godina

1. januar: - Vrhovni komandant NOV i POJ izdao je naređenje o formiranju Štaba 1. armije. U sastav 1. armije ulaze 1. i 6. proleterska, 5. krajiška i 21. srpska divizija. Za komandanta je postavljen general-lajtnant Peko Dapčević a komesara pukovnik Mijalko Todorović.
- Naredbom vrhovnog komandanta maršala Tita formiran Štab 2. armije. U sastav armije ulazi 14. korpus sa 23, 25. i 45. divizijom i 17. i 28. divizija. Komandant general-lajtnant Koča Popović, komesar pukovnik Blažo Lompar. U operativnom pogledu u sastav 2. armije ulazi 3. udarni korpus sa 27. i 38. divizijom.
- Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito naredio je da se formira Štab 3. armije pod komandom general-lajtnanta Koste Nađa. U sastav armije ulaze 16, 36. i 51. divizija. U operativnom pogledu 6. slavonski (sa 12. i 40. divizijom) i 10. zagrebački korpus sa 32. i 33. divizijom.

3. januar: - U Beogradu, po naređenju Vrhovnog štaba, formiran Puk za vezu Vrhovnog štaba NOV i POJ, kao izvršni organ Odeljenja za vezu Vrhovnog štaba.
6. januar: - Vrhovni komandant NOV i POJ i šef Vojne misije Velike Britanije potpisali su ugovor o formiranju vazduhoplovne baze kod Zadra za potrebe savezničkog vazduhoplovstva.
10. januar: - U Kragujevcu je formirana 5. srpska divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.
14. januar: - Direktivom CK KPJ, u divizijama se imenuju pomoćnici političkog komesara divizije, koji je sekretar divizijskog komiteta. Pri štabovima korpusa i armija formiraju se partijski komiteti koji rukovode partijskom organizacijom samostalnih jedinica pri Štabu korpusa i armije. Za rukovođenje skojevskom organizacijom samostalnih jedinica pri štabu korpusa i armije formiraju se skojevski komiteti.
19. januar: - Objavljen memorandum Vrhovnog komandanta NOVJ i savezničkog Vrhovnog komandanta na Sredozemlju da vlade SAD i Velike Britanije upute pomoć Jugoslaviji.
22. januar: - Vrhovni komandant NOVJ naređuje Štabu 1. armije da kordonski raspored snaga na sremskom frontu najhitnije ispravi, da glavne snage ima na desnom krilu, a u rezervi jednu diviziju.
27. januar: - Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ ukinuta je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju i njene vojne funkcije preuzela je tek formirana Komanda Vojne oblasti Vojvodine.
- Januar: - Pri Povereništvu za narodnu odbranu NOVJ formirana Komanda pozadine.
- Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ, iz sanitetske službe izdvojeno veterinarstvo i formirana veterinarska služba, pri Komandi pozadine osnovano Veterinarsko odeljenje.
5. februar: - Maršal Tito obaveštava Glavni štab Slovenije da kada bude vreme da će »formirati armiju koja će dejstvovati u pravcu Gorskog kotara i dalje na zapad«.
6. februar: - Centralni komitet KPJ uputio je pismo Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju da će se u Mornarici NOVJ formirati partijski komitet na principu divizijskih komiteta i da će biti vezan za CK KPJ.

- 8. februar:**
- Vrhovni štab NOV i POJ formirao Vojnu upravu za Kosovo i Metohiju. Istog dana formirana je Vojna oblast Kosova i Metohije. Operativni štab za Kosovo i Metohiju stavlja se pod komandu Vrhovnog štaba NOV i POJ.
 - Na Kosovu formirana 52. kosovsko-metohijska divizija NOVJ koja je bila pod Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju, odnosno pod Vojnom upravom.
- 13. februar:**
- Vrhovni komandant naredio Glavnom štabu Srbije da se 2. proleterska divizija stavlja pod komandu 2. armije i upućuje na front na Drinu.
 - Štab slovenačkog 9. korpusa NOVJ naredio potčinjenim jedinicama da se pruži svestrana pomoć italijanskim partizanskim jedinicama koje se nalaze u korpusu.
- 18. februar:**
- Vrhovni komandant NOV i POJ izdao je naređenje o načinu pozdravljanja, oslovljavanja, odevanja i ponašanja pripadnika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.
- 21. februar:**
- U Beogradu počeo višednevni sastanak između vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita i vrhovnog komandanta savezničkih snaga na Sredozemlju feldmaršala Harolda Aleksandera o koordinaciji zajedničkih dejstava i vojnoj pomoći Jugoslovenskoj armiji.
- 25. februar:**
- U Beogradu kod vrhovnog komandanta maršala Tita počelo savetovanje komandanata armija i članova užeg dela Vrhovnog štaba gde su se razmatrale opšte smerice ofanzive Jugoslovenske armije.
- Februar:**
- Pri Povereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije formirano Odeljenje za mornaricu.
 - Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba izdalo uredbu o ustrojstvu medicinsko-sanitetskog bataljona u divizijama.
- 1. mart:**
- Odlukom Povereništva narodne odbrane DFJ, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana u Jugoslovensku armiju, a Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan u Generalštab Jugoslovenske armije kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane za svu oružanu silu.
- 2. mart:**
- Naredbom maršala Josipa Broza Tita formira se Štab 4. armije pod čiju komandu ulaze divizije 8. dalmatinskog, 7. slovenačkog i 11. korpusa NOVJ. Za komandanta armije postavljen general-major Petar Drapšin, za komesara pukovnik Boško Šiljegović, a za načelnika štaba general-major Pavle Jakšić.

- 5. mart:* - U Beogradu, po naređenju Generalštaba JA, formirane Oficirska škola JA i Intendantska akademija JA.
- 7. mart:* - U Beogradu formirana Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Ministar narodne odbrane je vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito.
- Formirano Političko odeljenje Ministarstva narodne odbrane umesto dotadašnjeg Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba. Načelnik Političkog odeljenja je partijski rukovodilac JA.
- 14. mart:* - Generalštab JA doneo novu formaciju divizije prema kojoj se naziva streljačka divizija.
- 15. mart:* - Naredbom Ministra narodne odbrane formiran Štab Grupe vazduhoplovnih divizija.
- 16. mart:* - Štab Jugoslovenske mornarice rasformirao primorsko-obalske sektore i osnovao komande za severni, srednji i južni Jadran sa pet pomorsko-obalskih komandi.
- 17. mart:* - Formiran Operativni štab Grupe korpusa (2, 3. i 5.) za izvođenje sarajevske operacije.
- 20. mart:* - Napadom 4. armije u Lici počela završna ofanziva Jugoslovenske armije.
- 22. mart:* - U Beogradu, Zemunu i Pančevu formirane 1, 2. i 3. protivavionska brigada.
- 24. mart:* - Generalštab JA naredio Štabu 3. armije da 10. korpus ulazi pod komandu Glavnog štaba Hrvatske.
- 25. mart:* - U Beogradu kod maršala Tita počelo drugo savetovanje sa komandantima 1, 2. i 3. armije i užeg dela Generalštaba na kojem su razrađene osnove operacijskih planova završne ofanzive, što je izneto u Direktivi od 9. aprila 1945.
- Generalštab JA izdao naredbu o formiranju Komande artiljerije, Komande inženjerije i Komande veze JA.
- 28. mart:* - Generalštab naređuje Štabu 2. armije da 17. divizija ulazi u sastav 1. armije. Pod komandu Štaba 1. armije stavljena je i 2. proleterska divizija.
- Mart:* - U Pančevu, po naređenju Generalštaba JA, formirana Škola za inženjerijske rukovodioce JA.
- U Beogradu, po naređenju Generalštaba JA, formirana Škola za vezu JA.
- Na Savi i Dunavu obrazovane Savska i Dunavska flotila.

- U Splitu formiran 2. automobilski puk Auto-komande Jugoslovenske armije.
 - Rasformirani 12. korpus (divizije ušle u sastav 3. armije) i 14. korpus čije su divizije ušle u sastav 2. armije.
2. april: - U Beogradu, uredbom Predsedništva Ministarskog saveta DFJ, osnovan Ratni kabinet sa zadatkom da »vodi sve poslove u vezi sa uspešnim vođenjem rata«.
3. april: - Komanda artiljerije dostavila Organizacijskom odeljenju Generalštaba predlog formacije artiljerije streljačke divizije.
5. april: - Vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito otputovao u službeni poset Moskvi, gde je, posle petodnevnih pregovora, potpisan dvadesetogodišnji ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći i saradnji između vlade Demokratske Federativne Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, ali je jednostrano od sovjetskog rukovodstva otkazan 1948. godine u vreme Rezolucije Informbiroa.
- U istočnoj Bosni počela ofanziva jugoslovenske 2. armije.
8. april: - Komanda pozadine JA izdala je naredbu o organizaciji i zadacima Glavne intendature JA.
9. april: - Organizacijsko odeljenje Generalštaba dostavilo je predlog načelniku Generalštaba o reorganizaciji vojno-pozadinske vlasti i o novoj vojno-teritorijalnoj podeli Jugoslavije.
12. april: - Jedinice 1. armije počele proboj sremskog fronta. Istog dana počela je ofanziva 3. armije na Dravi kod Valpova.
- Načelnik Političkog odeljenja JA izdao je instrukciju partijsko-političkim organima u vezi političkog rada u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije.
13. april: - Naređenjem Generalštaba JA, svi vojnopozadinski organi stavljeni pod komandu Komande pozadine JA.
16. april: - Generalštab JA naredio Štabu 3. armije da se 10. korpus stavlja pod komandu 3. armije u operativnom pogledu i izlazi iz sastava Glavnog štaba Hrvatske.
18. april: - Organizacijsko odeljenje Generalštaba dostavilo načelniku Generalštaba predlog formacije 5. i 6. armije.
19. april: - Generalštab JA, naredio je Štabu 3. armije da se 17. divizija iz sastava 1. armije stavlja pod njegovu komandu.

20. april: - Generalštab JA naredio Štabu 4. armije da se 29. divizija 2. udarnog korpusa stavlja pod njegovu komandu.
21. april: - Rasformiran 6. slavonski korpus a 12. i 40. divizija stavljene su pod neposrednu komandu 3. armije.
22. april: - Rasformiran 5. udarni korpus s tim što su 4, 10. i 39. divizija ušli u sastav 2. armije, a 53. divizija u sastav 3. udarnog korpusa.
23. april: - Rasformiran 11. korpus 4. armije, a 13. i 43. divizija stavljaju se pod komandu Štaba 4. armije, dok je 35. divizija rasformirana početkom aprila za popunu ostalih divizija 11. korpusa i osnovana je 1. samostalna (lička) brigada za zaštitu armijske pozadine.
- Rasformiran 15. makedonski korpus a 42. i 48. divizija su pod komandom Štaba 1. armije.
24. april: - Štab 2. armije formirao Unsku operativnu grupu divizija (23, 28, 39. i 45.) za operacije u donjem toku Une i nastupanje prema Sisku i Zagrebu. Operativnom grupom rukovodi načelnik Štaba 2. armije general-major Ljubo Vučković.
26. april: - Rasformiran 2. udarni korpus s tim što je 3. divizija ušla u sastav 2. armije, 29. divizija u sastav 4. armije, a 37. divizija pod komandom Generalštaba, a onda Glavnog štaba Srbije.
27. april: - Generalštab JA je sačinio plan reorganizacije Jugoslovenske armije sa podacima o armijskim i divizijskim oblastima.
- Organizacijsko odeljenje Generalštaba naredilo da se pristupi izradi projekta Zakona o narodnoj odbrani Jugoslavije.
- Po naređenju Generalštaba JA, 8. divizija 4. korpusa stavljena je pod komandu 4. armije.
29. april: - Štab 4. armije formirao Riječku operativnu grupu divizija (13, 19. i 26.) za okruženje i uništenje nemačkog 97. armijskog korpusa kod Rijeke. Za komandanta je postavljen general-major Božo Božović, komandant 26. divizije.
- April k.: - Štab 2. armije formirao Karlovačku operativnu grupu divizija (3, 4, 10. i 34.) za oslobođenje Karlovca, pod komandom general-majora Radovana Vukanovića, zamjenika komandanta 2. armije.
- Na području Broda na Kupi, u Sloveniji, preformirana italijanska partizanska divizija »Garibaldi Natizone« u diviziju »Garibaldi Fontanot« u sastavu 7. slovenačkog korpusa.

- 5. maj:* - Naredbom vrhovnog komandanta JA maršala J. B. Tita počelo formiranje jugoslovenske 5. armije sa sedištem u Skoplju. U sastav Armije su ušle 2. proleterska, 22. i 37. udarna, 24, 49. i 50. divizija. Za komandanta armije postavljen je general-major Slavko Rodić, a za komesara potpukovnik Vojo Kovačević.
- Po naređenju Generalštaba JA u sastav 4. armije ulazi 4. korpus Glavnog štaba Hrvatske sa 7. i 8. divizijom, dok je 34. divizija već u sastavu 2. armije za karlovačku operaciju.
- 7. maj:* - Po naređenju Generalštaba JA iz sastava 3. armije izišao je 10. zagrebački korpus i stavljen pod komandu Štaba 1. armije za oslobođenje Zagreba.
- U Murskoj Soboti formirana Prekomurska brigada, poslednja narodnooslobodilačka brigada koja je osnovana u NOR-u.
- Organizacijsko odeljenje Generalštaba podnelo je predlog načelniku Generalštaba da se u sastavu Ministarstva narodne odbrane osnuje Komanda tenkovskih i motorizovanih jedinica Jugoslovenske armije što je i prihvaćeno.
- 8. maj:* - U Berlinu potpisan akti o безусловnoj kapitulaciji nemačkih oružanih snaga, čime je u Evropi završen drugi svetski rat.
- Maj p.p.:* - Po naređenju Vrhovnog komandanta JA počelo formiranje 6. pešadijske i 1. tenkovske armije. Šesta pešadijska armija, sa sedištem u Sarajevu, osnovana je od 27, 29, 38, 39. i 53. divizije. Za komandanta je postavljen general-major Radovan Vukanović, a za komesara pukovnik Blažo Đuričić. Prva tenkovska armija formirana je sa Štabom u Ljubljani. U svom sastavu imala je 1. i 2. tenkovsku diviziju. Za komandanta je postavljen general-lajtnant Petar Drapšin, a za komesara pukovnik Vukašin Mićunović.
- 11. maj:* - Po naređenju Generalštaba JA pod komandu Glavnog štaba Hrvatske vratio se 4. udarni korpus sa 8. i 34. divizijom dok je 7. divizija ostala u sastavu 4. armije. Nekoliko dana pre je 10. korpus izišao iz sastava 1. armije i stavljen pod komandu Glavnog štaba Hrvatske.
- 15. maj:* - Kapitulacijom okupatorsko-kvislinške grupacije u regionu Črna - Mežice, u Sloveniji, pobedonosno je završena četvorogodišnja narodnooslobodilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije.

16. maj:

- Vrhovni komandant JA maršal J. B. Tito za komandanta 2. armije postavio je general-lajtnanta Ivana Gošnjaka, komandanta Glavnog štaba Hrvatske, a za komesara Radu Žigića, komesara Glavnog štaba Hrvatske. Načelnik Štaba 2. armije je i dalje general-major Ljubo Vučković.
- Naredbom Vrhovnog komandanta JA za komandanta 4. armije postavljen je general-lajtnant Peko Dapčević, a dotadašnji komandant 4. armije general-lajtnant Petar Drapšin za komandanta 1. tenkovske armije.

Maj:

- Ukinuti su glavni štabovi Hrvatske, Slovenije, Srbije i Makedonije.
- Počinju se formirati armijske vojne oblasti čime se menja dotadašnja vojno-teritorijalna podela Jugoslavije.

*Arhivski izvori o armijama
u strategijskoj koncepciji
NOR-a i revolucije^o*

Anka Petrović²⁾

1944. oktobar 29. - Vrhovni štab NOV i POJ, naredba o formiranju Vazduhoplovstva Narodnooslobodilačke vojske.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), Arhiva NOR-a (NOR), K. 1450, reg. br. 10/1-4.

1944. novembar 2. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da za formiranje Gardijske brigade Vrhovnog štaba NOV i POJ uputi 150 boraca i 20 oficira.

AVII, NOR, K. 119/4, reg. br. 3-1/1.

1944. novembar 2. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Srbije da na čitavoj teritoriji Srbije organizuju vojno-pozadinske organe vlasti.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 10-1/8.

1944. novembar 4. - Štab Mornarice NOVJ, naređenje štabovima 2, 3. i 4. pomorskog obalskog sektora o formiranju Kvarnerskog pomorskog sastava u cilju jačanja pomorskih snaga i koncentracije svih raspoloživih naoružanih plovnih jedinica na glavnom operacijskom pravcu Kvarner - Istra - Trst.

AVII, NOR, K. 2064, reg. br. 30-1/2.

1944. novembar 5. - Glavni štab NOV i PO Slovenije upućuju predlog Vrhovnom štabu NOV i POJ da na osnovu direktive druga Kardelja i saradnje sa KP Austrije pripreme formiranje bataljona od pripadnika austrijske narodnosti. CK KP Austrije moli da se i u drugim delovima Jugoslavije formiraju austrijske jedinice, ako je moguće. U vezi izloženog Glavni štab traži direktive za dalji rad.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 2-12-5.

1944. novembar 6. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje delegatu Vrhovnog štaba i Glavnom štabu NOV i PO Makedonije da od svoje tri divizije formiraju 15. korpus NOVJ, jačine 30000 boraca.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 9-2/12.

^o Prilog raspravi o armijama u strategijskoj koncepciji NOR-a.
²⁾ Diplomirani istoričar arhivista u Vojnoistorijskom institutu.

1944. novembar 9. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Slovenije da odmah formira Austrijski partizanski bataljon.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 7-2/4.

1944. novembar 10. - Vrhovni komandant NOV i PO naređuje Štabu 2. udarnog korpusa da u sastav artiljerije uvedu artiljerijske divizione koji pristižu iz Italije. Jedinice Tenkovske brigade VŠ NOV i POJ, na svojoj teritoriji mogu koristiti u operacijama, jer su privremeno u taktičkom pogledu podređene Štabu 2. korpusa.

AVII, NOR, K. 394, reg. br. 21-73/2.

1944. novembar 10. - Glavni štab NOV i POHrvatske, naređenje da se u divizijama formiraju inženjerski bataljoni prema ranije izdatoj formaciji.

AVII, NOR, K. 111 A, reg. br. 7-1/1.

1944. novembar 11. - Štab 5. pomorskog obalskog sektoradostavlja izveštaj Štabu Mornarice o organizaciji rada u sektoru.

AVII, NOR, K. 2052, reg. br. 11-1/5.

1944. novembar 12. - Glavni štab NOV i PO Hrvatske, naređenje da se Tenkovski bataljon iz sastava ovoga štaba, stavi pod komandu 4. korpusa.

AVII, NOR, K. 111, reg. br. 23-2.

1944. novembar 12. - Štab Vazduhoplovstva NOVJ, naredba pov. br. 1 o formiranju i nadležnostima odeljenja i službi.

AVII, NOR, K. 1450, reg. br. 10/2-4.

1944. novembar 14. - Vrhovni komandant NOV i POJ izražava zahvalnost jedinicama Primorske operativne grupe, posebno 10. crnogorskoj brigadi, koje su posle dvodnevnih teških borbi zauzele Cetinje.

AVII, NOR, K. 15A, reg. br. 8-1/1.

1944. novembar 15. - Vrhovni komandant NOV i POJ, izražava zahvalnost jedinicama 42. i 50. makedonske divizije koje su oslobodile glavni grad Makedonije - Skoplje.

AVII, NOR, K. 15A, reg. br. 8-1/1.

1944. novembar 16. - Štab 8. korpusa NOVJ, naređenje Štabu 9. i 29. divizije o načinu rasformiranja Južnodalmatinske grupe NOP odreda.

AVII, NOR, K. 517, reg. br. 17-5.

1944. novembar 18. - štab 12. korpusa NOVJ dostavlja Vrhovnom štabu NOV i POJ pregled brojnog stanja ljudstva, naoružanja, stoke i vozila, na dan 18. novembra.

AVII, NOR, K. 589, reg. br. 24-7.

1944. novembar 20. - Štab Vazduhoplovstva NOVJ, Aerodromsko odeljenje izdalo je uputstvo o radovima na osposobljavanju za upotrebu novooslobođenih aerodroma.

AVII, NOR, K. 193, reg. br. 4/1-3.

1944. novembar 21. - Vrhovni komandant NOV i POJ izražava tople čestitke i veliku zahvalnost borcima 1. proleterske brigade za vanrednu upornost, požrtvovanje i junaštvo u borbi za oslobođenje domovine i stvaranje bratstva i jedinstva.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 10-1-13.

1944. novembar 21. - Vrhovni štab NOV i POJ, Inžinjersko-tehničko odeljenje, izdalo je naređenje o formiranju, sastavu i popuni ljudstvom Železničke brigade Vrhovnog štaba.

AVII, NOR, K. 18-A, reg. br. 2-5.

1944. novembar 23. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu 2. udarnog korpusa da 2. dalmatinsku proletersku brigadu, iz sastava Primorske operativne grupe, uputi pod komandu 8. udarnog korpusa.

AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16¹/1.

1944. novembar 24. - Štab 5. divizije upućuje svim jedinicama iz svoga sastava Privremeni formacijski pregled kompletnog naoružanja pešadijske divizije i njene artiljerije.

AVII, NOR, K. 782, reg. br. 10-2.

1944. novembar 27. - Glavni štab NOV i PO Srbije izveštava Vrhovni štab NOV i POJ da su izdali naređenje potčinjenim jedinicama da sve borce i rukovodioce sa Kosmeta odmah upute Operativnom štabu NOV i PO Kosova i Metohije i da su Ibarski odred stavili pod komandu pomenutog štaba.

AVII, NOR, K. 372, reg. br. 35/23-1.

1944. novembar 30. - Štab 8. korpusa NOVJ, pregled brojnog stanja, socijalnog i nacionalnog sastava ljudstva na dan 30. novembra.

AVII, NOR, K. 517, reg. br. 12-7.

1944. decembar 1. - Štab Tenkovske brigade 8. korpusa izveštava korpus o podeli svojih snaga na Južnu i Sevenu grupu.

AVII, NOR, K. 530, reg. br. 17-1.

1944. decembar 2. - Vrhovni štab NOV i POJ odobrava Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine da u sastavu potčinjenih snaga formiraju jedinice mađarske narodnosti, koje treba politički uzdići.

AVII, NOR, K. 295, reg. br. 3-89/1.

1944. decembar 4. — Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Makedonije da formira jedan pokretni udarni korpus jačine dve divizije koji bi dejstvovao na prostorijski Skoplje - Uroševac - Gnjilane - Kumanovo.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 9-6/12.

1944. decembar 6. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, naređenje da se formira 15. udarni korpus u čiji sastav ulaze 42, 48, 41, 49. i 50. divizija. Rasformiraju se štabovi 16. i Strumičko-bregalničkog korpusa, kao i štabovi Kumanovske i 48. divizije. Članovi štabova stavljaju se na raspoloženje Glavnom štabu NOV i PO Makedonije.

AVII, NOR, K. 1362, reg. br. 32-2.

1944. decembar 8. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, naredba str. pov. br. 15 o vojno-teritorijalnoj podeli Makedonije, formaciji vojne oblasti, komande područja i komande mesta.

AVII, NOR, K. - 232, reg. br. 8-2; reg. br. 20-2.

1944. decembar 9. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu Mornarice da izvrši organizaciju celokupnog obalskog pojasa i njegovih sektora.

AVII, NOR, K. 523, reg. br. 12-2.

1944. decembar 11. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, pregled formacije štaba divizije i potčinjenih jedinica.

AVII, NOR, K. 232, reg. br. 8-2.

1944. decembar 11. - Štab Južne operativne grupe, naređenje da 1. artiljerijska brigada uđe u sastav 17. udarne divizije a 2. i 3. artiljerijska brigada u sastav 14. korpusa NOVJ.

AVII, NOR, K. 994, reg. br. 7-1.

1944. decembar 13. - Vrhovni štab NOV i POJ, naredba o organizaciji kulturno-prosvetnog rada u Narodnooslobodilačkoj vojsci.

AVII, NOR, K. 15A, reg. br. 10-9.

1944. decembar 14. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu 3. udarnog korpusa da preduzmu organizacione mere za popunu jedinica korpusa sa 10.000 regruta iz Srbije.

AVII, NOR, K. 408 A, reg. br. 3-11/8-1

1944. decembar 16. - Glavni štab NOV i PO Slovenije, naredba br. 86 da se u sastavu 7. korpusa formira 24. brigada NOV i PO Slovenije - Italijanska narodnooslobodilačka brigada »Fomtanot«.

Arhiv za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: AIZDG), K. 11/1. (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije dalje: Zbornik dokumenata i podataka), T. VI, knj. 18. str. 7.

1944. decembar 18. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje za stavljanje 3. udarnog korpusa pod komandu Južne operativne grupe divizija i da što pre prime ljudstvo upućeno za popunu i pravilno formiraju jedinice.

AVII, NOR, K. 408-a, reg. br. 3-11/8-1.

1944. decembar 18. - Štab Mornarice NOVJ, naredba broj 75 o rasformiranju Baze Mornarice u Italiji u Monopoliju, formiranju lučke kapeitanije u Monopoliju, Intendanture pri Štabu Mornarice i o rasporedu komandnog kadra.

AVII, NOR, K. 2028, reg. br. 36-1/2.

1944. decembar 19. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da uputi mađarski partizanski bataljon »Šandor Petefi« iz sastava 6. udarnog korpusa Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine.

AVII, NOR, K. 119-4, reg. br. 3-22/1.

1944. decembar 22. - Štab 4. operativne zone NOV i PO Slovenije, naređenje da se zbog vanredne vojne situacije i lakšeg delovanja pozadinskih vojnih vlasti, ukinu Zgomjesavinjsko vojno područje i njegove komande mesta i Kamniško-zasavsko vojno područje sa potčinjenim komandama mesta, te na ovoj teritoriji formira Kamniško-savinjsko vojno područje.

AIZDG, K. 347, IV (Zbornik dokumenata i podataka, T. VI, knj. 18, str. 101)

1944. decembar 25. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje za formiranje dopunskih brigada u cilju pravilne, sigurne i neposredne popune operativnih jedinica novim ljudstvom. U vezi toga Glavni štab NOV i PO Srbije formiraće tri, a Vojna uprava za Vojvodinu, Glavni štab NOV i PO Makedonije i 5. korpus po jednu dopunsku brigadu jačine do 6000 boraca.

AVII, NOR, K. 15, reg. br. 22-1.

1944. decembar 25. - Štab Mornarice NOVJ, naređenje Štabu 3. pomorskog obalskog sektora o dislokaciji 2. i 3. pomorskog obalskog sektora, privremenoj granici između ova dva sektora i rasformiranju Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije.

AVII, NOR, K. 2027, reg. br. 37-1/2.

1944. decembar 26. - Glavni štab NOV i PO Hrvatske naređuje Štabu 11. korpusa da se prekontrolirše sastav, način upotrebe izviđačkih jedinica i otklone svi nedostaci koji su se do sada ispoljili u odnosu na ove formacije.

AVII, NOR, K. 1324, reg. br. 1-4.

1944. decembar 30. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje da se popuna operativnih jedinica vrši ljudstvom iz dopunskih brigada i ba-

taljona a snabdevanje preko vojnih intendanura. U jedinicama na frontu treba za vreme dužeg odmora sprovesti vojnu obuku novih boraca, a u pozadini izvoditi intenzivnu vojnu obuku u dopunskim bataljonima i brigadama. Potrebno je da se naredbe pretpostavljenih starešina striktno izvršavaju i ukine štetna familijarnost.

AVII, NOR, K. 111, reg. br. 32-2.

1944. decembar 30. - Vrhovni komandant NOV i POJ, dopuna osnovnog naređenja str. pov. br. 106 od 25. decembra o načinu popune operativnih jedinica iz dopunskih bataljona i brigada. Štabovi 5. i 8. korpusa formiraće dopunske brigade prema ukupnom broju regruta. Štab 2. udarnog korpusa formiraće jednu brigadu za teritoriju Crne Gore, a glavni štabovi Hrvatske i Slovenije izvršiće pripreme za formiranje štabova dopunskih jedinica koje bi otpočele sa radom odmah po oslobođenju nadležne teritorije.

AVII, NOR, K. 15, reg. br. 23-1/1.

1944. decembar 31. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da 6. i 10. korpus ulaze u operativnom pogledu pod komandu 3. armije, a korpusne vojne oblasti ostaju i dalje u nadležnosti Glavnog štaba.

AVII, NOR, K. 26, reg. br. 11-11/6.

1944. decembar 31. - Vrhovni komandant naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da na području 8. udarnog korpusa formira jednu dopunsku brigadu za slobodnu teritoriju Dalmacije.

AVII, NOR, K. 119-4, reg. br. 3-26/1.

1944. decembar 31. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naredba o strukturi i formaciji štabovi korpusa. Štab korpusa čine komandant, komesar, zamenik komandanta, načelnik, pomoćnik načelnika. Operativni deo korpusa ima operativni, obaveštajni i sanitetski odsek, zatim odsek za vezu, naoružanje, intendanturu i vojni sud. Korpusna vojna oblast ima mobilizacijski, saobraćajni, ekonomski, sanitetski i odsek za zaštitu naroda, kao i oblasni vojni sud.

AVII, NOR, K. 15, reg. br. 52-1/1 reg. br. 52-1/ reg. br. 52-1/1.

1944. decembar 31. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu 2. udarnog korpusa da regrutovanje vrše samo nadležne pozadinske ustanove. Regrute upućivati u dopunske jedinice i regrutne centre na dvome-sečnu obuku. Zabranjuje se regrutovanje ljudstva neposredno od strane operativnih jedinica.

AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16-25/1.

1944. decembar . - (Vrhovni štab NOV i POJ, Sanitetsko odeljenje): privremeno pravilo o organizaciji i radu sanitetskog odeljenja armija i glavnih štabova.

Sanitetski zbornik, knj. 12, str. 642-647.

1944. - Štab Južne operativne grupe, operacijski dnevnik: Južna operativna grupa formirana je i počela da djeluje 7. decembra 1944. godine sa zadatkom da što pre izbije u dolinu reke Bosne i rejon Doboja u cilju presecanja komunikacije Ljubovija - Zvomik - Bijeljina - Brčko i Sarajeva.

AVII, NOR, K. 271. reg. br. 5-4.

1944. kraj godine. - Vrhovni štab NOV i POJ, Sanitetsko odeljenje: uputstvo o organizaciji trupnog saniteta.

Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u NOR-u jugoslovenskih naroda, Beograd 1952-1969. (dalje: Sanitetski zbornik), knj. 12, str. 679-691.

1945. januar 1. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naredba o formiranju 1. armije u čiji sastav ulaze: 1. proleterska divizija, 5. udarna divizija, 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«, 11. udarna divizija i 21. udarna divizija.

AVII, NOR, K.25-A, reg. br. 1-2/2.

1945. januar 1. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naredba o formiranju 2. armije u čiji sastav ulaze 14. korpus sa 23, 25. i 45. divizijom, 17. udarna divizija, 28. udarna divizija a u operativnom pogledu i 3. korpus.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 1-1/1.

1945. januar 1. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naredba o formiranju 3. armije u čiji sastav ulaze 16, 36. i 51. divizija i u operativnom pogledu 6. i 10. korpus iz sastava GS NOV i PO Hrvatske.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 1-1/1.

1945. januar 1. - Štab Južne operativne grupe dostavlja Vrhovnom štabu pregled brojnog stanja i naoružanja svojih jedinica koje su ušle u sastav 2. armije.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 49-2/1.

1945. januar 2. - Vrhovni štab NOV i POJ upućuje naređenje Štabu 1. armije da preduzmu sve potrebne mere za formiranje artiljerijskih jedinica.

AVII, NOR, K.372, reg. br. 3-59/2.

1945. januar 2. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, privremeni formacijski pregled kompletnog naoružanja pešadijske divizije i njene artiljerije.

AVII, NOR, K.238, reg. br. 1-5.

1945. januar 2. - Glavni štab NOV i PO Srbije, Vazduhoplovno odeljenje dostavlja Štabu Vazduhoplovstva izveštaj o organizaciji aerodromske i meteorološke službe na području Srbije.

AVII, NOR, K. 193, reg. br. 2/1-4.

1945. januar 3. - Vrhovni komandant NOV i POJ, Naređenje da se pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, formira izvršni organ Odeljenja za veze Vrhovnog štaba. puk veze koji će delovati kao štaba.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 10-10.

1945. januar 5. - Glavni štab NOV i PO Slovenije, Organizacijsko odeljenje dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ o izvršenoj reorganizaciji Glavnog štaba, jedinica i ustanova saobraćaja, inženjerije, školstva i o formiranju 24. brigade »Fontanot«.

AIZDG, K. 34/11, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 209)

1945. januar 6. - Vrhovni štab NOV i POJ, ugovor Vrhovnog komandanta NOV i PO i šefa Vojne misije Velike Britanije o formiranju vazduhoplovne baze kod Zadra za potrebe savezničkog vazduhoplovstva.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 24-1/1.

1945. januar 7. - Štab 8. korpusa, naredba br. 4 o formiranju komandi grada Dubrovnika, Splita, Šibenika i Zadra.

AVII, NOR, K.526, reg. br. 2-1.

1945. januar 7. - Štab 11. vazduhoplovne (lovačke) divizije, naredba str. pov. br. 1 od 7. januara o početku funkcionisanja Štaba divizije i ulasku 111. i 112. i 113. vazduhoplovnog puka u sastav divizije.

AVII, NOR, K. 1450, reg. br. 10/8^4.

1945. januar 10. - Istorijat 5. (srpske) divizije Korpusa Narodne odbrane Jugoslavije.

AVII, NOR, K.222, reg. br. 5-10.

1945. januar 10. - Štab Vazduhoplovstva, naredba pov. br. 1 delegata Štaba Vazduhoplovstva o formiranju Aero baze Sinj.

AVII, NOR, K.526, reg. br. 3/2-3.

1945. januar 13. - Mornarička grupa pri 9. korpusu NOVJ dostavlja izveštaj Glavnom štabu NOV i PO Slovenije o organizaciji i radu.

AIZDG, K. 35/11, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 322)

1945. januar 14. - Glavni štab NOV i PO Makedonije upućuje Komandi grada Skoplja podatke o dislokaciji jedinica na teritoriji Makedonije.

AVII, NOR, K.237, reg. br. 6-1.

1945. januar 15. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naredba da se u vezi sa razvojem Narodnooslobodilačke vojske i po ukazanoj službenoj potrebi uvede funkcija pomoćnika komesara divizije.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 15-9.

1945. januar 15. - Glavni štab NOV i PO Slovenije, naredba br. 3 o organizaciji inženjerskog odeljenja pri Glavnom štabu i inženjerskih odseka pri 7. i 9. korpusu i IV operativnoj zoni.

AIZDG, K. 18/1, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 327).

1945. januar 17. - Vrhovni štab NOV i POJ dostavlja naređenje Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine da u sastavu sanitetskog odeljenja formira odseke, a veterinarsko odeljenje izdvoji i osamostali čim se ukaže mogućnost.

AVII, NOR, K.295, reg. br. 3-80/1.

1945. januar 17. - Glavni štab NOV i PO Slovenije, Organizacijsko odeljenje: pregled vojnih jedinica, komandi i ustanova operativne i pozadinske vojske NOV i PO Slovenije.

AIZDG, K. 34/11, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 328)

1945. januar 18. - Povereništvo narodne odbrane, Komanda pozadine upućuje raspis Glavnom štabu Hrvatske da je Komanda pozadine organizovana sa zadatkom da snabdeva celokupnu vojsku svim materijalnim potrebama. U cilju izvršenja svojih poslova ova komanda ima baze, tranzitna slagališta, radionice, zavode i dr.

AVII, NOR, K.128, reg. br. 8-4.

1945. januar 19. - Memorandum sporazuma Vrhovnog komandanta NOV i POJ i savezničkog Vrhovnog komandanta na Sredozemlju da vlade SAD i Velike Britanije upute pomoć Jugoslaviji.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 13/1-2.

1945. januar 20. - Glavni štab NOV i PO Hrvatske izveštava Vrhovni štab NOV i POJ o brojnom stanju i naoružanju artiljerijskih jedinica iz svoga sastava.

AVII, NOR, K. 118, reg. br. 4-2.

1945. januar 21. - Vrhovni komandant NOV i POJ, upućuje naređenje glavnim štabovima, štabovima 1, 2. i 3. armije, 1, 2, 3. i 5. korpusa o suzbijanju samovoljne mobilizacije ljudstva, stoke i prevoznih sredstava.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 2-1.

1945. januar 21. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje glavnim štabovima Srbije i Makedonije, Vojnoj upravi Vojvodine, Sremskoj vojnoj oblasti, Komandi grada Beograda i Vojnoj oblasti 8. korpusa, da u cilju pripreme i obuke ljudstva za formiranje protivavionskih jedinica, izvrše mobilizaciju.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 51-1.

1945. januar 21. - Štab Artiljerijske brigade 8. korpusa dostavlja izveštaj o svome formiranju od Artiljerijske grupe 8. korpusa 1 o svojoj formaciji.

AVII, NOR, K.531, reg. br. 11-8.

1945. januar 22. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu 1. armije da svoj izrazito kordonski raspored bez rezerve moraju najhitnije ispraviti. Glavne snage treba da postave i na desnom krilu u dubinskom rasporedu sa opštom rezervom od jedne divizije najmanje.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 3-3.

1945. januar 24. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje Glavnog štabu NOV i PO Slovenije o čuvanju vojne tajne. Svi borci i starešine moraju biti na svakom mestu budni i krajnje oprezni, da vojne tajne čuvaju savesno i ne dozvole neprijatelju da sakuplja podatke značajne za NOVJ.

AIZDG, K. 18, f. 1 (Zbornik dokumenata i podataka, T.II, knj. 15, str. 112).

1945. januar 24. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, naređenje Komandi Bitoljske vojne oblasti i Štabu 49. divizije o rasformiranju Marihovskog i Tikveškog NOP odreda i formiranju partizanskih četa.

AVII, NOR, K.1374, reg. br. 3-1.

1945. januar 25. - Vrhovni štab NOV i POJ, Obaveštajno odeljenje upućuje neposredno potčinjenim štabovima naređenje o razradi plana obaveštavanja o neprijatelju i koordinaciji obaveštajnih sredstava.

AVII, NOR, K.24, reg. br. 2-2.

1945. januar 25. - Vrhovni štab NOV i POJ, Obaveštajno odeljenje - privremeno uputstvo o izviđanju i osmatranju neprijatelja i zemljišta.

AVII, NOR, K.24, reg. br. 1-1/2.

1945. januar 26. - Vrhovni štab NOV i POJ naređuje da sve komande i odeljenja u sastavu Poverništva Narodne odbrane i Vrhovnog štaba šalju na uvid novoformiranom Organizacijskom odeljenju pre definitivnog formulisanja sve projekte uredbi, pravilnika, propisa i naređenja koja se odnose na organizaciju i formaciju vojne sile.

AVII, NOR, K.25 S, reg. br. 8-1.

1945. januar 27. - Komanda pozadine NOVJ dostavlja Glavnom štabu NOV i PO Slovenije uputstvo o organizaciji i uređenju saobraćaja u komandama i jedinicama.

AIZDG, K.18, f. I. (Zbornik dokumenata i podataka T.II, knj. 15, str. 133).

1945. januar 30. - Komanda rečne plovidbe dostavlja Vrhovnom štabu NOV i POJ izveštaj o opštem sastavu ove komande, brojnom stanju i naoružanju Štaba i potčinjenih jedinica.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 55-1/21.

1945. januar 30. - Komanda rečne plovidbe dostavlja Vrhovnom štabu pregled opšteg sastava Komande, brojno stanje i naoružanje potčinjenih jedinica.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 55-2/1.

1945. januar 31. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređenje upućeno Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da ubuduće 6. i 10. korpus spadaju pod komandu Štaba 3. armije i u organizacijskom pogledu.

AVII, NOR, K. 119/4, reg. br. 1-17/2.

1945. januar 31. - Glavni štab NOV i PO Srbije dostavlja Vrhovnom štabu pregled brojnog stanja i naoružanja na dan 31. marta.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 57-2/1.

1945. januar. - Vrhovni štab NOV i POJ obaveštava Sovjetsku vojnu misiju pri Vrhovnom štabu o potrebi da se iz SSSR-a pošalje nova oprema za preoružanje još deset divizija koje su predviđene da učestvuju u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

AVII, NOR, K.17A, reg. br. 1-6.

1945. januar-februar. - 1. artiljerijski protivavionski puk, izveštaj o brojnom stanju i aktivnosti od formiranja puka.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 12-2.

1945. februar 3. - Vrhovni komandant NOV i POJ obaveštava sekretara PK KPJ za Vojvodinu o ukidanju Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju i formiranju Korpusne vojne oblasti za Vojvodinu koja će biti neposredno potčinjena Vrhovnom štabu NOV i POJ.

AVII, NOR, mikrofilm Vojvodina, r. 1, sn. 39-40.

1945. februar 5. - Vrhovni komandant NOV i POJ obaveštava Glavni štab NOV i PO Slovenije da ne mogu dobiti prekomorske brigade, jer se planira formiranje jedne divizije u Dalmaciji. Kad bude vreme formiraće armiju koja će dejstvovati u pravcu Gorskog Kotara i dalje na zapad.

AVII, NOR, K.30, reg. br. 1-4/2.

1945. februar 5. - Vrhovni komandant naređuje Štabu 8. korpusa da 5. prekomorska brigada ostaje pod neposrednom komandom Korpusa sa zadatkom da je naoružaju, opreme i stručno obuču.

AVII, NOR, K.53, reg. br. 1-1.

1945. februar 6. - Centralni komitet KPJ upućuje pismo Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju sa mišljenjem da treba u Mornarici NOVJ formirati partijski komitet na principu divizijskih komiteta. Obzirom na veliku udaljenost pojedinih mornaričkih jedinica, na perspektivu razvoja i porasta Mornarice, Mornarički partijski komitet treba ojačati. On bi bio direktno vezan za CK KPJ i njemu podnosio izveštaje o radu a istovremeno konsultovao Oblasni komitet po svim pitanjima.

Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ reg. br. 1945/28.

1945. februar 7. - Glavni štab NOV i PO Slovenije, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja operativnih i pozadinskih jedinica NOV i PO Slovenije na dan 7. februara.

AIZDG, K.33/IV, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 537)

1945. februar 8. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naredba da Operativni štab za Kosovo i Metohiju bude pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 16-5.

1945. februar 8. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje da se na Kosovu i Metohiji zavede i uspostavi Vojna uprava, kao organ vojno-državne vlasti. Komanda vojne oblasti je neposredno potčinjeni organ Vojnoj upravi, odnosno Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 17-9.

1945. februar 8. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje da pod neposrednu komandu Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju kao organske jedinice potpadnu Kosovska divizija, Crnogorska operativna grupa od dve brigade i 46. divizija.

AVII, NOR, K.1411, reg. br. 13-4.

1945. februar 9. - Vrhovni komandant NOV i POJ, objašnjenje da se priznaju činovi domobranskim oficirima i oficirima bivše jugoslovenske vojske koji su dobrovoljno stupili u redove NOV i POJ do 15. septembra 1944, a mobilisanim oficirima potvrdi čin samo ako ga zaslužuju.

AVII, NOR, K.396, reg. br. 16-50/1.

1945. februar 9. - Artiljerijska brigada 11. divizije, istorijat brigade sa podacima da je formirana 9. februara 1945. godine.

AVII, NOR, K.879, reg. br. 2/6.

1945. februar 10. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje da se zabrani uzimanje kadrova i boraca iz operativnih jedinica za razne pozadinske dužnosti, jer takav postupak slabi kvalitet jedinica.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 9-9.

1945. februar 12. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Glavnom štabu NOV i PO Slovenije da izvrše reorganizaciju i reduciraju na najpotrebniji broj ljudi štabove korpusa, divizija i vojno-pozadinskih organa, jer su glomazni i teško pokretni za vođenje operacija.

AVII, NOR, K.30, reg. br. 1-4, reg. br. 1-5.

1945. februar 13. - Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu 2. udarnog korpusa da svi partizanski odredi koji su dejstvovali na oslobođenoj teritoriji kao vojne formacije, ulaze u sastav jedinica Korpusa narodne odbrane.

AVII, NOR, K.396, reg. br. 16-54/1.

1945. februar 13. - Vrhovni komandant NOV i POJ upućuje naređenje Štabu 2. proleterske divizije o stavljanju divizije pod komandu Štaba 2. armije.

AVII, NOR, K.54, reg. br. 4-4.

1945. februar 13. - Štab 9. korpusa NOVJ, naređenje potčinjenim jedinicama da pruže svestranu pomoć italijanskim jedinicama, formiranim u sastavu korpusa.

AIZDG, K. 294/11, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 587)

1945. februar 15. - Štab 3. korpusa NOVJ, pregled brojnog stanja ljudi, stoke i naoružanja na dan 15. februara.

AVII, NOR, K.409, reg. br. 33-2.

1945. februar 16. - Štab Mornarice NOVJ dostavlja Vrhovnom štabu NOV i POJ pregled socijalnog i nacionalnog sastava na dan 15. januara.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 6-2/1.

1945. februar 18. - Vrhovni komandant NOV i POJ, naređenje o načinu pozdravljanja, oslovljavanja, odevanja i ponašanja pripadnika Narodnooslobodilačke vojske.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 3-1.

1945. februar 18. - Štab 11. vazduhoplovne (lovačke) divizije, pregled brojnog stanja aviona na dan 18. februara.

AVII, NOR, K. 1460, reg. br. 296/3.

1945. februar 26. - Vrhovni štab NOV i POJ dostavlja uputstvo Glavnom štabu NOV i PO Slovenije o odnosu prema savezničkim oficirima za vezu pri korpusima NOVJ, u vezi sporazuma maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita i savezničkog vrhovnog komandanta na Sredozemlju feldmaršala Harolda Aleksandera.

AIZDG, K. 41/III (Zbornik dokumenata T.II, K.B. 15, str. 222).

1945. februar 28. - Štab 4. operativne zone NOV i PO Slovenije, naredba o formiranju Štaba Štajerske grupe odreda.

AIZDG, K.338/II, (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 18, str. 831)

1945. februar . - Vrhovni štab NOV i POJ, Sanitetsko odeljenje: uredba o mediko-sanitetskom bataljonu pešadijske divizije NOVJ.

Sanitetski zbornik, knj. 12, str. 842-850.

1945. februar . - Povereništvo narodne odbrane, naredba o uspostavljanju Odeljenja za Mornaricu pri ovom povereništvu, sa zadatkom da koordinira rad Štaba Mornarice i Povereništva.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 12-2/1.

1945. februar. - [Vrhovni štab NOV i POJ], podaci o stanju u dopunskim brigadama na teritoriji Vojvodine, Srbije i Makedonije.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 9-2/1.

1945. mart 1. - Vrhovni komandant JA obaveštava Glavni štab JA za Hrvatsku da je formirana 4. armija u čiji sastav ulaze 8, 11. i 7. korpus. Glavni štab treba da pomogne u organizaciji štaba armije i rešavanju drugih problema.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 1-6/1.

1945. mart 1. - Poverenik Narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije i Vrhovni komandant NOV i POJ, odluka o promeni naziva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovenska armija, Mornarice NOVJ u Jugoslovenska mornarica i Vrhovnog štaba NOV i POJ u Generalštab Jugoslovenske armije.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 23-1.

1945. mart 1. - Štab 5. korpusa NOVJ, pregled brojnog stanja ljudstva, oružja, municije, motornih vozila, komore i minerske spremlje na dan 1. marta.

AVII, NOR, K.462, reg. br. 3^1.

1945. mart 2. - Vrhovni komandant JA, naredba o formiranju 4. armije JA u čiji sastav ulaze 8, 11. i 7. korpus.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 13-2/1.

1945. mart 3. - Vrhovni komandant JA naređuje Štabu 3. armije JA da se u operativnom pogledu stave pod komandu maršala Tolbuhina za sve vreme dok se potčinjene jedinice nalaze na levoj obali Drave.

AVII, NOR, K..30, reg. br. 1-6/2.

1945. mart 3. - Glavni štab Hrvatske, Vazduhoplovno odeljenje dostavlja pregled brojnog stanja i naoružanja, nacionalnog i socijalnog sastava.

AVII, NOR, K.118, reg. br. 23/1-2.

1945. mart 4. - Štab 1. armije JA, Komanda pozadine podnosi izveštaj Sanitetskom odeljenju 1. armije u organizacionom stanju saniteta u toku januara.

Sanitetski zbornik, knj. 7, str. 21-43.

1945. mart 6. - Štab Unske operativne grupe dostavlja izveštaj političkom komesaru 4. korpusa u kome se nalaze podaci da je 2. marta formirana 2. brigada od Cazinskog, Šturličkog, Tržačkog i Bihačkog bataljona.

AVII, NOR, K. 16.6, reg. br. 7-10.

1945. mart 9. - Vrhovni komandant JA dostavlja naređenje Glavnom štabu Hrvatske o zadacima posle reorganizacije. Glavni štab predstavlja vojno-teritorijalnu komandu i operativno rukovodstvo za jedinice pod svojom komandom, a istovremeno koordinira operacije svojih jedinica sa armijama koje operišu severo i južno od Save.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 10-2.

1945. mart 11. - Štab 3. armije dostavlja potčinjenim jedinicama kratko uputstvo o načinu održavanja veze između avijacije i pešadije.

AVII, NOR, K.590, reg. br. 14/2.

1945. mart 14. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje: objašnjenje o rukovođenju i komandovanju štabova armija i divizija posle uvođenja nove formacije.

AVII, NOR, K..25A, reg. br. 15-2/1.

1945. mart 14. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje naređuje da se prelaz na novu formaciju vrši postepeno na osnovu stvarnih potreba i raspoloživih kadrova. Potrebno je pristupiti organizaciji svih štabova i jedinica predviđenih po formaciji, da bi se borbeni zadaci mogli na vreme završavati.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 14-2/1.

1945. mart 15. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, brojno stanje boračkih jedinica, naoružanja i stoke, na dan 15. marta.

AVII, NOR, K.237, reg. br. 17-1.

1945. mart 15. - Štab 2. armije JA, tabelarni pregled brojnog stanja naoružanja na dan 15. marta.

AVII, NOR, K.271, reg. br. 46-2.

1945. mart 15. - Štab 2. armije JA upućuje predlog Generalštabu JA o obrazovanju Operativnog štaba za sektor Sarajevo.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 2-1.

1945. mart 16. - Štab Jugoslovenske mornarice, naređenje da se izvrši reorganizacija štabova pomorskih obalskih sektora i mornaričkih stanica i formiraju pomorske komande severnog, srednjeg i južnog Jadrana.

AVII, NOR, K.2074, reg. br. 4-1/1.

1945. mart 17. - Vrhovni komandant JA, naređenje štabovima 2, 3. i 5. korpusa za formiranje Operativnog štaba Grupe korpusa za predstojeću sarajevsku operaciju.

AVII, NOR, K.51, reg. br. 2-5/3.

1945. mart 17. - Ministar narodne odbrane naredba o formiranju Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija i postavljenjima komandnog kadra.

AVII, NOR, K. 1450, reg. br. 10/9-4.

1945. mart 17. - Generalštab JA, Odeljenje za vezu: direktiva za organizaciju službe veze u Jugoslovenskoj armiji.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 8-3.

1945. mart 17. - Štab Vazduhoplovstva JA, naredba str. pov. br. 2 od 17. marta o postavljanju Operativnog štaba Grupe vazduhoplovnih divizija.

AVII, NOR, K. 1450, reg. br. 10/9-4.

1945. mart 18. - Ministar narodne odbrane, naredba da vojne vlasti ne mogu vršiti konfiskaciju, rekviziciju ili ma kakvo drugo oduzimanje raznih dobara za potrebe oružanih snaga neposredno od naroda, već se u cilju snabdevanja moraju obraćati organima narodne vlasti.

AVII, NOR, K.2056, reg. br. 17-10.

1945. mart 20. - Ministar Narodne odbrane, naredba o ponašanju oficira. Svi oficiri treba da obrate najveću pažnju na svoj lični i društveni život, da u svakom pogledu budu dostojni pripadnici Jugoslovenske armije.

AVII, NOR, K. 1147/5, reg. br. 5-3/1

1945. mart 20. - Komanda Savske flotile: mesečni izveštaj sa podacima da je osnovana 20. marta 1945. godine u vezi naredbe komandanta Baze rečne flotile.

AVII, NOR, K.2081, reg. br. 3/2.

1945. mart 23. - Štab Inženjerske brigade 1. armije, operacijski dnevnik: sadrži podatak da je brigada formirana na osnovu usmenog naređenja komandanta 1. armije.

AVII, NOR, K.262, reg. br. 1-2/2.

1945. mart 24. - Generalštab JA naređuje 3. armiji da 10. korpus izlazi iz sastava ove armije i stavlja se pod komandu Glavnog štaba Hrvatske, a 6. korpus ostaje u sastavu 3. armije.

AVII, NOR, K.44, reg. br. 5-20/1.

1945. mart 24. - Štab 2. armije JA naređuje potčinjenim jedinicama da u cilju uspešnijeg izvođenja borbenih dejstava preduzmu plansko utvrđivanje položaja i druge odgovarajuće mere.

AVII, NOR, K.273, reg. br. 18-12.

1945. mart 25. - Generalštab JA, naređenje za formiranje Komande artiljerije Ministarstva Narodne odbrane po predviđenoj formaciji, i za formiranje protivavionskih brigada, nastavnih centara i kurseva.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 10-3/2.

1945. mart 25. - Generalštab JA, naređenje za formiranje Komande inženjerije Ministarstva narodne odbrane po predviđenoj formaciji. Potreb-

no je formirati Inženjersku školu u Pančevu, pionirske i pontonirske brigade, izraditi plan i program nastave, organizovati kurseve i inženjersku bazu u Pančevu.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 10-1/2.

1945. mart 25. - Generalštab JA, naređenje za formiranje Komande veze Ministarstva Narodne odbrane, oficirske i tehničke škole veze.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 17-2/1.

1945. mart 25. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje dostavlja predlog pomoćniku načelnika Generalštaba JA o popuni i razvoju ovoga odeljenja.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 3-2/1.

1945. mart 26. - Ministar Narodne odbrane: na predlog Komande Mornarice odobrava šemu organizacije Komande Mornarice, komande flote, pomorske komande i Komande rečne flotile.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 30-2.

1945. mart 26. - Generalštab JA, naređenje da se na području Srednjeg Jadrana formira Pomorska komanda srednjeg Jadrana, Pomorska obalska komanda Split, i Pomorska obalska komanda Šibenik. Štab II pomorskog obalskog Odseka ostaje u svome sastavu i menja naziv u Pomorsku komandu severnog Jadrana. Naziv Štab V. pomorskog obalskog sektora menja se u Pomorsku komandu južnog Jadrana a nazivi mornaričke stanice Korčula, Dubrovnik i Boka u Pomorske obalske komande Korčula, Dubrovnik i Boka.

AVII, NOR, K.25a, reg. br. 29-1/2.

1945. mart 26. - Štab 2. tenkovske brigade JA: elaborat borbenih dokumenata sa podacima da je stigla u Jugoslaviju iz SSSR-a sa četiri ešalona i raspoređena u Beogradu u Topčideru.

AVII, NOR, K.264, reg. br. 22-4.

1945. mart 28. - Generalštab JA upućuje naređenje Štabu 2. armije JA da 17. divizija iz sastava ove armije ulazi u Južnu operativnu grupu divizija pod komandom Štaba 1. armije.

AVII, NOR, K.42, reg. br. 1-15/1.

1945. mart 30. - Vrhovni komandant JA naređuje Štabu 4. armije da formira tri radna bataljona za potrebe Jadranske komisije za prijem materijala od saveznika.

AVII, NOR, K.47, reg. br. 1-6/1.

1945. mart 30. - Štab 1. armije JA, Komanda pozadine: pregled stanja municije potčinjenih jedinica na dan 30. marta.

AVII, NOR, K.257A, reg. br. 3-4.

1945. mart 30. - Štab 1. armije JA, tabelarni pregled količine municije na dan 30. marta.

AVII, NOR, K.257A, reg. br. 3/1-4.

1945. mart 30. - Štab 1. armije JA, Komanda pozadine: tabelarni pregled naoružanja potčinjenih jedinica, za period od 15. do 30. marta.

AVII, NOR, K.257A, reg. br. 3-4.

1945. mart 31. - Generalštab JA naređuje Štabu 3. korpusa da Srebnički NOP odred uključi u sastav Brigade narodne odbrane.

AVII, NOR, K.408a, reg. br. 3-27/8-1.

1945. mart 31. - Štab 4. armije JA, pregled brojnog stanja ljudstva, stoke vozila, nacionalnog i socijalnog sastava na dan 31. marta.

AVII, NOR, K.311A, reg. br. 6-7.

1945. mart 31. - Štab 4. armije JA, predmet o jačini i sastavu snaga ove armije.

AVII, NOR, K.311A, reg. br. 7-7.

1945. mart 31. - Štab 2. automobilskog puka Autokomande JA obaveštava Vojnu oblast 29. divizije o svome formiranju i zadatku da prima i prevozi celokupan materijal primljen od saveznika u rejonu: Dalmacija, Lika, Bosna i Hercegovina, i Crna Gora.

AVII, NOR, K.1711, reg. br. 3/9.

1945. april 1. - Ministarstvo Narodne odbrane obaveštava Glavni štab Srbije da je Odeljenje za vezu Generalštaba JA preformirano u Komandu veza Ministarstva Narodne odbrane.

AVII, NOR, K187, reg. br. 4-1.

1945. april 1. - Štab 3. armije, pregled jedinica koje su se tokom aprila nalazile pod komandom ove armije.

AVII, NOR, K.292, reg. br. 4-3.

1945. april 2. - Generalštab JA, Istorijsko odeljenje upućuje naređenje potčinjenim štabovima i komandama, zaključno sa štabom brigade da se organizuje prikupljanje podataka i izučavanje ratnih iskustava.

AIZDG, K. 18,f.1. (Zbornik dokumenata i podataka, T.II, knj. 15, str. 292)

1945. april 2. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, naređenje da se ljudstvo rasformirane 1. egejske brigade rasporedi u operativnim jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Makedonije.

AVII, NOR, K1374, reg. br. 4-2.

1945. april 2. - Štab Jugoslovenske mornarice, tablerani pregled brojnog stanja i naoružanja na dan 15. marta.

AVII, NOR, K.2074, reg. br. 3-3.

1945. april 3. - Ministarstvo Narodne odbrane, Komandaartiljerije dostavlja Organizacijskom odeljenju predlog o formaciji streljačke divizije pri armijama.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 21-2/1.

1945. april 4. - Vrhovni štab NOV i POJ, Inžinjerijsko-tehničko odeljenje: programi formiranja inžinjerije NOVJ, u četiri etape.

AVII, NOR, K.57-2, reg. br. 13-7.

1945. april 5. - Glavni štab Slovenije, naredba da se u cilju odbrane slobodne teritorije Bele krajine, formiraju Novomeški, Metliški, Cmomeljski i Kočevski odbrambeni sektor.

AIZDG, K. 18/1, (Zbornik dokumenata i podataka, T. VI, knj. 19, str. 312).

1945. april 5. - Štab 2. armije JA, naređenje potčinjenim jedinicama da formiraju jedinice veze po novoj formaciji - bataljone, čete i vodove.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 19-1.

1945. april 6. - Glavni štab Hrvatske, Komanda pozadine, Odeljenje za mobilizaciju dostavlja izveštaj Ministarstvu narodne odbrane, komandi pozadine da će na teritoriji vojnih oblasti 4, 6. i 10. korpusa formirati po jedan regrutni centar, a na teritoriji 8. korpusa jednu dopunsku brigadu.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 42-2/1.

1945. april 8. - Komanda pozadine JA, naredba o organizaciji i zadacima Glavne intendature JA.

AVII, NOR, K.60, reg. br. 38-1.

1945. april 8. - Štab 4. korpusa dostavlja Glavnom štabu Hrvatske pregled brojnog stanja ljudstva, naoružanja, opreme, socijalnog i nacionalnog sastava jedinica ovoga korpusa, za mesec mart.

AVII, NOR, K.434, reg. br. 5-5.

1945. april 9. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje dostavlja predlog načelniku Generalštaba za reorganizaciju vojno-teritorijalne podele i vojno-pozadinskih vlasti u Jugoslaviji.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 31-2/5.

1945. april 12. - Načelnik Političke uprave JA, instrukcija partijsko-političkim rukovodiocima jedinica JA o političkom radu u vezi sa ofanzivnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje.

(Zbornik dokumenata i podataka, t. II, knj. 15, dok. 204.

1945. april 12. - Štab Operativne grupe brigada JA, zapovest da se na osnovu odluke Generalštaba JA, a na predlog Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju rasformira 3. kosmetska brigada i ljudstvom ove brigade popune jedinice operativne grupe brigada i 52. divizije.

AVII, NOR, K.1412, reg. br. 11-4.

1945. april 13. - Generalštab JA dostavlja OZNI za Bosnu i Hercegovinu objašnjenje o odnosu jedinica, štabova i komandi koje nisu u sastavu vojno-teritorijalnih komandi prema ovim komandama, u jednom mestu ili na istoj teritoriji.

AVII, NOR, K.1711, reg. br. 52-9.

1945. april 13. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje dostavlja objašnjenje Glavnom štabu Slovenije o odnosu Komande pozadine JA i vojnoteritorijalnih organa. Komandi pozadine po svim pitanjima iz sopstvene nadležnosti, potčinjene su vojno-teritorijalne komande.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-3/2.

1945. april 13. - Generalštab JA naređuje Glavnom štabu Hrvatske da pristupi formiranju Nastavnog centra br. 2, koji će nositi naziv Druga pešadijska oficirska škola.

AVII, NOR, K.122B, reg. br. 8-5.

1945. april 13. - Ministarstvo narodne odbrane, Organizacijsko odeljenje, objašnjenje o odnosu Komande pozadine prema vojnoteritorijalnim organima.

AVII, NOR, K.558, reg. br. 12-1.

1945. april 15. - Glavni štab Makedonije, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva, stoke i naoružanja i transportnih sredstava pozadinskih jedinica na dan 15. aprila.

AVII, NOR, K.237, reg. br. 19-1.

1945. april 15. - Štab 2. armije JA, zapovest potčinjenim jedinicama za organizaciju veze u napadu.

AVII, NOR, K.272, reg. br. 16-1.

1945. april 16. - Generalštab JA naređuje Štabu 3. armije JA da se 10. korpus stavlja privremeno pod komandu ove armije u operativnom pogledu.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 1-9/1.

1945. april 18. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje upućuje načelniku Generalštaba JA predlog formacije 5. i 6. armije.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 2-2/1.

1945. april 19. - Generalštab JA naređuje Štabu 3. armije JA da se 17. divizija stavlja pod komandu ove armije.

AVII, NOR, K.45, reg. br. 1-12/1.

1945. april 20. - Generalštab JA naređuje Štabu 4. armije da se 29. divizija stavlja pod komandu ove armije.

AVII, NOR, K.216, reg. br. 5-10/2.

1945. april 20. - Korpus narodne odbrane prenosi molbu Štaba Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a upućenu Generalštabu JA da se 12. hercegovačka brigada uključi u sastav ove divizije.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 26-2/1.

1945. april 20. - Štab 2. armije JA, Komanda pozadine upućuje zapovest pozadinskim jedinicama i ustanovama da izvrše premeštanje prema liniji fronta i tako obezbede blagovremeno snabdevanje operativnih jedinica, uštedu goriva i transportnih sredstava.

AVII, NOR, K.275, reg. br. 11-4.

1945. april 21. - Štab 3. armije JA, naredba broj 24 da se prema odluci Vrhovnog komandanta, a u vezi sa uvođenjem nove formacije u JA rasformira Štab 6. korpusa. U sastav armije ulaze neposredno 12. i 40. divizija.

AVII, NOR, K.296 A, reg. br. 4-8.

1945. april 21. - Štab 3. armije, prepis operacijskog dnevnika: da je 21. aprila rasformiran Štab 6. korpusa i njegove divizije - 12. i 40. su došle pod neposrednu komandu ove armije.

AVII, NOR, K.292, reg. br. 1-53/2.

1945. april 22. - Vrhovni komandant JA naređuje Operativnom štabu Grupe korpusa da 2. i 5. korpus ulaze u sastav 2. armije JA.

AVII, NOR, K.49, reg. br. 2-30/1.

1945. april 22. - Generalštab JA naređenje Štabu 3. armije o odnosu prema Austrijskom bataljonu, koji treba u pogodnom momentu prebaciti u Austriju. Do prebacivanja obratiti pažnju na moralno-političko uzdizanje, red, disciplinu, ishranu, snabdevanje i smeštaj.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 36-1.

1945. april 22. - Generalštab JA obaveštava Glavni štab Hrvatske o izdatom naređenju Štabu 4. armije za rasformiranje Štaba 11. korpusa.

AVII, NOR, K. 119/4, reg. br. 2-2.

1945. april 22. - Ministarstvo narodne odbrane, naredba o organizacionoj strukturi Glavne intendature i delokrugu rada njenih odeljenja i odseka.

AVII, NOR, K.128A, reg. br. 23-5.

1945. april 23. - Vrhovni komandant JA naređuje Glavnom štabu Slovenije da svi partizanski odredi na slobodnoj teritoriji kao i straže komandi mesta i komandi područja uključe se u sastav Korpusa narodne odbrane. Dozvoljava se da izvestan broj boraca iz partizanskih odreda i vojno-teritorijalnih organa uđe u sastav gradskih, odnosno seoskih milicija.

AIZDG, K.41,f. III (Zbornik dokumenata i podataka, T. II, knj. 15, str. 383).

1945. april 23. - Vrhovni komandant JA naređuje Štabu 1. armije da prikupe sve Slovence iz divizija i upute u Prekomuije.

AVII, NOR, K.258, reg. br. 34-5.

1945. april 23. - Štab 1. armije JA izveštava Vrhovni štab da je rasformiran Slovenački bataljon i njegovim ljudstvom popunjene su druge jedinice.

AVII, NOR, K.40, reg. br. 8-94-1.

1945. april 23. - Štab 43. divizije obaveštenje: Štab 11. korpusa rasformiran je 23. aprila i u vezi toga ova divizija potpala je pod neposrednu komandu 4. armije.

AVII, NOR, K1324, reg. br. 3-4.

1945. april 24. - Vrhovni komandant JA naređuje Glavnom štabu Hrvatske da radi rešenja situacije u Istri, pripreme najjaču i najbolju diviziju da uđe u sastav 4. armije. Za pokret divizije dobiće naknadno naređenje.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 21-2.

1945. april 24. - Vrhovni komandant JA naređuje Štabu 4. armije da savezničkoj grupi oficira i vojnika u Istri daju slobodu kretanja u duhu saradnje protiv okupatora na tom području.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-14/2.

1945. april 24. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje naređuje Glavnom štabu Makedonije da formira 1. samostalni slovenački bataljon u koji treba uputiti Slovence iz dopunskih brigada i regrutnih centara Srbije, Makedonije, Vojvodine i dr. jedinica. Bataljon će biti potčinjen Glavnom štabu Makedonije.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 23-1/21.

1945. april 24. - Operativni štab Grupe korpusa, naredba pov. br. 8 od 24. aprila da se rasformiraju štabovi 2. i 5. korpusa a potčinjene divizije uđu formacijski u sastav 2. armije.

AVII, NOR, K. 1267, reg. br. 16-5.

1945. april 25. - Vrhovni komandant JA naređenje Štabu 4. armije da se 4. korpus stavlja pod neposrednu komandu ove armije.

AVII, NOR, K.316, reg. br. 5-17/2.

1945. april 27. - Vrhovni komandant JA naređuje Glavnom štabu Hrvatske da skupa sa Štabom 2. armije izrade plan o sadejstvu u cilju što brže likvidacije Karlovca.

AVII, NOR, K.31, reg. br. 24-2.

1945. april 27. - Generalštab JA, naređenje o uključivanju Kalničkog partizanskog odreda u sastav Hrvatske divizije Narodne odbrane.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 29-2/1.

1945. april 27. - Generalštab JA, predlog plana o reorganizaciji Jugoslovenske armije.

Prilog: dve karte DFJ sa podacima o armijskim i divizijskim oblastima.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 30-2/1; reg. br. 13-2.

1945. april 27. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje naređuje da se pristupi izradi projekta Zakona o narodnoj odbrani Jugoslavije.

AVII, NOR, K.25a, reg. br. 13-2/5.

1945. april 27. - Ministarstvo narodne odbrane, Instrukcija Sanitetskog odeljenja o organizaciji hirurških bolnica u operativnim jedinicama.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 16-12.

1945. april 27. - Štab 4. korpusa, operacijski dnevnik: tokom 27. aprila 8. divizija ulazi u sastav 4. armije.

AVII, NOR, K.434, reg. br. 28-8/2.

1945. april 28. - Generalštab JA naređuje Glavnom štabu Slovenije da komande mesta i komande područja 7. korpusa ostaju pod komandom Glavnog štaba Slovenije.

AVII, NOR, K.41, f. III (Zbornik dokumenata i podataka T.II, knj. 15, str. 396)

1945. april 30. - Štab 4. armije JA, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja Štaba i potčinjenih jedinica, stanje na dan 30. aprila.

AVII, NOR, K.311 A, reg. br. 27-7.

1945. april . - Ministarstvo Narodne odbrane, Komanda artiljerije dostavlja predlog Generalštabu JA o formiranju protivavionskih brigada pri armijama i protivavionskih četa pri divizijama.

AVII, NOR, K.25 A, reg. br. 10-2/1.

1945. april . - Ministarstvo Narodne odbrane, Komanda artiljerije dostavlja Generalštabu JA predlog opšteg plana o organizaciji, formiranju i razvoju jedinica protivavionske odbrane.

AVII, NOR, K.25Ak reg. br. 11-2/1.

1945. maj 1. - Vrhovni komandant JA, pohvala jedinica 4. armije, 7. i 9. korpusa koje su zauzele i oslobodile Trst, Goricu i Tržić i izbile širokim frontom na reku Soču.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 7-1.

1945. maj 2. - Štab 1. armije izveštava Generalštab JA da ljudstvo rasformirane 47. divizije kreće u tri ešalona nanovi raspored.

AVII, NOR, K.258A, reg. br. 4-1/9.

1945. maj 3. - Glavni štab Slovenije, naređenje o formacijskom sastavu i zadacima komandi vojnih područja.

AIZDG, K.18/I (Zbornik dokumenata i podataka, T.VI, knj. 19, str. 685)

1945. maj 4. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje, naređenje za formiranje 5. armije u čiji sastav ulaze 2, 22, 24, 37, 49. i 50. divizija, kadar će dati Glavni štab Srbije i Glavni štab Makedonije, a rasformira se 41. divizija.

AVII, NOR, K.25a, reg. br. 37-2/21.

1945. maj 5. - [Generalštab JA], naređenje Štabu 4. korpusa JA da 7. i 8. divizija u potpunom sastavu, sa svim pripadajućim sredstvima, ljudstvom i materijalom ulaze u sastav 4. armije.

AVII, NOR, K.118, reg. br. 31-1.

1945. maj 7. - Generalštab JA obaveštava Glavni štab Hrvatske da je 10. korpus stavljen privremeno, u toku borbi za oslobodjenje Zagreba, pod komandu 1. armije.

AVII, NOR, K. 119/4, reg. br. 2-2.

1945. maj 7. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje upućuje predlog načelniku Generalštaba da u vezi sa razvojem vojnih operacija i prilivom trofejnih tenkova i ostalih specijalnih vozila, formiraju u sastavu Ministarstva Narodne odbrane Komandu tenkovskih i motorizovanih jedinica.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 38-2/1.

1945. maj 7. - Generalštab JA naređuje Štabu 3. armije da se u toku zagrebačke operacije 10. korpus stavi pod komandu 1. armije.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 1-4.

1945. maj 8. - Štab 42. vazduhoplovne divizije, pregled brojnog stanja ljudstva potčinjenih jedinica na dan 8. maja.

AVII, NOR, K. 1456, reg. br. 72/11-11.

1945. maj 9. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje naređuje da se u sastavu komandi pozadine armija i komandi vojnih oblasti formira po jedan trofejni bataljon sa zadatkom da prikuplja, popisuje, sređuje i skladišti celokupni materijal koji je zapljenjen u borbama.

AIZDG, K.18, f.I (Zbornik dokumenata i podataka T.II, knj. 15, str. 449)

1945. maj 10. - Vrhovni komandant JA, pohvala jedinica 1. i 2. armije koje su nadirući neodoljivim naletom sa juga i istoka slomile upornu neprijateljsku odbranu, zauzele i oslobodile grad Zagreb.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 8-1.

1945. maj 10. - Vrhovni komandant JA, pohvala jedinica 3. armije koje su u pobedonosnom nastupanju u upornim borbama zauzele i oslobodile Bjelovar, Koprivnicu, Križevce, Varaždin, Ptuj i druge gradove.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 8-1.

1945. maj 17. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje, naređenje za formiranje konjičke brigade pri štabovima 1, 2. i 3. armije.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 40-2/1.

1945. maj 18. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje, naređenje da se formira Glavna trofejna baza u Zagrebu sa zadatkom da prikuplja, sređuje, popisuje i magacionira celokupni trofejni materijal.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 37-2.

1945. maj 19. - Ministar Narodne odbrane, postavljenje komandanata 1. tenkovske armije, 2, 4, 5. i 6. armije JA.

AVII, NOR, K.23, reg. br. 17-1, K. 258A, reg. br. 9-9.

1945. maj 25. - Štab Grupe vazduhoplovnih divizija, tabelarni pregled utroška bombi i municije u periodu od 4. oktobra 1944. do 25. maja 1945. godine.

AVII, NOR, K. 1453, reg. br. 1/60-10.

1945. maj 27. - Štab 1. slovenačke prekomurske brigade izveštava Štab 14. udarne divizije o svome formiranju i aktivnosti do kraja rata.

AIZDG, K.336/VIII (Zbornik dokumenata i podataka T.VI, knj. 19, str. 792).

1945. maj 30. - Generalštab JA, Odeljenje za mornaricu dostavlja Komandi Jugoslovenske mornarice predlog formacijskog stanja brigade Mornaričke pešadije.

AVII, NOR, K.25B, reg. br. 50-1.

1945. maj 31. - [Generalštab JA], Skica vojno-teritorijalne podele Jugoslavije, na dan 31. maja.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 41-2/1.

1945. maj 31. - Generalštab JA, Odeljenje za mornaricu predlaže Komandi Jugoslovenske mornarice da izrade šemu rasporeda obalske artiljerije koju bi mogli organizovati koristeći raspoložive količine trofejnog artiljerijskog naoružanja.

AVII, NOR, K.25B, reg. br. 52-1.

1945. maj . - Istorijat veze Teške artiljerijske brigade 4. armije za period februar 1944 - maj 1945. godine.

AVII, NOR, K.319 A, reg. br. 6-7.

1945. juni 11. - Ministarstvo narodne odbrane, Mobilizacijsko odeljenje dostavlja Predsedništvu Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije podatke o gubicima Jugoslovenske armije u toku II svetskog rata.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 43-2/1.

1945. juni 21. - Štab Grupe dopunskih brigada izveštava Ministarstvo narodne odbrane da je na dan 21. juna prestala funkcija Grupe dopunskih brigada u Banatu.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 47-2/1.

1945. juli 3. - Štab 12. udarne divizije: zapovest str. pov. br. 165 sadrži podatke da ova divizija po naređenju Generalštaba JA ulazi u sastav 3. armije.

AVII, NOR, K.883A, reg. br. 5-1.

1945. juli 7. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje naređuje da se rasformira 3. dopunska brigada sa sedištem u Vršcu.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 47-2/1.

1945. juli 18. - Ministar narodne odbrane, naređenje da se formira Štab flote kao komandni organ jedinicama i sastavima koji sačinjavaju flotu.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 1-2/1.

1945. avgust 7. - Štab 6. armije, Organizacijsko odeljenje izveštava Generalštab JA o nazivu divizija i brigada iz svoga sastava: 29, 38, 39, 53, divizija i samostalne brigade - 10. protivavionska, Protivtenkovska, Teška artiljerijska, Inženjerska i Brigada za vezu.

AVII, JNA, K.49, f.1, d. 3/1.

1945. avgust 10. - Ministar narodne odbrane, naredba broj 983 za 10. avgust 1945, da se 10. septembar slavi kao praznik Jugoslovenske Mornarice pod nazivom »Dan Mornarice«.

AVII, NOR, K.322, reg. br. 16-6.

1945. avgust 24. - Artiljerijska brigada 48. divizije, elaborat o formiranju artiljerijskih brigada u Makedoniji.

AVII, NOR, K. 1364, reg. br. 6-2.

1945. avgust 31. - Štab 3. armije JA, pregled brojnog stanja i naoružanja na dan 1. marta.

AVII, NOR, K.291, reg. br. 5-2.

1945. novembar 7. - Generalštab JA, Organizacijsko odeljenje naređuje da se ukinu i rasformiraju pomorske obalske komande.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 7-2/1.

1945. novembar 18. - Glavni štab NOV i PO Srbije dostavlja Vrhovnom štabu NOV i POJ pregled brojnog stanja ljudstva, stoke, vozila i naoružanja jedinica NOV Srbije.

AVII, NOR, K. 182, reg. br. 44-1.

1945. novembar 19. - Istorijat 1. (hrvatske) divizije Korpusa Narodne odbrane Jugoslavije.

AVII, NOR, K.222, reg. br. 12-5.

1945. novembar 21. - Istorijat 4. (beogradske) divizije Korpusa Narodne odbrane Jugoslavije.

AVII, NOR, K.222, reg. br. 1-9.

1944/1945. - Glavni štab NOV i PO Makedonije, organizacijski sastav Glavnog štaba i potčinjenih brigada: 42, 48, 41. i 49. divizije.

AVII, NOR, K.232, reg. br. 18-2.

1945. - Formacija streljačke divizije.

AVII, NOR, K.21, reg. br. 28-1.

1945. - Vrhovni štab NOV i POJ, Vazduhoplovno odeljenje: uput za organizaciju aerodromske službe.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 4-2/1.

1945. - Generalštab JA, privremeni formacijski sastav štabova Jugoslovenske mornarice.

AVII, NOR, K.25A, reg. br. 6-2/1.

1945. - Istorijat Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

AVII, NOR, K.222, reg. br. 4-1.

1945. - Istorijat Brigade narodne odbrane za Kosmet.

640 AVII, NOR, K.222, reg. br. 2-11.

1945. - Istorijat Brigade narodne odbrane za Sandžak.

AVII, NOR, K.222, reg. br. 4-11.

1945. - Istorijat Protivavionske artiljerijske brigade 2. jugoslovenske armije.

AVII, NOR, K.274, reg. br. 4-5.

1945. - Istorijat 422. vazduhoplovnog puka NOVJ.

AVII, NOR, K..1466, reg. br. 1-7.

1946. januar 10. - Istorijat 2. inžinjerijske brigade.

AVII, NOR, K..18A, reg. br. 1, 3-5/11; reg. br. 6-11.

Bibliografija

Pukovnik Tomislav Pašalić¹

A) Knjige

Ambrožić Lađo Novljan, Cankarjeva brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Ambrožić Lado Novljan, Dvanaesta brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1976.

Ambrožić Lado Novljan, Gubčeva brigada, Knjižnica NOV i POS, Ljubljana, 1972.

Anić Nikola, Joksimović Sekula i Gutić Mirko, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982.

Anić Nikola, Dvanaesta dalmatinska (Prva otočka) udarna brigada, Domicil 12. dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču, 1984.

Anić Nikola, Operacija 4. armije Jugoslovenske armije 1945. godine, Odeljenje za vezu sa stranim vojnim predstavnicima SSNO, Beograd, 1983.

Anić Nikola i Vujović Momir, Na svojoj zemlji - stvaranje i razvoj oružanih snaga naroda i narodnosti Jugoslavije, »Narodna armija«, Beograd, 1980.

Antić Gavriilo, Južnomoravci (Četvrta srpska NOU brigada) »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Antić Gavriilo, Od Jastrepa do Celja (Peta srpska NOU brigada) »Narodna armija«, Beograd, 1973.

Artiljerija u Narodnooslobodilačkom ratu, »Vojno delo«, Beograd, 1962.

Atanacković Žarko, Druga vojvođanska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978.

Atanacković Žarko, Vojvođanski proleter (Prva vojvođanska NOU brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1970.

Babić Manojlo i Luštek Miroslav, Tankisti prekomorci (Prva i Druga tenkovska brigada), Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1969.

Babić Manojlo, Oklopne jedinice u NOR-u 1941-1945, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

Bakarić Vladimir, Josip Broz Tito, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.

Bakarić Vladimir, Titovo revolucionarno djelo, govor na svečanoj sjednici CK SKJ, 24. maja 1977, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977.

642

Poručnik, komesar čete u 10. brigadi 20. dalmatinske divizije.

Basta Milan, Rat je završen 7 dana kasnije, »Globus«, Zagreb, 1976.

Bavec Franjo Branko, Bazoviška brigada, Knjižnica NOV i POS, Ljubljana, 1970.

Beogradska operacija, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.

Beogradska operacija - učesnici govore, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Biljanovski Zlatko, Od Kozjak do Zagreb (Treća makedonska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Borbeni put Osamnaeste slavonske NOU brigade 1943 - 1945, Odbor za proslavu 25-godišnjice 18. slavonske NOU brigade, Osijek, 1968.

Borbeni put Šeste proleterske istočnobosanske brigade, Odbor za proslavu 30-godišnjice brigade, NIP »Naša riječ«, Zenica, 1977.

Borojević Jovo, Gačešina brigada (Prva banijska NOU brigada) »Narodna armija«, Beograd, 1974.

Borojević Jovo, Sinovi Šamarice (Treća banijska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Borojević Jovo, Ledenice (Prva bokeljska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1981.

Borojević Ljubomir, Samardžija D. i Bašić R., Peta kozaračka brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Bošnjak Ljubomir, Diverzantska dejstva u NOR-u 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1983.

Bosiočić Bogdan, Dvadeset prva slavonska udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Božić Nikola, Sedma vojvođanska narodnooslobodilačka udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Brajović Petar, Konec druge svetovne vojne v Sloveniji, Ljubljana, 1977.

Brajović S. Petar »Konačno oslobođenje«, »Spektar«, Zagreb, 1983.

Brajović Slobodan, Kazivanje o tri ordena (Peta proleterska crnogorska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Brigada na bratsvoto i edinstveto (Prva makedonsko-kosovska brigada), »Kultura«, Skopje, 1958.

Broz Josip Tito, Vojna djela, Vojnoizdavački zavod, Beograd, I—III 1961; IV - 1972; V - 1977; i VI - 1981.

Broz Josip Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Glavna Politička uprava JNA, Beograd, 1949.

Broz Josip Tito, Borba za oslobođenje Jugoslavije, članci i govori iz narodnooslobodilačke borbe 1941-1945, Beograd, 1945.

Brozina Ivan Slovan, Put Prve istarske brigade »Vladimir Gortan«, Kotarski odbor Saveza boraca Pula, Pula, 1959.

Bulat Rade, Žumberak i Pokuplje u NOB, Zagreb, 1951.

Bulat Rade, Deseti korpus »Zagrebački« NOV i POJ, »Globus« Zagreb i Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984.

Buturović Radule i Klun Albert, Tretja prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1967.

Cvetković Zdravko, Osječka NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Cvetković Zdravko, Sedamnaesta slavonska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978.

Čaušević Izudin, Dvadeseta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971.

Čaušević Izudin, Osmo krajiška NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Četvrta (Druga) banijska NOU brigada - Zbornik sećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

Četvrta proleterska 1942 - 1952, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1952.

Četvrta proleterska crnogorska brigada, Zbornik sećanja, knj. 1, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969.

Četvrta proleterska crnogorska brigada, Zbornik sećanja, knj. 2, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969.

Damjanović Danilo, Šesta dalmatinska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969.

Deveta krajiška brigada »Simo Šolaja«, Zbornik sećanja, Opštinski odbor SUBNOR-a Kupres, 1979.

Dolenc Milan, Veterinarska služba v NOB na Slovenskem, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Dolenjski odred NOV in POS 1943-1945, Ljubljana, 1968.

Druga dalmatinska proleterska brigada, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982.

Druga makedonska udarna brigada, Zbornik sećanja i dokumenata, NIK »Naša knjiga«, Skoplje, 1973.

Druga proleterska, Zbornik sećanja, knj. 1-3, »Vojno delo«, Beograd, 1965.

Drugi svetski rat, knj. 5, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967.

Drugi kongres Komunističke partije Slovenije, Ljubljana, 1949.

Drulović Čedo, Četvrta sandžačka brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Drulović Čedo, 37. sandžačka NOU divizija, VIZ, Beograd, 1983.

Dvadeseta romanijska NOU brigada, Zbornik radova, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Dvanaesta proleterska udarna brigada 12. udarne divizije, Klub 12.

Đonlagić Ahmet, Proleter i istočne Bosne (Šesta istočnobosanska proleterska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1970.

Đonlagić Ahmet, Dvadeset sedma istočnobosanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Đuković Isidor, Prva šumadijska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Đuković Isidor, Druga šumadijska brigada, »Narodna knjiga«, Beograd, 1983.

Đurić Ljuban, Sedma banijska brigada »Vasilj Gačeša«, VIZ, 1981.

Đurišić Mitar, Sedma crnogorska omladinska brigada »Budo Tomović«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Fajdiga Mirko, Zidanškova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Ferenca Ivo, Partizani južne Dalmacije (Trinaesta južnodalmatinska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1975.

Georgievski Ljuban, U Nedrima Kožuha (Druga makedonska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1972.

Georgijevski Ljuban, Ilindenske Iskre (Peta makedonska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1981.

Gligorijević Ivan Džina, Deveta Srpska udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.

Gogov Rade Cmurečki, Mladost Plačkovička (Četvrta makedonska NOU brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Gončin Milorad i Rauš Stevo, Prva krajiška udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Gončin Milorad, Sinovi Kozare (Peta krajiška brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1972.

Grgurević Dragutin, Devetnaesta sjevemodalmatinska divizija, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1964.

Grgurević Dragutin, U Zlopolju (Treća dalmatinska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Grujić Periša, Šesnaesta vojvodanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1959.

Guček Milan, Šercerjeva brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1973.

Hlaić Vlado, Grebeni Ivančice (Prva zagorska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1974.

Hlaić Vlado, Končarevi proleterci (Trinaesta hrvatska proleterska NOU brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1982.

Horvatić Mato, Po drugi put rođeno (Zapisi o Trinaestoj proleterskoj NOU brigadi »Rade Končar«, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1976.

Hozić Advan, Banijski vatrometi, (Osma hrvatsko-banijska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Hozić Advan, Kaljeni na Neretvi (Sedamnaesta krajiška NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1975.

Hozić Advan, Koraci i rijeke (Četvrta krajiška NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1972.

Hribovšek Mitja, Prekmorska brigada. Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.

Huljić Veseljko i Dželebdžić Milovan, Veze u narodnooslobodilačkoj borbi 1943-1945, knj. 2, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Isaković Radosav Rade, Kosovelova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1973.

Istra i Slovensko primorje, Borba za slobodu kroz vekove, Beograd, 1952.

Ivanec Emil, Krugovi oko Kalnika (Druga NOU brigada »Braća Radić«, »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Jakovljević Božo, Druga istarska brigada, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara, Rijeka, 1978.

Jakšić Pavle (sa grupom autora), Oslobodilački pohod na Trst, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1952.

Jan Ivan, Kokrški odred, Narodnoosvobodilni boj pri Karavankama, Knjižnica NOV in POS, knj. 1-3, Ljubljana, 1980.

Janković Blažo, Četvrta proleterska crnogorska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975.

Janković Dušan, Ličani na Zuleševici (Prva lička proleterska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Janković Radun, Jedanaesta srpska udarna brigada NOVJ, Narodni muzej, Leskovac, 1975.

Jordanovski Ilija, Makedonski proleter (Prva makedonska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u NOR-u, Komanda ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, Beograd, 1981.

Karasijević Drago, Peti korpus NOVJ, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Karasijević Drago - Milinović Đuro, Jedanaesta krajiška NOU brigada, Savez udruženja boraca NOR-a, Bosanska Gradiška, 1982.

Karasijević Drago - Vukosavljević Mladen, Pedeset treća NOU srednjobosanska divizija, »Zadrugar«, Sarajevo, 1974.

Kardelj Edvard, Deset godina narodne revolucije, »Kultura«, Beograd, 1951.

Kardelj Edvard, Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 - 1957, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1980.

Kardelj Edvard, Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija, »Narodna knjiga«, Beograd, 1977.

Kardelj Edvard, Revolucija i vojna misao, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Kardelj Edvard, Put nove Jugoslavije, »Kultura«, Zagreb - Beograd, 1946.

Kavgić Milan, Papuk planinom (Osamnaesta slavonska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Kavgić Milan, Putevima hrabrosti (Šesnaesta omladinska NOU brigada) »Joža Vlahović«, »Narodna armija«, Beograd, 1976.

Kerečin Stjepan, Oslobođenje Trsta, Beograd, 1952.

Klanjšček Zdravko, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske armade in Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1976.

Klanjšček Zdravko, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1984.

Kleut Petar, Trideset peta lička divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.

Klon Zdravko, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 - 1945, Vojaški zgodovinski Inštitut Jugoslovanske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana, 1976.

Knezović Luka i Curin Ivo, Deseta dalmatinska udarna brigada, Općinski odbor Saveza boraca Sinj, Split, 1977.

Knežević Rade, Borbe Trideset sedme divizije u narodnooslobodilačkom ratu, VŠP, Beograd, 1950.

Kninska operacija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Kolar Vladimir, Istarska svitanja (Prva istarska brigada »Vladimir Gortan«, »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Kolar Vladimir, Marš nepokorenih (Šesta primorsko-goranska udarna brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1981.

Komnenić Danilo i Kreso Muharem, Dvadeset deveta hercegovačka divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Korelc L. Tomšičevci (Prva slovenačka proleterska brigada »Tone Tomšič«, »Narodna armija«, Beograd, 1981.

Kotevski Metodije, Skopskata brigada (Dvanaesta makedonska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Kovačević Ante, Lički rastanci (Druga lička proleterska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1972.

Kostić Uroš, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1978.

Krajiške brigade, Redakcioni odbor »Krajiških brigada«, Ljubljana, 1954.

Lagator Špiro, Četvrta vojvođanska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Lah Boris Borivoj, Prva slovenska artiljerijska brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Lazarević Božo, Vazduhoplovstvo u NOR-u, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Leković M, Bojić M, Klajković V. i Trgo F, Titove istorijske odluke 1941 - 1945, »Narodna armija«, Beograd, 1978.

Levičnik Karei, Artileristi prekomorci, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1968.

Ljubičić Nikola, Opštenarodna odbrana strategija mira, treće prerađeno i dopunjeno izdanje, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Ljubičić Nikola, Užički NOP odred »Dimitrije Tucović«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Ljubljana v ilegali, knj. 4, Osvoboditev Ljubljane, Ljubljana, 1970.

Lotrić Tone, Skoljeloški odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1971.

Madić Milorad, Dvapat rođena, (Šesta srpska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1975.

Madić Milorad, Korčagin i njegovi drugovi (Treća srpska proleterska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Mamula Branko, Mornarice na velikim i malim morima, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975.

Mamula Branko, Savremeni svijet i naša odbrana, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Mandić Gligo, Sedamnaesta istočnobosanska NOU divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

Marčeta Gojko, Sandžaklije na tromedi (Četvrta sandžacka NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1975.

Marčeta Gojko, Sedma srpska (Peta južnomoravska) brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1985.

Maijanović Jovan i Morača Pero, Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941-1945, »Prosveta«, Beograd, 1952.

Marković Vladimir Inđo i Ferenca Ivo, Hiljadu ratnih dana (Prva dalmatinska proleterska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1976.

Matetić Vladimir Dušan, Četrnaesta primorsko-goranska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Matović Ivo, Povratak ratnika (Druga vojvođanska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Mihajlovski Kiril Grujica, Treća makedonska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

Mihaljević Jovo, Zov Gorača (Šesta crnogorska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Mikuž Ivan, Pregled razvoja NOB u Sloveniji, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1956.

Mikuž Metod, Oris partizanske sanitete na SLOvenskem, Ljubljana, 1967.

Miladinović Slavko, Četrnaesta srpska NOU brigada (Niska), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1982.

Miljanić Gojko, Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1980.

Mišković Ivan, Pregled Narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1968.

Mišković Ivan, Vojna pozadina u Slavoniji 1941-1945, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Mitrovski Boro, Petnaesti NOU korpus, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985.

Mitrovski Boro, Glišić Venčeslav i Ristovski Tomo, Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941 - 1945, Međunarodna politika, Beograd, 1971.

Momčilović Đorđe, Na Banatskoj strani (Dvanaesta vojvodanska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1974.

Morača Milutin, Peta krajiška divizija, VIZ - Beograd, 1985.

Morača Pero, Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije 1941 - 1945, Beograd, 1975.

Morača Pero, Tito strateg revolucije, »Narodna knjiga«, Beograd, Dnevnik, Novi Sad i »Naša knjiga«, Skoplje, 1978.

Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji u završnoj etapi drugog svetskog rata, Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd, 1978.

Nikolić Živojin Brka, Dvadeset druga srpska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Ninković Jovo, Nastanak i razvoj ratne operacije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984.

Nađ Košta, Pobjeda, Zagreb, Spektar, 1980.

Nađ Košta, Tito, Gornji Milanovac, Dečije novine, 1982.

Nađ Košta, Druže, Tito, rat je završen..., Beograd, 4. juli 1985.

Nađ Košta, Raport Vrhovnom komandantu, Zagreb, Spektar, 1979.

Nađ Košta, Ratni susreti s drugom Titom, Gornji Milanovac, Dečije novine, 1977.

Ninković Živan, Šesta vojvodanska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Obradović Branko, Druga dalmatinska proleterska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

Obradović Stanko i Miletić Antun, Četvrta NOU brigada Slavonije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1982.

Orlović Đorđe, Druga lička proleterska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 - 1945, Vojnoistorijski institut Beograd, knj. 1, 1963, knj. 2, 1965.

Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija, Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije i NIP »Export-Pres«, knj. 1-4, Beograd, 1977.

Osma crnogorska brigada, Zbornik SJEĆANJA, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978.

Osma dalmatinska udarna brigada, Domicil - SUBNOR, Šibenik, 1981.

Osma kordunaška udarna divizija, Zbornik radova i sećanja, Historijski arhiv Karlovac, Karlovac, 1977.

Osnivanje i razvitak Prve konjičke brigade Prve armije, Politički odsek 10. konjičke brigade JA, Niš, 1945.

Otečestvenata voina na Bulgaria (na bugarskom) 1944-1945, Sofija, 1980.

Pajević Ljubivoje, Uzelac Dušan i Dželebdžić Milovan, Sremski front 1944-1945.

Pajević Miloš, Artiljerija u NOR-u, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.

Panić Radovan, Treća vojvođanska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.

Pantelić Milojica, Dvadeset peta srpska NOU divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977.

Pavlin Mile, Petnajsta brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1969.

Pavlin Mile, Jeseniško-bohinjski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1970.

Pejanović Dušan, Na Vilića Gumnu (Četvrta proleterska crnogorska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Perhauc Rafael, Letalci prekomorci, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1968.

Perić Ignjatije, Na svojoj zemlji (Petnaesta kordunaška NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Perić Ignjatije, Peta kordunaška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Perić Ignjatije, petnaesta kordunaška NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969.

Perovšek Janez Pelko, Naprej! Osmo slovenska narodnoosvobodilna brigada »Fran Levstik«, »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Peskar Jože, Dolenjski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Peta proleterska crnogorska brigada, Zbornik sjećanja, knj. 1-3, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972 - 1981.

Petelin stanko, Osvoboditev Slovenskega primorja, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1965.

Petelin Stanko, Gradnikova brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

Petelin Stanko, Prešemovci (Sedma slovenačka brigada »Franc Prešem«, »Narodna armija«, Beograd, 1968.

Petelin Stanko, Gradnikovci (Treća slovenačka brigada »Ivan Gradnik«, »Narodna armija«, Beograd, 1970.

Petelin Stanko Vojko, Između Triglava i Trsta, (Trideset prva primorsko-gorenjska divizija), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1967.

Petelin Stanko, Vojkova brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1968.

Petelin Stanko, Sedma NOU brigada »France Prešern«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Peti kongres KPJ, »Kultura«, Beograd, 1949.

Petnaesta majevička brigada, Zbornik sjećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Petnaest vojvodanskih brigada, Pokrajinski odbor Saveza boraca, Novi Sad, 1953.

Petovar Rudi i Trikić Savo, Šesta proleterska istočnobosanska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Petrović S. i Mandić D., Osamnaesta hrvatska (bosanska) brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1984.

Polić Radko, Belokranjski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Popović Jovo Oslobođenje Beograda, Kazivanje Peka Dapčevića, Zagreb, Alfa, 1976.

Popović Jovo, Rat posle rata, Kazivanje Koste Nada, Zagreb, Alfa, 1970.

Pravdić Stevo i Redžić Nail, Šesnaesta slavonska omladinska NOU brigada »Joža Vlahović«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

Prva proleterska (Borbeni put od 22. XII 1941. do 9. V 1945), knj. 1-2, »Vojno delo«, Beograd, 1963.

Prva proleterska od Beograda do Zagreba, Propagandni odsek Prve proleterske brigade 1945.

Prvata makedonsko-kosovska udarna brigada na bratstvoto i edinstvoto, »Kultura«, Skoplje, 1958.

Radovanović Jovan, Rođendan na Drini (Treća sandžačka proleterska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Radošević Todor, Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.

Radulović Ilija, Hronika Treće krajiške proleterske brigade, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1967.

Rakočević B, Bez Uzmaka (Druga proleterska NOU BRIGADA), »Narodna armija«, Beograd, 1983.

Ratni naponi Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd.

Razmatranje o savremenom ratu, »Narodna armija«, Beograd, 1959.

Redžić Nail Jamba, Dvadeset peta brodska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

Ribarić Danilo, Borbeni put 43. istarske divizije, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1969.

Roksandić Rade i Cvetković Zdravko, Osamnaesta slavonska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974.

Sarajlić Abdulah, Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1958.

Savić Sreta, Pedeset prva vojvodanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974.

Savić Sreta, Srem u NOB, »Vojno delo«, Beograd, 1963.

Sećanja komandanta vojvodanskih brigada, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975.

Sedma banijska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1967.

Sedma crnogorska omladinska brigada »Budo Tomović«, Zbornik sećanja, Koordinacioni odbor Sedme crnogorske brigade i Republički odbor SUBNOR-a Crne Gore, Titograd, 1980.

Sedma krajiška brigada, Zbornik sećanja, Opštinski odbor SSRNJ, Mrkonjić-Grad, 1978.

Seferović Mensur, Istočno i zapadno od Neretve (Deseta hercegovačka proleterska brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1981.

Slavica Nikola i Timotijević Radovan, Peta dalmatinska brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1976.

Sotirovski K, Strogov i Đorđević Alija, Čekori kon Slobodata, (Šesta makedonska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1975.

Stanišić Milija, KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

Stiplovšek Miroslav, Šlandrova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana-Maribor, 1971.

Stojanovski Risto, Druga makedonska udarna brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974.

Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945, Zbornik radova, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.

Strezovski Vlado i Andrić Milan, Treća proleterska srpska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

Strle Franci, Veliki finale na Koroškem, Ljubljana, 1976.

Strugar Vlado, Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1962.

Sunajko Stevo, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941-1945, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1971.

Šalov Mate, Četvrta dalmatinska (splitska) brigada, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1980.

Šesta proleterska divizija, »Epoha«, Zagreb, 1964.

Šesta proleterska divizija »Nikola Tesla«, Politički odsek 6. proleterske divizije, Zagreb, 1945.

Šijan Milan, Treća lička brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.

Škaler Stanko, Kozjanski odred, Brežice, 1967.

Šmit Jože, Bordon Rado i Klun Albert, Peta prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1969.

Taipi T., Albanci na sremskom frontu, (Četvrta albanska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1981.

Tarabić Joco i Ignjatije Perić, Četvrta kordunaška NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977.

Tarabić Joco, Kordunaši na položaju, (četvrta kordunaška brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1970.

Timotijević Radovan, Deseta srpska brigada, »Narodna armija«, Beograd, 1984.

Tintor Svetozar, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1968.

Tito, O borbenom moralu i političkom radu u oružanim snagama, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Tomšić Janez, Oslobođenje naših ostrva aprila 1945. godine, Beograd, 1949.

Traven Rezika, Bojna pot Krimskega odreda, Ljubljana, 1968.

Treća proleterska sandžačka brigada, Zbornik sećanja, knj. 1-2, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.

Treća krajiška proleterska brigada. Zbornik sećanja, knj. 2, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969.

Trgo Fabijan i drugi, Titove istorijske odluke 1941-1945, »Narodna armija«, Beograd, 1980.

Urošević Sredoje, Druga proleterska brigada, »Četvrti juli«, Beograd, 1979.

Uzelac Dušan, Grmečke Bijele noći (Druga krajiška NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1969.

Valjan Vladimir, Brigada »Franjo Oguinac Seljo«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

Vasiljević jovan, Mornarica NOVJ, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Velagić Savo, Bilogorski partizanski odred. Historijski arhiv, Virovitica - Bjelovar, 1969.

Velagić Savo, Daruvarski Partizanski odred, Historijski arhiv Bjelovar i »Epoha« Zagreb, 1963.

Vesković Vasa, Generali, Mimo! (O akcijama izviđačkih jedinica 51. vojvođanske divizije u završnim operacijama), Savez boraca Vojvodine, Novi Sad, 1967.

Vešović Radonja, Kolona i Vidici, (Prva proleterska NOU brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Vidović Žarko, Treća proleterska sandžačka brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Vilhar Srećko i Klun Albert, Prva in druga prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1967.

Vojkova brigada (Šesnaesta slovenačka NOU brigada »Janko Premrl Vojko«, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1968.

Vojvođani u borbama u virovitičkom kraju, Novinska i radio-informativna ustanova, Virovitica, 1967.

Vojna enciklopedija, II izdanje od 1. do 10. Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd, 1970-1975.

Vojni leksikon, VIZ, 1983.

Vučković Ljubo, Dalmatinski proleter (Druga dalmatinska proleterska brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1973.

Vujošević Jovan, Dan Jedinice (Prva proleterska brigada), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974.

Vujović Milutin, Mećavina brigada (Dvanaesta krajiška brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1970.

Vukanović Radovan, Ratni put Treće divizije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.

•Vukanović Radovan, Drugi udarni korpus, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1982.

Vukčević Slavko, Borbe i otpori u okupiranim gradovima Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1985.

Vukosavljević Mladen i Karasijević Drago, Pedeset treća narodnooslobodilačka udarna srednjobosanska divizija, »Zadrugar«, Sarajevo.

Vukotić Jovo, Druga proleterska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Zadnik Maks, Istrski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1975.

Zagrebački partizanski odred, Zbornik dokumenata i sjećanja, »Spektar«, Zagreb, 1978.

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968.

Zorić Milan, Trinaesta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

Zorić Rade, Četvrta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.

Zrilić Košta, Krajišnici pred bunkerima (Prva krajiška brigada), »Narodna armija«, Beograd, 1969.

B) Članci

Anić Nikola, Dejstva korpusa NOVJ u pozadini neprijatelja 1944-1945. godine, »Vojnoistorijski glasnik« (dalje VIG), br. 1/1975.

Anić Nikola, Mostarska operacija 1945. godine, VIG, br. 1/1975.

Anić Nikola, Nastanak, razvoj i uloga inženjerskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu, VIG, br. 2/1979.

Anić Nikola, »Tito u mostarskoj operaciji«, časopis »Most«, br. 57, april 1985, Mostar.

Anić Nikola, Neka operativno-strategijska razmatranja nemačke odbrane na Jadranskom vojištu 1944/45. godine, »Mornarički glasnik«, Br. 2/1985.

Anić Nikola, Snabdjevanje Jugoslavenske 4. armije u ofanzivi u proljeće 1945. godine, VIG, br. 3/1983.

Antić Vinko, Oslobođenje Hrvatskog primorja, Rijeke i Istre, »Pomorski zbornik«, br. 3/1965.

Apostolski Mihailo, Oslobođenje Makedonije, VIG, br. 2-3/1955.

Bakarić Vladimir, Govor na Centralnoj komemorativnoj sednici najviših organa i organizacija Federacije o životnom putu i revolucionarnom delu Josipa Broza Tita, VIG, br. 2/1980.

Bakić Aleksandar, O radu obaveštajnog odeljenja III armije, »Vojno delo«, br. 1/1954.

Bakić Aleksandar, Borbe 2. brigade 16. vojvodanske divizije za Moslavinu, VIG, br. 2-3/1956.

Brajović Petar, Četvrta operativna zona NOV i PO Slovenije u završnim operacijama 1945. godine, VIG, br. 3/1964.

Brajović Petar, Operacija, ki je premaknila Dan zmage, »Delo«, april 1975. Ljubljana.

Branković Slobodan, Oslobođenje Jugoslavije u završnici drugog svet-skog rata - teritorijalni aspekt, VIG, br. 1/1985.

Biočić Ante, Sadejstvo 26. divizije i 8. korpusa sa Mornaricom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, »Mornarički glasnik«, br. 2/1985.

Čemi Josip, Jugoslovenska mornarica u tršćanskoj operaciji - pomorski dešant na Istru, »Mornarički glasnik«, br. 3/1965.

Čurgus Ljubiša, Avijacija Petog korpusa NOVJ, »Glasnik RV i PVO«, br. 4/1977.

Čurgus Ljubiša, Vazduhoplovstvo u NOR-u Jugoslavije, VIG br. 5/1965.

Dalbelo Milovan, Uloga Mornarice NOVJ, i karakteristike dejstva na jadranskom vojištu od 1943. godine, »Mornarički glasnik«, br. 5/1972.

Dorotka Milan, Neka operativna i operativno-strategijska iskustva Mornarice NOVJ, VIG, br. 1-2/1976.

Dorotka Milan, Naša narodnooslobodilačka borba i rat na moru, »Pomorski glasnik«, br. 1/1973.

Dmđić Ljubo, Klasni i nacionalni aspekti NOP-a u Istri, VIG, br. 1/1978.

Dumitrov Dobrivoje, Stvaranje i upotreba vazduhoplovstva u NOR-u, VIG, br. 1/1978.

Dželebdžić Milovan, Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine, VIG, br. 2/1975.

Đurišić Mitar, Borbe 3. udarne divizije od oslobođenja Sarajeva do kraja rata, VIG, br. 3/1966.

Đurišić Mitar, Dejstva 11. korpusa NOVJ od avgusta 1944. do marta 1945. godine, VIG, br. 1/1958.

Đurišić Mitar, Dejstva 3. udarne divizije NOVJ u sarajevskoj operaciji, VIG, br. 2/1965.

Ferenc Tone, Poslednji dnevni vojne v Sloveniji, »Naša obramba«, junij 1970.

Ferenc Tone, Zaključne operacije za osloboditev naše domovine, časopis »Kronika«, zv. 2, Ljubljana, 1960.

Fučak Danko, Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u završnoj etapi narodnooslobodilačkog rata, VIG, br. 1/1975.

Granić Dragan i Miletić Milinko, Prva konjička brigada na sremskom frontu, VIG, br. 5/1955.

Grubišić Božo, Jugoslovenska mornarica kao vid Jugoslovenske armije pred završne operacije, »Mornarički glasnik«, br. 1/1985.

Gutić Mirko, Neka pitanja ljudskog faktora u Titovoj strategiji narodnooslobodilačkog rata i revolucije, VIG, br. 2/1979.

Gutić Mirko, Titova koncepcija stvaranja operativnih jedinica narodnooslobodilačkog pokreta, VIG, br. 2/1980.

Gvozdenović Dušan, Desant 5. brigade 21. divizije preko Dunava 11/12. aprila 1945. godine, VIG, br. 2/1957.

Gvozdenović Dušan, Oslobođenje Moslavine, Bilo-gore, Hrvatskog zagorja i Zagreba, VIG, br. 1/1975.

Ilić Pavle, Inženjerija u NOR-u, obnovi i izgradnji zemlje, »Glasnik inženjerije i hemijskih jedinica«, br. 6/1951.

Isaić Vladimir, Razvoj ratne mornarice i strategije njene upotrebe u NOR-u, »Mornarički glasnik«, br. 4/79.

Ivanović Đoko, Snabdijevanje u narodnooslobodilačkom ratu, »Vojno delo«, br. 12/1956.

Ivanović Đoko, Neki podaci o organizaciji i radu pozadine III armije, »Pozadina i snabdijevanje«, br. 27/1952.

Ivanović Miladin, Borbe 23. srpske udarne divizije na r. Uni krajem aprila 1945. godine, VIG, br. 2/1957.

Jakšić Pavle, Četvrta armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG, br. 2-3/1955.

Janković Blažo, Inženjerije u narodnooslobodilačkom ratu, »Vojno delo«, br. 12/1956.

Janković Nikica, Drugi artiljerijski divizion 2. udarnog korpusa, VIG, br* 1/1962.

Jovanović Milan, Borbe 45. divizije za oslobođenje Dubice, Siska i Zagreba 1945. godine, VIG, br. 4/1954.

Jovanović Radivoje, Kratak istorijat razvitka artiljerijskih jedinica Jugoslovenske armije, »Artiljerijski glasnik«, br. 10/1948.

Jovanović Radivoje, Ofanziva Narodnooslobodilačke vojske za konačno oslobođenje Srbije, VIG, br. 2-3/1955.

Kačavenda Petar, Savez komunističke omladine Jugoslavije u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, VIG, br. 3/1979.

Kalpić Anđelko, Sloboda i dostignuća Jugoslavije na Jadranu - djelo Titove epohe, VIG, br. 2-3/1977.

Kalpić Anđelko, Pomorska komanda sjevernog Jadrana u podršci primorskog krila 4. armije, »Mornarički glasnik«, br. 3/1985.

Kalpić Anđelko, Kvarnerski pomorski sastav u završnim operacijama Jugoslovenske armije, »Pomorski zbornik«, br. 6/1978.

Kardelj Edvard, Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju, VIG, br. 3/1976.

Klanjšček Oskar, Kako su inženjerske jedinice 3. armije rešavale zadatke IGTS u završnim operacijama 1944-1945, »Vojnotehnički glasnik«, br. 4/1962.

Klanjšček Oskar, Inženjersko obezbeđenje III armije u završnim operacijama, »Vojnoinženjerski glasnik«, br. 4/1949.

Klanjšček Zdravko, Oslobođenje centralne, istočne i severne Slovenije i kapitulacija neprijatelja maja 1945. godine, VIG, br. 1/1975.

Klanjšček Zdravko, Pregled sklepnih operacij za osloboditev Slovenije 1945, »Naša obramba«, št. 4/1975.

Klanjšček Zdravko, Tito i narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945, VIG, br. 2-3/1977.

Kljaković Vojimir, Saveznici i Jugoslavija u vreme završnih operacija za oslobođenje zemlje, VIG, br. 1/1975.

Knežević Rade, Forsiranje Drine od strane 37 divizije NOVJ januar - mart 1945. godine, VIG, br. 5/1966.

Kostić Uroš, Kapitulacija nemačkog 97. armijskog korpusa, vig, br. 1/1975.

Kostić Uroš, Odlučujući značaj Titovih naređenja za uspeh tršćanske operacije, VIG, br. 2-3/1977.

Kostić Uroš, Oslobođenje istočne Like, marta 1945, VIG, br. 1/1973.

Kostić Uroš, Oslobođenje Istre, VIG, br. 1/1975.

Kostić Uroš, Oslobođenje Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, VIG, br. 1/1975.

Kostić Uroš, Oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja, VIG, br. 1/1975.

Lazarević Božo, Uloga Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, VIG, br. 2-3/1955.

Lazarević Božo, »naše vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu«, »Vojno delo«, br. 12/1956.

Lazarević Božo, Operativna upotreba Grupe vazduhoplovnih divizija u završnim operacijama 1, 2. i 3. jugoslovenske armije, »Vazduhoplovni glasnik«, br. 5/1950.

Ljubičić Nikola, Titova strategija, »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3/1976.

Mamula Branko, Značaj NOR-a u ostvarivanju historijskog identiteta naroda i narodnosti, »Glasnik RV i PVO«, br. 4/1985.

Mamula Branko, Mornarica u završnim operacijama, »Vojnopomorski ogleđi«, br. 1/1966.

Mamula Branko, Dejstvo Jugoslovenske mornarice na krilu armije u završnim operacijama, »Vojno delo«, br. 6/1967.

Mamula Branko, Ratna mornarica u završnim operacijama, »Mornarički glasnik«, br. 3/1985.

Mamula Branko, Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, »Mornarički glasnik«, br. 1/1985.

Mamula Branko, Partizanske akcije Mornarice NOVJ u sjevernom Jadranu, »Mornarički glasnik«, br. 6/1955.

Mamula Branko, Ratna iskustva Mornarice NOVJ u svjetlu savremene koncepcije odbrane na Jadranu, »Mornarički glasnik«, br. 4/1972.

Mikuž Metod, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje 1941-1945, »Zgodovinski časopis« 1958-1959, Ljubljana.

Miljanić Dušan, Kvarnerski odred mornaričke pješadije u završnim operacijama, »Pomorski zbornik«, br. 6/1968.

Miljanić Dušan, Međunarodni vojno-politički aspekt jadranskog vojišta i Ratne mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, »Mornarički glasnik«, br. 4/1985.

Mišić Mihael, Iskustva iz upotrebe artiljerije VII korpusa NOV i POJ, »Vojno delo«, br. 3/1960.

Mitrovski Boro, Zajednička dejstva jugoslovenskih i bugarskih jedinica na teritoriji Jugoslavije od oktobra 1944. do maja 1945. godine, VIG, br. 1/1966.

Morača Milutin, Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG, br. 2—3/1955.

Morača Pero, Jugoslovenska istoriografija oslobodilačkog rata i revolucije 1941-1945. godine, VIG, br. 2-3/1973.

Morača Pero, Stvaranje NOV u svjetlu teorije ratne vještine, »Vojno delo«, br. 12/1957.

Morača Pero, O nekim pitanjima politike i strategije u našem narodnooslobodilačkom ratu, »Vojno delo«, br. 4-5/1959.

Novak Jože, Nemške in kvislinške sile na Slovenskem, »Borec«, 1974, br. 8/9.

Oreb Milivoj, Tito i nauka, VIG, br. 2-3/1977.

Pantelić Milojica, Marševi i borbena dejstva 25. srpske NOU divizije od Besne kobile do Dunava, VIG, br. 1/1971.

Pecotić Bogdan, Zajedničke borbe IV armije i Ratne mornarice u završnim operacijama NOR-a, »Mornarički glasnik«, br. 3/1963.

Pecotić Bogdan, Mornarica u strategijskom razvoju narodnooslobodilačkog rata, »Mornarički glasnik«, br. 2/1985.

Pejčić Predrag, Vazduhoplovna podrška Jugoslovenskoj mornarici u NOR-u, »Mornarički glasnik«, br. 5/1985.

Petelin Stanko i Klun Albert, Na osvobodilnem pohodu proti Trstu in Soči, »Naša obramba«, br. 4/1970.

Petelin Stanko, Partizanske zveze v Sloveniji, »Naša obramba«, br. 1/1972.

Petkovski Dane, Narodnooslobodilačke brigade i divizije u Makedoniji, »Vojno delo«, br. 12/1961.

Petrović Slobodan, Iskrcavanje u Istru IX dalmatinske divizije i Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije, aprila 1945. godine, »Mornarički glasnik«, br. 2/1970.

Pribilović Kažimir, Mornarica NOVJ u prevoženju jedinica 8. korpusa početkom 1945. godine, »Pomorski zbornik«, br. 7/1969.

Pribilović Kažimir, Osnivanje i djelovanje Pomorske obalne komande Pula, »Mornarički glasnik«, br. 4/1975.

Pribilović Kažimir, Doprinos druga Tita formiranju i razvoju Mornarice, »Mornarički glasnik«, br. 4/1977.

Rockov Borivoje, Druga armija u forsiranju Une 1945. godine, VIG, br. 2-3/1956.

Roglić Stevan, Ratno vazduhoplovstvo u vojnoj strategiji NOR-a, »Glasnik RV i PVO«, br. 4/1979.

Romano Jaša, Iz razvoja veterinarske službe u NOR-u, VIG, br. 1-2/1960.

Sarajlić Abdulah, Sarajevska operacija, mart-april 1945. godine, VIG, br. 1/1975.

Savić Sreta, Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG, br. 2-3/1955.

Savić Vladimir, Dejstva 5. korpusa NOVJ krajem 1944. i početkom 1945. godine i borbe za oslobođenje Travnika, VIG, br. 1/1958.

Semić Stanko i Vršnik Lojze, Pregled enot NOV v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra, »Letopis Muzeja osvoboditve LRS«, Ljubljana, 1958.

Stambolić Slobodan, Operacija 1. armije za oslobođenje Slavenskog Broda, VIG, br. 2/1954.

Stambolić Slobodan, Operacija 1. armije za oslobođenje Zagreba, VIG, br. 4/1956.

Stambolić Slobodan, Oslobođenje Vinkovaca (13. aprila 1945), VIG, br. 6/1954.

Stepančić Miroslav, Dejstva 7. korpusa NOVJ od 1. do 20. aprila 1945. godine, VIG, br. 5/1958.

Stepančić Miroslav, Dejstva 7. korpusa NOVJ u januaru i februaru 1945. godine, VIG, br. 4/1958.

Stepančić Miroslav, Završna dejstva 7. korpusa NOVJ, VIG, br. 6/1958.

Stepančić Miroslav, Organizacijski razvoj Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, VIG, br. 2-3/1973. i br. 1/1974.

Stevanović Đorđe, Rad intendantske službe i snabdijevanje 1. armije intendantskim sredstvima u završnim operacijama 1945. godine, VIG, br. 2-3/1955.

Stojanović Vlado, Pregled jedinica Jugoslovenske armije na dan oslobođenja - 15. maja 1945. godine, VIG, br. 6/1961.

Semić Stanko i Vršnik Lojze, Pregled enot NOV v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra, »Letopis Muzeja osvoboditve LRS«, Ljubljana, 1958.

Šavra Dušan, Borbe 9. korpusa za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja, VIG, br. 3/1967.

Šijan Milan, Treća lička brigada, Beograd, VIZ, 1970.

Šesta lička proleterska divizija, Zbornik radova, Zagreb, Alfa, 1964.

Šiljegović Boško, Operacije 4. armije na primorskom pravcu, »Mornarički glasnik«, br. 3/1985.

Terzić Velimir, Uloga Jugoslovenske armije u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, VIG, br. 2-3/1955.

Tomšić Janez, Uloga Jugoslovenske ratne mornarice u završnim operacijama 4. armije 1945. godine, VIG, br. 2-3/1945.

657

Tomšič Janez, Završne pomorske operacije na obalama Istre 1945. godine, »Mornarički glasnik«, br. 1/1953.

Tomšič Janez, Ofanzivne operacije Mornarice i drugih jedinica NOVJ na primorskom frontu od septembra 1944. do oslobođenja Trsta, »Mornarički glasnik«, br. 2/1975.

Tomšič Janez, Mornarica NOV i POJ u narodnooslobodilačkoj borbi Slovenačkog primorja, »Mornarički glasnik«, br. 4/1963.

Tomšič Janez, Završne operacije Jugoslovenske armije za oslobođenje naše zemlje, »Jugoslovenski mornar«, br. 5/1947.

Trgo Fabijan, Izvornost Titove strategije narodnooslobodilačkog rata, VIG, br. 2/1980.

Trgo Fabijan, Tito - strateg oslobodilačkog rata, VIG, br. 2/1972.

Trgo Fabijan, Oslonac na vlastite snage - bitan faktor Titove strategije, VIG, br. 3/1976.

Trgo Fabijan, Jugoslavija u drugom svetskom ratu, VIG, br. 6/1966

Trgo Fabijan, Oslobođenje Jugoslavije 1944-1945. godine, VIG, br. 1/1980.

Trgo Fabijan, Opša vojna i politička situacija u Evropi i Jugoslaviji zimi 1944-1945. godine, »Mornarički glasnik«, br. 2/1985.

Ulepić Zdenko, Uloga vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita u stvaranju i razvoju RV i PVO, »Glasnik RV i PVO«, br. 3/1985.

Uzelac Dušan, Velika prolećna ofanziva naših armija 1945. godine, »Borba« od 30. aprila, 1. i 2. maja 1975. godine.

Uzelac Dušan, Proboj sremskog fronta i gonjenje neprijatelja do linije Ilova - Una, VIG, br. 1/1975.

Uzelac Dušan, Njemačka operacija na pravcu Zenica-Travnik-Banja Luka, januar-februar 1945. godine, VIG, br. 1/1974.

Uzelac Dušan, Njemački protivudar u istočnoj Bosni od 19. do 31. marta 1945. godine, VIG, br. 1/1978.

Uzelac Dušan i Dželebdžić Milovan, Neposredni uticaj maršala Tita na tok operacija na sremskom frontu, VIG, br. 2-3/1977.

Vasiljević Jovan, Jugoslovenska mornarica u oslobođenju zemlje, VIG, br. 1/1975.

Vasiljević Jovan, Jugoslovenska mornarica na Jadranu 1941-1945, »Mornarički glasnik«, br. 6/1963.

Vilović Tihomir, Iskustva i pouke iz NOR-a na moru, »Mornarički glasnik«, br. 4/1956.

Višnjić Petar, Beogradska operacija, VIG, br. 3/1984.

Vučković Ljubo i Gajević Dragić, Kratak pregled operacija 2. armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG, br. 2-3/1955.

Vujošević Jovan, Stvaranje i borbeni put Čehoslovačke brigade »Jan Žižka«, VIG, br. 2/1968.

Vujošević Jovan, Doprinos oslobođenih krajeva konačnom oslobođenju Jugoslavije, VIG, br. 1/1975.

Vujošević Jovan, Komunistička partija Jugoslavije u stvaranju i izgradnji Narodnooslobodilačke vojske 1941-1945, VIG, br. 2/1979.

SADRŽAJ

DESET KNJIGA ZA BUDUĆNOST	Strana 9
UVODNA IZLAGANJA	
General-pukovnik <i>Peko Dapčević</i> : Pozdravna riječ prilikom otvaranja okruglog stola »Armije u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata i revolucije« ..	17
Admiral flote <i>Branko Mamula</i> : Formiranje armija - uslov pokretanja i vođenja ofanzivne strategijske operacije	20
General-pukovnik <i>Peko Dapčević</i> : Razmatranja o ulozi armija u strategijskoj zamisli narodnooslobodilačkog revolucionarnog rata	26
General armije <i>Košta Nad</i> : Iskustva iz prakse naših ratnih armija imaju trajnu vrednost za naš koncept opštenarodnog odbrambenog rata.....	43
Pukovnik <i>Antun Miletić</i> : Nemački komandanti i komande o strategijskom položaju na jugoslovenskom ratištu u vreme formiranja armija	51
Pukovnik <i>Nikola Anić</i> : Osnovni podaci o armijama	61
VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ - GENERALŠTAB JUGOSLOVENSKE ARMIJE	
General-pukovnik <i>Rade Hamović</i> : Neka pitanja strategijskog rukovođenja	69
Potpukovnik <i>Milovan Dželebdžić</i> : Vrhovno rukovodstvo oružanih snaga nove Jugoslavije	79
PRVA ARMIIJA	
General-pukovnik <i>Savo Drljević</i> : Neka iskustva iz prakse Prve armije u prvim danima pre i posle njenog formiranja	99
General-pukovnik <i>Milutin Morača</i> : O radu i funkcionisanju štaba Prve armije u vreme završnih operacija za oslobodenje Jugoslavije.....	107
Potpukovnik <i>Dragoljub Tmušić</i> : Organizacijsko-formacijski sastav Prve jugoslovenske armije	114
General-pukovnik <i>Dane Petkovski</i> : Makedonski Petnaesti korpus u sastavu Prve armije	123
DRUGA ARMIIJA	
General-pukovnik <i>Ljubo Vučković</i> : O radu štaba u dejstvima Druge armije	135
Potpukovnik <i>Dragoljub Tmušić</i> : Organizacijsko-formacijski sastav Druge armije	142
TREĆA ARMIIJA	
General armije <i>Košta Nad</i> : Formiranje Treće armije i njen odnos sa saveznicima .	159
Potpukovnik <i>Rade Guberina</i> : Karakteristike organizacijsko-formacijskog sastava Treće armije	176

ČETVRTA ARMIJA:

Admiral Bogdan Pecotić : Značajna obilježja Četvrte armije	191
General-major Ante-Toni Biočić : Rad štaba Četvrte armije.....	199
Pukovnik Uroš Kostić : Formiranje i neke karakteristike Četvrte armije	212

OSTALE ARMIJE

Pukovnik Drago Karasijević : Formiranje Pete, Šeste i Prve tenkovske armije i osnivanje armijskih oblasti	225
--	-----

GLAVNI ŠTABOVI JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Pukovnik Nikola Anić : O glavnim štabovima, posebno o glavnom štabu Hrvatske u vrijeme formiranja armija.....	237
Pukovnik Miroslav Štepančić : Glavni štab Slovenije u vreme formiranja armija . . .	261
General-potpukovnik Ratko Martinović : O radu i funkcionisanju glavnog štaba Srbije u vreme formiranja armija i završnih operacija	273
Pukovnik Boro Mitrovski : Rad i funkcionisanje glavnog štaba Makedonije u vreme formiranja armija	281

KORPUSI I DIVIZIJE JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Pukovnik Nikola Anić : Korpusi i divizije narodnooslobodilačke vojske u vrijeme reorganizacije narodnooslobodilačke vojske u Jugoslovensku armiju	297
General-pukovnik Miloš Šumonja : Četvrti korpus narodnooslobodilačke vojske u vreme formiranja armija	325
General-pukovnik Franc Poglajn : Uloga korpusa u pozadini neprijatelja u ostvarenju strategijske koncepcije narodnooslobodilačkog rata	333
General-pukovnik Vladimir Ščekić : S narodom na straži domovine	338
Pukovnik Sekula Joksimović : Formiranje i delatnost Korpusa narodne odbrane Jugoslavije	346

VIDOVI JUGOSLOVENSKE ARMIJE

JUGOSLOVENSKA MORNARICA

Kapetan bojnog broda Andelko Kalpić : Izrastanje mornarice narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku mornaricu	367
Kapetan bojnog broda Kazimir Pribilović : Organizacijski sastav, mjesto i uloga Trećeg pomorsko-obalskog sektora u vrijeme reorganizacije mornarice narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku mornaricu	377

JUGOSLOVENSKO RATNO VAZDUHOPLOVSTVO

660 General-pukovnik Božo Lazarević : Stvaranje ratnog vazduhoplovstva i njegova uloga u starijoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata	385
--	-----

RODOVI I SLUŽBE

General-potpukovnik Ljubivoje Pajević : Artiljerijske jedinice u funkciji udarne moći armije	395
Pukovnik Stevo Gagić : Inženjerijske jedinice u armijama	400
Pukovnik Veseljko Huljić : Organizacija jedinica veza u armijama.....	406
Pukovnik Milorad Bobičić : Protivavionske jedinice u vreme formiranja armija	413
General-potpukovnik Mitar Vujović : Stvaranje ekonomske baze za ishranu i snabdevanje armija i organizacija vojne pozadine	419
General-potpukovnik, dr Stanislav Piščević : Organizacija sanitetske službe Jugoslovenske armije	429
Pukovnik Petar Zakonović - pukovnik Uglješa Janjetović : Organizacija tehničkog obezbeđenja u vreme formiranja armija	445
General-potpukovnik Stjepan Domankušić i pukovnik Miodrag Selić : Obaveštajna i bezbednosna služba Jugoslovenske armije	457
Potpukovnik dr Ljubomir Bošnjak : Diverzantske jedinice u vreme formiranja armija i njihova uloga u završnim operacijama	464

OPŠTA RAZMATRANJA

General-pukovnik Nikola Pejnović : Vojno organizovanje u narodnooslobodilačkom ratu	471
General-potpukovnik Drago Rakočević : Značaj iskustva uz upotrebe armija u narodnooslobodilačkom ratu za našu savremenu strategiju i ratnu veštinu	481
Kontraadmiral Ljubo Mraović : Naša politička i ekonomska strategija u svetlu iskustava NOR-a	486
General-major Ilija Nikezić : Neke različitosti vojnopolitičkih uslova formiranja i upotrebe armija u narodnooslobodilačkom ratu i u budućem ratu	494
General-potpukovnik Milija Stanišić : Jugoslovenski karakter naših oružanih snaga - izraz borbenog jedinstva naroda Jugoslavije	499
General-pukovnik Jefto Šašić : Problematizacija gnoseoloških osnova strategije.....	506
Kapetan I klase Radisav Nikolić : Vojnopozadinska organizacija na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije u funkciji armija	511
Pukovnik mr Jovan Vujošević : Jedinice stranih državljana u sastavu Jugoslovenske armije	522
Potpukovnik Milovan Dželebdžić : Savezničke vojne misije pri štabovima Jugoslovenske armije	529
Pukovnik dr Mladen Colić : Saveznička materijalna pomoć narodnooslobodilačkoj vojsci	542
Pukovnik Dušan Pejanović : Neka obelježja partijsko-političkog rada u vrijeme formiranja armija	547
General-major dr Mičo Ćušić : Medunarodno priznanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i formiranje armija	556
Pukovnik, prof, dr Gavro Perazić : Ratno-saveznički aranžmani Jugoslovenske armije i savezničkih armija u fazi stvaranja armijskih sastava na jugoslovenskom ratištu	563
Pukovnik Zdravko Klanjšek : O nekim karakteristikama uloge narodnooslobodilačkih snaga Slovenije u neprijateljskoj pozadini jugoslovensko-nemačkog fronta . . .	571
Branko Petranović : Spoljni faktor i antifašističke oružane snage porobljenih zemalja u zimu 1944/45. godine	575
Zastavnik Milan Repac : Izdavačka delatnost u vreme formiranja armija.....	578

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

General-pukovnik <i>Petar Gračanin</i> : Saznanja i iskustva neposrednih učesnika narodnooslobodilačkog rata od neprocenjive su vrednosti za bolji razvoj naše ratne veline	589
---	-----

PRILOZI

Poziv za okrugli sto	595
Organizacioni odbor	598
Spisak učesnika okruglog stola	599
Pukovnik <i>Nikola Anić</i> : Hronologiju	601
<i>Anka Petrović</i> : Arhivski izvori o armijama u strategijskoj koncepciji narodnooslobodilačkog rata i revolucije	614
Pukovnik <i>Tomislav Pašalić</i> : Bibliografija	642

Korice i tehnička obrada
Slavoljub KUJUNDŽIĆ, akad slikar

Lektori
Nada DRAGIŠIĆ, profesor
Mira POPADIĆ, profesor
Nada SIBINČIĆ, profesor
Dragan PAVLOVIĆ, profesor

Korektor
Dragomir DELIBAŠIĆ

Grafičko-tehnički crtači
Olivera KOKORINA
Stevan PETKOVIĆ

Štampanje završeno aprila 1986.

Štampa: Vojna štamparija - Beograd, Generala Ždanova 40 b

